KAREL MARX

# TEORIE O NADHODNOTĚ

II

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

# KAREL MARX

# TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU“)

ČÁST DRUHÁ

NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA 1964

Z německého originálu: K. Marx, Theorien über den Mehrwert, Teil II, Dietz Verlag, Berlín 1959, přeložil inž. Jaroslav Fingl.

KAREL MARX

# TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU“)

ČÁST DRUHÁ

[KAPITOLA OSMÁ]

# PAN RODBERTUS. NOVÁ TEORIE POZEMKOVÉ RENTY (EXKURS)[1]

## [1. MIMOŘÁDNÁ NADHODNOTA V ZEMĚDĚLSTVÍ. ZEMĚDĚLSTVÍ SE ZA KAPITALISMU ROZVÍJÍ POMALEJI NEŽ PRŮMYSL]

||X-445| *Herr Rodbertus. Dritter Brief an von Kirchmann von Rodbertus. Widerlegung der Ricardoschen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie, Berlín 1851.*

Nejprve je třeba poznamenat: Říkáme-li, že nutná mzda se rovná 10 hodinám, lze to nejjednodušeji vysvětlit takto: Jestliže desetihodinová práce (tj. suma peněz rovnající se 10 hodinám) průměrně umožňuje zemědělskému nádeníkovi, aby si kupoval všechny nutné životní prostředky — zemědělské a průmyslové výrobky atd. — pak je to průměrná mzda za nekvalifikovanou práci*. Jde tu tedy o *hodnotu* jeho denního výrobku, která mu musí připadnout. Tato hodnota existuje zprvu ve formě *zboží*, jež vyrábí, tj. v určitém *množství tohoto zboží*, za které si může — po odečtení toho, co z tohoto zboží sám spotřebuje (jestliže toto zboží spotřebovává) — opatřit nutné životní prostředky. Pokud jde o jeho nutný „důchod", hraje tu tedy úlohu průmysl, zemědělství atd., a nejen ta *užitná hodnota*, kterou sám vyrábí. To je však obsaženo už v pojmu *zboží*. Dělník vyrábí zboží, a ne prostě výrobek. O tom tedy není třeba mluvit.

Pan Rodbertus nejprve zkoumá, jak to vypadá v zemi, kde vlastnictví půdy a kapitálu *není* od sebe *odděleno*, a přichází tu k důležitému závěru, že renta (pod níž rozumí celou *nadhodnotu*)

* — v originálu: unskilled labour. *(Pozn. red.)*

se prostě rovná nezaplacené práci čili množství výrobků, v němž se tato nezaplacená práce zračí.

Především je třeba poznamenat, že Rodbertus má na mysli pouze růst *relativní* nadhodnoty, tj. růst nadhodnoty, pokud je výsledkem rostoucí produktivity práce, a ne růst nadhodnoty, pokud vyplývá z prodlužování pracovního dne. Každá absolutní nadhodnota je ovšem v jistém smyslu relativní. Práce musí být natolik produktivní, aby dělník nepotřeboval všechen svůj čas k tomu, aby se udržel naživu. Ale tady právě začíná rozdíl. Ostatně je-li původně práce málo produktivní, jsou také potřeby velmi prosté (jako u otroka) a sami páni nežijí o mnoho lépe než sluhové. Relativní produktivita práce, která je nutná, aby se mohl objevit příživník shrabující zisk, je velmi malá. Zjišťujeme-li vysokou míru zisku tam, kde je práce ještě velmi neproduktivní, kde se nepoužívá strojů, dělby práce atd., je tomu tak jen proto, že buď jsou potřeby dělníka, jako v Indii, absolutně malé a dělník je ještě stlačován pod tuto nízkou úroveň potřeb, nebo pak proto, že malá produktivita práce je identická s malým rozsahem fixního kapitálu v poměru k části kapitálu vynakládané na mzdu, nebo, což je totéž, s velkým rozsahem části kapitálu vynakládané na práci v poměru k celkovému kapitálu, nebo konečně proto, že pracovní doba se mimořádně prodlužuje. Poslední případ se vyskytuje v takových zemích (jako je například Rakousko a jiné), ve kterých už existuje kapitalistický výrobní způsob, ale které musí konkurovat zemím mnohem vyspělejším. Mzda tu může být velmi nízká jednak proto, že potřeby dělníka jsou méně rozvinuté, jednak proto, že zemědělské produkty jsou levnější, nebo, což je pro kapitalistu totéž, že mají menší peněžní hodnotu. Při nízké produktivitě práce je velmi malé i to množství produktu připadající na mzdu dělníka, které se vyrobí, řekněme, za 10 hodin nutné pracovní doby. Pracuje-li však dělník 17 hodin místo 12, může to [kapitalistovi] nahradit nízkou produktivitu práce. Vůbec, nesmíme si to představovat tak, že protože v některé dané zemi relativní hodnota práce s růstem produktivity práce klesá, je mzda v různých zemích nepřímo úměrná produktivitě práce. Je tomu právě naopak. Čím je na světovém trhu jedna země produktivnější než druhá, tím

jsou v ní ve srovnání s jinými zeměmi vyšší mzdy. V Anglii je nejen nominální mzda, ale i reálná mzda vyšší než na kontinentě. Dělník jí víc masa, uspokojuje větší množství potřeb. To však neplatí o zemědělském dělníkovi, nýbrž jen o průmyslovém dělníkovi. Avšak mzdy v Anglii nejsou vyšší o tolik, o kolik je vyšší produktivita anglických dělníků než produktivita dělníků jiných zemí.

Pozemková renta vůbec (tj. moderní forma pozemkového vlastnictví) — sama její existence bez zřetele k rozdílům v pozemkové rentě vyplývajícím z rozdílů v úrodnosti pozemků — by byla možná už proto, že průměrná mzda zemědělských dělníků je nižší než průměrná mzda průmyslových dělníků. Protože tu kapitalista zprvu tradičně (neboť starý pachtýř se stává kapitalistou dřív, než se kapitalisté stávají pachtýři) odevzdával už od počátku část svého zisku pozemkovému vlastníkovi, odškodňuje se tím, že stlačuje mzdu pod její úroveň. S útěkem dělníků z venkova musely mzdy stoupat, a také stoupaly. Jakmile se však takový tlak začíná pociťovat, zavádějí se stroje atd. a na venkově se znovu vytváří přelidnění (relativní). (Viz Anglii.) Nadhodnotu je možno zvýšit, ačkoli se neprodlouží ani pracovní doba, ani se nezvyšuje produktivní síla práce, totiž tak, že se sníží mzda pod její tradiční úroveň. A k tomu skutečně dochází všude, kde se zemědělská výroba provozuje kapitalisticky. Kde toho nelze dosáhnout strojem, tam se toho dosahuje tím, že se orná půda přeměňuje v pastviny pro ovce. Zde by tedy už byla *možnost* ‖446| pozemkové renty, protože mzda zemědělských dělníků se *fakticky* nerovná průměrné mzdě. Tato možnost pozemkové renty by byla zcela nezávislá na *ceně* produktu, která se podle předpokladu rovná jeho hodnotě.

Druhý způsob zvýšení pozemkové renty — jestliže se totiž získává z většího množství výrobků prodávaných za tutéž cenu — zná i Ricardo, ale nebere ho v úvahu, protože pozemkovou rentu počítá z kvarteru, a ne z akru. Neřekl by, že pozemková renta se zvýšila, protože 20 kvarterů po 2 šilincích je víc než 10 kvarterů po 2 šilincích nebo 10 kvarterů po 3 šilincích (a *tímto způsobem* se může pozemková renta zvýšit, i když cena klesne).

Ostatně, ať se pozemková renta sama vykládá jakkoli, zůstává

u ní *důležitý rozdíl* proti průmyslu, a to že v průmyslu vzniká mimořádná nadhodnota tím, že se vyrábí levněji, a v zemědělství tím, že se vyrábí dráž. Je-li průměrná ceny libry příze 2 šilinky a mohu-li ji vyrobit za 1 šilink, musím ji nutně prodávat, abych získal trh, za $1^1/_2$ šilinku nebo alespoň za méně než 2 šilinky. To je dokonce absolutně nutné. Vždyť levnější výroba předpokládá výrobu ve větším měřítku. Proti dřívějšku tedy trh relativně přeplním. Musím prodat *víc* než dříve. Stojí-li 1 libra příze pouze 1 šilink, je tomu tak jen proto, že vyrobím, řekněme, 10 000 liber místo dřívějších 8000. Zlevnění se dosáhne jen tím, že se fixní kapitál rozdělí na 10 000 liber. Kdybych prodal jen 8000 liber, zvýšilo by už opotřebování strojů cenu každé libry o pětinu, tj. o 20 %. Prodávám tedy pod 2 šilinky, abych mohl prodat 10 000 liber [řekněme po $1^1/_2$ šilinku]. Přitom stále ještě dosahuji mimořádného zisku 6 penny, tj. 50 % z hodnoty svého výrobku rovnající se 1 šilinku, v čemž je už zahrnut obvyklý zisk. Tak či onak tím stlačím tržní cenu a výsledkem je, že spotřebitel vůbec dostane výrobek levněji. Avšak v zemědělství prodávám [v analogickém případě] za 2 šilinky, neboť kdyby má úrodná půda stačila, nezačala by se obdělávat méně úrodná půda. Kdyby se ovšem úrodná půda rozšířila nebo kdyby se úrodnost chudé půdy zvýšila tak, že bych mohl uspokojit poptávku, bylo by po problému. To Ricardo nejen nepopírá, nýbrž výslovně to zdůrazňuje.

I když tedy připustíme, že různá úrodnost půdy nevysvětluje samu pozemkovou rentu, ale jen rozdíl v pozemkových rentách, zůstává v platnosti zákon, že zatímco v průmyslu obvykle vzniká mimořádný zisk tím, že produkt zlevní, v zemědělství vzniká relativně velká renta nejen tím, že produkt relativně zdraží (zvýší se cena produktu úrodné půdy nad jeho hodnotu), nýbrž i tím, že se levný produkt prodává za náklady dražšího produktu. To je však, jak jsem už ukázal (Proudhon)[2], jen zákon konkurence, který nevyplývá z „půdy", nýbrž ze samé „kapitalistické výroby".

Dále by měl Ricardo pravdu ještě v jiné věci, jenže jako všichni ekonomové dělá z historického jevu věčný zákon. Tímto historickým jevem je poměrně rychlejší rozvoj průmyslu (vlastního buržoazního odvětví výroby) v protikladu k zemědělství. Zemědělství se

stalo produktivnějším, ale ne o tolik jako průmysl. Jestliže se produktivita průmyslu zvýšila desetkrát, zvýšila se produktivita zemědělství přibližně dvakrát. Zemědělství se tedy stalo *relativně* méně produktivním, ačkoli absolutně se stalo produktivnějším. To jen dokazuje velmi svérázný vývoj buržoazní výroby a její vnitřní rozpory, ale nepopírá to správnost teze, že zemědělství se stává relativně méně produktivním, tj. že ve srovnání s průmyslovým výrobkem hodnota zemědělského výrobku stoupá a spolu s ní i pozemková renta. To, že se zemědělská práce stala vzhledem k vývoji kapitalistické výroby relativně méně produktivní než práce průmyslová, znamená jen tolik, že produktivita zemědělství se nevyvíjela tak rychle a tou měrou.

Dejme tomu, že výrobní odvětví *A* se má k výrobnímu odvětví *B* jako 1:1. Původně však bylo zemědělství produktivnější, protože tu spolupůsobil stroj vytvořený přírodou, nejen přírodní síly; s tímto strojem tu pracuje jednotlivý dělník od samého začátku. V antické době a ve středověku byly proto zemědělské výrobky relativně mnohem levnější než průmyslové výrobky, což je vidět už z toho (viz *Wadea*)[3], v jakém poměru vcházejí do průměrné mzdy.

Dejme tomu, že poměr 1:1 ukazuje zároveň produktivitu obou výrobních odvětví. Bude-li se nyní odvětví *A* rovnat 10, tj. zdesateronásobí-li se jeho produktivita, kdežto v odvětví *B* se jen ztrojnásobí, rovná se 3, budou se nyní obě odvětví, která se předtím k sobě měla jako 1:1, k sobě mít jako 10:3 čili $1:\frac{3}{10}$. Produktivita odvětví *B* se relativně snížila o $^7/_{10}$, ačkoli absolutně stoupla o trojnásobek. U nejvyšší renty je to — vzhledem k průmyslu — totéž, jako kdyby vzrostla tím, že nejhorší půda se stala o $^7/_{10}$ méně úrodnou.

Z toho ovšem nijak nevyplývá, jak se domnívá Ricardo, že míra zisku klesla proto, že mzda v důsledku relativního zdražení zemědělských produktů ||447| stoupla, neboť průměrnou mzdu neurčuje relativní, nýbrž absolutní hodnota výrobků, které do ní vcházejí. Rozhodně však z toho vyplývá, že míra zisku (vlastně míra nadhodnoty) nestoupla v témž poměru, v jakém stoupla

produktivní síla zpracovatelského průmyslu, a to v důsledku relativně menší produktivity zemědělství (nikoli půdy). O tom není vůbec pochyby. Snížení nutné pracovní doby je ve srovnání s průmyslovým pokrokem nepatrné. Projevuje se to v tom, že země, jako je Rusko atd., mohou porazit Anglii na trhu zemědělských výrobků. Nižší hodnota peněz v bohatších zemích (tj. relativně nižší výrobní náklady peněz v bohatších zemích) tu nepadá vůbec na váhu. Vždyť otázkou je právě to, proč při konkurenci bohatších zemí s chudšími nemá tato okolnost vliv na průmyslové výrobky, nýbrž jen na výrobky zemědělské. (Ostatně to nedokazuje, že chudší země vyrábějí levněji, že jejich zemědělská práce je produktivnější. Dokonce i ve Spojených státech, jak nedávno dokázaly statistické výzkumy, vzrostlo sice množství pšenice prodávané za danou cenu, ale ne proto, že se jí urodilo víc na jednom akru, nýbrž proto, že se obdělalo víc akrů. Nelze říci, že půda je produktivnější tam, kde je mnoho půdy ve velkých celcích a kde velkélány, povrchně obdělávané, dávají při vynaložení stejné práce absolutně větší produkt než mnohem menší lány ve vyspělejších zemích.)

Přechod k obdělávání *méně produktivní* půdy nemusí nevyhnutelně dokazovat, že zemědělství se stalo méně produktivním. Naopak může dokazovat, že zemědělství se stalo produktivnějším. Neúrodná půda se obdělává nejen proto, že ceny zemědělských výrobků stouply tak vysoko, že nahrazují vložený kapitál, nýbrž také proto, že výrobní prostředky se natolik rozvinuly, že neproduktivní půda se stala „produktivní" a že už je s to platit nejen obvyklý zisk, ale i pozemkovou rentu. Půda, která je úrodná pro daný stupeň vývoje výrobních sil, je neúrodná pro nižší stupeň.

*V zemědělství* je absolutní prodlužování pracovní doby — tj. zvyšování absolutní nadhodnoty — možné jen v nepatrné míře. V zemědělství se nedá pracovat při plynovém osvětlení atd. V létě a na jaře se ovšem může brzy vstávat. To se však vyrovnává kratšími dny v zimě, kdy se vůbec dá vykonávat jen poměrně malé množství práce. V tomto směru je tedy *absolutní nadhodnota větší v průmyslu*, není-li ovšem normální pracovní den regulován zákonným přinucením. Dlouhé období, po které výrobek setrvává ve výrobním procesu, aniž se na něj vynakládá práce, je druhou příčinou toho,

že se v zemědělství vytváří menší masa *nadhodnoty*. Až na některá odvětví zemědělství, jako je dobytkářství, chov ovcí atd., kde je obyvatelstvo absolutně vytlačováno, je naproti tomu — dokonce i v nejvyspělejší zemědělské velkovýrobě — poměr použité lidské masy k použitému konstantnímu kapitálu stále ještě daleko větší než v průmyslu, nebo alespoň v hlavních průmyslových odvětvích. Z tohoto důvodu může být míra zisku v zemědělství vyšší než v průmyslu, dokonce i když je z uvedených příčin masa nadhodnoty relativně menší, než by byla při použití *téhož* počtu lidí v průmyslu, přičemž tuto posledně uvedenou okolnost zčásti opět paralyzuje pokles mzdy zemědělských dělníků pod průměrnou úroveň. Kdyby však v zemědělství byly nějaké důvody (jen je všeobecně naznačujeme) k zvýšení míry zisku (ne dočasnému, nýbrž takovému, k němuž by došlo v průměru ve srovnání s průmyslem), pak by už sama existence pozemkového vlastníka způsobila, že by tento mimořádný zisk nevešel do procesu vyrovnávání všeobecné míry zisku, nýbrž zkonsolidoval by se a připadl pozemkovému vlastníkovi.

## [2. MÍRA ZISKU A JEJÍ POMĚR K MÍŘE NADHODNOTY. HODNOTA ZEMĚDĚLSKÝCH SUROVIN JAKO PRVEK KONSTANTNÍHO KAPITÁLU V ZEMĚDĚLSTVÍ]

Obecně vzato, je při rozboru Rodbertusovy teorie třeba zodpovědět tuto otázku:

Všeobecná forma zálohovaného kapitálu je:

| *konstantní kapitál* | *variabilní kapitál* |
|---|---|
| *stroje — suroviny* | *pracovní síla* |

Dva prvky konstantního kapitálu — v nejobecnější formě — jsou pracovní prostředky a pracovní předmět. Pracovní předmět nemusí být zbožím, produktem práce. Nemusí tedy existovat jako *prvek kapitálu*, ačkoli vždy existuje jako *prvek pracovního procesu*. Půda je surovinou pro zemědělce, důl pro těžaře, voda pro rybáře a les pro lovce.[4] Kapitál však vystupuje ve své nejúplnější formě tehdy, když tyto tři prvky pracovního procesu existují také jako tři prvky kapitálu, tj. když jsou všechny tři zbožím, užitnými hodnotami, které mají směnnou hodnotu a jsou produktem práce. V tomto

případě vcházejí všechny tyto tři prvky i do zhodnocovacího procesu, ačkoli stroje do něho nevcházejí v tom rozsahu, v němž vcházejí do pracovního procesu, nýbrž jen v té míře, v níž se v něm spotřebovávají.

Jde tedy o tuto otázku: může se odpadnutím jednoho z těchto tří prvků zvýšit *míra zisku* (nikoli míra nadhodnoty) v tom průmyslovém odvětví, v němž tento prvek odpadá? Všeobecně odpovídá na tuto otázku sama formule:

Míra zisku se rovná poměru nadhodnoty k celkové sumě zálohovaného kapitálu.

Celé zkoumání se provádí za předpokladu, že *míra nadhodnoty*, tj. rozdělení hodnoty produktu mezi kapitalistu a námezdního dělníka, se nemění.

||448| Míra nadhodnoty se rovná $\frac{m}{v}$; míra zisku $\frac{m}{c+v}$. Protože $m'$, míra nadhodnoty, je daná, je dáno i $v$ a $\frac{m}{v}$ se předpokládá jako konstantní veličina. Veličina $\frac{m}{c+v}$ se tedy může měnit, jedině když se mění $c+v$, a protože $v$ je dáno, může $\frac{m}{c+v}$ vzrůstat nebo klesat, jedině když klesá nebo vzrůstá $c$. Přitom nebude $\frac{m}{c+v}$ vzrůstat nebo klesat v poměru $c:v$, nýbrž v poměru, v němž se má $c$ k úhrnu $c+v$. Kdyby se $c$ rovnalo nule, $\frac{m}{c+v}$ by se rovnalo $\frac{m}{v}$, čili míra zisku by se v tomto případě rovnala míře nadhodnoty, a tento případ je hranicí, nad kterou se míra zisku nemůže zvýšit, protože veličiny $m$ a $v$ se nemohou změnit, ať *se počítá* jakýmkoli způsobem. Jestliže $v = 100$ a $m = 50$, pak $\frac{m}{v} = \frac{50}{100} = \frac{1}{2} = 50\,\%$. Kdyby se k tomu přidal ještě konstantní kapitál 100, rovnala by se míra zisku $\frac{50}{100+100} = \frac{50}{200} = \frac{1}{4} = 25\,\%$. Míra zisku by se snížila o polovinu. Kdyby se přidalo k 100 $v$ 150 $c$, rovnala by se míra zisku $\frac{50}{150+100} = \frac{50}{250} = \frac{1}{5} = 20\,\%$. V prvním případě se celkový

kapitál rovná $v$, tj. variabilnímu kapitálu, a proto se míra zisku rovná míře nadhodnoty. Ve druhém případě se celkový kapitál rovná $2 \times v$, proto se míra zisku rovná už jen polovině míry nadhodnoty. Ve třetím případě se celkový kapitál rovná $2^1/_2 \times 100$, tj. $2\,^1/_2 \times v$, tj. $^5/_2 \times v$. Zde se už $v$ rovná jen $^2/_5$ celkového kapitálu. Nadhodnota se rovná polovině $v$, polovině ze 100, je tedy jen polovinou z $^2/_5$ celkového kapitálu, tj. $^2/_{10}$ celkového kapitálu. $^{250}/_{10} = 25$ a $^2/_{10}$ z $250 = 50$. $^2/_{10}$ jsou však 20 %.

Tolik je tedy naprosto jasné. Zůstanou-li $v$ i $\frac{m}{v}$ nezměněny, je zcela lhostejné, z čeho se skládá veličina $c$. Je-li $c$ určitá veličina, rovná-li se například 100, je úplně jedno, zda se rozpadá na 50 ve formě suroviny a 50 ve formě stroje nebo na 10 ve formě suroviny a 90 ve formě strojů nebo na 0 ve formě suroviny a 100 ve formě strojů či naopak, protože míru zisku určuje poměr $\frac{m}{c+v}$; v jakém poměru jsou prvky výroby, z nichž se skládá $c$, jako části hodnoty k celému $c$, je přitom lhostejné. Například při těžbě uhlí lze předpokládat, že surovina (po odečtení uhlí, které samo znovu slouží jako pomocná látka) se rovná nule a že celý konstantní kapitál se skládá ze strojů (včetně budov a pracovních nástrojů). Na druhé straně se u krejčího rovnají nule stroje (zejména tam, kde velcí krejčí ještě nepoužívají šicích strojů a na druhé straně, jak se to nyní zčásti praktikuje v Londýně, kde šetří dokonce i na budovách tím, že nechávají své dělníky pracovat doma. Je to *nový jev*, kdy druhá *dělba práce* znovu vystupuje *ve formě první dělby práce*[5], a celý konstantní kapitál se redukuje na surovinu. Použije-li těžař 1000 na stroje a 1000 na námezdní práci, a krejčí rovněž 1000 na suroviny a 1000 na námezdní práci, bude při stejné míře nadhodnoty v obou případech stejná i míra zisku. Předpokládáme-li, že nadhodnota se rovná 20 %, rovnala by se míra zisku v obou případech 10 %, tj. $^{200}/_{2000} = ^2/_{20} = ^1/_{10} = 10$ %. Poměr mezi součástmi $c$ — surovinami a stroji — má tedy vliv na míru zisku jen ve dvou případech: 1. jestliže se změnou v tomto poměru mění absolutní veličina $c$; 2. jestliže se tímto poměrem součástí $c$ mění veličina $v$. Musely by se tu projevit organické změny v samé výrobě; nejde

tu tedy jen o tautologii, že tvoří-li určitá část *c* menší díl celé sumy, musí druhá část *c* tvořit větší díl celé této sumy.

Ve skutečném rozpočtu jednoho anglického pachtýře rovnají se *mzdy* 1690 librám št., *hnojivo* 686 librám št., *osivo* 150 librám št. a *krmivo* 100 librám št. Na „suroviny" tedy připadá 936 liber št., což je víc než polovina toho, co se vynakládá na mzdy. (Viz *F. W. Newman*, „*Lectures on Political Economy*", Londýn 1851, str. 166.)

„Ve *Flandrech* (belgických) dováží se do těchto krajů *hnojivo* a seno z Holandska" (pro pěstování lnu atd. Naproti tomu vyvážejí len, *lněné semeno* atd.)... „Odpadky v holandských městech jsou předmětem obchodu a zpravidla se prodávají za vysoké ceny do Belgie... Asi dvacet mil od Antverp, proti proudu Šeldy, lze spatřit nádrže na hnojiva, která se dovážejí z Holandska. Tento obchod provozuje jedna kapitalistická společnost na holandských lodích" atd. *(Banfield)*[6].

Tak se stalo dokonce i hnojivo, obyčejný hnůj, předmětem obchodu, a nyní i kostní moučka, guano, potaš atd. Nejde jen o formální změnu ve výrobě, která spočívá v tom, že prvek výroby *se oceňuje* v penězích. Půdě se přivádějí nové látky a její staré látky se prodávají z *výrobních* důvodů. Není tu ani pouhý formální rozdíl mezi kapitalistickým a dřívějším výrobním způsobem. I obchod s osivem nabyl na důležitosti v té míře, v jaké se začala chápat důležitost střídání osevu. Bylo by proto směšné říkat o zemědělství ve vlastním smyslu, že do něho nevchází žádná „surovina" — a to surovina jako zboží — ať už ji reprodukuje samo nebo ji nakupuje jako zboží, dostává ji zvenčí. Stejně směšné by bylo říkat, že ||449| stroj, jehož výrobce strojů sám používá, nevchází do jeho kapitálu jako prvek hodnoty.

Německý rolník, který si rok co rok sám vyrábí své prvky výroby (osivo, hnojivo atd.) a sám se svou rodinou spotřebovává část svého obilí, vydává peníze (na samu výrobu) jedině na nákup několika zemědělských nástrojů a na mzdu. Dejme tomu, že se hodnota všech jeho výdajů rovná 100 [z čehož polovinu musí zaplatit v penězích]. Polovinu [produktu] spotřebuje in natura* ([do toho jsou zahrnuty i] výrobní náklady). Druhou polovinu prodá a utrží,

* — v přírodním stavu. *(Pozn. red.)*

řekněme, 100. Jeho hrubý [peněžní] důchod se pak rovná 100. Když to přepočítá na kapitál 50, je to 100 % [zisku]. Odpadne-li třetina z těchto 50 na rentu a třetina na daně (celkem $33^1/_3$), zůstane mu $16^2/_3$, což je $33^1/_3$ % z 50. Ve skutečnosti však získal jen $16^2/_3$ % [z vynaložených 100]. Rolník prostě špatně počítal a sám se ošidil. Kapitalistickému farmáři se takovéto chyby při počítání nestávají.

Podle smlouvy o podílném pachtu (například v provincii Berry), jak říká *Mathieu de Dombasle*, „*Annales agricoles*" atd., 4. vyd., Paříž 1828,

„poskytuje pozemkový vlastník půdu, budovy a obvykle zcela nebo zčásti dobytek a nářadí nutné k výrobě; pachtýř poskytuje ze své strany svou práci a nic nebo téměř nic jiného. Produkty půdy se rozdělují na stejné části." (Cit. dílo, str. 301.) „Podílní pachtýři jsou zpravidla lidé tonoucí v bídě." (Cit. dílo, str. 302.) „Jestliže pachtýř ‚na polovic' dosáhne vynaložením 1000 franků vzrůstu hrubé výroby o 1500 franků (tj. 500 franků hrubého zisku), musí se o ně dělit na polovic s pozemkovým vlastníkem, dostane tedy pouze 750 franků a ztrácí tak 250 franků z kapitálu, který zálohoval." (Cit. dílo, str. 304.) „Při dřívějším systému obdělávání se výdaje čili výrobní náklady — na to, co spotřeboval dobytek a obdělavatel půdy se svou rodinou — téměř výhradně braly přímo z výrobků in natura a výdaje v penězích téměř neexistovaly. Jedině tato okolnost mohla vést k domněnce, že pozemkový vlastník a pachtýř si mezi sebe mohou rozdělit celý výnos sklizně, který nebyl spotřebován během výroby, to však lze praktikovat jedině u tohoto způsobu zemědělství, tj. u *ubohého zemědělství*; jakmile se však chce v zemědělství dosáhnout nějakého zlepšení, hned se zjistí, že to je možné jedině pomocí určitých záloh, jejichž úhrn je nutno od hrubého důchodu odečíst, aby se mohly použít pro výrobu v příštím roce. Každé dělení [hrubého produktu mezi pozemkového vlastníka a pachtýře] se tak stává nepřekonatelnou překážkou jakéhokoli zlepšení." (Cit. dílo, str. 307.)

## [3. HODNOTA A CENA NÁKLADŮ[7] V ZEMĚDĚLSTVÍ. ABSOLUTNÍ RENTA]

### [a) VYROVNÁVÁNÍ MÍRY ZISKU V PRŮMYSLU]

Pan Rodbertus si zřejmě představuje regulování normálního zisku čili průměrného zisku čili všeobecné míry zisku konkurencí tak, že konkurence redukuje zboží na jejich *skutečné hodnoty*,

tj. že reguluje jejich cenové relace tak, že se v penězích či v nějakém jiném měřítku hodnoty zračí příslušná množství pracovní doby realizovaná v různých zbožích. To se ovšem neděje tak, že se cena některého zboží někdy, v některém daném momentu, rovná nebo se má rovnat jeho hodnotě. [Podle Rodbertuse se to děje takto:] Například cena zboží *A* stoupá nad jeho hodnotu, a to tak, že se nějakou dobu ustálí na této vysoké hladině anebo dokonce dál stoupá. Zisk kapitalisty *A* stoupá tím nad průměrný zisk, protože si nepřivlastňuje jen svou vlastní „nezaplacenou" pracovní dobu, nýbrž i část nezaplacené pracovní doby, kterou „vyrobili" jiní kapitalisté. Tomu musí odpovídat pokles zisku — při nezměněné peněžní ceně ostatního zboží — v té či oné sféře výroby. Vchází-li toto zboží jako všeobecný životní prostředek do spotřeby dělníků, vyvolá to pokles míry zisku ve všech ostatních odvětvích; vchází-li do spotřeby jako část konstantního kapitálu, vyvolává pokles míry zisku v těch výrobních sférách, v nichž je prvkem konstantního kapitálu.

Posledním možným případem by bylo, že by toto zboží nevcházelo ani jako prvek do nějakého konstantního kapitálu, ani by nebylo *nutným* životním prostředkem dělníků (protože to zboží, které si dělník podle libosti může, ale nemusí koupit, spotřebovává jako spotřebitel vůbec, a ne jako dělník), nýbrž bylo by spotřebním předmětem, předmětem individuální spotřeby vůbec. Vchází-li zboží jako spotřební předmět do spotřeby samých průmyslových kapitalistů, v žádném případě se zvýšení jeho ceny nedotkne sumy nadhodnoty nebo míry nadhodnoty. Kdyby si však kapitalista chtěl udržet dřívější úroveň spotřeby, stoupla by ta část zisku (nadhodnoty), kterou používá k individuální spotřebě, v poměru k té části, kterou používá k průmyslové reprodukci. Tato poslední část by se tedy snížila. Tak by se v důsledku vzestupu cen v *A* čili vzestupu zisku v *A* nad jeho průměrnou míru snížila v určitém období (určeném také reprodukcí) masa zisku i v *B*, *C* atd. Kdyby předmět A vcházel výhradně do spotřeby neprůmyslových kapitalistů, spotřebovali by — ve srovnání s dřívějškem — víc ve zboží *A* než ve zboží *B*, *C* atd. Poptávka po zboží *B*, *C* atd. by klesla; klesla by i jeho cena a v tomto případě by zvýšení ceny *A* čili zvýšení

zisku *A* nad průměrnou míru způsobilo pokles zisku v *B*, *C* atd. pod průměrnou míru (na rozdíl od dosavadních případů, kdy peněžní ceny *B*, *C* atd. ||450| zůstaly nezměněny), a to tím, že by zvýšení ceny *A* vyvolalo snížení peněžních cen *B*, *C* atd. Kapitály z *B*, *C* atd., kde by míra zisku klesla pod obvyklou úroveň, by se stáhly ze své výrobní sféry a přesunuly do výrobní sféry *A*; to by se zejména týkalo té části kapitálu, která se stále znovu objevuje na trhu; tato část kapitálu by se ovšem zvlášť tlačila do výnosnější sféry *A*. V důsledku toho by cena předmětu *A* po nějaké době klesla pod jeho hodnotu a klesala by delší či kratší dobu dál, pokud by znovu nenastal obrácený pohyb. Ve sférách *B*, *C* atd. by došlo k opačnému zjevu, a to zčásti v důsledku toho, že přesunem kapitálu klesla nabídka zboží *B*, *C* atd., tj. zčásti v důsledku organických změn, k nimž došlo přímo v těchto sférách, zčásti pak v důsledku změn, k nimž došlo v *A*, které nyní působí v obráceném směru na *B*, *C* atd.

Poznámka mimochodem: Je možné, že při právě vylíčeném pohybu nedosáhnou peněžní ceny zboží *B*, *C* atd. (předpokládáme, že hodnota peněz je stálá) už nikdy své dřívější výše, ačkoli peněžní ceny těchto zboží stoupnou nad jejich hodnotu a v důsledku toho stoupnou i míry zisku v *B*, *C* atd. nad všeobecnou míru zisku. Zlepšení, vynálezy, větší hospodárnost ve vynakládání výrobních prostředků atd. se neuplatňují v dobách, kdy ceny stoupají nad svou průměrnou úroveň, nýbrž v dobách, kdy klesají pod svou průměrnou úroveň a kdy tudíž i zisk klesá pod svou obvyklou míru. V období, kdy ceny *B*, *C* atd. klesají, může tedy klesat jejich ***skutečná hodnota***, čili může se snižovat minimum pracovní doby nutné k výrobě těchto druhů zboží. V tomto případě může zboží opět dosáhnout své dřívější peněžní ceny jen tehdy, když se vzestup jeho ceny nad jeho hodnotu rovná rozdílu, diferenci mezi cenou, která vyjadřuje jeho novou hodnotu, a cenou, která vyjadřovala jeho dřívější vyšší hodnotu. V tomto případě by *cena* zboží změnila jeho hodnotu svým vlivem na nabídku, na výrobní náklady.

Ale výsledek výše popsaného pohybu by byl takovýto: vezmeme-li průměr vzestupu a poklesu cen zboží nad nebo pod jejich hodnotu, čili vezmeme-li období, v kterých se vzestupy a poklesy vyrovnávají — období, která se neustále opakují — rovná se

*průměrná cena*[8] *hodnotě*, a tudíž i průměrný zisk určité sféry se rovná všeobecné míře zisku; neboť i když zisk v této sféře se vzestupem nebo poklesem cen — nebo také se zvýšením nebo snížením výrobních nákladů při neměnící se ceně — stoupal nebo klesal nad nebo pod svou starou míru, zboží se v průměru tohoto období prodávalo za svou *hodnotu*, a dosažený zisk se *tudíž* rovnal všeobecné míře zisku. To je představa A[dama] Smitha a ještě víc *Ricardova*, protože Ricardo se pevněji přidržuje skutečného pojmu hodnoty. Od nich přejímá tuto představu i pan Rodbertus. Přesto je však tato představa nesprávná.

K čemu vede konkurence kapitálů? *Průměrná cena* zboží v kterémkoli období vyrovnávání je taková, že tyto ceny přinášejí výrobcům zboží v každé sféře tutéž míru zisku, například 10 %. Co to znamená dále? Že cena každého zboží je o desetinu vyšší než cena výrobních nákladů, které toto zboží stálo kapitalistu, které kapitalista vydal, aby toto zboží vyrobil. To všeobecně řečeno znamená jen tolik, že kapitály stejné velikosti přinášejí stejné zisky, že cena každého zboží je o desetinu vyšší než cena kapitálu, který je v něm zálohovaný, spotřebovaný nebo který toto zboží představuje. Je však zcela nesprávné tvrdit, že kapitály v různých sférách vyrábějí úměrně své velikosti stejnou nadhodnotu ⟨zde vůbec nepřihlížíme k tomu, zda jeden kapitalista nechává pracovat déle než jiný, nýbrž předpokládáme, že *absolutní* pracovní den je ve všech sférách stejný. Rozdíl v absolutních pracovních dnech se v různých pracovních dnech zčásti vyrovnává intenzitou práce atd., zčásti představují tyto rozdíly čistě náhodné mimořádné zisky, výjimky atd.⟩. Není správné tvrdit to dokonce i za předpokladu, že absolutní pracovní den je ve všech sférách stejný, tj. za předpokladu, že míra nadhodnoty je daná.

Při *stejné* velikosti kapitálů je — i za uvedeného předpokladu — masa nadhodnoty, kterou vyrábějí, rozdílná a závisí *předně* na poměru jejich organických součástí, tj. variabilního a konstantního kapitálu, *za druhé* na době jejich oběhu, pokud je určena poměrem fixního a oběžného kapitálu a různými obdobími reprodukce různých druhů fixního kapitálu, a *za třetí* na poměru délky výrobního období ve vlastním slova smyslu na rozdíl od délky pracovní

doby samé[9], což zase podmiňuje podstatný rozdíl v poměru mezi obdobím výroby a obdobím oběhu. (První ze zmíněných poměrů, tj. poměr mezi konstantním a variabilním kapitálem, může vyplývat z velmi různých příčin, může být například jen formální, je-li surovina zpracovávaná v jedné sféře dražší než surovina zpracovávaná v jiné sféře, nebo může vyplývat z různé produktivity práce atd.)

Kdyby se tedy zboží prodávala za své hodnoty čili kdyby se *průměrné ceny* zboží rovnaly jejich hodnotám, musela by být míra zisku v různých sférách naprosto rozdílná; činila by v jednom případě 50, v jiném 40, 30, 20, 10 atd. Kdybychom vzali například celkové množství zboží sféry *A* za jeden rok, rovnala by se jejich hodnota kapitálu, který do ní byl zálohován, plus nezaplacené práci, která je v ní obsažena. Stejně by tomu bylo ve sféře *B* a *C*. Protože však množství nezaplacené práce obsažené v *A*, *B* a *C* je různé, například v *A* je větší než v *B*, a v *B* větší než v *C*, vyneslo by zboží *A* svým výrobcům například $3M$ ($M$ = nadhodnota), zboží *B* $2M$ a zboží *C* $1M$. A protože míra zisku je určena poměrem nadhodnoty k zálohovanému kapitálu, a protože tento kapitál je podle předpokladu v *A*, *B*, *C* atd. stejný, ||451| pak by se různé míry zisku v těchto sférách — jestliže zálohovaný kapitál označíme $K$ — rovnaly $\frac{3M}{K}, \frac{2M}{K}, \frac{M}{K}$. Konkurence kapitálů může tedy vyrovnat míry zisku jen tak, že například v uvedeném případě vytvoří ve sférách *A*, *B*, *C* míry zisku $\frac{2M}{K}, \frac{2M}{K}, \frac{2M}{K}$. *A* by své zboží prodával o $1M$ levněji a *C* o $1M$ dráž, než je jeho hodnota. Průměrná cena ve sféře *A* by byla pod a ve sféře *C* nad hodnotou zboží *A* a *C*.

Jak ukazuje případ *B*, *může* se ovšem stát, že průměrná cena a hodnota zboží se kryjí. Tento případ nastává tehdy, když se nadhodnota vyrobená přímo ve sféře *B* rovná průměrnému zisku, a když tedy různé části kapitálu v této sféře jsou vůči sobě v takovém poměru, v jakém jsou tyto části, jestliže si celkové množství kapitálů, celý kapitál třídy kapitalistů, představíme jako jednu *veličinu*, z níž se vypočítává celková nadhodnota, bez ohledu na to, ve které

sféře celkového kapitálu byla vyrobena. V tomto celkovém kapitálu se doby obratu atd. vyrovnávají; celý tento kapitál se například ihned bere tak, jako by dobou jeho obratu byl jeden rok atd. Potom by se skutečně každá část tohoto *celkového kapitálu* podílela na celkové nadhodnotě úměrně své velikosti, dostávala by alikvotní část z ní. A protože každý jednotlivý kapitál by bylo třeba považovat za podílníka na tomto celkovém kapitálu, vyplývalo by z toho, *předně*, že *míra zisku* je u tohoto kapitálu stejná jako u kteréhokoli jiného, protože stejně velké kapitály vynášejí stejně velké zisky, a *za druhé*, že masa zisku závisí — což samo sebou vyplývá z předchozího — na velikosti kapitálu, na počtu podílů na tomto celkovém kapitálu, které patří kapitalistovi. Konkurence kapitálů se snaží brát každý kapitál jako část celkového kapitálu a podle toho i regulovat jeho podíl na nadhodnotě a tudíž i na zisku. Ve větší nebo menší míře se to konkurenci cestou vyrovnávání daří. (Příčiny, proč konkurence naráží v jednotlivých sférách na zvláštní překážky, tu nebudeme zkoumat.) To však neznamená, prostě řečeno, nic jiného, než že se kapitalisté snaží (a tato snaha je právě konkurence) rozdělit mezi sebe to množství nezaplacené práce, které vyždímají z dělnické třídy — čili produkty tohoto množství práce — ne v tom poměru, v němž *jednotlivý* kapitál bezprostředně vyrábí nadpráci, nýbrž *předně* v tom poměru, v němž se tento jednotlivý kapitál alikvotně podílí na celkovém kapitálu, a *za druhé* v poměru, v němž celkový kapitál vyrábí nadpráci. Kapitalisté se dělí o kořist, o přivlastněnou cizí práci v dravčím bratrství, takže v průměru si každý přivlastňuje tolik nezaplacené práce jako druhý.[10]

Tohoto vyrovnávání dosahuje konkurence regulováním průměrných cen. Ale tyto průměrné ceny samy jsou nad hodnotou nebo pod hodnotou zboží, takže žádné zboží nepřináší vyšší míru zisku než kterékoli jiné zboží. Je tedy nesprávné tvrdit, že konkurence kapitálů vytváří všeobecnou míru zisku tím, že vyrovnává ceny zboží na jejich hodnotu. Naopak vytváří ji tím, že *přeměňuje hodnoty zboží v průměrné ceny, v nichž je část nadhodnoty jednoho zboží přenesena na druhé zboží* atd. *Hodnota* zboží se rovná množství práce v něm *obsažené*, zaplacené i nezaplacené. *Průměrná cena*

zboží se rovná množství zaplacené práce v něm *obsažené* (zpředmětněné nebo živé) plus průměrnému podílu nezaplacené práce, který nezávisí na tom, zda byla nebo nebyla v takovémto rozsahu obsažena přímo v tomto zboží, jinými slovy, zda bylo této nezaplacené práce obsaženo v hodnotě daného zboží více či méně.

### [b) FORMULOVÁNÍ PROBLÉMU POZEMKOVÉ RENTY]

Je možné — ponechávám to dalšímu zkoumání, které nepatří k předmětu této knihy — že určité výrobní sféry pracují za okolností, které překážejí tomu, aby se jejich hodnoty redukovaly na průměrné ceny v *uvedeném* smyslu, tj. za okolností, které nedovolují konkurenci toto vítězství! Kdyby tomu tak bylo například u zemědělské renty nebo u důlní renty (jsou renty, jež lze vysvětlit výhradně jen monopolem, například rentu za používání vody v Lombardii a v některých částech Asie; rovněž rentu z domů, pokud je rentou z pozemkového vlastnictví), pak by z toho vyplývalo, že zatímco cena produktu všech průmyslových kapitálů se zvyšuje nebo snižuje na průměrnou cenu, cena produktu zemědělství by se rovnala jeho hodnotě, která by převyšovala průměrnou cenu. Vyskytovaly by se tu překážky, pro které by se z *nadhodnoty vyrobené* v této výrobní sféře přivlastňovalo jako vlastnictví samé této sféry víc, než by tomu mělo být podle zákonů konkurence, víc, než by tomu mělo být podle podílu kapitálu vynaloženého v tomto výrobním odvětví?

Představme si průmyslové kapitály, které nikoli dočasně, nýbrž díky charakteru *svých* výrobních sfér vyrábějí o 10 nebo 20 nebo 30 % víc nadhodnoty ||452| než průmyslové kapitály stejné velikosti v jiných výrobních sférách. Kdyby tyto kapitály byly s to, pravím, udržet si navzdory konkurenci tuto mimořádnou nadhodnotu a zabránit tomu, aby vešla do všeobecného účtování (rozdělování), které určuje všeobecnou míru zisku, pak by v tomto případě bylo možné rozlišovat ve výrobních sférách těchto kapitálů dva různé příjemce důchodů: jednoho, který by dostával všeobecnou míru zisku, a druhého, který by dostával přebytek náležející výhradně této sféře. Tomuto privilegovanému příjemci by musel každý

kapitalista tento přebytek platit, odevzdávat, aby tu mohl umístit svůj kapitál, a sám by si ponechával všeobecnou míru zisku tak jako každý jiný kapitalista, s nímž by měl stejné šance. Kdyby tomu tak bylo v zemědělství atd., pak rozpadání *nadhodnoty* na *zisk* a *rentu* by tu naprosto nedokazovalo, že práce je tu sama o sobě „produktivnější" (ve smyslu výroby nadhodnoty) než v průmyslu; nebylo by tudíž třeba připisovat nějakou zázračnou sílu půdě, což je ostatně samo o sobě směšné, neboť *hodnota se rovná práci a nadhodnota se tudíž rozhodně nemůže rovnat půdě.* (Relativní nadhodnota sice může záviset na přirozené úrodnosti půdy, ale v žádném případě by z toho nemohla vyplynout *vyšší cena* produktů půdy. Spíš naopak.) Nebylo by ani třeba uchylovat se k Ricardově teorii, která je sama o sobě nepříjemně spojena s Malthusovými žvásty, vede k hnusným závěrům, a i když teoreticky neodporuje mému učení o relativní nadhodnotě, přece jen prakticky značně snižuje jeho význam.

U Ricarda je podstata otázky v tomto:

Pozemková renta (tedy například v zemědělství) může být tam, kde se na půdě — jak předpokládá Ricardo — hospodaří kapitalisticky, kde je *pachtýř*, jedině přebytkem nad všeobecným ziskem. Je zcela lhostejné, zda to, co dostává pozemkový vlastník, je skutečně touto rentou v buržoazně ekonomickém smyslu. Může to být pouhá srážka ze mzdy (viz Irsko) nebo to může zčásti být srážka z pachtýřova zisku, který se v tomto případě snižuje pod průměrnou úroveň zisku. Všechny tyto možnosti tu jsou absolutně lhostejné. Zvláštní, charakteristickou formu nadhodnoty tvoří *renta* v buržoazním systému jen potud, pokud je přebytkem nad (všeobecným) ziskem.

Jak je to však možné? Pšenice jakožto zboží se prodává [podle Ricarda] jako každé jiné zboží za svou *hodnotu*, tj. směňuje se za jiná zboží úměrně pracovní době v něm obsažené. ⟨To je první nesprávný předpoklad, který problém ještě uměle ztěžuje. Zboží se směňují jen výjimečně podle svých hodnot. Jejich *průměrné ceny* jsou určovány jinak. Viz výše.⟩ Pachtýř, který pěstuje pšenici, dosahuje téhož zisku jako všichni ostatní kapitalisté. To dokazuje, že si přivlastňuje, jako všichni ostatní kapitalisté, nezaplacenou

pracovní dobu svých dělníků. Odkud se tedy bere ještě renta? Nepředstavuje nic jiného než pracovní dobu. Proč by se měla nadpráce v zemědělství rozpadat na zisk a rentu, kdežto v průmyslu se rovná jen zisku? A jak je to vůbec možné, když se zisk v zemědělství rovná zisku v každé jiné výrobní sféře? ⟨Ricardovy nesprávné představy o zisku a jeho bezprostřední směšování zisku s nadhodnotou vadí i zde. Ztěžují mu zkoumání věci.⟩

Ricardo řeší *potíž* tak, že se staví, jako by *v principu* neexistovala ⟨a to je skutečně *jediný způsob*, jak zásadně nějakou potíž řešit. To ovšem lze udělat dvojím způsobem: buď se ukáže, že rozpor s principem není nic jiného než *zdání*, zdání které vyplývá z vývoje věci samé, nebo jak to dělá Ricardo, že se potíž *v jednom bodě popře*, a tento bod se pak zvolí za východisko, z něhož je možné na jiném místě vysvětlit existenci jevu, který potíž vyvolává.⟩

Ricardo předpokládá případ, kdy kapitál vynáší pachtýři jako každý jiný kapitál jen zisk ⟨ať už jde o kapitál jednotlivého pachtu, který neplatí rentu, nebo o kapitál té části pachtýřovy půdy, která neplatí rentu, tj. o takový kapitál vložený do zemědělství, který neplatí žádnou rentu⟩. Tento předpoklad je pro Ricarda dokonce východiskem a lze je vyjádřit i takto:

Původně vynáší kapitál pachtýřovi jen zisk ⟨tato *pseudohistorická* forma je ovšem bezpodstatná a všeobecně se vyskytuje u všech buržoazních ekonomů i v jiných „zákonech“⟩ a žádnou pozemkovou rentu. Neliší se od kteréhokoli jiného kapitálu činného ve výrobě. Renta se objevuje teprve proto, že poptávka po obilí stoupá a v důsledku toho se na rozdíl od ostatních odvětví výroby musí přejít k „méně“ úrodné půdě. Vzestupem cen životních prostředků trpí pachtýř (předpokládaný původní pachtýř) jako každý jiný kapitalistický podnikatel, protože i on musí platit svým dělníkům víc. Vzestupem cen svého zboží nad jeho hodnotu však pachtýř získává, a to za prvé natolik, nakolik relativní hodnota jiných zboží, která vcházejí do jeho konstantního kapitálu, ve srovnání s jeho zbožím klesá a on je tudíž kupuje levněji, za druhé natolik, nakolik má svou nadhodnotu v dražším zboží. Zisk tohoto pachtýře stoupá tedy nad průměrnou míru zisku, která však poklesla. Za takových okolností přejde jiný kapitalista na horší půdu II,

která při této nižší míře zisku může poskytovat produkt za cenu produktu půdy I anebo třeba ještě o něco levněji. Ale ať je tomu jakkoli, máme nyní ||453| na půdě II opět normální poměry, kdy se nadhodnota redukuje jen na zisk; vysvětlili jsme však rentu pro půdu I, a to tím, že existuje dvojí výrobní cena, přičemž výrobní cena pro půdu II je zároveň tržní cenou pro I. Je tomu úplně stejně jako u továrního zboží, které se vyrábí za příznivějších podmínek a dosahuje dočasného mimořádného zisku. Cena pšenice, která zahrnuje kromě zisku i rentu, se sice skládá také jen ze zpředmětněné práce, rovná se hodnotě této pšenice, ale ne té hodnotě, která je obsažena v ní samé, nýbrž hodnotě pšenice vypěstované na půdě II. Dvě tržní ceny [vedle sebe] nejsou možné. ⟨Zatímco Ricardo uvádí pachtýře II v souvislosti s poklesem míry zisku, u Stirlinga vstupuje na scénu proto, že mzda *klesla*, že s cenami obilí nestoupla. Tato snížená mzda dovoluje pachtýři II obdělávat půdu II při staré míře zisku, ačkoli půda je méně úrodná.⟩ Jakmile se existence pozemkové renty takto vysvětlí, ostatní se z toho už vyvodí lehce. *To, že je rozdíl v pozemkových rentách* podle různé úrodnosti atd., je ovšem správné. Ale rozdíl v úrodnosti sám o sobě ještě neznamená, že se musí přecházet k stále horším půdám.

To je tedy Ricardova teorie. Protože zvýšená cena pšenice, která přináší pachtýři I mimořádný zisk, nepřináší pachtýři II už ani stejnou míru zisku jako dříve, nýbrž menší, je jasné, že produkt II obsahuje víc hodnoty než produkt I, čili že je produktem větší pracovní doby, že je v něm obsaženo větší množství práce, a že tudíž na výrobu téhož produktu, například kvarteru pšenice, je nutné vynaložit víc pracovní doby. Vzestup renty bude pak odpovídat této stoupající neúrodnosti půdy čili růstu toho množství práce, které je třeba vynaložit, aby se vyrobil například kvarter pšenice. Ricardo by ovšem nemluvil o „růstu" renty, kdyby vzrůstal jen počet kvarterů, z nichž se platí renta; podle něho se renta zvyšuje tehdy, jestliže cena *jednoho* a téhož kvarteru stoupne například z 30 šilinků na 60 šilinků. Někdy ovšem zapomíná, že *absolutní velikost renty může vzrůstat při poklesu míry renty, stejně jako absolutní masa zisku může vzrůstat při klesající míře zisku.*

Jiní (například *Carey*) se snaží obejít potíž tím, že ji — jiným

způsobem — přímo popírají. Pozemková renta je prý jen úrokem z kapitálu, který byl dříve vložen do půdy[11]. Je tedy rovněž jen formou zisku. Zde se tedy *existence pozemkové renty* popírá, čímž se ve skutečnosti *nijak nevysvětluje*.

Jiní, například *Buchanan*, ji považují za pouhý důsledek monopolu. Viz také *Hopkinse*[12]. Zde je pouze *přirážkou* nad *hodnotu*.

U pana *Opdyka*, což je charakteristické pro yankeeho, je pozemkové vlastnictví či pozemková renta „*legalizovaným reflexem hodnoty kapitálu*"[13]*.

U Ricarda je zkoumání ztíženo dvěma nesprávnými předpoklady. ⟨Ricardo ovšem teorii renty neobjevil. West a Malthus uveřejnili své práce o rentě už před ním. Ale pramenem je *Anderson*. Ricardo se však vyznačuje tím, že u něho je souvislost mezi jeho teorií renty a jeho teorií hodnoty (ačkoli správné chápání souvislosti nechybí zcela ani u Westa). Malthus, jak ukazuje jeho pozdější polemika o rentě s Ricardem, sám teorii, kterou převzal od Andersona, nerozuměl.⟩ Vycházíme-li ze správného principu, že hodnota zboží je určena pracovní dobou nutnou k jeho výrobě (a že hodnota vůbec není nic jiného než zpředmětněná společenská pracovní doba), vyplývá z toho, že *průměrná cena* zboží je určena pracovní dobou nutnou k jeho výrobě. Tento závěr by byl správný, kdyby bylo dokázáno, že *průměrná cena* se rovná *hodnotě*. Já však dokazuji, že právě *proto*, že hodnota zboží je určena *pracovní dobou*, průměrná cena zboží se *nikdy nemůže* rovnat jeho hodnotě (vyjma *jediný* případ, když takzvaná individuální *míra zisku* v některé zvláštní sféře výroby, tj. zisk určený nadhodnotou vyrobenou v této sféře výroby samé, se rovná průměrné míře zisku celkového kapitálu), ačkoli toto určení průměrné ceny je jen odvozeno z hodnoty určené pracovní dobou.

Z toho vyplývá předně to, že nad nebo pod svou hodnotou se mohou prodávat i taková zboží, jejichž průměrná cena (nepřihlížíme-li k hodnotě konstantního kapitálu) se rozpadá jen na mzdu a zisk, přičemž jak mzda, tak zisk mají svou normální míru, jsou

* ||486| ⟨Tak jako Opdyke nazývá pozemkové vlastnictví „*legalizovaným reflexem hodnoty kapitálu*", je „*kapitál legalizovaným reflexem práce jiných lidí*".⟩ |486||

průměrnou mzdou a průměrným ziskem. Proto právě tak jako okolnost, že nadhodnota nějakého zboží se vyjadřuje jen v rubrice normálního zisku, nedokazuje, že zboží se prodává za svou hodnotu, tak ani okolnost, že zboží přináší kromě zisku i || 454 | pozemkovou rentu, vůbec nedokazuje, že zboží se prodává *nad* svou imanentní hodnotou. Může-li být *průměrná míra zisku* čili *všeobecná míra zisku z kapitálu*, kterou realizuje nějaké zboží, *nižší* než jeho vlastní míra zisku určená nadhodnotou, která je v tomto zboží skutečně obsažena, vyplývá z toho, že přináší-li zboží nějaké *zvláštní výrobní sféry* kromě této průměrné míry zisku ještě další množství nadhodnoty, které má zvláštní pojmenování, řekněme *pozemková renta*, není ještě nutné, aby zisk a pozemková renta, součet zisku a pozemkové renty, byl vyšší, než je *nadhodnota* obsažená v tomto zboží. Protože zisk může být nižší než nadhodnota imanentní danému zboží, tj. nižší než množství nezaplacené práce, obsažené v daném zboží, nemusí být zisk plus pozemková renta vyšší než imanentní nadhodnota zboží.

Zbývalo by ovšem ještě vysvětlit, proč k takovému zjevu dochází v některé *zvláštní* výrobní sféře na rozdíl od jiných výrobních sfér. Ale to by už byl mnohem snazší problém. Zboží přinášející rentu se odlišuje od ostatních zboží tímto: U jedné části těchto ostatních zboží je jejich průměrná cena *vyšší* než jejich imanentní hodnota, ale jen natolik, nakolik je nutné, aby se jejich míra zisku *zvýšila* na všeobecnou míru zisku; u druhé části těchto ostatních zboží je jejich průměrná cena *nižší* než jejich imanentní hodnota, avšak jen natolik, nakolik je nutné, aby se jejich míra zisku *snížila* na všeobecnou míru zisku; konečně u třetí části těchto zboží se jejich průměrná cena rovná jejich imanentní hodnotě, ale jen *proto*, že tato zboží poskytují všeobecnou míru zisku, jestliže se prodávají za svou *imanentní* hodnotu. Zboží, které poskytuje pozemkovou rentu, odlišuje se od všech těchto tří případů. Cena, za kterou se prodává, je za všech okolností taková, že poskytuje *víc než průměrný zisk* určený všeobecnou mírou zisku z kapitálu.

Vzniká nyní otázka: který z těchto tří případů — nebo kolik z těchto tří případů — tu může nastat? *Realizuje* se v ceně zboží, které nese rentu, *celá nadhodnota, která je v něm obsažena?* Je-li

tomu tak, pak se tím vylučuje případ 3, kde se mluví o zbožích, jejichž celá nadhodnota se realizuje v jejich průměrné ceně, protože jedině tak poskytují obvyklý zisk. Tento případ tedy nepřichází v úvahu. Za *tohoto* předpokladu nepřichází v úvahu ani první případ, kde je nadhodnota realizovaná v ceně zboží *vyšší* než jeho imanentní nadhodnota. Vždyť právě předpokládáme, že v ceně zboží nesoucího rentu „se realizuje nadhodnota v něm obsažená". Tento případ je tedy analogický případu 2, kde jde o zboží, u nichž je imanentní nadhodnota vyšší než nadhodnota realizovaná v jejich průměrné ceně. Tak jako u těchto zboží je zisk formou této nadhodnoty — která klesá na úroveň všeobecné míry zisku — tak i zde, v této zvláštní sféře, představuje nadhodnota zisk z vloženého kapitálu. Ale na rozdíl od *zboží 2* se v ceně tohoto výjimečného zboží realizuje také *přebytek nadhodnoty, tomuto zboží imanentní, nad* tímto ziskem, připadá však jinému vlastníkovi než vlastníkovi kapitálu, totiž vlastníkovi půdy, přírodního činitele, dolu atd.

Anebo je cena tohoto zboží vyšroubována tak, že poskytuje víc než *průměrnou míru zisku?* Tak je tomu například u monopolních cen ve vlastním slova smyslu. *Takovýto předpoklad* — ať už v kterékoli sféře výroby, kde lze volně používat kapitálu a práce a v níž výroba, pokud jde o množství použitého kapitálu, podléhá všeobecným zákonům — by nebyl jen *petitio principii**, nýbrž *přímo by odporoval* základům vědy a kapitalistické výroby, jejímž teoretickým výrazem je tato věda. Při takovém předpokladu by se totiž předpokládalo to, co se má právě vysvětlit, tj. že v některé zvláštní sféře výroby *musí* cena zboží poskytovat víc než všeobecnou míru zisku, víc než průměrný zisk, a proto se zboží *musí prodávat nad* svou hodnotou. Předpokládalo by se tudíž, že zemědělské produkty *nepodléhají* všeobecným zákonům hodnoty zboží a kapitalistické výroby. A předpokládalo by se to proto, že zvláštní existence renty vedle zisku *prima facie*** vyvolává takové zdání. Takovýto předpoklad je tedy absurdní.

Nezbývá tedy nic jiného, než předpokládat, že v této zvláštní

* — logická chyba spočívající v tom, že teze, která má být dokázána, se dokazuje argumentem, který předpokládá, že tato teze je dokázána. *(Pozn. red.)*

** — na první pohled. *(Pozn. red.)*

sféře výroby existují zvláštní okolnosti, vlivy, v jejichž důsledku ceny zboží realizují celou nadhodnotu, která je jim imanentní takže na rozdíl od jiných zboží v případu 2, nerealizují ve své ceně ze své nadhodnoty jen tolik, kolik poskytuje všeobecná míra zisku, a jejich průměrné ceny neklesají tolik pod jejich nadhodnotu, aby vynášely jen všeobecnou míru zisku, čili aby jejich průměrný zisk nebyl větší než ve všech ostatních výrobních sférách kapitálu.

Tím už se problém velmi zjednodušil. Nejde už o to, vysvětlit jak to, že cena nějakého zboží poskytuje kromě zisku ještě i rentu, že tedy *zdánlivě* porušuje všeobecný zákon hodnoty a zvýšením své ceny nad *nadhodnotu, která je jí imanentní*, poskytuje z kapitálu dané velikosti *víc než všeobecnou míru zisku*. Naopak, jde o to, vysvětlit, jak to, že toto zboží nemusí při procesu vyrovnávání cen zboží na průměrné ceny odevzdávat ze své *imanentní nadhodnoty* jiným zbožím tolik, aby poskytovalo jen *průměrný zisk*, nýbrž realizuje ještě i tu část své vlastní nadhodnoty, která tvoří přebytek *nad* průměrným ziskem, takže je pak možné, že pachtýř, který vkládá kapitál do této sféry výroby, prodává své zboží za takové ceny, že mu poskytují obvyklý zisk a nadto mu umožňují, aby platil třetí osobě, pozemkovému vlastníkovi, realizovaný přebytek nadhodnoty zboží *nad* tímto ziskem.

|| 455 | Jakmile se problém formuluje takto, vede už sám sebou k vyřešení.

### [c) SOUKROMÉ VLASTNICTVÍ PŮDY JAKO NUTNÁ PODMÍNKA EXISTENCE ABSOLUTNÍ RENTY. V ZEMĚDĚLSTVÍ SE NADHODNOTA ROZPADÁ NA ZISK A RENTU]

Je to docela prosté: *soukromé vlastnictví* určitých osob k půdě, dolům, vodě atd. dává těmto osobám možnost zachytit, podchytit, uchvátit *přebytek nadhodnoty nad ziskem* (průměrným ziskem, ziskem určeným všeobecnou mírou zisku), který je obsažen ve zboží této zvláštní výrobní sféry, této zvláštní sféry vynakládání kapitálu, a zabránit tomu, aby tento přebytek vešel do všeobecného procesu, v němž se tvoří všeobecná míra zisku. Část této nadhodnoty se zachycuje dokonce v každém průmyslovém podniku,

protože za používanou plochu půdy (na které jsou tovární budovy, dílny atd.) se všude platí renta — vždyť i tam, kde lze půdu dostat zcela volně, se stavějí továrny jen na takových místech, které jsou už víceméně hustě obydlené a bohaté na dopravní spoje.

Kdyby zboží, které se vyrábí na nejhorší obdělávané půdě, náleželo do 3. kategorie zboží, jehož průměrná cena se rovná jeho hodnotě, tj. do kategorie zboží, které ve své ceně realizuje celou svou imanentní nadhodnotu, protože jedině tak poskytuje obvyklý zisk, neplatila by tato půda žádnou rentu a pozemkové vlastnictví by tu bylo jen nominální. Kdyby se tu platilo *pachtovné*, svědčilo by to jen o tom, že drobní kapitalisté, jak je tomu zčásti v Anglii (viz Newmana)[14], jsou spokojeni, když dosahují zisku, který je *nižší* než průměrný zisk. Stejně je tomu vždy i v případě, kdy je míra renty vyšší než rozdíl mezi *imanentní* nadhodnotou zboží a *průměrným ziskem*. Existuje dokonce půda, jejíž obdělávání stačí nanejvýš na zaplacení mzdy, neboť ačkoli tu dělník pracuje po celý pracovní den pro sebe, jeho pracovní doba převyšuje společensky *nutnou* pracovní dobu. Jeho práce je tak neproduktivní — ve srovnání s převládající produktivitou v *tomto* pracovním odvětví —, že ačkoli tento člověk pracuje 12 hodin pro sebe, stěží vyrobí takový produkt, jako dělník pracující za příznivých výrobních podmínek za 8 hodin. Je na tom stejně jako ruční tkadlec, který konkuroval s mechanickým tkacím stavem. Produkt tohoto tkalce se sice rovnal 12 pracovním hodinám, avšak rovnal se jen 8 — nebo ještě méně — společensky *nutným* pracovním hodinám, a měl tudíž hodnotu jen 8 nutných pracovních hodin. Platí-li v takovém případě domkář pacht, je to pouze srážka z jeho *nutné* mzdy, která nepředstavuje žádnou nadhodnotu, a tím méně přebytek nad průměrným ziskem.

Předpokládejme, že v nějaké zemi, například ve Spojených státech, je počet farmářů, kteří si konkurují, ještě tak nepatrný a převádění půdy do vlastnictví má ještě tak formální charakter, že každý najde volný prostor, aby mohl vložit svůj kapitál do půdy a obdělávat ji, aniž by musel mít povolení vlastníků nebo pachtýřů, kteří už tuto půdu obdělávali před ním. Za takových okolností je delší dobu možné — s výjimkou pozemků, které mají monopolní postavení, neboť leží v hustě obydlených oblastech —, že nadhodnota,

kterou pachtýř vyrobí nad průměrný zisk, se nerealizuje v ceně jeho produktu, nýbrž že se o ni musí dělit s bratry kapitalisty, jako je tomu s nadhodnotou všeho zboží, které by dávalo mimořádný zisk, tj. zisk převyšující všeobecnou míru zisku, kdyby se v jeho ceně realizovala celá nadhodnota, kterou toto zboží obsahuje. V tomto případě by všeobecná míra zisku stoupla, protože pšenice atd. by se prodávala, stejně jako jiné — průmyslové — zboží, *pod* svou hodnotou. Tento prodej *pod* hodnotu by nebyl žádnou výjimkou, nýbrž naopak bránil by tomu, aby pšenice nebyla výjimkou mezi ostatním zbožím téže kategorie.

Předpokládejme, za druhé, že v některé zemi má půda stejnou kvalitu, a to takovou, že kdyby se celá nadhodnota obsažená ve zboží realizovala v jeho ceně, poskytovalo by zboží kapitálu obvyklý zisk. V tomto případě by se neplatila žádná pozemková renta. Fakt, že tu pozemková renta odpadla, by neměl ani ten nejmenší vliv na všeobecnou míru zisku, ani by se tím nezvýšila, ani nesnížila, stejně jako na ni nemá vliv to, že do téže kategorie patří i jiné, nezemědělské produkty. Vždyť tato zboží patří do této kategorie právě proto, že jejich *imanentní nadhodnota* se rovná *průměrnému zisku;* nemohou tedy změnit výši tohoto zisku, naopak jsou s ním v souladu a vůbec na něj nemají vliv, ačkoli on na ně vliv má.

Předpokládejme, za třetí, že v celé zemi je jen půda jednoho druhu, ale tak neúrodná, že kapitál do ní vložený je tak neproduktivní, že jeho produkt patří do té kategorie zboží, jehož nadhodnota je nižší než průměrný zisk. Pak by nadhodnota (protože v důsledku nízké produktivity zemědělství by mzda všude stoupala) mohla být vyšší jen tam, kde by mohla být absolutní pracovní doba prodloužena; dále tam, kde suroviny, jako železo atd., by nebyly produktem zemědělství nebo by byly, jako např. bavlna, hedvábí atd., dovezeny a byly by produktem úrodnější půdy. V tomto případě by cena [zemědělského] zboží — aby mohla poskytovat obvyklý zisk — musela zahrnovat vyšší nadhodnotu, než je nadhodnota, která je tomuto zboží imanentní. V důsledku toho by všeobecná míra zisku poklesla, ačkoli by žádná renta neexistovala.

Anebo předpokládejme, že *v případě 2* je půda velmi neproduktivní. Pak by okolnost, že nadhodnota tohoto zemědělského produk-

tu se rovná průměrnému zisku, svědčila o tom, že průměrný zisk je vůbec nízký, protože v zemědělství je z 12 pracovních hodin řekněme 11 nutných jen k tomu, aby se vyrobila mzda, a nadhodnota by se rovnala jen 1 hodině nebo ještě kratší době.

|| 456 | Tyto různé případy ilustrují toto:

V prvním případě je *odpadnutí* či *neexistence pozemkové renty* spojeno a existuje spolu se *zvýšenou mírou zisku* — zvýšenou ve srovnání s jinými zeměmi, kde je pozemková renta už rozvinutá.

Ve druhém případě nemá odpadnutí či neexistence pozemkové renty žádný vliv na míru zisku.

Ve třetím případě je odpadnutí či neexistence pozemkové renty — ve srovnání s jinými zeměmi, kde pozemková renta existuje — spojena s *nízkou*, *relativně nižší* všeobecnou mírou zisku, a je ukazatelem této její nízké úrovně.

Z toho tedy vyplývá, že vývoj zvláštní pozemkové renty nemá sám o sobě absolutně nic společného s *produktivitou zemědělské práce*, protože neexistence či odpadnutí renty mohou být spojeny se stoupající, s neměnící se nebo i s klesající mírou zisku.

Problém tu není, proč se v zemědělství atd. zachycuje *přebytek nadhodnoty nad průměrným ziskem*; naopak, problémem je spíš, proč by tomu mělo být naopak.

Nadhodnota není nic jiného než nezaplacená práce; průměrný zisk čili normální zisk není nic jiného než množství nezaplacené práce, které podle předpokladu realizuje každý kapitál dané velikosti. Jestliže se říká, že průměrný zisk je 10 %, neříká se tím nic jiného, než že na kapitál 100 připadá 10 na nezaplacenou práci, čili že zpředmětněná práce rovnající se 100 ovládá *nezaplacenou* práci ve výši jedné desetiny své velikosti. *Přebytek nadhodnoty nad průměrným ziskem* tedy znamená, že ve zboží (v jeho ceně nebo v té části jeho ceny, kterou tvoří nadhodnota) vězí větší množství nezaplacené práce, než je to množství nezaplacené práce, které tvoří průměrný zisk a které tedy v průměrné ceně zboží *tvoří přebytek ceny zboží nad cenou jeho výrobních nákladů*. Výrobní náklady představují v každém jednotlivém zboží zálohovaný kapitál a přebytek nad těmito výrobními náklady představuje *nezaplacenou práci*, kterou zálohovaný kapitál disponuje; poměr tohoto přebytku

ceny k ceně výrobních nákladů je tedy *mírou*, v níž kapitál dané velikosti — použitý v procesu výroby zboží — disponuje nezaplacenou prací, bez ohledu na to, zda se nezaplacená práce obsažená ve zboží *zvláštní* výrobní sféry rovná nebo nerovná této *míře*.

Co však nutí jednotlivého kapitalistu, aby například prodával své zboží za průměrnou cenu? K této průměrné ceně je *donucen*, nedospívá k ní na základě svobodného rozhodnutí, kapitalista by raději prodával své zboží *nad* jeho hodnotou. Co ho tedy nutí prodávat za takovou cenu, která mu poskytuje jen průměrný zisk a nedovoluje mu realizovat tolik nezaplacené práce, kolik je fakticky v jeho zboží obsaženo? Je to tlak jiných kapitálů, který vyvíjí konkurence. Vždyť přece každý kapitál stejné velikosti by se také mohl vrhnout do výrobního odvětví *A*, v němž je poměr nezaplacené práce k zálohovanému kapitálu, například k 100 librám št., větší než ve výrobních sférách *B*, *C* atd., jejichž produkty však právě tak uspokojují svou užitnou hodnotou nějakou společenskou potřebu jako zboží výrobní sféry *A*.

Existují tedy výrobní sféry, v nichž určité přírodní podmínky výroby, jako například orná půda, ložiska uhlí, železné doly, vodní tok atd., podmínky, bez nichž není možno výrobní proces uskutečnit, bez nichž se zboží této sféry nemůže vyrábět, nejsou v rukou vlastníků nebo držitelů zpředmětněné práce, kapitalistů, ale v jiných rukou, a tato druhá skupina, skupina *vlastníků podmínek výroby*, pak kapitalistovi řekne:

Jestliže ti přenechám tyto podmínky výroby k používání, budeš pobírat svůj průměrný zisk, budeš si přivlastňovat normální množství nezaplacené práce. Avšak tvoje výroba poskytuje přebytek nadhodnoty, nezaplacené práce, nad mírou zisku. Tento přebytek nedáš do společné pokladny, jak je to obvyklé mezi vámi kapitalisty, nýbrž přivlastním si ho já, náleží mně. Takovýto obchod ti může vyhovovat, vždyť tvůj kapitál ti vynese v této výrobní sféře tolik, jako v každé jiné, a kromě toho je to velmi solidní výrobní odvětví. Kapitál ti tu vynese kromě 10 % nezaplacené práce, které tvoří průměrný zisk, ještě 20 % *přebytečné* nezaplacené práce. Těchto 20 % zaplatíš mně. Abys to mohl učinit, přirazíš si k ceně zboží těchto 20 % nezaplacené práce a nezúčtuješ je s jinými kapitalis-

ty. Tak jako tobě vlastnictví jedné podmínky práce — kapitálu, zpředmětněné práce — umožňuje, aby sis přivlastnil určité množství nezaplacené práce dělníků, tak mně vlastnictví jiné podmínky výroby, půdy atd., umožňuje, abych tobě a celé třídě kapitalistů zadržel tu část nezaplacené práce, která převyšuje tvůj průměrný zisk. Váš zákon požaduje, aby si stejný kapitál za normálních okolností přivlastňoval stejné množství nezaplacené práce, a k tomu se vy kapitalisté || 457 | můžete vzájemně konkurencí donutit. Nu, a tento zákon právě aplikuji na tebe. Z nezaplacené práce svých dělníků si nepřivlastníš víc, než by sis mohl s týmž kapitálem přivlastnit v kterékoli jiné výrobní sféře. Avšak tento zákon nemá nic společného s přebytkem nezaplacené práce, kterou jsi „vyrobil" nad její normální míru. Kdo mi může zabránit, abych si nepřivlastnil tento „přebytek"? Proč bych jej měl házet, jak je to módou u vás, do společného pytle kapitálu, aby si ho třída kapitalistů rozdělila a každý si vytáhl příslušnou část tohoto přebytku úměrně podílu, který má na celkovém kapitálu? Nejsem kapitalista. Podmínka výroby, jejíž používání ti přenechávám, není zpředmětněnou prací, nýbrž darem přírody. Můžete vyrobit půdu nebo vodu nebo doly nebo ložiska uhlí? V žádném případě. Proti mně tedy neexistuje onen donucovací prostředek, jehož může být použito proti tobě, abys část nadpráce, kterou sis uchvátil, opět navalil! Tak tedy sem s ní! To jediné, co mohou tví bratři kapitalisté dělat, je konkurovat — ale ne mně, nýbrž tobě. Zaplatíš-li mi méně mimořádného zisku, než činí rozdíl mezi *nadbytečnou pracovní dobou*, kterou sis přivlastnil, a tou částí nadpráce, která ti podle zákona kapitálu připadá, objeví se tví bratři kapitalisté a svou konkurencí tě přinutí, abys mi poctivě zaplatil *plnou sumu*, kterou jsem oprávněn z tebe vyždímat.

Nyní by bylo třeba prozkoumat: 1. přechod od feudálního pozemkového vlastnictví k jinému, ke komerční pozemkové rentě, regulované kapitalistickou výrobou; nebo, z druhé strany, přechod tohoto feudálního pozemkového vlastnictví k svobodnému rolnickému pozemkovému vlastnictví; 2. jak vzniká pozemková renta v takových zemích, jako jsou Spojené státy, kde půda původně nebyla soukromým vlastnictvím a kde, alespoň formálně, vládne od samého

počátku buržoazní způsob výroby; 3. asijské formy pozemkového vlastnictví, které ještě existují. To všechno sem nepatří.

Podle této teorie tedy soukromé vlastnictví objektů přírody, jako jsou půda, voda, doly atd., vlastnictví těchto podmínek výroby, té či oné přírodou dané podmínky výroby, není zdrojem, z něhož pramení hodnota, neboť hodnota se rovná jen zpředmětněné pracovní době; není ani zdrojem, z něhož pramení mimořádná nadhodnota, tj. přebytek nezaplacené práce nad nezaplacenou prací obsaženou v zisku. Ale toto vlastnictví je zdrojem důchodu. Je titulem, prostředkem, který vlastníkovi této podmínky výroby umožňuje, aby si přivlastnil ve výrobní sféře, do níž vchází předmět jeho vlastnictví jako podmínka výroby, tu část nezaplacené práce, vyždímané kapitalistou, která by byla jinak jako přebytek nad obvyklým ziskem vhozena do společné pokladny kapitálu. Toto vlastnictví je prostředkem, aby se zabránilo tomuto procesu, k němuž dochází v ostatních sférách kapitalistické výroby, a aby se v této zvláštní sféře výroby zadržela nadhodnota, která tam byla vyrobena, takže nadhodnota se pak dělí mezi kapitalistu a pozemkového vlastníka. Tím se stává pozemkové vlastnictví poukázkou na nezaplacenou práci, na práci zdarma, stejnou poukázkou, jakou je kapitál. A tak jako v kapitálu se zpředmětněná práce dělníka jeví jako moc nad ním, tak se u pozemkového vlastnictví okolnost, že umožňuje, aby jeho nositel odňal kapitalistovi část nezaplacené práce, jeví tak, jako kdyby pozemkové vlastnictví bylo zdrojem hodnoty.

To vysvětluje moderní pozemkovou rentu, její existenci. Různou výši pozemkové renty *při stejném vkladu kapitálu* lze vysvětlit jedině různou úrodností pozemků. Různou výši pozemkové renty *při stejné úrodnosti* lze vysvětlit jedině *různou velikostí vynaloženého kapitálu*. V prvním případě vzrůstá pozemková renta proto, že v poměru k vynaloženému kapitálu (a také k rozloze půdy) vzrůstá její míra. Ve druhém případě vzrůstá pozemková renta proto, že při stejné nebo dokonce rozdílné míře (v případě, že druhá dávka kapitálu není stejně produktivní) vzrůstá masa renty.

Podle této teorie není ani nutné, aby nejhorší půda neposkytovala žádnou rentu, ani aby ji poskytovala. Dále není nijak nutné, aby

produktivita zemědělství klesala, ačkoliv rozdíl v produktivitě, není-li uměle odstraněn (což je možné), je v zemědělství mnohem větší než uvnitř týchž výrobních sfér v průmyslu. Mluví-li se o větší nebo menší produktivitě, jde o produkt *téhož druhu.* V jakém poměru jsou k sobě různé produkty navzájem, to je jiná otázka.

Pozemková renta vypočítaná ze samé půdy je celková suma renty, její masa. Může stoupat, aniž vzrůstá míra renty. Zůstává-li hodnota peněz nezměněná, může relativní hodnota zemědělských produktů stoupat ne proto, že se zemědělství stalo méně produktivním, nýbrž proto, že ačkoli se stalo produktivnějším, nevzrostla jeho produktivita tou měrou, jako v průmyslu. Naproti tomu vzestup peněžních cen zemědělských produktů je při nezměněné hodnotě peněz možný jen tehdy, jestliže stoupá sama jejich hodnota, tj. jestliže se zemědělství stává méně produktivním (nepřihlížíme-li tu k dočasnému tlaku poptávky na nabídku, jako tomu bývá i u jiného zboží).

V bavlnářském průmyslu cena suroviny s rozvojem tohoto průmyslu neustále klesala; stejně tomu bylo i v železářském průmyslu atd., v uhelném průmyslu atd. Vzrůst renty tu byl možný ne proto, že se zvyšovala její míra, nýbrž proto, že se vynakládalo víc kapitálu.

Ricardo se domnívá, že takové síly přírody jako vzduch, světlo, elektřina, pára a voda jsou zdarma, kdežto půda vzhledem k svému omezenému množství nikoli. Už proto je tedy zemědělství podle Ricarda méně produktivní než ostatní odvětví výroby. Kdyby byla půda právě tak společná, kdyby nepatřila nikomu a kdyby jí bylo libovolné množství, jako je tomu s ostatními prvky a silami přírody, byla by výroba mnohem produktivnější.

‖ 458 | Předně: kdyby byla půda jako prvek přírody každému volně k dispozici, chyběl by jeden z hlavních prvků *pro tvorbu kapitálu.* Jedna z nejdůležitějších podmínek výroby a — kromě člověka a jeho práce — jediná původní podmínka výroby by byla nemohla být odcizena, přivlastněna, a nemohla by tudíž vystupovat proti dělníkovi jako cizí vlastnictví a proměnit ho v námezdního dělníka. Produktivita práce v ricardovském, tj. v kapitalistickém smyslu, „produkování" cizí nezaplacené práce by tudíž bylo nemožné. To by znamenalo konec kapitalistické výroby vůbec.

Pokud jde o přírodní síly, které uvádí Ricardo, lze je ovšem

všechny zčásti mít zdarma a nestojí kapitalistu nic. Uhlí ho něco stojí, ale pára ho nestojí nic, má-li vodu zdarma. Vezměme si tedy například páru. Vlastnosti páry existovaly vždy. Její průmyslové využití je však novým vědeckým objevem, který si přivlastnil kapitalista. V důsledku tohoto objevu vzrostla produktivita práce, a tím i relativní nadhodnota. To znamená, že množství nezaplacené práce, které si kapitalista z jednoho pracovního dne přivlastňuje, díky páře vzrostlo. Rozdíl mezi produktivní silou páry a produktivní silou půdy je tedy jen v tom, že první poskytuje nezaplacenou práci kapitalistovi a druhá ji poskytuje pozemkovému vlastníkovi, který ji však neodnímá [přímo] dělníkovi, nýbrž kapitalistovi. Odtud jeho touha po „zrušení vlastnictví" tohoto prvku přírody.

Správné je na tom jen toto:

Předpokládáme-li kapitalistický výrobní způsob, není kapitalista jen nutným činitelem, nýbrž vládnoucím činitelem výroby. Naproti tomu pozemkový vlastník je v tomto výrobním způsobu naprosto zbytečný. Pro kapitalistický výrobní způsob je potřeba jen to, aby půda *nebyla* společným vlastnictvím, aby stála proti dělnické třídě jako výrobní podmínka, která jí *nepatří*, a tohoto cíle bude plně dosaženo, jakmile se půda stane státním vlastnictvím, jakmile bude pozemkovou rentu pobírat stát. Pozemkový vlastník, který je v antickém a středověkém světě podstatným činitelem výroby, je v průmyslovém světě zbytečným výrůstkem. Radikální buržoa (který beztak jedním okem šilhá po odstranění všech daní) dochází tak teoreticky k popírání soukromého pozemkového vlastnictví, které by chtěl přeměnit v podobě státního vlastnictví ve společné vlastnictví třídy buržoazie, kapitálu. V praxi mu však chybí odvaha, protože útok na jednu formu vlastnictví — na jednu formu soukromého vlastnictví pracovních podmínek — by byl velmi povážlivý i pro druhou formu. Kromě toho se buržoa sám teritorializoval*.

* — tj. opatřil si půdu. *(Pozn. red.)*

## [4. NEUDRŽITELNOST RODBERTUSOVY TEZE, ŽE V ZEMĚDĚLSTVÍ NEEXISTUJE HODNOTA SUROVINY]

Nyní k panu Rodbertusovi.

Podle Rodbertuse se v zemědělství nezaúčtovává žádná surovina, protože německý rolník, jak Rodbertus tvrdí, semena, píci atd. nepočítá jako vydání, nezapočítává si tyto výrobní náklady, tj. počítá *nesprávně*. Podle toho by v Anglii, kde farmář už víc než 150 let počítá správně, nesměla existovat *žádná* pozemková renta. Rodbertus by tedy z toho neměl dělat závěr, že pachtýř platí rentu proto, že jeho míra zisku je vyšší než v průmyslu, ale úplně jiný závěr, že pachtýř platí rentu proto, že se v důsledku špatného počítání spokojuje s *nižší* mírou zisku. U dr. Quesnaye, který byl sám synem pachtýře a byl dokonale obeznámen s francouzským pachtovním systémem, by s tím byl Rodbertus nepochodil. Quesnay započítává [ve své „Ekonomické tabulce"] v rubrice „zálohy", mezi „každoroční zálohy" za 1000 miliónů „surovin", které pachtýř potřebuje, ačkoli je in natura reprodukuje.

Nevyskytuje-li se v jedné části průmyslu téměř žádný fixní kapitál čili strojní zařízení, pak ve druhé části — v celém dopravním průmyslu, průmyslu, který pomocí vozů, železnic, lodí atd. zprostředkuje přemísťování — se vůbec nepoužívá surovin, nýbrž jen výrobních nástrojů. Poskytují tato odvětví průmyslu kromě zisku i pozemkovou rentu? Čím se odlišuje toto odvětví průmyslu třeba od důlního průmyslu? V obou se vyskytuje jen strojní zařízení a pomocné látky, například uhlí pro parníky a lokomotivy a doly, krmivo pro koně atd. Proč by se měla míra zisku vypočítávat u jednoho druhu výroby jinak než u druhého? Předpokládejme, že zálohy, které vkládá rolník do výroby in natura, se rovnají pětině celkového zálohovaného kapitálu; k tomu pak přistupují čtyři pětiny zálohovaného kapitálu, které byly vydány na nákup strojů a na mzdy; dejme tomu, že všechny tyto výdaje se [co do hodnoty] rovnají 150 kvarterům. Kdyby pak rolník dosáhl 10 % zisku, bylo by to 15 kvarterů, hrubý produkt by se tedy rovnal 165 kvarterům. Kdyby rolník odpočítal jednu pětinu, tj. 30 kvarterů,

a počítal oněch 15 kvarterů jen na 120, pak by jeho zisk byl $12^1/_2$ %.

Mohli bychom to říci i takto: Hodnota rolníkova produktu čili jeho produkt se rovná 165 kvarterům (= 330 liber št.). Rolník počítá, že zálohoval 120 kvarterů (= 240 liber št.), 10 % z toho se rovná 12 kvarterům (= 24 liber št.). Jeho hrubý produkt se však rovná 165 kvarterům, z nichž tedy po odečtení 132 kvarterů [na úhradu peněžních výdajů a na 10 % zisku] zůstává 33 kvarterů. Z nich se však 30 kvarterů vynakládá in natura. Zbývá tedy mimořádný zisk 3 kvartery (= 6 liber št.). Celkový zisk rolníka se rovná 15 kvarterům (= 30 liber št.), a ne 12 kvarterům (= 24 liber št.). Může tedy zaplatit 3 kvartery čili 6 liber št. renty a ***namlouvat si***, že dosáhl zisku 10 % jako každý jiný kapitalista. Avšak těchto 10 % existuje jen v jeho představě. Ve skutečnosti nezálohoval 120 kvarterů, nýbrž 150 kvarterů, a 10 % z toho se rovná 15 kvarterům čili 30 librám št. Fakticky dostal o 3 kvartery méně, tj. o čtvrtinu z 12 kvarterů, které dostal, ‖ 459 | tj. o pětinu z celkového zisku, který měl dostat, a to proto, že pětinu záloh nepočítal jako zálohy. Jakmile by se tedy rolník naučil počítat po kapitalisticku, přestal by platit pozemkovou rentu, která by se rovnala jen rozdílu mezi *jeho* mírou zisku a obvyklou mírou zisku.

Jinými slovy: produkt nezaplacené práce, který vězí ve 165 kvarterech, se rovná 15 kvarterům čili 30 librám št. čili 30 pracovním týdnům. Kdyby se těchto 30 pracovních týdnů čili 15 kvarterů čili 30 liber št. poměřovalo s celkovými zálohami ve výši 150 kvarterů, tvořily by jen 10 %; kdyby se poměřovaly jen se 120 kvartery, tvořily by víc. Vždyť 10 % ze 120 kvarterů je 12 kvarterů. A 15 kvarterů není 10 % ze 120 kvarterů, nýbrž $12^1/_2$%. Jinými slovy: Kdyby rolník sice část svých záloh vydal, ale nepočítal je jako kapitalista, vypočítával by nadpráci, kterou ušetřil, z příliš malé části svých záloh, a tím by tato nadpráce představovala vyšší míru zisku než v jiných výrobních odvětvích, a proto by mohla poskytovat rentu, která by se tudíž zakládala jen na početní chybě. Kdyby rolník věděl, že k tomu, aby své zálohy ocenil v penězích a považoval je tudíž za zboží, není naprosto nutné, aby je předtím přeměnil ve ***skutečné peníze***, tj. *prodal*, bylo by po problému.

*Bez této početní chyby* (kterou může dělat masa německých rolní-

ků, ale kterou neudělá ani jeden kapitalistický pachtýř) by rodbertusovská renta nebyla možná. Je možná jen tam, *kde* surovina vchází do výrobních nákladů, ale ne tam, kde do nich *nevchází*. Je možná jen tam, kde surovina vchází do výroby, ale výrobce ji *nezapočítává*. Není však možná tam, *kde* surovina nevchází do výroby, ačkoli pan Rodbertus ji *nechce* vyvodit z *početní chyby*, nýbrž z toho, že v zálohách *chybí* jedna ze skutečných položek.

Vezměme si důlní průmysl nebo rybolov. Zde vchází surovina do výroby jen jako pomocná látka, což můžeme ponechat stranou, protože používání strojů předpokládá vždy (až na zcela nepatrné výjimky) také spotřebu pomocných látek, jakýchsi životních prostředků stroje. Předpokládejme, že všeobecná míra zisku je 10 %. 100 liber št. nechť se vynaloží na stroje a mzdu. Proč by měl být zisk ze 100 vyšší než 10 tehdy, když se těchto 100 nevynaložilo, řekněme, na suroviny, stroje a mzdy [ale pouze na stroje a mzdy], nebo tehdy, když se těchto 100 vynaložilo jen na surovinu a mzdu? Kdyby tu měl být nějaký rozdíl, mohl by vyplývat jen z toho, že vzájemný poměr hodnot konstantního a variabilního kapitálu se *v různých případech* vůbec *utvářel různě*. Tento různý vzájemný poměr by dával různou nadhodnotu, dokonce i za předpokladu, že by *míra* nadhodnoty byla konstantní. A různé nadhodnoty v poměru k *stejně velkým* kapitálům by ovšem musely dávat nestejné zisky. Ale na druhé straně neznamená přece všeobecná míra zisku nic jiného, než vyrovnání těchto nerovností, abstrahování od organických součástí kapitálu a takové rozdělení nadhodnoty, že stejně velké kapitály dávají stejné zisky.

Že masa nadhodnoty závisí *na velikosti vynaloženého kapitálu*, naprosto neplatí — podle všeobecných zákonů nadhodnoty — pro kapitály v *různých* sférách výroby, nýbrž pro *různé kapitály* v *téže* sféře výroby, v níž se předpokládá stejný poměr *organických* součástí kapitálu. Říkám-li například: Masa zisku odpovídá, dejme tomu v *přádelnictví*, velikosti vynaložených kapitálů (což také není zcela správné, kdybychom k tomu nepřipojili: za předpokladu, že produktivita je *konstantní*), pak ve skutečnosti říkám jen tolik, že při dané míře vykořisťování přadláků závisí suma vykořisťování na počtu vykořisťovaných

přadláků. Říkám-li naproti tomu, že masa zisku v různých výrobních odvětvích odpovídá velikosti vynaložených kapitálů, znamená to, že míra zisku je pro každý kapitál dané velikosti stejná, tj. že masa zisku se může měnit jedině se změnou velikosti tohoto kapitálu, což, jinak řečeno, opět znamená, že míra zisku nezávisí na organickém poměru součástí kapitálu v té či oné zvláštní sféře výroby, že naprosto nezávisí na velikosti nadhodnoty vytvářené v těchto zvláštních sférách výroby.

Důlní průmysl by bylo třeba od samého počátku počítat do průmyslu, a ne do zemědělství. Proč? Proto, že žádný produkt dolu nevchází opět in natura — v té podobě, jak vychází z dolu — jako prvek výroby do konstantního kapitálu, jehož se používá na dolech. (Stejně je tomu u rybolovu a lovectví, kde se výdaje v ještě větší míře omezují jen na pracovní prostředky a mzdu nebo na samu práci.) || 460 | Tedy jinými slovy proto, že každý prvek výroby v dole, dokonce i když se jeho surovina těží z dolu, mění nejen svou formu, ale stává se i zbožím, musí být *koupen*, než opět může vejít jako prvek do důlní výroby. Jedinou výjimkou je uhlí. Avšak uhlí se objevuje jako výrobní prostředek teprve v tom stadiu vývoje, kdy už je těžař zkušeným kapitalistou, který vede italské účetnictví, v němž nejen vede své výdaje jako svůj dluh, v němž je nejen dlužníkem své vlastní pokladny, ale i jeho vlastní pokladna je dlužníkem vůči sobě samé. A proto právě zde, kde skutečně do výdajů nevstupuje žádná surovina, musí od samého počátku převládat kapitalistické účtování, a tudíž takový omyl, jakého se dopouští rolník, je vyloučený.

Vezměme si nyní [zpracovatelský] průmysl, a to tu jeho část, kde všechny prvky pracovního procesu figurují i jako prvky zhodnocovacího procesu, kde tedy všechny prvky výroby vcházejí do výroby nového zboží zároveň jako výdaje, jako užitné hodnoty, které mají hodnotu, tj. jako *zboží*. Zde je podstatný rozdíl mezi průmyslníkem, který vyrábí první polotovar, a druhým i všemi dalšími průmyslníky (jak za sebou postupně následují podle jednotlivých fází výroby), jejichž surovina vchází do výroby nejen jako zboží, ale je už zbožím druhého stupně, tj. zbožím, které už dostalo formu odlišnou od naturální formy prvního zboží, suroviny, a prošlo už druhou fází

výrobního procesu. Například přadlák. Jeho surovinou je bavlna, je to však surovina, která už je zbožím. Naproti tomu surovinou tkalce je příze, produkt přadláka; surovinou tiskaře nebo barvíře je tkanina, produkt tkalce; a všechny tyto produkty, které se v některé další fázi procesu objevují opět jako suroviny, jsou zároveň zbožím.[15] | 460 ||

|| 461 | Jsme tu zřejmě opět u otázky, která nás zaměstnávala už dvakrát, jednou u Johna St[uarta] Milla[16], a potom při všeobecném zkoumání poměru mezi konstantním kapitálem a důchodem.[17] To, že se nám tato otázka neustále vrací, svědčí o tom, že věc má ještě nějaký háček. Tato otázka patří vlastně do kapitoly III — o zisku.[18] Ale bude lepší prozkoumat ji zde.

Tedy například:

4000 liber bavlny rovná se 100 librám št. 4000 liber příze rovná se 200 librám št.; 4000 yardů kalika rovná se 400 librám št.

Podle tohoto předpokladu se 1 libra bavlny rovná 6 penny 1 libra příze 1 šilinku, 1 yard kalika 2 šilinkům.

Předpokládejme, že míra zisku je 10 %. V tom případě

*A)* v 100 librách št. jsou výdaje = $90^{10}/_{11}$ a zisk = $9^{1}/_{11}$.
*B)* v 200 librách št. jsou výdaje = $181^{9}/_{11}$ a zisk = $18^{2}/_{11}$.
*C)* v 400 librách št. jsou výdaje = $363^{7}/_{11}$ a zisk = $36^{4}/_{11}$.

*A* = *bavlna*, produkt rolníka (I), *B* = *příze*, produkt přadláka (II), *C* = *tkanina*, produkt tkalce (III).

Za tohoto předpokladu je zcela lhostejné, zda $90^{10}/_{11}$ [libry št. produktu] *A* v sobě zahrnují zisk nebo ne. Nezahrnují zisk, jsou-li konstantním kapitálem, který se sám nahrazuje. Právě tak je lhostejné i u *B*, zda ve 100 librách št. [hodnoty produktu *A*] je obsažen zisk nebo není, a stejně je tomu i u *C* vzhledem k *B*.

Situace u pěstitele bavlny (I), přadláka (II) a tkalce (III) vypadá takto:

I. *Výdaje* = $90^{10}/_{11}$, *zisk* = $9^{1}/_{11}$, *celkem* = *100*
II. *Výdaje* = 100 (I) + $81^{9}/_{11}$ *zisk* = $18^{2}/_{11}$, *celkem* = *200*
III. *Výdaje* = 200 (II) + $163^{7}/_{11}$, *zisk* = $36^{4}/_{11}$, *celkem* = *400*.

Celá suma se rovná 700.

*Zisk* se rovná $9^{1}/_{11} + 18^{2}/_{11} + 36^{4}/_{11} = 63^{7}/_{11}$.

*Kapitál zálohovaný ve všech třech odvětvích:* $90^{10}/_{11} + 181^{9}/_{11} + 363^{7}/_{11} = 636^{4}/^{11}$.

Přebytek 700 nad $636^{1}/_{11} = 63^{7}/_{11}$. Ale $63^{7}/_{11} : 636^{4}/_{11} = 10:100$.

Rozebíráme-li tuto motanici dál, dostaneme:

I. *Výdaje* = $90^{10}/_{11}$, *zisk* = $9^{1}/_{11}$, *celkem* = *100*

II. *Výdaje* = 100 (I) + $81^{9}/_{11}$, *zisk* = 10 + $8^{2}/_{11}$, *celkem* = *200*

III. *Výdaje* = 200 (II) + $163^{7}/_{11}$, *zisk* = 20 + $16^{4}/_{11}$, *celkem* = *400*.

I [pěstitel bavlny] nemusí nikomu platit zisk, protože se předpokládá, že jeho konstantní kapitál rovnající se $90^{10}/_{11}$ nezahrnuje zisk a představuje jen konstantní kapitál. Do výdajů II [přadláka] vchází celý produkt I [pěstitele bavlny] jako konstantní kapitál. Část [produktu II, představující] konstantní kapitál, který se rovná 100, nahrazuje $9^{1}/_{11}$ zisku I [pěstiteli bavlny]. Do výdajů III [tkalce] vchází celý produkt II [přadláka], který se rovná 200; [konstantní kapitál tkalce] nahrazuje tedy zisk $18^{2}/_{11}$. To však nebrání tomu, aby zisk I [pěstitele bavlny] nebyl o nic větší než zisk II [přadláka] a III [tkalce], protože kapitál, který má pěstitel bavlny nahradit, je úměrně menší, a zisk je poměr k velikosti kapitálu, zcela nezávisle na tom, z jakých částí se tento kapitál skládá.

Předpokládejme nyní, že III [tkadlec] vyrábí všechno sám. Pak se věc *zdánlivě* mění, neboť jeho výdaje teď vypadají takto:

$90^{10}/_{11}$ [vloží] do výroby bavlny; $181^{9}/_{11}$ do výroby příze a $363^{7}/_{11}$ do výroby tkaniny. Kupuje všechna tři odvětví výroby, musí tudíž vložit do všech těchto tří odvětví určitý konstantní kapitál. Sečteme-li nyní tyto kapitály, dostaneme $90^{10}/_{11} + 181^{9}/_{11} + 363^{7}/_{11} = 636^{4}/_{11}$. 10 % z toho je přesně $63^{7}/_{11}$, tak jako výše, jenže nyní si to všechno strčí do kapsy jeden, kdežto dřív se oněch $63^{7}/_{11}$ rozdělovalo mezi I, II a III.

‖ 462 | Čím však vzniká ono nesprávné zdání [jako by se přitom měnila míra zisku]?

Ale nejprve ještě jednu poznámku.

Jestliže od 400, z nichž $36^{4}/_{11}$ tvoří zisk tkalce, odečteme tento zisk, dostaneme $400 - 36^{4}/_{11} = 363^{7}/_{11}$, tj. jeho výdaje. Z nich

se 200 zaplatilo za přízi. Z těchto 200 tvoří $18^{2}/_{11}$ zisk přadláka. Odečteme-li těchto $18^{2}/_{11}$ od výdajů $363^{7}/_{11}$, dostaneme $345^{5}/_{11}$. Ale v 200, nahrazených tkalci, je kromě toho obsaženo $9^{1}/_{11}$ zisku pěstitele bavlny. Odečteme-li je od $345^{5}/_{11}$, dostaneme $336^{4}/_{11}$. A odečteme-li těchto $336^{4}/_{11}$ od 400, celkové hodnoty tkaniny, ukáže se, že v ní vězí zisk $63^{7}/_{11}$.

Zisk $63^{7}/_{11}$ z $336^{4}/_{11}$ se však rovná $18^{34}/_{37}$ %.

Předtím se však těchto $63^{7}/_{11}$ počítalo z $636^{4}/_{11}$, a to dávalo zisk 10 %. Přebytek celkové hodnoty 700 nad $636^{4}/_{11}$ byl totiž $63^{7}/_{11}$.

Podle tohoto výpočtu by tedy na 100 téhož kapitálu připadalo $18^{34}/_{37}$ %, kdežto podle předchozího jen 10 %.

Jak to jde dohromady?

Předpokládejme, že I, II a III je táž osoba, která však nepoužívá tří kapitálů současně — jednoho pro pěstování bavlny, druhého na výrobu příze a třetího v tkalcovství —, nýbrž že jakmile vypěstuje bavlnu, začne příst, a jakmile dopřede, začne tkát.

Pak by se počítalo takto:

$90^{10}/_{11}$ libry št. vloží do pěstování bavlny a dostane 4000 liber bavlny. Aby tuto bavlnu spředl, musí vynaložit dalších $81^{9}/_{11}$ libry št. na stroje, pomocné látky a mzdu. S tím vyrobí 4000 liber příze. Z ní nakonec utká 4000 yardů tkaniny, což ho stojí dalších $163^{7}/_{11}$ libry št. Když pak své výdaje sečte, činí kapitál, který zálohoval, $90^{10}/_{11} + 81^{9}/_{11} + 163^{7}/_{11}$ libry št., tj. $336^{4}/_{11}$ libry št. 10 % z toho by bylo $33^{7}/_{11}$, protože $336^{4}/_{11} : 33^{7}/_{11}$ se má jako 100:10. Avšak $336^{4}/_{11} + 33^{7}/_{11} = 370$ liber št. Prodal by tedy oněch 4000 yardů místo za 400 liber št. jen za 370 liber št., tedy o 30 liber št. levněji, tj. o $7^{1}/_{2}$ % levněji než dřív. Kdyby se tedy hodnota tkanin skutečně rovnala 400, mohl by své zboží prodat s obvyklým ziskem 10 % a ještě zaplatit rentu 30 liber št., neboť jeho míra zisku by nebyla $33^{7}/_{11}$, nýbrž $63^{7}/_{11}$ na $336^{4}/_{11}$ záloh, tj. $18^{34}/_{37}$ %, jak jsme viděli dříve. A to je zřejmě právě způsob, jímž pan Rodbertus vypočítává pozemkovou rentu.

V čem je tu chyba? Předně se ukazuje, že kdyby bylo přádelnictví a tkalcovství spojeno, musely by [podle Rodbertuse] poskytovat pozemkovou rentu právě tak, jako když je přádelnictví spojeno

se zemědělstvím nebo jako když se zemědělství provozuje odděleně.

Jde tu zřejmě o dvě věci.

*Za prvé* tu počítáme $63^{7}/_{11}$ libry št. pouze na kapitál $336^{4}/_{11}$ libry št., zatímco bychom je měli počítat na tři kapitály v celkové hodnotě $636^{4}/_{11}$ libry št.

*Za druhé*, v posledním kapitálu (III) jsme počítali výdaje $336^{4}/_{11}$ libry št. místo $363^{7}/_{11}$ libry št.

Obojí je třeba rozebrat odděleně.

*Za prvé:* Jestliže kapitalista, který v jedné osobě spojuje pěstitele bavlny, přadláka a tkalce, spřede celý produkt své úrody bavlny, nepoužije absolutně žádné části této úrody k tomu, aby nahradil svůj zemědělský kapitál. Nepoužije [současně] jedné části svého kapitálu na výdaje || 463 |, které má s pěstováním bavlny — na semena, mzdu, stroje — a druhé části na předení, nýbrž nejdříve vloží část svého kapitálu do pěstování bavlny, pak tuto část spolu s druhou částí vloží do předení a potom obě tyto části, které už existují ve formě příze, vloží spolu s třetí částí do tkaní. Když je pak oněch 4000 yardů tkaniny hotovo, jak má nahradit její prvky? Když tkal, nepředl a ani neměl materiál na předení, a když předl, nepěstoval bavlnu. Své prvky výroby tedy ***nemůže nahradit***. Pomozme si a řekněme: ano, náš chlapík prodá těchto 4000 yardů a pak za část utržených 400 liber št. „koupí" přízi a prvky bavlny. Ale co to znamená? Že ve skutečnosti předpokládáme tři kapitály, které jsou současně zaměstnány, vloženy, zálohovány do výroby. Aby bylo možno koupit přízi, musí tu příze být, aby bylo možno koupit bavlnu, musí tu rovněž být, a aby tu obě byly, aby tedy mohly nahradit utkanou přízi a spředenou bavlnu, musí kapitály, které je vyrábějí, působit současně s kapitálem vloženým do tkaní a musí se měnit v bavlnu a přízi v téže době, kdy se příze mění v tkaninu.

Ať už tedy III spojuje všechna tři výrobní odvětví, anebo jsou rozdělena mezi tři výrobce, musí tu být současně tři kapitály, Kapitalista nemůže s týmž kapitálem, s nímž provozuje tkaní, provozovat i předení a pěstování bavlny, chce-li vyrábět v ***témž*** měřítku. Každý z těchto kapitálů působí ve výrobě a to, že se vzájemně nahrazují, nemá s věcí nic společného. Kapitály, které se vzájemně nahrazují, jsou konstantním kapitálem, který musí být vložen do

některého z těchto tří odvětví a současně v něm působit. Je-li ve 400 [librách št.] obsažen zisk $63^{7}/_{11}$ [libry št.], je tomu tak jen proto, že III dostává — při našem výpočtu — kromě svého vlastního zisku $36^{4}/_{11}$ libry št. i zisk, který má zaplatit výrobci II a I a který se — podle předpokladu — realizuje v jeho zboží. Těchto zisků však nebylo dosaženo z jeho $363^{7}/_{11}$ libry št., ale rolník ho dosáhl zvlášť ze svých $90^{10}/_{11}$ libry št. a přadlák ze svých $181^{9}/_{11}$. Přisvojí-li si III celý zisk, nedosáhl ho také ze $363^{7}/_{11}$ libry št., které vložil do tkalcovny, nýbrž z tohoto kapitálu a z dvou dalších kapitálů, které vložil do přádelny a do pěstování bavlny.

*Za druhé:* Počítáme-li u III výdaje $336^{4}/_{11}$ libry št. místo $363^{7}/_{11}$, vyplývá to z tohoto:

Jeho výdaje na pěstování bavlny počítáme jen $90^{10}/_{11}$ [libry št.] místo 100 [liber št.] On však potřebuje celý svůj produkt, a ten se rovná 100 [librám št.], a ne $90^{10}/_{11}$ [libry št.]. Zisk $9^{1}/_{11}$ je v tom zahrnut. Jinak by vynakládal kapitál $90^{10}/_{11}$ [libry št.], který by mu neposkytoval *žádný zisk*. Pěstování bavlny by mu nevynášelo žádný zisk. Nahrazovalo by mu jen výdaje $90^{10}/_{11}$ [libry št.]. Rovněž předení by mu nepřinášelo žádný zisk a celý produkt předení by jen nahrazoval výdaje.

V tomto případě by se jeho výdaje skutečně redukovaly na $90^{10}/_{11} + 81^{9}/_{11} + 163^{7}/_{11} = 336^{4}/_{11}$. To by pak byl jeho zálohovaný kapitál. 10 % z toho by bylo $33^{7}/_{11}$ libry št. Hodnota produktu by se pak rovnala 370 [librám št.]. Tato hodnota by nebyla ani o chlup vyšší, protože podle předpokladu by obě [první] části — I a II — nevynesly žádný zisk. Podle toho byl by III udělal mnohem lépe, kdyby se do výroby I a II nebyl pouštěl a zůstal při staré metodě výroby. Vždyť místo $63^{7}/_{11}$ [libry št.], které by jinak mohli sníst I, II a III, může III nyní sníst jen $33^{7}/_{11}$ libry št., zatímco dřív, kdy spolu s ním jedli jeho spolubratři, mohl sníst $36^{4}/_{11}$ libry št. Byl by skutečně velmi špatný obchodník, budižkničemu. Ušetřil by v II na výdajích $9^{1}/_{11}$ libry št., protože by v I nedosáhl žádného zisku, a v III by ušetřil na výdajích $18^{2}/_{11}$, protože by v II nedosáhl žádného zisku. $90^{10}/_{11}$ libry št. z pěstování bavlny a $81^{9}/_{11} + 90^{10}/_{11}$ z předení by nahradily jen samy sebe. Teprve třetí kapitál, vložený do tkaní, skládající se z $90^{10}/_{11} + 81^{9}/_{11} + 163^{7}/_{11}$ by vynesl zisk

10 %. To by tedy znamenalo, že 100 [liber št.] vynáší 10 % zisku při tkaní, ale ani groš při předení a při pěstování bavlny. To by sice bylo pro III velmi příjemné, pokud by I a II byly jiné osoby, ale vůbec ne v tom případě, kdyby ve své vážené osobě spojil tato tři odvětví, aby si *sám přivlastnil tuto úsporu zisku milého jeho srdci*. Úspora záloh na zisk (tj. té součásti || 464 | konstantního kapitálu jednoho z těchto tří odvětví, která je ziskem druhého odvětví) by tedy vyplývala z toho, že v produktech I a II by fakticky nebyl obsažen žádný zisk a že by se v I a II nevykonala žádná nadpráce; tato odvětví by se považovala za pouhé námezdní dělníky, nahradila by si jen *své výrobní náklady*, tj. své výdaje na konstantní kapitál a mzdu. V těchto případech — kdyby I a II řekněme nechtěly pracovat pro III, v důsledku čehož by pak šel zisk na *jeho* účet — by se však vůbec pracovalo méně, a pro III by bylo úplně stejné, zda se práce, za kterou musí platit, vynakládala jen na mzdu, nebo na mzdu a zisk. Bylo by to pro něho totéž, pokud produkt, *zboží*, kupuje a platí za něj.

Je zcela lhostejné, nahradí-li se konstantní kapitál zcela nebo zčásti *in natura*, tj. nahradí-li si ho výrobci zboží, jimž sloužil jako konstantní kapitál. Předně, každý konstantní kapitál musí být konec konců nahrazen *in natura:* stroj strojem, surovina surovinou, pomocné látky pomocnými látkami. Do zemědělství může konstantní kapitál vcházet též jako *zboží*, tj. může být přímo zprostředkován koupí a prodejem. Pokud ovšem vchází do reprodukce organické látky, musí být tento konstantní kapitál nahrazen produkty téže výrobní sféry. Nemusí ho však nahrazovat titíž jednotliví výrobci uvnitř této výrobní sféry. Čím víc se zemědělství rozvíjí, tím víc do něho vcházejí všechny jeho prvky jako zboží nejen formálně, nýbrž reálně, tj. přicházejí zvenčí, jsou produkty jiných výrobců (osivo, hnojiva, dobytek, živočišné produkty atd.). V průmyslu například ustavičně putuje železo do strojírenských závodů a stroje do železnorudných dolů, právě tak jako pšenice putuje ze sýpky do půdy a z půdy do farmářovy sýpky. V zemědělství jsou produkty, které se nahrazují přímo. Železo nemůže nahradit žádný stroj. Ale železo v takové hodnotě, jakou má stroj, nahrazuje [ve směně mezi výrobcem železa a výrobcem strojů] jednomu stroj a druhému železo,

pokud je stroj [který prodal výrobce strojů výrobci železa] co do hodnoty nahrazen železem.

Nelze pochopit, jaký rozdíl v míře zisku by měl nastat, kdyby rolník počítal řekněme tak, že z oněch $90^{10}/_{11}$ [libry št.], které vynakládá na produkt 100 liber št., vydává 20 liber št. na osivo atd., 20 na stroje atd. a $50^{10}/_{11}$ na mzdu. Vždyť zisk 10 % požaduje z celkové sumy. 20 liber št. produktu, které se podle něho rovnají osivu, nezahrnuje zisk. Přesto však je to právě tak 20 liber št., jako 20 liber št. ve strojích, v nichž je obsaženo, řekněme, 10 % zisku, ačkoli to může být jen formální. Těchto 20 liber št. v podobě strojů nemusí ve skutečnosti představovat ani groš zisku právě tak, jako 20 liber št. v podobě osiva. Tak je tomu například v případě, kdy těchto 20 liber št. je jen pouhou náhradou za součásti konstantního kapitálu výrobce strojů, součástí, které výrobce strojů získává například ze zemědělství.

Stejně jako není pravda, že všechny stroje vcházejí do zemědělství jako jeho konstantní kapitál, není pravda, že všechny suroviny vcházejí do [zpracovatelského] průmyslu. Velmi značná část surovin zůstává v zemědělství a je jen reprodukcí konstantního kapitálu. Druhá část vchází přímo jako životní prostředek do důchodu a zčásti — jako například plody, ryby, dobytek atd. — ani neprocházejí „průmyslovým procesem". Bylo by tedy nesprávné započítávat na konto průmyslu všechny suroviny „vyrobené" v zemědělství. V těch odvětvích [zpracovatelského] průmyslu, do nichž vcházejí jako záloha i suroviny — zároveň se mzdou a stroji — musí ovšem být zálohovaný kapitál větší než v *těch* odvětvích zemědělství, která dodávají tyto suroviny, jež tímto způsobem vcházejí do výroby. Dalo by se také předpokládat, že kdyby tato odvětví [zpracovatelského] průmyslu měla *vlastní* míru zisku (odlišnou od všeobecné), byla by tu míra zisku menší než v zemědělství, a to právě proto, že se tu používá méně práce. Tudíž větší konstantní kapitál a menší variabilní kapitál dává při stejné míře nadhodnoty nutně menší míru zisku. To však platí právě tak o určitých odvětvích [zpracovatelského] průmyslu vzhledem k jiným jeho odvětvím, jako o určitých odvětvích zemědělství (v ekonomickém smyslu) vzhledem k jiným jeho odvětvím. Nejméně by však tomu tak bylo právě ve

vlastním zemědělství, protože zemědělství sice dodává průmyslu suroviny, ale uvnitř své vlastní sféry rozlišuje suroviny, stroje a mzdu jako různé části svých výdajů; průmysl však v žádném případě neplatí zemědělství *suroviny*, tu část konstantního kapitálu, kterou si zemědělství nahrazuje z vlastní výroby a ne směnou za průmyslové výrobky.

## [5. NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY RODBERTUSOVY TEORIE RENTY]

|| 465 | Shrňme tedy stručně vývody pana Rodbertuse.

Nejdříve líčí stav — jak si ho sám představuje —, v němž pozemkový vlastník (samostatně hospodařící) je současně kapitalistou i otrokářem. Pak dochází k oddělení. Dělníkům odňatá část „produktu práce" — „jednotná naturální renta" — se nyní dělí na „pozemkovou rentu a zisk z kapitálu". ([*Rodbertus*, „Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief...", Berlín 1851,] str. 81—82.) (Pan *Hopkins* — viz sešit[19] — to vysvětluje ještě mnohem jednodušeji a brutálněji.) Potom pan Rodbertus rozděluje „surový produkt" a „průmyslový produkt" (cit. dílo, str. 89) mezi pozemkového vlastníka a kapitalistu — petitio principii. [Ve skutečnosti] jeden kapitalista vyrábí surový produkt a druhý průmyslové produkty. Pozemkový vlastník nevyrábí *nic*, a není ani „majitelem surového produktu". Tato představa [že pozemkový vlastník je „majitelem surového produktu"] je charakteristická pro německého „majitele statku", jakým je pan Rodbertus. V Anglii začala kapitalistická výroba současně v průmyslu i zemědělství.

Způsob, jak vzniká „sazba zisku z kapitálu" (míra zisku), vyvozuje pan Rodbertus prostě z toho, že nyní máme v penězích „měřítko" zisku, jímž se dá „vyjádřit poměr zisku ke kapitálu" (cit. dílo, str. 94), čímž „je dána míra pro vyrovnávání kapitálových zisků". (Cit. dílo, str. 94.) Rodbertus však nemá ani zdání o tom, že tato *rovnost zisků odporuje* v každém výrobním odvětví rovnosti „renty" a nezaplacené práce, a že se proto hodnoty zboží a průměrné ceny zboží musí rozcházet. Tato míra zisku se stává normálem i v země-

dělství, protože „*důchod z majetku* se nemůže vypočítat z ničeho jiného než z kapitálu" (cit. dílo, str. 95) a v průmyslu „se používá daleko větší části národního kapitálu". (Cit. dílo, str. 95.) Ani slova o tom, že s rozvojem kapitalistické výroby se přetváří i zemědělství, a to nejen formálně, ale i materiálně a že se pozemkový vlastník mění v pouhého příjemce peněz, že přestává plnit ve výrobě jakoukoli funkci. Podle Rodbertuse

„v průmyslu figuruje jako součást kapitálu — *jako materiál* — ještě i *hodnota celého produktu zemědělství*, kdežto při výrobě surových produktů tomu tak být nemůže". (Cit. dílo, str. 95.)

Celá tato část je *nesprávná.*

Nato si Rodbertus klade otázku, zbývá-li kromě průmyslového zisku, zisku z kapitálu, ještě „část renty" připadající na surový produkt, a jestliže zbývá, tak „z jakého důvodu". (Cit. dílo, str. 96.)

Vždyť předpokládá,

„že surový produkt, stejně jako průmyslový, se směňuje podle vynaložené práce, že hodnota surového produktu se rovná jen práci vynaložené na jeho výrobu". (Cit. dílo. str. 96.)

To ovšem, jak Rodbertus poznamenává, předpokládá i Ricardo. Ale je to nesprávné, přinejmenším *prima facie*, protože zboží se nesměňují podle svých hodnot, nýbrž podle průměrných cen, které se od hodnot liší, což vyplývá z toho, že hodnota zboží je určena „pracovní dobou", ze zákona, který tomu napohled odporuje. Vynáší-li surový produkt kromě průměrného zisku ještě pozemkovou rentu, která se od něho liší, je to možné jen tehdy, když se surový produkt *neprodává* za průměrnou cenu; a proč je tomu tak, to by se tu právě mělo vysvětlit. Podívejme se však, jak operuje Rodbertus:

„*Předpokládal jsem*, že renta" *(nadhodnota*, nezaplacená pracovní doba) „*se rozděluje úměrně hodnotě surového produktu a průmyslového produktu* a že tato hodnota je určena *vynaloženou prací*" (pracovní dobou). (Cit. dílo, str. 96—97.)

Prozkoumejme především tento první *předpoklad.* Neznamená to jinými slovy nic jiného, než že *nadhodnoty* obsažené ve zbožích se mají k sobě jako *hodnoty* těchto zboží, čili, jinak řečeno, že množství *nezaplacené* práce *obsažené* v jednotlivých zbožích se k sobě mají

jako množství *práce* vůbec *obsažené* ve zbožích. Mají-li se k sobě množství práce obsažené ve zbožích *A* a *B* jako 3:1, pak nezaplacená práce v nich obsažená — čili jejich nadhodnoty — se k sobě mají jako 3:1. Nemůže být nic nesprávnějšího. Předpokládejme, že při dané nutné pracovní době, rovnající se například 10 hodinám, je jedno zboží [*A*] produktem 30 dělníků a druhé [*B*] produktem 10 dělníků. Pracuje-li 30 dělníků jen 12 hodin denně, rovná se nadhodnota, kterou vytvoří, 60 hodinám čili 5 dnům (5 × 12); pracuje-li 10 dělníků 16 hodin denně, rovná se nadhodnota, kterou vytvoří, rovněž 60 hodinám. Podle toho by se hodnota zboží *A* rovnala 30 × 12 = 120 × 3 = 360 [pracovním hodinám] čili 30 pracovním dnům ⟨12 pracovních hodin = 1 pracovní den⟩ a hodnota zboží *B* by se rovnala 160 pracovním hodinám čili $13^1/_3$ pracovního dne. *Hodnoty* zboží *A* a *B* se k sobě mají jako 360:160 čili jako 36:16 čili jako 9:4 čili jako $3:1^1/_3$. Naproti tomu nadhodnoty obsažené ve zbožích se k sobě mají jako 60:60 čili jako 1:1. Byly by stejné, ačkoli hodnoty by se k sobě měly jako $3:1^1/_3$.

‖ 466 | Nadhodnoty jednotlivých zboží se tudíž k sobě nemají jako jejich hodnoty především tehdy, když jsou různé absolutní nadhodnoty, tj. když je různě prodloužena pracovní doba nad hranici nutné práce čili když jsou různé *míry nadhodnoty*.

Za druhé, předpokládáme-li, že míry nadhodnoty jsou stejné, pak nadhodnoty — nepřihlížíme-li k ostatním okolnostem, souvisícím s oběhem a s reprodukčním procesem — nezávisí na relativních množstvích práce, která jsou ve dvou zbožích obsažena, nýbrž na poměru části kapitálu vynaložené na mzdu k části kapitálu vynaložené na konstantní kapitál, suroviny a stroje; a tento poměr může být u zboží, která mají stejnou hodnotu, naprosto různý, ať už jsou tato zboží „zemědělskými produkty" nebo „průmyslovými produkty", což nemá s věcí vůbec nic společného, přinejmenším prima facie.

První předpoklad pana Rodbertuse, podle něhož z toho, že hodnoty zboží jsou určeny pracovní dobou, vyplývá, že množství nezaplacené práce *obsažená* v různých zbožích — čili jejich nadhodnoty — jsou úměrná hodnotám, je tedy od základu nesprávný. Proto je nesprávné i to, že

„*renta* se dělí úměrně *hodnotě* surového produktu a průmyslového produktu", je-li „tato hodnota určena *vynaloženou prací*". (Cit. dílo, str. 96—97.)

„Tím je ovšem řečeno i to, že velikost těchto částí renty není určena *velikostí kapitálu, z něhož se počítá zisk*, nýbrž *bezprostředně vynaloženou prací*, ať už zemědělskou nebo průmyslovou, plus tou prací, kterou je třeba připočítat v důsledku opotřebování nástrojů a strojů." (Cit. dílo, str. 97.)

To je opět nesprávné. Velikost nadhodnoty (a ta se tu rozumí slovy „*část renty*", protože Rodbertus chápe rentu jako něco všeobecného, na rozdíl od zisku a pozemkové renty) závisí jedině na bezprostředně vynaložené práci, a ne na opotřebování fixního kapitálu, stejně jako nezávisí na hodnotě suroviny a vůbec na žádné části konstantního kapitálu.

Toto opotřebování určuje ovšem poměr, v němž musí být reprodukován fixní kapitál. (Jeho výroba závisí ovšem na nové tvorbě kapitálu, na jeho akumulaci.) Avšak nadpráce, která se vynakládá při výrobě fixního kapitálu, má s výrobní sférou, do níž tento fixní kapitál jako takový vchází, právě tak málo společného jako třeba nadpráce, která vchází do výroby suroviny. Naopak, pro všechna tato výrobní odvětví — pro zemědělství, strojírenství, [zpracovatelský] průmysl — platí stejně, že ve všech je nadhodnota určená jedině množstvím vynaložené práce, je-li dána míra nadhodnoty, a mírou nadhodnoty, je-li dáno množství vynaložené práce. Pan Rodbertus se sem snaží „šoupnout" opotřebování, aby mohl vyšoupnout „surovinu".

Naproti tomu, soudí pan Rodbertus, „ta část kapitálu, která záleží v hodnotě materiálu", nemůže mít nikdy vliv na velikost částí renty, protože „například do práce vynaložené na zvláštní produkt, jakým je příze nebo tkanina, nemůže vcházet vynaložená práce, která připadá na vlnu jako surový produkt". (Cit. dílo, str. 97.)

Pracovní doba, která je nutná k předení a tkaní, právě tak závisí, anebo správněji, právě tak nezávisí na pracovní době potřebné k výrobě stroje, tj. na jeho *hodnotě*, jako na pracovní době, kterou stojí surovina. Stroj i surovina vcházejí do pracovního procesu, ale ani stroj, ani surovina nevcházejí do zhodnocovacího procesu.

„Naproti tomu hodnota surového produktu čili hodnota materiálu nicméně figuruje jako *výdaj kapitálu* v té sumě kapitálu, z níž musí majitel vypočítávat tu

část renty, která připadá jako zisk na průmyslový produkt. *V zemědělském kapitálu však tato část kapitálu chybí.* Zemědělství *nepotřebuje materiál, jenž je produktem nějaké předcházející výroby, vždyť zemědělstvím se výroba vůbec začíná*, a části majetku, analogickou materiálu, by v zemědělství mohla být sama půda, o níž se však předpokládá, že nic nestojí." (Cit. dílo, str. 97—98.)

To je představa německého rolníka. V zemědělství (s výjimkou dolů, rybolovu, lovu, ale *naprosto už ne dobytkářství*) jsou osivo, krmiva, dobytek, minerální hnojiva atd. materiálem, || 467 | z něhož se vyrábí, a tento materiál je produktem *práce*. Úměrně tomu, jak se rozvíjí podnikání v zemědělství, rozvíjejí se i tyto „*výdaje*". Každá výroba — od okamžiku, kdy už nelze mluvit o prostém uchvácení a přivlastnění — je reprodukcí, a potřebuje tudíž „materiál, který je produktem nějaké předcházející výroby". Všechno, co je ve výrobě výsledkem, je zároveň předpokladem. A čím víc se rozvíjí velké zemědělství, tím víc kupuje produkty „nějaké předcházející výroby" a prodává své vlastní produkty. Tyto výdaje vcházejí do zemědělství formálně jako zboží — přeměněné ve zboží pomocí počítacích peněz — od toho momentu, kdy se farmář stává vůbec závislým na prodeji svého produktu a kdy se začínají ustalovat ceny různých zemědělských produktů (například sena), protože i v zemědělství nastává dělba výrobních sfér. I rolník by to musel mít v hlavě pěkně popletené, kdyby kvarter pšenice, který prodá, počítal jako *příjem*, ale kvarter pšenice, který vloží do půdy, nepočítal jako „*výdaj*". Ostatně ať pan Rodbertus vůbec „začne" někde „výrobu", například lnu nebo hedvábí bez „produktů nějaké předcházející výroby". Je to holý nesmysl.

A právě tak nesmyslné jsou i všechny další Rodbertusovy vývody:

„Zemědělství tedy sice má s průmyslem společné ty dvě části kapitálu, které mají vliv na určení *velikosti* částí renty, nemá však společnou tu část kapitálu, která tento vliv nemá, z které se však rovněž vypočítává jako zisk část renty určovaná těmito částmi kapitálu; tato třetí část se vyskytuje jedině u průmyslového kapitálu. Předpokládali jsme, že hodnota surového produktu se stejně jako hodnota průmyslového produktu určuje vynaloženou prací a že renta se úměrně této hodnotě rozděluje mezi majitele surového produktu a průmyslového produktu. I *když* tedy *části renty dosahované ve výrobě surového produktu a v průmyslu jsou úměrné množstvím práce, která stál dotyčný produkt, pak přesto kapitály použité v zemědělství a v průmyslu, na které se tyto části renty rozdělují jako zisk* — a to v průmyslu úplně, v zemědělství podle sazby zisku, vytvořivší se *v průmyslu* —

nejsou k sobě v témže poměru, v jakém jsou uvedená množství práce a jimi určené části renty. Naopak, *při stejné velikosti částí renty připadajících na surový a průmyslový produkt*, je průmyslový kapitál o celou hodnotu materiálu, která je v něm obsažena, větší než zemědělský kapitál. A protože tato hodnota materiálu sice *zvětšuje průmyslový kapitál, z něhož se vypočítává příslušná část renty jako zisk, ale sám tento zisk už nezvětšuje*, takže vyvolává zároveň i *snížení sazby zisku z kapitálu*, která reguluje i zisk v *zemědělství*, musí z části renty, která připadá na zemědělství, nutně zbývat určitá část, která není pohlcena *výpočtem zisku podle této sazby zisku.*" (Cit. dílo, str. 98—99.)

*První nesprávný předpoklad: Jestliže* se průmyslový produkt a zemědělský produkt směňují podle svých *hodnot* (tj. úměrně pracovní době potřebné k jejich výrobě), poskytují svým majitelům stejně velké *nadhodnoty* čili množství nezaplacené práce. Nadhodnoty se k sobě *nemají* jako hodnoty příslušných zboží.

*Druhý nesprávný předpoklad:* Protože Rodbertus *míru zisku* už předpokládá (pojmenovává ji „sazba zisku z kapitálu"), je nesprávný jeho předpoklad, že se zboží *směňují úměrně svým hodnotám.* Jeden předpoklad vylučuje druhý. *Hodnoty* zboží už musí být *přeměněny na průměrné ceny*, anebo musí být v nepřetržitém procesu této přeměny, aby se mohla utvořit *míra zisku* (všeobecná). V této všeobecné míře se vyrovnávají *zvláštní míry zisku*, které se v každé sféře výroby utvářejí poměrem *nadhodnoty k zálohovanému kapitálu.* Ale proč ne v zemědělství? To je právě otázka. Rodbertus ji však ani správně nestaví, protože *za prvé* předpokládá, že všeobecná *míra zisku* je dána, a *za druhé* předpokládá, že *zvláštní* míry zisku (tudíž i rozdíly mezi nimi) se nevyrovnávají, že se tedy zboží směňují za své *hodnoty.*

*Třetí nesprávný předpoklad: Hodnota suroviny nevchází do zemědělství.* Ve skutečnosti jsou zálohy, zde na semena atd., součástmi konstantního kapitálu a farmář je *jako takové* započítává. Tou měrou, jak se zemědělství stává prostě jedním z odvětví podnikání a kapitalistická výroba se usazuje na venkově, || 468 | tou měrou jak zemědělství vyrábí pro trh, vyrábí *zboží*, předměty pro prodej, a ne pro vlastní spotřebu — tou měrou zemědělství započítává své výdaje a každou jejich položku považuje za zboží, ať už daný předmět kupuje samo od sebe (tj. ze své *výroby*) nebo od někoho třetího. Tou měrou, jak se mění ve zboží *produkty*, mění se ovšem ve zboží

i *prvky výroby*, protože tyto prvky nejsou nakonec nic jiného než produkty. Protože se tedy pšenice, seno, dobytek, semena všeho druhu atd. *prodávají* jako zboží — přičemž podstatný je právě prodej těchto produktů, a ne jejich použití k bezprostřední spotřebě — vcházejí tyto produkty do výroby také jako *zboží*, a farmář by musel být opravdu hlupák, kdyby neuměl použít peněz jako počítacích peněz. Tohle je však zatím formální stránka počítání. Stejnou měrou *se rozvíjí* i to, že jednotlivý farmář kupuje své *výdaje* — osivo, cizí dobytek, hnojiva, minerální látky atd., zatímco své *důchody* prodává, takže u jednotlivého farmáře vcházejí tyto zálohy do výroby i formálně jako zálohy, protože jsou *koupeným zbožím*. (Teď už jsou pro něho vždy zbožím, součástí jeho kapitálu, a když je v naturální formě vrací výrobě, počítá je tak, jako by si je sám sobě jako výrobci *prodával*.) K tomu dochází tou měrou, jak se zemědělství rozvíjí a jak se konečný produkt vyrábí stále víc průmyslově, přiměřeně kapitalistickému způsobu výroby.

Není tedy pravda, že tu do průmyslu vchází část kapitálu, která *nevchází* do zemědělství.

Jestliže tedy podle *Rodbertusova (nesprávného) předpokladu* jsou „části renty" (tj. podíly na nadhodnotě), které poskytuje zemědělský a průmyslový produkt, dány, jsou úměrné *hodnotám* zemědělského a průmyslového produktu, jestliže — jinými slovy — průmyslový produkt a zemědělský produkt o *stejně velkých hodnotách* poskytují svým majitelům stejně velkou *nadhodnotu*, tj. obsahují *stejná množství nezaplacené práce*, nevzniká [ani za tohoto předpokladu] žádná disproporce tím, že do průmyslu vchází *taková* část kapitálu (vynaložená na surovinu), která prý do zemědělství nevchází, takže například táž nadhodnota se v průmyslu počítá na kapitál, který je o tuto část *zvětšen*, a proto poskytuje nižší míru zisku. Vždyť táž *součást* kapitálu vchází i do zemědělství. Zůstalo by tedy jen otázkou, vchází-li *ve stejném poměru*. Ale to bychom se dostali k *čistě kvantitativním rozdílům*, zatímco pan Rodbertus tu chce najít „*kvalitativní*" rozdíl. Takovéto *kvantitativní rozdíly* se vyskytují v různých *průmyslových* sférách výroby a vyrovnávají se ve všeobecné míře zisku. Proč se však (jestliže takové rozdíly existují) nevyrovnávají mezi průmyslem a zemědělstvím? Připouš-

tí-li pan Rodbertus, že zemědělství se podílí na *všeobecné míře zisku*, proč je nenechává podílet se na jejím vytváření? Tím by byl ovšem se svým rozumem v koncích.

*Čtvrtý nesprávný předpoklad:* Nesprávným a nepodloženým předpokladem je i to, jestliže Rodbertus zahrnuje *opotřebování strojů* atd., tuto část *konstantního kapitálu*, do *variabilního kapitálu*, tj. do té části kapitálu, která vytváří nadhodnotu a zejména určuje míru nadhodnoty, ale suroviny tam *nezahrnuje*. Tato *početní chyba* se dělá proto, aby se dosáhlo předem žádaného výsledku.

*Pátý nesprávný předpoklad:* Když už pan Rodbertus chce rozlišovat mezi zemědělstvím a průmyslem, měl by vědět, že ten *prvek kapitálu*, který se skládá ze strojů, nástrojů, tj. z fixního kapitálu, náleží zcela *průmyslu*. Tento prvek kapitálu, pokud vchází jako prvek do toho či onoho kapitálu, vchází vždy jedině do *konstantního kapitálu*, a nikdy nemůže ani o groš zvětšit *nadhodnotu*. Z druhé strany je jako *produkt průmyslu* výsledkem určité výrobní sféry. Jeho cena, čili ta část hodnoty, kterou tvoří v celkovém kapitálu společnosti, představuje tedy současně *určité množství nadhodnoty* (zcela tak, jako je tomu v případě suroviny). Tento prvek ovšem vchází do zemědělského produktu, pochází však z průmyslu. Bere-li pan Rodbertus při svých výpočtech surovinu jako prvek kapitálu, který vchází do průmyslu zvenčí, pak musí počítat stroje, nástroje, nádoby, stavby atd. jako prvky kapitálu, které vcházejí zvenčí do zemědělství. A pak musí říci: do průmyslu vchází jen mzda a surovina (protože fixní kapitál, pokud není surovinou, je produktem průmyslu, jeho vlastním produktem); do zemědělství vchází naproti tomu jen mzda || 469 | a stroje atd., tj. fixní kapitál, protože *surovina*, pokud není v nástroji atd., je produktem zemědělství. Pak by bylo nutné zkoumat, jak by vypadal výpočet v průmyslu, kdyby tato jedna „položka" [výrobních nákladů] odpadla.

*Za šesté:* Je naprosto správné, že do důlního průmyslu, rybolovu, lovu, těžby dřeva (pokud jde o přirozený růst lesů) atd., zkrátka do *těžebního průmyslu* (do těžby surovin, kde nejde o *reprodukci* in naturali) nevchází *žádná surovina*, s výjimkou *pomocných látek*. To však *neplatí* o zemědělství.

Není však o nic méně správné, že *stejně* je tomu ve velmi značné

části *průmyslu*, v *dopravním průmyslu*. Zde se skládají *výdaje* jen ze strojů, pomocných látek a mzdy.

A konečně je jisté, že v jiných *průmyslových odvětvích*, řečeno relativně, vcházejí do výroby jen suroviny a mzda, ale žádné stroje, fixní kapitál atd., jako je tomu například v krejčovství atd.

Ve všech těchto případech by velikost *zisku*, tj. *poměr nadhodnoty* k *zálohovanému kapitálu*, nezávisela na tom, zda se zálohovaný kapitál — po odečtení *variabilní části kapitálu čili části kapitálu vynaložené na mzdy* — skládá ze strojů nebo ze suroviny nebo z obou, nýbrž na tom, jak velká je tato část kapitálu v poměru k té jeho části, která se vynakládá na mzdu. V důsledku tohoto by v různých sférách výroby existovaly (nepřihlížíme-li ke změnám vyvolaným oběhem) různé míry zisku, jejichž vyrovnáváním se právě vytváří všeobecná míra zisku.

Pan Rodbertus tuší, že existuje rozdíl mezi nadhodnotou a jejími speciálními formami, zejména ziskem. Střílí však vedle, protože mu jde od samého začátku jen o vysvětlení *jednoho určitého* jevu (pozemkové renty), a ne o odhalení všeobecného zákona.

Ve všech odvětvích výroby dochází k *reprodukci*, avšak tato výrobní reprodukce je totožná s přirozenou reprodukcí jen v zemědělství, ale ne v *těžebním průmyslu*. Proto se v tomto průmyslu produkt ve své naturální formě nestává znovu prvkem své vlastní reprodukce ⟨s výjimkou případů, kdy figuruje ve formě pomocných látek⟩.

*Za prvé*, zemědělství, dobytkářství atd. *se neliší* od jiných odvětví výroby tím, že se tu produkt stává výrobním prostředkem, neboť to se děje se všemi průmyslovými výrobky, které nemají definitivní formu individuálních životních prostředků, a i produkty, které mají takovouto formu, se stávají výrobními prostředky pro *výrobce*, který jejich spotřebou reprodukuje sebe čili udržuje svou pracovní sílu; *za druhé*, zemědělské produkty *se neliší* ani tím, že vcházejí do výroby jako *zboží*, tj. jako součásti kapitálu; vcházejí do výroby tak, jak z ní vycházejí; vycházejí z ní jako zboží a jako zboží do ní znovu vcházejí; zboží je tak předpokladem i výsledkem kapitalistické výroby; zbývá *tedy jen třetí* rozdíl, tj. že vcházejí jako prostředky své vlastní výroby do výrobního procesu, jehož jsou

produkty. Stejně je tomu i se stroji. Stroj vyrábí stroj. Uhlí pomáhá těžit uhlí ze šachty, uhlí dopravuje uhlí atd. V zemědělství se to jeví jako přírodní proces, který člověk řídí, ačkoli se na něm také „trochu" podílí, v jiných odvětvích výroby se to jeví přímo jako působení výroby.

Ale jestliže si proto pan Rodbertus myslí, že *zemědělské produkty* nemohou vcházet do reprodukce jako „*zboží*" — pro svou zvláštní formu, v níž do reprodukce vcházejí jako „užitné hodnoty" (v technologickém smyslu) — je úplně na scestí a opírá se zřejmě o vzpomínku na doby, kdy zemědělství nebylo ještě kapitalistickým podnikáním, kdy se stával *zbožím* jen *přebytek* jeho produktů nad spotřebou samého výrobce, a kdy se tyto produkty, pokud vcházely do výroby, nejevily zemědělství jako *zboží.* To je základní nepochopení vlivu kapitalistického způsobu výroby na celou výrobu. V kapitalistickém způsobu výroby se každý produkt, který má hodnotu — který je tedy an sich* *zbožím* — také považuje za zboží.

## [6. RODBERTUS NECHÁPE POMĚR MEZI PRŮMĚRNOU CENOU A HODNOTOU V PRŮMYSLU A ZEMĚDĚLSTVÍ]

Předpokládejme, že například v důlním průmyslu se konstantní kapitál, skládající se jen ze strojů, rovná 500 librám št. a kapitál vynaložený na mzdy rovněž 500 librám št.; kdyby se nadhodnota rovnala 40 %, tj. 200 librám št., rovnal by se zisk 20 %. Měli bychom tedy:

| Konstantní kapitál (stroje) | Variabilní kapitál | Nadhodnota |
|---|---|---|
| 500 | 500 | 200 |

Kdyby se v odvětvích zpracovatelského průmyslu (nebo i v odvětvích zemědělských), do nichž vchází surovina, vynaložil stejný variabilní kapitál a kdyby jeho použití (tj. zaměstnání tohoto určitého počtu dělníků) vyžadovalo za 500 liber št. strojů atd., pak by

* — o sobě, potenciálně. *(Pozn. red.)*

k tomu ve skutečnosti jako třetí prvek přistoupila hodnota materiálu, řekněme rovněž 500 liber št. V tomto případě bychom tedy měli:

| Konstantní kapitál | | Variabilní kapitál | Nadhodnota |
|---|---|---|---|
| stroje | 500 | 500 | 200 |
| suroviny | 500 | | |
| celkem | 1000 | | |

Těchto 200 [liber št. nadhodnoty] by se mělo nyní počítat na 1500 liber št., a to by bylo jen $13^1/_3$ %. Tento příklad je správný, jestliže v prvním případě bereme za příklad dopravní průmysl. Kdyby byl naproti tomu v druhém případě takový poměr, že stroje by stály 100 a surovina 400, zůstala by míra zisku stejná.

‖ 470 | Pan Rodbertus si tedy představuje, že zatímco se v zemědělství vynakládá 100 na mzdu a 100 na stroje, v průmyslu se vynakládá 100 na stroje, 100 na mzdu a $x$ na surovinu. Schéma by vypadalo takto:

*I. Zemědělství*

| Konstantní kapitál (stroje) | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra zisku |
|---|---|---|---|
| 100 | 100 | 50 | $\frac{50}{200} = \frac{1}{4}$ |

*II. Průmysl*

| Konstantní kapitál | | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|
| surovina | $x$ | 100 | 50 | $\frac{50}{200 + x}$ |
| stroje | 100 | | | |
| celkem | $x + 100$ | | | |

Míra zisku je tedy v každém případě nižší než $^1/_4$. V důsledku toho prý vzniká v I pozemková renta.

*Za prvé*, tento rozdíl mezi zemědělstvím a zpracovatelským průmyslem je *imaginární*, neexistuje; nemá tudíž *žádný vliv* na tu formu pozemkové renty, která určuje všechny její ostatní formy.

*Za druhé*, pan Rodbertus by mohl tento rozdíl najít mezi mírami zisku v kterýchkoli dvou zvláštních odvětvích průmyslu; tento rozdíl závisí na *poměru mezi velikostí konstantního a variabilního*

*kapitálu*, na poměru, který opět může, ale také nemusí být určen tím, že do daného odvětví vchází surovina. V průmyslových odvětvích, do nichž vchází surovina a zároveň i stroje, je hodnota suroviny, tj. její relativní podíl na celkovém kapitálu, samozřejmě velmi důležitá, jak jsem ukázal dříve. S pozemkovou rentou to však nemá nic společného.

„Jedině když hodnota surového produktu klesne *pod* vynaloženou práci, je možné, že *zisk počítaný na kapitál pohltí* i v zemědělství celou *část renty připadající na surový produkt*, protože pak se tato část renty může natolik zmenšit, že mezi ní a zemědělským kapitálem — přestože v něm chybí hodnota materiálu — přece jen vznikne stejný percentuální poměr, jaký existuje mezi částí renty připadající na průmyslový produkt a průmyslovým kapitálem, ačkoli v průmyslovém kapitálu je obsažena hodnota materiálu; jedině tehdy je tudíž možné, že ani v zemědělství nezůstane kromě zisku z kapitálu žádná renta. Pokud však skutečná směna zpravidla alespoň gravituje k zákonu, podle něhož se hodnota rovná vynaložené práci, je i pozemková renta pravidlem; nevznikne-li žádná pozemková renta, nýbrž jen zisk z kapitálu, není to původní stav, jak se domnívá Ricardo, nýbrž jen abnormalita." (Cit. dílo, str. 100.)

Zůstaneme-li tedy u výše uvedeného příkladu, bude to vypadat takto (pro větší názornost jen předpokládejme, že se surovina rovná 100 librám št.):

*I. Zemědělství*

| Konstantní kapitál (stroje) | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Cena produktu | Zisk |
|---|---|---|---|---|---|
| 100 | 100 | 50 | 250 | $233^1/_3$ | $[33^1/_3] = 16^2/_3\,\%$ |

*II. Průmysl*

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Cena produktu | Zisk |
|---|---|---|---|---|---|
| surovina 100 | 100 | 50 | 350 | 350 | $50 = 16^2/_3\,\%$ |
| stroje 100 | | | | | |

Zde by se míra zisku v zemědělství a průmyslu vyrovnala, nezbývalo by tudíž nic na rentu, protože zemědělský produkt se prodává o $16^2/_3$ libry št. *pod* svou *hodnotou*. I kdyby byl tento příklad pro *zemědělství* právě tak správný, jako je nesprávný, i pak

by okolnost, že hodnota surového produktu klesá „*pod* vynaloženou práci", jen plně odpovídala zákonu *průměrných cen*. Ve skutečnosti je třeba vysvětlit, *proč* tomu *tak* „*výjimečně*" v zemědělství zčásti *není* a proč zde celá nadhodnota (nebo alespoň větší část nadhodnoty než v jiných odvětvích výroby, *přebytek* nad průměrnou mírou zisku) *zůstává* v ceně produktu tohoto zvláštního odvětví výroby a nezapočítává se při tvorbě všeobecné míry zisku. Vidíme tu, že Rodbertus neví, co je míra zisku (všeobecná) a co je průměrná cena.

Abychom objasnili tento *zákon*, což je mnohem důležitější než rozbor Rodbertusových názorů, vezmeme si pět příkladů. Předpokládáme, že míra nadhodnoty je všude stejná.

Není vůbec nutné srovnávat zboží o *stejně velké* hodnotě; zboží stačí srovnávat jen podle *jejich hodnoty*. Pro zjednodušení tu srovnáváme zboží vyrobená stejně velkými kapitály.

|| 471|

| | Konstantní kapitál | | Variabilní kapitál (mzdy) | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Zisk | Míra zisku | Hodnota produktu |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | stroje | suroviny | | | | | | |
| I | 100 | 700 | 200 | 100 | 50 % | 100 | 10 % | 1100 |
| II | 500 | 100 | 400 | 200 | 50 % | 200 | 20 % | 1200 |
| III | 50 | 350 | 600 | 300 | 50 % | 300 | 30 % | 1300 |
| IV | 700 | nejsou | 300 | 150 | 50 % | 150 | 15 % | 1150 |
| V | nejsou | 500 | 500 | 250 | 50 % | 250 | 25 % | 1250 |

Zde máme v kategoriích I, II, III, IV a V (v pěti různých výrobních sférách) zboží, jejichž *hodnoty* jsou 1100, 1200, 1300, 1150 a 1250 liber št. To by byly peněžní ceny, za které by se tato zboží směňovala, kdyby se směňovala podle svých *hodnot*. Ve všech těchto výrobních sférách je zálohovaný kapitál *stejně velký* a rovná se 1000 librám št. Kdyby se tato zboží směňovala podle hodnot, byla by míra zisku v I jen 10 %, ve II by byla dvojnásobná, tj. 20 %, v III — 30 %, ve IV — 15 % a v V — 25 %. Sečteme-li

tyto zvláštní míry zisku, rovná se jejich suma 10 % + 20 % + 30% + 15 % + 25 %, tj. 100 %.

Zkoumáme-li celý zálohovaný kapitál ve všech těchto pěti výrobních sférách, dává jedna jeho část (I) 10 %, druhá (II) 20 % atd. Průměr[ný zisk], který dává celý kapitál, rovná se průměru, který dává těchto pět částí. To činí

$$\frac{\text{100 (celková suma měr zisku)}}{\text{5 (počet různých měr zisku)}},$$

tj. 20 %.

A skutečně zjišťujeme, že 5000 [liber št.] kapitálu zálohovaného v pěti sférách dává zisk rovnající se 100 + 200 + 300 + 150 + 250 = = 1000, tj. 1000 na 5000, což je $^1/_5$ čili 20 %. Právě tak, jako když sečteme *hodnotu celkového produktu*, dostaneme 6000 [liber št.]; přebytek nad 5000 [liber št.] zálohovaného kapitálu se rovná 1000 [librám št.] čili 20 % ze *zálohovaného kapitálu*, což jest $^1/_6$ čili $16^2/_3$ % z *celého produktu*. (To je opět jiný výpočet.)

Aby však nyní všechny zálohované kapitály (I, II, III atd.) — nebo, což je totéž, aby *stejně velké kapitály* čili *kapitály posuzované jedině vzhledem ke své velikosti, tj. jen z hlediska poměru, v němž představují část celkového zálohovaného kapitálu* — skutečně dostaly svůj podíl z nadhodnoty, která připadá na celkový kapitál, může na každý z těchto kapitálů připadnout jen 20 % zisku; tolik však na něj také musí || 472| připadnout. Aby to však bylo možné, musí se produkty různých sfér prodávat jednou *nad* svou hodnotou, jednou více nebo méně *pod* svou hodnotou. Jinými slovy, celková nadhodnota musí být mezi ně rozdělena ne úměrně tomu, jak se v *jednotlivých* výrobních sférách vytváří, nýbrž úměrně *velikosti* zálohovaných kapitálů. Všechny výrobní sféry musí svůj produkt prodávat po 1200 librách št., aby se tak přebytek hodnoty produktu nad zálohovaným kapitálem rovnal $^1/_5$ zálohovaného kapitálu, tj. 20 %.

Tímto rozdělením dostaneme: (Viz tabulku na str. 66.)

Zde vidíme, že jen v jediném případě (II) se rovná průměrná cena hodnotě zboží, protože *nadhodnota* se zde náhodou rovná *normálnímu průměrnému zisku 200*. Ve všech ostatních případech se

| | Hodnota produktu | Nadhodnota | Průměrná cena | [Poměr mezi průměrnou cenou a hodnotou] | [Poměr mezi ziskem a nadhodnotu v %] | Vypočítaný zisk |
|---|---|---|---|---|---|---|
| I | 1100 | 100 | 1200 | *Přebytek průměrné ceny nad hodnotou* 100 | *Přebytek zisku nad nadhodnotou* 100 % | 200 |
| II | 1200 | 200 | 1200 | *Hodnota se rovná ceně* 0 | 0 | 200 |
| III | 1300 | 300 | 1200 | *Pokles průměrné ceny pod hodnotu* 100 | *Pokles zisku pod nadhodnotu* $33^1/_3$ % | 200 |
| IV | 1150 | 150 | 1200 | *Přebytek ceny nad hodnotou* 50 | *Přebytek zisku nad nadhodnotou* $33^1/_3$ % | 200 |
| V | 1250 | 250 | 1200 | *Přebytek hodnoty nad cenou* 50 | *Přebytek nadhodnoty nad ziskem* 25 % | 200 |
| | | | | | *Pokles zisku pod nadhodnotu* 20 % | |

z nadhodnoty jedné sféry jednou více jednou méně ubírá a dává jiné atd.

Měl-li pan Rodbertus něco ukázat, pak to bylo to, proč tomu tak v *zemědělství není*, proč se tu zboží musí prodávat za svou *hodnotu*, a ne za *průměrnou cenu*.

Vlivem konkurence se vyrovnávají zisky, tj. *hodnoty* zboží se

redukují na *průměrné ceny*. Tak jako každý kapitalista očekává, jak říká pan Malthus, od každé části *svého* kapitálu stejný zisk — což jinými slovy neznamená nic jiného, než že každou část kapitálu (bez ohledu na její *organickou* funkci) považuje za samostatný zdroj zisku, že se mu každá část kapitálu takto *jeví* —, právě tak každý kapitalista považuje, vůči třídě kapitalistů, svůj *kapitál* za zdroj stejně velkého zisku, jakého dosahuje každý jiný kapitál *stejné velikosti*; to znamená, že každý kapitál v každé jednotlivé sféře výroby se považuje jen za *část celkového kapitálu zálohovaného na celkovou výrobu*; každý kapitál požaduje svůj podíl z celkové nadhodnoty, z úhrnu nezaplacené práce čili z produktu nezaplacené práce, úměrně své velikosti, své účasti, úměrně podílu, který tvoří v celkovém kapitálu. Toto *zdání* utvrzuje kapitalistu — jemuž se v konkurenci vůbec všechno *jeví* obráceně — v této představě, utvrzuje ho — nejen jeho, nýbrž i některé z jeho nejdevótnějších farizejů a učených pisálků — v přesvědčení, že kapitál je zdrojem důchodu, který *nezávisí* na práci, protože zisk z kapitálu se skutečně v žádné jednotlivé sféře výroby neurčuje jen množstvím nezaplacené práce, které „*vyrábí*" přímo tento kapitál; tento zisk se hází do společného pytle na zisk, z něhož si pak jednotliví kapitalisté vybírají podíly úměrně svým podílům na celkovém kapitálu.

Rodbertus tedy říká hlouposti. Mimochodem je ještě třeba poznamenat, že v některých odvětvích zemědělství — jako například v samostatném dobytkářství — je variabilní kapitál, tj. kapitál vynaložený na mzdu, ve srovnání s konstantní částí neobyčejně malý.

„*Pachtovné* je ve své podstatě vždy *pozemkovou rentou*". (Cit. dílo, str. 113.)

To je omyl. Pachtovné se vždy platí pozemkovému vlastníkovi; to je všechno. Je-li však, jak to v praxi velmi často bývá, zčásti nebo celé srážkou z normálního zisku nebo z normální mzdy ⟨skutečná nadhodnota, tj. zisk plus renta, není nikdy *srážkou ze* mzdy, nýbrž tou částí dělníkova produktu, která *z* tohoto produktu zůstane *po srážce* mzdy⟩, pak z ekonomického hlediska není pozemkovou rentou, a to se také ihned prakticky dokáže, jakmile

|| 473 | podmínky konkurence obnoví normální mzdu a normální zisk.

U *průměrných cen*, na které se konkurence neustále snaží redukovat *hodnoty* zboží, dochází tedy — s výjimkou případu II v hořejší tabulce — neustále k *přirážce k hodnotě* produktu jedné výrobní sféry a k *srážce z hodnoty* produktu jiné výrobní sféry, aby tak vyšla *všeobecná míra zisku*. U zboží té zvláštní sféry výroby, kde poměr variabilního kapitálu k celkové sumě zálohovaného kapitálu ⟨za předpokladu, že míra nadpráce je daná, stejná⟩ odpovídá průměrnému poměru společenského kapitálu, se hodnota rovná průměrné ceně; nedochází tu tedy ani k *přirážce k hodnotě*, ani k *srážce z hodnoty*. Ale když uvnitř určitých sfér výroby hodnota zboží (i když *převyšuje* průměrnou cenu) v důsledku zvláštních okolností, které tu není třeba vysvětlovat, nepodléhá žádné *srážce*, a to v průměru a nejen jako přechodný zjev, pak tento fakt, že *celá nadhodnota* zůstává v určité sféře výroby — i když se tím [realizovaná] *hodnota* zboží zvyšuje nad *průměrnou cenu*, a proto se dostává větší než průměrná míra zisku — je třeba pokládat za výsadu takovýchto sfér výroby. Jako *zvláštnost*, jako *výjimku* je tu třeba prozkoumat a vysvětlit ne to, že *průměrná cena* zboží klesá *pod* jejich hodnotu — to je všeobecný zjev a nutný předpoklad vyrovnávání — nýbrž to, proč se tato zboží na rozdíl od jiných prodávají právě *za* svou hodnotu, která převyšuje průměrnou cenu.

Průměrná cena zboží se rovná jeho *výrobním nákladům* (kapitálu ve zboží zálohovanému, ať už ve formě mzdy, suroviny, strojů nebo čehokoli jiného) plus průměrnému zisku. Proto [jestliže je průměrný zisk daný] (v uvedeném příkladu se průměrný zisk rovná 20 %, tj. $^1/_5$) se průměrná cena každého zboží rovná $K$ (zálohovanému kapitálu) $+ \frac{Z}{K}$ (průměrné míře zisku). Jestliže se $K + \frac{Z}{K}$ rovná *hodnotě* tohoto zboží, tj. jestliže se nadhodnota $M$ vytvořená v této sféře výroby rovná $Z$, rovná se hodnota zboží jeho průměrné ceně. Je-li $K + \frac{Z}{K}$ menší než *hodnota* zboží, tj. je-li nadhodnota $M$ vytvořená v této sféře větší než $Z$, pak se [reali-

zovaná] hodnota zboží *sníží* na jeho průměrnou cenu a část jeho nadhodnoty se přidá k hodnotě jiných zboží. Konečně, je-li $K + \frac{Z}{K}$ větší než *hodnota* zboží, tj. je-li $M$ menší než $Z$, [realizovaná] *hodnota* zboží se zvýší na jeho průměrnou cenu a přidá se k ní nadhodnota vytvořená v jiných sférách výroby.

Vyskytují-li se konečně taková zboží, která se prodávají za svou hodnotu, ačkoli jejich hodnota je větší než $K + \frac{Z}{K}$, nebo jejichž [realizovaná] hodnota se alespoň nesníží tak, že by se redukovala na jejich normální průměrnou cenu $K + \frac{Z}{K}$, musí zde působit okolnosti, které dávají těmto zbožím výjimečné postavení. V tomto případě zisk realizovaný v těchto sférách výroby *převyšuje* všeobecnou míru zisku. Dostává-li zde kapitalista všeobecnou míru zisku, může *pozemkový vlastník* dostat mimořádný zisk ve formě pozemkové renty.

## [7. RODBERTUSOVY OMYLY V OTÁZCE FAKTORŮ, KTERÉ URČUJÍ MÍRU ZISKU A MÍRU POZEMKOVÉ RENTY]

To, co já nazývám mírou zisku, úrokovou mírou a mírou pozemkové renty, nazývá Rodbertus „*výší zisku z kapitálu a výší úroků*“ (cit. dílo, str. 113) [a „výší pozemkové renty“].

„Výše zisku z kapitálu a výše úroku vyplývá z jejich poměru ke kapitálu... Všechny civilizované národy přijaly za jednotku, která je měřítkem k vypočítání této výše, kapitál 100. Čím větší je tedy relativní číslo, které vyjadřuje sumu zisku nebo úroku připadající na kapitál 100, jinými slovy, čím ‚víc procent‘ kapitál vynáší, tím *vyšší* je zisk a úrok.“ (Cit. dílo, str. 113—114.)

„Výše *pozemkové renty a pachtovného* vyplývá z jejich poměru k určitému pozemku.“ (Cit. dílo, str. 114.)

To není správné. Míru pozemkové renty je především třeba počítat na kapitál, tj. jako *přebytek ceny zboží* nad *cenou jeho výrobních nákladů* plus tou částí *ceny*, která tvoří *zisk*. Pan Rodbertus počítá z akru nebo jitra, čímž se ztrácí vnitřní souvislost, || 474 | bere *vnější* formu věci, protože mu vysvětluje některé jevy. Renta,

kterou vynáší akr, je suma renty, absolutní masa renty. Suma renty *může stoupat, i když míra renty zůstává stejná nebo dokonce klesá.*

„*Výše hodnoty půdy* vyplývá z kapitalizace pozemkové renty z určitého pozemku. Čím vyšší je suma kapitálu, kterou dává kapitalizace pozemkové renty z pozemku určité plošné výměry, tím *vyšší* je hodnota půdy." (Cit. dílo, str. 114.)

Slovo „výše" je tu nesmyslné. Vždyť jaký poměr vyjadřuje? Že [kapitalizace při úrokové míře] 10 % dává větší sumu než [při úrokové míře] 20 %, je jasné; zde je však jednotkou míry 100. Celá „*výše hodnoty půdy*" je právě taková všeobecná fráze jako *vysoká* nebo *nízká úroveň* cen zboží vůbec.

Pan Rodbertus však chce prozkoumat:

„*Co vlastně rozhoduje o výši zisku z kapitálu a o výši pozemkové renty?*" (Cit. dílo, str. 115.)

### [a) RODBERTUSOVA PRVNÍ TEZE]

Nejdříve zkoumá: Co rozhoduje o „*výši renty vůbec*", tj. co určuje *míru nadhodnoty*?

„I. Při dané hodnotě produktu čili při produktu daného množství práce, nebo, což je opět totéž, při daném národním produktu je výše renty vůbec nepřímo úměrná výši mzdy a přímo úměrná výši produktivity práce vůbec. Čím nižší je mzda, tím vyšší je renta; čím vyšší je produktivita práce vůbec, tím nižší je mzda a tím vyšší je renta." (Cit. dílo, str. 115—116.)

„*Výše*" renty — míra nadhodnoty —, říká Rodbertus, závisí na „*velikosti* této části, která zbývá na rentu" (cit dílo, str. 117), totiž části, která zbývá po odečtení mzdy od celkového produktu, přičemž „*tu* část hodnoty produktu, která slouží k *nahrazení* kapitálu... lze ponechat stranou". (Cit. dílo, str. 117.)

To je správné (totiž že při tomto zkoumání nadhodnoty „se ponechává stranou" konstantní část kapitálu).

Poněkud divný je však názor, že

„klesá-li mzda, tj. tvoří-li neustále menší podíl na celé hodnotě produktu, zmenšuje se i *celkový* kapitál, z kterého se má vypočítávat jako zisk *druhá část renty*, ⟨tj. průmyslový zisk⟩. *Výši* zisku a pozemkové renty určuje však jedině poměr mezi hodnotou, která se mění v zisk z kapitálu nebo v pozemkovou rentu, a kapitálem respektive plochou půdy, z nichž se má tato hodnota jako zisk nebo pozemková renta *vypočítat*. Ponechává-li tedy mzda na rentu větší hodnotu, pak dokonce i na *zmenšený kapitál* a stejně velkou plochu půdy vyjde při výpočtu

větší hodnota jako zisk z kapitálu a pozemková renta; z toho vyplývající poměrná velikost obou bude větší, a tedy obě dvě dohromady čili renta vůbec se zvýší... předpokládá se, že hodnota produktu se vůbec nezmění... Proto, *že se zmenší mzda vynaložená na práci, nezmenší se ještě práce vynaložená na produkt.*" (Cit. dílo, str. 117—118.)

To, co říká nakonec, je správné. Není však správné, že zmenšuje-li se variabilní kapitál, tj. kapitál vynaložený na mzdu, musí se zmenšovat i *konstantní kapitál*; jinými slovy, není správné, že *míra zisku* (ponecháváme tu stranou, že se tu nadhodnota naprosto nevhodně uvádí do vztahu k ploše půdy atd.) musí stoupat proto, že se zvyšuje *míra nadhodnoty*. Mzda klesá například proto, že práce se stává produktivnější, a toto zvýšení produktivity se ve všech případech projevuje tím, že týž dělník zpracuje v téže době víc suroviny — tato část konstantního kapitálu tedy vzrůstá; totéž platí o strojích a jejich hodnotě. Míra zisku může tudíž klesnout i při snížení mzdy. *Míra zisku* závisí na *velikosti nadhodnoty*, která není určena jen mírou nadhodnoty, nýbrž i počtem zaměstnaných dělníků.

Rodbertus správně definuje, že nutná mzda se rovná

„*sumě nutného živobytí* [*dělníka*], *tj. určitému reálnému množství produktu*, které je pro určitou zemi a určitou dobu *přibližně stejné.*" (Cit. dílo, str. 118.)

|| 475 | Ale poučky, které formuloval Ricardo, že totiž zisk a mzda jsou si nepřímo úměrné a že poměr mezi nimi je určen produktivitou práce, vykládá pan Rodbertus nanejvýš *zmateně*, *popleteně* a neví si s nimi vůbec rady. Tento zmatek vyplývá zčásti z toho, že je ťulpas, a místo aby vzal za míru pracovní dobu, bere za ni *množství produktu* a nesmyslně rozlišuje mezi „*výší hodnoty produktu*" a „*velikostí hodnoty produktů*".

Náš junák nerozumí pod „*výší hodnoty produktu*" nic jiného než poměr produktu k pracovní době. Vytvoří-li se za *touž* pracovní dobu mnoho produktů, je *hodnota produktu*, tj. hodnota každé jednotlivé části produktu nízká; v opačném případě je tomu naopak. Kdyby se v jednom pracovním dni vyrobilo zprvu 100 liber příze a později 200 liber, byla by ve druhém případě hodnota příze dvakrát menší než v prvním. V prvním případě by se hodnota libry příze rovnala $^1/_{100}$ pracovního dne, ve druhém $^1/_{200}$ pracov-

ního dne. Protože dělník dostane totéž množství produktu, *ať je jeho hodnota vysoká nebo nízká*, tj. ať produkt obsahuje více práce nebo méně práce, jsou práce a mzda veličiny nepřímo úměrné, a mzda tvoří v závislosti na produktivitě práce větší nebo menší část celkového produktu. Rodbertus to vyjadřuje v těchto popletených větách:

„...jestliže mzda jako nutné živobytí dělníka je určitým reálným množstvím produktu, musí představovat, je-li hodnota produktu vysoká, velkou hodnotu, je-li hodnota produktu nízká, malou hodnotu; proto, i když předpokládáme, že se rozděluje stejně velká hodnota produktu, musí z ní mzda pohltit, je-li hodnota produktu velká, velkou část, je-li hodnota produktu malá, malou část; takto tedy musí ponechat i na rentu velkou respektive malou část hodnoty produktu. Platí-li však pravidlo, že hodnota produktu se rovná množství práce, která na něj byla vynaložena, rozhoduje o *výši hodnoty produktu* opět *výhradně produktivita práce* čili poměr mezi množstvím produktu a množstvím práce vynaloženým na jeho výrobu... jestliže stejné množství práce vytvoří víc produktu, jinými slovy, jestliže stejné množství práce vytvoří víc produktu, jinými slovy, jestliže produktivita stoupne, je ve stejném množství produktu obsaženo méně práce; a naopak, jestliže stejné množství práce vytvoří méně produktu, jinými slovy, jestliže produktivita klesne, je ve stejném množství produktu obsaženo méně práce. Avšak *množství práce* určuje *hodnotu produktu* a *poměrná hodnota určitého množství produktu* určuje *výši hodnoty produktu*... „Renta vůbec" musí tudíž být... *„tím vyšší, čím vyšší je produktivita práce vůbec."* (Cit. dílo, str. 119 až 120.)

To je však správné jen tehdy, jestliže produkt, který dělník vyrábí, patří do kategorie těch produktů, které vcházejí do jeho spotřeby jako životní prostředky, ať už podle tradice nebo z nutnosti. Jestliže produkt do této kategorie nepatří, je produktivita této práce pro relativní výši mzdy a zisku naprosto lhostejná, stejně jako pro *velikost nadhodnoty* vůbec. Dělníkovi připadne ve formě mzdy *táž část hodnoty* celého produktu, ať je počet nebo množství produktů, v němž se tato část hodnoty zračí, velký nebo malý. Na *rozdělení hodnoty* produktu se v tomto případě nic nezmění, ať dojde v produktivitě práce k jakékoli změně.

## [b) RODBERTUSOVA DRUHÁ TEZE]

„II. Je-li při dané hodnotě produktu dána výše renty vůbec, jsou výše pozemkové renty respektive výše zisku z kapitálu nepřímo úměrné, a to jak sobě navzájem, tak i produktivitě práce při výrobě surových produktů a výrobě průmyslových produktů. Čím vyšší nebo nižší je pozemková renta, tím nižší nebo vyšší je zisk z kapitálu a naopak; čím vyšší nebo nižší je produktivita práce při výrobě surových nebo průmyslových produktů, tím nižší nebo vyšší je pozemková renta nebo zisk z kapitálu, a tudíž — vymění-li si zisk z kapitálu a pozemková renta místo — tím vyšší nebo nižší je i zisk z kapitálu nebo pozemková renta." (Cit. dílo, str. 116.)

Nejprve jsme měli (v tezi I) Ricardovu poučku, že mzda a zisk jsou si *nepřímo* úměrné.

Nyní tu máme druhou Ricardovou poučku — jinak rozvinutou nebo spíš „zamotanou" Rodbertusem —, že zisk a renta jsou si nepřímo úměrné.

Je naprosto jasné, že dělí-li se *daná nadhodnota* mezi kapitalistu a pozemkového vlastníka, je díl jednoho tím větší, čím je díl druhého menší a vice versa*. Jenže pan Rodbertus tu přináší ještě něco vlastního, a to je třeba prozkoumat blíže.

Pan Rodbertus považuje především za nový objev to, že *nadhodnota vůbec* ⟨„ta *hodnota* produktu práce, která se rozděluje jako renta vůbec"⟩, tj. celá *nadhodnota* vyždímaná kapitalisty, „se skládá z hodnoty surového produktu plus hodnoty průmyslového produktu." (Cit. dílo, str. 120.)

Pan Rodbertus nám nejdříve znovu opakuje svůj „objev", že v ‖ 476 | zemědělství „hodnota materiálu" chybí. Tentokrát v této záplavě slov:

„Ta část renty, která připadá na průmyslový produkt a určuje sazbu zisku z kapitálu, se rozvrhuje jako zisk nejen na kapitál, který byl skutečně vynaložen při výrobě tohoto produktu, nýbrž také na celou hodnotu surového produktu, která rovněž figuruje, jako *hodnota materiálu*, v podnikatelském fondu továrníka; naproti tomu takováto hodnota materiálu chybí u té části renty, která připadá na surový produkt a *z které se podle dané sazby zisku v průmyslu* (ano! podle *dané*

* — naopak. *(Pozn. red.)*

sazby!) *odpočítává zisk z kapitálu vynaloženého při výrobě surových produktů*, zatímco zbytek zůstane na pozemkovou rentu." (Cit. dílo, str. 121.)

My opakujeme: nikoli!

Dejme tomu — což pan Rodbertus *nedokázal* a tak, jak to dělá, nemůže dokázat — že *existuje pozemková renta*, tj. že určitá část nadhodnoty surového produktu připadá pozemkovému vlastníkovi.

Dále dejme tomu, že „výše renty vůbec" (*míra nadhodnoty*) „je u dané hodnoty produktu rovněž dána." (Cit. dílo str. 121.) To znamená, že na příklad ve zboží o hodnotě 100 liber št. je řekněme 50 liber št., tj. polovina, nezaplacená práce; tato polovina tvoří tudíž fond, z něhož se platí všechny položky nadhodnoty — renta, zisk atd. V tomto případě je naprosto zřejmé, že jeden z podílníků na těchto 60 librách št. dostane tím víc, čím druhý dostane méně a vice versa, čili že zisk a pozemková renta jsou nepřímo úměrné. Nyní vzniká otázka: co určuje rozdělení nadhodnoty na tyto dvě části?

Rozhodně zůstává správné, že důchod podnikatele (ať už je zemědělcem nebo továrníkem) se rovná nadhodnotě, kterou dostává z prodeje vyrobeného produktu (kterou vyždímal z dělníků ve své sféře výroby) a že pozemková renta (tam, kde nepochází přímo z *průmyslového produktu*, jako například u *vodopádu*, který se prodá průmyslníkovi; je tomu tak i s rentou z *obytných domů* atd., vždyť domy přece nejsou *surovým produktem*) pochází jedině z mimořádného zisku (z té části nadhodnoty, která nevchází do všeobecné míry zisku), který vězí v surových produktech a který platí pachtýř pozemkovému vlastníkovi.

Je zcela správné, že jestliže hodnota surového produktu stoupá [nebo klesá], míra zisku v průmyslových odvětvích, která používají suroviny, stoupá nebo klesá nepřímo úměrně k hodnotě surového produktu. Jestliže se hodnota bavlny zdvojnásobí, pak míra zisku při dané mzdě a dané míře nadhodnoty klesne, jak jsem to už ukázal dříve na příkladě.[20] Totéž platí však o zemědělství. Kdyby byla sklizeň slabá a mělo by se dále vyrábět v dřívějším rozsahu (předpokládáme tu, že zboží se prodává za svou *hodnotu*), musela by se větší část celkového produktu čili jeho hodnoty vrátit půdě, a po odečtení mzdy (v případě, že by zůstala stejná) by tvořilo

pachtýřovu nadhodnotu menší množství produktu, a zůstalo by tudíž i menší množství hodnoty k rozdělení mezi pachtýře a pozemkového vlastníka. Ačkoli by měl jednotlivý produkt vyšší hodnotu než dříve, bylo by menší nejen množství produktu, ale i zbývající *část hodnoty*. Něco jiného by bylo, kdyby se produkt v důsledku poptávky prodával *nad* svou hodnotou, a to tak vysoko, že menší množství produktu by mělo vyšší *cenu* než dříve velké množství produktu. To by však *odporovalo* našemu předpokladu, že produkty se prodávají za svou hodnotu.

Předpokládejme opačný případ: sklizeň bavlny je dvojnásobná, a ta její část, která se přímo vrací zemi — například jako hnojivo a osivo —, stojí méně než dříve. V tomto případě bude část hodnoty, která zbude pěstiteli bavlny po odečtení mzdy, větší než dříve. Míra zisku by tu stoupla stejně jako v bavlnářském průmyslu. Je sice zcela správné, že v jednom loktu kalika by byla nyní ta část hodnoty, která připadá na surový produkt, menší než předtím, a ta část, která připadá na zpracování, větší než dříve. Dejme tomu, že loket kalika stojí 2 šilinky, zatímco hodnota bavlny v něm obsažené se rovná 1 šilinku. Klesne-li cena bavlny (což je za předpokladu, že *hodnota* bavlny se rovná její ceně, možné jedině proto, že se pěstování bavlny stalo produktivnější) z 1 šilinku na 6 pencí, rovná se hodnota loktu kalika 18 pencím. Klesla o čtvrtinu, tj. o 25 %. Avšak tam, kde pěstitel bavlny prodával dříve 100 liber po 1 šilinku, musí nyní prodat 200 liber po 6 pencích. Předtím se hodnota [veškeré bavlny] rovnala 100 šilinkům, nyní se rovněž rovná 100 šilinkům. Ačkoli předtím tvořila bavlna větší část hodnoty produktu, dostal pěstitel bavlny za svých 100 šilinků, jestliže 1 libra stála 1 šilink, pouze 50 loktů kalika; nyní — i kdyby zároveň míra nadhodnoty při pěstování bavlny klesla —, prodává-li libru bavlny za 6 pencí, dostane za svých 100 šilinků $66^2/_3$ loktu.

Předpokládáme-li, že se zboží prodávají za svou *hodnotu*, je nesprávné tvrdit, že důchod výrobců, kteří se podílejí na výrobě produktu, *nutně* závisí na tom, jaké součásti hodnoty || 477 | představují jejich produkty v *celkové hodnotě* produktu.

Dejme tomu, že hodnota celkového produktu tvoří v jednom odvětví 300 liber št., ve druhém 900 liber št. a ve třetím 1800 liber št.;

přitom bereme všechny druhy průmyslového zboží včetně strojů.

Kdyby bylo pravda, že poměr, podle něhož se dělí hodnota celého produktu mezi hodnotu surového produktu a hodnotu průmyslového produktu, určuje poměr, v němž se nadhodnota — renta, jak říká Rodbertus — dělí na zisk a pozemkovou rentu, pak by to muselo platit i pro různé produkty různých sfér výroby, na nichž se suroviny a průmyslový produkt podílejí v různých proporcích.

Připadá-li z hodnoty 900 liber št. 300 liber št. na průmyslový produkt a 600 liber št. na surový produkt; rovná-li se 1 libra št. 1 pracovnímu dni; je-li dále dána *míra nadhodnoty*, například 2 hodiny na 10 při 12hodinovém normálním pracovním dnu, je v 300 librách št. [průmyslového produktu] obsaženo 300 pracovních dní a v 600 librách št. [surového produktu] dvakrát tolik (2 × 300). Suma nadhodnoty se v prvním produktu rovná 600 hodinám, ve druhém produktu 1200 hodinám. To neznamená nic jiného, než že při dané míře nadhodnoty závisí její *velikost* na počtu dělníků, tj. na počtu současně zaměstnaných dělníků. Protože se dále *předpokládá* (avšak není dokázáno), že z nadhodnoty, která vchází do hodnoty zemědělských produktů, připadá část pozemkovému vlastníkovi jako pozemková renta, vyplývalo by z toho dále, že *velikost pozemkové renty* skutečně vzrůstá přímo úměrně tomu, jak roste hodnota zemědělského produktu vzhledem k „průmyslovému produktu".

V uvedeném příkladě se má zemědělský produkt k průmyslovému produktu jako 2 : 1, tj. 600 : 300. Předpokládejme teď, že jejich poměr je 300 : 600. Protože pozemková renta závisí na nadhodnotě obsažené v zemědělském produktu, je jasné, že rovná-li se nadhodnota v prvním případě 1200 hodinám, ve druhém případě se rovná jen 600 hodinám, a pozemková renta, která tvoří *určitou* část této nadhodnoty, musí tedy být v prvním případě větší než ve druhém. Čili čím *větší část hodnoty* tvoří zemědělský produkt v hodnotě celého produktu, tím větší část *nadhodnoty celého produktu* na něj připadá, protože v každé části hodnoty produktu je obsažena určitá část nadhodnoty, a čím větší je ten *podíl nadhodnoty celého produktu*, který připadá na zemědělský produkt, tím větší

je pozemková renta, protože *pozemková renta* představuje určitou proporcionální část *nadhodnoty* zemědělského produktu.

Dejme tomu, že pozemková renta se rovná $^1/_{10}$ nadhodnoty vyrobené v zemědělství; v tomto případě se pozemková renta rovná 120 hodinám, jestliže — při celkové hodnotě 900 liber št. — se hodnota zemědělského produktu rovná 600 librám št., a jen 60 hodinám, jestliže se hodnota zemědělského produktu rovná 300 librám št. *Velikost* pozemkové renty by se tedy skutečně měnila s velikostí hodnoty zemědělského produktu, a tudíž i s relativní velikostí hodnoty zemědělského produktu *v poměru* k průmyslovému produktu. Avšak „*výše*" pozemkové renty a zisku — tj. jejich míry — by s tím *neměly absolutně nic společného.* V prvním případě se hodnota produktu rovná 900 librám št., z čehož připadá 300 liber št. na průmyslový produkt a 600 liber št. na zemědělský produkt. Z toho připadá 600 hodin nadhodnoty na průmyslový produkt a 1200 hodin na zemědělský produkt. Celkem 1800 hodin. Z nich připadá na pozemkovou rentu 120 hodin, na zisk 1680 hodin. Ve druhém případě se hodnota produktu rovná 900 librám št.; z nich připadá 600 liber št. na produkt průmyslu a 300 liber št. na produkt zemědělství. Celkem 1800 hodin. Z nich připadá na pozemkovou rentu 60 hodin, na zisk pak v průmyslu 1200 hodin a v zemědělství 540 hodin. Celkem 1740 hodin. Ve druhém případě je průmyslový produkt dvakrát větší než zemědělský produkt (co do hodnoty), v prvním případě je tomu naopak. Ve druhém případě se pozemková renta rovná 60 hodinám, v prvním 120 hodinám. Prostě vzrostla v tom poměru jako hodnota zemědělského produktu. Kolikrát vzrostla hodnota zemědělského produktu, tolikrát vzrostla i velikost zemědělské renty. Z celkové nadhodnoty 1800 hodin tvoří pozemková renta v prvním případě $^1/_{15}$, v druhém $^1/_{30}$.

Jestliže zde s velikostí *části hodnoty* připadající na zemědělský produkt vzrůstá i *velikost pozemkové renty* a *s touto její velikostí* vzrůstá i její *proporcionální podíl na celkové nadhodnotě* — jestliže tedy vzrůstá i podíl nadhodnoty připadající na pozemkovou rentu ve srovnání s podílem, který z ní připadá na zisk — je tomu tak jen *proto, že* Rodbertus předpokládá, že pozemková renta se podílí *na nadhodnotě zemědělského produktu v určité proporci.* Musí tomu

tak skutečně být, je-li tento fakt *dán* nebo *předpokládá-li* se. Ale tento fakt vůbec nevyplývá z těch nesmyslů, které nám Rodbertus vykládá o „hodnotě materiálu" a které jsem uvedl výše, na *začátku strany* 476*.

*Výše* pozemkové renty však nevzrůstá ani *v poměru* k [nadhodnotě obsažené v tom] produktu, na kterém participuje, protože [tento poměr] je stejně jako dříve jedna desetina; její *velikost* vzrůstá *proto*, že *vzrůstá* tento *produkt*, a protože její velikost vzrůstá, aniž vzrostla její „výše", vzrůstá — ve srovnání s množstvím zisku nebo jeho podílu na || 478 | hodnotě tohoto celkového produktu — i její „výše". Protože se *předpokládá*, že *rentu* nyní poskytuje větší část hodnoty celkového produktu, že se větší část *nadhodnoty* může přeměnit v rentu, je ovšem část nadhodnoty, která se přeměnila v rentu, větší. Ale to nemá absolutně nic společného s „hodnotou materiálu". A když Rodbertus tvrdí, že

„*větší* renta" je zároveň „*vyšší*", „protože plocha půdy, tj. počet jiter, na která se tato plocha počítá, zůstala stejná, a tudíž na jednotlivé jitro připadá větší suma hodnoty" (cit. dílo, str. 122),

je to hloupost. Je to měření „výše" renty takovým „měřítkem", jímž se obtížnost vlastní otázky obchází.

Uvedený příklad jsme měli postavit jinak — vždyť ještě nevíme, co je renta. Kdybychom u zemědělského produktu ponechali tutéž *míru zisku*, jakou má průmyslový produkt, a jen bychom připočítali jednu desetinu na rentu, vypadalo by to jinak a bylo by jasnější, co je vlastně zapotřebí [k vyřešení otázky], protože se předpokládá *táž* míra zisku.

Pozemková renta je v případě II dvakrát větší než v případě I, protože ta část hodnoty [celkového] produktu, na níž sedí jako veš, tj. zemědělský produkt, ve srovnání s průmyslovým produktem vzrostla. Masa zisku zůstává v obou případech táž a rovná se 1800 [hodinám]. V prvním případě tvoří pozemková renta $^1/_{31}$, ve druhém $^1/_{16}$ celkové nadhodnoty.

Chce-li Rodbertus za každou cenu vyhradit „hodnotu materiálu" výlučně průmyslu, měl by především uvalit výlučně na

* Viz tento svazek, str. 73. (*Pozn. red.*)

| | Průmyslový produkt | Zemědělský produkt | |
|---|---|---|---|
| I | 600 £ [7200 hodin] | 300 £ [3600 hodin] | 1200 [hodin] nadhodnoty připadá průmyslu, 600 [hodin] zemědělství a 60 [hodin] na rentu. Celkem 1860 [hodin; z toho] 1800 tvoří zisk. |
| II | 300 £ [3600 hodin] | 600 £ [7200 hodin] | 600 [hodin] nadhodnoty připadá průmyslu, 1200 [hodin] zemědělství a 120 [hodin] na rentu. Celkem 1920 [hodin; z toho] 1800 tvoří zisk. |

bedra zemědělství tu část konstantního kapitálu, která se skládá ze strojů atd. Tato část kapitálu vchází do zemědělství jako produkt, který mu dodal průmysl — jako „průmyslový produkt", který je výrobním prostředkem pro „surový produkt".

Pokud jde o průmysl, ta část hodnoty strojů, která se skládá ze „suroviny", je už na jeho účtu *připsána na vrub* pod položkou „surovina" nebo „hodnota materiálu", protože tu jde o zúčtování mezi dvěma firmami. Tato část tedy nemůže být zapsána dvakrát. Druhá *část hodnoty strojů* používaných v průmyslu se skládá z přidané „průmyslové práce" (minulé i přítomné) a tato práce se rozpadá na mzdu a zisk (zaplacenou a nezaplacenou práci). Ta část kapitálu, která je tu zálohována (kromě té části, která je obsažena v surovině strojů) se tedy skládá *jen* ze mzdy; zvětšuje tudíž nejen velikost zálohovaného kapitálu, ale i masu nadhodnoty, která se počítá z tohoto zálohovaného kapitálu, tj. zvětšuje zisk.

(Nesprávnost, k níž dochází při tomto výpočtu, je vždy [v nepochopení toho], že ačkoli například opotřebování strojů nebo nástrojů obsažené v samém stroji, v jeho hodnotě, se konec konců dá redukovat na *práci*, ať už na práci, která je obsažena v surovině,

nebo na práci, která přeměnila surovinu v stroj atd., přesto tato *minulá práce* nevchází už nikdy ani do zisku, ani do mzdy, nýbrž působí, pokud se pracovní doba nutná k reprodukci nezmění, už jen jako vyrobená podmínka výroby, která figuruje ve zhodnocovacím procesu, ať je její užitná hodnota v pracovním procesu jakákoli, jen jako hodnota konstantního kapitálu. To je velmi důležité a už jsem to vysvětlil při rozboru směny mezi konstantním kapitálem a důchodem.[21] Kromě toho je však tuto otázku třeba vyložit v oddílu o akumulaci kapitálu.)

Naproti tomu pokud jde o zemědělství — tj. o pouhou výrobu surových produktů čili takzvanou prvovýrobu — nelze *při vzájemném zúčtování firem „prvovýroba" a „zpracující výroba"*, tu část hodnoty kapitálu, která vchází do zemědělství a reprezentuje stroje, nástroje atd., tuto část konstantního kapitálu, chápat v žádném případě jinak než jako položku, která vchází do zemědělského kapitálu, aniž zvětšuje jeho *nadhodnotu*. Stane-li se zemědělská práce v důsledku používání strojů atd. produktivnější, vzrůst její produktivity bude tím menší, čím vyšší je cena těchto strojů atd. Produktivitu zemědělské nebo kterékoli jiné práce zvyšuje přece užitná hodnota strojů, a ne jejich *hodnota*. Kromě toho by se také dalo říci, že produktivita průmyslové práce je podmíněna především existencí surovin a jejich vlastnostmi. Zde je však opět podmínkou výroby v průmyslu užitná hodnota suroviny, a ne její hodnota. Hodnota je spíš překážkou. || 479 | Mutatis mutandis* platí tedy o strojích atd. [používaných v zemědělství] doslovně to, co říká pan Rodbertus o „hodnotě materiálu" v souvislosti s průmyslovým kapitálem:

„Například do *nákladů práce vynaložené* na zvláštní produkt, jako je pšenice nebo bavlna, nemohou vcházet náklady práce připadající na pluh nebo gin** jako stroj" (čili ani náklady práce, které připadají na odvodňovací kanál nebo na stáj). „Naproti tomu hodnota stroje čili strojová hodnota figuruje v té sumě kapitálu, z níž majitel počítá, jako zisk, část renty připadající na surový produkt jako zisk" (cit. dílo, str. 97)[22].

* — s příslušnými změnami. (*Pozn. red.*)

** — stroj na čištění bavlny. (*Pozn. red.*)

Jinými slovy: ta část hodnoty pšenice a bavlny, která představuje hodnotu opotřebovaného pluhu nebo ginu, není výsledkem práce vynaložené na orání nebo odzrňování bavlníkových vláken, nýbrž je výsledkem práce, která vyrobila pluh a gin. Tato součást hodnoty vchází sice do zemědělského produktu, ale nebyla vyrobena v zemědělství. Prochází jen jeho rukama, protože prostřednictvím této části hodnoty si zemědělství jen nahrazuje nové pluhy a giny, které kupuje u výrobce strojů.

Tyto stroje, nástroje, stavby a jiné průmyslové výrobky používané v zemědělství se skládají ze dvou součástí: 1. ze surovin těchto průmyslových výrobků; [2. z práce přidané k surovinám]. Tyto suroviny jsou sice produktem zemědělství, ale jsou tou částí jeho produktu, která nikdy nevchází ani do mzdy, ani do zisku. I kdyby v zemědělství neexistoval žádný kapitalista, přesto by si zemědělec stejně jako dřív nemohl zapsat tuto část svého produktu na svůj účet jako mzdu. Musel by tyto suroviny dát fakticky *zdarma* výrobci strojů, aby mu z nich udělal stroj, a kromě toho by musel zaplatit práci přidanou k těmto surovinám (rovnající se mzdě plus zisku). Ve skutečnosti se to také tak děje. Výrobce strojů kupuje surovinu, ale zemědělec musí tuto surovinu při koupi stroje opět odkoupit. Je to tedy totéž, jako kdyby ji vůbec neprodával, nýbrž výrobci strojů pouze půjčil, aby jí dal formu stroje. Ta část hodnoty strojů používaných *v zemědělství*, která představuje surovinu — ačkoli je produktem zemědělské práce a je částí hodnoty vytvořené touto prací —, patří tudíž výrobě, a ne výrobci a figuruje v jeho nákladech stejně jako osivo. Naproti tomu druhá část, která představuje průmyslovou práci vloženou do stroje, je „průmyslovým produktem", který vchází do zemědělství jako výrobní prostředek právě tak jako surovina vchází jako výrobní prostředek do průmyslu.

Je-li tedy správné, že firma „výroba surovin" dodává firmě „průmysl" „hodnotu materiálu", která vchází jako zvláštní položka do sumy továrníkova kapitálu, je neméně správné, že firma „průmysl" dodává firmě „výroba surovin" hodnotu strojů, která celá (*včetně části, kterou tvoří surovina*) vchází do sumy farmářova kapitálu, aniž mu tato „součást hodnoty kapitálu" poskytuje nad-

hodnotu. Je to jedna z okolností, proč se v high agriculture*, jak mu říkají Angličané, míra zisku *jeví* nižší než v zemědělství málo vyspělém, ačkoli míra nadhodnoty je ve vyspělém zemědělství vyšší.

Zde má pan Rodbertus zároveň přesvědčivý důkaz o tom, jak je pro podstatu *zálohy kapitálu* lhostejné, nahrazuje-li se část hodnoty produktu, která se vydává na konstantní kapitál, in natura, a proto se jen počítá jako zboží — jako peněžní hodnota —, nebo byla-li skutečně zcizena a prošla procesem koupě a prodeje. Kdyby například výrobce surovin dal železo, měď, dřevo atd., které je obsaženo v zakoupeném stroji, výrobci strojů zdarma, takže by mu výrobce strojů při prodeji stroje počítal jen přidanou práci a opotřebování svých strojů, stál by tento stroj zemědělce přesně tolik, kolik ho stojí nyní, a v jeho výrobě by figurovala jako konstantní kapitál, jako záloha, táž *součást hodnoty*; právě tak jako je úplně jedno, zda rolník celou svou sklizeň prodá a za část její hodnoty, která představuje semeno (surovinu), koupí cizí semeno — aby třeba prostřídal, což je užitečné, druh semena a předešel degeneraci, k níž dochází pěstováním stále téhož druhu — nebo zda tuto část hodnoty přímo odečte od svého produktu a vrátí ji půdě.

Ale pan Rodbertus, aby mu vyšel jeho výpočet, nesprávně charakterizuje onu část konstantního kapitálu, která se skládá ze strojů.

Druhý aspekt, kterého je si třeba při rozboru případu II u pana Rodbertuse povšimnout, záleží v tomto: Pan Rodbertus mluví o těch průmyslových a zemědělských produktech, z nichž se skládá *důchod*, což je něco docela jiného, než kdyby mluvil o těch průmyslových a zemědělských produktech, z nichž se skládá *celkový roční produkt*. I kdyby bylo z hlediska celkového ročního produktu správné říci, že po odečtení celé té části zemědělského kapitálu, která se skládá ze strojů atd., || 480 | i po odečtení té části zemědělského produktu, která se přímo vrací do zemědělské výroby, musí být rozdělení *nadhodnoty* mezi farmáře a průmyslníka (a tudíž i rozdělení nadhodnoty, která připadá farmáři, mezi něho a pozemkového vlastníka) určeno *velikostí* té části, kterou se na celkové hodnotě produktů podílí průmysl a zemědělství — i kdyby to tak

* — ve vyspělém zemědělství. (*Pozn. red.*)

bylo, bylo by ještě velmi sporné, zda je správné, když se mluví o produktech, které tvoří *společenský fond důchodu*. Důchod (část, jež se opět přemění v *nový* kapitál, se tu vylučuje) se skládá z produktů, které vcházejí do individuální spotřeby, a tu vzniká otázka, kolik si z tohoto společného pytle vytáhnou průmysloví kapitalisté, farmáři a pozemkoví vlastníci. Je každá z těchto částí určena podílem, který mají na *hodnotě* produktů, jež tvoří důchod, [zpracovatelský] průmysl a výroba surovin? Jinými slovy: je určena těmi podíly, na které se hodnota celého produktu tvořícího důchod dělí mezi zemědělskou a průmyslovou práci?

Masa produktů, z níž se skládá důchod, vylučuje, jak jsem ukázal dříve,[23] všechny produkty, které vcházejí do výroby jako pracovní nástroje (stroje), pomocné látky, polotovary a suroviny pro tyto polotovary, a které tvoří část ročního produktu práce. Vylučuje nejen *konstantní kapitál* používaný ve výrobě surovin, ale i konstantní kapitál výrobců strojů a celý konstantní kapitál farmářů a kapitalistů, který sice vchází do pracovního procesu, ale *nevchází* do zhodnocovacího procesu. Dále vylučuje nejen konstantní kapitál, nýbrž i část těch nespotřebitelných produktů, které představují *důchod* svých výrobců a které vcházejí do kapitálu výrobců těch produktů, které lze spotřebovat jako důchod náhradou za spotřebovaný konstantní kapitál.

*Masu produktů*, která se spotřebovává jako důchod a která tedy fakticky představuje tu část bohatství, která tvoří důchod jak svou *užitnou hodnotou*, tak i svou *směnnou hodnotou* — tuto masu produktů lze považovat, jak jsem ukázal dříve, za masu, která se skládá jen z *nově přidané práce* (během roku), takže se také rozpadá *jen* na důchod, tj. na mzdu a zisk (který se opět rozpadá na *zisk*, *rentu*, *daně* atd.), přičemž žádná částečka této masy neobsahuje ani hodnotu suroviny vcházející do výroby, ani hodnotu opotřebování strojů vcházejícího do výroby, zkrátka [hodnotu] pracovních prostředků. Zkoumáme-li tedy tento důchod (přičemž odvozené formy důchodu necháváme úplně stranou, neboť neukazují nic jiného, než že majitel důchodu postupuje svůj podíl na uvedené mase produktů někomu jinému, ať už za služby, nebo na zaplacení dluhu atd.) a předpokládáme-li, že mzda tvoří $^1/_3$ tohoto důchodu,

zisk $^1/_3$ a pozemková renta $^1/_3$, a že produkt se co do hodnoty rovná 90 librám št., pak si každý [z představitelů těchto tří forem důchodu] může vzít ze společné masy za 30 liber št. produktů.

Protože se masa produktů, která tvoří důchod, skládá jen z *nově přidané* práce (přidané během roku), zdá se, že věc je velmi prostá: jestliže zemědělská práce vchází do masy produktů dvěma třetinami a průmyslová práce jednou třetinou, rozdělí si průmyslníci a zemědělci hodnotu v tomto poměru. Jedna třetina hodnoty by připadla průmyslníkům, dvě třetiny zemědělcům a proporcionální velikost nadhodnoty, realizované v průmyslu a zemědělství (za předpokladu, že v obou je stejná míra nadhodnoty), by odpovídala těmto podílům průmyslu a zemědělství na hodnotě celkového produktu: pozemková renta by však opět vzrůstala úměrně tomu, jak vzrůstá masa pachtýřova zisku, na němž sedí renta jako veš. Avšak přesto je takovýto výklad nesprávný. Jedna část hodnoty skládající se ze zemědělské práce tvoří totiž *důchod* těch továrníků, kteří vyrábějí fixní kapitál atd., jenž nahrazuje v zemědělství opotřebovanou část tohoto kapitálu. Poměr mezi *součástmi hodnoty produktů, které tvoří důchod*, mezi zemědělskou prací a průmyslovou prací, neukazuje tedy vůbec *poměr*, v němž se hodnota této masy produktů nebo sama tato masa produktů rozděluje mezi průmyslníky a farmáře, a neukazuje ani *poměr*, jímž se průmysl a zemědělství podílejí na celkové výrobě.

*Rodbertus* říká dále:

„Ale opět jedině produktivita práce při výrobě surových produktů respektive v průmyslu určuje příslušnou výši hodnoty surového respektive průmyslového produktu, čili podíly, které představují na celkové hodnotě produktu. Hodnota surového produktu bude tím vyšší, čím nižší je produktivita práce při výrobě surových produktů a naopak. Stejně tak i hodnota průmyslového produktu bude tím vyšší, čím nižší je produktivita [práce] v průmyslu a naopak. Protože vysoká hodnota surového produktu vyvolává vysokou pozemkovou rentu a nízký zisk z kapitálu, a vysoká hodnota průmyslového produktu vyvolává vysoký zisk z kapitálu — i když je výše renty vůbec daná — nejen prostě nepřímo úměrné sobě navzájem, ale i produktivitě příslušné práce, tj. práce při výrobě surových produktů a práce v průmyslu." (Cit. dílo, str. 123.)

Srovnává-li se produktivita dvou *různých* sfér výroby, může se srovnávat jen relativně. To znamená, že se vyjde z libovolně zvo-

leného bodu, kdy se například hodnoty konopí a plátna, tj. odpovídající množství pracovní doby v nich obsažené, mají k sobě jako 1 : 3. Změní-li se tento poměr, bude správné, řekneme-li, že produktivita těchto dvou různých prací se změnila. Není však správné, řekneme-li, že výroba zlata je „méně produktivní", než výroba železa, protože pracovní doba potřebná k výrobě jedné unce zlata || 481 | se rovná 3 a pracovní doba potřebná k výrobě jedné tuny železa se rovná rovněž 3.

Poměr mezi hodnotami dvou zboží ukazuje, že výroba jednoho z nich stojí víc pracovní doby než výroba druhého; proto však ještě nelze říci, že jedno odvětví výroby je „produktivnější" než druhé. To by bylo správné jedině tehdy, kdyby se pracovní doba v obou případech vynakládala na výrobu *téže* užitné hodnoty.

Má-li se tedy hodnota surového produktu k hodnotě průmyslového produktu jako 3 : 1, nelze ještě vůbec říkat, že průmysl je třikrát produktivnější než zemědělství. Jedině kdyby se tento poměr změnil, například na 4 : 1 nebo 3 : 2 či 2 : 1 atd., bylo by možno říci, že se relativní produktivita v obou odvětvích změnila. Dalo by se to tedy tvrdit jen tehdy, kdyby produktivita stoupala nebo klesala.

### [c) RODBERTUSOVA TŘETÍ TEZE]

„III. *Výše zisku z kapitálu* je určena výhradně *výší hodnoty produktu* vůbec a výší hodnoty surového a průmyslového produktu zvláště, čili stupněm produktivity práce vůbec a práce ve výrobě surových produktů v průmyslové výrobě zvláště; *výše* pozemkové renty závisí kromě toho také na *velikosti hodnoty* produktu, tj. na *množství práce čili produktivní síly* používané ve výrobě při daném *stupni produktivity*." (Cit. dílo, str. 116—117.)

Jinými slovy: *míra zisku* závisí jedině na *míře nadhodnoty*, a ta je určována jedině *produktivitou práce*; naproti tomu *míra pozemkové* renty závisí také na *mase* použité práce (na počtu dělníků) při dané produktivitě práce.

V tomto tvrzení je téměř tolik nesprávností co slov.

*Předně*, *míru zisku* naprosto neurčuje jedině *míra nadhodnoty*,

a o tom si ihned pohovoříme. Především však je nesprávné, že *míra nadhodnoty* závisí jedině na produktivitě práce. Při dané *produktivitě* práce se míra nadhodnoty mění podle *délky nadbytečné pracovní doby*. Míra nadhodnoty tudíž nezávisí jen na produktivitě práce, nýbrž i na *množství* použité práce, protože množství *nezaplacené* práce může vzrůstat (při nezměněné produktivitě), aniž vzrůstá množství *zaplacené práce*, tj. část kapitálu vynaložená na mzdu. Nadhodnota — absolutní nebo relativní (a Rodbertus zná, stejně jako Ricardo, jedině relativní nadhodnotu) — není možná, jestliže práce není alespoň tak produktivní, že po odečtení pracovní doby potřebné pro vlastní reprodukci dělníka zůstane z pracovního dne ještě nadbytečná pracovní doba. Ale jakmile předpokládáme, že nadbytečná pracovní doba existuje, pak se — *při daném minimu produktivity* — míra nadhodnoty mění s délkou nadbytečné pracovní doby.

Je tedy *za prvé nesprávné*, že míra zisku čili „*výše* zisku z kapitálu" je určována jedině produktivitou práce vykořisťované kapitálem — protože prý je tak určována míra nadhodnoty. *Za druhé*: Předpokládejme, že *míra nadhodnoty*, měnící se při dané produktivitě práce s *délkou* pracovního dne a při daném normálním pracovním dnu s *produktivitou práce*, je *daná*. Sama *nadhodnota* bude pak různá podle *počtu* dělníků, z jejichž každého pracovního dne se vyždímá určité množství nadhodnoty; jinak řečeno, bude záviset na *velikosti* variabilního kapitálu vynaloženého na mzdu. *Míra zisku* však závisí na *poměru této nadhodnoty* k variabilnímu kapitálu plus konstantnímu kapitálu. *Velikost nadhodnoty* sice při dané *míře nadhodnoty* závisí na velikosti variabilního kapitálu, ale *výše zisku*, tj. *míra zisku*, závisí na poměru této nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu. Zde tedy bude ovšem míru zisku určovat cena suroviny (jestliže se v daném odvětví průmyslu používá) a hodnota strojů určité výkonnosti.

Proto je od základu nesprávné to, co říká Rodbertus:

„V témž poměru, v němž se v důsledku *zvětšení hodnoty produktu* zvětšuje suma zisku z kapitálu, zvětšuje se tedy i suma hodnoty kapitálu, z níž se má počítat zisk, a dosavadní poměr mezi ziskem a kapitálem se tímto zvětšením zisku z kapitálu vůbec nemění." (Cit. dílo, str. 125.)

Toto tvrzení je správné jen v tom případě, jde-li o *tautologii:* při *dané míře zisku* ⟨a míra zisku se velmi liší od míry nadhodnoty a samé nadhodnoty⟩ je *velikost použitého kapitálu lhostejná*, a to právě proto, poněvadž se předpokládá, že míra zisku je *konstantní.* Jinak však může míra zisku vzrůstat, ačkoli *produktivita* práce je *konstantní*, nebo může *klesat*, ačkoli produktivita práce vzrůstá, a přitom vzrůstá v každé sféře.

A pak se znovu opakuje špatný vtip (cit. dílo, str. 125—126) s pozemkovou rentou: její prosté zvětšení prý zvyšuje její míru, protože se v každé zemi počítá z „nezměnitelného počtu jiter" (cit. dílo, str. 126). Vzrůstá-li masa zisku (při dané míře zisku), vzrůstá i *masa* kapitálu, z něhož se zisk dosahuje; vzrůstá-li naproti tomu pozemková renta, mění se [podle Rodbertuse] pouze jeden činitel, sama renta, zatímco její měřítko, „počet jiter", zůstává nezměněně stálé.

||482| „Proto může pozemková renta v důsledku zjevu, k němuž dochází všude v hospodářském vývoji společnosti — v důsledku toho, že se rozmnožuje práce, jíž se používá k výrobě, jinými slovy, v důsledku toho, že *vzrůstá obyvatelstvo* — stoupat, aniž musí současně *stoupat* hodnota surového produktu, protože už ta okolnost, že pozemková renta se získává z *většího množství* surového produktu, musí mít takový účinek." (Cit. dílo, str. 127.)

Na str. 128 dochází Rodbertus k podivnému objevu, že i kdyby pozemková renta v důsledku poklesu [ceny] surového produktu *pod* jeho normální hodnotu úplně odpadla, nebylo by možné,

„*aby zisk z kapitálu někdy činil 100 %*" (totiž když se zboží prodává za svou hodnotu); „i kdyby byl zisk jakkoli vysoký, musí být vždy značně nižší". (Cit. dílo, str. 128.)

A proč?

„Protože" (zisk z kapitálu) „vyplývá výhradně z poměru, v němž se dělí hodnota produktu. Může tedy být vždy jen *zlomkem* této hodnoty." (Cit. dílo, str. 127—128.)

To, pane Rodbertus, závisí zcela na způsobu *Vašeho* výpočtu. Předpokládejme, že se zálohovaný konstantní kapitál rovná 100, zálohovaná mzda se rovná 50 a produkt práce nad těchto 50 se rovná 150. Měli bychom pak takový výpočet:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota | Výrobní náklady | Zisk | % |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 100 | 50 | 150 | 300 | 150 | 150 | 100 |

Aby tento případ nastal, není zapotřebí nic jiného, než předpokládat, že dělník pracuje tři čtvrtiny svého pracovního dne na svého pána, a že tedy k jeho vlastní reprodukci stačí čtvrtina jeho pracovní doby. Bere-li ovšem pan Rodbertus celkovou hodnotu produktu, tj. 300, a nevyděluje z ní přebytek nad výrobními náklady, nýbrž říká: tento *produkt* se má rozdělit mezi kapitalistu a dělníka, pak může skutečně kapitalistův podíl být jen částí tohoto produktu, i kdyby se rovnal $^{999}/_{1000}$. Ale to je nesprávný výpočet, nebo přinejmenším naprosto neužitečný. Když někdo vydá 150 a získá 300, neříká obvykle, že dosáhl 50 % zisku, protože těchto 150 nevypočítává z 300, nýbrž ze 150.

Předpokládejme, že ve výše uvedeném příkladě pracoval dělník 12 hodin: 3 na sebe, 9 pro kapitalistu. Nechť nyní pracuje 15 hodin, tj. 3 na sebe a 12 pro kapitalistu; podle dřívějšího poměru ve výrobě [mezi výrobními prostředky a množstvím živé práce] by se pak muselo ke konstantnímu kapitálu přidat 25 (ve skutečnosti méně, protože výdaje na stroje by nevzrostly tou měrou jako množství práce). Tudíž:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota | Výrobní náklady | Zisk | % |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 125 | 50 | 200 | 375 | 175 | 200 | $114^2/_7$ |

Potom přichází Rodbertus zase se vzrůstem *„pozemkové renty donekonečna“*, protože za prvé prosté zvětšení její velikosti chápe jako její vzrůstání, a mluví tedy o jejím vzrůstu i tehdy, když se táž míra pozemkové renty platí z většího množství produktů. Dále, protože rentu počítá na „1 jitro“, které považuje za její měřítko. Jsou to dvě věci, které nemají navzájem nic společného.

*

Další body stačí poznamenat zcela stručně, protože nemají nic společného s úkolem, který jsem si vytkl.

„*Hodnota půdy*" je „*kapitalizovaná pozemková renta*". Toto její peněžní vyjádření záleží proto na výši vládnoucí úrokové sazby. Kdyby byla pozemková renta kapitalizována při 4 %, musela by se násobit 25 (protože 4 % = $^1/_{25}$ ze 100), kdyby byla kapitalizována při 5 %, musela by se násobit 20 (protože 5 % = $^1/_{20}$ ze 100). V hodnotě půdy by to byl rozdíl 20 % (cit. dílo, str. 131). Dokonce i v důsledku poklesu hodnoty peněz by *pozemková renta* a tudíž i *hodnota půdy* nominálně stoupla, protože zde prý nedochází k tomu, k čemu dochází u kapitálu. Vyjadřuje-li se úrok nebo i zisk větším množstvím peněz, zároveň se rovnoměrně zvyšuje ve svém peněžním vyjádření i kapitál. Naproti tomu pozemková renta vyjádřená ve větším množství peněz se prý musí rozdělit na „nezměněný počet jiter pozemku". (Cit. dílo, str. 132.)

Pokud jde o Evropu, shrnuje pan Rodbertus svou moudrost takto:

1. „...u evropských národů produktivita práce vůbec — práce ve výrobě surových produktů i v průmyslu — stoupla... V důsledku toho se zmenšil podíl národního produktu, který připadá na mzdu, a zvětšil se podíl, který zbývá na rentu... tudíž *renta vůbec stoupla.*" (Cit. dílo, str. 138—139.)

2. „....produktivita v průmyslu se zvětšila *víc* než produktivita ve výrobě surových produktů... Proto je dnes při stejné velikosti národního produktu podíl renty, který připadá na surový produkt, větší než podíl, který připadá na produkt průmyslu; proto, přestože se renta vůbec zvýšila, *stoupla* jen *pozemková renta, kdežto zisk z kapitálu poklesl.*" (Cit. dílo, str. 139.)

Pan Rodbertus tu tedy vysvětluje, právě tak jako Ricardo, zvýšení pozemkové renty a pokles míry zisku jedno z druhého; pokles jednoho se rovná vzestupu druhého, a zvýšení pozemkové renty se vysvětluje *relativní neproduktivností* || 483 | *zemědělství.* Ricardo kdesi dokonce výslovně říká, že nejde o absolutní, nýbrž o „relativní" neproduktivnost. Ale i kdyby byl řekl pravý opak, nevyplývalo by to z principu, který stanovuje, protože skutečný autor Ricardova názoru, *Anderson*, výslovně prohlašuje, že každá půda je absolutně způsobilá k zlepšení.

Jestliže „nadhodnota" vůbec (zisk a renta) stoupla, pak míra celé renty v poměru ke konstantnímu kapitálu nejenže může klesnout,

nýbrž skutečně klesne, protože produktivita práce stoupla. Ačkoli počet zaměstnaných dělníků vzrostl a vzrostl i stupeň jejich vykořisťování, kapitál vynaložený na mzdu vůbec — i když absolutně vzrostl — *relativně* přece jen klesl, protože [konstantní] kapitál, který tito dělníci jako zálohu — produkt minulé práce — uvádějí do pohybu a který vchází do výroby jako její *předpoklad*, tvoří stále rostoucí část celkového kapitálu. Proto míra zisku a pozemkové renty dohromady klesla, ačkoli stoupla nejen jejich suma (jejich absolutní velikost), nýbrž i míra vykořisťování práce. To pan Rodbertus nemůže vidět, protože u něho je konstantní kapitál vynálezem průmyslu, o němž zemědělství nic neví.

Pokud však jde o *relativní* velikost zisku a pozemkové renty, pak z toho, že zemědělství je relativně méně produktivní než [zpracovatelský] průmysl, nijak nevyplývá, že proto *míra zisku* musí absolutně klesnout. Byl-li například její poměr k pozemkové rentě 2 : 3 a nyní je 1 : 3, tvořil [zisk] předtím $^2/_3$ pozemkové renty a nyní tvoří už jen $^1/_3$; jinými slovy, tvořil-li zisk dříve $^2/_5$ čili $^8/_{20}$ celkové nadhodnoty, tvoří nyní už jen $^1/_4$ čili $^5/_{20}$, klesl tedy o $^3/_{20}$ čili o 15 % (ze 40 % na 25 %).

Předpokládejme, že hodnota libry bavlny, která se rovnala 2 šilinkům, klesne na 1 šilink. 100 dělníků, kteří dříve upředli 100 liber za den, upředou nyní 300. Náklady na 300 liber [bavlny] činily dříve 600 šilinků, nyní činí už jen 300 šilinků. Předpokládejme dále, že [hodnota] strojů se v obou případech rovná $^1/_{10}$ [sumy vydané na bavlnu v prvním případě], tj. 60 šilinkům. Konečně dříve se za upředení 300 liber bavlny platilo 300 dělníkům 300 šilinků, teď se platí už jen 100 dělníkům 100 šilinků. Protože produktivita [práce] dělníků se „zvětšila" a musíme předpokládat, že jsou zde placeni produktem své vlastní práce, dejme tomu, že dříve se nadhodnota rovnala 20 % mzdy a nyní se rovná 40 %.

300 liber [příze] tedy stojí:

*V prvním případě:*

suroviny 600, stroje 60, mzda 300, nadhodnota 60, celkem 1020 šilinků;

*ve druhém případě:*

suroviny 300, stroje 60, mzda 100, nadhodnota 40, celkem 500 šilinků.

*V prvním případě: výrobní náklady* 960, *zisk* 60, *míra zisku* $6^1/_4$ %.

*Ve druhém případě: výrobní náklady* 460, *zisk* 40, *míra zisku* $8^{16}/_{23}$ %.

Za předpokladu, že renta tvořila $^1/_3$ každé libry [bavlny], rovnala se v prvním případě 200 šilinkům, tj. 10 librám št., ve druhém 100 šilinkům, tj. 5 librám št. Renta zde klesla, protože surový produkt o 50 % zlevnil. Ale celý produkt zlevnil o víc než 50 %. Nově přidaná průmyslová práce má se v případě I [k hodnotě suroviny] jako $360 : 600 = 6 : 10 = 1 : 1^2/_3$; v případě II jako $140 : 300 = 1 : 2^1/_7$. Produktivita průmyslové práce vzrostla víc než produktivita zemědělské práce; přesto je však v prvním případě míra zisku nižší a renta vyšší než ve druhém. V obou případech tvoří renta $^1/_3$ suroviny.

Předpokládejme, že v případě II se masa suroviny zdvojnásobí, takže se upřede 600 liber [bavlny]; poměr by pak byl takovýto:

II. 600 liber [bavlny] = 600 šilinků suroviny, 120 šilinků stroje, 200 šilinků mzda, 80 šilinků nadhodnota. Celkem 920 šilinků výrobní náklady, 80 šilinků zisk, míra zisku $8^{16}/_{23}$ %.

Míra zisku by ve srovnání s případem I stoupla. Renta by byla přesně taková jako v případě I. 600 liber [příze] by stálo jen 1000 [šilinků], zatímco dříve stálo 2040 [šilinků].

|| 484 | Z toho, že zemědělský produkt je relativně drahý, nikterak nevyplývá, že poskytuje [vyšší] rentu. Když však předpokládáme, že renta se jako procento přimyká ke každé části hodnoty zemědělského produktu — jak to předpokládá Rodbertus, protože jeho údajný důkaz je hloupý —, pak z toho ovšem vyplývá, že renta se vzrůstající drahotou zemědělského produktu stoupá.

„...Protože stoupl počet obyvatelstva, zvětšila se neobyčejně i suma hodnoty národního produktu... Proto dnes národ dostává *víc* mzdy, *víc* zisku, *víc* pozemkové renty... Tímto *zvětšením* sumy pozemkové renty se zvýšila i její úroveň, zatímco *zvětšení* celkové sumy mzdy a zisku nemohlo vést k takovému účinku." (Cit. dílo, str. 139.)

## [8. SKUTEČNÝ SMYSL ZÁKONA, JEJŽ RODBERTUS PŘEKROUTIL]

Nechme nyní stranou všechny nesmysly pana Rodbertuse (nemluvě už o takových nedomyšlenostech, které jsem podrobně rozebral výš, například, že míra nadhodnoty *(„výše renty")* může stoupat jedině tehdy, když se *zvyšuje produktivita práce*, což znamená, že *přehlíží absolutní nadhodnotu* atd.):

totiž *první* nesmysl, že v zemědělství ve vlastním slova smyslu (v kapitalistickém zemědělství) nevchází do záloh žádná *„hodnota materiálu"*;

*druhý* nesmysl, že druhou část konstantního kapitálu, která vchází do zemědělství a průmyslu, *stroje* atd., nechápe jako „součást hodnoty", která — stejně jako „hodnota materiálu" — není výsledkem práce té výrobní sféry, do níž vchází ve formě strojů a z níž se tedy také musí počítat zisk dosažený v každé výrobní sféře, ačkoli *hodnota* strojů, právě tak jako „hodnota" materiálu, nepřidává k tomuto zisku ani groš, ačkoli jak stroje, tak suroviny jsou výrobní prostředky a jako takové vcházejí do pracovního procesu;

*třetí* nesmysl, že nepočítá na vrub zemědělství jako zálohu *celou* „součást hodnoty", kterou tvoří „stroje" atd., které vcházejí do zemědělství, a že tu část této „součásti hodnoty", kterou netvoří surovina, nechápe jako dluh zemědělství vůči průmyslu, za niž zemědělství platí tak, že musí průmyslu dodat *zdarma* část suroviny, která tedy nepatří do záloh průmyslu, chápeme-li ho jako jediný celek;

*čtvrtý* nesmysl, že si myslí, že do všech odvětví průmyslu vchází kromě strojů a jejich pomocných látek „hodnota materiálu", ačkoli k tomu nedochází v celém dopravním průmyslu a ani v těžebním průmyslu;

*pátý* nesmysl, že nevidí, že do mnoha odvětví [zpracovatelského] průmyslu (a to tím větší měrou, čím víc dodávají hotové výrobky pro spotřebu) vchází sice kromě variabilního kapitálu i „surovina", ale druhá součást konstantního kapitálu v nich buď téměř úplně odpadá, nebo je minimální, nepoměrně menší než ve velkém průmyslu a zemědělství;

*šestý* nesmysl, že směšuje průměrné ceny zboží s jejich hodnotami.

Když odvrhneme všechny ty nesmysly, na jejichž základě Rodbertus vyvozuje *svůj* výklad pozemkové renty z *nesprávného výpočtu*, který dělá farmář i on sám, v důsledku čehož by pozemková renta musela mizet tou měrou, jak by farmář *skutečně započítával* své *výdaje*, zůstane nám jako jádro jen toto tvrzení:

Prodávají-li se surové produkty za své *hodnoty*, převyšuje jejich hodnota *průměrné ceny* jiných druhů zboží čili jejich *vlastní průměrnou cenu*, tj. je vyšší než výrobní náklady plus průměrný zisk, a dává tedy *mimořádný zisk*, který tvoří *pozemkovou rentu*. To dále znamená, že variabilní kapitál (za předpokladu, že je *míra* nadhodnoty stejná) je ve srovnání s konstantním kapitálem větší ve výrobě surových produktů než — v průměru — v těch výrobních sférách, které patří k průmyslu (což nebrání tomu, aby nebyl v některých odvětvích průmyslu vyšší než v zemědělství). Nebo ještě všeobecněji: zemědělství patří do téže kategorie, do níž patří ty průmyslové sféry výroby, v nichž je poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu vyšší, než je v průměru v průmyslových sférách. Proto musí být nadhodnota v zemědělství, počítaná na jeho výrobní náklady, vyšší než průměrná nadhodnota v průmyslových sférách. To opět znamená, že *zvláštní* míra zisku v zemědělství je vyšší než *průměrná* čili *všeobecná míra zisku*. A to opět znamená, že *zvláštní* míra zisku v každé sféře výroby závisí — je-li míra nadhodnoty stejná a sama nadhodnota je daná — na tom, jaký je v jednotlivých sférách poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu.

To by tedy byla jen aplikace zákona, který jsem vyložil *obecně*, na zvláštní odvětví výroby.

|| 485 | Pak

1. by bylo třeba dokázat, že zemědělství patří k těm zvláštním sférám výroby, kde *hodnoty zboží* převyšují jejich *průměrné ceny* a kde zisk, jestliže si ho samy přivlastňují a neodevzdávají ho na vyrovnávání všeobecné míry zisku, převyšuje tedy *průměrný zisk*, takže dosahují kromě průměrného zisku ještě i *mimořádného zisku*. Toto tvrzení je zřejmě správné pro zemědělství v průměru, protože v zemědělství ještě relativně převládá ruční práce a pro buržoazní

způsob výroby je charakteristické, že rychleji rozvíjí průmysl než zemědělství. Je to ovšem *historický* rozdíl, který může zmizet. V tom je i příčina toho, že hodnota výrobních prostředků, které průmysl dodává zemědělství, vcelku klesá, kdežto hodnota surovin, které zemědělství dodává průmyslu vcelku stoupá; proto má konstantní kapitál ve velké části [zpracovatelského] průmyslu relativně větší hodnotu než v zemědělství. To převážně neplatí o těžebním průmyslu.

2. Není správné, když Rodbertus říká: Jestliže se zemědělský produkt — podle všeobecného zákona — prodává v průměru za svou *hodnotu*, musí poskytovat mimořádný zisk alias* pozemkovou rentu — jako kdyby tento prodej za *hodnotu* zboží, *nad* jeho průměrnou cenou byl všeobecným zákonem kapitalistické výroby. Je třeba *naopak* dokázat, proč ve výrobě surovin — *výjimečně* a *na rozdíl* od té *kategorie průmyslových výrobků, jejichž hodnota rovněž převyšuje jejich průměrnou cenu* — hodnoty *neklesají* na úroveň průměrných cen, a proto poskytují mimořádný zisk, *alias* pozemkovou rentu. To se vysvětluje prostě existencí *pozemkového vlastnictví*. K vyrovnání dochází jen mezi kapitálem a kapitálem, protože jedině působí-li kapitál vůči kapitálu, mohou se prosazovat imanentní zákony kapitálu. Potud mají pravdu ti, kteří vyvozují pozemkovou rentu z *monopolu*; stejně jako jedině *monopol* kapitálu umožňuje kapitalistovi vytloukat z dělníka nadpráci, tak i monopol pozemkového vlastnictví umožňuje pozemkovému vlastníkovi vytlouci z kapitalisty tu část nadpráce, která by tvořila stálý *mimořádný zisk*. Ti, kteří odvozují pozemkovou rentu z monopolu, se mýlí v tom, že myslí, že monopol umožňuje pozemkovému vlastníkovi vyhnat *cenu zboží nad jeho hodnotu*. Naopak, monopol tu záleží v tom, že udržuje *hodnotu zboží nad jeho průměrnou cenou*, v tom, že umožňuje, aby se zboží prodávalo ne *nad* svou hodnotou, nýbrž *za* svou hodnotu.

Když si [Rodbertusovy názory] takto poopravíme, je už výklad správný. Tak se vysvětlí *existence pozemkové renty*, zatímco Ricardo vysvětluje pouze *existenci rozdílných pozemkových rent* a *pozemko-*

* — čili, jinými slovy. (*Pozn. red.*)

*vému vlastnictví* fakticky nepřiznává žádný *ekonomický* význam. Takto se dále odstraní — ostatně už u samého Ricarda jen libovolná a pro jeho výklad nepotřebná — nadstavba, že se zemědělská výroba stává neustále méně produktivní, a naopak se uznává, že se stává produktivnější. Zemědělství je *relativně méně produktivní*, čili rozvíjí produktivní síly práce pomaleji než průmysl jedině na buržoazní základně. Ricardo má pravdu, jestliže „mimořádnou nadhodnotu" zemědělství nevyvozuje z větší úrodnosti, nýbrž z větší neúrodnosti.

## [9. DIFERENCIÁLNÍ RENTA A ABSOLUTNÍ RENTA — JEJICH VZÁJEMNÝ VZTAH]

Pokud jde o *rozdíl mezi rentami*, vysvětluje se při stejném vkladu kapitálu na stejně velkých pozemcích *rozdílem v přirozené úrodnosti*, speciálně především u těch produktů, z nichž se vyrábí chléb, hlavní potravina; při stejně velkých pozemcích se stejnou úrodností se rozdíl vysvětluje *nestejným vkladem kapitálu*. První, *přirozený* rozdíl vytváří nejen rozdíl ve velikosti, nýbrž i ve výši čili míře pozemkové renty ve srovnání s vynaloženým kapitálem; druhý, *průmyslový rozdíl* vede pouze *k zvětšení* pozemkové renty úměrně velikosti vynaloženého kapitálu. Rozdíl ve výsledku *může* nastat i při postupných vkladech kapitálu na témž pozemku. Tím, že existují *rozdílné mimořádné zisky* čili *rozdílné pozemkové renty* na pozemcích různé úrodnosti, se zemědělství neliší od průmyslu. Zemědělství se liší od průmyslu tím, že se tyto mimořádné zisky *fixují*, protože v něm spočívají na přirozené základně (která se ovšem *může* více nebo méně vyrovnat, kdežto v průmyslu se — při stejném průměrném zisku — objevují vždy jen *dočasně* a vznikají vždy *jedině* proto, že se přechází k výkonnějším strojům a pracovním metodám. V průmyslu poskytuje mimořádný zisk vždy jen poslední, *nejproduktivnější* kapitál tím, že *sníží* průměrné ceny. V zemědělství *může* a *velmi často musí být* příčinou mimořádného zisku nikoli absolutní zvýšení úrodnosti nejlepších pozemků, nýbrž relativní zvýšení jejich úrodnosti, protože se přechází k obdělávání *méně úrodné* půdy. V průmyslu musí být vyšší *relativní* produktivita,

mimořádný zisk (který rychle mizí) *vždy* výsledkem absolutního zvýšení produktivity nově vloženého kapitálu ve srovnání s dřívějším kapitálem. V průmyslu nemůže žádný kapitál poskytovat *mimořádný zisk* (nemluvíme zde o krátkodobém zvýšení poptávky) *proto, že do* daného průmyslového odvětví přijdou *nové*, méně produktivní kapitály.

|| 486 | Avšak i v zemědělství se *může* stát (jak Ricardo připouští), že úrodnější půda — půda, která je buď úrodnější od přírody, anebo se stane úrodnější než stará půda za starých podmínek díky novým úspěchům techniky — se začne obdělávat později, což *může* dokonce způsobit (jako se to stává v důlním průmyslu a při pěstování koloniálních produktů), že se část staré půdy *přestane obdělávat*, anebo se na ní zavede jiný *druh* zemědělské kultury, který poskytuje *jiný* produkt.

Tím, že se *rozdíly* mezi pozemkovými rentami (mimořádnými zisky) více nebo méně *fixují*, se zemědělství liší od průmyslu. Ale to, že průměrné výrobní podmínky určují *tržní cenu* a tím zvyšují cenu produktu, která je pod tímto průměrem, nad jeho *cenu*, ba dokonce nad jeho *hodnotu*, nevyplývá vůbec z půdy, nýbrž z *konkurence*, z *kapitalistické výroby*, a není tudíž žádným přírodním zákonem, nýbrž zákonem společenským.

Podle této teorie není nutné ani to, aby se z nejhorší půdy platila *pozemková renta*, ani to, aby se z ní neplatila *žádná* pozemková renta. A právě tak je možné, že i tam, kde *není žádná pozemková renta*, kde se dosahuje jen obvyklého zisku, ba kde *dokonce nevzniká ani takovýto zisk*, se přesto platí *pachtovné*, tj. pozemkový vlastník dostává *pozemkovou rentu*, ačkoli *tu ekonomicky žádná neexistuje*.

*Za prvé.* Tam, kde se *pozemková renta (mimořádný zisk) platí jen z lepší (úrodnější) půdy*, tam pozemková renta „jako taková" neexistuje. V takových případech vystupuje i *mimořádný zisk* zřídkakdy fixován v podobě pozemkové renty, podobně jako není mimořádný zisk fixován v průmyslu (jako například na *západě Spojených států* severoamerických).[24] | 486 ||

|| 486 | Tak je tomu tam, kde na jedné straně relativně veliká masa použitelné půdy *nebyla ještě přeměna v soukromé vlastnictví* a kde na druhé straně je přirozená úrodnost půdy dost velká, aby se

přes *malý rozvoj* kapitalistické výroby — tudíž přes vysoký poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu — hodnoty zemědělských produktů rovnaly jejich *průměrným cenám* (ba někdy stály i *pod* nimi). Kdyby byly vyšší, konkurence by je na tuto úroveň snížila. Naproti tomu je hloupé říkat, jak to dělá například Rodbertus, že [pozemkovou rentou] je to, když si stát dá zaplatit například dolar nebo podobně nepatrnou, takřka nominální cenu za akr. Je to, jako kdyby chtěl někdo říkat, že stát si dává platit za provozování každého odvětví průmyslu „průmyslovou daň". V *tomto případě* působí Ricardův zákon. Pozemková renta tu existuje jedině na relativně úrodnějších pozemcích, avšak většinou ještě není fixovaná, nýbrž pohyblivá jako mimořádný zisk v průmyslu. Půda, která neplatí *žádnou* pozemkovou rentu, neplatí ji *nikoli* proto, že je neúrodná, nýbrž proto, *že je úrodná*. Lepší druhy půdy platí rentu proto, že mají *vyšší* než průměrnou úrodnost, protože jsou *relativně úrodnější*.

Avšak i v zemích, v nichž *pozemkové vlastnictví existuje*, by mohl nastat na základě *opačných* důvodů týž případ — že by totiž půda, která přešla do obdělávání jako poslední, *neplatila žádnou pozemkovou rentu*. Došlo by k tomu tehdy, kdyby *hodnota* například obilí byla tak nízká (a její nízká úroveň by neměla nic společného s tím, že se platí *pozemková renta*), že by se u půdy, která by se obdělávala naposled, rovnala pouze *průměrné ceně*. Byl by to důsledek její relativně malé úrodnosti; to tedy znamená, že kdyby se tu vynaložila stejná práce jako na půdě, která vynáší rentu, byl by například *počet kvarterů* (připadajících na vynaložený kapitál) tak malý, že při průměrné hodnotě chlebovin by se například u pšenice dosáhlo jen *průměrné ceny*.

‖ 487 | Předpokládejme například, že poslední půda, která dává *rentu* (a půda, která dává *nejmenší rentu*, představuje *čistou* rentu, ostatní už představují diferencovanou rentu), vyrobí při vynaložení kapitálu 100 liber št. produkt rovnající se 120 librám št. čili 360 kvarterům pšenice, kvarter po $^1/_3$ libry št. V tomto případě stojí 3 kvartery pšenice 1 libru št. Dejme tomu, že 1 libra št. se rovná práci 1 týdne. 100 liber št. rovná se 100 pracovním týdnům a 120 liber št. rovná se 120 pracovním týdnům. 1 kvarter se rovná $^1/_3$ týd-

ne, tj. 2 dnům, a z těchto 2 dnů čili 24 hodin (jestliže se normální pracovní den rovná 12 hodinám) $^1/_5$, tj. $4^4/_5$ hodiny, představuje nezaplacenou práci rovnající se nadhodnotě obsažené v 1 kvarteru. 1 kvarter rovná se $^1/_3$ libry št. čili $6\,^2/_3$ šilinku neboli $6\,^6/_9$ šilinku.

Rovná-li se průměrný zisk 10 %, bude se *průměrná cena* 360 kvarterů rovnat 110 librám št. a průměrná cena 1 kvarteru $6^1/_9$ šilinku. Kdyby se tedy kvarter pšenice prodával za svou hodnotu, hodnota celého produktu by byla o 10 liber št. vyšší než průměrná cena. A protože se průměrný zisk rovná 10 %, rovnala by se renta polovině nadhodnoty, tj. 10 librám št. čili $^5/_9$ šilinku na 1 kvarter. Vyšší druhy půdy, které vynášejí při vynaložení týchž 120 pracovních týdnů (z čehož však jen 100 týdnů představuje zaplacenou práci, ať už zpředmětněnou nebo živou), větší množství kvarterů, poskytovaly by při ceně $6^6/_9$ šilinku za kvarter vyšší rentu. Nejchudší z obdělávaných půd by vynášela rentu 10 liber št. na 100 liber št. kapitálu čili $^5/_9$ šilinku na kvarter pšenice.

Dejme tomu, že se začne obdělávat nová půda, která při vynaložení 120 pracovních týdnů vynese jen 330 kvarterů. Rovná-li se hodnota 3 kvarterů 1 libře št., hodnota 330 kvarterů se rovná 110 librám št. Nyní by se však 1 kvarter rovnal 2 *dnům* a $2^2/_{11}$ *hodiny*, kdežto dříve se rovnal jen 2 dnům. Hodnota 1 kvarteru se dříve rovnala $6^6/_9$ šilinku čili 6 šilinkům 8 pencím $1^1/_{11}$ farthingu. Nyní by se jeden kvarter musel prodávat o 7 pencí $1^1/_{11}$ farthingu dráž, aby se prodával za svou *hodnotu*, při níž by také poskytoval rentu $^5/_9$ šilinku na kvarter. *Hodnota* pšenice vyrobené na lepší půdě je zde *nižší* než *hodnota* pšenice vyrobené na nejhorší půdě; prodává-li tato nejhorší půda svůj produkt za cenu kvarteru nejbližší lepší půdy, čili půdy, která vynáší rentu, prodává ho *pod* jeho hodnotou, avšak za jeho *průměrnou cenu*, tj. za takovou cenu, při níž [nejchudší půda] poskytuje obvyklý zisk 10 %. Může se tedy obdělávat a může vynášet kapitalistovi obvyklý průměrný zisk.

Ve dvou případech by tu nejhorší půda vynášela kromě zisku i rentu.

*Za prvé*, kdyby *hodnota* 1 kvarteru pšenice převyšovala $6^6/_9$ šilinku (jeho *cena* by mohla být vyšší než $6^6/_9$ šilinku, tj. vyšší než

jeho *hodnota*, v důsledku zvýšené poptávky, avšak tento případ zde nezkoumáme; $6^6/_9$ šilinku, cena kvarteru, která vynášela rentu 10 liber št. na nejhorší půdě dříve obdělávané, by se rovnala *hodnotě* pšenice vypěstované na *této* půdě, která vynáší nediferencovanou pozemkovou rentu), tj. v tom případě, kdyby nejhorší z dříve obdělávaných půd i všechny ostatní půdy byly — aby vynášely *tutéž* rentu — relativně méně úrodné, takže hodnota jejich produktů by ve větší míře *převyšovala* jejich průměrnou cenu i průměrnou cenu jiných druhů zboží. Tudíž to, že *nová* nejhorší půda nevynáší *žádnou* rentu, není důsledkem její neúrodnosti, nýbrž *relativní úrodnosti ostatních pozemků*. Nejhorší z obdělávaných půd, která dává rentu, představuje vůči novému druhu půdy, do něhož se vkládá nový kapitál, *rentu vůbec, nediferencovanou* rentu. A renta na této nejhorší půdě není vyšší právě pro *úrodnost* této půdy vynášející rentu.

Dejme tomu, že kromě poslední půdy, která nese rentu, existují ještě tři kategorie půdy. Kategorie II; (vyšší než I, tj. poslední půda, která dává rentu) dává o $^1/_5$ víc renty, protože tato půda je o $^1/_5$ úrodnější než půda kategorie I; kategorie III dává opět o $^1/_5$ víc, protože je o $^1/_5$ úrodnější než kategorie II; a stejně i kategorie IV, protože je o $^1/_5$ úrodnější než kategorie III. Protože se renta v kategorii I rovná 10 librám št., rovná se v kategorii II $10 + {}^1/_5 = 12$ liber št., v kategorii III se rovná $12 + {}^1/_5 = 14^2/_5$ libry št. a v kategorii IV se rovná $14^2/_5 + {}^1/_5 = 17^7/_{25}$ libry št.[25]

Kdyby byla úrodnost kategorie IV menší, byla by renta z kategorií III—I včetně || 488 | větší a renta z kategorie IV by byla i absolutně vyšší (zůstal by však mezi nimi týž poměr?). To lze chápat dvojím způsobem. *Kdyby byla kategorie I úrodnější, byla by renta v kategoriích* II, III, IV *poměrně menší*. Na druhé straně se má kategorie I k II, kategorie II k III, kategorie III ke IV jako se má nově zavedený druh půdy, který nedává rentu, ke kategorii I. Nový druh půdy nedává rentu, protože *hodnota* pšenice z kategorie I nepřevyšuje průměrnou cenu [produktu] nové půdy. Převyšovala by ji, kdyby kategorie I byla méně úrodná. V tom případě by nová půda rovněž poskytovala rentu. Stejně je tomu i u I. Kdyby byla II úrodnější, I by neposkytovala žádnou rentu, anebo by poskytovala

menší rentu; stejně je tomu i ve vztahu II vůči III a III vůči IV. Nakonec tu tedy je opačný postup: absolutní úrodnost kategorie IV určuje rentu kategorie III. Kdyby byla kategorie IV ještě úrodnější, poskytovaly by kategorie III, II, I menší rentu nebo by neposkytovaly žádnou rentu. Renta, kterou poskytuje kategorie I, nediferencovaná renta, je tedy určena úrodností kategorie IV, podobně jako okolnost, že nová půda neposkytuje žádnou rentu, je určena úrodností kategorie I. Zde tedy platí *Storchův zákon*, podle něhož renta *nejúrodnější* půdy určuje rentu poslední půdy, která vůbec poskytuje rentu, tudíž určuje rozdíl mezi půdou, která poskytuje nediferencovanou rentu, a půdou, která neposkytuje vůbec žádnou rentu.[26]

Tudíž jev, že zde pátá kategorie, nově obdělávaná půda I′, neposkytuje (na rozdíl od I) *žádnou rentu*, není důsledkem její *vlastní neúrodnosti*, nýbrž její *relativní* neúrodnosti ve srovnání s kategorií I, tj. relativní úrodnosti kategorie I ve srovnání s I′.

[*Za druhé.*] Hodnota produktu kategorií půdy I, II, III a IV, které dávají rentu, je 6 šilinků 8 pencí za kvarter (pro větší pravděpodobnost lze místo kvarteru dosadit *bušl*); rovná se *průměrné ceně* produktu kategorie I′ a je *nižší* než vlastní hodnota produktu této kategorie. Zde však může existovat mnoho mezistupňů. Kdyby kategorie I′ dávala na kapitálový vklad 100 liber št. nějaké množství kvarterů pohybující se mezi jejím skutečným výnosem 330 bušlů a výnosem I rovnajícím se 360 bušlů — například 333, 340, 356 *až do* 360-*x* bušlů —, byla by hodnota 1 kvarteru, rovnající se 6 šilinkům 8 pencím, vyšší než průměrná cena (za bušl) v I′, a tato půda, která se začala obdělávat naposled, by poskytovala rentu. Že vůbec poskytuje *průměrný zisk*, to je důsledek relativní neúrodnosti kategorie I, tudíž i všech kategorií I — IV. Že neposkytuje *žádnou* rentu, to je důsledek relativní úrodnosti kategorie I a její vlastní relativní neúrodnosti. Půda I′, která se začala obdělávat naposled, by mohla poskytovat rentu, kdyby hodnota 1 bušlu byla *vyšší* než 6 šilinků 8 pencí, tj. kdyby I, II, III, IV byly méně úrodné, protože pak by byla hodnota pšenice vyšší. Mohla by však poskytovat rentu i tehdy, kdyby se hodnota 1 bušlu rovnala 6 šilinkům 8 pencím, tj. kdyby úrodnost I, II, III, IV byla *stejná*, *daná*,

a sama půda I′ by byla úrodnější a dávala víc než 330 bušlů, *tj.* kdyby hodnota 6 šilinků 8 pencí za bušl převyšovala *průměrnou cenu* za bušl, jinými slovy, kdyby jeho průměrná cena byla nyní *nižší* než 6 šilinků 8 pencí, tj. *nižší* než hodnota pšenice pěstované na půdách I, II, III, IV. Je-li hodnota vyšší než průměrná cena, je tu mimořádný zisk převyšující průměrný zisk, a tudíž i možnost *renty*.

A tak vidíme: fakt, že v *různých* sférách výroby — například průmyslu a zemědělství — hodnota převyšuje průměrnou cenu, svědčí o větší *neúrodnosti* té sféry výroby, která poskytuje mimořádný zisk, přebytek hodnoty nad průměrnou cenou. Naproti tomu v rámci *téže* sféry svědčí tento fakt o *větší produktivitě* daného kapitálu ve srovnání s jinými kapitály téže sféry výroby. Ve výše uvedeném příkladě dává půda kategorie I vůbec pozemkovou rentu proto, že v zemědělství je poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu vyšší než v průmyslu — tj. musí se k zpředmětněné práci přidávat víc nové práce — a proto, že v důsledku pozemkového vlastnictví se tento přebytek hodnoty *nad* průměrnou cenou nevyrovnává konkurencí kapitálů. Avšak půda kategorie I dává vůbec pozemkovou rentu ještě také proto, že hodnota 6 šilinků 8 pencí za bušl není *nižší* než průměrná cena produktu této půdy, tj. proto, že tato půda není tak neúrodná, že by hodnota jejího vlastního produktu převyšovala 6 šilinků 8 pencí za bušl, přičemž *cenu* tohoto produktu *neurčuje jeho vlastní hodnota*, nýbrž hodnota pšenice pěstované na půdách II, III, IV, nebo přesněji na půdě II. Bude-li se nyní tato *tržní cena* pouze rovnat *průměrné ceně vlastního produktu* této půdy, nebo bude-li *tuto* průměrnou cenu převyšovat, jinými slovy, bude-li *hodnota* produktu půdy I *převyšovat jeho průměrnou cenu*, to závisí na vlastní produktivitě této půdy.

Proto je nesprávný i Rodbertusův názor, že každý kapitál, který poskytuje v zemědělství průměrný zisk, *musí* poskytovat i pozemkovou rentu. Tento nesprávný závěr vyplývá z || 489 | nesprávného základu jeho teorie. Rodbertus uvažuje takto: kapitál vynáší v zemědělství například 10 liber št.; protože však do zemědělství, na rozdíl od průmyslu, *nevchází surovina*, počítá se těchto 10 liber št. na menší sumu, představuje tedy víc než 10 %. Vtip je však v tom: hodnota

zemědělských produktů převyšuje *průměrnou cenu* (jejich vlastního i ostatního zboží) ne proto, že sem nevchází surovina (která do zemědělství ve vlastním smyslu naopak vchází; a i kdyby *nevcházela*, bylo by to lhostejné, kdyby bylo v zemědělství relativně víc *strojů* atd.), ale proto, že poměr variabilního kapitálu ke kapitálu konstantnímu je v zemědělství vyšší, než je tento poměr ne ve *zvláštních sférách* průmyslové *výroby*, nýbrž *v průměru* v celém průmyslu. Tento *všeobecný* rozdíl určuje svou velikostí velikost a existenci pozemkové renty na půdě I — absolutní, nediferencované, a proto i *nejmenší* pozemkové renty. Cena pšenice na půdě I′, tj. na nově obdělávané půdě, která neposkytuje žádnou pozemkovou rentu, však *není* určena *hodnotou* vlastního produktu této půdy, nýbrž hodnotou produktu půdy I, tudíž průměrnou *tržní cenou* pšenice, kterou dodává půda I, II, III, IV.

Výsada zemědělství (podmíněná pozemkovým vlastnictvím), že svůj produkt neprodává za *průměrnou cenu*, nýbrž za *hodnotu* svého produktu, je-li tato hodnota *vyšší* než průměrná cena, vůbec neplatí pro produkty vypěstované na různých druzích půdy vůči sobě navzájem, pro produkty vyrobené za různé hodnoty uvnitř *téže* sféry výroby. Vůči průmyslovým produktům mají jen ten nárok, aby se prodávaly za své hodnoty. Vůči ostatním produktům téže sféry jsou určeny tržní cenou, a na úrodnosti půdy I závisí, zda hodnota — která se zde rovná průměrné tržní ceně — je dostatečně vysoká nebo nízká, tj. zda úrodnost půdy I je dostatečně vysoká nebo nízká, aby půda I′, prodává-li se její produkt za *tuto* hodnotu, měla na všeobecném rozdílu mezi hodnotou a průměrnou cenou pšenice malý, velký nebo vůbec žádný podíl. Avšak pan Rodbertus vůbec nerozlišuje hodnoty a průměrné ceny, protože považuje za všeobecný zákon, že se všechny druhy zboží prodávají za *své* hodnoty, a nechápe, že je to výsada zemědělských produktů, a proto si ovšem musí myslet, že se i produkt nejhorší půdy musí prodávat za *svou* individuální hodnotu. Ale tento produkt v konkurenci s produkty *téhož* druhu tuto výsadu ztrácí.

Mohlo by se však stát, že průměrná cena produktu I′ by převyšovala hodnotu produktu I — 6 šilinků 8 pencí za bušl. Můžeme připustit (ačkoli to není docela správné), že musí stoupnout po-

ptávka, aby se půda I′ vůbec obdělávala. Cena pšenice z půdy I tedy musí stoupnout *nad* její *hodnotu*, nad 6 šilinků 8 pencí, a to na delší dobu. V tomto případě se půda I′ bude obdělávat. Může-li tato půda dávat při ceně 6 šilinků 8 pencí průměrný zisk — ačkoli hodnota jejího produktu je *vyšší* než 6 šilinků 8 pencí — a uspokojit poptávku, sníží se cena na 6 šilinků 8 pencí, protože poptávka nyní opět odpovídá nabídce; půda I musí nyní opět prodávat svůj produkt za 6 šilinků 8 pencí, stejně jako půda II, III, IV, a tudíž i půda I′. Naproti tomu kdyby *průměrná cena* produktu půdy I′ byla 7 šilinků 8 pencí, takže by tato půda poskytovala obvyklý zisk jen při této ceně (která by byla hluboko pod individuální hodnotou jejího produktu), pak, kdyby se poptávka nedala jinak uspokojit, by se hodnota 1 bušlu musela ustálit na 7 šilincích 8 pencích a cena 1 bušlu z půdy I, odpovídající poptávce, by stoupla nad jeho [individuální] hodnotu. Cena 1 bušlu z půdy II, III, IV již převyšuje *jeho* individuální hodnotu. Stoupala by ještě výše. Kdyby se však předvídal dovoz obilí, který by za žádných okolností nedovolil, aby se cena ustálila na 7 šilincích 8 pencích, mohla by se půda I′ obdělávat jen tehdy, kdyby se našli drobní farmáři, kteří by se spokojili s nižším ziskem než průměrným. K tomu neustále dochází jak v zemědělství, tak v průmyslu. I v tomto případě, stejně jako v případě, kdy půda I′ poskytuje průměrný zisk, by se mohla platit pozemková renta, byla by však jen srážkou z farmářova zisku. Kdyby se však nedalo udělat ani to, mohl by pozemkový vlastník pronajmout půdu domkářům, jimž jde — podobně jako ručním tkalcům — hlavně o to, aby dosáhli své mzdy, a přebytek, velký nebo malý, platí ve formě renty pozemkovému vlastníkovi. Tento přebytek může být, jak to bývá u ručního tkalce, pouhou srážkou nejen z produktu práce, nýbrž i z *odměny za práci*. Ve všech těchto případech by se mohla pozemková renta platit. V jednom případě by byla srážkou z kapitalistova zisku. Ve druhém by si pozemkový vlastník přivlastnil dělníkovu nadpráci, kterou si jinak přivlastňuje kapitalista. A v posledním případě by pozemkový vlastník žil na úkor dělníkovy mzdy, jak to častěji dělají i kapitalisté. *Kapitalistická výroba* ve velkém je však možná jen tam, kde půda, která se začala obdělávat naposledy, poskytuje alespoň průměrný zisk, tj. jen tam,

kde hodnota produktu půdy I zabezpečuje půdě I′ přinejmenším průměrnou cenu.

Vidíme, jak rozlišování *hodnoty* a *průměrné ceny* překvapivě řeší otázku a ukazuje, že má pravdu Ricardo i jeho odpůrci.[27]

|| XI — 490 | Kdyby byla půda I, která poskytuje absolutní rentu, jedinou obdělávanou půdou, prodávala by bušl pšenice za jeho *hodnotu*, tj. za 6 šilinků 8 pencí čili $6^{6}/_{9}$ šilinku a nesnížila by ji na průměrnou cenu $6^{1}/_{9}$ šilinku čili 6 šilinků $1^{1}/_{3}$ pence. Kdyby vzrostla poptávka, kdyby veškerá půda v zemi byla téhož druhu a kdyby se obdělávaná plocha zdesetinásobila, vzrostla by renta — za předpokladu, že půda I nese rentu 10 liber št. ze 100 liber št. — na 100 liber št., ačkoli by existoval jen *jediný druh půdy*. Ale míra či výše renty by nevzrostla ani v poměru k *zálohovanému kapitálu*, ani v poměru k *obdělávané půdě*. Obdělávalo by se desetkrát víc akrů a zálohovalo by se desetkrát víc kapitálu. Zvětšila by se tudíž pouze *suma renty*, masa renty, a ne její výše. Míra zisku by neklesla, protože hodnota a cena zemědělských produktů by se nezměnily. Je samozřejmé, že desetkrát větší kapitál může dát desetkrát větší rentu než kapitál desetkrát menší. Naproti tomu, kdyby se na téže ploše půdy vynaložilo desetkrát víc kapitálu s týmž výsledkem, zůstala by míra renty ve srovnání s vynaloženým kapitálem *táž*; stoupla by v poměru k ploše půdy, avšak na míře zisku by rovněž nic nezměnila.

Nyní však předpokládejme, že obdělávaná půda I se stala úrodnější, ne proto, že se změnila jakost půdy, nýbrž proto, že se vynaložilo víc konstantního a méně variabilního kapitálu, víc kapitálu v podobě strojů, koní, umělých hnojiv atd., a méně v podobě mzdy; za tohoto předpokladu by se hodnota pšenice přiblížila k její průměrné ceně a k průměrné ceně průmyslových produktů, protože by se snížil nadměrný podíl variabilního kapitálu proti podílu konstantního kapitálu. V tomto případě by renta klesla a míra zisku by se nezměnila. Kdyby tu došlo k takové změně ve způsobu výroby, že by se poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu vyrovnal s jejich průměrným poměrem v průmyslu, odpadl by přebytek hodnoty pšenice nad její průměrnou cenou, a s ním by odpadla i renta, mimořádný zisk. Půda I by už neplatila rentu a po-

zemkové vlastnictví by se stalo nominálním (pokud by se se změnou způsobu výroby nezačalo s dodatečnými vklady kapitálu do půdy, takže po ukončení pachtu by vlastník pozemku dostával úroky z kapitálu, který nezálohoval; to je také jedním z hlavních prostředků obohacování pozemkových vlastníků a kolem toho se točí spor o pachtovní právo v Irsku). Kdyby však kromě půdy I existovaly ještě půdy II, III a IV, na nichž by se také rozšířil tento způsob výroby, pak by tyto půdy v důsledku své větší přirozené úrodnosti ve srovnání s půdou I poskytovaly rentu, a to úměrně tomu, oč by byly úrodnější. Půda I by v tomto případě přestala poskytovat pozemkovou rentu a renty z půd II, III a IV by úměrně tomu poklesly, protože všeobecná úroveň produktivity v zemědělství by se vyrovnala se všeobecnou úrovní produktivity v průmyslu. Renta z půd II, III a IV by odpovídala Ricardovu zákonu; rovnala by se pouze mimořádnému zisku z úrodnější půdy ve srovnání s půdou méně úrodnou a *existovala by* jen jako mimořádný zisk, podobně jako existují mimořádné zisky v průmyslu, pouze s tím rozdílem, že v průmyslu nemají takovou přirozenou základnu, aby se fixovaly.

Ricardův zákon by právě tak vládl i v tom případě, kdyby vůbec *neexistovalo pozemkové vlastnictví*. Kdyby bylo odstraněno pozemkové vlastnictví a zachována kapitalistická výroba, pak by tento mimořádný zisk, vyplývající z rozdílu v úrodnosti, zůstal. Kdyby si stát přivlastnil pozemkové vlastnictví a kapitalistická výroba by zůstala, platila by se renta z půd II, III a IV státu, ale renta sama by zůstala. Kdyby se pozemkové vlastnictví změnilo v *lidové vlastnictví*, přestala by vůbec existovat základna kapitalistické výroby, základna, na níž spočívá osamostatnění pracovních podmínek vůči dělníkovi.

Později při zkoumání pozemkové renty bude třeba vysvětlit otázku, jak může pozemková renta růst co do *hodnoty* i *masy* při intenzívnějším obdělávání, ačkoli přitom míra pozemkové renty v poměru k zálohovanému kapitálu klesá. To je zřejmě možné jen proto, že se zvětšuje *masa zálohovaného kapitálu*. Tvoří-li pozemková renta $^1/_5$ a klesne-li na $^1/_{10}$, pak $20 \times {}^1/_5 = 4$ a $50 \times {}^1/_{10} = 5$. V tom je celý vtip. Kdyby se však při intenzívnějším obdělávání vytvořil v zemědělství mezi prvky výroby týž poměr, jaký je v průměru v průmyslu — místo aby se mu jen *přibližoval* —, renta z nejméně

úrodné půdy by odpadla a na úrodnější půdě by se redukovala na pouhou diferenciaci půd. *Absolutní* renta by odpadla.

Předpokládejme nyní, že by se v důsledku stoupající poptávky přešlo od půdy I k půdě II. Půda I platí absolutní rentu, půda II by platila diferencovanou rentu, ale *cena* pšenice (hodnota pro I, přebytečná hodnota pro II) by zůstala táž. Právě tak by se nezměnila ani míra zisku. Tak by to pokračovalo až do IV. Kdybychom tedy spočítali všechen kapitál vynaložený na půdách I, II, III a IV, stoupla by i *výše* renty, její míra. Avšak průměrná míra zisku z půd II, III a IV by se i nadále rovnala průměrné míře zisku z půdy I, která se rovná míře zisku v průmyslu, všeobecné míře zisku. Když se tedy přechází || 491 | k úrodnější půdě, může masa i míra renty vzrůstat, i když se míra zisku nemění a zůstává nezměněna i cena pšenice. Vzestup výše a masy renty by tu byl vyvolán vzrůstem produktivity kapitálu na půdách II, III a IV, a ne jejím poklesem na půdě I. Tento vzrůst produktivity by ovšem nezpůsobil, jak k tomu nutně dochází v průmyslu, zvýšení zisku a snížení jak ceny zboží, tak i mzdy.

Kdyby však tento proces probíhal opačným směrem, tj. od půdy IV k půdě III, II, I, cena by stoupala až na 6 šilinků 8 pencí, na úroveň, při níž pšenice na půdě I ještě poskytuje rentu 10 liber št. na 100 liber št. [vynaloženého kapitálu]. Pak renta z pšenice na půdě IV činí $17^{7}/_{25}$ libry št. na 100 liber št. [vynaloženého kapitálu], z čehož je však $7^{7}/_{25}$ libry št. přebytek její ceny nad hodnotou produktu půdy I. Půda I by dávala na kapitál 100 liber št. (při rentě 10 liber št. a hodnotě *1 bušlu 6 šilinků 8 pencí)* 360 bušlů pšenice, půda II 432 bušlů, půda III $518^{2}/_{5}$ bušlu a půda IV $622^{2}/_{25}$ bušlu. Avšak cena 6 šilinků 8 pencí za 1 bušl by dávala půdě IV mimořádnou rentu $7^{7}/_{25}$ libry št. na 100 liber št. Půda IV prodává 3 bušly za 1 libru št. čili $622^{2}/_{25}$ bušlu za $207^{9}/_{25}$ libry št. [Individuální] hodnota jejího produktu je však jen 120 liber št. jako na půdě I; co je navíc, je přebytek jeho ceny nad jeho hodnotou. Půda IV by prodávala bušl za jeho hodnotu, kdyby ho prodávala po 3 šilincích $10^{8}/_{27}$ pence, a při této ceně by dostávala rentu 10 liber št. na 100 liber št. [vynaloženého kapitálu]. Přejde-li se nyní ze IV na III, ze III na II a z II na I, cena bušlu stoupá (a tím i renta), až nakonec

činí 6 šilinků 8 pencí na půdě I, kde nyní tato cena poskytuje tutéž pozemkovou rentu, kterou dříve poskytovala na půdě IV. Při vzestupu ceny [zemědělského produktu] by míra zisku klesla, zčásti proto, že by se zvýšila hodnota životních prostředků a surovin. Přechod ze IV na III by se mohl uskutečnit následujícím způsobem. Tím, že se zvýší poptávka, stoupá cena produktu půdy IV nad jeho hodnotu, takže tato půda neposkytuje už jen rentu, ale i mimořádnou rentu. V důsledku toho se začne obdělávat půda III, která při této ceně a při obvyklém průměrném zisku nemá poskytovat žádnou rentu. Jestliže v důsledku vzestupu ceny produktu půdy IV neklesne míra zisku, nýbrž mzda, bude půda III poskytovat průměrný zisk. Ale v důsledku dodatečné nabídky ze strany III musí mzda znovu stoupnout na normální výši; pak u půdy III klesne míra zisku atd.

Při tomto sestupném pohybu tedy míra zisku klesá za *daných předpokladů*, to znamená, že půda III nemůže dávat rentu při ceně půdy IV a že může obdělávat a poskytovat starou míru zisku jen proto, že mzda dočasně klesla pod svou úroveň.

Za těchto předpokladů je Ricardův zákon opět možný. Ale není nutný, ani podle jeho pojetí. Je *možný* jen tehdy, dojde-li k určité shodě okolností. Ve skutečnosti se pohyby kříží.

Tím je teorie renty v podstatě vyřízena.

Podle pana Rodbertuse vyplývá renta v důsledku jeho pojetí „hodnoty materiálu" z věčné přirozenosti, přinejmenším z věčné přirozenosti kapitalistické výroby. Podle nás je důsledkem *historického rozdílu* v poměru organických součástí kapitálu, rozdílu, který se zčásti vyrovnává, a s rozvojem zemědělství může úplně zmizet. Ovšem rozdíl, který vyplývá pouze z rozdílné přirozené úrodnosti půdy, zůstane, i kdyby *absolutní* renta odpadla. Avšak — i když zcela ponecháme stranou možné vyrovnání přirozených rozdílů — tato *diferenciální renta* souvisí s regulováním tržních cen, a tudíž odpadne s cenou a s kapitalistickou výrobou. Zůstane jen to, že *společenská práce obdělává půdy různé úrodnosti*, přičemž bez ohledu na rozdíly v množství použité práce se tato práce může stát na všech půdách produktivnější. Avšak to, že produkt na horší půdě stojí větší masu práce, nezpůsobí, jak je tomu za buržoazního zřízení, že se i za produkt lepší půdy bude muset platit větším množstvím

práce. Naopak, práce ušetřené na půdě IV by se použilo ke zlepšení půdy III, práce ušetřené na půdě III by se použilo ke zlepšení půdy II a konečně práce ušetřené na půdě II by se použilo ke zlepšení půdy I; tudíž celého kapitálu, který nyní požírají pozemkoví vlastníci, by se použilo k tomu, aby se vyrovnala práce na různých půdách a aby se zmenšilo celkové množství práce vynakládané v zemědělství.

|| 492 | {Jak jsme viděli výše,[28] A[dam] Smith zpočátku správně chápe hodnotu a vztah mezi ziskem, mzdou atd. jako součástmi této hodnoty, potom však postupuje obráceně: předpokládá ceny mzdy, zisku a pozemkové renty jako něco daného a snaží se je samostatně určit, aby pak z nich sestavil *cenu zboží*. Tento obrat má tento smysl: Smith nejdříve bere věci v jejich *vnitřní souvislosti* a potom v *převrácené podobě*, *jak se jeví v konkurenci*. Tyto dva způsoby chápání se u něho naivně prolínají, aniž si je vědom, že je mezi nimi rozpor. Naproti tomu Ricardo vědomě *abstrahuje* od formy konkurence, od zdání konkurence, aby zkoumal *zákony jako takové*. Na jedné straně se mu musí vytknout, že v abstrakci nejde dost daleko, že neabstrahuje důsledně, takže například když zkoumá *hodnotu* zboží, bere při jejím určení od samého začátku zřetel na různé konkrétní vztahy; na druhé straně mu je třeba vytknout, že chápe jevovou formu *bezprostředně*, *přímo* jako důkaz, jako výraz všeobecných zákonů a nijak ji *nerozvíjí*. Vzhledem k prvnímu z těchto momentů je jeho abstrakce příliš neúplná, vzhledem k druhému momentu je to abstrakce formální, která je sama o sobě nesprávná.}

## [10. MÍRA RENTY A MÍRA ZISKU. VZTAH MEZI PRODUKTIVITOU V ZEMĚDĚLSTVÍ A PRODUKTIVITOU V PRŮMYSLU NA RŮZNÝCH STUPNÍCH HISTORICKÉHO VÝVOJE]

Nyní se krátce vraťme k tomu, co nám ještě zbývá probrat z Rodbertuse.

„*Zvětšením* mzdy, zisku z kapitálu a pozemkové renty vyplývajícím ze *zvětšení* hodnoty národního produktu se nemůže v národě *zvýšit* ani mzda, ani zisk z kapitálu, protože větší mzda se nyní rozděluje mezi větší počet dělníků a větší zisk

z kapitálu připadá na kapitál, který se rovněž v tomtéž poměru zvětšil; naproti tomu pozemková renta se však v každém případě musí *zvýšit*, protože vždy připadá na pozemky, které *zůstaly stejně velké*. Tak moje teorie může uspokojivě vysvětlit velký *vzestup hodnoty půdy* — tato hodnota není nic jiného než pozemková renta kapitalizovaná podle obvyklé úrokové sazby — aniž se musí utíkat k rostoucí neproduktivnosti zemědělské práce, která přímo odporuje myšlence o schopnosti lidské společnosti k zdokonalování, stejně jako všem zemědělským a statistickým faktům." (Cit. dílo, str. 160—161.)

Předně je třeba poznamenat, že Ricardo [proti němuž je namířena tato Rodbertusova úvaha] se *nikde* nesnaží vysvětlit „*velký vzestup hodnoty půdy*". To pro něho není *žádný problém*. Dále sám Ricardo říká, a výslovně to zdůrazňuje (viz později při rozboru Ricardových názorů), že při neměnící se hodnotě obilí nebo zemědělských produktů vůbec se renta — při dané míře renty — může *zvětšit*. Toto zvětšení pro něho opět není žádný problém. Vzestup sumy renty při nezměněné míře renty není pro Ricarda problémem. Problémem je pro něho vzestup *míry renty*, tj. renty v poměru k zálohovanému zemědělskému kapitálu; a proto také není pro něho problémem vzestup hodnoty *celé masy* zemědělského produktu, nýbrž vzestup hodnoty téhož množství zemědělského produktu, například kvarteru pšenice, vzestup, s nímž současně vzrůstá přebytek hodnoty produktu nad jeho průměrnou cenou, a tím i přebytek renty nad mírou zisku. Pan Rodbertus tu přechází Ricardův problém (nemluvě už o jeho nesprávné koncepci „hodnoty materiálů").

Ovšem, může stoupat i *míra renty* v poměru k zálohovanému kapitálu, tj. relativní hodnota zemědělského produktu ve srovnání s průmyslovým produktem, i když se zemědělství stává stále *úrodnějším*. A může se to stát ze dvou důvodů:

*Za prvé*, vezměme si *výše uvedený příklad*, kde se přechází od půdy I k půdám II, III a IV, tj. k stále úrodnějším půdám (přičemž množství produktů, které tyto úrodnější půdy dodávají, není dost velké, aby vyřadilo z obdělávání půdu I, čili aby snížilo rozdíl mezi hodnotou a průměrnou cenou natolik, že by půdy IV, III a II nesly úměrně nižší renty a půda I nenesla žádnou rentu). Je-li renta na půdě I 10 liber št., na půdě II 20 liber št., na půdě III 30 liber št., na půdě IV 40 liber št., a je-li do všech čtyř druhů půdy vloženo 100 liber št., pak činí renta na půdě I — $^1/_{10}$ čili 10 % zálohovaného

kapitálu, na půdě II — $^{2}/_{10}$ čili 20 %, na půdě III — $^{3}/_{10}$ čili 30 % a na půdě IV — $^{4}/_{10}$ čili 40 %. Celkem 100 liber št. na 400 liber št. zálohovaného kapitálu, což dává průměrnou míru renty $^{100}/_{4}$, tj. 25 %. Vezmeme-li celý kapitál, vložený do zemědělství, činí nyní renta 25 %. Kdyby se dále obdělávala pouze půda I (půda nejméně úrodná), činila by renta 40 liber št. na 400 liber št., tj. stejně jako dříve 10 %, a nevzrostla by o 15 %. V prvním případě by se však bylo vyrobilo (připadá-li na výdaje 100 liber št. na půdě I 330 bušlů) pouze *1320* bušlů při ceně 6 šilinků 8 pencí za bušl; ve druhém případě [kdy se obdělává půda všech čtyř druhů] se vyrobí při téže ceně $1771^{11}/_{25}$ bušlu. V obou případech se zálohuje stejný kapitál.

Vzestup *výše* renty je tu však jen zdánlivý. Přepočítáme-li totiž výdaj kapitálu na produkt, ukáže se, že na půdě I bylo nutné vydat 100 liber št., aby se vyrobilo 330 bušlů, a 400 liber št., aby se vyrobilo *1320* bušlů. Nyní je však třeba vydat jen 100 + 90 + 80 + 70, tj. celkem 340 liber št.,[29] aby se vyrobilo 1320 bušlů. 90 liber št. vyrobí na půdě II tolik, jako 100 liber št. na půdě I, 80 liber št. na půdě III tolik, jako 90 liber št. na půdě II a 70 liber št. na půdě IV tolik, jako 80 liber št. na půdě III. Míra pozemkové renty na půdách II, III a IV ve srovnání s půdou I stoupla.

Bereme-li společnost jako celek, použilo by se nyní na výrobu *téhož* produktu kapitálu 340 liber št. místo 400 liber št., tj. 85 % [dřívějšího] kapitálu.

|| 493 | 1320 bušlů by se nyní jen jinak rozdělovalo než v prvním případě. Pachtýř musí nyní z 90 liber št. [zálohovaného kapitálu] odevzdat tolik [renty], jako dříve ze 100 liber št.; z 80 liber št. tolik, jako dříve z 90 liber št., ze 70 liber št. tolik, jako dříve z 80 liber št. Avšak při výdajích kapitálu 90, 80, 70 liber št. dostane přesně tolik produktu, jako dříve při výdaji 100 liber št. Odevzdává víc ne proto, že musí vynaložit větší kapitál, aby dostal týž produkt, nýbrž proto, že používá méně kapitálu; ne proto, že se jeho kapitál stal méně produktivním, nýbrž proto, že se stal produktivnějším; a přitom i nadále prodává svůj produkt za cenu produktu půdy I, jako kdyby k výrobě téhož množství produktu potřeboval týž kapitál jako dřív.

[*Za druhé.*] Kromě tohoto vzestupu *míry renty*, který se shoduje

s nestejným vzestupem mimořádného zisku v jednotlivých odvětvích průmyslu, i když v průmyslu se tento vzestup nefixuje, je možný ještě jeden případ, kdy může *míra renty* stoupnout, ačkoli hodnota produktu zůstane nezměněná, tudíž práce se nestane méně produktivní. Tento případ nastane buď tehdy, když produktivita v zemědělství zůstane *stejná* jako dříve, avšak zvýší se produktivita v průmyslu a toto zvýšení se projeví snížením míry zisku, tj. když se sníží poměr variabilního kapitálu ke kapitálu konstantnímu. Anebo se to může stát tehdy, když produktivita stoupá i v zemědělství, ale ne tou měrou jako v průmyslu, nýbrž méně. Stoupne-li produktivita v zemědělství jako 1:2 a v průmyslu jako 1:4, je to *relativně* totéž, jako kdyby v zemědělství zůstala stejná jako dřív a v průmyslu se zdvojnásobila. V tomto případě by se variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu zmenšil v průmyslu dvakrát rychleji než v zemědělství.

V obou případech by poklesla míra zisku v průmyslu a v důsledku tohoto *poklesu* by se zvýšila *míra* pozemkové renty. V jiných případech neklesá míra zisku absolutně (naopak, zůstává *konstantní)*, nýbrž klesá relativně vůči pozemkové rentě, ne proto, že *sama* klesá, nýbrž proto, že stoupá pozemková renta, míra pozemkové renty v poměru k zálohovanému kapitálu.

Ricardo tyto případy nerozlišuje. S výjimkou těchto případů (tj. když míra zisku, ačkoli je konstantní, v důsledku diferenciálních rent připadajících na kapitál použitý na úrodnějších půdách, relativně klesá, anebo když se v důsledku zvětšené produktivity průmyslu mění všeobecný poměr mezi konstantním a variabilním kapitálem, a *proto* se zvětšuje přebytek hodnoty zemědělského produktu nad jeho průměrnou cenou) může se míra pozemkové renty zvýšit jedině tehdy, když míra zisku klesne, aniž se zvětší produktivita průmyslu. To je však možné jedině tehdy, stoupne-li mzda nebo zvýší-li se v důsledku větší neproduktivnosti zemědělství hodnota suroviny. V tomto případě je pokles míry zisku a vzestup výše pozemkové renty výsledkem téže příčiny — snížení produktivity zemědělství, kapitálu vynaloženého v zemědělství. Tak si to představuje Ricardo. Při *nezměněné* hodnotě peněz se to pak musí projevit vzestupem *cen* surových produktů. Je-li vzestup cen *relativní*, jak

jsme to viděli výše, nemůže žádná změna ceny peněz absolutně zvýšit peněžní ceny zemědělských produktů proti produktům průmyslovým. Kdyby hodnota peněz klesla o 50 %, stál by 1 kvarter [pšenice], který dosud stál 3 libry št., 6 liber št., avšak 1 libra příze, která stála 1 šilink, by stála 2 šilinky. Změnou [hodnoty] peněz nelze tedy nikdy vysvětlit *absolutní* vzestup peněžních cen zemědělských produktů ve srovnání s průmyslovými produkty.

Vcelku je třeba přiznat, že za primitivnějšího, předkapitalistického výrobního způsobu je zemědělství *produktivnější* než průmysl, protože příroda tu spolupracuje jako stroj a organismus, kdežto v průmyslu ještě téměř úplně nahrazuje přírodní síly lidská síla (jako například v řemeslné výrobě atd.); v bouřlivém období kapitalistické výroby se produktivita průmyslu rozvíjí ve srovnání se zemědělstvím velice rychle, ačkoli rozvoj průmyslu *předpokládá*, že v zemědělství *došlo* již k značné změně v poměru mezi konstantním a variabilním kapitálem, tj. předpokládá, že masa lidí byla ze zemědělství vyhnána. Později se zvyšuje produktivita v průmyslu i v zemědělství, i když ne stejným tempem. Ale na určitém stupni vývoje průmyslu se musí tato disproporce zmenšovat, tj. produktivita zemědělství se musí zvyšovat relativně rychleji než produktivita průmyslu. K tomu je třeba: 1. nahrazení těžkopádného farmáře podnikatelem, kapitalistickým pachtýřem, přeměna rolníků v čistě námezdní dělníky, zemědělství ve velkém měřítku, tj. s koncentrovanými kapitály; 2. zejména však: vlastní vědeckou základnou velkého průmyslu je mechanika, která dosáhla v 18. století v jistém smyslu svého vrcholu. Teprve v 19. století, zvláště v jeho pozdějších desetiletích*, se rozvíjejí vědy, které jsou *přímo* specifickou základnou víc pro zemědělství než pro průmysl || 494 | — chemie, geologie a fyziologie.

Je nesmysl mluvit o větší nebo menší produktivitě dvou *různých* odvětví průmyslu jen na základě srovnání hodnoty jejich zboží. Jestliže libra bavlny stála v roce 1800 2 šilinky a libra příze 4 šilinky a jestliže se hodnota bavlny v roce 1830 rovnala 2 šilinkům, nebo, řekněme, 18 pencím a hodnota příze 3 šilinkům, nebo, řekněme,

* — tj. v čtyřicátých a padesátých letech. (*Pozn. red.*)

1 šilinku 8 pencím, bylo by možné srovnávat poměr, v němž v obou odvětvích vzrostla produktivita. Ale jen proto, že za základ bereme úroveň z roku 1800. Naproti tomu by byl nesmysl říkat na základě toho, že libra bavlny stojí 2 šilinky a libra příze 3 šilinky, tj. na základě toho, že práce vyrábějící bavlnu je dvakrát tak velká jako [nově přidaná] práce předláka, že jedna z nich je dvakrát tak produktivní jako druhá; byl by to stejný nesmysl, jako kdyby se řeklo, že práce malíře je méně produktivní než práce pláteníka, protože plátno se dá zhotovit levněji, než může malíř namalovat obraz na plátně.

Bereme-li v úvahu i kapitalistický smysl pojmu „*produktivní*", tj. vyrábějící nadhodnotu — a zároveň i relativní masy produktu, je správné jen toto:

Jestliže je třeba v průměru vydat — podle podmínek výroby — 500 liber št., na suroviny a stroje atd. ⟨při jejich dané hodnotě⟩, aby se zaměstnalo 100 dělníků v bavlnářském průmyslu, kteří stojí 100 liber št., jestliže je na druhé straně třeba vydat na suroviny a stroje 150 liber št., aby se zaměstnalo ve výrobě pšenice 100 dělníků, kteří stojí rovněž 100 liber št., pak v prvním případě by variabilní kapitál tvořil $^1/_6$ celkového kapitálu 600 liber št. a $^1/_5$ konstantního kapitálu, kdežto ve druhém případě by variabilní kapitál tvořil $^2/_5$ z celkového kapitálu 250 liber št. a $^2/_3$ konstantního kapitálu. Každých 100 liber št., vložených do bavlnářského průmyslu, může tudíž obsahovat jen $16^2/_3$ libry št. variabilního kapitálu a musí obsahovat $83^1/_3$ libry št. konstantního kapitálu; ve druhém případě naproti tomu 40 liber št. variabilního kapitálu a 60 liber št. konstantního kapitálu. V prvním případě tvoří variabilní kapitál $^1/_6$ celkového kapitálu, tj. $16^2/_3$ %, ve druhém 40 %. Jak ubohé jsou nynější práce o dějinách cen, je jasné. Ale ani nemohou nebýt ubohé, dokud jim teorie neukáže, co vlastně mají zkoumat. Kdyby byla míra nadhodnoty daná a rovnala se například 20 %, činila by nadhodnota v prvním případě $3^1/_3$ libry št. (a zisk tedy $3^1/_3$ %). Naproti tomu v druhém případě by činila 8 liber št. (a zisk tedy 8 %). Práce v bavlnářském průmyslu by nebyla tak produktivní jako při výrobě pšenice, a to právě proto, že by byla produktivnější (tj. nebyla by tak produktivní ve smyslu výroby nadhodnoty, protože by byla produktivnější ve smyslu výroby

produktu. Mimochodem řečeno, je jasné, že například v bavlnářském průmyslu je poměr 1 : $^1/_6$ [mezi celkovým kapitálem a variabilním kapitálem] možný jen v tom případě, jestliže byl vynaložen konstantní kapitál, řekněme ve výši 10 000 liber št. (to závisí na strojích atd.) a mzda ve výši 2000 liber št., takže celkový kapitál by činil 12 000 liber št. Kdyby se bylo vynaložilo jen 6000 liber št., přičemž mzda by se rovnala 1000 librám št., byly by stroje méně produktivní atd. Při 100 librách št. by se vůbec nemohlo vyrábět. Na druhé straně je možné, že vynaloží-li se 23 000 liber št., dojde k takovému zvýšení výkonnosti strojů, dosáhne se takové úspory [po jiných stránkách] atd., že na konstantní kapitál snad nepřipadne celých 19 $166^2/_3$ libry št., ale větší množství suroviny a stejná masa práce budou potřebovat *méně* strojů atd. (co do hodnoty), takže se na nich ušetří 1000 liber št. Pak tedy znovu vzroste poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu, ale jen proto, že kapitál vzrostl absolutně. To je jeden z činitelů bránících poklesu míry zisku. Dva kapitály po 12 000 librách št. vyrobí totéž množství zboží jako jeden kapitál ve výši 23 000 liber št., avšak přitom by, za prvé, bylo zboží dražší, protože se na ně vynaložilo o 1000 liber št. víc, a za druhé, míra zisku by byla nižší, protože v kapitálu 23 000 liber št. je podíl variabilního kapitálu větší než $^1/_6$ celkového kapitálu, tudíž větší než v sumě dvou kapitálů po 12 000 librách št. | 494 ||

|| 494 | (Na jedné straně se s pokrokem v průmyslu stávají stroje efektivnější a levnější, a tudíž tato část konstantního kapitálu zemědělství se zmenšuje, jestliže se tu strojů používá jen v *témž množství*, v jakém se jich používalo dříve; množství strojů roste však rychleji než jejich zlevnění, protože tento prvek je v zemědělství ještě slabě rozvinutý. Na druhé straně se zvyšováním produktivity zemědělství klesá cena surovin — viz bavlnu —, takže suroviny jako součást zhodnocovacího procesu nerostou tou měrou, jakou rostou jako součást pracovního procesu.)[30]

*

Už *Petty* nám říká, že landlordi se svého času obávali zlepšení v zemědělství, protože v důsledku takovéhoto zlepšení klesají ceny zemědělských produktů i pozemková renta (co do výše); z téhož

důvodu se obávali *zvětšení plochy půdy* a obdělávání dříve neužívané půdy, což se rovná zvětšení plochy půdy. (V Holandsku je třeba takovéto zvětšení plochy půdy chápat ještě doslovněji.) Petty říká:

„Landlordi reptají proti vysušování bažin, klučení lesů, ohrazování obecné půdy, vysévání vičence a jetele, protože se prý takto snižují ceny potravin." („*Political Arithmetick*", *Londýn 1699*, str. 230.)

(„Renta z celé Anglie, Walesu a skotských nížin činí asi 9 miliónů liber št. ročně.") (Cit. dílo, str. 231.)

Petty potírá tento názor a D'Avenant ||495| dále rozvíjí myšlenku, že *výše renty* se může zmenšovat, avšak masa renty čili celková suma renty se přitom může zvětšovat. D'Avenant říká:

„Renty mohou na některých místech a v některých hrabstvích klesat, a přesto se může půda národa" (má na mysli hodnotu půdy) „neustále zlepšovat, například když se zruší parky a lesy a zaberou a ohradí se obecní pozemky; když se odvodní bažiny a když se mnohé části" (země) „zlepšují obděláváním a hnojením, musí to jistě znehodnotit půdu, která už byla dříve dokonale zlepšena a nedá se dál zlepšovat. Tak klesá důchod z renty soukromníků, avšak přitom se takovýmito zlepšeními zvyšuje celková renta království." (*D'Avenant*, „*Discourses on the Publick Revenues etc.*", část II, Londýn 1698, str. 26—27.) „V letech 1666 až 1686 klesaly soukromé renty, avšak vzestup celkové sumy renty v království byl v této době relativně vyšší než v předchozích letech, protože se půda mezi těmito dvěma obdobími zlepšila víc a všeobecněji než kdykoli předtím." (Cit. dílo, str. 28.)

Zde také vidíme, že výší renty Angličan vždy rozumí rentu v poměru ke kapitálu, ale nikdy ne v poměru k *celkové zemědělské ploše* království (nebo k akru vůbec, jako pan Rodbertus).

# POZNÁMKY O HISTORII OBJEVU TAKZVANÉHO RICARDOVSKÉHO ZÁKONA POZEMKOVÉ RENTY. [DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY O RODBERTUSOVI] (EXKURS)

## [1. DIFERENCIÁLNÍ RENTU OBJEVIL ANDERSON. ANDERSONOVY NÁZORY PŘEKROUTIL V ZÁJMU POZEMKOVÝCH VLASTNÍKŮ JEHO PLAGIÁTOR MALTHUS]

*Anderson* byl pachtýř — praktik. Jeho první spis, v němž se *mimochodem* vysvětluje povaha renty, vyšel roku 1777,[31] v době, kdy byl ještě pro velkou část veřejnosti nejautoritativnějším ekonomem sir James Steuart, ale všeobecná pozornost byla přitom obrácena na „*Wealth of Nations*", který vyšel rok předtím.[32] Vzhledem k tomu nemohl spis skotského pachtýře, k jehož napsání dala podnět jedna bezprostředně praktická sporná otázka, o které se tehdy diskutovalo, spis, jenž nepojednával o rentě „ex professo"*, nýbrž jen mimochodem objasňoval její povahu, vzbudit žádnou pozornost. Anderson pojednával v tomto spise o rentě jen v souvislosti s jinými otázkami, a ne ex professo. Stejně mimochodem se objevuje tato jeho teorie v jedné nebo dvou studiích, které sám vydal a které vyšly ve třech svazcích pod názvem: „*Essays. Relating to Agriculture and Rural Affairs*", *3. sv., Edinburgh 1775—1796.* To platí i o „*Recreations in Agriculture. Natural History, Arts etc.*", Londýn, které vyšly v letech 1799—1802 (viz v Britském muzeu[33]). Jsou to vesměs spisy určené přímo pro pachtýře a ze-

* — úmyslně, záměrně. (*Pozn. red.*)

mědělce. Kdyby byl měl Anderson tušení o důležitosti svého objevu a kdyby ho byl předložil veřejnosti samostatně jako „*Inquiry into the Nature of Rent*", anebo kdyby byl měl ten nejnepatrnější talent obchodovat se svými vlastními myšlenkami, jak to uměl tak úspěšně jeho krajan McCulloch s cizími myšlenkami, pak by to bylo dopadlo jinak.

Reprodukce jeho teorie objevily se najednou roku 1815 jako samostatná *teoretická* pojednání o povaze renty, jak o tom svědčí už názvy Westova respektive Malthusova spisu:

*Malthus:* „[*An*] *Inquiry into the Nature and Progress of Rent*". *West:* „*Essay on the Application of Capital to Land*".

Malthus dále použil Andersonovy teorie renty, aby dal svému populačnímu zákonu poprvé politickoekonomickou i reálnou (přírodně historickou) základnu, zatímco jeho dřívější nesmysl o geometrické a aritmetické řadě, který převzal od jiných spisovatelů, byl čistě chimérickou hypotézou. Pan Malthus ihned „využil" příležitosti. *Ricardo* pak udělal z tohoto učení o rentě, jak sám v předmluvě říká,[34] dokonce jeden z nejdůležitějších článků v celém systému politické ekonomie a dodal mu — nemluvě vůbec o praktické stránce věci — úplně nový teoretický význam.

Ricardo zřejmě Andersona neznal, protože v předmluvě ke své politické ekonomii považuje za objevitele teorie renty Westa a Malthuse. *West*, soudě podle originálního způsobu, jímž tento zákon vykládá, Andersona pravděpodobně také neznal, stejně jako Tooke neznal Steuarta. S panem Malthusem je tomu jinak. Podrobné srovnání jeho spisu s Andersonovými pracemi ukazuje, že Andersona znal a že ho používal. Malthus byl vůbec *plagiátorem* z povolání. || 496 | Stačí jen srovnat *první vydání* jeho spisu o populaci[35] se spisem reverenda Townsenda[36], který jsme citovali dříve, abychom se přesvědčili, že nepracuje s Townsendovým spisem jako samostatný tvůrčí duch, nýbrž opisuje a parafrázuje ho jako otrocký plagiátor, ačkoli ho *nikde neuvádí* a jeho existenci *zatajuje*.

Způsob, jak Malthus využil Andersona, je charakteristický. Anderson hájil vývozní prémie za vývoz obilí a obilní cla proti dovozu obilí nikoli v zájmu landlordů, nýbrž proto, že myslel, že tento druh zákonodárství „*snižuje* průměrnou cenu obilí" a za-

bezpečuje rovnoměrný rozvoj výrobních sil zemědělství. Malthus převzal tyto praktické závěry od Andersona, protože byl — jako pravý člen anglikánské státní církve — profesionálním sykofantem pozemkové aristokracie, jejíž renty, sinekury, marnotratnost a bezcitnost atd. *ekonomicky* ospravedlňoval. Malthus obhajuje zájmy průmyslové buržoazie jen potud, pokud jsou totožné se zájmy pozemkového vlastnictví, aristokracie, tj. obhajuje je *proti* mase lidu, *proti* proletariátu; ale tam, kde se zájmy pozemkové aristokracie a průmyslové buržoazie rozcházejí a vystupují nepřátelsky proti sobě, staví se na stranu aristokracie proti buržoazii. Odtud jeho obhajoba „*neproduktivních* pracovníků", nadměrné spotřeby atd.

Naproti tomu Anderson vykládal rozdíly mezi půdami, které platí rentu, a půdami, které rentu neplatí anebo platí rentu nestejně velkou, *relativní* neúrodností půdy, která nenese *žádnou* rentu nebo která nese *menší* rentu ve srovnání s půdou, která nese rentu nebo která nese větší rentu. Výslovně však říkal, že tyto stupně relativní úrodnosti *různých* druhů půdy, tj. i relativní neúrodnost horších druhů půdy ve srovnání s lepšími, nemá absolutně nic společného s *absolutní* produktivitou zemědělství. *Naopak*, zdůrazňoval nejen to, že absolutní úrodnost *všech* druhů půdy se může neustále zvyšovat, a s růstem obyvatelstva se musí zvyšovat, ale šel dál a tvrdil, že *nerovnost* v *úrodnosti* různých druhů půdy se může stále víc *vyrovnávat*. Říkal, že nynější stupeň rozvoje zemědělství v Anglii nedává ani nejmenší představu o tom, jak se *může* rozvíjet. V souvislosti s tím řekl, že v jedné zemi mohou být ceny obilí vysoké a renta nízká, a v jiné zemi mohou být ceny obilí nízké a renta vysoká; a to vyplývalo z jeho základní teze, že v obou zemích určuje výši rent i samu jejich existenci *rozdíl* mezi úrodnou a neúrodnou půdou, ale ani v jedné z těchto zemí neurčuje rentu absolutní úrodnost; v každé z těchto zemí určuje rentu jen rozdíl v stupni úrodnosti existujících druhů půdy, ani v jedné z nich ji neurčuje průměrná úrodnost těchto druhů půdy. Z toho vyvodil, že absolutní úrodnost zemědělství nemá absolutně nic společného s rentou. Proto se později prohlásil — jak uvidíme dále — za rozhodného odpůrce Malthusovy populační teorie a netušil, že jeho

vlastní teorii renty bude souzeno sloužit k zdůvodnění této nehoráznosti. Anderson si vůbec nevysvětloval stoupání cen obilí v Anglii v letech 1750—1801 proti letům 1700—1750 tím, že se přikročilo k obdělávání stále méně úrodných druhů půdy, nýbrž přičítal je vlivu, který v těchto dvou obdobích mělo na zemědělství zákonodárství.

A co udělal Malthus?

Místo své (rovněž ukradené) chiméry o geometrické a aritmetické řadě, kterou si ponechal jako „frázi", využil k potvrzení své populační teorie Andersonovy teorie. Z Andersonovy teorie si ponechal praktické vývody, pokud vyhovovaly zájmům landlordů — už tento fakt dokazuje, že chápal souvislost této teorie se systémem buržoazní ekonomiky stejně málo jako sám Anderson; obrátil tuto teorii proti proletariátu, a přitom se ani nezabýval protiargumenty jejího autora. Teoretický a praktický krok kupředu, který se dal z této teorie vyvodit: teoretický — pro určení *hodnoty* zboží atd. a pro pochopení povahy pozemkového vlastnictví, praktický — proti nezbytnosti soukromého vlastnictví půdy na *základě buržoazní výroby*, a ještě bezprostředněji proti všem státním opatřením, jako například obilním zákonům, které napomáhaly růstu tohoto pozemkového vlastnictví — přenechal Ricardovi. Jediný praktický vývod, k němuž Malthus dospěl, byla obhajoba ochranných cel, jež roku 1815 žádali landlordi; byla to sykofantská služba aristokracii a nové *ospravedlňování* bídy výrobců bohatství, nová apologie vykořisťovatelů práce. Z této strany to byla sykofantská služba průmyslovým kapitalistům.

Pro Malthuse je charakteristická *všeobecná podlost*, podlost, kterou si může dovolit jedině kněžour, || 497 | který vidí v lidské bídě jen trest za hřích a vůbec se nemůže obejít bez „pozemského slzavého údolí", avšak vzhledem k svým církevním obročím považuje za zcela výhodné, aby — s pomocí dogmatu o předurčení — vládnoucím třídám pobyt v tomto slzavém údolí „osladil". Tato podlost se projevuje i v jeho postoji k vědě. *Za prvé* v tom, jak bezostyšně a řemeslně provozuje *plagiátorství*. *Za druhé* v tom, že důsledky, které vyvozuje z vědeckých premis, nejsou *bezohledné*, nýbrž *ohleduplné*.

## [2. POŽADAVEK ROZVOJE VÝROBNÍCH SIL — RICARDŮV ZÁKLADNÍ PRINCIP PŘI HODNOCENÍ EKONOMICKÝCH JEVŮ. MALTHUS HÁJIL NEJREAKČNĚJŠÍ ELEMENTY VLÁDNOUCÍCH TŘÍD. MALTHUSOVU POPULAČNÍ TEORII FAKTICKY VYVRÁTIL DARWIN]

Ricardo považuje — ve své době plným právem — kapitalistický výrobní způsob za nejvýhodnější pro výrobu vůbec, za nejvýhodnější pro vytváření bohatství. Chce *výrobu pro výrobu*, a to *právem*. Kdyby někdo tvrdil, jako to dělali Ricardovi sentimentální odpůrci, že výroba jako taková není cílem, pak by zapomínal, že výroba pro výrobu neznamená nic jiného než rozvoj výrobních sil lidstva, tj. *rozvoj bohatství lidské přírody jako samoúčel*. Staví-li někdo proti tomto cíli, jako to dělá Sismondi, blaho jednotlivců, tvrdí, že se musí *zadržet* rozvoj druhu, aby se zabezpečilo blaho jednotlivců, že se tedy například nesmí vést žádná válka, neboť ve válce rozhodně jednotlivci hynou. (Sismondi má pravdu jen proti takovým ekonomům, kteří tento protiklad *zastírají*, popírají.) Při takovém přístupu k věci se nechápe, že tento rozvoj schopností druhu „*člověk*" — i když se zpočátku uskutečňuje na úkor většiny lidských individuí, ba dokonce celých tříd lidí — nakonec tento antagonismus odstraňuje a probíhá v souladu s rozvojem každého jednotlivého individua, že tedy vyšší rozvoj individuality se vykupuje jedině takovým historickým procesem, v němž jsou individua obětována. Nemluvě o tom, že takovéto mentorské úvahy jsou neplodné, protože zájmy druhu se v říši lidí stejně jako v říši zvířat a rostlin vždy prosazují na úkor zájmů individuí, neboť tyto zájmy druhu se shodují se *zájmy zvláštních individuí*, v čemž je i síla těchto zvláštních individuí, jejich přednost.

Ricardova bezohlednost byla tedy nejen *vědecky poctivá*, ale z jeho hlediska i *vědecky nevyhnutelná*. Proto je mu však také zcela lhostejné, zda další rozvoj výrobních sil zničí pozemkové vlastnictví nebo dělníky. Jestliže tento pokrok znehodnotí kapitál průmyslové buržoazie, je mu to rovněž vítané. Jestliže rozvoj produktivní síly práce znehodnotí *existující* fixní kapitál o polovinu — co na tom záleží, říká Ricardo. Zato se zdvojnásobila produktivita lidské práce.

Zde je tedy *vědecká poctivost*. Jestliže Ricardův názor vyjadřuje vcelku zájem *průmyslové buržoazie*, je tomu tak jen proto a potud, *protože* a *potud* se její zájmy shodují se zájmy výroby čili se zájmy rozvoje produktivity lidské práce. Tam, kde se buržoazie dostává do protikladu s těmito zájmy, je právě tak *bezohledný* k buržoazii, jak bezohledný bývá jinak k proletariátu a aristokracii.

Ale *Malthus*! Tento ubožák vyvozuje z vědecky daných premis (které vždy *ukradl*) jen takové závěry, které jsou „*příjemné*" (užitečné) aristokracii proti buržoazii a jim oběma *proti* proletariátu. Proto nechce *výrobu pro výrobu*, nýbrž chce výrobu jen potud, pokud udržuje nebo posiluje *současný stav* a pokud vyhovuje vládnoucím třídám.

Už jeho první spis[35], který je v literatuře jedním z nejpozoruhodnějších příkladů, že plagiát dosáhl většího úspěchu než originál, měl ten *praktický* cíl, aby v zájmu *existující* anglické vlády a *pozemkové aristokracie* „ekonomicky" dokázal, že reformní snahy francouzské revoluce a *jejích přívrženců v Anglii* jsou utopií. Jinými slovy, byl to panegyrický pamflet na obranu existujících poměrů proti historickému pokroku a k tomu ještě ospravedlňování války proti revoluční Francii.

Jeho spisy z roku 1815 o ochranných clech a pozemkové rentě[37] měly zčásti potvrdit dřívější apologii bídy výrobců, především však měly bránit reakční pozemkové vlastnictví proti „osvícenskému", „liberálnímu" a „pokrokářskému" kapitálu a především měly ospravedlnit *krok zpět*, který se v anglickém zákonodárství připravoval v zájmu aristokracie proti průmyslové buržoazii. Konečně || 498 | jeho „Principles of Political Economy", namířené *proti* Ricardovi, měly v podstatě ten účel, aby vrátily absolutní požadavky „průmyslového kapitálu" a zákonů, podle nichž se rozvíjí jeho produktivita, do hranic, které byly „výhodné" a „žádoucí" z hlediska současných zájmů pozemkové aristokracie, „státní církve" (k níž Malthus patřil), příjemců státních penzí a požíračů daní. Ale člověka, jenž se snaží *přizpůsobit* vědu stanovisku, které nevychází z ní samé (ať už je jakkoli mylné), nýbrž které je diktováno *zvenčí*, *cizími zájmy stojícími mimo vědu*, nazývám „*podlým*".

U Ricarda není nic podlého v tom, jestliže klade na stejnou

úroveň proletáře a stroje nebo tažný dobytek či zboží, protože „výrobě" (z jeho hlediska) pomáhá, že jsou pouhými stroji nebo tažným dobytkem, čili že v buržoazní výrobě jsou skutečně pouze zbožím. Je to stoické, objektivní, vědecké. Pokud je to možné, aniž by se *prohřešil* proti své vědě, je Ricardo vždy filantropem, jímž také v *praxi* skutečně byl.

Úplně jinak je tomu u kněžoura Malthuse, který také kvůli výrobě snižuje dělníky na úroveň tažného dobytka, ba odsuzuje je dokonce k smrti hladem a k celibátu. [Ale] tam, kde tytéž požadavky výroby zkracují „rentu" landlordovi, nějak ohrožují „desátky" státní církve nebo zájmy „požíračů daní", anebo kde obětují tu část průmyslové buržoazie, jejíž zájmy brzdí pokrok výroby, v zájmu té části buržoazie, která je představitelkou pokroku výroby — zkrátka tam, kde nějaký zájem aristokracie stojí proti zájmům buržoazie, anebo kde zájem konzervativních a stagnujících vrstev buržoazie stojí proti zájmům pokrokové buržoazie — ve všech těchto případech neobětuje „kněz" Malthus zvláštní zájmy výrobě, nýbrž *snaží se*, pokud je na něm, obětovat požadavky výroby zvláštním požadavkům existujících vládnoucích tříd nebo třídních skupin. A proto *falšuje* své vědecké závěry. V tom je jeho *vědecká* podlost, jeho hřích proti vědě, nemluvě ani o jeho bezostyšném a řemeslně provozovaném plagiátorství. Malthusovy vědecké závěry jsou *„ohledupIné"* vůči vládnoucím třídám vůbec a vůči reakčním elementům těchto vládnoucích tříd zvláště; to znamená, že *falšuje* vědu pro zájmy těchto tříd. Jeho vývody jsou naproti tomu *bezohledné*, pokud jde o ujařmené třídy. Malthus není jen *bezohledný*, svou bezohlednost *vystavuje na odiv*, cynicky si v ní libuje a *přehání* své vývody namířené proti ubožákům, a jde dokonce *dál*, než by se dalo z jeho hlediska nějak vědecky ospravedlnit.*

Nenávist anglické dělnické třídy vůči Malthusovi — *„dryáčnickému kněžouru"*, jak ho *hrubě* nazývá Cobbett (Cobbett je sice největší *politický* spisovatel Anglie tohoto století, ale chyběla mu

* ||499| Ricardo (viz výše), když ho jeho teorie přivede například k tomu závěru, že vzestupem mzdy nad minimum se nezvýší *hodnota* zboží, tak to rovně a jasně řekne. Malthus chce udržovat mzdu na nízké úrovni, aby z toho těžil buržoa. |499||

lipská profesorská vzdělanost[38] a byl kromě toho vyslovený nepřítel „učené řeči") — je tedy plně oprávněná; lid zde správným instinktem vycítil, že proti němu nestojí *muž vědy*, nýbrž koupený advokát jeho nepřítele, bezostyšný sykofant vládnoucích tříd.

Objevitel nějaké myšlenky může tuto myšlenku v poctivosti přehánět; plagiátor, který ji přehání, dělá z tohoto přehánění vždycky „obchod".

Malthusův spis „On Population" — první vydání — neobsahuje ani jedno *nové* vědecké *slovo*, a proto je na něj třeba pohlížet jen jako na jakési dotěrné kapucínské kázání vykládající ve stylu Abrahama a Santa Clara[39] myšlenky Townsendovy, Steuartovy, Wallaceovy, Herbertovy atd. A protože v tomto spise ve skutečnosti jde jen o to imponovat *lidovou* formou, právem se proti němu obrací *lidový hněv*.

Jediná Malthusova zásluha ve srovnání s ubohými hlasateli harmonie zájmů z řad buržoazních ekonomů je právě v tom, že výrazně vyjadřuje disharmonie, které sice *ani v jediném případě neodhalil*, které však v každém případě s kněžoursky samolibým cynismem zachycuje, vykresluje a staví na odiv.

*

|| 499 | *Charles Darwin* říká v úvodu ke své knize „On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life" (5th thousand), Londýn 1860:

„V následující kapitole bude pojednáno o *boji o život* mezi organickými bytostmi na celém světě, který nutně vyplývá z jejich schopnosti rozmnožovat se vysokou geometrickou řadou. Je to *Malthusovo* učení aplikované na celou říši zvířat a rostlin."

*Darwin* ve svém znamenitém spise neviděl, že Malthusovu teorii *vyvrátil* tím, že objevil „geometrickou" řadu v říši zvířat a rostlin. Malthusova teorie se zakládá právě na tom, že Wallaceovu geometrickou řadu v rozmnožování lidí staví proti chimérické „*aritmetické*" řadě v rozmnožování zvířat a rostlin. V Darwinově díle, například tam, kde se mluví o vymírání druhů, najde se i detailní (o základním

principu ani nemluvě) přírodně historické vyvrácení Malthusovy teorie. Pokud se pak Malthusova teorie opírá o Andersonovu teorii renty, vyvrátil ji *sám Anderson*[40]. | 499 ||

## [3. ZFALŠOVÁNÍ DĚJIN NÁZORŮ NA POZEMKOVOU RENTU U ROSCHERA. PŘÍKLADY RICARDOVY VĚDECKÉ NEZAUJATOSTI. RENTA PŘI KAPITÁLOVÉM VKLADU DO PŮDY A RENTA PŘI VYUŽÍVÁNÍ JINÝCH PRVKŮ PŘÍRODY. DVOJÍ VLIV KONKURENCE]

||499 | Andersonův první spis, v němž mimochodem rozvedl teorii renty, byl *praktický*, polemický spis, a nepojednával o rentě, nýbrž o ochranářství. Vyšel roku 1777 a už jeho název naznačuje, že za prvé sleduje praktický cíl, a za druhé, že se vztahuje na bezprostředně připravované zákonodárné opatření k otázce, v níž mají průmyslníci a pozemkoví vlastníci protichůdné zájmy: „*An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the new Corn Bill proposed for Scotland*", Edinburgh 1777.

Zákon z roku 1773 (v Anglii; podívat se na to v McCullochově katalogu[41]) měl být (jak se zdá) roku 1777 zaveden ve Skotsku (vyhledat v museu).

„Zákon z roku 1773," říká Anderson „vycházel z *neskrývaného* úmyslu snížit cenu obilí pro naše průmyslníky, aby se povzbuzením dovozu z ciziny zabezpečila levnější výživa našeho vlastního lidu." („*A calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain*", Londýn 1801, str. 50.)

Andersonův spis byl tedy polemickým dílem na obranu zájmů zemědělců včetně landlordů (ochranářství), proti zájmům průmyslníků. Publikoval ho „neskrývaně" jako spis sledující zájem určité strany. Teorie renty se tu dotýká jen mezi řádky a také v jeho pozdějších spisech, které se vždy více nebo méně týkají onoho *boje zájmů*, se teorie renty objevuje jednou nebo dvakrát jen mimochodem, nikdy však není předmětem Andersonova vědeckého zájmu nebo třeba jen *samostatným* předmětem jeho výkladu. Podle toho lze posoudit správnost této poznámky *Wilhelma Thukydida Roschera*[42], který Andersonovy spisy zřejmě *nezná:*

„Je pozoruhodné, že učení, které zůstalo roku 1777 *téměř* bez povšimnutí, bylo v letech 1815 a dalších hned s velkým zájmem hájeno a zase potíráno, protože se dotýkalo protikladu mezi zájmy peněžníků a pozemkových vlastníků, protikladu, který se mezitím tak příkře vyostřil." („*Die Grundlagen der Nationalökonomie*", 3. vyd., 1858, str. 297—298.)

V této větě je tolik nesprávností, kolik slov. *Za prvé*, Anderson neformuloval svůj názor jako „*učení*", jak to udělali West, Malthus a Ricardo. *Za druhé*, jeho názor nezůstal „*téměř*", nýbrž „*úplně*" bez povšimnutí. *Za třetí*, objevil se nejdřív mimochodem ve spise, který se *speciálně* zabýval *jen* protikladem — který byl roku 1777 už značně rozvinutý — mezi průmysloníky a landlordy, protikladem, který se „dotýkal" jen tohoto praktického boje zájmů, vůbec se však „nedotýkal" všeobecné || 500 | teorie politické ekonomie. *Za čtvrté*, hlásal tuto teorii roku 1815 jeden z těch, kdo ji reprodukoval, Malthus, a to právě tak v zájmu obilních zákonů, jako to dělal Anderson. *Totéž* učení použil jeho objevitel a Malthus *na obranu* pozemkového vlastnictví a Ricardo *proti* němu. Dalo by se tedy nanejvýš říci, že jedni z přívrženců této teorie *bránili* zájmy pozemkového vlastnictví, kdežto druzí *proti týmž* zájmům *bojovali*, ale nedá se říci, že roku 1815 obránci pozemkového vlastnictví bojovali proti této teorii (protože Malthus hájil tuto teorii *dříve než Ricardo*), ani že ji odpůrci pozemkového vlastnictví *hájili* (neboť Ricardo nemusel tuto teorii proti Malthusovi „hájit", protože sám považoval Malthuse za jednoho z jejích objevitelů a za svého vlastního předchůdce. Musel „potírat" jen Malthusovy praktické závěry z ní.) *Za páté*: protiklad mezi „*peněžníky*" a „*pozemkovými vlastníky*", kterého se Wilhelm Thukydides Roscher „dotýká", neměl až do této chvíle *absolutně nic společného* ani s Andersonovou teorií renty, ani s jejím reprodukováním, hájením či potíráním. Pod pojmem „monied class"*, jak se mohl Wilhelm Thukydides dovědět z knihy Johna St[uarta] Milla („*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*", Londýn 1844, str. 109—110) rozumí Angličan: 1. půjčovatele peněz; 2. tito půjčovatelé peněz jsou lidé, kteří vůbec žijí z úroků, nebo to jsou *půjčovatelé*

* — „třída peněžníků". (*Pozn. red.*)

*peněz z povolání*, jako bankéři, burzovní makléři atd. Všichni tito lidé stojí jako „třída peněžníků", jak poznamenává týž Mill, proti „*vyrábějící třídě*" (pod níž Mill rozumí „průmyslové kapitalisty", k dělníkům nepřihlíží), anebo se od ní přinejmenším liší. Wilhelm Thukydides by tedy měl vidět, že zájmy „vyrábějící třídy", tj. i průmyslníků, průmyslových kapitalistů, a zájem „třídy peněžních kapitalistů", jsou dvě velmi rozdílné věci a že tyto třídy jsou rozdílné třídy. Boj mezi průmyslovými kapitalisty a landlordy, jak by měl Wilhelm Thukydides dále vidět, nebyl tedy nikterak bojem mezi „*peněžníky*" a „*pozemkovými vlastníky*". Kdyby Wilhelm Thukydides znal dějiny obilních zákonů z roku 1815 i boj kolem nich, věděl by už z Cobbetta, že statkáři (pozemkoví vlastníci) a půjčovatelé peněz (peněžníci) šli společně proti průmyslníkům. Avšak Cobbett je „hrubý". Z dějin období 1815—1847 by měl Wilhelm Thukydides konečně vědět, že většina peněžníků — a zčásti dokonce i obchodníci (například v Liverpoolu) — patřili za bojů o obilní zákony mezi *spojence* pozemkových vlastníků proti průmyslníkům. | 500 ||

|| 502 | (Pana Roschera by nanejvýš mohlo udivit to, že *totéž* „učení" sloužilo roku 1777 *obraně* „pozemkových vlastníků", roku 1815 *proti* nim a teprve *potom* vzbudilo pozornost.[43]) | 502 ||

|| 500 | Kdybych chtěl stejně podrobně osvětlit všechny podobné případy hrubého padělání dějin, jichž se dopouští Wilhelm Thukydides ve svých literárně historických poznámkách, musel bych napsat dílo, které by bylo tak tlusté jako jeho „Grundlagen", a na takové dílo by bylo skutečně škoda papíru, který by se tím popsal. Jak škodlivě však může působit učená nevědomost takového Wilhelma Thukydida na badatele v jiných vědních oborech, vidíme u pana *A[dolfa] Bastiana*, který ve svém spise „*Der Mensch in der Geschichte*", 1860, svazek I, str. 374, poznámka, uvádí výše uvedenou větu Wilhelma Thukydida jako důkaz jedné ze svých „psychologických" tezí. O Bastianovi, mimochodem řečeno, nelze říci: „materiam superabat opus"*. Zde spíš „opus" nemůže zvládnout svůj vlastní surový materiál. Kromě toho jsem v oněch pár vědách, které „znám", zjistil, že se pan *Bastian*, který zná „*všechny*"

* — „dílo převýšilo látku" (Ovidius, „Proměny"). (*Pozn. red.*)

vědy, velmi často spoléhá na autority à la Wilhelm Thukydides, což je u „univerzálního učence" naprosto nevyhnutelné.

|| 501 | Doufám, že mi nikdo nebude vytýkat „bezcitnost" vůči Wilhelmovi Thukydidovi. S jakou „bezcitností" zachází tento školomet se samou vědou! Rozhodně mám totéž právo mluvit o jeho „totálních nepravdách", jako on smí se samolibou povýšeností mluvit o Ricardových „polopravdách". Nadto není Wilhelm Thukydides nijak „poctivý" při uvádění pramenů. Kdo není „úctyhodný", ten pro něho neexistuje ani historicky; například Rodbertus jako teoretik pozemkové renty pro něho neexistuje, protože je „komunista". Kromě toho není Wilhelm Thukydides přesný ani u „úctyhodných spisovatelů". Například Bailey pro| McCullocha existuje, dokonce jako autor epochálního významu. Pro Wilhelma Thukydida neexistuje. Kdyby se měla || 502 | politická ekonomie v Německu rozvíjet a popularizovat jako *věda*, museli by lidé jako Rodbertus založit časopis, jehož stránky by byly otevřeny pro všechny badatele (ne však pro pedanty, školomety a vulgarizátory) a jehož hlavním cílem by bylo usvědčovat profesionální učence z nevědomosti jak v oblasti samé vědy, tak i v oblasti jejích dějin. | 502 ||

*

|| 501 | Andersonovi ani nenapadlo nějak zkoumat vztah své teorie renty k systému politické ekonomie, čemuž se nelze příliš divit, vždyť jeho první kniha vyšla rok po Smithově „Wealth of Nations", tj. v době, kdy se „systém politické ekonomie" teprve vytvářel, protože se Steuartovým systémem se veřejnost seznámila také jen několik let předtím. Pokud však jde o materiál, který ***měl*** Anderson *o speciálním předmětu, který zkoumal, před sebou, byl bezpodmínečně rozsáhlejší, než měl Ricardo.* Tak jako měl Ricardo ve své teorii peněz, která je reprodukcí Humeovy teorie, na zřeteli hlavně jen události z let 1797—1809, tak ve své teorii renty, která je reprodukcí Andersonovy teorie, měl na zřeteli jen ekonomické jevy souvisící se zvýšením cen obilí v letech 1800—1815.

*

Pro charakteristiku Ricardovu jsou důležité, rozhodující tyto jeho výroky:

„Budu velice litovat, jestliže *úvahy sledující prospěch některé jednotlivé třídy* povedou k tomu, že se zabrzdí růst bohatství a obyvatelstva země." (*Ricardo*, "*An Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock etc.*", *Londýn* 1815, 2. vyd., str. 49.)

Při svobodném dovozu obilí „*se omezuje obdělávaná půda*". (Cit. dílo, str. 46.) Pozemkové vlastnictví se tedy obětuje rozvoji výroby.

Avšak při témž svobodném dovozu obilí:

„Nelze popírat, *že se nějaké množství kapitálu ztratí*; je však *vlastnictví nebo udržení kapitálu* cílem nebo prostředkem? Bezesporu prostředkem. Co potřebujeme, je *hojnost zboží*" (bohatství vůbec) „a kdyby se mohlo dokázat, že bychom *obětováním části našeho kapitálu mohli zvětšit roční výrobu* těch předmětů, které přispívají k našim radostem a k našemu štěstí, nesměli bychom reptat na *ztrátu části našeho kapitálu.*" („*On Protection to Agriculture*", 4. vyd., Londýn 1822, str. 60.)

„*Naším kapitálem*" nazývá Ricardo kapitál, který nepatří *nám* nebo *jemu*, nýbrž kapitál, který vložili do půdy *kapitalisté*. Ale kdo je to my? Je to národ v průměru. Zvětšení „*našeho*" bohatství je zvětšením *společenského* bohatství, společenského bohatství jako takového, bez ohledu na ty, kteří se na tomto bohatství podílejí!

„Člověku, který má kapitál 20 000 liber št., vynášející mu ročně 2000 liber št. zisku, je úplně lhostejné, zaměstnává-li jeho kapitál 100 nebo 1000 lidí, prodává-li se vyrobené zboží za 10 000 nebo za 20 000 liber št., ovšem za předpokladu, že v žádném případě jeho zisk neklesne pod 2000 liber št. Není reálný zájem celého národa týž? Za předpokladu, že jeho čistý reálný důchod, jeho renta a zisk zůstanou nezměněny, nemá nejmenší význam, skládá-li se tento národ z 10 nebo 12 miliónů obyvatel." („Principles of Political Economy", 3. vyd., str. 416.) [Srov. čes. vyd., str. 249—250.]

Zde je bohatství obětován „proletariát". Pokud je lhostejný pro existenci bohatství, je bohatství lhostejná jeho existence. Pouhá masa — masa lidí — nemá žádnou hodnotu.

Tyto tři příklady ‖ 502 | jsou dokladem Ricardovy vědecké nezaujatosti.

*

{*Země* (*příroda*) atd. je prvek, *do něhož* se vkládá kapitál používaný v zemědělství. Pozemková renta se tu proto rovná přebytku *hodnoty* produktu práce, vytvořeného v tomto prvku, *nad* průměrnou cenou tohoto produktu. Vejde-li naproti tomu nějaký přírodní prvek (nebo látka), který je v soukromém vlastnictví některého jednotlivce, *do* nějaké jiné výroby, jejíž (fyzickou) základnu netvoří, pak pozemková renta — vzniká-li pouze tím, že tento prvek prostě vchází do výroby — nemůže být přebytkem *hodnoty* tohoto produktu nad průměrnou cenou, nýbrž jen přebytkem *všeobecné* průměrné ceny tohoto produktu nad jeho *vlastní průměrnou cenou.* Například vodní tok může továrníkovi nahradit parní stroj a ušetřit mu spotřebu uhlí. Kdyby byl vlastníkem tohoto vodního toku, mohl by trvale prodávat, řekněme, přízi nad její *průměrnou cenou* a dosahovat mimořádného zisku. Tento mimořádný zisk připadne majiteli pozemku jako renta, je-li vlastníkem vodního toku, a pan Hopkins ve své knize o „rentě" poznamenává, že v Lancashiru poskytují vodní toky nejen rentu, nýbrž podle stupně přirozené síly jejich spádu dokonce *diferenciální rentu.*[44] Zde není renta nic jiného než přebytek *průměrné tržní ceny* produktu nad jeho *individuální průměrnou cenou.*} | 502 ||

*

||502 | {V *konkurenci* je třeba rozlišovat dvojí pohyb vyrovnávání. Kapitály *uvnitř* téže sféry výroby vyrovnávají ceny zboží vyrobených uvnitř této sféry na tutéž *tržní cenu*, ať už je poměr hodnoty těchto zboží k této [tržní] ceně jakýkoli. *Průměrná tržní cena* by se musela *rovnat hodnotě* zboží, kdyby nedocházelo k vyrovnávání mezi *různými* sférami výroby. Mezi těmito různými sférami vyrovnává konkurence hodnoty na *průměrné ceny*, pokud působení kapitálů na sebe navzájem není brzděno, rušeno třetím prvkem — pozemkovým vlastnictvím atd.}

## [4. RODBERTUSOVY CHYBY A ZMATEK V OTÁZCE VZÁJEMNÉHO VZTAHU MEZI HODNOTOU A NADHODNOTOU]

Zcela nesprávný je Rodbertusův názor, že je-li jedno zboží *dražší* než druhé, tj. je-li v něm zpředmětněno víc pracovní doby, musí proto obsahovat — při stejné *míře nadhodnoty čili při stejném vykořisťování dělníků v různých sférách* — také víc *nezaplacené pracovní doby, nadbytečné pracovní doby.*

Jestliže *táž* práce dá na neúrodné půdě (nebo v neúrodném roce) 1 kvarter [pšenice] a na úrodné půdě (nebo v úrodném roce) 3 kvartery; jestliže táž práce dá z půdy, která je velmi bohatá na zlato, 1 unci zlata a z půdy, která je méně bohatá na zlato nebo je už vyčerpaná, jen $^1/_3$ unce; jestliže se v téže pracovní době, za kterou se vyrobí 1 libra vlny, upředou 3 libry vlny, pak jsou především hodnoty 1 kvarteru a 3 kvarterů pšenice, 1 unce a $^1/_3$ unce zlata, 1 libry vlny a 3 liber vlněné příze (po odečtení hodnoty vlny v ní obsažené) stejně velké. Obsahují *stejné množství* pracovní doby, ergo podle předpokladu, *stejné množství* nadbytečné pracovní doby. Ovšem, množství nadpráce obsažené v 1 kvarteru [pšenice vypěstované na neúrodné půdě] je větší [než v 1 kvarteru pšenice vypěstované na úrodné půdě], ale vždyť také v prvním případě máme jen 1 kvarter pšenice, kdežto v druhém případě 3 kvartery, nebo v prvním případě máme 1 libru vlny, kdežto ve druhém případě 3 libry příze (po odečtení hodnoty materiálu). *Masy* [nadhodnoty] se tudíž v obou případech rovnají. Ale rovnají se i *proporcionální velikosti nadhodnoty*, srovnáme-li jednotku jednoho zboží s jednotkou zboží druhého. Podle předpokladu je v 1 kvarteru [pšenice vypěstované na špatné půdě] nebo v 1 libře vlny obsaženo právě tolik práce jako ve 3 kvarterech [pšenice vyrobené na dobré půdě] nebo ve 3 librách příze. Kapitál vynaložený na mzdu je proto v obou případech ve stejném poměru k nadhodnotě. V 1 libře vlny je obsaženo třikrát víc práce než v 1 libře příze. Je-li nadhodnota třikrát větší, připadá na třikrát větší kapitál vynaložený na mzdu. Poměr tedy zůstává *týž*.

Rodbertus zde zcela nesprávně počítá, zcela nesprávně srovnává

kapitál vynaložený na *mzdu* s || 503 | větším nebo menším *množstvím* zboží, v němž se tato mzda zpředmětňuje. Ale to je zcela nesprávný výpočet, je-li *daná* — jak Rodbertus *předpokládá* — *mzda*, nebo *míra nadhodnoty*. Totéž *množství práce*, například 12 hodin, může být vyjádřeno v $x$ nebo $3x$ zboží. V prvním případě by $1x$ zboží obsahovalo právě tolik práce a nadpráce jako $3x$ v druhém případě; a ani v jednom případě by se nevynaložilo víc než 1 pracovní den a ani v jednom případě by míra nadhodnoty nebyla větší než například $^1/_5$. V prvním případě by se $^1/_5$ z jednoho $x$ měla k $x$ právě tak, jako by se ve druhém případě $^1/_5$ z $3x$ měla k $3x$, a označíme-li každé z těchto $x$ jako $x'$, $x''$, $x'''$, pak bude každé $x'$, $x''$, $x'''$ obsahovat $^4/_5$ zaplacené a $^1/_5$ nezaplacené práce. Naproti tomu je naprosto správné, že má-li se při nižší produktivitě vyrobit *právě tolik zboží* jako při *vyšší produktivitě*, bude zboží obsahovat víc práce, a tudíž i víc nadpráce. Pak by se však vynaložil i úměrně větší kapitál. Aby se vyrobilo $3x$, bylo by nutné vydat třikrát víc kapitálu (na mzdu) než na výrobu $1x$.

Je ovšem pravda, že průmysl nemůže zpracovat víc surovin než mu zemědělství dodá, tj. například nemůže upříst víc liber vlny, než kolik jich bylo vyrobeno. Jestliže se tedy ztrojnásobí produktivita v přádelně, musí se — zůstanou-li podmínky výroby vlny *stejné* — vynaložit třikrát víc času, třikrát víc kapitálu na práci při výrobě vlny, kdežto v přádelně by bylo zapotřebí jen *téže* pracovní doby, aby se toto trojnásobné množství vlny upředlo. *Míra* [nadhodnoty] by však zůstala stejná. Totéž množství práce přadláka by mělo tutéž hodnotu jako dříve a obsahovalo by tutéž nadhodnotu. Práce vyrábějící vlnu by obsahovala třikrát větší nadhodnotu, ale úměrně tomu by se *ztrojnásobila* i práce, která je ve vlně obsažena, čili kapitál, který se zálohuje na mzdu. Třikrát větší nadhodnota by se tudíž počítala na třikrát větší kapitál. *Na základě toho* by se tedy nedalo říci, že míra nadhodnoty je ve výrobě příze nižší než ve výrobě vlny. Dalo by se jen říci, že kapitál vynaložený na mzdu je v jednom odvětví třikrát větší než v druhém odvětví (*protože tu předpokládáme*, že změny v předení a ve výrobě vlny nevyplývají z nějaké změny v jejich konstantním kapitálu).

Zde je nutno rozlišovat. Táž práce plus konstantní kapitál dává

menší *produkt* v nepříznivém roce než v roce příznivém, na neúrodné půdě než na půdě úrodné, v dolu chudším na kov než v dolu bohatším na kov. První *produkt* je proto dražší, tj. *totéž* množství produktů obsahuje *víc* práce a víc *nadpráce*; v druhém případě je zato *počet* produktů větší. Dále: *poměr* mezi zaplacenou a nezaplacenou prací v každém jednotlivém produktu obou kategorií se tím nijak nemění, protože obsahuje-li jednotlivý produkt méně nezaplacené práce, obsahuje — podle předpokladu — úměrně tomu i méně zaplacené práce. Vždyť se tu předpokládá, že ve vzájemném poměru mezi organickými součástmi kapitálu — mezi variabilním a konstantním kapitálem — nedošlo k žádné změně. Předpokládá se, že *táž suma variabilního a konstantního kapitálu* poskytuje za různých podmínek *různá, větší nebo menší množství produktu.*

Jak se zdá, pan Rodbertus tohle neustále směšuje a z prostého zdražení produktu vyvozuje — jako by to bylo samozřejmé — *větší nadhodnotu.* Pokud jde o *míru* nadhodnoty, je to nesprávné už vzhledem k přijatému předpokladu, a pokud jde o sumu nadhodnoty, je to správné jedině tehdy, jestliže se zálohovalo v jednom případě víc kapitálu než v druhém, tj. jestliže se dražšího produktu vyrábí tolik, jako se dřív vyrábělo levnějšího, čili jestliže zvětšení množství levnějšího produktu (jako to bylo ve výše uvedeném příkladě s předením) předpokládá přiměřené zvětšení množství dražšího produktu.

## [5. RICARDO POPÍRÁ ABSOLUTNÍ RENTU — JE TO DŮSLEDEK JEHO CHYB V TEORII RENTY]

|| 504 | To, že renta, a tudíž i hodnota půdy, může vzrůstat, ačkoli *míra renty* zůstává stejná nebo dokonce klesá, že tedy roste i produktivita zemědělství, Ricardo někdy zapomíná, avšak ví to. Rozhodně to však ví Anderson a věděli to už Petty a D'Avenant. O to tu však nejde.

Ricardo abstrahuje od *otázky absolutní renty*, kterou *popírá kvůli teorii*, protože vychází z *nesprávného* předpokladu, že *jestliže* je hodnota zboží určována pracovní dobou, *průměrné ceny zboží*

*se musí rovnat jejich hodnotám* (proto také dochází k závěru, který odporuje praxi, že konkurence úrodnějších druhů půdy musí vyřadit z obdělávání méně úrodné druhy půdy, i když dříve nesly rentu). Kdyby byly *hodnoty* zboží a *průměrné ceny* zboží totožné, pak by absolutní pozemková renta — tj. pozemková renta z nejhorších obdělávaných půd nebo půdy obdělávané *původně* — nebyla v obou případech možná. Co je *průměrná cena* zboží? Celkový kapitál (konstantní plus variabilní) vynaložený na jeho výrobu plus pracovní doba obsažená v průměrném zisku, například 10 %. Kdyby tedy kapitál fungující v nějakém prvku vyrobil — jen proto že je to *zvláštní* přírodní prvek, například půda — *vyšší hodnotu*, než je *průměrná cena*, *převyšovala by* hodnota tohoto zboží jeho hodnotu a tato *nadbytečná hodnota* by odporovala pojmu hodnoty, podle něhož se hodnota rovná určitému množství pracovní doby. Přírodní prvek, něco specificky odlišného od společenské pracovní doby, *by vytvářel* hodnotu. Ale tak to není. Kapitál vložený prostě do země nemůže tedy nést *žádnou rentu*. Nejhorší půda je *prostě* půda. Nese-li *lepší* půda rentu, je to jen důkaz, že rozdíl mezi *individuální nutnou* prací a *společensky nutnou* prací se v zemědělství fixuje, protože tu má základnu danou přírodou, kdežto v průmyslu neustále mizí.

Podle toho tedy nesmí existovat žádná *absolutní pozemková renta*, nýbrž jen *diferenciální pozemková renta*. Vždyť připustit, že existuje absolutní renta, by znamenalo připustit, že *totéž množství práce* (zpředmětněné práce, práce vložené do konstantního kapitálu a koupené za mzdu) vytváří *různé hodnoty*, podle toho, do jakého prvku se tato práce vkládá nebo jaký materiál zpracovává. Připustíme-li však, že se takto mohou vytvářet *různé hodnoty*, ačkoli v každé sféře výroby se v produktu zpředmětňuje *táž* pracovní doba, znamená připustit, že *hodnotu neurčuje pracovní doba*, nýbrž něco, co je od ní specificky odlišné. Tato různost ve *velikosti hodnoty* by vyvrátila pojem hodnoty, vyvrátila by tezi, že substancí hodnoty je společenská pracovní doba, že tedy rozdíl v hodnotě může být jedině kvantitativní, a tento kvantitativní rozdíl se může rovnat jedině rozdílu v množství vynaložené společenské pracovní doby.

Aby se tedy udržela [kategorie] *hodnoty* — a to nejen určení velikosti hodnoty různou velikostí pracovní doby, ale i určení substance hodnoty společenskou prací —, je zapotřebí *popřít absolutní pozemkovou rentu.* Ale popřít absolutní pozemkovou rentu lze dvojím způsobem:

*Za prvé. Nejhorší* půda nesmí nést žádnou rentu. U lepších druhů půdy se renta vysvětluje tím, že tržní cena je stejná jak pro produkty vyrobené na úrodnějších druzích půdy, tak i pro produkty vyrobené na méně úrodných druzích půdy. Avšak nejhorší půda *je prostě půda.* V rámci své třídy není diferencovaná. Od vynakládání kapitálu v průmyslu se liší jen jako *zvláštní* sféra vynakládání kapitálu. Kdyby nesla rentu, pak by tato renta vyplývala z toho, že *totéž množství práce*, je-li vynaloženo v *různých sférách výroby*, se zračí *v různých hodnotách*, takže hodnotu by tedy neurčovalo samo množství práce, a produkty, v nichž jsou obsažena stejná množství práce, by se nerovnaly jeden druhému [co do hodnoty].

|| 505 | Anebo [*za druhé:*] ani *původně obdělávaná* půda nesmí nést rentu. Vždyť co je původně obdělávaná půda? „Původně" obdělávaná půda není ani lepší, ani horší půda. Je to prostě půda. Nediferencovaná půda. Původně se vklady kapitálu do zemědělství liší od vkladů do průmyslu jen tím, že jde o vklady do různých *sfér.* Protože se však stejná množství práce zračí ve *stejných hodnotách*, není absolutně žádný důvod, proč by měl kapitál vložený do půdy poskytovat kromě zisku ještě rentu, ledaže *totéž* množství práce vložené do této *sféry* vyrábí *větší* hodnotu, takže přebytek této hodnoty nad hodnotu vyrobenou v průmyslu vytváří mimořádný zisk rovnající se rentě. To by však znamenalo tvrdit, že rentu vytváří půda jako taková, a to znamená likvidovat sám pojem hodnoty.

*Původně* obdělávaná půda nesmí tedy *původně* nést žádnou rentu, jinak by to znamenalo zavrhnout celou teorii renty. S tím se pak velice snadno *(i když ne nevyhnutelně*, jak je vidět u Andersona) spojuje představa, že lidé si *původně* samozřejmě nevybírali k obdělávání nejhorší, nýbrž nejlepší půdu — že tedy půda, která původně nenesla rentu, ji později nese, protože lidé jsou nuceni přecházet k stále horším druhům půdy, a že tudíž při tomto sestu-

pování do podsvětí, k stále horším půdám, s rozvojem civilizace a růstem obyvatelstva, musí vznikat renta na *původně obdělávané nejúrodnější půdě* a pak postupně na dalších, kdežto *nejhorší půda*, která vždy představuje prostě půdu — *zvláštní* sféru vynakládání kapitálu — *nikdy* nenese rentu. To všechno má určitou víceméně logickou souvislost.

Je-li naproti tomu známo, že průměrné ceny a hodnoty nejsou totožné, že průměrná cena zboží může být stejná, větší nebo menší než jeho hodnota, otázka odpadá a odpadá i sám problém, a tím i *hypotézy* vytvořené k jeho řešení. Zbývá jen otázka, proč v zemědělství *hodnota zboží* anebo v každém případě jeho *cena nepřevyšuje* jeho *hodnotu*, nýbrž jeho *průměrnou cenu?* Ale tato otázka už nemá se základem teorie, s určením hodnoty jako takovým, nic společného.

Ricardo ovšem ví, že „*relativní* hodnoty" zboží se modifikují podle toho, v jakém poměru do jejich výroby vchází fixní kapitál a kapitál vynaložený na mzdu. ⟨Tyto dva kapitály však vůbec netvoří protiklad; navzájem protikladné jsou fixní kapitál a oběžný kapitál; a oběžný kapitál zahrnuje nejen mzdu, ale i suroviny a pomocné látky. Například v důlním průmyslu a rybářství by mohl být týž poměr mezi kapitálem vynaloženým na mzdu a fixním kapitálem, jaký je v krejčovství mezi kapitálem vynaloženým na mzdu a kapitálem vynaloženým na surovinu.⟩ Ricardo však zároveň ví, že tyto relativní hodnoty se konkurencí vyrovnávají. Ba co víc: tento rozdíl se u něho objevuje jen proto, aby při těchto různých vkladech kapitálu vyšel *tentýž průměrný zisk*. To znamená, že tyto *relativní* hodnoty, o nichž mluví, nejsou nic jiného než *průměrné ceny*. Ani mu nepřijde na mysl, že *hodnota* a *průměrná cena* jsou rozdílné. Vychází jedině z toho, že jsou *totožné*. Protože však tato totožnost při různém poměru organických součástí kapitálu *neexistuje*, považuje ji za nevysvětlený fakt způsobený konkurencí. Proto si také neklade otázku: proč se hodnoty zemědělských produktů nevyrovnávají na průměrné ceny? || 506 | Naopak předpokládá, že se *vyrovnávají*, a staví problém právě z tohoto hlediska.

Absolutně nelze pochopit, proč jsou chlapíci à la Wilhelm Thukydides Ricardovou teorií renty nadšeni. Z *jejich* hlediska ztrácejí

Ricardovy „polopravdy", jak Thukydides povýšeně říká, *celou* svou hodnotu.

Pro Ricarda existuje tento problém jen proto, že hodnota je určována pracovní dobou. U těchto chlapíků tomu tak není. Podle Roschera má příroda *jako taková* hodnotu. Viz dále.[45] To znamená, že absolutně neví, co je hodnota. Co mu tedy brání, aby nepřipustil, že *hodnota půdy* vchází od samého počátku do výrobních nákladů a tvoří rentu — aby k vysvětlení renty nepředpokládal hodnotu půdy, tj. rentu?

Fráze „o výrobních nákladech" neznamená u těchto chlapíků nic. Vidíme to u Saye. Hodnotu zboží určují výrobní náklady — kapitál, půda, práce. A tyto náklady určuje poptávka a nabídka. To znamená, že se zde hodnota naprosto ničím neurčuje. Prokazuje-li půda „produktivní služby", proč by neměla být cena těchto „služeb" určována poptávkou a nabídkou — tak jako cena služeb, které prokazuje práce nebo kapitál? A jsou-li tyto „služby půdy" vlastnictvím určitých prodavačů, proč by nemělo mít jejich zboží tržní cenu a proč by tedy pozemková renta neměla být prvkem ceny?

Vidíme, že Wilhelm Thukydides neměl sebemenší důvod, aby tak blahosklonně „horlil" pro Ricardovu teorii.

## [6. RICARDOVA TEZE O NEUSTÁLÉM VZESTUPU CEN OBILÍ. TABULKA PRŮMĚRNÝCH CEN OBILÍ V LETECH 1641—1859]

Necháme-li však stranou absolutní pozemkovou rentu, zůstává u Ricarda tato otázka:

Obyvatelstvo, a tím i poptávka po zemědělských produktech vzrůstá. V důsledku toho stoupá cena těchto produktů, stejně jako je tomu v podobných případech v průmyslu. Avšak v průmyslu se tento vzestup cen zastaví, jakmile se projeví účinek poptávky a nabídka zboží se zvýší. Produkt pak klesne na starou nebo ještě spíš pod starou úroveň hodnoty. V zemědělství se však tento *dodatečný produkt* nevrhá na trh ani za stejnou, ani za nižší cenu. *Stojí víc* a vyvolává neustálé stoupání tržních cen, a tím i zvyšování renty. Jak si to vysvětlit, ne-li tím, že se musí přecházet k stále méně úrod-

ným druhům půdy, že k vyrobení téhož produktu je zapotřebí stále více práce, že se zemědělství stává neustále sterilnějším? Proč — necháme-li stranou vliv, který mělo znehodnocování peněz — stoupaly ceny zemědělských produktů v Anglii v letech 1797—1815 spolu s rychlým vzrůstem počtu obyvatelstva? Fakt, že později opět klesly, nedokazuje nic. Nic nedokazuje ani to, že byl odříznut dovoz z cizích trhů. Právě naopak. To teprve vytvořilo *náležité* podmínky, aby se zákon pozemkové renty mohl projevit ve své *čisté* podobě. Vždyť právě odříznutí od ciziny nutilo, aby se v zemi přistupovalo k obdělávání *stále méně úrodné půdy*. Nelze to vysvětlit *absolutním zvětšením* renty, neboť nestoupla jen suma renty, ale i míra renty. Zvýšila se cena kvarteru pšenice atd. Nelze to vysvětlit ani *znehodnocením peněz*; tím by se mohlo vysvětlit nejvýš to, proč — při velkém vzestupu produktivity v průmyslu — klesly ceny průmyslových produktů, a ceny zemědělských produktů tedy relativně stouply. Znehodnocení peněz by nemohlo vysvětlit, proč *kromě* tohoto *relativního stoupání* ceny zemědělských produktů neustále stoupají absolutně.

Nedá se to vysvětlit ani jako *důsledek* poklesu míry zisku. Poklesem míry zisku nelze *nikdy* vysvětlit změnu *cen*, nýbrž jen *změnu* v rozdělování hodnoty nebo *ceny* mezi pozemkového vlastníka, průmyslníka a dělníka.

Pokud jde o *znehodnocení peněz*, předpokládejme, že 1 libra št. se nyní rovná 2 librám št. Kvarter pšenice, který stál dříve 2 libry št., stojí nyní 4 libry št. Jestliže průmyslový produkt zlevnil na $^1/_{10}$, pak by se jeho hodnota, která byla dříve 20 šilinků, nyní rovnala 2 šilinkům. Tyto 2 šilinky se však nyní rovnají 4 šilinkům. Znehodnocení peněz, stejně jako neúroda, mohlo by tu ovšem mít vliv.

|| 507 | Necháme-li však toto všechno stranou, můžeme předpokládat, že se při *tehdejším stavu zemědělství* (u pšenice) přešlo k obdělávání *neúrodné* půdy. Tato půda se stala později úrodnou, protože diferenciální renty — co do své míry — klesly, jak dokazuje nejlepší barometr, ceny pšenice.

Nejvyšší ceny připadají na léta 1800 a 1801 a na léta 1811 a 1812; v prvním případě to byla neúrodná léta a v druhém léta maximálního

znehodnocení peněz. Stejně i léta 1817 a 1818 byla léty znehodnocení peněz. Vyloučíme-li však tato léta, dostaneme nepochybně (později se na to ještě podívat) průměrnou cenu.

Při porovnávání cen pšenice atd. v různých letech je důležité zároveň porovnávat *vyrobená množství* produktu s cenou za 1 kvarter, protože jedině takto se ukáže, jaký vliv má na cenu dodatečné množství vyrobeného obilí.

### *Průměrné ceny pšenice*

*I*

| | Roční průměrná cena | Nejvyšší cena | Nejnižší cena |
|---|---|---|---|
| 1641—1649 | 60 šil. $5^2/_8$ p. | 75 šil. 6 p. (1645) | 42 šil. 8 p. (1646) |
| 1650—1659 | 45 šil. $8^9/_{10}$ p. | 68 šil. 1 p. (1650) | 23 šil. 1 p. (1651) |
| 1660—1669 | 44 šil. 9 p. | 65 šil. 9 p. (1662) | 32 šil. 0 p. (1666 a 1667) |
| 1670—1679 | 44 šil. $8^9/_{10}$ p. | 61 šil. 0 p. (1674) | 33 šil. 0 p. (1676) |
| 1680—1689 | 35 šil. $7^8/_{10}$ p. | 41 šil. 5 p. (1681) | 22 šil. 4 p. (1687) |
| 1690—1699 | 50 šil. $^4/_{10}$ p. | 63 šil. 1 p. (1695) | 30 šil. 2 p. (1691) |

*II*

| | Roční průměrná cena | Nejvyšší cena | Nejnižší cena |
|---|---|---|---|
| | | v desetiletém období | |
| 1700—1709 | 35 šil. $^1/_{10}$ p. | 69 šil. 9 p. (1709) | 25 šil. 4 p. (1707) |
| 1710—1719 | 43 šil. $6^7/_{10}$ p. | 69 šil. 4 p. (1710) | 31 šil. 1 p. (1719) |
| 1720—1729 | 37 šil. $3^7/_{10}$ p. | 48 šil. 5 p. (1728) | 30 šil. 10 p. (1723) |
| 1730—1739 | 31 šil. $5^5/_{10}$ p. | 58 šil. 2 p. (1735) | 23 šil. 8 p. (1732) |
| 1740—1749 | 31 šil. $7^9/_{10}$ p. | 45 šil. 1 p. (1740) | 22 šil. 1 p. (1743 a 1744) |

*III*

| | Roční průměrná cena | Nejvyšší cena | Nejnižší cena |
|---|---|---|---|
| | | v desetiletém období | |
| 1750—1759 | 36 šil. $4^{5}/_{10}$ p. | 53 šil. 4 p. (1757) | 28 šil. 10 p. (1750) |
| 1760—1769 | 40 šil. $4^{9}/_{10}$ p. | 53 šil. 9 p. (1768) | 26 šil. 9 p. (1761) |
| 1770—1779 | 45 šil. $3^{2}/_{10}$ p. | 52 šil. 8 p. (1774) | 33 šil. 8 p. (1779) |
| 1780—1789 | 46 šil. $9^{2}/_{10}$ p. | 52 šil. 8 p. (1783) | 35 šil. 8 p. (1780) |
| 1790—1799 | 57 šil. $6^{5}/_{10}$ p. | 78 šil. 7 p. (1796) | 43 šil. 0 p. (1792) |

*IV*

| | Roční průměrná cena | Nejvyšší cena | Nejnižší cena |
|---|---|---|---|
| | | v desetiletém období | |
| 1800—1809 | 84 šil. $8^{5}/_{10}$ p. | 119 šil. 6 p. (1801)<br>113 šil. 10p. (1800) | 58 šil. 10 p. (1803) |
| 1810—1819 | 91 šil. $4^{8}/_{10}$ p. | 126 šil. 6 p. (1812)<br>109 šil. 9 p. (1813)<br>106 šil. 5 p. (1810) | 65 šil. 7 p. (1815)<br>74 šil. 4 p. (1814)<br>74 šil. 6 p. (1819) |
| 1820—1829 | 58 šil. $9^{7}/_{10}$ p. | 68 šil. 6 p. (1825) | 44 šil. 7 p. (1822) |
| 1830—1839 | 56 šil. $8^{5}/_{10}$ p. | 66 šil. 4 p. (1831) | 39 šil. 4 p. (1835) |
| 1840—1849 | 55 šil. $11^{4}/_{10}$ p. | 69 šil. 5 p. (1847) | 44 šil. 6 p. (1849) |
| 1850—1859 | 53 šil. $4^{7}/_{10}$ p. | 74 šil. 9 p. (1855) | 40 šil. 4 p. (1850) |

Za 50 let, tj. *od roku 1650 do roku 1699*, byla průměrná (roční) cena pšenice *44 šilinků* $2^{1}/_{5}$ *pence*.

Během období (9 let) od 1641 do 1649 byla nejvyšší roční průměrná cena — 75 šilinků 6 pencí — v revolučním roce 1645, pak 71 šilinků 1 penny v roce 1649, 65 šilinků 5 pencí v roce 1647 a nejnižší cena 42 šilinků 8 pencí byla v roce 1646. (Viz tab. I.)

*Průměrná cena* (roční) za 50 let *od roku 1700 do roku 1749: 35 šilinků* $9^{29}/_{50}$ *pence.* (Viz tabulku II.)

|| 508 |

*Roční průměr za 50 let od roku 1750 do roku 1799: 45 šilinků* $3^{13}/_{50}$ *pence.* (Viz tabulku III.)

*Roční průměr za 50 let od 1800 do 1849: 69 šilinků* $6^{9}/_{50}$ *pence.*
*Roční průměr za 60 let od 1800 do 1859: 66 šilinků* $9^{14}/_{15}$ *pence.*
*Tudíž roční průměry:*

| | |
|---|---|
| 1641—1649 | 60 šilinků $5^{2}/_{3}$ pence |
| 1650—1699 | 44 šilinků $2^{1}/_{5}$ pence |
| 1700—1749 | 35 šilinků $9^{29}/_{50}$ pence |
| 1750—1799 | 45 šilinků $3^{13}/_{50}$ pence |
| 1800—1849 | 69 šilinků $6^{9}/_{50}$ pence |
| 1850—1859 | 53 šilinků $4^{7}/_{10}$ pence |

(Viz tabulku IV.)

*

Sám *West* říká:

„Zlepší-li se stav zemědělství, lze na půdě druhé a třetí jakosti dosáhnout produktu se stejně nízkými náklady jako za starého systému na půdě první jakosti". (*Sir Edw[ard] West, „Price of Corn and Wages of Labour", Londýn 1826,* str. 98.)

## [7. HOPKINSOVA DOMNĚNKA O ROZDÍLU MEZI ABSOLUTNÍ RENTOU A DIFERENCIÁLNÍ RENTOU; VYSVĚTLENÍ POZEMKOVÉ RENTY SOUKROMÝM VLASTNICTVÍM PŮDY]

*Hopkins* správně postihuje rozdíl mezi *absolutní* a *diferenciální rentou:*

„Princip konkurence, který zmenožňuje existenci dvou měr zisku v téže zemi, určuje *relativní renty*, ale ne *všeobecný průměr renty.*" (*Th[omas] Hopkins, „On Rent of Land, and its Influence on Subsistence and Population", Londýn 1828, str. 30.*)

|| 508a | *Hopkins* dělá tento rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací, anebo, jak říká, mezi prací primární a sekundární:

„Kdyby byli *všichni* pracovníci zaměstnáni za týmž účelem nebo s týmž cílem jako brusič démantů a operní zpěváci, nebylo by tu v krátké době žádné *bohatství* na jejich vydržování, neboť *pak by se nic z vyrobeného bohatství nestávalo kapitálem.* Kdyby byla značná část dělníků takto zaměstnána, byly by mzdy nízké, protože jen relativně malé části z toho, co se vyrobilo, by se použilo jako kapitálu, avšak kdyby bylo takto zaměstnáno jen málo pracovníků, a tudíž téměř všichni by byli rolníky, obuvníky, tkalci atd., pak by se vyrábělo mnoho kapitálu a mzdy *by mohly* být poměrně vysoké." (Cit. dílo, str. 84—85.) „Do jedné řady s brusiči démantů a zpěváky by bylo třeba postavit všechny, kteří pracují na landlordy nebo na rentiéry a kteří dostávají část jejich důchodu jako mzdu, fakticky všechny, jejichž práce *se omezuje* jen na výrobu takových věcí, které poskytují požitky landlordům a rentiérům, a kteří odměnou za svou práci dostávají část landlordovy renty nebo rentiérova důchodu. Ti všichni jsou produktivní pracovníci, ale celá jejich práce má za účel přeměňovat bohatství, které existuje ve formě renty a důchodu, v nějakou jinou formu, která bude landlorda a rentiéra více uspokojovat; proto jsou to *sekundární* výrobci. Všichni ostatní pracovníci jsou *primární* výrobci." (Cit. dílo, str. 85.)

Démant a zpěv, obojí se tu považuje za zpředmětněnou práci, je možno přeměnit — jako všechno zboží — *v peníze* a *jako peníze* v kapitál. Ale při této přeměně peněz v kapitál je třeba rozlišovat dvojí. Všechna zboží lze přeměnit v peníze a jako peníze v kapitál, protože v *peněžní* formě se stírá jejich užitná hodnota a její zvláštní naturální forma. Jsou zpředmětněnou prací v té společenské formě, v níž tato práce je směnitelná za každou reálnou práci, a tudíž může být přeměněna v jakoukoli formu reálné práce. Naproti tomu to, zda zboží, která jsou produktem práce, mohou znovu vejít jako taková do produktivního kapitálu jako jeho prvek, závisí na tom, zda jim charakter jejich užitné hodnoty dovolí znovu vejít do výrobního procesu, ať už jako objektivní podmínky práce (nástroje a materiál), nebo jako subjektivní podmínky práce (životní prostředky dělníků) — tudíž jako prvky konstantního nebo variabilního kapitálu.

„V Irsku činí podle střízlivého výpočtu a podle soupisu z roku 1821 celý čistý produkt, který připadá landlordům, státu a příjemcům desátků, $20^3/_4$ miliónu liber št., úhrn mezd pak jen 14 114 000 liber št." (Cit. dílo, str. 94.)

„Zemědělci v Itálii platí všeobecně polovinu, ba i víc než polovinu produktu

jako rentu landlordovi, a to při nevysoké úrovni zemědělství a nepatrném vybavení fixním kapitálem. Větší část obyvatelstva tvoří sekundární výrobci a pozemkoví vlastníci, a primární výrobci jsou všeobecně ubohou a degradovanou třídou." (Cit. dílo, str. 101—102.)

„Stejně tomu bylo ve Francii za Ludvíka XIV. [XV. a XVI.]. Podle [Arthura] Younga činily renty, desátky a daně 140 905 304 liber št. Zemědělství bylo přitom v ubohém stavu. Francie měla tehdy 26 363 074 obyvatel. I kdyby bylo pracujícího obyvatelstva 6 miliónů, což je příliš vysoký odhad, musela by každá rodina odvést ročně, přímo nebo nepřímo, průměrně 23 liber št. čistého bohatství pozemkovým vlastníkům, církvi a státu." Podle Youngových údajů — a vezmeme-li v úvahu ještě různé jiné věci — připadne na dělnickou rodinu „ročně 42 liber št. 10 šilinků produktu, z čehož musí 23 liber št. zaplatit jiným a 19 liber št. 10 šilinků jí zůstane na vlastní existenci". (Cit. dílo, str. 102—104.)

*Závislost [počtu] obyvatelstva na kapitálu:*

„Omyl pana Malthuse a jeho následovníků se zakládá na předpokladu, že zmenšení počtu dělnického obyvatelstva nebude mít za následek *přiměřené zmenšení kapitálu.*" (Cit. dílo, str. 118.) „Pan Malthus zapomíná, že poptávka" [po dělnících] „je omezena *prostředky, které jsou k dispozici na mzdy*, a že tyto prostředky nevznikají samy sebou, ale jsou vždy *předem vytvořeny prací.*" (Cit. dílo, str. 122.)

To je správný názor na *akumulaci kapitálu.* Avšak [Hopkins nevidí, že] tyto prostředky mohou vzrůstat, tj. může vzrůstat i množství nadvýrobku nebo nadpráce, aniž rovnoměrně vzrůstá množství vynaložené práce.

„Je zvláštní toto velké úsilí vydávat *nadbytečné* bohatství za něco *výhodného* pro pracující třídu, protože jí dává *pracovní příležitost.* Avšak je naprosto zřejmé, že ||509| to může dělat ne proto, že je *nadbytečné*, nýbrž proto, že je *bohatstvím, které bylo vytvořeno prací.* Přitom se na druhé straně dodatečné množství práce vydává za něco *škodlivého* pro pracující třídu, ačkoli tato práce vyrábí třikrát víc, než spotřebuje." (Cit. dílo, str. 126.)

„Kdyby se použitím lepších strojů mohl celý původní produkt zvýšit z 200 na 250 nebo 300, kdežto na *nadbytečné* bohatství a zisk by připadalo jen 140 jako dříve, pak je jasné, že na fond mezd pro primární výrobce by zůstalo 110 nebo 160 místo 60." (Cit. dílo, str. 128.)

„Postavení dělníků se *zhoršuje* buď proto, že se ochromuje jejich výrobní síla, nebo že se jim odnímá, co vyrobili." (Cit. dílo, str. 129.)

„Ne, říká pan Malthus, *‚tíha vašeho břemene* nemá naprosto nic společného s vaší bídou; vaše bída vyplývá pouze z toho, že je *příliš mnoho lidí, kteří nesou* toto břemeno'." (Cit. dílo, str. 134.)

„Ve všeobecném principu, že *výrobní náklady* určují směnnou hodnotu všech

zboží, nejsou zahrnuty *původní suroviny* [půda, voda, nerosty]; avšak nárok, který mají na produkt jejich *majitelé*, vede k tomu, že *pozemková renta* vchází do hodnoty." (*Th*[*omas*] *Hopkins*, „*Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages and the Value of Money*", *Londýn 1822*, str. 11.)

„*Renta* čili daň za používání [*půdy*] vzniká zcela přirozeně z *vlastnictví* nebo ze zavedení *vlastnického práva*." (Cit. dílo, str. 13.)

„Rentu může poskytovat všechno, co má tyto vlastnosti: Za prvé, musí to být poměrně vzácné; za druhé, musí to napomáhat práci při velkém výrobním úsilí." (Cit. dílo, str. 14.) „Nelze ovšem předpokládat případ, kdy půdy je ve *srovnání s prací a s kapitálem, které by se na ni mohly vynaložit, tolik*" ⟨nadbytek nebo nedostatek půdy je ovšem *relativní*, vzhledem k množstvím práce a kapitálu, která jsou k dispozici⟩, „že by nebylo možné žádat daň ve formě renty, protože půda není vzácná." (Cit. dílo, str. 21.)

„V některých zemích může vlastník půdy vyždímat 50 %, v jiných ani ne 10 %. V úrodných oblastech Východu může člověk žít z $^1/_3$ produktu své práce, kterou vynaložil na půdu; naproti tomu v některých částech Švýcarska a Norska by mohlo vymáhání 10 % zemi vylidnit... Nevidíme žádné jiné *přirozené* hranice renty, kterou lze vymáhat, kromě omezené platební schopnosti plátců" (cit. dílo, str. 31) a — tam, „kde existují horší půdy — *konkurence horších půd s lepší*". (Cit. dílo, str. 33—34.)

„V Anglii je mnoho obecní půdy, jejíž přirozená úrodnost se vyrovná úrodnosti, kterou měla *velká část nyní obdělávané půdy předtím, než se začala obdělávat*; a přesto jsou *náklady nutné na kultivaci takovéto obecní půdy tak vysoké, že by tato půda nemohla přinášet obvyklé úroky z peněz, kterých by se na její kultivaci použilo, a na zaplacení renty za přirozenou úrodnost půdy by už nezbylo nic*: a to přes všechny výhody vyplývající z bezprostředního použití práce, jíž by se pomohlo vhodným použitím kapitálu a jež by byla zásobena levně vyrobeným průmyslovým zbožím, a přes dobré cesty v sousedství atd.... Nynější pozemkové vlastníky lze považovat za *majitele celé akumulované práce, která se po staletí vynakládala, aby se půda přivedla na nynější úroveň produktivity*." (Cit. dílo, str. 35.)

Tato okolnost je velmi důležitá pro pozemkovou rentu, zejména tehdy, když počet obyvatelstva náhle značně vzroste, jak tomu bylo v letech 1780—1815 v důsledku rozvoje průmyslu, a když se proto *náhle* začne obdělávat velká část dosud neobdělávaných pozemků. Nově obdělávaná půda může být stejně úrodná, ba úrodnější, než byla stará půda, *než* se v ní akumulovala *kultura staletí*. Od nové půdy se však požaduje — *nemá-li* prodávat svůj produkt za *vyšší* cenu —, aby se její úrodnost rovnala, *za prvé*, přirozené úrodnosti obdělávané ‖ 510 | půdy a, *za druhé*, její *umělé* úrodnosti, které dosáhla kultivací a která se nyní *stala její přirozenou úrodností*. Nově

obdělávaná půda by tedy musela být mnohem úrodnější, než byla stará půda *předtím*, než se začala obdělávat.

Někdo však může říci:

Úrodnost obdělávané půdy vyplývá především z její přirozené úrodnosti. Závisí tedy na přirozených vlastnostech nově obdělávané půdy, zda má nebo nemá tuto úrodnost pocházející od přírody a podmíněnou přírodními faktory. Tato úrodnost v obou případech nic nestojí. Druhá část úrodnosti obdělávané půdy je vytvořena uměle a je výsledkem kultivace, vložení kapitálu. Tato část produktivity stála však výrobní náklady, které se vracejí zpět ve formě úroku z fixního kapitálu vloženého do půdy. Tato část pozemkové renty je pouze úrokem z fixního kapitálu připojeného k půdě, a proto vchází do výrobních nákladů produktu půdy, která se obdělává už dávno. Do nově obdělávané půdy je tudíž třeba jen vložit týž kapitál a ona také získá tuto druhou část úrodnosti; stejně jako v prvním případě vejdou i zde úroky z kapitálu vynaloženého na vytvoření této úrodnosti do ceny produktu. Proč by se tedy nová půda — aniž by byla nepoměrně úrodnější — nemohla obdělávat bez zvýšení ceny produktu? Je-li přirozená úrodnost stejná, vytváří se rozdíl jedině vložením kapitálu, a úrok z tohoto kapitálu vchází v obou případech stejnou měrou do výrobních nákladů.

Tato úvaha je však nesprávná. Část *nákladů* na kultivaci půdy atd. se už dál neplatí, protože takto vytvořená úrodnost, jak poznamenává už *Ricardo*, je zčásti srostlá s *přirozenou kvalitou* půdy (například náklady na klučení, odvodňování, vysušování, vyrovnávání, na chemickou změnu složení půdy v důsledku opakovaných chemických procesů atd.). Nově obdělávaná půda — kdyby měla prodávat svůj produkt za tutéž cenu jako poslední z obdělávaných půd — by tedy musela být dostatečně úrodná, aby jí tato *cena* kryla tu část nákladů na kultivaci, která vchází do jejích nákladů a která už přestala vcházet do *nákladů* dříve obdělávané půdy, kde už srostla s přirozenou úrodností půdy.

„Výhodně položený *vodní tok* je příkladem renty, která se platí z přivlastněného daru přírody takových mimořádně výjimečných vlastností. To velmi dobře chápou v průmyslových oblastech, kde se platí značné renty z malých vodních toků, zejména mají-li velký spád vody. Protože síla získaná z takovýchto toků

se rovná síle, kterou poskytují silné parní stroje, je jejich používání, i když se za ně musí platit vysoká renta, stejně výhodné, jako když se platí velké sumy za postavení a provoz parních strojů. Některé toky jsou větší, jiné menší. Jsou-li v blízkosti sídla továrny, je to rovněž výhoda, a má to za následek vyšší rentu. V hrabství York a Lancaster je rozdíl mezi rentami placenými za nejmenší a největší vodní toky pravděpodobně větší než rozdíl mezi rentami placenými za padesát nejméně úrodných a padesát nejúrodnějších akrů, které se obdělávají společně." (Cit. dílo, str. 37—38.)

## [8. NÁKLADY NA KULTIVACI PŮDY. OBDOBÍ VZESTUPU A POKLESU CEN OBILÍ (1641—1859)]

Srovnáme-li výše roční průměrné ceny* a vyloučíme-li to, co bylo zaviněno za prvé znehodnocením peněz (1809—1813) a za druhé mimořádnou neúrodou, například roku 1800 a 1801, uvidíme, jak velký význam má okolnost, *kolik nové půdy* se začalo obdělávat v daném okamžiku nebo v daném období. Vzestup cen na obdělávaných pozemcích svědčí tu o *vzrůstu počtu obyvatelstva*, odtud i přebytek ceny [obilí nad hodnotou]; na druhé straně totéž zvýšení poptávky nutí k obdělávání nové půdy. Jestliže se toto množství obdělávané půdy *relativně* velmi zvýšilo, pak stoupající cena, *vyšší cena* ve srovnání s dřívějším obdobím, dokazuje jen to, že do dodatečného množství vyrobených potravin vchází velká část *nákladů na kultivaci*. Kdyby cena obilí nestoupla, nebylo by se bývalo toto dodatečné množství vyrobilo. Účinek *tohoto zvýšení výroby*, pokles ceny, se může projevit teprve později, protože do ceny potravin vyrobených nedávno vloženými kapitály vchází takový prvek výrobních nákladů nebo ceny, který u dřívějších vkladů kapitálu do půdy nebo u obdělávaných částí půdy už dávno zmizel. Rozdíl by byl ještě větší, kdyby díky zvýšené produktivitě práce značně neklesly náklady na obdělávání nové půdy ve srovnání s náklady na kultivaci půdy v dřívějších dobách.

|| 511 | Přeměnění nové půdy — ať už je úrodnější, stejně úrodná nebo méně úrodná než stará půda — její uvedení do takového stavu

* Viz tento svazek, str. 138-139. (*Pozn. red.*)

(a tento stav je dán všeobecnou mírou připravenosti pro kulturu, převládající na půdě, která se už obdělává), v němž je *způsobilá* k tomu, aby se na ní dalo použít kapitálu a práce za *týchž podmínek*, za nichž se v průměru používá kapitálu a práce na půdě už obdělávané; tuto přípravu je nutno zaplatit náklady na přeměnu neobdělávané půdy v půdu obdělávanou. Tento rozdíl v nákladech musí být uhrazen nově obdělávanou půdou. Jestliže tento rozdíl nevchází do ceny produktu nově obdělané půdy, je to možné jen ve dvou případech. *Buď* se produkt nově obdělávané země neprodává *za svou skutečnou hodnotu*. Jeho cena je nižší než jeho hodnota, jak tomu skutečně bývá u většiny půdy, která nenese rentu, protože cenu jejího produktu neurčuje *jeho vlastní hodnota*, nýbrž hodnota produktu pocházejícího z úrodnějších půd. *Anebo* nově obdělávaná půda musí být *tak úrodná*, že kdyby se její produkt prodával za jeho imanentní, jeho vlastní hodnotu, podle množství práce, která je v něm zpředmětněna, prodával by se za nižší cenu, než je cena produktu vypěstovaného na dříve obdělávané půdě.

Kdyby se rozdíl mezi *tržní cenou*, která je určována hodnotou produktu z dříve obdělávané půdy, a *imanentní hodnotou* produktu z nově obdělané půdy *rovnal například 5 %* a kdyby se naproti tomu *úrok*, vcházející do výrobních nákladů [tohoto produktu] vypočítaný z kapitálu, který byl vynaložen na to, aby se [nová půda] pozvedla na tutéž úroveň, jaká je obvyklá u staré půdy, rovnal rovněž 5 %, pak by nově obdělávaná půda dávala produkt, který by mohl při dřívější tržní ceně platit obvyklé mzdy, zisky a renty. Kdyby úrok z použitého kapitálu činil jen 4 %, kdežto úrodnost nové půdy by převyšovala úrodnost starších půd víc než o 4 %, dávala by tržní cena — po odečtení 4 % úroků z kapitálu, jehož se použilo, aby se nová půda uvedla do „obdělavatelného" stavu — přebytek, čili produkt by se mohl prodávat za nižší cenu, než je *tržní cena, kterou určuje hodnota* produktu nejméně úrodné půdy. V důsledku toho by se zároveň s tržní cenou produktu všeobecně snížily i renty.

*Absolutní renta* je přebytek *hodnoty* nad *průměrnou cenou* suroviny. *Diferenciální renta* je přebytek *tržní ceny* produktu vyrobeného na úrodnějších půdách nad *hodnotou* jejich vlastního produktu.

Jestliže tedy v obdobích, kdy se relativně velká část dodatečných potravin potřebných pro rostoucí počet obyvatelstva, vyrábí na půdě, která byla právě přeměněna z neúrodné v úrodnou, *cena suroviny* stoupá nebo zůstává nezměněna, pak tato stálost nebo tento vzestup cen nedokazuje, že se úrodnost půdy snížila, nýbrž dokazuje jen to, že úrodnost půdy nevzrostla v takové míře, aby vyrovnala nový prvek výrobních nákladů, který tvoří úroky z kapitálu použitého na to, aby se nově obdělávaná půda přivedla na úroveň obvyklých podmínek výroby, za nichž se v daném vývojovém stadiu obdělávají staré půdy.

Dokonce tedy ani to, že *cena zůstává nezměněna nebo stoupá*, nedokazuje — je-li relativní množství nově obdělávané půdy v různých obdobích různé —, že nová půda je neúrodná anebo že poskytuje *méně produktu*; dokazuje to jen to, že do hodnoty jejích produktů vstupuje prvek nákladů, který už u půd obdělávaných dříve zanikl, a že tento nový prvek nákladů zůstává, ačkoli za nových výrobních podmínek náklady na kultivaci půdy velice poklesly proti nákladům nutným k tomu, aby se stará půda přivedla ze svého *původního, přirozeného* stavu úrodnosti do svého nynějšího stavu. Bylo by tedy třeba zjistit, jaká byla v různých || 512 | obdobích *relativní proporce* ohrazených pozemků.

Ostatně výše uvedená tabulka (str. 507-508) nám ukazuje:

Zkoumáme-li *desetiletá období*, ukazuje se, že *období 1641—1649 stojí výš* než kterékoli jiné desetileté období do roku 1860, s výjimkou desetiletí 1800—1809 a 1810—1819.

Zkoumáme-li *padesátiletá období*, ukazuje se, že období *1650—1699* stojí výš než období *1700—1749* a období *1750—1799* výš než období 1700—1749 a níž než období 1800—1849 (nebo 1810 až 1859).

V období 1810—1859 ceny pravidelně klesají, kdežto v období 1750—1799 (i když průměrná cena v tomto padesátiletém období je nižší) zjišťujeme vzestupný pohyb; je to právě tak pravidelně vzestupný pohyb, jako byl v období 1810—1859 sestupný pohyb.

Skutečně, ve srovnání s obdobím 1641—1649 dochází všeobecně k neustálému poklesu průměrných cen za desetileté období, až

v obou posledních desetiletích první poloviny 18. století dosahuje tento pokles *maxima (nejnižšího bodu)*.

*Od poloviny 18. století* nastává vzestup, který začíná u ceny (36 šilinků $4^{5}/_{10}$ pence v období 1750—1759), která je nižší než průměrná cena v druhé polovině 17. století a přibližně odpovídá (je poněkud vyšší) průměrné ceně za padesátileté období 1700—1749 (35 šilinků $9^{29}/_{50}$ pence), tedy ceně z *první* poloviny 18. století. Tento vzestupný pohyb progresívně pokračuje i ve dvou desetiletích 1800—1809 a 1810—1819. V posledním z nich dosahuje svého akmé*. Od té doby pak nastává opět pravidelný sestupný pohyb. Vezmeme-li průměr za období vzestupu 1750—1819, jeho průměrná cena (něco víc než 57 šilinků za 1 kvarter) se přibližně rovná výchozímu bodu období poklesu, které začíná rokem 1820 (tj. něco přes 58 šilinků v desetiletí 1820—1829) — stejně jako se výchozí bod druhé poloviny 18. století přibližně rovná průměrné ceně jeho první poloviny.

Jak velice mohou ovlivnit průměrné číslo jednotlivé okolnosti, jako je neúroda, znehodnocení peněz atd., ukazuje kterýkoli početní příklad. Například 30 + 20 + 5 + 5 + 5 = 65. Průměr je 13, ačkoli poslední tři čísla jsou zde pokaždé jen pětky. Naproti tomu 12 + 11 + 10 + 9 + 8 [= 50]. Průměr je 10, ačkoli kdybychom v prvním příkladě vyškrtli výjimečná čísla 30 a 20, byl by průměr kterýchkoli tří let ve druhém příkladě vyšší.

Odečteme-li diferencované náklady kapitálu, který byl postupně vložen na kultivování půdy a který po určité období vchází do výrobních nákladů jako zvláštní položka, budou možná ceny v letech 1820—1859 nižší, než byly kdykoli dříve. A to zřejmě strašilo v hlavě hlupákům, kteří vysvětlují rentu jako úrok z fixního kapitálu vloženého do půdy.

* — vyvrcholení. (*Pozn. red.*)

## [9. ANDERSON CONTRA MALTHUS. ANDERSONOVA TEZE O STOUPAJÍCÍ PRODUKTIVITĚ ZEMĚDĚLSTVÍ A JEJÍM VLIVU NA DIFERENCIÁLNÍ RENTU]

*Anderson* říká v „*A calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain*", *Londýn 1801:*

„Od roku 1700 do roku 1750 neustále klesaly ceny pšenice, a to z 2 liber št. 18 šilinků 1 pence na 1 libru št. 12 šilinků 6 pencí za kvarter; od roku 1750 do roku 1800 ceny pšenice neustále stoupaly, a to z 1 libry št. 12 šilinků 6 pencí na 5 liber št. 10 šilinků za kvarter." (Cit. dílo, str. 11.)

Neměl tedy na rozdíl od Westa, Malthuse a Ricarda před očima jednostranně stoupající stupnici obilních cen (od 1750 do 1813), nýbrž naopak dvojí jev: celé století, jehož první polovina vykazuje neustále klesající a druhá neustále stoupající stupnici cen obilí. Anderson přitom výslovně poznamenává:

„Počet obyvatelstva vzrůstal stejně v první jako ve druhé polovině 18. století." (Cit. dílo, str. 12.)

Je rozhodný nepřítel populační teorie[46] a výslovně zdůrazňuje, že půdu lze rostoucí měrou a trvale zlepšovat.

„Půdu lze chemickým působením a obděláváním *neustále zlepšovat.*" (Cit. dílo, str. 38.)[47]

||513| „Za rozumného systému hospodaření může produktivita půdy rok od roku vzrůstat po dobu, jejíž hranice nelze stanovit, až nakonec dosáhne výše, kterou si snad nyní nedovedeme ani představit." (Cit. dílo, str. 35—36.)

„S jistotou lze říci, že nynější počet obyvatelstva je ve srovnání s tím počtem obyvatelstva, který by tento ostrov mohl uživit, tak nepatrný, že má jistě velmi daleko k tomu, aby vzbuzoval nějaké vážné obavy." (Cit. dílo, str. 37.)

„Všude, kde vzrůstá počet obyvatelstva, musí současně vzrůstat i produkt země, *jestliže se nějakým morálním vlivům nedovolí, aby narušovaly ekonomii přírody.*" (Cit. dílo, str. 41.)

„Populační teorie" je „nejnebezpečnější předsudek". (Cit. dílo, str. 54.) Na historických příkladech se snaží dokázat, že „produktivita zemědělství" stoupá se vzrůstem a klesá s poklesem počtu obyvatelstva. (Cit. dílo, str. 55, 56, 60, 61 a násl.)

Při správném pochopení *renty* musela ovšem vzniknout především myšlenka, že renta nepochází z půdy, nýbrž z *produktu zemědělství*,

tj. z práce, z *ceny produktu práce*, například pšenice — z *hodnoty* zemědělského produktu, z práce vynaložené na půdě a ne ze samé půdy —, a to Anderson správně zdůrazňuje.

„Ne renta z půdy určuje cenu jejího produktu, nýbrž cena tohoto produktu určuje pozemkovou rentu, i když cena tohoto produktu bývá často nejvyšší v zemích, kde je renta nejnižší."

⟨Renta nemá tudíž nic společného s *absolutní* produktivitou zemědělství.⟩

„Zdá se, že to je paradox, který vyžaduje vysvětlení.

V každé zemi jsou různé druhy půdy, které se svou úrodností od sebe značně odlišují. Předpokládejme, že jsou rozděleny do různých kategorií, které označíme písmeny *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *F* atd. Kategorie *A* zahrnuje nejúrodnější půdy, další písmena označují různé kategorie půdy, které jsou postupně, čím více se vzdalují od první kategorie, méně úrodné. Protože *náklady na obdělávání nejméně úrodné půdy jsou stejně velké nebo větší než náklady na obdělávání nejúrodnější půdy*, nutně z toho vyplývá, že *prodává-li se stejné množství obilí bez ohledu na to, ze kterého pole pochází, za stejné ceny*, musí být zisk z obdělávání nejúrodnější půdy mnohem vyšší než zisk z jiných půd,"

⟨jde o přebytek ceny produktu nad náklady čili nad cenou zálohovaného kapitálu⟩

„a protože se tento zisk zmenšuje v té míře, jak se zmenšuje úrodnost, musí nakonec *dojít* k tomu, že *náklady na obdělávání* některé z nižších kategorií půdy se *rovnají hodnotě celého produktu.*" (Cit. dílo, str. 45—48.)

Poslední půda neplatí žádnou rentu. (Citováno podle *McCullocha*, „The Literature of Political Economy", Londýn 1845. *Mc* [*Culloch*] zde cituje z „An Enquiry into the Nature of the Corn Laws" nebo z „*Recreations in Agriculture, Natural History, Arts etc.*", *Londýn 1799 — 1802?* Prověřit v muzeu.)

To, co zde Anderson nazývá „*hodnotou* celého produktu", není zřejmě podle jeho představy nic jiného než *tržní cena*, za niž se produkt prodává, ať roste na lepší nebo na horší půdě. Tato „cena" (hodnota) poskytuje u úrodnějších druhů půdy větší nebo menší přebytek nad náklady. U posledního produktu nikoli. U tohoto produktu se *průměrná cena* — tj. cena určená výrobními náklady plus průměrným ziskem — shoduje s jeho tržní cenou, a neexistuje tu tedy žádný mimořádný zisk, který podle Andersona jedině může vytvářet rentu. U Andersona se renta rovná přebytku *tržní ceny*

produktu nad jeho *průměrnou cenou.* (Teorie hodnoty Andersona ještě vůbec neznepokojuje.) Shoduje-li se tedy v důsledku mimořádné neúrodnosti půdy *průměrná cena* produktu této půdy s *tržní cenou* produktu, tento přebytek odpadá, tj. v tom případě tu nevzniká fond pro vytváření renty. Anderson neříká, že poslední obdělávaná půda *nemůže nést žádnou rentu.* Říká jen tolik, že jestliže „dojde k tomu", že výdaje (výrobní náklady plus průměrný zisk) jsou tak velké, že rozdíl mezi tržní cenou produktu a jeho průměrnou cenou odpadá, odpadá i renta, a že k tomu musí dojít, jestliže se po stupnici sestupuje stále níž. Anderson výslovně říká, že předpokladem takovéhoto vytváření renty je určitá, *stejná tržní cena* pro stejná množství produktů, které se vyrábějí za nestejnoměrně příznivých podmínek výroby. Mimořádný zisk čili přebytek zisku na lepších druzích půdy ve srovnání s horšími je nutný, říká, *„jestliže stejné množství obilí,* ať pochází z *kteréhokoli* pole, se prodává *za stejnou cenu"* — jestliže se tedy předpokládá všeobecná tržní cena.

|| 514 | Anderson se rozhodně nedomnívá, jak by se mohlo zdát podle výše uvedeného místa, že různé *stupně úrodnosti* jsou pouhým produktem přírody. Naopak, podle jeho názoru

„nekonečná rozmanitost půd" pochází částečně z toho, že „původní stav těchto půd byl různými způsoby obdělávání, jež se na nich dříve uplatňovaly, hnojením atd., změněn, takže jsou v docela jiném stavu" atd. (*„An Inquiry into the Causes etc.", Edinburgh 1779, str. 5.)*

Na jedné straně pokrok produktivity všeobecné práce usnadňuje zúrodňování půdy; na druhé straně kultivace zvětšuje rozdíly mezi půdami, neboť je docela možné, že půda *A*, která je obdělávána, a půda *B*, která není obdělávána, byly původně stejně úrodné, odečteme-li od úrodnosti půdy *A* tu část úrodnosti, která se u této půdy nyní sice zdá přirozená, ale byla jí dříve přidána *uměle.* Samo obdělávání tedy zvětšuje rozdíly v přirozené úrodnosti mezi obdělávanou a neobdělávanou půdou.

Anderson výslovně říká, že půda, u jejíhož produktu se průměrná cena a tržní cena shodují, nemůže platit *žádnou* rentu:

„Vezměme dvě pole, jejichž produkt je přibližně takový jako ve výše uvedeném případě, tj. na jednom poli 12 bušlů, které kryjí náklady, a na druhém 20 bušlů; není-li *k jejich zlepšení* zapotřebí žádných *bezprostředních výdajů,* může

pachtýř z druhého pole platit dokonce větší rentu než například 6 bušlů, kdežto z prvního pole nemůže platit žádnou rentu. Jestliže 12 bušlů právě stačí uhradit náklady na obdělávání, pak za *obdělávanou* půdu, která nese jen 12 bušlů, nelze platit žádnou rentu." („*Essays. Relating to Agriculture and Rural Affairs*", *Edinburgh a Londýn 1775—1796*, sv. III, str. 107—109.)

Bezprostředně pak pokračuje:

„Přesto nelze očekávat, že *dosáhne-li* [pachtýř] většího produktu *bezprostředně* vynaložením vlastního kapitálu a vlastním úsilím, *bude moci* platit přibližně stejnou *část* produktu jako rentu; zůstane-li však půda *po určitou dobu trvale na stejně vysokém stupni úrodnosti*, bude ochoten zaplatit rentu v uvedené výši, i když půda *původně vděčí za tuto svou úrodnost* jeho vlastnímu úsilí." (Cit. dílo, str. 109—110.)

Předpokládejme tedy, že produkt nejlepší z obdělávaných půd je například 20 bušlů z akru; 12 bušlů z toho nahrazuje — podle předpokladu — náklady (zálohy plus průměrný zisk). Pak *lze* platit 8 bušlů jako rentu. Dejme tomu, že bušl stojí 5 šilinků; pak se 8 bušlů čili 1 kvarter rovná 40 šilinkům čili 2 librám št. a 20 bušlů ($2^1/_2$ kvarteru) se rovná 5 librám št. Z těchto 5 liber št. připadá na náklady 12 bušlů čili 60 šilinků, tj. 3 libry št. Zůstávají pak 2 libry št. čili 8 bušlů na zaplacení renty. Ze 3 liber št. tvořících náklady připadá při 10% míře zisku $54^6/_{11}$ šilinku na výdaje a $5^5/_{11}$ šilinku na zisk ($54^6/_{11}$: $5^5/_{11}$ = 100:10). Předpokládejme nyní, že pachtýř musí provést na neobdělané půdě — která je stejně úrodná, jako byla *původní* půda, jež nyní vynáší 20 bušlů — nejrůznější zlepšení, aby ji přivedl na takovou úroveň kultivace, jaká odpovídá všeobecné úrovni zemědělství. Nechť ho to stojí kromě výdajů $54^6/_{11}$ šilinku — anebo, započítáme-li do nákladů i zisk, kromě 60 šilinků — ještě dodatečné výdaje $36^4/_{11}$ šilinku; 10 % z těchto dodatečných výdajů rovná se $3^7/_{11}$ šilinku, a teprve za 10 let, bude-li po celou dobu prodávat 20 bušlů po 5 šilincích, bude moci začít platit rentu, teprve až se reprodukuje jeho kapitál. Od této doby by se pak uměle vytvořená úrodnost půdy počítala za původní a prospěch z toho by připadal pozemkovému vlastníkovi.

Ačkoli nově obdělávaná půda je tak úrodná, jako byla původně nejlepší z obdělávaných půd, přesto se tržní cena a průměrná cena produktu nově obdělávané půdy nyní shodují, protože do jeho

průměrné ceny vchází položka nákladů, která u nejlepší půdy, u níž uměle vytvořená a přirozená úrodnost do určité míry spadá v jedno, už zmizela. U nově obdělávané půdy je však ta část úrodnosti, která byla vytvořena uměle, vynaložením kapitálu, ještě naprosto odlišná od přirozené úrodnosti půdy. Nově obdělávaná půda, i když by byla původně stejně úrodná jako nejlepší z obdělávaných půd, by tedy *nemohla* platit *žádnou* rentu. Po deseti letech by však nejen mohla platit rentu, ale mohla by platit právě tak velkou rentu jako dříve *obdělávaný* nejlepší druh půdy.

Anderson tu tedy postihuje oba jevy:

1. že diferenciální renta, kterou dostává pozemkový vlastník, je zčásti výsledkem úrodnosti, kterou pachtýř půdě uměle přidal;

2. že tato umělá úrodnost se po uplynutí určité doby jeví jako původní produktivita samé půdy, protože se přeměnila sama půda a proces, v němž se tato přeměna uskutečnila, není už zjevný.

|| 515 | Zařídím-li si dnes přádelnu bavlny za 100 000 liber št., budu mít výkonnější přádelnu než můj předchůdce, který si ji zařídil před deseti lety. Za rozdíl, který existuje v produktivitě ve strojírenství, ve stavebnictví vůbec atd. mezi dneškem a dobou před deseti lety, neplatím. Naopak, umožňuje mi to, abych za továrnu o stejné výkonnosti zaplatil *méně*, anebo abych za *stejnou sumu* dostal továrnu s vyšší výkonností. V zemědělství je tomu jinak. Rozdíl mezi původní úrodností půdy se zvětšuje o tu část takzvané přirozené úrodnosti půdy, kterou ve skutečnosti kdysi *vytvořili* lidé, avšak nyní je organickou součástí půdy a nelze ji už od její původní úrodnosti odlišit. K tomu, aby byla neobdělaná půda o stejné původní úrodnosti přivedena na úroveň této *zvýšené* úrodnosti, nejsou v důsledku rozvoje produktivní síly všeobecné práce nutné stejné náklady, jaké byly nutné k tomu, aby přivedly původní úrodnost obdělávané půdy na úroveň její nynější, zdánlivě původní úrodnosti; nicméně i nyní jsou nutné větší nebo menší náklady, aby půda dosáhla stejné úrovně. Průměrná cena nového produktu je proto vyšší než průměrná cena produktu starého; rozdíl mezi tržní cenou a průměrnou cenou se tím zmenšuje a může dokonce úplně zmizet. Ale dejme tomu, že ve výše uvedeném případě je nově obdělávaná půda tak úrodná, že po dodatečném výdaji

40 šilinků (včetně zisku) dává místo 20 bušlů 28 bušlů. V tomto případě by mohl pachtýř platit 8 bušlů čili 2 libry št. renty. Ale proč? Protože nově obdělávaná půda dává o 8 bušlů víc než stará půda, takže při stejné tržní ceně poskytuje i přes vyšší průměrnou cenu týž přebytek ceny jako stará půda. Kdyby její úrodnost nebyla stála žádné dodatečné výdaje, byla by dvakrát vyšší než úrodnost staré půdy.* S těmito výdaji je přesně stejná.

## [10. NEUDRŽITELNOST RODBERTUSOVY KRITIKY RICARDOVY TEORIE RENTY. RODBERTUS NEPOCHOPIL ZVLÁŠTNOSTI KAPITALISTICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ]

*Nyní se vrátíme definitivně a naposledy k Rodbertusovi.*

„Tato teorie" (Rodbertusova teorie renty) „vysvětluje všechny jevy souvisící se mzdou, rentou atd... z *rozdělování produktu práce*, ke kterému nutně dochází, jsou-li dány dvě předběžné podmínky: dostatečná produktivita práce a vlastnictví půdy a kapitálu. Vysvětluje, že jedině dostatečná produktivita práce vytváří *ekonomickou možnost takového rozdělování*, protože díky této produktivitě dostává hodnota produktu tolik reálného obsahu, že z něho mohou současně žít i jiné osoby, které nepracují; tato teorie též vysvětluje, že jedině vlastnictví půdy a kapitálu vytváří *právní skutečnost takového rozdělování*, protože nutí dělníky, aby se o *svůj produkt rozdělili* s nepracujícími vlastníky půdy a kapitálu, a to dokonce v takovém poměru, že právě oni, dělníci, z něho dostanou jen tolik, aby mohli žít." (*Rodbertus*, [„Sociale Briefe an von Kirchmann, Dritter Brief...", Berlín 1851], str. 156—157.)

A[dam] Smith vysvětluje tuto věc dvojím způsobem. [První pojetí:] *Rozdělování produktu práce*, přičemž se tento produkt považuje za daný a ve skutečnosti tu jde o *podíl na užitné hodnotě*. Toto pojetí je i pojetím pana Rodbertuse. Setkáváme se s ním i u Ricarda, a tomu je to třeba tím víc vytknout, protože on nezůstává jen u všeobecné fráze o *určování hodnoty pracovní dobou*, nýbrž míní to s tímto určováním vážně. Toto pojetí se více nebo méně hodí, mutatis mutandis, na všechny výrobní způsoby,

* Pod „úrodností půdy" tu Marx rozumí celkovou sumu renty dosahovanou z této půdy. (*Pozn. red.*)

v nichž dělníci a vlastníci objektivních podmínek práce tvoří různé třídy.

Druhé Smithovo pojetí je naproti tomu charakteristické pro kapitalistický výrobní způsob. A proto také jedině toto pojetí je teoreticky užitečnou formulí. Zde totiž Smith chápe zisk a rentu jako něco, co vyplývá z *nadpráce*, kterou dělník přidává k pracovnímu předmětu nad tu část práce, kterou si reprodukuje jen svou vlastní mzdu. Je to jedině správné stanovisko tam, kde se výroba zakládá jedině na směnné hodnotě. Je v něm základ pro pochopení procesu vývoje, kdežto v prvním pojetí se *pracovní doba* předpokládá jako konstantní.

U Ricarda vyplývá jednostrannost také z toho, že chce všeobecně dokázat, že různé ekonomické kategorie či vztahy *neodporují teorii hodnoty*, místo aby je naopak na této základně *vysvětlil*, i s jejich zdánlivými rozpory, čili aby vyložil vývoj samé této základny.

||516| „Jak je Vám* známo, podle *všech ekonomů* počínaje A[damem] Smithem *rozkládá se hodnota produktu na mzdu, pozemkovou rentu a zisk z kapitálu*, a tudíž myšlenka, že důchod různých tříd a zejména i podíly renty se zakládají *na rozdělení produktu*, není nová." (Jistěže ne!) „Jenže všichni ekonomové se hned potom dostávají na scestí. Všichni — nevyjímaje dokonce ani Ricardovu školu — se dopouštějí *především* té chyby, že nechápou *celý* produkt, *dokončený* statek, *celý národní produkt* jako jediný celek, na němž se podílejí dělníci, pozemkoví vlastníci a kapitalisté, nýbrž chápou *rozdělování surového produktu* jako *zvláštní rozdělování*, při němž dostávají svůj podíl *tři účastníci*, a rozdělování průmyslového produktu chápou opět jako zvláštní rozdělování, při němž dostávají svůj podíl *jen dva* účastníci. Tak tyto systémy vidí surový produkt sám o sobě a průmyslový produkt sám o sobě, každý z nich odděleně, jako zvláštní statek, který tvoří důchod." (Cit. dílo, str. 162.)

Především A[dam] Smith skutečně svedl *všechny* pozdější ekonomy, včetně Ricarda a pana Rodbertuse „na *scestí*" tím, že rozkládá „*celou* hodnotu produktu na mzdu, pozemkovou rentu a zisk z kapitálu" [str. 162], a tak zapomíná na konstantní kapitál, který tvoří rovněž část hodnoty. Tímto nedostatečným rozlišováním přímo znemožnil, jak dokazují moje vývody,[48] jakékoli vědecké vysvětlení této otázky. Fyziokraté byli v tomto směru dále. Své „původní

* — tj. von Kirchmannovi. (*Pozn. red.*)

a roční zálohy" odlišovali jako tu část hodnoty ročního produktu nebo tu část samého ročního produktu, která se ani pro národ, ani pro jednotlivce nerozkládá znovu na mzdu, zisk anebo rentu. Zemědělci nahrazují podle nich sterilní třídě její zálohy ve formě surovin (přeměna těchto surovin ve stroje připadá sterilní třídě), na druhé straně si pak zemědělci sami nahrazují část svých záloh (semena, plemenný a tažný dobytek, hnojivo atd.) ze svého produktu, a druhou část (stroje atd.) jim nahrazuje sterilní třída směnou za suroviny.

Za druhé, pan Rodbertus se mýlí, když ztotožňuje *rozdělování hodnoty* a *rozdělování produktu*. „*Statek, který tvoří důchod*" nemá s tímto *rozdělováním hodnoty* produktu bezprostředně nic společného. Že se ty části hodnoty, které připadají například výrobci příze a které se vyjadřují v určitých množstvích zlata, *zpředmětňují* v nejrůznějších produktech zemědělských nebo průmyslových — to vědí ekonomové stejně dobře jako Rodbertus. To se *předpokládá*, protože tito výrobci vyrábějí *zboží*, a ne výrobky pro svou vlastní bezprostřední spotřebu. Protože se hodnota podléhající rozdělování, tj. ta součást hodnoty, která se vůbec přeměňuje v důchod, vytváří uvnitř každé jednotlivé sféry výroby nezávisle na druhých sférách — ačkoli každá sféra výroby předpokládá v důsledku dělby práce jiné sféry — dělá Rodbertus krok zpět a zmatek, když místo toho, aby toto vytváření hodnoty zkoumal v čisté podobě, zamotává věc na samém začátku otázkou, jaký podíl na existujícím celkovém produktu národa zabezpečují tyto součásti hodnoty svým majitelům. Rozdělování *hodnoty produktu* je u něho hned *rozdělováním užitných hodnot*. Zatímco sám připisuje tento zmatek jiným ekonomům, je nutné použít jeho vlastního korektivu, že je třeba zkoumat průmyslové produkty a surové produkty en bloc*, tj. že je zapotřebí takového způsobu zkoumání, který nemá vztah k vytváření hodnoty, a je tedy nesprávný, má-li vysvětlit, jak se hodnota vytváří.

Na *hodnotě* průmyslového produktu, pokud se rozkládá na důchod a pokud průmyslník neplatí pozemkovou rentu — ať už z půdy, na níž stojí stavby, nebo z vodních toků atd. — se podílí jen *kapitalista a námezdní dělník*. Na *hodnotě zemědělského produktu* se podílejí

* — vcelku. (*Pozn. red.*)

většinou tři podílníci. To připouští i pan Rodbertus. Způsob, jakým si tento jev vykládá, nic nemění na samém faktu. Vycházejí-li však jiní ekonomové, zvláště Ricardo, z *rozdělování na dvě části* — mezi kapitalistu a námezdního dělníka — a uvádějí-li příjemce pozemkové renty teprve později jako nějaký zvláštní výrůstek, odpovídá to plně podstatě kapitalistické výroby. Zpředmětněná práce a živá práce, to jsou ti dva || 517 | činitelé, na jejichž protikladnosti spočívá kapitalistická výroba. Kapitalista a námezdní dělník, to jsou jediní funkcionáři a faktory výroby, jejichž vztah a protiklad vyplývají z podstaty kapitalistického výrobního způsobu.

Okolnosti, za nichž se kapitalista musí znovu dělit o část nadpráce nebo nadhodnoty, kterou ukořistil, s třetími, nepracujícími osobami, objevují se až ve druhé instanci. A je právě faktem výroby, že — po odečtení té části hodnoty produktu, která se platí jako mzda, a té části hodnoty, která se rovná konstantnímu kapitálu — *celá nadhodnota* přechází *přímo z rukou dělníka do rukou kapitalisty*. Vůči dělníkovi je kapitalista *bezprostředním* majitelem celé nadhodnoty, bez ohledu na to, jak se o ni později dělí s kapitalistou, který půjčuje peníze, s pozemkovým vlastníkem atd. Výroba, jak poznamenává James Mill, by tudíž mohla nerušeně pokračovat, kdyby příjemce pozemkové renty zmizel a na jeho místo nastoupil stát. Soukromý vlastník pozemku není pro kapitalistickou výrobu nezbytným výrobním činitelem, ačkoli je pro ni nezbytné, aby někdo — jen ne dělník — půdu vlastnil, aby tedy například patřila státu. Ze samé podstaty *kapitalistického výrobního způsobu* — na rozdíl od výrobního způsobu feudálního, antického atd. — vyplývá, že třídy, které se bezprostředně účastní výroby a jsou tedy i bezprostředními účastníky rozdělování vyrobené hodnoty (a tedy i produktu, v němž se tato hodnota zpředmětňuje) — že tyto třídy se redukují na *kapitalisty a námezdní dělníky* a že sem *nepatří pozemkový vlastník* (který přichází teprve post festum*, a to v důsledku takových vlastnických vztahů k silám přírody, které *nevyrostly* z kapitalistického způsobu výroby, ale které tento způsob výroby *zdědil)*. To, že Ricardo a jiní redukovali bezprostřední účastníky výroby na dvě třídy, není ani

* — dodatečně, když už je po všem. (*Pozn. red.*)

zdaleka chybou, naopak je to adekvátním teoretickým výrazem kapitalistického způsobu výroby a vyjadřuje jeho differentia specifica*. Pan Rodbertus je ještě příliš staropruským „statkářem", než aby to pochopil. Všechno to bude pochopitelné a bude to samo bít do očí teprve tehdy, až se kapitalista zmocní zemědělství a všude se postaví — jak je tomu většinou v Anglii — do čela zemědělství právě tak, jako je v čele průmyslu, a *pozemkového vlastníka vyloučí* z jakékoli přímé účasti na výrobním procesu. To, co tu tedy pan Rodbertus považuje za „scestí", je správná cesta, jenomže ji nepochopil, protože je ještě v zajetí názorů, pramenících z předkapitalistického výrobního způsobu.

„Ani on" (Ricardo) „nerozděluje *hotový* produkt mezi účastníky, nýbrž právě tak jako ostatní ekonomové chápe každý z obou produktů — zemědělský i průmyslový — jako zvláštní produkt podléhající rozdělování." (Cit. dílo, str. 167.)

Ricardo tu, pane Rodbertus, nezkoumá produkt, nýbrž *hodnotu* produktu, a to je naprosto správné. Váš „hotový" produkt a jeho rozdělování nemá s tímto rozdělováním hodnoty absolutně nic společného.

„Vlastnictví kapitálu je pro něho" (pro Ricarda) „něčím daným, a *to ještě dříve* než pozemkové vlastnictví... A tak nezačíná s důvody, nýbrž s *faktem* rozdělování produktu, a celá jeho teorie se omezuje na zkoumání příčin, které určují a modifikují *poměr, v němž se produkt rozděluje*... Rozdělování produktu pouze na *mzdu* a *zisk z kapitálu* je podle něho *původní* a původně i jediné rozdělování." (Cit. dílo, str. 167.)

Tomu Vy, pane Rodbertusi, opět nerozumíte. Z hlediska kapitalistické výroby se *vlastnictví kapitálu* skutečně jeví jako „původní", protože je tím vlastnictvím, na němž je založena kapitalistická výroba a které *v tomto způsobu výroby* vystupuje jako činitel výroby a nositel jeho funkcí, což o pozemkovém vlastnictví neplatí. Toto poslední vlastnictví se *jeví* jen jako něco odvozeného, protože moderní pozemkové vlastnictví je ve skutečnosti vlastnictvím *feudálním*, avšak přeměněným v důsledku působení kapitálu, ve své formě moderního pozemkového vlastnictví je tedy toto vlastnictví *odvozené*, je výsledkem kapitalistické výroby. Skutečnost, že Ricardo považuje tento

* — specifický rozdíl. (*Pozn. red.*)

fakt, jak je a jak se jeví v moderní společnosti, i za něco *historicky* původního (kdežto Vy, pane Rodbertus, místo abyste zkoumal moderní formu, se nemůžete zbavit statkářských reminiscencí), to je omyl, jehož se dopouštějí buržoazní ekonomové při zkoumání všech ekonomických zákonů buržoazní společnosti, neboť tyto zákony se jim jeví jako „přírodní zákony", a tudíž i jako historické „prius"*.

|| 518 | Že však tam, kde nejde o *hodnotu* produktu, nýbrž o *sám produkt*, má Ricardo na zřeteli rozdělení *celého* „hotového" produktu — to mohl pan Rodbertus vidět už z první věty jeho předmluvy:

„*Produkt půdy* — všechno, co se získává společným vynaložením práce, strojů a kapitálu z jejího povrchu, rozděluje se mezi tři třídy společnosti, totiž mezi majitele půdy, majitele peněz nebo kapitálu potřebného k jejímu obdělávání, a mezi dělníky, jejichž prací je obdělávána." („*Principles of Political Economy*", předmluva, 3. vyd., Londýn 1821.) [Srov. čes. vyd., str. 21.]

Ricardo bezprostředně pokračuje:

„Na různých stupních vývoje lidské společnosti však budou podíly z *celkového produktu* půdy, které připadají každé z těchto tříd, totiž renta, zisk a mzda, značně odlišné." (Tamtéž.)

Zde se mluví o rozdělování „*celkového produktu*", a ne průmyslového produktu nebo surového produktu. Avšak považuje-li se tento „celkový produkt" za daný, jsou tyto podíly na „celkovém produktu" určeny výhradně těmi podíly, které má každý podílník uvnitř každé sféry výroby na „*hodnotě*" svého vlastního produktu. Tuto „hodnotu" lze směnit za určitou alikvotní část „*celkového produktu*" a lze jí touto alikvotní částí také vyjádřit. Ricardo se zde — sleduje A[dama] Smitha — mýlí jedině v tom, že zapomíná, že na rentu, zisk a mzdu se nerozpadá „celkový produkt", nýbrž že část z tohoto „celkového produktu" „připadá" ve formě kapitálu jedné nebo několika z těchto tří tříd.

„Je možné, že jste chtěl tvrdit, že podobně jako zákon rovnosti zisku z kapitálu musel *původně* snižovat ceny surových produktů tak dlouho, dokud pozemková renta nezmizela, aby pak v důsledku vzestupu cen opět vznikla z rozdílu výnosu na úrodnější a méně úrodné půdě, že stejně i *dnes* by přiměly kapitalisty výhody vyplývající z toho, že dostávají kromě obvyklého zisku z kapitálu i pozemkovou rentu, k tomu, aby tak dlouho používali kapitálu na kultivaci nové

* — první věc; to, co předcházelo. (*Pozn. red.*)

půdy a na meliorace, dokud by přeplnění trhu vyvolané těmito opatřeními opět nesnížilo ceny tak, že by u nejnevýhodněji vložených kapitálů pozemková renta zmizela. *Jinými slovy, rovnalo by se to tvrzení, že zákon rovnosti zisků z kapitálu ruší u surového produktu jiný zákon, že se totiž hodnota produktu řídí vynaloženou prací,* zatímco právě *Ricardo* používá v první kapitole své práce prvního zákona, aby dokázal druhý." (*Rodbertus*, cit. dílo, str. 174.)

Je to skutečně tak, pane Rodbertus! Zákon *„rovnosti zisků z kapitálu"* neruší zákon, že *„hodnota"* produktů se řídí „vynaloženou prací". Skutečně však ruší Ricardův předpoklad, že *průměrná cena* produktů se rovná jejich *„hodnotě"*. Ale opět to není tak, že hodnota „surového produktu" se snižuje na průměrnou cenu; nýbrž *naopak*. „Surový produkt" se vyznačuje — protože existuje pozemkové vlastnictví — privilegiem, že jeho hodnota se *nesnižuje* na průměrnou cenu. Kdyby jeho *hodnota* skutečně klesla, a to by bylo možné, přestože obsahuje to, co Vy nazýváte „hodnotou materiálu", na stejnou úroveň s průměrnou cenou zboží, pozemková renta by zmizela. Ty druhy půdy, které dnes možná neplatí žádnou pozemkovou rentu, neplatí ji proto, že *tržní cena* surových produktů se u nich rovná jejich vlastní *průměrné ceně*, takže — v důsledku konkurence úrodnějších druhů půd — *ztrácejí* své privilegium prodávat svůj produkt za *jeho* „hodnotu".

„Může být pravda, že *dříve*, než se vůbec přistoupilo k zemědělství, už existovali kapitalisté, kteří dosahovali zisku a vynakládali své kapitály v souladu se zákonem rovnosti zisku?" (Jaká hrozná hloupost!) „... Připouštím, že když se dnes vypraví z civilizovaných zemí do ||519| nové, panenské země expedice, jejíž bohatší účastníci jsou vybaveni zásobami a nástroji již staré kultury — kapitálem — a chudší s nimi odcházejí v naději, že v jejich službách dosáhnou vysoké mzdy, pak budou kapitalisté pokládat to, co jim zůstane jako přebytek nad mzdu vyplacenou dělníkům, za svůj zisk, protože si s sebou přivezli z mateřské země věci a pojmy, které tam existovaly už dávno." (Cit. dílo, str. 174—175.)

To je právě to, pane Rodbertus! Celá Ricardova koncepce má smysl jedině za předpokladu, že kapitalistický způsob výroby je vládnoucí. Jak Ricardo tento *předpoklad* vyjadřuje, zda se přitom dopouští historického hysteron proteron*, to na věci nic nemění.

* — převrácení časové posloupnosti; chyba spočívající v záměně následujícího a pozdějšího (hysteron) za dřívější a předcházející (proteron). (*Pozn. red.*)

Tento *předpoklad* je nezbytný; nelze to tudíž dělat tak, jak to děláte Vy, tj. zavádět tu rolnické hospodářství, které nezná kapitalistické účetnictví, a proto nezapočítává do zálohovaného kapitálu semena atd.! Je to „nesmysl", ale nedopouští se ho Ricardo, nýbrž Rodbertus, když Ricardovi připisuje názor, že kapitalisté a dělníci existují dříve, „*než* se začala obdělávat půda". (Cit. dílo, str. 176.)

„Teprve když... ve společnosti vznikl kapitál, když se stal známý a začal se platit zisk z kapitálu, mělo podle... Ricardova názoru začít obdělávání půdy." (Cit. dílo, str. 178.)

Jaká hloupost! Teprve když se kapitalista vetřel jako pachtýř mezi zemědělce a pozemkového vlastníka — ať už k tomu došlo tak, že se z dřívějšího leníka stal nějakým švindlem kapitalistický pachtýř, nebo tak, že průmyslník vložil svůj kapitál do zemědělství místo do továrny — teprve potom začíná opravdu ne už „obdělávání půdy" vůbec, nýbrž „kapitalistické" obdělávání půdy, které se svou formou i obsahem velice liší od dřívějších forem zemědělství.

„V každé zemi byla většina půdy v soukromém vlastnictví již mnohem dřív, než se začala obdělávat; rozhodně mnohem dřív, než se v průmyslu vytvořila míra zisku z kapitálu." (Cit. dílo, str. 179.)

Aby tu Rodbertus pochopil Ricardovu koncepci, musel by být Angličanem a ne pomořanským statkářem a musel by znát dějiny ohrazování obecních pozemků a neobdělané půdy. Pan Rodbertus uvádí příklad Ameriky. Stát tam prodává půdu

„po parcelách především osadníkům, sice také za nepatrnou cenu, která však už musí *rozhodně* představovat pozemkovou rentu." (Cit. dílo, str. 179—180.)

Ale kdepak. Tato cena nevytváří pozemkovou rentu, stejně jako například všeobecná průmyslová daň by nemohla vytvořit *průmyslovou rentu* a jako vůbec žádná daň nevytváří „rentu".

„Příčina vzestupu renty uvedená sub b)" ⟨v důsledku vzrůstu počtu obyvatelstva nebo zvětšení *množství použité práce*⟩ „je, tvrdím, předností pozemkové renty před ziskem z kapitálu. Tato příčina nemůže *nikdy* zvýšit zisk z kapitálu. V důsledku zvětšení hodnoty národního produktu připadne národu při *stejné produktivitě*, avšak zvětšené produktivní síle (při vzrůstu počtu obyvatelstva), *větší* zisk z kapitálu, ale tento *větší* zisk z kapitálu připadá vždy na *kapitál, který se úměrně tomu zvětšil*; míra zisku tedy zůstává stejně vysoká jako dřív." (Cit. dílo, str. 184—185.)

To není pravda. Množství nezaplacené nadpráce stoupá, jestliže nadbytečná pracovní doba činí například místo 2 hodin 3, 4 nebo 5 hodin. Roste-li množství této *nezaplacené* nadpráce, nevzrůstá [úměrně tomu] množství zálohovaného kapitálu, a to za prvé proto, že tento další přebytek nadpráce *se neplatí*, tudíž nezpůsobuje žádné výdaje kapitálu; za druhé pak proto, že výdaje na fixní kapitál nevzrůstají úměrně tomu, oč se ho víc používá. Není zapotřebí víc vřeten atd. Ovšem opotřebovávají se rychleji, ale ne úměrně tomu, oč *víc* se používají. Při stejné produktivitě tu tedy vzrůstá zisk, protože nevzrostla jen nadhodnota, ale i *míra nadhodnoty*. V zemědělství to není možné vzhledem k přírodním podmínkám. Na druhé straně se *produktivita* rychle mění, jak se zvětšuje vynaložený kapitál. I když je vynaložený kapitál absolutně velký, není v důsledku úspornosti výrobních podmínek relativně tak velký — nemluvě ani o dělbě práce a o strojích. *Míra zisku* by tudíž mohla vzrůstat, dokonce i kdyby nadhodnota (nejen *její míra*) zůstala stejná.

‖ 520 | Naprosto nesprávné a pomořansko-statkářské je toto Rodbertusovo tvrzení:

„Je možné, že v průběhu těchto třiceti let" (1800—1830) „vzniklo parcelací nebo *dokonce i prvotním obděláním půdy víc* nových statků a že se tedy zvětšená pozemková renta dělila i mezi *víc* majitelů, ale *roku 1830 se nerozdělovala na víc jiter než roku 1800*; tyto nově oddělené nebo nově obdělávané pozemky *byly* dříve celou svou plochou *zahrnuty do starých pozemků*, a menší pozemková renta roku 1800 byla tudíž tehdy *rozdělena* i na ně a vůbec uplatňovala svůj vliv na výši anglické pozemkové renty stejně jako větší renta roku 1830." (Cit. dílo, str. 186.)

Milý Pomořane! Proč tak sebevědomě přenášíš své pruské poměry neustále na Anglii? Angličan vůbec nepočítá, že jestliže se — bylo-li tomu tak skutečně (to je třeba prověřit) — v letech 1800 až 1830 „ohradily" tři až čtyři milióny akrů, pak se renta rozdělovala na tyto čtyři milióny akrů[49] i před rokem 1830, tj. i roku 1800. Naopak, tyto 4 milióny akrů byly neobdělanou nebo obecní půdou, která nenesla žádnou rentu a nikomu ani nepatřila.

Snaží-li se Rodbertus stejně jako Carey (avšak jiným způsobem) Ricardovi dokázat, že „nejúrodnější" půda se většinou neobdělává z fyzikálních a jiných důvodů první, nemá to s Ricardem nic společ-

ného. „Nejúrodnější" půda — to je vždy „nejúrodnější" půda za daných výrobních podmínek.

Velmi značná část námitek, s nimiž Rodbertus proti Ricardovi vystupuje, vyplývá z toho, že naivně ztotožňuje „pomořanské' a „anglické" výrobní vztahy. Ricardo předpokládá kapitalistickou výrobu — při níž se — tam, kde existuje v rozvinuté formě, jako v Anglii — kapitalistický pachtýř odděluje od pozemkového vlastníka. Rodbertus vychází z takových vztahů, které jsou samy o sobě kapitalistickému způsobu výroby cizí a pro něž je tento způsob výroby jen nadstavbou. Co říká pan Rodbertus například o postavení hospodářských středisek v hospodářských komplexech, plně platí o Pomořansku, ale nikoli o Anglii, kde kapitalistický způsob výroby od poslední třetiny 16. století čím dál tím víc nabýval vrchu, asimiloval všechny podmínky a v různých obdobích postupně smetl se země všechny historické podmínky — vesnice, budovy i lidi —, aby si zajistil „nejproduktivnější" vynaložení kapitálu.

Stejně nesprávné je i to, co říká Rodbertus o „vynakládání kapitálu":

„Ricardo omezuje pozemkovou rentu na to, co se platí majiteli půdy za používání *původních, přirozených a nezničitelných sil půdy*. Tím chce odečíst od pozemkové renty všechno, co by se mělo u pozemků už obdělaných připsat k dobru kapitálu. Jenže je jasné, že z výnosu pozemku nesmí nikdy připočítat ke kapitálu víc než *plný úrok obvyklý v zemi*. Vždyť jinak by musel v národohospodářském rozvoji země připustit dvě různé sazby zisku — zemědělskou, která by poskytovala větší zisk, než jaký vládne v průmyslu, a druhou, která platí v průmyslu; byl by to však předpoklad, který by vyvrátil celý jeho systém, založený právě na rovnosti sazby zisku." (Cit. dílo, str. 215—216.)

Je to opět představa pomořanského statkáře, který si půjčuje kapitál, aby své pozemkové vlastnictví zlepšil, a proto chce — z teoretických i praktických důvodů — platit věřiteli jen „v zemi obvyklý úrok". V Anglii však tomu je jinak. Tam vydává kapitál na zlepšení půdy pachtýř, kapitalistický pachtýř. Z tohoto kapitálu, stejně jako z kapitálu, který vydává přímo na výrobu, nepožaduje v zemi obvyklý úrok, nýbrž *v zemi obvyklý zisk*. Nepůjčuje kapitál pozemkovému vlastníkovi, aby mu jej zúročil tak, jak je to „v zemi obvyklé". Půjčuje si třeba sám kapitál anebo používá svého dodateč-

ného kapitálu, aby mu přinesl „v zemi obvyklý" průmyslový zisk, převyšující přinejmenším dvojnásobně v zemi obvyklý úrok.

Ostatně Ricardo ví to, co už věděl Anderson; navíc výslovně říká, že || 521 | produktivní síla země vytvořená takto kapitálem později splývá s „přirozenou" produktivní silou země, a tak zvyšuje rentu. Rodbertus o tom nic neví, a tak mluví do větru.

Moderní pozemkové vlastnictví jsem už zcela správně vysvětlil:

„Renta ve smyslu Ricardově je pozemkové vlastnictví v buržoazní podobě, tj. feudální vlastnictví, které se podřídilo podmínkám buržoazní výroby." (*„Misère de la Philosophie", Paříž 1847*, str. 156.) [Srov. K. Marx, „Bída filosofie", Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 183.]

Tam jsem už také správně poznamenal:

„Ricardo sice předpokládá, že k určení renty je nutná buržoazní výroba, ale přitom své pojetí renty aplikuje na pozemkové vlastnictví všech dob a všech zemí. To jsou omyly všech ekonomů, kteří vydávají vztahy buržoazní výroby za věčné kategorie." (Cit. dílo, str. 160.) [Srov. čes. vyd., str. 185.]

Rovněž jsem správně poznamenal, že „pozemkové kapitály" lze zvětšit stejně jako všechny jiné kapitály:

„Pozemkové kapitály lze *zvětšit* právě tak jako ostatní výrobní prostředky. Nepřipojujeme nic k hmotě — abychom mluvili jako pan Proudhon — ale *rozmnožujeme pozemky, které slouží jako výrobní nástroje.* Musíme pouze vložit do pozemků, které jsou již přeměněny ve výrobní prostředek, další kapitál, abychom rozmnožili pozemkový kapitál, aniž zvětšíme hmotu půdy, tj. rozlohu půdy." (Cit. dílo, str. 165.) [Srov. čes. vyd., str. 188.]

Stále zůstává správný ten rozdíl mezi průmyslem a zemědělstvím, který jsem tehdy zdůraznil:

„Především tu nelze na rozdíl od průmyslové výroby *libovolně rozmnožit výrobní nástroje stejné produktivnosti*, tj. stejně úrodné pozemky. Dále se podle toho, jak přibývá obyvatelstva, přistupuje k obdělávání půdy horší jakosti anebo se do téhož pozemku vkládá nový kapitál, který je poměrně méně produktivní než kapitál vložený poprvé." (Cit. dílo, str. 147.) [Srov. čes. vyd., str. 183.]

*Rodbertus* říká:

„Musím však upozornit i na jinou okolnost, která ovšem mnohem pomaleji, ale zato mnohem častěji dělá z horších zemědělských strojů lepší[50]. Je to *nepřetržité obdělávání* pozemků, které, provádí-li se ovšem podle racionálního systému, zlepšuje půdu bez nejnepatrnějších mimořádných vkladů kapitálu." ([„Sociale Briefe an von Kirchmann, Dritter Brief..."] str. 222.)

To říkal už Anderson. Obdělávání zlepšuje půdu.

[Rodbertus pokračuje:]

„Musel byste dokázat, že počet obyvatelstva pracujícího v zemědělství vzrostl časem víc než výroba životních prostředků nebo třeba jen víc než ostatní část obyvatelstva země. Pouze z toho by mohlo nezvratně vyplývat, že se vzrůstem zemědělské výroby se na ni musí vynakládat i stále víc práce. Avšak právě v tom Vám odporuje statistika." (Cit. dílo, str. 274.) „Ano, můžete dokonce zjistit, že [vcelku] všeobecně převládá pravidlo, že čím je v určité zemi větší hustota obyvatelstva, tím menší měrou se lidé zabývají zemědělstvím... Týž jev se ukazuje při vzrůstu obyvatelstva v téže zemi: ta část obyvatelstva, která se *nezabývá* zemědělstvím, vzrůstá téměř všude rychleji." (Cit. dílo, str. 275.)

Ale je tomu zčásti proto, že mnohem víc orné půdy se mění v pastviny pro skot a ovce, a zčásti proto, že při výrobě ve větším měřítku — při zemědělské velkovýrobě — je práce produktivnější. *Avšak i proto* — a tuto okolnost pan Rodbertus úplně přehlíží —, že velká část *nezemědělského obyvatelstva* pracuje pro zemědělství, že mu dodává konstantní kapitál, který s pokrokem zemědělské kultury vzrůstá, např. minerální hnojiva, zahraniční semena, stroje všeho druhu.

Podle pana Rodbertuse (cit. dílo, str. 78) nepovažuje

„dnes zemědělec" (v Pomořansku) „píci pro tažný dobytek, kterou vypěstoval ve svém vlastním hospodářství, za kapitál".

||522| „Kapitál sám o sobě čili v národohospodářském smyslu je produkt, jehož se používá k další výrobě... Avšak ve vztahu k zvláštnímu zisku, který má vynášet, čili ve smyslu, v němž ho chápou *dnešní podnikatelé*, musí vystupovat jako ‚*výdaj*', aby byl kapitálem." (Cit. dílo, str. 77.)

Jenže tento pojem „výdaj" nevyžaduje, jak si myslí pan Rodbertus, aby se kupoval jako zboží u jiných. Jestliže některá část produktu, místo aby se *prodala* jako zboží, vchází znovu do výroby, vchází do ní jako *zboží*. Zpočátku se oceňuje jako „peníze", a to je možno dělat tím přesněji, že všechny tyto „výdaje", které existují i v zemědělství, se vyskytují současně jako „zboží" na trhu — doby-

tek, píce, hnojivo, osivo a vůbec semena všeho druhu. Ale v „Pomořanech" se to všechno, jak se zdá, nepočítá mezi „výdaje".

„*Hodnota* zvláštních výsledků těchto různých prací" (v průmyslu a ve výrobě surovin) „netvoří ještě vlastní důchod, který připadá jejich majiteli, nýbrž jen měřítko k vypočítání tohoto důchodu. Tento příslušný důchod sám je částí společenského důchodu, který se vytváří jedině společnou prací zemědělství a průmyslu, a tedy i *část* tohoto důchodu se vytváří rovněž jen touto společnou prací." (Cit. dílo, str. 36.)

K čemu to je? Realizace této ***hodnoty*** může být jen její realizací v užitné hodnotě. O to však vůbec nejde. Kromě toho je už v pojmu ***nutné mzdy*** zahrnuto, kolik hodnoty představují životní prostředky — v zemědělských a průmyslových produktech — nutné k obživě dělníka.

To by tedy bylo vyřízeno.

[KAPITOLA DESÁTÁ]

# RICARDOVA A SMITHOVA TEORIE CENY NÁKLADŮ (VYVRÁCENÍ)

## [A. RICARDOVA TEORIE CENY NÁKLADŮ]

### [1. ZHROUCENÍ TEORIE FYZIOKRATŮ A DALŠÍ ROZVÍJENÍ NÁZORŮ NA POZEMKOVOU RENTU]

Andersonovou tezí (s níž se zčásti setkáváme i u A[dama] Smitha), že „*cenu* produktu půdy neurčuje renta z půdy, nýbrž *cena* tohoto produktu určuje pozemkovou rentu"*, bylo vyvráceno učení fyziokratů. Tím se zdrojem renty stala *cena* zemědělského produktu, a ne sám produkt či půda. Tím padl i názor, že renta je výsledkem výjimečné produktivity zemědělství, která pak opět měla být výsledkem zvláštní úrodnosti půdy. Vždyť kdyby se *totéž množství práce* vykonávalo v nějaké zvlášť úrodné oblasti a tato práce byla proto výjimečně produktivní, mohlo by se to projevit jen v tom, že by představovala poměrně *velkou* masu *produktů* a že by tudíž cena jednotlivého produktu byla poměrně nízká, ale nemohlo by se to projevit v opačném výsledku, tj. tím, že by *cena* produktu této práce byla *vyšší* než cena jiných produktů, v nichž je zpředmětněno totéž množství práce, takže jeho *cena* by na rozdíl od jiného zboží poskytovala kromě zisku a mzdy *ještě i rentu. (A*[*dam*] *Smith* se při zkoumání renty zčásti znovu vrací k fyziokratickému názoru, ačkoli ho předtím svým původním pojetím renty jako části nadpráce vyvrátil anebo přinejmenším popřel.)

Toto odmítnutí fyziokratického názoru shrnuje Buchanan slovy:

„Názor, že zemědělství poskytuje produkt a v důsledku toho i rentu proto, že na obdělávání půdy se společně s lidskou prací podílí příroda, je čirá fantazie.

* Viz tento svazek, str. 150. *(Pozn. red.)*

Renta neplyne z produktu, nýbrž je důsledkem ceny, za kterou se produkt prodává. A tuto cenu nemá produkt proto, že příroda napomáhá při jeho výrobě, ale proto, že tato cena přizpůsobuje spotřebu nabídce."

Po odmítnutí tohoto názoru fyziokratů — který však byl ve svém hlubším smyslu plně oprávněn, protože fyziokraté považovali rentu za jedinou formu nadhodnoty a kapitalisty spolu s dělníky jen za námezdní pracovníky pozemkových vlastníků — zbývají jen tyto názory:

|| 523 | [Za prvé:] Názor, že *renta* vyplývá z *monopolní ceny* zemědělských produktů, a monopolní cena z toho, že pozemkoví vlastníci mají *monopol* na půdu. Podle tohoto názoru je *cena* zemědělského produktu vždy *vyšší* než jeho *hodnota*. Vyskytuje se tu *přirážka k ceně* a zákon hodnoty zboží je narušován *monopolem* pozemkového vlastnictví.

Renta vyplývá z *monopolní ceny* zemědělských produktů proto, že nabídka je neustále *pod* úrovní poptávky, čili poptávka je vždy *nad* úrovní nabídky. Proč se však nabídka nezvýší na *úroveň* poptávky? Proč *dodatečná* nabídka nevyrovná tento poměr a proč tím podle této teorie nezruší *veškerou* rentu? Aby to vysvětlil, utíká se Malthus jednak k fikci, že zemědělské produkty si přímo vytvářejí spotřebitele ( o tom později, až budeme mluvit o jeho rozepřích s Ricardem), a jednak k Andersonově teorii, [z níž Malthus vyvozuje], že zemědělství se stává méně produktivním, protože *dodatečná nabídka* stojí více práce. Pokud tedy tento názor nespočívá na pouhé fikci, kryje se s Ricardovou teorií. I zde *cena převyšuje* hodnotu, i zde je přirážka.

[Za druhé:] *Ricardova teorie: neexistuje absolutní pozemková renta*, nýbrž jen *diferenciální renta*. I zde *převyšuje cena* zemědělských produktů, které nesou rentu, jejich individuální hodnotu, a pokud renta vůbec existuje, existuje jen díky *přebytku ceny zemědělských produktů nad jejich hodnotou*. Jenže zde tento přebytek ceny *nad* hodnotou neodporuje všeobecné teorii hodnoty (ačkoli sám fakt zůstává), protože uvnitř každé sféry výroby *hodnotu* jejích zboží neurčuje individuální hodnota zboží, nýbrž *jeho hodnota*, kterou má za *všeobecných* podmínek výroby v dané sféře. I zde je cena produktů, které nesou rentu, *monopolní cenou*, avšak

je to týž monopol, který se vyskytuje ve všech sférách výroby, jenže v této sféře se fixuje, a proto přijímá formu, která se odlišuje od mimořádného zisku, formu renty. Ani zde nelze přebytek *poptávky nad nabídkou* nebo, což je totéž, dodatečnou poptávku uspokojit dodatečnou nabídkou za *ceny*, které existovaly za původní nabídky předtím, než tyto ceny v důsledku zvýšení poptávky nad nabídkou vzrostly. I zde *vzniká renta* (diferenciální renta) v důsledku *přebytku ceny nad hodnotou*, v důsledku vzestupu cen produktů z lepší půdy *nad* jejich hodnotu, čímž se vyvolává dodatečná nabídka.

[Za třetí:] *Renta je jen úrokem z kapitálu vloženého do půdy.* Tento názor má s názorem Ricardovým společné to, že popírá *absolutní pozemkovou rentu. Diferenciální rentu* musí připustit v těch případech, kdy pozemky, do nichž je vloženo stejně mnoho kapitálu, vynášejí různě veliké renty. Ve skutečnosti se tudíž tento názor nijak neliší od názoru Ricardova, že určitá půda neposkytuje žádnou *rentu* a že tam, kde se vyskytuje renta ve *vlastním slova smyslu*, jde o diferenciální rentu. Jenže tento názor absolutně nemůže vysvětlit rentu z půdy, do níž není vložen *žádný* kapitál, rentu z vodopádů, dolů atd. Ve skutečnosti nebyl tento názor ničím jiným než pokusem, jak *z kapitalistického hlediska* zachránit — pod názvem *úroku* — rentu před Ricardovými útoky.

*Konečně* [za čtvrté:] Ricardo předpokládá, že na půdě, která nenese rentu, se cena produktu rovná jeho hodnotě, protože se rovná *průměrné ceně*, tj. zálohovanému kapitálu plus průměrný zisk. Předpokládá tedy nesprávně, že hodnota zboží se rovná průměrné ceně zboží. Odpadne-li tento nesprávný předpoklad, stává se absolutní renta možnou, protože *hodnota* zemědělských produktů, stejně jako hodnota celé velké kategorie všech ostatních zboží, je *vyšší* než jejich průměrná cena, ale v důsledku pozemkového vlastnictví se na rozdíl od všech těchto ostatních zboží nevyrovnává na průměrnou cenu. Tento názor přiznává tedy společně s teorií monopolu, že pozemkové vlastnictví jako takové má s rentou něco společného; spolu s Ricardem uznává diferenciální rentu; a konečně připouští, že absolutní rentou se vůbec nenarušuje zákon hodnoty.

## [2. URČENÍ HODNOTY PRACOVNÍ DOBOU — ZÁKLAD RICARDOVY TEORIE. RICARDŮV ZPŮSOB ZKOUMÁNÍ — JEHO OPRÁVNĚNOST A NEZBYTNOST VE VÝVOJI EKONOMICKÉ VĚDY A JEHO NEDOSTATKY]

Ricardo vychází z toho, že relativní hodnoty (neboli směnné hodnoty) zboží určuje „*množství práce*". (Různý smysl, v němž Ricardo používá výrazu „hodnota", prozkoumáme nakonec. Zakládá se na tom Baileyova kritika Ricarda a zároveň i *nedostatky* Ricardova pojímání hodnoty.) Charakter této „práce" Ricardo dále nezkoumá. Jsou-li dvě zboží ekvivalenty — anebo ekvivalenty v *určité proporci*, nebo, což je totéž, jsou-li *nestejně velké* co do || 524 | *množství „práce"*, které obsahují — pak je však také jasné, že co do *substance* — pokud jsou směnnými hodnotami — jsou si rovny. Jejich substancí je práce. Proto jsou „hodnotou". Jejich velikost je různá podle toho, zda obsahují více nebo méně této substance. Ale formu — zvláštní určení práce jako práce vytvářející směnnou hodnotu čili zračící se ve směnných hodnotách — *charakter* této práce *Ricardo nezkoumá*. Proto nechápe souvislost *této práce* s *penězi*, tj. nechápe, že se tato práce musí vyjádřit ve formě *peněz*. Proto naprosto nechápe souvislost mezi určením směnné hodnoty zboží pracovní dobou a nezbytností, s níž vývoj zboží musí vést k vytvoření peněz. Odtud jeho nesprávná teorie peněz. Od samého začátku u něho jde pouze o *velikost hodnoty*. To znamená, že velikosti hodnot zboží mají se k sobě jako množství práce nutná k jejich výrobě. Z toho Ricardo vychází. A[dama] Smitha označuje výslovně za své východisko (kap. I, odd. I).

Ricardova metoda záleží pak v tomto: vychází z určení velikosti hodnoty zboží pracovní dobou a potom *zkoumá*, zda ostatní ekonomické vztahy, kategorie, tomuto určení hodnoty *odporují*, nebo jak dalece je modifikují. Na první pohled je zřejmá jak historická oprávněnost tohoto postupu, jeho vědecká nezbytnost v dějinách politické ekonomie, tak současně i jeho vědecká nedostatečnost — nedostatečnost, která se neprojevuje jen ve způsobu výkladu (formálně), ale která vede i k mylným závěrům, protože tento způsob zkoumání přeskakuje nutné spojovací mezičlánky a snaží se *přímo*

dokázat vzájemnou kongruenci jednotlivých ekonomických kategorií.

Historicky byl tento způsob zkoumání oprávněný a nevyhnutelný. Politická ekonomie se rozvinula u A[dama] Smitha v určitý celek; oblast, kterou zahrnuje, se jaksi uzavřela, takže ji Say mohl s povrchní systematičností shrnout v školní učebnici. V období mezi Smithem a Ricardem se setkáváme jen s detailními výzkumy — o produktivní a neproduktivní práci, o peněžnictví, o populační teorii, o pozemkovém vlastnictví a o daních. Smith sám se pohybuje s velkou naivitou v neustálém rozporu. Na jedné straně sleduje vnitřní souvislost ekonomických kategorií čili skrytou stavbu buržoazního ekonomického systému. Na druhé straně staví vedle toho souvislost, jak je zdánlivě dána v jevech konkurence a jak se tudíž jeví nevědeckému pozorovateli, stejně jako člověku, který je prakticky v zajetí procesu buržoazní výroby a je na něm zainteresován. Oba tyto způsoby nazírání — z nichž jeden vniká do vnitřní souvislosti, takříkajíc do fyziologie buržoazního systému, druhý jen popisuje, katalogizuje, vypravuje a zařazuje do schematizujících pojmových definicí to, co se navenek v životním procesu ukazuje, tak jak se to ukazuje a jeví — se u Smitha nejen vyskytují klidně vedle sebe, nýbrž neustále se prolínají a vzájemně si odporují. U něho je to ospravedlnitelné (až na jednotlivá speciální zkoumání, jako např. o penězích), protože měl ve skutečnosti dvojí úkol. Na jedné straně to byl pokus proniknout do vnitřní fyziologie buržoazní společnosti, na druhé straně to pak byl zčásti pokus o první popis jejích životních forem, jak se jevily navenek, o výklad jejích souvislostí, jak se jevily navenek, a zčásti pak pokus nalézt pro tyto jevy názvosloví a odpovídající racionální pojmy, tj. poprvé je reprodukovat v řeči a v procesu myšlení. Jedna práce ho zajímá stejně jako druhá, a protože obě probíhají nezávisle na sobě, objevuje se tu úplně protichůdný myšlenkový postup: jeden, který víceméně správně obráží vnitřní souvislost, a druhý, který stejně oprávněně a bez jakéhokoli vnitřního vztahu — bez jakékoli souvislosti s prvním způsobem pojetí — obráží souvislost, jak *se jeví navenek.* Smithovi následovníci, pokud jejich názory nepředstavují reakci proti němu z hlediska starých, překonaných způsobů nazírání,

mohou nerušeně pokračovat ve svých speciálních zkoumáních a úvahách a mohou ho vždy považovat za svůj základ, ať už navazují na esoterickou nebo exoterickou část jeho díla, nebo, jak je tomu téměř vždy, ať je obě směšují. Ale nakonec do toho zasahuje Ricardo a volá na vědu: Stůj! Základem, východiskem fyziologie buržoazního systému — pochopení jeho vnitřní organické souvislosti a životního procesu — je určení *hodnoty pracovní dobou.* Z toho Ricardo vychází a nutí pak vědu, aby opustila svou dosavadní rutinu a složila účty z toho, nakolik ostatní kategorie, které rozvinula a zobrazila — výrobní a směnné vztahy — odpovídají nebo odporují tomuto základu, tomuto východisku, nakolik vůbec věda, která pouze obráží, reprodukuje jevové formy procesu, a tudíž nakolik i samy tyto jevy odpovídají tomuto základu, na němž spočívá vnitřní souvislost, skutečná fyziologie buržoazní společnosti a který je východiskem vědy; aby složila účty z toho, jak tomu vůbec je s tímto rozporem mezi zdánlivým a skutečným pohybem systému. V tom je tedy velký || 525 | historický význam Ricardův pro vědu a v tom je důvod, proč nudný Say, jemuž Ricardo vzal půdu pod nohama, dává průchod své zlosti frází, že „pod záminkou rozšíření byla" (tato věda) „vehnána do prázdna".[51] S touto vědeckou zásluhou úzce souvisí i to, že Ricardo odkrývá a formuluje ekonomický protiklad tříd — jak ho ukazuje vnitřní souvislost — a že se v důsledku toho v politické ekonomii postihuje a odhaluje sám kořen historického boje a vývojového procesu. *Carey* (příslušné místo viz později) ho proto denuncuje jako otce komunismu.

„Systém pana Ricarda je systémem sváru... Má tendenci plodit *nepřátelství mezi třídami* a národy... Jeho spis je pravou příručkou demagoga, který se snaží dosáhnout moci prostřednictvím agrárních reforem, války a plenění." (*H.* [*C.*] *Carey*, *„The Past, the Present, and the Future"*, *Philadelphia 1848*, str. 74—75.)

Je-li takto na jedné straně zřejmá vědecká oprávněnost a velká historická hodnota Ricardova způsobu zkoumání, je na druhé straně nabíledni vědecká nedostatečnost jeho postupu, jak to konkrétně vynikne z dalšího výkladu.

Z toho vyplývá i neobyčejně zvláštní a nutně obrácená architektonika jeho díla. Celé dílo (ve třetím vydání) se skládá z 32 kapitol. Z toho 14 pojednává o *daních* a obsahuje tedy jen *aplikaci* teoretic-

kých zásad.[52] Dvacátá kapitola „Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky" není ničím jiným než zkoumáním rozdílu mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou, je tedy jen doplňkem k první kapitole „*O hodnotě*". Čtyřiadvacátá kapitola „Učení Adama Smitha o pozemkové rentě", stejně jako osmadvacátá kapitola „O porovnatelné hodnotě zlata, obilí a práce atd." a dvaatřicátá kapitola „Názory pana Malthuse na rentu" jsou pouhými doplňky a zčásti obhajobou Ricardovy teorie pozemkové renty, tj. pouhým dodatkem ke kapitolám II a III, které pojednávají o rentě. Třicátá kapitola „O vlivu poptávky a nabídky na ceny" je jen doplňkem ke čtvrté kapitole „O přirozené a tržní ceně". Druhý doplněk k této kapitole tvoří devatenáctá kapitola „O náhlých změnách v průběhu obchodu". Jednatřicátá kapitola „*O strojích*" je pouhým doplňkem k páté a šesté kapitole „O mzdě" a „O zisku". Sedmá kapitola „O zahraničním obchodu" a pětadvacátá kapitola „O obchodu s koloniemi" jsou — stejně jako kapitoly o daních — jen aplikacemi dříve vytyčených zásad. Jednadvacátá kapitola „Vliv akumulace na zisk a na úrok" je doplňkem ke kapitolám o pozemkové rentě, zisku a mzdě. Šestadvacátá kapitola „O hrubém a čistém důchodu" je doplňkem ke kapitolám o mzdě, zisku a rentě. Konečně sedmadvacátá kapitola „*O peněžním oběhu a bankách*" stojí v díle zcela izolovaně a jen dále rozvádí, popřípadě modifikuje názory, které Ricardo vyslovil ve svých dřívějších spisech o penězích.

Ricardova teorie je tedy obsažena výhradně v prvních šesti kapitolách díla. Mluvím-li o jeho chybné architektonice, vztahuje se to na tuto část. Druhá část (vyjímaje oddíl o penězích) se skládá z aplikací, vysvětlivek a doplňků, které jsou podle povahy věci roztroušeny bez ladu a skladu a nečiní si nárok na nějakou architektoniku. Chybná architektonika teoretické části (prvních šesti kapitol) není však náhodná, nýbrž vyplývá ze samé metody Ricardova zkoumání a ze zvláštního úkolu, který si při svém bádání vytyčil. Vyjadřuje vědeckou nedostatečnost samého tohoto způsobu zkoumání.

Kapitola I pojednává „*O hodnotě*". Rozpadá se opět na sedm oddílů. V prvním oddílu se vlastně zkoumá, zda *mzda odporuje*

určení hodnoty zboží pracovní dobou v něm obsaženou. Ve třetím oddílu se dokazuje, že vchází-li do hodnoty zboží to, co nazývám konstantním kapitálem, *neodporuje* to určení hodnoty a že vzestup nebo pokles mzdy právě tak nemá vliv na hodnotu zboží. Ve čtvrtém oddílu se zkoumá, nakolik používání strojů a jiného fixního a trvanlivého kapitálu — protože tento kapitál vchází do celkového kapitálu v různých sférách výroby v různém poměru — modifikuje určení směnných hodnot pracovní dobu. V pátém oddílu se zkoumá, nakolik vzestup nebo pokles mezd modifikuje určení hodnot pracovní dobou, používá-li se v různých sférách výroby kapitálů nestejné trvalivosti a s různou dobou obratu. Vidíme tedy, že v této kapitole se předpokládá nejen existence *zboží* — a nic jiného ani není třeba předpokládat, zkoumá-li se hodnota jako taková —, nýbrž i mzda, kapitál, zisk, ba dokonce, jak vidíme, všeobecná míra zisku, různé formy kapitálu, jak vycházejí z procesu oběhu, jakož i rozdíl mezi „přirozenou a tržní cenou", který má v dalších kapitolách, v kapitole II „O rentě" a v kapitole III „O rentě z dolů" dokonce rozhodující úlohu. Tato druhá kapitola („*O rentě*") || 526 | — třetí („*O rentě z dolů*") ji jen doplňuje — v souladu s Ricardovým způsobem zkoumání opět správně začíná otázkou: *Odporuje* pozemkové vlastnictví a pozemková renta určení hodnot zboží pracovní dobou?

„Je však ještě nutno zkoumat," začíná Ricardo druhou kapitolu (*O rentě*"), „zda přivlastnění půdy a vznik renty, který z toho vyplývá, nezpůsobí nezávisle na množství práce nutné k výrobě zboží nějakou změnu v jejich relativní hodnotě." („*Principles of Political Economy*", 3. vyd., Londýn 1821, str. 53.) [Srov. čes. vyd., str. 54.]

Aby to pak prozkoumal, neuvádí jen en passant* vztah mezi „tržní cenou" a „skutečnou cenou" (peněžním vyjádřením hodnoty), nýbrž předpokládá jako něco daného celou kapitalistickou výrobu a celé své pojetí vztahu mezi mzdou a ziskem. Proto se také to, o čem se mluví ve čtvrté kapitole „O přirozené a tržní ceně", v páté „O mzdě" a v šesté „O zisku", už nejen předpokládá, nýbrž je to podrobně vyloženo v obou prvních kapitolách „O hodnotě" a „O rentě" a v kapitole III, která je dodatkem ke kapitole II. V dalších

* — mimochodem. (*Pozn. red.*)

třech kapitolách se jen tu a tam, pokud vůbec přinášejí něco *teoreticky* nového, zaplňují mezery, dodatečně se uvádějí přesnější definice, které by většinou měly správně být už v kapitole I a II.

Celé Ricardovo dílo je tedy obsaženo v jeho prvních dvou kapitolách. V nich se konfrontují rozvinuté buržoazní výrobní vztahy, a tudíž i rozvinuté kategorie politické ekonomie se svým principem, s určením hodnoty, a zjišťuje se, nakolik mu přímo odpovídají, nebo jak je tomu se zdánlivými odchylkami, které vyvolávají v hodnotových vztazích zboží. Tyto dvě kapitoly obsahují celou jeho kritiku dosavadní politické ekonomie, kategorické skoncování s rozporem mezi esoterickým a exoterickým způsobem zkoumání, který prochází celým dílem A[dama] Smitha a díky této kritice zároveň přinášejí některé zcela nové a překvapující výsledky. Proto ten velký teoretický požitek, který tyto dvě první kapitoly poskytují, neboť v zhuštěné zkratce podávají kritiku starých, do šíře rozbředlých a scestných názorů a vykládají celý buržoazní ekonomický systém jako systém podřízený jednomu základnímu zákonu, přičemž podávají v koncentrované podobě to podstatné z rozptýlených a různorodých jevů. Avšak toto teoretické uspokojení, které svou originálností, jednotností základního názoru, jednoduchostí, koncentrovaností, hloubkou, novostí a zhuštěností výkladu poskytují tyto dvě první kapitoly, se nutně dále v díle ztrácí. Také zde nás místy upoutá originálnost jednotlivých úvah. Avšak celek působí únavně a nudně. Další výklad už není dalším rozvíjením myšlenek. Kde není monotónní, formální aplikací týchž principů na různý, zvnějška vnesený materiál anebo polemickým uplatněním těchto principů, je jen opakováním nebo doplňováním, nanejvýš se — v posledních částech — tu a tam najde nějaký frapantní závěr.

Při kritice Ricarda musíme pak rozlišovat, co on sám nerozlišoval. [Předně] jeho *teorii nadhodnoty*, která ovšem u něho existuje, i když nefixuje *nadhodnotu* v její odlišnosti od jejích zvláštních forem — zisku, renty, úroku. Za druhé, jeho *teorii zisku*. Začneme s Ricardovou teorií zisku, i když nepatří do tohoto oddílu, nýbrž do historické přílohy k *oddílu* III.[53]

## [3. RICARDŮV ZMATEK V OTÁZCE „ABSOLUTNÍ" A „RELATIVNÍ" HODNOTY. RICARDO NEPOCHOPIL FORMY HODNOTY]

Především ještě několik poznámek o tom, jak Ricardo směšuje definice hodnoty. Na tom se zakládá Baileyova polemika proti němu. Ale je to důležité i pro nás.

Zpočátku nazývá Ricardo hodnotu „*směnnou hodnotou*" a definuje ji shodně s A[damem] Smithem jako „*schopnost koupit jiná zboží*". ([„On the principles..."] str. 1.) [Srov. čes. vyd., str. 25.] To je směnná hodnota v té formě, v níž se především *jeví*. Potom však předchází k skutečnému určení hodnoty:

„[...] poměrné množství zboží, které je produktem práce, určuje jejich nynější nebo dřívější *relativní hodnotu*." (Cit. dílo, str. 9.) [Srov. čes. vyd., str. 29.]

„Relativní hodnota" zde neznamená nic jiného než směnnou hodnotu určenou pracovní dobou. Avšak *relativní hodnota* může mít i jiný smysl, jakmile totiž vyjádřím směnnou hodnotu jednoho zboží v užitné hodnotě jiného zboží, například směnnou hodnotu cukru v užitné hodnotě kávy.

„*Relativní hodnota* dvou zboží se mění; a my chceme poznat, u kterého z nich [...] došlo ke *změně*." (Cit. dílo, str. 9.) [Srov. čes. vyd., str. 29.]

K jaké změně? Tuto „relativní hodnotu" nazývá Ricardo později také „*porovnatelnou hodnotou*". (Cit. dílo, str. 448 a násl.) [Srov. čes. vyd., str. 268 a násl.] Chceme poznat, u kterého zboží došlo ke „změně", tj. ke změně „hodnoty", která se výše nazývala relativní hodnotou. Například 1 libra cukru se rovná 2 librám kávy. Později se 1 libra cukru rovná 4 librám kávy. Při „změně", kterou chceme znát, jde o to, zda se změnila „*nutná pracovní doba*" pro cukr nebo pro kávu, zda cukr stojí dvakrát více pracovní doby než dřív, nebo zda káva stojí dvakrát méně pracovní doby než dřív a která z těchto „změn" v pracovní době nutné k výrobě toho či onoho z těchto dvou zboží vyvolala tuto změnu v jejich *směnném poměru*. Tato „relativní neboli porovnatelná" hodnota cukru a kávy — poměr, v němž se směňují — se tedy liší od relativní hodnoty v prvním smyslu. V prvním smyslu je relativní hodnota cukru určena množstvím cukru, které se může vyrobit v určité pracovní době.

|| 527 | Ve druhém případě vyjadřuje relativní hodnota cukru [a kávy] poměr, v němž se vzájemně směňují, a změny v tomto poměru mohou vyplývat ze změny „relativní hodnoty" kávy nebo cukru v prvním smyslu. Poměr, v němž se vzájemně směňují, může zůstat *týž*, ačkoli se jejich „relativní hodnoty" v prvním smyslu změnily. 1 libra cukru se může stejně jako dřív rovnat 2 librám kávy, ačkoli pracovní doba [nutná] k výrobě cukru a kávy stoupla na dvojnásobek nebo se snížila o polovinu. *Změny* v jejich *porovnatelné hodnotě*, tj. vyjádří-li se směnná hodnota cukru v kávě a vice versa, projeví se jen tehdy, jestliže se jejich *relativní hodnoty* v prvním smyslu, tj. hodnoty určené množstvím práce, *změnily nestejně*, jestliže tudíž došlo ke změně v jejich *poměru*. Absolutní změny — jestliže nemění původní poměr, tj. jestliže jsou stejně velké a probíhají stejným směrem — nezpůsobí žádné změny v porovnatelných hodnotách a ani v *peněžních cenách* těchto zboží, protože kdyby se hodnota peněz změnila, změnila by se ve stejné míře pro obě zboží. Vyjádřím-li proto hodnoty dvou zboží v jejich zaměnitelných užitných hodnotách nebo v jejich peněžní ceně, tj. vyjádřím-li obě hodnoty v užitné hodnotě nějakého třetího zboží, budou tyto *relativní* neboli *porovnatelné* hodnoty nebo ceny stejné a jejich změny bude nutno rozlišovat od změn jejich *relativních hodnot* v prvním smyslu, tj. pokud nevyjadřují nic jiného než změnu množství pracovní doby nutné k jejich *vlastní* výrobě, tj. pracovní doby *zpředmětněné v nich samých*. Tato poslední *relativní hodnota* se tedy jeví ve srovnání s relativními hodnotami ve druhém smyslu — ve smyslu reálného vyjádření směnné hodnoty jednoho zboží nebo v penězích — jako „*absolutní hodnota*". Proto se také u Ricarda při označování „relativní hodnoty" v prvním smyslu setkáváme s výrazem „*absolutní hodnota*".

Stojí-li ve výše uvedeném příkladě 1 libra cukru stejně jako dřív totéž množství pracovní doby, její „relativní hodnota" v prvním smyslu se nezměnila. Stojí-li však káva dvakrát méně práce, hodnota cukru vyjádřená v kávě se změnila, protože se změnila „relativní hodnota" kávy v prvním smyslu. Relativní hodnoty cukru a kávy tak vystupují jako odlišné od jejich „absolutních hodnot" a tento rozdíl se projevuje proto, že se nezměnila ani porovnatelná

hodnota, například cukru, vzhledem k zbožím, jejichž absolutní hodnoty zůstaly *stejné.*

„[...] cílem rozboru, k němuž chci obrátit čtenářovu pozornost, je zkoumat účinek *změn relativní hodnoty zboží,* a nikoli změn jejich *absolutní hodnoty.*" (Cit. dílo, str. 15.) [Srov. čes. vyd., str. 32.]

Tuto „absolutní hodnotu" nazývá Ricardo někdy i „reálnou hodnotou" anebo prostě „*hodnotou*" (např. na str. 16). [Srov. čes. vyd., str. 33.]

Celou Baileyho polemiku proti Ricardovi viz v knize:

„*A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value; chiefly in reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinions*", *Londýn 1825.* (Viz též od téhož autora: „*A Letter to a Political Economist; occasioned by an article in the Westminster Review* etc.", *Londýn 1826.*) Baileyho polemika se zčásti točí kolem těchto různých momentů v definici pojmu hodnoty, které nejsou u Ricarda rozvinuty, ale jen se u něho fakticky vyskytují a vzájemně se prolínají a v nichž Bailey nalézá jen „rozpory". Za druhé je Bailey proti „absolutní hodnotě" čili „reálné hodnotě" na rozdíl od *porovnatelné hodnoty* (čili relativní hodnoty ve druhém smyslu).

„Místo," říká Bailey v prvním z uvedených spisů, „aby na hodnotu pohlíželi" (Ricardo a jeho následovníci) „jako na poměr mezi dvěma věcmi, považují ji za pozitivní výsledek vytvořený určitým množstvím práce." (Cit. dílo, str. 30.)

Považují „hodnotu za něco imanentního a absolutního." (Cit. dílo, str. 8.)

Poslední námitka vyplývá z nedostatků v Ricardově výkladu, protože vůbec nezkoumá hodnotu co do formy — určité formy, kterou práce přijímá jako substance hodnoty —, nýbrž zkoumá jen velikosti hodnoty, tj. množství této abstraktně všeobecné a — v této formě — společenské práce, která vytvářejí rozdíl ve *velikostech hodnoty* jednotlivých zboží. Jinak by byl Bailey viděl, že relativita pojmu hodnoty se nijak neruší tím, že všechna zboží, pokud jsou směnnými hodnotami, jsou jen *relativními* výrazy společenské pracovní doby a jejich relativita rozhodně nezáleží jen v poměru,

v němž se vzájemně směňují, nýbrž v poměru všech těchto směnných hodnot k této společenské práci jako k jejich substanci.

Naopak, jak uvidíme dále, Ricardovi je třeba spíš vytknout, že na tuto „reálnou" neboli „absolutní hodnotu" velmi často zapomíná a všímá si jen „relativní" neboli „porovnatelné hodnoty".

|| 528 | Tudíž:

## [4.] RICARDŮV VÝKLAD ZISKU, MÍRY ZISKU, PRŮMĚRNÝCH CEN ATD.

### [a) RICARDO SMĚŠUJE KONSTANTNÍ KAPITÁL S FIXNÍM KAPITÁLEM A VARIABILNÍ KAPITÁL S OBĚŽNÝM KAPITÁLEM. NESPRÁVNÉ POSTAVENÍ OTÁZKY ZMĚN „RELATIVNÍCH HODNOT" A JEJICH FAKTORŮ]

V III. oddílu první kapitoly rozvíjí Ricardo tuto myšlenku: říkáme-li, že hodnotu zboží určuje pracovní doba, platí to jak o té práci, která byla bezprostředně vynaložena v posledním pracovním procesu na výrobu daného zboží, tak i o té pracovní době, která je obsažena v surovině a pracovních prostředcích nutných k výrobě tohoto zboží. Platí to tedy nejen o pracovní době, která je obsažena v nově přidané, mzdou zaplacené, koupené práci, nýbrž i o pracovní době, která je obsažena v té části zboží, kterou já nazývám konstantním kapitálem. Jak nedostatečně chápe Ricardo tuto otázku, ukazuje se hned v nadpisu tohoto III. oddílu I. kapitoly. Nadpis zní:

„Na hodnotu zboží působí nejen práce, která je na ně přímo vynaložena, ale i práce vynaložená na nářadí, nástroje a budovy, jež takové práci napomáhají." ([„On the principles..."] str. 16.) [Srov. čes. vyd., str. 33.]

Zde je surovina vynechána, a práce vynaložená na surovinu se přece právě tak liší od „práce, která je na zboží přímo vynaložena" jako práce vynaložená na pracovní prostředky — „nářadí, nástroje v budovy". Avšak Ricardo má už v hlavě následující oddíl. Ve III. oddílu předpokládá, že použité pracovní prostředky vcházejí do výroby různých zboží jako *stejné součásti hodnoty*. V následujícím oddílu se zkoumá rozdíl, který vyplývá z toho, že fixní kapitál vchází do výroby v *různých proporcích*. Proto Ricardo nedochází

k pojmu *konstantního kapitálu*, jehož jedna část se skládá z fixního kapitálu a druhá — suroviny a pomocné látky — z oběžného kapitálu, stejně jako *oběžný* kapitál nezahrnuje jen variabilní kapitál, nýbrž i suroviny atd. a všechny životní prostředky, které vcházejí do *spotřeby vůbec*[54] (nejen do spotřeby dělníků).

Poměr, v němž vchází konstantní kapitál do zboží, nemá vliv na *hodnoty* zboží, na relativní množství práce obsažená ve zboží, ale bezprostředně ovlivňuje různá množství *nadhodnoty* nebo *nadpráce* obsažená ve zbožích, která obsahují stejná množství pracovní doby. V důsledku tohoto různého poměru se vytvářejí *průměrné ceny* odlišné od hodnot.

Pokud jde o IV. a V. oddíl I. kapitoly, je třeba především poznamenat, že Ricardo se nezabývá nanejvýš důležitým rozdílem v proporci, v níž konstantní a variabilní kapitál tvoří součásti téže masy kapitálu v různých sférách výroby, rozdílem, který ovlivňuje *bezprostřední výrobu nadhodnoty*, a místo toho se výhradně zabývá těmi rozdíly ve formě kapitálu a různými proporcemi, v nichž se stejně veliký kapitál rozpadá na tyto rozdílné formy — těmi *rozdíly ve formě*, které vyplývají *z procesu oběhu kapitálu*, tj. fixním a oběžným kapitálem, více nebo méně fixním kapitálem (tj. fixním kapitálem různé trvanlivosti) a nestejnou rychlostí oběhu nebo obratů kapitálu. A přitom Ricardo při svém zkoumání postupuje tímto způsobem: předpokládá jako něco daného *všeobecnou míru zisku* neboli *průměrný zisk stejné velikosti* pro různé stejně velké vklady kapitálu čili pro různé sféry výroby, v nichž se používá stejných kapitálů, nebo, což je totéž, předpokládá, že zisk je úměrný *velikosti* kapitálů používaných v různých sférách výroby. Místo toho, aby *předpokládal* tuto *všeobecnou míru zisku*, měl by Ricardo naopak zkoumat, nakolik její *existence* vůbec odpovídá určení hodnot pracovní dobou, a byl by zjistil, že mu neodpovídá, ale prima facie mu *odporuje*, že by se tedy její existence měla teprve vyložit pomocí celé řady spojovacích článků, což je něco docela jiného, než prostě ji podřídit zákonu hodnoty. Byl by tak vůbec dostal úplně jinou představu o podstatě zisku a nebyl by ho ztotožňoval přímo s nadhodnotou.

Když udělal *tento předpoklad*, klade si pak Ricardo otázku: jaký

vliv má vzestup nebo pokles mzdy na „*relativní hodnoty*", když fixní a oběžný kapitál vchází do výroby v různých proporcích? Anebo se spíš *domnívá*, že otázku takto zkoumá. Ve skutečnosti ji zkoumá úplně jinak. Zkoumá ji takto: táže se, jaký vliv bude mít vzestup nebo pokles mzdy na *příslušné zisky* u kapitálů, jejichž doba obratu je různá a v nichž jsou různé formy kapitálu obsažené v různých proporcích. A tu ovšem zjišťuje, že podle toho, zda vchází mnoho nebo málo fixního kapitálu atd., musí vzestup nebo pokles mezd působit na kapitály velmi rozdílně, podle toho, zda variabilní kapitál, tj. kapitál, který se vydává přímo na mzdu, tvoří větší nebo menší část těchto kapitálů. Aby se tedy zisky v různých || 529 | sférách výroby opět vyrovnaly, jinými slovy, aby se znovu obnovila *všeobecná míra zisku*, musí se ceny zboží — na rozdíl od jejich *hodnot* — regulovat různým způsobem. *To znamená*, dovozuje dále, při vzestupu nebo poklesu mezd mají tyto rozdíly vliv na „relativní hodnoty". Měl to však říci obráceně: ačkoli se tyto rozdíly nijak netýkají hodnot jako takových, vytvářejí svým rozdílným vlivem na zisky v různých sférách rozdílné průměrné ceny odlišné od samých hodnot, čili — jak bychom řekli — *ceny nákladů*, které nejsou přímo určovány hodnotami zboží, nýbrž kapitálem zálohovaným na tato zboží plus průměrným ziskem. Měl tudíž říci: tyto průměrné *ceny nákladů* jsou odlišné od *hodnot* zboží. Místo toho vyvozuje, že jsou *totožné*, a s tímto *nesprávným* předpokladem přechází ke zkoumání pozemkové renty.

Ricardo se také mýlí, když se domnívá, že teprve na základě těch tří případů, které zkoumá, přichází k takovým „změnám" v „relativních hodnotách", které vznikají nezávisle na pracovní době obsažené ve zboží, tj. fakticky k rozdílu mezi cenami nákladů a hodnotami zboží. Tento *rozdíl* už *připustil*, když předpokládal *všeobecnou míru zisku*, tj. předpokládal, že kapitály přes rozdílné poměry mezi organickými součástmi poskytují zisk úměrný jejich *velikosti*, kdežto nadhodnota, kterou poskytují, je absolutně určena množstvím nezaplacené pracovní doby, které pohlcují, a toto množství při dané mzdě úplně závisí na množství té části kapitálu, která se vydává na mzdu, a ne na absolutní velikosti kapitálu.

Ve skutečnosti zkoumá Ricardo toto: Jak se — za předpokladu,

že ceny nákladů jsou *odlišné* od hodnot zboží ( připuštěním *všeobecné míry zisku* se tento rozdíl předpokládá) — tyto ceny nákladů (které se teď pro změnu nazývají „relativní hodnoty") samy vzájemně opět modifikují, jak se vzájemně, jedny vůči druhým, mění v důsledku vzestupu nebo poklesu mzdy a při různých proporcích mezi organickými součástmi kapitálu? Při hlubším proniknutí do věci by byl Ricardo zjistil, že už pouhá existence *všeobecné míry zisku* — při rozdílech v organických součástech kapitálu, které zpočátku, v bezprostředním procesu výroby, vystupují jako rozdíly mezi variabilním a konstantním kapitálem a později se ještě více zvětšují v důsledku rozdílů vyplývajících z procesu oběhu — podmiňuje *ceny nákladů*, které jsou odlišné od *hodnot*, dokonce i když se předpokládá, že *mzda se nemění*. Jinými slovy, Ricardo by byl zjistil, že už pouhá existence *všeobecné míry zisku* podmiňuje rozdíl, který je *naprosto nezávislý* na vzestupu nebo poklesu mzdy, a nové určení formy. Byl by také viděl, že pochopení tohoto rozdílu je pro celou teorii nesrovnatelně důležitější než jeho rozbor změn v *cenách nákladů* zboží způsobených vzestupem nebo poklesem mzdy a že má pro tuto teorii určující význam. Výsledek, s nímž se Ricardo uspokojuje — a toto uspokojení odpovídá celému způsobu jeho zkoumání — je tento: Připustíme-li a vezmeme-li v úvahu *změny v cenách nákladů* (čili, jak říká, „v relativních hodnotách") zboží, které při rozdílném organickém složení kapitálů vložených do různých sfér vyplývají ze změn ve mzdě, tj. z jejího vzestupu nebo poklesu, zůstává zákon správný a *neodporuje* zákonu, podle něhož „relativní hodnoty" zboží jsou určeny pracovní dobou, neboť všechny ostatní trvalejší změny v cenách nákladů zboží lze vysvětlit jedině ze změn v množství pracovní doby nutném k výrobě toho či onoho zboží.

Naproti tomu je třeba považovat za velkou zásluhu to, že Ricardo konfrontuje rozdíly mezi fixním a oběžným kapitálem s rozdílnými dobami obratu kapitálu a všechny tyto rozdíly vyvozuje z různé doby *oběhu*, tj. ve skutečnosti z *doby oběhu* čili z *doby reprodukce kapitálu.*

Prozkoumejme nejdříve tyto rozdíly, jak je Ricardo vykládá především ve IV. oddílu (I. kapitoly), a teprve potom způsob, jak je

nechává působit čili vyvolávat změny v „relativních hodnotách".

1. „Avšak za každého stavu společnosti mohou mít nástroje, nářadí, budovy a stroje, používané v různých odvětvích, *různý stupeň trvanlivosti* a mohou vyžadovat *rozdílná množství práce k tomu, aby byly vyrobeny.*" (Cit. dílo, str. 25.) [Srov. čes. vyd., str. 39.]

Pokud jde o „rozdílná množství práce" [nutná] „k tomu, aby byly vyrobeny", může to znamenat — a jedině to tu má zřejmě Ricardo na zřeteli —, že méně trvanlivé nástroje atd. vyžadují jednak ke svému udržování, jednak ke své reprodukci *více* práce (opakující se bezprostřední práce), nebo to také může znamenat, že stroje atd. *stejného stupně trvanlivosti* mohou být více nebo méně drahé, mohou být produktem většího nebo menšího množství práce. Toto poslední hledisko, důležité pro pochopení poměru mezi variabilním a konstantním kapitálem, nemá s Ricardovým zkoumáním nic společného, a proto ho Ricardo ani nikde neuplatňuje jako samostatné hledisko.

||530| 2. „Také poměr mezi kapitálem, který je určen k vydržování práce" (variabilní kapitál), „a kapitálem, který je vložen do nástrojů, strojů a budov" (fixní kapitál), „může být *rozdílný.*" Máme tedy „rozdíl ve *stupni trvanlivosti fixního kapitálu* a v poměru, *ve kterém mohou být tyto dvě formy kapitálu kombinovány.*" (Cit. dílo, str. 25.) [Srov. čes. vyd., str. 39—40.]

Hned vidíme, proč Ricarda nezajímá ta část konstantního kapitálu, která existuje v podobě surovin. Tato část patří do oběžného kapitálu. Stoupá-li mzda, nevede to k *zvýšení výdajů* na tu část kapitálu, která se skládá ze strojů a nemusí být *nahrazena*, protože existuje dál, ale vede to k zvýšení výdajů na tu část, která se skládá ze *surovin*, protože tato část se musí neustále doplňovat a tudíž i neustále reprodukovat.

„Potrava a oděv, jež dělník spotřebovává, budovy, v nichž pracuje, nástroje, které užívá při práci, mají vesměs *pomíjivý charakter.* V době, po kterou tyto různé kapitály budou sloužit, je však veliký rozdíl... Podle toho, spotřebovává-li se kapitál rychle a musí být *často reprodukován* nebo opotřebovává-li se pomalu, je považován buď za oběžný, nebo za fixní kapitál." (Cit. dílo, str. 26.) [Srov. čes. vyd., str. 40.]

Zde se tedy rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem redukuje na rozdíl v *době reprodukce* (která spadá vjedno s dobou oběhu).

3.„Rovněž je třeba povšimnout si toho, že *oběžný* kapitál se může *obracet* čili *navracet se ke svému majiteli ve velmi nestejných časových úsecích. Pšenice, kterou koupil pachtýř k setí**, je fixním kapitálem ve srovnání s pšenicí, kterou koupil pekař k výrobě chleba. Jeden ji ponechává v půdě a může ji dostat zpět teprve až za rok, druhý ji může dát semlít na mouku a prodat jako chléb svým zákazníkům, takže se za týden jeho kapitál opět uvolní, aby jím pekař obnovil tutéž operaci nebo začal nějakou jinou." (Cit. dílo, str. 26—27.) [Srov. čes. vyd., str. 40.]

Z čeho vyplývá *tento* rozdíl v době oběhu různých oběžných kapitálů? Z toho, že týž kapitál se v jednom případě zdržuje delší dobu *ve vlastní sféře výroby*, ačkoli už přitom neprobíhá *pracovní proces*. Tak je tomu u vína, které leží ve sklepě, aby dozrálo, u určitých chemických procesů při činění kůží, v barvířství atd.

„Ve dvou odvětvích se může používat *kapitálů téže velikosti*, ale na fixní a oběžný kapitál se dělí různým způsobem." (Cit. dílo, str. 27.) [Srov. čes. vyd., str. 40.]

4.„Dále, dva průmyslníci mohou používat fixního a oběžného kapitálu téže velikosti, ale *trvanlivost jejich fixních kapitálů*" (tj. doba jejich reprodukce) „může být zcela rozdílná. Jeden může mít parní stroje v hodnotě 10 000 liber št., druhý může mít lodě v téže hodnotě." (Cit. dílo, str. 27—28.) [Srov. čes. vyd., str. 40—41.]

„Různé stupně trvanlivosti... kapitálů, nebo — což je totéž — ...různá *doba, která musí uplynout*, dříve než lze nějakou část zboží dodat na trh." (Cit. dílo, str. 30.) [Srov. čes. vyd., str. 42.]

5.„Sotva je nutné uvádět, že zboží, *na jehož výrobu bylo vynaloženo stejné množství práce*, bude mít různou směnnou hodnotu, nemůže-li být *dodáno na trh v téže době*." (Cit. dílo, str. 34.) [Srov. čes. vyd., str. 44.]

Máme tudíž: 1. Rozdíl v poměru mezi fixním a oběžným kapitálem. 2. Rozdíl v oběhu *oběžného* kapitálu v důsledku přerušení pracovního procesu, zatímco výrobní proces pokračuje. 3. Rozdíl v *trvanlivosti* fixního kapitálu. 4. Rozdíl v tom, jakou dobu zboží vůbec (bez přerušení pracovní doby, bez rozdílu mezi výrobní a pracovní dobou[55]) zůstává v pracovním procesu, dříve než může vstoupit do procesu oběhu ve vlastním smyslu. Poslední případ líčí Ricardo takto:

„Dejme tomu, že při výrobě zboží zaměstnávám 20 dělníků za 1000 liber št. ročně a že na konci roku zaměstnám opět 20 lidí na příští rok za dalších 1000

* Zde vidí pan Rodbertus, že v Anglii se semeno „kupuje".

liber št., abych zboží dokončil nebo dokonaleji zpracoval, a že je dodám na trh za 2 roky. Při míře *zisku 10* % se mé zboží musí prodávat za 2310 liber št., protože jsem v prvním roce vynaložil kapitál 1000 liber št. a v druhém roce kapitál 2100 liber št. Někdo jiný používá přesně téhož množství práce, ale vynaloží je plně jen v prvním roce, kdy zaměstnává 40 dělníků nákladem 2000 liber št. Na konci prvního roku prodá zboží s 10% ziskem neboli za 2200 liber št. Máme zde tedy dvě zboží, *na něž bylo vynaloženo přesně totéž množství práce*, přičemž jedno se prodává za 2310 liber št., druhé za 2200 liber št." (Cit. dílo, str. 34.) [Srov. čes. vyd., str. 44.]

|| 531 | Jakým způsobem však tento rozdíl — ať už v stupni trvanlivosti fixního kapitálu nebo v době oběhu oběžného kapitálu či v proporcích, v kterých oba tyto druhy kapitálu mohou být kombinovány, anebo konečně v době, kterou potřebují různá zboží, na něž bylo vynaloženo stejné množství práce, [aby se dostala na trh] — vyvolává změnu v *relativních hodnotách* těchto zboží? Ricardo zprvu říká, že je tomu tak proto, že

„*tento rozdíl*... a *změna v poměru*" atd. „*podmiňuje další příčinu* změn relativní hodnoty zboží vedle většího nebo menšího množství práce potřebného k jeho výrobě. *Touto příčinou je růst nebo pokles hodnoty práce.*" (Cit. dílo, str.25—26.) [Srov. čes. vyd., str. 39—40.]

A jak se to dokazuje?

„Zvýšení mezd dělníků musí působit na *zboží*, vyráběné za tak rozdílných podmínek, nestejně" (cit. dílo, str. 27) [srov. čes. vyd., str. 40],

a to zejména tam, kde při používání *stejně velkých* kapitálů v *různých* odvětvích se jeden kapitál skládá převážně z fixního kapitálu a jen z nepatrné části z kapitálu „použitého k vydržování práce", kdežto u druhého kapitálu je tomu právě naopak. Především je hloupost mluvit o působení na „zboží". Ricardo má na mysli jejich *hodnotu*. Avšak nakolik působí tyto okolnosti na hodnotu? Vůbec ne! V obou případech však působí na zisk. Člověk, který například vynaloží jen $^1/_5$ kapitálu ve formě variabilního kapitálu, může při stejné mzdě a stejné míře nadpráce — rovná-li se míra nadhodnoty 20 % — vyrobit na 100 pouze 4 [jednotky] nadhodnoty; naproti tomu jiný, který vydá ve formě variabilního kapitálu $^4/_5$ svého kapitálu, může [na 100] vytvořit 16 [jednotek] nadhodnoty. V prvním případě se totiž kapitál vynaložený na mzdu rovná $^{100}/_5$, tj. 20, a $^1/_5$ čili 20 % z 20 se rovná 4. Ve druhém případě

se kapitál vynaložený na mzdu rovná $^4/_5 \times 100$, tj. 80. A $^1/_5$ čili 20 % z 80 se rovná 16. V prvním případě by se zisk rovnal 4, ve druhém 16. Průměrný zisk obou by byl $\frac{16+4}{2}$ čili $\frac{20}{2} = 10\%$. To je vlastně případ, o němž mluví Ricardo. Kdyby tedy oba podnikatelé prodávali za ceny nákladů — a to Ricardo *předpokládá* — prodával by každý své zboží za 110. Nyní předpokládejme, že by se mzda zvýšila například o 20 % své dřívější sumy. Jeden dělník stál dříve podnikatele 1 libru št., nyní ho stojí 1 libru št. 4 šilinky čili 24 šilinků. První podnikatel musí vydat ve formě konstantního kapitálu stejně jako dřív 80 liber št. (protože Ricardo tu abstrahuje od materiálu, můžeme to učinit i my) a na mzdu 20 dělníků, které zaměstnává, musí vydat kromě 20 liber št. ještě 80 šilinků, tj. o 4 libry št. více. Jeho kapitál se tudíž nyní rovná 104 librám št. Ze 110 liber št. by mu zůstalo jen 6 liber št. zisku, protože dělníci mu dodali místo větší nadhodnoty menší. 6 liber št. ze 104 to je $5^{10}/_{13}$ %. Naproti tomu druhý podnikatel, který zaměstnává 80 dělníků, musel zaplatit o 320 šilinků, tj. o 16 liber št. víc. Musel by tedy vydat 116 liber št. Kdyby byl nucen prodat své zboží za 110 liber št., měl by místo zisku ztrátu 6 liber št. Avšak tento případ nastane jen proto, že průměrný zisk již modifikoval poměr mezi výdajem podnikatele na práci, a nadhodnotou, kterou ve svém podniku vyrobil.

Místo aby zkoumal důležitou otázku, k jakým změnám musí dojít, aby podnikatel, který vydá ze 100 liber št. na mzdu 80 liber št., nedosáhl čtyřikrát většího zisku než jiný, který vydá za 100 liber št. na mzdu jen 20 liber št., zkoumá tedy Ricardo vedlejší otázku, jak dochází k tomu, že jakmile se tento velký rozdíl vyrovná — tudíž při dané míře zisku — každá změna této míry zisku, například v důsledku vzestupu mezd, postihne mnohem víc toho, kdo s kapitálem 100 liber št. zaměstnává mnoho dělníků, než toho, kdo s kapitálem 100 liber št. zaměstnává málo dělníků, a že proto — při stejné míře zisku — ceny zboží či *ceny nákladů* musí u jednoho stoupat a u druhého klesat, aby míra zisku zůstala i nadále stejná.

První ilustrace, kterou Ricardo uvádí, nemá absolutně nic společného se „*zvýšením hodnoty práce*", ačkoli nám původně ohlásil,

že z této příčiny musí vyplývat všechny změny v „relativních hodnotách". Je to tato ilustrace:

„Dejme tomu, že dvě osoby zaměstnávají během roku po 100 dělnících při výrobě dvou strojů a další osoba zaměstnává týž počet dělníků pěstováním obilí; každý z těchto strojů bude mít na konci roku stejnou hodnotu jako obilí, protože každé z těchto tří zboží bude vyrobeno týmž množstvím práce. Dejme tomu, že majitel jednoho stroje ho v příštím roce použije k tomu, aby se 100 dělníky vyráběl sukno, a majitel druhého stroje ho také použije, aby se 100 dělníky vyráběl bavlněné zboží, kdežto pachtýř bude tak jako dřív zaměstnávat 100 dělníků pěstováním obilí. Během druhého roku budou všichni vynakládat totéž množství práce,"

⟨tj. budou vynakládat týž kapitál na mzdu, ale vůbec nebudou zaměstnávat *totéž množství práce*⟩,

„ale zboží a stroje ||532| výrobce sukna i výrobce bavlněného zboží budou výsledkem práce 200 dělníků zaměstnávaných po dobu jednoho roku čili spíš výsledkem práce 100 dělníků, kteří pracovali po dobu dvou let, kdežto obilí bude vyrobeno prací 100 lidí během jednoho roku. Je-li tedy hodnota obilí 500 liber št., musí mít stroj a sukno výrobce sukna dohromady hodnotu 1000 liber št. a stroj a bavlněné zboží výrobce bavlněného zboží *by měly být rovněž dvojnásobkem hodnoty obilí*. Avšak *tato hodnota bude větší než dvojnásobek hodnoty obilí*, protože *zisky z kapitálu výrobce sukna a bavlněného zboží byly v prvním roce přidány k jejich kapitálu*, kdežto pachtýř svůj zisk vydal a spotřeboval. Protože *jejich kapitály mají různé stupně trvanlivosti*, nebo, což je totéž, *protože doba, která musí uplynout*, dříve než lze nějakou část zboží dodat na trh, je různá, nebude jeho hodnota přesně *úměrná množství práce na ně vynaložené*. Poměr jejich hodnot nebude dvě ku jedné, nýbrž o něco větší, *aby se kompenzovala delší doba, která musí uplynout, dříve než může být zboží o vyšší hodnotě dodáno na trh*. Předpokládejme, že se za práci každého dělníka zaplatilo ročně 50 liber št., čili bylo vynaloženo 5000 liber št. kapitálu, a že *zisky byly 10* %. Hodnota každého stroje pak bude stejně jako hodnota obilí na konci prvního roku 5500 liber št. V druhém roce vynaloží průmyslníci a pachtýř znovu 5000 liber št. na vydržování práce, a proto opět své zboží prodají za 5500 liber št. Avšak aby ti, kdo používají strojů, *pracovali za týchž podmínek jako pachtýř*, musí dostat nejen 5500 liber št. při stejném kapitálu 5000 liber št. na práci, ale kromě toho musí *dostat ještě* 550 *liber št. jako zisk z 5500 liber št., které vložili do strojů. Proto*" (protože se totiž *předpokládá stejná roční míra zisku 10* % jako nezbytnost a zákon) „*musí být* jejich zboží *prodáno za 6050 liber št.*"

⟨Tudíž v důsledku průměrného zisku — *všeobecné míry zisku*, kterou Ricardo *předpokládá* — vznikají *průměrné ceny* neboli *ceny nákladů odlišné* od hodnot zboží.⟩

„Zde tedy máme kapitalisty, kteří používají *ročně* při výrobě svého zboží přesně *stejného množství práce*, a přece je *hodnota zboží, které vyrábějí, různá, protože je různé množství fixního kapitálu* neboli akumulované práce, jehož každý z nich používá."

〈Nikoli proto, nýbrž proto, že oba tito darebáci mají fixní ideu, že každý z nich musí vytěžit stejnou kořist „z podpory, kterou poskytli práci", čili že jejich zboží se musí prodávat, ať je jeho *hodnota* jakákoli, za *průměrné ceny*, které poskytují každému z nich stejnou míru zisku.〉

„Sukno a bavlněné zboží má stejnou hodnotu, protože je produktem téhož množství práce a téhož množství fixního kapitálu; avšak obilí nebude mít *stejnou hodnotu*" 〈mělo by se říci: cenu nákladů〉 „jako toto zboží, *protože je vyrobeno, pokud jde o fixní kapitál, za odlišných okolností.*" (Cit. dílo, str. 29—31.) [Srov. čes. vyd., str. 41—42.]

Takto hrozně neobratně a zmateně ilustruje Ricardo velmi prostou věc, místo aby prostě řekl: protože stejně velké kapitály, ať jsou poměry jejich organických částí nebo jejich doba oběhu jakékoli, poskytují *stejně velké zisky*, což by nebylo možné, kdyby se zboží prodávala za *své hodnoty* atd., existují *ceny nákladů* zboží odlišné od těchto hodnot. A přitom je to už obsaženo v pojmu *všeobecné míry zisku*.

Rozeberme si tento složitý případ a převeďme si ho na jeho skutečnou míru, která není nijak „složitá". Začněme za tímto účelem od konce a přitom, abychom otázku lépe pochopili, poznamenejme předem, že Ricardo „předpokládá", že farmáře a bavlnářského darebáka suroviny nic nestojí, dále že farmář nevydává žádný kapitál na pracovní nástroje a konečně že žádná část fixního kapitálu, který vynaložil bavlnářský vydřiduch, nevchází do jeho produktu jako náhrada opotřebování. Všechny tyto předpoklady jsou sice nesmyslné, ale samy o sobě ilustraci nijak nevadí.

Za všech těchto předpokladů vypadá Ricardův příklad, začneme-li s ním od konce, takto: farmář vydává 5000 liber št. na mzdu; bavlnářská bestie 5000 liber št. na mzdu a 5500 liber št. na stroje. První tedy vydává 5000 liber št. a druhý 10 500 liber št., tj. ‖ 533| dvakrát tolik co první. Mají-li tedy oba dosáhnout 10 % zisku, musí farmář prodat své zboží za 5500 liber št. a bavlnář za 6050

liber št. (protože se předpokládá, že z 5500 liber št. vložených do strojů žádná část netvoří součást hodnoty produktu z titulu náhrady opotřebování [strojů]). Absolutně nelze pochopit, co si tím Ricardo ujasňoval, kromě toho, že ceny nákladů zboží, pokud jsou určeny hodnotou záloh obsažených ve zboží plus stejnou roční mírou zisku, *se liší* od hodnot zboží, a že tento rozdíl vyplývá z toho, že zboží se prodává za takové ceny, které poskytují stejnou *míru zisku* ze zálohovaného kapitálu, zkrátka, že tento rozdíl mezi *cenami nákladů* a *hodnotami* je totožný se *všeobecnou mírou zisku*. Dokonce i rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem, který sem Ricardo vnáší, je v tomto případě pouhou vytáčkou. Vždyť kdyby například oněch 5500 liber št., kterých navíc používá bavlnářský podnikatel, existovalo v surovinách, zatímco pachtýř by nepotřeboval žádné osivo atd., dostali bychom úplně stejný výsledek.

Příklad neukazuje ani to, co Ricardo říká, totiž že

„hodnota zboží, které vyrábějí" (průmyslník vyrábějící bavlněné zboží a pachtýř), „je různá, *protože je různé množství fixního kapitálu* neboli akumulované práce, jehož každý z nich používá." (Cit. dílo, str. 31.) [Srov. čes. vyd., str. 42.]

Podle tohoto Ricardova předpokladu rovná se totiž fixní kapitál průmyslníka vyrábějícího bavlněné zboží 5500 librám št., a farmářův nule; jeden používá fixního kapitálu, druhý ho nepoužívá. Nikterak ho tedy nepoužívají „v různých množstvích", stejně jako nelze říci o dvou lidech, z nichž jeden jí a druhý nejí maso, že ho spotřebovávají „v různých množstvích". Naproti tomu je správné (ačkoli se to sem velmi nesprávně vpašovalo pomocí slovíčka „neboli"), že oba používají „akumulované práce", tj. zpředmětněné práce „v různých množstvích", tj. jeden za 10 500 liber št. a druhý jen za 5000 liber št. Ale to, že používají „různých množství akumulované práce", neznamená nic jiného, než že ve svých podnicích vydávají „různá množství kapitálu", že tento rozdíl ve velikosti kapitálů, kterých používají, má vliv na masu zisku, protože se předpokládá *stejná míra zisku*, a konečně že tento rozdíl v mase zisku, úměrný velikosti kapitálů, se projevuje, zračí v příslušných cenách nákladů zboží.

Z čeho však vyplývá neobratnost Ricardovy ilustrace?

„Zde tedy máme kapitalisty, kteří používají *ročně* při výrobě svého zboží přesně *stejného množství práce*, a přece je hodnota zboží, které vyrábějí, různá." (Cit. dílo, str. 30—31.) [Srov. čes. vyd., str. 42.]

To znamená, že nepoužívají stejného množství práce — bezprostřední a akumulované práce dohromady — ale že používají stejného množství variabilního kapitálu vydaného na mzdu, stejného množství živé práce. A protože se peníze směňují za akumulovanou práci, tj. za zboží existující ve formě strojů atd. jedině podle zákona směny zboží, protože *nadhodnota* vzniká jen bezplatným přivlastněním části použité živé práce, je jasné (když podle předpokladu žádná část strojů nevchází do zboží ve formě opotřebování), že oba kapitalisté mohou dosáhnout stejného zisku jedině tehdy, jsou-li zisk a nadhodnota totožné. Průmyslník vyrábějící bavlněné zboží by musel prodat své zboží stejně jako farmář za 5500 liber št., ačkoli vynakládá víc než dvakrát větší kapitál. A dokonce i kdyby stroje vešly úplně do zboží, mohl by prodat své zboží jen za 11 000 liber št., tj. nedosáhl by ani 5 % zisku, kdežto farmář dosahuje 10 %. Avšak při těchto *nestejných* ziscích by farmář a průmyslník prodali svá zboží jen za jejich *hodnoty*, předpokládáme-li, že 10 %, kterých dosahuje farmář, představuje skutečnou, v jeho zboží obsaženou nezaplacenou práci. Prodávají-li tedy svá zboží se stejným ziskem, musí tu nastat jeden ze dvou případů: buď průmyslník svévolně přiráží 5 % na své zboží, a pak se průmyslníkova a farmářova zboží dohromady prodávají *nad* jejich hodnotou, anebo skutečná nadhodnota, které dosahuje farmář, je třeba 15 %, a oba dostávají ze svého zboží průměr[ný zisk] 10 %. V tomto případě, ačkoli cena nákladů toho či onoho zboží je pokaždé nad nebo pod jeho hodnotou, *prodává se úhrn* zboží *za jejich hodnotu* a vyrovnávání zisků je určeno úhrnem nadhodnoty obsažené ve zboží. Zde, ve výše uvedené Ricardově větě — jestliže ji správně upravíme — je obsažen správný poznatek, že totiž rozdíl v poměru mezi variabilním a konstantním kapitálem nutně vede k tomu, že při stejné velikosti použitého kapitálu se musí vyrábět zboží o nestejně velkých hodnotách, která v důsledku toho dávají různé zisky, že vyrovnáváním těchto zisků se tudíž musí vytvářet *ceny nákladů odlišné* od hodnot zboží. „Zde tedy máme kapitalisty, kteří používají

ročně při výrobě svého zboží přesně stejného množství" (bezprostřední, živé) „práce, a přece je hodnota zboží, které vyrábějí, různá" (tj. mají ceny nákladů, které jsou odlišné od jejich hodnot), „protože je různé množství... akumulované práce, jehož každý z nich používá." Přesto však toto tušení u Ricarda neprorazilo. Vysvětluje jen jeho tápání a zřejmou nesprávnost jeho ilustrace, která dosud neměla s „různým množstvím použitého *fixního kapitálu*" nic společného.

Pokračujme nyní v naší analýze pozpátku. Továrník postaví v prvním roce stroj, přičemž zaměstná sto lidí, farmář v téže době vyrobí obilí rovněž s pomocí sto lidí. Ve druhém roce spustí továrník stroj a zpracuje na něm bavlnu, přičemž zaměstnává opět sto dělníků. Farmář naproti tomu znovu zaměstná sto lidí při pěstování obilí. Předpokládejme, říká Ricardo, že hodnota obilí představuje ročně 500 liber št. Předpokládejme, že nezaplacená práce v něm obsažená se rovná 25 % zaplacené, tj. na 400 jednotek zaplacené práce připadá 100 jednotek práce nezaplacené. Pak by měl stroj na konci prvního roku rovněž hodnotu 500 liber št., z čehož 400 liber št. by se rovnalo zaplacené práci a 100 liber št. hodnotě nezaplacené práce. Dejme tomu, || 534 | že na konci druhého roku byl celý stroj úplně opotřebován, že vešel do hodnoty bavlny. Ricardo to skutečně předpokládá, protože na konci druhého roku srovnává „hodnotu obilí" nikoli jen s hodnotou bavlněného zboží, ale s „hodnotou bavlněného zboží a stroje".

Výborně! Hodnota bavlněného zboží se pak musí na konci druhého roku rovnat 1000 librám št., tj. 500 librám št. hodnoty stroje a 500 librám št. hodnoty nově přidané práce. Hodnota obilí se naproti tomu rovná 500 librám št., tj. 400 librám št. mzdy a 100 librám št. nezaplacené práce. Až potud není v tomto případě ještě nic takového, co by *odporovalo zákonu hodnoty*. Průmyslník vyrábějící bavlněné zboží dosahuje 25 % zisku, stejně jako výrobce obilí, ale zboží prvního se rovná 1000 librám št., a zboží druhého 500 librám št., protože ve zboží prvního výrobce je obsažena práce 200 dělníků a ve zboží druhého výrobce každoročně jen práce 100 dělníků. Dále, oněch 100 liber št. zisku (nadhodnoty), kterých průmyslník vyrábějící bavlněné zboží dosáhl při výrobě stroje

v prvním roce — tím, že do něho vsál $^1/_5$ pracovní doby dělníků, kteří jej stavěli, aniž jim zaplatil — se mu realizuje až ve druhém roce, protože teprve tehdy realizuje v hodnotě bavlny současně i hodnotu stroje. Ale tady je háček. Výrobce bavlněného zboží prodává své zboží za sumu, která převyšuje 1000 liber št., tj. za vyšší hodnotu, než je obsažena v jeho zboží, kdežto farmář prodává své obilí za 500 liber št., tj. — podle předpokladu — za hodnotu obilí. Kdyby se měla provádět směna jen mezi těmito dvěma osobami, kdyby průmyslník odebíral obilí od farmáře a farmář bavlněné zboží od průmyslníka, bylo by to totéž, jako kdyby farmář prodal své zboží *pod* jeho hodnotou, dosáhl menšího zisku než 25 %, a průmyslník prodal bavlněné zboží *nad* jeho hodnotou. Nemluvme tu o dvou kapitalistech (výrobci sukna a výrobci bavlněného zboží), které sem Ricardo zbytečně uvádí, a pozměňme jeho výrok tak, že se bude mluvit jen o výrobci bavlněného zboží. Pro ilustraci, kterou rozebíráme, je až potud použití těchto dvou příkladů zcela zbytečné. Tudíž:

„Avšak tato hodnota" (bavlněného zboží) *„bude větší než dvojnásobek hodnoty obilí*, protože *zisk z kapitálu... výrobce bavlněného zboží* byl v *prvním roce* přidán k jeho kapitálu, kdežto pachtýř svůj zisk vydal a spotřeboval."

(Poslední, v buržoazním duchu přikrášlená věta tu nemá teoreticky žádný smysl. Morální úvahy nemají s věcí nic společného.)

*„Protože jejich kapitály mají různé stupně trvanlivosti, nebo*, což je totéž, *protože doba, která musí uplynout, dřív než lze nějakou část zboží dodat na trh*, je různá, nebude jeho hodnota přesně úměrná množství práce na ně vynaložené. Poměr jejich hodnot nebude dvě ku jedné, nýbrž o něco větší, *aby se kompenzovala delší doba, která musí uplynout, dřív než může být zboží o vyšší hodnotě dodáno na trh.*" (Cit. dílo, str. 30.) [Srov. čes. vyd., str. 41—42.]

Kdyby průmyslník prodával zboží za jeho hodnotu, prodal by je za 1000 liber št., dvakrát dráž než obilí, protože je v něm obsaženo dvakrát víc práce. 500 liber št. práce akumulované ve strojích (z nichž 100 liber št. nezaplatil) a 500 liber št. v práci vynaložené na zpracování bavlny, z nichž opět 100 liber št. nezaplatil. Průmyslník však počítá takto: v prvním roce jsem vydal 400 liber št. a vykořisťováním dělníků jsem tak vytvořil stroj, který má hodnotu 500 liber št. Dosáhl jsem tedy zisku 25 %. Ve druhém roce vydám

900 liber št., a to 500 liber št. v podobě uvedeného stroje a 400 liber št. opět na práci. Mám-li opět dosáhnout 25 % zisku, musím prodat bavlněné zboží za 1125 liber št., tj. o 125 liber št. *nad* jeho hodnotou. Těchto 125 liber št. nepředstavuje totiž práci obsaženou v bavlněném zboží, a to ani práci akumulovanou v prvním roce, ani práci přidanou v druhém roce. Celková suma práce, která je v něm obsažena, rovná se pouze 1000 librám št. Na druhé straně předpokládejme, že oba kapitalisté si navzájem směňují svá zboží, čili že polovina kapitalistů je v téže situaci jako výrobce bavlněného zboží a druhá polovina v situaci farmáře. Odkud má pak první polovina kapitalistů dostat zaplaceno těchto 125 liber št.? *Z jakého fondu? Zřejmě jedině od druhé poloviny. Ale pak je jasné*, že tato druhá polovina nedosáhne zisku 25 %. Takto by první polovina kapitalistů ošidila druhou pod záminkou *všeobecné míry zisku*, kdežto ve skutečnosti by průmyslníkova míra zisku byla 25 % a farmářova nižší než 25 %. Musí tomu tudíž být jinak.

Abychom dostali správnější a názornější ilustraci, předpokládejme, že farmář vydá v druhém roce 900 liber št. V tomto případě dosáhne při míře zisku 25 % v *prvním roce* 100 liber št. z vydaných 400 liber št., ve *druhém roce* 225 liber št., celkem 325 liber št. zisku. Naproti tomu průmyslník dosáhne v prvním roce 25 % ze 400 liber št., ale v druhém roce jen 100 liber št. z 900 liber št. (protože 500 liber št. ve strojích nevynáší žádnou nadhodnotu, ale vynáší ji jen 400 liber št. vydaných na mzdu), což je jen $11^1/_9$ %. Anebo nechť farmář vydá opět 400 liber št.; dosáhne jak v prvním, tak ve druhém roce 25 %, čili za dva roky celkem 200 liber št. zisku při výdaji 800 liber št., tj. rovněž 25 %. Naproti tomu průmyslník dosáhne v prvním roce 25 %, ve druhém $11^1/_9$ %, čili za dva roky celkem 200 liber št. při výdaji 1300 liber št., tj. $15^5/_{13}$ %. Průmyslník by tedy při vyrovnání zisků musel přirazit $20^5/_{26}$ % a právě tolik by přirazil i farmář.[56] Čili byl by to průměrný zisk. Tím by [ve druhém roce] vyšla cena nákladů u farmářova zboží nižší než 500 liber št. a u průmyslníkova zboží vyšší než 1000 liber št.

|| 535 | V každém případě tu průmyslník vydává v prvním roce 400 liber št., ve druhém 900 liber št., kdežto farmář vydává pokaždé jen 400 liber št. Kdyby byl průmyslník místo výroby bavl-

něného zboží stavěl dům (tj. kdyby byl stavitelem), vězelo by koncem prvního roku v nedokončeném domě 500 liber št. a musel by vydat ještě 400 liber št. na práci, aby dům dokončil. Farmář, jehož kapitál se obrátil za rok, může ze zisku 100 liber št. nějakou část, například 50 liber št., opět kapitalizovat, znovu vydat na práci, což průmyslník v předpokládaném případě nemůže. Má-li být míra zisku v obou případech *stejná*, musí se zboží jednoho prodat *nad* a zboží druhého *pod* jeho hodnotou. Protože konkurence se snaží vyrovnat hodnoty na ceny nákladů, ve skutečnosti k tomu také dochází.

Ricardo se však mýlí, když říká, že zde dochází ke změně v relativních hodnotách, „protože kapitály mají různé stupně trvanlivosti", nebo „protože doba, která musí uplynout, dříve než lze nějakou část zboží dodat na trh, je různá". Naopak, právě předpokládaná *všeobecná míra zisku* vytváří bez ohledu na rozdílnost hodnot, podmíněnou procesem oběhu, stejné *ceny nákladů odlišné* od těchto hodnot určených jen pracovní dobou.

Ricardova ilustrace se rozpadá na dva příklady. Ve druhém nehraje *trvanlivost* kapitálu, čili jeho charakter jako fixního kapitálu, vůbec úlohu. Jde tu jen o kapitály různé velikosti, u nichž se však na mzdu vydává stejné množství, u nichž se vydává stejný variabilní kapitál a u nichž mají být zisky stejné, ačkoli nadhodnoty a hodnoty u nich musí být rozdílné.

V prvním příkladu nemá opět *trvanlivost* kapitálu význam. Jde tu o *delší pracovní proces* — o delší pobyt zboží ve sféře výroby, než může vstoupit do oběhu, než je *dokončeno*. I zde používá u Ricarda průmyslník v druhém roce většího kapitálu než farmář, ačkoli po oba roky používá stejného variabilního kapitálu jako farmář. Farmář by však mohl použít v druhém roce většího variabilního kapitálu, protože jeho zboží prodlévá kratší dobu v pracovním procesu, dříve se přeměňuje v peníze. Kromě toho část zisku, která se spotřebovává jako důchod, může farmář spotřebovat na konci prvního roku, průmyslník až na konci druhého. Proto musí průmyslník vydat na své živobytí dodatečný kapitál, musí si ho *zálohovat*. Ostatně tady všechno úplně závisí na tom, v jaké míře kapitály, které se obracejí za rok, opět kapitalizují své zisky, tedy

na skutečné velikosti vytvořených zisků, aby bylo možno kompenzovat druhý případ, *vyrovnat* zisky. Kde nic není, nelze nic vyrovnávat. Zde kapitály opět vyrábějí hodnoty, tudíž nadhodnoty, tudíž zisky, které nejsou úměrné jejich velikosti. Mají-li být úměrné, musí existovat *ceny nákladů* odlišné od hodnot.

Ricardo podává třetí ilustraci, která se však *přesně* shoduje s prvním příkladem v první ilustraci a neobsahuje ani jediné nové slovo.

„Dejme tomu, že při výrobě zboží zaměstnávám 20 dělníků za 1000 liber št. ročně a že na konci roku zaměstnám opět 20 lidí na příští rok za dalších 1000 liber št., abych zboží dokončil nebo dokonaleji zpracoval, a že je dodám na trh za 2 roky. Při míře zisku 10 % se mé zboží musí prodávat za 2310 liber št., *protože* jsem v prvním roce vynaložil kapitál 1000 liber št. a v druhém roce kapitál 2100 liber št. Někdo jiný používá přesně téhož množství práce, ale vynaloží je plně jen v roce prvním, kdy zaměstnává 40 dělníků nákladem 2000 liber št. Na konci prvního roku prodá zboží s 10% *ziskem* neboli za 2200 liber št. Máme zde tedy dvě zboží, na něž bylo vynaloženo přesně totéž množství práce, přičemž jedno se prodává za 2310 liber št., druhé za 2200 liber št. Tento případ se *zdánlivě* liší od předcházejícího, ale *ve skutečnosti* je týž." (Cit. dílo, str. 34—35.) [Srov. čes. vyd., str. 44.]

Je týž nejen „ve skutečnosti", ale i „zdánlivě", až na to, že v předchozím případě se zboží nazývá „stroj" a zde prostě „zboží". V prvním příkladě vydal průmyslník v prvním roce 400 liber št. a ve druhém roce 900 liber št., a tentokrát v prvním roce 1000 liber št. a ve druhém 2100 liber št.; farmář vydal v prvním příkladu v prvním roce 400 liber št. a ve druhém opět 400 liber št. Tentokrát vydává druhý podnikatel v prvním roce 2000 liber št. a ve druhém nic. V tom je celý rozdíl. Fabula docet* vztahuje se však v obou případech na to, že jeden z těchto podnikatelů vydává ve druhém roce celý produkt prvního roku (včetně nadhodnoty) plus dodatečnou sumu.

Neobratnost těchto příkladů ukazuje, že Ricardo zápasí s nesnázemi, v nichž se nevyzná a které nijak nemůže překonat. Neobratnost záleží v tomto: první příklad v první ilustraci má ukázat

* — doslova „příběh učí"; přeneseně: morální ponaučení, závěr. (*Pozn. red.*)

*trvanlivost* kapitálu, ale nic takového nedělá; Ricardo si to sám *znemožnil*, protože žádné části fixního kapitálu nedává vstoupit do zboží ve formě opotřebování, tj. vynechává právě ten moment, v němž se objevuje *svérázný způsob oběhu fixního kapitálu*. Ukazuje jen to, že v důsledku delšího trvání pracovního procesu se používá *většího* kapitálu než tam, kde trvá pracovní proces kratší dobu. Třetí příklad má ilustrovat něco odlišného, ve skutečnosti však ilustruje totéž. *Druhý příklad* v první || 536 | ilustraci měl pak ukázat, jaké rozdíly vznikají v důsledku různých proporcí fixního kapitálu. Místo toho pouze ukazuje, jaký rozdíl nastává, vynakládají-li se dva kapitály *nestejné* velikosti, i když se u obou vydává na mzdu stejná část kapitálu. A přitom tu průmyslník pracuje bez bavlny a příze a pachtýř bez osiva a nástrojů! Úplná neudržitelnost, ba nejapnost této ilustrace je nutným důsledkem její vnitřní nejasnosti.

### [b) SMĚŠOVÁNÍ CENY NÁKLADŮ S HODNOTOU U RICARDA A Z TOHO VYPLÝVAJÍCÍ ROZPORY V JEHO TEORII HODNOTY. RICARDO NECHÁPE PROCES VYROVNÁNÍ MÍRY ZISKU A PŘEMĚNY HODNOT V CENY NÁKLADŮ]

Smysl všech těchto ilustrací vyjadřuje nakonec Ricardo takto:

„Rozdíl v hodnotě vzniká v obou případech proto, že *zisky* se akumulují jako kapitál, a je jen *spravedlivým odškodněním*" (jako kdyby zde šlo o spravedlnost) „*za dobu, po kterou jich nebylo možno využít.*" (Cit. dílo, str. 35.) [Srov. čes. vyd., str. 44.]

Co jiného to znamená, než že *v určité době oběhu, například v jednom roce*, musí kapitál vynášet 10 % bez ohledu na to, jaká je jeho specifická doba oběhu, a zcela nezávisle na tom, že *stejně veliké kapitály* vyrábějí nutně v různých odvětvích — i když nepřihlížíme k procesu oběhu — podle poměru svých organických součástí *různé nadhodnoty*.

Ricardo měl udělat tento závěr:

[*Za prvé:*] stejně velké kapitály vyrábějí zboží nestejných *hodnot*, a proto vynášejí *nestejné nadhodnoty* nebo *zisky*, protože hodnota je určena pracovní dobou, a množství pracovní doby, kterou kapitál realizuje, nezávisí na jeho absolutní velikosti, nýbrž na velikosti

variabilního kapitálu, kapitálu vynaloženého na mzdu. *Za druhé:* dokonce i když předpokládáme, že stejně velké kapitály vyrábějí *stejné hodnoty* (ačkoli nerovnost ve sféře výroby se většinou kryje s nerovností ve sféře oběhu), přece jen se, v závislosti na *procesu oběhu*, liší *časový úsek*, v němž si mohou *přivlastnit stejná množství nezaplacené práce* a *přeměnit je v peníze*. Tím tedy vzniká druhý rozdíl v hodnotách, nadhodnotách a ziscích, které musí *stejně velké* kapitály vynášet v různých odvětvích v určitém *časovém úseku*.

Mají-li tedy být *zisky* v procentním poměru ke kapitálu — například za rok — stejné, takže stejně velké kapitály vynášejí ve stejných časových úsecích stejné zisky, musí se *ceny* zboží lišit od jejich *hodnot*. Tyto *ceny nákladů* všech zboží dohromady se budou ve svém úhrnu *rovnat jejich hodnotě*. Stejně tak se bude i celkový zisk rovnat celkové nadhodnotě, kterou tyto kapitály dohromady vynášejí například za jeden rok. *Průměrný zisk* a tudíž i ceny nákladů by byly čistě imaginární a nepodložené, kdybychom nevzali za základ určení hodnoty. Vyrovnávání nadhodnot v různých odvětvích nic nemění na absolutní velikosti této celkové nadhodnoty, mění jen její *rozdělení* mezi různá odvětví. Ale samo *určení této nadhodnoty* vyplývá jedině z určení hodnoty pracovní dobou. Bez tohoto určení by byl průměrný zisk průměrem *z ničeho*, čirou fantazií. Pak by mohl být právě tak 1000 % jako 10 %.

Všechny ilustrace slouží Ricardovi jen k tomu, aby sem vpašoval *předpoklad všeobecné míry zisku*. Tak je tomu v kapitole první („O hodnotě"), kdežto mzda prý má být vysvětlena teprve v kapitole páté a zisk až v kapitole šesté. Jak má z pouhého určení „*hodnoty*" zboží vyplynout jejich nadhodnota, zisk, ba dokonce i *všeobecná míra zisku*, zůstává Ricardovi zahaleno v temnotách. Jediné, co v uvedených ilustracích skutečně dokazuje, je to, že *ceny* zboží, pokud jsou určeny všeobecnou mírou zisku, se zcela liší od *hodnot* zboží. A k tomuto rozdílu dochází proto, že *míru zisku* předpokládá jako zákon. Vidíme, že ačkoli se mu vytýká příliš velká abstrakce, byla by oprávněná opačná výtka: nedostatečná síla abstrakce, neschopnost zapomenout při zkoumání hodnot zboží na zisk — na fakt, který před ním vyvstává ze sféry konkurence.

Místo aby rozdíl mezi cenami nákladů a hodnotami vysvětlil ze samého určení hodnoty, připouští Ricardo, že samy „hodnoty" — zde by bylo namístě, aby se přidržoval pojmu „absolutní" či „reálné hodnoty" či prostě „hodnoty" — jsou určovány vlivy na pracovní době nezávislými, které jejich zákon někdy ruší; a toho se chopili jeho odpůrci, například Malthus, a napadli celou jeho || 537| teorii hodnoty. Malthus přitom právem poznamenává, že rozdíly mezi organickými součástmi kapitálu a mezi dobami obratu kapitálů v různých odvětvích se vytvářejí s pokrokem výroby, takže by bylo třeba přijmout stanovisko *A*[dama] Smitha, že určení hodnoty pracovní dobou se už nehodí pro „civilizované" doby. (Viz také Torrense.) Na druhé straně se Ricardovi žáci ve snaze uvést tyto jevy v soulad se základním principem uchylovali k nejubožejším scholastickým výmyslům (viz [Jamese] Milla a ubohého žvanila McCullocha)[57].

Ricardo se nezastavuje u tohoto *závěru vyplývajícího z jeho vlastních ilustrací* — totiž že *naprosto nezávisle* na vzestupu nebo poklesu mzdy (za předpokladu, že mzda je stálá) se ceny nákladů zboží musí lišit od jejich hodnot, jsou-li ceny nákladů určeny stejným procentem zisku —, a přechází v tomto oddílu ke zkoumání vlivu, který má vzestup nebo pokles mzdy na *ceny nákladů*, na které se už hodnoty vyrovnaly.

Celá věc je sama o sobě neobyčejně prostá.

Farmář vydá 5000 liber št. při [zisku] 10 %; hodnota jeho zboží se rovná 5500 librám št. Sníží-li se zisk o 1 %, z 10 % na 9 %, protože se zvýšila mzda a její zvýšení způsobilo toto snížení zisku, farmář prodá své zboží stejně jako dříve za 5500 liber št. (protože se předpokládá, že celý svůj kapitál vydal na mzdu). Avšak jeho zisk z těchto 5500 liber št. by už nečinil 500 liber št., nýbrž jen $454^{14}/_{109}$ libry št. Průmyslníkův kapitál se skládá z 5500 liber št., které vydává na stroje, a z 5000 liber št., které vydává na práci. Těchto posledních 5000 liber št. se zračí stejně jako předtím v 5500 librách št., jenže průmyslník nevydává nyní 5000 liber št., nýbrž $5045^{95}/_{109}$ libry št. a dostává z této sumy pouze $454^{14}/_{109}$ libry št. zisku jako farmář. Z fixního kapitálu 5500 liber št. pak už nemůže počítat zisk 10 % čili 550 liber št., nýbrž jen 9 % čili

495 liber št. Prodá tedy své zboží za 5995 liber št., a ne za 6050 liber št.; takto v důsledku vzestupu mzdy zůstane peněžní cena farmářova zboží nezměněna, ale peněžní cena průmyslníkova zboží poklesne, takže hodnota farmářova zboží se ve srovnání s hodnotou průmyslníkova zboží zvýší. Celý vtip je nakonec v tom, že kdyby průmyslník prodal své zboží za stejnou hodnotu jako dřív, dosáhl by vyššího zisku, než je průměrný zisk, protože vzestup mzdy se bezprostředně dotkne jen té části kapitálu, kterou vydal za mzdu. V této ilustraci už se *předpokládají* ceny nákladů, které jsou regulovány 10% průměrným ziskem a jsou *odlišné* od *hodnot zboží*. Ricarda tu zajímá otázka, jak na tyto ceny nákladů působí vzestup nebo pokles zisku v závislosti na různém poměru, v jakém se celkově vynaložený kapitál skládá z fixní a oběžné části. Se základní otázkou, s otázkou *přeměny hodnot v ceny nákladů*, nemá tato ilustrace (u Ricarda na str. 31—32) [čes. vyd., str. 42—43] nic společného. Není špatná, protože Ricardo tu všeobecně ukazuje — proti vulgárnímu názoru — že zvýšení mzdy, které by při stejném složení kapitálů vyvolalo pouze snížení zisku, aniž by ovlivnilo hodnoty zboží, vyvolává při nestejném složení kapitálů pouze *pokles* cen některých zboží, a ne — jak předpokládá vulgární názor — zvýšení *cen všeho zboží*. V Ricardově příkladu jde o pokles cen zboží v důsledku poklesu míry zisku, nebo, což je [podle Ricarda] totéž, v důsledku vzestupu mzdy. Velká část *ceny nákladů* zboží se v případě průmyslníkově určuje průměrným ziskem, který průmyslník počítá z fixního kapitálu. Jestliže tedy v důsledku vzestupu nebo poklesu mzdy tato míra zisku klesá nebo stoupá, bude podle toho i *cena těchto* zboží přiměřeně klesat nebo stoupat (přiměřeně té části ceny, která vyplývá ze zisku počítaného z fixního kapitálu). Totéž platí i pro „oběžné kapitály, které se *vracejí* v *delších* obdobích a vice versa" *(McCulloch* [„*The Principles of Political Economy*..." Edinburgh 1825, str. 300]). Kdyby kapitalisté, kteří používají méně variabilního kapitálu, i nadále připisovali k ceně zboží svůj fixní kapitál se stejnou mírou zisku, jejich míra zisku by stoupala, a to tou měrou, v jaké používají víc fixního kapitálu než kapitalisté, jejichž kapitál se skládá z větší části z variabilního kapitálu. Konkurence by to pak vyrovnala.

„Ricardo," říká žvanil Mac, „byl první, kdo zkoumal účinky kolísání mzdy na hodnotu zboží, když kapitály použité na jejich výrobu nemají stejnou trvanlivost." „Ricardo ukázal nejen to, že vzestup mezd nemůže zvýšit ceny *všech* zboží, nýbrž i to, že *vzestup mezd* vede v mnoha případech nutně k *poklesu cen* a *pokles mezd* k *vzestupu cen.*" (Cit. dílo, str. 298—299.)

Ricardo dokazuje své tvrzení tím, že za prvé předpokládá *ceny nákladů regulované všeobecnou mírou zisku.*

Za druhé tvrdí, že *„hodnota práce nemůže stoupnout, aniž klesne zisk."* ([*David Ricardo*, „On the Principles of Political Economy, and Taxation", 3. vyd., Londýn 1821] str. 31.) [Srov. čes. vyd., str. 42.]

Tak už v kapitole I (*„O hodnotě"*) se předpokládají zákony, které mají být v kapitolách V a VI („O mzdě" a „O zisku") vyvozeny z kapitoly *„O hodnotě"*. Mimochodem poznamenejme, || 538 | že Ricardo dělá tento úplně nesprávný závěr: když „hodnota práce nemůže stoupnout, aniž klesne zisk", nemohou tedy stoupnout ani zisky, aniž klesne hodnota práce. První zákon se vztahuje na nadhodnotu. Protože však zisk je poměr nadhodnoty k celému zálohovanému kapitálu, může zisk při stejné hodnotě práce stoupnout, jestliže klesne hodnota konstantního kapitálu. Ricardo vůbec směšuje nadhodnotu a zisk. Odtud jeho nesprávné zákony o zisku a míře zisku.

Z poslední ilustrace vyvozuje takovéto všeobecné poučení:

„Stupeň změn relativní hodnoty zboží způsobených růstem nebo poklesem hodnoty práce" (nebo, což je totéž, růstem nebo poklesem míry zisku) „bude záviset na tom, jaký je podíl fixního kapitálu ve veškerém vynaloženém kapitálu. Relativní hodnota všeho zboží, při jehož výrobě se užívá velmi nákladných strojů nebo velmi drahých budov, nebo které vyžaduje dlouhé doby, než může být dodáno na trh, klesne, kdežto relativní hodnota toho zboží, které je vyráběno hlavně prací nebo které lze rychle dodat na trh, stoupne." (Cit. dílo, str. 32.) [Srov. čes. vyd., str. 43.]

Ricardo se opět vrací k tomu, co ho vlastně při jeho zkoumání jedině zajímá. Podle něho jsou tyto změny v cenách nákladů zboží způsobené vzestupem nebo poklesem mezd bezvýznamné ve srovnání se změnami, které u týchž cen nákladů vyplývají ze změn v hodnotách zboží (Ricardo nevyslovuje tuto pravdu ani zdaleka těmito adekvátní-

mi termíny), tj. ze změn v množství práce použité na jejich výrobu. Proto prý lze od nich vcelku „abstrahovat" a zákon hodnoty zůstává i nadále prakticky správný. (Ricardo k tomu měl dodat, že samy ceny nákladů jsou nevysvětlitelné bez hodnot určených pracovní dobou.) To je skutečný postup jeho zkoumání. Vskutku je jasné, že bez ohledu na přeměnu hodnot zboží v *ceny nákladů*, jakmile ceny nákladů předpokládáme {a tyto ceny nákladů je třeba odlišovat od *tržních cen;* jsou to průměrné tržní ceny zboží v různých odvětvích. *Tržní cena* už v sobě natolik zahrnuje určitý průměr, nakolik jsou ceny *zboží téže sféry výroby* určeny cenami těch zboží, která se vyrábějí *za středních, průměrných podmínek výroby v této* sféře. Rozhodně ne za *nejhorších podmínek*, jak Ricardo předpokládá při zkoumání renty, neboť průměrná poptávka závisí na určité ceně dokonce i u obilí. Určité množství nabízeného zboží se tedy neprodává *nad* touto cenou; jinak by poptávka poklesla. Proto musí ti, kteří nevyrábějí *za* průměrných podmínek, ale za podmínek, které jsou *pod* průměrnými, prodávat své zboží často nejen pod jeho hodnotou, nýbrž i pod jeho *cenou nákladů*} — že každá *změna* v cenách nákladů, pokud nevyplývá z nějakého trvalého poklesu anebo vzestupu — z nějaké trvalé změny v míře zisku, kterou lze zjistit jen během mnoha let — může být způsobena jedině a výlučně *změnou* v *hodnotách* těchto zboží, změnou v pracovní době nutné k jejich výrobě.

„Čtenář si však asi povšimne, že tato příčina změny v hodnotě zboží" (tj. změny v cenách nákladů, či, jak se Ricardo *domnívá*, v relativních hodnotách zboží) „má poměrně slabé účinky... Jinak je tomu s jinou důležitou příčinou změny v hodnotě zboží, totiž se zvětšením nebo zmenšením množství práce potřebné na jeho výrobu... Poněkud významnější změna stálé míry zisku je důsledkem příčin, které působí teprve během řady let, kdežto ke změnám množství práce potřebné k vyrobení zboží dochází každodenně. Každé zlepšení strojů, nástrojů, budov, těžby surovin šetří práci a umožňuje nám, abychom zboží, při jehož výrobě se těchto zlepšení používá, vyráběli snadněji, a tím se jeho *hodnota* mění. Jestliže by ovšem při posuzování příčin změn hodnoty zboží bylo nesprávné úplně opomíjet účinky růstu nebo poklesu hodnoty práce, bylo by stejně nesprávné přisuzovat mu velký význam." (Cit. dílo, str. 32—33.) [Srov. čes. vyd., str. 43.]

Proto bude Ricardo od změn v hodnotě práce úplně abstrahovat. Celý tento IV. oddíl I. kapitoly (*„O hodnotě"*) je tak hrozně

zmatený, že ačkoli Ricardo v úvodním odstavci oznamuje, že chce *zkoumat* vliv *změn, které vzrůst nebo pokles mzdy* vyvolává v důsledku různého složení kapitálu, v hodnotě zboží ve skutečnosti to jen mimochodem ilustruje. Naproti tomu hlavní část IV. oddílu fakticky vyplňuje ilustracemi, které dokazují, že *naprosto nezávisle* na *růstu nebo poklesu* mzdy — kterou sám předpokládá jako *konstantní — předpoklad* || 539 | *všeobecné míry zisku* musí vést k cenám nákladů odlišným od hodnot zboží, a to opět dokonce nezávisle na rozdílu v poměru fixního a oběžného kapitálu. Na to na konci oddílu opět zapomíná.

Zkoumání v IV. oddílu předesílá slovy:

„Tento rozdíl ve stupni *trvanlivosti* fixního kapitálu a tato *změna v poměru*, ve kterém mohou být tyto dva druhy kapitálu kombinovány, podmiňuje *další příčinu* změn relativní hodnoty zboží vedle většího nebo menšího množství práce potřebného k jeho výrobě. *Touto příčinou je růst nebo pokles hodnoty práce.*" (Cit. dílo, str. 25—26.) [Srov. čes. vyd., str. 39—40.]

Ve skutečnosti dokazuje svými ilustracemi především to, že pouze *všeobecná míra zisku* umožňuje, že různé kombinace druhů kapitálu (tj. variabilního a konstantního atd.) vykonávají tento vliv, který vede k tomu, že se ceny zboží odlišují od jejich hodnot, takže *příčinou* těchto změn není hodnota práce, která se předpokládá jako konstantní, nýbrž všeobecná míra zisku. Potom — teprve na druhém místě — předpokládá ceny nákladů, které se už v důsledku všeobecné míry zisku liší od hodnot, a zkoumá, jaký vliv na ně mají změny v hodnotě práce. První, hlavní otázku nezkoumá, úplně na ni zapomíná a ukončuje oddíl tak, jak ho začal:

„...v tomto oddíle bylo ukázáno, že nezmění-li se množství práce, způsobí *vzestup hodnoty práce* pouze pokles směnné hodnoty toho zboží, při jehož výrobě se používá *fixního kapitálu*; čím větší je podíl fixního kapitálu, tím větší bude tento pokles." (Cit. dílo, str. 35.) [Srov. čes. vyd., str. 44.]

A v následujícím oddíle V (kapitoly I) pokračuje v téže linii, tj. zkoumá jen to, jak se mohou *ceny nákladů* zboží měnit v důsledku *změny hodnoty práce neboli mzdy*, a to nikoli v tom případě, kdy je poměr mezi fixním a oběžným kapitálem u dvou stejných kapitálů ve dvou různých sférách výroby různý, nýbrž v tom případě, kdy

jde o „*nestejnou trvanlivost* fixního kapitálu" anebo „*nestejnou rychlost, s níž se podnikateli vrací*". Správné tušení o *rozdílu mezi cenami nákladů a hodnotami* v důsledku všeobecné míry zisku, která je obsažena ještě v oddílu IV, zde už neproniká. Rozebírá se tu jen *druhořadá otázka změny v samých cenách nákladů*. Proto tento oddíl už fakticky není nijak teoreticky zajímavý, až na ta místa, kde se příležitostně dotýká těch rozdílů ve formě kapitálů, které vyplývají z procesu oběhu.

„Čím méně je fixní kapitál trvanlivý, tím více se svým charakterem blíží oběžnému kapitálu. Spotřebuje se a *jeho hodnota bude reprodukována v kratší době*, aby byl průmyslníkův kapitál uchován." (Cit. dílo, str. 36.) [Srov. čes. vyd., str. 45.]

Tudíž i menší trvanlivost kapitálu a vůbec rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem redukuje Ricardo na rozdíl v *době reprodukce*. To je bezpochyby nanejvýš důležité určení, ale rozhodně ne jediné. Fixní kapitál vchází do pracovního procesu úplně a do zhodnocovacího procesu jen postupně a po částech. To je druhý hlavní rozdíl ve formě oběhu fixního a oběžného kapitálu. Dále: fixní kapitál vchází — *musí vcházet* — do procesu oběhu jen svou *směnnou hodnotou*, kdežto jeho *užitná hodnota* se spotřebovává v pracovním procesu a nikdy ho neopouští. V tom je další důležitý rozdíl ve *formě oběhu*. Oba tyto rozdíly ve formě oběhu se týkají i doby oběhu, nejsou však totožné se stupni [trvanlivosti kapitálu] a s rozdíly v době oběhu.

Méně trvanlivý kapitál vyžaduje větší množství *neustále vynakládané práce*,

„aby se uchoval ve stavu své původní účinnosti, avšak práci takto vynaloženou lze považovat za práci vynaloženou ve skutečnosti na vyrobené zboží, na které proto musí přecházet hodnota úměrná této práci". (Cit. dílo, str. 36—37.) [Srov. čes. vyd., str. 45.] „Kdyby bylo opotřebování stroje velké, kdyby bylo během roku zapotřebí práce 50 osob, aby se uchoval v patřičném stavu, musel bych za své zboží požadovat vyšší cenu. Tato zvýšená cena by se rovnala ceně, jakou by dostal kterýkoli jiný výrobce, který by při výrobě jiného zboží zaměstnával 50 osob a vůbec neužíval strojů. Avšak zvýšení mezd dělníků se neprojeví stejně u zboží vyráběného pomocí strojů, které se rychle opotřebovávají, jako u zboží vyráběného pomocí strojů, které se opotřebovávají pomalu. Při výrobě jednoho zboží by *na ně neustále přecházelo velké množství práce*",

⟨přitom však Ricardo se svou všeobecnou mírou zisku v hlavě nevidí, že by se tím na zboží neustále přenášelo i relativně velké množství nadpráce⟩,

„při výrobě druhého by jí však přecházelo jen velmi málo",

⟨a proto i velmi málo nadpráce, tj. mnohem méně [nad]hodnoty, kdyby se zboží směňovala za své hodnoty⟩.

„Proto každé zvýšení mezd nebo, což je totéž, ||540| každý pokles zisku by snížil relativní hodnotu zboží, které bylo vyrobeno kapitálem trvalejší povahy a přiměřeně by zvýšil hodnotu toho zboží, jež bylo vyrobeno kapitálem, který se opotřebovává rychleji. Snížení mezd by mělo přesně opačný účinek." (Cit. dílo, str. 37—38.) [Srov. čes. vyd., str. 45—46.]

Jinými slovy: průmyslník, který používá fixního kapitálu menší trvanlivosti, používá poměrně méně fixního kapitálu a více kapitálu vynaloženého na mzdy než průmyslník, který používá kapitálu větší trvanlivosti. Tento případ je tudíž shodný s předešlým případem, kde se mluví o tom, jak působí změna mzdy na takové kapitály, z nichž jeden používá relativně, proporcionálně více fixního kapitálu než druhý. Není tu nic nového.

Rozbor toho, co Ricardo (str. 38—40) [srov. čes. vyd., str. 46—47] říká ještě o *strojích*, je třeba odložit, dokud nepřijdeme ke kapitole XXXI („*O strojích*").

Je pozoruhodné, jak se Ricardo na konci [V. oddílu] blíží k správnému názoru — téměř nachází to pravé *slovo* — ale pak ho opět opouští a po tomto přiblížení, které hned doložíme citátem, se opět vrací k myšlence o vlivu změny v hodnotě práce na ceny nákladů, která ho zcela ovládá, a touto *vedlejší úvahou* definitivně své zkoumání uzavírá.

Dotyčné místo zní:

„Vidíme tedy, že v počátečních stupních lidské společnosti, dokud se nepoužívá mnoha strojů nebo trvanlivého kapitálu, budou mít zboží vyrobená *stejnými kapitály* přibližně *stejnou* hodnotu, která bude relativně stoupat nebo klesat jen proto, že na jejich výrobu bylo zapotřebí více nebo méně práce."

⟨Poslední část věty je nesprávná, vždyť se ani nevztahuje na hodnotu, nýbrž na *zboží*, a proto nemá smysl, jakmile nejde o jejich *ceny*; vždyť říci, že *hodnoty* klesají úměrně k pracovní době, znamená

tvrdit, že hodnoty klesají nebo stoupají tak, jak klesají nebo stoupají.〉

„Po zavedení těchto drahých a trvanlivých nástrojů však *bude mít zboží vyrobené stejnými kapitály velmi nestejnou hodnotu.* Ačkoli bude jejich relativní hodnota stoupat nebo klesat vždy podle toho, jak se bude zvětšovat nebo zmenšovat množství práce potřebné k jejich vyrobení, bude mimoto podléhat i jiné, i když menší změně způsobené růstem nebo poklesem mezd a zisku. Protože zboží, které se prodává za 5000 liber št., může být produktem kapitálu, který se svou velikostí rovná kapitálu, pomocí něhož bylo vyrobeno jiné zboží, které se prodává za 10 000 liber št., *bude jeho výroba přinášet stejný zisk*; tento *zisk by* však *nebyl stejný*, kdyby se *ceny zboží* neměnily se vzestupem nebo poklesem *míry zisku.*" (Cit. dílo, str. 40—41.) [Srov. čes. vyd., str. 47.]

Ricardo zde ve skutečnosti říká:

*Stejně velké kapitály* vyrábějí zboží *stejných hodnot*, jestliže poměr mezi jejich organickými součástmi je *stejný*, jestliže se z nich vydávají stejně velké části na mzdu a na pracovní podmínky. V jejich zbožích se pak ztělesňují stejná množství práce, tj. stejné hodnoty 〈necháváme-li stranou rozdíl, který sem může být vnesen procesem oběhu〉. Naproti tomu *stejně velké* kapitály vyrábějí zboží *velmi nestejné hodnoty*, je-li jejich organické složení různé, zejména když je velmi různý poměr té jejich části, která existuje jako fixní kapitál, k té jejich části, která se vynakládá na mzdu. Za prvé, jako součást hodnoty vchází do zboží jen část fixního kapitálu, a už tím se vytváří velký rozdíl *ve velikostech hodnoty* podle toho, zda se při výrobě zboží použilo mnoho nebo málo fixního kapitálu. Za druhé, je-li část kapitálu vydaná na mzdy — počítáno v procentech ze stejně velké masy kapitálu — mnohem menší, bude tudíž mnohem menší i celková [nově přidaná] práce, která je ve zboží ztělesněna, a tudíž i nadpráce 〈při daném pracovním dni o stejné délce〉, která vytváří nadhodnotu. Mají-li proto tyto stejně velké kapitály, jejichž zboží má *nestejné hodnoty*, *obsahuje nestejné nadhodnoty*, a tudíž i *nestejné zisky*, vynášet stejné zisky, protože jsou stejně veliké, musí se *ceny zboží* (protože se tyto ceny zboží určují všeobecnou mírou zisku na dané náklady) velmi lišit od *hodnot zboží.* Z toho tedy neplyne, že hodnoty změnily svůj charakter, nýbrž že *ceny nákladů* se liší od *hodnot.* To, že Ricardo nedospěl k tomuto závěru, zaráží

tím více, protože přece vidí, že dokonce za předpokladu cen nákladů, které se určují všeobecnou mírou zisku, změna míry zisku (nebo míry mzdy) musí změnit tyto ceny nákladů, aby míra zisku || 541 | zůstala v různých odvětvích stejná. Oč více by tedy muselo vytvoření všeobecné míry zisku změnit nestejné hodnoty, když právě tato *všeobecná míra zisku* není nic jiného než vyrovnání různých měr nadhodnoty u různých zboží, která byla vyrobena stejně velkými kapitály.

I když Ricardo rozdíl mezi náklady a hodnotou, mezi cenami nákladů a hodnotami zboží nevyložil a nepochopil, rozhodně ho takto sám fakticky konstatoval; své úvahy končí touto větou:

„Pan Malthus zřejmě myslí, že podle mé teorie jsou *náklady* nějaké věci totožné s její *hodnotou*. Je tomu tak, rozumí-li náklady *‚výrobní náklady', jež zahrnují zisk*." (Cit. dílo, str. 46, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 50.] (Tudíž náklady plus zisk určený všeobecnou mírou zisku.)

S tímto nesprávným směšováním cen nákladů a *hodnot*, které sám vyvrátil, přechází pak ke zkoumání renty.

To, co Ricardo říká v VI. oddílu I. kapitoly o vlivu změn v hodnotě práce na ceny nákladů zlata, totiž:

„Což nelze zlato považovat za zboží vyráběné za takového poměru obou druhů kapitálu, který se co nejvíce přibližuje průměrnému poměru existujícímu při výrobě většiny zboží? Což tento poměr nemůže být stejně vzdálen od obou extrémů, kdy se v jednom případě používá málo fixního kapitálu, v druhém málo práce, a což tento poměr nemůže stát právě uprostřed mezi nimi?" (cit. dílo, str. 44) [srov. čes. vyd., str. 49] —

to platí spíš o těch zbožích, u nichž je složení různých organických součástí průměrné a také jejich doba oběhu a reprodukce je průměrná. U těchto zboží jsou cena nákladů a hodnota totožné, protože se u nich průměrný zisk shoduje s jejich skutečnou nadhodnotou, ale tak je tomu jedině u těchto zboží.

Jak neuspokojivé je ve IV. a V. oddílu I. kapitoly zkoumání vlivu změn v hodnotě práce na „relativní hodnoty" — této (teoreticky) vedlejší otázky ve srovnání s přeměnou hodnot v ceny nákladů prostřednictvím průměrné míry zisku —, tak důležitý je závěr, který z toho Ricardo vyvozuje a který vyvrací jeden z hlavních omylů,

který se vlekl od dob A[dama] Smitha, že totiž zvýšení mzdy nevede k poklesu zisku, nýbrž ke vzrůstu cen zboží. Je to sice obsaženo už v samém pojmu *hodnoty* a nic se na tom nemění její přeměnou v cenu nákladů, protože tato přeměna se vůbec týká jen *rozdělení nadhodnoty vytvořené celkovým kapitálem* mezi různá odvětví nebo mezi různé kapitály v různých sférách výroby. Bylo však důležité, že Ricardo s touto věcí vystoupil a dokázal, že je tomu právě naopak. Právem proto říká v VI. oddílu I. kapitoly:

„Dříve než opustím toto téma, bude vhodné poznamenat, že Adam Smith a všichni spisovatelé, kteří ho následovali, pokud vím, bez jediné výjimky tvrdili, že zvýšení ceny práce by nevyhnutelně mělo za následek vzestup cen všeho zboží."

⟨To odpovídá druhému Smithovu určení hodnoty, podle něhož se hodnota rovná množství práce, které lze koupit za dané zboží.⟩

„Doufám, že se mi podařilo ukázat, že takový názor není odůvodněný a že by stouply pouze ceny toho zboží, při jehož výrobě se použilo méně fixního kapitálu než při výrobě zboží, jež je *měřítkem, ve kterém se vyjadřuje cena*" (zde se „relativní hodnota" přirovnává k vyjádření hodnoty v penězích) „a že ceny všech druhů zboží, při jejichž výrobě se použilo více fixního kapitálu, by při zvýšení mezd nutně klesly. Naopak, kdyby se mzdy snížily, pak by klesly ceny jen toho zboží, při jehož výrobě se používá poměrně méně fixního kapitálu než při výrobě zboží, jež je měřítkem, ve kterém se vyjadřuje cena, a ceny všeho zboží, při jehož výrobě se používá více fixního kapitálu, by nutně stouply." (Cit. dílo, str. 45.) [Srov. čes. vyd., str. 50.]

Pokud jde o *peněžní* ceny, je to zřejmě *nesprávné*. Jestliže hodnota zlata z jakékoli příčiny vzrůstá nebo klesá, pak [stoupá nebo] klesá rovnoměrně vzhledem ke všem zbožím, která se v něm oceňují. Protože zlato, přes svou proměnlivost, představuje takto relativně neměnné měřítko, je absolutně nepochopitelné, jak může nějaká vzájemná kombinace mezi fixním a oběžným kapitálem při výrobě zlata v porovnání se zbožími vyvolat nějaký rozdíl. Zde se však projevuje Ricardův *nesprávný předpoklad*, že se peníze, pokud slouží jako oběživo, směňují jako zboží za zboží. Zboží se oceňuje v penězích dříve, než je peníze uvedou do oběhu. Předpokládejme, že místo zlata je měřítkem pšenice. Kdyby například v důsledku vzestupu mzdy relativně stoupla výrobní cena [Produktionspreis] pšenice — jako zboží, do něhož vchází variabilní kapitál ve větším

rozsahu, než odpovídá jeho průměrnému poměru ke konstantnímu kapitálu — oceňovalo by se všechno zboží v pšenici o vyšší „relativní hodnotě". Zboží, do nichž by vcházelo víc fixního kapitálu, by se vyjadřovala v menším množství pšenice než dříve, ale ne proto, že jejich specifická cena klesla ve srovnání s pšenicí, nýbrž proto, že vůbec klesla. U zboží, které by — v protikladu k akumulované práci — obsahovalo právě tolik [živé] práce jako pšenice, by se projevil vzestup jeho ceny tím, že by se vyjadřovalo ve větším množství pšenice || 542 | než zboží, jehož cena ve srovnání s pšenicí poklesla. Kdyby tytéž příčiny, které vyvolávají zvýšení ceny pšenice, vyvolaly například zvýšení ceny oděvů, pak by se sice oděvy nevyjadřovaly ve větším množství pšenice než dřív, ale ta zboží, jejichž cena ve srovnání s pšenicí poklesla, například bavlněné zboží, by se vyjadřovala v menším množství pšenice. Bavlněné zboží a oděvy by pak vyjadřovaly rozdíl svých cen v pšenici jako ve svém měřítku.

Ricardo však má na mysli něco jiného. Má na mysli toto: v důsledku vzestupu mzdy by [cena] pšenice stoupla proti [ceně] bavlněného zboží, ale ne proti [ceně] oděvů. Oděvy by se tudíž směňovaly za pšenici za starou cenu a bavlněné zboží by se směňovalo za pšenici za zvýšenou cenu. Naprosto absurdní je předpoklad, že změny v ceně mzdy, například v Anglii, změní ceny nákladů zlata v Kalifornii, kde mzda nestoupla. Vyrovnávání *hodnot* pracovní dobou a tím méně *cen nákladů* všeobecnou mírou zisku neprobíhá mezi různými zeměmi takovouto bezprostřední formou. Vezměme však samu pšenici, tuzemský produkt. Dejme tomu, že cena 1 kvarteru pšenice stoupne ze 40 na 50 šilinků, tj. o 25 %. Stoupne-li cena oděvů rovněž o 25 %, budou stát stejně jako dříve 1 kvarter pšenice. Klesne-li cena bavlněného zboží o 25 %, bude stát stejné množství bavlněného zboží, které stálo dříve 1 kvarter, už jen 6 bušlů pšenice. A toto vyjádření v pšenici přesně zobrazuje poměr cen bavlněného zboží a oděvů, protože se obojí měří *stejnou* mírou, kvarterem pšenice.

V Ricardově názoru je ostatně další nejapnost. *Cena* zboží, které slouží jako míra hodnot a proto jako peníze, vůbec neexistuje, neboť pak bych musel mít kromě zboží, které slouží jako peníze, ještě nějaké jiné zboží, které slouží jako peníze, tudíž dvojí míru

hodnot. Relativní hodnota peněz je vyjádřena v nesčetných cenách všech zboží; vždyť v každé z těchto cen, v níž je vyjádřena směnná hodnota zboží v penězích, je vyjádřena směnná hodnota peněz v užitné hodnotě zboží. Proto nemůže být ani řeči o nějakém vzestupu nebo poklesu *ceny* peněz jako takové. Mohu říci: cena peněz v pšenici nebo cena peněz v oděvu zůstala stejná; cena peněz v bavlněném zboží stoupla, anebo, což je totéž, peněžní cena bavlněného zboží klesla. Nemohu však říci, že *cena* peněz stoupla nebo klesla. Avšak Ricardo si skutečně myslí, že cena peněz například v bavlněném zboží stoupla, čili peněžní cena bavlněného zboží klesla, protože prý relativní hodnota peněz proti bavlněnému zboží stoupla, kdežto proti oděvům nebo pšenici si peníze zachovaly stejnou hodnotu. Tyto dvě ceny se tedy měří *nestejnou* mírou.

Tento VI. oddíl (*„O neměnné míře hodnoty"*) pojednává o *„míře hodnot"*, ale není v něm nic důležitého. Souvislost mezi hodnotou, její imanentní mírou — pracovní dobou — a nutností *vnější* míry hodnot zboží tu není pochopena, ba ani jen nadhozena jako otázka.

Už začátek tohoto oddílu ukazuje, jak povrchně se otázka rozebírá:

„Mění-li se relativní hodnota zboží, *bylo by žádoucí*, abychom měli prostředky, kterými bychom mohli zjistit, u kterého zboží skutečná hodnota poklesla a u kterého stoupla. Toho můžeme dosáhnout jen tím, že je jedno po druhém srovnáme s nějakým neměnným základním měřítkem, které by nepodléhalo žádné ze změn, jimž je vystaveno ostatní zboží." (Cit. dílo, str. 41—42.) [Srov. čes. vyd., str. 48.] Avšak „neexistuje zboží, jež by samo nepodléhalo týmž změnám... tj. neexistuje zboží, jehož výroba by nevyžadovala více nebo méně práce". (Cit. dílo, str. 42.) [Srov. čes. vyd., str. 48.]

Ale i kdyby takové zboží existovalo, pak by mu vliv vzestupu nebo poklesu mezd a vliv různých kombinací fixního a oběžného kapitálu, různých stupňů trvanlivosti fixního kapitálu, nestejné doby, než může být dodáno na trh atd., zčásti zabránily, aby se stalo

„dokonalou míru hodnoty, jíž bychom mohli přesně zjišťovat změny hodnot všech ostatních věcí"... „Bylo by dokonalou mírou hodnoty pro všechny věci, které se vyrábějí přesně za týchž podmínek, jako ono samo, ne však pro jiné". (Cit. dílo, str. 43.) [Srov. čes. vyd., str. 49.]

To znamená, že kdyby se změnily ceny první z těchto dvou skupin „ostatních věcí", mohli bychom říci (v případě, že by hodnota

peněz nestoupla ani neklesla), že změna vyplývá ze vzestupu nebo poklesu „v jejich *hodnotách*", tj. v pracovní době nutné k jejich výrobě. U ostatních věcí bychom nemohli vědět, zda „změny" v jejich peněžních cenách nenastávají z *jiných příčin* atd. K těmto úvahám, které rozhodně nejsou šťastné, je třeba se vrátit. (Při pozdější revizi teorie peněz.)

*Kapitola I, oddíl VII.* Kromě důležitého učení o „*relativních*" mzdách, ziscích a rentách, k němuž je třeba se později vrátit, neobsahuje tento oddíl nic jiného než tezi, že jestliže hodnota peněz klesá anebo stoupá, nemění tomu odpovídající vzestup nebo pokles mzdy nic na jejich vzájemném poměru, nýbrž mění jen jejich peněžní vyjádření. Jestliže se cena téhož množství zboží vyjadřuje v dvojnásobném množství liber šterlinků, vyjadřuje se tak i cena té jeho části, která se mění v zisk, mzdu nebo rentu. Avšak vzájemný poměr těchto tří částí a reálné hodnoty, které tyto části představují, zůstanou beze změny. Stejně tak je tomu, jestliže zisk tvoří dvakrát větší množství liber šterlinků, potom se každých 100 liber št. vyjadřuje ve 200 librách št. a tudíž i poměr mezi ziskem a kapitálem, tedy míra zisku zůstává beze změny. Změna peněžního vyjádření se dotýká zároveň zisku a kapitálu, stejně tak je tomu se ziskem, mzdou a rentou. Totéž platí i o rentě, pokud se nepočítá z akru, nýbrž z kapitálu zálohovaného do obdělávání půdy atd. Zkrátka v tomto případě nenastává změna ve zboží atd.

„Zvýšení mezd způsobené touto příčinou bude vskutku vždy provázeno zvýšením cen zboží; avšak v takových případech se ukáže, že relativní hodnota práce a ostatního zboží se nezměnila, nýbrž že se změnila pouze hodnota peněz." (Cit. dílo, str. 47.) [Srov. čes. vyd., str. 51.]

## [5.] PRŮMĚRNÉ CENY ČILI CENY NÁKLADŮ A TRŽNÍ CENY

### [a] ÚVODNÍ POZNÁMKY: INDIVIDUÁLNÍ HODNOTA A TRŽNÍ HODNOTA; TRŽNÍ HODNOTA A TRŽNÍ CENA

‖ 543 | Aby vysvětlil diferenciální rentu, uvádí Ricardo v II. kapitole (*„O rentě"*) tuto tezi:

„*Směnná hodnota všech zboží* — ať jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo zemědělské výrobky — nikdy není určována nejmenším množstvím práce dostačujícím k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo používají zvláštních výrobních možností; naopak, je určována největším množstvím práce, nutně vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a *pokračují* ve výrobě za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, *za nichž je nutno pokračovat* ve výrobě, aby se vyrobilo *potřebné množství produktů*." (Cit. dílo, str. 60—61.) [Srov. čes. vyd., str. 58.]

Poslední poznámka není docela správná. „Potřebné množství produktů" není neměnnou veličinou. [Správně by se mělo říci:] Určité množství produktů potřebné v mezích určitých cen. Stoupne-li cena nad tuto mez, klesne současně s poptávkou i „potřebné množství".

Uvedenou větu lze obecně vyjádřit takto: hodnota zboží — která je produktem některé zvláštní sféry výroby — se určuje prací, která je nutná k tomu, aby se vyrobila *celá masa, celková suma* zboží této sféry výroby, a ne zvláštní pracovní dobou, kterou potřebuje každý jednotlivý kapitalista nebo podnikatel v této sféře výroby. Všeobecné podmínky výroby a všeobecná produktivita práce v této zvláštní sféře výroby, například v bavlnářském průmyslu, jsou průměrnými podmínkami výroby a průměrnou produktivitou práce v této sféře, v bavlnářském průmyslu. Množství práce, jímž je tedy určena hodnota, například loktu bavlnářského zboží, není to množství práce, které je v něm obsaženo, které na něj vynaložil ten který průmyslník, nýbrž průměrné množství, které vynakládají na výrobu 1 loktu bavlnářského zboží všichni průmyslníci vyrábějící bavlnářské zboží, kteří vystupují na trhu. Zvláštní podmínky, za nichž vyrábějí jednotliví kapitalisté, například v bavlnářském průmyslu, se pak nutně rozpadají na tři skupiny. Jedni vyrábějí za *průměrných* podmínek, to znamená, že individuální podmínky výroby, za nichž vyrábějí, se shodují se *všeobecnými* podmínkami výroby v této sféře. Průměrný poměr je jejich *skutečným* poměrem. Produktivita jejich práce je průměrná. *Individuální* hodnota jejich zboží se shoduje se *všeobecnou* hodnotou těchto zboží. Prodávají-li například 1 loket bavlněného zboží za 2 šilinky — tj. za jeho průměrnou hodnotu — prodávají ho za *hodnotu*, kterou jimi vyrobené lokty bavlněného zboží představují in natura. Druhá

skupina vyrábí za *lepších* podmínek, než jsou průměrné podmínky výroby. *Individuální* hodnota těchto zboží je nižší než všeobecná hodnota těchto zboží. Prodávají-li je za tuto všeobecnou hodnotu, prodávají je *nad* jejich individuální hodnotou. Konečně třetí skupina vyrábí za *horších* než průměrných výrobních podmínek.

Jak řečeno, „potřebné množství produktu" této zvláštní sféry výroby není neměnnou veličinou. Překračuje-li hodnota zboží určité hranice průměrné hodnoty, „potřebné množství produktu" klesá, čili toto jeho množství je potřebné jen při dané ceně — anebo v krajním případě v mezích určitých cen. Je tudíž *možné* i to, že poslední skupina musí prodávat zboží *pod* jejich individuální hodnotou, stejně jako skupina, která je na tom nejlépe, prodává stále zboží *nad* jejich individuální hodnotou. Bude záviset zejména na početním poměru či proporcionálním poměru velikostí těchto skupin[58], jak se definitivně ustaví průměrná hodnota. Jestliže početně daleko převládne střední skupina, ustaví ji ona. Je-li tato skupina početně slabá, a skupina, která pracuje *za horších než průměrných podmínek*, je početně silná a převládá, ustaví všeobecnou hodnotu produktu této sféry ona, i když tím ještě vůbec není řečeno, ba je dokonce velmi nepravděpodobné, že tu rozhodne právě jednotlivý kapitalista z poslední skupiny, který je opět zde *v nejpříznivější situaci*. (Viz *Corbeta*[59].)

Nechme to však stranou. Všeobecný výsledek je: *všeobecná* hodnota, kterou mají produkty dané skupiny, je u nich všech *stejná*, ať se má k individuální hodnotě každého jednotlivého zboží jakkoli. Tato *společenská* hodnota je *tržní hodnotou* těchto zboží, hodnotou, s kterou tato zboží vystupují na trhu. Tato tržní hodnota vyjádřená v penězích je *tržní cenou*, jako vůbec hodnota vyjádřená v penězích je cenou. Skutečná tržní cena je jednou vyšší, jednou nižší než tato tržní hodnota a shoduje se s ní jen náhodně. V určitém období se však výkyvy vyrovnávají, a lze říci, že průměr skutečných tržních cen je ta *tržní cena*, která vyjadřuje *tržní hodnotu*. Ať už skutečná tržní cena svou velikostí, *kvantitativně*, v daném okamžiku odpovídá této tržní hodnotě nebo neodpovídá, má s ní rozhodně společné to *kvalitativní* určení, že všechna zboží téže sféry výroby, která jsou na trhu (ovšem za předpokladu, že jejich kvalita je stejná), mají

*tutéž* cenu, čili fakticky představují *všeobecnou* hodnotu zboží této sféry.

|| 544 | Výše zmíněnou Ricardovu tezi, kterou uvádí v souvislosti s teorií renty, formulovali proto jeho žáci v tom smyslu, že na témž trhu nemohou být současně *dvě různé tržní ceny*, čili že produkty *téhož* druhu, které se vyskytují současně na trhu, mají *tutéž cenu*, čili — protože zde můžeme abstrahovat od nahodilosti této ceny — *tutéž tržní hodnotu.*

Konkurence — jednak kapitalistů mezi sebou, jednak mezi kupci zboží a kapitalisty a mezi kupci navzájem — vede tu tedy k tomu, že hodnota každého jednotlivého zboží je v kterékoli zvláštní sféře výroby určena *celkovým množstvím společenské pracovní doby*, kterou vyžaduje *celkové množství zboží této zvláštní společenské sféry výroby*, a ne *individuálními hodnotami jednotlivých zboží* čili pracovní dobou, kterou jednotlivé zboží stálo svého *zvláštního* výrobce a prodavače.

Z toho však samo sebou vyplývá, že kapitalisté, kteří patří do první skupiny, jejíž podmínky výroby jsou příznivější než průměrné podmínky výroby, dosahují za všech okolností mimořádného zisku, že tedy jejich zisk *převyšuje* všeobecnou míru zisku této sféry. Konkurence tedy nevytváří *tržní hodnotu* či *tržní cenu vyrovnáváním zisků uvnitř* nějaké zvláštní sféry výroby. (Pro toto zkoumání je rozdíl mezi tržní hodnotou a tržní cenou lhostejný, protože rozdíly v podmínkách výroby — a odtud i různé míry zisku jednotlivých kapitalistů — zůstávají v *téže* sféře, ať je poměr tržní ceny k tržní hodnotě jakýkoli.) *Naopak:* konkurence tu vyrovnává *různé individuální hodnoty* na stejnou, *rovnou, bezrozdílnou tržní hodnotu* tím, že připouští *rozdíly mezi individuálními zisky*, zisky jednotlivých kapitalistů, i jejich *odchylky* od *průměrné míry zisku* dané sféry. Dokonce tyto odchylky vytváří tím, že stanoví *stejnou tržní hodnotu* pro zboží, která byla zhotovena za nestejně příznivých podmínek výroby, tj. při nestejné produktivitě práce, a která tedy představují individuální, *nestejně velká množství pracovní doby*. Zboží vyrobené za příznivějších podmínek *obsahuje* menší množství pracovní doby než zboží vyrobené za méně příznivých podmínek, ale prodává se za stejnou cenu, má stejnou hodnotu, jako kdyby obsahovalo tutéž pracovní dobu, kterou však ve skutečnosti neobsahuje.

## [b) RICARDO SMĚŠUJE PROCES TVORBY TRŽNÍ HODNOTY S PROCESEM TVORBY CENY NÁKLADŮ]

Ricardo tedy potřebuje k vytvoření své teorie renty dvě teze, které nejenže vyjadřují *nestejné*, nýbrž přímo *protichůdné* působení konkurence. První zní, že produkty téže sféry se prodávají za *jednu a tutéž tržní hodnotu*, že konkurence si tedy vynucuje *různé míry zisku*, tj. odchylky od všeobecné míry zisku. Druhá říká, že *míra zisku* musí být pro každé vynaložení kapitálu *táž*, čili že konkurence vytváří *všeobecnou míru zisku*. První zákon platí pro různé samostatné kapitály, které jsou vloženy do *téže sféry výroby*. Druhý platí pro kapitály, pokud jsou vloženy do *různých sfér výroby*. Svým prvním působením vytváří konkurence *tržní* hodnotu, tj. *tutéž hodnotu* pro zboží téže sféry výroby, ačkoli tato *identická hodnota* musí vytvářet *různé zisky;* svým prvním působením tedy konkurence vytváří *tutéž* hodnotu *navzdory*, *přesněji řečeno díky* — *různým mírám zisku*. Druhým působením (které se ostatně i jinak uskutečňuje je to konkurence kapitalistů v *různých* sférách, která vrhá kapitál z jedné sféry do druhé, kdežto výše uvedená konkurence, pokud se nevztahuje na kupce, probíhá mezi kapitály *téže* sféry) vytváří konkurence *cenu nákladů*, *tj. tutéž míru zisku* v různých sférách výroby, ačkoli tato *identická míra zisku* je v rozporu s nerovností hodnot, a může se tedy vytvořit jedině tak, že *ceny jsou odlišné* od hodnot.

Protože Ricardo potřebuje ke své teorii pozemkové renty obojí, *stejnou hodnotu* či *cenu s nestejnou mírou zisku* i stejnou *míru zisku* s *nestejnými hodnotami*, je velmi podivné, že toto dvojí určení nevycítil a že dokonce ani v oddílu, kde ex professo* pojednává o *tržní ceně*, ve IV. kapitole (*„O přirozené ceně a tržní ceně"*), vůbec nepojednává o *tržní ceně* či *tržní hodnotě*, ačkoli na výše citovaném místě ji klade za základ, na němž vysvětluje *diferenciální rentu* jako mimořádný zisk, který se krystalizuje v rentu. || 545 | Naopak, pojednává tu jen o redukci *cen* v *různých sférách výroby* na *ceny nákladů* či *průměrné ceny*, tj. o tržních hodnotách různých sfér

* — výslovně, speciálně. *(Pozn. red.)*

výroby v jejich vzájemném poměru, a ne o vytváření tržní hodnoty v každé zvláštní sféře, a bez tohoto procesu neexistují vůbec žádné tržní hodnoty.

*Tržní hodnoty* každé zvláštní sféry, a tedy i *tržní ceny* každé zvláštní sféry (jestliže tržní cena odpovídá *„přirozené ceně"*, tj. prostě vyjadřuje hodnotu v penězích), by poskytovaly velmi různé míry zisku, protože stejně velké kapitály v *různých* sférách (nehledě vůbec k rozdílům, které vyplývají z toho, že jejich procesy oběhu jsou různé) používají ve velmi nestejných proporcích konstantního a variabilního kapitálu, a proto poskytují velmi rozdílné nadhodnoty a tudíž i zisky. Vyrovnání různých tržních hodnot, takže se v různých sférách vytvoří *tatáž* míra zisku a stejně velké kapitály poskytují stejné průměrné zisky, je tedy možné jen tím, že *tržní hodnoty* se přemění v *ceny nákladů* odlišné od skutečných hodnot.*

Konkurence v *téže* sféře výroby vede k tomu, že *hodnota zboží v této sféře* je určena pracovní dobou, které je v této sféře průměrně zapotřebí, tj. vede k stanovení *tržní hodnoty*. Konkurence mezi *různými* sférami výroby vede k *stanovení jedné a téže všeobecné míry zisku* v *různých* sférách tím, že se různé tržní hodnoty vyrovnají na tržní ceny, které představují *ceny nákladů* odlišné od skutečných tržních hodnot. V tomto druhém případě se konkurence nijak nesnaží přizpůsobit ceny zboží jejich hodnotám, nýbrž naopak snaží se redukovat jejich hodnoty na ceny nákladů odlišné od těchto hodnot, odstranit rozdíly mezi jejich hodnotami a cenami nákladů.

Ricardo zkoumá ve IV. kapitole jen tento poslední pohyb a kupodivu pojednává o něm jen jako o redukci cen zboží — konkurencí — na jejich hodnoty, jako o redukci tržní ceny (ceny odlišné od hodnoty) na přirozenou cenu (hodnotu vyjádřenou v penězích). Tento omyl ovšem vyplývá z chyby, jíž se dopustil už v kapitole I. *(„O hodnotě")*, že totiž ztotožňuje cenu nákladů s hodnotou, což opět vyplývá z toho, že tam, kde měl vysvětlit jen „hodnotu", tj. kde má před sebou ještě jen *„zboží"*, připletl *všeobecnou míru*

* Je možné, že se *míra nadhodnoty* (například v důsledku nestejné délky pracovní doby) v různých sférách výroby nevyrovnává. Vyrovnání míry nadhodnoty *není nutné* proto, že se vyrovnávají samy nadhodnoty.

*zisku* a všechny předpoklady vyplývající z rozvinutějších kapitalistických výrobních vztahů.

Proto je i Ricardův myšlenkový postup ve IV. kapitole úplně povrchní. Vychází z „nahodilých a dočasných změn cen" (cit. dílo, str. 80) [srov. čes. vyd., str. 69] zboží v důsledku měnícího se poměru poptávky a nabídky.

„S růstem nebo poklesem cen stoupají *zisky* nad *všeobecnou úroveň* nebo klesají pod ni, a kapitál je tím buď pobízen, aby připlýval, nebo varován, aby odplýval *z toho či onoho odvětví*, v němž takové změny nastaly." (Cit. dílo, str. 80.) [Srov. čes. vyd., str. 69.]

Zde se už předpokládá „*všeobecná úroveň zisku*" mezi různými sférami výroby, mezi „zvláštními odvětvími použití kapitálu". Nejdříve se však mělo zkoumat, jak se utváří *všeobecná úroveň cen* v témž odvětví použití kapitálu a *všeobecná úroveň zisku* mezi různými odvětvími použití kapitálu. Ricardo by pak byl viděl, že poslední operace už předpokládá neustálé putování kapitálu či *rozdělení celkového společenského kapitálu* — určené konkurencí — *mezi jeho různé sféry použití*. Jakmile předpokládáme, že tržní hodnoty či průměrné tržní ceny jsou v různých sférách redukovány na *ceny nákladů*, které poskytují tutéž průměrnou míru zisku ⟨k tomu však dochází jen v takových sférách výroby, do nichž nezasahuje pozemkové vlastnictví; v těch sférách, do nichž zasahuje, může konkurence uvnitř těchto sfér převést ceny na hodnotu a hodnotu na tržní cenu, ale tržní cenu nemůže snížit na cenu nákladů⟩, pak více či méně stálé odchylky tržní ceny — směrem nahoru nebo dolů — od ceny nákladů, k nimž dochází v těch či oněch zvláštních sférách, vyvolávají nové přesuny a nové rozdělení společenského kapitálu. První přesun nastává proto, aby se utvořily *ceny nákladů* odlišné od *hodnot*, druhý proto, aby se *skutečné tržní ceny*, jakmile stoupnou nad nebo klesnou pod ceny nákladů, vyrovnaly s cenami nákladů. První přesun je přeměnou hodnot v ceny nákladů. Druhý je rotací skutečných || 546 | nahodilých tržních cen v různých sférách kolem ceny nákladů, která nyní vystupuje jako „*přirozená cena*", ačkoli se liší od hodnoty a je jen výsledkem společenského působení.

Právě tento poslední, povrchovější pohyb Ricardo zkoumá a mi-

moděk jej tu a tam směšuje s druhým pohybem. Oba tyto pohyby ovšem způsobuje „jeden a týž princip", totiž princip, že

„každý může vkládat svůj kapitál kam chce..."[a] „přirozeně bude pro něj hledat takové použití, které je nejvýhodnější; samozřejmě nebude spokojen se ziskem 10 %, může-li převedením svého kapitálu do jiného odvětví dosáhnout zisku 15 %. Tato *neúnavná snaha všech kapitalistů opouštět méně výnosné podnikání pro výnosnější vytváří silnou tendenci k vyrovnávání míry zisku všech kapitalistů* nebo k ustálení zisků *v takovém poměru*, jaký podle úsudku zúčastněných stran vyrovnává skutečné nebo zdánlivé výhody jedněch před druhými." (Cit. dílo, str. 81.) [Srov. čes. vyd., str. 69.]

Tato tendence způsobuje, že se celkové množství společenské pracovní doby rozděluje podle společenské potřeby *mezi různé sféry výroby*. Tím se zároveň přeměňují hodnoty v různých sférách v ceny nákladů, a na druhé straně se ve zvláštních sférách vyrovnávají odchylky skutečných cen od cen nákladů.

To všechno říká už A[dam] Smith. Ricardo sám praví:

„Žádný autor neukázal tak uspokojivě a důkladně jako dr. Smith, že kapitál má vždy tendenci odcházet z takových odvětví, v nichž *ceny* vyrobených zboží nekryjí *všechny náklady* spojené s jejich výrobou a dodáním na trh, *včetně obvyklého zisku* (nekryjí tedy *ceny nákladů*)." (Cit. dílo, str. 342, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 212, pozn.]

Zásluha Ricardova, jehož omyl vyplývá všeobecně z toho, že je zde k A[damovi] Smithovi *nekritický*, záleží v tom, že blíže určuje toto stěhování kapitálu z jedné sféry do druhé, nebo, lépe řečeno, v tom, že blíže určuje způsob, jímž se tato operace uskutečňuje. Ale mohl to učinit jen proto, že v jeho době byl úvěrový systém rozvinutější než v době Smithově. Ricardo říká:

„Sledovat *kroky*, jak se tato změna postupně *uskutečňuje*, může být velmi obtížné: může ji způsobit průmyslník, který *úplně nezmění obor podnikání, ale jen zmenší množství kapitálu, které v něm má.* Ve všech bohatých zemích existuje určitý počet lidí, kteří tvoří takzvanou *třídu peněžníků**. Tito lidé se sami neúčastní *žádného podnikání*, ale žijí z úroků ze svých peněz, jichž používají na diskont

* Zde by mohl pan Roscher opět vidět, co rozumí Angličan „třídou peněžníků" [monied class]. Zde se tato třída přímo staví proti „podnikavé části společnosti".[60]

směnek nebo na půjčky *podnikavější* části společnosti. Také bankéři používají velkého kapitálu k operacím podobného druhu. Takto používaný kapitál tvoří oběžný kapitál značného rozsahu a používají ho ve větší nebo menší míře všechna různá odvětví podnikání v zemi. Není snad průmyslník, který by — ať je sebebohatší — omezoval své podnikání na rozsah, který mu dovolují jen jeho vlastní prostředky; vždy má nějakou část tohoto volného kapitálu, která se zvětšuje nebo zmenšuje podle intenzity poptávky po jeho zboží. Stoupá-li poptávka po hedvábí a klesá-li poptávka po suknu, výrobce sukna nepřevede svůj kapitál do výroby hedvábí, ale propustí část svých dělníků a přestane si vypůjčovat od bankéřů a peněžních kapitalistů. S výrobcem hedvábí je to opačně: ...*vypůjčuje si více*, a tak *kapitál přechází z jednoho odvětví do druhého, aniž je nutné, aby průmyslník opustil své obvyklé zaměstnání.* Podíváme-li se na trhy velkého města a pozorujeme-li, jak pravidelně jsou zásobovány domácím i zahraničním zbožím v požadovaném množství za všech změn poptávky, která závisí na rozmarech vkusu nebo na změnách v počtu obyvatelstva, a jak zřídkakdy bývá trh přeplněn vlivem příliš hojné nabídky nebo vlivem příliš vysoké ceny, protože nabídka neodpovídá poptávce, musíme přiznat, že *princip, který řídí rozdělování kapitálu mezi jednotlivá odvětví podnikání* přesně v té výši, ve které je požadován, působí mnohem silněji, než se obvykle předpokládá." (Cit. dílo, str. 81—82.) [Srov. čes. vyd., str. 69—70.]

Tedy prostřednictvím *úvěru* se dává kapitál celé třídy kapitalistů k dispozici každé sféře výroby, a to ne úměrně výši kapitálu, který vlastní kapitalisté této sféry, nýbrž úměrně jejich výrobním potřebám — kdežto v konkurenci vystupuje jeden kapitál vůči druhému samostatně. Úvěr je tak výsledkem i podmínkou kapitalistické výroby, a to nám umožňuje pěkný přechod od *konkurence kapitálů* ke *kapitálu jako úvěru.*

### [c) DVĚ RŮZNÁ URČENÍ „PŘIROZENÉ CENY" U RICARDA. CENY NÁKLADŮ SE MĚNÍ V ZÁVISLOSTI NA ZMĚNÁCH V PRODUKTIVITĚ PRÁCE]

Na začátku IV. kapitoly Ricardo říká, že pod „*přirozenou cenou*" rozumí „*hodnotu*" zboží, tj. *cenu* určenou jejich relativní pracovní dobou, a pod „*tržní cenou*" nahodilé a dočasné odchylky od této „přirozené ceny" rovnající se „hodnotě". || 547 | Ale v celé další části této kapitoly rozumí — a dokonce to výslovně říká — pod „*přirozenou cenou*" něco úplně jiného, totiž *cenu nákladů* odlišnou od hodnoty. Tedy místo toho, aby ukázal, jak konkurence přeměňuje hodnoty v ceny nákladů, jak tedy vytváří neustálé odchylky od

hodnot, vykládá podle A[dama] Smitha, jak konkurence redukuje tržní ceny v různých odvětvích vzájemně na ceny nákladů.

Tak se na začátku IV. kapitoly říká:

„Jestliže uznáme za *základ* hodnoty zboží *práci* a pokládáme-li *relativní množství práce* nutné k jejich výrobě za míru, kterou se určují příslušná množství zboží, jež se mají směňovat, nesmí se z toho vyvozovat, že nepřipouštíme *nahodilé a dočasné odchylky skutečné* neboli *tržní ceny* zboží od této jejich *původní a přirozené ceny*." (Cit. dílo, str. 80.) [Srov. čes. vyd., str. 69.]

Zde se tedy „*přirozená cena*" rovná „*hodnotě*" a tržní cena nepředstavuje nic jiného než odchylku skutečné ceny od hodnoty.

Naproti tomu:

„Dejme tomu, že všechna zboží se prodávají za svou *přirozenou cenu* a že *tudíž zisky z kapitálu* mají ve *všech odvětvích* přesně *tutéž míru* nebo že se liší jen potud, pokud podle odhadu stran odpovídá tento rozdíl nějaké skutečné nebo domnělé výhodě, kterou tato odvětví mají nebo o kterou přicházejí." (Cit. dílo, str. 83.) [Srov. čes. vyd., str. 71.]

Zde se tedy „*přirozená cena*" rovná *ceně nákladů*, tj. té ceně, při které je poměr zisku k výdajům, které jsou obsaženy ve zboží, stejný, ačkoli stejné *hodnoty* zboží, vyrobené kapitály v různých odvětvích, obsahují velmi *odlišné* nadhodnoty, tudíž *odlišné zisky*. Má-li cena poskytovat stejný zisk, musí být tedy odlišná od hodnoty zboží. Na druhé straně vyrábějí stejně velké kapitály *zboží velmi rozdílných hodnot* podle toho, jak velká část fixního kapitálu — větší nebo menší — vchází do zboží. O tom však až při zkoumání oběhu kapitálů.

Vyrovnávacím působením konkurence rozumí proto Ricardo také jen kroužení skutečných cen neboli skutečných tržních cen kolem *ceny nákladů* neboli „*přirozené ceny*", která se liší od *hodnoty*, vyrovnávání tržních cen v různých odvětvích na všeobecné ceny nákladů, tj. právě na ty ceny, které se liší od skutečných hodnot v různých výrobních odvětvích:

„Snaha každého kapitalisty převádět své prostředky z méně výnosného odvětví do výnosnějšího zabraňuje tomu, aby *tržní cena* zboží zůstávala po delší dobu o mnoho nad nebo o mnoho pod jejich *přirozenou cenou*. Právě konkurence upravuje *směnné hodnoty* zboží" ⟨a rovněž i *rozdílné skutečné* hodnoty⟩ „tak, že po

zaplacení mezd za práci nutnou k jejich výrobě a po uhrazení všech ostatních nákladů nutných k tomu, aby si používaný kapitál zachoval svou původní účinnost, bude *zbývající hodnota či její přebytek v každém odvětví* úměrná *hodnotě* použitého *kapitálu*." (Cit. dílo, str. 84.) [Srov. čes. vyd., str. 71.]

Je tomu přesně tak. Konkurence upravuje ceny v různých odvětvích tak, že „*zbývající hodnota či její přebytek*", tj. zisk, odpovídá *hodnotě použitého kapitálu*, nikoli však skutečné hodnotě zboží, nikoli skutečnému přebytku hodnoty, který zboží obsahuje po odečtení nákladů. Aby se ceny takto upravily, musí se cena jednoho zboží zvýšit nad jeho skutečnou hodnotu a cena druhého snížit pod jeho skutečnou hodnotu. Vlivem konkurence musí tržní ceny v různých odvětvích kroužit nikoli kolem hodnoty zboží, nýbrž kolem jejich ceny nákladů, tj. kolem nákladů obsažených ve zboží plus všeobecné míry zisku.

Ricardo pokračuje:

„V sedmé kapitole ‚Bohatství národů' je velmi výstižně pojednáno o všem, co se vztahuje k této otázce." (Cit. dílo, str. 84.) [Srov. čes. vyd., str. 71.]

Ano. Právě nekritická víra v smithovskou tradici svádí zde Ricarda na scestí.

Ricardo uzavírá kapitolu jako obvykle tím, že nahodilé odchylky tržních cen od cen nákladů nebude v dalším zkoumání „vůbec brát v úvahu" (cit. dílo, str. 85) [srov. čes. vyd., str. 71], avšak přehlíží, že si vůbec nepovšiml *stálých* odchylek tržních cen, pokud odpovídají cenám nákladů, od skutečných hodnot zboží a že hodnotu zaměnil cenou nákladů.

*Kapitola XXX* [pojednává] „*O vlivu poptávky a nabídky na ceny*".

Zde Ricardo hájí tezi, že trvalá cena je určena *cenou nákladů*, a ne *nabídkou nebo poptávkou: hodnota* zboží určuje tudíž trvalou cenu jen natolik, nakolik tato hodnota určuje cenu nákladů. Za předpokladu, že ceny zboží jsou upraveny tak, že všechny vynášejí 10 % zisku, bude každá jejich trvalá změna určena změnou v jejich hodnotě, v pracovní době potřebné k jejich výrobě. Podobně jako bude tato hodnota nadále určovat všeobecnou míru zisku, tak i její změny budou napříště určovat změny v cenách nákladů, ačkoli se tím ovšem *neodstraní rozdíl mezi těmito cenami nákladů a hodnotami.*

Odstraní se jen to, co převyšuje tento rozdíl, protože rozdíl mezi hodnotou a skutečnou cenou nemá být || 548 | větší *než rozdíl mezi cenami nákladů a hodnotami způsobený všeobecnou mírou zisku.* Se změnami v hodnotách zboží se mění i jejich ceny nákladů. Utvoří se „*nová přirozená cena*" (cit. dílo, str. 460) [srov. čes. vyd., str. 275]. Může-li například dělník vyrobit 20 klobouků v téže době, ve které dříve vyrobil 10 klobouků, a tvořila-li jeho mzda polovinu výdajů na výrobu klobouku, pak výdaje na 20 klobouků, jejich výrobní náklady, pokud je tvoří mzda, klesly o polovinu. Vždyť nyní se platí za výrobu 20 klobouků táž mzda, jako se dříve platila za výrobu 10 klobouků. V každém klobouku je už obsažena jen polovina dřívějších výdajů na mzdu. Kdyby výrobce klobouků prodal klobouky za tutéž cenu, prodal by je nad cenu nákladů. Rovnal-li se zisk dříve 10 % (za předpokladu, že výdaj na výrobu určitého množství klobouků byl původně 50 na surovinu atd. a 50 na práci), nyní by se rovnal $46^2/_3$ %, protože výdaje na výrobu téhož množství klobouků jsou nyní 50 na surovinu atd. a 25 na mzdu. Kdyby se zboží prodalo za starou cenu, rovnal by se zisk $^{35}/_{75}$ čili $46^2/_3$ %. Nová „přirozená cena" se tedy v důsledku poklesu hodnoty sníží natolik, že cena bude poskytovat jen 10 % zisku. Snížení hodnoty čili pracovní doby nutné k výrobě zboží se projevuje v tom, že na *totéž množství* zboží se použije méně pracovní doby, tudíž i méně *zaplacené pracovní doby*, méně *mzdy*, a že se proto sníží i ta suma mzdy (co do *absolutní velikosti*; to *nepředpokládá* snížení *míry mzdy*), která se platí proporcionálně za výrobu *každého jednotlivého* zboží.

Tak je tomu tehdy, jestliže došlo ke změně hodnoty přímo ve výrobě klobouků. Kdyby k ní došlo ve výrobě suroviny nebo pracovního nástroje, projevilo by se to v těchto sférách rovněž jako snížení mzdových výdajů nutných k výrobě určitého daného množství produktů, avšak u výrobce klobouků by se to projevilo tak, že by ho jeho konstantní kapitál stál méně.

*Ceny nákladů* neboli „*přirozené ceny*" (které nemají naprosto nic společného s „přírodou") by se v důsledku změny — v daném případě poklesu — *hodnot* zboží mohly snížit dvojím způsobem:

[*za prvé*] tím, že se zmenší mzda, která se vydává na výrobu

daného množství zboží, protože se zmenšilo celkové absolutní množství práce vynaložené na toto množství zboží, a to jak práce zaplacené, tak nezaplacené;

*za druhé:* jestliže se v důsledku zvětšené nebo zmenšené produktivity práce (nastat mohou oba případy: první, když se zmenší variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu, druhý, když se v důsledku zdražení životních prostředků zvýší mzda) změní poměr nadhodnoty k hodnotě zboží anebo k hodnotě [nově přidané] práce v něm obsažené, tj. když vzroste nebo poklesne míra zisku, když se změní poměr, v němž se celkové množství [nově přidané] práce dělí [na zaplacenou a nezaplacenou práci].

Tato poslední okolnost by mohla změnit výrobní ceny neboli ceny nákladů jen potud, pokud na ně působí změny v hodnotě práce. V prvním případě zůstává hodnota práce stejná. V posledním případě se pak nemění *hodnoty* zboží, nýbrž jen rozdělení mezi [nutnou] práci a nadpráci. Přesto by však v tomto případě nastala změna v produktivitě [práce] a tudíž v hodnotě *každého jednotlivého* zboží. Stejný kapitál vytvoří v jednom případě více, v druhém méně zboží než dříve. Masa zboží, v níž by se tento kapitál zračil, by měla *tutéž hodnotu*, ale *jednotlivé zboží* by mělo odlišnou hodnotu než dříve. Hodnota mzdy neurčuje sice hodnotu zboží, ale hodnota zboží (která vcházejí do dělníkovy spotřeby) určuje hodnotu mzdy.

Jsou-li ceny nákladů zboží v různých odvětvích dány, pak při změně hodnot zboží relativně vůči sobě navzájem stoupají nebo klesají. Stoupá-li produktivita práce, tj. zmenšuje-li se pracovní doba nutná k výrobě *určitého zboží* a *klesá-li* tudíž jeho *hodnota* — ať už tato změna produktivity nastává v práci vynaložené naposledy, anebo v práci obsažené v konstantním kapitálu nutném na výrobu daného zboží — pak musí úměrně k tomu klesnout i cena nákladů na toto zboží. *Absolutní množství práce vynaložené na toto zboží* se zmenšilo, zmenšilo se tudíž i množství zaplacené práce v něm obsažené, množství na ně vynaložené mzdy, přestože míra mzdy zůstala stejná. Kdyby se zboží prodávalo za svou starou cenu nákladů, vynášelo by zisk převyšující všeobecnou míru zisku, protože dříve se tento zisk rovnal 10 % z vyšších výdajů. Nyní při menších výda-

jích by tedy byl vyšší než 10 %. Naopak, když se produktivita práce zmenšuje, skutečné hodnoty zboží se zvyšují. Je-li míra zisku dána — nebo, což je totéž, jsou-li dány ceny nákladů — závisí relativní vzestup nebo pokles těchto cen na vzestupu nebo poklesu, na změně skutečných hodnot zboží. V důsledku této změny nastupují na místo starých cen nákladů nové ceny nákladů, čili, jak říká Ricardo podle Smitha, „nové přirozené ceny".

V právě citované XXX. kapitole ztotožňuje Ricardo i v názvu „přirozenou cenu", tj. cenu nákladů, s „přirozenou hodnotou", tj. hodnotou určenou pracovní dobou.

„Jejich cena" (monopolizovaných zboží) „nutně nesouvisí s jejich *přirozenou hodnotou*. Avšak *ceny* zboží, která jsou předmětem konkurence, ...konec konců závisí... na *jejich výrobních nákladech*." (Cit. dílo, str. 465.) [Srov. čes. vyd., str. 277.]

Zde se tedy přímo ztotožňují ceny nákladů čili přirozené ceny || 549 | s „*přirozenou hodnotou*", tj. s „*hodnotou*".

Tímto směšováním se vysvětluje, proč spousta pozdějších chlapíků po Ricardovi, jako například sám Say, mohla považovat „výrobní náklady" za poslední regulátor cen, aniž měla nejmenší tušení o tom, že hodnotu určuje pracovní doba, ba co více, toto určení přímo popírá, kdežto „výrobní náklady" hájí.

Celý tento Ricardův omyl a z něho vyplývající nesprávný výklad pozemkové renty atd., jakož i nesprávné zákony o *míře zisku* atd. pramení z toho, že neodlišuje *nadhodnotu* od *zisku* a že vůbec, stejně jako ostatní ekonomové, zachází neuměle a bez pochopení s *určeními formy*. Jak se dostal do zajetí Smitha, ukáže se z dalšího. | 549 ||

*

|| XII — 636 | (K tomu, co bylo uvedeno, je ještě třeba poznamenat, že Ricardo nezná jiný rozdíl mezi *hodnotou* a *přirozenou cenou* než ten, že přirozená cena je peněžním vyjádřením hodnoty, a že se tedy může měnit v důsledku změny v hodnotě drahých kovů, aniž se mění sama hodnota. Tato změna se však týká jen ocenění, vyjádření hodnoty v penězích. Tak například říká:

„Zahraniční obchod lze regulovat jen změnou *přirozené ceny*, ale nikoli *přirozené hodnoty* zboží, za kterou je lze v těchto zemích vyrábět. Změnu přirozené ceny způsobuje pouze změna v rozdělení drahých kovů." (Cit. dílo, str. 409.) [Srov. čes. vyd., str. 246.] |XII — 636||

## [B. SMITHOVA TEORIE CENY NÁKLADŮ]

### [1. NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY TEORIE CENY NÁKLADŮ U SMITHA. RICARDO SE DOPOUŠTÍ NEDŮSLEDNOSTI, KDYŽ PODLE SMITHA ZTOTOŽŇUJE HODNOTU A CENU NÁKLADŮ]

|| XI — 549 | Pokud jde o A[dama] Smitha, je třeba především poznamenat, že i podle něho

„je vždycky několik málo druhů zboží, jejichž cena se rozkládá jen na *dvě* složky, na mzdu za práci a zisk z kapitálu". ([„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", Paříž 1802], sv. I, kn. I, kap. 6, str. 103.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 70.]

*Tento* rozdíl mezi Smithem a Ricardem tu tedy můžeme nechat zcela bez povšimnutí.

Když Smith nejdříve vyložil názor, že směnná hodnota je jen určité množství práce a že hodnota obsažená ve směnné hodnotě se po odečtení surovin atd. rozkládá na tu část práce, která se dělníkovi zaplatí, a na tu část, která se dělníkovi nezaplatí, přičemž tato nezaplacená část se rozpadá na zisk a rentu (a zisk zase možná na zisk a úrok), najednou obrací, a místo, aby směnnou hodnotu rozkládal na mzdu, zisk a rentu, dělá z nich naopak tvůrce směnné hodnoty, nechává je jako samostatné směnné hodnoty vytvářet směnnou hodnotu produktu, skládá směnnou hodnotu zboží ze samostatných hodnot mzdy, zisku a renty, určených nezávisle na ní. Místo aby hodnota byla jejich zdrojem, stávají se ony zdrojem hodnoty.

„*Tři původní zdroje* veškerého důchodu, jakož i *veškeré směnné hodnoty*, jsou *mzdy*, *zisk* a *renta*." (Sv. I, kn. I, kap. 6, str. 105.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 71.]

Sotvaže Smith vyjádřil vnitřní souvislost zkoumaného předmětu, upadá náhle opět do zajetí jevového nazírání, vidí jen *souvislost*

*věcí, jak se jeví v konkurenci*, a v konkurenci se jeví všechno vždy převráceně, jakoby postaveno na hlavu.

Právě z tohoto posledního převráceného východiska vykládá Smith rozdíl mezi „*přirozenou cenou* zboží" a jejich „*tržní cenou*". Ricardo to od něho přejímá, ale zapomíná, že Smithova „přirozená cena" není podle Smithových premis nic jiného než *cena nákladů* vyplývající z konkurence a že tato cena nákladů se u samého Smitha shoduje s „*hodnotou*" zboží jen potud, pokud Smith zapomíná na svůj hlubší pohled na věci a přidržuje se nesprávného názoru čerpaného z povrchního *zdání*, že směnná hodnota zboží se tvoří tím, že se skládají samostatně určené hodnoty mzdy, zisku a renty. Přestože Ricardo proti tomuto názoru všude bojuje, přejímá od A[dama] Smitha směšování či ztotožňování *směnné hodnoty* a *ceny nákladů* čili „*přirozené ceny*", které je založeno *na tomto názoru*. Toto směšování je u Smitha oprávněné, protože cclé jeho zkoumání o „*přirozené ceně*" *vychází* z jeho druhého, nesprávného názoru na *hodnotu*. U Ricarda je však naprosto neoprávněné, neboť nikde nepřejímá tento Smithův nesprávný názor, nýbrž ex professo proti němu bojuje jako proti nedůslednosti. Smithovi se však pomocí „*přirozené ceny*" podařilo Ricarda opět polapit.

Když Smith *složil* hodnotu zboží z *hodnot mzdy*, *zisku* a *renty*, určených samostatně a nezávisle na ní, klade si otázku, jak se tyto elementární hodnoty určují. A zde vychází z jevu, jak ho přináší konkurence.

*Kapitola 7 první knihy „O přirozené a tržní ceně zboží"*.

„V každé společnosti nebo kraji *existuje... určitá střední* čili *průměrná míra* mzdy, zisku a renty." (Cit. dílo, sv. I, str. 110.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 74.] Tuto „průměrnou míru lze nazvat *přirozenou mírou* mzdy, zisku a renty v té době a na tom místě, kdy a kde jsou běžné". (Cit. dílo, str. 110—111.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 74.] „Když *cena* některého zboží není ani vyšší, ani nižší, než kolik je podle *přirozených* měr nutné k zaplacení pozemkové renty, mzdy a zisku z kapitálu, prodává se toto zboží za svou *přirozenou cenu*." (Cit. dílo, str. 111.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 74.]

Tato přirozená cena je pak *cenou nákladů* zboží, a cena nákladů je totožná s *hodnotou* zboží, protože se přece předpokládá, že hodnota zboží se vytváří z hodnot mzdy, zisku a renty.

„Zboží se pak ||550| *prodává přesně za tolik, kolik činí jeho hodnota*" (zboží se pak prodává za svou *hodnotu*) „čili" (čili!) „za to, kolik skutečně *stojí* člověka, který s ním přijde na trh" (tj. za svou *hodnotu čili* za svou *cenu nákladů*, kterou stojí člověka, který s ním přijde na trh); „neboť třebaže to, čemu se běžně říká *původní náklady* toho kterého zboží, *nezahrnuje v sobě zisk* člověka, který se zabývá jeho prodejem, přece jen by tento člověk zřejmě na obchodě prodělával, kdyby prodával zboží za *cenu*, která by mu *neposkytovala zisk běžný* v jeho kraji. Vždyť *kdyby byl vynaložil svůj kapitál nějak jinak*, byl by mohl *toho zisku* dosáhnout." (Cit. dílo, str. 111.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 74.]

Tu máme celou historii „přirozené ceny" a ještě k tomu v řeči a logice, které jí plně odpovídají. Protože hodnota zboží se vytváří podle Smitha z cen mzdy, zisku a renty, a jejich pravá hodnota se pak tvoří opět týmž způsobem, je jasné, že stojí-li na své *přirozené úrovni*, je hodnota *zboží* totožná s jeho *cenou nákladů* a jeho cena nákladů je totožná s „*přirozenou cenou*" zboží. Úroveň zisku, tj. míra zisku, jakož i míra mzdy se předpokládá jako *daná*. Pro *tvorbu* ceny nákladů jsou tyto míry skutečně dány. Jsou jejím *předpokladem*. Proto se jeví jako dané i jednotlivému kapitalistovi. Jak, kde a proč vznikají, ho nezajímá. Smith se zde staví na stanovisko jednotlivého kapitalisty, činitele kapitalistické výroby, který stanovuje cenu nákladů svého zboží. Tolik a tolik činí mzdy, tolik a tolik všeobecná míra zisku. *Ergo**: tak *se jeví* tomuto kapitalistovi operace, jíž se určuje *cena nákladů* zboží, čili, jak se mu to dále jeví, *hodnota* zboží, protože on také ví, že tržní cena je jednou vyšší, jednou nižší než tato cena nákladů, která se mu tudíž jeví jako ideální cena zboží, jako jeho absolutní cena na rozdíl od výkyvů v jeho ceně, zkrátka jako *hodnota* zboží, pokud má vůbec čas, aby o podobných věcech přemýšlel. A protože se Smith přenáší přímo doprostřed konkurence, uvažuje i nadále, správně i nesprávně, podle svérázné logiky kapitalisty, který je v zajetí této sféry. Namítá: pod *náklady* se v běžném životě nerozumí *zisk*, kterého dosahuje prodávající (a který nutně tvoří přebytek nad jeho náklady). Proč tedy započítáváš zisk do ceny nákladů? A[dam] Smith odpovídá s hlubokomyslným kapitalistou, jemuž je tato otázka položena:

*Zisk vůbec* musí vcházet do ceny nákladů, neboť bych byl ošizen, kdyby do ceny nákladů vešel zisk *jen* 9 % místo 10 %[61].

* — tudíž. *(Pozn. red.)*

Tato naivita, s níž Smith na jedné straně mluví z duše činitele kapitalistické výroby a líčí věci úplně tak, otevřeně a naplno, jak se tomuto činiteli kapitalistické výroby jeví, co si o nich myslí, jak určují jeho činnost a jak k nim zdánlivě opravdu dochází, zatímco na druhé straně místy objevuje hlubší souvislost —, tato naivita dodává jeho knize velkého půvabu.

Zde také vidíme, proč Smith rozkládá hodnotu zboží — přes velké vnitřní pochybnosti v této otázce — jen na rentu, zisk a mzdu a vynechává konstantní kapitál, ačkoli ho samozřejmě u každého „jednotlivého" kapitalisty připouští. Vždyť jinak by bylo třeba říci, že hodnota zboží se skládá ze mzdy, zisku, renty a té části hodnoty zboží, která se neskládá ze mzdy, zisku a renty. Bylo by tedy nutné stanovit hodnotu nezávisle na mzdě, zisku a rentě.

Jestliže cena zboží poskytuje kromě výdajů na průměrnou mzdu atd. ještě průměrný zisk a — v případě, že do ní vchází renta — i průměrnou rentu, prodává se zboží za svou *„přirozenou cenu"* čili za *cenu nákladů*, a tato cena nákladů [zboží] se rovná jeho *hodnotě*, protože jeho hodnota není podle Smitha nic jiného než součet přirozených hodnot mzdy, zisku a renty.

|| 551 | Jinak Smith, když už se postavil na stanovisko konkurence a *předpokládá* míru zisku atd. jako *danou*, správně vykládá *„přirozenou cenu"* čili *cenu nákladů*, totiž odlišuje tuto cenu nákladů od tržní ceny.

*„Přirozená cena neboli* celková *hodnota* renty, zisku a mzdy, jež musejí být uhrazeny, aby se toto zboží dostalo na trh." (Cit. dílo, str. 112.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 75.]

Tato cena nákladů se liší od *„skutečné ceny"* čili *„tržní ceny"* zboží. (Cit. dílo, str. 112.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 75.] Ta závisí na poptávce a nabídce.

*Výrobní náklady* zboží čili jeho *cena nákladů* je právě *„celková hodnota* renty, mzdy a zisku, *jež musí být uhrazeny, aby se toto zboží dostalo na trh."* (Cit. dílo, str. 113.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 75.] Odpovídají-li si poptávka a nabídka, rovná se „tržní cena" „přirozené ceně".

„Jestliže množství zboží dovezeného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poptávku, bude *tržní cena* samozřejmě přesně odpovídat... *přirozené ceně.*"

(Cit. dílo, str. 114.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 76.] „*Přirozená* cena je tedy oním středním bodem, k němuž ceny všeho zboží neustále tíhnou. Různé nahodilé okolnosti je někdy udržují značně nad přirozenou cenou a jindy je zase stlačují pod ni." (Cit. dílo, str. 116.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 77.]

Z toho pak Smith vyvozuje, že vcelku

„úhrnné množství práce vynaložené každým rokem na to, aby bylo dodáno na trh to nebo ono zboží", bude odpovídat potřebám společnosti čili „účinné poptávce". (Cit. dílo, str. 117.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 77.]

Co Ricardo považuje za rozdělování celkového kapitálu mezi různá odvětví výroby, jeví se zde v ještě naivnější formě „výrobní činnosti" nutné k výrobě „*určitého* zboží". Vyrovnání cen mezi prodavači *téhož* zboží na *tržní* cenu a *vyrovnání tržních cen různého* zboží na ceny nákladů je tu ještě zcela chaoticky pomícháno.

K tomu, že kolísání skutečných hodnot zboží ovlivňuje přirozenou cenu čili cenu nákladů, tu Smith přichází jen zcela mimochodem.

Říká totiž, že v zemědělství

„se při vynaložení stejného množství práce vyrobí v různých letech velmi odlišné množství zboží, kdežto v jiných odvětvích bude vyrobené množství vždycky stejné nebo téměř stejné. Obilí, vína, oleje, chmele atd. vyrobí týž počet pracovníků v zemědělství v různých letech velmi různé množství. Ale týž počet přadláků nebo tkalců bude vyrábět každým rokem stejné nebo téměř stejné množství plátna nebo sukna... Jiná odvětví výroby" (nezemědělská) „kde *je produkt při stejném množství práce vždycky stejný* nebo téměř stejný" (tj. dokud zůstanou podmínky výroby *stejné)*, „mohou se účinné poptávce přizpůsobit přesněji." (Cit. dílo, str. 117—118.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 77.]

Tady Smith vidí, že pouhá změna v produktivitě „stejného množství práce", tj. změna ve skutečných hodnotách zboží, mění ceny nákladů. Ale zase to zplošťuje, neboť celou věc redukuje na poměr mezi nabídkou a poptávkou. Tento výklad věci je podle jeho vlastních vývodů nesprávný. Jestliže totiž v zemědělství dodávají „stejná množství práce" v důsledku počasí atd. různá množství produktů, pak Smith sám vysvětlil, že v důsledku používání strojů, dělby práce atd. dodávají „stejná množství práce" velmi různá množství produktů i v průmyslu atd. *Tím* se tedy zemědělství od

ostatních odvětví výroby neliší. Liší se tím, že v jednom případě se používá „produktivní síly v předem stanoveném stupni", kdežto v druhém případě závisí tato síla na nahodilostech přírody. Výsledek však je týž, že totiž *hodnota zboží* čili množství práce, jež je třeba v závislosti na produktivitě práce vynaložit na výrobu daného zboží, mění ceny jeho nákladů.

V níže uvedené větě vyslovil už A[dam] Smith také myšlenku, že stěhování kapitálů z jednoho odvětví výroby do druhého vytváří ceny nákladů v různých odvětvích. Není to však u něho tak jasné jako u Ricarda. Neboť klesne-li || 552 | cena zboží *pod* svou *„přirozenou cenu"*, stane se tak podle jeho soudu proto, že jeden z prvků této ceny klesne *pod* přirozenou úroveň čili přirozenou míru. Nedochází k tomu tudíž nikoli *jedině* odlivem *kapitálů* či stěhováním kapitálů, nýbrž tím, že práce, kapitál nebo půda přecházejí z jednoho odvětví do druhého. V tomhle je jeho názor důslednější než Ricardův, je však nesprávný.

„Kdyby se kterákoli část této ceny" (přirozené) „platila pod svou *přirozenou* mírou, pocítili by lidé, jejichž zájmy by tak byly postiženy, ihned ztrátu; ihned *by vyřadili z dotyčného odvětví výroby buď tolik půdy, nebo tolik práce, nebo tolik kapitálu*, že by množství dotyčného zboží dodaného na trh brzy jen tak tak stačilo krýt skutečnou poptávku. A tak by jeho *tržní cena* brzy opět stoupla na výši jeho *přirozené ceny*. Tak aspoň by to vypadalo tam, kde vládne naprostá svoboda." (Cit. dílo, str. 125.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 80.]

Zde je podstatný rozdíl v tom, jak Smith a Ricardo chápou vyrovnávání na *„přirozenou cenu"*. Smithovo pojetí se zakládá na jeho nesprávném předpokladu, že hodnotu zboží určují samostatně tři uvedené prvky, kdežto Ricardovo pojetí se zakládá na správném předpokladu, že ceny nákladů stanoví jedině *průměrná míra zisku* (při dané mzdě).

## [2. SMITHOVA TEORIE „PŘIROZENÉ MÍRY" MZDY, ZISKU A RENTY]

*„Přirozená cena* se mění s *přirozenou mírou* každé své složky, mzdy, zisku a renty." (Cit. dílo, str. 127.) [Srov. čes. vyd., sv. I. str. 81.]

A proto se Smith snaží v kapitolách 8, 9, 10 a 11 první knihy

určit přirozenou míru těchto „složek" — mzdy, renty a zisku — a její změny.

*Kapitola 8 „O mzdě."*

Na začátku kapitoly o mzdě zkoumá Smith — opouštěje iluzorní stanovisko konkurence — nejdříve pravou podstatu nadhodnoty, přičemž chápe zisk a rentu jen jako její formy.

Při rozboru mzdy je jeho východiskem pro určení přirozené míry, tj. hodnoty samé pracovní síly, *nutná mzda.*

„Člověk musí žít ze své práce a jeho mzda musí přinejmenším stačit na jeho obživu. Ve většině případů musí být ještě o něco vyšší, jinak by si nemohl založit rodinu, a celý rod těchto dělníků by první generací vymřel." (Cit. dílo, str. 136.) [Srov. čes. vyd., kn. I, str. 86.]

Ale toto tvrzení ztrácí u Smitha opět význam, protože se nikdy neptá, jak se určuje hodnota nutných životních prostředků, tj. *zboží* vůbec. A tu musí, protože opustil své základní pojetí, říci: cena mzdy se určuje cenou životních prostředků a cena životních prostředků cenou mzdy. Vycházeje z předpokladu, že *hodnota* mzdy je fixována, opět přesně popisuje její výkyvy, jak se jeví v konkurenci, a okolnosti, které tyto výkyvy vyvolávají. To však patří do exoterické části [Smithových názorů] a zde nás to nezajímá.

⟨Zejména pojednává o „vzrůstu" [vlivu] *akumulace* kapitálu [na mzdu], neříká nám však, co ho určuje. Protože tento „vzrůst" může být rychlý jedině ve dvou případech: buď je-li míra mzdy relativně nízká a produktivita práce je velká (v tomto případě rostou mzdy vždy jedině proto, že jejich předcházející úroveň byla trvale nízká), anebo je-li nízká míra akumulace [tj. nízká míra zisku], avšak produktivita práce je vysoká. V prvním případě by musel ze svého stanoviska vyvozovat míru mzdy z míry zisku (tj. z míry mzdy), ve druhém případě z masy zisku. Ale to by pak opět vyžadovalo zkoumání *hodnoty* zboží.⟩

Smith chce vyvodit hodnotu zboží z hodnoty práce jako jednoho z jejích konstituujících prvků. A výši mzdy vyvozuje na druhé straně z toho, že

„mzdy nekolísají... podle cen životních prostředků" (cit. dílo, str. 149) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 91] a že „od kraje ke kraji se mzdy mění víc než ceny životních prostředků". (Cit. dílo, str. 150.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 92.]

Ve skutečnosti neobsahuje tato kapitola nic, co by se vztahovalo k věci, kromě určení *minima mzdy*, alias hodnoty pracovní síly. Zde Smith instinktivně znovu navazuje na svůj hlubší názor, ale pak ho znovu opouští, takže ani výše uvedené určení u něho nevede k ničemu. Vždyť čím chce určit *hodnotu* nutných životních prostředků, tudíž hodnotu zboží vůbec? Zčásti přirozenou cenou práce. A čím chce určit tuto přirozenou cenu práce? Hodnotou nutných životních prostředků čili hodnotou zboží vůbec. Ubohé chození v kruhu, z něhož není východiska. Jinak neobsahuje celá kapitola ani slova o zkoumaném předmětě, o „*přirozené ceně* práce", || 553 | nýbrž zkoumá jen vzestup mezd nad přirozenou míru, zejména v poměru k rychlosti akumulace kapitálu, k progresivitě akumulace kapitálu. Pak se zkoumají různé stavy společnosti, za nichž k tomu dochází, a nakonec Smith zasazuje přímou ránu určení hodnoty zboží mzdou a mzdy hodnotou nutných životních prostředků, když dokazuje, že v Anglii tomu tak zřejmě není. Dostává se sem — protože mzda se určuje nutnými životními prostředky, a to nutnými nejen k obživě, ale i k reprodukci obyvatelstva — i trochu malthusovské populační teorie.

Když se totiž A[dam] Smith pokusil dokázat, že mzda v 18. století zvláště v Anglii *stoupla*, nadhazuje otázku, zda se to má považovat „za výhodu pro společnost nebo za věc pro společnost nežádoucí". (Cit. dílo, str. 159.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 95.] Při této příležitosti se opět na chvíli vrací k svému hlubšímu názoru, podle něhož zisk a renta jsou pouze částmi dělníkova *produktu*. Dělníci, říká,

„tvoří předně převážnou většinu společnosti. Lze tedy někdy považovat to, co osud největší části celku zlepšuje, za neprospěšné pro celek? Žádná společnost nemůže přece vzkvétat a být šťastna, žije-li převážná většina jejích příslušníků v chudobě a bídě. A je jen spravedlivé, aby ti, kdo *celou společnost* živí, šatí a stavějí pro ni obydlí, měli *na produktu své vlastní práce* alespoň *takový podíl*, aby i oni mohli slušně žít, slušně se šatit a slušně bydlet." (Cit. dílo, str. 159—160.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 95.]

Při této příležitosti se dotýká populační teorie.

„Chudoba uzavírání sňatků sice nepřeje, o tom není sporu, ale vždycky mu nezabraňuje; ba zdá se dokonce, že rozplozování podporuje... Neplodnost, mezi

ženami vyšších stavů tak častá, je u žen nižších stavů velmi řídká... Ačkoli tedy chudoba nezabraňuje rozplozování, je nanejvýš nepříznivá pro vychovávání dětí. Útlá rostlinka sice vzejde, avšak v tak chladné půdě a v tak krutém podnebí záhy vadne a hyne... Každý druh živočichů se přirozeně rozmnožuje jen potud, pokud mu stačí prostředky k obživě, a tuto mez nemůže žádný druh překročit. Ale v civilizované společnosti může nedostatek prostředků k obživě zamezit rozmnožování lidského pokolení jen mezi nižšími třídami lidu... A tak tedy *poptávka po lidech*, stejně jako poptávka po kterémkoli jiném zboží, *nutně reguluje i produkci lidí*; urychluje ji, je-li příliš pomalá, a brzdí ji, postupuje-li příliš rychle." (Cit. dílo, str. 160—163, passim.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 96—97, průběž.]

Minimum mzdy souvisí s různými stavy společnosti takto:

„Mzda, která se platí nádeníkům a sluhům všech druhů, musí dostačovat, aby mohli jako celek *rozmnožovat svůj rod, podle toho*, jak to kdy vyžaduje vzrůstající, klesající nebo neměnící se poptávka společnosti." (Cit. dílo, str. 164.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 97.] (Společnost! to znamená — kapitál.)

Potom ukazuje, že otrok je „dražší" než svobodný dělník, protože tento dělník *se sám stará o své „opotřebování"*, *kdežto u otroka* je to věcí „nedbalého pána nebo nepořádného dozorce". (Cit. dílo, str. 164.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 97.] „Fond" k nahrazování tohoto „opotřebování" svobodný dělník spravuje hospodárně, kdežto u otroků se promrhává, spravuje nepořádně.

„Fond určený k nahrazování nebo obnovování toho, co lze nazvat *opotřebováním* otroka, k němuž dochází službou nebo věkem, spravuje obyčejně nedbalý pán nebo nepořádný dozorce. Fond určený k témuž účelu u svobodného dělníka si spravuje tento dělník sám. Nepořádek, který zpravidla vládne v hospodaření boháčů, zanáší se v prvním případě přirozeně i do spravování prvního fondu; v případě druhého fondu se stejně přirozeně uplatňuje přísná střídmost a šetrnost chudáků." (Cit. dílo, str. 164.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 97.]

Určením minima mzdy neboli „přirozené ceny práce" je dáno, že je nižší u svobodných námezdních dělníků než u otroků. Smithovi se vloudila tato myšlenka:

„Práce, kterou vykonávají svobodní dělníci, přijde konec konců levněji než práce otroků." (Cit. dílo, str. 165.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 97—98.] „Je-li štědrá odměna za práci důsledkem vzrůstajícího bohatství, je na druhé straně i příčinou růstu počtu obyvatelstva. Naříkat si na tuto štědrou odměnu znamená ||554| bědovat nad nutným důsledkem a současně nutnou příčinou největšího veřejného blahobytu." (Cit. dílo, str. 165.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 98.]

Smith se dále přimlouvá za vyšší mzdu:

„...nejen podněcuje rozmnožování lidí, ale také zvyšuje přičinlivost prostého lidu. Mzda povzbuzuje píli a ta se, jako každá jiná lidská vlastnost, zvyšuje podle toho, jak velkého povzbuzení se jí dostává. Vydatná výživa zvyšuje tělesnou sílu dělníkovu a blahá naděje, že si zlepší své postavení... ho podněcuje, aby vypjal své síly na nejvyšší míru. Tam, kde jsou mzdy vysoké, najdeme tedy vždycky dělníky čilejší, pracovitější a hbitější než tam, kde jsou nízké." (Cit. dílo, str. 166.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 98.]

Avšak vysoká mzda podněcuje dělníky i k tomu, aby pracovali nadměrně a tak si předčasně zničili pracovní schopnost.

„Platí-li se dělníkům od kusu uznale, pracují často do úpadu a během několika let si zničí zdraví a sílu." (Cit. dílo, str. 166—167.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 98.] „Kdyby se podnikatelé vždycky řídili tím, co jim radí zdravý rozum a lidskost, pak by své dělníky leckdy v práci spíš mírnili, a nepodněcovali by je k většímu přičinění." (Cit. dílo, str. 168.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 99.] Dále [Smith] vyvrací námitky, že „větší blahobyt může z dělníků udělat lenochy". (Cit. dílo, str. 169.) [Srov. čes. vyd., str. 99.]

Potom zkoumá, zda je pravda, že dělník je v letech hojnosti lenivější než v letech nedostatku, a jak je tomu vlastně se vztahem mezi mzdou a cenami životních prostředků. Zde se opět dopouští nedůslednosti.

„*Peněžní cenu práce* určují nutně dva faktory: poptávka po práci a *cena* nutných životních prostředků a věcí, jež zpříjemňují život... Peněžní cena práce se pak řídí množstvím peněz nezbytných k nakoupení tohoto množství" (životních prostředků a věcí, jež zpříjemňují život). (Cit. dílo, str. 175.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 102.]

[Dále zkoumá,] proč — v souvislosti s poptávkou po práci — může mzda v letech hojnosti stoupat a v letech nedostatku klesat. (Cit. dílo, str. 176 a násl.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 102—103.]

Příčiny [vzestupu a poklesu mzdy] se v dobrých a špatných letech vzájemně ruší.

„Nedostatek v roce drahoty snižuje poptávku po práci a může tak vést k snížení ceny práce; vysoké ceny potravin mohou zas přispívat k jejímu zvýšení. Naopak zase hojnost v roce, kdy je všechno laciné, poptávku po práci zvyšuje, a může vést k zvýšení ceny práce; nízké ceny potravin mohou přispívat zase k jejímu snížení. Při běžném kolísání cen životních prostředků se tyto dvě protichůdně působící příčiny zjevně navzájem vyvažují. To je asi také jedna z příčin, proč jsou mzdy

všude o tolik pevnější a trvalejší než ceny životních prostředků." (Cit. dílo, str. 177.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 102—103.]

Nakonec, po všech těchto oklikách, Smith znovu staví proti pojetí mzdy jako zdroje hodnoty svůj původní hlubší názor, že hodnota zboží je určena množstvím práce, a že dostane-li dělník v dobrých letech při vzrůstu kapitálu *víc* zboží, že také mnohem víc zboží vyrobí, čili jednotlivé zboží obsahuje menší množství práce. Může tedy dostat větší množství zboží, jejichž hodnota je menší, takže — což z toho logicky vyplývá — zisk může vzrůstat, i když se absolutní mzda zvyšuje.

„Zvýšení mezd nutně zvyšuje cenu mnoha zboží, *poněvadž zvětšuje tu část jejich ceny, kterou tvoří mzda*, a potud má tendenci snižovat spotřebu tohoto zboží jak v tuzemsku, tak v zahraničí. Jenomže táž příčina, která zvyšuje mzdy, totiž vzrůst kapitálu, vede k zvyšování produktivní síly práce a způsobuje, že menší množství práce může vyrobit větší množství produktů." Dělba práce, používání strojů, vynálezy atd... „Díky všem těmto zdokonalením lze pak mnoho druhů zboží vyrobit *s mnohem menší prací než dřív*, takže *zvýšení ceny práce je víc než vynahrazeno snížením jejího množství*." (Cit. dílo, str. 177—178.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 103.]

Práce se platí lépe, ale v jednotlivém zboží je obsaženo méně práce, takže se platí za menší množství práce. Smith tak opouští svou nesprávnou teorii, podle níž hodnotu zboží určuje mzda jako jeden z konstituujících prvků hodnoty; anebo, lépe řečeno, Smith tu ruší či paralyzuje tuto nesprávnou teorii a nahrazuje ji svou správnou teorií, podle níž hodnotu zboží určuje množství práce v ní obsažené.

|| 555 | *Kapitola 9 „O zisku z kapitálu"*.

Zde tedy má být určena „přirozená míra" druhého prvku, který určuje a konstituuje „přirozenou cenu" *čili* hodnotu zboží. To, co Smith říká o příčině *poklesu míry zisku* (cit. dílo, str. 179, 189, 190, 193, 196, 197 atd.) [srov. čes. vyd., str. 104, 108, 109, 111, 112 atd.], je třeba prozkoumat později.

Zde je Smith ve velkých rozpacích. Říká, že už určení „průměrné míry" mzdy se redukuje na to, že je to „obvyklá úroveň mzdy" (cit. dílo, str. 179) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 104], fakticky daná míra mzdy.

„Ale *pokud jde o zisk z kapitálu, můžeme zpravidla říci ještě méně.*" (Cit. dílo, str. 179.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 104.] Kromě toho, že závisí na úspěchu nebo neúspěchu podnikatele „závisí tento zisk... na každé změně v cenách zboží". (Cit. dílo, str. 180.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 104.]

Ale přitom „přirozenou cenu" tohoto zboží máme určit právě pomocí „přirozené míry zisku" jakožto jednoho z konstituujících prvků „hodnoty". To je těžké už v jednotlivém odvětví pro jednotlivého kapitalistu.

„Ještě daleko těžší musí být zjistit průměrný zisk ve všech různých odvětvích podnikání, která existují ve velkém království." (Cit. dílo, str. 180.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 104.]

Avšak o „průměrných ziscích z kapitálu" si lze udělat určitou představu „podle výše *peněžního úroku*":

„Může platit jako pravidlo, že kdekoli se dá vynaložením peněz dosáhnout velkého zisku, bude se obvykle platit vysoká cena i za jejich užití, a kde se jimi dá dosáhnout jen malého zisku, bude se za jejich použití platit úrok menší." (Cit. dílo, str. 180—181.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 105.]

Smith neříká, že úroková míra určuje míru zisku. Říká výslovně opak. Avšak o úrokové míře v různých obdobích atd. máme zápisy, které pro míru zisku chybějí. Úrokové míry jsou tedy symptomy, podle nichž lze usuzovat na přibližný stav míry zisku. Úkolem však nebylo porovnávat stav daných měr zisku, nýbrž určit „*přirozenou míru zisku*". Smith se utíká k vedlejšímu zkoumání, ke zkoumání úrovně úrokové sazby v různých dobách, což se vůbec nedotýká problému, který si vytyčil. Zkoumá v hrubých rysech různá období v Anglii, srovnává je pak se Skotskem, Francií a Holandskem a zjišťuje, že — s výjimkou amerických kolonií —

„*vysoké mzdy a vysoké zisky jsou ovšem věci, které snad nikdy nejdou dohromady,* leda ve zvláštním případě, jde-li o novou kolonii". (Cit. dílo, str. 187.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 108.]

Zde se už A[dam] Smith snaží, přibližně v témž duchu jako Ricardo, avšak do určité míry lépe, vysvětlit vysoké zisky:

„Nová kolonie nutně musí mít ve srovnání s většinou jiných zemí po jistou dobu méně kapitálu v poměru k rozsahu svého území a méně obyvatelstva v poměru k rozsahu svého kapitálu. Kolonisté mají více půdy, než mohou obdělat s kapitá-

lem, který mají k dispozici. A tak se toho kapitálu, který mají, využívá jen *k obdělávání půdy nejúrodnější a nejvýhodněji položené*, tj. půdy u mořského pobřeží a podél břehů splavných řek. A i taková půda se velmi často nakupuje za cenu dokonce nižší, než je hodnota toho, co se na ní urodí bez lidského přičinění." (Nestojí tedy ve skutečnosti *nic*.) „Kapitál, jehož se použije k zakoupení a zlepšení takovéto půdy musí vynášet velmi značný zisk, a proto se z něho mohou platit i velmi značné úroky. Rychlá akumulace tohoto kapitálu v takovémto výnosném výrobním odvětví umožňuje kolonistovi zvyšovat počet dělníků tak rychle, že jich tolik v takové nové osadě ani nenajde. Proto také ty, které najde, musí velmi štědře platit. *Jak se pak kolonie rozrůstá, zisky z kapitálu se postupně snižují. Když je všechna nejúrodnější a nejvýhodněji položená půda již zabrána, dá se na obdělávání méně výhodné půdy, ať už méně úrodné nebo hůře položené, dosáhnout již menšího zisku*, a tak se z kapitálu vloženého do této půdy platí menší úrok. Proto se v tomto století... úroková sazba ve většině našich kolonií podstatně snížila." (Cit. dílo, str. 187—189.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 108.]

To je jeden ze základů Ricardova vysvětlení poklesu zisku, i když Ricardo argumentuje jinak. Smith tu vcelku všechno vysvětluje konkurencí kapitálů; s jejich růstem zisk klesá a s jejich poklesem zisk vzrůstá, kdežto mzda přitom naopak stoupá nebo klesá.

||556| „Neočekávaný pokles zásob kapitálu společnosti čili fondu určeného na udržování výroby v chodu má za následek pokles mezd, ale na druhé straně právě tak zvýší zisk z kapitálu, a tedy také úrokovou sazbu. Jestliže se mzda sníží, mohou vlastníci kapitálu, který ve společnosti zůstává, dodávat své zboží na trh s menšími náklady než dříve, a protože se na uspokojení poptávky na trhu vynakládá méně kapitálu než dříve, mohou své zboží prodávat dráže." (Cit. dílo, str. 191—192.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 109.]

Smith pak mluví o nejvyšší a nejnižší možné míře zisku.

„Nejvyšší míra zisku" je ta, která „u většiny zboží pohltí všechno, co by mělo vlastně připadnout na pozemkovou rentu, a ponechává jen tolik, co je nutné na zaplacení práce vynaložené na zhotovení zboží a na jeho dopravu na trh, a to podle vůbec nejnižší míry, jaká se může za práci zaplatit, tj. za pouhé nejnutnější živobytí pro dělníka." (Cit. dílo, str. 197—198.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 112.]

„Nejnižší míra běžného zisku musí být vždy o něco vyšší, než kolik stačí uhradit případné ztráty, k nimž může vždycky dojít, vloží-li se kapitál do nějakého podnikání. A právě jen tento přebytek tvoří čistý zisk." (Cit. dílo, str. 196.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 111.]

Smith fakticky sám charakterizuje svůj názor na *„přirozenou míru zisku"*, když říká:

„Dvojnásobek úroku se považuje ve Velké Británii za zisk, jejž obchodníci nazývají *slušným, přiměřeným, rozumným*; těmito výrazy se, myslím, označuje *běžný, obvyklý zisk.*" (Cit. dílo, str. 198.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 112.]

A skutečně Smith sice nenazývá tento „běžný, obvyklý zisk" ani „přiměřeným", ani „slušným", ale dává mu jméno „*přirozená míra* zisku"; přitom nám však zhola nic neříká, co tato „přirozená míra zisku" je a čím se určuje, ačkoli pomocí této „přirozené míry zisku" máme určit „přirozenou cenu zboží".

„V zemích, které rychle bohatnou, může nízká míra zisku vyvážit v ceně mnohého zboží vysokou mzdu, takže tyto země pak mohou prodávat stejně lacino jako jejich sousedé, kteří nebohatnou tak rychle a u nichž jsou mzdy třeba nižší." (Cit. dílo, str. 199.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 113.]

Nízké zisky a vysoké mzdy tu proti sobě nestojí jako výsledek vzájemného působení, nýbrž obojí vyvolává jedna a táž příčina — rychlý vzrůst čili akumulace kapitálu. Zisk i mzda vcházejí do ceny, *konstituují* ji. Proto je-li jedna z obou složek vysoká, kdežto druhá je nízká, cena zůstává nezměněna atd.

Smith zde chápe zisk čistě jako přirážku, neboť na konci kapitoly říká:

„Vysoké zisky působí ve skutečnosti na zvýšení *ceny* produktu mnohem více než vysoké mzdy." (Cit. dílo, str. 199.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 113.] Kdyby například stouply mzdy všech dělníků zaměstnaných v továrnách na plátno o dvě pence denně, bylo by nutno zvýšit cenu „kusu plátna" tolikrát o dvě pence, kolik dělníků by na jeho výrobě pracovalo, „násobeno počtem dnů, po které na něm pracovali. Ta část ceny zboží, která připadá na mzdu, zvýšila by se tímto zvýšením mzdy na každém stupni výrobního procesu aritmetickou řadou. Kdyby se však zisky všech různých zaměstnavatelů těchto dělníků zvýšily o pět procent, pak by se ta část ceny zboží, která připadá na zisk, na všech stupních výroby zvětšila v poměru k tomuto růstu míry zisku *geometrickou řadou*... Zvýšení mezd zvyšuje ceny zboží stejně jako jednoduchý úrok zvyšuje dluh. Zvýšení zisků působí jako složené úrokování." (Cit. dílo, str. 200—201.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 113.]

Na konci této kapitoly nám Smith ještě říká, *odkud* převzal celý svůj názor, že cena zboží — nebo jeho hodnota — se vytváří z hodnot mezd a zisků, že ho totiž převzal od „přátel obchodu"*, praktických fanatiků konkurence.

* — v originálu: „amis de commerce", jak je nazýval Fourier. *(Pozn. red.)*

„Naši obchodníci a majitelé manufaktur si hodně naříkají na neblahý vliv vysokých mezd, které zvyšují ceny jejich zboží a tím brzdí jeho odbyt jak doma, tak v cizině. Nemluví však o neblahých účincích vysokých zisků. Mlčí ||557| o neblahých účincích svých vlastních výdělků a naříkají si jen na výdělky jiných." (Cit. dílo, str. 201.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 113.]

*Kapitola 10* pojednává *„o mzdách a ziscích v různých odvětvích vynakládání práce a kapitálu"*. Týká se pouze detailních otázek, je to tedy kapitola o konkurenci a je svým způsobem velmi dobrá. Zcela exoterická.

{*Produktivní a neproduktivní práce:*

„Loterie právnického povolání má tedy do dokonale spravedlivé loterie velmi daleko. Tento stav je, jako mnoho jiných svobodných a vážených povolání, na penězích odměňován zřejmě nedostatečně." (Cit. dílo, sv. I, kap. 10, str. 216—217.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 120.]

Totéž říká o *vojácích:*

„Jejich žold je menší než mzda obyčejných nádeníků a jejich útrapy v aktivní službě jsou mnohem větší." (Cit. dílo, str. 223.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 123.]

O *námořnících* válečného loďstva:

„Ačkoli zručností a obratností námořníci vysoce předčí skoro každého řemeslníka a ačkoli celý jejich život je nepřetržitým řetězem útrap a nebezpečí... jejich mzdy nejsou vyšší než mzdy obyčejných dělníků v přístavu, které určují výši námořnických mezd." (Cit. dílo, sv. I, kap. 10, str. 224.) [Srov. čes. vyd.,sv. I, str. 124.]

Ironicky:

„Bylo by zajisté nevhodné srovnávat faráře nebo kaplana s tovaryšem placeným ode dne. Ale plným právem můžeme mít za to, že plat faráře nebo kaplana je stejné povahy jako mzda tovaryše." (Cit. dílo, sv. I, kap. 10, str. 271.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 143—144.]

O *„literátech"** říká výslovně, že jsou placeni velmi bídně, protože je jich příliš mnoho, a připomíná, že až do vynálezu knihtisku byla slova *„student"* a *„žebrák"* synonyma (cit. dílo, sv. I, kap. 10, str. 276—277) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 145—146], a zdá se, že to Smith v jistém smyslu aplikuje i na literáty.}

* — tj. o většině bohoslovců, kteří vystudovali na veřejné náklady a z té či oné příčiny nesložili kněžský slib (cit. dílo, str. 276) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 145.] *(Pozn. red.)*

Tato kapitola je plná bystrých pozorování a důležitých poznámek.

„V téže společnosti nebo kraji je průměrná míra běžného zisku v různých odvětvích použití kapitálu vyrovnanější než peněžní mzda za různé druhy práce." (Cit. dílo, str. 228.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 125.]

„*Rozsáhlý trh* umožňuje vynaložit větší kapitál, a tak snižuje *viditelný* zisk, ale poněvadž si vyžaduje přísun z větší dálky, zvyšuje pořizovací náklady. Toto snížení na jedné straně a zvýšení na druhé straně se zřejmě většinou vyvažuje" (u takových zboží, jako je chléb, maso atd.). (Cit. dílo, str. 232.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 127.]

„V malých městech a na vesnicích je *trh úzký*, a tak se obchod nemůže vždycky rozšiřovat v té míře, jak vzrůstá kapitál. Proto i když v takových místech může být míra zisku jednotlivé osoby velmi vysoká, masa čili celková suma těchto zisků nemůže být nikdy příliš velká a v důsledku toho nemůže být nikdy velká ani roční akumulace. Naproti tomu ve velkých městech se může obchod rozšiřovat podle toho, jak roste kapitál, a úvěr hospodárného a obchodně úspěšného člověka vzrůstá ještě rychleji než jeho kapitál. Sféra jeho podnikání se rozšiřuje úměrně s růstem jeho kapitálu i úvěru." (Cit. dílo, str. 233.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 127—128.]

Pokud jde o *nesprávné statistické* záznamy o mzdách, například z 16., 17. atd. století, Smith velmi správně poznamenává, že to byly například jen mzdy domkářů [cottagers], kteří v době, kdy nepracovali na svých kotážích anebo u svých pánů (kteří jim poskytovali domek, „malou zahrádku na pěstování zeleniny, kousek louky, aby si mohli chovat kravku, a někdy i pár jiter špatné orné půdy", a když je zaměstnávali, velmi malou mzdu),

„ochotně věnovali za nepatrnou odměnu svůj volný čas každému, kdo je chtěl zaměstnat, a pracovali za menší mzdu než ostatní dělníci". (Cit. dílo, str. 241.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 131.] „Ale mnozí autoři, kteří sbírali údaje o cenách práce a potravin v starých dobách a s potěšením zjišťovali, jak byly obojí úžasně nízké, považovali *tuto příležitostnou odměnu* za *celou mzdu* těchto dělníků." (Cit. dílo, str. 242.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 131.]

Vůbec všeobecně správně poznamenává:

„Tato celková vyrovnanost výhod a nevýhod v různých odvětvích vynakládání práce a kapitálu může nastat jen v těch odvětvích, která jsou jediným nebo hlavním zaměstnáním těch, kdo je provozují." (Cit. dílo, str. 240.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 129.]

Ostatně to už dost dobře objasnil Steuart, zejména pokud jde o zemědělské mzdy — od té doby, co si lidé začínají cenit času.[62]

|| 558 | Pokud jde o *akumulaci městského kapitálu ve středověku*,

Smith v této kapitole velmi správně poznamenává, že byla možná zejména díky vykořisťování venkova (jak obchodníky, tak řemeslníky). ( K tomu přistoupili lichváři a už i haute finance*; zkrátka obchodníci s penězi.)

„Každá skupina" *(uvnitř cechovních měst)* „musela ovšem v důsledku svých reglementů kupovat zboží od každé jiné skupiny obchodníků a řemeslníků ve městě poněkud dráže, než by je byla kupovala jinak. Ale zato mohla pak i ona prodávat své vlastní zboží právě o tolik dráže, a tak to bylo, jak se říká, pěšky jako za vozem. A když spolu tyto jednotlivé skupiny obchodovaly v jednom městě, žádná z nich na těchto reglementech neprodělávala. *Když však obchodovaly s venkovem, všechny na tom hodně vydělávaly.* A právě na takovém obchodování je založen celý obchod, který tak živí a obohacuje města. Každé město si opatřuje všechny své životní prostředky a suroviny pro svůj průmysl z venkova. Platí za to většinou dvojím způsobem: za prvé tím, že posílá zpátky na venkov část těchto surovin zpracovaných a opracovaných; v tomto případě je jejich cena zvýšena o *mzdy dělníků a zisky jejich pánů nebo bezprostředních zaměstnavatelů.* Za druhé tím, že posílá na venkov surové i zpracované výrobky, které byly přivezeny do města ze zahraničí nebo ze vzdálených krajů téže země, a v tomto případě se původní cena tohoto zboží zvýší rovněž o *mzdy povozníků nebo námořníků a o zisky obchodníků, kteří je zaměstnávají.* Ve výnosu prvního z těchto dvou odvětví obchodu spočívá *celá výhoda, kterou město má ze svého průmyslu;* ve výnosu *druhého odvětví spočívá celá výhoda, kterou město má z vnitřního a zahraničního obchodu.* Souhrnem všeho, co vynášejí obě odvětví, jsou mzdy dělníků a zisky jejich různých zaměstnavatelů. Všechny reglementace, které vedou k tomu, *že se tyto mzdy a zisky zvyšují nad jejich obvyklou úroveň*, působí tedy tak, *že město získává možnost, aby za menší množství své práce kupovalo produkt většího množství práce venkova.*"

{Zde se tedy Smith vrací k správnému určení hodnoty. Citované místo je na str. 259 [srov. čes. vyd., sv. I, str. 138—139]. Hodnota se tu určuje *množstvím práce.* To je třeba uvést jako příklad při jeho výkladu nadhodnoty. Jsou-li ceny zboží, která si město a venkov mezi sebou směňují, takové, že představují stejná množství práce, rovnají se i jejich hodnotám. Zisk a mzda na té či oné straně nemohou tedy určovat tyto hodnoty, naopak rozdělení těchto hodnot určuje zisk a mzdu. Proto také Smith konstatuje, že město, které směňuje s venkovem menší množství práce za větší, dosahuje v poměru k venkovu mimořádného zisku a mimořádné mzdy. Nebylo by tomu tak v tom případě, kdyby svá zboží venkovu nepro-

* — finanční aristokracie, bankéři. *(Pozn. red.)*

dávalo *nad* jejich hodnotou. V tomto případě by „zisky a mzdy" nestouply „nad *jejich obvyklou úroveň*". Jsou-li tedy zisk a mzda na své „přirozené úrovni", neurčují hodnotu zboží, nýbrž jsou jí určovány. Zisk a mzda mohou pak vzniknout jen rozdělením *dané hodnoty* zboží existující před nimi, avšak tato hodnota nemůže být určena, nemůže vyplývat ze zisků a mezd, které ji samu předcházejí.}

„Tyto reglementace poskytují obchodníkům a řemeslníkům ve městě výhodu vůči majitelům půdy, pachtýřům a námezdním dělníkům na venkově a ničí onu přirozenou rovnost, která by jinak vládla v obchodním styku mezi městem a venkovem. *Celkový roční produkt práce* společnosti se každoročně *rozděluje* mezi tyto dvě skupiny obyvatelstva. Těmito" (městskými) „reglementacemi dostávají obyvatelé měst *větší podíl* z produktu, než jaký by jim připadal jinak, a obyvatelé venkova menší podíl. *Cenou*, kterou město skutečně platí za potraviny, suroviny dovezené za rok, je celkové množství průmyslových výrobků a jiného zboží, které se z něho za rok vyvcze. *Čím dráže se vyvážené zboží prodává*, tím levněji se kupuje dovážené zboží. Podnikání v městech se stává stále výnosnější a podnikání na venkově stále méně výnosné." (Cit. dílo, str. 259—260.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 139.]

Kdyby se tedy, jak to vykládá sám Smith, městské a venkovské zboží prodávalo úměrně *množství práce*, které to či ono zboží obsahuje, prodávalo by se za své *hodnoty*, a zisk a mzda by tedy ani na jedné, ani druhé straně nemohly *tyto hodnoty* určovat, nýbrž byly by jimi určovány. Vyrovnávání zisků — které jsou v důsledku různého organického složení kapitálů různé — nás zde nezajímá, protože nezpůsobuje rozdíl v ziscích, ale naopak zisky vyrovnává.

||559| „Městští obyvatelé, *kteří jsou stěsnáni na jednom místě*, mohou se snáze vzájemně stýkat a dorozumívat se. Dokonce i nejméně významná řemesla, která se provozují v městech, byla proto v různých městech zorganizována v cechy." (Cit. dílo, str. 261.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 139.] „Obyvatelé venkova jsou roztroušeni v místech od sebe vzdálených, a proto se nemohou tak snadno vzájemně dorozumět. Nejenže nikdy nevytvořili cechy, ale nikdy mezi nimi nevládl ani cechovní duch. Nikoho z nich nikdy nenapadlo, že by pro ty, kteří chtějí provozovat zemědělství, toto hlavní výrobní odvětví venkova, měla být předepsána učební doba." (Cit. dílo, str. 262.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 140.]

*V této souvislosti* přichází Smith k nevýhodám „dělby práce". Rolník vykonává práci, při níž musí víc myslet než průmyslový dělník podřízený dělbě práce.

„Vykonávání práce v zemědělství se musí měnit s každou změnou počasí a podle jiných nahodilých okolností, a tak je tu zapotřebí daleko větší soudnosti a uvážlivosti než u prací, které se stále stejně nebo téměř stejně opakují." (Cit. dílo, str. 263.) [Srov. čes. vyd., kn. I, str. 140.]

Dělba práce rozvíjí *společenskou* produktivní sílu práce čili produktivní sílu *společenské* práce, avšak na úkor *všeobecné produktivní síly* dělníka. A proto tento vzestup *společenské produktivní síly* proti němu vystupuje jako zvýšená produktivní síla *nikoli jeho* práce, nýbrž moci, která ji ovládá — *kapitálu*. Je-li městský dělník vyspělejší než venkovský, vděčí za to jedině té okolnosti, že díky charakteru své práce je nucen žít ve *společnosti*, kdežto zemědělec je charekterem své práce nucen žít bezprostředně s *přírodou*.

„Nadřazené postavení, které má všude v Evropě podnikání městské nad venkovským, nelze připisovat jen cechům a jejich reglementům. Přispívá k němu i mnoho jiných ustanovení. *Vysoká cla* na zahraniční průmyslové výrobky a na všechno zboží dovážené cizími obchodníky působí také v tomto směru." (Cit. dílo, str. 265.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 141.] Tato „ustanovení je" (města) „chrání před konkurencí cizinců." (Tamtéž.)

To už není dílem buržoazie jednotlivých měst, nýbrž buržoazie, která vydává zákony v celonárodním měřítku jako corps de nation* nebo třeba jako třetí stav generálních stavů nebo jako Dolní sněmovna. Specifickým opatřením městské buržoazie — namířeným proti venkovu — jsou potravní daně a dávky vybírané u bran, vůbec nepřímé daně, které jsou městského původu (viz Hüllmanna[63]), kdežto přímé daně jsou venkovského původu. Mohlo by se zdát, že například potravní daň je daní, kterou si nepřímo ukládá samo město. Venkovan ji sice musí zálohovat, ale pak si ji dá uhradit v ceně produktu. Ale ve středověku tomu tak nebylo. Poptávka po venkovanových produktech — pokud je vůbec proměňoval ve zboží a peníze — byla většinou násilně omezena hranicemi města, takže venkovan neměl možnost zvýšit cenu svého produktu o celou sumu městské daně.

„Městské podnikání ve Velké Británii mívalo zřejmě větší převahu nad podnikáním venkovským než dnes. Mzdy v zemědělství se dnes blíží víc mzdám v prů-

* — hlavní část národa. *(Pozn. red.)*

myslu a zisky z kapitálu používaného v zemědělství se víc blíží ziskům z kapitálů používaných v obchodě a průmyslu, než tomu bylo v minulém století" (tj. 17. stol.) „nebo na začátku tohoto" (18.) „století. Tuto změnu můžeme považovat za nutný, třebaže značně opožděný důsledek mimořádné podpory, která se poskytovala městskému podnikání. Přitom se v městech za čas nahromadí tolik kapitálu, že v těch odvětvích podnikání, která jsou vlastní městům, se již nemůže uplatnit s dřívějším ziskem. Tato odvětví podnikání mají jako všechna ostatní odvětví podnikání své meze a *vzrůst kapitálu zvětšuje konkurenci* mezi nimi, a tím snižuje zisky. *Pokles zisku ve městě nutí kapitály, aby se přelévaly na venkov,* kde se pak vytváří nová poptávka po zemědělských dělnících, a tím se zvyšují jejich mzdy. *Kapitál se pak rozlévá* takříkajíc *po celém povrchu zeměkoule* a nalézá použití v zemědělství. Tak se *částečně vrací venkovu, na jehož úkor se většinou původně ve městě nahromadil.*" (Cit. dílo, str. 266—267.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 141 až 142.]

V *kapitole 11 první knihy* snaží se pak Smith určit „přirozenou *míru renty*" — třetího prvku, který konstituuje hodnotu zboží. To si necháme na pozdější dobu; nejdříve se ještě jednou vrátíme k Ricardovi.

Z toho, co bylo řečeno, je jasné tolik: jestliže A[dam] Smith ztotožňuje „*přirozenou cenu*" čili *cenu nákladů zboží* s jeho *hodnotou*, děje se tak, až když se vzdal svého správného názoru na *hodnotu* a nahradil ho názorem, který mu vnucují jevy vyvolávané konkurencí a který z nich vyplývá. V konkurenci nevystupuje jako regulátor *tržních cen*, takříkajíc jako *imanentní cena* — jako hodnota zboží — *hodnota*, nýbrž *cena nákladů*. Sama tato cena nákladů vystupuje však zase v konkurenci jako něco, co je dáno, určeno danými průměrnými mírami mzdy, zisku a renty. Proto se Smith snaží určit tyto tři prvky samostatně, nezávisle na *hodnotě* zboží a pohlíží na ně naopak jako na prvky „přirozené ceny". Ricardo, který se hlavně zaměřil na vyvrácení tohoto Smithova || 560 | omylu, nicméně přejímá jeho *nutný*, avšak u něho samého, kdyby byl důsledný, *nemožný* výsledek — *ztotožnění hodnot s cenami nákladů.*

# RICARDOVA TEORIE RENTY

## [1. HISTORICKÉ PODMÍNKY PRO VÝVOJ TEORIE RENTY U ANDERSONA A RICARDA]

To hlavní jsme probrali při zkoumání Rodbertusovy teorie. Zde už jen několik doplňků.

Nejprve historická poznámka:

Ricardo má především před sebou období 1770—1815, které sám z větší části prožil, období, kdy ceny pšenice neustále stoupaly; Anderson měl naproti tomu před očima 18. století, na jehož konci psal své práce. Od počátku tohoto století do jeho poloviny ceny pšenice klesaly a od jeho poloviny do konce stoupaly. Proto Anderson nikde nespojuje zákon, který objevil, s klesající produktivitou zemědělství nebo s normálním zdražováním produktu ⟨pro Andersona je toto zdražení něčím nepřirozeným⟩. Ricardo naproti tomu tyto jevy spojuje. Anderson myslel, že příčinou vzestupu cen v druhé polovině 18. století bylo zrušení obilních zákonů (v té době to byly vývozní prémie). Ricardo věděl, že zavedení obilních zákonů (1815) mělo zabránit poklesu cen a do jisté míry mu také muselo zabránit. V souvislosti s tím Ricardo také zdůrazňoval, že zákon pozemkové renty sám o sobě musí vést — *v rámci určitého území* — k obdělávání méně úrodné půdy a tudíž ke zdražení zemědělských produktů, ke vzrůstu renty na úkor průmyslu a masy obyvatelstva. A Ricardo tu měl prakticky i historicky pravdu. Anderson naopak myslel, že obilní zákony (vyslovuje se také pro dovozní cla) musí podporovat rovnoměrný rozvoj zemědělství v rámci *určitého území*, že zemědělství potřebuje zabezpečení tohoto rovnoměrného rozvoje a že tedy tento *postupný rozvoj sám o sobě* musí — působením zákona pozemkové renty, který objevil — vést k zvýšení produktivity zemědělství a tím i k poklesu průměrných cen zemědělských produktů.

Oba však vycházejí z názoru, který se na kontinentě zdá velmi

podivný, totiž 1) že neexistuje pozemkové vlastnictví jakožto překážka libovolného vkládání kapitálu do půdy; 2) že se přechází od lepší půdy k horší (u Ricarda je tento předpoklad absolutní — nepočítáme-li přerušení vyvolané působením vědy a průmyslu; u Andersona je relativní, neboť horší půdy se opět mění v lepší); 3) že je vždy k dispozici kapitál, dostatečné množství kapitálu, aby se ho použilo v zemědělství.

Pokud jde o bod 1 a 2, musí se lidem z kontinentu zdát velmi divné, že v zemi, v níž se podle jejich představ zachovalo feudální pozemkové vlastnictví v nejstrnulejší podobě, vycházejí ekonomové, Anderson stejně jako Ricardo, z představy, že *neexistuje* pozemkové vlastnictví. To se dá vysvětlit

*za prvé:* zvláštností anglického „law of enclosures"*, který nemá naprosto žádnou obdobu s kontinentálním rozdělováním obecních pozemků;

*za druhé*: nikde na světě se kapitalistická výroba, už od dob Jindřicha VII., nevypořádala tak bezohledně s *tradičními* poměry v zemědělství, nikde si nevytvořila tak adekvátní podmínky a nikde si tyto podmínky tak nepodřídila. Anglie je v tomto směru nejrevolučnější zemí na světě. Všechny historicky zděděné poměry na venkově, všude, kde odporovaly nebo neodpovídaly podmínkám kapitalistické výroby, byly bezohledně smeteny; nejen poloha vesnic, nýbrž i samy tyto vesnice, nejen obydlí zemědělského obyvatelstva, nýbrž i samo toto obyvatelstvo, nejen původní střediska hospodářství, nýbrž i samo toto hospodářství — to všechno bylo smeteno. U Němců například jsou ještě hospodářské poměry určeny tradičními poměry markovního hospodářství, polohou hospodářských středisek, určitými místy soustředění obyvatelstva. U Angličanů si kapitál postupně *vytvářel* historické podmínky v zemědělství už od konce 15. století. S technickým výrazem „*clearing of estates*"**, obvyklým ve Spojeném království, se nesetkáme v žádné kontinentální zemi. A co znamená toto „očišťování statků"? Znamená, že bez jakéhokoli ohledu na usedlé obyvatelstvo, které se

* — „zákona o ohrazování obecních pozemků". *(Pozn. red.)*

** — „očišťování statků". *(Pozn. red.)*

vyžene, bez ohledu na existující vesnice, které se srovnají se zemí, bez ohledu na hospodářské budovy, které se strhnou, bez ohledu na daný způsob hospodaření, který se rázem změní — například orná půda v pastviny —, se nepřijmou výrobní podmínky tak, jak tradičně existovaly, nýbrž historicky se *přetvoří* tak, aby za daných okolností odpovídaly požadavku co nejvýhodnějšího vkládání kapitálu. Potud tedy *neexistuje pozemkové vlastnictví;* toto vlastnictví ponechává kapitál — pachtýře — svobodně hospodařit, protože mu jde výhradně o peněžní důchod. Pomořanský statkář,* který má v hlavě jen zděděné markovní pozemky, hospodářská střediska a zemědělská kolegia atd., může proto lomit rukama nad Ricardovým „nehistorickým" názorem || 561 | na vývoj poměrů v zemědělství. Tím však jen ukazuje, že naivně směšuje pomořanské a anglické poměry. Naproti tomu nelze říci, že Ricardo, který zde vychází z anglických poměrů, je stejně omezený jako pomořanský statkář, jenž uvažuje v rámci pomořanských poměrů. Anglické poměry jsou jediné, v nichž se adekvátně rozvinulo *moderní pozemkové vlastnictví*, tj. pozemkové vlastnictví *modifikované* kapitalistickou výrobou. Anglická teorie je zde — pro moderní, tj. pro kapitalistický způsob výroby — klasická. Naproti tomu pomořanská teorie posuzuje rozvinuté poměry z hlediska historicky nižší, ještě neadekvátní formy.

A co víc, většina kontinentálních kritiků Ricarda vychází dokonce z poměrů, kde kapitalistický způsob výroby — ať už v adekvátní nebo neadekvátní formě — ještě vůbec neexistuje. Je to totéž, jako kdyby nějaký cechovní mistr chtěl aplikovat Smithovy zákony, které předpokládají svobodnou konkurenci, se vším všudy na své cechovní hospodářství.

Předpoklad, že se přechází od lepší půdy k horší — myšleno relativně pro každý daný stupeň rozvoje produktivní síly práce, jako je tomu u Andersona, a ne absolutně, jako u Ricarda —, mohl vzniknout jedině v takové zemi jako Anglie, kde kapitál v rámci relativně velmi malého území hospodařil tak bezohledně a kde se už staletí nemilosrdně snažil podřídit si všechny tradiční poměry

* — narážka na Rodbertuse. *(Pozn. red.)*

v zemědělství. Tento předpoklad tedy mohl vzniknout jen tam, kde kapitalistická výroba v zemědělství neexistuje — na rozdíl od kontinentu — teprve od včerejška a kde už nebojuje se starou tradicí.

U Angličanů k tomu přispěl za druhé názor, který čerpali ze svých *kolonií*. Viděli jsme,* že základ celého Ricardova názoru se najde — s přímým odkazem na kolonie — už u Smitha. V těchto koloniích — a zvláště v těch, které vyráběly pouze obchodní produkty jako tabák, bavlnu, cukr atd., a ne obvyklé potraviny, kde kolonisté od samého počátku nehledali obživu, nýbrž zřizovali obchodní podniky — rozhodovala *při dané poloze* — úrodnost, a při dané úrodnosti — *poloha* půdy. Kolonisté tu nepostupovali jako Germáni, kteří se v Německu usadili, aby si tam našli trvalý domov, nýbrž jako lidé, kteří vedeni pohnutkami *buržoazní výroby*, chtěli vyrábět *zboží*, a to z hlediska daného od samého začátku nikoli produktem, nýbrž prodejem produktu. To, že *Ricardo* a jiní angličtí autoři přenesli z kolonií tyto názory vycházející od lidí, kteří už sami byli produktem kapitalistického způsobu výroby, na celý běh světových dějin a že *kapitalistický způsob výroby* považovali za předpoklad zemědělství vůbec — jímž byl tento způsob výroby pro *jejich* kolonisty — se vysvětluje tím, že v těchto koloniích našli opět, jenže v názornější formě, *bez boje s tradičními poměry*, tj. *v nezahalené formě* totéž panství kapitalistické výroby v zemědělství, které jim v jejich vlastní zemi bilo ze všech stran do očí. Pokládá-li proto nějaký německý profesor nebo statkář — příslušník země, jež se od všech ostatních národů odlišuje tím, že nemá naprosto žádné kolonie — takový názor za „nesprávný", je to zcela pochopitelné.

Konečně předpoklad neustálého přelévání kapitálu z jednoho výrobního odvětví do druhého, tento *Ricardův základní předpoklad*, neznamená nic jiného než předpoklad panství rozvinuté kapitalistické výroby. Tam, kde toto panství není ještě nastoleno, tento předpoklad neexistuje. Pomořanskému statkáři bude například divné, že Ricardovi či jinému anglickému autorovi ani nepřijde na mysl, že by zemědělství mohl *chybět kapitál*. Angličan si jistě může

* Viz tento svazek, str. 235—236. *(Pozn. red.)*

stěžovat na nedostatek půdy vzhledem ke kapitálu, ale *nikdy* na nedostatek kapitálu vzhledem k půdě. První okolností se snaží *Wakefield*, *Chalmers* aj. vysvětlit pokles míry zisku. Druhá se nevyskytuje u žádného anglického autora, kde — jak poznamenává Corbet jako samozřejmou věc — *kapitálu je vždy ve všech odvětvích nadbytek*. Představíme-li si naproti tomu německé poměry, potíže pozemkového vlastníka při vypůjčování peněz — protože zemědělství provozuje většinou sám, a ne třída kapitalistů na něm zcela nezávislá —, potom pochopíme, proč se například pan Rodbertus diví „Ricardově fikci, jako by se *zásoba* kapitálu řídila *přáním* vynaložit ho" ([„Sociale Briefe an v. Kirchmann, Dritter Brief...", Berlín 1851] str. 211). Jestliže se Angličanovi něčeho nedostává, je to „pole působnosti", místo pro vynaložení existující zásoby kapitálu. Avšak „touha po kapitálu", který by bylo žádoucno „vynaložit", v Anglii u té jediné třídy, která má kapitál vynakládat, u třídy kapitalistů, neexistuje.

|| 562 | Tato „touha po kapitálu" je pomořanská.

Angličtí autoři nenamítali Ricardovi to, že by nebyla libovolná zásoba kapitálu k vynaložení v každém zvláštním případu, nýbrž to, že odliv kapitálu ze zemědělství naráží na specifické technické a jiné překážky.

Toto kriticko-kontinentální zlehčování Ricarda svědčí tedy jen o tom, že tito „mudrci" vycházejí z nižšího stupně výrobních podmínek.

## [2. SOUVISLOST RICARDOVY TEORIE RENTY S JEHO VYSVĚTLENÍM CENY NÁKLADŮ]

Nyní k věci.

Především, chceme-li pochopit problém v čisté podobě, musíme nechat úplně stranou *diferenciální rentu*, která existuje *jedině* u Ricarda. *Diferenciální rentou* rozumím *rozdíl ve velikosti* renty — větší nebo menší rentu, která vzniká z *rozdílu v úrodnosti různých druhů půdy*. (Při stejné úrodnosti může vznikat diferenciální renta jedině z různé velikosti vloženého kapitálu. Tento případ u našeho

problému neexistuje, netýká se ho.) Tato diferenciální renta odpovídá prostě těm *mimořádným ziskům*, kterých při dané *tržní ceně* nebo, správněji, *tržní hodnotě* dosahuje v každém odvětví průmyslu — například v bavlnářském — *ten* kapitalista, jehož podmínky výroby jsou *lepší* než průměrné podmínky výroby tohoto určitého odvětví, neboť *hodnotu* zboží určité sféry neurčuje *množství práce*, které stojí to či ono jednotlivé zboží, nýbrž množství práce, které stojí to zboží, jež se vyrábí za *průměrných* podmínek dané sféry. Rozdíl mezi průmyslem a zemědělstvím je tu jen v tom, že v průmyslu jdou mimořádné zisky do kapsy samého kapitalisty, kdežto v zemědělství jdou do kapsy pozemkového vlastníka; dále v tom, že v průmyslu *plynou*, že nenabývají konzistentní formy, že je hned shrabuje jeden, hned druhý kapitalista a hned se zase ztrácejí, kdežto v zemědělství se díky své trvalé (přinejmenším delší dobu trvalé) přírodní základně, záležící v tom, že jsou *rozdíly mezi půdami, fixují*.

Tuto diferenciální rentu je tedy třeba nechat stranou, ale musíme poznamenat, že je možná jak při přechodu od lepší půdy k horší, tak při přechodu od horší půdy k lepší. V obou případech se předpokládá jen to, že nově obdělávaná půda je nutná k uspokojení dodatečné poptávky, přičemž však stačí právě k tomu, aby tuto dodatečnou poptávku uspokojila. Kdyby nově obdělávaná lepší půda dávala *víc*, než je třeba k uspokojení této dodatečné poptávky, byla by část horší půdy, nebo — podle rozsahu dodatečné poptávky — i celá horší půda vyřazena *z obdělávání*, přinejmenším by se na ní přestal *vyrábět ten produkt*, který tvoří základnu zemědělské renty, tedy v Anglii pšenice, v Indii rýže. Diferenciální renta tedy nepředpokládá *postupující zhoršování zemědělství*, nýbrž může stejně dobře vyplývat z jeho *postupujícího zlepšování*. Dokonce i tam, kde předpokládá přechod k horším druhům půdy, může k takovémuto přechodu vést za prvé zlepšení produktivních sil zemědělství, protože *jedině* vyšší produktivní síla umožňuje obdělávat horší půdu při ceně, kterou připouští poptávka. Za druhé, *horší půda* se může zlepšit, a přece rozdíly zůstanou, ačkoli se víc vyrovnají, takže nakonec dochází jen k *relativnímu, porovnatelnému* snížení produktivity, kdežto *absolutní produktivita se zvětšuje*. U An-

dersona, prvního autora ricardovského zákona, je to dokonce předpokladem.

Dále pak je tu třeba mít na zřeteli jen *vlastní zemědělskou rentu*, tj. rentu z půdy, která poskytuje hlavní rostlinný prostředek obživy. Už Smith vysvětlil, že renta z půdy, která poskytuje jiné produkty (např. produkty dobytkářství atd.) jsou určovány *touto rentou* a jsou to tedy renty *odvozené*, jsou to renty určené zákonem renty, a ne renty určující tento zákon; a zkoumáme-li je tudíž samy o sobě, neposkytují nám materiál pro pochopení zákona renty v jeho původních čistých podmínkách. Není v nich nic původního.

Po tom, co jsme řekli, se otázka redukuje na toto: existuje *absolutní renta?* Tj. renta, která vzniká z toho, že kapitál se vkládá do zemědělství a ne do průmyslu, a která je naprosto nezávislá na *diferenciální rentě* čili na *mimořádných ziscích*, které vynáší kapitál vložený do lepší půdy?

Je jasné, že Ricardo dává na tuto otázku plným právem *zápornou* odpověď, neboť vyšel z *nesprávného* předpokladu, že *hodnoty* a *průměrné ceny zboží* jsou *totožné*. Kdyby tento předpoklad byl správný, bylo by tautologií tvrdit, že jestliže || 563 | konstantní cena zemědělských produktů poskytuje kromě průměrného zisku *ještě zvláštní rentu*, trvalý přebytek nad tímto průměrným ziskem, pak cena zemědělských produktů *převyšuje* jejich *cenu nákladů*, protože tato cena nákladů se rovná zálohovanému kapitálu plus průměrnému zisku a ničemu víc. Tím, že by ceny zemědělských produktů *převyšovaly* jejich ceny nákladů, nutně by poskytovaly mimořádný zisk, *převyšovaly* by tedy jejich hodnotu. Nezbývalo by nic jiného, než předpokládat, že se trvale prodávají *nad* svou hodnotou, což však opět předpokládá, že všechny ostatní produkty se prodávají *pod* svou hodnotou, čili že hodnota je vůbec něco úplně odlišného od toho, co pod tímto pojmem nutně rozumíme v teorii. *Totéž množství práce* (bezprostřední i akumulované) — po započtení všech vyrovnání, k nimž dochází mezi různými kapitály v důsledku jejich rozdílů vyplývajících z procesu oběhu — vytvářelo by v zemědělství *vyšší* hodnotu než v průmyslu. Hodnotu zboží by tedy *neurčovalo* množství práce v něm obsažené. Tím by byl vyvrácen celý základ politické ekonomie. Ergo, vyvozuje Ricardo správně,

absolutní renta neexistuje. Možná je jedině diferenciální renta; jinými slovy, hodnota zemědělského produktu vyrobeného na nejhorší půdě se rovná — stejně jako hodnota každého jiného zboží — *ceně nákladů* produktu. Kapitál vložený do nejhorší půdy se odlišuje od kapitálu vloženého do průmyslu jen *způsobem vložení*, jen jako zvláštní druh vložení kapitálu. Zde se tedy projevuje všeobecná platnost zákona hodnoty. *Diferenciální renta* — a to je podle Ricarda jediná renta z lepší půdy — není tedy nic jiného než mimořádný zisk, který v důsledku toho, že v *každé* sféře výroby existuje *jedna a táž tržní hodnota*, vynášejí kapitály, které působí za lepších podmínek, než jsou průměrné podmínky. Tento mimořádný zisk se fixuje jedině v zemědělství, a to v důsledku jeho *přírodní základny*; kromě toho, protože představitelem této přírodní základny je *pozemkový vlastník*, neplyne tento mimořádný zisk do kapsy kapitalistovy, nýbrž do kapsy pozemkového vlastníka.

S Ricardovým předpokladem, že *cena nákladů* se rovná *hodnotě*, padá i celá jeho úvaha. Odpadá *teoretický zájem*, který ho nutí k popírání absolutní pozemkové renty. Odlišuje-li se hodnota zboží od jeho ceny nákladů, rozdělují-li se tedy všechna zboží nutně na tři kategorie, přičemž cena nákladů v jedné z nich se rovná hodnotě, ve druhé je hodnota *nižší* než cena nákladů a ve třetí je hodnota *vyšší* než cena nákladů, pak okolnost, že *cena* zemědělských produktů poskytuje pozemkovou rentu, by dokazovala pouze to, že zemědělský produkt patří do té kategorie zboží, jejichž hodnota *převyšuje* jejich cenu nákladů. Jediný problém, který by pak ještě zbývalo vyřešit, by byl: Proč, na rozdíl od ostatních zboží, jejichž hodnota rovněž *převyšuje* jejich cenu nákladů, se hodnoty zemědělských produktů konkurencí kapitálů nesníží na jejich *ceny nákladů*? Odpověď je obsažena už v otázce. Proto, že k tomu podle předpokladu může dojít jen potud, pokud konkurence kapitálů toto vyrovnání může způsobit, a to je zase možné jen potud, pokud všechny výrobní podmínky buď byly vytvořeny kapitálem, nebo mu jsou ve stejné míře k dispozici jako elementární síly přírody. V případě půdy tomu tak není, protože existuje *pozemkové vlastnictví*, a kapitalistická výroba začíná svou životní pouť za *předpokladu* existence *pozemkového vlastnictví*, které nevzniklo z kapitalistické výroby,

nýbrž existovalo už *před* ní. Odpověď na otázku dává tedy už sám fakt existence pozemkového vlastnictví. Vše, čeho kapitál může dosáhnout, je, že podřídí zemědělství podmínkám kapitalistické výroby. Nemůže však *pozemkovému vlastnictví* odejmout možnost zmocnit se té části zemědělského produktu, kterou by si mohl kapitál přivlastnit *jedině* tehdy, kdyby *neexistovalo pozemkové vlastnictví*, ale kterou si nemůže přivlastnit jen svým vlastním působením. Ale za podmínky, že pozemkové vlastnictví existuje, musí kapitál přenechat přebytek hodnoty nad cenou nákladů pozemkovému vlastníkovi. Sám tento rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů však vyplývá jen z rozdílu ve složení *organických* součástí kapitálu. Všechna zboží, jejichž hodnota *převyšuje* vzhledem k tomuto složení cenu nákladů, tím ukazují, že byla vyrobena *relativně* méně produktivní prací než zboží, jejichž hodnota se rovná ceně nákladů, a ještě méně produktivní prací než zboží, jejichž hodnota je *nižší* než cena nákladů, protože ve srovnání s *minulou prací* obsaženou v konstantním kapitálu vyžadují víc *bezprostřední* práce, protože vyžadují větší množství práce, aby uvedly do pohybu určitý kapitál. Tento rozdíl je *historický*, může tedy pominout. Táž argumentace, která dokazuje možnost existence *absolutní pozemkové renty*, dokazuje současně, že její skutečnost, její existence je jen historický fakt, který přísluší *určitému* stupni rozvoje zemědělství a na vyšším stupni může pominout.

Ricardo vysvětluje diferenciální rentu *absolutním poklesem produktivity* zemědělství, což vůbec není předpokladem diferenciální renty a Anderson to nepředpokládal. Naproti tomu absolutní pozemkovou rentu popírá, protože || 564 | v průmyslu i v zemědělství předpokládá stejné *organické složení* kapitálu; popírá tedy historicky existující *nižší úroveň* produktivní síly práce v zemědělství ve srovnání s průmyslem, která existuje jen jako historický fakt. Proto upadá do dvojí historické chyby: na jedné straně staví *absolutně na jednu úroveň* produktivitu práce v zemědělství a v průmyslu, tj. popírá rozdíl mezi danými stupni jejich rozvoje, který má jen *historický* charakter, a na druhé straně předpokládá *absolutní pokles produktivity zemědělství* a vydává to za zákon jeho vývoje. První dělá proto, aby vyrovnal *cenu nákladů* na nejhorší půdě s *hodnotou*,

a druhé proto, aby vysvětlil rozdíly mezi *cenami nákladů* produktů z lepších druhů půdy a jejich *hodnotou*. Celý omyl vyplývá ze směšování *ceny nákladů* a *hodnoty*.

Tím jsme tedy s Ricardovou teorií hotovi. O ostatním se hovořilo výše, při rozboru Rodbertuse.

## [3. NEDOSTATKY RICARDOVY DEFINICE RENTY]

Už jsem se zmínil,* že Ricardo začíná kapitolu o pozemkové rentě tím, že je třeba zkoumat, „zda *přivlastnění* půdy a vznik renty, který z toho vyplývá" ([„On the principles...", Londýn 1821], str. 53) [srov. čes. vyd., str. 54], není v rozporu s určením hodnoty pracovní dobou. A dále:

„Adam Smith... nemůže mít pravdu, předpokládá-li, že *původní pravidlo, které určovalo směnnou hodnotu zboží*, totiž poměrné množství práce, jíž bylo vyrobeno, může *být vůbec změněno přivlastněním půdy a placením renty*." (Cit. dílo, str. 67.) [Srov. čes. vyd., str. 61.]

Tato přímá a vědomá souvislost, kterou má u Ricarda teorie renty s určením *hodnoty*, je jeho teoretickou zásluhou. Jinak je tato *kapitola II („O rentě")* ještě horší než výklad Westův. Je v ní mnoho sporného, vyskytuje se v ní petitio principii, a dochází tu k neobjektivnímu přístupu k problému.

Při *vlastní zemědělské rentě*, kterou zde Ricardo právem zkoumá jako rentu *κατ' ἐξοχήν* **, je rentou to, co se platí za povolení vložit kapitál *do toho prvku výroby, kterým je půda*, a kapitalisticky v něm vyrábět. Půda je zde *prvkem výroby*. Jinak je tomu například u renty ze staveb, vodních spádů atd. Přírodní síly, za které se tu platí, vcházejí do výroby jako její *podmínka*, ať už jako produktivní síla, nebo jako conditio sine qua non,*** ale nejsou *prvkem* této určité sféry výroby samé. Dále, v případě renty z rudných a uhelných dolů atd. je země rezervoárem užitných hodnot, jež mají být vyrvány z jejího lůna. Zde se za půdu neplatí proto, že je

* — Viz tento svazek, str. 174. *(Pozn. red.)*

** — kat'exochén: povýtce, vůbec. *(Pozn. red.)*

*** — nezbytná podmínka. *(Pozn. red.)*

*prvkem*, v němž se má vyrábět, jako je tomu v zemědělství, ani proto, že vchází *do* výrobního *procesu* jako jedna z podmínek výroby, jako je tomu v případě vodního toku nebo stavebního pozemku, nýbrž proto, že tu jako rezervoár obsahuje *užitné hodnoty*, jichž je nutno zmocnit se prostřednictvím výrobní činnosti.

Ricardovo vysvětlení:

„*renta* je ta část produktu půdy, která se platí majiteli půdy za *užívání původních a nezničitelných sil půdy*" (cit. dílo, str. 53) [srov. čes. vyd., str. 54],

je neuspokojivé. Za prvé, půda nemá žádné „nezničitelné síly". (K tomu je třeba udělat poznámku na konci této kapitoly.) Za druhé, nemá ani žádné „původní" síly, protože půda sama není vůbec ničím „původním", nýbrž produktem přírodně historického procesu. Ale to nechme stranou. Pod „původními" silami půdy je zde třeba rozumět ty síly, které má půda nezávisle na lidské výrobní činnosti, ačkoli na druhé straně síly, které jí byly dány lidskou výrobní činností, se stávají právě tak jejími původními silami, jako ty, které jí daly přírodní procesy. Jinak zůstává správné, že renta se platí za „*užívání*" předmětů přírody, a to naprosto nezávisle na tom, zda jde o užívání „původních sil" půdy, síly vodního toku nebo stavebního pozemku, nebo o poklady obsažené ve vodě či v lůně země, jichž lze využít.

Na rozdíl od vlastní *zemědělské renty* mluví A[dam] Smith (upozorňuje Ricardo) o rentě placené za dřevo z panenských lesů, o rentě z uhelných dolů a kamenolomů. Způsob, jakým se s tím Ricardo vypořádává, je poněkud zvláštní.

Začíná tím, že s pozemkovou rentou se nesmí směšovat úrok a zisk z kapitálu (cit. dílo, str. 53) [srov. čes. vyd., str. 54], jmenovitě

„z kapitálu vynaloženého na zlepšení jakosti půdy a ke stavbě budov nutných k uchování a uschování produktu". (Cit. dílo, str. 54.) [Srov. čes. vyd., str. 54.]

Odtud přechází ihned k uvedeným případům renty, o nichž hovoří A[dam] Smith. Pokud jde o panenské lesy, Ricardo říká:

„Není však zřejmé, že osoba, která zaplatila to, co" (Smith) „nazývá rentou, to zaplatila za *cenné zboží*, které tehdy stálo na této půdě, a že *prodejem stavebního dříví* skutečně *dostala své peníze zpět i se ziskem?*" (Cit. dílo, str. 54.) [Srov. čes. vyd., str. 54—55.]

Totéž platí i o kamenolomech a uhelných dolech.

„Náhrada poskytovaná za ||565| důl nebo kamenolom je placena za *hodnotu* uhlí nebo kamene, které z nich lze vytěžit, a nijak nesouvisí s původními a nezničitelnými silami půdy. Toto rozlišování je velmi důležité při zkoumání renty a zisku; neboť se ukázalo, že zákony, které řídí pohyb renty, se značně liší od zákonů řídících pohyb zisku a zřídkakdy působí stejným směrem." (Cit. dílo, str. 54—55.) [Srov. čes. vyd., str. 55.]

To je velmi divná logika. Je třeba rozlišovat — říká Ricardo — mezi *rentou*, která platí pozemkovému vlastníkovi za *užívání „původních a nezničitelných sil půdy"*, a *úrokem a ziskem*, který se mu platí za kapitál vynaložený na *zlepšení* půdy atd. *„Náhrada"*, která se platí vlastníkovi panenských lesů za právo „těžit" z nich dřevo, nebo majiteli kamenolomů a uhelných dolů za právo „těžit" v nich kámen a uhlí, není *renta*, neboť se neplatí „za užívání původních a nezničitelných sil půdy". Výborně! Ale Ricardo uvažuje tak, jako by tato „náhrada" byla totéž, co zisk a úrok, který se platí za kapitál vynaložený na zlepšení půdy! Ale to je naprosto nesprávné! Vložil majitel „kapitál" do „panenského lesa", aby mu dával dřevo, anebo vložil majitel kamenolomu a uhelných dolů do nich „kapitál", aby obsahovaly „kámen" a „uhlí"? Odkud tedy pochází „náhrada", kterou dostává? Rozhodně není ziskem nebo úrokem z kapitálu, jak se to snaží propašovat Ricardo. Je to tedy *„renta"* a nic jiného, i když ne renta v tom smyslu, jak *rentu* definoval Ricardo. Ale to svědčí jen o tom, že jeho definice renty vylučuje ty formy, kde se „náhrada" platí jen za pouhé *předměty přírody*, v nichž není obsažena žádná lidská práce, a to *vlastníkovi* těchto předmětů přírody, a přitom jedině proto, že je „vlastníkem", *pozemkovým vlastníkem*, ať už tento pozemek představuje půda, les, rybník, vodní tok, stavební parcela atd. Avšak, říká Ricardo, člověk, který *platí* za právo kácet stromy v panenském lese, platí to *„za cenné zboží*, které tehdy *stálo na této půdě*, a prodejem stavebního dříví skutečně *dostává své peníze zpět i se ziskem"*. Počkat! Nazývá-li zde Ricardo *„cenným* zbožím" dřevo, *„jež stojí na půdě"* v panenském lese, neznamená to nic jiného, než že toto dřevo je *δυνάμει * užitnou hodnotou*. A tato užitná hodnota je zde vyjádřena

* — dynámei: potenciálně. *(Pozn. red.)*

slovem „cenný". Ale toto dřevo není „*zbožím*". Neboť pak by muselo být zároveň i směnnou hodnotou, tj. zpředmětněním určitého množství práce na ně vynaloženého. Zbožím se stává teprve tím, když se od panenského lesa oddělí, když se pokácí, sveze, odveze, když se ze stromů promění ve stavební dříví. Anebo se stane zbožím prostě tím, že se *prodá*? Stane se pak pouhým aktem *prodeje* zbožím i obdělavatelná půda?

Pak bychom tedy museli říci: *renta je cena, která se platí vlastníkovi přírodních sil nebo prostě produktů přírody* za právo užívat těchto sil nebo přivlastňovat si (prací) tyto produkty. A to je skutečná forma, v níž původně *vystupuje* každá renta. Potom však právě zbývá vyřešit otázku, jak je možné, že *cenu* mají věci, které nemají *hodnotu*, a jak je to slučitelné se všeobecnou teorií *hodnoty*. Otázka: *za jakým účelem* platí člověk „náhradu" za právo odvézt dřevo z pozemku, na němž les roste, nemá se skutečnou otázkou nic společného. Otázka stojí takto: z jakého *fondu* to tento člověk platí? Ricardo odpovídá: „*z výtěžku prodeje stavebního dříví.*" Tudíž z *ceny* stavebního dříví. A přitom byla tato cena taková, že tento člověk, jak říká Ricardo, „skutečně dostal své peníze zpět i *se ziskem*". Teď tedy víme, jak to je. Cena dřeva se rozhodně musí rovnat sumě peněz, která představuje množství práce nutné k tomu, aby se dřevo pokácelo, svezlo, odvezlo a dodalo na trh. Je potom zisk, v němž člověk „dostává své peníze zpět", přirážkou k této *hodnotě*, k směnné hodnotě, která je nyní dřevu přidána prací na ně vynaloženou? Kdyby to Ricardo řekl, upadl by do nejvulgárnější představy, která by byla hluboko pod úrovní jeho vlastní teorie. Nikoli. Zisk je — za předpokladu, že onen člověk byl kapitalista — ta část práce vynaložené na výrobu „dřeva", kterou *nezaplatil*, a onen člověk, lze říci, by byl dosáhl téhož zisku, kdyby byl totéž množství práce uvedl do pohybu při předení bavlny. (Není-li onen člověk kapitalista, rovná se zisk tomu množství jeho práce, které převyšuje jeho mzdu a které by tvořilo zisk kapitalisty, kdyby ho byl kapitalista najal; a nyní však tvoří jeho vlastní zisk, protože je svým vlastním námezdním dělníkem a svým vlastním kapitalistou v *jedné* osobě.) Zde se však vyskytuje *nemístný výraz*, že tento dřevař „skutečně *dostal* své peníze zpět i se ziskem". Tím

dostává věc velmi povrchní charakter a odpovídá vulgární představě, kterou asi má o zdroji svého zisku sám kapitalista, který odváží dřevo. Nejdříve zaplatí majiteli přírodního lesa za užitnou hodnotu dřeva, které však nemá žádnou „hodnotu" (směnnou hodnotu), a pokud „stojí za zemi", nemá dokonce ani užitnou hodnotu. Zaplatí mu třeba 5 liber št. za tunu. A potom rozprodává totéž dřevo (napočítáme-li jeho ostatní náklady) za 6 liber št. a tak dostane skutečně nazpět svých 5 liber št. i se ziskem 20 %. „Skutečně dostal své peníze zpět i se ziskem." Kdyby byl majitel lesa požadoval jako „náhradu" jen 2 libry št. (40 šilinků), byl by dřevař prodával tunu za 2 libry št. 8 šilinků místo za 6 liber št. || 566 | Protože si dřevař vždy přiráží tutéž sazbu zisku, byla by tudíž cena dřeva vysoká nebo nízká podle toho, je-li vysoká nebo nízká renta. Renta by vcházela do ceny jako její konstituující prvek, ale nebyla by vůbec výsledkem ceny. Ať se „renta" — náhrada — platí vlastníkovi půdy za užívání „síly" půdy, anebo za „užívání" „přírodních produktů" půdy, nemění to absolutně nic na ekonomickém vztahu, nemění to nic na tom, že se vysolí peníze za „věc danou přírodou" (za sílu nebo produkt země), na kterou se předtím vynaložila lidská práce. A tak Ricardo na druhé straně své kapitoly „*O rentě*" — aby se vyhnul jedné těžkosti — hází přes palubu celou svou teorii. Zdá se, že A[dam] Smith tu byl mnohem prozíravější.

Stejně je tomu i s kamenolomy a uhelnými doly.

„Náhrada *poskytovaná* za důl nebo kamenolom je placena za *hodnotu* uhlí nebo kamene, které z nich lze vytěžit, a nijak nesouvisí s *původními* a nezničitelnými *silami* půdy." (Cit. dílo, str. 54—55.) [Srov. čes. vyd., str. 55.]

Ovšemže ne! Ale tato náhrada velmi podstatně souvisí s „*původními* a nezničitelnými *produkty* půdy". Slovo „*hodnota*" je zde právě tak nemístné jako výše uvedené „*dostal své peníze zpět* i se ziskem".

Ricardo nikdy nepoužívá slova *hodnota* pro označení užitečnosti nebo použitelnosti či „užitné hodnoty". Chce tedy říci, že „náhrada" se platí majiteli kamenolomu a uhelného dolu za „*hodnotu*", kterou mají uhlí a kámen předtím, než se vytěží z kamenolomu a dolu, tj. ve svém původním stavu? Potom popírá celé své učení

o hodnotě. Anebo zde ***hodnota***, jak by to také mělo být, označuje ***možnou*** užitnou hodnotu, a tudíž i ***očekávanou směnnou*** hodnotu uhlí a kamene? Pak by to však neznamenalo nic jiného, než že se jejich majiteli platí ***renta*** za povolení užívat „původního složení půdy" k těžbě uhlí a kamene. A absolutně nelze pochopit, proč by se to nemělo nazývat „rentou", stejně jako když se dovoluje užívat „sil" půdy k výrobě pšenice. Jinak zase dojdeme k popření celé teorie renty, jak jsme to vysvětlili na příkladě s dřívím. Vycházíme-li ze správné teorie, nejsou s tím spojeny žádné potíže. Práce použitá na „výrobu" (ne na reprodukci) dřeva, uhlí, kamene (která sice tyto produkty nevytváří, ale vytrhává je z jejich původního spojení se zemí, a tím je „vyrábí" jako dřevo, uhlí, kámen vhodné k upotřebení) nebo kapitál patří zjevně do těch sfér výroby, kde je část kapitálu vynaložená na mzdu větší než část vynaložená na konstantní kapitál a kde je bezprostřední práce větší než „minulá" práce, jejíž výsledek slouží jako výrobní prostředek. Prodává-li se tu tedy zboží za svou hodnotu, převyšuje tato hodnota jeho ***cenu nákladů***, tj. opotřebování nástrojů, mzdu a průměrný zisk. ***Přebytek lze*** tedy vyplatit jako rentu majiteli lesa, kamenolomu nebo uhelného dolu.

Jak však vysvětlit tyto Ricardovy neobratné manévry, nesprávné používání slova „hodnota" atd.? Proč tak lpí na vysvětlení renty, podle něhož se renta platí za užívání „původních a nezničitelných sil půdy"? Odpověď snad najdeme později. Buď jak buď, Ricardo chce odlišit vlastní zemědělskou rentu, vyznačit její specifické rysy a současně položit základ teorie diferenciální renty, neboť upozorňuje na to, že za tyto původní síly lze platit jen potud, pokud vyvíjejí sílu různého stupně.

[KAPITOLA DVANÁCTÁ]

# TABULKY DIFERENCIÁLNÍ RENTY S VYSVĚTLENÍM

## [1. ZMĚNY V MASE A MÍŘE RENTY]

K tomu, co jsme uvedli, je třeba dodat ještě toto:

Dejme tomu, že by byly objeveny produktivnější nebo lépe položené uhelné doly nebo kamenolomy, takže by poskytovaly při témž množství práce větší produkt než doly či lomy starší, a to *tak velký produkt*, že by byla uspokojena celá poptávka. Pak by cena uhlí, kamene nebo dřeva poklesla, protože by se snížila jejich hodnota, a v důsledku toho by se musely staré uhelné doly a kamenolomy uzavřít. Neposkytovaly by ani zisk, ani mzdu, ani rentu. *Nové* doly a lomy by však nicméně poskytovaly rentu jako dříve staré doly a lomy, i když *menší* (co do míry). Vždyť každé zvětšení produktivity práce zmenšuje kapitál vynaložený na mzdu v poměru ke konstantnímu kapitálu, zde ke kapitálu vynaloženému na pracovní nástroje. Je to správné? Je to správné i zde, kde změna produktivity práce nevyplývá ze změny v samém *způsobu výroby*, nýbrž z přirozené produktivity uhelného dolu či kamenolomu nebo z jejich polohy? Jediné, co tu můžeme říci, je to, že *totéž* množství kapitálu přináší v tomto případě víc tun uhlí nebo kamene, že tudíž v každé jednotlivé tuně je obsaženo méně práce, avšak ve všech tunách dohromady je obsaženo právě tolik, nebo dokonce víc práce, jestliže nové doly nebo lomy uspokojují kromě staré poptávky, kterou uspokojovaly staré doly a lomy, ještě i dodatečnou poptávku, a to dodatečnou poptávku, která je větší než rozdíl mezi produktivností starých a nových dolů a lomů. Avšak *organické složení použitého* kapitálu by se tím nezměnilo. V ceně jedné tuny, každé jednotlivé tuny, by sice bylo obsaženo méně renty, ale jen proto, že by v ní bylo vůbec obsaženo méně práce, a tudíž i méně mzdy a méně zisku. To by se však nedotklo *poměru míry renty* k zisku. Můžeme tedy || 567 | říci jen toto:

Zůstane-li poptávka stejná, je-li tedy třeba vyrobit *totéž* množství uhlí a kamene jako dřív, použije se nyní v nových, bohatších dolech a lomech k tomu, aby se vyrobila *táž* masa zboží, *méně kapitálu* než dříve ve starých dolech a lomech. Tím poklesne celková hodnota masy zboží, a tudíž i celková suma renty, zisku, mzdy a použitého konstantního kapitálu. Ale poměr mezi rentou a ziskem se nezmění, právě tak jako se nezmění poměr mezi ziskem a mzdou nebo mezi ziskem a vynaloženým kapitálem, protože v použitém kapitálu nenastala žádná *organická* změna. Změnila se jen *velikost* použitého kapitálu, ale jeho *složení*, a tudíž způsob výroby se nezměnily.

Je-li třeba uspokojit *dodatečnou poptávku*, avšak takovou dodatečnou poptávku, která se rovná rozdílu mezi produktivností nových a starých dolů a lomů, použije se *stejně velikého kapitálu* jako dříve. Hodnota jednotlivé tuny klesne. Avšak celkové množství tun má tutéž hodnotu jako dříve. Vezmeme-li jednotlivou tunu, zmenšila se s hodnotou, která je v ní obsažena, i velikost těch částí hodnoty, které se přeměňují v zisk a rentu. Protože však velikost *kapitálu*, a tím i celková hodnota jeho produktu zůstaly beze změny a nedošlo ani k *organické* změně v jeho složení, zůstala beze změny i *absolutní masa renty a zisku*.

Je-li *dodatečná poptávka* tak velká, že ji rozdíl v produktivitě nových a starých dolů a lomů při vynaložení stejného kapitálu nestačí uspokojit, je třeba v nových dolech a lomech použít dodatečného kapitálu. V tomto případě — jestliže se vzrůstem celkově vynaloženého kapitálu nenastane změna v dělbě práce, v používání strojů, jestliže tedy *nenastane* změna v *organickém* složení kapitálu — vzroste *masa renty a zisku*, protože vzrostla hodnota celkového produktu, hodnota celkového počtu tun, ačkoli hodnota každé jednotlivé tuny klesla, a tudíž klesla i ta část hodnoty jednotlivé tuny, která se přeměňuje v rentu a zisk.

Ve všech těchto případech nedochází k *žádné změně* v míře renty, protože se nijak *nemění organické složení* použitého kapitálu (ať se jakkoli *změnila* jeho *velikost*). Naproti tomu, kdyby změna vyplývala ze změny v organickém složení kapitálu, ze snížení kapitálu vynaloženého na mzdu ve srovnání s kapitálem vynaloženým na stroje atd. — tj., kdyby se změnil sám způsob výroby —, pak by

*míra renty* poklesla, protože by se zmenšil rozdíl mezi hodnotou zboží a cenou nákladů. Ve třech případech, které jsme uvedli výše, se tento rozdíl nezmenšil. Klesá-li totiž hodnota, klesá tu právě tak i cena nákladů jednotlivého zboží, protože se na ně vynaložilo méně práce, zaplacené i nezaplacené.

Podle toho tedy, jestliže vzrůst produktivity práce — čili pokles hodnoty určitého množství vyrobeného zboží — vyplývá jedině ze změny produktivity přírodních prvků, z rozdílu v přirozeném stupni úrodnosti půdy, bohatství dolů, kamenolomů atd., může se masa renty zmenšit, protože se za změněných podmínek používá menšího množství kapitálu; může zůstat stejná, je-li dodatečná poptávka; může se zvětšit, je-li dodatečná poptávka větší než rozdíl mezi produktivitou přírodních faktorů využívaných dříve a nyní. Míra renty by se však mohla zvýšit jedině při změně organického složení použitého kapitálu.

*Masa renty* se tedy nemusí nevyhnutelně zmenšit, když se přestane obdělávat horší půda, nebo když se přestane pracovat v horším kamenolomu nebo uhelném dole. *Míra renty* nemůže dokonce nikdy klesnout, jestliže se horší pozemek opustí jen proto, že je od přírody *méně* úrodný.

Ricardo směšuje správné zjištění, že v tomto případě se může *masa renty* při určitém stavu poptávky zmenšit — to znamená, že závisí na tom, zda *velikost použitého kapitálu* klesá, zůstává stejná, nebo vzrůstá —, se zásadně nesprávným tvrzením, že *míra renty* musí klesnout, což je za daného předpokladu *nemožné*, protože se předpokládá, že nenastala *žádná změna* v *organickém složení kapitálu*, že tedy nenastala žádná změna, která by se dotkla *poměru mezi hodnotou a cenou nákladů*, jediného poměru, který určuje *míru renty*.

## [2. RŮZNÉ KOMBINACE DIFERENCIÁLNÍ A ABSOLUTNÍ RENTY. TABULKY *A*, *B*, *C*, *D*, *E*]

Jak je tomu však v tomto případě s *diferenciálními rentami?*

Předpokládejme, že se těží ve třech kategoriích uhelných dolů, I, II, III, přičemž I nese absolutní rentu, II dvakrát tak velkou

rentu jako I a III dvakrát tak velkou rentu jako II čili čtyřikrát tak velkou jako I. V tomto případě nese I absolutní rentu $R$, II rentu $2R$ a III rentu $4R$. Dejme tomu, že se nyní otevře nová kategorie dolů, IV, produktivnější než I, II a III a tak rozsáhlá, že se do ní dá vložit stejně velký kapitál jako do I. V tomto případě — *jestliže se dřívější poptávka nezměnila* — bude se do IV vkládat tentýž kapitál, který se dříve vkládal do I. V důsledku toho by se I uzavřela. A musela by se stáhnout i část kapitálu vloženého do II. IV by stačila nahradit I a část II, ale III a IV by nestačily uspokojit celou poptávku, kdyby se dále netěžilo v části II. Pro znázornění předpokládejme, že IV je s to s týmž kapitálem, který byl vložen do I, dodat celou těžbu I a polovinu těžby II. Kdyby se tedy vložila do II polovina dřívějšího kapitálu, do III starý kapitál a do IV nový kapitál, celý trh by byl zásoben.

|| 568 | K jakým změnám by nyní došlo a jak by se tyto změny projevily na celkové sumě renty, na rentách I, II, III a IV?

*Absolutní renta* dosahovaná ze IV by byla co do své masy i míry absolutně totožná s rentou dosahovanou dříve z I; ve skutečnosti by *absolutní renta* v I, II i III byla i dříve co do své masy i míry stejná, kdybychom byli stále předpokládali, že se v těchto různých kategoriích používalo *stejně velkých kapitálů*. Hodnota produktu IV by se přesně rovnala hodnotě dřívějšího produktu I, protože by byl produktem *stejně velkého* kapitálu se *stejným organickým složením*. Proto musí být stejný i rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů, proto musí být stejná i míra renty. Kromě toho musí být stejná i masa renty, protože — při *dané míře* renty — by se použilo kapitálů stejné velikosti. Avšak protože se [tržní] hodnota uhlí neurčuje [individuální] hodnotou uhlí těženého ve IV, poskytovalo by toto uhlí mimořádnou rentu čili určitý přebytek nad svou *absolutní rentou* — rentu, která by nevyplývala z rozdílu mezi hodnotou a cenou nákladů, nýbrž z rozdílu mezi *tržní hodnotou* a *individuální hodnotou* produktu kategorie IV.

Jestliže říkáme, že absolutní renta, čili rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů, je *táž* u I, II, III, IV za podmínky, že *velikost* kapitálu do nich vloženého, a tudíž i masa renty při dané míře renty je stejná, je tomu třeba rozumět takto: hodnota (individuální) uhlí I

je vyšší než hodnota uhlí II, a hodnota uhlí II je vyšší než hodnota uhlí III, protože v *jedné* tuně uhlí z I je obsaženo víc práce než v jedné tuně uhlí z II, a v jedné tuně uhlí z II je obsaženo víc práce než v jedné tuně uhlí z III. Protože však je *organické složení* kapitálu ve všech třech případech stejné, neodráží se tato změna na *individuální absolutní rentě*, kterou nesou kategorie I, II a III. Je-li totiž hodnota tuny z I větší, je větší i její cena nákladů; je větší jen úměrně tomu, oč *většího kapitálu* se stejným organickým složením bylo použito k výrobě *jedné* tuny v I ve srovnání s II, a v jedné tuně II ve srovnání s III. Tento rozdíl mezi jejich hodnotami se tedy přesně rovná rozdílu mezi jejich *cenami nákladů*, tj. rozdílu mezi příslušnými kapitály vynaloženými na výrobu jedné tuny uhlí v I, II a III. Rozdíl mezi velikostmi hodnoty v těchto třech kategoriích se tedy nedotýká *rozdílu mezi hodnotou a cenou nákladů* v různých kategoriích. Je-li hodnota větší, je *úměrně tomu větší i cena nákladů*, protože hodnota je větší jen úměrně tomu, oč víc se vynaložilo *kapitálu* nebo práce; poměr mezi hodnotou a cenou nákladů tedy zůstává stejný, a stejná tedy zůstává i *absolutní renta*.

Podívejme se však dále, jak je tomu s *diferenciální rentou*.

Předně, v celé výrobě uhlí — v II, III a IV — se nyní používá *méně* kapitálu. Kapitál ve IV je totiž tak velký, jako byl kapitál v I. Kromě toho se stáhla polovina kapitálu používaného ve II. Masa renty z II se tedy rozhodně zmenší o polovinu. Pokud jde o vynaložený kapitál, ke změně došlo jen ve II, protože ve IV se vynakládá tolik kapitálu jako dříve v I. Dále jsme předpokládali, že v I, II a III byly vynaloženy stejně velké kapitály, například po 100 [librách št.] v každé kategorii, celkem 300 [liber št.]; nyní tedy zůstalo ve II, III a IV už jen 250 [liber št.], čili jedna šestina kapitálu byla z výroby uhlí stažena.

Dále však klesla *tržní hodnota* uhlí. Viděli jsme, že kategorie I nese rentu $R$, II — 2 $R$ a III — 4 $R$. Předpokládáme-li, že hodnota produktu vyrobeného při vynaložení 100 [liber št.] v kategorii I se rovná 120 [librám št.], z čehož $R$ se rovná 10 a zisk 10, pak se tržní hodnota II rovná 130 [librám št.] (10 zisk a 20 renta) a tržní hodnota III 150 [librám št.] (10 zisk a 40 renta). Rovnal-li se produkt z I 60 tunám (tuna = 2 librám št.), rovnal se produkt z II

65 tunám, produkt z III 75 tunám a celková výroba se rovnala 60 + 65 + 75 tunám, tj. 200 tunám. Protože nyní 100 liber št. ve IV vyrábí tolik, kolik činil celý produkt I a polovina produktu II, tj. 60 + $32^1/_2$ tuny = $92^1/_2$ tuny, stálo by těchto $92^1/_2$ tuny při dřívější tržní hodnotě 185 liber št., a vynesly by 75 liber št. renty, protože zisk se rovná 10 [librám št.]; a tudíž, protože se absolutní renta rovná 10 [librám št.], rovnala by se renta z kategorie IV $7^1/_2$ *R*.

Kategorie II, III, IV dávají stejně jako dříve 200 tun uhlí, protože $32^1/_2 + 75 + 92^1/_2 = 200$ tunám.

Jak je tomu však nyní s tržní hodnotou a s diferenciálními rentami?

Chceme-li na tuto otázku odpovědět, musíme se podívat, jak velká je *individuální absolutní renta* z II. Předpokládáme, že absolutní rozdíl mezi *hodnotou a cenou nákladů* v této sféře výroby se rovná 10 librám št., tj. že se rovná rentě, kterou poskytoval nejhorší důl, ačkoli to není nutné, ledaže by I svou hodnotou absolutně určovala *tržní hodnotu.* || 569 | Kdyby tomu tak skutečně bylo, představovala by renta z I (kdyby se uhlí z I prodávalo za svou hodnotu) vůbec přebytek hodnoty v této *sféře výroby* nad jeho [uhlí z I] vlastní cenou nákladů a všeobecnou cenou nákladů zboží. Kategorie II prodává tedy své produkty za jejich hodnotu, jestliže prodává svých 65 tun za 120 liber št., tj. jednotlivou tunu za $1^{11}/_{13}$ libry št. To, že ji místo toho prodávala za 2 libry št., bylo podmíněno jen díky přebytku tržní hodnoty určené třídou I nad jeho [uhlí z II] individuální hodnotou, ne díky přebytku jeho [uhlí z II] *hodnoty*, nýbrž jeho *tržní hodnoty nad jeho cenou nákladů.*

Dále, II prodává, podle předpokladu, místo 65 tun jen $32^1/_2$ tuny, protože místo kapitálu 100 [liber št.] vkládá do dolu jen kapitál 50 [liber št.].

II tedy prodává nyní $32^1/_2$ tuny za 60 liber šterlinků. 10 liber št. z 50 liber št. [zálohovaného kapitálu] je 20 %. Ze 60 liber št. připadá 5 liber št. na zisk a 5 liber št. na rentu.

*Máme tedy ve* II: hodnota jedné tuny produktu se rovná $1^{11}/_{13}$ libry št.; počet tun se rovná $32^1/_2$; celková hodnota produktu se rovná 60 librám št.; *renta* se rovná 5 librám št. Renta klesla

z 20 liber št. na 5 liber št. Kdyby byla vynaložena *stejná masa* kapitálu, byla by klesla jen na 10 liber št. Co do své míry tedy renta klesla jen o polovinu. To znamená, že klesla o celý rozdíl, o který převyšovala *tržní hodnota* určená kategorií I vlastní hodnotu [uhlí z II], čili klesla o přebytek nad rozdílem, který vyplýval z rozdílu mezi vlastní hodnotou uhlí z II a jeho cenou nákladů. Její [kategorie II] diferenciální renta se rovnala 10 librám št.; nyní se její renta rovná 10 librám št., tj. její absolutní rentě. V kategorii II tedy se snížením tržní hodnoty na *hodnotu* (uhlí II) odpadla diferenciální renta, a tím odpadla i touto diferenciální rentou zvětšená, zdvojnásobená míra renty. Snížila se z 20 na 10. A dále se renta snížila z 10 na 5, protože při této *dané míře renty* se kapitál vložený do II zmenšil na polovinu.

Protože *tržní hodnota* je nyní určena hodnotou uhlí II, rovnající se $1^{11}/_{13}$ libry št. za tunu, rovná se nyní *tržní hodnota* 75 tun, které vyrábí III, $138^{6}/_{13}$ libry št., z čehož renta se rovná $28^{6}/_{13}$ libry št. Předtím se renta rovnala 40 librám št., klesla tudíž o $11^{7}/_{13}$ libry št. Předtím převyšovala absolutní rentu o 30 liber št., nyní jen o $18^{6}/_{13}$ libry št. (protože $18^{6}/_{13} + 10 = 28^{6}/_{13}$). Předtím se rovnala $4\,R$, nyní se rovná jen $2\,R + 8^{6}/_{13}$ libry št. Protože se velikost kapitálu vloženého do III nezměnila, byl tento pokles renty způsoben výhradně poklesem *míry diferenciální renty*, tj. poklesem přebytku tržní hodnoty uhlí III nad jeho individuální hodnotou. Předtím se celá suma renty v kategorii III rovnala přebytku *vyšší tržní hodnoty* nad cenou nákladů, nyní se rovná už jen přebytku *nižší* tržní hodnoty nad cenou nákladů;[64] tento rozdíl se tedy blíží absolutní rentě kategorie III. Kategorie III vyrábí s kapitálem 100 [liber št.] 75 tun, jejichž [individuální] hodnota se rovná 120 librám št.; 1 tuna se tudíž rovná $1^{3}/_{5}$ libry št. Místo toho prodávala kategorie III při dřívější tržní ceně jednu tunu za 2 libry št., tj. o $^{2}/_{5}$ libry za tunu dráže. To činilo při 75 tunách $^{2}/_{5} \times 75 = 30$ liber št. a to byla ve skutečnosti diferenciální renta [v celkové sumě] renty kategorie III; renta kategorie III se totiž rovnala 40 librám št. (10 absolutní renta a 30 diferenciální renta). Nyní prodává III tunu ve shodě s novou tržní hodnotou už jen za $1^{11}/_{13}$ libry št. O kolik ji tedy prodává nad její [individuální] hodnotou? $1^{3}/_{5} = 1^{39}/_{65}$ a

$1^{11}/_{13} = 1^{55}/_{65}$ [$1^{55}/_{65} - 1^{39}/_{65} = {}^{16}/_{65}$]. Kategorie III tedy prodává tunu uhlí o $^{16}/_{65}$ dráž [než je její individuální hodnota]. To činí při 75 tunách $18^{6}/_{13}$ libry št., a to je přesně diferenciální renta, která se tudíž vždy rovná počtu tun násobenému přebytkem tržní hodnoty tuny nad [individuální] hodnotou tuny. Nyní ještě zbývá vypočítat, jak dochází k poklesu renty o $11^{7}/_{13}$. Přebytek tržní hodnoty nad hodnotou [uhlí z] III klesl z $^{2}/_{5}$ libry št. na tunu (když se prodávala za 2 libry št.) na $^{16}/_{65}$ na tunu (když se prodává za $1^{11}/_{13}$ libry št.), tj. z $^{2}/_{5} = {}^{26}/_{65}$ na $^{16}/_{65}$, tj. o $^{10}/_{65}$. To činí při 75 tunách $^{750}/_{65} = {}^{150}/_{13} = 11^{7}/_{13}$, a to je přesně suma, o kterou klesla renta v III.

‖ 570 | $92^{1}/_{2}$ tuny z IV stojí při ceně $1^{11}/_{13}$ libry št. za tunu celkem $170^{10}/_{13}$ libry št. Zde se renta rovná $60^{10}/_{13}$ libry št. a diferenciální renta $50^{10}/_{13}$ libry št.

Kdyby se těchto $92^{1}/_{2}$ tuny prodalo za svou hodnotu, tj. za 120 liber št., stála by 1 tuna $1^{11}/_{37}$ libry št. Místo toho se prodává po $1^{11}/_{13}$ libry št. Ale $1^{11}/_{13} = 1^{407}/_{481}$ a $1^{11}/_{37} = 1^{143}/_{481}$. Přebytek tržní hodnoty uhlí z IV nad jeho hodnotou je $^{264}/_{481}$ libry št. To činí při $92^{1}/_{2}$ tuny přesně $50^{10}/_{13}$ libry št., diferenciální rentu kategorie IV.

Sestavme si nyní oba případy do tabulek *A* a *B*.

*A*

| Kategorie | Kapitál | Absolutní renta | Počet tun | Tržní hodnota tuny | Individuální hodnota tuny | Tržní hodnota celého produktu | Diferenciální renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | £ | | £ | £ | £ | £ |
| I | 100 | 10 | 60 | 2 | 2 | 120 | 0 |
| II | 100 | 10 | 65 | 2 | $1^{11}/_{13}$ | 130 | 10 |
| III | 100 | 10 | 75 | 2 | $1^{3}/_{5}$ | 150 | 30 |
| Celkem | 300 | 30 | 200 | | | 400 | 40 |

Celkový počet tun = 200 liber št. Celková absolutní renta = 30 liber št. Celková *diferenciální renta* = 40 liber št. Celková renta = = 70 liber št.

*B*

| Kategorie | Kapitál | Absolutní renta | Počet tun | Tržní hodnota tuny | Individuální hodnota tuny | Tržní hodnota celého produktu | Diferenciální renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | £ | | £ | £ | £ | £ |
| II | 50 | 5 | $32^{1}/_{2}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ | 60 | 0 |
| III | 100 | 10 | 75 | $1^{11}/_{13}$ | $1^{3}/_{5}$ | $138^{6}/_{13}$ | $18^{6}/_{13}$ |
| IV | 100 | 10 | $92^{1}/_{2}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{37}$ | $170^{10}/_{13}$ | $50^{10}/_{13}$ |
| Celkem | 250 | 25 | 200 | | | $369^{3}/_{13}$ | $69^{3}/_{13}$ |

Celkový kapitál = 250 liber št. Absolutní renta = 25 liber št. Diferenciální renta = $69^{3}/_{13}$ libry št. *Celková renta* = $94^{3}/_{13}$ libry št. Celková hodnota 200 tun klesla ze 400 na $369^{3}/_{13}$ libry št.

Tyto dvě tabulky dávají podnět k velmi důležitým úvahám.

Předně vidíme, že suma *absolutní renty* stoupá nebo klesá úměrně ke kapitálu vloženému do zemědělství,[65] úměrně k celkovým masám kapitálu vloženým do kategorií I, II a III. *Míra této absolutní renty* vůbec nezávisí na velikosti vložených kapitálů, protože vůbec nezávisí na rozdílu v druzích půdy, ale naopak vyplývá z rozdílu mezi hodnotou a cenou nákladů, přičemž sám tento rozdíl je určen *organickým složením* zemědělského kapitálu, způsobem výroby, a ne půdou. V II *B suma* absolutní renty klesá z 10 na 5, protože kapitál klesl ze 100 na 50, protože polovina || 571 | kapitálu byla stažena.

Než přejdeme k dalším úvahám o těchto dvou tabulkách, sestavíme si ještě jiné. Viděli jsme, že v *B* klesla tržní hodnota na $1^{11}/_{13}$ libry št. za tunu. Ale při této *hodnotě* nemusí ještě produkt I *A* úplně zmizet z trhu a kategorie II *B* nemusí používat pouze poloviny dřívějšího kapitálu. Protože v kategorii I se při celkové hodnotě

zboží 120 [liber št.] renta rovná 10 [librám št.] čili $^{1}/_{12}$ celkové hodnoty, platí tento poměr i pro hodnotu jednotlivé tuny, jež se rovná 2 librám št. Avšak $^{2}/_{12}$ libry št. se rovnají $^{1}/_{6}$ libry št. čili $3^{1}/_{3}$ šilinku ($3^{1}/_{3}$ šilinku × 60 = 10 liber št.). *Cena nákladů* tuny v I je tedy [2 libry št. — $3^{1}/_{3}$ šilinku =] 1 libra št. $16^{2}/_{3}$ šilinku. [Nová] tržní hodnota je $1^{11}/_{13}$ libry št. čili 1 libra št. $16^{12}/_{13}$ šilinku. 1 libra št. $16^{2}/_{3}$ šilinku se však rovná 1 libře št. 16 šilinkům 8 pencím čili 1 libře št. $16^{26}/_{39}$ šilinku. V porovnání s tím je 1 libra št. $16^{12}/_{13}$ šilinku čili 1 libra št. $16^{36}/_{39}$ šilinku o $^{10}/_{39}$ šilinku víc. To by byla renta na tunu při nové tržní hodnotě a z 60 tun by dávala celkovou rentu $15^{5}/_{13}$ šilinku. Renta by mi tedy nevynesla ani 1% z kapitálu 100 [liber št.]. Aby I *A* nevynášela vůbec žádnou rentu, musela by tržní hodnota klesnout na *její* cenu nákladů, tj. na 1 libru št. $16^{2}/_{3}$ šilinku čili na $1^{5}/_{6}$ libry št. (čili na $1^{10}/_{12}$ libry št.). V tomto případě by renta v kategorii I *A* zmizela. Avšak v této třídě by se mohlo těžit se ziskem 10 % stejně jako dříve. Nešlo by to teprve při dalším poklesu tržní hodnoty pod [cenu nákladů] $1^{5}/_{6}$ libry št.

Pokud však jde o II *B*, v tabulce *B* se předpokládá, že se [z výroby] stáhla polovina kapitálu. Protože však tržní hodnota $1^{11}/_{13}$ libry št. poskytuje ještě rentu 10 %, poskytuje ji na 100 liber št. i na 50 liber št. Předpokládá-li se tedy, že polovina kapitálu se stáhla, předpokládá se to jen proto, že za těchto podmínek II *B* stále ještě poskytuje absolutní rentu 10 %. Kdyby totiž II *B* nadále vyráběla 65 tun místo $32^{1}/_{2}$ tuny, byl by trh přesycen, a tržní hodnota z kategorie IV, která ovládá trh, by klesla tak, že by bylo nutné zmenšit kapitál vložený do II *B*, aby poskytoval absolutní rentu. Je však jasné, že poskytuje-li celý kapitál 100 [liber št.] rentu 9 %, je celková suma renty větší než v případě, kdy kapitál 50 [liber št.] poskytuje rentu 10 %. Kdyby tedy podle stavu trhu bylo nutné vložit do kategorie II jen kapitál 50 [liber št.], aby byla uspokojena poptávka, musela by se renta snížit na 5 liber št. Ve skutečnosti by však klesla ještě níže, jestliže se předpokládá, že dodatečné $32^{1}/_{2}$ tuny už nemohou najít stálý odbyt, tj. byly by z trhu vytlačeny. Tržní hodnota by klesla tak hluboko, že by z II *B* zmizela nejen renta, ale postihlo by to i zisk. Pak by následovalo stažení kapitálu,

aby se snížila nabídka, a kapitál by se stahoval, dokud by nedosáhl žádoucí velikosti, tj. 50 liber št., a pak by se tržní hodnota ustálila na $1^{11}/_{13}$ libry št., kdy by opět poskytovala v kategorii II *B* absolutní rentu, avšak jen pro polovinu kapitálu, který byl do ní vložen předtím. Také v tomto případě by měly rozhodující úlohu kategorie IV a III, které ovládají trh.

Avšak jestliže trh pojme při ceně $1^{11}/_{13}$ libry št. za tunu pouze 200 tun, pak tím ještě naprosto není řečeno, že nemůže pojmout o $32^1/_2$ tuny víc, když tržní hodnota klesne, tj. když se tlakem, který vyvine na trh těchto $32^1/_2$ dodatečných tun, tržní hodnota $232^1/_2$ tuny sníží. Cena nákladů 1 tuny v II *B* je $1^9/_{13}$ libry št. čili 1 libra št. $13^{11}/_{13}$ šilinku; tržní hodnota je však $1^{11}/_{13}$ libry št. čili 1 libra št. $16^{12}/_{13}$ šilinku. Kdyby tržní hodnota klesla tak, že by kategorie I *A* už neposkytovala žádnou rentu, tj. kdyby klesla na cenu nákladů v I *A*, tj. na 1 libru št. $16^2/_3$ šilinku čili na $1^5/_6$ libry št. čili na $1^{10}/_{12}$ libry št., musela by už poptávka značně stoupnout, aby II *B* použila celého svého kapitálu; v I *A* by se totiž mohlo pokračovat v těžbě, jelikož poskytuje obvyklý zisk. Trh by už nemusel pojmout navíc o $32^1/_2$ tuny, nýbrž o $92^1/_2$ tuny, tj. místo 200 tun by musel absorbovat $292^1/_2$ tuny, tj. téměř o polovinu víc. To už je velmi značný vzestup. To znamená, že má-li být vzestup nabídky mírný, musí tržní hodnota klesnout tak, aby I *A* byla vytlačena z trhu. To znamená, že tržní cena by musela klesnout pod cenu nákladů v kategorii I *A*, tj. pod $1^{10}/_{12}$ libry št., řekněme na $1^9/_{12}$ libry št. čili na 1 libru št. 15 šilinků. I potom by však byla stále ještě značně vyšší než cena nákladů v kategorii II *B*.

K tabulkám *A* a *B* připojíme tedy ještě tři tabulky — *C*, *D* a *E*. V tabulce *C* předpokládáme, že poptávka vzrůstá, takže všechny kategorie uvedené v tabulkách *A* a *B* mohou pokračovat ve výrobě, ale při tržní hodnotě *B*, při níž I *A* ještě poskytuje rentu. V tabulce *D* předpokládáme, že poptávka je dost velká, aby třída I *A* už neposkytovala rentu, avšak stále ještě poskytovala obvyklý zisk. A v tabulce *E* předpokládáme, že cena klesne natolik, že třída I *A* je vytlačena z trhu, || 572 | zároveň však tento pokles ceny vede k tomu, že trh absorbuje dodatečných $32^1/_2$ tuny třídy II *B*.

Případ, který se předkládá v tabulkách *A* a *B*, je možný. Je možné,

že I *A* při zmenšení renty z 10 liber št. na necelých 16 šilinků stáhne svou půdu z této sféry využití a pronajme ji pro jiný způsob využití, v níž může vynášet vyšší rentu. V tomto případě by však byla II *B* v důsledku toho, co jsme uvedli výše, přinucena stáhnout polovinu svého kapitálu, kdyby se trh utvořením nové tržní hodnoty nerozšířil.

*C*

| Kategorie | Kapitál | Absolutní renta | Počet tun | Tržní hodnota tuny | Individuální hodnota tuny | Tržní hodnota celkového produktu | Renta | Diferenciální renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | £ | | £ | £ | £ | £ | £ |
| I | 100 | $^{10}/_{13}$ | 60 | $1^{11}/_{13}$ | 2 | $110^{10}/_{13}$ | $^{10}/_{13}$ | $-59^{3}/_{13}$ |
| II | 100 | 10 | 65 | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ | 120 | | 0 |
| III | 100 | 10 | 75 | $1^{11}/_{13}$ | $1^{3}/_{5}$ | $138^{6}/_{13}$ | | $+18^{6}/_{23}$ |
| IV | 100 | 10 | $92^{1}/_{2}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{37}$ | $170^{10}/_{13}$ | | $50^{6}/_{13}$ |
| celkem | 400 | $30^{10}/_{13}$ | $292^{1}/_{2}$ | | | 540 | | $69^{3}/_{13}$ |

*D*

| Kategorie | Kapitál | Absolutní renta | Tržní hodnota tuny | Cena nákladů | Počet tun | Tržní hodnota celkového produktu | Diferenciální renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | £ | £ | £ | | £ | £ |
| I | 100 | 0 | $1^{5}/_{6}$ | $1^{5}/_{6}$ | 60 | 110 | 0(—) |
| II | 100 | $9^{1}/_{6}$ | $1^{5}/_{6}$ | $[1^{9}/_{13}]$ | 65 | $119^{1}/_{6}$ | —(skryta) |
| III | 100 | 10 | $1^{5}/_{6}$ | $[1^{7}/_{15}]$ | 75 | $137^{1}/_{2}$ | $+17^{1}/_{2}$ |
| IV | 100 | 10 | $1^{5}/_{6}$ | $[1^{7}/_{37}]$ | $92^{1}/_{2}$ | $169^{7}/_{12}$ | $+49^{7}/_{12}$ |
| Celkem | 400 | $29^{1}/_{6}$ | | | $292^{1}/_{2}$ | $536^{1}/_{4}$ | $67^{1}/_{12}$ |

*E*

| Kategorie | Kapitál | Absolutní renta | Tržní hodnota tuny | Cena nákladů | Počet tun | Tržní hodnota celkového produktu | Diferenciální renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | £ | £ | £ | | £ | £ |
| II | 100 | $3^3/_4$ | $1^3/_4$ | $1^9/_{13}$ | 65 | $113^3/_4$ | —(není tu) |
| III | 100 | 10 | $1^3/_4$ | $[1^7/_{15}]$ | 75 | $131^1/_4$ | $+11^1/_4$ |
| IV | 100 | 10 | $1^3/_4$ | $[1^7/_{37}]$ | $92^1/_2$ | $161^7/_8$ | $+41^7/_8$ |
| Celkem | 300 | $23^3/_4$ | | | $232^1/_2$ | $406^7/_8$ | $+53^1/_8$ |

|| 573 | Dáme nyní tabulky *A*, *B*, *C*, *D* a *E* do jedné souhrnné tabulky, ale tak, jak se to mělo udělat hned na začátku. *Kapitál*, *Celková hodnota*, *Celkový produkt*, *Tržní hodnota tuny*, *Individuální hodnota*, *Diferenciální hodnota*,[66] *Cena nákladů*, *Absolutní renta*, *Absolutní renta v tunách*, *Diferenciální renta*, *Diferenciální renta v tunách*, *Celková renta*. A potom součty všech kategorií v každé tabulce.[67]

|| 575 | *Vysvětlení k tabulce* (str. 574).*

Předpokládá se, že byl vynaložen kapitál 100 (konstantní a variabilní kapitál) a že práce uvedená do pohybu tímto kapitálem přináší nadpráci (nezaplacenou práci), která se rovná $^1/_5$ celkového zálohovaného kapitálu, čili nadhodnotu rovnající se $^{100}/_5$. Rovná-li se tedy zálohovaný kapitál 100 librám št., musela by se *hodnota* celkového produktu rovnat 120 librám št. Dále se předpokládá, že průměrný zisk se rovná 10 %, takže 110 liber št. tvoří *cenu nákladů* celkového produktu, v uvedeném příkladě uhlí. 100 liber št. kapitálu se přemění při dané míře nadhodnoty čili nadpráce v *hodnotu* 120 liber št., bez ohledu na to, zda se těží v bohatých nebo chudých dolech; zkrátka *různá produktivita* práce — ať je důsledkem různých přírodních podmínek práce, nebo různých společenských podmínek práce, nebo různých technologických podmínek — nemění nic na

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

tom, že hodnota zboží se rovná množství práce, které je v nich zpředmětněno.

Říká-li se tedy, že *hodnota produktu* vytvořeného kapitálem 100 [liber št.] *se rovná 120* [*librám št.*], neznamená to nic jiného, než že v *produktu* je obsažena pracovní doba zpředmětněná ve 100 [librách št.] kapitálu plus šestina [celkové] pracovní doby, kterou kapitalista neplatí, ale přivlastňuje si ji. Celková hodnota produktu se rovná 120 librám št. bez ohledu na to, zda kapitál 100 [liber št.] vyrábí v jedné kategorii dolů 60 tun a v nějaké jiné 65 nebo 75 nebo $92^1/_2$ tuny. Je však jasné, že hodnota jednotlivé alikvotní části produktu, ať už se měří v tunách jako zde, nebo v kvarterech, loktech atd., je podle produktivity práce úplně rozdílná. Abychom zůstali u naší tabulky (totéž platí pro každou jinou masu zboží, která je výsledkem kapitalistické výroby): hodnota 1 tuny se rovná 2 librám št., jestliže se celkový produkt kapitálu rovná 60 tunám; 60 tun stojí tedy 120 liber št., čili představuje pracovní dobu, která se rovná pracovní době zpředmětněné ve 120 librách št. Rovná-li se celkový produkt 65 tunám, rovná se hodnota jednotlivé tuny 1 libře št. $16^{12}/_{13}$ šilinku čili $1^{11}/_{13}$ libry št.; rovná-li se 75 tunám, rovná se hodnota jednotlivé tuny $1^9/_{15}$ libry št. čili 1 libře št. 12 šilinkům; konečně rovná-li se $92^1/_2$ tuny, rovná se hodnota 1 tuny $1^{11}/_{37}$ libry št. čili 1 libře št. $5^{35}/_{37}$ šilinku. Protože celková masa zboží či tun vyrobených kapitálem 100 [liber št.] má vždy tutéž *hodnotu* rovnající se 120 librám št., neboť vždy představuje totéž *celkové množství práce* obsažené ve 120 librách št., právě proto je *hodnota* každé jednotlivé tuny různá a závisí na tom, zda se *táž* hodnota zračí v 60, 65, 75 nebo v $92^1/_2$ tuny, tj. závisí na různosti produktivity práce. Tato různost produktivity práce právě působí, že *totéž množství práce* se zračí jednou v menší, podruhé ve větší celkové mase zboží, a tudíž *každá jednotlivá alikvotní část* této celkové masy obsahuje jednou větší, podruhé menší absolutní množství vynaložené práce, tj. má podle toho jednou větší, podruhé menší hodnotu. Právě tato různá hodnota jednotlivých tun, podle toho, zda je kapitál 100 liber št. vložen do bohatších nebo do chudších dolů, tj. podle toho, jaká je produktivita práce, figuruje v tabulce jako *individuální hodnota* jednotlivé tuny.

| [Kategorie] | K<br>Kapitál<br>£ | PT<br>Počet tun | THCP<br>Tržní hodnota celkového produktu<br>£ | TH<br>Tržní hodnota tuny | IH<br>Individuální hodnota tuny | DH<br>Diferenciální hodnota tuny | CN<br>Cena nákladů na tunu | AR<br>Absolutní renta<br>£ | DR<br>Diferenciální renta<br>£ | AR v t<br>Absolutní renta v tunách | DR v t<br>Diferenciální renta v tunách | CR<br>Celková suma renty<br>£ | CR v t<br>Celková suma renty v tunách |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| A I | 100 | 60 | 120 | 2 £ [= 40 šil.] | 2 £ [= 40 šil.] | 0 | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | 10 | 0 | 5 | 0 | 10 | 5 |
| II | 100 | 65 | 130 | 2 £ [= 40 šil.] | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $^{2}/_{13}$ £ = $3^{1}/_{11}$ šil. | $1^{9}/_{13}$ £ =1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | 10 | 10 | 5 | 5 | 20 | 10 |
| III | 100 | 75 | 150 | 2 £ [= 40 šil.] | $1^{3}/_{5}$ £ = 1 £ 12 šil. | $^{2}/_{5}$ £ = 8 šil. | $1^{7}/_{15}$ £ = 1 £ $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | 30 | 5 | 15 | 40 | 20 |
| Celkem | 300 | 200 | 400 | | | | | 30 | 40 | 15 | 20 | 70 | 35 |
| B II | 50 | $32^{1}/_{2}$ | 60 | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | 0 | $1^{9}/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | 5 | 0 | $2^{17}/_{24}$ | 0 | 5 | $2^{17}/_{24}$ |
| III | 100 | 75 | $138^{6}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1\ ^{3}/_{5}$ £ = 1 £ 12 šil. | $^{16}/_{65}$ £ = $4^{12}/_{13}$ šil. | $1^{7}/_{15}$ £ = 1 £ $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | $18^{6}/_{13}$ | $5^{5}/_{12}$ | 10 | $28^{6}/_{13}$ | $15^{5}/_{12}$ |
| IV | 100 | $92^{1}/_{2}$ | $170^{10}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1\ ^{11}/_{37}$ £ = 1 £ $5^{35}/_{37}$ šil. | $^{264}/_{481}$ £ = $10^{470}/_{481}$ šil. | $1^{7}/_{37}$ £ = 1 £ $3^{29}/_{37}$ šil. | 10 | $50^{10}/_{13}$ | $5^{5}/_{12}$ | $27^{1}/_{2}$ | $60^{10}/_{13}$ | $32^{11}/_{12}$ |
| Celkem | 250 | 200 | $369^{3}/_{13}$ | | | | | 25 | $69^{3}/_{13}$ | $13^{13}/_{24}$ | $37^{1}/_{2}$ | $94^{3}/_{13}$ | $51^{1}/_{24}$ |
| C I | 100 | 60 | $110^{10}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | 2 £ = 40 šil. | —$^{2}/_{13}$ £ = — $3^{1}/_{13}$ šil. | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | $^{10}/_{13}$£ = $15^{5}/_{13}$šil. | 0 | $^{5}/_{12}$ | 0 | $^{10}/_{13}$£ = $15^{5}/_{13}$šil. | $^{5}/_{12}$ |
| II | 100 | 65 | 120 | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | 0 | $1^{9}/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | 10 | 0 | $5^{5}/_{12}$ | 0 | 10 | $5^{5}/_{12}$ |
| III | 100 | 75 | $138^{6}/_{13}$ | $1^{11}/_{12}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1\ ^{3}/_{5}$ £ = 1 £ 12 šil. | +$^{16}/_{65}$ £ = + $4^{12}/_{13}$ šil. | $1^{7}/_{15}$ £ = 1 £ $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | $18^{6}/_{13}$ | $5^{5}/_{12}$ | 10 | $28^{6}/_{13}$ | $15^{5}/_{12}$ |
| IV | 100 | $92^{1}/_{2}$ | $170^{10}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $1^{11}/_{37}$£ = 1 £ $5^{35}/_{37}$ šil. | +$^{264}/_{481}$£ = + $10^{470}/_{481}$ šil. | $1^{7}/_{37}$ £ = 1 £ $3^{29}/_{37}$ šil. | 10 | $50^{10}/_{13}$ | $5^{5}/_{12}$ | $27^{1}/_{2}$ | $60^{10}/_{13}$ | $32^{11}/_{12}$ |
| Celkem | 400 | $292^{1}/_{2}$ | 540 | | | | | $30^{10}/_{13}$ | $69^{3}/_{13}$ | $16^{2}/_{3}$ | $37^{1}/_{2}$ | 100 | $54^{1}/_{6}$ |
| D I | 100 | 60 | 110 | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | 2 £ = 40 šil. | —$^{1}/_{6}$ £ = — $3^{1}/_{3}$ šil. | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| II | 100 | 65 | $119^{1}/_{6}$ | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | —$^{1}/_{78}$ £ = —$^{10}/_{39}$ šil. | $1^{9}/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | $9^{1}/_{6}$ | 0 | 5 | 0 | $9^{1}/_{6}$ | 5 |
| III | 100 | 75 | $137^{1}/_{2}$ | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | $1^{3}/_{5}$ £ = 1 £ 12 šil. | +$^{7}/_{32}$ £ = + $4^{2}/_{3}$ šil. | $1^{7}/_{15}$ £ = 1 £ $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | $17^{1}/_{2}$ | $5^{5}/_{11}$ | $9^{6}/_{11}$ | $27^{1}/_{2}$ | 15 |
| IV | 100 | $92^{1}/_{2}$ | $169^{7}/_{12}$ | $1^{5}/_{6}$ £ = 1 £ $16^{2}/_{3}$ šil. | $1^{11}/_{37}$ £ = 1 £ $5^{35}/_{37}$ šil. | +$^{119}/_{220}$ £ = + $10^{80}/_{111}$ šil. | $1^{7}/_{37}$ £ = 1 £ $3^{29}/_{37}$ šil. | 10 | $49^{7}/_{12}$ | $5^{5}/_{11}$ | $27^{1}/_{22}$ | $59^{7}/_{12}$ | $32^{1}/_{2}$ |
| Celkem | 400 | $292^{1}/_{2}$ | $536^{1}/_{4}$ | | | | | $29^{1}/_{6}$ | $67^{1}/_{12}$ | $15^{10}/_{11}$ | $36^{13}/_{22}$ | $96^{1}/_{4}$ | $52^{1}/_{2}$ |
| E II | 100 | 65 | $113^{3}/_{4}$ | $1^{3}/_{4}$ £ = 1 £ 15 šil. | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | [—$^{5}/_{52}$ £] = — $1^{12}/_{13}$ šil. | $1^{9}/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | $3^{3}/_{4}$ | 0 | $2^{1}/_{7}$ | 0 | $3^{3}/_{4}$ | $2^{1}/_{7}$ |
| III | 100 | 75 | $131^{1}/_{4}$ | $1^{3}/_{4}$ £ = 1 £ 15 šil. | $1^{3}/_{5}$ £ = 1 £ 12 šil. | [+$^{3}/_{20}$ £] = + 3 šil. | $1^{7}/_{15}$ £ = 1 £ $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | $11^{1}/_{4}$ | $5^{5}/_{7}$ | $6^{3}/_{7}$ | $21^{1}/_{4}$ | $12^{1}/_{7}$ |
| IV | 100 | $92^{1}/_{2}$ | $161^{7}/_{8}$ | $1^{3}/_{4}$ £ = 1 £ 15 šil. | $1^{11}/_{37}$ £ = 1 £ $5^{35}/_{37}$ šil. | [+$^{73}/_{148}$ £] = + $9^{2}/_{37}$ šil. | $1^{7}/_{37}$ £ = 1 £ $3^{29}/_{37}$ šil. | 10 | $41^{7}/_{8}$ | $5^{5}/_{7}$ | $23^{13}/_{14}$ | $51^{7}/_{8}$ | $29^{9}/_{14}$ |
| Celkem | 300 | $232^{1}/_{2}$ | $406^{7}/_{8}$ | | | | | $23^{3}/_{4}$ | $53^{1}/_{8}$ | $13^{4}/_{7}$ | $30^{5}/_{14}$ | $76^{7}/_{8}$ | $43^{13}/_{14}$ |

Není proto nic nesprávnějšího než představa, že jestliže hodnota jednotlivého zboží při rostoucí produktivitě práce klesá, stoupá *celková hodnota* produktu vyrobeného určitým kapitálem — například kapitálem 100 liber št. —, protože se zvětšuje masa zboží, v níž se tato celková hodnota zračí. Hodnota jednotlivého zboží klesá přece jen proto, že *celková hodnota* — celkové množství vynaložené práce — se zračí ve větší mase užitných hodnot, produktů, takže tedy na jednotlivý produkt připadá menší alikvotní část celkové hodnoty (čili vynaložené práce), a to jen *v té míře*, v níž jednotlivý produkt pohlcuje menší množství práce, tj. v níž na něj připadá menší část celkové hodnoty.

Původně jsme zkoumali *jednotlivé zboží* jako výsledek a přímý produkt určitého množství práce. Nyní, kdy zboží vystupuje jako *produkt kapitalistické výroby*, mění se věc formálně takto:

Vyrobená masa užitných hodnot představuje určité *množství pracovní doby* rovnající se množství pracovní doby obsažené v kapitálu (konstantním a variabilním) spotřebovaném při její výrobě plus nezaplacené pracovní době, kterou si přivlastnil kapitalista. Rovná-li se pracovní doba obsažená v kapitálu v peněžním vyjádření 100 librám št., obsahuje-li těchto 100 liber št. kapitálu 40 liber št. kapitálu vynaloženého na mzdu a činí-li nadbytečná pracovní doba 50 % variabilního kapitálu, tj. je-li míra nadhodnoty 50 %, rovná se hodnota celkové masy zboží vyrobené kapitálem 100 liber št. 120 librám št. Aby zboží mohla obíhat, musí se jejich směnné hodnoty, jak jsme viděli v první části tohoto spisu,[68] předtím přeměnit v *cenu*, tj. musí být vyjádřeny v penězích. Tudíž, || 576 | není-li celkový produkt jen jediným nedělitelným předmětem (jako například dům), v němž se zračí celý kapitál, není-li *jen jediným zbožím*, jehož cena se pak — podle předpokladu — rovná 120 librám št., tj. celkové hodnotě vyjádřené v penězích, pak musí kapitalista, dříve než vrhne zboží na trh, nejprve vypočítat *cenu* jednotlivého zboží. *Cena* je tu peněžním vyjádřením hodnoty.

Podle různé produktivity práce rozdělí se nyní celková hodnota 120 liber št. na více nebo méně produktů a hodnota *jednotlivého* produktu se tedy podle toho bude — proporcionálně — rovnat větší nebo menší alikvotní části 120 liber št. Výpočet je velmi jedno-

duchý. Například, rovná-li se celkový produkt 60 tunám uhlí, rovná se 60 tun 120 librám št. a 1 tuna se rovná $^{120}/_{60}$ libry št., tj. 2 librám št.; rovná-li se produkt 65 tunám, rovná se hodnota jednotlivé tuny $^{120}/_{65}$ libry št., tj. $1^{11}/_{13}$ libry št., čili 1 libře št. $16^{12}/_{13}$ šilinku (1 libře št. 16 šilinkům $11^{1}/_{13}$ pence); rovná-li se produkt 75 tunám, rovná se hodnota jednotlivé tuny $^{120}/_{75}$ libry št., tj. 1 libře št. 12 šilinkům; rovná-li se $92^{1}/_{2}$ tuny, rovná se hodnota jedné tuny $1^{11}/_{37}$ libry št., tj. 1 libře št. $5^{35}/_{37}$ šilinku. Hodnota (cena) jednotlivého zboží se tedy rovná *celkové hodnotě* produktu dělené celkovým počtem výrobků, které se měří mírami, jež jim podle jejich užitných hodnot přísluší: tunami (jako v uvedeném případě), kvartery, lokty atd.

Rovná-li se tedy cena jednotlivého zboží celkové hodnotě masy zboží vyrobené kapitálem 100 liber št., dělené celkovým počtem jednotlivého zboží, rovná se celková hodnota ceně jednotlivého zboží násobené celkovým počtem jednotlivých zboží či ceně určité měrné jednotky zboží násobené celkovým počtem měrných jednotek obsaženým v celkové mase tohoto zboží. Dále, celková hodnota se skládá z hodnoty kapitálu zálohovaného na výrobu plus nadhodnoty; z pracovní doby obsažené v zálohovaném kapitálu plus nadbytečné pracovní doby přivlastněné kapitálem čili nezaplacené pracovní doby. Každá alikvotní část masy zboží obsahuje tedy nadhodnotu v témž poměru, v jakém obsahuje hodnotu. Podle toho, rozděluje-li se 120 liber št. na 60, 65, 75 nebo $92^{1}/_{2}$ tuny, rozděluje se na ně i 20 liber št. nadhodnoty. Rovná-li se počet tun 60, rovná-li se tedy hodnota jedné tuny $^{120}/_{60}$, tj. 2 librám št. čili 40 šilinkům, je $^{1}/_{6}$ z těchto 40 šilinků čili 2 liber št. tím podílem z nadhodnoty, který připadá na jednotlivou tunu, a rovná se $6^{2}/_{3}$ šilinku; relativní poměr nadhodnoty v jedné tuně, která stojí 2 libry št., je stejný jako v 60 tunách, které stojí 120 liber šterlinků. Poměr nadhodnoty k hodnotě zůstává v ceně jednotlivého zboží stejný jako v celkové hodnotě celé masy zboží. V uvedeném případě každá jednotlivá tuna obsahuje z celkové nadhodnoty $^{20}/_{60} = {}^{2}/_{6} = {}^{1}/_{3}$ libry št. čili $^{1}/_{6}$ ze 40 šilinků, jak jsme ukázali výše. Nadhodnota jedné tuny násobená 60 se tedy také rovná celkové nadhodnotě, kterou kapitál vyrobil. Jestliže se část hodnoty, která připadá na

jednotlivý produkt — alikvotní část celkové hodnoty — zmenší, protože se zvětšil počet [jednotlivých] produktů, tj. protože se zvýšila produktivita práce, zmenší se i ta část nadhodnoty, která připadá na jednotlivý produkt, ta alikvotní část celkové nadhodnoty, která je obsažena v každém jednotlivém produktu. To však nemá vliv na poměr nadhodnoty, nově vytvořené hodnoty, k zálohované a pouze reprodukované hodnotě. Ovšem, viděli jsme už,[69] že ačkoli produktivita práce neovlivňuje celkovou hodnotu produktu, přesto může zvětšit nadhodnotu, jestliže produkt vchází do spotřeby dělníka, jestliže se tedy zmenší *normální mzda* nebo, což je totéž, *hodnota pracovní síly* v důsledku poklesu ceny jednotlivých zboží nebo, což je totéž, daného množství zboží. Pokud větší produktivita práce vytváří relativní nadhodnotu, nezvětšuje celkovou hodnotu produktu, nýbrž tu část této celkové hodnoty, která představuje nadhodnotu, tj. nezaplacenou práci. Jestliže tedy při větší produktivitě práce připadá na jednotlivý produkt menší část hodnoty — protože celková masa zboží, v níž se hodnota zračí, se zvětšila —, jestliže tedy cena jednotlivého produktu klesá, přesto, za právě uvedených podmínek, ta část této ceny, která představuje *nadhodnotu*, vzrůstá, tj. vzrůstá poměr nadhodnoty k reprodukované hodnotě ⟨zde, protože se tu ještě nemluví o zisku, je vlastně třeba stále ještě mluvit především o poměru k variabilnímu kapitálu⟩. Ale je tomu tak jedině proto, že v *celkové hodnotě* produktu se v důsledku zvýšení produktivity práce zvýšila nadhodnota. Táž příčina — zvýšená produktivita práce —, která vede k tomu, že totéž množství práce se zračí ve větší mase produktů, a tudíž klesá hodnota alikvotní části této masy čili *cena* jednotlivého zboží, táž příčina zmenšuje hodnotu pracovní síly, a proto zvětšuje nadpráci čili nezaplacenou práci obsaženou v *hodnotě celkového produktu*, a tudíž i v *ceně* jednotlivého zboží. Ačkoli proto *cena jednotlivého zboží* klesá, ačkoli se *celkové množství práce v něm obsažené*, a proto i jeho hodnota zmenšuje, přesto se zvětšuje proporcionální součást této hodnoty, kterou tvoří nadhodnota; jinými slovy, v menším celkovém množství ‖ 577 | práce, které věží v jednotlivém zboží, je obsaženo *větší množství nezaplacené práce* než dříve, kdy byla práce méně produktivní a kdy tudíž byla cena jednotlivého zboží vyšší a celkové

množství práce obsažené v jednotlivém zboží větší. Ačkoli jedna tuna obsahuje v tomto případě méně práce, a je proto levnější, obsahuje víc nadpráce, a proto dává víc nadhodnoty.

Protože v konkurenci se všechno jeví v nesprávné, převrácené podobě, namlouvá si jednotlivý kapitalista: 1) že snížil svůj zisk z jednotlivého zboží, protože snížil jeho cenu, ale dosahuje většího zisku *v důsledku zvětšení* masy zboží (zde se to ještě plete se zvětšením masy zisku, které vyplývá ze zvětšení použitého kapitálu dokonce i při nižší míře zisku); 2) že sám stanoví cenu jednotlivého zboží a násobením určuje celkovou hodnotu produktu, kdežto původním procesem je dělení, a násobení nastupuje až v druhé řadě, přičemž toto dělení je jeho předpokladem. Vulgární ekonom nedělá ve skutečnosti nic jiného, než že tyto podivné představy kapitalisty, který je v zajetí konkurence, překládá do zdánlivě teoretičtější řeči a pokouší se svými konstrukcemi dokázat správnost těchto představ.

Nyní se však vraťme k naší tabulce.

*Celková hodnota* produktu čili masy zboží vytvořené kapitálem 100 [liber št.] se rovná 120 librám št.; masa zboží může být velká nebo malá podle různého stupně produktivity práce. *Cena nákladů* tohoto celkového produktu, ať je jeho velikost jakákoli, se rovná 110 librám št., jestliže, jak předpokládáme, průměrný zisk je 10 %. Přebytek *hodnoty* [nad cenou nákladů] celkového produktu, ať je jeho velikost jakákoli, se rovná 10 librám št., tj. $^1/_{12}$ celkové hodnoty, tj. $^1/_{10}$ zálohovaného kapitálu. Tento přebytek *hodnoty* nad *cenou nákladů* celkového produktu — těchto 10 liber št. — tvoří *rentu*. Je zřejmě zcela nezávislá na různé produktivitě práce, která je důsledkem různého stupně přirozené produktivity dolů, úrodnosti půdy — zkrátka toho prvku přírody, do něhož byl vložen kapitál 100 [liber št.] —, protože tento různý stupeň produktivity použité práce, který vyplývá z různého stupně produktivnosti přírodního činitele, nebrání tomu, aby celkový produkt měl hodnotu 120 liber št. a cenu nákladů 110 liber št., a tedy poskytoval přebytek hodnoty nad cenou nákladů ve výši 10 liber št. *Konkurence kapitálů* může způsobit jen to, že *cena nákladů* zboží, která kapitalista vyrábí s kapitálem 100 liber št. ve výrobě uhlí, v této zvláštní sféře výroby,

se rovná 110 librám št. Tato konkurence však nemůže vést k tomu, že by kapitalista prodával svůj produkt za 110 liber št., ačkoli má hodnotu 120 liber št., k čemuž je donucován v ostatních odvětvích výroby. Vmísí se totiž do toho pozemkový vlastník a položí ruku na 10 liber št. Proto tuto rentu nazývám *absolutní rentou.* Proto tato renta zůstává v tabulce stále *stejná,* bez ohledu na to, jak se mění produktivnost uhelných dolů, a tudíž i produktivita práce. Při různých stupních produktivnosti dolů, a tudíž i produktivity práce se však nezračí ve *stejném počtu tun.* Neboť množství práce, obsažené v 10 librách št., se podle různé produktivity práce zračí ve větším nebo menším množství užitných hodnot, ve více nebo méně tunách. Zda se tato *absolutní renta* při různých stupních produktivnosti vždy zaplatí plně nebo jen zčásti, ukáže se při dalším rozboru tabulky.

Na trhu se však dále vyskytuje uhlí, které pochází z různě produktivních dolů, které jsem označil číslicemi I, II, III a IV, počínaje nejnižším stupněm produktivnosti. Tak například: v první kategorii je produktem kapitálu 100 liber št. 60 tun, ve druhé je produktem 65 tun atd. Stejně velký kapitál — 100 liber št., se stejným organickým složením a ve stejné sféře výroby — je tu tedy nestejně produktivní, protože stupeň produktivity práce je různý podle stupně produktivnosti dolu, druhu půdy, zkrátka podle přírodního činitele. Konkurence však vytváří *jedinou tržní hodnotu* pro tyto produkty, které mají různou *individuální hodnotu.* Sama tato tržní hodnota však nemůže být *nikdy větší* než individuální hodnota produktu *nejméně produktivní* třídy. Kdyby byla vyšší, dokazovalo by to jen to, že *tržní cena* převyšuje *tržní hodnotu.* Ale tržní *hodnota* musí vyjadřovat skutečnou *hodnotu.* Pokud jde o produkty jednotlivých tříd, je ovšem možné, že jejich [individuální] *hodnota* je vyšší nebo nižší než tržní hodnota. Je-li *vyšší* než tržní hodnota, je rozdíl mezi tržní hodnotou a jejich cenou nákladů *menší* než rozdíl mezi jejich individuální hodnotou a jejich cenou nákladů. Protože se však absolutní renta rovná rozdílu mezi jejich individuální || 578 | hodnotou a jejich cenou nákladů, nemůže v tomto případě tržní hodnota produktů vyrobených za těchto podmínek poskytovat *celou absolutní rentu.* Kdyby tržní hodnota

klesla až na *jejich* cenu nákladů, neposkytovaly by tyto produkty *vůbec žádnou rentu.* Výrobci těchto produktů by nemohli platit žádnou rentu, protože [celková] renta je jen rozdíl mezi [tržní] hodnotou a cenou nákladů, a pro ně, individuálně, by tento rozdíl při dané tržní hodnotě odpadl. V tomto případě je rozdíl mezi jejich tržní hodnotou a individuální hodnotou *záporný*, tj. tržní hodnota se liší od jejich individuální hodnoty o *zápornou veličinu.* Rozdíl mezi tržní hodnotou a individuální hodnotou nazývám všeobecně *diferenciální hodnotou.* U zboží, u nichž platí uvedené podmínky, jsem dal před diferenciální hodnotu znaménko minus.

Je-li naproti tomu *individuální hodnota* produktů některé kategorie dolů (půdy) *nižší* než tržní hodnota, pak to znamená, že *tržní hodnota* je *vyšší* než jejich individuální hodnota. Hodnota vládnoucí ve výrobní sféře těchto produktů, čili tržní hodnota, poskytuje tedy *přebytek nad* jejich individuální hodnotou. Rovná-li se například tržní hodnota tuny 2 librám št., je diferenciální hodnota tuny, jejíž individuální hodnota se rovná 1 libře 12 šilinkům, 8 šilinků. A protože v té kategorii, kde se individuální hodnota tuny rovná 1 libře št. 12 šilinkům, produkuje kapitál 100 liber št. 75 tun, rovná se celková diferenciální hodnota těchto 75 tun 8 šilinkům × 75, tj. 30 librám št. Tento přebytek tržní hodnoty celkového produktu této kategorie *nad* jeho individuální hodnotou, který vyplývá z relativně větší úrodnosti půdy nebo produktivnosti dolu, tvoří *diferenciální rentu*, protože cena nákladů zůstává pro kapitál stejná jako dříve. Tato diferenciální renta je větší nebo menší podle toho, je-li větší nebo menší přebytek *tržní hodnoty* nad *individuální hodnotou*, a sám tento přebytek je opět větší nebo menší podle *relativně větší nebo menší produktivnosti* té kategorie dolu nebo půdy, kde byl tento produkt vyroben, ve srovnání s tou méně produktivní kategorií, jejíž produkt má určující vliv na tržní hodnotu.

Konečně je ještě třeba poznamenat, že *individuální cena nákladů* produktů různých kategorií je různá. Například v kategorii, kde kapitál 100 liber št. dává 75 tun, rovnala by se cena nákladů jednotky zboží 1 libře $9^1/_3$ šilinku, protože celková hodnota se rovná 120 librám št. a celková *cena nákladů* 110 librám št.; a kdyby se tržní

hodnota rovnala individuální hodnotě v této kategorii, tj. 1 libře št. 12 šilinkům, 75 tun prodaných za 120 liber št. by poskytlo rentu 10 liber št., přičemž 110 liber št. by představovalo jejich cenu nákladů.

Avšak *individuální cena nákladů* jednotlivé tuny je samozřejmě různá podle počtu tun, v kterých se zračí kapitál 100 liber št., čili podle *individuální hodnoty* jednotky produktu v různých kategoriích. Například vyrobí-li kapitál 100 liber št. 60 tun, rovná se hodnota tuny 2 librám št. a její cena nákladů se rovná 1 libře št. $16^2/_3$ šilinku, 55 tun by se rovnalo 110 librám št., čili ceně nákladů celkového produktu. Vyrobí-li naproti tomu kapitál 100 liber št. 75 tun, rovná se hodnota tuny 1 libře št. 12 šilinkům, její cena nákladů se rovná 1 libře št. $9^1/_3$ šilinku, a z celkového produktu by $68^3/_4$ tuny stálo 110 liber št., tj. nahrazovalo by cenu nákladů. V témž poměru, v jakém se liší *individuální hodnota*, liší se i individuální *cena nákladů*, tj. *cena nákladů jednotlivé tuny* v různých kategoriích.

Ve všech pěti tabulkách se ukazuje, že *absolutní renta* se vždy rovná přebytku [individuální] hodnoty zboží nad jeho vlastní cenou nákladů; *diferenciální renta* se naproti tomu rovná přebytku tržní hodnoty [zboží] nad jeho individuální hodnotou; celková renta, existuje-li kromě absolutní renty i diferenciální renta, se rovná přebytku tržní hodnoty nad individuální hodnotou plus přebytku individuální hodnoty nad cenou nákladů čili přebytku tržní hodnoty nad individuální cenou nákladů.

Protože zde jde jen o to, abych vyložil všeobecný zákon renty jako ilustraci své teorie o hodnotách a cenách nákladů, kdežto o pozemkové rentě hodlám detailně pojednat teprve tehdy || 579 |, až se budu ex professo zabývat rozborem pozemkového vlastnictví, vyloučil jsem všechny okolnosti, které věc komplikují: tudíž *vliv polohy* dolů nebo druhů půdy; různý stupeň produktivnosti dávek kapitálu používaných v *témž* dolu nebo na *témž* druhu půdy; vzájemný poměr rent, které dávají různá odvětví téže výrobní sféry, například různá odvětví zemědělství; vzájemný poměr rent, které dávají různá odvětví výroby, jež lze přeměnit z jednoho na druhé, například když se půda odejme zemědělství, aby se jí použilo ke stavbě domů atd. To všechno sem nepatří.

## [3. ANALÝZA TABULEK]

Přejdeme nyní k rozboru tabulek. Ukazují, jak všeobecný zákon vysvětluje velkou rozmanitost kombinací, zatímco Ricardo, protože neznal všeobecný zákon renty, chápal i podstatu diferenciální renty jen jednostranně a snažil se proto násilnou abstrakcí zredukovat velkou rozmanitost jevů na jediný případ. Tabulky samy nemají ukazovat všechny možné kombinace, nýbrž jen nejdůležitější, zejména pro náš specifický účel.

### [a)] K TABULCE *A* [POMĚR MEZI INDIVIDUÁLNÍ HODNOTOU V RŮZNÝCH KATEGORIÍCH A TRŽNÍ HODNOTOU]

V tabulce *A* je tržní hodnota tuny uhlí určena individuální hodnotou tuny v kategorii I, kde je důl nejméně produktivní, kde je tedy nejnižší produktivita práce, a tudíž také nejmenší masa produktů, kterou přináší vložený kapitál 100 liber št., a kde je proto cena jednotky produktu (určená jeho hodnotou) nejvyšší.

Předpokládá se, že trh absorbuje 200 tun, ani více ani méně.

*Tržní hodnota* nemůže *převyšovat* hodnotu tuny z kategorie I, tj. hodnotu zboží vyrobeného za nejméně příznivých podmínek výroby. To, že kategorie II a III prodají tunu nad její *individuální hodnotou*, vysvětluje se tím, že jejich podmínky jsou příznivější než u jiných zboží vyráběných v *téže* sféře (odvětví), a nenarušuje to tedy zákon hodnoty. Naproti tomu kdyby tržní hodnota byla vyšší než hodnota tuny v kategorii I, bylo by to možné jen proto, že produkt kategorie I by se prodával bez *jakéhokoli* ohledu na tržní hodnotu *nad* svou hodnotou. Rozdíl mezi tržní hodnotou a [individuální] hodnotou se vůbec vyskytuje ne proto, že se produkty prodávají absolutně *nad* svou hodnotou, nýbrž jen proto, že hodnota, kterou má produkt celé sféry výroby, se může lišit od hodnoty jednotlivého produktu, tj. proto, že se *pracovní doba nutná* k výrobě celkového produktu — v daném případě 200 tun — může lišit od pracovní doby, během níž se vyrobí část těchto tun (v daném případě tun z kategorií II a III), zkrátka proto, že *celkový produkt*, který byl vytvořen, je produktem práce různých stupňů produktivity.

Rozdíl mezi tržní hodnotou a individuální hodnotou produktu může proto souviset jen s různými *stupni produktivity*, při nichž určité množství práce vytváří různé části celkového produktu. Tento rozdíl nemůže nikdy znamenat, že hodnota se určuje *nezávisle* na množství práce, které se v této sféře vůbec používá. Kdyby tržní hodnota tuny převyšovala 2 libry št., bylo by to možné jen proto, že by kategorie I, nezávisle na svém vztahu ke kategoriím II a III, prodávala svůj produkt vůbec *nad* jeho hodnotou. V tomto případě by *tržní cena* v důsledku situace na trhu, tj. stavu poptávky a nabídky, převyšovala *tržní hodnotu*. Ale tržní hodnota, o kterou tu jde a které se tu podle předpokladu rovná tržní cena — nemůže *převyšovat sama sebe*.

V našem případě *se* tržní hodnota *rovná* hodnotě [produktu kategorie] I, která nadto dodává $^{3}/_{10}$ celého produktu, který je na trhu, protože II a III dodávají jen tolik produktu, kolik je nutné k uspokojení celé poptávky, tj. k uspokojení dodatečné poptávky kromě té poptávky, kterou uspokojuje kategorie I. Kategorie II a III nemají tedy důvod, aby prodávaly svůj produkt pod 2 libry št., protože celý produkt se může prodat po 2 librách št. Nemohou prodávat svůj produkt ani || 580 | *nad* 2 libry št., protože kategorie I prodává tunu za 2 libry št.

Tento zákon, že *tržní hodnota* nemůže *převyšovat* individuální *hodnotu* produktu vyrobeného za *nejhorších podmínek výroby*, který však dodává část nutné nabídky, překrucuje Ricardo v tom smyslu, že tržní hodnota nemůže klesnout *pod* hodnotu tohoto produktu, že jí tedy musí být určována. Dále uvidíme, jak je to nesprávné.

Protože se v kategorii I tržní hodnota tuny a individuální hodnota tuny shoduje, představuje *renta*, kterou tato kategorie poskytuje, absolutní přebytek hodnoty produktu nad jeho cenou nákladů, *absolutní rentu*, rovnající se 10 librám št. Kategorie II poskytuje diferenciální rentu 10 liber št. a kategorie III diferenciální rentu 30 liber št., protože tržní hodnota [produktu kategorie] II, určená [produktem kategorie] I, poskytuje kategorii II přebytek 10 liber št. a kategorii III přebytek 30 liber št. nad *individuální hodnotou* jejich produktů, a proto i nad absolutní rentou 10 liber št., která představuje přebytek individuální hodnoty nad cenou nákladů. Kategorie II

poskytuje tedy celkovou rentu 20 liber št. a kategorie III 40 liber št., protože tržní hodnota poskytuje přebytek 20, respektive 40 liber št. nad jejich cenou nákladů.

Předpokládáme, že se přechází od kategorie I, nejméně produktivní kategorie dolů, k produktivnější kategorii II a od ní pak k ještě produktivnější kategorii III. Kategorie II a III jsou sice produktivnější než I, ale uspokojují jen $^{7}/_{10}$ celkové poptávky, a proto mohou svůj produkt prodávat, jak jsme právě vyložili, po 2 librách št., ačkoli jeho hodnota je jen 1 libra št. 16 $^{12}/_{13}$ šilinku, resp. 1 libra št. 12 šilinků. Je jasné, že dodává-li se určité množství produktu potřebné ke krytí poptávky, a přitom se odstupňuje produktivita práce, která uspokojuje různé části této poptávky, pak — ať už se přitom postupuje tím nebo oním směrem — v obou případech bude tržní hodnota produktivnějších kategorií stoupat *nad jejich individuální hodnotu*; v jednom případě proto, že tržní hodnota *je* už *určena* méně produktivní kategorií, a jejich dodatečná nabídka není dost velká, aby dala nějaký podnět ke změně tržní hodnoty určené kategorií I; ve druhém případě proto, že tržní hodnotu, kterou původně určovaly samy, tj. kterou určovaly kategorie III nebo II, určuje nyní kategorie I, která dodává dodatečnou nabídku, a to je možné jedině při vyšší hodnotě, která nyní určuje tržní hodnotu.

### [b) SOUVISLOST RICARDOVY TEORIE RENTY S KONCEPCÍ KLESAJÍCÍ PRODUKTIVNOSTI ZEMĚDĚLSTVÍ. VZTAH ZMĚN V MÍŘE ABSOLUTNÍ RENTY A ZMĚN MÍRY ZISKU]

Ricardo by například v případě uvedeném v tabulce *A* řekl: Vyjde se z kategorie III. Dodatečnou nabídku dodává nejdřív kategorie II. Konečně poslední dodatečnou nabídku, kterou trh potřebuje, dává kategorie I; a protože kategorie I může dát dodatečnou nabídku 60 tun jen za 120 liber št., po 2 librách št. za tunu, ale trh tuto nabídku potřebuje, stoupne nyní tržní hodnota tuny, která původně činila 1 libru št. 12 šilinků a později 1 libru št. 16$^{12}/_{13}$ šilinku, na 2 libry št. Avšak stejně správné je to i naopak: že vyjde-li se z kategorie I, která uspokojovala poptávku 60 tun po 2 librách št., ale kategorie II potom dodá dodatečnou nabídku, bude se produkt kategorie

II prodávat za tržní hodnotu 2 libry št., ačkoli jeho individuální hodnota se rovná jen 1 libře št. $16\,{}^{12}/_{13}$ šilinku, protože potřebných 125 tun lze, stejně jako dříve, dodat jedině tehdy, když kategorie I dodá svých 60 tun, jejichž hodnota je 2 libry št. za tunu. Stejně je tomu i v tom případě, když je nutná nová dodatečná nabídka 75 tun, avšak kategorie III dodá *jen* 75 tun, takže uspokojí jen dodatečnou poptávku, takže stejně jako dříve kategorie I musí dodat 60 tun po 2 librách št. Kdyby kategorie I kryla celou poptávku 200 tun, prodaly by se za 400 liber št. Za tuto cenu se prodávají i nyní, protože kategorie II a III neprodávají své produkty za cenu, za kterou by mohly uspokojit dodatečnou poptávku 140 tun, ||XII—581 | nýbrž za cenu, za kterou by ji mohla uspokojit kategorie I, která dodává jen $^{3}/_{10}$ produktu. Celá masa požadovaného produktu, rovnající se 200 tunám, se tu prodává po 2 librách št. za tunu, protože $^{3}/_{10}$ tohoto množství mohou být dodány jen po 2 librách št. za tunu, ať už se dodatečné části poptávky uspokojovaly v pořadí od kategorie III přes kategorii II ke kategorii I, nebo od kategorie I přes kategorii II ke kategorii III.

Ricardo říká: Vyjde-li se od produktů kategorií III a II, musí se jejich tržní hodnota zvýšit na hodnotu (podle Ricarda na cenu nákladů) produktu kategorie I, protože $^{3}/_{10}$, které kategorie I dodává, jsou nutné pro uspokojení poptávky; jinými slovy jde zde o *požadovanou masu produktů*, a ne o individuální hodnotu zvláštních částí této masy. Avšak právě tak je správné, že vyjde-li se od kategorie I a kategorie II a III dodávají *jen* dodatečnou nabídku, budou $^{3}/_{10}$, které dodává kategorie I, i nadále nutné, stejně jako dříve; určuje-li tedy kategorie I tržní hodnotu při sestupné linii, určuje ji *z týchž důvodů* i při vzestupné linii. Tabulka *A* nám tedy ukazuje nesprávnost Ricardova názoru, že diferenciální renta je *podmíněna* přechodem od produktivnějšího dolu nebo půdy k méně produktivním, tj. klesající produktivitou práce. Diferenciální renta je stejně slučitelná s *opačným* postupem, a tudíž s rostoucí produktivitou práce. Ať se postupuje jedním nebo druhým směrem, s podstatou a existencí diferenciální renty to nemá nic společného, je to *historická* otázka. Ve skutečnosti se vzestupná a sestupná linie budou křižovat, dodatečná poptávka bude uspokojována jednou

přechodem k produktivnějšímu, jindy k méně produktivnímu druhu půdy, dolu, přírodnímu činiteli. Přitom se vždy předpokládá, že nabídka, kterou dodává přírodní činitel nové, odlišné kategorie — ať už je produktivnější nebo méně produktivní — se rovná jen dodatečné poptávkce, tj. nevyvolá žádnou změnu v *poměru mezi poptávkou a nabídkou*, a tudíž nevyvolá ani *změnu v samé tržní hodnotě* tehdy, lze-li ji uspokojit jen s většími náklady.

*Tabulka A* nám tedy od samého začátku odhaluje nesprávnost tohoto Ricardova základního předpokladu, který, jak je vidět na příkladu Andersona, nebyl nutný dokonce ani při nesprávném chápání absolutní renty.

Přechází-li se od III k II a od II k I — tj. v sestupné linii, při přechodu k přírodním činitelům se stále klesající produktivností — prodává zpočátku III, kde je vložen kapitál 100 liber št., své zboží za jeho hodnotu, za *120* liber št. To činí 1 libru št. 12 šilinků za tunu, protože III vyrábí 75 tun. Bude-li nutná dodatečná nabídka 65 tun, prodá II, kde je vložen kapitál 100 liber št., svůj produkt rovněž za jeho hodnotu, za *120* liber št. To dává 1 libru št. $16^{12}/_{13}$ šilinku za tunu. A konečně, bude-li ještě nutná dodatečná nabídka 60 tun, kterou může dodat pouze kategorie I, prodá tato kategorie svůj produkt rovněž za jeho hodnotu, za *120* liber št., což činí 2 libry št. za tunu. Při tomto postupu by kategorie III, jakmile by se na trhu objevily produkty kategorie II, poskytovala diferenciální rentu $18^{6}/_{13}$ libry št., zatímco dříve poskytovala jen absolutní rentu 10 liber št. Kategorie II by poskytovala, jakmile by se na scéně objevily produkty kategorie I, diferenciální rentu 10 liber št. a diferenciální renta kategorie III by se zvýšila na 30 liber št.

Jestliže Ricardo nenachází při sestupu od kategorie III ke kategorii I u kategorie I už žádnou rentu, je tomu tak proto, že u kategorie III vycházel z toho, že žádná absolutní renta neexistuje.

Mezi vzestupnou a sestupnou linií je ovšem určitý rozdíl. Postupuje-li se od I k III, takže II a III dodávají jen dodatečnou nabídku, rovná se tržní hodnota i nadále individuální hodnotě produktu kategorie I, tj. 2 librám št. A je-li průměrný zisk, jak se zde předpokládá, 10 %, lze mít za to, že do jeho výpočtu vešla cena uhlí ([nebo] cena pšenice; místo tuny uhlí lze všude dosadit

kvarter pšenice atd.), protože uhlí vchází jednak jako životní prostředek do spotřeby dělníků, jednak jako pomocná látka ve značné míře do konstantního kapitálu. Právě tak lze tedy předpokládat, že míra nadhodnoty by byla vyšší, a spolu s ní by byla větší i sama nadhodnota, a tudíž i *míra zisku* by byla vyšší než 10 %, kdyby kategorie I byla produktivnější čili kdyby hodnota tuny byla *nižší* než 2 libry št. Ale takto to také bylo, když se vycházelo od kategorie III. [Tržní] hodnota tuny uhlí se tehdy rovnala jen 1 libře št. 12 šilinkům; || 582 | jakmile se na trhu objevil produkt kategorie II, stoupla na 1 libru št. $16^{12}/_{13}$ šilinku, a konečně, když se objevil produkt kategorie I, stoupla na 2 libry št. Lze tedy tvrdit — za předpokladu, že všechny ostatní okolnosti: délka nadpráce, další podmínky výroby atd. jsou stálé a nemění se — že když se pracovalo jen v kategorii III, míra zisku byla vyšší (*míra nadhodnoty* byla vyšší, protože jeden z prvků mzdy byl lacinější; už v důsledku vyšší míry nadhodnoty byla vyšší masa nadhodnoty, a tudíž i míra zisku; avšak kromě toho, když se takto změnila nadhodnota, míra zisku byla vyšší i proto, že jeden z prvků nákladů na konstantní kapitál byl nižší), že se snížila, když se objevil produkt kategorie II, a konečně klesla na 10 %, na nejnižší stupeň, když se objevil produkt kategorie I. V tomto případě by se tedy mělo předpokládat, že míra zisku se rovnala (bez ohledu na naše výchozí údaje) například 12 %, když se obdělávala pouze kategorie III, že klesla na 11 %, když se na scéně objevila II, a že nakonec klesla na 10 %, když se objevila I. V tomto případě by se absolutní renta u III rovnala 8 librám št., protože by cena nákladů byla 112 liber št., stoupla by na 9 liber št., jakmile by se na scéně objevila II, protože cena nákladů by se nyní rovnala 111 librám št., a konečně by se zvýšila na 10 liber št., protože by cena nákladů klesla na 110 liber št. Zde by tedy došlo ke změně v samé míře *absolutní renty*, a to v obráceném poměru ke změně *míry zisku*. Míra renty by progresívně stoupala, *protože* míra zisku by progresívně klesala. Míra zisku by však klesala v důsledku klesající produktivity práce v dolech, v zemědělství atd. a tomu odpovídajícího rostoucího zdražování životních prostředků a pomocných látek.

## [c)] ROZBOR VLIVU ZMĚNY V HODNOTĚ ŽIVOTNÍCH PROSTŘEDKŮ A SUROVIN (A TUDÍŽ I V HODNOTĚ STROJŮ) NA ORGANICKÉ SLOŽENÍ KAPITÁLU

V uvedeném případě *míra renty* stoupala, *protože míra zisku* klesala. Klesala však proto, že nastala změna v organickém složení kapitálu? Bylo-li průměrné složení kapitálu $80\,c + 20\,v$, zůstalo toto složení nezměněno? Předpokládá se, že normální pracovní den se nemění. V opačném případě může být vliv zdražení životních prostředků paralyzován. Je tu třeba rozlišovat dvojí. Za prvé zdražení životních prostředků vedoucí k zmenšení nadpráce a nadhodnoty. Za druhé zdražení konstantního kapitálu: tak se může zvýšit hodnota pomocné látky, například uhlí; nebo, jde-li o pšenici, může se zvýšit hodnota jiného prvku konstantního kapitálu, semene, anebo se v důsledku zdražení pšenice může zvýšit cena nákladů nějaké jiné suroviny (materiálu). A konečně, jestliže produktem, který zdražil, bylo železo, měď atd., zvýšila se hodnota surovin některých odvětví průmyslu a surovin, z nichž se vyrábí zařízení (včetně sudů atd.) pro všechna odvětví průmyslu.

Na jedné straně se předpokládá, že nedošlo k žádné změně v organickém složení kapitálu; to znamená, že nedošlo k žádné změně ve způsobu výroby, kterou by se proti mase použitého konstantního kapitálu zmenšila nebo zvětšila masa živé práce, jež musí být vynaložena. I nadále je *zapotřebí téhož počtu dělníků* (nezmění-li se hranice normálního pracovního dne) na zpracování téže masy surovin s pomocí téhož množství strojů atd., anebo — tam, kde nejsou suroviny — na to, aby se uvedlo do pohybu totéž množství strojů, nástrojů atd. K tomuto prvnímu hledisku, které je třeba mít na zřeteli při organickém složení kapitálu, přistupuje ještě druhé hledisko, tj. změna v *hodnotě* prvků kapitálu, ačkoli jako užitné hodnoty se používají v týchž množstvích jako dříve. Tu je opět třeba rozlišovat tyto případy:

*Za prvé*: *změna hodnoty* se dotýká obou prvků — variabilního i konstantního kapitálu — *ve stejné míře*. Ale tak tomu v praxi *nikdy* nebývá. Zvýšení hodnoty určitých zemědělských produktů, jako pšenice atd., zdražuje mzdu (nutnou) i suroviny (například semena). Zdražení uhlí zvyšuje nutnou mzdu i hodnotu pomocných

látek ve většině odvětví výroby. Nicméně v prvním případě dojde ke zvýšení mzdy ve všech odvětvích výroby a k zdražení surovin jen v některých. U uhlí je poměr, v němž vchází do mzdy, menší než poměr, v němž vchází do výroby. U *celkového kapitálu* by se tedy změna hodnoty uhlí a pšenice stěží mohla dotknout obou prvků kapitálu *ve stejné míře*. Avšak připusťme takový případ.

Dejme tomu, že hodnota produktu vyrobeného kapitálem 80 $c$ + + 20 $v$ se rovná 120. U *celkového kapitálu* se *hodnota* produktu a jeho *cena nákladů* shodují. Rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů se u celkového kapitálu vyrovnává. Dejme tomu, že zvýšení hodnoty takového předmětu, jako je uhlí, který podle předpokladu vchází *proporcionálně ve stejné míře* do obou součástí kapitálu, způsobí u obou prvků zvýšení nákladů o $^1/_{10}$. V tomto případě by bylo možné za 80 $c$ koupit už jen tolik zboží jako dříve [zhruba] za 70 $c$ a s 20 $v$ by bylo možné zaplatit jen tolik dělníků jako dříve [zhruba] s 18 $v$. Čili, aby výroba mohla pokračovat v dřívějším měřítku, je nyní třeba vydat [zhruba] 90 $c$ a 22 $v$. Hodnota produktu je stejně jako dříve 120, avšak výdaje teď činí 112 (90 konstantní kapitál a 22 variabilní kapitál). Zisk se tedy rovná 8 a to činí ze 112 jednu čtrnáctinu, tj. $7^1/_7$ %. Hodnota produktu, na jehož výrobu byl vynaložen kapitál 100, se tedy nyní rovná $107^1/_7$.

V jakém poměru vchází nyní $c$ a $v$ do tohoto nového kapitálu? Dříve se mělo $v:c$ jako 20:80, tj. jako 1:4; nyní se má jako 22:90 čili jako 11:45. $^1/_4 = {}^{45}/_{180}$; $^{11}/_{45} = {}^{44}/_{180}$. To znamená, že variabilní kapitál se ||583| proti konstantnímu zmenšil o $^1/_{180}$. Abychom tedy dosáhli, v souladu s předpokladem, že zdražení uhlí atd. působí *proporcionálně ve stejné míře* na obě části kapitálu, musíme dosadit 88 $c$ + 22 $v$. Hodnota produktu se totiž rovná 120; z toho se jako výdaje odečte 88 + 22 = 110. Zbývá 10 zisku. 22 : 88 = = 20 : 80. *Poměr* mezi $c$ a $v$ by zůstal *týž* jako u starého kapitálu. Poměr $v:c$ by byl stejně jako dříve 1:4. Avšak zisk 10 ze 110 se rovná $^1/_{11}$, tj. $9^1/_{11}$ %. Má-li tedy výroba pokračovat ve stejném měřítku, je nutné vložit tam, kde se dříve používalo kapitálu 100, kapitál 110 a hodnota produktu se bude stejně jako dříve rovnat $120^{70}$. Jenže pro kapitál 100 bychom dostali organické složení 80 $c$ + 20 $v$ při hodnotě produktu $109^1/_{11}$.

[*Za druhé:*] Kdyby se hodnota 80 *c* v uvedeném případě nezměnila a změnila se jen hodnota *v*, takže místo 20 *v* bychom měli 22 *v*, pak by se dřívější poměr 20:80 čili 10:40 nyní změnil na 22:80 čili 11:40. Kdyby došlo k této změně, činil by kapitál $80c + 22v$ a hodnota produktu by se rovnala 120; tudíž výdaje 102 a zisk 18, tj. $17^{33}/_{51}$ %. Avšak 22:18 má se k sobě jako $21^{29}/_{51} : 17^{33}/_{51}$. Jestliže 22 *v* tvoří kapitál, který je nutné vynaložit na mzdu, aby se uvedl do pohybu konstantní kapitál v hodnotě 80, pak je nutné vynaložit $21^{29}/_{51}$ na to, aby se uvedl do pohybu konstantní kapitál v hodnotě $78^{22}/_{51}$. Při tomto poměru by mohlo z kapitálu 100 připadnout na stroje a suroviny jen $78^{22}/_{51}$ a na mzdu by muselo připadnout $21^{29}/_{51}$, zatímco dříve připadalo 80 na suroviny atd. a pouze 20 na mzdu. Hodnota produktu se nyní rovná $117^{33}/_{51}$ a složení kapitálu: $78^{22}/_{51}c + 21^{29}/_{51}v$. Avšak $21^{29}/_{51} + 17^{33}/_{51} = 39^{11}/_{51}$. Celková přidaná práce se při dřívějším složení rovnala 40; nyní se rovná $39^{11}/_{51}$, čili je o $^{40}/_{51}$ menší. K této změně nedošlo *proto, že* se změnila hodnota konstantního kapitálu, nýbrž proto, že je třeba zpracovat menší konstantní kapitál, tj. proto, že kapitálem 100 se může uvést do pohybu o něco méně práce než dříve, i když dráže zaplacené.

Jestliže tedy změna v některém prvku nákladů — v tomto případě jde o zdražení, o zvýšení hodnoty — vyvolá změnu jen ve mzdě (nutné), nastane toto: za prvé, míra nadhodnoty klesne; za druhé, při daném kapitálu lze použít méně konstantního kapitálu, méně surovin a strojů. Absolutní masa této části kapitálu se v poměru k variabilnímu kapitálu zmenšuje, což musí za jinak *stejných* okolností vždy vyvolat zvýšení míry zisku (zůstane-li hodnota konstantního kapitálu nezměněna). *Masa* konstantního kapitálu se zmenší, ačkoli jeho *hodnota* zůstane *stejná*. Avšak *míra nadhodnoty* a sama *nadhodnota* se snižuje, protože při klesající míře nadhodnoty nestoupá počet zaměstnaných dělníků. Míra nadhodnoty — nadpráce — klesá víc než míra poměru mezi variabilním a konstantním kapitálem. Aby se uvedla do pohybu *stejná masa konstantního kapitálu*, musí se totiž zaměstnat *stejný počet dělníků* jako dříve, tj. musí se použít téhož absolutního množství práce. Jenže z tohoto absolutního množství práce připadá víc na nutnou práci a méně na

nadpráci. *Totéž množství práce* se tedy musí dráž zaplatit. *Týž* kapitál — například 100 — může tedy vynaložit méně na konstantní kapitál, protože musí vynaložit víc na variabilní kapitál, aby uvedl do pohybu menší konstantní kapitál. Pokles míry nadhodnoty tu nesouvisí se zvětšením absolutního množství práce, jehož určitý kapitál používá, čili se zvětšením počtu dělníků, jež zaměstnává. Sama nadhodnota tu tedy nemůže vzrůstat, když míra nadhodnoty klesá.

Zůstane-li tedy organické složení kapitálu nezměněno — pokud jeho součásti zkoumáme v materiální podobě, jako užitné hodnoty — není-li tedy změna tohoto složení způsobena změnou ve *způsobu výroby* uvnitř té sféry výroby, do které je kapitál vložen, nýbrž jen zvýšením *hodnoty pracovní síly*, a tudíž zvýšením nutné mzdy, což se rovná zmenšení nadpráce, čili snížení míry nadhodnoty, které v daném případě nemůže být ani úplně, ani zčásti paralyzováno zvětšením počtu dělníků zaměstnaných kapitálem dané velikosti — například 100—, vyplývá pokles míry zisku prostě z poklesu samé nadhodnoty. Stejná příčina pak způsobuje změnu v organickém složení kapitálu. Tato změna vyplývá — při nezměněném způsobu výroby a při nezměněném poměru mezi použitými masami bezprostřední a akumulované práce — jen z toho, že se změnila *hodnota* (*proporcionální hodnota*) *použitých mas* bezprostřední a akumulované práce. Týž kapitál používá || 584| méně bezprostřední práce v témž poměru, v němž používá méně konstantního kapitálu, avšak za toto menší množství práce platí víc. Může tedy používat jen méně konstantního kapitálu, protože menší množství práce, které uvádí do pohybu tento menší konstantní kapitál, absorbuje větší část celkového kapitálu. Aby uvedl do pohybu 78 jednotek konstantního kapitálu, musí nyní kapitalista vynaložit na variabilní kapitál například 22 jednotek, zatímco dříve stačilo 20 *v*, aby uvedlo do pohybu 80 *c*.

To je tedy případ, kdy se zdražení produktu podřízeného pozemkovému vlastnictví dotýká jen mzdy. Při zlevnění tohoto produktu by nastal opačný případ.

Vezměme však výše předpokládaný případ. Dejme tomu, že zdražení zemědělského produktu postihuje konstantní i variabilní

kapitál *proporcionálně ve stejné míře*. Zde tedy podle předpokladu nenastává žádná změna v *organickém složení kapitálu*. Za prvé, není tu *změna ve způsobu výroby*. Totéž absolutní množství bezprostřední práce uvádí do pohybu stejné množství *akumulované práce* jako dříve. Poměr mezi těmito masami práce zůstává stejný jako dříve. Za druhé, není tu *změna v hodnotovém poměru* mezi akumulovanou a bezprostřední prací. Jestliže hodnota jedné z nich stoupá anebo klesá, mění se v témž *poměru* i hodnota druhé, takže poměr mezi nimi zůstává nezměněný. Předtím jsme však měli $80\,c + 20\,v$, *hodnota produktu* se rovnala 120. Nyní máme $88\,c + 22\,v$, hodnota produktu se rovná [rovněž] 120. To dává 10 na 110 čili $9^1/_{11}$ % zisku. Pro kapitál $80\,c + 20\,v$ činí tedy hodnota produktu $109^1/_{11}$.

Dříve jsme měli:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra zisku | Míra nadhodnoty |
|---|---|---|---|---|
| 80 | 20 | 20 | 20 % | 100 % |

Nyní máme:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra zisku | Míra nadhodnoty |
|---|---|---|---|---|
| 80 | 20 | $9^1/_{11}$ | $9^1/_{11}$% | $45^5/_{11}$ % |

$80\,c$ tu představuje menší množství surovin atd., $20\,v$ v témž poměru méně absolutní práce. Suroviny atd. se zdražily; množství surovin atd. koupených za 80 se proto zmenšilo, vyžaduje tudíž, protože *způsob výroby* zůstal *beze změny*, méně bezprostřední práce. Avšak toto menší množství bezprostřední práce stojí tolik, kolik předtím stálo větší množství bezprostřední práce, a zdražilo se přesně v téže míře — a tudíž se i zmenšilo v téže míře — jako suroviny atd. Kdyby se tedy nadhodnota nezměnila, klesla by míra zisku v téže míře, v níž se zdražily suroviny atd., v níž se změnil poměr hodnoty variabilního kapitálu k hodnotě konstantního kapitálu. Míra nadhodnoty však nezůstala stejná jako dříve, nýbrž změnila se v témž poměru, v jakém vzrostla hodnota variabilního kapitálu.

Vezměme [konkrétní] příklad.

Hodnota libry bavlny stoupla z 1 šilinku na 2 šilinky. Za 80 liber št. (předpokládejme zde, že stroje atd. se rovnají nule) se dříve mohlo koupit 1600 liber bavlny. Nyní se za 80 liber št. může koupit už jen 800 liber bavlny. Na upředení 1600 liber bavlny se dříve muselo vydat na mzdu 20 liber št., což odpovídá, řekněme, 20 dělníkům. Na upředení 800 liber je třeba jen 10 dělníků, protože způsob výroby zůstal *nezměněn*. Těchto 10 dělníků by dříve stálo 10 liber št., nyní stojí 20 liber št., právě tak jako 800 liber bavlny by předtím stálo 40 liber št. a nyní stojí 80 liber št. Dejme tomu, že zisk byl dříve 20 %. Předpokládáme tedy toto:

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| I | 80 liber št. = = 1600 liber bavlny | 20 liber št. = 20 dělníků | 20 liber št. | 100 % | 20 % | 1600 liber příze | 1 šil. 6 pencí |
| II | 80 liber št. = = 800 liber bavlny | 20 liber št. = 10 dělníků | 10 liber št. | 50 % | 10 % | 800 liber příze | 2 šil. 9 pencí |

Rovná-li se totiž nadhodnota, kterou vytvoří 20 dělníků, 20 librám št., pak nadhodnota, kterou vytvoří 10 dělníků, se rovná 10 librám št.; aby byla vyrobena, musí se však stejně jako dříve zaplatit 20 liber št., zatímco za dřívějších podmínek se platilo jen 10 liber št. Hodnota produktu, || 585| libry příze, se zde musí v každém případě zvýšit, protože produkt obsahuje víc práce, akumulované práce (v bavlně, která vchází do libry příze) i bezprostřední práce.

Kdyby se zvýšila jen hodnota bavlny a mzda zůstala stejná, bylo by k upředení 800 liber bavlny zapotřebí stejně jako dříve jen 10 dělníků. Avšak těchto 10 dělníků by stálo také jen 10 liber št. Tudíž nadhodnota 10 liber št. by stejně jako dříve představovala míru nadhodnoty 100 %. K upředení 800 liber bavlny je třeba 10 dělníků,

na něž se vydává kapitál 10 liber št. Celkový vynaložený kapitál se tedy rovná 90 librám št. Přitom se stále předpokládá, že na 80 liber bavlny připadá 1 dělník. Tudíž na 800 liber připadá 10 dělníků a na 1600 liber 20 dělníků. Kolik liber bavlny by tedy nyní mohl upříst celkový kapitál 100 liber št.? Za $88^8/_9$ libry št. by se mohla nakoupit bavlna a $11^1/_9$ libry št. by se mohlo vydat na mzdu.

Poměr by pak byl:

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| III | $88^8/_9$ libry št. = $=888^8/_9$ libry bavlny | $11^1/_9$ libry št. = $= 11^1/_9$ dělníka | $11^1/_9$ libry št. | 100 % | $11^1/_9$% | $888^8/_9$ libry příze | 2 šil. 6 pencí |

V tomto případě nedochází ke *změně v hodnotě variabilního* kapitálu a míra nadhodnoty zůstává tedy nezměněna.

V případě I má se variabilní kapitál ke konstantnímu jako $20 : 80 = 1 : 4$. V případě III má se ke konstantnímu kapitálu jako $11^1/_9 : 88^8/_9 = 1 : 8$, poklesl tedy relativně o polovinu, protože *hodnota* konstantního kapitálu se zdvojnásobila. Týž počet dělníků upřede totéž množství bavlny, avšak kapitál 100 liber št. může nyní zaměstnat už jen $11^1/_9$ dělníka, zatímco za zbývající $88^8/_9$ libry št. lze koupit jen $888^8/_9$ libry bavlny místo 1600 liber bavlny jako v případě I. *Míra nadhodnoty* zůstala táž. Přesto však v důsledku změny v hodnotě konstantního kapitálu nelze už s kapitálem 100 liber št. zaměstnat dřívější počet dělníků; poměr mezi variabilním a konstantním kapitálem se změnil. V důsledku toho klesne masa nadhodnoty a tím i zisk, protože tato nadhodnota se počítá stejně jako dříve na týž výdaj kapitálu. V prvním případě představoval variabilní kapitál (rovnající se 20 librám št.) $^1/_4$ konstantního (20:80) a $^1/_5$ celkového kapitálu. Nyní představuje už jen $^1/_8$ konstantního kapitálu ($11^1/_9 : 88^8/_9$) a $^1/_9$ ($11^1/_4$ libry št.) ze 100 liber št., z celkového kapitálu. Avšak 100 % ze $^{100}/_5$ čili z 20 se rovná 20, a 100 % ze $^{100}/_9$ čili z $11^1/_9$

libry št. je jen $11^1/_9$ libry št. Při nezměněné mzdě čili nezměněné hodnotě variabilního kapitálu se tu absolutní velikost variabilního kapitálu zmenšuje, protože se zvýšila *hodnota konstantního kapitálu.* Proto klesá procentní podíl variabilního kapitálu a s ním i sama nadhodnota, její absolutní velikost, a tudíž i míra zisku.

*Změna* [v daném případě zvýšení] *hodnoty konstantního kapitálu* při *nezměněné hodnotě variabilního kapitálu* a *nezměněném způsobu výroby* (tudíž při témž poměru mezi použitými masami práce, surovin a strojů) vyvolává tutéž změnu ve složení kapitálu, jako kdyby se *hodnota konstantního kapitálu* nezměnila, ale použila se *větší masa* [konstantního] kapitálu nezměněné hodnoty (a *tudíž* i *větší suma hodnoty* tohoto kapitálu) ve srovnání s kapitálem vynaloženým na práci. Nutným důsledkem toho je pokles zisku. (Jestliže hodnota konstantního kapitálu klesne, bude tomu naopak.)

Naproti tomu *změna v hodnotě variabilního kapitálu* (v daném případě vzestup) zvětšuje *variabilní kapitál* v poměru ke *konstantnímu,* tedy i procentní podíl variabilního kapitálu čili proporcionální podíl, který tvoří v celkovém kapitálu. Přesto *tu míra zisku* nestoupá, ale *klesá.* Je tomu tak proto, že *způsob výroby* zůstal *beze změny.* Používá se stejně jako dříve stejné masy živé práce, aby se totéž množství suroviny, strojů atd. přeměnilo v produkt. Zde, stejně jako ve výše uvedeném případě, se může s týmž kapitálem, se 100 [librami št.], || 586| uvést do pohybu jen menší celková masa bezprostřední a akumulované práce, ale tato menší masa práce stojí víc. Nutná mzda stoupla. Větší část tohoto menšího množství práce nahrazuje nutnou práci, a tudíž menší část představuje nadpráci. Míra nadhodnoty klesla a zároveň s tím se zmenšil počet dělníků čili celkové množství práce ovládané týmž kapitálem. Variabilní kapitál se v poměru ke konstantnímu kapitálu, a proto i v poměru k celkovému kapitálu, zvětšil, ačkoli *masa* vynaložené *práce* se v poměru k mase konstantního kapitálu zmenšila. Proto nadhodnota klesá a s ní i míra zisku. Předtím klesla míra zisku proto, že při *nezměněné míře nadhodnoty se zmenšil* variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu a tím i k celkovému kapitálu; jinými slovy, nadhodnota klesla proto, že při *nezměněné míře nadhodnoty* se zmenšil počet dělníků, klesl její násobitel. Tentokrát klesá míra zisku proto,

že *vzrůstá* variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu, a tudíž i v poměru k celkovému kapitálu; ale tento vzrůst variabilního kapitálu je doprovázen zmenšováním masy použité práce (práce použité *týmž* kapitálem); jinými slovy, nadhodnota zde klesá proto, že *pokles* její *míry* je spojen se zmenšením množství použité práce. *Zaplacená* práce se v poměru ke konstantnímu kapitálu zvětšila, avšak celkové množství použité práce se zmenšilo.

Tyto změny v hodnotě působí tedy vždy na samu nadhodnotu, jejíž absolutní masa se v obou případech zmenšuje, protože se zmenšuje jeden z jejích dvou faktorů nebo se zmenšují oba tyto faktory zároveň; v jednom případě se zmenšuje proto, že se při stejné míře nadhodnoty zmenšuje počet dělníků, v druhém případě se zmenšuje proto, že se zmenšuje jak míra nadhodnoty, tak počet dělníků zaměstnaných na 100 jednotek kapitálu.

Konečně přicházíme k případu II, kde změna v hodnotě zemědělského produktu působí *proporcionálně ve stejné míře* na obě části kapitálu a kde tedy tato *změna hodnoty* není doprovázena změnou v organickém složení kapitálu.

Hodnoty libry příze se v tomto případě (viz str. 584*) zvyšuje z 1 šilinku 6 pencí na 2 šilinky 9 pencí, protože nyní je produktem většího množství pracovní doby než dříve. Obsahuje sice *právě tolik bezprostřední* práce jako předtím (i když více zaplacené a méně nezaplacené), ale více akumulované práce. Změna v hodnotě bavlny z 1 šilinku na 2 šilinky vede k tomu, že do hodnoty libry příze vcházejí nyní místo 1 šilinku 2 šilinky.

Příklad II na str. 584 není však sestaven správně. Měli jsme:

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| I | 80 liber št. = 1600 liber bavlny | 20 liber št. = =20 dělníků | 20 liber št. | 100 % | 20 % | 1600 liber příze | 1 šil. 6 pencí |

* Viz tento svazek, str. 291. *(Pozn. red.)*

Práce 20 dělníků se zračí ve 40 librách št. Polovina z toho je nezaplacená práce, tudíž nadhodnota je 20 liber št. Podle tohoto poměru vytvoří 10 dělníků [hodnotu] 20 liber št., z níž 10 liber št. bude tvořit mzdu a 10 liber št. nadhodnotu.

Kdyby se tedy hodnota pracovní síly zvýšila v témž poměru jako hodnota suroviny, tj. kdyby se zdvojnásobila, rovnala by se 20 librám št. pro 10 dělníků, podobně jako se předtím rovnala 20 librám št. pro 20 dělníků. V tomto případě by neexistovala žádná nadpráce. Jestliže se totiž hodnota, kterou vytvoří 20 dělníků, rovná v peněžním vyjádření 40 librám št., rovná se hodnota, kterou vytvoří 10 dělníků, v peněžním vyjádření 20 librám št. [tj. v případě II hodnotě celého variabilního kapitálu]. To není možné. V takovém případě by zmizela základna kapitalistické výroby.

Protože však změna v hodnotě konstantního a variabilního kapitálu má být *stejná* (proporcionálně), musíme tento případ sestavit jinak. Tedy dejme tomu, že hodnota bavlny se zvýší o $^1/_3$; za 80 liber št. lze nyní koupit 1200 liber bavlny, zatímco dříve za ně bylo možno koupit 1600 liber bavlny. Dříve se 1 libra št. rovnala 20 librám bavlny čili 1 libra bavlny se rovnala $^1/_{20}$ libry št., tj. 1 šilinku. Nyní se 1 libra št. rovná 15 librám bavlny, čili 1 libra se rovná $^1/_{15}$ libry št., tj. $1^1/_3$ šilinku čili 1 šilinku 4 pencím. Dříve stál 1 dělník 1 libru št., nyní stojí $1^1/_3$ libry št. čili 1 libru $6^2/_3$ šilinku, tj. 1 libru št. 6 šilinků 8 pencí. U 15 dělníků to je 20 liber št. (15 liber št. + $^{15}/_3$ libry št.). || 587 | Protože 20 dělníků vyrobí hodnotu 40 liber št., vyrobí 15 dělníků hodnotu 30 liber št. Z této hodnoty tvoří nyní 20 liber št. jejich mzdu a 10 liber št. se rovná nadhodnotě neboli nezaplacené práci.

Máme tedy:

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| IV | 80 liber št. = = 1200 liber bavlny | 20 liber št. = 15 dělníků | 10 liber št. | 50 % | 10 % | 1200 liber příze | 1 šil. 10 pencí |

V tomto 1 šilinku 10 pencích je obsažen 1 šilink 4 pence za bavlnu a 6 pencí za práci.

Produkt se zdražil, protože bavlna je o $^1/_3$ dražší. Avšak produkt se nezdražil o $^1/_3$. Dříve, v případě I, se rovnal 18 pencím; kdyby se tedy zdražil o $^1/_3$, stál by nyní 18 + 6 = 24 pencí, stojí však jen 22 pencí. Dříve bylo v 1600 librách příze obsaženo za 40 liber št. práce, tj. v 1 libře příze bylo obsaženo za $^1/_{40}$ libry št. čili za $^{20}/_{40}$ šilinku čili za $^1/_2$ šilinku, tj. za 6 pencí práce. Nyní je v 1200 librách příze obsaženo za 30 liber št. práce, tj. v 1 libře příze za $^1/_{40}$ libry št. čili za $^1/_2$ šilinku, tj. za 6 pencí. Ačkoli práce se zdražila stejnou měrou jako surovina, zůstalo množství bezprostřední práce, které je obsaženo v 1 libře příze, *stejné*, i když je nyní v tomto množství více zaplacené a méně nezaplacené práce. Proto tato změna v hodnotě mzdy nemění nic na hodnotě libry příze, produktu. Na práci tu připadá stejně jako dříve jen 6 pencí, zatímco na bavlnu připadá nyní 1 šilink 4 pence místo 1 šilinku, jak tomu bylo dříve. Prodává-li se tedy zboží *za svou hodnotu*, změna v hodnotě mzdy nemůže vůbec vyvolat změnu v ceně produktu. Jenže dříve připadaly ze 6 pencí 3 pence na mzdu a 3 pence na nadhodnotu. Nyní připadají ze 6 pencí 4 pence na mzdu a 2 pence na nadhodnotu. Skutečně, 3 pence mzdy na 1 libru příze činí u 1600 liber příze 3× 1600 pencí, tj. 20 liber št., a 4 pence na 1 libru příze činí u 1200 liber příze 4 × × 1200 pencí, tj. 20 liber št. Avšak 3 pence za 15 pencí (1 šilink bavlna plus 3 pence mzdy) dávají v prvním případě $^1/_5$ zisku, tj. 20 %. Naproti tomu 2 pence z 20 pencí (16 pencí bavlna plus 4 pence mzdy) dávají $^1/_{10}$ čili 10 % zisku.

Kdyby v uvedeném příkladě cena bavlny zůstala stejná, měli bychom: Protože způsob výroby zůstává ve všech příkladech *stejný*, spřede 1 dělník 80 liber bavlny a 1 libra bavlny se bude opět rovnat 1 šilinku.

Nyní se kapitál rozpadá takto: (Viz tabulku na str. 297.)

Tento výpočet není možný, protože spřede-li 1 dělník 80 liber [bavlny], spřede 20 dělníků 1600 liber, a ne $1466^2/_3$ libry, neboť se předpokládá, že *způsob výroby* zůstal *stejný*. Rozdílná odměna, kterou dělník dostane, nemůže na tomto faktu nic změnit. Příklad musí být tedy sestaven jinak.

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|
| $73^{1}/_{3}$ libry št. = $=1466^{2}/_{3}$ libry bavlny | $26^{2}/_{3}$ libry št. (20 dělníků) | $13^{1}/_{3}$ libry št. | 50 % | $13^{1}/_{3}$ % | $1466^{2}/_{3}$ libry [příze] | $1^{6}/_{11}$ šilinku |

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| II | 75 liber št. = =1500 liber bavlny | 25 liber št. ($18^{3}/_{4}$ dělníků) | $12^{1}/_{2}$ libry št. | 50 % | $12^{1}/_{2}$ % | 1500 liber příze | 1 šil. 6 pencí |

Z těchto 6 pencí připadají na mzdu 4 pence a na zisk 2 pence. 2 pence z 16 pencí [1 šilink bavlna plus 4 pence mzda] dávají $^{1}/_{8}$, tj. $12^{1}/_{2}$ %.

A konečně kdyby zůstala hodnota variabilního kapitálu beze změny (1 dělník = 1 libře št.), zatímco by se hodnota konstantního kapitálu změnila, takže 1 libra bavlny by nestála 1 šilink, ale 1 šilink 4 pence čili 16 pencí, měli bychom:

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| III | $84^{4}/_{19}$ libry št. = $=1263^{3}/_{19}$ libry bavlny | $15^{15}/_{19}$ libry št. ($=15^{15}/_{19}$ dělníků) | $15^{15}/_{19}$ libry št. | 100 % | $15^{15}/_{19}$ % | $1263^{3}/_{19}$ libry [příze] | 1 šil. 10 pencí |

|| 588 | Zisk by se rovnal 3 pencím. To je z 19 pencí přesně $15^{15}/_{19}\%$.

Sestavme si nyní všechny čtyři případy vedle sebe, počínaje I, kde ještě nenastala změna hodnoty.

| | Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Produkt | Cena libry příze | Zisk |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| I | 80 liber št. = =1600 liber bavlny | 20 liber št. = =20 dělníků | 20 liber št. | 100 % | 20 % | 1600 liber příze | 1 šil. 6 p. | 3 pence |
| II | 75 liber št. = =1500 liber bavlny | 25 liber št. = = $18^{3}/_{4}$ dělníka | $12^{1}/_{2}$ libry št. | 50 % | $12^{1}/_{2}$ % | 1500 liber příze | 1 šil. 6 p. | 2 pence |
| III | $84^{4}/_{19}$ libry št. = $=1263^{3}/_{19}$ libry [bavlny] | $15^{15}/_{19}$ libry št. = = $15^{15}/_{19}$ dělníka | $15^{15}/_{19}$ libry št. | 100 % | $15^{15}/_{19}$ % | $1263^{3}/_{19}$ libry příze | 1 šil. 10 p. | 3 pence |
| IV | 80 liber št. = =1200 liber [bavlny] | 20 liber št. = =15 dělníků | 10 liber št. | 50 % | 10 % | 1200 liber příze | 1 šil. 10 p. | 2 pence |

Cena produktu se mění ve III a IV, protože se změnila hodnota konstantního kapitálu. Naproti tomu změna v hodnotě variabilního kapitálu nevede k žádné změně v ceně [produktu], protože absolutní množství bezprostřední práce se nemění, ale jen se různě rozděluje na nutnou práci a nadpráci.

Jak je tomu nyní v případě IV, kde se změna v hodnotě dotkla *proporcionálně ve stejné míře* konstantního i variabilního kapitálu a kde hodnota obou vzrostla o $^{1}/_{3}$?

Kdyby se zvýšila jen mzda (případ II), klesl by zisk z 20 % na $12^{1}/_{2}$, tj. o $7^{1}/_{2}$ %. Kdyby se zvýšil jen konstantní kapitál (případ III), klesl by zisk z 20 % na $15^{15}/_{19}$ %, tj. o $4^{4}/_{19}$ %. Protože v případě IV se zvyšují stejnou měrou mzda i hodnota konstantního kapitálu, klesá zisk z 20 % na 10 %, tj. o 10 %. Ale proč neklesá o $7^{1}/_{2} + 4^{4}/_{19}$, tj. o $11^{27}/_{38}$, což je *suma* rozdílů II a III? Je ještě třeba vysvětlit si těchto $1^{27}/_{38}$; podle toho neměl zisk klesnout (v případě IV) na 10 % nýbrž na $8^{11}/_{38}$ %. Masa zisku je určena sumou nadhodnoty a tato suma je při dané míře nadpráce určena *počtem* dělníků. V případě I máme 20 dělníků a polovina jejich pracovní doby není zaplacena. V případě II představuje nezaplacenou práci jen $^{1}/_{3}$ celkové práce, odtud pokles míry nadhodnoty; kromě toho se používá o $1^{1}/_{4}$ dělníků méně, je tu tedy i pokles *počtu* dělníků čili zmenšení celkové práce. V případě III je míra nadhodnoty opět stejná jako v případě I, polovina pracovního dne není zaplacena, avšak v důsledku zvýšení hodnoty konstantního kapitálu se počet dělníků zmenšuje z 20 na $15^{15}/_{19}$, čili o $4^{4}/_{19}$. V případě IV se počet dělníků zmenšuje (po tom, co i míra nadhodnoty opět poklesla tak hluboko jako v případě II, tj. na $^{1}/_{3}$ pracovního dne) o 5 dělníků, tj. z 20 na 15. Ve srovnání s případem I se počet dělníků v případě IV zmenšuje o 5, ve srovnání s případem II se snižuje o $3^{3}/_{4}$ a ve srovnání s případem III o $^{15}/_{19}$; avšak ve srovnání s případem I se nesnižuje o $1^{1}/_{4} + 4^{4}/_{19}$, tj. o $5^{35}/_{76}$. Jinak by se počet zaměstnaných dělníků v případě IV rovnal $14^{41}/_{76}$.

Z toho vyplývá: *změny v hodnotě* zboží, která vcházejí do konstantního nebo variabilního kapitálu, nevyvolávají — při *nezměněném způsobu výroby* čili při *nezměněném hmotném složení kapitálu* (tj. při nezměněném poměru mezi použitou bezprostřední a akumulovanou prací) — *žádnou* změnu v organickém složení kapitálu, jestliže se *proporcionálně ve stejné míře* dotýkají variabilního i konstantního kapitálu, jako je tomu v případě IV (kde se například bavlna zdražuje ve stejné míře jako pšenice, kterou spotřebovávají dělníci). Míra zisku zde klesá (při rostoucí hodnotě konstantního a variabilního kapitálu) za prvé proto, že v důsledku zvýšení mzdy klesá míra nadhodnoty, a za druhé proto, že se snižuje *počet* dělníků.

Změna hodnoty — dotkne-li se jen konstantního nebo jen

variabilního kapitálu — působí jako změna v organickém složení kapitálu a vyvolává stejnou změnu v *hodnotovém poměru* součástí kapitálu, ačkoli způsob výroby se nemění. Dotkne-li se změna hodnoty jen variabilního kapitálu, zvětší se variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu || 589 | i k celkovému kapitálu. Přitom se však v tomto případě zmenší nejen míra nadhodnoty, ale i počet zaměstnaných dělníků. Proto se v tomto případě (případě II) použije i méně konstantního kapitálu (jehož hodnota zůstane nezměněna).

Dotkne-li se změna hodnoty jen konstantního kapitálu, variabilní kapitál se zmenší v poměru ke konstantnímu kapitálu i k celkovému kapitálu. Ačkoli míra nadhodnoty zůstává nezměněna, masa nadhodnoty se zmenší, protože klesne *počet* zaměstnaných dělníků (případ III).

Konečně se může stát, že změna hodnoty se dotkne jak konstantního tak i variabilního kapitálu, ale v *nestejné* proporci. Tento případ stačí subsumovat pod případy uvedené výše. Například dejme tomu, že změna hodnoty se projeví u konstantního a variabilního kapitálu tak, že hodnota prvního se zvýší o 10 % a hodnota druhého o 5 %. Pak by nastal, pokud se zvýší oba o 5 % (jeden o 5 + 5, druhý o 5) případ IV. Pokud by se však konstantní kapitál kromě toho změnil o dalších 5 %, nastal by případ III.

Ve výše uvedených případech jsme předpokládali jen vzestup hodnoty. Při poklesu dochází k opačným účinkům. Například při přechodu od případu IV k případu I bylo by třeba zkoumat případ, kdy pokles hodnoty působí *proporcionálně ve stejné míře* na obě součásti kapitálu. Pro ilustraci účinků, které vyvolá pokles hodnoty jen jedné součásti kapitálu, bylo by třeba příslušně pozměnit případy II a III. | 589 ||

*

|| 600 | K tomu, co jsem o vlivu změny hodnoty [surovin a životních prostředků] na organické složení kapitálu uvedl výše, poznamenávám ještě toto: u kapitálů v *různých odvětvích výroby*, je-li jinak jejich hmotné složení stejné, může tedy vyšší *hodnota* použi-

tých strojů nebo materiálů způsobit rozdíl [v jejich organickém složení]. Kdyby například bavlnářský, hedvábnický, lnářský a vlnařský průmysl měly úplně stejné hmotné složení [kapitálu], pak by už sám rozdíl v hodnotě používaných materiálů způsobil, že by příslušné kapitály měly různé organické složení. | 600 ||

### [d) ZMĚNY CELKOVÉ RENTY V ZÁVISLOSTI NA ZMĚNĚ TRŽNÍ HODNOTY]

|| 589 | Vraťme se k tabulce *A*. Jak jsme viděli, předpoklad, že míra zisku 10 % vznikla v důsledku poklesu zisku (protože zpočátku, když se obdělávala jen půda kategorie III, byla míra zisku vyšší, později, když se začala obdělávat půda kategorie II, klesla níž, než když se obdělávala jen půda kategorie III, avšak stále ještě převyšovala 10 %), je možná správný, zejména v tom případě, jestliže tu skutečně byla sestupná linie; tento předpoklad však vůbec nevyplývá z rozdílu rent, z pouhé existence diferenciálních rent. Při vzestupné linii tento rozdíl rent naopak předpokládá, že míra zisku se po celou dobu nemění.

*Tabulka B*. Zde, jak již bylo vyloženo výše, konkurence kategorií III a IV nutí kategorii II, aby stáhla polovinu svého kapitálu. Při sestupné linii by se to jevilo naopak tak, že je třeba dodatečná nabídka jen $32^{1}/_{2}$ tuny, a že je tudíž třeba do kategorie II vložit jen kapitál 50 liber št.

Nejzajímavější na této tabulce je však toto: dříve se vkládalo 300 liber št. kapitálu, ale teď jen 250 liber št., tj. o $^{1}/_{6}$ méně. Množství produktů však zůstalo stejné — 200 tun. Produktivita práce se tedy zvýšila a hodnota jednotlivého zboží se snížila. Právě tak se snížila i *celková hodnota* zboží — ze 400 liber št. na $369^{3}/_{13}$ liber št. Tržní hodnota tuny se ve srovnání s *A* snížila z 2 liber št. na 1 libru št. $16^{12}/_{13}$ šilinku, protože novou tržní hodnotu určuje *individuální hodnota* produktu kategorie II, a ne vyšší individuální hodnota produktu kategorie I, jak tomu bylo dříve. Přes všechny tyto okolnosti — zmenšení vloženého kapitálu, zmenšení celkové hodnoty produktu při nezměněné mase výroby, pokles tržní hodnoty, využívání úrodnějších kategorií — se renta kategorie *B* ve srovnání

s *A* absolutně zvýšila o $24^{3}/_{13}$ libry št. ($94^{3}/_{13}$ proti 70). Podíváme-li se, jak se na zvýšení celkové renty podílejí jednotlivé kategorie, zjistíme, že v kategorii II zůstala absolutní renta co do své míry stejná, protože 5 liber št. z 50 liber št. je 10 %, avšak její *masa* se zmenšila o polovinu, z 10 liber št. na 5 liber št., protože kapitál vložený do II *B* se zmenšil o polovinu, ze 100 liber št. na 50 liber št. Místo zvětšení sumy renty došlo v kategorii II *B* k jejímu zmenšení o 5 liber št. Dále, v kategorii II *B* úplně odpadla diferenciální renta, protože tržní hodnota se nyní rovná individuální hodnotě produktu kategorie II. Z toho vyplývá další zmenšení celkové sumy renty o 10 liber št. Celkové zmenšení renty u kategorie II se tedy rovná 15 librám št.

V kategorii III je suma absolutní renty stejná, ale v důsledku snížení tržní hodnoty produktu zmenšila se i jeho diferenciální hodnota, a tím i diferenciální renta. Činila 30 liber št. Nyní činí už jen $18^{6}/_{13}$ libry št., tj. o $11^{7}/_{13}$ libry št. méně. V kategoriích II a III dohromady klesla tedy renta o $26^{7}/_{13}$ libry št. Zbývá nám tedy vysvětlit vzestup celkové sumy renty nikoli o $24^{3}/_{13}$ št., jak se to zdá na první pohled, nýbrž o $50^{10}/_{13}$ libry št. Dále však v *B* ve srovnání s *A* absolutní renta I *A* odpadla zároveň se samou kategorií I. To znamená další snížení celkové sumy renty o 10 liber št. A tak je summa summarum zapotřebí vypořádat se s $60^{10}/_{13}$ libry št. To je však celková suma renty nové kategorie IV *B*. Vzestup celkové sumy renty v *B* lze tedy vysvětlit rentou kategorie IV *B*. Absolutní renta kategorie IV *B*, stejně jako všech ostatních kategorií, se rovná 10 librám št. Diferenciální renta $50^{10}/_{13}$ libry št. vyplývá však || 590 | z toho, že diferenciální hodnota produktu kategorie IV činí $10^{470}/_{481}$ šilinku na tunu a je ji třeba násobit $92^{1}/_{2}$, protože to je počet tun této kategorie. Úrodnost kategorií II a III zůstala nezměněna; nejméně úrodná kategorie je úplně odstraněna, a přesto celková suma renty stoupá, protože diferenciální renta samé kategorie IV je v důsledku relativně větší produktivnosti této kategorie větší, než byla celková diferenciální renta *A*. Diferenciální renta nezávisí na absolutní produktivnosti obdělávaných kategorií, protože $^{1}/_{2}$ II, III, IV [*B*] jsou úrodnější než I, II, III [*A*], a přesto je diferenciální renta z $^{1}/_{2}$ II, III, IV [*B*] větší, než byla v I, II, III [*A*]. Je tomu tak proto, že

největší část dodávaného produktu — $92^1/_2$ tuny — dodává taková kategorie, u níž je diferenciální hodnota větší, než byla v kterékoli kategorii I, II, III v tabulce *A*. Je-li diferenciální hodnota některé kategorie *dána*, závisí ovšem absolutní suma její diferenciální renty na množství produktů této kategorie. Ale samo toto *množství* se už bere v úvahu při výpočtu a zkoumání tvorby diferenciální hodnoty. Protože kategorie IV vyrábí s kapitálem 100 liber št. $92^1/_2$ tuny — o nic víc ani méně — činí její diferenciální hodnota v tabulce *B*, kde se tržní hodnota rovná 1 libře št. $16^{12}/_{13}$ šilinku za tunu, $10^{470}/_{481}$ šilinku za tunu.

Celá suma renty v tabulce *A* činí 70 liber št. z kapitálu 300 liber št., tj. $23^1/_3$ %. Naproti tomu v tabulce *B*, vynecháme-li $^8/_{13}$, činí 94 z 250, tj. $37^3/_5$ %.

*Tabulka C.* Zde se předpokládá, že poté, co přistoupila kategorie IV a tržní hodnotu začala určovat kategorie II, poptávka nezůstane stejná jako v tabulce *B*, nýbrž s poklesem ceny vzroste, takže trh absorbuje celé dodatečné množství $92^1/_2$ tuny dodávané kategorií IV. Při ceně 2 libry št. za tunu by trh pohltil jen 200 tun; při ceně $1^{11}/_{13}$ libry št. poptávka vzroste na $292^1/_2$ tuny. Bylo by nesprávné předpokládat, že hranice trhu zůstanou při ceně $1^{11}/_{13}$ libry št. za tunu nutně tytéž jako při ceně 2 liber št. za tunu. Naopak, s poklesem ceny se trh do určité míry rozšíří — dokonce i u tak všeobecného životního prostředku, jakým je pšenice.

To je jediná věc, kterou chceme u tabulky *C především* zdůraznit.

*Tabulka D.* Zde se předpokládá, že trh absorbuje $292^1/_2$ tuny jedině tehdy, jestliže tržní hodnota klesne na $1^5/_6$ libry št., což je *cena nákladů* tuny v kategorii I, která tudíž nenese žádnou rentu, ale jen obvyklý zisk 10 %. To je případ, který Ricardo pokládá za normální a u kterého se tedy musíme zdržet déle.

Zde se, stejně jako v dosavadních tabulkách, zpočátku předpokládá vzestupná linie; později rozebereme týž proces při sestupné linii.

Kdyby kategorie II, III a IV dodávaly jen dodatečnou nabídku 140 tun, tj. dodatečnou nabídku, kterou trh absorbuje při ceně 2 liber št. za tunu, kategorie I by i nadále určovala tržní hodnotu.

Ale tak tomu není. Na trhu je ještě přebytek $92^1/_2$ tuny, vyrobený

kategorií IV. Kdyby to byla přebytečná výroba, která absolutně převyšuje potřeby trhu, byla by kategorie I z trhu úplně vyřazena a kategorie II by musela polovinu svého kapitálu stáhnout jako v tabulce *B*. Pak by tržní hodnotu určovala kategorie II jako v tabulce *B*. Jenže předpokládáme, že klesne-li tržní hodnota níže, bude trh moci pohltit těchto $92^1/_2$ tuny. Jak bude tedy tento proces probíhat? Kategorie IV, III a $^1/_2$ II absolutně ovládají trh. To znamená, že kdyby trh mohl pohltit absolutně jen 200 tun, vyřadily by tyto kategorie kategorii I z trhu.

Vezměme si však nejdříve faktický stav. Na trhu je $292^1/_2$ tuny, zatímco dříve na něm bylo jen 200 tun. Kategorie II by prodávala svůj produkt za jeho individuální hodnotu, za $1^{11}/_{13}$ libry št., aby si zjednala místo na trhu a vytlačila z něho kategorii I, jejíž produkty mají individuální hodnotu 2 libry št. Protože však ani při této tržní hodnotě není místa pro $292^1/_2$ tuny, vyvíjí kategorie IV a III tlak na kategorii II, dokud tržní cena neklesne na $1^5/_6$ libry št.; při této ceně najdou kategorie IV, III, II a I pro svoje produkty odbyt na trhu, který při *této* ‖ 591 | tržní ceně pohltí *celý* produkt. Tímto poklesem ceny se nabídka s poptávkou vyrovnává. Jakmile dodatečná nabídka překročí hranice trhu, které má trh při staré tržní hodnotě, snaží se ovšem každá kategorie uplatnit *na* trhu celý svůj produkt tím, že vytlačuje produkt jiných kategorií. To se může stát jedině snížením ceny, a to snížením ceny na takovou úroveň, při níž *všechny* kategorie najdou odbyt. Je-li toto snížení ceny tak velké, že kategorie I, II atd. musejí prodávat zboží *pod* výrobními náklady[71], pak ovšem musejí svůj kapitál z výroby stáhnout. Ukáže-li se však, že k tomu, aby produkt byl přijatelný pro trh, nemusejí ceny klesnout tolik, může celý kapitál i nadále pracovat v dané sféře výroby při této nové tržní hodnotě.

Dále je však zřejmé, že za těchto okolností neurčují tržní hodnotu horší půdy I a II, nýbrž lepší půdy III a IV, a že tudíž renta z *lepších druhů půdy* určuje také rentu z horších půd, jak to u tohoto případu správně pochopil *Storch*.

Kategorie IV prodává za cenu, při níž může protlačit na trh celý svůj produkt a paralyzovat všechen tlak jiných kategorií. Tato cena je $1^5/_6$ libry št. Kdyby kategorie IV prodávala dráž,

hranice trhu by se zúžily a proces vzájemného vytlačování by začal znovu.

Kategorie I určuje tržní hodnotu jedině za předpokladu, že dodatečná nabídka kategorie II atd. představuje jen takovou dodatečnou nabídku, kterou trh pohltí za tržní hodnotu produktu kategorie I. Je-li dodatečná nabídka větší, kategorie I je úplně pasívní a svým místem na trhu vyvolává jen reakci kategorií II, III a IV, dokud se cena nesníží natolik, že na trhu bude dost místa pro celý produkt. Tu se ukáže, že při této tržní hodnotě, kterou fakticky určuje kategorie IV, platí tato kategorie kromě absolutní renty ještě diferenciální rentu $49^{7}/_{12}$ libry št., že kategorie III platí kromě absolutní renty ještě diferenciální rentu $17^{1}/_{2}$ libry št., a že kategorie II naproti tomu neplatí žádnou diferenciální rentu, ale jen část absolutní renty, $9^{1}/_{6}$ libry št. místo 10 liber št., neplatí tedy celou sumu absolutní renty. Proč? Protože nová tržní hodnota $1^{5}/_{6}$ libry št. sice převyšuje cenu nákladů [produktu kategorie II], ale je *nižší* než jeho individuální hodnota. Kdyby se *rovnala* jeho individuální hodnotě, platila by kategorie II absolutní rentu 10 liber št., která se rovná rozdílu mezi individuální hodnotou a cenou nákladů. Protože však nová tržní hodnota je nižší než individuální hodnota produktu kategorie II — faktická renta, kterou platí, se rovná rozdílu mezi tržní hodnotou a cenou nákladů, avšak tento rozdíl je menší než rozdíl mezi jeho individuální hodnotou a jeho cenou nákladů —, platí kategorie II jen část své absolutní renty, $9^{1}/_{6}$ libry št. místo 10 liber št.

⟨*Faktická renta* se rovná rozdílu mezi tržní hodnotou a cenou nákladů.⟩

*Absolutní renta* se rovná rozdílu mezi individuální hodnotou a cenou nákladů.

*Diferenciální renta* se rovná rozdílu mezi tržní hodnotou a individuální hodnotou.

*Faktická* čili *celková renta* se rovná absolutní rentě plus diferenciální rentě; jinými slovy rovná se přebytku tržní hodnoty nad individuální hodnotou plus přebytku individuální hodnoty nad cenou nákladů, tj. rovná se rozdílu mezi tržní hodnotou a cenou nákladů.

Rovná-li se tedy tržní hodnota individuální hodnotě, rovná se

diferenciální renta nule a celková renta se rovná rozdílu mezi individuální hodnotou a cenou nákladů.

Je-li tržní hodnota větší než individuální hodnota, rovná se *diferenciální renta* přebytku tržní hodnoty nad individuální hodnotou, a celková renta se rovná této diferenciální rentě plus absolutní rentě.

Je-li tržní hodnota menší než individuální hodnota, ale větší než cena nákladů, je diferenciální renta zápornou veličinou; celková renta se tedy rovná absolutní rentě plus této záporné diferenciální rentě, tj. minus přebytku individuální hodnoty nad tržní hodnotou.

Rovná-li se tržní hodnota ceně nákladů, renta se vůbec rovná nule.

Abychom to všechno mohli sestavit do rovnic, označme absolutní rentu AR, diferenciální rentu DR, celkovou rentu CR, tržní hodnotu TH, individuální hodnotu IH a cenu nákladů CN. Dostaneme pak tyto rovnice:

‖ 592 | 1. AR = IH — CN = + y

2. DR = TH — IH = x

3. CR = AR + DR = TH — IH + IH — CN = y + x = = TH — CN

Je-li TH ⟩ než IH, pak TH — IH = + x. Tudíž: DR je kladnou veličinou a CR = y + x.

Pak TH — CN = y + x. Čili TH — y — x = CN. Čili TH = = y + x + CN.

Je-li TH ⟨ než IH, pak TH — IH = — x. Tudíž DR je zápornou veličinou a CR = y — x.

Pak TH — CN = y — x. Čili TH + x = IH. Čili TH + x — — y = CN. Čili TH = y — x + CN.

Je-li TH = IH, pak DR = 0, x = 0, protože TH — IH = 0.

Tudíž v tomto případě CR = AR + DR = AR + 0 = TH — IH + IH — CN = 0 + IH — CN = IH — CN; = TH — CN = = + y.

Je-li TH = CN, pak CR čili TH — CN = 0.

Za předpokládaných okolností neplatí kategorie I rentu. Proč? Protože absolutní renta se rovná rozdílu mezi individuální hodnotou a cenou nákladů. Diferenciální renta se však rovná rozdílu mezi tržní

hodnotou a individuální hodnotou. Zde se však tržní hodnota rovná ceně nákladů produktu kategorie I. Individuální hodnota v kategorii I se rovná 2 librám št. za tunu, tržní hodnota se rovná $1^5/_6$ libry št. Diferenciální renta v kategorii I se tedy rovná $1^5/_6$ libry št. minus 2 libry št., rovná se tudíž $-1/_6$ libry št. Absolutní renta v kategorii I se však rovná 2 librám št. minus $1^5/_6$ libry št., tj. rozdílu mezi její individuální hodnotou a její cenou nákladů, tj. $+1/_6$ libry št. Protože faktická renta kategorie I se tedy rovná absolutní rentě ($+1/_6$ libry št.) plus diferenciální rentě ($-1/_6$ libry št.), rovná se $+ 1/_6$ libry št. $-1/_6$ libry št., tj. nule. Kategorie I neplatí tedy ani diferenciální rentu, ani absolutní rentu, ale jen cenu nákladů. Hodnota jejího produktu se rovná 2 librám št.; prodává se však za $1^5/_6$ libry št., tj. o $1/_{12}$ čili o $8^1/_3$ % *pod* svou hodnotou. Kategorie I nemůže prodávat dráže, protože neurčuje trh, ale trh určují v její neprospěch kategorie IV, III, II. Kategorie I může jen dodávat dodatečnou nabídku za cenu $1^5/_6$ libry št.

Tento fakt, že kategorie I neplatí rentu, vyplývá z toho, že tržní hodnota se rovná její ceně nákladů.

Tento fakt je však důsledkem:

*Za prvé, relativní neúrodnosti kategorie I.* Tato kategorie má dodat 60 dodatečných tun po $1^5/_6$ libry št. Předpokládejme, že by při kapitálu 100 liber št. nedávala pouze 60 tun, ale 64 tun, o 1 tunu méně než kategorie II. V tomto případě by stačilo vložit do kategorie I pouze $93^3/_4$ libry št. kapitálu, aby dodala 60 tun. Individuální hodnota 1 tuny z kategorie I by pak byla $1^7/_8$ libry št. čili 1 libra št. $17^1/_2$ šilinku a její cena nákladů 1 libra št. $14^3/_8$ šilinku. A protože tržní hodnota se rovná $1^5/_6$ libry št., tj. 1 libře št. $16^2/_3$ šilinku, rovnal by se rozdíl mezi cenou nákladů a tržní hodnotou $2^7/_{24}$ šilinku. To by pak při 60 tunách || 593 | dávalo rentu 6 liber št. $17^1/_2$ šilinku.

Kdyby tedy všechny okolnosti zůstaly nezměněny a kategorie I by byla o $1/_{15}$ (protože $^{60}/_{15} = 4$) úrodnější, než je, platila by ještě část absolutní renty, protože by existoval rozdíl mezi tržní hodnotou a její cenou nákladů, i když by byl menší než rozdíl mezi její individuální hodnotou a její cenou nákladů. Zde by tedy i nejhorší půda ještě nesla rentu, kdyby byla úrodnější, než je v našem případě. Kdy-

by kategorie I byla absolutně úrodnější, než je, byly by kategorie II, III a IV ve srovnání s ní *relativně méně úrodné*. Rozdíl mezi její individuální hodnotou a jejich individuálními hodnotami by byl menší. Že tedy nenese *žádnou rentu*, je způsobeno stejně tím, že sama není absolutně úrodnější, jako tím, že kategorie II, III a IV nejsou *relativně méně úrodné*.

*Avšak za druhé:* Dejme tomu, že produktivnost kategorie I je dána, a to 60 tun při kapitálu 100 liber št. Kdyby byly kategorie II, III a IV, a zvláště IV, která vstupuje na trh jako nový konkurent, nejen relativně vůči kategorii I, ale i *absolutně* méně úrodné, mohla by kategorie I poskytovat rentu, ačkoli tato renta by tvořila jen zlomek absolutní renty. Pohltí-li totiž trh $292^1/_2$ tuny po $1^5/_6$ libry št., pohltil by při vyšší tržní hodnotě než $1^5/_6$ libry št. menší počet tun, například 280 tun. Ale každá tržní hodnota, která převyšuje $1^5/_6$ libry št., tj. výrobní náklady kategorie I, poskytuje v kategorii I rentu, která se rovná tržní hodnotě minus ceně nákladů produktu kategorie I.

Lze tedy právě tak říci, že kategorie I neposkytuje rentu v důsledku absolutní úrodnosti kategorie IV, protože dokud na trhu konkurovaly pouze kategorie II a III, rentu poskytovala, a byla by ji poskytovala, i když menší, i nadále, přestože se objevila kategorie IV, tj. přes dodatečnou nabídku, kdyby kategorie IV při vynaložení kapitálu 100 liber št. nevyráběla $92^1/_2$ tuny, ale jen 80 tun.

*Za třetí:* Předpokládali jsme, že absolutní renta při vynaložení kapitálu 100 liber št. se rovná 10 librám št., tj. 10 % z kapitálu čili $^1/_{11}$ ceny nákladů, že se tedy v zemědělství hodnota produktu, vyrobeného kapitálem 100 liber št. rovná 120 librám št., z nichž 10 liber št. připadá na zisk.

Nesmíme si však myslet, že jestliže říkáme: „do zemědělství je vložen [variabilní] kapitál 100 liber št." a jestliže se 1 pracovní den rovná 1 libře št., že se tu opravdu vynakládá 100 pracovních dnů. Vůbec, jestliže se [variabilní] kapitál 100 liber št. rovná 100 pracovním dnům, pak [nově vytvořená hodnota se] nikdy [nerovná 100 pracovním dnům] ať už byl tento kapitál vložen do kteréhokoli odvětví výroby. Dejme tomu, že 1 libra št. zlata se rovná 1 pracovnímu dni o 12 hodinách, a že to je normální pracovní den. Vzniká

první otázka: jaká je míra vykořisťování práce? To znamená, kolik z těchto 12 hodin pracuje dělník pro sebe, aby reprodukoval (jako ekvivalent) svou mzdu, a kolik pracuje pro kapitalistu *zdarma?* Jak velká je tedy pracovní doba, kterou kapitalista *prodává*, aniž za ni *zaplatil*, a která je tudíž zdrojem nadhodnoty, zdrojem zvětšení kapitálu? Rovná-li se tato míra 50 %, pracuje dělník 8 hodin pro sebe a 4 hodiny zdarma pro kapitalistu. Produkt se rovná 12 hodinám, tj. 1 libře št. (protože v 1 libře št. zlata je podle předpokladu obsaženo 12 hodin pracovní doby). Z těchto 12 hodin, rovnajících se 1 libře št., 8 hodin nahrazuje kapitalistovi mzdu [kterou zaplatil dělníkovi] a 4 tvoří jeho nadhodnotu. Na mzdu $13^1/_3$ šilinku připadá tedy nadhodnota $6^2/_3$ šilinku, čili na 1 libru št. vynaloženého kapitálu připadá nadhodnota 10 šilinků a na 100 liber št. tudíž 50 liber št. V tomto případě by se hodnota zboží vyrobeného s kapitálem 100 liber št. rovnala 150 librám št. Zisk kapitalisty záleží vůbec v tom, že prodává nezaplacenou práci obsaženou v produktu. Tím, že prodá to, co nebylo zaplaceno, vzniká normální zisk.

|| 594 | Druhá otázka však zní takto: jaké je *organické složení* kapitálu? Ta část hodnoty kapitálu, která se skládá ze strojů atd. a surovin, se v produktu jen *prostě reprodukuje*, znovu se objevuje, zůstává beze změny. Tuto část kapitálu musí kapitalista zaplatit za její *hodnotu*. Vstupuje tedy do produktu jako daná, *předem existující* hodnota. Pouze za práci, kterou kapitalista používá, platí jen zčásti, ačkoli vchází do hodnoty produktu *celá* a kapitalista ji kupuje celou. Předpokládáme-li uvedenou míru vykořisťování práce, bude tedy velikost nadhodnoty u kapitálů *stejné* velikosti záviset na jejich organickém složení. Jestliže se kapitál *a* rovná 80 *c* + 20 *v*, rovná se hodnota produktu 110 a zisk se rovná 10 (ačkoli v produktu vězí 50 % nezaplacené práce). Jestliže se kapitál *b* rovná 40 *c* + 60 *v*, rovná se hodnota produktu 130 a zisk se rovná 30, ačkoli v produktu opět vězí jen 50 % nezaplacené práce. Jestliže se kapitál *c* rovná 60 *c* + 40 *v*, rovná se hodnota produktu 120 a zisk se rovná 20 %, ačkoli v něm rovněž vězí 50 % nezaplacené práce. Máme tedy u těchto tří kapitálů rovnajících se 300 zisk celkem 10 + 30 + 20 = 60. To činí na 100 v průměru 20 %. Tohoto průměrného zisku dosahuje každý z těchto kapitálů, prodává-li zboží, které vyrobil,

za 120 liber št. Kapitál *a* se složením 80 *c* + 20 *v* prodává svůj produkt o 10 liber št. *nad* jeho hodnotou, kapitál *b* se složením 40 *c* + 60 *v* prodává svůj produkt o 10 liber št. *pod* jeho hodnotou a kapitál *c* se složením 60 *c* + 40 *v* prodává svůj produkt *za* jeho hodnotu. V celkovém úhrnu se tato zboží prodávají za svou hodnotu: 120 + 120 + 120 = 360 liber št. A skutečně, hodnota produktů *a* + *b* + *c* = 110 + 130 + 120 = 360 librám št. Avšak ceny produktů jednotlivých kategorií jsou zčásti *nad*, zčásti *pod* a zčásti *na* téže úrovni jako jejich hodnoty, takže každá z těchto kategorií přináší zisk 20 %. Takto modifikované hodnoty zboží jsou jejich *ceny nákladů*, které konkurence neustále prosazuje jako střed přitažlivosti tržních cen.

U 100 liber št. vložených do zemědělství předpokládáme složení kapitálu 60 *c* + 40 *v* (což je ostatně pro *v* snad ještě příliš nízké), takže hodnota produktu se rovná 120. Avšak takováto hodnota by se rovnala *ceně nákladů* produktu průmyslu. Předpokládáme tedy v uvedeném případě, že průměrná cena produktu vyrobeného kapitálem 100 liber št. se rovná 110 librám št. Nyní řekneme: prodává-li se zemědělský produkt za svou hodnotu, jeho hodnota *převyšuje* o 10 liber št. jeho cenu nákladů. Vynáší pak rentu 10 %, a to, že zemědělský produkt se na rozdíl od ostatních produktů neprodává v důsledku *pozemkového vlastnictví* za svou *cenu nákladů*, nýbrž za svou *hodnotu*, považujeme v kapitalistické výrobě za *normální*. Rovná-li se průměrný zisk 10 %, je složení celkového kapitálu 80 *c* + 20 *v*. Předpokládáme, že zemědělský kapitál má složení 60 *c* + 40 *v*, čili že má takové složení, že se v něm vydává na mzdu — na bezprostřední práci — víc než v celkové sumě kapitálu vynaloženého v ostatních odvětvích výroby. To svědčí o *relativně nižším* stupni produktivity práce v tomto odvětví. Přesto v některých odvětvích zemědělství, například v dobytkářství, může být složení kapitálu 90 *c* + 10 *v*, tj. poměr *v* : *c* může být nižší než v celkovém průmyslovém kapitálu. Rentu však neurčuje toto odvětví, nýbrž vlastní zemědělství, a to ta jeho část, která vyrábí hlavní *životní prostředek*, jako pšenici atd. Rentu v ostatních odvětvích zemědělství neurčuje složení || 595 | kapitálu vynaloženého v nich samých, nýbrž složení toho kapitálu, kterého se používá ve výrobě hlavního životní-

ho prostředku. Sama existence kapitalistické výroby předpokládá, že hlavní složkou životních prostředků je rostlinná, a ne živočišná potrava. Vzájemný poměr rent v různých odvětvích zemědělství je druhotná otázka, která nás tu nezajímá a nebereme ji tedy v úvahu.

Aby se tedy absolutní renta rovnala 10 %, předpokládáme, že všeobecné průměrné složení nezemědělského kapitálu je $80c + 20v$ a zemědělského kapitálu $60c + 40v$.

Nyní vzniká otázka, zda by mělo vliv na případ předpokládaný v tabulce *D*, kdy kategorie I neplatí žádnou rentu, kdyby byl zemědělský kapitál složen jinak, například $50c + 50v$ nebo $70c + 30v$. V prvním případě by se rovnala hodnota produktu 125 librám št., ve druhém případě 115 librám št. V prvním případě by rozdíl vyplývající z rozdílného složení nezemědělského kapitálu byl 15 liber št., v druhém 5 liber št. To znamená, že rozdíl mezi hodnotou zemědělského produktu a jeho cenou nákladů by byl v prvním případě o 50 % vyšší, než jsme předpokládali, v druhém případě o 50 % nižší.

Kdyby šlo o první případ, tj. kdyby se hodnota produktu vyrobeného kapitálem 100 liber št. rovnala 125 librám št., pak by se v tabulce *A* hodnota tuny z kategorie I rovnala $2^1/_{12}$ libry št. A to by byla tržní hodnota pro *A*, protože tržní hodnotu tu určuje kategorie I. Naproti tomu cena nákladů u I *A* by byla stejně jako dříve $1^5/_6$ libry št. Protože podle předpokladu lze $292^1/_2$ tuny [v tabulce D] prodat jen po $1^5/_6$ libry št., neměla by uvedená změna v organickém složení zemědělského kapitálu žádný vliv na tu okolnost, že kategorie I *D* neposkytuje žádnou rentu; stejně by se tu nic nezměnilo ani v tom případě, kdyby složení zemědělského kapitálu bylo $70c + 30v$, jinými slovy, kdyby rozdíl mezi hodnotou zemědělského produktu a jeho cenou nákladů byl jen 5 liber št., tj. jen polovina toho, co jsme předpokládali. Jestliže se tedy předpokládá, že *cena nákladů*, a tudíž i průměrné organické složení nezemědělského kapitálu $(80c + 20v)$ je stálé, bylo by v tomto případě [pro kategorii I *D*] lhostejné, je-li složení zemědělského kapitálu vyšší nebo nižší, ačkoli tento rozdíl by byl důležitý pro tabulku *A* a ačkoli by to změnilo [ve všech tabulkách] absolutní rentu o 50 %.

Předpokládejme však nyní opačný případ: složení zemědělského

kapitálu nechť je stejně jako dříve 60 *c* + 40 *v* a složení nezemědělského kapitálu nechť se mění. Místo 80 *c* + 20 *v* nechť je buď 70 *c* + + 30 *v*, nebo 90 *c* + 10 *v*. V prvním případě by se průměrný zisk rovnal 15 librám št., čili byl by o 50 % vyšší než v případě předpokládaném dříve; ve druhém případě by se rovnal 5 librám št., čili byl by o 50 % nižší. V prvním případě by se absolutní renta rovnala 5 librám št. To by tedy opět nezpůsobilo žádnou změnu v případě I *D*. Ve druhém případě by se absolutní renta rovnala 15 librám št. Ani to by nezpůsobilo žádnou změnu v případě I *D*. Pro tento případ by to všechno tudíž bylo lhostejné, třebaže by to mělo velký význam pro tabulky *A*, *B*, *C* a *E*, tj. pro určení absolutní velikosti absolutní i diferenciální renty pokaždé, kdy nová kategorie — ať už ve vzestupné nebo sestupné linii — uspokojuje při staré tržní hodnotě jen nutnou dodatečnou nabídku.

Nyní však vzniká tato otázka:

Je tento *případ D* prakticky možný? A především, je to, jak se domnívá Ricardo, *normální* případ? Normální může být jen za těchto okolností:

Buď tehdy, když zemědělský kapitál má složení 80 *c* + 20 *v*, tj. stejné jako průměrné složení nezemědělského kapitálu, takže ***hodnota*** zemědělského produktu by se rovnala *ceně nákladů nezemědělského produktu*. Statisticky je to prozatím nesprávné. Předpoklad, že produktivita práce v zemědělství je *relativně* nižší, rozhodně odpovídá skutečnosti víc než Ricardův předpoklad, že se produktivita zemědělské práce *progresívně* absolutně zmenšuje.

‖ 596 | V kapitole I („*O hodnotě*“) Ricardo předpokládá, že v dolech na zlato a stříbro je průměrné složení kapitálu (mluví tu ovšem jen o fixním a oběžném kapitálu, my to však „opravujeme“). Za tohoto předpokladu by mohla v těchto dolech existovat vždy jen diferenciální renta, nikdy však absolutní renta. Sám tento předpoklad se opět zakládá na jiném předpokladu, že dodatečná nabídka dodávaná produktivnějšími doly je vždy vyšší než dodatečná nabídka, která je potřebná při staré tržní hodnotě. Je však absolutně nepochopitelné, proč by nemohlo právě tak dojít k opaku. Už pouhá existence diferenciální renty dokazuje, že dodatečná nabídka je možná i bez změny *dané tržní hodnoty*. Vždyť kategorie IV, III nebo

II by neposkytovaly diferenciální rentu, kdyby neprodávaly své produkty za tržní hodnotu produktu kategorie I — ať už se tato tržní hodnota určuje jakkoli — tudíž za takovou tržní hodnotu, která se určuje *nezávisle* na absolutní velikosti nabídky těchto kategorií.

Anebo: *případ D* by musel být vždy normální, kdyby okolnosti v něm předpokládané byly vždy normální, tj. kdyby konkurence kategorií IV, III a II, a zvláště kategorie IV, vždy nutila kategorii I, aby prodávala svůj produkt *pod* jeho hodnotou o celou sumu absolutní renty, aby ho prodávala za *cenu nákladů*. Sama existence diferenciální renty v kategoriích IV, III a II dokazuje, že tyto kategorie prodávají svoje produkty za tržní hodnotu, která *převyšuje* jejich individuální hodnoty. Jestliže se Ricardo domnívá, že u kategorie I tomu tak nemůže být, je to jen proto, že *předpokládá* nemožnost absolutní renty, což zase vyplývá z toho, že předpokládá *totožnost hodnoty a ceny nákladů*.

Vezměme si *případ C*, kde $292^1/_2$ tuny najde odbyt při tržní hodnotě 1 libry št. $16^{12}/_{13}$ šilinku. A vyjděme, jako Ricardo, z kategorie IV. Dokud trh potřebuje jen $92^1/_2$ tuny, prodává kategorie IV tunu za 1 libru št. $5^{35}/_{37}$ šilinku, tj. prodává zboží vyrobené s kapitálem 100 liber št. za jeho hodnotu 120 liber št., což dává absolutní rentu 10 liber št. Proč má kategorie IV prodávat své zboží *pod* jeho hodnotou, za jeho *cenu nákladů?* Dokud je kategorie IV na trhu sama, nemohou jí kategorie III, II a I konkurovat. Už sama *cena nákladů* produktu kategorie III *převyšuje* hodnotu, která dává kategorii IV rentu 10 liber št., a ještě více ji převyšuje cena nákladů v kategoriích II a I. Kategorie III atd. by tedy nemohly kategorii IV konkurovat ani tehdy, kdyby tyto tuny prodávaly třeba za pouhou cenu nákladů.

Předpokládejme, že existuje jen jedna kategorie — nejlepší nebo nejhorší druh půdy, IV nebo I nebo III nebo II, to pro teorii nemá žádný význam —, předpokládejme, že tento druh půdy existuje jako *prvek přírody*, tj. jako prvek přírody *vzhledem* k dané mase kapitálu a práce, která je vůbec k dispozici a může být v tomto odvětví výroby pohlcena, takže tento druh půdy neklade žádné meze a je relativně neomezeným polem působnosti pro existující masu práce a kapitálu; předpokládejme tedy, že neexistuje žádná diferenciální

renta, protože se neobdělávají půdy *různé* přirozené úrodnosti. Neexistuje tudíž žádná diferenciální renta (anebo jen docela mizivá). Předpokládejme dále, že neexistuje *žádné pozemkové vlastnictví*, takže je jasné, že neexistuje absolutní renta. Neexistuje tudíž vůbec *žádná* renta (protože, podle předpokladu, neexistuje ani diferenciální renta). To je tautologie. Vždyť existence *absolutní pozemkové renty* nejen předpokládá pozemkové vlastnictví, ale je *předpokládaným pozemkovým vlastnictvím*, tj. pozemkovým vlastnictvím, které je podmíněné a modifikované působením kapitalistické výroby. Tato tautologie *ničím* nepřispívá k řešení otázky, protože vznik absolutní pozemkové renty vysvětlujeme právě *odporem*, který pozemkové vlastnictví v zemědělství klade kapitalistickému vyrovnávání hodnot zboží na průměrné ceny. Odstraníme-li toto působení pozemkového vlastnictví — tento odpor, specifický odpor, na který naráží konkurence kapitálů v této oblasti činnosti — pak samozřejmě odstraníme i předpoklad existence pozemkové renty. Tento předpoklad ostatně sám sobě odporuje (jak to velmi dobře vidí pan Wakefield ve své teorii kolonizace[72]): na jedné straně rozvinutá kapitalistická výroba a na druhé straně neexistence pozemkového vlastnictví. Odkud by se v tomto případě brali námezdní dělníci?

K něčemu *podobnému* dochází v koloniích, dokonce i tehdy, když *právně* existuje pozemkové vlastnictví — pokud vláda rozdává půdu zdarma, jak tomu bylo zpočátku při anglické kolonizaci zámořských zemí — a dokonce i tehdy, když || 597 | vláda fakticky zavádí pozemkové vlastnictví tím, že prodává půdu, třebaže za mizivou cenu, jako je tomu ve Spojených státech (1 dolar nebo tak nějak za akr).

Zde je třeba rozlišovat dva typy kolonií.

*Za prvé:* jde o kolonie ve vlastním slova smyslu, jako například ve Spojených státech, v Austrálii atd. Masa kolonistů zabývajících se zemědělstvím, i když si z vlasti přináší větší nebo menší kapitál, není tu *třídou kapitalistů*, a ani jejich výroba není *kapitalistická*. Jsou to rolníci, kteří víceméně pracují sami a snaží se především o to, aby si zabezpečili *vlastní živobytí*, aby si pro sebe vyrobili životní prostředky; jejich hlavní produkt se tedy nestává *zbožím* a není určen pro obchod. Přebytek svých produktů nad tím, co sami spotřebují, prodávají, směňují za dovezené průmyslové zboží atd. Druhá, menší

část kolonistů buduje na mořském pobřeží, na březích splavných řek atd. obchodní města. Ani tu nelze mluvit o kapitalistické výrobě. Ale i když se kapitalistická výroba začne postupně rozvíjet, takže pro farmáře, který sám na půdě pracuje a je jejím vlastníkem, se stává rozhodujícím prodej jeho produktů a zisk, který z tohoto prodeje dosahuje, i potom, pokud půda vystupuje proti kapitálu a práci v původní hojnosti, pokud tedy zůstává prakticky neomezenou oblastí činnosti, potud máme ještě stále první formu kolonizace, a proto se výroba *nikdy* neřídí potřebami trhu — tou či onou tržní hodnotou. Všechno, co kolonisté prvního druhu vyrobí *nad* svou bezprostřední spotřebu, vrhají na trh a prodávají za každou cenu, při níž získají víc než mzdu. Jsou a dlouhou dobu zůstávají konkurenty těch farmářů, kteří už vyrábějí víceméně kapitalisticky, a tak udržují tržní cenu zemědělského produktu neustále *pod* jeho hodnotou. Proto farmář, který obdělává půdu nejhoršího druhu, bude velmi spokojen, jestliže dosáhne průměrného zisku a jestliže si při prodeji farmy nahradí vložený kapitál, což se ve velké většině případů nestává. Zde tedy společně působí dvě podstatné okolnosti: za prvé, kapitalistická výroba ještě nevládne v zemědělství; za druhé, pozemkové vlastnictví, i když právně existuje, fakticky existuje stále ještě jen sporadicky a je vlastně ještě jen držbou půdy. Jinými slovy, ačkoli pozemkové vlastnictví právně existuje, není ještě — vzhledem k *prvotnímu* vztahu půdy k práci a ke kapitálu — schopné klást kapitálu odpor, není ještě schopno přeměnit zemědělství v takovou oblast činnosti, která na rozdíl od nezemědělských odvětví výroby klade *vkládání kapitálu* specifický odpor.

V koloniích druhého typu — v plantážích —, které se od samého počátku zaměřují na obchodní spekulace, na výrobu pro světový trh, existuje kapitalistická výroba, i když jen formálně, protože otroctví černochů vylučuje svobodnou námezdní práci, tj. samu základnu kapitalistické výroby. S pomocí černošských otroků tu však hospodaří *kapitalisté*. Způsob výroby, který zavádějí, nevznikl z otroctví, nýbrž se na ně naroubovává. V tomto případě je kapitalista a pozemkový vlastník jedna osoba. A *prvotní* existence půdy vzhledem ke kapitálu a k práci neklade vkládání kapitálu, a tudíž ani konkurenci kapitálů žádný odpor. Nevzniká zde ani třída far-

mářů odlišná od pozemkových vlastníků. Pokud trvá tento stav, nic nestojí v cestě tomu, aby cena nákladů regulovala tržní hodnotu.

Všechny tyto předpoklady nemají nic společného s těmi předpoklady, za nichž existuje *absolutní pozemková renta*, tj. s rozvinutou kapitalistickou výrobou na jedné straně, a na druhé straně s pozemkovým vlastnictvím, které nejen existuje právně, ale i fakticky klade odpor kapitálu, brání tuto oblast činnosti před kapitálem a popouští mu místo jen za určitých podmínek.

Za těchto okolností bude absolutní pozemková renta existovat i v tom případě, když se bude obdělávat jen kategorie IV nebo III nebo II nebo I. Kapitál si může dobýt nové místo v jediné existující třídě půdy jen tehdy, když platí pozemkovou rentu, tj. když prodává zemědělský produkt za jeho *hodnotu*. A jen za těchto okolností lze srovnávat a rozlišovat kapitál vložený do zemědělství (tj. do nějakého přírodního prvku jako takového, do prvovýroby) a kapitál vložený do nezemědělské výroby.

Další otázkou je pak toto:

Vycházíme-li z kategorie I, je jasné, že jestliže kategorie II, III a IV poskytují jen takovou dodatečnou nabídku, která je možná při staré tržní hodnotě, prodávají své produkty za tržní hodnotu, kterou určuje kategorie I; budou tudíž kromě absolutní renty poskytovat podle své relativní úrodnosti ještě i diferenciální rentu. Naproti tomu, vycházíme-li z kategorie IV, jsou zřejmě || 598 | možné některé námitky.

Viděli jsme totiž, že [v tabulkách *B* a *C*] kategorie II dosahuje absolutní renty, jestliže prodává svůj produkt za jeho hodnotu, tj. za $1^{11}/_{13}$ libry št. čili za 1 libru št. $16^{12}/_{13}$ šilinku.

V tabulce *D* je *cena nákladů* v kategorii III, v nejbližší následující kategorii (v sestupné linii), vyšší než *hodnota* produktu kategorie IV, která dává rentu 10 liber št. Proto tu nemůže být ani řeči o konkurenci nebo podbízení — ani tehdy, kdyby kategorie III prodávala svůj produkt za cenu nákladů. Jestliže však kategorie IV už neuspokojuje celou poptávku a trh potřebuje víc než $92^1/_2$ tuny, pak se cena produktu zvýší. Ve výše uvedeném případě by se už musela zvýšit o $3^{43}/_{111}$ šilinku za tunu, než by kategorie III mohla vystoupit jako konkurent, který prodává svůj produkt byť jen za jeho

*cenu nákladů*. Vzniká tu otázka: vystoupí tu jako takovýto konkurent? Tento případ si nyní postavme jinak. Poptávka by se nemusela zvýšit o 75 tun, aby cena produktu kategorie IV stoupla na 1 libru 12 šilinků, tj. na individuální hodnotu produktu kategorie III; a nejméně je to nutné pro *vládnoucí zemědělský produkt*, u něhož nedostatečná nabídka vyvolá mnohem větší zvýšení *ceny*, než to odpovídá *aritmetickému* zaostávání nabídky. Kdyby se však cena produktu kategorie IV zvýšila na 1 libru št. 12 šilinků, platila by kategorie III při této tržní hodnotě, která se rovná její individuální hodnotě, absolutní rentu, a kategorie IV diferenciální rentu. Vůbec, vznikne-li dodatečná poptávka, může kategorie III prodávat svůj produkt za jeho individuální hodnotu, protože v tomto případě právě tato kategorie určuje tržní hodnotu, a nebylo by vůbec důvodu, proč by se měl *pozemkový vlastník* renty zříci.

Předpokládejme však, že tržní cena produktu kategorie IV se zvýší jen na 1 libru št. $9^1/_3$ šilinku, tj. na *cenu nákladů* produktu kategorie III. Nebo, abychom si postavili tento případ ještě názorněji: předpokládejme, že cena nákladů produktu kategorie III je jen 1 libra št. 5 šilinků, tj. že je jen o $1^8/_{37}$ šilinku vyšší než *cena nákladů* produktu kategorie IV. Musí být vyšší, protože úrodnost kategorie III je nižší než úrodnost kategorie IV. Může se nyní začít s obděláváním kategorie III, a tak konkurovat s kategorií IV, která prodává svůj produkt za vyšší cenu, než je cena nákladů produktu třídy III, totiž za 1 libru št. $5^{35}/_{37}$ šilinku? Závisí to na tom, zda vznikne dodatečná poptávka nebo ne. V prvním případě se tržní cena produktu kategorie IV zvýší nad jeho hodnotu, tj. nad 1 libru št. $5^{35}/_{37}$ šilinku. A pak by kategorie III za všech okolností prodávala svůj produkt *nad* jeho cenou nákladů, i když by přitom nedostávala plnou sumu jeho absolutní renty.

Anebo dodatečná poptávka *nevznikne*. Jsou tu opět možné dva případy. Kategorie III by mohla konkurovat jedině tehdy, kdyby farmář obdělávající půdu kategorie III byl zároveň jejím *vlastníkem*, kdyby mu tedy osobně jako kapitalistovi pozemkové vlastnictví nebylo žádnou překážkou, kdyby mu nekladlo žádný odpor, protože by je měl ve své moci — ne jako kapitalista, nýbrž jako pozemkový vlastník. Jeho konkurence by donutila kategorii IV, aby

prodávala svůj produkt pod dosavadní cenu, tj. pod 1 libru št. $5^{35}/_{37}$ šilinku, ba dokonce pod cenu nákladů kategorie III, tj. pod 1 libru št. 5 šilinků. Tím by byla kategorie III vytlačena z bojiště. A kategorie IV by vždy dokázala vytlačit kategorii III. Stačilo by jí pouze snížit cenu na úroveň svých vlastních výrobních nákladů, které jsou nižší než u kategorie III. Kdyby se však trh v důsledku *snížení ceny*, které vyvolala kategorie III, rozšířil, co potom? Buď by se trh rozšířil natolik, že by kategorie IV mohla stejně jako dříve odbýt svých $92^1/_2$ tuny přesto, že se objevilo nových 75 tun, anebo by se v takové míře nerozšířil, takže by se část produktu kategorie IV a III stala přebytečnou. V tomto případě by kategorie IV, protože ovládá trh, snižovala cenu tak dlouho, dokud by se kapitál v kategorii III neredukoval do příslušných mezí, tj. dokud by do ní nebylo vloženo jen tolik kapitálu, kolik by právě stačilo, aby byl pohlcen celý produkt kategorie IV. Avšak při ceně 1 libry št. 5 šilinků by bylo možné prodat celý produkt, a protože by kategorie III prodala část tohoto produktu za tuto cenu, nemohla by kategorie IV prodávat dráž. To by však byl jediný možný případ takové dočasné nadvýroby, která nevyplynula z dodatečné poptávky, ale vede k rozšíření trhu. A tento případ by byl možný jedině tehdy, kdyby byl v kategorii III kapitalista a pozemkový vlastník jednou osobou, když se tedy opět předpokládá, že pozemkové vlastnictví neexistuje jako moc, která stojí proti kapitálu, protože sám kapitalista je pozemkovým vlastníkem a obětuje zájmy pozemkového vlastníka zájmům kapitalisty. Stojí-li však v kategorii III pozemkové vlastnictví jako takové proti kapitálu, pak není nejmenšího důvodu, aby pozemkový vlastník nechával své akry obdělávat, aniž by za to dostal rentu, tj. aby je nechával obdělávat dříve, než se cena produktu kategorie IV zvýší přinejmenším *nad* cenu nákladů produktu kategorie III. Je-li toto zvýšení jen || 599 | nepatrné, zůstane v každé zemi s kapitalistickou výrobou půda kategorie III vyloučena z oblasti činnosti kapitálu, vyjma případ, kdy jde o takové pozemky, které nemohou v žádné jiné formě poskytovat rentu. Tyto pozemky se však nikdy nezačnou obdělávat dříve, dokud nezačnou poskytovat rentu, dokud se cena produktu kategorie IV nezvyší nad cenu nákladů produktu kategorie III, tj. dokud kategorie IV nezačne poskytovat kromě své dřívější

renty ještě i diferenciální rentu. Při dalším vzrůstu poptávky by se cena produktu kategorie III zvýšila na jeho hodnotu, protože *cena nákladů* produktu kategorie II *převyšuje* individuální hodnotu produktu kategorie III. Půda kategorie II by se začala obdělávat, jakmile by cena produktu kategorie III převýšila 1 libru št. $13^{11}/_{13}$ šilinku, tj. jakmile by začala dávat nějakou rentu pro kategorii II.

Avšak v tabulce *D* se předpokládá, že kategorie I neposkytuje *žádnou* rentu. Ale tato kategorie neposkytuje rentu jedině proto, že se předpokládá, že představuje už obdělávanou půdu, která je v důsledku změny tržní hodnoty, vyvolané vystoupením kategorie IV, nucena prodávat svůj produkt *pod* jeho hodnotou, za jeho *cenu nákladů*. Této půdy se bude nadále takto používat jen tehdy, bude-li farmářem sám pozemkový vlastník, a tak pozemkové vlastnictví v tomto *individuálním případě* vůči kapitálu *zmizí*, anebo tehdy, bude-li farmář malým kapitalistou, který se spokojí s menším ziskem než 10 %, nebo dělníkem, který chce vydělat o něco víc než svou mzdu anebo jen svou mzdu a který svou nadpráci, rovnající se 10 nebo 9 librám št. nebo nějaké menší sumě, nebude platit kapitalistovi, nýbrž pozemkovému vlastníkovi. V obou posledních případech se sice platí pachtovné, avšak, vzato ekonomicky, neplatí se renta, a nám tu jde jen o rentu. V jednom případě je farmář prostě zemědělským dělníkem, ve druhém něčím mezi zemědělským dělníkem a kapitalistou.

Není nic nejapnějšího než tvrdit, že pozemkový vlastník prý nemůže *stáhnout* své akry z trhu tak snadno jako kapitalista svůj kapitál z některého výrobního odvětví. Nejlepším důkazem toho je, že se velké množství úrodné půdy v nejvyspělejších zemích Evropy, jako například v Anglii, neobdělává; půda odňatá zemědělství pro stavby železnic nebo domů, anebo rezervovaná pro tyto účely; půda, kterou její vlastník určil na střelnici nebo pro lov, jako je tomu například na skotské vysočině. Nejlepším důkazem je tu i marný boj anglických dělníků, kteří se snaží získat neobdělávanou půdu.

Nutno poznamenat toto: ve všech případech, kdy suma absolutní renty klesá pod svou normální velikost buď proto, že tržní

hodnota je nižší než individuální hodnota produktu dané kategorie (jako je tomu v II *D*), anebo proto, že část kapitálu musí být v důsledku konkurence lepší půdy stažena z horší půdy (jako je tomu u II *B*), anebo proto, že renta vůbec odpadá (jako je tomu u I *D*), ve všech těchto případech se předpokládá:

1. že tam, kde renta úplně odpadá, je pozemkový vlastník a kapitalista *touž* osobou, tj. že zde individuálně a výjimečně mizí odpor, který pozemkové vlastnictví klade kapitálu, i omezení oblasti činnosti, které kapitálu ukládá pozemkové vlastnictví. Je to týž případ — jenže v individuálním měřítku — jako v koloniích, tj. odpadá předpoklad pozemkového vlastnictví;

2. že konkurence lepších pozemků — nebo i konkurence horších pozemků (v sestupné linii) — vytváří nadvýrobu a násilně rozšiřuje trh a vytváří dodatečnou poptávku násilným snižováním cen. To je však právě absolutně ten případ, který Ricardo nepředpokládá, protože při svých úvahách vychází vždy z předpokladu, že se uspokojuje jen nutná dodatečná poptávka;

3. že kategorie II a I v tabulkách *B*, *C* a *D* nedávají žádnou rentu, nebo nedávají celou sumu absolutní renty, protože je konkurence lepších pozemků nutí prodávat jejich produkt *pod* jeho hodnotou [anebo, jako v případě II *B*, stáhnout část kapitálu z výroby]. Ricardo naopak předpokládá, že prodávají svůj produkt za *jeho hodnotu* a že tržní hodnotu určuje vždy *nejhorší půda*, zatímco právě v případě I *D*, který považuje za normální, je tomu opačně. Kromě toho jeho úvahy vycházejí vždy z předpokladu sestupné linie výroby.

Je-li průměrné složení nezemědělského kapitálu $80c + 20v$ a míra nadhodnoty se rovná 50 %, nevznikla by žádná *absolutní pozemková renta*, kdyby složení zemědělského kapitálu bylo $90c + 10v$, tj. vyšší než složení průmyslového kapitálu, což je || 600 | pro kapitalistickou výrobu historicky nesprávné; bude-li mít zemědělský kapitál složení $80c + 20v$, což dosud není, absolutní renta rovněž *nevznikne*; je-li složení zemědělského kapitálu nižší [než složení průmyslového kapitálu], například $60c + 40v$, pak se *absolutní pozemkové renty* dosahuje.

Vycházíme-li z této teorie, mohou nastat — podle úrodnosti

různých kategorií a podle *jejich* poměru k trhu, tj. podle toho, v jaké míře ta či ona kategorie ovládá trh — tyto případy:

*A*) Poslední kategorie platí absolutní rentu. Určuje tržní hodnotu, protože všechny kategorie *dodávají při této tržní hodnotě pouze nutnou nabídku.*

*B*) Poslední kategorie určuje tržní hodnotu; platí absolutní rentu, celou její míru, neplatí však celou její dřívější sumu, protože konkurence kategorií III a IV ji nutí, aby stáhla část kapitálu z výroby.

*C*) *Nadbytečná* nabídka, kterou kategorie I, II, III a IV dodávají *při staré tržní hodnotě*, si vynucuje pokles tržní hodnoty, ale tímto snížením tržní hodnoty — regulovaným vyššími třídami — se rozšiřuje trh. Kategorie I platí jen část absolutní renty, kategorie II *jen* absolutní rentu.

*D*) Totéž regulování *tržní hodnoty* lepšími kategoriemi anebo ovládnutí horších kategorií lepšími prostřednictvím nadbytečné nabídky úplně odstraňuje rentu v kategorii I a snižuje ji v kategorii II pod úroveň absolutní renty; konečně

*E*) lepší kategorie vytlačují kategorii I z trhu tím, že snižují tržní hodnotu pod cenu nákladů produktu kategorie I. Tržní hodnotu nyní reguluje kategorie II, protože *při této nové tržní hodnotě* všechny tři kategorie dodávají jen nutnou nabídku.

|| 600 | Nyní se vraťme k Ricardovi.

*

Rozumí se samo sebou, že mluvíme-li o složení zemědělského kapitálu, že do něho nevchází hodnota nebo cena půdy. Cena půdy není nic jiného než kapitalizovaná pozemková renta.

[KAPITOLA TŘINÁCTÁ]

# RICARDOVA TEORIE RENTY (DOKONČENÍ)

## [1. RICARDŮV PŘEDPOKLAD NEEXISTENCE POZEMKOVÉHO VLASTNICTVÍ. PŘECHOD K NOVÝM PŮDÁM V ZÁVISLOSTI NA JEJICH POLOZE A ÚRODNOSTI]

Vraťme se k *Ricardovi*, kapitola II („*O rentě*"): Nejdříve uvádí „kolonizační teorii", kterou známe už ze Smitha. Zde stačí jen krátce shrnout logickou souvislost:

„Při *prvním osidlování země*, ve které je *nadbytek* bohaté úrodné půdy, *z níž je nutno obdělávat k obživě jejího* obyvatelstva jen *nepatrnou část* nebo kterou *lze* skutečně *obdělávat pomocí kapitálu*, jímž obyvatelstvo disponuje, *neexistuje renta*. Vždyť nikdo nebude *platit za užívání půdy*, existuje-li *přebytek půdy*, kterou si *dosud nikdo nepřivlastnil*, a kterou *proto*" (protože *není přivlastněna*, což Ricardo později *úplně zapomíná*) „*může disponovat každý*, kdo ji *chce* obdělávat." ([„On the principles..."] str. 55.) [Srov. čes. vyd., str. 55.]

⟨Zde se tedy předpokládá, že neexistuje pozemkové vlastnictví. Tento výklad procesu je sice *přibližně* správný pokud jde o kolonie moderních národů, ale za prvé se nehodí pro rozvinutou kapitalistickou výrobu a za druhé je stejně nesprávné představovat si, že takto *historicky* probíhalo osidlování staré Evropy.⟩

„Podle všeobecných zásad nabídky a poptávky *by nikdo za takovou půdu neplatil rentu*, stejně jako nikdo nic neplatí ani za užívání vzduchu a vody nebo za kterýkoli dar přírody, který existuje v *neomezeném množství*... Za užívání těchto ||601| přírodních sil se však nic nepožaduje, protože jsou nevyčerpatelné a kdokoli jich může užívat... Kdyby měla veškerá půda *tytéž* vlastnosti, kdyby bylo její *množství neomezené* a její *jakost stejná*, pak by se za její užívání nemohlo nic požadovat" (protože by ji vůbec nebylo *možné* přeměnit *v soukromé vlastnictví)*, „kromě těch případů, kdy má *zvlášť výhodnou polohu*" (a Ricardo měl dodat, kdyby jí disponoval nějaký vlastník). „*Renta se tedy platí za užívání půdy* vždy jen proto, že jí *není neomezené množství* a že její jakost není stejná, a proto, že se při růstu obyvatelstva začíná obdělávat půda *horší jakosti* nebo *méně výhodně položená*. Když se s rozvojem společnosti začne obdělávat půda druhého stupně

úrodnosti, *ihned na půdě prvního stupně vznikne renta*, a její výše *bude záviset na rozdílu v jakosti těchto dvou druhů půdy.*" (Cit. dílo, str. 56—57.) [Srov. čes. vyd., str. 55—56.]

Právě zde se musíme zastavit. Logická souvislost je tu taková: Jestliže půda — a to Ricardo *předpokládá*, když mluví o „*prvním osidlování země*" (*Smithova* teorie kolonizace) —, jestliže bohatá a úrodná půda existuje ve vztahu k danému obyvatelstvu a kapitálu tak jako každá *elementární síla přírody* prakticky v neomezeném množství, jestliže dále „velké množství" této půdy „*není ještě přivlastněno*", a *proto*, že tato půda „*není ještě přivlastněna*", „*může ji disponovat každý, kdo ji chce obdělávat*", v tomto případě se ovšem nic neplatí za užívání půdy a neexistuje žádná renta. Kdyby byla půda — nejen relativně ke kapitálu a obyvatelstvu, nýbrž *fakticky* neomezeným prvkem (neomezeným jako vzduch a voda) — „v neomezeném množství", pak by přivlastnění půdy jedním člověkem skutečně nemohlo vylučovat její přivlastnění jiným člověkem. Nemohlo by existovat žádné soukromé (ale ani „veřejné" nebo státní) vlastnictví půdy. V tomto případě — kdyby ještě k tomu byla veškerá půda *stejné* jakosti — nemohla by se za ni platit žádná renta. Nanejvýš by se platila renta vlastníkovi takové půdy, která „má zvlášť výhodnou polohu".

Jestliže se tedy platí renta za těch okolností, které předpokládá Ricardo — tj. že si půdu „*nikdo nepřivlastnil*" a že neobdělanou půdou „*proto* může disponovat každý, kdo ji chce obdělávat" — je to možné jen proto, že „půdy není neomezené množství a že její jakost není stejná", tj. proto, že existují různé druhy půdy a týž druh půdy existuje „v omezeném množství". Říkáme, že za Ricardova předpokladu se pak může platit jen diferenciální renta. Avšak místo aby to takto omezil, Ricardo najednou přeskakuje k závěru, že — bez ohledu na jeho předpoklad, že *pozemkové vlastnictví neexistuje* — za užívání půdy se nikdy neplatí absolutní renta, nýbrž jen diferenciální renta.

Vtip je tedy v tom: existuje-li půda proti kapitálu jako *elementární prvek přírody*, pohybuje se kapitál v zemědělství *stejně* jako v každém jiném odvětví výroby. Pak neexistuje žádné *pozemkové vlastnictví* a žádná renta. Nanejvýš mohou existovat, je-li jedna část

půdy úrodnější než druhá, mimořádné zisky jako v průmyslu. V zemědělství se fixují jako diferenciální renty, protože mají přirozený základ v různých stupních úrodnosti půdy.

Naproti tomu je-li půda 1. omezená, 2. přivlastněná, nachází-li kapitál *pozemkové vlastnictví* jako předpoklad svého působení — a v zemích, kde se kapitalistická výroba rozvíjí, je tomu tak; v zemích, kde tento předpoklad neexistuje (v té podobě, jako existoval ve staré Evropě), kapitalistická výroba si jej vytvoří sama (jako například ve Spojených státech) — pak půda není od samého začátku elementárním polem působnosti kapitálu. Proto existuje [absolutní] pozemková renta nezávisle na diferenciální rentě. Avšak potom i přechody od jednoho druhu půdy k druhému, ať už je to ve vzestupné linii (I, II, III, IV) nebo v sestupné linii (IV, III, II, I), probíhají jinak, než je tomu za *Ricardova předpokladu*. Vždyť použití kapitálu naráží na odpor pozemkového vlastnictví právě tak v I jako v II, III, IV a stejně je tomu i tehdy, když se naopak přechází od IV ke III atd. Při přechodu od IV ke III atd. nestačí, jestliže cena produktu půdy IV stoupne dostatečně vysoko, aby se kapitálu mohlo použít v III s průměrným ziskem; musí stoupnout tak, aby se na pozemcích III mohla platit renta. Přechází-li se od I ke II atd., rozumí se už samo sebou, že cena, která dávala rentu v I, dává ve II nejen tuto rentu, ale kromě toho ještě i diferenciální rentu. Svým předpokladem *neexistence pozemkového vlastnictví* Ricardo ovšem neodstranil existenci *zákona*, který je důsledkem *existence pozemkového vlastnictví* a je *s ní nerozlučně spjat*.

Když Ricardo ukázal, jak by *za jeho předpokladu* mohla vzniknout diferenciální renta, pokračuje:

„Začne-li se obdělávat půda třetí jakosti, ihned vznikne renta na půdě druhé jakosti, a je určena jako předtím rozdílem v produktivních silách půdy. Zároveň se zvýší renta na půdě první jakosti, protože musí být vždy vyšší než renta na půdě druhé jakosti o rozdíl v produktu, který tyto pozemky poskytují při vynaložení daného množství kapitálu a práce. S každým *dalším přírůstkem obyvatelstva, který přinutí zemi uchýlit se k půdě horší jakosti*"

(čímž se však vůbec neříká, *že každý další přírůstek obyvatelstva přinutí zemi uchýlit se k půdě horší jakosti*),

„aby se mohly vypěstovat potřebné ||602| potraviny, stoupne renta ze všech úrodnějších pozemků." (Cit. dílo, str. 57.) [Srov. čes. vyd., str. 56.]

To je naprosto správné.

Nato Ricardo přechází k příkladu. Avšak tento příklad — nehledě na to, co k němu bude nutné poznamenat později — předpokládá *sestupnou linii*. To je však pouze *předpoklad*. Aby ho nepozorovaně vpašoval, mluví o

„...prvním osidlování země, ve které je *nadbytek bohaté a úrodné* půdy... kterou si *dosud nikdo nepřivlastnil*." (Cit. dílo, str. 55.) [Srov. čes. vyd., str. 55.]

Ale bylo by to stejné, kdyby tam byl v poměru ke kolonistům „nadbytek chudé a neúrodné půdy, kterou si dosud nikdo nepřivlastnil". Předpokladem toho, že se neplatí *žádné renty*, není bohatství nebo úrodnost půdy, nýbrž to, že půdy je neomezené množství, že si ji nikdo nepřivlastnil a že je stejné jakosti, ať už je *tato* jakost co do stupně její úrodnosti jakákoli. Sám Ricardo proto formuluje v dalším výkladu svůj *předpoklad* takto:

„Kdyby měla *veškerá půda tytéž* vlastnosti, kdyby bylo její *množství neomezené* a její *jakost stejná*, pak by se za její užívání nemohlo nic požadovat." (Cit. dílo str. 56.) [Srov. čes. vyd., str. 56.]

Neříká a nemůže říci: kdyby půda „*byla bohatá a úrodná*", protože tato podmínka by neměla se zákonem *absolutně nic* společného. Kdyby půda nebyla bohatá a úrodná, nýbrž chudá a neúrodná, musel by každý kolonista obdělávat větší část veškeré půdy, a v důsledku toho by se se vzrůstem obyvatelstva, dokonce i kdyby si půdu nikdo nepřivlastňoval, rychleji přiblížil moment, kdy by prakticky přestal existovat nadbytek půdy, její faktická neomezenost vzhledem k obyvatelstvu a kapitálu.

Je sice naprosto jisté, že kolonisté si určitě nevyberou půdu nejméně úrodnou, nýbrž půdu nejúrodnější, a to nejúrodnější při těch prostředcích obdělávání, které mají k dispozici. To však není jedinou podmínkou omezující jejich výběr. Pro ně je především rozhodující *poloha*, poloha u moře, u velkých řek atd. Půda na americkém západě atd. mohla být sebeúrodnější, a přesto se osadníci přirozeně usidlovali v Nové Anglii, Pensylvánii, Severní Karolíně, Virgínii atd., zkrátka na východním pobřeží Atlantiku. Jestliže

vyhledávali nejúrodnější půdu, vyhledávali jen *nejúrodnější půdu v této oblasti*. To jim nebránilo v tom, aby později neobdělávali i *úrodnější* půdu na Západě, jakmile jim vzrůst obyvatelstva, tvorba kapitálu, rozvoj komunikačních prostředků a vznik měst zpřístupnily *úrodnější půdu* v této *vzdálenější* oblasti. Nehledali *nejúrodnější oblast*, nýbrž *nejlépe položenou oblast*, a uvnitř této oblasti ovšem — za jinak *stejných* podmínek polohy — *nejúrodnější* půdu. Ale to jistě nedokazuje, že se přechází od úrodnější oblasti k oblasti méně úrodné, nýbrž jen to, že v *téže* oblasti se — při stejné poloze — samozřejmě obdělává dříve úrodnější půda než půda méně úrodná.

Ricardo sice správně *opravil* formulaci: „nadbytek bohaté a úrodné půdy" na formulaci: půda „se *stejnými* vlastnostmi, v neomezeném množství a stejné jakosti", ale když přistupuje k příkladu, dělá ihned krok zpět ke svému prvnímu nesprávnému předpokladu:

„*Nejúrodnější a nejpříznivěji položená* půda se *obdělává nejdříve*." (Cit. dílo, str. 60.) [Srov. čes. vyd., str. 58.]

Cítí slabost a nesprávnost tohoto tvrzení a připojuje proto k „nejúrodnější půdě" *novou* podmínku „a nejpříznivěji položená", která na začátku chyběla. Mělo to však zřejmě být „nejúrodnější půda *uvnitř* nejvýhodněji položené oblasti"; vždyť ten nesmysl nemůže zacházet tak daleko, že by ta oblast země, která je náhodou pro nové přistěhovalce nejvýhodněji položena, protože jim umožňuje udržovat styk s mateřskou zemí, se starými přáteli doma a s okolním světem, byla zároveň „nejúrodnější oblastí" v celé zemi, kterou kolonisté ještě neprozkoumali a nemohli prozkoumat.

Ricardův předpoklad sestupné linie, přechodu od úrodnější oblasti k méně úrodné, je tedy úplně falešný. Lze říci jedině tolik: v oblasti, která se obdělává nejdříve, protože je nejpříznivěji položena, se neplatí *žádná renta*, pokud se *uvnitř* této oblasti nepřejde od úrodnější půdy k půdě méně úrodné. Přejde-li se však k druhé oblasti, *úrodnější* než první, má tato oblast podle předpokladu *horší polohu*. Proto je možné, že větší úrodnost půdy je více než vyvážena nevýhodností polohy, a v tom případě bude půda oblasti I nadále dávat rentu. Protože však „poloha" je okolnost, která se historicky, s hospodářským rozvojem mění a s budováním komu-

nikačních spojů, výstavbou nových měst, vzrůstem obyvatelstva atd. *se nutně* stále *zlepšuje*, je jasné, že produkt vyrobený v oblasti II se postupně začne dodávat na trh za cenu, která musí rentu (z téhož produktu) v oblasti I opět snížit, a že oblast začne postupně vystupovat jako úrodnější půda v té míře, jak mizí nevýhodnost její polohy.

|| 603 | Je tedy jasné,

že tam, kde Ricardo sám správně a všeobecně formuluje podmínku vzniku diferenciální renty: „Každá půda... *stejných vlastností... v neomezeném množství,... stejné jakosti*“, *není* do této formulace zahrnuta okolnost, že se přechází od úrodnější půdy k méně úrodné;

že to je i historicky nesprávné pokud jde o kolonizaci Spojených států, kterou má Ricardo spolu s A[damem] Smithem na zřeteli, a že jsou proto v tomto bodě Careyovy námitky oprávněné;

že Ricardo sám svou tezi vyvrací, když připojuje „polohu“ („nejúrodnější a *nejpříznivěji položená* půda se obdělává nejdříve“);

že Ricardo svůj *svévolný* předpoklad *dokazuje příkladem*, v němž se *předpokládá* to, co se má dokázat, tj. přechod od nejlepší půdy k půdě postupně horší;

a konečně, že toho Ricardo ⟨ovšem už s úmyslem využít toho k vysvětlení sestupné tendence všeobecné míry zisku⟩ předpokládá proto, že si jinak nemůže vysvětlit *diferenciální rentu*, ačkoli diferenciální renta naprosto nezávisí na okolnosti, zda se přechází od I k II, III, IV nebo od IV ke III, II, I.

## [2. RICARDOVO TVRZENÍ, ŽE RENTA NEMŮŽE OVLIVŇOVAT CENY OBILÍ. ABSOLUTNÍ RENTA JAKO PŘÍČINA ZVÝŠENÍ CENY ZEMĚDĚLSKÝCH PRODUKTŮ]

V Ricardově příkladu se předpokládají tři druhy půdy, č. 1, 2, 3, které poskytují při stejném vkladu kapitálu „čistý produkt“ 100, 90 a 80 kvarterů obilí. První se obdělává půda č. 1

„v nové zemi, kde je ve srovnání s počtem obyvatelstva nadbytek úrodné půdy, a kde proto stačí obdělávat jen půdu č. 1". (Cit. dílo, str. 57.) [Srov. čes. vyd., str. 56.]

V tomto případě patří „celý čistý produkt zemědělci" a „bude ziskem z kapitálu, který zálohoval". (Cit. dílo, str. 57.) [Srov. čes. vyd., str. 56.] Sem se také nijak nehodí ⟨nemluvíme o plantážích⟩ ani to, že tento „čistý produkt" se ihned považuje za zisk z kapitálu, ačkoli se zde nepředpokládá *žádná kapitalistická výroba.* Avšak připusťme, že kolonista přicházející ze „staré země" na něj takto pohlíží. Jestliže počet obyvatelstva vzroste jen natolik, že bude nutno obdělávat půdu č. 2, půda č. 1 bude vynášet rentu 10 kvarterů. Zde se ovšem předpokládá, že půdu č. 2 a č. 3 *„si nikdo nepřivlastnil"* a že vzhledem k obyvatelstvu a kapitálu zůstala prakticky „v neomezeném množství". V opačném případě *by* věc *mohla* vypadat jinak. Za tohoto předpokladu bude tudíž půda č. 1 vynášet rentu 10 kvarterů:

„Jinak by existovala *dvojí míra zisku ze zemědělského kapitálu* nebo *by se muselo* 10 kvarterů (či hodnota 10 kvarterů) *odečíst* z produktu půdy č. 1 na nějaký jiný účel. Ať půdu č. 1 obdělává *majitel půdy* nebo někdo jiný, musí těchto 10 kvarterů vždy tvořit rentu, protože ten, kdo obdělává půdu č. 2, dosáhne svým kapitálem téhož výsledku, ať obdělává půdu č. 1 a platí 10 kvarterů renty, nebo ať obdělává jako dříve půdu č. 2 a neplatí rentu." (Cit. dílo, str. 58.)[1] [Srov. čes. vyd. str. 56.]

Skutečně, existovala by tu dvojí míra zisku ze zemědělského kapitálu, tj. půda č. 1 by vynášela *mimořádný zisk* (který se v tomto případě *může* konsolidovat v rentu) 10 kvarterů. Že však je nejen možné, nýbrž i nezbytné, aby uvnitř *téže sféry výroby* existovaly pro kapitál téhož druhu, tudíž pro zemědělský kapitál, ne dvě, nýbrž velmi mnoho rozdílných měr zisku, říká sám Ricardo hned o dvě strany dále:

„Nejúrodnější a nejpříznivěji položená půda se obdělává nejdříve a směnná hodnota jejího produktu je určována stejně jako směnná hodnota všeho ostatního zboží celkovým množstvím práce potřebné v jejích různých formách od začátku až do konce výrobního procesu k tomu, aby produkt byl vyroben a dodán na trh. Když se začne obdělávat půda horší jakosti, směnná hodnota surového produktu stoupne, protože jeho výroba vyžaduje víc práce. *Směnnou hodnotu všeho* zboží — ať jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo zemědělské výrobky —

*nikdy neurčuje nejmenší množství práce dostačující k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo mají zvlášť výhodné výrobní možnosti.* Naopak, určuje ji *největší množství práce, které nutně vynakládají na jeho výrobu ti, kteří nemají takovéto možnosti* a pokračují ve výrobě za *nejméně příznivých okolností*, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby se vyrobilo" ⟨při staré ceně⟩ „*potřebné množství produktů.*" (Cit. dílo, str. 60—61.) [Srov. čes. vyd., str. 58.]

Tudíž v každém *zvláštním* odvětví výroby nejsou jen dvě míry, nýbrž *mnoho měr* zisku, tj. je v něm mnoho odchylek od všeobecné míry zisku.

Rozebírat další ilustraci Ricardova příkladu (cit. dílo, str. 58—59) [srov. čes. vyd., str. 57], kde se mluví o účinnosti různých dávek kapitálu [vkládaných postupně za sebou] do téže půdy, tu není nutné. Uvedeme jen dvě věty:

1. „...renta je vždy rozdíl mezi produkty získanými použitím dvou ||604| stejně velkých možností kapitálu a práce". (Cit. dílo, str. 59.) [Srov. čes. vyd., str. 57.]

To znamená, že existuje jen diferenciální renta (v souladu s předpokladem, že neexistuje *pozemkové vlastnictví*). Neboť:

2. „Existence dvojí míry zisku není možná." (Cit. dílo, str. 59.) [Srov. čes. vyd., str. 57.]

„Je pravda, že na nejlepší půdě by se stále získával týž produkt stejným množstvím práce jako dříve, ale jeho hodnota by stoupala, protože klesly výnosy těch, kdo používají nové práce a kapitálu na méně úrodné půdě. Ačkoli tedy výhody úrodnější půdy nad půdou horší v žádném případě nejsou ztraceny, nýbrž pouze *přecházejí* od obdělavatele nebo spotřebitele na majitele půdy, přece jen, protože by k obdělávání horší půdy bylo třeba víc práce a *protože si dodatečné množství* surového produktu *můžeme opatřit pouze z takovéto půdy*, bude relativní hodnota tohoto produktu *stále* vyšší než dříve a bude ho možno směňovat za víc klobouků, sukna, bot atd., jejichž výroba nevyžaduje žádného dalšího množství práce.

A tak příčina, *proč relativní hodnota surového produktu stoupá*, je v tom, že na výrobu posledně získané části se vynakládá víc práce, a *ne v tom, že se majiteli půdy platí renta. Hodnota obilí je určována* množstvím práce vynaložené na jeho výrobu na půdě takové jakosti nebo s takovým množstvím kapitálu, kdy se neplatí renta. *Obilí není drahé proto, že se platí renta, ale renta se platí proto, že obilí je drahé.* Bylo proto *správně* poznamenáno, že *by cena obilí neklesla, i kdyby se majitelé půdy zřekli celé své renty.* Takové opatření by jen umožnilo některým pachtýřům panský život, ale nesnížilo by množství práce potřebné k vypěstování surového produktu na nejméně produktivní půdě, která se obdělává." (Cit. dílo, str. 62 až 63.) [Srov. čes. vyd., str. 59.]

Po mém dřívějším výkladu není už dále nutné podrobně objasňovat nesprávnost věty, že „hodnota obilí je určována množstvím práce vynaložené na jeho výrobu na půdě takové jakosti..., kdy se neplatí renta". Ukázal jsem, že to, zda poslední druh půdy platí nebo neplatí rentu, zda platí plnou absolutní rentu nebo jen její část, nebo zda platí kromě absolutní renty ještě i diferenciální rentu (při vzestupné linii), závisí zčásti na směru vývoje, na tom, zda postupuje po vzestupné nebo sestupné linii, a že to buď jak buď závisí na tom, jaký je poměr složení zemědělského kapitálu ve srovnání se složením nezemědělského kapitálu. Ukázal jsem dále, že — jestliže už v důsledku rozdílů v tomto složení předpokládáme absolutní rentu — výše uvedené případy závisí na stavu trhu a že případ uvedený Ricardem může nastat jen za dvou okolností (ačkoli i tehdy se ještě může platit pachtovné, i když už ne renta): buď když neexistuje pozemkové vlastnictví, ani právně ani fakticky, anebo když nejlepší půda poskytuje takovou dodatečnou nabídku, že může nalézt odbyt na trhu jedině při poklesu tržní hodnoty.

Avšak kromě toho je v uvedeném citátě ještě mnoho nesprávného nebo jednostranného. „Srovnatelná hodnota" surového produktu, což zde neznamená nic jiného než jeho tržní hodnotu, se může zvýšit nejen z důvodu, který uvádí Ricardo, ale i v tom případě, jestliže se do té doby dosud prodával pod svou hodnotou, a možná i pod svou cenou nákladů, k čemuž vždy dochází za určitého stavu společnosti, kdy výroba surového produktu je ještě zaměřena hlavně na obživu zemědělce (a také tehdy, když si městský produkt zabezpečuje monopolní cenu, jako tomu bylo ve středověku); za druhé k tomu může dojít i tehdy, kdy se surový produkt, *na rozdíl* od jiných zboží, která se prodávají za svou cenu nákladů, ještě neprodává za svou hodnotu.

Konečně, pokud jde o diferenciální rentu, je správné, že cena obilí zůstane stejná, jestliže se pozemkový vlastník renty zřekne a shrábne ji pachtýř. Pokud jde o absolutní rentu, to však není správné. Není správné, že zde pozemkové vlastnictví *nezvyšuje* cenu surového produktu. Naopak, v tomto případě dochází ke zvýšení ceny, protože zásah pozemkového vlastnictví způsobuje, že se surový produkt prodává za svou *hodnotu*, která převyšuje jeho *cenu*

*nákladů.* Předpokládejme jako výše, že průměrný nezemědělský kapitál se rovná $80c + 20v$ a nadhodnota se rovná 50 %; míra zisku bude pak 10 % a hodnota produktu bude 110. Zemědělský || 605 | kapitál nechť je naproti tomu $60c + 40v$; hodnota produktu pak bude 120. Za tuto hodnotu se bude surový produkt prodávat. Kdyby pozemkové vlastnictví neexistovalo právně — anebo kdyby neexistovalo fakticky vzhledem k relativnímu nadbytku půdy, jako je tomu v koloniích, prodával by se za 115. Totiž celkový zisk z prvního i druhého kapitálu (z 200) se rovná 30, tj. průměrný zisk se rovná 15. Nezemědělský produkt by se prodával za 115 místo za 110 a zemědělský za 115 místo za 120. Tak by se relativní hodnota zemědělského produktu snížila proti hodnotě nezemědělského produktu o $^1/_{12}$, avšak pro oba kapitály, pro celkový kapitál — zemědělský i průmyslový — by se *průměrný zisk* zvýšil o 50 %, z 10 na 15. | 605 ||

*

|| 636 | Ricardo říká o svém vlastním pojetí renty:

„Považoval jsem ji vždy za takový výsledek *částečného monopolu*, který ve skutečnosti nikdy cenu nereguluje"

(tedy nikdy nepůsobí jako *monopol*, tudíž není ani *výsledkem* monopolu. Výsledkem monopolu by mohlo být podle Ricarda jen to, že rentu neshrábne pachtýř, nýbrž vlastník lepších druhů půdy),

„ale je spíše jejím důsledkem. Jsem přesvědčen, že i kdyby *se všichni majitelé půdy zřekli celé renty*, nebylo by zboží vyrobené v zemědělství levnější, protože určitá část tohoto zboží se vždy vyrábí na půdě, z které se *renta neplatí* nebo nemůže platit, protože *nadvýrobek* stačí jen k zaplacení zisku z kapitálu." (Cit. dílo, str. 332—333.) [Srov. čes. vyd., str. 206.]

Zde se nadvýrobek rovná přebytku nad tou částí produktu, kterou pohlcuje mzda. Ricardovo tvrzení je správné jedině v tom případě — totiž za předpokladu, že určitá půda nikdy neplatí rentu — když tato půda, která neplatí rentu, nebo, správněji její produkt, reguluje tržní hodnotu. Neplatí-li produkt této půdy rentu proto, že tržní

hodnotu reguluje úrodnější půda, pak tato skutečnost Ricardovo tvrzení nijak nedokazuje.

Skutečně, kdyby se „majitelé půdy zřekli" diferenciální renty, připadla by k dobru pachtýřům. Naproti tomu kdyby se vzdali absolutní renty, snížilo by to cenu zemědělských produktů a cenu průmyslových produktů by to zvýšilo natolik, nakolik by tím vzrostl průměrný zisk.| 636 ||

*

||605| „Vzestup renty je *vždy* důsledkem vzrůstu bohatství země a *nesnází při zásobování jejího zvětšeného počtu obyvatelstva potravinami.*" (Cit. dílo, str. 65 až 66.) [Srov. čes. vyd., str. 61.]

Poslední tvrzení je nesprávné.

„Bohatství vzrůstá nejrychleji v těch zemích, kde půda, jež je k dispozici, je nejúrodnější, kde je dovoz co nejméně omezován a kde lze zdokonalením zemědělství zvýšit výrobu bez zvýšení příslušného množství práce, a kde *tedy renta roste pomalu.*" (Cit. dílo, str. 66—67.) [Srov. čes. vyd., str. 61.]

Absolutní suma renty může vzrůstat i tehdy, když *míra renty* zůstává nezměněna a když se vzrůstem obyvatelstva roste jen kapitál vložený do zemědělství; může vzrůstat, když půda I nepřináší žádnou rentu, když se z půdy II platí jen část absolutní renty, ale diferenciální renta v důsledku relativně vysoké úrodnosti lepších půd velmi stoupla atd. (viz *tabulku**).

## [3. SMITHOVA A RICARDOVA KONCEPCE „PŘIROZENÉ CENY" ZEMĚDĚLSKÉHO PRODUKTU]

„Kdyby vysoká cena obilí byla následkem, a ne příčinou renty, měnila by se jeho cena úměrně růstu nebo poklesu renty, a *renta by byla složkou ceny.* Ale regulátorem ceny obilí je obilí vyráběné největším množstvím práce a renta není a ani v nejmenším nemůže být *složkou jeho ceny*... Surovina je složkou většiny zboží, ale její *hodnota* je právě tak jako hodnota obilí určována *produktivitou té části kapitálu, která byla vložena do půdy poslední a která neplatí žádnou rentu. Proto* renta není *složkou ceny* zboží." (Cit. dílo, str. 67.) [Srov. čes. vyd., str. 61.]

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

Zde je velký zmatek, protože se tu směšuje „přirozená *cena*" (neboť se tu mluví o této ceně) a hodnota. Ricardo převzal tento zmatek od Smitha. U Smitha to bylo relativně správné, protože a pokud se vzdával svého vlastního správného vysvětlení hodnoty. Ani renta, ani zisk, ani mzda netvoří *složku hodnoty* zboží. Naopak. *Při dané hodnotě zboží* náleží různé části, na které lze tuto hodnotu rozložit, buď do kategorie nahromaděné práce (konstantní kapitál), anebo mzdy, anebo zisku, anebo renty. Naproti tomu pokud jde o „*přirozenou cenu*" čili *cenu nákladů*, může Smith mluvit o jejích *složkách* jako o daných předpokladech. Jen proto, že směšuje „přirozenou cenu" a hodnotu, přenáší to i na hodnotu zboží.

Ponecháme-li stranou cenu suroviny a strojů, zkrátka konstantního kapitálu, který se jeví kapitalistovi v každé zvláštní sféře výroby jako daný zvenčí a který u každého kapitalisty vchází do výroby s *určitou* cenou, musí kapitalista při stanovení ceny svého zboží udělat dvě věci. [Za prvé] musí připočítat *cenu mzdy*, která se mu rovněž jeví (v určitých mezích) jako daná. Pod „*přirozenou cenou*" zboží se nerozumí *tržní cena*, nýbrž průměrná tržní cena za delší období čili střed, k němuž tržní cena tíhne. *Cena mzdy* je zde tedy vcelku dána hodnotou pracovní síly. [Za druhé] *míra zisku* — „přirozená míra zisku" — je dána *hodnotou* všeho zboží, které vytváří veškerý kapitál použitý v nezemědělské výrobě. A právě to je přebytek celkové hodnoty všeho zboží nad hodnotou konstantního kapitálu obsaženého ve zboží plus hodnotou mzdy. Celková nadhodnota, kterou tento celkový kapitál vytváří, tvoří absolutní masu zisku. Poměr této absolutní masy zisku k celému zálohovanému kapitálu určuje všeobecnou míru zisku. Tak vystupuje i tato všeobecná míra zisku jako něco daného zvenčí nejen vzhledem k jednotlivému kapitalistovi, ale i vzhledem ke kapitálu v každé jednotlivé sféře výroby. K ceně výdajů na surovinu atd., || 606 | která je obsažena v produktu, a k „přirozené ceně" mzdy musí tedy připočítat všeobecný zisk, řekněme 10 %, aby tak — jak se mu to nutně jeví — sečtením složek, čili jejich složením, dostal „přirozenou cenu" zboží. Bude-li mu při prodeji zboží „přirozená cena" zaplacena, anebo dostane-li více nebo méně, to závisí na momentální úrovni tržní ceny. Do *ceny nákladů*, pokud se odlišuje od *hodnoty*, vchází jen mzda a zisk;

renta do ní vchází jen natolik, nakolik už vešla do ceny výdajů na suroviny, stroje atd., tudíž nikoli jako renta z hlediska kapitalisty, jemuž se vůbec cena suroviny, strojů, zkrátka konstantního kapitálu jeví jako *celek*, který se už předpokládá.

Renta nevchází jako složka do *ceny nákladů*. Prodává-li se za zvláštních okolností zemědělský produkt za svou cenu nákladů, *neexistuje žádná renta*. Pozemkové vlastnictví pak pro kapitál *ekonomicky* neexistuje, totiž neexistuje v tom případě, jestliže produkt toho druhu půdy, který prodává za cenu nákladů, reguluje [podle Ricardovy teorie] tržní hodnotu produktu dané sféry. (Jinak je tomu v kategorii I v tabulce *D*.)

Anebo (absolutní) *renta existuje*. V tomto případě se zemědělský produkt prodává *nad* svou *cenou nákladů*. Prodává se za svou *hodnotu*, která převyšuje jeho *cenu nákladů*. Ale do *tržní hodnoty* produktu renta vchází, nebo spíše tvoří její část. Pachtýři se však jeví jako daná stejně jako zisk průmyslníkovi. Je dána v podobě přebytku *hodnoty* zemědělského produktu nad jeho *cenou nákladů*. Pachtýř však počítá úplně stejně jako kapitalista: za prvé výdaje na konstantní kapitál, za druhé mzda, za třetí průměrný zisk a nakonec renta, která se mu rovněž jeví jako daná. To je *pro něho* „přirozená cena" například pšenice. Zda mu bude zaplacena, závisí opět na momentálním stavu trhu.

Máme-li na zřeteli, jak to také ve skutečnosti je, *rozdíl* mezi *cenou nákladů* a *hodnotou*, je jasné, že renta nemůže *nikdy* vejít do ceny nákladů jako *konstituující část*, a že o konstituujících částech lze mluvit jedině tehdy, mluvíme-li o ceně nákladů na rozdíl od hodnoty zboží. (Diferenciální renta stejně jako mimořádný zisk nikdy nevchází do *ceny nákladů*, protože je vždy buď jen přebytkem tržní ceny nákladů [73] nad individuální cenou nákladů, nebo přebytkem tržní hodnoty nad individuální hodnotou.)

Ricardo má tedy v podstatě pravdu, když proti A[damovi] Smithovi tvrdí, že renta *nikdy* nevchází do ceny nákladů. Avšak na druhé straně nemá pravdu, protože to nedokazuje tím, že by odlišoval cenu nákladů od hodnoty, nýbrž tím, že je stejně jako A[dam] Smith ztotožňuje; vždyť ani renta, ani zisk, ani mzda netvoří *konstituující části hodnoty*, ačkoli hodnotu lze rozložit na mzdu,

zisk a rentu, a to stejně oprávněně na všechny tři části, *jestliže* všechny tři existují. Ricardo uvažuje takto: Renta netvoří konstituující část „přirozené ceny" zemědělského produktu, *protože* cena produktu nejhorší půdy se rovná *ceně nákladů* tohoto produktu a je totožná s *hodnotou tohoto produktu*, která určuje tržní hodnotu zemědělského produktu. Renta tudíž netvoří [konstituující] část hodnoty, neboť netvoří [konstituující] část *„přirozené ceny"*, a tato „přirozená cena" se rovná *hodnotě*. Ale právě to je nesprávné. Cena produktu vypěstovaného na nejhorší půdě se rovná jeho *ceně nákladů* buď tehdy, když se tento produkt prodává *pod* svou hodnotou, tudíž nikoli — jak říká Ricardo — *za svou hodnotu*, anebo když zemědělský produkt patří do toho druhu zboží, do té kategorie zboží, kde jsou hodnota a cena nákladů *výjimečně totožné*. To je případ, kdy nadhodnota vytvořená v některé zvláštní sféře výroby s daným kapitálem, například 100, je náhodou totožná s nadhodnotou, která připadá průměrně na *tutéž* alikvotní část celkového kapitálu (například 100). V tom je tedy u Ricarda zmatek.

Co se týče *A[dama] Smitha*: pokud ztotožňuje cenu nákladů a hodnotu, pak, vychází-li z tohoto nesprávného předpokladu, právem říká, že renta stejně jako zisk a mzda tvoří „konstituující části přirozené ceny". Naproti tomu je z jeho hlediska nedůsledné, když v dalším výkladu zase tvrdí, že renta nevchází do „přirozené ceny" týmž způsobem jako mzda a zisk. Této nedůslednosti se dopouští proto, že pozorování a správná analýza ho přece jen opět přivádějí k tomu, aby uznal, že při určování „přirozené ceny" nezemědělského produktu a tržní hodnoty zemědělského produktu je rozdíl. O tom však podrobněji, až budeme mluvit o Smithově teorii renty.

## [4. RICARDOVY NÁZORY O ZDOKONALENÍCH V ZEMĚDĚLSTVÍ. RICARDO NECHÁPE EKONOMICKÉ NÁSLEDKY ZMĚN V ORGANICKÉM SLOŽENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO KAPITÁLU]

||607| „Viděli jsme, že s každou částí dodatečného kapitálu, jehož je třeba používat na půdě, která poskytuje menší výnos, renta vzroste."

(Avšak každá část dodatečného kapitálu neposkytuje menší výnos.)

„Z týchž zásad vyplývá, že všechny okolnosti v životě společnosti, které činí zbytečným používat na půdě dřívějšího množství kapitálu a které proto způsobují, že poslední použitá část kapitálu je produktivnější, snižují rentu." (Cit. dílo, str. 68.) [Srov. čes. vyd., str. 61.]

To znamená, že sníží absolutní rentu, ale nesníží nutně diferenciální rentu. (Viz tabulku *B*.)

Takovou okolností může být „snížení kapitálu země" provázené poklesem počtu obyvatelstva. Avšak i vyšší rozvoj produktivních sil zemědělské práce.

„Stejné důsledky však mohou nastat, když vzroste bohatství a počet obyvatelstva země, bude-li tento růst provázen tak značným zdokonalením zemědělství, že právě tak zmenší nutnost obdělávat horší půdu či vynakládat totéž množství kapitálu na obdělávání úrodnějších pozemků." (Cit. dílo, str. 68—69.) [Srov. čes. vyd., str. 62.]

( Je zvláštní, že Ricardo zde zapomíná na zdokonalení, jež mají zlepšit jakost horší půdy a přeměnit ji v lepší půdu — hledisko, které u Andersona převládá.)

Velmi nesprávná je tato Ricardova věta:

„Jestliže počet obyvatelstva nevzroste, nemůže vzniknout poptávka po dodatečném množství obilí." (Cit. dílo, str. 69.) [Srov. čes. vyd., str. 62.]

Ricardo tu vůbec nepřihlíží k tomu, že při poklesu ceny obilí vznikne dodatečná poptávka po jiných surových produktech, zelenině, masu atd. a že se z obilí může vyrábět kořalka atd., a předpokládá, že všechno obyvatelstvo spotřebovává tolik obilí, kolik si přeje. To je nesprávné.

{„Ohromný vzrůst naší spotřeby v letech 1848, 1849 a 1850 ukazuje, že jsme dříve trpěli *podvýživou* a že se ceny pro nedostačující nabídku držely vysoko." *(F. W. Newman, „Lectures on Political Economy"*, Londýn 1851, str. 158.)

Týž Newman říká:

„Ricardův argument," že renta nemůže zvýšit cenu, „se zakládá na předpokladu, že moc požadovat rentu nemůže ve skutečném životě nikdy *zmenšit nabídku*. Ale proč ne? Jsou velmi rozlehlé lány, které by se byly ihned začaly obdělávat, kdyby se za ně nebyla požadovala renta, a které se *uměle ponechávaly neobdělané* buď proto, že je landlordi mohli výhodně propachtovat jako lovecké revíry, anebo proto, že dali přednost romantické divočině před malou nominální rentou, kterou by za ně dostali, kdyby je dovolili obdělávat." (Cit. dílo, str. 159.)}

Vždyť vůbec není pravda, že pozemkový vlastník, jestliže odejme svou půdu výrobě obilí, by za ni nemohl dostat žádnou rentu; může z ní mít rentu, když ji přemění v pastviny nebo stavební pozemky, anebo — jako v některých oblastech skotské vysočiny — umělé lesy určené pro lov.

Ricardo rozlišuje dvojí druh zdokonalení v zemědělství. *První* druh

„zvyšuje *produktivní síly půdy... jako například racionálnější střídání osevu nebo lepší výběr hnojiv*. Tato zdokonalení nám absolutně umožňují získávat týž produkt na menší rozloze půdy." ([„On the principles..."], str. 70.) [Srov. čes. vyd., str. 62—63.]

V tomto případě *musí* podle Ricarda renta *klesat*.

„Kdyby například postupně vkládané části kapitálu přinášely 100, 90, 80 a 70 kvarterů, pak by, kdybych používal těchto čtyř částí, moje renta činila 60 kvarterů, čili rozdíl mezi

| | | | |
|---|---|---|---|
| 70 a 100 = 30 | | | 100 |
| 70 a 90 = 20 | | | 90 |
| 70 a 80 = 10 | kdežto produkt by byl [340] | | 80 |
| | | | 70 |
| 60 | | | 340 kvarterů. |

Pokud používám těchto částí, *zůstane renta táž*, i kdyby se produkt každé části kapitálu zvětšil o *stejné* množství kvarterů."

(Kdyby se zvětšil o *nestejné* množství kvarterů, mohla by renta *přes zvýšenou* úrodnost stoupnout.)

„Kdyby produkt nečinil 100, 90, 80 a 70, ale zvýšil se na 125, 115, 105 a 95, byla by renta stále 60, čili rozdíl mezi ||608|

| | | |
|---|---|---|
| 95 a 125 = 30<br>95 a 115 = 20<br>95 a 105 = 10<br>60 | kdežto produkt by vzrostl na 440 | 125<br>115<br>105<br>95<br>440. |

Avšak při takovém růstu produktu *bez zvýšení poptávky* by nebyl podnět pro to, aby se na půdě vynakládalo tolik kapitálu; část z něho by byla odčerpána, a pak by poslední část kapitálu nesla 105 kvarterů místo 95, renta by klesla na 30 kvarterů, čili na rozdíl mezi

| | | |
|---|---|---|
| 105 a 125 = 20<br>105 a 115 = 10<br>30 | kdežto produkt by byl stále přiměřený potřebám obyvatelstva, neboť by činil 345 kvarterů: | 125<br>115<br>105<br>345.“ |

(Cit. dílo, str. 71—72.) [Srov. čes. vyd., str. 63—64.]

Nehledě na to, že při klesající ceně může poptávka stoupat i *bez vzrůstu* obyvatelstva (sám Ricardo předpokládá, že stoupla o 5 kvarterů), vychází Ricardo z předpokladu, že se neustále přechází k méně úrodným pozemkům, protože obyvatelstvo každým rokem vzrůstá, tj. vzrůstá ta část obyvatelstva, která spotřebovává obilí, jí chléb, a tato část vzrůstá rychleji než [v průměru] veškeré obyvatelstvo, protože chléb je pro většinu obyvatelstva hlavní potravou. Proto není *nutné* předpokládat, že se vzrůstem produktivity [zemědělského] kapitálu nevzrůstá poptávka, že tedy renta klesá. Renta může stoupnout, jestliže se zdokonalení zemědělství projeví nerovnoměrně na rozdílu v stupni úrodnosti různých druhů půdy.

Jinak je nesporné (tabulky *B* a *E*), že zvýšení úrodnosti může — při nezměněné poptávce — nejen vyřadit z trhu nejhorší půdu, ale dokonce může přinutit i k tomu, aby se část kapitálu na lepší půdě (tabulka *B*) stáhla z výroby obilí. V tomto případě *obilní renta klesá*, jestliže se produkt na různých druzích půdy zvětšil *stejně*.

Ricardo pak přechází k druhému druhu *zdokonalení v zemědělství:*

„Existují však i zdokonalení, která mohou snížit relativní hodnotu produktu, aniž sníží *obilní rentu*, ačkoli snižují *peněžní pozemkovou rentu*. Taková zdokonalení nezvyšují produktivní síly půdy, nýbrž umožňují nám získávat její produkt *menším množstvím práce*. Týkají se spíše *utváření kapitálu používaného na půdě* než *obdělávání samé půdy*. Takovou povahu mají *zdokonalení zemědělského nářadí*, jako je pluh a mlátička, úspora při používání koní v hospodářství a lepší znalost zvěrolékařského umění. Na půdě se používá *méně kapitálu neboli*, což *je totéž*,

*méně práce; aby* se však *získal stejný produkt, nemůže se obdělávat méně půdy.* Zda však zdokonalení tohoto druhu budou mít vliv na *obilní rentu*, to nutně závisí na tom, zda rozdíl mezi produktem získávaným použitím různých částí kapitálu roste, zůstává stejný, nebo se zmenšuje."

⟨To by byl měl Ricardo přiznat i u *přirozené úrodnosti půdy.* Zda přechod k novým druhům půdy diferenciální rentu zmenšuje, nemění, nebo zvětšuje, to závisí na tom, zda se zvětšuje, nemění anebo zmenšuje rozdíl v produktu kapitálu, použitého na těchto půdách s různou úrodností.⟩

„Jsou-li na půdu vynaloženy čtyři díly kapitálu, 50, 60, 70 a 80, z nichž každý přináší *týž výsledek*, a umožní-li mi jakékoli zdokonalení při utváření takového kapitálu zmenšit každý z nich o 5, takže budou činit 45, 55, 65 a 75, obilní renta se nijak nezmění. Kdyby však zdokonalení byla taková, že by mi umožnila ušetřit pouze tu část kapitálu, která byla vynaložena nejméně produktivně, obilní renta by bezprostředně poklesla, protože by se zmenšil rozdíl mezi nejprodukti vnějším kapitálem a mezi kapitálem nejméně produktivním, ‖609| a právě *tento rozdíl tvoří rentu.*" (Cit. dílo, str. 73—74.) [Srov. čes. vyd., str. 64.]

To je správné pro *diferenciální rentu*, která jedině u Ricarda existuje.

Naproti tomu skutečné otázky se Ricardo vůbec nedotýká. Při jejím řešení nejde o to, že hodnota jednotlivého kvarteru klesá, ani o to, zda se musí obdělávat totéž *množství půdy*, totéž množství týchž druhů půdy jako dříve, nýbrž o to, zda se *zlevněním konstantního kapitálu* — který nyní stojí podle předpokladu méně práce — je spojeno *zmenšení*, *zvětšení* nebo *zachování stejného* množství bezprostřední práce používané v zemědělství. Zkrátka, zda v kapitálu dochází nebo nedochází k organické změně.

Vezměme si náš příklad z tabulky *A* (str. 574, sešit XI*) a dosaďme místo tun uhlí kvartery obilí.

Zde se předpokládá, že složení nezemědělského kapitálu je $80\,c + 20\,v$, složení zemědělského kapitálu $60\,c + 40\,v$ a míra nadhodnoty v obou případech 50 %. Tudíž renta ze zemědělského kapitálu čili přebytek hodnoty jeho produktu nad jeho cenou nákladů se rovná 10 librám št. Měli bychom tedy: (Viz tabulky na str. 340.)

Abychom zkoumali problém v čisté podobě, musíme předpoklá-

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

| Kategorie | Kapitál (£) | Kvartery obilí | Tržní hodnota celkového produktu (£) | Tržní hodnota kvarteru (£) | Individuální hodnota kvarteru | Diferenciální hodnota kvarteru |
|---|---|---|---|---|---|---|
| I | 100 | 60 | 120 | 2 | 2 libry št. = = 40 šil. | 0 |
| II | 100 | 65 | 130 | 2 | $1^{11}/_{13}$ libry št. = = 1 libra št. $16^{12}/_{13}$ šil. | $^{2}/_{13}$ libry št. = = $3^{1}/_{13}$ šil. |
| III | 100 | 75 | 150 | 2 | $1^{3}/_{5}$ libry št. = = 1 libra št. 12 šil. | $^{2}/_{5}$ libry št. = = 8 šil. |
| Celkem | 300 | 200 | 400 | | | |

| Cena nákladů na kvarter | Absolutní renta (£) | Diferenciální renta (£) | Absolutní renta (v kvarterech) | Diferenciální renta (v kvarterech) | Celková suma renty (£) | Celková suma renty |
|---|---|---|---|---|---|---|
| $1^{5}/_{6}$ libry št. = = 1 libra št. $16^{2}/_{3}$ šil. | 10 | 0 | 5 | 0 | 10 | 5 |
| $1^{9}/_{18}$ libry št. = = 1 libra št. $13^{11}/_{13}$ šil. | 10 | 10 | 5 | 5 | 20 | 10 |
| $1^{7}/_{15}$ libry št. = = 1 libra št. $9^{1}/_{3}$ šil. | 10 | 30 | 5 | 15 | 40 | 20 |
| | 30 | 40 | 15 | 20 | 70 | 35 |

dat, že zlevnění *konstantní části* [*zemědělského*] *kapitálu* (100 liber št.) mělo ve všech třech kategoriích *stejný* vliv na *velikost kapitálu použitého v kategoriích I, II, III*, protože *nestejný vliv* působí pouze

na diferenciální rentu a nemá s věcí nic společného. Předpokládejme tedy, že díky *zdokonalení* stojí táž masa kapitálu, která stála dříve 100 liber št., nyní už jen 90 liber št., že se tedy její hodnota snížila o desetinu čili o 10 %. Takže otázka zní: jak tato zdokonalení působí na složení zemědělského kapitálu?

Zůstane-li poměr mezi kapitálem vynaloženým na mzdu [a konstantním kapitálem] nezměněný, pak, jestliže se 100 liber št. skládá ze $60c + 40v$, 90 liber št. se skládá z $54c + 36v$, a v tomto případě se hodnota 60 kvarterů na půdě kategorie I rovná 108 librám št. Kdyby však došlo k takovému *zlevnění*, že týž konstantní kapitál, který stál dříve 60 liber št., stojí nyní už jen 54 liber št., a $v$ (čili kapitál vynaložený na mzdu) stojí místo 36 liber št. už jen $32^2/_5$ libry št. (tj. klesl ještě o 10 %), pak by se v tomto případě vydalo místo 100 liber št. $86^2/_5$ libry št. Složení tohoto kapitálu by bylo $54c + 32^2/_5v$, a při přepočtu na 100 by složení bylo $62^1/_2c + 37^1/_2v$. Za těchto okolností by hodnota 60 kvarterů z kategorie I byla $102^3/_5$ libry št. Předpokládejme konečně, že by se hodnota konstantního kapitálu sice zmenšila, ale kapitál vynaložený na mzdu by zůstal absolutně *stejný*, to znamená, že by v *poměru* ke konstantnímu kapitálu vzrostl, takže vynaložený kapitál 90 liber št. by se rovnal $50c + 40v$ a jeho složení při přepočtu na 100 by bylo $55^5/_9c + 44^4/_9v$.

Podívejme se nyní, jak je tomu v těchto třech případech s obilní a peněžní rentou. V případě *B* zůstává poměr mezi $c$ a $v$ stejný, ačkoli se hodnota obou zmenšuje. V případě *C* se || 610 | hodnota $c$ zmenšuje, avšak ve srovnání s tím se hodnota $v$ zmenšuje ještě víc. V případě *D* se zmenšuje jen hodnota $c$, ale ne hodnota $v$.

*Nejprve si sestavme původní tabulku uvedenou na předešlé straně* [a pak s ní porovnejme nové tabulky *B*, *C* a *D*, které ilustrují výše uvedené případy změn v hodnotě organických součástí zemědělského kapitálu.]*

* V rukopisu pak následují tabulky *A*, *B*, *C* a *D*, které tu uvádíme na vložce mezi str. 352 a 353. Některé sloupce v tabulkách *C* a *D* Marx nevyplnil. Chybějící údaje, stejně jako nadpis posledního sloupce [složení kapitálu a míra absolutní renty] doplnila redakce sovětského vydání z roku 1957 (a byly převzaty i do nového vydání německého originálu z roku 1959). *(Pozn. red.)*

|| 611 | Z přiložené tabulky vidíme:

*Původně*, v případě *A*, byl poměr [mezi organickými součástmi zemědělského kapitálu] $60c + 40v$; do každé kategorie byl vložen kapitál 100 liber št. Renta vyjádřená v penězích se rovnala 70 librám št. a renta vyjádřená v obilí 35 kvarterům.

V případě *B* se konstantní kapitál zlevnil, takže do každé kategorie se vkládá jen 90 liber št., avšak ve stejném poměru se zlevnil i variabilní kapitál, takže *poměr* zůstává týž. Tady *peněžní renta* klesá a obilní renta zůstává stejná; *absolutní renta*[74] *zůstává rovněž stejná*. Peněžní renta se zmenšuje, protože se zmenšuje vložený kapitál. Obilní renta zůstává stejná, protože s méně penězi se vyrábí [poměrně] více obilí než při jeho dřívějším rozdělení na kategorie.

V případě *C* dochází k zlevnění konstantního kapitálu; ale *v* se zmenšuje ještě víc, takže konstantní kapitál se relativně zdražuje. *Absolutní renta* klesá. Klesá obilní renta i peněžní renta. Peněžní renta klesá proto, že kapitál se vůbec značně zmenšil, a obilní renta proto, že klesla absolutní renta, kdežto rozdíly [mezi kategoriemi] zůstaly stejné, takže obě renty [obilní i peněžní] stejnoměrně klesají.

V tabulce *D* dochází však ke zcela opačnému případu. Klesá jedině konstantní kapitál, kdežto kapitál variabilní se nemění. *To byl Ricardův předpoklad.* V tomto případě, v důsledku poklesu kapitálu, klesá peněžní renta zcela nepatrně, ve své absolutní sumě jen o $^1/_3$ libry št., avšak značně stoupá vzhledem k vynaloženému kapitálu. Obilní renta naproti tomu absolutně vzrůstá. Proč? Protože absolutní renta stoupla z 10 % na $12^2/_9$ %, a k tomu došlo v důsledku toho, že *v* v poměru k *c* vzrostlo. Máme tedy: (Viz tabulku na str. 343.)

Ricardo pokračuje:

„Všechno, co zmenšuje *rozdíl v produktu* získávaném z částí kapitálu postupně vkládaných do téže nebo do nové půdy, má tendenci snižovat rentu, a všechno, co *tento rozdíl zvětšuje*, nutně vyvolává opačný účinek a směřuje k jejímu zvýšení. (Cit. dílo, str. 74.) [Srov. čes. vyd., str. 64—65.]

Tento rozdíl se může zvětšovat i tehdy, když se kapitál ze zemědělství odčerpává, když se neúrodná země stává úrodnější, anebo i tehdy, když je méně úrodná půda vytlačována z trhu.

| | Kapitál | Absolutní renta (v %) | Absolutní renta (v librách št.) | Diferenciální renta (v librách št.) | Absolutní renta (v kvarterech) | Diferenciální renta (v kvarterech) | Celková suma renty (v librách št.) | Celková suma renty (v kvarterech) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| A | $60\,c + 40\,v$ | 10 | 30 | 40 | 15 | 20 | 70 | 35 |
| B | $54\,c + 36\,v$ $(60\,c + 40\,v)$ | 10 | 27 | 36 | 15 | 20 | 63 | 35 |
| C | $54\,c + 32^2/_5\,v$ $(62^1/_2\,c + 37^1/_2\,v)$ | $8^3/_4$ | $22^{17}/_{25}$ | $34^1/_5$ | $13^5/_{19}$ | 20 | $56^{22}/_{25}$ | $33^5/_{19}$ |
| D | $50\,c + 40\,v$ $(55^5/_9\,c + 44^4/_9\,v)$ | $12^2/_9$ | 33 | $36^2/_3$ | 18 | 20 | $69^2/_3$ | 38 |

{*Landlord a kapitalista.* „Morning Star" z 15. července 1862 zkoumá v úvodníku, kdo je povinen (dobrovolně nebo vynuceně) podporovat dělníky v bavlnářském průmyslu lancashirského obvodu, kteří se (v důsledku nedostatku bavlny a občanské války v Americe) octli v nouzi, a říká:

„Tito lidé mají zákonné právo, aby se jim dostalo podpory *z majetku, který z převážné části vytvořili svou prací*... Říká se, že lidé, kteří z bavlnářského průmyslu zbohatli, jsou zvláště povinni přispět velkomyslnou pomocí. Není pochyb, že tomu tak je... Obchodníci a průmyslníci tak také činí... Jsou to však jen tyto třídy, které se obohatily z bavlnářství? Jistě že ne. Pozemkoví vlastníci v Lancashiru a v North Cheshiru získali z takto vytvořeného bohatství ohromnou část. A tito vlastníci měli tu zvláštní výhodu, že získali podíl na tomto bohatství, aniž ať už rukou nebo hlavou pomohli průmyslu, který je vytvořil... Majitel přádelny přispěl k ||612| vytvoření tohoto velkého průmyslu, který se nyní otřásá pod těžkými údery, svým kapitálem, svými zkušenostmi, svou neumdlévající bdělostí. Dělník v přádelně přispěl svou obratností, svým časem a svou tělesnou prací; čím však přispěli lancashirští pozemkoví vlastníci? Zhola ničím, doslovně zhola ničím, a přesto z toho všeho měli mnohem tučnější zisk než kterákoli z obou uvedených tříd... Zvětšení ročního důchodu těchto velkých landlordů, které pochází jedině z toho, je nesporně ohromné; jejich důchod se tím pravděpodobně zvětšil alespoň trojnásobně."

Kapitalista je přímý vykořisťovatel dělníků; nejenže si přímo přivlastňuje *nadpráci*, ale také ji přímo přivádí k životu. Protože to průmyslový kapitalista může dělat jedině prostřednictvím výrobního procesu a v jeho průběhu, má sám funkci v této výrobě, řídí ji. Naproti tomu pozemkový vlastník má v pozemkovém vlastnictví (pro absolutní rentu) a v přirozených rozdílech mezi druhy půdy (diferenciální renta) titul, který mu umožňuje, aby shrábl část této nadpráce nebo nadhodnoty, ačkoli se nijak nepodílel na řízení této nadpráce a na vytvoření této nadhodnoty. Proto, když dochází ke kolizím, považuje ho kapitalista za zbytečný výhonek, za lenošivého příživníka, za parazitní rostlinu kapitalistické výroby, za veš, která mu sedí v kožichu.}

*Kapitola III „O rentě z dolů"*.

Zde se opět říká:

„Tato renta" (z dolů) „je podobně jako pozemková renta následkem a nikdy ne příčinou *vysoké hodnoty* jejich produktů." ([*David Ricardo*, „On the principles..."], str. 76.) [Srov. čes. vyd., str. 66.]

Pokud jde o absolutní rentu, není ani následkem, ani příčinou „*vysoké hodnoty*", ale následkem přebytku hodnoty nad cenou nákladů. To, že se tento přebytek platí za produkty dolů nebo půdy a že tak vzniká absolutní renta, není následkem tohoto *přebytku* — protože takový přebytek existuje v celé řadě odvětví výroby a nevchází tam do ceny produktu těchto odvětví — nýbrž následkem *pozemkového vlastnictví*.

Pokud jde o *diferenciální rentu*, lze říci, že je následkem „*vysoké hodnoty*", rozumíme-li pod „vysokou hodnotou" přebytek tržní hodnoty produktu nad jeho skutečnou neboli individuální hodnotou, který existuje u relativně produktivnějších kategorií půdy nebo dolů.

Že pod „směnnou hodnotou", která reguluje cenu produktu nejchudší půdy nebo nejchudšího dolu, nerozumí Ricardo nic jiného než *cenu nákladů* a že pod cenou nákladů nerozumí nic jiného než výdaje plus obvyklý zisk a že nesprávně ztotožňuje tuto cenu nákladů se skutečnou hodnotou, lze vidět i z tohoto místa:

„Kov vytěžený z nejhoršího dolu, v kterém se ještě pracuje, musí mít přinejmenším takovou směnnou hodnotu, která by stačila uhradit nejen všechny náklady

na oděv, potraviny a jiné nutné životní prostředky spotřebovávané těmi, kdo jsou zaměstnáni při jeho těžbě a dopravě na trh, *ale která by mimoto poskytovala i běžný a obvyklý zisk* tomu, kdo zálohuje kapitál potřebný k podnikání. Výnos z kapitálu dosahovaný z nejhoršího dolu, který nedává žádnou rentu, bude určovat rentu všech ostatních, produktivnějších dolů. *Předpokládá se, že tento důl vynáší obvyklý zisk z kapitálu. Všechno, co se v ostatních dolech vytěží navíc*, se jejich majitelům nutně zaplatí jako renta." (Cit. dílo, str. 76—77.) [Srov. čes. vyd., str. 66.]

Zde se tedy přímo říká: renta je *přebytek ceny* („*směnná hodnota*" *je zde totéž co cena*) *zemědělského produktu nad jeho cenou nákladů*, tj. nad hodnotou zálohovaného kapitálu plus obvyklý (průměrný) zisk z kapitálu. Je-li tedy *hodnota* zemědělského produktu vyšší než jeho cena nákladů, může platit rentu bez jakéhokoli zřetele na rozdíly mezi půdami, takže i nejchudší půda a nejchudší důl mohou platit stejnou absolutní rentu jako nejbohatší. Kdyby *hodnota* zemědělského produktu nebyla vyšší než jeho cena nákladů, mohla by renta vyplývat pouze z přebytku tržní hodnoty nad skutečnou hodnotou produktu pocházejícího z relativně úrodnějších půd atd.

„Kdyby *stejná množství práce se stejným množstvím fixního kapitálu* mohla vytěžit z dolu, který neposkytuje rentu, vždy *stejná množství zlata...*, *množství zlata by se* sice *s poptávkou zvětšovalo*, ale *jeho hodnota by se neměnila*." (Cit. dílo, str. 79.) [Srov. čes. vyd., str. 67—68.]

Co platí o zlatě a dolech, platí i o obilí a půdě. Kdyby se tedy neustále exploatovaly stejné druhy půdy a dávaly při vynaložení stejné práce stejný produkt, || 613 | zůstávala by *hodnota* libry zlata nebo kvarteru pšenice stejná, ačkoli jejich množství by se s *poptávkou* zvětšovalo. To znamená, že *by vzrůstala i jejich renta* (suma, ne míra renty), aniž by došlo k nějaké změně v ceně produktu. Používalo by se víc kapitálu, avšak jeho produktivita by byla neustále stejná. To je jedna z vážných příčin vzestupu absolutní sumy renty, k němuž dochází naprosto nezávisle na vzestupu ceny produktu, a tudíž bez odpovídající změny v rentách, které platí produkty různých půd a dolů.

## [5. RICARDOVA KRITIKA SMITHOVÝCH NÁZORŮ NA RENTU]

*Kapitola XXIV „Učení A[dama] Smitha o pozemkové rentě"*

Tato kapitola je velmi důležitá pro pochopení rozdílu mezi Ricardem a A[damem] Smithem. Hlubší vysvětlení tohoto rozdílu (pokud jde o A[dama] Smitha) odkládáme na pozdější dobu, až budeme po Ricardově učení zkoumat Smithovo učení ex professo.

Ricardo začíná tím, že cituje místo z A[dama] Smitha, kde Smith podle jeho mínění správně určuje, kdy cena zemědělského produktu dává rentu a kdy ne. Ale potom, jak ukazuje Ricardo, se Smith opět domnívá, že některé produkty půdy, například potraviny, musejí vždy dávat rentu.

Při této příležitosti říká Ricardo — a to je pro *něho* důležité:

„Soudím, že dosud v kterékoli zemi, od nejméně civilizované až po nejcivilizovanější, existuje půda takové jakosti, že nemůže *poskytovat produkt, jehož hodnota by byla větší, než stačí* na nahrazení kapitálu vynaloženého na tuto půdu plus *zisku* v této zemi *obvyklého* a *běžného*. Všichni víme, že tomu tak je v *Americe*, a přece nikdo netvrdí, že zásady, podle nichž se renta řídí v Americe, jsou zcela jiné než v Evropě." (Cit. dílo, str. 389—390.) [Srov. čes. vyd., str. 236.]

Tyto zásady jsou ovšem velmi podstatně „jiné". Tam, kde *neexistuje pozemkové vlastnictví* — fakticky nebo právně — nemůže existovat absolutní pozemková renta. Absolutní renta, a ne diferenciální, je adekvátním výrazem pozemkového vlastnictví. Říkat, že pozemkovou rentu regulují *tytéž* zásady tam, kde existuje pozemkové vlastnictví, i tam, kde pozemkové vlastnictví neexistuje, znamená tvrdit, že *ekonomická forma pozemkového vlastnictví* je nezávislá na tom, zda pozemkové vlastnictví existuje nebo neexistuje.

Co má dále znamenat, že „existuje půda takové jakosti, že nemůže poskytovat produkt, jehož *hodnota* by byla větší, než *stačí* na nahrazení kapitálu... plus obvyklého zisku"? Když totéž množství práce vyrobí 4 kvartery, nemá produkt větší hodnotu než tehdy, když vyrobí 2 kvartery, ačkoli hodnota jednotlivého kvarteru je v jednom případě dvakrát větší než v případě druhém. Zda dává produkt rentu nebo ne, to tudíž absolutně nezávisí na velikosti této

„hodnoty" produktu jako takové. Produkt může dávat rentu jedině tehdy, když je jeho hodnota vyšší než jeho cena nákladů, kterou reguluje cena nákladů všech ostatních produktů, čili jinými slovy, množství nezaplacené práce, kterou si kapitál 100 průměrně přivlastňuje v každém odvětví výroby. Ale převyšuje-li hodnota produktu jeho cenu nákladů, to naprosto nezávisí na jeho absolutní velikosti, nýbrž na složení kapitálu vynaloženého při jeho výrobě ve srovnání s průměrným složením kapitálu vynaloženého v nezemědělské výrobě.

„Ale i kdyby bylo pravda, že zemědělství v Anglii dosáhlo tak vysokého stupně rozvoje, že tam už vůbec není půda, která by nevynášela rentu, bylo by nicméně pravda, že dříve taková půda musela existovat. Otázka, zda taková půda existuje nebo ne, nemá v daném případě význam. Existuje-li ve Velké Británii nějaký kapitál vynaložený na nějaké půdě, která nahrazuje pouze kapitál s obvyklým ziskem, je úplně jedno, zda je vynaložen na staré nebo na nové půdě. Najme-li si pachtýř pozemek na sedm nebo na čtrnáct let, může se rozhodnout, že na něj vynaloží kapitál 10 000 liber št., protože ví, že při nynějších cenách obilí a surových produktů si může nahradit tu část svého kapitálu, kterou musí vynaložit, může zaplatit rentu a dosáhnout všeobecné míry zisku. Nevynaloží však 11 000 liber št., nemůže-li posledního tisíce liber št. použít tak produktivně, aby mu přinášel obvyklý zisk z kapitálu. *Když kalkuluje, má-li vynaložit další kapitál nebo ne, uvažuje jen o tom, stačí-li mu cena surového produktu nahradit jeho výdaje a přinést mu zisk, neboť ví, že nebude muset platit dodatečnou rentu.* Jeho renta se nezvýší ani tehdy, až vyprší doba jeho nájmu, neboť kdyby majitel půdy chtěl zvýšit rentu jen proto, že pachtýř použil dalšího kapitálu 1000 liber št., vzal by pachtýř svůj kapitál zpět, protože vynaloží-li tento kapitál, bude mít, podle předpokladu, jen obvyklý a běžný zisk, jehož by mohl dosáhnout při jakémkoli jiném použití kapitálu. Proto *si nemůže dovolit platit z něho rentu, nezvýší-li se ještě dále cena surového produktu* nebo, *což je totéž, neklesne-li obvyklá všeobecná míra zisku.*" (Cit. dílo, str. 390—391.) [Srov. čes. vyd., str. 236.]

Zde Ricardo přiznává, že i nejhorší půda *může* nést rentu. Jak to vysvětluje? Při druhé dávce kapitálu, použité na nejhorší půdě, aby se vytvořila dodatečná nabídka, která se stala nutnou v důsledku || 614 | dodatečné poptávky, je možné nahradit cenu nákladů jedině při vzestupu ceny obilí. Tudíž první dávka kapitálu bude nyní dávat přebytek nad tuto cenu nákladů, tj. rentu. Je tedy fakt, že už *předtím*, než se použije druhé dávky, dává *první dávka na nejhorší půdě* rentu, protože tržní hodnota převyšuje cenu nákladů.

Otázkou je nyní jen to, zda proto tržní hodnota musí *převyšovat* hodnotu produktu na nejhorší půdě, anebo zda naopak *hodnota* produktu *nepřevyšuje* jeho *cenu nákladů* a vzestup ceny jen umožnil, aby se produkt prodal za *svou hodnotu.*

Dále: proč se musí *cena* rovnat ceně nákladů, tj. zálohovanému kapitálu plus průměrnému zisku? Je to v důsledku konkurence kapitálů v různých odvětvích výroby, v důsledku přenášení kapitálu z jednoho odvětví výroby do druhého, tedy v důsledku působení kapitálu na kapitál. Čím však má kapitál přinutit pozemkové vlastnictví k tomu, aby se produkt neprodával za svou hodnotu, nýbrž levněji, za cenu nákladů? Stažení kapitálu ze zemědělství nemůže mít tento účinek, není-li provázeno poklesem poptávky po zemědělských produktech. Mělo by opačný účinek, zvýšilo by tržní ceny zemědělských produktů nad jejich hodnotu. Ani přenesení nového kapitálu do zemědělství nemůže mít tento účinek. Vždyť právě vzájemná konkurence kapitálů umožňuje pozemkovému vlastníkovi žádat na jednotlivém kapitalistovi, aby se spokojoval s „průměrným ziskem" a aby mu platil přebytek hodnoty nad tou cenou, která poskytuje tento zisk.

Někdo by se však mohl zeptat: jestliže pozemkové vlastnictví dává takovou moc, že je možné prodávat produkt *nad* jeho cenou nákladů *za* jeho hodnotu, proč mu právě tak nedává možnost prodávat produkt *nad* jeho hodnotou, tj. za libovolnou monopolní cenu? Na nějakém malém ostrově, kde by neexistoval zahraniční obchod s obilím, mohlo by se obilí, potraviny, stejně jako kterýkoli jiný produkt, bezpodmínečně prodávat za monopolní cenu, tj. za cenu, která je omezena jedině stavem poptávky, tj. *koupěschopné poptávky*, a tato koupěschopná poptávka má velmi různou velikost a rozsah podle výše ceny nabízeného produktu.

Necháme-li takovou výjimku stranou — v evropských zemích nelze o něčem podobném vůbec mluvit; dokonce i v Anglii se značná část úrodné půdy *uměle* odnímá zemědělství, trhu vůbec, aby se zvýšila hodnota zbývající části — pozemkové vlastnictví může ovlivňovat a paralyzovat působení kapitálů, jejich konkurenci, jen natolik, nakolik konkurence kapitálů modifikuje určení *hodnot zboží.* Přeměna hodnot v ceny nákladů je jen následkem a výsled-

kem rozvoje kapitalistické výroby. Původně se zboží prodávají (v průměru) za svoje hodnoty. Odchylce od toho zabraňuje v zemědělství pozemkové vlastnictví.

Jestliže si pachtýř propachtovává půdu na sedm nebo čtrnáct let, říká Ricardo, propočítá si, že při kapitálovém vkladu například 10 000 liber št. mu *hodnota obilí* (průměrná tržní hodnota) umožní, aby si nahradil výdaje plus průměrný zisk plus smluvenou rentu. Pokud si tedy „propachtovává" půdu, je pro něho prius [východiskem] průměrná tržní hodnota, tj. hodnota produktu; zisk a renta jsou pro něho jen části, na které se tato hodnota *rozkládá*, ale které ji netvoří. *Daná tržní cena* je pro kapitalistu tím, čím je předpokládaná *hodnota* produktu pro teorii a pro vnitřní souvislost výroby. A nyní se podívejme, jaký závěr z toho Ricardo vyvozuje. Jestliže pachtýř přidá 1000 liber št., zajímá ho jedině to, zda mu *při dané tržní ceně* vynesou obvyklý zisk. Ricardo si tudíž podle všeho myslí, že určující úlohu má *cena nákladů*, a že do této ceny nákladů vchází sice jako regulující prvek *zisk*, nikoli však *renta*.

Za prvé, do ceny nákladů nevchází jako konstituující prvek ani zisk. Pachtýř přece, podle předpokladu, považuje za prius *tržní cenu* a počítá, zda mu oněch dodatečných 1000 liber št. při této dané tržní ceně vynese obvyklý zisk. Tento zisk není tedy příčinou, nýbrž následkem této ceny. Avšak, uvažuje Ricardo dále, sám vklad 1000 liber št. je přece určen výpočtem, vynese-li nebo nevynese-li cena obvyklý zisk. Určující úlohu pro vklad 1000 liber št., pro výrobní cenu [Produktionspreis], má tedy zisk.

Dále: kdyby kapitalista zjistil, že 1000 liber št. mu nevynese obvyklý zisk, nevložil by je. Dodatečné množství potravin by se nevyrábělo. Kdyby to bylo nutné pro uspokojení dodatečné poptávky, musela by poptávka zvýšit cenu, tj. tržní cenu natolik, aby poskytovala zisk. Zisk tedy — na rozdíl od renty — vchází jako konstituující prvek nikoli tím, že vytváří *hodnotu* produktu, nýbrž tím, že || 615 | by nebyl vytvořen sám produkt, kdyby cena nestoupla tak vysoko, aby kromě výdajů zaplatila i obvyklou míru zisku. Naproti tomu není v *tomto* případě nutné, aby cena stoupla tak vysoko, aby zaplatila i rentu. Je tedy podstatný rozdíl mezi rentou a ziskem, a v jistém smyslu lze říci, že zisk je konstituujícím prvkem ceny,

kdežto renta jím není. (To je zřejmě i skrytá myšlenka A[dama] Smitha.)

V tomto případě je to správné.

Ale proč?

Protože v *tomto* případě *nemůže* pozemkové vlastnictví vystupovat proti kapitálu jako pozemkové vlastnictví, a tak už podle předpokladu *nedochází* právě k té kombinaci, při níž se vytváří renta, absolutní renta. Dodatečné obilí vyrobené druhou dávkou 1000 liber št. vyrobené při *nezměněné tržní hodnotě*, tudíž při takové dodatečné poptávce, k níž dochází jedině *za* předpokladu, že *cena* zůstává *nezměněna*, musí se prodávat *pod* svou hodnotou, za cenu nákladů. Tento dodatečný produkt kapitálu 1000 liber št. je tedy v týchž podmínkách, jako kdyby se začala obdělávat nová, horší půda, která *neurčuje* tržní hodnotu a může dodávat svou dodatečnou nabídku jedině za podmínky, že ji dodává za existující *starou* tržní hodnotu, tj. za cenu, která *je určena nezávisle na této nové výrobě*. Za těchto okolností závisí zcela na relativní úrodnosti této dodatečné půdy, zda poskytne nebo neposkytne rentu, a to právě proto, že *neurčuje* tržní hodnotu. Úplně stejně je tomu i u dodatečných 1000 liber št. na staré půdě. A právě proto dělá Ricardo *opačný* závěr, že *tržní hodnotu určuje* dodatečná půda nebo dodatečná dávka kapitálu, protože cena jejich produktu nevynáší při dané, *na nich nezávisle určené tržní hodnotě* žádnou rentu, nýbrž jen zisk, nekryje hodnotu, ale jen cenu nákladů tohoto produktu! Jaký contradictio in adjecto*!

Avšak produkt se *zde* přesto vyrábí, i když neposkytuje rentu! Ovšem! Na půdě, kterou si pachtýř *propachtoval*, neexistuje *pro něho*, pro kapitalistu, pozemkové vlastnictví jako samostatný prvek kladoucí odpor, a to po celou dobu, pokud je na základě pachtovní smlouvy fakticky sám pozemkovým vlastníkem! Kapitál se tedy nyní pohybuje v tomto prvku bez odporu a kapitálu stačí cena nákladů produktu. I po uplynutí pachtu bude ovšem pachtýř regulovat rentu podle toho, jak dalece poskytuje kapitálový vklad do půdy takový produkt, který lze prodat za jeho *hodnotu* a který

* — rozpor v určení, vnitřní rozpor. *(Pozn. red.)*

tedy poskytuje rentu. Kapitálový vklad, který při dané *tržní hodnotě* neposkytuje žádný přebytek nad cenou nákladů, se nebere při stanovení velikosti renty v úvahu, stejně jako by kapitál neplatil rentu, čili renta by se smluvně nestanovovala u takové půdy, jejíž relativní neúrodnost způsobuje, že tržní cena platí pouze cenu nákladů produktu této půdy.

V praxi to neprobíhá zcela podle Ricarda. Má-li pachtýř volný kapitál anebo získá-li jej v prvních letech pachtovní smlouvy uzavřené na 14 let, nevyžaduje tu *obvyklý zisk*. Požadoval by ho jedině v případě, kdyby si dodatečný kapitál půjčil. Vždyť co má dělat s volným kapitálem? Připachtovat si novou půdu? Zemědělská výroba umožňuje v daleko větší míře intenzívnější vkládání kapitálu než extenzívnější obdělávání půdy s větším kapitálem. Nebo, kdyby půda, která by se dala propachtovat, nebyla v bezprostředním sousedství staré půdy, měl by pachtýř při dvou hospodářstvích daleko komplikovanější dozor než kapitalista v průmyslu při šesti továrnách. Nebo má uložit peníze na úrok u bankéře do státních papírů, železničních akcií atd.? Pak se už předem zříká přinejmenším poloviny nebo třetiny obvyklého zisku. Může-li tudíž vložit tyto peníze jako dodatečný kapitál do starého hospodářství, dokonce i když dosáhne méně než obvyklého zisku, například 10 %, je-li obvyklý zisk 12 %, získá stále ještě 100 %, je-li úroková sazba 5 %. Stále ještě je tedy pro něho výhodnější, vloží-li dodatečných 1000 liber št. do || 616 | starého hospodářství.

Proto je naprosto nesprávné, ztotožňuje-li Ricardo tento vklad dodatečného kapitálu [do téže půdy] s použitím dodatečného kapitálu na nové půdě. V prvním případě nemusí produkt vynášet ani obvyklý zisk, dokonce i když jde o kapitalistickou výrobu. Musí vynášet jen o tolik víc nad obvyklou úrokovou sazbu, aby pachtýřovi stálo za to dát přednost starostem a riziku spojeným s použitím jeho volného kapitálu ve výrobě před použitím tohoto kapitálu jako peněžního kapitálu.

Úplně pochybené však je, jak jsme už ukázali, jestliže Ricardo z tohoto zkoumání dělá tento závěr:

„Kdyby si A[dam] Smith se svým bystrým duchem povšiml této skutečnosti, netvrdil by, že renta tvoří *jednu ze složek ceny surových produktů*, neboť cena je

všude *regulována* výnosem z této poslední části kapitálu, za niž se vůbec neplatí renta." (Cit. dílo, str. 391.) [Srov. čes. vyd., str. 236—237.]

Ricardova ilustrace právě *naopak* dokazuje, že použití této poslední dávky kapitálu na půdě je regulováno *tržní cenou*, která je nezávislá na tomto použití, která už existovala, než k němu došlo, a která proto neposkytuje rentu, ale jen zisk. Že zisk je jediným regulátorem kapitalistické výroby, je naprosto správné. A proto je správné, že by neexistovala absolutní renta, kdyby výrobu reguloval *jedině* kapitál. Absolutní renta vzniká právě tam, kde podmínky výroby dávají pozemkovému vlastníkovi moc, aby výlučnému regulování výroby kapitálem postavil hráze.

Za druhé, Ricardo vytýká A[damovi] Smithovi (str. 391 a násl.) [srov. čes. vyd., str. 236—239], že vysvětluje správný princip renty [jen] pokud jde o uhelné doly. Říká dokonce:

„Celý princip renty je zde obdivuhodně a naprosto správně vysvětlen, ale každé slovo lze vztahovat právě tak na půdu jako na doly; a přece A[dam] Smith tvrdí, že ‚u pozemků na povrchu země je tomu jinak'" atd. (Cit. dílo, str. 392.) [Srov. čes. vyd., str. 237.]

A[dam] Smith cítí, že za určitých okolností má pozemkový vlastník moc klást kapitálu účinný odpor, uplatňovat pozemkové vlastnictví, a tudíž požadovat absolutní rentu, a že za jiných okolností tuto moc nemá; že však právě výroba potravin vytváří zákon renty, zatímco při jiném použití kapitálu na půdě určuje rentu zemědělská renta.

„U pozemků na povrchu země je hodnota jejich produktu a velikost renty, kterou přinášejí," (říká A[dam] Smith) „úměrná jejich *absolutní*, a ne jejich *relativní* úrodnosti." (Cit. dílo, str. 392.) [Srov. čes. vyd., str. 237.]

Ve své námitce proti Smithovi blíží se Ricardo, pokud je to u něho vůbec možné, skutečnému principu renty. Říká:

„Předpokládejme však, *že neexistuje půda, která by neposkytovala rentu.* Pak *musí být suma renty z nejhorší půdy úměrná přebytku hodnoty produktu nad náklady kapitálu plus obvyklý zisk z kapitálu.* Týž princip bude řídit rentu z půdy o něco lepší jakosti nebo lépe položené, a proto renta z této půdy, která má tyto přednosti, bude vyšší než renta z horší půdy. Totéž lze říci o půdě třetí jakosti, a tak dále až po nejlepší půdu. Není tedy právě tak jisté, že právě *relativní úrodnost půdy*

| | Kategorie | Kapitál v librách št. | Kvartery obilí | Tržní hodnota celkového produktu v librách št. THCP | [Tržní hodnota] TH kvarteru | [Individuální hodnota] IH kvarteru | [Diferenciální hodnota] DH kvarteru | Cena nákladů na kvarter | [Absolutní renta] AR v librách št. | [Diferenciální renta] DR v librách št. | [Absolutní renta] AR v kvarterech | [Diferenciální renta] DR v kvarterech | Celková suma renty v librách št. | Celková suma renty v kvarterech | [Složení kapitálu a míra absolutní renty] |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| A | I | 100 | 60 | 120 | 2 £ = 40 šil. | 2 £ = 40 šil. | 0 | $1^5/_6$ £ = 1 £ $16^2/_3$ šil. | 10 | 0 | 5 | 0 | 10 | 5 | $60c + 40v$ ve 100 £ zeměd. kapitálu |
| | II | 100 | 65 | 130 | 2 £ = 40 šil. | $1^{11}/_{13}$ £ = 1 £ $16^{12}/_{13}$ šil. | $^2/_{13}$ £ = $3^1/_{13}$ šil. | $1^9/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | 10 | 10 | 5 | 5 | 20 | 10 | $80c + 20v$ ve 100 £ prům. kapitálu |
| | III | 100 | 75 | 150 | 2 £ = 40 šil. | $1^9/_{15}$ £ = 1 £ 12 šil. | $^2/_5$ £ = 8 šil. | $1^7/_{15}$ £ = 1 £ $9^1/_3$ šil. | 10 | 30 | 5 | 15 | 40 | 20 | Absolutní renta = 10 % |
| | | 300 | 200 | 400 | | | | | 30 | 40 | 15 | 20 | 70 | 35 | |
| B | I | 90 | 60 | 108 | $1^4/_5$ £ = 1 £ 16 šil. | $1^4/_5$ £ = 1 £ 16 šil. | 0 | $1^{39}/_{60}$ £ = 1 £ 13 šil. | 9 | 0 | 5 | 0 | 9 | 5 | $54c + 36v$ v 90 £ zeměděl. kapitálu |
| | II | 90 | 65 | 117 | $1^4/_5$ £ = 1 £ 16 šil. | $1^{43}/_{65}$ £ = 1 £ $13^3/_{13}$ šil. | $^9/_{65}$ £ = $2^{10}/_{13}$ šil. | $1^{34}/_{65}$ £ = 1 £ $10^6/_{13}$ šil. | 9 | 9 | 5 | 5 | 18 | 10 | $60c + 40v$ ve 100 £ zeměd. kapitálu |
| | III | 90 | 75 | 135 | $1^4/_5$ £ = 1 £ 16 šil. | $1^{33}/_{75}$ £ = 1 £ $8^4/_5$ šil. | $^9/_{25}$ £ = $7^1/_5$ šil. | $1^{24}/_{75}$ £ = 1 £ $6^2/_5$ šil. | 9 | 27 | 5 | 15 | 36 | 20 | Absolutní renta = 10% |
| | | 270 | 200 | 360 | | | | | 27 | 36 | 15 | 20 | 63 | 35 | |
| C | I | $86^2/_5$ | 60 | $102^3/_5$ | $1^{71}/_{100}$ £ = 1 £ $14^1/_5$ šil. | $1^{71}/_{100}$ £ = 1 £ $14^1/_5$ šil. | 0 | $1^{78}/_{125}$ £ = 1 £ $11^{17}/_{25}$ šil. | $7^{14}/_{25}$ | 0 | $4^8/_{19}$ | 0 | $7^{14}/_{25}$ | $4^8/_{19}$ | $54c + 32^2/_5v$ ve $86^2/_5$ £ zeměd. kap. |
| | II | $86^2/_5$ | 65 | $111^3/_{20}$ | $1^{71}/_{100}$ £ = 1 £ $14^1/_5$ šil. | $1^{188}/_{325}$ £ = 1 £ $11^{87}/_{65}$ šil. | $^{171}/_{1300}$ £ = 2 $^{41}/_{65}$ šil. | $1^{751}/_{1625}$ £ = 1 £ $9^{79}/_{111}$ šil. | $7^{14}/_{25}$ | $8^{11}/_{20}$ | $4^8/_{19}$ | 5 | $16^{11}/_{100}$ | $9^8/_{19}$ | $62^1/_2c + 37^1/_2v$ ve 100 £ zeměd. kap. |
| | III | $86^2/_5$ | 75 | $128^1/_4$ | $1^{71}/_{100}$ £ = 1 £ $14^1/_5$ šil. | $1^{46}/_{125}$ £ = 1 £ $7^9/_{25}$ šil. | $^{171}/_{500}$ £ = $6^{21}/_{25}$ šil. | $1^{167}/_{625}$ £ = 1 £ $5^{43}/_{125}$ šil. | $7^{14}/_{25}$ | $25^{13}/_{20}$ | $4^8/_{19}$ | 15 | $33^{21}/_{100}$ | $19^8/_{19}$ | Hod. prod. kap. 100 £ = $118^8/_4$ £<br>Absolutní renta tudíž = $8^8/_4$ % |
| | | $259^1/_5$ | 200 | 342 | | | | | $22^{17}/_{25}$ | $34^1/_5$ | $13^5/_{19}$ | 20 | $56^{22}/_{25}$ | $33^5/_{19}$ | |
| D | I | 90 | 60 | 110 | $1^5/_6$ £ = 1 £ $16^2/_3$ šil. | $1^5/_6$ £ = 1 £ $16^2/_3$ šil. | 0 | $1^{13}/_{20}$ £ = 1 £ 13 šil. | 11 | 0 | 6 | 0 | 11 | 6 | $50c + 40v$ v 90 £ zeměděl. kapitálu |
| | II | 90 | 65 | $119^1/_6$ | $1^5/_6$ £ = 1 £ $16^2/_3$ šil. | $1^9/_{13}$ £ = 1 £ $13^{11}/_{13}$ šil. | $^{11}/_{78}$ £ = $2^{32}/_{39}$ šil. | $1^{34}/_{65}$ £ = 1 £ $10^6/_{13}$ šil. | 11 | $9^1/_6$ | 6 | 5 | $20^1/_6$ | 11 | $55^5/_9c + 44^4/_9v$ ve 100 £ zeměd. kap. |
| | III | 90 | 75 | $137^1/_2$ | $1^5/_6$ £ = 1 £ $16^2/_3$ šil. | $1^7/_{15}$ £ = 1 £ $9^1/_3$ šil. | $^{11}/_{30}$ £ = $7^1/_3$ šil. | $1^8/_{25}$ £ = 1 £ $6^2/_5$ šil. | 11 | $27^1/_2$ | 6 | 15 | $38^1/_2$ | 21 | Hod. prod. kap. 100 £ = $122^2/_9$ £<br>Absolutní renta = $12^2/_9$ % |
| | | 270 | 200 | $366^2/_3$ | | | | | 33 | $36^2/_3$ | 18 | 20 | $69^2/_3$ | 38 | |

určuje tu část produktu, která se platí jako pozemková renta, jako je jisté, že *relativní produktivnost dolů* určuje tu část jejich produktu, která se platí jako renta z dolů?" (Cit. dílo, str. 392—393.) [Srov. čes. vyd., str. 237—238.]

Zde vyslovuje Ricardo správný princip renty. Jestliže nejhorší půda platí rentu, jestliže se tedy platí renta nezávisle na rozdílech v přirozené úrodnosti půdy — absolutní renta — pak se tato renta musí rovnat „přebytku *hodnoty* produktu *nad* náklady kapitálu plus obvyklý zisk z kapitálu", tj. přebytku *hodnoty* produktu *nad* jeho cenou nákladů. Ricardo předpokládá, že takový přebytek nemůže existovat, protože v rozporu se svým vlastním principem nesprávně přijímá Smithovo dogma, || 617 | že hodnota se rovná ceně nákladů produktu.

V dalším opět upadá do omylu.

Diferenciální rentu by ovšem určovala „relativní úrodnost". Absolutní renta by však neměla s „přirozenou úrodností" nic společného.

Na druhé straně by měl pravdu Smith, že *faktická* renta, kterou platí nejhorší půda, *může* záviset na absolutní úrodnosti jiných druhů půdy a na relativní úrodnosti nejhorší půdy nebo na absolutní úrodnosti nejhorší půdy a relativní úrodnosti jiných druhů půdy.

Faktická suma renty, kterou platí nejhorší půda, nezávisí totiž, jak se domnívá Ricardo, na přebytku *hodnoty* jejího vlastního produktu nad jeho cenou nákladů, nýbrž na přebytku *tržní hodnoty* nad cenou nákladů produktu. To však jsou velmi rozdílné věci. Jestliže *produkt nejhorší půdy sám určuje* tržní cenu, rovná se tržní hodnota jeho skutečné hodnotě, a proto se přebytek jeho tržní hodnoty nad jeho cenou nákladů rovná přebytku jeho vlastní individuální, skutečné hodnoty nad jeho cenou nákladů. Jestliže však tržní cenu určují nezávisle na produktu nejhorší půdy jiné druhy půdy, je tomu jinak. Ricardo předpokládá sestupnou linii. Předpokládá, že nejhorší půda se obdělává *poslední* a že se obdělává jen tehdy (v předpokládaném případě), jestliže dodatečná poptávka způsobila, že je nutná dodatečná nabídka při hodnotě produktu získaného z nejhorší půdy, která se obdělává poslední. V tomto případě reguluje hodnota produktu nejhorší půdy tržní hodnotu. Při vze-

stupné linii je to tak (dokonce i podle Ricarda) jen tehdy, jestliže se dodatečná nabídka lepších druhů půdy rovná pouze dodatečné poptávce při staré tržní hodnotě. Je-li dodatečná nabídka větší, Ricardo vždy předpokládá, že stará půda musí být vyřazena *z obdělávání*, zatímco z toho vyplývá jen to, že stará půda bude poskytovat *menší rentu* než dříve (anebo že nebude vůbec poskytovat rentu). Při sestupné linii je tomu také tak. Je-li dodatečná nabídka taková, že může být dodána jedině při *staré tržní hodnotě*, pak na tom, o kolik je tato tržní hodnota vyšší nebo nižší než cena nákladů produktu nové horší půdy, závisí, bude-li — a v jaké míře — horší půda poskytovat rentu. V obou případech určuje její rentu *absolutní* úrodnost, a ne relativní úrodnost. Na absolutní úrodnosti nové půdy závisí, o kolik tržní hodnota produktu lepších pozemků *převyšuje* vlastní skutečnou, individuální hodnotu produktu nové půdy.

A[dam] Smith zde správně rozlišuje mezi půdou a doly, protože u dolů předpokládá, že u nich se *nikdy* nepřechází k horším druhům, ale vždy k *lepším*, a že vždy dodávají víc než nutnou dodatečnou nabídku. Renta z nejhorší půdy závisí pak na její absolutní produktivnosti.

„Když A[dam] Smith prohlásil, že existují některé doly, *v nichž mohou těžit jen jejich majitelé*, neboť stačí uhradit jen náklady těžby a obvyklý zisk z použitého kapitálu, *očekávali bychom, že připustí, že právě tyto doly regulují cenu produktu ze všech dolů*. Nestačí-li staré doly dodat potřebné množství uhlí, *cena uhlí stoupne* a bude stoupat tak dlouho, dokud majitel nového a horšího dolu neshledá, že při těžbě ve svém dolu může dosáhnout obvyklého zisku z kapitálu... Je tedy zřejmé, že *cenu uhlí reguluje vždy nejméně produktivní důl*. Avšak A[dam] Smith zastává jiný názor. Poznamenává, že ‚nejproduktivnější uhelný důl reguluje cenu uhlí na všech ostatních dolech v sousedství. Oba, vlastník dolu i podnikatel, který v něm těží, zjišťují, jeden, že může dostat větší rentu, druhý, že může dosáhnout většího zisku, budou-li prodávat o něco levněji než všichni jejich sousedé. Jejich sousedé musí brzy prodávat *za stejnou cenu*, ačkoli si to nemohou tak dobře dovolit a ačkoli se tím jejich renta i jejich zisk vždy zmenší a někdy úplně zmizí. Některé podniky budou úplně opuštěny; jiné přestanou poskytovat rentu a *může v nich těžit pouze majitel*.' Kdyby se poptávka po uhlí snížila ||617a| nebo kdyby díky zdokonalení těžby množství uhlí vzrostlo, jeho *cena by klesla* a v některých dolech by se *přestalo těžit*. V *každém případě* však *cena uhlí musí stačit* na to, *aby uhradila výdaje a zisk z dolu, v kterém se těží, aniž se platí renta. Proto* cenu reguluje nejméně produktivní důl. A[dam] Smith to sám fakticky na jiném místě

potvrzuje, když říká, že *‚nejnižší cena*, za kterou se uhlí může po delší dobu *prodávat*, je jako u každého jiného zboží cena, která ještě jakžtakž stačí nahradit s obvyklým ziskem kapitál, který se musí vynaložit, aby se uhlí vůbec dostalo na trh. *Přibližně právě taková bývá zpravidla cena uhlí v dole, z něhož majitel půdy nemůže dostat rentu*, takže v něm buď musí těžit sám, nebo tam musí těžení vůbec nechat‘.“ (Cit. dílo, str. 393—395.) [Srov. čes. vyd., str. 238—239.]

A[dam] Smith se mýlí v tom, že zvláštní situaci na trhu, při níž trh ovládá nejproduktivnější důl (nebo půda), prohlašuje za *všeobecný* případ. Když už se však tento případ předpokládá, uvažuje (vcelku) správně, a Ricardo nesprávně. Smith předpokládá, že při daném stavu poptávky a relativně vyšší produktivnosti nejlepšího dolu může tento důl uplatnit celý svůj produkt na trhu jedině tehdy, když prodává levněji než konkurenti, když je cena jeho produktu *nižší* než stará tržní hodnota. Tím se snižuje i cena pro produkty horších dolů. Tržní cena klesá. Tento pokles ve všech případech *snižuje rentu* v horších dolech a může vést k tomu, že renta úplně zmizí. Vždyť renta se rovná přebytku tržní hodnoty nad cenou nákladů produktu bez ohledu na to, zda se tato tržní hodnota rovná individuální hodnotě produktu určitého druhu půdy nebo dolu, či nikoli. Zisk — a toho si Smith nevšímá — může se v důsledku toho zmenšit jedině v tom případě, stane-li se nutné stáhnout část kapitálu a zmenšit rozsah výroby. Jestliže tržní cena, kterou za daných podmínek reguluje produkt nejlepších dolů, klesne tak nízko, že produktu z nejhoršího dolu neponechává žádný přebytek nad cenou nákladů, pak v tomto nejhorším dolu může těžit jen jeho majitel. Při této tržní ceně mu žádný kapitalista nebude platit rentu. V tomto případě mu jeho pozemkové vlastnictví nedává žádnou moc nad kapitálem, ale odstraňuje pro něho odpor, na který narážejí při vynakládání kapitálu na půdě jiní kapitalisté. Pro něho *neexistuje* pozemkové vlastnictví, protože je sám pozemkovým vlastníkem. Může tedy použít svých pozemků k těžbě uhlí právě tak jako pro kterékoli jiné odvětví výroby, tj. může jich využít, jestliže tržní cena produktu, kterou sám neurčuje, ale *nachází* už určenou, mu poskytuje průměrný zisk, jestliže mu uhrazuje jeho *cenu nákladů*.

A z toho Ricardo vyvozuje, že Smith sám sobě odporuje! Z toho,

že stará tržní cena určuje, v jaké míře mohou sami jejich majitelé otevírat nové doly, tj. nakolik v nich lze těžit za podmínek, kdy pozemkové vlastnictví mizí, protože při staré tržní ceně vynášejí podnikateli *cenu nákladů* — z toho Ricardo vyvozuje, že tato cena nákladů určuje tržní cenu! Avšak opět se uchyluje k sestupné linii a prohlašuje, že v méně produktivním dolu lze těžit jedině tehdy, jestliže tržní cena produktu stoupne nad hodnotu produktu lepších dolů, zatímco je nutné jedině to, aby *převyšovala* cenu nákladů, anebo u chudších dolů, v nichž těží sami jejich majitelé, aby ji aspoň zaplatila.

Ostatně, jestliže Ricardo předpokládá, že „kdyby díky zdokonalení těžby množství" (uhlí) „vzrostlo, jeho *cena by klesla a v některých dolech by se přestalo těžit*", pak to přece závisí jedině na stupni poklesu ceny a na stavu poptávky. Může-li trh při tomto poklesu cen absorbovat celý produkt, budou chudé doly stále ještě poskytovat rentu, jestliže při poklesu tržní ceny zbude ještě nějaký přebytek tržní hodnoty nad cenou nákladů chudších dolů; jestliže tržní cena aspoň uhradí tuto cenu nákladů, tj. jestliže se jí vyrovná, pak v horších dolech budou těžit jejich majitelé. V obou případech však není správné říkat, že cena nákladů nejhoršího dolu reguluje tržní cenu. Cena nákladů nejhoršího dolu ovšem reguluje poměr mezi cenou jejího produktu a regulující tržní cenou, a *proto* rozhoduje otázku, || 618 | zda se má v tomto dolu těžit nebo ne. Avšak ta otázka, zda lze při *dané tržní ceně* exploatovat půdu nebo důl určitého stupně produktivnosti, nemá zřejmě nic společného a není totožná s tím, zda cena nákladů produktu [této půdy nebo] tohoto dolu reguluje tržní cenu. Kdyby při *zvýšené tržní hodnotě* byla nutná nebo možná *dodatečná nabídka*, regulovala by tržní hodnotu nejhorší půda, ale pak by také dávala absolutní rentu. To je právě případ, u něhož Smith předpokládá *opak*.

Za třetí Ricardo Smithovi vytýká (cit. dílo, str. 395 a násl.) [srov. čes. vyd., str. 239—240], že se domnívá, že by v důsledku láce surových produktů, například nahrazení obilí bramborami, mzda klesla a výrobní náklady by se snížily, a že by proto pozemkovému vlastníkovi připadl větší podíl, jakož i větší množství produktu. Ricardo proti tomu namítá:

„...nic z tohoto zvýšeného produktu by nepřipadlo na rentu, ale všechno by nevyhnutelně připadlo na zisk... Pokud se tedy obdělávají půdy téže jakosti a pokud se nic nezmění na jejich relativní úrodnosti nebo jiných přednostech, *zůstane poměr renty k úhrnnému produktu stále stejný*." (Cit. dílo, str. 396.) [Srov. čes. vyd., str. 239.]

To je absolutně nesprávné. Podíl renty, a proto i její *relativní* velikost, klesne. Kdyby se zavedly brambory jako hlavní potravina, snížilo by to hodnotu pracovní síly, zkrátila by se nutná pracovní doba, prodloužila by se nadbytečná pracovní doba a zvětšila by se tedy i *míra* nadhodnoty; za jinak stejných okolností by se v důsledku toho změnilo i složení kapitálu, zmenšila by se hodnota jeho variabilní části ve srovnání s konstantní, ačkoli *masa* použité živé práce by se nezměnila. *Míra zisku* by proto stoupla. V tomto případě by došlo k poklesu absolutní renty a k relativnímu poklesu diferenciální renty. (Viz str. 610, tabulku C.*) Tato příčina by působila stejně na zemědělský i nezemědělský kapitál. Všeobecná míra zisku by stoupla a renta by *proto* klesla.

*V kapitole XXVIII „O poměrné hodnotě zlata, obilí a práce v bohatých a chudých zemích"* Ricardo říká:

„Omyl dr. Smitha, který se táhne celým jeho dílem, je v tom, že předpokládá, že hodnota obilí je stálá, a že, ačkoli se hodnota všech ostatních věcí může zvýšit, nemůže k tomu nikdy dojít u hodnoty obilí. Podle jeho názoru má obilí stále stejnou hodnotu, protože může vždy uživit stejný počet lidí. Právě tak by se mohlo říci, že sukno má stále stejnou hodnotu, protože se z něho vždycky dá zhotovit stejný počet kabátů. Co má hodnota společného se schopností sloužit jako potrava a oděv?" (Cit. dílo. str. 449—450.) [Srov. čes. vyd., str. 269.]

„...dr. Smith... tak zdařile hájil teorii, že přirozená cena zboží konec konců určuje jeho tržní cenu..." (Cit. dílo, str. 451.) [Srov. čes. vyd., str. 269.]

„...hodnota zlata vyjádřená v obilí může být ve dvou zemích velmi odlišná. Snažil jsem se ukázat, že bude nízká v bohatých zemích a vysoká v chudých. A[dam] Smith zastává jiný názor. Domnívá se, že hodnota zlata vyjádřená v obilí je nejvyšší v bohatých zemích." (Cit. dílo, str. 454.) [Srov. čes. vyd., str. 271.]

*V kapitole XXXII „Názory pana Malthuse na rentu"* Ricardo říká:

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 352 a 353. *(Pozn. red.)*

„Renta je tvorbou hodnoty..., ale není tvorbou bohatství."[75] (Cit. dílo, str. 485.) [Srov. čes. vyd., str. 288.]

„Když pan Malthus mluví o vysoké ceně obilí, zřejmě nemá na mysli cenu za kvarter nebo bušl, ale spíše přebytek ceny, za kterou se prodává celý produkt, nad jeho výrobními náklady a do termínu ‚výrobní náklady' zahrnuje vždy jak zisk, tak mzdu; 150 kvarterů obilí po 3 librách št. 10 šilincích za kvarter poskytne majiteli půdy větší rentu než 100 kvarterů po 4 librách št. — s podmínkou, že v obou případech jsou výrobní náklady stejné." (Cit. dílo, str. 487.) [Srov. čes. vyd., str. 289.] „Ať jsou vlastnosti půdy jakékoli, vysoká renta závisí na vysoké ceně produktu; ale jakmile je vysoká cena dána, renta je úměrná hojnosti produktu, a ne jeho vzácnosti." (Cit. dílo, str. 492.) [Srov. čes. vyd., str. 292.]

„Protože renta je následkem vysoké ceny obilí, ztráta renty je následkem jeho nízké ceny. Zahraniční obilí nikdy nekonkuruje obilí domácí výroby, které poskytuje rentu. Pokles ceny nutně způsobuje majiteli půdy ztráty, až nakonec pohltí celou jeho rentu. Kdyby cena klesla ještě hlouběji, neumožnila by ani obvyklý zisk z kapitálu. Kapitál by pak opustil půdu a našel by si nějaké jiné použití. Teprve pak by se obilí, které se dříve na této půdě pěstovalo, dováželo, dříve ne. Ztráta renty by v tomto případě způsobila ztrátu hodnoty vyjádřené v penězích, ale zato by se zvětšilo bohatství. Množství surových produktů a jiných produktů dohromady by se zvýšilo, ale protože se snadněji vyrábějí, měly by menší hodnotu, ačkoli jejich množství stouplo." (Cit. dílo, str. 519.) [Srov. čes. vyd., str. 307.]

[KAPITOLA ČTRNÁCTÁ]

# TEORIE RENTY A[DAMA] SMITHA

## [1. SMITHOVY ROZPORY VE VÝKLADU PROBLÉMU RENTY]

|| 619 | Nebudeme se tu zabývat Smithovým zajímavým výkladem, jak renta z hlavní rostlinné potraviny určuje všechny ostatní zemědělské renty v přísném slova smyslu (v dobytkářství, v lesním hospodářství, v pěstování technických plodin), protože tato výrobní odvětví lze vzájemně přeměnit jedno v druhé. Smith vyjímá pěstování rýže tam, kde je hlavní rostlinnou potravinou, protože rýžová pole nelze přeměnit v louky, pastviny atd. a naopak.

Smith správně určuje *rentu* jako „cenu placenou za *užívání půdy*" ([„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations...", Paříž 1802] sv. I, str. 299) [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů", čes. vyd. 1958, sv. I, str. 156], přičemž půdou je třeba rozumět každou přírodní sílu jako takovou, tudíž i vodu atd.

V protikladu k Rodbertusově podivné představě[76] vypočítává Smith hned v úvodu [k 11. kapitole] složky zemědělského kapitálu:

„Kapitál, z něhož se opatřuje osivo" (suroviny), „platí dělníkům, kupuje a udržuje dobytek a jiné zemědělské *nástroje.*" (Tamtéž.)

Co však je tato „cena placená za užívání půdy"?

„Všechno, co zbude z produktu nebo jeho ceny... nad tuto část" ⟨nad tu část, která nahrazuje zálohovaný kapitál „a kromě toho obvyklý zisk"⟩, „ať je tento zbytek jakkoli velký, snaží se *pozemkový vlastník* ponechat si pro sebe jako *rentu* z půdy." (Cit. dílo, str. 300.) [Srov. čes. vyd., str. 156.]

„Tento *přebytek* lze vždy považovat za *přirozenou* pozemkovou *rentu.*" (Tamtéž.)

Smith odmítá směšování renty s úrokem z kapitálu vloženého do půdy.

„Pozemkový vlastník požaduje rentu i z půdy, kterou nijak nezlepšil" (cit. dílo, str. 300—301) [srov. čes. vyd., str. 156],

a i tato druhá forma renty*, dodává Smith, má tu zvláštnost, že úrok z kapitálu vynaloženého na zlepšení půdy je úrokem z kapitálu, který nevložil vlastník, nýbrž pachtýř.

(Pozemkový vlastník) „požaduje někdy rentu i z toho, co se ani nedá nijak zvelebit." (Cit. dílo, str. 301.) [Srov. čes. vyd., str. 157.]

Smith velmi zdůrazňuje, že „rentu požaduje" *pozemkové vlastnictví, pozemkový vlastník* jako *vlastník*. Jako pouhý následek *pozemkového vlastnictví* je renta [podle Smitha] *monopolní cenou*, a to je naprosto správné, protože produkt se prodává za vyšší cenu, než je cena nákladů, tj. za svou hodnotu, jedině v důsledku vlastnictví.

„Pozemková renta, považovaná za cenu, která se platí za užívání půdy, je přirozeně monopolní cenou." (Cit. dílo, str. 302.) [Srov. čes. vyd., str. 157.]

Je to skutečně cena, kterou si vynucuje jedině monopol pozemkového vlastnictví, a tím se jako monopolní cena odlišuje od ceny průmyslových produktů.

Z hlediska kapitálu — a kapitál ovládá výrobu — *cena nákladů* vyžaduje jen to, aby produkt zaplatil kromě zálohovaných výdajů i průměrný zisk. V tomto případě *může být* produkt — ať už je to produkt půdy nebo nějaký jiný produkt — *„dodán na trh"*.

„Je-li obvyklá cena víc než dostačující, připadne *přebytek* přirozeně na pozemkovou rentu. Je-li právě jen dostačující, *může* sice zboží být dodáno na trh, ale nemůže platit pozemkovému vlastníkovi rentu. Zda je cena víc než dostačující nebo dostačující, závisí na poptávce." (Cit. dílo, str. 302—303.) [Srov. čes. vyd., str. 157.]

Otázkou je, proč — podle Smitha — renta vchází do ceny jinak než mzda a zisk. Smith původně správně rozložil hodnotu na mzdu, zisk a rentu (necháme-li stranou konstantní kapitál). Okamžitě se však dává opačnou cestou — ztotožňuje hodnotu a „přirozenou cenu" (tj. průměrnou cenu zboží určenou konkurencí čili jejich cenu nákladů) a tuto „přirozenou cenu" skládá ze mzdy, zisku a renty.

„Tyto tři složky tvoří zřejmě buď bezprostředně, nebo konec konců celkovou cenu." (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 101.) [Srov. čes. vyd., str. 71.]

* — tj. renta ze zlepšené půdy. (*Pozn. red.*)

„V nejpokročilejších společnostech existují vždy taková zboží, i když je jich málo, *jejichž cena se rozkládá jen na dvě složky, na mzdu za práci a na zisk z kapitálu*, a ještě menší počet zboží, *jejichž cena se skládá jen ze mzdy*. Tak například v ceně mořských ryb jedna složka platí práci rybářů a druhá zisk z kapitálu, jehož bylo použito k rybolovu. Jen velmi zřídka tvoří jednu složku ||620| této ceny i *renta*... V některých krajích Skotska vydělávají si chudí lidé tím, že na mořském pobřeží sbírají pestré kamínky, běžně známé pod názvem *skotské oblázky*. Cena, kterou jim za ně platí *brusič kamene*, je jen *mzdou za jejich práci*, protože *renta ani zisk do ní vůbec nevcházejí*. Avšak *úhrnná cena každého zboží* se musí konec konců vždy rozložit *na některou z těchto složek nebo na všechny tři*." (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 103—104.) [Srov. čes. vyd., str. 70—71.]

Na uvedených místech (a vůbec v této 6. kapitole, v níž se pojednává o „*složkách ceny zboží*") je rozkládání hodnoty na mzdu atd. a skládání ceny ze mzdy atd. zpřeházeno a smícháno. (Teprve 7. kapitola pojednává o „přirozené ceně" a „tržní ceně".)

*První, druhá a třetí kapitola I. knihy* pojednává o „dělbě práce", *kapitola 4* o penězích. V těchto i v dalších kapitolách se mimochodem definuje *hodnota*. *Kapitola 5* pojednává o *skutečné ceně* a *nominální ceně* zboží, o přeměně *hodnoty v cenu*, *kapitola 6* o „složkách ceny zboží", *kapitola 7* o *přirozeně ceně a tržní ceně*. *Kapitola 8* pak o mzdě, *kapitola 9* o zisku z kapitálu, *kapitola 10* o *mzdě a zisku v různých odvětvích vynakládání práce a kapitálu* a konečně *kapitola 11* o *pozemkové rentě*.

Především tu však chceme upozornit na toto: podle právě uvedených vět existují zboží, jejichž *cena* se skládá jen ze mzdy, pak jiná zboží, jejichž cena se skládá jen ze mzdy a zisku, a konečně třetí zboží, jejichž cena se skládá ze mzdy, zisku a renty. Proto

„*úhrnná cena každého zboží* se musí... vždy rozložit *na některou z těchto složek* nebo *na všechny tři*".

Podle toho by tedy nebyl žádný důvod k tvrzení, že renta vchází do ceny jinak než zisk a mzda; bylo by však třeba říci, že renta a zisk vcházejí do ceny jinak než mzda, protože mzda do ní vchází vždy, kdežto renta a zisk do ní vždy nevcházejí. *Z čeho tedy vyplývá tento rozdíl?*

Dále, Smith měl zkoumat otázku, zda je možné, aby se těch nemnoho druhů zboží, do nichž *vchází* jen *mzda*, prodávalo za

*svou hodnotu*, nebo zda oni chudí lidé, kteří sbírají skotské oblázky, nejsou spíš námezdními dělníky *brusičů kamenů*, kteří jim za dodané zboží platí jen obvyklou mzdu, tj. platí jim za *pracovní den, který jim zdánlivě patří celý*, jen tolik, kolik dostává dělník v jiných odvětvích, v nichž *část jeho pracovního dne* tvoří zisk, který nepatří jemu, nýbrž kapitalistovi. Smith by to byl musel buď potvrdit, nebo proti tomu vystoupit s tím, že v tomto případě se zisk jen *zdánlivě* neodlišuje od mzdy. Sám říká:

„Patří-li tyto různé druhy důchodu různým lidem, dají se snadno rozlišit; patří-li však jedné osobě, často se, aspoň v běžné řeči, navzájem směšují." (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 106.) [Srov. čes. vyd., str. 72.]

Zatím však věc dostává u Smitha tuto podobu:

Používá-li nezávislý pracovník (jako oni chudí lidé ve Skotsku) pouze své práce (aniž k tomu potřebuje kapitál), používá-li vůbec jen své práce a prvků [daných přírodou], redukuje se cena jen na mzdu. Používá-li také malého kapitálu, spojuje v jedné osobě toho, kdo dostává mzdu, i toho, kdo dostává zisk. Používá-li konečně své práce, svého kapitálu a svého pozemkového vlastnictví, spojuje v sobě tři osoby: pozemkového vlastníka, pachtýře a dělníka.

{Celá nesmyslnost Smithova pojetí otázky vychází najevo v jedné ze závěrečných vět 6. kapitoly I. knihy:

„Protože v civilizované zemi je jen velice málo zboží, jejichž *celá směnná hodnota* pochází *pouze z práce*" ⟨zde se práce a *mzda* ztotožňují⟩ „a protože do směnné hodnoty velké většiny zboží vcházejí ve značné míře *pozemková renta* a *zisk*, bude *roční produkt práce této země*" ⟨zde se tedy zboží rovnají *produktu práce*, ačkoli „celá hodnota tohoto produktu nepochází jedině z práce"⟩ „vždy dostačovat k tomu, aby *koupil* a *ovládal mnohem větší množství práce, než kolik se ji muselo použít na vypěstování a zhotovení tohoto produktu a k jeho dodání na trh.*" (Cit. dílo, kn. I, str. 108—109.) [Srov. čes. vyd., str. 73.]

Z toho vyplývá, že se produkt *práce* nerovná *hodnotě* tohoto produktu. Naopak (tak lze Smithovi rozumět), tato hodnota je *zvýšena* přidáním zisku a renty. Proto může produkt práce ovládnout, koupit větší množství práce, tj. zaplatit ve formě práce větší hodnotu, než představuje práce obsažená v produktu. Tato teze by byla správná, kdyby zněla takto:

|| 621 | *Smith říká:*

„Protože v civilizované zemi je jen velice málo zboží, jejichž *celá směnná hodnota* pochází *pouze z práce*, a protože do směnné hodnoty velké většiny zboží *vcházejí* ve značné míře pozemková renta a zisk, bude roční produkt práce této země vždy dostačovat k tomu, aby koupil a ovládal mnohem větší *množství práce*, než *kolik se ji muselo použít na vypěstování a zhotovení tohoto produktu a k jeho dodání na trh.*“

*Podle jeho vlastního hlediska by mělo být řečeno:*

„Protože v civilizované zemi je jen velice málo zboží, jejichž *celá směnná hodnota* se rozkládá pouze *na mzdu*, a protože u velké většiny zboží se velká část jejich hodnoty *rozkládá* na rentu a zisk, bude roční produkt práce této země vždy dostačovat k tomu, aby koupil a ovládal mnohem větší *množství práce*, než kolik bylo třeba *zaplatit* (a tudíž i použít) k vypěstování a zhotovení tohoto produktu a k jeho dodání na trh.“

(Smith se tu opět vrací ke své druhé představě o hodnotě; o hodnotě se v téže kapitole praví:

„Musíme mít na zřeteli, že skutečná hodnota všech různých složek ceny se řídí *množstvím práce, kterou každá z nich může koupit nebo ovládat.* Práce“(v tomto smyslu) „měří hodnotu nejen oné složky ceny, která se *rozkládá* na *práci*“ ⟨mělo by být řečeno: na mzdu⟩, „ale i té, která se *rozkládá* na *rentu*, a té, která se *rozkládá* na *zisk*.“ (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 100.) [Srov. čes. vyd., str. 69.]

V 6. kapitole převládá ještě názor, že „*hodnota* se rozkládá na mzdu, zisk a rentu“. Teprve v 7. kapitole, v níž se pojednává o přirozené ceně a tržní ceně, začíná převládat představa, že cena se skládá z těchto konstituujících prvků.)

Tudíž: *směnná hodnota ročního produktu práce* se skládá nejen ze mzdy za práci použitou k výrobě tohoto produktu, ale i ze zisku a renty. Ale tuto práci *ovládá* nebo *kupuje* jen ta část hodnoty, která se redukuje na mzdu. Lze tedy uvést do pohybu mnohem větší masu práce, jestliže se totiž část zisku a renty použije k ovládnutí nebo koupi práce, tj. jestliže se přemění ve mzdu. A tak přicházíme k tomuto závěru: směnná hodnota ročního produktu práce se rozkládá na *zaplacenou práci* (mzda) a *nezaplacenou práci* (zisk a renta). Přemění-li se tedy z té části hodnoty, která představuje nezaplacenou práci, nějaká část ve mzdu, lze koupit větší

množství práce, než když se na novou koupi práce určí jen ta část této hodnoty, která se skládá ze mzdy.}

Vraťme se teď k věci.

„Nezávislý pracovník, který má *malý kapitál* dostačující k tomu, aby si mohl kupovat materiál a měl z čeho žít, dokud nebude moci dodat svůj produkt na trh, vydělá jak *mzdu nádeníka*, který pracuje u *mistra*, tak i zisk, kterého dosahuje tento mistr z jeho práce. Přitom se však všechno, co tento pracovník vydělá, nazývá *ziskem*, a mzda se také zde směšuje se ziskem. Zahradník, který obdělává svou zahradu vlastníma rukama, spojuje v sobě *tři různé osoby*: *pozemkového vlastníka*, *pachtýře a dělníka*. Jeho produkt mu tedy má zaplatit rentu vlastníka, zisk pachtýře a mzdu dělníka. Obyčejně se však to všechno považuje za *produkt jeho práce*. Renta a zisk se tu tedy směšují se mzdou." (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 108.) [Srov. čes. vyd., str. 72—73.]

Zde je u Smitha skutečně zmatek. Což „*to všechno*" není „produktem jeho práce"? A nepřenášejí se tu naopak poměry kapitalistické výroby — kde s oddělením práce od jejích objektivních podmínek vystupuje proti sobě dělník, kapitalista i pozemkový vlastník jako tři různé osoby — na tohoto zahradníka, když se produkt jeho práce, anebo, přesněji, hodnota tohoto produktu považuje zčásti za mzdu, která je odměnou za jeho práci, zčásti za zisk z použitého kapitálu, a zčásti za rentu, která je podílem připadajícím půdě, anebo, přesněji, vlastníkovi půdy? *V rámci* kapitalistické výroby je naprosto správné předpokládat, že tyto prvky jsou oddělené i v takových pracovních vztazích, v nichž (fakticky) *nejsou* oddělené, a tak pohlížet na tohoto zahradníka jako na svého vlastního || 622 | nádeníka a jako na svého vlastního pozemkového vlastníka in una persona*. Zde však u Smitha už otevřeně proniká vulgární názor, že mzda vzniká z práce, a zisk a renta — nezávisle na práci dělníka — z kapitálu a půdy jako ze samostatných zdrojů, z nichž nevyplývá přivlastňování cizí práce, nýbrž samo bohatství. Takto podivně se u Smitha proplétají hluboké názory s nejpošetilejšími představami, jaké si vytváří představivost abstrakcí z jevů konkurence.

Když Smith nejdříve *rozložil* hodnotu na mzdu, zisk a rentu,

* — v jedné osobě. (*Pozn. red.*)

*skládá* pak zase naopak hodnotu ze mzdy, zisku a renty určených nezávisle na hodnotě. Když takhle zapomněl na to, jak sám správně vyložil původ zisku a renty, může říci:

„Mzda, zisk a renta jsou *tři původní zdroje* veškerého *důchodu, jakož* i *veškeré směnné hodnoty*." (Cit. dílo, kn. I, kap. 6, str. 105.) [Srov. čes. vyd., str. 71.]

Podle toho, jak věc sám vyložil, by byl měl říci:

„*Hodnota* zboží vyplývá výhradně z práce (z množství práce) obsažené v tomto zboží. Tato hodnota se rozkládá na mzdu, zisk a rentu. Mzda, zisk a renta jsou původní formy, v nichž se dělník, kapitalista a pozemkový vlastník podílejí na hodnotě vytvořené prací dělníka. V tomto smyslu mzda, zisk a renta jsou tři původní *zdroje* veškerého *důchodu*, ačkoli žádný z těchto takzvaných zdrojů se neúčastní tvorby hodnoty."

Z uvedených míst vidíme, jak Smith v 6. kapitole, v níž se pojednává o „*konstituujících složkách ceny zboží*", přichází k tomu, že cenu rozkládá na mzdu, jestliže do výroby vchází jen práce (bezprostřední), na mzdu a zisk, jestliže místo nezávislého pracovníka nastupuje nádeník zaměstnávaný kapitalistou (tj. jestliže tu existuje kapitál), a konečně na mzdu, zisk a rentu, jestliže do výroby vstupuje kromě kapitálu a práce i „půda", přičemž se však předpokládá, že půda je přivlastněná, tj. že kromě dělníka a kapitalisty vystupuje i pozemkový vlastník (ačkoli Smith poznamenává, že všechny tyto tři charakteristické postavy, nebo dvě z nich mohou být spojené v jedné osobě).

V 7. *kapitole*, v níž se mluví o *přirozené ceně* a *tržní ceně*, považuje rentu úplně stejně jako mzdu a zisk (jestliže do výroby vchází půda) za konstituující složku přirozené ceny. Důkazem toho jsou tato místa (*kn. I, kapitola 7*):

„Když cena některého zboží není ani vyšší, ani nižší, než kolik je podle *přirozených* měr nutné k zaplacení *pozemkové renty, mzdy* a *zisku z kapitálu* vynaloženého na výrobu, zpracování a dodání zboží na trh, prodává se toto zboží za cenu, kterou lze nazvat *jeho přirozenou cenou*. Zboží se pak prodává *přesně* za tolik, *kolik činí jeho hodnota*." (Cit. dílo, str. 111.) [Srov. čes. vyd., str. 74.] (Zde se zároveň konstatuje, že přirozená cena a hodnota zboží jsou totožné.)

„*Tržní cenu* každého jednotlivého zboží určuje poměr mezi množstvím tohoto zboží, které je skutečně na trhu, a poptávkou těch, kdo jsou ochotni zaplatit

*přirozenou cenu* zboží neboli *celkovou hodnotu renty*, zisku a mzdy, *jež musejí být uhrazeny, aby se toto zboží dostalo na trh.*" (Cit. dílo, str. 112.) [Srov. čes. vyd., str. 75.]

„Je-li množství nějakého zboží dodaného na trh vzhledem k účinné poptávce *nedostatek*, nemohou všichni lidé, kteří jsou ochotni zaplatit *celou hodnotu r e n t y*, *mzdy* a *zisku*, jež je nutno uhradit, aby zboží mohlo být dodáno na trh, dostat celé množství, které chtějí... *Tržní cena* vystoupí více nebo méně *nad přirozenou cenu* podle toho, jak dalece *naléhavost jejich potřeby*, *bohatství* nebo rozmary konkurentů roznítí oheň konkurence mezi nimi." (Cit. dílo, str. 113.) [Srov. čes. vyd., str. 75.]

„Je-li množství nějakého zboží dodaného na trh větší než účinná poptávka, nedá se všechno rozprodat lidem, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby zboží mohlo být dodáno na trh... *Tržní cena* klesne pak více nebo méně pod *přirozenou cenu* podle toho, nakolik onen přebytek zvýší konkurenci mezi prodávajícími, nebo podle toho, jak dalece prodávajícím záleží na tom, aby se zboží ihned zbavili." (Cit. dílo, str. 114.) [Srov. čes. vyd., str. 75—76.]

„Jestliže množství zboží dodaného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poptávku, bude *tržní cena* samozřejmě přesně odpovídat... *přirozené ceně*... Vzájemná konkurence nutí všechny prodávající, aby tuto cenu přijali, nenutí je však, aby přijali nižší cenu." (Cit. dílo, str. 114—115.) [Srov. čes. vyd., str. 76.]

|| 623 | Podle Smitha nechává pozemkový vlastník *svou půdu ležet ladem* nebo přechází od výroby jednoho zboží (například pšenice) k výrobě *jiného* zboží (například k pastvinářství), jestliže v důsledku situace na trhu jeho renta klesne pod svou přirozenou míru [anebo naopak rozšiřuje svou výrobu], jestliže stoupne nad ni.

„Je-li někdy toho zboží" (dodaného na trh) „více, než žádá účinná poptávka, musí se za některou složku jeho ceny platit méně, než je její *přirozená cena*. *Jde-li přitom o rentu*, vlastní zájem přiměje ihned majitele půdy k tomu, aby *části své půdy použili jinak.*" (Cit. dílo, str. 115.) [Srov. čes. vyd., str. 76.]

„Je-li naopak zboží dodaného na trh někdy *méně, než kolik žádá účinná poptávka*, některé složky jeho ceny musí stoupnout nad svou *přirozenou* míru. *J d e - l i p ř i t o m o r e n t u*, vlastní zájem přiměje samozřejmě všechny ostatní pozemkové vlastníky k tomu, aby vyhradili pro výrobu tohoto zboží více půdy." (Cit. dílo, str. 116.) [Srov. čes. vyd., str. 76.]

„Příležitostné a dočasné výkyvy v *tržní ceně* nějakého zboží postihují především ty složky jeho ceny, které představují mzdu a zisk. Té složky, která představuje rentu, se dotýkají méně." (Cit. dílo, str. 118—119.) [Srov. čes. vyd., str. 78.]

„*Monopolní cena* je za všech okolností nejvyšší cena, jaké lze dosáhnout. *Přirozená cena* neboli cena, která se vytváří v důsledku volné konkurence, je naopak nejnižší cena, jakou lze přijmout, pravda, ne v každém jednotlivém přípa-

dě, ale vždy po jistou delší dobu." (Cit. dílo, str. 124.) [Srov. čes. vyd., str. 80.]

„*Tržní cena* toho kterého zboží může sice zůstat dlouho nad úrovní *přirozené ceny*, zřídka však může zůstat dlouho pod ní. *Kdyby se kterákoli část tržní ceny platila pod svou přirozenou mírou*, pocítili by lidé, jejichž zájmy by tak byly postiženy, ihned ztrátu; *ihned by vyřadili buď tolik půdy*, nebo tolik práce, nebo tolik kapitálu, že by množství dotyčného zboží dodaného na trh brzy jen tak tak stačilo krýt skutečnou poptávku. A tak by jeho *tržní cena* brzy opět stoupla na výši jeho *přirozené ceny*. Tak aspoň by to vypadalo tam, kde vládne naprostá svoboda." (Cit. dílo, str. 125.) [Srov. čes. vyd., str. 80.]

Po takovém vylíčení věci v 7. kapitole těžko pochopíme, jak může Smith v *11. kapitole I. knihy* („*O pozemkové rentě*") obhajovat názor, že renta nevchází vždy do ceny tam, kde do výroby vchází přivlastněná půda; těžko pochopíme, jak může dělat rozdíl mezi způsobem, jakým vchází do ceny renta, a způsobem, jakým vchází do ceny zisk a mzda — když předtím v 6. a 7. kapitole považoval rentu za *konstituující složku „přirozené ceny"*, přesně tak jako zisk a mzdu. Vraťme se však k této 11. kapitole (I. knihy).

Viděli jsme, že v 6. a 7. kapitole se renta definuje jako *přebytek*, který zbývá z *ceny produktu*, když se zaplatí zálohované výdaje kapitalisty (pachtýře) plus průměrný zisk.

V této 11. kapitole Smith všechno úplně obrací. Renta už do *přirozené ceny* nevchází. Nebo, přesněji, A[dam] Smith se zde utíká k *obvyklé ceně*, která se zpravidla od přirozené ceny odlišuje, ačkoli v 7. kapitole jsme slyšeli, že obvyklá cena nikdy nemůže zůstat po delší dobu pod úrovní přirozené ceny a nikdy nemůže platit po delší dobu některou konstituující složku přirozené ceny pod její přirozenou mírou, a tím méně ji nemůže vůbec neplatit, jak se to nyní tvrdí o rentě. Smith nám také neříká, zda se produkt prodává *pod svou hodnotou*, když neplatí rentu, nebo zda se prodává *nad* svou hodnotou, když ji platí.

Předtím se *přirozená cena* zboží definovala jako

„*celková hodnota renty*, zisku a mzdy, *jež musejí být uhrazeny, aby se zboží dostalo na trh.*" (Cit. dílo, str. 112.) [Srov. čes. vyd., str. 75.]

Nyní slyšíme:

„*Na trh se mohou zpravidla dodávat* jen takové složky produktu půdy, jejichž *obvyklá cena* stačí uhradit *kapitál vynaložený na dodání onoho zboží na trh a při-*

*nese i obvyklý zisk z tohoto kapitálu.*" (Cit. dílo, str. 302—303.) [Srov. čes. vyd. str. 157.]

Tudíž *obvyklá cena* není *přirozenou cenou*, a podle toho není nutné zaplatit přirozenou cenu, aby se toto zboží dostalo na trh.

|| 624 | Předtím jsme slyšeli, že když *obvyklá cena* (v kapitole 7 se říkalo *tržní cena*) nestačí zaplatit *celou rentu* („celou hodnotu renty" atd.), stáhne se z výroby tolik půdy, až tržní cena stoupne na úroveň přirozené ceny a celou rentu zaplatí. Nyní naproti tomu slyšíme:

„Je-li *obvyklá cena víc než dostačující*" (aby nahradila kapitál a zaplatila obvyklý zisk z tohoto kapitálu), „připadne *přebytek* přirozeně na pozemkovou rentu. Je-li právě jen dostačující, může *sice zboží být dodáno na trh*, ale nemůže platit pozemkovému vlastníkovi rentu. Zda je cena víc než dostačující nebo dostačující, závisí na poptávce." (Cit. dílo, kn. I, kap. 11, str. 303.) [Srov. čes. vyd., str. 157.]

Z konstituující složky *přirozené ceny* mění se renta najednou v *přebytek* nad *dostačující cenou*, jehož existence nebo neexistence závisí na stavu poptávky. *Dostačující cena* je však cena, která je nutná, aby se zboží dostalo na trh, aby se tedy vyrobilo, tj. *výrobní cena* zboží. Protože cena, která je nutná, aby zboží bylo nabídnuto, aby se vůbec vyrobilo, aby se objevilo na trhu jako zboží, je samozřejmě jeho *výrobní cena* čili *cena nákladů*. To je [conditio] sine qua non* jeho existence. Na druhé straně, poptávka po některých produktech půdy musí být vždy taková, aby jejich *obvyklá cena* dávala přebytek nad výrobní cenou, tj. rentu. Po jiných [produktech půdy] může být poptávka taková, ale může být i jiná.

„Po některých produktech půdy musí být poptávka vždy taková, že se za ně platí vždy vyšší ceny, než je cena, která by stačila k tomu, aby byly dodány na trh. A jsou jiné produkty půdy, po nichž může být tak velká poptávka, že dosáhnou této vyšší než *dostačující ceny*, ale může být po nich i taková poptávka, že jí nedosáhnou. První produkty musí vlastníkovi pozemku vždy přinášet rentu; druhé ji podle okolností někdy přinesou, jindy ne." (Cit. dílo, str. 303.) [Srov. čes. vyd., str. 157—158.]

Místo *přirozené ceny* tu tedy máme *dostačující cenu*. *Obvyklá cena* se opět liší od této *dostačující ceny*. Jestliže obvyklá cena *zahrnuje*

* — nutná, nezbytná podmínka. (*Pozn. red.*)

rentu, je *vyšší* než dostačující cena. Jestliže ji vylučuje, *rovná se* dostačující ceně. Pro *dostačující cenu* je dokonce charakteristické, že *vylučuje rentu*. Obvyklá cena je *nižší* než dostačující cena, jestliže jen nahrazuje kapitál a neplatí průměrný zisk. *Dostačující cena* je tedy ve skutečnosti *výrobní cena* čili *cena nákladů*, jak ji Ricardo cestou abstrakce vyvodil z učení A[dama] Smitha a jak se skutečně jeví z hlediska kapitalistické výroby, tj. cena, která kromě zálohovaných výdajů kapitalisty platí i obvyklý zisk; je to průměrná cena, jak ji vytváří konkurence mezi kapitalisty v různých sférách použití kapitálu. Právě toto abstrahování z jednotlivých jevů konkurence přivádí Smitha k tomu, že proti své *přirozené ceně* staví *dostačující cenu*, ačkoli jeho výklad přirozené ceny naopak vyhlašuje za dostačující cenu na delší dobu pouze obvyklou cenu, která platí konstituující složky přirozené ceny — rentu, zisk a mzdu. Protože výrobu zboží řídí kapitalista, je dostačující cenou ta cena, která dostačuje pro kapitalistickou výrobu z hlediska kapitálu, a tato cena dostačující pro kapitál nezahrnuje rentu, ale naopak ji vylučuje.

Na druhé straně však tato *dostačující cena* není u některých produktů půdy dostačující. U těchto produktů musí být *obvyklá cena* tak vysoká, aby poskytovala určitý přebytek nad „dostačující cenou", totiž rentu pro pozemkového vlastníka. U jiných produktů země to prý závisí na okolnostech. Rozpor, že dostačující cena není dostačující, že cena, která dostačuje, aby se produkt dostal na trh, nedostačuje, aby se na trh dostal, Smitha netrápí.

Smith se ani na okamžik neohlíží na to, co vykládal v 5., 6. a 7. kapitole, ale přiznává si (i když v tom nevidí rozpor, nýbrž nový objev, na který znenadání narazil), že touto „dostačující cenou" vyvrátil celé své učení o „přirozené ceně".

„Je tedy třeba *poznamenat*" (touto neobyčejně naivní formou přechází Smith od jednoho tvrzení k jeho přímému opaku), „že *renta vstupuje mezi složky ceny zboží jinak než mzda a zisk. Vysoká nebo nízká míra mzdy nebo zisku je příčinou vysoké nebo nízké ceny* ||625| *zboží*; *vysoká nebo nízká míra renty* je ***důsledkem*** *této ceny*. Cena *toho nebo onoho zboží* je vysoká nebo nízká *proto, že se musí platit vysoká nebo nízká mzda a zisk, aby se zboží dostalo na trh*. Ale vysokou, nízkou nebo vůbec žádnou rentu vynáší toto zboží proto, že *jeho cena je vysoká nebo nízká, značně vyšší nebo o málo vyšší, nebo není o nic vyšší, než dostačuje k zaplacení těchto mezd a tohoto zisku*." (Cit. dílo, str. 303—304.) [Srov. čes. vyd., str. 158.]

Především si všimněme závěrečné věty. Tudíž *dostačující cena*, cena nákladů, která platí pouze mzdu a zisk, *vylučuje rentu*. Prodává-li se produkt za cenu, *která značně převyšuje dostačující cenu*, platí vysokou rentu. Prodává-li se za cenu, která jen málo převyšuje dostačující cenu, platí malou rentu. Prodává-li se *přesně za dostačující cenu*, neplatí *žádnou* rentu. Shoduje-li se skutečná cena produktu s jeho *dostačující cenou*, která platí zisk a mzdu, neplatí *žádnou* rentu. Renta je vždy *přebytkem* nad dostačující cenou. Dostačující cena vylučuje svou povahou rentu. *To je Ricardova teorie.* Ricardo přejímá myšlenku *dostačující ceny*, ceny nákladů od A[dama] Smitha; vyhýbá se nedůslednosti A[dama] Smitha záležející v rozlišování mezi přirozenou cenou a dostačující cenou, a důsledně rozvíjí myšlenku dostačující ceny. A[dam] Smith, který se dopustil všech uvedených nedůsledností, je nedůsledný i v tom, že pro některé produkty půdy požaduje cenu, která je *vyšší* než jejich *dostačující cena*. Avšak sama tato nedůslednost je zase důsledkem určitého *správnějšího* „pozorování".

Začátek uvedeného citátu však skutečně překvapuje svou naivitou. V 7. kapitole Smith dokazoval, že renta, zisk a mzda stejnoměrně vcházejí do *složení přirozené ceny*, potom, když *rozložení hodnoty* na rentu, zisk a mzdu obrátil v *složení* hodnoty z přirozené ceny renty, zisku a mzdy. Nyní říká, že renta vchází do „*složení ceny* zboží" *jinak* než zisk a mzda. A jakým způsobem vchází renta *jinak* do *tohoto složení*? Totiž tak, že do tohoto složení *vůbec nevchází*. Teprve zde dostáváme skutečné vysvětlení „dostačující ceny". *Cena zboží* je drahá nebo levná, vysoká nebo nízká, protože mzda a zisk — jejich přirozené míry — jsou vysoké nebo nízké. Zboží se nedodá na trh, nevyrobí se, jestliže se tyto vysoké nebo nízké zisky a mzdy nezaplatí. Zisky a mzdy tvoří *výrobní cenu* zboží, jeho *cenu nákladů*; to znamená, že jsou ve skutečnosti *konstituujícími prvky jeho hodnoty* či *ceny*. Naproti tomu *renta* nevchází do *ceny nákladů*, do *výrobní ceny*. Není konstituujícím prvkem směnné hodnoty zboží. Platí se *jedině* tehdy, když *obvyklá cena* zboží *převyšuje* jeho *dostačující cenu*. Zisk a mzda jako *konstituující prvky* ceny jsou *příčinami* ceny; renta je naproti tomu jen *účinkem*, *následkem* ceny. Nevchází tudíž na rozdíl od zisku a mzdy ani jako prvek do složení ceny. A to

v Smithově jazyce znamená, že renta vchází do složení ceny *jinak* než zisk a mzda. Zdá se, že Smith ani v nejmenším netuší, že sám vyvrátil celé své učení o „přirozené ceně". Vždyť co u něho znamenala „přirozená cena"? Znamenala centrum, k němuž gravituje tržní cena; znamenala tu „*dostačující cenu*", *pod* kterou cena produktu nemůže klesnout, má-li se po delší dobu dodávat na trh, vyrábět.

Nyní je tedy renta *přebytkem nad „přirozenou cenou"*, zatímco předtím byla *konstituujícím prvkem „přirozené ceny"*; nyní je následkem ceny, předtím byla její příčinou.

Naproti tomu není žádný rozpor v Smithově tvrzení, že pro určité produkty země jsou podmínky na trhu vždy takové, že jejich obvyklá cena musí převyšovat jejich dostačující cenu, jinými slovy takové, že *pozemkové vlastnictví* má moc vyhnat cenu nad úroveň, která by byla pro kapitalistu dostačující, kdyby nenarazil na žádný vliv působící opačným směrem.

|| 626 | Když takto v 11. kapitole vyvrátil to, co řekl v 5., 6. a 7. kapitole, pokračuje Smith klidně dále: nyní se prý dá do toho a prozkoumá 1. produkty půdy, které vždy poskytují rentu, 2. produkty půdy, které ji někdy poskytují a někdy neposkytují; a konečně 3. změny, k nimž dochází v různých obdobích vývoje společnosti v relativní hodnotě těchto dvou druhů produktů, a to jednak v jejich vzájemném poměru, jednak v jejich poměru k průmyslovému zboží.

## [2. SMITHOVA TEZE O ZVLÁŠTNÍM CHARAKTERU POPTÁVKY PO ZEMĚDĚLSKÉM PRODUKTU. FYZIOKRATICKÝ PRVEK VE SMITHOVĚ TEORII RENTY]

„*Část první. Produkty, které vždy nesou rentu.*"

Smith začíná s populační teorií. *Potraviny* prý vždy vytvářejí *poptávku* po sobě. Zvětšuje-li se množství potravin, zvětšuje se i počet lidí, spotřebitelů potravin. Nabídka těchto zboží *vytváří* tedy poptávku po nich.

„Protože se lidé, stejně jako všichni ostatní živočichové, *přirozeně množí podle toho, kolik mají životních prostředků, je stále větší nebo menší poptávka po potravinách.* Potraviny mohou vždy koupit nebo ovládat větší nebo menší množství

práce a vždy se najde někdo, kdo je ochoten něco vykonat, jen aby je dostal." (Cit. dílo, kn. I, kap. 11, str. 305.) [Srov. čes. vyd., str. 158.]

„Ale" ⟨proč?⟩ *„půda rodí* téměř vždy *větší množství potravin*, než kolik by jich prostě stačilo *k vydržování veškeré práce*, nutné k tomu, aby se tyto potraviny dostaly na trh, i kdyby tato práce byla vydržována sebe štědřeji. *Přebytek* těchto potravin je také vždy víc než dostatečný, *aby stačil nahradit, a to i ze ziskem, kapitál, který uvádí tuto práci do pohybu.* Vždy tedy ještě něco zbude na rentu pro majitele půdy." (Cit. dílo, str. 305—306.) [Srov. čes. vyd., str. 158—159.]

To zní úplně *fyziokraticky* a neobsahuje ani důkaz ani vysvětlení, proč *„cena"* tohoto zvláštního zboží poskytuje přebytek *nad* „dostačující cenou", tj. rentu.

Jako příklad uvádí Smith hned *pastviny* a *pustiny*. Pak následuje věta o *diferenciální rentě*:

„Renta se mění podle úrodnosti půdy, a to bez ohledu na její produkt, ale také podle polohy, bez ohledu na její úrodnost." (Cit. dílo, str. 306.) [Srov. čes. vyd., str. 159.]

V tomto případě se renta a zisk jeví jako pouhý *přebytek produktu*, který zbývá po odečtení té části produktu, která *in natura živí dělníka.* (Je to vlastně fyziokratický názor, který se ve skutečnosti zakládá na tom, že v poměrech, kdy převládá zemědělství, žije člověk takřka výhradně ze zemědělských produktů, a že sám průmysl, manufaktura, vystupuje na venkově jen jako vedlejší práce, která se vynakládá na zpracování *místních produktů* přírody.)

„Z tohoto produktu* se tedy musí vydržovat větší množství práce, a přiměřeně tomu se musí zmenšit *přebytek, z něhož pochází jak zisk pachtýře, tak i renta pozemkového vlastníka.*" (Cit. dílo, str. 307.) [Srov. čes. vyd., str. 159.]

Proto musí i pěstování pšenice dávat větší zisk než *pastvinářství.*

„Prostředně úrodné *obilné pole* poskytne *člověku* mnohem *větší množství potravin* než nejlepší pastvina stejné velikosti."

(Zde tedy nejde o cenu, nýbrž o absolutní masu potravin pro člověka v naturální formě.)

„Jeho obdělávání sice vyžaduje *mnohem víc práce*, ale *přebytek*, který zůstane po nahrazení osiva a *nákladů na vydržování veškeré této práce*, je také mnohem větší."

* — tj. z produktu půdy, která leží ve větší vzdálenosti od trhu. (*Pozn. red.*)

(Ačkoli pšenice stojí *víc práce*, je *přebytek* výživných látek, který dá pšeničné pole po zaplacení práce, značně větší než přebytek, který dává pastvina sloužící k chovu dobytka. A tento přebytek nemá prý *větší hodnotu* proto, že pšenice stojí víc práce, nýbrž proto, že přebytek u pšenice obsahuje víc výživných látek.)

„A tak i kdybychom předpokládali, že libra masa z jatečního zvířete *nikdy nestála víc* než libra chleba, měl by tento *větší přebytek*" (protože z téže plochy půdy dostaneme více liber pšenice než masa) „*všude větší hodnotu*" ⟨protože se *předpokládá*, že jedna libra chleba se rovná jedné libře masa (co do hodnoty), a že z téže plochy půdy zbude po nasycení dělníků více liber chleba než liber masa⟩ „a skýtal by větší fond jak pro zisk pachtýře, tak i pro rentu *pozemkového vlastníka*." (Cit. dílo, str. 308—309.) [Srov. čes. vyd., str. 160.]

Když Smith na místo přirozené ceny postavil dostačující cenu a rentu prohlásil za přebytek nad dostačující cenou, zapomíná, že jde vůbec o *cenu*, a vyvozuje rentu z poměru mezi množstvím *potravin*, které poskytuje zemědělství, a množstvím *potravin*, které musí spotřebovat zemědělec.

Ve skutečnosti — ponecháme-li stranou tento *fyziokratický* způsob vysvětlování — Smith *předpokládá*, že *cena* zemědělského produktu, který je hlavní potravinou, přináší kromě zisku i *rentu*. Vycházeje z této základny, uvažuje dále. S rozvojem zemědělské kultury plocha přirozených pastvin už nestačí pro chov dobytka, pro uspokojení poptávky po jatečním masu. K tomuto účelu je třeba použít obdělávané země. || 627 | Cena masa musí v důsledku toho stoupnout natolik, aby se z ní dala zaplatit nejen *práce* vynaložená na chov dobytka, ale i

„*renta a zisk, které by taková půda nesla svému majiteli a pachtýři, kdyby se obdělávala jako orná půda*. Dobytek chovaný na nejpustších blatech se prodává na témž trhu, podle své váhy a jakosti, za stejnou cenu jako dobytek chovaný na nejlépe obdělané půdě. Majitelé těchto blat z toho těží a zvyšují rentu ze svých pozemků *podle cen toho dobytka*, který na nich chovají."

(Smith tu správně vyvozuje diferenciální rentu z přebytku tržní hodnoty nad individuální hodnotou. Tržní hodnota však v tomto případě nestoupá proto, že se přechází od lepší půdy k horší, nýbrž proto, že se přechází od méně úrodné půdy k úrodnější půdě.)

„Jak se zvelebuje zemědělství, řídí se *renta a zisk z neobdělávaných pastvin* do jisté míry rentou a ziskem z obdělávané půdy. *Renta a zisk z této půdy se zase řídí rentou a ziskem z půdy oseté obilím.*" (Cit. dílo, str. 310—311.) [Srov. čes. vyd., str. 160—161.]

„Ale všude tam, kde nejde o takovou výhodnou polohu" [...], „renta a zisk z obilí nebo z kteréhokoli jiného rostlinného produktu, který slouží lidem za hlavní potravu, musí ovšem určovat rentu a zisk z půdy, která je vhodná pro pěstování tohoto produktu, používá se jí však jako pastviny.

Používání umělých luk, pěstování řepy, mrkve, zelí atd. a *všechny ostatní prostředky* vymyšlené k tomu, aby *táž rozloha půdy uživila víc dobytka než přirozená pastvina*, by měly, dalo by se očekávat, o něco snížit rozdíl, o který je v zemích s pokročilým zemědělstvím cena masa přirozeně vyšší než cena chleba. Zdá se, že se tak také skutečně stalo" atd. (Cit. dílo, str. 315.) [Srov. čes. vyd., str. 162—163.]

Když Smith takto rozebral poměr mezi *rentou z chovu dobytka a rentou z orné půdy*, pokračuje:

„Ve všech velkých zemích se většiny obdělané půdy používá k výrobě potravin pro lidi nebo píce pro dobytek. Renta a zisk z této půdy určují rentu a zisk z veškeré ostatní obdělávané půdy. Kdyby některý zvláštní produkt vynášel méně, pak by se půda, na níž se pěstuje, brzy přeměnila v obilná pole nebo v louky, a kdyby některý produkt vynášel víc, pak by se na části obilných polí nebo luk brzy pěstoval tento produkt." (Cit. dílo, str. 318.) [Srov. čes. vyd., str. 164.]

Dále mluví Smith o vinařství, o zahradnictví, o pěstování zeleniny atd.

„Renty a zisky z pěstování těchto produktů, které si vyžadují buď větší původní zálohy na přípravu půdy, anebo větší každoroční výdaje na jejich pěstování, jsou tedy sice často mnohem vyšší než renty a zisky z obilí a píce; avšak ve všech případech, kde jen nahrazují mimořádné zálohy a výdaje, určují je ve skutečnosti renty a zisky z těchto dvou obvyklých produktů zemědělství." (Cit. dílo, str. 323—324.) [Srov. čes. vyd., str. 166.]

Potom Smith přechází k pěstování cukrové třtiny a tabáku v koloniích.

„Takto renta z obdělané půdy, která produkuje potraviny pro lidi, určuje i rentu z většiny ostatních obdělávaných pozemků." (Cit. dílo, str. 331.) [Srov. čes. vyd., str. 170.] „Základním produktem půdy, která bezprostředně slouží lidem jako potravina, je v Evropě obilí. Proto v Evropě renta z obilních polí určuje, až na některé zvláštní případy, rentu z veškeré ostatní obdělávané půdy." (Cit. dílo, str. 331—332.) [Srov. čes. vyd., str. 170.]

Pak se Smith opět vrací k fyziokratické teorii v té podobě, jakou jí dal, tj. že potraviny si samy vytvářejí spotřebitele. Kdyby pěstování pšenice bylo nahrazeno něčím jiným, co dává i na nejobyčejnější půdě při stejném obdělávání mnohem větší množství prostředků k obživě,

„potom by *renta* pozemkového vlastníka *neboli ono přebytečné množství potravin*, které mu zůstává, když zaplatí práci a když pachtýři nahradí kapitál i s obvyklým ziskem, byla nutně mnohem větší. Ať již by byla obvyklá míra pro vydržování práce v této zemi jakákoli, tento *větší přebytek potravin může vždy vydržovat větší množství práce* a *v důsledku* toho umožní pozemkovému vlastníkovi, aby koupil nebo ovládl větší množství práce." (Cit. dílo, str. 332.) [Srov. čes. vyd., str. 170.]

Jako *příklad* uvádí rýži.

„V Karolíně... stejně jako v jiných britských koloniích jsou *plantážníci zpravidla zároveň farmáři i vlastníky půdy*, a proto tam *renta splývá se ziskem*..." (Cit. dílo, str. 333.) [Srov. čes. vyd., str. 170—171.]

|| 628 | Avšak rýžové pole

„se nehodí ani na pěstování obilí, ani na pastvinu, ani na vinici a vůbec na pěstování některé jiné plodiny užitečné pro lidi; a pozemky, které jsou vhodné pro tyto různé kultury, nejsou zase vhodné pro pěstování rýže. A proto ani v rýžových zemích nemůže renta z půdy, na níž se pěstuje rýže, určovat rentu z ostatní obdělávané půdy, kterou vůbec nelze přeměnit na rýžová pole." (Cit. dílo, str. 334.) [Srov. čes. vyd., str. 171.]

*Druhým příkladem* jsou *brambory*. (Ricardovu kritiku tohoto názoru viz výše.*) Kdyby se místo obilí staly hlavní potravinou brambory,

„*stejná rozloha obdělávané půdy by uživila mnohem větší počet lidí*, a protože dělníci se živí většinou bramborami, zbýval by po nahrazení kapitálu a po zaplacení veškeré práce vynaložené na pěstování této plodiny větší *přebytek*. A také pozemkovému vlastníkovi by připadla větší část tohoto přebytku. Počet obyvatelstva by vzrostl a renty by byly mnohem vyšší, než jsou nyní." (Cit. dílo, str. 335.) [Srov. čes. vyd., str. 171.]

Několika dalšími poznámkami o pšeničném chlebu, o ovesném chlebu a o bramborách pak první část 11. kapitoly končí.

* Viz tento svazek, str. 357. (*Pozn. red.*)

Vidíme, že tuto první část, která pojednává o produktech půdy, *které vždy nesou rentu*, lze shrnout takto: *za předpokladu*, že renta z hlavního rostlinného produktu je dána, se zde vysvětluje, jak tato renta reguluje rentu v dobytkářství, ve vinařství, v zahradnictví atd. O povaze renty samé tu není řečeno *nic* kromě všeobecné věty, že — opět *za předpokladu*, že renta je dána — úrodnost a poloha země určují výši renty. To se však vztahuje jen na rozdíl mezi rentami, na rozdíl ve velikosti rent. Ale proč tento produkt platí vždy rentu? Proč je jeho *obvyklá cena* vždy vyšší než jeho *dostačující cena*? Smith tu abstrahuje od ceny a znovu upadá do fyziokratismu. Přitom však se celým jeho výkladem vine myšlenka, že *poptávka* je tu vždy tak velká proto, že tento produkt si sám vytváří ty, kdo ho požadují, své vlastní spotřebitele. Avšak dokonce i při tomto předpokladu nelze pochopit, proč by měla poptávka převyšovat nabídku, a proto vyhánět cenu *nad* dostačující cenu. Zde se však znovu nepozorovaně oživuje vzpomínka na *přirozenou cenu*, která stejně jako zisk a mzdu zahrnuje i rentu, a která se platí, jestliže nabídka a poptávka jsou v souladu.

„Když množství zboží dodaného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poptávku, je *tržní cena* samozřejmě přesně... táž jako *přirozená cena*." (Cit. dílo, str. 114.) [Srov. čes. vyd., str. 76.]

Je však charakteristické, že Smith tento názor nikde v první části kapitoly 11 nevyslovuje. Vždyť přece na samém začátku této kapitoly řekl, že renta nevchází do ceny jako její konstituující část. Rozpor byl příliš nápadný.

## [3. SMITHŮV VÝKLAD VZTAHU MEZI NABÍDKOU A POPTÁVKOU U RŮZNÝCH DRUHŮ PRODUKTŮ PŮDY. SMITHOVY ZÁVĚRY PRO TEORII RENTY]

„*Část druhá: Produkty, které někdy vynášejí rentu, ale jindy ji nevynášejí.*"

Teprve v této části se vlastně vysvětluje všeobecná povaha renty.

„Jediným produktem půdy, který *vždy* a *nutně* vynáší *pozemkovému vlastníku nějakou rentu*, jsou podle všeho *potraviny* pro člověka." (Proč „vždy" a „nutně",

to se neukazuje.) „Jiné druhy produktů mohou podle okolností někdy vynášet rentu, jindy ne." (Cit. dílo, str. 337.) [Srov. čes. vyd., str. 172.]

„*Vedle potravy* jsou dvěma nejdůležitějšími potřebami člověka *ošacení a obydlí.*" (Cit. dílo, str. 338.) [Srov. čes. vyd., str. 173.] „Ve svém původním, ještě neobdělaném stavu" poskytuje země materiály na oděv a obydlí pro *více lidí*, „než kolik stačí uživit". V důsledku tohoto „*přebytku* těchto materiálů" v poměru k počtu lidí, jaký stačí země uživit, tudíž v poměru k obyvatelstvu, mají tyto materiály malou „cenu", nebo nemají vůbec žádnou „cenu". Velká část těchto „materiálů" leží nevyužitá a bez užitku a „cena těch, které se upotřebí, *se považuje pouze za ekvivalent práce a nákladů, jež je třeba vynaložit, aby se staly použitelnými*". Tato cena však „neposkytuje pozemkovému vlastníkovi žádnou rentu". Když se však půda obdělává, pak je počet lidí, „které stačí uživit", tj. počet obyvatel, větší než masa materiálů, které poskytuje, přinejmenším „těch materiálů, které tito lidé potřebují a za které jsou ochotni zaplatit". Nastává tedy relativní „nedostatek" těchto materiálů, „což nutně jejich hodnotu zvyšuje". „*Bývá po nich* často *větší poptávka, než jich lze dostat.*" Pak se za ně platí víc, než činí „náklady nutné k tomu, aby se dostaly na trh; jejich cena může tudíž pozemkovému vlastníku vždy *vynášet nějakou rentu*". (Cit. dílo, str. 338—339.) [Srov. čes. vyd., str. 173.]

|| 629 | Zde se tedy renta vysvětluje tím, že *poptávka převyšuje nabídku*, která může být dodána za *dostačující cenu.*

Jako materiál pro odívání sloužily původně kožešiny a kůže „větších zvířat". U loveckých a pasteveckých národů, které se živí především živočišnou potravou, „*opatřuje si* každý, *kdo si opatřuje potravu, současně i víc materiálu na ošacení, než kolik může nosit*". Bez zahraničního obchodu by se většina tohoto materiálu odhodila jako nepotřebná. Zahraniční obchod zvyšuje svou potávkou po tomto přebytku materiálů jejich cenu „*nad to, kolik stojí jejich dodání na trh.* Tato cena vynáší *proto* pozemkovému vlastníkovi jakousi rentu..." Anglická vlna díky flámskému trhu zvýšila „o něco rentu země, která ji vyrobila". (Cit. dílo, str. 339—340.) [Srov. čes. vyd., str. 173—174.]

Zahraniční obchod tu zvyšuje *cenu* vedlejšího produktu zemědělství natolik, že půda, která jej vyrábí, může poskytovat nějakou rentu.

„*Stavební materiály* se vždy nemohou dopravovat tak daleko jako materiály na ošacení a nestávají se tak snadno předmětem zahraničního obchodu. Je-li jich v zemi, která je poskytuje, *přebytek*, stává se nezřídka dokonce i za současného stavu světového obchodu, že pro *pozemkového vlastníka* nemají *žádnou hodnotu.*" Například kamenolom může poskytovat v blízkosti Londýna rentu, ale neposkytuje ji v mnoha vzdálených oblastech ve Skotsku a ve Walesu. Stejně je tomu i se

stavebním dřívím. Nese rentu „v hustě zalidněné a civilizované zemi", avšak trouchniví na místě „v mnoha oblastech Severní Ameriky". Pozemkový vlastník by byl šťastný, kdyby se ho zbavil. „Je-li stavebního materiálu takový nadbytek, pak hodnota té části, které se z něho použije, odpovídá jen hodnotě práce a nákladů nutných k tomu, aby se materiálu mohlo použít. Vlastník pozemku z něho nemá žádnou rentu, a proto zpravidla dovoluje, aby ho používal každý, kdo ho o to požádá. Ale někdy mu může poskytovat rentu, jestliže totiž je po něm *poptávka* ze strany bohatších národů." (Cit. dílo, str. 340—341.) [Srov. čes. vyd., str. 174.]

Lidnatost zemí neodpovídá „počtu lidí, kterým dané země mohou *poskytnout ošacení a bydlení*, nýbrž počtu lidí, *které produkty dané země mohou uživit*. Není-li nedostatek potravin, materiály nezbytné k ošacení a bydlení se už snadno najdou. Ale i když jsou tyto materiály po ruce, bývá často těžké zajistit potravu. V některých částech britské říše dokonce stačí práce jediného člověka za jediný den postavit to, čemu se říká obydlí." U divokých a barbarských národů stačí setina roční pracovní doby k opatření toho, co potřebují k ošacení a bydlení. Zbývajících devětadevadesát setin je často zapotřebí jen na opatření potravin. „Ale jestliže v důsledku obdělávání a zvelebování půdy *stačí práce jedné rodiny vyrobit potraviny pro dvě rodiny*, pak na uživení celé společnosti stačí práce poloviny společnosti." Druhá polovina může pak uspokojovat ostatní potřeby a záliby lidí. Hlavním předmětem těchto potřeb a zálib jsou *ošacení, bydlení, zařízení* domácnosti a to, čemu se říká *vybavení* nebo *přepych*. Potřeba potravin je omezena. Tyto potřeby však nemají hranic. Majitelé přebytku potravin „jsou vždy ochotni tento přebytek směnit". „Chudáci, aby si mohli opatřit potravu," zaměstnávají se uspokojováním těchto „rozmarů" boháčů, a navíc si přitom ještě vzájemně konkurují. Počet dělníků vzrůstá s množstvím potravin, tudíž úměrně pokroku zemědělství. Jejich „zaměstnání" dovoluje „dalekosáhlou dělbu práce"; množství surovin, které zpracovávají, zvětšuje se tudíž ještě mnohem rychleji než jejich počet. „Z toho vzniká poptávka po materiálech všeho druhu, jichž lidská vynalézavost může používat, ať už k zdokonalování nebo zkrášlování obydlí, ošacení, vybavení či zařízení domácnosti, poptávka po nerostech a minerálech, které se skrývají v útrobách země, po vzácných kovech a drahokamech.

*Potraviny tedy jsou* nejen původním *zdrojem renty*, ale když později některý jiný produkt půdy dává rentu, vděčí za toto *zvýšení hodnoty větší produktivní síle, které dosahuje práce při výrobě potravin* obděláváním a zvelebováním půdy." (Cit. dílo, str. 342—345.) [Srov. čes. vyd., str. 174—176.]

To, co tu Smith říká, je správný názor fyziokratů na přírodu jakožto základnu, tj. že každá tvorba nadhodnoty (včetně renty) má svou základnu v relativní produktivitě zemědělství. První reálnou formou nadhodnoty je přebytek zemědělských produktů (potravin), a první reálná forma nadpráce je v tom, že práce jednoho člověka stačí vyrobit potraviny pro dva. Jinak to nemá s rozvojem té speci-

fické formy nadhodnoty, renty, která předpokládá kapitalistickou výrobu, nic společného.

Smith pokračuje:

Jiné produkty půdy (kromě potravin), které později přinášejí rentu, nepřinášejí ji vždy. *Poptávka* po nich, dokonce ani v zemích s nejlépe obdělávanou půdou, není vždy *dost velká*, „aby jejich *cena převyšovala tu úroveň, která je potřebná na zaplacení práce vynaložené na jejich výrobu a dodání na trh a na to, aby se i s obvyklým ziskem nahradil kapitál, který byl k témuž účelu vynaložen.* ||630| *Zda bude poptávka dostatečná nebo ne, to závisí na různých okolnostech.*" (Cit. dílo, str. 345.) [Srov. čes. vyd., str. 176.]

Zde tedy opět máme: renta vyplývá z toho, že *poptávka* je větší než nabídka za *dostačující cenu*, která *nezahrnuje rentu, ale jen mzdu a zisk*. Co to znamená jiného, než že [renta neexistuje tam, kde] *nabídka* produktů půdy za dostačující cenu je tak velká, že *pozemkové vlastnictví* nemůže klást odpor vyrovnávání kapitálů nebo práce, takže pozemkové vlastnictví, dokonce i když právně existuje, fakticky neexistuje anebo fakticky nemůže jako vlastnictví působit? Smithův omyl záleží právě v tom, že nevidí, že prodává-li pozemkové vlastnictví svoje produkty za cenu, která *převyšuje* dostačující cenu, prodává je za jejich *hodnotu*. Na rozdíl od Ricarda Smith správně chápe, že záleží jen na okolnostech, zda se pozemkové vlastnictví může ekonomicky uplatnit nebo ne. Tuto část jeho výkladu je proto třeba krok za krokem sledovat. Začíná s uhelnými doly, pak přechází k lesu, potom se vrací k uhelným dolům atd. Začněme proto na tom místě, kde mluví o *dříví*.

Ze stejných důvodů jako cena dobytka se mění podle stavu zemědělství i *cena dříví*. V době, kdy bylo zemědělství v plenkách, převládaly všude lesy, které byly pro majitele pozemku přítěží, a ten by byl rád dal dřevo každému, kdo by je pokácel. S rozvojem zemědělství dochází k odlesňování, jednak tím, že se rozšiřuje orná půda, jednak tím, že přibývá dobytka, který požírá nebo ohlodává kořeny stromů a mladé stromky. „Ačkoli těchto zvířat nepřibývá úměrně s obilím, *které je jen a jen plodem lidské přičinlivosti*, přece jen se pod péčí a ochranou člověka množí." Dříví se tak stává vzácným, a to zvyšuje jeho *cenu*. Může nést tak vysokou rentu proto, že orná půda (nebo půda vhodná k orbě) se zalesňuje. Tak je tomu ve Velké Británii. Renta z lesa nemůže nikdy trvale stoupnout nad rentu z obilných polí nebo z luk. Může jí však dosáhnout. (Cit. dílo, str. 347—349.) [Srov. čes. vyd., str. 176—177.]

Renta z lesů je tedy ve skutečnosti svou povahou totožná s rentou z luk. Patří tedy do téže kategorie, ačkoli dřevo neslouží za potravu. Ekonomická kategorie se neřídí *užitnou hodnotou* produktu, nýbrž tím, zda danou půdu lze nebo nelze přeměnit v ornou půdu a vice versa.

*Uhelné doly*. Produktivnost nebo neproduktivnost dolů vůbec, jak Smith správně poznamenává, závisí na tom, zda lze při vynaložení téhož množství práce vytěžit v různých dolech větší nebo menší množství nerostů. *Nízká produktivnost* může paralyzovat jejich *příznivou* polohu, takže v takových dolech nelze vůbec těžit. Na druhé straně může zase *nepříznivá* poloha paralyzovat vysokou *produktivnost*, takže v takovýchto dolech nelze těžit ani přes jejich přirozenou produktivnost. Tak to bývá zejména tam, kde nejsou dobré cesty ani lodní doprava. (Cit. dílo, str. 364—347.) [Srov. čes. vyd., str. 176.]

Jsou doly, jejichž produkt stačí jen na to, aby kryl *dostačující cenu*. Poskytují proto zisk podnikateli, ale nepřinášejí pozemkovou rentu. Vlastník pozemku v nich proto musí těžit sám. Dostává tak „obvyklý zisk z vynaloženého kapitálu". Mnoho takových uhelných dolů je ve Skotsku. Jinak by se v nich těžit nemohlo.

*„Pozemkový vlastník by v nich nedovolil těžit někomu, kdo by mu za to nezaplatil jistou rentu, a nikdo mu nemůže rentu platit."* (Cit. dílo, str. 346.) [Srov. čes. vyd., str. 176.]

Smith tu správně určil podmínky, za nichž se neplatí renta, i když je půda *přivlastněna*. Je to tam, kde je pozemkový vlastník a podnikatel *jedna* osoba. Už dříve nám Smith řekl, že tomu tak je v koloniích. Pachtýř zde nemůže obdělávat půdu, protože nemůže platit rentu. Avšak vlastník půdy ji může obdělávat se ziskem, ačkoli mu nenese žádnou rentu. Tak je tomu například v koloniích v západní Americe, protože zde je stále možné přivlastňovat si novou půdu. Půda jako taková není prvkem kladoucím odpor, a konkurence pozemkových vlastníků, kteří sami obdělávají svou půdu, je zde fakticky konkurencí mezi pracovníky nebo mezi kapitalisty. Pokud jde o uhelné doly nebo o doly vůbec, je tomu v daném případě jinak. Tržní hodnota určená doly, které dodávají nabízené zboží právě za tuto hodnotu, vynáší u méně produktivních anebo

hůře položených dolů menší rentu nebo vůbec žádnou rentu, avšak dává cenu nákladů. V těchto dolech mohou těžit jen takoví lidé, pro které neexistuje odpor, který klade pozemkové vlastnictví a který vylučuje volné disponování půdou, tj. takoví, kteří spojují v jedné osobě pozemkového vlastníka a kapitalistu; dochází k tomu jen tam, kde *pozemkové vlastnictví* jako samostatný prvek stojící proti kapitálu fakticky mizí. Tento případ se odlišuje od případu, k němuž dochází v koloniích, tím, že tam pozemkový vlastník nemůže nikomu zakázat exploatovat *novou* půdu. Zde to však může udělat. Povolení k exploataci dolů dává jen sám sobě. To mu sice neumožňuje pobírat rentu, ale umožňuje mu to, aby — vyloučiv z toho jiné osoby — vložil svůj kapitál do dolů a dosahoval tak zisku.

To, co tu Smith říká o regulování renty nejproduktivnějším dolem, jsem rozebral už dříve, když jsem mluvil o Ricardovi a jeho polemice se Smithem. Zde je třeba zdůraznit jen tuto větu:

„*Nejnižší cena*" (Smith předtím mluvil o „dostačující ceně"), „za kterou se uhlí může po delší dobu prodávat, je jako u každého jiného zboží *cena právě dostačující, aby nahradila s obvyklým ziskem kapitál, který se musí vynaložit, aby se uhlí dostalo na trh.*" (Cit. dílo, str. 350.) [Srov. čes. vyd., str. 178.]

Vidíme, jak zde *dostačující cena* nastoupila na místo *přirozené ceny*. Ricardo je právem ztotožňuje.

|| 631 | Smith tvrdí,

že renta z uhelných dolů je mnohem menší než renta ze zemědělských produktů: v zemědělství činí obvykle třetinu hrubého produktu, kdežto u uhelných dolů je pětina hrubého produktu již velmi vysoká renta; obvyklá renta činí desetinu hrubého produktu. *Rudné doly* nejsou tak závislé na poloze, protože jejich produkty lze snáze dopravovat a světový trh je pro ně dostupnější. Jejich hodnota proto závisí ve větší míře na jejich produktivnosti než na jejich poloze, kdežto u uhelných dolů je tomu obráceně. Produkty i nejvzdálenějších rudných dolů si vzájemně konkurují. „Proto musí cena obyčejných, a ještě víc cena ušlechtilých kovů z *nejproduktivnějších dolů* nezbytně ovlivňovat cenu těchto kovů ve všech ostatníchdolech na světě." (Cit. dílo,str. 351—352.) [Srov. čes. vyd., str. 178—179.]

„Protože se tedy cena každého kovu z kteréhokoli dolu do jisté míry řídí cenou tohoto kovu z nejbohatšího dolu na světě, v němž se v té době těží, může tato *cena* u většiny dolů *vynášet jen o něco málo víc, než činí náklady na těžbu* a *málokdy* skýtá vlastníkovi pozemku velmi vysokou rentu. U většiny dolů je proto renta jen nepatrnou složkou ceny obyčejných kovů a ještě menší složkou ceny drahých

kovů. Největší složku ceny obou těchto kovů tvoří práce a zisk." (Cit. dílo, str. 353—354.) [Srov. čes. vyd., str. 179.]

Smith zde správně vysvětluje případ *tabulky C.**

Když Smith mluví o drahých kovech, opakuje znovu výklad dostačující ceny, kterou klade na místo přirozené ceny, když mluví o *rentě*. Tam, kde mluví o nezemědělské výrobě, je to zbytečné, protože podle jeho původního výkladu se tu dostačující cena a přirozená cena shodují; je to totiž cena, která nahrazuje zálohovaný kapitál plus průměrný zisk.

„Nejnižší cena, za niž se mohou po určitou dobu drahé kovy prodávat,... řídí se podle týchž zásad, které určují nejnižší obvyklou cenu všeho ostatního zboží. Určuje ji kapitál, který se tu musí vynaložit, aby se tyto kovy dostaly z dolu na trh, tj. množství potravin, ošacení a obydlí, které se přitom obvykle spotřebují. Je třeba, aby cena přinejmenším stačila nahradit s obvyklým ziskem tento kapitál." (Cit. dílo, str. 359.) [Srov. čes. vyd., str. 182.]

Pokud jde o *drahokamy*, Smith poznamenává:

„*Poptávku po drahokamech* vyvolává jedině jejich krása. Nepoužívají se k ničemu jinému než k ozdobě, a cenu jejich krásy *ještě nesmírně zvyšuje jejich vzácnost neboli námaha a náklady spojené s jejich dobýváním.* Ve většině případů tvoří proto mzda a zisk téměř celou jejich vysokou cenu. Renta na ní mívá jen velmi malý a často žádný podíl. Značnější rentu skýtají pouze nejbohatší doly." (Cit. dílo, str. 361.) [Srov. čes. vyd., str. 183.]

Zde je možná pouze diferenciální renta.

„Protože se tedy jak cena drahých kovů, tak i cena drahokamů na celém světě řídí cenou těchto nerostů z nejbohatších dolů, pak renta, kterou může takový důl vynášet jejich vlastníkovi, není úměrná *absolutní* bohatosti dolu, nýbrž tomu, co lze nazvat jeho *relativní* bohatostí, tj. jejich předností nad jinými doly stejného druhu. Kdyby byly objeveny nové doly, které by byly o tolik bohatší než doly v Potosí, oč byly tyto doly bohatší než doly v Evropě, klesla by hodnota stříbra natolik, že by se přestalo vyplácet i kutání v dolech potoských." (Cit. dílo, str. 362.) [Srov. čes. vyd., str. 183.]

Produkty méně produktivních dolů na drahé kovy a drahokamy nenesou žádnou rentu, protože tržní hodnotu určuje *vždy* nejproduktivnější důl a stále se otevírají nové produktivnější doly, takže linie je zde stále vzestupná. Produkty méně produktivních dolů se tedy prodávají *pod* svou hodnotou, pouze za svou cenu nákladů.

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 352 a 353. (*Pozn. red.*)

„Pochází-li hodnota produktu hlavně z jeho vzácnosti, pak se nutně snižuje, je-li ho hojnost." (Cit. dílo, str. 363.) [Srov. čes. vyd., str. 183—184.]

Nyní Smith opět dochází k víceméně nesprávným závěrům.

„Jinak je tomu s pozemky na povrchu země. Hodnota jejich produktů i velikost jejich rent je úměrná jejich *absolutní*, a ne *relativní* produktivnosti. Půda, která skýtá určité množství potravin nebo materiálů k ošacení a bydlení, může vždy uživit a ošatit určitý počet lidí nebo poskytnout jim bydlení; a *ať už je podíl pozemkového vlastníka na tomto produktu jakýkoli*" (otázkou právě je, zda pozemkový vlastník dostává nějaký podíl a jaký je tento podíl), „tento podíl ‖632| mu bude vždy umožňovat, aby ovládl odpovídající množství práce těchto lidí a zboží, které mu jejich práce může dodat." (Cit. dílo, str. 363—364.) [Srov. čes. vyd., str. 184.]

„Hodnota nejchudší půdy se nijak nezmenší sousedstvím nejúrodnější půdy, naopak spíš se jím ještě zvýší. Velký počet lidí, které živí úrodná půda, *vytváří totiž trh pro mnohé produkty neúrodné půdy;* takovýto trh by tyto produkty nikdy nenašly u lidí, které by mohl uživit jedině produkt této neúrodné půdy."

(Ale tak tomu bývá jen tehdy, když tato neúrodná půda *nevyrábí týž produkt*, jako úrodná půda v jejím sousedství, jen tehdy, když produkt neúrodné půdy *nekonkuruje* s produktem úrodnější půdy. V tomto případě má Smith pravdu a to je ovšem důležité pro pochopení toho, jak může v důsledku úrodnosti půdy, která produkuje potraviny, vzrůstat celková suma renty z různých druhů produktů půdy.)

„Všechno, co zvyšuje úrodnost půdy produkující potraviny, zvyšuje nejen hodnotu půdy, na níž se provádějí meliorace" ⟨to všechno může tuto hodnotu zmenšit, ba může ji dokonce zničit⟩, „ale přispívá to i k tomu, že se zvyšuje i hodnota mnoha jiných pozemků, protože se tím vytváří nová poptávka po jejich produktech" (čili, *přesněji*, poptávka po *nových* produktech). (Cit. dílo, str. 364.) [Srov. čes. vyd., str. 184.]

Ale Smith v celém svém výkladu nevysvětluje absolutní rentu, jejíž existenci u půdy, která produkuje potraviny, předpokládá. Smith správně poznamenává, že na jiných půdách, například u dolů, absolutní renta nemusí existovat, protože jich je vždy (v poměru k poptávce) *relativně* tak neomezené množství, že pozemkové vlastnictví tu nemůže klást kapitálu odpor, protože tu ekonomicky neexistuje, třebaže právně existuje.

(Viz str. *641* o *rentě z domů*.) [77] | 632 ||

|| 641 | Viz str. *632. O rentě z domů* A[dam] Smith říká:

„Ta část z celkové renty z domů, která *převyšuje* to, co *stačí* na krytí tohoto mírného *zisku*" (stavebníkovi domu), „připadá přirozeně na rentu z pozemku; a tam, kde vlastník pozemku a vlastník domu jsou dvě různé osoby, platí se celá tato část ve většině případů pozemkovému vlastníkovi. Venkovské domy, postavené daleko od velkého města, kde je bohatý výběr pozemků, dávají velmi nepatrnou pozemkovou rentu, nedávají víc než to, co by pozemek, na němž dům stojí, vynášel, kdyby se ho používalo v zemědělství." (Cit. dílo, kn. V, kap. 2.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 407.]

U pozemkové renty z domů má *poloha* pro diferenciální rentu právě tak rozhodující význam jako úrodnost (a poloha) u zemědělské renty.

Při své zvláštní přízni, kterou Smith chová, tak jako fyziokraté, pro zemědělství a pozemkového vlastníka, sdílí s nimi i názor, že jsou zvlášť vhodnými předměty zdanění. Říká:

„Jak renta ze stavebního pozemku, tak i obyčejná pozemková renta jsou takovým druhem důchodu, který pozemkový vlastník často dostává bez jakékoli námahy nebo úsilí. I kdyby se mu část tohoto důchodu odebírala na úhradu státních výdajů, nemělo by to mít nepříznivý vliv na žádný druh produktivní činnosti. Roční produkt půdy a práce společnosti, reálné bohatství a důchod valné většiny obyvatelstva mohou po uložení takové daně zůstat stejné jako předtím. Proto jsou snad renta ze stavebních pozemků a obyčejná pozemková renta právě těmi druhy důchodu, které nejlépe snesou zvláštní zdanění." (Cit. dílo, kn. V, kap. 2.)[78] [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 411.]

Proti tomu uvádí Ricardo (str. 230)[79] úplně maloměšťácké námitky. | 641 ||

## [4. SMITHŮV ROZBOR ZMĚN V CENÁCH PRODUKTŮ PŮDY]

|| 632 | „*Část třetí. O změnách v poměru mezi hodnotou produktů, které dávají rentu vždy, a produktů, které rentu někdy dávají a někdy nedávají.*" (Cit. dílo, sv. II, kn. I, kap. 11.)

„V zemi od přírody úrodné, jejíž půda je z převážné části neobdělána, lze si opatřit dobytek, drůbež a zvěř všeho druhu *s vynaložením velmi nepatrného množství práce*, a *proto se za ně zase dá koupit nebo ovládnout jen velmi malé množství práce*." (Cit. dílo, sv. II, str. 25.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 195.]

Jak *zvláštním* způsobem směšuje Smith měření hodnoty množstvím práce s „cenou práce" čili s množstvím práce, které může nějaké zboží ovládnout, to vyplývá z uvedeného citátu, ale zejména z následujícího citátu, který nám také ukazuje, jak Smith přišel k tomu, že místy povyšuje obilí na míru hodnoty.

„V každém stadiu společnosti, na každém stupni její civilizace *je obilí vždy produktem lidské práce.* Ale průměrný produkt každého druhu činnosti odpovídá vždy více nebo méně přesně průměrné spotřebě, průměrná nabídka pak průměrné poptávce. K tomu přistupuje, že *na různých stupních vývoje země bude výroba* stejného množství obilí na stejné půdě a při stejném podnebí *vždy vyžadovat* v průměru přibližně *stejné množství práce*, nebo, což je vlastně totéž, *cenu přibližně stejného množství práce*, protože neustálý růst produktivních sil práce při zvyšování úrovně zemědělství je víceméně vyvažován *neustálým* stoupáním *ceny dobytka, nejdůležitějšího to nástroje* v zemědělství. To všechno může být pro nás důkazem toho, že *v každém stadiu společnosti*, na každém stupni její civilizace jsou *stejná množství obilí* přesnějším *představitelem neboli ekvivalentem stejného množství práce* než stejná množství kteréhokoli jiného surového produktu půdy. Obilí je tedy... na všech různých stupních bohatství a rozvoje společnosti mnohem přesnější mírou hodnoty než kterékoli jiné zboží nebo kterýkoli jiný druh zboží... K tomu přistupuje, že *obilí* nebo kterákoli jiná rostlina, která je obvyklou a oblíbenou potravinou obyvatelstva, je v každé civilizované zemi *hlavní potravou dělníka*... Peněžní cena práce závisí tedy mnohem víc na průměrné ceně obilí, hlavní to potravy dělníka, než na ceně masa nebo kteréhokoli jiného surového produktu půdy. Skutečná hodnota zlata a stříbra, skutečné množství práce, které mohou koupit nebo ovládnout, závisí tedy mnohem víc na množství obilí, které mohou koupit nebo představovat, než na množství masa nebo kteréhokoli jiného surového produktu půdy, kterým by mohli disponovat." (Cit. dílo, str. 26—28.) [Srov. čes. vyd., str. 195—196.]

Při srovnávání hodnoty zlata a stříbra vykládá Smith ještě jednou svůj názor na „dostačující cenu" a výslovně poznamenává, || 633 | že *tato cena vylučuje rentu:*

„O zboží se může říci, že je *drahé* nebo *laciné* nejen podle toho, zda jeho obvyklá cena je absolutně velká nebo malá, ale i podle toho, zda tato cena více nebo méně převyšuje nejnižší cenu, za kterou lze zboží po delší dobu dodávat na trh. *Touto nejnižší cenou je pak cena, která právě stačí, aby s mírným ziskem uhradila kapitál, který je třeba vynaložit, aby se zboží dostalo na trh. Je to cena, která nedává pozemkovému vlastníkovi nic, renta netvoří její složku, rozkládá se zcela na mzdu a zisk.*" (Cit. dílo, sv. II, str. 81.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 218—219.]

„Cena diamantů a jiných drahokamů má snad ještě blíže než cena zlata k nejnižší ceně, za kterou je lze dodávat na trh." (Cit. dílo, sv. II, str. 83.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 219.]

Existují tři skupiny surových produktů (cit. dílo, sv. II, str. 89) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 222]. *První skupina* zahrnuje produkty, jejichž rozmnožování téměř nezávisí nebo vůbec nezávisí na lidské práci; *druhá skupina* zahrnuje produkty, které lze rozmnožovat podle poptávky; *třetí skupina* pak zahrnuje produkty, na jejichž rozmnožování lidská práce „může působit jen omezeně nebo toto působení není ani jisté."

*První skupina:* ryby, vzácní ptáci, různé druhy zvěře, téměř všechno lovné ptactvo, zvláště všechno tažné ptactvo atd. Poptávka po těchto věcech velmi vzrůstá s bohatstvím a přepychem.

„Protože množství těchto zboží zůstává stejné nebo téměř stejné, kdežto konkurence mezi kupujícími neustále stoupá, může jejich cena stoupnout na jakoukoli neobvyklou výši..." (Cit. dílo, sv. II, str. 91.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 223.]

*Druhá skupina:* „Skládá se z užitečných rostlin a nerostů, které v nekultivovaných krajích rodí příroda v takové štědré hojnosti, že mají jen malou nebo vůbec žádnou hodnotu, a které tedy musí s rozšiřováním zemědělství ustupovat jiným výnosnějším produktům. Za dlouhá období, tak jak se rozšiřuje civilizace, se jejich množství neustále zmenšuje, zatímco poptávka po nich neustále stoupá. Jejich skutečná hodnota, skutečné množství práce, které mohou koupit nebo ovládnout, se tedy postupně zvyšuje, až je nakonec tak vysoká, že se jejich výroba stává stejně výnosnou jako výroba kteréhokoli jiného produktu, který lidská práce dokáže vypěstovat na nejúrodnější a nejlépe obdělávané půdě. Když cena vystoupí tak vysoko, nemůže již stoupat výše. Kdyby stoupala výše, věnovalo by se jim pak brzy víc půdy a víc práce, aby se jejich množství zvýšilo." (Cit. dílo, sv. II, str. 94—95.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 224.] Tak je tomu například s dobytkem.

„Ze všech těch různých věcí, které patří do této druhé skupiny surových produktů, stoupají na tuto výši s pokračujícím rozvojem civilizace nejdříve snad právě ceny dobytka." (Cit. dílo, str. 96—97.) [Srov. čes. vyd., str. 225.] „Jako patří dobytek mezi první z této skupiny, které dosahují této ceny," ⟨tj. ceny, při níž se vyplatí obdělávat půdu na píci pro dobytek⟩ „tak *zvěřina* patří snad mezi poslední. I když se cena zvěřiny ve Velké Británii zdá velmi přemrštěná, nestačí ani zdaleka na zaplacení všech výdajů na oboru, jak dobře ví každý, kdo má nějaké zkušenosti s chovem vysoké zvěře." (Cit. dílo, sv. II, str. 104.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 228.]

„Z odpadků ze stodoly a z chlévů uživí se na každém hospodářství jisté množství *drůbeže.* Protože se tedy drůbež živí tím, co by jinak přišlo nazmar, chová se, jen pro-

to, aby se nic nenechalo nezužitkované, a protože pachtýře téměř nic nestojí, vyplatí se mu i tehdy, prodává-li ji velmi lacino." Pokud tato nabídka stačí, je drůbež tak laciná jako maso z dobytka. Se vzrůstem bohatství vzrůstá i poptávka, a tím cena drůbeže stoupá *nad* cenu masa z dobytka, „až se vyplatí obdělávat půdu speciálně na pěstování krmiva pro drůbež." (Cit. dílo, sv. II, str. 105—106.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 229.] Tak je tomu například ve *Francii* atd.

*Vepři*, podobně jako drůbež „se původně chovali proto, aby se všechno zužitkovalo". Živí se odpadky. Jejich cena nakonec stoupne tak, že se půda musí obdělávat speciálně na pěstování krmiva pro ně. (Cit. dílo, sv. II, str. 108—109.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 230.]

*Mléko*, mléčné hospodářství. (Cit. dílo, sv. II, str. 110 a násl.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 231 a násl.] (Máslo, sýry; tamtéž.)

Pozvolný vzestup *cen* těchto surových produktů dokazuje podle Smitha pouze to, že se postupně stávají *produkty lidské práce*, kdežto dříve byly téměř výhradně *produkty přírody*. Jejich přeměna z produktů přírody v produkty práce je sama výsledkem rozvoje kultury, jímž se čím dál tím více omezuje prostor, v němž by vznikaly produkty působením živelných přírodních sil. Na druhé straně se značná část uvedených produktů za méně rozvinutých výrobních vztahů prodávala *pod svou hodnotou*. Jakmile se však z vedlejších produktů stávají samostatnými produkty některého odvětví zemědělství, prodávají se *za* svou hodnotu (proto i vzestup cen).

„Je zřejmé, že v žádné zemi nemůže být půda úplně obdělána a zlepšena, dokud *cena* každého produktu, který lidská práce z ní chce vytěžit, nestoupne tak vysoko, aby *kryla výdaje nutné na její obdělání a úplné zlepšení*. K tomu je třeba, aby cena každého jednotlivého produktu byla tak vysoká, aby se z ní předně dala zaplatit renta z dobré obilní půdy, protože právě tato půda určuje i rentu z většiny ostatní obdělané půdy; za druhé pak práce a výdaje pachtýře, a to tak, jak se obvykle platí na dobré obilní půdě, čili jinými slovy, aby se z této ceny *pachtýřovi nahradil i s obvyklým ziskem kapitál*, který vynaložil. Tento *vzestup ceny* každého jednotlivého produktu musí zřejmě ||634| *předcházet* zlepšování a obdělávání půdy určené na pěstování tohoto produktu... Tyto různé druhy surového produktu *mají* nyní *hodnotu* nejen většího množství stříbra než dříve, ale i většího množství práce a potravin. Protože *jejich dodání na trh stojí více práce a potravin*, *představují* také, *čili stojí větší množství práce a potravin*." (Cit. dílo, sv. II, str. 113—115.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 232—233.]

Zde opět vidíme, jak se pojetí hodnoty určené množstvím práce, které může koupit, hodí Smithovi jen potud, pokud tuto hodnotu

směšuje s hodnotou určenou množstvím práce, které je zapotřebí k výrobě daného zboží.

*Třetí skupina*: Tato skupina zahrnuje podle Smitha takové surové produkty,

„na jejichž rozmnožování může lidská práce působit jen omezeně nebo toto působení není ani jisté." (Cit. dílo, sv. II, str. 115.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 233.]

Množství *vlny* a *kůže* je omezeno množstvím hospodářského zvířectva, které se chová. Avšak tyto zprvu *vedlejší produkty* mají už *široký trh*, když jej ještě dobytek sám nemá. Odbyt masa z hospodářského zvířectva je téměř vždy omezen na domácí trh. Vlna a nevydělané kůže mají dokonce už na prvních stupních civilizace většinou zahraniční trhy. Dají se snadno dopravovat a jsou surovinou pro mnohé průmyslové výrobky. Proto průmyslově pokročilé země pro ně mohou být trhem už tehdy, když je jejich domácí průmysl ještě nepotřebuje.

„V zemích, kde je málo obdělávané půdy a které jsou proto jen řídce osídleny, je cena vlny a kůže v poměru k ceně celého zvířete vždy značně vyšší než tam, kde je větší bohatství a početnější obyvatelstvo, a kde je proto i větší poptávka po mase." Totéž platí o „loji". S rozvojem průmyslu a s růstem počtu obyvatelstva připadá vzestup cen dobytka více na jeho *tělo* než na jeho *vlnu* a *kůži*, protože s rozvojem průmyslu a růstem počtu obyvatelstva se trh pro maso rozšiřuje, kdežto trh pro vedlejší produkty už dříve přesahoval hranice země. Avšak s rozvojem domácího průmyslu se i cena vlny atd. také poněkud zvyšuje. (Cit. dílo, sv. II, str. 115—119.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 234—236.]

*Ryby*. (Cit. dílo, sv. II, str. 129—130.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 239.] Stoupá-li poptávka po rybách, vyžaduje její uspokojování více práce. „Za rybami se pak musí obyčejně plout do vzdálenějších končin a musí se stavět větší lodě a používat nákladnějších nástrojů všeho druhu." Trh „lze sotva zásobit, aniž se zaměstná... větší množství práce, než kolik jí bylo třeba na zásobení trhu dříve". „*Skutečná cena* tohoto zboží s rozvojem civilizace tedy nutně stoupá." (Cit. dílo, sv. II, str. 130.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 239.]

Zde tedy určuje Smith *skutečnou cenu* množstvím práce nutným k výrobě zboží.

Podle Smitha musí *skutečná cena rostlinných produktů* (obilí atd.) s rozvojem civilizace *klesat*.

„Rozšiřování meliorací a obdělávání půdy *nutně zvyšuje cenu všech živočišných potravin* v poměru k ceně obilí, ale na druhé straně, myslím, právě tak nutně

*snižuje* cenu *rostlinných potravin.* Cenu živočišných potravin zvyšuje proto, že velká část půdy, která je produkuje, se hodí i na pěstování obilí, a tudíž musí pozemkovému vlastníkovi vynášet takovou rentu a pachtýři takový zisk jako půda obilná. *Cenu rostlinných potravin snižuje* proto, že *zvyšuje úrodnost půdy*, a tím i množství těchto potravin. Pokrok v zemědělství vede také k zavedení mnoha nových druhů rostlinných potravin, které potřebují méně půdy než obilí a nevyžadují více práce, a tak přicházejí na trh mnohem laciněji než obilí. Sem patří brambory a kukuřice... Při nerozvinutém zemědělství se mimoto mnoho druhů rostlinných potravin pěstuje v omezeném měřítku v zelinářských zahradách, přičemž se pracuje jen rýčem; ale se zdokonalováním zemědělství se pěstují na polích a obdělávají se pluhem, jako řepa, mrkev, zelí atd." (Cit. dílo, sv. II, str. 145—146.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 245.]

Smith vidí, že *ceny průmyslového zboží* všeobecně klesly všude tam,

„kde skutečná cena *surovin* buď vůbec nestoupla, nebo nestoupla příliš." (Cit. dílo, str. 149.) [Srov. čes. vyd., str. 246—247.]

Na druhé straně tvrdí, že skutečná cena práce, tj. mzda, s pokrokem výroby stoupla. Tudíž ani podle jeho názoru se ceny zboží nutně nezvyšují proto, že stoupá mzda čili cena práce, ačkoli mzda tvoří „konstituující složku přirozené ceny", ba dokonce „dostačující ceny", čili „nejnižší ceny, za kterou se zboží může dostat na trh". Jak to tedy vysvětluje? Poklesem zisku? Ne. (Ačkoli připouští, že všeobecná míra s rozvojem civilizace klesá.) Nebo poklesem renty? Také ne. Říká:

„Díky lepším strojům, ||635| větší zručnosti a účelnější dělbě a rozdělení práce, což jsou vesměs přirozené důsledky pokroku země, *je třeba* na výrobu *každého jednotlivého předmětu mnohem menší množství práce.* A i když s *rozkvětem* společnosti *musí skutečná cena práce* velmi značně *stoupat*, přesto *značné zmenšení množství práce potřebného k výrobě každého předmětu* obyčejně víc než vyrovná i sebevětší zvýšení ceny, k jakému by mohlo dojít." (Cit. dílo, sv. II, str. 148.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 246.]

Tedy *hodnota* zboží klesá, protože klesá množství práce nutné k její výrobě, a klesá přesto, že *skutečná cena* práce stoupá. Rozumí-li se zde pod *skutečnou cenou* práce *hodnota* práce, musí zisk klesat, má-li cena zboží klesat v důsledku poklesu jeho hodnoty. Rozumí-li se však pod tím suma životních prostředků, které dělník dostává, je Smithova teze správná, dokonce i když zisk stoupá.

Že Smith všude, kde podává skutečnou analýzu, sahá k správné definici hodnoty, je vidět i na konci kapitoly, kde zkoumá otázku, proč byly *vlněné látky* v 16. století dražší [než v 18. století]:

„*Aby se zboží mohlo dostat na trh, stálo totiž mnohem větší množství práce.* A když se tam dostalo, muselo se kupovat nebo směňovat za *cenu* mnohem většího množství práce." (Cit. dílo, sv. II, str. 156.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 249.]

Chyba je zde jen ve slově *cena*.

## [5. SMITHOVY NÁZORY O POHYBU RENTY A JEHO HODNOCENÍ ZÁJMŮ RŮZNÝCH SPOLEČENSKÝCH TŘÍD]

*Závěr kapitoly*. A[dam] Smith uzavírá svou kapitolu o rentě poznámkou, že

„každé zlepšení stavu, ve kterém žije společnost, vede přímo nebo nepřímo k vzestupu skutečné pozemkové renty". „Rozšiřování a zlepšování obdělávané půdy má tendenci přímo ji zvyšovat. S tím, jak se zvětšuje produkt, nutně se zvyšuje podíl pozemkového vlastníka na produktu." (Cit. dílo, sv. II, str. 157—158.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 250.] Vzestup „skutečné ceny těch surových produktů, jejichž zdražení je zprvu důsledkem zdokonalení v obdělávání půdy a později příčinou dalšího rozvoje zemědělství" — například vzestup ceny dobytka — zvyšuje předně skutečnou hodnotu podílu pozemkového vlastníka, ale za druhé i relativní velikost tohoto podílu, protože: „po tom, co skutečná cena tohoto produktu stoupla, *není na jeho výrobu třeba více práce než předtím.* Proto *stačí menší část tohoto produktu než dříve, aby se nahradil i s obvyklým ziskem kapitál, který zaměstnává tuto práci.* Zbývající část produktu, která připadá pozemkovému vlastníkovi, musí být proto v poměru k celému produktu větší než předtím." (Cit. dílo, sv. II, str. 158—159.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 250—251.]

To je úplně stejný způsob, jak Ricardo vysvětluje vzestup podílu renty při zdražení obilí vypěstovaného na úrodnějších půdách. Jenže toto zdražení nevyplývá ze zdokonalení zemědělství, a proto Ricardo přichází k opačnému závěru než Smith.

Smith potom zdůrazňuje, že každý rozvoj produktivní síly práce v průmyslu přináší výhodu pozemkovému vlastníkovi.

„Všechno, co snižuje zbytečnou cenu produktů tohoto prvního druhu*, zvyšuje cenu produktů druhého druhu**." Dále, s každým růstem skutečného bohatství společnosti se zvětšuje počet obyvatelstva, se zvětšením počtu obyvatelstva se zvětšuje poptávka po zemědělských produktech, a tím i kapitál zaměstnaný v zemědělství „a s růstem produktu roste i renta". A naopak, všechny opačné okolnosti, které brzdí růst všeobecného bohatství, vedou k poklesu renty, a tudíž k zmenšení skutečného bohatství pozemkového vlastníka. (Cit. dílo, sv. II, str. 159—160.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 251.]

Z toho Smith vyvozuje, že zájmy landlordů (pozemkových vlastníků) jsou vždy v souladu se „všeobecnými zájmy společnosti". Totéž platí i o *dělnících*. (Cit. dílo, sv. II, str. 161—162.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 252—253.] Přesto je Smith natolik čestný, že zde dělá rozdíl:

„Z rozkvětu společnosti může třída pozemkových vlastníků získat víc než oni" (tj. dělníci), „zato žádná třída společnosti netrpí úpadkem společnosti tak hrozně jako třída dělníků." (Cit. dílo, str. 162.) [Srov. čes. vyd., str. 252.]

Zájmy kapitalistů (průmyslníků a obchodníků) naproti tomu nejsou totožné se

„všeobecnými zájmy společnosti". (Cit. dílo, sv. II, str. 163.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 253.] „Zvláštní zájmy těch, kteří používají svého kapitálu v některém odvětví obchodu nebo průmyslu, jsou *vždy* v jistém směru *odlišné* od zájmů společnosti, ba bývají s nimi přímo *v rozporu*." (Cit. dílo, sv. II, str. 164—165.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 253.] „...[Je to] třída lidí, jejichž zájmy ||636| se nikdy zcela neshodují se zájmy společnosti, lidí, kteří mají zpravidla zájem, aby společnost klamali a dokonce ji poškozovali, a kteří ji také už nejednou oklamali a poškodili." (Cit. dílo, sv. II, str. 165.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 253.][80] |636||

*— tj. průmyslových produktů. (*Pozn. red.*)
**— tj. zemědělských produktů. (*Pozn. red.*)

[KAPITOLA PATNÁCTÁ]

# RICARDOVA TEORIE NADHODNOTY

## [A. SOUVISLOST MEZI RICARDOVÝMI PŘEDSTAVAMI O NADHODNOTĚ A JEHO NÁZORY O ZISKU A RENTĚ]

### [1. SMĚŠOVÁNÍ ZÁKONŮ NADHODNOTY SE ZÁKONY ZISKU U RICARDA]

|| 636 | Ricardo nikde nezkoumá *nadhodnotu* samostatně a odděleně od jejích zvláštních forem — zisku (úroku) a renty. Proto se jeho úvahy o organickém složení kapitálu, které má tak základní význam, omezují na rozdíly v organickém složení kapitálu, přejaté od A[dama] Smitha (vlastně od fyziokratů), a to v té podobě, jak vyplývají z procesu oběhu (fixní kapitál a oběžný kapitál), přičemž se nikde nedotýká rozdílů v organickém složení uvnitř vlastního procesu výroby a dokonce o nich ani neví. Z toho vyplývají jeho směšování *hodnoty* a *ceny nákladů*, jeho nesprávná teorie renty a jeho nesprávné zákony o příčinách stoupání a klesání míry zisku atd.

Zisk a nadhodnota jsou totožné jen potud, pokud je zálohovaný kapitál totožný s kapitálem vydaným přímo na mzdu. (Renta zde nepřichází v úvahu, protože nadhodnotu si tu zprvu úplně přivlastňuje kapitalista, přičemž je lhostejné, jakou část z ní musí potom odevzdat svým společníkům. Vždyť i sám Ricardo chápe rentu jako osamostatněnou část, která se oddělila od zisku.) Ve svých úvahách o zisku a mzdě abstrahuje pak Ricardo i od konstantní části kapitálu, která se nevydává na mzdu. Zkoumá věc tak, jako by se celý kapitál vydával přímo na mzdu. *Potud* tedy zkoumá *nadhodnotu*, a *ne zisk* a potud lze tudíž u něho mluvit o teorii nadhodnoty. Na druhé straně však myslí, že mluví o zisku jako takovém, a skutečně se u něho všude projevují hlediska, která vycházejí z předpokladu, že jde o zisk, a ne o nadhodnotu. Tam, kde

správně vykládá zákony nadhodnoty, překrucuje je tím, že je formuluje přímo jako zákony zisku. Na druhé straně chce ukázat zákony zisku bezprostředně, bez mezičlánků, jako zákony nadhodnoty.

Mluvíme-li tedy o Ricardově teorii nadhodnoty, mluvíme o jeho teorii zisku, pokud směšuje zisk s nadhodnotou, tj. pokud zkoumá zisk jedině ve vztahu k variabilnímu kapitálu, k té části kapitálu, která se vynakládá na mzdu. O tom, co říká o zisku na rozdíl od nadhodnoty, pojednáme později.

Okolnost, že nadhodnotu lze zkoumat jedině ve vztahu k variabilnímu kapitálu, ke kapitálu vynaloženému bezprostředně na mzdu — a bez poznání nadhodnoty není možná žádná teorie zisku —, tkví tak hluboko v samé podstatě věci, že Ricardo bere celý kapitál jako variabilní kapitál a *abstrahuje* od konstantního kapitálu, i když se o něm tu a tam zmiňuje jako o zálohách.

|| 637 | Ricardo říká (v kapitole XXVI „*O hrubém a čistém důchodu*"), že existují

„taková odvětví, v nichž *zisky* jsou *úměrné kapitálu*, a ne *množství* použité *práce*". ([„On the principles...", 3. vyd.] str. 48.) [Srov. čes. vyd., str. 251.]

Nač se redukuje celé Ricardovo učení o průměrném zisku (na němž se zakládá jeho teorie renty), ne-li na tvrzení, že zisky jsou „úměrné *kapitálu*, a *ne množství* použité *práce*"? Kdyby byly „úměrné množství použité práce", vynášely by stejné kapitály velmi *nestejné* zisky, protože jejich zisk by se rovnal nadhodnotě vytvořené v jejich vlastním odvětví, ale tato nadhodnota nezávisí na velikosti kapitálu vůbec, nýbrž na velikosti variabilního kapitálu čili na „množství použité práce". Co tedy má znamenat, že se některému zvláštnímu použití kapitálu, *zvláštním odvětvím výroby* výjimečně připisuje, že zisky jsou v nich úměrné velikosti vloženého kapitálu, a ne množství použité práce? Při dané míře nadhodnoty musí masa nadhodnoty u určitého kapitálu záviset vždy na množství použité práce, a ne na absolutní velikosti kapitálu. Na druhé straně, při dané průměrné míře zisku musí masa zisku vždy záviset na velikosti použitého kapitálu, a ne na množství použité práce.

Ricardo výslovně mluví o odvětvích, jako je

„lodní doprava, zahraniční obchod se vzdálenými zeměmi a výroba, která vyžaduje nákladné stroje." (Cit. dílo, str. 418.) [Srov. čes. vyd., str. 251.]

To znamená, že mluví o odvětvích, která používají poměrně mnoho konstantního a málo variabilního kapitálu. Jsou to zároveň odvětví, v nichž je ve srovnání s jinými odvětvími *celková masa* zálohovaného kapitálu velká, jinými slovy, v nichž lze podnikat jedině s pomocí *velkých kapitálů*. Při dané míře zisku závisí masa zisku vůbec na *velikosti* zálohovaných kapitálů. To však nikterak neodlišuje odvětví, v nichž se používá velkých kapitálů a mnoho konstantního kapitálu (to jde vždy jedno s druhým), od odvětví, v nichž se používá malých kapitálů, nýbrž je jen aplikací teze, že stejně velké kapitály vynášejí stejně velké zisky, tj. že větší kapitál vynáší větší zisk než menší kapitál. S „množstvím použité práce" to nemá nic společného. Ale to, je-li míra zisku vůbec velká nebo malá, závisí skutečně na celkovém množství práce zaměstnané kapitálem celé třídy kapitalistů, na relativním množství použité *nezaplacené* práce, a konečně na poměru mezi kapitálem vynaloženým na práci a kapitálem, který se pouze reprodukuje jako podmínka výroby.

Ricardo sám polemizuje proti názoru A[dama] Smitha, že vyšší míra zisku v zahraničním obchodě, že

„vysoké zisky, jichž jednotliví obchodníci v zahraničním obchodě někdy dosahují, zvýší všeobecnou míru zisku v zemi." (Cit. dílo, kapitola VII „*O zahraničním obchodě*", str. 132.) [Srov. čes. vyd., str. 98.]

Říká:

„Tvrdí, že k rovnosti zisků dochází všeobecným zvýšením zisků, a já jsem toho názoru, že zisky zvýhodněného odvětví klesnou rychle na všeobecnou úroveň." (Cit. dílo, str. 132—133.) [Srov. čes. vyd., str. 99.]

Nakolik jsou správné jeho názory, že mimořádné zisky (nejsou-li způsobeny vzestupem tržní ceny nad hodnotu), *přes vyrovnávání*, nezvyšují všeobecnou míru zisku, nakolik je dále správný jeho názor, že zahraniční obchod a rozšíření trhu *nemohou* zvýšit míru zisku, uvidíme později. Připustíme-li však, že jeho názor je správný, připustíme-li vůbec „rovnost zisků", jak může rozlišovat mezi odvětvími, „v nichž jsou zisky *úměrné kapitálu*", a jinými odvětvími, v nichž jsou zisky „úměrné množství použité práce?"

V citované kapitole XXVI „*O hrubém a čistém důchodu*" Ricardo říká:

„Připouštím, že v zemědělství, jak vyplývá z povahy renty, daný kapitál vložený do kterékoli půdy kromě té, která se začala obdělávat naposledy, uvádí do pohybu větší množství práce než týž kapitál vložený do průmyslu a do obchodu." (Cit. dílo, str. 419.) [Srov. čes. vyd., str. 251.]

Celá tato věta je nesmysl. Předně se na půdě, která se začala obdělávat naposledy, používá — podle Ricarda, většího množství práce než na všech ostatních pozemcích. Podle jeho názoru z toho také vzniká renta na ostatních pozemcích. Jak tedy může daný kapitál uvádět na všech ostatních pozemcích *kromě* půdy, která se začala obdělávat naposledy, do pohybu větší množství práce než v průmyslu a obchodě? To, že produkt z lepších pozemků má *vyšší tržní hodnotu*, než je jeho *individuální* hodnota podmíněná množstvím práce, které zaměstnává kapitál použitý na obdělávání těchto pozemků, není přece totožné s tím, že tento kapitál „uvádí do pohybu větší množství práce než týž kapitál vložený do průmyslu a do obchodu"? Bylo by ovšem správné, kdyby byl Ricardo řekl, že — bez ohledu na rozdíly v úrodnosti pozemků — renta vůbec vzniká z toho, že zemědělský kapitál uvádí do pohybu v poměru ke konstantní části kapitálu větší množství práce než průměrný kapitál v nezemědělské výrobě.

|| 638 | Ricardo nevidí, že *při dané nadhodnotě* existují příčiny, které mohou zisk zvyšovat nebo snižovat, vůbec ovlivňovat. Protože ztotožňuje nadhodnotu se ziskem, je důsledný, snaží-li se dokázat, že vzestup a pokles míry zisku je podmíněn jedině okolnostmi, které vyvolávají vzestup nebo pokles míry nadhodnoty. Nevidí dále — nehledě na okolnosti, které při dané mase nadhodnoty ovlivňují *míru zisku*, i když neovlivňují *masu zisku* — že míra zisku závisí na *mase nadhodnoty*, a ne na *míře nadhodnoty*. Je-li míra nadhodnoty, nadpráce, dána, závisí masa nadhodnoty na organickém složení kapitálu, tj. na počtu dělníků, které zaměstnává kapitál dané hodnoty, například 100 liber št. Je-li dáno organické složení kapitálu, závisí masa nadhodnoty na míře nadhodnoty. Určují ji tedy dva faktory: počet současně zaměstnaných dělníků a míra nadpráce. Zvětšuje-li se kapitál, ať už je jeho organické složení

jakékoli, pak — za předpokladu, že toto složení se při zvětšování kapitálu nemění —, se masa nadhodnoty zvětšuje. To však nic nemění na tom, že u kapitálu dané hodnoty, například 100, zůstává masa nadhodnoty stejná. Rovná-li se v daném případě 10, při 1000 librách št. se bude rovnat 100, ale poměr se tím nezmění.

〈Ricardo píše:

„V *témž odvětví* nemůže existovat *dvojí míra zisku;* a proto, je-li hodnota produktu v různém poměru ke kapitálu, bude různá renta, a ne zisk." (Cit. dílo, kapitola XII „*Pozemková daň*", str. 212—213.) [Srov. čes. vyd., str. 141.]

To platí jen o normální míře zisku „v témž odvětví". Jinak je to v přímém rozporu s větou citovanou výše*:

„Směnná hodnota všeho zboží — ať jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo výrobky zemědělské — nikdy není určována nejmenším množstvím práce, dostačujícím k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo používají zvláštních výrobních možností. Naopak, je určována největším množstvím práce, nutně vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a pokračují ve výrobě *za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby bylo vyrobeno potřebné množství produktů.*" (Cit. dílo, kapitola II „*O rentě*", str. 60—61.) [Srov. čes. vyd., str. 58.]

V kapitole XII „*Pozemková daň*" uvádí Ricardo mimochodem proti Sayovi tuto námitku — a z ní je vidět, jak Angličan má vždy přísně na zřeteli ekonomické rozdíly, zatímco člověk z kontinentu na ně neustále zapomíná:

„Podle předpokladu pana Saye ‚zvýší majitel půdy svou *píli, spořivost a obratnost* svůj roční důchod o 5000 franků'. Ale vždyť majitel půdy nemůže uplatnit svou píli, spořivost a zručnost, nehospodaří-li na své půdě sám; ale hospodaří-li sám, pak tato zlepšení uskutečňuje jako kapitalista a pachtýř, a ne jako majitel půdy. Je nemyslitelné, že by mohl zvýšit výnos svého hospodářství nějakou *zvláštní* zručností" 〈tedy i se „zručností" je to víceméně fráze〉, „aniž nejdříve zvětšil množství kapitálu, kterého v něm používá." (Cit. dílo, str. 209.) [Srov. čes. vyd., str. 139.]

V *kapitole XIII „Daně na zlato"* (důležité pro Ricardovu teorii peněz) podává Ricardo několik doplňků či dalších určení o *tržní*

* Viz tento svazek, str. 211 a 328—329. (*Pozn. red.*)

*ceně* a *přirozené ceně*. Vyúsťují v to, že vyrovnání obou těchto cen nastává rychleji nebo pomaleji podle toho, zda dané odvětví dovoluje rychlejší nebo pomalejší zvětšení nebo zmenšení poptávky, což je opět totéž jako *rychlejší nebo pomalejší příliv* nebo *odliv* kapitálu do jednoho nebo z jednoho z uvedených odvětví. Pokud jde o Ricardovy názory na pozemkovou rentu, vytýkalo se mu z mnoha stran (Sismondi aj.), že přehlíží nesnáze, které jsou spojeny se *stažením kapitálu* u pachtýře používajícího mnoho fixního kapitálu atd. (Dějiny Anglie od roku 1815 do roku 1830 to dokazují ve *velké míře*.) I když je tato námitka správná, *netýká se vůbec* jeho teorie, nechává ji *naprosto nedotčenu*, neboť zde jde vždy jen o více či méně rychlé nebo pomalé působení ekonomického zákona. Ale zcela jinak je tomu s *opačnou* námitkou, která se týká použití nového kapitálu na nových pozemcích. Ricardo předpokládá, že k tomu může dojít *bez zásahu* pozemkového vlastníka, že kapitál zde působí v takovém prostředí, || 639 | ve kterém jeho pohyb nenaráží na odpor. To je však *od základu nesprávné*. Aby dokázal tento předpoklad, aby dokázal, že to tak je tam, kde jsou kapitalistická výroba a pozemkové vlastnictví už rozvinuté, Ricardo předpokládá vždy takové případy, kde pozemkové vlastnictví, ať už fakticky nebo právně, *neexistuje* a kde ani kapitalistická výroba, alespoň v samém zemědělství, se *ještě nerozvinula*.

Pokud jde o právě vzpomenuté teze, znějí takto:

„Zdanění zboží nebo těžkosti při jejich výrobě nakonec vždy působí zvýšení jejich cen. Ale *doba, která uplyne*, než se tržní cena přizpůsobí přirozené ceně, *závisí jak na povaze samého zboží, tak na možnosti rychle snížit jeho množství*. Kdyby množství zdaněného zboží nebylo možno snížit, kdyby například pachtýř nebo výrobce klobouků nemohli převést svůj kapitál do jiného odvětví, neměl by pokles jejich zisků pod všeobecnou úroveň, způsobený daní, žádné důsledky. Pokud by se poptávka po jejich zboží nezvětšila, nemohli by nikdy zvýšit tržní cenu obilí a klobouků na úroveň jejich zvýšené přirozené ceny. Jejich hrozby, že přestanou podnikat ve svém oboru a převedou své kapitály do jiných odvětví, kde jsou výhodnější podmínky, by každý pokládal za prázdné, neuskutečnitelné, a proto by nemohli zvýšit cenu svého zboží snížením jeho výroby. Avšak *množství zboží* jakéhokoli druhu *lze zmenšit*, a *lze převést kapitál z méně výnosných odvětví do výnosnějších, i když různě rychle*. Čím rychleji lze beze škody pro výrobce zmenšit nabídku toho či onoho zboží, tím rychleji stoupne jeho cena, když se

v důsledku zdanění nebo z jakékoli jiné příčiny zvětšily těžkosti při jeho výrobě." (Cit. dílo, str. 214—215.) [Srov. čes. vyd., str. 142.]

„Shoda tržních a přirozených cen všeho zboží závisí vždy na tom, jak snadno lze zvětšit nebo zmenšit jeho nabídku. Jde-li o zlato, domy, práci či o některé jiné věci, nemůže k tomu za určitých okolností dojít rychle. Jinak však je tomu se zbožím, které se spotřebovává a znovu rok co rok vyrábí, jako například klobouky, obuv, obilí a sukno. Jejich množství lze v případě nutnosti omezit, a není třeba dlouhé doby, aby jejich nabídka poklesla úměrně zvýšeným nákladům na jejich výrobu." (Cit. dílo, str. 220—221.) [Srov. čes. vyd., str. 145—146.]

## [2. RŮZNÉ PŘÍPADY ZMĚNY MÍRY ZISKU]

V téže kapitole XIII „*Daně na zlato*" Ricardo říká:

„*Renta není tvorbou bohatství, ale jen jeho přesunutím.*" (Cit. dílo, str. 221.) [Srov. čes. vyd., str. 146.]

Je zisk *tvorbou* bohatství, či není spíš *přesunutím* nadpráce od dělníka ke kapitalistovi? Ani *mzda* není ve skutečnosti *tvorbou* bohatství. Není však ani jeho přesunutím. Je přivlastňováním části produktu práce těmi, kdo ho vyrobili.

V téže kapitole Ricardo říká:

„*Daň ze surových produktů* získávaných z povrchu země dopadá... na *spotřebitele* a nijak se nedotýká renty; rentu může ovlivnit jen v případě, že se touto daní zmenší fond určený k vydržování práce, a tím se sníží mzdy, zmenší počet obyvatel a poklesne i poptávka po obilí." (Cit. dílo, str. 221.) [Srov. čes. vyd., str. 146.]

Zda má Ricardo pravdu, když tvrdí, že „daň ze *surových produktů* získávaných z povrchu země" nedopadá na pozemkového vlastníka ani na pachtýře, nýbrž na *spotřebitele*, nás tu nezajímá. Tvrdím však, že má-li pravdu, může taková daň *zvýšit rentu*, kdežto on si myslí, že ji nechá nedotčenu, kromě případu, kdy taková daň zdražením životních prostředků atd. sníží kapitál, počet obyvatel a poptávku po obilí atd. Ricardo si totiž představuje, že zdražení surových produktů se dotýká *míry zisku* jen potud, pokud zdražuje *životní prostředky* dělníků. A zde je správné, že zdražení *surových produktů* se jedině tímto způsobem může dotknout *míry nadhodnoty*, a tudíž samé *nadhodnoty*, a *tím* tedy i míry zisku. Avšak za předpokladu, že *nadhodnota* je daná, zdražení „su-

rových produktů získávaných z povrchu země" by *zvýšilo* hodnotu konstantního kapitálu ve srovnání s variabilním, zvětšilo by poměr konstantního kapitálu k variabilnímu, a *tím* by snížilo *míru zisku*, a tudíž zvýšilo *rentu*. Ricardo vychází z názoru, || 640 | že pokud se zdražení nebo zlevnění *surového produktu* nedotýká mzdy, nedotýká se ani zisku; soudí totiž ⟨s výjimkou jednoho místa, k němuž se později vrátíme⟩, že míra [zisku] zůstává stejná, ať hodnota zálohovaného kapitálu klesá nebo stoupá. Vzrůstá-li hodnota zálohovaného kapitálu, vzrůstá i hodnota produktu a stejně vzrůstá i ta část produktu, která tvoří nadvýrobek, tj. zisk. Při poklesu hodnoty zálohovaného kapitálu je tomu opačně. To je správné jedině v případě, když se — ať už v důsledku zdražení surovin, zdanění atd. — hodnota variabilního a konstantního kapitálu mění ve *stejném poměru*. V tomto případě zůstává míra [zisku] stejná, protože nedošlo ke změně v organickém složení kapitálu. A dokonce i v tomto případě se musí *předpokládat* to, k čemu dochází při změnách přechodného charakteru, tj. že mzda zůstává nezměněna, ať se surový produkt zdražuje nebo zlevňuje (mzda tudíž zůstává nezměněna bez ohledu na to, zda se její užitná hodnota při dané, neměnící se hodnotě zvyšuje nebo snižuje).

Možné jsou tyto případy:

Především dva hlavní rozdíly:

A. V důsledku *změny ve způsobu výroby* mění se *poměr* mezi masami používaného konstantního a variabilního kapitálu. V tomto případě zůstává míra nadhodnoty stejná za předpokladu, že se mzda nemění pokud jde o její hodnotu ⟨tj. pokud jde o pracovní dobu (kterou představuje)⟩. Sama nadhodnota však podléhá změně, jestliže se mění počet dělníků zaměstnaných stejným kapitálem, tj. jestliže se mění variabilní kapitál. Dojde-li v důsledku změny ve způsobu výroby k relativnímu zmenšení konstantního kapitálu, zvýší se nadhodnota, a tudíž i míra zisku. V opačném případě je tomu naopak.

Zde se stále předpokládá, že hodnota pro tanto*, například na

* — doslova: pro tolik; zde v odvozeném smyslu: na určité množství. (*Pozn. red.*)

*100* [naturálních] jednotek konstantního i variabilního kapitálu zůstává *stejná.*

V tomto případě není možné, aby změna ve způsobu výroby postihla ve stejné míře konstantní i variabilní kapitál, tj. aby se konstantní i variabilní kapitál — beze změny hodnoty [zboží, která do nich vcházejí] — musel stejnoměrně zvětšovat nebo zmenšovat. Nutnost zmenšení nebo zvětšení konstantního a variabilního kapitálu souvisí zde totiž vždy se změnou v produktivitě práce. Změna ve způsobu výroby má právě *rozdílný*, a ne stejnoměrný účinek na konstantní a variabilní kapitál, což nemá nic společného s tím, zda se — při daném *organickém složení kapitálu* — musí vynakládat velký nebo malý kapitál.

B. *Způsob výroby se nemění. Změna v poměru mezi konstantním a variabilním kapitálem* nastává při nezměněných relativních masách těchto kapitálů (takže každý z nich tvoří stejně jako dříve stejnou alikvotní část celkového kapitálu) v důsledku *změny hodnoty* zboží, která vcházejí do konstantního nebo variabilního kapitálu.

Zde mohou nastat tyto případy:

[1.] Hodnota konstantního kapitálu se nemění, hodnota variabilního kapitálu vzrůstá nebo klesá. To by se vždy odrazilo na nadhodnotě, a tím i na míře zisku.

[2.] Hodnota variabilního kapitálu se nemění, hodnota konstantního kapitálu vzrůstá nebo klesá. Míra zisku by potom v prvním případě klesla, v druhém by stoupla.

[3.] Klesá-li hodnota konstantního i variabilního kapitálu současně, ale v nestejném poměru, pak hodnota jednoho v poměru k hodnotě druhého vzrůstá nebo klesá.

[4.] Hodnota konstantního i variabilního kapitálu se mění *stejnoměrně*, ať už obě tyto hodnoty vzrůstají nebo klesají. Jestliže hodnota obou vzrůstá, míra zisku klesá, ale ne proto, že vzrůstá hodnota konstantního kapitálu, nýbrž proto, že *vzrůstá* hodnota variabilního kapitálu a v důsledku toho klesá nadhodnota (neboť vzrůstá jen hodnota variabilního kapitálu, ačkoli tento kapitál uvádí do pohybu týž počet dělníků jako předtím, a snad i menší). Jestliže hodnota obou těchto částí kapitálu klesá, míra

zisku stoupá, ale ne proto, že klesá hodnota konstantního kapitálu, nýbrž proto, že klesá hodnota variabilního kapitálu, a tudíž vzrůstá nadhodnota.

C. *Změna ve způsobu výroby a změna v hodnotě prvků, které tvoří konstantní nebo variabilní kapitál.* Zde může jedna změna paralyzovat druhou změnu, jestliže například masa konstantního kapitálu vzrůstá, zatímco jeho hodnota klesá nebo zůstává stejná (a tudíž — *pro tanto*, na 100 [naturálních] jednotek klesá), anebo když masa konstantního kapitálu klesá, ale jeho hodnota buď zůstává stejná (a tudíž pro tanto vzrůstá), nebo vzrůstá [například] v témž poměru. V tomto případě by nenastala v organickém složení kapitálu žádná změna. Míra zisku by zůstala nezměněna. S výjimkou zemědělského kapitálu nemůže však nikdy dojít k tomu, aby se masa konstantního kapitálu proti variabilnímu kapitálu snížila, zatímco jeho hodnota *vzrostla.*

Takovýto paralyzující vliv jedné změny na druhou není možný u variabilního kapitálu (při nezměněné reálné mzdě).

S výjimkou tohoto jediného případu je tedy možné jen to, že hodnota a masa konstantního kapitálu současně klesají nebo stoupají v poměru k variabilnímu kapitálu, že tudíž hodnota konstantního kapitálu v poměru k variabilnímu kapitálu bezpodmínečně vzrůstá nebo klesá. Tento případ jsme už rozebrali. Jestliže obě části klesají nebo vzrůstají, i když současně, || 641 | ale v nestejném poměru, vede to — podle předpokladu — vždy k tomu, že hodnota konstantního kapitálu v poměru k variabilnímu vzrůstá nebo klesá.

To zahrnuje i druhý případ. Vzrůstá-li totiž masa konstantního kapitálu, masa variabilního kapitálu se relativně zmenšuje a naopak. Stejně je tomu i s hodnotou. | 641 ||

## [3. PROTIKLADNÉ ZMĚNY V HODNOTĚ KONSTANTNÍHO A VARIABILNÍHO KAPITÁLU A JEJICH VLIV NA MÍRU ZISKU]

|| 642 | *K případu C* (*str. 640*) je třeba ještě poznamenat:

Je možné, že mzda vzrůstá, ale konstantní kapitál klesá *co do hodnoty*, ale ne co do *masy*. Kdyby si tento vzrůst a pokles na obou

stranách odpovídal, mohla by míra zisku zůstat nezměněna. Rovná-li se například konstantní kapitál 60 librám št., mzda 40 librám št. a míra nadhodnoty 50 %, rovná se produkt 120 librám št. a míra zisku 20 %. Kdyby pak konstantní kapitál poklesl na 40 liber št., ačkoli jeho masa by se nezměnila, a kdyby se mzda zvýšila na 60 liber št. a nadhodnota klesla z 50 % na 33 1/3 %, produkt by se podle toho měl rovnat 120 librám št. a míra zisku 20 [%]. To je nesprávné.

Podle předpokladu se celková hodnota vytvořená vynaloženým množstvím [živé] práce rovná 60 librám št. Kdyby tedy mzda stoupla na 60 liber št., rovnala by se nadhodnota, a v důsledku toho i míra zisku nule. Kdyby se mzda nezvýšila tak vysoko, způsobil by přesto každý její vzestup pokles nadhodnoty. Kdyby mzda stoupla na 50 liber št., rovnala by se nadhodnota 10 librám št.; kdyby mzda stoupla na 45 liber št., rovnala by se nadhodnota 15 librám št. atd. Buď jak buď, klesla by tedy nadhodnota a míra zisku stejnou měrou. Nadhodnotu a míru zisku tu totiž měříme celkovým kapitálem, který zůstává beze změny. U kapitálů stejné velikosti (máme na mysli celkový kapitál) musí míra zisku bezpodmínečně stoupat nebo klesat nikoli se vzestupem nebo poklesem míry nadhodnoty, nýbrž se vzestupem nebo poklesem absolutní masy nadhodnoty.

Kdyby v uvedeném případě cena lnu [který představuje konstantní kapitál] natolik poklesla, že jeho masa upředená týmž počtem dělníků by se dala koupit za 40 liber št., měli bychom:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| 40 | 50 | 10 | 100 | 90 | 11 1/2 % |

Míra zisku by tu klesla pod 20 %.

Kdyby se hodnota konstantního kapitálu snížila na 30 liber št., měli bychom:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| 30 | 50 | 10 | 90 | 80 | 12 1/2 % |

Při poklesu hodnoty konstantního kapitálu na 20 liber št. bychom měli:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| 20 | 50 | 10 | 80 | 70 | $14^2/_7$ % |

Za našeho předpokladu pokles hodnoty konstantního kapitálu paralyzuje vzestup hodnoty variabilního kapitálu vždy jen částečně. Za tohoto předpokladu nemůže pokles hodnoty konstantního kapitálu nikdy úplně paralyzovat vzestup hodnoty variabilního kapitálu, protože má-li se míra zisku rovnat 20 %, musí se 10 liber št. nadhodnoty rovnat $^1/_5$ celkového zálohovaného kapitálu. Avšak v daném případě, kdy se variabilní kapitál rovná 50 librám št., je to možné jen tehdy, když se konstantní kapitál rovná nule. Jestliže naproti tomu předpokládáme, že variabilní kapitál by vzrostl jen na 45 liber št., nadhodnota by se rovnala 15 librám št. A když přitom předpokládáme, že konstantní kapitál klesne na 30 liber št., dostaneme toto:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| 30 | 45 | 15 | 90 | 75 | 20 % |

V tomto případě by se tedy oba pohyby vzájemně úplně paralyzovaly.

|| 643 | Předpokládejme dále takovýto případ:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| 20 | 45 | 15 | 80 | 65 | $23^1/_{13}$ % |

V tomto případě by tedy míra zisku mohla *stoupnout* dokonce i při poklesu nadhodnoty*, protože pokles hodnoty konstantního kapitálu je nepoměrně větší. Se stejným kapitálem 100 liber št. by mohl být zaměstnán i při vzestupu mzdy a poklesu míry nad-

* Ve srovnání s výchozím případem $60\,c + 40\,v + 20\,m$. (*Pozn. red.*)

hodnoty větší počet dělníků. Sama nadhodnota, a v důsledku toho i zisk, by i při poklesu míry nadhodnoty vzrostla, protože by vzrostl počet dělníků. Uvedený poměr 20 $c$ + 45 $v$ dává nám totiž při vynaložení kapitálu 100 liber št. tento poměr:

| Konstantní kapitál | Variabilní kapitál | Nadhodnota | Hodnota produktu | Zálohovaný kapitál | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|
| $30^{10}/_{13}$ | $69^{3}/_{13}$ | $23^{1}/_{13}$ | $123^{1}/_{13}$ | 100 | $23^{1}/_{13}$ % |

Poměr mezi mírou nadhodnoty a počtem dělníků se tu stává velmi důležitým. Ricardo jej nikdy nebere v úvahu. | 643 ||

*

|| 641 | Je jasné, že to, co jsme zde zkoumali jako *změnu* v *organickém složení* jednoho kapitálu, může se právě tak projevit jako rozdíl v *organickém složení* mezi *různými kapitály*, mezi kapitály v různých odvětvích výroby.

*Za prvé:* místo změny v organickém složení *jednoho* kapitálu budeme mít rozdíl v *organickém složení různých* kapitálů.

*Za druhé:* [místo] změny organického složení vyvolané *změnou hodnoty* ve dvou částech jednoho kapitálu budeme mít právě takový rozdíl v *hodnotě surovin* a *strojů, kterých používají* různé kapitály. Pro variabilní kapitál to neplatí, protože předpokládáme, že mzda je v různých odvětvích výroby stejná. Rozdíl v *hodnotě* různých pracovních dní v různých odvětvích výroby s tím nemá nic společného. Je-li práce zlatníka dražší než práce dělníka, je i nadbytečná pracovní doba zlatníka ve stejném poměru dražší než nadbytečná pracovní doba dělníka. [81] | 641 ||

## [4. SMĚŠOVÁNÍ CEN NÁKLADŮ S HODNOTOU V RICARDOVĚ TEORII ZISKU]

|| 641 | *V kapitole XV „Daně ze zisků"* Ricardo říká:

„Daně ze zboží, která obvykle označujeme jako přepychová, doléhají pouze na jejich spotřebitele... Avšak daně z nutných životních prostředků nedoléhají na

spotřebitele v tom poměru, v jakém je spotřebovávají, nýbrž často v poměru mnohem vyšším.“ Například daň z obilí [nedoléhá na továrníka jen v té míře, v jaké spotřebovává obilí, ale v té míře, v jaké zdražení obilí zvyšuje mzdu]. „Mění míru zisku z kapitálu. Všechno, co zvyšuje mzdy, snižuje zisk z kapitálu. Proto každá daň ze zboží, které spotřebovává dělník, má tendenci snižovat míru zisku.“ (Cit. dílo, str. 231.) [Srov. čes. vyd., str. 152.]

Daně doléhající na spotřebitele jsou zároveň daněmi doléhajícími na výrobce, pokud předmět daně nevchází jen do individuální spotřeby, nýbrž i do průmyslové spotřeby, nebo pokud vchází jen do průmyslové spotřeby. To však neplatí jen o nutných životních prostředcích, které spotřebovávají dělníci. Platí to o všech materiálech, které průmyslově spotřebovávají kapitalisté. Každá taková daň snižuje míru zisku, protože zvyšuje hodnotu konstantního kapitálu v poměru k variabilnímu kapitálu.

Dejme tomu, že by například byla uvalena daň na len nebo na vlnu. || 642 | Cena lnu se zvýší. Přadlák lnu nemůže tudíž s kapitálem 100 koupit totéž množství lnu jako dříve. Protože způsob výroby se nezměnil, potřebuje přadlák lnu totéž množství dělníků jako dříve, aby upředl totéž množství lnu. Avšak len má v poměru ke kapitálu vydanému na mzdu větší hodnotu než dříve. Míra zisku tudíž klesne. Vzestup ceny lněné příze mu tedy nijak nepomůže. Absolutní výše této ceny je pro něho úplně lhostejná. Jde zde jedině o přebytek ceny produktu nad cenou zálohovaného kapitálu. Kdyby přadlák lnu chtěl zvýšit cenu celkového produktu nejen v tom rozsahu, v jakém se zvýšila cena lnu, nýbrž tak, aby mu stejné množství příze vyneslo stejný zisk jako dříve, pak by poptávka, která už poklesla v důsledku vzestupu ceny suroviny na přízi, v důsledku umělého zvýšení ceny příze způsobeného zvýšením zisku poklesla ještě více. Přestože míra zisku je v průměru daná, není tato přirážka v takovýchto případech možná.[82] | 642 || || 643 | *V kapitole XV „Daně ze zisků“* Ricardo říká:

„V jedné z předcházejících částí tohoto díla jsme zkoumali, jak dělení kapitálu na *fixní a oběžný*, nebo lépe, na *trvalý a pomíjející*, působí na ceny zboží. Ukázali jsme, že dva továrníci mohou používat naprosto stejné sumy kapitálu a také z něho mohou mít naprosto stejnou sumu zisku, ale že své zboží budou prodávat za úplně jiné sumy peněz podle toho, zda se kapitály, kterých používají, spotřebovávají a reprodukují rychle nebo pomalu. Jeden z nich může své zboží prodávat

za 4000 liber št., druhý za 10 000 liber št. a oba mohou používat kapitálu 10 000 liber št. a dosahovat 20 % zisku, tj. 2000 liber št. Kapitál jednoho z nich se může například skládat z 2000 liber št. oběžného kapitálu, který musí být reprodukován, a z 8000 liber št. fixního kapitálu v budovách a strojích; naopak kapitál druhého továrníka se může skládat z 8000 liber št. oběžného kapitálu a jen z 2000 liber št. fixního kapitálu ve strojích a budovách. Kdyby teď každý musel platit 10% daň ze svého důchodu, neboli 200 liber št., jeden z nich by musel zvýšit cenu svého zboží z 10 000 liber št. na 10 200 liber št., aby dosáhl *všeobecné míry zisku*, a druhý by také musel zvýšit cenu svého zboží, ze 4000 liber št. na 4200 liber št. Před zdaněním bylo zboží, které prodával jeden z těchto průmyslníků, 2,5krát dražší než zboží druhého; po zdanění bude 2,42krát dražší. Cena prvního zboží se zvýšila o 2 %, druhého o 5 %. Daň z důchodu by tedy změnila relativní ceny *a* hodnotu zboží, pokud se hodnota peněz nemění." (Cit. dílo, str. 234—235.) [Srov. čes. vyd., str. 153—154.]

V tomto posledním „a" — „ceny *a* hodnotu" — je chyba. Tato změna cen by dokazovala jen to — právě tak, jako když se kapitál nestejně dělí na fixní a oběžný —, že proto, aby se vytvořila *všeobecná míra zisku*, musí být ceny, které jsou jí určovány, regulovány, čili ceny nákladů, velmi rozdílné od *hodnot* zboží. A toto důležité hledisko pro Ricarda vůbec neexistuje.

V téže kapitole Ricardo říká:

„Kdyby v zemi neexistovaly daně a hodnota peněz by poklesla, jejich hojnost na všech trzích" ⟨zde je směšný předpoklad, že pokles hodnoty peněz by musel být doprovázen jejich hojností na všech trzích⟩ ||644| „by působila na všechna zboží stejně. Kdyby cena masa stoupla o 20 %, cena chleba, piva, obuvi, práce a *všech ostatních zboží* by se zvýšila také o 20 %. K tomu by nevyhnutelně muselo dojít, aby se zajistila stejná míra zisku ve všech odvětvích. Avšak není tomu tak tehdy, když se některé zboží zdaní. Kdyby se v tomto případě ceny všeho zboží zvýšily úměrně poklesu v hodnotě peněz, *zisk by přestal být stejný*. U zdaněných zboží *by zisky stouply nad všeobecnou úroveň* a kapitál *by se začal přelévat z jednoho odvětví do druhého, pokud by se neobnovila rovnováha zisků*, a to by mohlo nastat teprve *po změně relativních cen*." (Cit. dílo, str. 237.) [Srov. čes. vyd., str. 155.]

A tato rovnováha zisků se vytvoří vůbec tím, že se relativní *hodnoty*, *reálné hodnoty* zboží změní, a vzájemně se přizpůsobí tak, že si nebudou odpovídat jejich reálné hodnoty, nýbrž průměrné zisky, které musí vynášet.

## [5. VZÁJEMNÝ POMĚR MEZI VŠEOBECNOU MÍROU ZISKU A MÍROU ABSOLUTNÍ RENTY. VLIV POKLESU MEZD NA CENY NÁKLADŮ]

V kapitole XVII „*Daně z jiných zboží než ze surových produktů*" Ricardo říká:

„Pan Buchanan se domnívá, že obilí a surové produkty mají monopolní cenu proto, že poskytují rentu. Vychází z předpokladu, že všechna zboží, která přinášejí rentu, musí mít monopolní cenu. Z toho vyvozuje, že všechny daně ze surových produktů dolehnou na pozemkového vlastníka, a ne na spotřebitele. ‚Protože *na cenu obilí*', praví, ‚které vždy přináší rentu, *nemají žádný vliv náklady na jeho výrobu, je nutno tyto náklady platit z renty;* proto když stoupají nebo klesají, nemá to za následek vyšší nebo nižší cenu, nýbrž vyšší nebo nižší rentu. Z tohoto hlediska jsou všechny daně ze zemědělské čeledi, z koní nebo ze zemědělského nářadí ve skutečnosti pozemkovými daněmi; jejich břímě dolehá na pachtýře po celou dobu trvání pachtovní smlouvy, a na pozemkového vlastníka, když se má pacht obnovit. Podobně všechna zdokonalená zemědělská nářadí, která pachtýři umožňují snížit výdaje, jako jsou mlátičky, žací stroje, jakož i všechno, co mu usnadňuje přístup na trh, jako například dobré cesty, průplavy a mosty, *nesnižuje tržní cenu obilí*, ačkoli to snižuje jeho původní náklady na výrobu obilí. Proto všechno, co se těmito zdokonaleními ušetří, náleží pozemkovému vlastníkovi jako část jeho renty.'

Je jasné" (říká Ricardo), „že přiznáme-li panu Buchananovi, že základ, na němž pan Buchanan založil svou argumentaci, totiž že cena obilí vždy poskytuje rentu, je správný, budeme muset připustit i všechny následky, které podle jeho názoru z této skutečnosti vyplývají." (Cit. dílo, str. 292—293.) [Srov. čes. vyd., str. 183—184.]

To není rozhodně jasné. Buchanan nezakládá svou argumentaci na tom, že všechno obilí poskytuje rentu, nýbrž na tom, že všechno obilí, které poskytuje rentu, se prodává za *monopolní cenu* a že monopolní cena v tom smyslu, jak ji chápe A[dam] Smith a také Ricardo, „je nejvyšší cena, za kterou jsou spotřebitelé ochotni kupovat zboží".[83]

Ale to je právě nesprávné. Obilí, které vynáší rentu (diferenciální rentu tu necháváme stranou), se neprodává za monopolní cenu v Buchananově smyslu. Za monopolní cenu se prodává jen potud, pokud se prodává nad svou *cenou nákladů, za svou hodnotu.* Jeho cenu určuje množství práce, které je v něm zpředmětněné, a ne náklady na jeho výrobu, a renta je přebytek hodnoty nad cenou

nákladů, a určuje ji tedy tato cena nákladů; renta je tím větší, čím menší je v poměru k hodnotě cena nákladů, a tím menší, čím větší je cena nákladů v poměru k hodnotě. Všechna zlepšení snižují hodnotu obilí, protože zmenšují množství práce nutné k jeho výrobě. Zda také vedou k snížení renty, to závisí na různých okolnostech. Zlevní-li se obilí a zlevní-li se v důsledku toho mzda, zvýší se míra nadhodnoty. V tomto případě by pak klesly i pachtýřovy výdaje na osivo, krmivo atd. V souvislosti s tím by se zvýšila míra zisku ve všech ostatních nezemědělských odvětvích výroby, a v důsledku toho *také* v zemědělství. V nezemědělských odvětvích výroby by zůstaly relativní masy bezprostřední a akumulované práce stejné; počet dělníků by se nezměnil (v poměru ke konstantnímu kapitálu), ale hodnota variabilního kapitálu by klesla, tudíž nadhodnota || 645 | by se zvýšila a s ní i míra zisku. *V důsledku toho* by se nadhodnota a míra zisku zvýšily i v zemědělství. Renta tu klesá, protože míra zisku stoupá. *Obilí se zlevňuje, ale jeho cena nákladů vzrůstá. Rozdíl mezi jeho hodnotou a jeho cenou nákladů se proto zmenšuje.*

Podle našeho předpokladu byl poměr pro průměrný nezemědělský kapitál $80\,c + 20\,v$, míra nadhodnoty se rovnala 50 %; nadhodnota se tedy rovnala 10 a míra zisku 10 %. Hodnota produktu průměrného kapitálu 100 se rovnala 110.

Předpokládejme nyní, že v důsledku zlevnění cen obilí poklesne mzda o $^1/_4$; pak bude *stejný počet dělníků*, který pracuje s konstantním kapitálem 80 liber št., tj. se stejným množstvím surovin a strojů, stát už jen 15 liber št. A stejná masa zboží bude mít hodnotu $80\,c + 15\,v + 15\,m$, protože množství práce, které tito dělníci vykonají, se rovná podle předpokladu 30 librám št. Hodnota stejné masy zboží rovná se tedy stejně jako dříve 110 librám št. Ale vynaložený kapitál činí už jen 95 liber št. a [míra zisku] 15 liber št. z 95 liber št., se rovná $15^{15}/_{19}$ %. Kdyby se však vynaložila předchozí masa kapitálu — čili při přepočtu na kapitál 100 liber št. — byl by poměr $84^4/_{19}\,c + 15^{15}/_{19}\,v$. Zisk by se pak rovnal $15^{15}/_{19}$ libry št. A hodnota produktu by se rovnala $115\,^{15}/_{19}$ libry št. Podle předpokladu se však zemědělský kapitál rovnal $60\,c + 40\,v$ a hodnota jeho produktu se rovnala 120 librám št. Renta se rovnala 10 librám

št., pokud se cena nákladů rovnala 110 librám št. Nyní by se renta rovnala už jen $4^4/_{19}$ libry št., protože $115\ ^{15}/_{19} + 4^4/_{19} = 120$ liber št.

Vidíme zde toto: kapitál 100 liber št. s průměrným složením vyrobil zboží, jehož cena nákladů byla $115^{15}/_{19}$ libry št. místo dřívějších 110 liber št. Zvýšila by se v důsledku toho průměrná cena zboží?

Jeho cena by zůstala nezměněna, protože k tomu, aby se totéž množství surovin a strojů přeměnilo v produkt, je třeba stejné masy práce. Ale stejný kapitál 100 liber št. uvedl do pohybu větší množství práce a přeměnil teď v produkt $84^4/_{19}$ libry št. konstantního kapitálu místo dřívějších 80 liber št. Z téže masy [nově přidané] práce by však připadla větší část na nezaplacenou práci. Proto dojde k vzrůstu zisku a *celkové hodnoty* masy zboží vyrobené pomocí kapitálu 100 liber št. Hodnota jednotky zboží zůstala stejná, ale s pomocí kapitálu 100 liber št. se vyrobí větší množství jednotek zboží, které mají *stejnou hodnotu*. Jak by tomu však bylo s cenou nákladů v jednotlivých odvětvích výroby?

Předpokládejme, že nezemědělský kapitál se skládá z těchto kapitálů:

| | | | Produkt má mít cenu: | Rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů |
|---|---|---|---|---|
| I | 80 *c* + 20 *v* | Aby se mohly prodávat za stejné ceny nákladů | 110 (hodnota = 110) | 0 |
| II | 60 *c* + 40 *v* | | 110 (hodnota = 120) | — 10 |
| III | 85 *c* + 15 *v* | | 110 (hodnota = $107^1/_2$) | + $2^1/_2$ |
| IV | 95 *c* + 5 *v* | | 110 (hodnota = $102^1/_2$) | + $7^1/_2$ |
| takže kapitál s průměrným složením = = 80 *c* + 20 *v* | | | | |

V případě II je rozdíl —10, v případě III a IV celkem +10. U celého kapitálu 400 rovná se rozdíl 0 — 10 + 10 = 0. Prodává-li se produkt kapitálu 400 za 440, prodává se zboží, které vyrobil,

za *svou hodnotu.* To dává zisk 10 %. Ale v případě II se prodává zboží o 10 liber št. pod svou hodnotou, v případě III o $2^1/_2$ libry št. nad svou hodnotou a v případě IV o $7^1/_2$ libry št. nad svou hodnotou. Jedině v případě I se zboží prodává za svou hodnotu, prodává-li se za svou cenu nákladů, která se rovná 100 librám št. kapitálu plus 10 liber št. zisku.

|| 646 | Jaký poměr by se však vytvořil v důsledku poklesu mzdy o $^1/_4$?

*U kapitálu I:* Místo 80 $c$ + 20 $v$ bylo by nyní $84^4/_{19}\,c$ + $15^{15}/_{19}\,v$, *zisk* by byl $15^{15}/_{19}$, *hodnota produktu* by byla $115^{15}/_{19}$.

*U kapitálu II:* Na mzdu se vynakládá už jen 30 liber št., protože $^1/_4$ ze 40 = 10 a 40 — 10 = 30. Hodnota produktu se rovná 60 $c$ + + 30 $v$ + nadhodnota rovnající se 30 (protože *hodnota vytvořená použitou prací se rovná 60 librám št.*). Nadhodnota 30 z kapitálu 90 se rovná $33^1/_3$ %. U kapitálu 100 je poměr $66^2/_3\,c$ + $33^1/_3\,v$; *hodnota se rovná* $133^1/_3$. Míra zisku se rovná $33^1/_3$ %.

*U kapitálu III:* Na mzdu se vynakládá už jen $11^1/_4$ libry št., protože $^1/_4$ z 15 = $3^3/_4$ a 15 — $3^3/_4$ = $11^1/_4$. Hodnota produktu by byla 85 $c$ + $11^1/_4\,v$ + nadhodnota rovnající se $11^1/_4$. (Hodnota vytvořená použitou prací se rovná $22^1/_2$.) $11^1/_4$ z kapitálu $96^1/_4$ rovná se $11^{53}/_{77}$ %. U kapitálu 100 je poměr: $88^{24}/_{77}\,c$ + $11^{53}/_{77}\,v$. Míra zisku se rovná $11^{53}/_{77}$ % a hodnota produktu se rovná $111^{53}/_{77}$.

*U kapitálu IV:* Na mzdu se vynakládá už jen $3^3/_4$ libry št., protože $^1/_4$ z 5 = $1^1/_4$ a 5 — $1^1/_4$ = $3^3/_4$. Hodnota produktu: 95 $c$ + $3^3/_4\,v$ + nadhodnota rovnající se $3^3/_4$ (protože hodnota vytvořená celkovou [nově přidanou] prací se rovná $7^1/_2$). $3^3/_4$ z kapitálu $98^3/_4$ rovná se $3^{63}/_{79}$ %. U kapitálu 100 je poměr $96^{16}/_{79}\,c$ + + $3^{63}/_{79}\,v$. Míra zisku se rovná $3^{63}/_{79}$ %. Hodnota produktu se rovná $103^{63}/_{79}$.

Měli bychom tedy: (Viz tabulku na str. 411.)

Zisk činí 16 %, přesněji, něco přes $16^1/_7$ %. Výpočet není úplně přesný, protože jsme nepočítali se zlomkem při vyčíslení průměrného zisku a nezahrnuli jsme ho do výpočtu; v důsledku toho je záporný rozdíl v případě II poněkud vyšší a [kladný] rozdíl v případech I, III a IV o něco menší. Vidíme však, že jinak by se kladné

| | | Míra zisku | | Produkt má mít cenu | Rozdíl mezi cenou nákladů a hodnotou |
|---|---|---|---|---|---|
| I | $84^{4}/_{19}c + 15^{15}/_{19}v$ | $15^{15}/_{19}$ | Aby se mohly prodávat za stejné ceny nákladů | 116 (hodnota = $= 115^{15}/_{19}$) | $+ \ ^{4}/_{19}$ |
| II | $66^{2}/_{3}\,c + 33^{1}/_{3}\,v$ | $33^{1}/_{3}$ | | 116 (hodnota = $= 113^{1}/_{3}$) | $- 17^{1}/_{3}$ |
| III | $88^{24}/_{77}c + 11^{53}/_{77}v$ | $11^{53}/_{77}$ | | 116 (hodnota = $= 111^{53}/_{77}$) | $+ \ 4^{24}/_{77}$ |
| IV | $96^{16}/_{79}c + 3^{63}/_{79}v$ | $3^{63}/_{79}$ | | 116 (hodnota = $= 103^{63}/_{79}$) | $+ 12^{16}/_{79}$ |
| Celkem | 400 | 64 (se zaokrouhlením zlomku) | | | |

a záporné rozdíly vyrovnaly. Vidíme však také to, že by značně vzrostl prodej zboží, na jedné straně v případě II *pod* jejich hodnotou, [na druhé straně] v případě III a zejména IV *nad* jejich hodnotou. U jednotlivých produktů by ovšem zvýšení nebo snížení nebylo tak velké, jak se zdá podle údajů v tabulce, protože ve všech čtyřech kategoriích se používá více práce [než dříve], a proto se přeměňuje v produkt i víc konstantního kapitálu (surovin a strojů); uvedené zvýšení a snížení by se tedy rozdělilo na větší masu zboží. Přesto by však bylo ještě stále značné.

A tak se ukázalo, že pokles mzdy by způsobil zvýšení ceny nákladů [ve srovnání s hodnotou] v I, III a IV, ve IV dokonce velmi značné. Je to týž zákon, který Ricardo vyložil, když vymezoval rozdíl mezi oběžným a fixním kapitálem, avšak o němž rozhodně nedokázal — a ani nemohl dokázat — že je slučitelný se zákonem hodnoty a že hodnota produktu zůstává u celkového kapitálu stejná.

|| 647 | Výpočet a vyrovnání je mnohem složitější, vezmeme-li v úvahu i rozdíly v organickém složení kapitálu, které vyplývají z procesu oběhu. Při našem výpočtu jsme totiž předpokládali, že do produktu vchází celý zálohovaný *konstantní kapitál*, tj. že produkt zahrnuje jen *opotřebování* fixního kapitálu, například za dobu jednoho roku (protože zisk musíme vypočítat za rok). Kdybychom to nepředpokládali, hodnoty mas zboží by byly vykázaly velké rozdíly,

kdežto za tohoto předpokladu se mění pouze s variabilním kapitálem. Za druhé, při stejné míře nadhodnoty, avšak při různé době oběhu by vznikly značné rozdíly v *mase vyrobené nadhodnoty* v poměru k zálohovanému kapitálu. V případě, že bychom ponechali stranou rozdíly ve variabilním kapitálu, masy nadhodnoty by se k sobě měly jako masy různých hodnot vyrobených stejnými kapitály. Míra zisku by byla ještě nižší tam, kde relativně velkou část konstantního kapitálu tvoří fixní kapitál, a mnohem vyšší tam, kde relativně velkou část kapitálu tvoří oběžný kapitál; nejvyšší by byla tam, kde je variabilní kapitál relativně velký ve srovnání s konstantním kapitálem, v němž je zároveň podíl fixního kapitálu relativně malý. Kdyby byl poměr mezi oběžnou a fixní částí konstantního kapitálu u různých kapitálů *stejný*, byl by rozhodující pouze rozdíl mezi variabilním a konstantním kapitálem. Kdyby byl poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu kapitálu stejný, byl by rozhodující pouze rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem, pouze rozdíl uvnitř samého konstantního kapitálu.

Míra pachtýřova zisku by za všech okolností, jak jsme viděli, vzrůstala, kdyby se v důsledku zlevnění obilí zvýšila všeobecná míra zisku nezemědělského kapitálu. Zda by jeho míra zisku vzrostla přímo, to je otázka, a zdá se, že to závisí na povaze zavedených zlepšení. Kdyby byla tato zlepšení taková, že by kapitál vynakládaný na mzdu značně poklesl proti kapitálu vynakládanému na stroje atd., nemusela by se míra pachtýřova zisku zvýšit přímo. Kdyby byla například takového druhu, že by pachtýř potřeboval o $^1/_4$ méně dělníků, vydal by na mzdu místo původních 40 liber št. už jen 30 liber št. Jeho kapitál by tedy měl složení $60c + 30v$, čili při přepočtu na 100: $66^2/_3 c + 33^1/_3 v$. A protože práce, za kterou se platí 40, dává nadhodnotu 20, práce, za kterou se platí 30, dává 15 a práce, za kterou se platí $33^1/_3$, dává $16^2/_3$. Tak by se organické složení zemědělského kapitálu blížilo organickému složení nezemědělského kapitálu. A v uvedeném případě, při současném poklesu mzdy o čtvrtinu, by dokonce mohlo být *nižší*.[84] V tomto případě by renta (absolutní renta) zmizela.

Po uvedené poznámce o Buchananovi Ricardo pokračuje:

„Douřám, že jsem dostatečně ukázal, že pokud není půda v celé zemi úplně a co nejintenzívněji obdělávána, vždy existuje *část kapitálu, vkládaného do půdy*, která nepřináší rentu, *a*"(!) „že právě tato část kapitálu, jejíž produkt, který se tak jako v průmyslu dělí na zisk a mzdu, *určuje cenu obilí*. A protože tedy na cenu obilí, které neposkytuje rentu, působí náklady na jeho výrobu, nemohou být tyto náklady placeny z renty. Důsledkem růstu těchto nákladů je tedy vyšší cena, a ne nižší renta." (Cit. dílo, str. 293.) [Srov. čes. vyd., str. 184.]

Protože absolutní renta se rovná přebytku hodnoty zemědělského produktu nad jeho výrobní cenou, je jasné, že všechno, co zmenšuje ***celkové množství*** práce, které je potřebné k výrobě obilí atd., zmenšuje rentu, protože zmenšuje hodnotu, tudíž i přebytek hodnoty nad výrobní cenou. Pokud se výrobní cena skládá ze zaplacených nákladů, její pokles je totožný s poklesem hodnoty a jde ruku v ruce s ním. Pokud se však výrobní cena (čili „náklady") rovná zálohovanému kapitálu plus průměrnému zisku, je tomu právě naopak. Tržní hodnota produktu klesá, avšak ta její část, která se rovná výrobní ceně, se zvyšuje, jestliže v důsledku poklesu tržní hodnoty obilí stoupá všeobecná míra zisku. Renta tedy klesá proto, že náklady v tomto smyslu vzrůstají — a Ricardo je obvykle chápe takto, mluví-li o výrobních nákladech. Zlepšení v zemědělství, která způsobují vzrůst konstantního kapitálu ve srovnání s variabilním kapitálem, by značně snížila rentu, dokonce i v tom případě, kdyby se celkové množství použité práce [živé i zpředmětněné] zmenšilo jen málo, anebo kdyby se zmenšilo jen tak málo, že by nemělo žádný vliv na mzdu (tj. žádný přímý vliv na nadhodnotu). Jestliže se v důsledku těchto zlepšení kapitál $60\,c + 40\,v$ změní na $66^2/_3\,c + 33^1/_3\,v$ (například v důsledku vzestupu mzdy způsobeného vystěhovalectvím, válkou, objevením nových trhů, prosperitou v nezemědělských odvětvích výroby nebo i v důsledku konkurence zahraničního obilí, mohl by být pachtýř nucen hledat prostředky, jak používat více konstantního kapitálu a méně variabilního kapitálu; stejné okolnosti by mohly působit i po tom, co by se provedla zlepšení, a mzda by tudíž přes toto zlepšení neklesla), || 648 | sníží se hodnota zemědělského produktu ze 120 na $116^2/_3$, tj. o $3^1/_3$. Míra zisku by zůstala stejně jako dříve 10 %. Renta by klesla z 10 na $6^2/_3$ a tento pokles by přitom nastal bez jakéhokoli poklesu mzdy.

Absolutní renta se může zvýšit proto, že v důsledku nového pokroku v průmyslu klesne všeobecná míra zisku. Míra zisku může klesat proto, že se zvyšuje renta, protože roste hodnota zemědělského produktu, a tím i rozdíl mezi jeho hodnotou a jeho cenou nákladů. (Zároveň klesá míra zisku proto, že se zvyšuje mzda.)

Absolutní renta se může snížit proto, že klesne hodnota zemědělského produktu a vzroste všeobecná míra zisku. Může se snížit i proto, že hodnota zemědělského produktu klesne v důsledku nějaké změny v organickém složení kapitálu, aniž přitom vzroste míra zisku. Může úplně odpadnout, jakmile se *hodnota zemědělského produktu* vyrovná jeho *ceně nákladů*, takže zemědělský kapitál má totéž složení jako průměrný nezemědělský kapitál.

Ricardova teze by byla správná jen v tom případě, kdyby byla vyjádřena takto: rovná-li se hodnota zemědělského produktu jeho ceně nákladů, absolutní renta neexistuje. Ale u něho je nesprávná, neboť říká: absolutní renta neexistuje, *protože* hodnota a cena nákladů jsou vůbec totožné — jak v průmyslu, tak v zemědělství.* Naopak, zemědělství by bylo jakýmsi výjimečným druhem výroby, kdyby v něm byly hodnota a cena nákladů totožné.

Když Ricardo připouští možnost, že neexistuje půda, která neplatí žádnou rentu, namlouvá si, že mu úplně stačí, když se opírá o to, že přinejmenším existují dávky kapitálu použitého na půdě, které neplatí žádnou rentu. Ve skutečnosti je pro teorii jedno i druhé stejně lhostejné. Skutečná otázka zní: regulují produkty těchto pozemků anebo těchto kapitálů tržní hodnotu? Či nemusejí naopak prodávat své produkty *pod* jejich hodnotou, protože jejich dodatečnou nabídku lze prodat jedině *za* tržní hodnotu regulovanou bez jejich vlivu, a ne *nad* ni? Při dávkách kapitálu je věc prostá, neboť zde při *dalších dávkách* pro pachtýře *pozemkové vlastnictví neexistuje*, a jako kapitalistu ho zajímá jen cena nákladů; dokonce i v tom případě, když má dodatečný kapitál, je pro něho výhodnější, aby ho vložil do své propachtované půdy, a to i tehdy,

* ||663| (Že Ricardo vědomě ztotožňuje *hodnotu* a *výrobní náklady*, ukazuje toto místo: „Pan Malthus si zřejmě myslí, že podle mé teorie jsou *náklady* nějaké věci totožné s její *hodnotou;* je tomu tak, rozumí-li náklady ‚*výrobní náklady*', *jež zahrnují zisk.*" (Cit. dílo, str. 46. pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 50, pozn.] |663||

když mu vynese *nižší* než průměrný zisk, než aby ho *půjčil*, a dostal tedy pouze úrok, a ne zisk. Pokud jde o zemědělskou půdu, představují pozemky, které neplatí rentu, součásti takových zemědělských hospodářství, které platí rentu; nedají se od nich oddělit, propachtovávají se společně s nimi, ačkoli samy o sobě je nelze propachtovat žádnému kapitalistickému pachtýři (jistě však nějakému domkáři nebo také drobnému kapitalistovi). Tyto kousky země rovněž nestojí proti pachtýři jako „pozemkové vlastnictví". Anebo je vlastník musí obdělávat sám. Pachtýř z nich nemůže platit rentu a pozemkový vlastník je *zadarmo* nepropachtuje, s výjimkou případu, že by tak chtěl bez vlastních nákladů proměnit svou neúrodnou půdu v úrodnou.

Jinak by tomu bylo, kdyby se v některé zemi složení zemědělského kapitálu rovnalo průměrnému složení nezemědělského kapitálu, což předpokládá velký rozvoj zemědělství nebo malý rozvoj průmyslu. V tomto případě by se hodnota zemědělského produktu rovnala jeho ceně nákladů. Pak by se mohla platit pouze diferenciální renta. Pozemky, které neposkytují diferenciální rentu a mohly by vynášet *jen* [vlastní] pozemkovou rentu, nemohly by pak platit žádnou rentu. Neboť prodává-li pachtýř produkty těchto pozemků za jejich hodnotu, kryjí mu pouze jeho cenu nákladů. *Pachtýř* tedy neplatí žádnou rentu. Vlastník pak musí tyto pozemky obdělávat sám, anebo zabírá pod titulem pachtovného část zisku, nebo dokonce část mzdy svého pachtýře. I kdyby takovýto případ existoval v jedné zemi, nijak by to nebránilo tomu, aby v jiné zemi tomu bylo právě naopak. Kde je však málo rozvinutý průmysl — tj. kapitalistická výroba — neexistují kapitalističtí pachtýři, protože předpokladem jejich existence je kapitalistická výroba v zemědělství. Potom tu máme co činit se zcela jinými vztahy, než je ekonomická organizace, při níž pozemkové vlastnictví ekonomicky existuje jen jako pozemková renta.

V téže kapitole XVII Ricardo říká:

„Surové produkty nemají monopolní cenu, protože tržní cena ječmene a pšenice je určována jejich *výrobními náklady* právě tak, jako tržní cena sukna a plátna. Rozdíl je jen v tom, že v zemědělství cenu obilí určuje *určitá část kapitálu*, totiž ta část, která neplatí rentu, kdežto ve *výrobě průmyslového zboží přináší každá část*

*použitého kapitálu stejné výsledky.* A protože *ani jedna část neplatí rentu, každá z nich je ve stejné míře regulátorem ceny.*" (Cit. dílo, str. 290—291.) [Srov. čes. vyd., str. 183.]

Toto tvrzení, že každá část kapitálu přináší stejné výsledky a že ani jedna neplatí rentu (která se tu však nazývá mimořádný zisk), je nejen nesprávné, ale sám Ricardo, || 650 |[85] jak jsme viděli dříve, je vyvrací.*

Nyní přejdeme k výkladu Ricardovy teorie nadhodnoty.

## [B. PROBLÉM NADHODNOTY U RICARDA]

### 1. MNOŽSTVÍ PRÁCE A HODNOTA PRÁCE [NEŘEŠITELNOST PROBLÉMU SMĚNY PRÁCE ZA KAPITÁL V RICARDOVSKÉM POJETÍ]

Ricardo začíná *kapitolu I „O hodnotě" hned oddílem I* se záhlavím:

„Hodnota zboží nebo množství nějakého jiného zboží, za které se směňuje, závisí na relativním *množství práce* nutném k jeho výrobě, a ne na větší nebo menší odměně, která se za *tuto práci* platí." (Cit. dílo, str. 1.) [Srov. čes. vyd., str. 25.]

V souhlasu se způsobem, kterým se vyznačuje celé jeho zkoumání, začíná tu Ricardo svou knihu tvrzením, že určení hodnoty zboží pracovní dobou *neodporuje mzdě* čili různé odměně za tuto pracovní dobu, tj. za toto množství práce. Od samého začátku se obrací proti A[damovi] Smithovi, který směšuje určení hodnoty zboží poměrným *množstvím práce* nutným k jeho výrobě s *hodnotou práce* (nebo s odměnou za práci).

Je jasné, že na poměrné množství práce, které je obsaženo ve dvou zbožích, *A* a *B*, nemá absolutně žádný vliv, dostanou-li dělníci, kteří zboží *A* a *B* vyrobili, mnoho nebo málo z produktu své práce. Hodnota zboží *A* a *B* je určena *množstvím práce*, které stojí jejich výroba, a ne *náklady na práci*, které vynaložili vlastníci zboží *A* a *B*.

* Viz tento svazek, str. 211, 329 a 396. (*Pozn. red.*).

Množství práce a hodnota práce jsou dvě různé věci. Množství práce, které je obsaženo ve zboží *A*, respektive *B*, nemá nic společného s tím, kolik je v *A* a *B* *práce*, kterou majitelé zboží *A* a *B* *zaplatili* anebo dokonce *sami udělali*. Zboží *A* a *B* se nesměňují úměrně *zaplacené práci*, která je v nich obsažena, nýbrž úměrně celkovému množství práce v nich obsažené, zaplacené i nezaplacené.

„Adam Smith, který tak přesně vymezil původní zdroj směnné hodnoty a který musel, chtěl-li být důsledný, tvrdit, že všechny věci mají větší nebo menší hodnotu podle toho, zda se na jejich výrobu vynakládá více nebo méně práce, vytyčil ještě jinou základní míru hodnoty a říká, že věci mají větší nebo menší hodnotu podle toho, zda se *směňují za větší nebo menší množství této základní míry*... jako by *to byly dva rovnocenné výrazy* a jako by člověk, jehož práce se stala dvojnásob produktivní a který by proto mohl vyrobit dvakrát tolik zboží, dostával za ni nevyhnutelně také dvakrát tolik jako dříve" (tj. za svou práci). „Kdyby to bylo skutečně pravda, *kdyby dělníkova odměna byla vždy úměrná tomu, co vyrobil, pak by se množství práce vynaložené na výrobu nějakého zboží a množství práce, které lze za toto zboží koupit, navzájem rovnala*, a každé z nich by mohlo být přesným měřítkem změn v hodnotě jiných věcí. *Avšak tato množství se nerovnají*..." (Cit. dílo, str. 5.) [Srov. čes. vyd., str. 27.]

A[dam] Smith nikde netvrdí, že to jsou „dva rovnocenné výrazy". Naopak říká: protože v kapitalistické výrobě se už dělníkova mzda *nerovná* produktu, který dělník vyrobil, a tudíž množství práce, jež zboží stojí, a množství zboží, jež dělník za tuto práci může koupit, jsou dvě různé věci, *právě z tohoto důvodu* přestává relativní množství práce obsažené ve zboží určovat jeho hodnotu; tuto hodnotu určuje *hodnota práce*, množství práce, které mohu za určitou masu zboží koupit, ovládnout. Proto se mírou hodnoty podle Smitha stává místo *relativního množství* práce *hodnota práce*. Ricardo Smithovi správně odpovídá, že *relativní množství práce*, které je ve dvou druzích zboží obsaženo, nemá naprosto nic společného s tím, kolik z toho, co bylo touto prací vyrobeno, připadne samým dělníkům, nezávisí na tom, jak se tato práce odměňuje; že tedy bylo-li *relativní množství práce* mírou hodnoty zboží *před tím*, než se objevila mzda (mzda, která se odlišuje od hodnoty samého produktu), není naprosto žádný důvod, proč by nemělo zůstat mírou hodnoty i *po tom*, co se objevila mzda. Ricardo správně odpovídá, že A[dam] Smith mohl používat obou výrazů, dokud byly

ekvivalentní, že to však není žádný důvod k tomu, aby používal nesprávného výrazu místo správného, jakmile přestaly být ekvivalentní.

Ricardo tím však nijak nevyřešil problém, který je vnitřní příčinou Smithova rozporu. *Hodnota práce* a *množství práce* zůstávají „rovnocennými výrazy", pokud máme co dělat se *zpředmětněnou prací.* || 651 | Přestávají být rovnocennými výrazy, jakmile se dostáváme ke směně mezi *zpředmětněnou prací* a *živou prací.*

Dvě *zboží* se směňují v poměru *k práci v nich zpředmětněné.* Stejná množství zpředmětněné práce se směňují jedno za druhé. Jejich „základní mírou" je pracovní doba, avšak právě proto „mají větší nebo menší hodnotu podle toho, zda se směňují za větší nebo menší množství této základní míry". Je-li ve zboží *A* obsažen jeden pracovní den, směňuje se toto zboží za libovolné množství jiného zboží, v němž je rovněž obsažen jeden pracovní den; zboží „stojí více nebo méně" podle poměru, v němž se směňuje za větší nebo menší množství práce zpředmětněné v jiném zboží, protože tento směnný poměr vyjadřuje relativní množství práce, které je v něm samém obsaženo, je s tímto relativním množstvím práce totožný.

Námezdní práce je však *zboží.* Je dokonce základnou, na níž se uskutečňuje výroba *produktů* jako *zboží.* A tu se ukazuje, že na námezdní práci se *zákon hodnoty* nevztahuje. To znamená, že tento zákon vůbec neovládá kapitalistickou výrobu. Zde je rozpor. To je jeden problém pro A[dama] Smitha. Druhý problém, který později najdeme dále rozvedený u Malthuse, je v tom, že *kapitalistické zhodnocování* zboží se neuskutečňuje v tom poměru, v němž je ve zboží obsažena práce, nýbrž v tom poměru, v němž zboží ovládá *cizí práci,* dovoluje ovládnout *větší* množství cizí práce, než je množství práce, které je obsaženo v něm samém. To je ve skutečnosti druhý skrytý motiv Smithova tvrzení, že od vzniku kapitalistické výroby neurčuje hodnotu zboží práce, která je v něm obsažena, nýbrž živá práce, kterou zboží ovládají, tudíž *hodnota práce.*

Ricardo prostě odpovídá, že v kapitalistické výrobě už to tak je. Problém neřeší, ba ani ho u A[dama] Smitha nepozoruje. Jak to odpovídá celému charakteru jeho zkoumání, uspokojuje se doka-

zováním, že měnící se hodnota práce — zkrátka mzda — *nevyvrací* tezi, že hodnotu *zboží*, odlišných od samé práce, určuje relativní množství práce, které je v něm obsaženo. „*Nerovnají se sobě*", totiž „množství práce použité na výrobu nějakého zboží a množství práce, které může toto zboží koupit." Stačí mu konstatování této skutečnosti. Čím se však odlišuje zboží práce od jiného zboží? V prvním případě jde o *živou práci*, ve druhém o *zpředmětněnou* práci. Jsou to tedy jen dvě různé formy práce. Proč pro jednu z nich platí zákon, který neplatí pro druhou, když rozdíl mezi nimi je jen formální? Ricardo na tuto otázku neodpovídá, ba ani ji nestaví.

Věci nijak nepomáhá, když říká:

„A není hodnota práce... proměnlivá? Vždyť na ni nepůsobí jen to, co na všechny ostatní věci" (mělo by se říci: zboží), „totiž poměr mezi nabídkou a poptávkou, který se při každé změně ve stavu společnosti neustále mění, ale i změna v ceně potravin a jiných nutných předmětů, na které se *mzda* vynakládá." (Cit. dílo, str. 7.) [Srov. čes. vyd., str. 28.]

To, že se cena práce, podobně jako cena jiného zboží, mění s poptávkou a nabídkou, nedokazuje podle samého Ricarda nic tam, kde jde o *hodnotu* práce — stejně jako taková změna cen jiných zboží vyvolaná změnou v poptávce a nabídce nic nedokazuje, pokud jde o hodnotu jiných zboží. Avšak ani skutečnost, že na „mzdu", což je jen jiný výraz pro hodnotu práce, působí „změna v ceně potravin a jiných nutných předmětů, na které se mzda vynakládá", nijak nevysvětluje, proč se hodnota práce určuje (anebo proč se zdá, že se určuje) jinak než hodnota jiných zboží. Vždyť i na tato zboží působí změna v ceně jiných zboží, která vcházejí do jejich výroby, za které se *směňuje*. A *vydávání* mzdy na potraviny a jiné nutné předměty není přece nic jiného než *směna* hodnoty práce za potraviny a nutné předměty. Otázkou je právě to, proč se *práce* a *zboží, za které se práce směňuje*, nesměňují podle zákona hodnoty, podle relativních množství práce?

Takto položená otázka je sama o sobě neřešitelná — *za předpokladu, že se uznává zákon hodnoty* — a neřešitelná je proto, že se tu staví *práce* jako taková proti *zboží*, určité množství bezprostřední práce jako takové proti určitému množství zpředmětněné práce.

Tato slabá stránka Ricardova výkladu přispěla, jak uvidíme

později, k rozkladu ricardovské školy a k nejapným hypotézám. || 652 | *Wakefield* právem říká:

„Pokládáme-li *práci* za *zboží* a *kapitál*, produkt práce, za jiné zboží, a určují-li se *hodnoty těchto dvou zboží stejným množstvím práce*, pak by se dané množství práce směňovalo za všech okolností za takové množství kapitálu, které bylo vytvořeno stejným množstvím práce; *minulá práce by se* vždy *směňovala za totéž množství přítomné práce*. Avšak hodnota práce v poměru k jinému zboží se *neurčuje* — přinejmenším pokud mzda tvoří podíl z produktu — *stejným množstvím práce*, nýbrž poměrem mezi nabídkou a poptávkou." (*E. G. Wakefield*, pozn. na str. 230 k 1. svazku jeho vydání Smithova „*Bohatství národů*", Londýn 1836.)

To je také jeden z *Baileyových* koníčků; je třeba se na to později podívat. Rovněž ze *Sayových*, který má velkou radost, že tu má najednou rozhodovat nabídka a poptávka.

*

*K 1.* Je třeba ještě poznamenat: *III. oddíl* I. kapitoly má toto záhlaví:

„Na hodnotu zboží působí nejen *práce*, která je na ně *přímo vynaložena*, ale *i práce vynaložená* na nářadí, nástroje a budovy, jež takové práci napomáhají." [*David Ricardo*, „On the principles...", Londýn 1821, str. 16.] [Srov. čes. vyd., str. 33.]

Tudíž hodnotu zboží určuje ve stejné míře množství *zpředmětněné* (*minulé*) práce, které je nutné k jeho výrobě, jako množství *živé* (*přítomné*) práce, které je nutné k jeho výrobě. Jinými slovy: na jedno nebo druhé množství práce nemá naprosto žádný vliv *formální rozdíl*, je-li práce zpředmětněná nebo živá, minulá nebo přítomná (bezprostřední). Je-li tento rozdíl při určování hodnoty zboží lhostejný, proč nabývá tak rozhodující důležitosti při směně minulé práce (kapitálu) a živé práce? Proč tu má zrušit zákon hodnoty, je-li tento rozdíl *jako takový* — jak se ukazuje u zboží — pro určování hodnoty lhostejný? Ricardo na tuto otázku neodpovídá, ba ani ji neklade.

## 2. HODNOTA PRACOVNÍ SÍLY. HODNOTA PRÁCE [SMĚŠOVÁNÍ PRÁCE A PRACOVNÍ SÍLY U RICARDA. KONCEPCE „PŘIROZENÉ CENY PRÁCE"]

Aby určil nadhodnotu, musí Ricardo, stejně jako fyziokraté, A[dam] Smith aj. určit především *hodnotu pracovní síly*, čili, jak říká podle A[dama] Smitha a jeho předchůdců, *hodnotu práce*.

Jak se tedy určuje *hodnota* neboli *přirozená cena* práce? Podle *Ricarda* není totiž *přirozená cena* nic jiného než *peněžní* výraz *hodnoty*.

„*Práce*, tak jako všechny ostatní věci, které se kupují a prodávají a jejichž množství se může zvětšovat nebo zmenšovat" (tj. jako všechna ostatní zboží), „má svou přirozenou a svou tržní cenu. *Přirozená cena práce* je cena, která je nutná, aby dělníci, jedni jako druzí, mohli existovat a udržovat svůj rod, aniž by se zvětšoval nebo zmenšoval." (Bylo by třeba říci: aby se zvětšoval v té míře, jakou vyžaduje průměrný rozvoj výroby.) „Dělníkova schopnost živit sebe a svou rodinu tak, aby počet dělníků neklesal...závisí na *ceně potravin, nutných životních prostředků a prostředků poskytujících člověku pohodlí, které jsou potřebné k existenci dělníka a jeho rodiny*. S růstem ceny potravin a nutných životních prostředků přirozená cena práce stoupá, s poklesem jejich ceny přirozená cena práce klesá." (Cit. dílo, str. 86.) [Srov. čes. vyd., str. 73.]

„Nesmíme si myslet, že přirozená cena práce, i když je vyjadřována v potravinách a v nutných životních prostředcích, je absolutně neměnná a stálá. Mění se v různých dobách v téže zemi a velmi podstatně se liší v různých zemích. Závisí hlavně na zvycích a obyčejích lidu." (Cit. dílo, str. 91.) [Srov. čes. vyd., str. 75.]

*Hodnotu práce* tudíž určují *životní prostředky*, které jsou v dané společnosti tradičně *nutné* pro udržování a rozmnožování dělníků.

Ale proč? Podle kterého zákona se *hodnota práce* takto určuje?

Ricardo nemá na tuto otázku skutečně žádnou odpověď, kromě tvrzení, že zákon nabídky a poptávky redukuje průměrnou cenu práce na životní prostředky nutné (fyzicky nebo sociálně nutné v určité společnosti) k vydržování dělníka. || 653 | Zde, v jednom ze základů celého svého systému, určuje *hodnotu poptávkou a nabídkou*, jak to škodolibě poznamenává Say. (Viz Constanciův překlad.)[86]

Místo o *práci* by byl měl Ricardo mluvit o pracovní *síle*. Tím by se byl však i *kapitál* projevil jako věcná podmínka práce, která

stojí proti dělníkovi jako osamostatněná síla, a kapitál by se byl ihned projevil jako *určitý společenský vztah.* Takto se Ricardovi jeví jen jako „akumulovaná práce" na rozdíl od „bezprostřední práce". Chápe ho pouze jako něco věcného, jako pouhý prvek v *pracovním procesu,* z něhož nijak nelze vyvodit vztah mezi prací a kapitálem, mezi mzdou a ziskem.

„*Kapitál* je ta část bohatství země, které se užívá ve výrobě, a skládá se z potravin, oděvů, nástrojů, surovin, strojů atd. nutných k tomu, aby se práce vykonávala účinně." (Cit. dílo, str. 89.) [Srov. čes. vyd., str. 74.] „*Méně kapitálu* nebo, což *je totéž, méně práce.*" (Cit. dílo, str. 73.) [Srov. čes. vyd., str. 64.] „Práce a *kapitál,* tj. *nahromaděná práce.*" (Cit. dílo, str. 499.) [Srov. čes. vyd., str. 295.]

Skok, který zde [v otázce hodnoty práce] Ricardo dělá, správně vycítil *Bailey:*

„Pan Ricardo se dosti obratně vyhýbá obtíži, která na první pohled ohrožuje jeho teorii, že hodnota závisí na množství práce vynaloženém na výrobu. Řídíme-li se přísně touto zásadou, vyplývá z toho, že *hodnota práce* závisí *na množství práce použitém při její výrobě* — což je zřejmý nesmysl. Proto Ricardo obratným myšlenkovým pochodem činí hodnotu práce závislou na množství práce nutném k výrobě mzdy, čili, abychom použili jeho vlastních slov, tvrdí, že *hodnota práce se má určovat* množstvím práce nutným k výrobě mzdy; a tím rozumí množství práce nutné k výrobě peněz nebo zboží, které dělník dostává. Stejně dobře by se mohlo říci, že hodnota sukna není určena množstvím práce vynaloženým na jeho výrobu, nýbrž množstvím práce vynaloženým na výrobu stříbra, za něž se sukno směňuje." [Samuel Bailey] „*A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value etc.*", Londýn 1825, str. 50—51.)

Bereme-li Ricardova *slova,* je tato námitka správná. Ricardo rozeznává *nominální* a *reálnou mzdu.* Nominální mzda je mzda vyjádřená v penězích, peněžní mzda.

*Nominální mzda* je „počet liber šterlinků, který se ročně dělníkovi zaplatí", ale *reálná mzda* je „*počet pracovních dní* nutný k tomu, aby se tyto libry šterlinků získaly". (*Ricardo,* cit. dílo, str. 152.) [Srov. čes. vyd., str. 107—108.]

Protože mzda se rovná nutným životním prostředkům dělníka a hodnota této mzdy (reálné mzdy) se rovná hodnotě těchto nutných životních prostředků, je jasné, že i hodnota těchto nutných životních prostředků se rovná reálné mzdě, že se rovná práci, kterou může tato mzda ovládat. Mění-li se hodnota nutných pro-

středků, mění se i hodnota reálné mzdy. Předpokládejme, že nutné životní prostředky dělníka se skládají jen z obilí a že jeho nutné množství potravin je 1 kvarter obilí na měsíc. Hodnota jeho mzdy se tudíž rovná hodnotě 1 kvarteru obilí; když hodnota 1 kvarteru obilí vzroste nebo klesne, vzroste nebo klesne i hodnota měsíční práce. Ať však hodnota kvarteru jakkoli vzrůstá nebo klesá (ať je v kvarteru obilí obsaženo jakkoli mnoho nebo málo práce), rovná se vždy hodnotě měsíční práce.

A tu máme *skrytou příčinu* toho, proč A[dam] Smith říká, že jakmile se objeví kapitál, a v důsledku toho i námezdní práce, hodnotu produktu už neurčuje množství práce vynaložené na produkt, nýbrž množství práce, které může daný produkt ovládat. Hodnota obilí (a jiných nutných prostředků) určovaná pracovní dobou se mění; avšak pokud se platí přirozená cena práce, množství práce, které kvarter obilí ovládá, se nemění. Práce má tedy *ve srovnání s obilím stálou relativní hodnotu.* Proto jsou též u Smitha hodnota práce a hodnota obilí (obilí tu zastupuje *potraviny* vůbec; viz *D[eacon] Hume*)[87] základními mírami hodnoty, neboť pokud se platí přirozená cena práce, ovládá určité množství obilí určité množství práce, ať už je množství práce vynaložené na výrobu kvarteru obilí jakékoli. Totéž množství práce ovládá vždy tutéž *užitnou hodnotu,* nebo lépe, tatáž užitná hodnota ovládá vždy *totéž množství práce.*

Sám Ricardo určuje tímto způsobem hodnotu práce, její přirozenou cenu. Ricardo říká: kvarter obilí má velmi rozdílnou hodnotu, ačkoli vždy ovládá totéž || 654 | množství práce anebo je týmž množstvím práce ovládán. Ano, říká A[dam] Smith: ať se hodnota kvarteru obilí, určená pracovní dobou, mění jakkoli, dělník musí vždy zaplatit (přinést jako oběť) totéž množství práce, aby tento kvarter obilí koupil. Hodnota obilí se tedy mění, ale hodnota práce se nemění, protože 1 měsíc práce se rovná 1 kvarteru obilí. Ba i hodnota obilí se mění jen z hlediska práce, která je nutná k jeho výrobě. Pozorujeme-li naproti tomu množství práce, za které se tento kvarter obilí směňuje, které uvádí do pohybu, pak se jeho hodnota nemění. A právě proto je množství práce, za které se kvarter obilí směňuje, *základní mírou hodnoty.* A hodnoty jiných zboží

jsou v takovém poměru k práci, v jakém jsou jejich hodnoty k obilí. Dané množství obilí ovládá dané množství práce. Dané množství každého jiného zboží ovládá určité množství obilí. Proto se každé jiné zboží — anebo, lépe, hodnota každého jiného zboží — vyjadřuje množstvím práce, které toto zboží ovládá, protože hodnota tohoto zboží se vyjadřuje množstvím obilí, které toto zboží ovládá, a toto množství obilí se vyjadřuje množstvím práce, které ovládá.

Jak se však určuje hodnotový poměr jiných zboží k obilí (k nutným prostředkům)? Množstvím práce, které tato zboží ovládají. A jak se určuje množství práce, které tato zboží ovládají? Množstvím obilí, které ovládá práce. Tu se Smith nevyhnutelně dostává do bludného kruhu. (Ačkoli, mimochodem řečeno, tam, kde podává skutečný rozbor, *nikdy* této míry nepoužívá.) Kromě toho tu Smith směšuje, což často dělá i Ricardo, práci, o níž jak on, tak Ricardo říká, že je

„*základem hodnoty* zboží", kdežto „relativní množství práce, nutné k jejich výrobě", je „mírou, kterou se určují příslušná množství zboží, jež se mají směňovat" (*Ricardo*, cit. dílo, str. 80) [srov. čes. vyd., str. 69], —

tuto *imanentní* míru hodnoty směšuje tedy Smith s *vnější mírou*, s *penězi*, které už předpokládají určení hodnoty.

A[dam] Smith se mýlí, když z toho, že určité množství práce lze směnit za určité množství užitných hodnot, vyvozuje, že toto *určité množství práce* je mírou hodnoty, že má vždy *tutéž hodnotu*, kdežto totéž množství užitných hodnot může představovat velmi rozdílnou směnnou hodnotu. Ricardo se však mýlí dvojnásobně, protože předně nechápe problém, který svedl Smitha k omylu; a protože za druhé sám určuje *hodnotu práce* — bez jakéhokoli vztahu k zákonu hodnoty zboží a utíkaje se k zákonu nabídky a poptávky — nikoli množstvím práce, které se vynakládá na *pracovní sílu*, nýbrž množstvím práce, jež se vynakládá na mzdu, kterou dostává dělník, tj. ve skutečnosti říká: hodnotu práce určuje hodnota peněz, které se za ni platí! A co určuje hodnotu peněz? Co určuje masu peněz, která se platí za práci? Množství užitných hodnot, které ovládá určité množství práce anebo které je určitým množstvím práce ovládáno. Tím Ricardo upadá *doslova* do téže nedůslednosti, kterou vytýkal A[damovi] Smithovi.

To mu zároveň brání, jak jsme viděli, pochopit specifický rozdíl mezi *zbožím* a *kapitálem*, mezi směnou zboží za zboží a směnou kapitálu za zboží, tak aby to odpovídalo zákonu směny zboží.

Uvedený příklad zněl: 1 kvarter obilí se rovná 1 měsíci práce, a ten se, řekněme, rovná 30 pracovním dnům. (Pracovní den má 12 hodin.) V tomto případě je hodnota 1 kvarteru obilí nižší než 30 pracovních dní. Kdyby byl 1 kvarter obilí produktem 30 pracovních dní, hodnota práce by se rovnala jejímu produktu. Nebyla by tedy žádná nadhodnota, a tudíž by nebyl ani žádný zisk. Nebyl by žádný kapitál. Ve skutečnosti je tedy hodnota 1 kvarteru obilí vždy menší než 30 pracovních dní, mluvíme-li o mzdě za 30 pracovních dní. Nadhodnota závisí na tom, oč je tato hodnota kvarteru obilí menší než 30 dní. Předpokládejme například, že 1 kvarter obilí se rovná 25 pracovním dnům. Pak se nadhodnota rovná 5 pracovním dnům, tj. $^1/_6$ celkové pracovní doby. Rovná-li se 1 kvarter (8 bušlů) 25 pracovním dnům, rovná se 30 pracovních dnů 1 kvarteru $1^3/_5$ bušlu. *Hodnota* 30 pracovních dní (tj. mzda za 30 dní) je tedy vždy menší než hodnota produktu, v němž je obsaženo 30 pracovních dní. Hodnotu obilí tedy neurčuje || 655 | práce, kterou obilí ovládá, za kterou se směňuje, nýbrž práce, která je v něm obsažena. Naproti tomu *hodnotu 30 dní práce* určuje vždy 1 kvarter obilí, ať je jeho hodnota jakákoli.

## 3. NADHODNOTA [RICARDO NEPROVEDL ROZBOR PŮVODU NADHODNOTY. RICARDO POKLÁDÁ PRACOVNÍ DEN ZA FIXNÍ VELIČINU]

Nepřihlížíme-li k tomu, že Ricardo směšuje práci a pracovní sílu, určuje správně průměrnou mzdu čili hodnotu práce. Podle něho ji totiž neurčují ani peníze, ani životní prostředky, které dělník dostává, nýbrž *pracovní doba, kterou stojí jejich výroba, množství práce*, které je *zpředmětněno* v životních prostředcích dělníka. To nazývá Ricardo *reálnou* mzdou. (Viz dále.)

K tomuto určení musel ostatně nutně dojít. Protože hodnotu zboží určuje *hodnota nutných životních prostředků*, na které musí být tato hodnota vydána, a *hodnotu nutných životních prostředků*,

jakož i všech ostatních zboží, určuje *množství práce vynaložené na jejich výrobu*, pak z toho vyplývá samo sebou, že hodnota práce se rovná hodnotě nutných životních prostředků, že se rovná *množství práce vynaloženému na výrobu těchto nutných životních prostředků.*

Nechť je však tato formule jakkoli správná (necháme-li stranou, že staví přímo proti sobě práci a kapitál), přece není dostatečná. Jednotlivý dělník sice *nereprodukuje* — a tudíž, máme-li na zřeteli nepřetržitost tohoto procesu — *neprodukuje* na nahrazení své mzdy bezprostředně produkty, z nichž žije ⟨může vyrábět produkty, které vůbec nevcházejí do jeho spotřeby, ba dokonce i když vyrábí nutné životní prostředky, vyrábí v důsledku dělby práce jen jednu část z nich, například obilí, a dává mu jen jednu formu (například formu obilí, a ne chleba)⟩, avšak *produkuje* zboží, které má *hodnotu* jeho životních prostředků, čili produkuje *hodnotu* svých životních prostředků. A to tedy znamená, bereme-li jeho každodenní průměrnou spotřebu: pracovní doba obsažená v nutných životních prostředcích, které za den spotřebuje, tvoří část *jeho pracovního dne.* Část dne pracuje proto, aby reprodukoval *hodnotu* svých nutných životních prostředků; zboží vyrobené za tuto část pracovního dne má tutéž hodnotu čili obsahuje *stejnou* pracovní dobu, jaká je obsažena v jeho nutných životních prostředcích spotřebovaných za den. *Na hodnotě těchto nutných životních prostředků* (tudíž na společenské produktivitě práce, a ne na produktivitě jednotlivého odvětví výroby, v němž pracuje) *závisí, jak velká část jeho pracovního dne* se věnuje reprodukci či produkci *hodnoty* jeho životních prostředků, tj. jejich ekvivalentu.

Ricardo ovšem předpokládá, že pracovní doba obsažená v denních nutných životních prostředcích se rovná pracovní době, po kterou musí dělník denně pracovat, aby reprodukoval hodnotu těchto nutných životních prostředků. Avšak tím, že neukazuje, že *část pracovního dne* každého dělníka je *bezprostředně* určena na reprodukci hodnoty jeho vlastní pracovní síly, ztěžuje zkoumání otázky a zatemňuje jasné pochopení vztahu [mezi dělníkem a kapitalistou].

Z toho vzniká dvojí zmatek. *Původ nadhodnoty* se stává nejasným, a proto pozdější ekonomové Ricardovi vytýkají, že nepochopil,

nevysvětlil povahu nadhodnoty. Z toho zčásti vyplývají jejich scholastické pokusy, aby ji vysvětlili. Protože se však takto původ a povaha nadhodnoty jasně neformulovaly, považuje se nadpráce plus nutná práce, zkrátka *celkový pracovní den*, za fixní veličinu, ztrácejí se ze zřetele rozdíly ve velikosti nadhodnoty a nechápe se produktivita kapitálu, *přinucování k nadpráci*, na jedné straně k výrobě absolutní nadhodnoty, a potom vnitřní tendence kapitálu zkracovat nutnou pracovní dobu, tj. nevysvětluje se *historická* oprávněnost kapitálu. Naproti tomu A[dam] Smith už správnou formuli vyslovil. Tak jako bylo důležité redukovat hodnotu na práci, tak bylo důležité redukovat nadhodnotu na nadpráci, a to naprosto jasnými slovy.

Ricardo vychází z této skutečnosti kapitalistické výroby. Hodnota práce je menší než hodnota produktu, který tato práce vytváří. Hodnota produktu je tedy vyšší než hodnota práce, která tento produkt vyrábí, čili je vyšší než hodnota mzdy. Přebytek hodnoty produktu *nad* hodnotou mzdy se rovná nadhodnotě. (Ricardo mluví nesprávně o *zisku*; ztotožňuje tu však, jak jsme už poznamenali, zisk s nadhodnotou a ve skutečnosti mluví o nadhodnotě.) U Ricarda je skutečností, že hodnota produktu je větší než hodnota mzdy. Jak vzniká tato skutečnost, zůstává nejasné. Celkový pracovní den *je* větší než ta část pracovního dne, která je nutná pro výrobu mzdy. Není však vysvětleno, proč Ricardo tedy nesprávně předpokládá, že *velikost celkového pracovního dne* je *fixní*, a z toho přímo vyplývají nesprávné závěry. Zvětšení nebo zmenšení nadhodnoty může proto Ricardo vysvětlit *jedině* rostoucí nebo klesající produktivitou společenské práce, která vyrábí nutné životní prostředky, jinými slovy, Ricardo zná pouze relativní nadhodnotu.

|| 656 | Je jasné, že kdyby dělník potřeboval celý svůj den na to, aby vyrobil svoje vlastní životní prostředky (tj. zboží, která se svou hodnotou rovnají jeho vlastním životním prostředkům), nebyla by možná nadhodnota, a tudíž ani kapitalistická výroba, ani námezdní práce. Aby mohla existovat kapitalistická výroba, musí být dostatečně rozvinuta produktivita společenské práce, aby existoval nějaký přebytek celkového pracovního dne nad pracovní dobou nutnou k reprodukci mzdy, tj. aby existovala *nadpráce* tak či onak veliká.

Je však právě tak jasné, že jestliže při dané pracovní době (při dané velikosti pracovního dne) může být produktivita práce velmi rozdílná, pak na druhé straně při dané produktivitě práce může být velmi rozdílná pracovní doba, velikost pracovního dne. Dále je jasné, že je-li nutné předpokládat určitý rozvoj produktivity práce, aby mohla existovat *nadpráce*, pak pouhá *možnost* této nadpráce (tj. existence tohoto nutného minima produktivity práce) ještě nevytváří její *skutečnost*. K tomu je třeba dělníka nejprve *přinutit*, aby pracoval nad uvedenou hranici, a k tomu ho přinucuje kapitál. To všechno u Ricarda chybí; z toho ostatně vzniká i celý boj o určení normálního pracovního dne.

Na nižším stupni rozvoje společenské produktivity práce, kde je tedy nadpráce poměrně malá, bývá třída lidí žijících z cizí práce v poměru k počtu dělníků vůbec malá. Může se velmi značně zvětšit (proporcionálně) v té míře, jak se zvětšuje produktivita práce, a tudíž relativní nadhodnota.

Dále se předpokládalo, že *hodnota práce* se v různých obdobích v téže zemi a v témž období v různých zemích velmi mění. Vlastí kapitalistické výroby jsou však střední pásma. *Společenská* produktivní síla práce může být velmi málo rozvinuta, ale to může kompenzovat, a to právě ve výrobě nutných životních prostředků, z jedné strany úrodnost přírodních činitelů (například půdy) a z druhé strany nízká úroveň potřeb obyvatelstva (v důsledku podnebí atd.); s obojím se setkáváme například v Indii. V primitivním stavu společnosti může být minimum mzdy v důsledku ještě nerozvinutých sociálních potřeb velmi malé (kvantitativně, pokud jde o užitné hodnoty), a přesto stojí toto minimum mnoho práce. Ale i kdyby byla k jeho výrobě nutná jen středně velká práce, přesto by byla vyrobená nadhodnota, i kdyby byla velká v poměru ke mzdě (k nutné pracovní době), tj. i při vysoké míře nadhodnoty, vyjádřena v užitných hodnotách, právě tak ubohá (proporcionálně) jako sama mzda.

Dejme tomu, že nutná pracovní doba se rovná 10 hodinám, nadpráce 2 hodinám a celkový pracovní den 12 hodinám. Kdyby se nutná pracovní doba rovnala 12 hodinám, nadpráce $2^2/_5$ hodiny a celkový pracovní den $14^2/_5$ hodiny, byly by vyrobené hodnoty

velmi rozdílné. V prvním případě by se rovnaly 12 hodinám, v druhém $14^2/_5$ hodiny. Právě tak rozdílné by byly i absolutní velikosti nadhodnot. V prvním případě by se nadhodnota rovnala 2 hodinám, v druhém $2^2/_5$ hodiny. *Míra nadhodnoty* či *nadpráce* by byla přesto stejná, protože $2 : 10 = 2^2/_5 : 12$. Kdyby byl v druhém případě vynaložený variabilní kapitál větší, byla by větší i nadhodnota či nadpráce, kterou si přivlastňuje. Kdyby se v tomto případě nadpráce nezvýšila o $^2/_5$, nýbrž o $^5/_5$ hodiny, takže by se rovnala 3 hodinám, a celkový pracovní den by se rovnal 15 hodinám, pak by *míra nadhodnoty* vzrostla, ačkoli by vzrostla i *nutná pracovní doba* čili minimum mzdy, protože $2 : 10 = {}^1/_5$ avšak $3 : 12 = {}^1/_4$. K jednomu i druhému by mohlo dojít v tom případě, kdyby se v důsledku zdražení obilí atd. zvýšilo minimum mzdy z 10 hodin na 12. Dokonce i v tomto případě by míra nadhodnoty mohla nejen zůstat stejná, ale mohla by ještě — a s ní masa nadhodnoty — stoupnout.

Předpokládejme však, že nutná mzda se stejně jako dříve rovná 10 hodinám, nadpráce se rovná 2 hodinám a všechny ostatní okolnosti zůstávají stejné (nebereme zde tedy zřetel na snížené výrobní náklady konstantního kapitálu). Pracuje-li nyní dělník o $2^2/_5$ hodiny více, a sám si z nich přivlastňuje 2 hodiny a $^2/_5$ hodiny připadají na nadpráci, pak v tomto případě vzrůstá mzda a nadhodnota rovnoměrně, ale mzda bude vyšší než nutná mzda čili nutná pracovní doba.

Vezmeme-li nějakou *danou* veličinu a rozdělíme ji na dvě části, je jasné, že jedna z nich se může zvětšit jedině tehdy, když se druhá zmenší, a naopak. Ale při vzrůstajících (proměnných) veličinách tomu tak není. A pracovní den je takovou vzrůstající veličinou (pokud není vybojován normální pracovní den). U takových veličin se mohou obě části zvětšovat, ať už rovnoměrně nebo nerovnoměrně. Zvětšení jedné není podmíněno zmenšením druhé a naopak. To je i jediný případ, kdy mzda a nadhodnota mohou — pokud jde o jejich *směnnou hodnotu* — současně *vzrůstat* a za určitých podmínek dokonce *stejnoměrně*. Pokud jde o jejich užitnou hodnotu, rozumí se to samo sebou; může vzrůstat, ‖ 657 | i když hodnota práce například klesá. Od roku 1797 do roku 1815, kdy v Anglii

značně stoupla cena obilí i nominální mzda, se velmi značně prodloužila i denní pracovní doba v hlavních průmyslových odvětvích, která také procházela obdobím bouřlivého rozvoje, a myslím, že to zadrželo pokles míry zisku (protože to zadrželo pokles míry nadhodnoty). V podobných případech se však za všech okolností prodlužuje normální pracovní den a přiměřeně k tomu se zkracuje normální délka dělníkova života, a tudíž i normální délka trvání jeho pracovní síly. To platí, je-li takovéto prodloužení pracovního dne trvalé. Je-li jen dočasné, aby kompenzovalo dočasné zdražení mzdy, nemusí mít (s výjimkou případů, kdy jde o práci žen a dětí) žádné jiné důsledky, než že zabrání poklesu míry zisku v těch odvětvích, kde je prodloužení pracovní doby vzhledem k povaze věci možné. (Nejméně k tomu dochází v zemědělství.)

Ricardo to vůbec nevzal v úvahu, neboť nezkoumá ani původ nadhodnoty, ani absolutní nadhodnotu, a proto považuje pracovní den za danou veličinu. V tomto případě je tudíž *nesprávný jeho zákon*, že nadhodnota a mzda (říká nesprávně: zisk a mzda) mohou vzrůstat nebo klesat — zkoumáme-li je z hlediska směnné hodnoty — jedině v *obráceném* poměru.

Předpokládejme za prvé, že se nutná pracovní doba nemění a že se nemění ani nadpráce. Máme tedy 10 + 2; pracovní den se rovná 12 hodinám, nadhodnota 2 hodinám; míra nadhodnoty se rovná $^1/_5$.

[V druhém případě] nechť zůstane nutná pracovní doba stejná; nadpráce nechť vzroste ze 2 hodin na 4. Pracovní den bude tudíž 10 + 4, tj. 14 hodin; nadhodnota se rovná 4 hodinám; míra nadhodnoty se rovná 4 : 10, tj. $^4/_{10}$ čili $^2/_5$.

V obou případech je nutná pracovní doba stejná, ale nadhodnota je v jednom případě dvakrát větší než v druhém a pracovní den je v druhém případě o šestinu větší než v prvním. Dále, vyrobené hodnoty by byly, jak odpovídá množství práce na ně vynaloženému, velmi rozdílné, ačkoli mzda by byla stejná; v prvním případě by se vyrobená hodnota rovnala 12 hodinám, ve druhém $12 + {}^{12}/_6 =$ $= 14$ hodinám. Je tedy nesprávné, že předpokládá-li se *stejná mzda* (stejná co do hodnoty, co do nutné pracovní doby), mají se k sobě nadhodnoty obsažené ve dvou zbožích v tom poměru, v jakém se k sobě mají množství práce, která jsou v nich obsažena.

Správně by to bylo jedině v tom případě, kdyby *normální pracovní den* zůstal stejný.

Předpokládejme dále, že v důsledku vzestupu produktivní síly práce se nutná mzda sníží (ačkoli, vyjádřena v těch užitných hodnotách, za něž se vydává, zůstává stejná) z 10 hodin na 9 a že se současně sníží i nadbytečná pracovní doba z 2 hodin na $1^4/_5$ hodiny ($^9/_5$). V tomto případě $10 : 9 = 2 : 1^4/_5$. Nadbytečná pracovní doba by se tudíž snížila ve stejném poměru jako nutná pracovní doba. Míra nadhodnoty by zůstala v obou případech stejná, protože $2 = {}^{10}/_5$ a $1^4/_5 = {}^9/_5$ a $1^4/_5 : 9 = 2 : 10$. Množství užitných hodnot, které by se dalo za nadhodnotu koupit, by zůstalo podle předpokladu rovněž stejné. (Platilo by to však jen o těch užitných hodnotách, které jsou nutnými životními prostředky.) Pracovní den by se zkrátil z 12 hodin na $10^4/_5$ hodiny. Masa hodnot, která by se vyrobila v druhém případě, by byla menší než v prvním. A přes toto nestejné množství práce byla by míra hodnoty v obou případech stejná.

Při zkoumání nadhodnoty jsme rozlišovali nadhodnotu a míru nadhodnoty. Pokud jde o jeden pracovní den, nadhodnota se rovná absolutnímu počtu hodin, které představuje: dvěma, třem atd. Míra nadhodnoty se rovná poměru tohoto počtu hodin k tomu počtu hodin, který tvoří nutnou pracovní dobu. Toto rozlišování je velmi důležité už proto, že ukazuje rozdílnou délku pracovního dne. Rovná-li se nadhodnota 2 hodinám, rovná se $^1/_5$, je-li nutná pracovní doba 10 hodin, a $^1/_6$, je-li nutná pracovní doba 12 hodin. V jednom případě se pracovní den rovná 12 hodinám, v druhém se rovná 14 hodinám. V prvním případě je míra nadhodnoty větší a dělník přitom pracuje menší počet hodin za den. V druhém případě je míra nadhodnoty menší a dělník přitom pracuje větší počet hodin za den. Zde vidíme, jak při neměnící se nadhodnotě (ale nestejném pracovním dni) může být míra nadhodnoty rozdílná. V dříve uvedeném případě ($10 : 2$ a $9 : 1^4/_5$) jsme viděli, jak při neměnící se míře nadhodnoty (ale nestejném pracovním dni) může být rozdílná sama nadhodnota (v jednom případě 2, ve druhém $1^4/_5$).

Dříve (kapitola II) jsem ukázal, že při daném pracovním dni (při dané délce pracovního dne) a také při dané nutné pracovní době —

a tudíž při dané míře nadhodnoty — závisí masa nadhodnoty na *počtu* dělníků, které týž kapitál současně zaměstnává.[88] Tato teze byla tautologií. Dá-li mi totiž 1 pracovní den 2 hodiny nadpráce, pak 12 pracovních dní mi dá 24 hodin čili 2 dny nadpráce. Tato teze se však stává velmi důležitou při určování zisku, který se rovná poměru nadhodnoty k zálohovanému kapitálu, a závisí tudíž na absolutní velikosti nadhodnoty. Stává se to důležitým proto, že kapitály stejné velikosti, ale rozdílného organického složení zaměstnávají nestejný počet dělníků, a proto musí vytvářet nestejnou nadhodnotu, a tudíž i nestejný zisk. Při klesající míře nadhodnoty může zisk vzrůstat a při vzrůstající míře nadhodnoty může zisk klesat nebo zůstat stejný, jestliže se vzestup nebo pokles míry nadhodnoty vyrovnává opačným pohybem počtu zaměstnaných dělníků. Zde od samého začátku vidíme, jak je nanejvýš nesprávné ztotožňovat zákony || 658 | vzestupu a poklesu nadhodnoty se zákony vzestupu a poklesu zisku. Bereme-li pouze prostý zákon nadhodnoty, zdá se tautologií, že při dané míře nadhodnoty (a daném pracovním dni) závisí absolutní masa nadhodnoty na mase použitého kapitálu, protože vzrůst této masy kapitálu a vzrůst počtu současně zaměstnaných dělníků jsou podle předpokladu totožné, čili jsou to jen jiné výrazy téhož faktu. Jakmile však přejdeme ke zkoumání zisku, kde je masa použitého celkového kapitálu a masa použitého počtu dělníků u kapitálů stejné velikosti velmi různá, pochopíme důležitost tohoto zákona.

Ricardo vychází ze zkoumání *zboží* dané hodnoty, tj. zboží, které představuje *dané* množství práce. A při tomto výchozím bodě se zdá, že absolutní nadhodnota a relativní nadhodnota se vždy shodují. (To v každém případě vysvětluje jednostrannost jeho postupu a odpovídá celé jeho metodě zkoumání: vycházet z *hodnoty* zboží určené množstvím pracovní doby v nich obsaženém a pak zkoumat, jak na ni působí mzda, zisk atd.) Avšak toto zdání je klamné, neboť zde nejde o zboží, nýbrž o kapitalistickou výrobu, o zboží jako produkty kapitálu.

Dejme tomu, že kapitál zaměstnává určitou masu dělníků, například 20, a mzda se rovná 20 librám št. Pro zjednodušení předpokládejme, že fixní kapitál se rovná nule, tj. při výpočtu ho vynech-

me. Předpokládejme, že těchto 20 dělníků upřede za 80 liber št. bavlny v přízi, pracují-li 12 hodin denně. Stojí-li 1 libra bavlny 1 šilink, pak 20 liber bavlny stojí 1 libru št. a 80 liber št. se rovná 1600 librám bavlny. Upřede-li 20 dělníků za 12 hodin 1600 liber bavlny, pak za 1 hodinu upředou $^{1600}/_{12}$ libry bavlny, tj. $133^{1}/_{3}$ libry bavlny. Rovná-li se tedy nutná pracovní doba 10 hodinám, rovná se nadbytečná pracovní doba 2 hodinám a dává $266^{2}/_{3}$ libry příze. Hodnota 1600 liber příze by se rovnala 104 librám št., protože rovná-li se 10 pracovních hodin 20 librám št., pak 1 pracovní hodina se rovná 2 librám št. a 2 pracovní hodiny se rovnají 4 librám št., a tudíž 12 pracovních hodin se rovná 24 librám št. (80 liber št. [hodnota surovin] + 24 liber št. [hodnota vytvořená nově přidanou prací] = 104 liber št.)

Předpokládáme-li však, že doba nadbytečné práce dělníků se rovná 4 hodinám, rovná se jejich produkt 8 librám št. (mám tím na mysli nadhodnotu, kterou vyrobí; jejich produkt se ve skutečnosti rovná 28 librám št.[89]). Celkový produkt se rovná $121^{1}/_{3}$ libry št.[90], a těchto $121^{1}/_{3}$ libry št. se rovná $1866^{2}/_{3}$ libry příze. Protože se podmínky výroby nezměnily, 1 libra příze by měla tutéž hodnotu jako dříve; obsahovala by stejné množství pracovní doby. Také nutná mzda by podle předpokladu zůstala nezměněna (její hodnota, pracovní doba v ní obsažená).

Ať už by se těchto $1866^{2}/_{3}$ libry příze vyrobilo za těch či oněch podmínek, tj. s dvěma nebo čtyřmi hodinami nadpráce, měly by v obou případech stejnou hodnotu. Totiž $266^{2}/_{3}$ libry bavlny, které se spředly navíc [nad dřívějších 1600 liber bavlny], stojí $13^{1}/_{3}$ libry št. Připočítáme-li to k 80 librám št., zaplaceným za 1600 liber bavlny, dostaneme $93^{1}/_{3}$ libry št., a v obou případech se 4 dodatečné pracovní hodiny 20 dělníků rovnají 8 librám št. To činí za [nově přidanou] práci celkem 28 liber št., tudíž [hodnota $1866^{2}/_{3}$ libry příze se rovná] $121^{1}/_{3}$ libry št. Mzda je v obou případech stejná. 1 libra příze stojí v obou případech $1^{3}/_{10}$ šilinku. Protože hodnota 1 libry bavlny se rovná 1 šilinku, zbývají na nově přidanou práci obsaženou v 1 libře příze v obou případech $^{3}/_{10}$ šilinku, tj. $3^{3}/_{5}$ penny (čili $^{18}/_{5}$ penny).

Přesto by však byl poměr mezi hodnotou a nadhodnotou v každé

libře příze za předpokládaných okolností velmi rozdílný. V prvním případě, kde se nutná práce rovná 20 librám št. a nadpráce 4 librám št., čili nutná práce se rovná 10 hodinám a nadpráce 2 hodinám, je poměr nadpráce k nutné práci 2 : 10 = $^{2}/_{10} = {}^{1}/_{5}$. (Právě tak 4 libry št.: 20 librám št. = $^{4}/_{20} = {}^{1}/_{5}$.) Ve $3^{3}/_{5}$ penny [nově přidané práce zpředmětněné] v 1 libře příze je tedy v tomto případě $^{1}/_{5}$ nezaplacené práce, rovnající se $^{18}/_{25}$ penny čili $^{72}/_{25}$ farthingu, tj. $2^{22}/_{25}$ farthingu. Naproti tomu v druhém případě se rovná nutná práce 20 librám št. (10 pracovním hodinám) a nadpráce 8 librám št. (4 pracovním hodinám). Nadpráce by byla k nutné práci v poměru 8 : 20 = $^{8}/_{20} = {}^{4}/_{10} = {}^{2}/_{5}$. Tudíž ve $3^{3}/_{5}$ penny [nově přidané práce zpředmětněné] v 1 libře příze činí nezaplacená práce $^{2}/_{5}$ této sumy, tj. $5^{19}/_{25}$ farthingu čili 1 penny $1^{19}/_{25}$ farthingu. Nadhodnota obsažená v 1 libře příze || 659 | je v jednom případě dvakrát větší než v druhém, ačkoli 1 libra příze má v obou případech stejnou hodnotu a ačkoli se v obou případech platí stejná mzda. V jednotlivém zboží jakožto v alikvotní části produktu musí být ovšem týž poměr mezi hodnotou práce a nadhodnotou jako v celém produktu.

V jednom případě [když se $1866^{2}/_{3}$ libry bavlny zpracovává v přízi při 12hodinovém pracovním dni] rovná se kapitál zálohovaný na bavlnu $93^{1}/_{3}$ libry št. — a kolik činí kapitál zálohovaný na mzdu? Mzda vynaložená na upředení 1600 liber bavlny rovná se 20 librám št.; tudíž na upředení dalších $266^{2}/_{3}$ libry bavlny činí $3^{1}/_{3}$ libry št. Na mzdu se tedy celkem vynakládá $23^{1}/_{3}$ libry št. Celkové výdaje se rovnají [konstantnímu] kapitálu $93^{1}/_{3}$ libry št. + + $23^{1}/_{3}$ libry št. = $116^{2}/_{3}$ libry št. Produkt se rovná $121^{1}/_{3}$ libry št. (Dodatečné vynaložení [variabilního] kapitálu $3^{1}/_{3}$ libry št. by dalo jen $13^{1}/_{2}$ šilinku [tj. $^{2}/_{3}$ libry št.] nadhodnoty. 20 liber št.: 4 librám št. = $3^{1}/_{3}$ libry št. : $^{2}/_{3}$ libry št.)

Naproti tomu v druhém případě [kdy se týchž $1866^{2}/_{3}$ libry bavlny zpracovává v přízi při 14hodinovém pracovním dni] by zálohovaný kapitál činil pouze $93^{1}/_{3}$ libry št. + 20 liber št. = = $113^{1}/_{3}$ libry št., a k 4 librám št. nadhodnoty by přistoupily ještě 4 libry št. V obou případech se vyrábí totéž množství příze a příze má v obou případech stejnou hodnotu, tj. představuje stejné celkové množství práce, avšak toto celkové množství práce je v obou

případech uváděno do pohybu nestejně velkými kapitály, ačkoli mzda je stejná; naproti tomu pracovní dny jsou nestejně velké, a *proto* množství nezaplacené práce jsou rozdílná. Bereme-li jednotlivou libru příze, pak mzda, která se za ni platí, čili množství *zaplacené* práce, které je v ní obsaženo, je různé. Táž mzda je zde rozdělena na větší množství zboží, a to ne proto, že práce je v jednom případě produktivnější než v druhém případě, nýbrž proto, že celková masa nezaplacené nadpráce uvedená do pohybu je v jednom případě větší než v druhém případě. *Týmž* množstvím *zaplacené* práce se tedy v jednom případě vyrábí více liber příze než v druhém případě, ačkoli se v obou případech vyrábějí stejná množství příze, která představují stejná množství celkové práce (zaplacené i nezaplacené). Kdyby se byla naopak v druhém případě produktivita práce zvětšila, hodnota libry příze by za všech okolností (ať už by se poměr nadhodnoty k variabilnímu kapitálu utvářel jakkoli) poklesla.

V podobném případě by tedy bylo nesprávné tvrdit — protože *hodnota* libry příze je dána a rovná se 1 šilinku $3^3/_5$ penny, protože, dále, je dána hodnota přidané práce, která se rovná $3^3/_5$ penny, a protože mzda je podle předpokladu *stejná*, tj. *nutná pracovní doba* se nemění —, že proto musí být nadhodnota stejná a dva kapitály by měly za jinak stejných okolností vyrábět přízi se stejným ziskem. Bylo by to správné, kdyby šlo o 1 libru příze, ale zde jde o kapitál, který vyrobil $1866^2/_3$ libry příze. A abychom věděli, jak velkého zisku dosahuje tento kapitál z 1 libry (tj. vlastně jaké nadhodnoty), musíme vědět, jak velký je pracovní den anebo jak velké množství nezaplacené práce (při dané produktivitě) uvádí tento kapitál do pohybu. Na jednotlivém zboží to však vidět nelze.

U Ricarda najdeme tedy jen výklad toho, co jsem nazval *relativní nadhodnotou.* Vychází z předpokladu (z něhož vychází, jak se zdá, i Smith a jeho předchůdci), že *velikost pracovního dne je dána.* (Smith se zmiňuje nanejvýš o takových rozdílech ve velikosti pracovního dne v *různých* pracovních odvětvích, které se ruší nebo vyrovnávají relativně větší intenzitou práce, její obtížností, nepříjemností atd.) Vycházeje z tohoto předpokladu, Ricardo pak vykládá relativní nadhodnotu vcelku správně. Než podáme hlavní

body jeho výkladu, uvedeme ještě několik citátů charakterizujících Ricardovu koncepci.

„Práce jednoho miliónu lidí v průmyslu vyrobí vždy *stejnou hodnotu*, ale nevyrobí vždy stejné bohatství." (Cit. dílo, str. 320.) [Srov. čes. vyd., str. 199.]

To znamená, že produkt jejich denní práce bude vždy produktem jednoho miliónu pracovních dní, bude obsahovat *tutéž* pracovní dobu, což je nesprávné, anebo by to bylo správné jedině v tom případě, kdyby byl všude zaveden *stejný* normální pracovní den, a to s přihlédnutím k nestejné obtížnosti atd. v různých pracovních odvětvích.

Dokonce i potom by však tato teze byla nesprávná v té všeobecné formě, v níž je zde vyslovena. Dejme tomu, že normální pracovní den se rovná 12 hodinám. Předpokládejme dále, že roční produkt práce jednoho člověka, vyjádřený v penězích, se rovná 50 librám št. a že hodnota peněz zůstane nezměněna. V tomto případě se bude produkt jednoho miliónu lidí rovnat vždy 50 miliónům liber št. za rok. Dejme tomu, že nutná práce se rovná 6 hodinám, takže kapitál vynaložený za rok na tento milión lidí se rovná 25 miliónům liber št. Nadhodnota se rovněž rovná 25 miliónům liber št. Produkt by se vždy rovnal 50 miliónům, ať už by dělníci dostali 25, 30 nebo 40 miliónů. Nadhodnota by se jen v prvním případě rovnala 25 miliónům, ve druhém by se rovnala 20 miliónům a ve třetím 10 miliónům. Ricardo by měl pravdu, kdyby se zálohovaný kapitál skládal jen z *variabilního* kapitálu, tj. jen z kapitálu, který se vydává na *mzdu* tohoto jednoho miliónu lidí. Proto také má pravdu jen v *jednom* případě: když se celkový kapitál rovná variabilnímu kapitálu. Tento předpoklad se táhne celým zkoumáním jak u Ricarda, tak u A[dama] Smitha, || 660 | pokud mluví o kapitálu celé společnosti; v podmínkách kapitalistické výroby však takový stav věcí neexistuje, a to ani v jednotlivém odvětví výroby, a tím méně v celkové společenské výrobě.

Ta *část konstantního kapitálu*, která vchází do pracovního procesu, aniž vchází do zhodnocovacího procesu, nevchází do produktu (do *hodnoty produktu*), a proto nás zde, kde mluvíme o *hodnotě ročního produktu*, vůbec nezajímá, i když je velmi důležité brát zřetel na tuto část konstantního kapitálu při určování všeobecné

míry zisku. Avšak jinak je tomu s tou částí konstantního kapitálu, která vchází do ročního produktu. Viděli jsme, že jedna část této části konstantního kapitálu — čili to, co v jedné sféře výroby vystupuje jako konstantní kapitál — vystupuje ve druhé sféře výroby, v *témž* ročním období výroby jako bezprostřední produkt práce; že tedy velká část každoročně vydávaného kapitálu, který se *jeví* z hlediska jednotlivého kapitalisty anebo zvláštní sféry výroby jako konstantní kapitál, se z hlediska společnosti nebo třídy kapitalistů redukuje na *variabilní* kapitál. Tato část je tedy zahrnuta v uvedených 50 miliónech — v té části těchto 50 miliónů, která tvoří variabilní kapitál, čili která se vydává na mzdu.

Jinak je tomu však s tou *částí konstantního kapitálu*, která se spotřebovává, aby nahradila konstantní kapitál spotřebovaný v průmyslu a zemědělství, se spotřebovanou částí konstantního kapitálu zaměstnaného v těch odvětvích výroby, která vyrábějí konstantní kapitál — suroviny v jejich prvotní formě, fixní kapitál a pomocné látky. Hodnota této části konstantního kapitálu se znovu objevuje, reprodukuje se v produktu. A závisí zcela na existující velikosti této hodnoty (za předpokladu, že produktivita práce se nemění; ať se však mění jakkoli, tato hodnota má vždy *určitou* velikost), v jakých proporcích vchází do hodnoty celého produktu. (V průměru, necháme-li stranou některé výjimky v zemědělství, závisí ovšem na velikosti tohoto konstantního kapitálu, který je předpokladem výroby, i masa produktů, tj. masa *bohatství* vyrobeného jedním miliónem lidí, v tom smyslu, v jakém Ricardo odlišuje bohatství od *hodnoty*.) Tato část hodnoty by neexistovala bez nové roční práce jednoho miliónu lidí. Na druhé straně tato práce jednoho miliónu lidí by nedala tutéž masu produktu, nebýt tohoto konstantního kapitálu existujícího nezávisle na jejich roční práci. Tento konstantní kapitál vchází do pracovního procesu jako podmínka výroby, avšak nepracuje se ani o hodinu víc, aby se reprodukovala tato část hodnoty celkového ročního produktu. Jako hodnota není tedy tato část výsledkem roční práce, i když *bez* této roční práce by se její hodnota nemohla v produktu reprodukovat.

Předpokládejme, že ta část konstantního kapitálu, která vchází do produktu, se rovná 25 miliónům; hodnota produktu 1 miliónu

lidí by se pak rovnala 75 miliónům. Kdyby se tato část konstantního kapitálu rovnala 10 miliónům, hodnota produktu by se rovnala jen 60 miliónům atd. A protože v procesu kapitalistického vývoje poměr konstantního kapitálu k variabilnímu kapitálu vzrůstá, má hodnota ročního produktu tohoto jednoho miliónu lidí tendenci neustále vzrůstat, a to úměrně, jak vzrůstá minulá práce, která se jako činitel účastní na roční produkci tohoto miliónu lidí. Už z toho vidíme, že Ricardo nemohl pochopit ani podstatu akumulace, ani povahu zisku.

S růstem poměru konstantního kapitálu k variabilnímu kapitálu vzrůstá i produktivita práce, vzrůstají vyrobené výrobní síly, s jejichž pomocí působí společenská práce. V důsledku téže rostoucí produktivity práce se sice část existujícího konstantního kapitálu neustále znehodnocuje, protože jeho hodnota se neřídí pracovní dobou, kterou původně stál, nýbrž pracovní dobou, za kterou může být reprodukován, a tato pracovní doba se s rostoucí produktivitou práce neustále zmenšuje. Ačkoli tedy hodnota konstantního kapitálu nevzrůstá úměrně jeho mase, přesto vzrůstá, protože jeho masa vzrůstá ještě rychleji, než klesá jeho hodnota. Avšak k Ricardovým názorům na akumulaci se vrátíme později.

Rozhodně je tu už jasné, že předpokládáme-li pracovní den jako daný, hodnota produktu roční práce miliónu lidí bude velmi rozdílná podle toho, jak rozdílná je masa konstantního kapitálu, která vchází do produktu, a že tato hodnota bude bez ohledu na rostoucí produktivitu práce větší tam, kde konstantní kapitál tvoří větší část celkového kapitálu než v takových společenských podmínkách, kde tvoří poměrně malou část celkového kapitálu. S pokrokem v produktivitě společenské práce, doprovázeným vzrůstem konstantního kapitálu — v té podobě, v jaké se vyskytuje — připadne tedy i relativně vždy větší část ročního produktu práce kapitálu jako takovému, a tudíž kapitalistické vlastnictví (o důchodu kapitalistů ani nemluvě) se bude neustále zvětšovat a podíl té části hodnoty, kterou vytváří [nově přidaná práce] jednotlivého dělníka, ba celé dělnické třídy, se bude proti produktu jejich minulé práce, který vystupuje proti nim jako kapitál, neustále || 661 | snižovat. Tak bude neustále vzrůstat odcizení a rozpor mezi pracovní silou a objektivními pod-

mínkami práce, které se osamostatňují v kapitálu. (Necháváme tu stranou variabilní kapitál, tu část produktu roční práce, která je nutná k reprodukci dělnické třídy; avšak i tyto existenční prostředky dělnické třídy vystupují proti ní jako kapitál.)

Svůj názor, že pracovní den je *daný*, *ohraničený*, *kvantitativně fixovaný*, vyslovuje Ricardo i na jiných místech, například:

„Obojí" (mzda a zisk z kapitálu) „*dohromady mají* vždy *tutéž hodnotu.*" (Cit. dílo, str. 499, kap. XXXII „Názory pana Malthuse na rentu".) [Srov. čes. vyd., str. 296.]

To znamená jinými slovy jen tolik: pracovní doba (pracovní den), jejíž produkt se *rozděluje* mezi mzdu a zisk z kapitálu, je vždy *stejná*, je *konstantní*.

„Mzda a zisk dohromady mají vždy *tutéž hodnotu.*" (Cit. dílo, str. 491, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 291, pozn.]

Nemusím zde opakovat, že místo zisk je tu třeba vždy číst nadhodnota.

„Mzda a zisk dohromady budou i nadále tvořit *vždy* tutéž hodnotu." (Cit. dílo, str. 490—491.) [Srov. čes. vyd., str. 291.]

„Mzdu je třeba měřit podle její *reálné hodnoty*, tj. podle *množství práce a kapitálu použitého k její výrobě*, a ne podle její *nominální hodnoty*, ať už v kabátech, klobouících, penězích nebo obilí." (Cit. dílo, kapitola I „*O hodnotě*", str. 50.) [Srov. čes. vyd., str. 52—53]

Hodnotu životních prostředků, které dělník dostává (které si za svou mzdu kupuje) — chleba, oděvu atd. — určuje celková pracovní doba potřebná k jejich výrobě, a to jak množství bezprostřední práce, tak množství zpředmětněné práce nutné k jejich výrobě. Ricardo však otázku zamotává, protože ji neformuluje v čisté podobě a neříká, že mzdu je třeba měřit podle „její *reálné hodnoty*, tj. té části pracovního dne, které je zapotřebí k reprodukci hodnoty jeho [dělníkových] nutných životních prostředků, k reprodukci ekvivalentu nutných životních prostředků, které se mu platí ve formě mzdy čili které si směňuje za svou práci". „Reálnou mzdu" je třeba určit průměrnou dobou, kterou musí dělník denně pracovat, aby si vyprodukoval nebo reprodukoval svou vlastní mzdu.

„Dělník dostane skutečně vysokou cenu za svou práci jedině tehdy, když si za svou mzdu může koupit produkt velké části práce." (Cit. dílo, str. 322.) [Srov. čes. vyd., str. 200, pozn.]

## 4. RELATIVNÍ NADHODNOTA. [ROZBOR RELATIVNÍ NADHODNOTY — RICARDOVA VĚDECKÁ ZÁSLUHA]

Relativní nadhodnota je fakticky jediná forma nadhodnoty, kterou pod názvem *zisk* Ricardo vykládá.

Množství práce potřebné k výrobě zboží a ve zboží obsažené určuje hodnotu zboží, která je v důsledku toho *danou, určitou veličinou.* Tato veličina se rozděluje mezi námezdního dělníka a kapitalistu. (Ricardo, stejně jako Smith, tu nebere zřetel na konstantní kapitál.) Je jasné, že podíl jednoho může vzrůstat nebo klesat jedině v tom poměru, jak klesá nebo vzrůstá podíl druhého. Protože hodnota zboží vděčí za svůj vznik práci dělníků, je tato práce za všech okolností jejím předpokladem, avšak tato práce by nebyla možná, kdyby dělník nežil a neudržoval se při životě, tj. kdyby nedostával nutnou mzdu (minimum mzdy, mzdu rovnající se hodnotě pracovní síly). Mzda a nadhodnota — tyto dvě kategorie, na které se podle Ricarda rozděluje hodnota zboží nebo sám produkt — nejenže jsou nepřímo úměrné, nýbrž pohyb mezd je primární, určující. Její vzestup nebo pokles vyvolává opačný pohyb na straně zisku (nadhodnoty). Mzda nestoupá nebo neklesá proto, že klesá nebo stoupá zisk (nadhodnota), ale naopak, nadhodnota (zisk) klesá nebo stoupá, protože stoupá nebo klesá mzda. *Nadvýrobek* (mělo by se vlastně říci *nadhodnota*), který zbývá, když dělnická třída dostane svůj podíl na ročním produktu, který vyrobila svou vlastní prací, tvoří podstatu, z níž žije třída kapitalistů.

Protože hodnotu zboží určuje množství práce v nich obsažené, a protože mzda a nadhodnota (zisk) jsou jen *části*, proporce, v nichž si dvě třídy výrobců mezi sebe rozdělují hodnotu zboží, je jasné, že vzestup nebo pokles mzdy sice určuje míru nadhodnoty (zisku), nechává však nedotčenu hodnotu zboží či cenu zboží (jako peněžní výraz hodnoty zboží). Proporce, v níž se nějaký celek rozděluje mezi dva podílníky, tento celek ani nezvětšuje, ani nezmenšuje. Je proto chybným předsudkem, že *vzestup mezd zvyšuje ceny zboží*; tento vzestup vede pouze k poklesu zisku (nadhodnoty). Dokonce

i výjimky, které Ricardo uvádí, kde prý vzestup mezd vyvolává pokles směnné hodnoty některých zboží a její vzestup u jiných zboží, jsou nesprávné pokud jde o *hodnoty*, a správné jen pokud jde o *ceny nákladů.*

|| 662 | Určuje-li tedy míru nadhodnoty (zisku) relativní výše mzdy, co určuje výši mzdy? Necháme-li stranou konkurenci, určuje ji cena nutných životních prostředků. A tato cena opět závisí na produktivitě práce, která je tím vyšší, čím úrodnější je půda (přitom Ricardo předpokládá kapitalistickou výrobu). Každé „zlepšení" zmenšuje cenu zboží, cenu životních prostředků. Mzda čili „hodnota práce" stoupá nebo klesá tudíž nepřímo úměrně rozvoji produktivní síly práce, pokud tato práce vyrábí nutné životní prostředky, které vcházejí do obvyklé spotřeby dělnické třídy. Míra nadhodnoty (zisku) klesá nebo stoupá tudíž přímo úměrně rozvoji produktivní síly práce, protože tento rozvoj snižuje nebo zvyšuje mzdu.

Míra zisku (nadhodnoty) nemůže klesat bez vzestupu mzdy a nemůže stoupat bez poklesu mzdy.

Hodnotu mzdy nelze určovat podle množství životních prostředků, které dělník dostává, nýbrž podle množství práce, které tyto životní prostředky stojí (ve skutečnosti podle té části pracovního dne, kterou si dělník sám přivlastňuje), podle *proporcionálního podílu*, který dělník dostává z celkového produktu, nebo přesněji, z celkové hodnoty tohoto produktu. Je možné, že dělníkova mzda oceněná v užitných hodnotách (v určitém množství zboží nebo peněz) se zvyšuje (při stoupající produktivitě práce), a přesto — pokud jde o hodnotu — klesá, a naopak. Je jednou z velkých Ricardových zásluh, že zkoumal relativní čili proporcionální mzdu a fixoval ji jako [zvláštní] kategorii. Předtím se mzda zkoumala vždy jen prostě, bez tohoto vztahu, a proto se na dělníka pohlíželo jako na zvíře. Zde se však zkoumá ve svém společenském vztahu. Vzájemné postavení tříd je více podmíněno proporciální mzdou než absolutní sumou mezd.

Uvedené formulace doložme nyní citáty z Ricarda:

„*Hodnota* jelena, produktu *jednoho dne* lovcovy *práce*, bude přesně táž, jako hodnota ryb, produktu *jednoho dne* rybářovy *práce*. Relativní hodnotu ryb a zvěři-

ny bude plně určovat množství práce v nich obsažené, *ať už je množství produktu jakékoli* nebo *ať jsou mzdy a zisky jakkoli vysoké nebo nízké.* Kdyby... rybář... zaměstnával deset lidí, jejichž roční práce by stála 100 liber št., a kteří by mu *denně svou* prací dodávali 20 lososů; kdyby... lovec zaměstnával také deset lidí, jejichž *roční práce* by stála 100 liber št. a kteří by mu *denně* ulovili 10 jelenů, pak přirozená cena jednoho jelena by byla dva lososi, ať už by *podíl na celkovém produktu připadající lidem, kteří jej vyrobili*, byl velký nebo malý. *Podíl* připadající na *mzdy* je nanejvýš důležitý při zkoumání otázky *zisků*, neboť je od počátku naprosto jasné, že zisky budou vysoké nebo nízké přesně v témž poměru, jak nízké nebo vysoké budou mzdy; to se však ani v nejmenším nedotkne relativní hodnoty ryb a zvěřiny, protože mzdy mohou být vysoké nebo nízké současně v obou těchto zaměstnáních." (Cit. dílo, kapitola I „*O hodnotě*", str. 20—21.) [Srov. čes. vyd., str. 36—37.]

Vidíme, že Ricardo odvozuje celou hodnotu zboží z *práce* lidí zaměstnaných ve výrobě. Je to jejich vlastní práce čili produkt této jejich práce čili hodnota tohoto produktu, co se rozděluje mezi nimi a kapitálem.

„Žádná změna ve mzdách dělníků by nemohla přivodit jakoukoli změnu v relativní hodnotě těchto zboží. Kdybychom totiž předpokládali, že se mzda zvýšila, nebylo by v žádném z těchto zaměstnání zapotřebí *většího množství práce*, ale *platila by se* za ni *vyšší cena*... Mzdy mohou stoupnout o 20 %, a zisky v důsledku toho větší nebo menší měrou klesnout, aniž to přivodí nejmenší změnu v relativní hodnotě těchto zboží." (Cit. dílo, str. 23.) [Srov. čes. vyd., str. 37—38.]

„*Hodnota práce* nemůže stoupnout, aniž klesne zisk. Má-li se obilí *rozdělit* mezi pachtýře a dělníka, pak *čím je větší podíl* jednoho, tím méně zbude druhému. Podobně je tomu, jestliže se mezi dělníka a jeho zaměstnavatele *rozděluje* sukno nebo bavlněné zboží; *čím větší je podíl* jednoho, tím méně zbude druhému." (Cit. dílo, str. 31.) [Srov. čes. vyd., str. 42.]

‖663| „Adam Smith a všichni spisovatelé, kteří po něm následovali, pokud vím, bez jediné výjimky tvrdili, že *zvýšení ceny práce* by nevyhnutelně mělo za následek *vzestup cen všech zboží*. Doufám, že se mi podařilo ukázat, že takový názor není odůvodněný." (Cit. dílo, str. 45.) [Srov. čes. vyd., str. 50.]

„Zvýšení mezd, vyvolané" [...] „okolností, že dělník je lépe odměňován nebo že vznikly nesnáze s obstaráváním nutných životních prostředků, za které se mzdy vydávají, nezpůsobí — kromě několika výjimek — zvýšení ceny, nýbrž způsobí silný pokles zisku." Jinak tomu je, když vzestup mezd vyplývá ze „změny v hodnotě peněz". „V jednom případě" ⟨tj. v naposled uvedeném případě⟩ „nevěnuje se na *obživu dělníků větší část roční práce země*, ve druhém případě se na ni věnuje." (Cit. dílo, str. 48.) [Srov. čes. vyd., str. 51—52.] |663‖

‖663| „S růstem ceny potravin a nutných životních prostředků přirozená cena práce stoupá; s poklesem jejich ceny přirozená cena práce klesá." (Cit. dílo, str. 86.) [Srov. čes. vyd., str. 73.]

„*Přebytek produktů*, který zůstane po uspokojení potřeb existujícího obyvatelstva, musí být nutně úměrný *snadnosti výroby*, tj. *menšímu počtu osob* zaměstnaných ve výrobě." (Cit. dílo, str. 93.) [Srov. čes. vyd., str. 77.]

„Ani pachtýř, který obdělává půdu té jakosti, jež reguluje cenu, ani průmyslník, který vyrábí průmyslové zboží, neobětují část svého produktu na rentu. *Celá hodnota jejich zboží se dělí* jen na *dvě části*; jedna tvoří zisk z kapitálu, druhá mzdu." (Cit. dílo, str. 107.) [Srov. čes. vyd., str. 85.]

„Dejme tomu, že by stouply ceny hedvábí, sametu, bytového zařízení a různého jiného zboží, které dělník nepožaduje, a že k tomuto zvýšení došlo proto, že se na ně vynakládá víc práce. Nebude to působit na zisk? Určitě ne, neboť na zisk nepůsobí nic jiného než zvýšení mezd; hedvábí a samet dělníci nespotřebovávají, a proto zvýšení jejich cen nemůže zvýšit mzdy." (Cit. dílo, str. 118.) [Srov. čes. vyd., str. 91.]

„Dá-li práce 10 dělníků na půdě určité jakosti 180 kvarterů pšenice v hodnotě 4 libry št. za kvarter, tedy celkem 720 liber št...," (cit. dílo, str. 110) [srov. čes. vyd., str. 87] „...ve všech případech se musí táž suma 720 liber št. dělit na mzdu a zisk... Ať mzdy nebo zisky stoupají nebo klesají, musí se zaplatit ze sumy 720 liber št. Na jedné straně zisky nikdy nemohou stoupnout tak, aby pohltily z těchto 720 liber št. tolik, že by dělníkům nezbylo na nezbytně nutné životní prostředky, na druhé straně nemůže mzda nikdy stoupnout tak vysoko, aby z této sumy nezbylo nic na zisk." (Cit. dílo, str. 113.) [Srov. čes. vyd., str. 88.]

„*Zisk závisí na vysoké nebo nízké mzdě*, mzda na ceně nutných životních prostředků a jejich cena hlavně na ceně potravin, protože množství všech ostatních nutných předmětů lze téměř neomezeně zvětšovat." (Cit. dílo, str. 119.) [Srov. čes. vyd., str. 91.]

„Ačkoli se vyrábí větší hodnota," (při zhoršení půdy) „*výrobci* spotřebují *větší část toho, co z této hodnoty zbude* po zaplacení renty" ⟨ztotožňuje tu dělníky a výrobce⟩ „a právě to, *a jedině to* určuje zisk." (Cit. dílo, str. 127.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

„Podstatnou vlastností každého *zlepšení* je, že *snižuje množství práce*, které bylo dříve potřebné k výrobě zboží; k tomuto snížení nemůže dojít, aniž *klesne cena nebo relativní hodnota* tohoto zboží." (Cit. dílo, str. 70.) [Srov. čes. vyd., str. 63.]

„Snižte výrobní náklady klobouků, a jejich cena nakonec poklesne na jejich novou přirozenou cenu, i když se poptávka po nich zvýší dvakrát, třikrát nebo čtyřikrát. Snižte výrobní náklady existenčních prostředků tím, že snížíte přirozenou cenu potravin a šatstva, jež slouží člověku k zachování života, a mzda nakonec klesne, ačkoli poptávka po dělnících ‖664| může velmi značně stoupnout." (Cit. dílo, str. 460.) [Srov. čes. vyd., str. 275.]

„Čím méně připadá na mzdy, tím více zůstane na zisk a naopak." (Cit. dílo, str. 500.) [Srov. čes. vyd., str. 296.]

„V tomto díle bylo jedním z mých úkolů ukázat, že při každém snížení skutečné hodnoty nutných životních prostředků klesne mzda a stoupne zisk z kapitálu. Jinak řečeno, že z každé dané *roční hodnoty připadne dělnické třídě méně*, a těm, *jejichž fondy tuto třídu zaměstnávají*, připadne více."

〈Jedině v této frázi, která se úplně vžila v obecné řeči, vyslovuje Ricardo, i když nevědomky, povahu kapitálu. Není to dělnická třída, nejsou to sami dělníci, kteří používají akumulované práce, nýbrž jsou to „fondy", „akumulovaná práce", jež „zaměstnávají tuto třídu", jež zaměstnávají přítomnou, bezprostřední práci.〉

„Předpokládejme, že zboží, které se vyrábí v určité továrně, má *hodnotu* 1000 liber št. a že se *dělí* mezi *zaměstnavatele* a *jeho* dělníky" 〈tu je opět vyjádřena povaha kapitálu; kapitalista je *pán* a dělníci jsou *jeho* dělníci〉 „tak, že dělníci dostanou 800 liber št. a zaměstnavatel 200 liber št. Kdyby hodnota tohoto zboží klesla na 900 liber št. a 100 liber št. by se ušetřilo na mzdách následkem poklesu cen nutných životních prostředků, čistý důchod zaměstnavatele by se nijak nezmenšil." (Cit. dílo, str. 511—512.) [Srov. čes. vyd., str. 302.]

„Kdyby bylo možno zdokonalením strojů vyrobit dělníkovu obuv a šatstvo čtvrtinou práce, která je nyní nutná k jejich výrobě, pak by pravděpodobně jejich cena klesla o 75 %; že by však proto dělník mohl trvale spotřebovávat čtyři kabáty nebo čtyři páry bot místo jednoho, je právě tak nepravděpodobné, jako je zase pravděpodobné, že působením konkurence a vlivem růstu obyvatelstva *by se v nepříliš dlouhé době jeho mzda přizpůsobila nové hodnotě předmětů nezbytných k životu*, na něž se vydává. Kdyby se tato zlepšení týkala všech předmětů dělníkovy spotřeby, zjistili bychom asi, že za několik málo let bude žít jen o něco málo lépe, bude-li vůbec žít lépe, ačkoli směnná hodnota uvedeného zboží ve srovnání s hodnotou jiného zboží" [...] „značně poklesla a ačkoli nyní je toto zboží produktem mnohem menšího množství práce." (Cit. dílo, str. 8.) [Srov. čes. vyd., str. 28—29.]

„Když mzda stoupá, je to vždy na úkor zisku, a když klesá, zisk vždy roste." (Cit. dílo, str. 491, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 291, pozn.]

„V celém tomto díle jsem se snažil ukázat, že míra zisku se vždy může zvýšit jen při poklesu mezd a že mzda může natrvalo klesnout jen při poklesu ceny nutných životních prostředků, na které se vynakládá. Jestliže tedy lze *rozšířením zahraničního obchodu* nebo *zdokonalením strojů* dodat na trh potraviny a nutné životní prostředky pro dělníka za sníženou cenu, zisk stoupne. Jestliže, místo abychom pěstovali naše vlastní obilí nebo vyráběli šatstvo a jiné dělníkovy nutné životní prostředky, objevíme nový trh, na němž je možno toto zboží získávat za nižší cenu, mzdy klesnou a zisk stoupne; jestliže však zboží, která se — protože se rozšířil zahraniční obchod nebo se zdokonalily stroje — dají získat za nižší ceny

jsou zboží, která spotřebovávají výhradně bohatí, míra zisku se nijak nezmění. Míra mzdy se nezmění, i kdyby víno, samet, hedvábí a jiné drahé zboží pokleslo v ceně o 50 %, a zisk proto zůstane nezměněn.

Zahraniční obchod je tedy pro zemi velmi užitečný, protože zvětšuje množství a výběr předmětů, za něž je možno utratit důchod a hojností a lácí zboží podněcuje ke spoření" (a proč nepodněcuje k vydávání) „a k *akumulaci kapitálu;* avšak nemá tendenci zvyšovat zisk z kapitálu, *nejde-li o takový druh dováženého zboží, za které se vynakládá mzda.*

Poznámky, které se týkaly zahraničního obchodu, lze však uplatnit i pro vnitřní obchod. Míra zisku *nikdy neroste*"

⟨právě však řekl opak; zřejmě tím má na mysli, že míra zisku neroste nikdy, s výjimkou těch případů, kdy se zmíněnými zlepšeními zmenší hodnota práce⟩

„*v důsledku lepší dělby práce, vynalézání strojů, zřizování cest a průplavů* nebo *jakýchkoli jiných prostředků, které zmenšují práci při výrobě nebo při přepravě zboží.* Tyto příčiny působí na ceny zboží a spotřebitelům přinášejí vždy velký prospěch, protože jim umožňují, aby za stejnou práci" [...] „dostávali větší množství zboží, které se vyrábí *zdokonaleným způsobem*; na zisk však nemají žádný vliv. Na druhé straně každé ||665| snížení mezd zvyšuje zisk, ale nemá vliv na cenu zboží. Jedno je výhodné pro všechny třídy, protože všechny třídy jsou spotřebiteli,"

⟨jak to však může být výhodné pro dělnickou třídu — když podle Ricardova předpokladu — tato zboží, patří-li mezi předměty, za něž se vydává mzda, ji zmenšují; a jestliže svým zlevněním mzdu nezmenšují, pak mezi tyto předměty ani nepatří?⟩;

„a druhé je výhodné pouze pro výrobce; mají větší zisk, ale ceny všech věcí se nemění."

⟨Jak je to opět možné, když Ricardo předpokládá, že ke zmenšení mzdy dělníků, které zvyšuje zisk, dochází právě proto, že klesla cena nutných životních prostředků, a tudíž rozhodně není pravda, že „ceny všech věcí se nemění".⟩

„V prvním případě dosahují právě takového zisku jako dříve, ale směnná hodnota *všech věcí*" ⟨to je opět nesprávné; bylo by třeba říci: všech věcí s výjimkou nutných životních prostředků⟩, „za které vynakládají své zisky, klesá." (Cit. dílo, str. 137—138.) [Srov. čes. vyd., str. 101.]

Vidíme, že tato pasáž je napsána velmi nedbale. Avšak necháme-li stranou tyto formální nedostatky, je to všechno správné jedině

v tom případě, budeme-li místo „míry zisku" číst „míra nadhodnoty", tak jako v celém tomto zkoumání o relativní nadhodnotě. Dokonce i zlepšení u luxusních předmětů mohou zvýšit všeobecnou míru zisku, protože míra zisku v těchto sférách, stejně jako ve všech ostatních, se účastní na vyrovnávání všech zvláštních měr zisku na průměrnou míru zisku. Klesne-li v takových případech v důsledku zmíněných vlivů hodnota konstantního kapitálu v poměru k variabilnímu kapitálu, anebo zkrátí-li se délka doby oběhu (tj. nastane-li změna v procesu oběhu), míra zisku se zvýší. Dále, vliv zahraničního obchodu zde Ricardo chápe zcela jednostranně. Podstatným pro kapitalistickou výrobu je to, že se produkt vyvíjí ve zboží, a to je podstatně spojeno s rozšiřováním trhu, s vytvářením světového trhu, tudíž se zahraničním obchodem.

Necháme-li to všechno stranou, vidíme, že Ricardo vytyčuje správnou tezi, že všechna zlepšení, ať už jsou podmíněna dělbou práce, zlepšením strojů, zdokonalením dopravních prostředků, zahraničním obchodem, zkrátka všechny prostředky, které v průmyslu nebo dopravě zkracují nutnou pracovní dobu, zvyšují nadhodnotu (tudíž zisk), a tedy obohacují třídu kapitalistů, protože tato „zlepšení" snižují — a pokud snižují — hodnotu práce.

Závěrem musíme v tomto oddílu ocitovat ještě několik míst, kde Ricardo vykládá povahu *relativní* mzdy.

„Musím-li najmout dělníka na týden a zaplatím-li mu místo deseti šilinků osm, přičemž se hodnota peněz nezměnila, dostane dělník za osm šilinků pravděpodobně více potravin a předmětů nutných k životu, než dostal dříve za deset šilinků. Ale nedojde k tomu proto, že se zvýšila *reálná hodnota jeho mzdy*, jak tvrdil A[dam] Smith a nedávno pan Malthus, nýbrž proto, že klesla hodnota předmětů, za něž dělník vydává svou mzdu, a to je něco zcela odlišného. A přece, *nazývám-li to poklesem reálné hodnoty mzdy*, říká se o mně, že užívám nové a neobvyklé terminologie, která je neslučitelná s pravými zásadami vědy." (Cit. dílo, str. 11—12.) [Srov. čes. vyd., str. 31.]

„O míře zisku, renty a mzdy nelze správně usuzovat podle *absolutního množství produktu*, které dostává každá třída, nýbrž podle množství práce potřebné k získání tohoto produktu. Celkový produkt lze díky zdokonalení strojů a pokroku v zemědělství zdvojnásobit; jestliže se však zdvojnásobí také mzda a renta a zisk, pak zůstane *poměr mezi všemi třemi nezměněn* a nebude možno říci ani o jednom z nich, že se *relativně změnil*. Kdyby se však mzda plně na tomto zvýšení nepodílela, kdyby se například zvýšila jen o polovinu, místo aby se zdvojnásobila..., pak

bych myslím měl právo říci, že" [...] „mzda poklesla, kdežto zisk stoupl. Kdybychom totiž měli pro měření *hodnoty* tohoto produktu neměnné měřítko, zjistili bychom, že třídě dělníků" [...] „připadla menší hodnota než dříve a třídě kapitalistů větší." (Cit. dílo, str. 49.) [Srov. čes. vyd., str. 52.]

„Pokles mzdy by byl reálným poklesem, přestože si dělník za ni může koupit větší množství levného zboží než za svou dřívější mzdu." (Cit. dílo, str. 51.) [Srov. čes. vyd., str. 53.]

*Quincey* zdůrazňuje některé teze, které vyložil Ricardo, a staví je do protikladu k názorům jiných ekonomů.

Od předricardovských ekonomů, „když se jich někdo zeptal, co určuje hodnotu všech zboží, dostal odpověď, že hodnotu určuje hlavně mzda. Když se jich pak ptali, co určuje mzdu, poukazovali na to, že mzda se řídí podle hodnoty zboží, za které se vydává; odpověď tedy v podstatě zněla, že mzdu určuje hodnota zboží." (*„Dialogues of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the Principles of Mr. Ricardo", London Magazine 1824, sv. IX*, str. 560.]

|| 666 | V týchž „Dialozích" se o zákonu měření hodnoty ***množstvím práce*** a ***hodnotou práce*** říká:

„Obě tyto formule mají tak daleko k tomu, aby byly jen dvěma různými výrazy téhož zákona, že by se zákon pana Ricarda (tj. že hodnota $A$ má se k hodnotě $B$ jako *množství* práce, která je vyrobila) dal negativně nejlépe vyjádřit takto: hodnota $A$ *nemá* se k hodnotě $B$ jako *hodnoty* práce, která je vyrobila." (Cit. dílo, str. 348.)

(Kdyby bylo organické složení kapitálu v odvětvích $A$ a $B$ stejné, dalo by se skutečně říci, že hodnoty produktů těchto kapitálů ***se k sobě mají*** jako ***hodnoty*** práce, která je vyrobila, protože v tomto případě množství akumulované práce obsažená v produktech $A$ a $B$ by se k sobě měla jako množství bezprostřední práce v nich obsažená. Množství zaplacené práce v $A$ a $B$ by se pak měla k sobě jako celková množství bezprostřední práce použité oběma kapitály. Předpokládejme, že složení obou kapitálů je $80c + 20v$ a míra nadhodnoty je 50 %. Kdyby se jeden kapitál rovnal 500 a druhý 300, byl by produkt v prvním případě 550 a ve druhém případě 330. Tyto produkty by se pak k sobě měly jako se má mzda $5 \times 20$ (tj. 100) ke mzdě $3 \times 20$ (tj. 60), jako 100 : 60, tj. 10 : 6 čili 5 : 3. Hodnoty produktů $A$ a $B$ by se k sobě měly jako 550 : 330 čili jako 55 : 33 nebo jako $^{55}/_{11} : {}^{33}/_{11}$ (protože $5 \times 11 = 55$ a $3 \times 11 = 33$), tj. jako 5 : 3. Avšak i v tomto případě bychom

znali jen jejich vzájemný poměr, a ne jejich skutečné hodnoty, protože poměru 5 : 3 mohou odpovídat velmi různé hodnoty.)

„Rovná-li se cena produktu 10 šiliňkům, nemohou mzda a zisk dohromady převyšovat 10 šilinků. Ale není tomu právě naopak, že mzda a zisk dohromady určují cenu? Ne, to je staré, překonané učení." *(Th. de Quincey, „The Logic of Political Economy", Edinburgh a Londýn 1844,* str. 204.)

„Nová ekonomie ukázala, že cenu každého zboží určuje poměrné množství práce, která je vyrobila, a jedině ono. Když už je však cena určena, pak ipso facto* určuje *fond*, z něhož *čerpá své zvláštní podíly* jak *mzda*, tak i *zisk*." (Cit. dílo, str. 204.) „Každá změna, která může porušit existující poměr mezi mzdou a ziskem, *musí vycházet ze mzdy*." (Cit. dílo, str. 205.)

„Do učení o pozemkové rentě vnesl Ricardo to nové, že je dovedl k otázce, zda renta skutečně ruší zákon hodnoty." (Cit. dílo, str. 158.)

* — už tím. *(Pozn. red.)*

[KAPITOLA ŠESTNÁCTÁ]

# RICARDOVA TEORIE ZISKU

## [1. JEDNOTLIVÉ PŘÍPADY, KDY RICARDO ROZLIŠUJE NADHODNOTU A ZISK]

Ukázali jsme už podrobně, že zákony nadhodnoty — nebo, přesněji, zákony míry nadhodnoty — (za předpokladu, že pracovní den je daný) se tak přímo a prostě neshodují se zákony zisku, čili nedají se na ně tak přímo a prostě aplikovat, jako to dělá Ricardo; že Ricardo nesprávně ztotožňuje nadhodnotu a zisk; že nadhodnota a zisk jsou totožné jedině v tom případě, jestliže se celkový kapitál skládá z variabilního kapitálu, čili jestliže se bezprostředně vydává na mzdu; že tudíž to, o čem pojednává Ricardo pod názvem „zisk", je vůbec jen nadhodnota. Jedině v tomto případě rozkládá se také celkový produkt prostě na mzdu a nadhodnotu. Ricardo zjevně sdílí Smithův názor, že *celková hodnota* ročního produktu se rozkládá na důchody. Z toho vyplývá i to, že směšuje hodnotu a cenu nákladů.

Není třeba zde opakovat, že míra zisku není bezprostředně podřízena týmž zákonům jako míra nadhodnoty.

*Předně* jsme viděli, že míra zisku může vzrůstat nebo klesat v důsledku poklesu nebo vzestupu renty, a to nezávisle na jakékoli změně v hodnotě práce.

*Za druhé*, absolutní masa zisku se rovná absolutní mase nadhodnoty. Tuto absolutní masu nadhodnoty však neurčuje jedině míra nadhodnoty, nýbrž právě tak i počet zaměstnaných dělníků. Masa zisku může tedy zůstat stejná i při klesající míře nadhodnoty, jestliže přitom stoupá počet dělníků, a naopak.

*Za třetí*, míra zisku závisí *při dané míře nadhodnoty* na organickém složení kapitálu.

*Za čtvrté*, míra zisku závisí *při dané nadhodnotě* (přičemž se předpokládá, že je dané i *organické složení kapitálu* na každých 100 jednotek) na *hodnotovém poměru* různých částí kapitálu, které se mohou různým způsobem měnit, jednak úsporou síly atd. při

využívání výrobních podmínek, jednak v důsledku takových změn v hodnotě, které mohou postihnout jednu část kapitálu, kdežto druhou nechají nedotčenou.

Konečně by bylo třeba brát zřetel i na rozdíly ve složení kapitálu, které vyplývají z procesu oběhu.

|| 667 | Některé úvahy, které se vyskytují i u Ricarda, by ho byly měly přivést k rozlišování mezi nadhodnotou a ziskem. Protože mezi nimi nerozlišuje, zdá se — jak už jsme to naznačili při rozboru kapitoly I *(„O hodnotě")* — že místy upadá do vulgárního názoru, že zisk je pouhou přirážkou k hodnotě zboží; tak je tomu například, když mluví o tom, jak se určuje zisk u takového kapitálu, v němž převládá fixní kapitál, atd. Z toho vyplývají velké nesmysly u jeho epigonů. Vulgární názor se musí nutně projevit, jestliže prakticky správná teze, že *kapitály stejné velikosti* v průměru *poskytují stejné zisky*, čili že zisk závisí na velikosti použitého kapitálu, není spojena řadou mezičlánků se všeobecnými zákony týkajícími se hodnoty atd., zkrátka jestliže se zisk a nadhodnota ztotožňují, což je správné jedině u celkového kapitálu. Proto má také Ricardo zataraseny všechny cesty k určení *všeobecné míry zisku*.

Ricardo vidí, že na *míru zisku nemají* vliv takové změny v hodnotě zboží, které působí *ve stejné míře* na všechny části kapitálu, jako například změna v hodnotě peněz. Z toho tedy měl vyvodit, že *na míru zisku mají vliv* takové změny v hodnotě zboží, které *nepůsobí ve stejné míře* na všechny části kapitálu, že tedy změny míry zisku jsou možné při neměnící se hodnotě práce, ba dokonce že jejich směr může být opačný než u změn v hodnotě práce. Především si však měl všimnout, že *nadvýrobek*, čili, což je u něho totéž, *nadhodnotu*, čili, což je opět totéž, *nadpráci* — pokud to všechno zkoumá z hlediska zisku — tu nevyčísluje jen v poměru k samému variabilnímu kapitálu, ale v poměru k *celému zálohovanému kapitálu*.

Pokud jde o změnu v hodnotě peněz, Ricardo říká:

„Ať je změna v hodnotě peněz sebevětší, nepůsobí na *míru zisku*. Dejme tomu, že se cena průmyslníkova zboží zvýšila z 1000 liber št. na 2000 liber št., čili o 100 %. Jestliže *jeho kapitál*, na který působí změny v hodnotě peněz právě tak

jako na hodnotu produktu, tj. jestliže jeho stroje, budovy a sklady také stoupnou v ceně o 100 %, *míra zisku* se nezmění... Jestliže může průmyslník s kapitálem dané hodnoty úsporou práce zdvojnásobit množství produktů a snížit jejich cenu na polovinu, *poměr mezi produktem a kapitálem, který ho vyrobil, zůstane týž*, a *proto* se nezmění ani míra zisku. Jestliže v téže době, kdy použitím téhož kapitálu zdvojnásobil množství produktů, klesne z nějakého důvodu hodnota peněz na polovinu, prodá se produkt za dvojnásobnou peněžní hodnotu než předtím; avšak kapitál vynaložený na jeho výrobu bude mít také dvojnásobnou peněžní hodnotu než předtím. Proto i v tomto případě *zůstane poměr hodnoty produktu k hodnotě kapitálu stejný jako předtím.*" (Cit. dílo, str. 51—52.) [Srov. čes. vyd., str. 53.]

Jestliže tu Ricardo pod *produktem* rozumí *nadvýrobek*, je to správné, protože míra zisku se rovná $\frac{\textit{nadvýrobek (nadhodnota)}}{\text{kapitál}}$.

Rovná-li se tedy nadvýrobek 10 a kapitál 100, míra zisku se rovná $^{10}/_{100}$, tj. $^{1}/_{10}$, čili 10 %. Rozumí-li však Ricardo pod produktem celkový produkt, není to vyjádřeno přesně. Pod poměrem hodnoty produktu k hodnotě kapitálu nemíní potom zřejmě nic jiného, než přebytek hodnoty zboží nad hodnotou zálohovaného kapitálu. V každém případě je jasné, že *zde* neztotožňuje zisk s nadhodnotou, ani míru zisku s mírou nadhodnoty, která se rovná

$$\frac{\textit{nadhodnota}}{\text{hodnota práce}} \quad \text{čili} \quad \frac{\textit{nadhodnota}}{\text{variabilní kapitál}}.$$

Ricardo říká (v kapitole XXXII):

„Předpokládali jsme, že klesla cena *surovin*, z nichž se zboží vyrábějí, a proto mohla klesnout i cena těchto zboží. Je pravda, že se jejich cena sníží, ale její pokles nebude provázen žádným snížením výrobcova peněžního důchodu. Bude-li své zboží prodávat za menší množství peněz, je to proto, že *klesla hodnota jedné ze surovin, z níž je zboží vyrobeno.* Prodá-li výrobce sukna své sukno za 900 liber št. místo za 1000 liber št., nebude jeho důchod menší, jestliže hodnota vlny, z níž se sukno vyrobilo, klesla o 100 liber št." (Cit. dílo, str. 518.) [Srov. čes. vyd., str. 306—307.]

(To, oč zde vlastně Ricardovi jde — o účinky snížení hodnoty surovin v tom či onom praktickém případě — nás tu nezajímá. Náhlé snížení hodnoty vlny by mělo ovšem nepříznivý vliv na peněžní důchod výrobců sukna, kteří by měli na skladě velké zá-

soby hotového zboží, vyrobeného v době, kdy byla vlna drahá a které by se měly prodat || 668 | po poklesu hodnoty vlny.)

Uvedou-li výrobci sukna do pohybu, jak zde Ricardo předpokládá, stejnou masu práce jako dříve ⟨mohli by uvést do pohybu mnohem větší masu práce, protože část uvolněného kapitálu, která se dřív vydávala *jedině* na suroviny, může se nyní vydat na suroviny plus práci⟩, pak je jasné, že jejich „peněžní důchod" — absolutně vzato — „nebude menší", ale jejich *míra zisku* bude *větší* než dříve, neboť například týchž 10 % jako dříve, tj. 100 liber št., by se nyní muselo počítat nikoli z 1000 liber št., nýbrž z 900 liber št. V prvním případě je míra zisku 10 %. Ve druhém je $^1/_9$, tj. $11^1/_9$ %. Protože Ricardo ke všemu ještě předpokládá, že cena suroviny, z níž je zboží vyrobeno, vůbec klesla, zvýšila by se všeobecná míra zisku a nejen míra zisku v jednotlivém odvětví výroby. Ricardo to nechápe, a je to tím podivnější, že opačný případ chápe.

V kapitole VI („*O zisku*") Ricardo totiž rozebírá případ, kdy v důsledku zdražení nutných životních prostředků, způsobeného přechodem k obdělávání horší půdy a z toho vyplývajícím vzestupem diferenciální renty, zvyšuje se za prvé mzda a za druhé cena všech surovin získávaných z povrchu země. (Posledně uvedený předpoklad není rozhodně nezbytný. Cena bavlny, cena hedvábí, ba dokonce i cena vlny a lnu může docela dobře klesnout, ačkoli cena obilí stoupne.)

Ricardo předně říká, že *nadhodnota* (podle něho: zisk), kterou dostává pachtýř, se sníží, protože hodnota produktu práce deseti dělníků, které zaměstnává, se rovná stejně jako dříve 720 librám št., a z tohoto fondu 720 liber št. musí nyní pachtýř vydat mnohem větší část na mzdu. A pokračuje:

„Avšak *míra zisku* klesne ještě více, protože pachtýřův *kapitál*... se skládá z velké části ze surovin, jako je jeho obilí a seno, jeho nevymlácená pšenice a ječmen, jeho koně a krávy, jejichž cena stoupne, *zvýší-li se cena produktů*. Jeho *absolutní zisk* klesne ze 480 liber št. na 445 liber št. 15 šilinků; ale jestliže jeho kapitál vzroste z 3000 na 3200 liber št. z důvodu, který jsem právě uvedl, pak při ceně obilí 5 liber št. 2 šilinky 10 penny bude *jeho míra zisku* nižší než 14 %. Kdyby průmyslník vložil do svého podniku také 3000 liber št., musel by v dů-

sledku zvýšení mezd svůj kapitál zvětšit, aby mohl ve svém podnikání pokračovat. Jestliže se dříve jeho zboží prodávalo za 120 liber št., bude se i nadále prodávat za tutéž cenu, ale mzda, která předtím byla 240 liber št., stoupne při ceně obilí 5 liber št. 2 šilinky 10 penny na 274 liber št. 5 šilinků. V prvním případě by mu jako zisk zůstávalo 480 liber št. z 3000 liber št., v druhém případě by měl ze zvětšeného kapitálu zisk pouze 445 liber št. 15 šilinků, a jeho zisk tedy odpovídá změněné míře zisku pachtýře." (Cit. dílo, str. 116—117.) [Srov. čes. vyd., str. 90.]

Zde tedy Ricardo rozlišuje mezi *absolutním ziskem* (tj. *nadhodnotou*) a *mírou zisku* a také ukazuje, že v důsledku změny hodnoty zálohovaného kapitálu míra zisku klesá víc než klesá absolutní zisk (nadhodnota) v důsledku vzestupu hodnoty práce. Míra zisku by zde poklesla i v tom případě, kdyby hodnota práce zůstala *stejná*, protože *stejný* absolutní zisk by se počítal z většího kapitálu. Opačný případ, vzestup míry zisku (rozdílný od vzestupu nadhodnoty čili absolutního zisku) by nastal v případě, který jsme z něho citovali výše, tj. když hodnota suroviny klesá. Ukazuje se tedy, že vzestup a pokles míry zisku je určován ještě jinými okolnostmi než vzestupem a poklesem absolutního zisku a vzestupem a poklesem jeho míry vypočítané z kapitálu, který se vydává na mzdu.

Ricardo na právě citovaném místě pokračuje:

„Ceny klenotů a zboží ze železa, stříbra a mědi by se *nezvýšily*, protože žádná ze surovin získávaných z povrchu zemského není jejich složkou jako surovina." (Cit. dílo, str. 117.) [Srov. čes. vyd., str. 90.]

Ceny tohoto zboží se nezvýší, avšak míra zisku v těchto odvětvích by překročila míru zisku v ostatních odvětvích. V ostatních odvětvích připadne totiž (v důsledku vzestupu mzdy) menší nadhodnota na zálohovaný kapitál, jehož hodnota se zvětšila ze dvou důvodů: za prvé, protože stouply výdaje na mzdu, a za druhé, protože stouply výdaje na suroviny. Ve druhém případě [tj. v případě klenotů atd.] by připadla || 669 | menší nadhodnota na takový zálohovaný kapitál, který se v důsledku zvýšení mzdy zvětšil jen ve své variabilní části.

Na těchto místech Ricardo sám vyvrací celou svou teorii zisku, která se zakládá na nesprávném ztotožňování míry nadhodnoty a míry zisku.

„V každém případě zisky v zemědělství stejně jako v průmyslu při vzestupu *ceny surových produktů* klesají, je-li tento vzestup provázen růstem mezd." (Cit. dílo, str. 113—114.) [Srov. čes. vyd., str. 88.]

Z toho, co Ricardo sám řekl, vyplývá, že i kdyby zvýšení cen surových produktů nebylo doprovázeno zvýšením mzdy, *míra zisku* by se snížila v důsledku zvýšení ceny té části zálohovaného kapitálu, která se skládá ze suroviny.

„Dejme tomu, že stouply ceny hedvábí, sametu, bytového zařízení a různého jiného zboží, které dělník nepotřebuje, a že k tomuto zvýšení došlo proto, že *se na ně vynakládá* víc práce. *Nebude to působit na zisk?* Určitě ne, neboť *na zisk nepůsobí nic jiného než zvýšení mezd;* hedvábí a samet dělníci nespotřebovávají, a proto zvýšení jejich cen nemůže zvýšit mzdy." (Cit. dílo, str. 118.) [Srov. čes. vyd., str. 91.]

Jistěže; *míra zisku* v těchto zvláštních odvětvích by klesla, ačkoli hodnota práce — mzda — by zůstala nezměněna. Surovina pro průmyslníky, kteří vyrábějí hedvábí, klavíry, nábytek atd., by se zdražila; poměr nadhodnoty, která by se nezměnila, k vynaloženému kapitálu by se tedy zmenšil a míra zisku by tedy klesla. A *všeobecná míra zisku* se vytváří z průměru zvláštních měr zisku ve všech odvětvích podnikání. Nebo by tito průmyslníci, aby dosáhli téhož průměrného zisku jako dříve, zvýšili cenu svého zboží. Takové nominální zvýšení cen nemá bezprostřední vliv na míru zisku, ale odrazí se na vydávání zisku.

Ricardo se ještě jednou vrací k výše rozebíranému případu, kde nadhodnota (absolutní zisk) klesá, protože cena nutných životních prostředků (a s tím i pozemková renta) stoupá.

„Opět musím poznamenat, že *míra zisku* bude klesat mnohem rychleji, než jsem to odhadl ve svém výpočtu. Neboť při *hodnotě produktu*, kterou jsem za uvedených okolností předpokládal, by se hodnota *pachtýřova kapitálu značně zvýšila, protože se nutně skládá z mnoha zboží, jejichž hodnota stoupla.* Dříve než by se mohla cena obilí zvýšit ze 4 liber št. na 12 liber št., směnná hodnota *pachtýřova kapitálu* by se pravděpodobně zdvojnásobila a byla by 6000 liber št. místo 3000 liber št. A kdyby tedy zisk z jeho *původního kapitálu* byl 180 liber št., tj. 6 %, nebyla by nyní *míra* zisku ve skutečnosti *vyšší* než 3 %, protože 3 % ze 6000 liber št. dává 180 liber št. a *jen za těchto podmínek by se mohl nový pachtýř se 6000 librami št. v kapse začít zabývat zemědělstvím.* Mnohá odvětví by z toho měla určitý větší nebo menší prospěch. Pivovarník, lihovarník, výrobce sukna a plátna by byli *částečně odškodněni za snížení svého zisku zvýšením hodnoty zásob*

*surovin a hotových zboží*, ale výrobci kovového zboží, klenotů a mnoha jiných zboží a rovněž ti, jejichž kapitál tvoří jen peníze, by byli vystaveni *celkovému poklesu míry zisku*, aniž by za to byli jakkoli odškodněni." (Cit. dílo, str. 123—124.) [Srov. čes. vyd., str. 94.]

Důležité je zde jen to, co Ricardo přehlíží, totiž že opouští své ztotožňování zisku a nadhodnoty a konstatuje, že na míru zisku může mít vliv — nezávisle na hodnotě práce — změna v hodnotě konstantního kapitálu. Ostatně, jeho ilustrace je správná jen částečně. Zisk, jehož by pachtýř, výrobce sukna atd. dosáhli zvýšením ceny zásob zboží, které by měli a které by byly na trhu, by ovšem okamžitě zmizel, jakmile by toto zboží prodali. Zvýšení hodnoty jejich kapitálu by jim už také nepřinášelo zisk, jakmile by byl tento kapitál spotřebován a musel by se reprodukovat. Byli by pak všichni v postavení onoho nového pachtýře, který by musel zálohovat kapitál 6000 liber št., aby dosáhl zisku 3 %, jak to uvádí sám Ricardo. Naproti tomu || XIII-670 | klenotník, výrobce kovového zboží, peněžní kapitalista atd. by dosáhli, i když zpočátku nedostali žádné odškodnění za ztrátu, vyšší míry zisku než 3 %, protože by vzrostla jen hodnota jejich kapitálu vynaloženého na mzdu, a nikoli hodnota jejich konstantního kapitálu.

Při této kompenzaci poklesu zisku vzestupem hodnoty kapitálu, o níž se zmiňuje Ricardo, je důležité ještě to, že u kapitalistů — a vůbec u dělení produktu roční práce — nejde jen o rozdělení produktu mezi různé účastníky dělení důchodu, ale i o rozdělení tohoto produktu na kapitál a důchod.

## [2.] TVORBA VŠEOBECNÉ MÍRY ZISKU („PRŮMĚRNÉHO ZISKU" ČILI „OBVYKLÉHO ZISKU")

### [a) RICARDO VYCHÁZÍ VE SVÉ TEORII ZISKU Z PŘEDEM DANÉ PRŮMĚRNÉ MÍRY ZISKU]

Ricardovy teoretické názory tu nejsou nijak jasné.

„Zmínil jsem se již o tom, že *tržní cena* zboží může být *vyšší než* jeho *přirozená neboli nutná cena*, protože se zboží může vyrobit v menším množství, než vyžaduje nová poptávka. Je to však jen *dočasný* jev. Vysoký zisk z kapitálu vloženého do

výroby takového zboží bude přirozeně přitahovat kapitál do tohoto odvětví, a jakmile se vytvoří potřebné fondy a množství zboží se dodatečně zvýší, *jeho cena poklesne* a *zisk v tomto odvětví se přizpůsobí všeobecné úrovni. Pokles všeobecné míry zisku* naprosto není neslučitelný s *částečným zvýšením zisku v jednotlivých odvětvích. Právě proto, že zisky nejsou stejné, přelévá se kapitál z jednoho odvětví do druhého.* Zatímco tedy všeobecný zisk klesá a postupně se ustaluje na nižší úrovni, což je důsledkem zvýšení mezd a stále větších obtíží se zásobováním přibývajícího obyvatelstva nutnými životními prostředky, může být pachtýřův zisk po krátkou dobu vyšší než dříve. Právě tak může některé odvětví obchodu se zahraničím a s koloniemi dostat na určitou dobu mimořádný podnět k rozvoji." (Cit. dílo, str. 118—119.) [Srov. čes. vyd., str. 91.]

„Je také nutné si pamatovat, že ceny na trhu neustále kolísají, a to především podle vzájemného poměru mezi poptávkou a nabídkou. Ačkoli může být sukno dodáno za 40 šilinků za yard a vynést *obvyklý zisk z kapitálu*, může jeho cena stoupnout na 60 nebo 80 šilinků, protože se všeobecně změnila móda... Výrobci sukna budou mít po určitý čas neobvyklé zisky, ale kapitál bude přirozeně plynout do tohoto průmyslu jen tak dlouho, dokud se poptávka a nabídka znovu nevyrovnají, a pak opět cena sukna poklesne na 40 šilinků — na jeho přirozenou neboli nutnou cenu. Stejným způsobem se při každém zvýšení poptávky po obilí může zvýšit jeho cena tak vysoko, že pachtýři vynese vyšší zisk než průměrný. Je-li nadbytek úrodné půdy, cena obilí opět poklesne na svou dřívější úroveň, jakmile se na jeho výrobu vynaloží potřebné množství kapitálu; zisk bude zase stejný jako předtím. Není-li však nadbytek úrodné půdy a je-li k výrobě tohoto dodatečného množství zapotřebí více kapitálu a práce než dříve, cena obilí neklesne na svou dřívější úroveň. Jeho přirozená cena stoupne, a pachtýř, místo aby měl trvale větší zisk, bude se muset spokojit s nižší mírou zisku, která je nevyhnutelným důsledkem zvýšení mezd, způsobeného zvýšením cen nutných životních prostředků." (Cit. dílo, str. 119—120.) [Srov. čes. vyd., str. 91—92.]

Je-li *pracovní den* dán (anebo jsou-li v různých odvětvích výroby jen takové rozdíly v délce pracovního dne, které se vyrovnávají zvláštnostmi různých druhů práce), je dána i *všeobecná míra nadhodnoty*, tj. *nadpráce*, protože mzda je v průměru stejná. To leží Ricardovi v hlavě. A tuto *všeobecnou míru nadhodnoty* směšuje se *všeobecnou mírou zisku*. Ukázal jsem, že při stejné *všeobecné míře nadhodnoty* musí být *míry zisku* v různých odvětvích výroby úplně rozdílné, prodávají-li se zboží za svou *hodnotu*. *Všeobecná míra zisku* vzniká tak, že celková vyrobená nadhodnota se přepočte na celkový kapitál společnosti (třídy kapitalistů); každý kapitál v každém zvláštním odvětví výroby tak vystupuje jako *alikvotní* část celkového kapitálu se stejným || 671 | *organickým složením*, a to jak co

do jeho složení z konstantní a variabilní části, tak i jeho složení z fixní a oběžné části. Jako takováto alikvotní část celkového kapitálu dostává daný kapitál podle své velikosti svůj podíl z nadhodnoty vytvořené celkovou sumou kapitálu. Takto rozdělená nadhodnota, podíl nadhodnoty připadající za danou dobu, například jeden rok, na část kapitálu dané velikosti, například 100, tvoří *průměrný zisk* čili *všeobecnou míru zisku*, která vchází do výrobních nákladů každého odvětví. Je-li tento podíl [na 100] 15, obvyklý zisk je 15 % a cena nákladů se rovná 115. Cena nákladů může být i menší, jestliže například do zhodnocovacího procesu vchází jako opotřebování jen část zálohovaného kapitálu. Vždy se však rovná spotřebovanému kapitálu plus 15, tj. plus průměrný zisk ze zálohovaného kapitálu. Kdyby v jednom případě vešlo do produktu 100 a v druhém jen 50, byla by cena nákladů v prvním případě 100 + 15 = 115 a v druhém případě 50 + 15 = 65; oba kapitály by přitom prodaly své zboží za *stejnou cenu nákladů*, tj. za cenu, která přináší oběma stejnou míru zisku. Je jasné, že vytvoření, uskutečnění, ustavení *všeobecné míry zisku* nutně *vyžaduje přeměnu hodnot* v *ceny nákladů*, které jsou od hodnot *odlišné*. Ricardo naopak předpokládá totožnost hodnot a cen nákladů, protože směšuje míru zisku a míru nadhodnoty. Nemá proto ani nejmenší tušení o všeobecné přeměně, kterou proces vytváření všeobecné míry zisku vyvolává v *cenách* zboží ještě dříve, než lze mluvit o nějaké všeobecné míře zisku. Přijímá tuto míru zisku jako něco prvotního, co proto u něho vchází dokonce i do určování *hodnoty*. (Viz kapitolu I „*O hodnotě*".) *Protože vychází z předpokladu všeobecné míry zisku*, zkoumá jen ty výjimečné změny v cenách, které jsou nutné, aby se tato *všeobecná míra zachovala*, aby tato všeobecná míra zisku nadále existovala. Nemá tušení, že k tomu, aby se *vytvořila* všeobecná míra zisku, muselo nejdříve dojít k přeměně hodnot v ceny nákladů, že tudíž na základně všeobecné míry zisku už neoperuje bezprostředně s *hodnotami* zboží.

Také v uvedeném úryvku podává Ricardo *jen* Smithův názor, avšak i ten podává jednostranně, protože se neustále přidržuje své skryté myšlenky o *všeobecné míře nadhodnoty*. Podle něho se míra zisku zvyšuje v jednotlivých odvětvích nad *průměrnou úroveň* jen

proto, že tržní cena stoupá v důsledku vzájemného poměru mezi nabídkou a poptávkou, v důsledku podvýroby nebo nadvýroby v jednotlivých odvětvích nad přirozenou cenu. Konkurence, příliv nového kapitálu do jednoho odvětví anebo odliv starého kapitálu z jiného odvětví, vyrovnávají pak tržní cenu s přirozenou cenou a *redukují* zisk dosahovaný v jednotlivých odvětvích na všeobecnou úroveň. Skutečná úroveň zisku se tu předpokládá jako *stálá* a daná, a jde jen o to, aby se na tuto úroveň *vyrovnaly* zisky v jednotlivých odvětvích, které se v důsledku nabídky a poptávky zvýšily nad tuto úroveň anebo pod ni klesly. Ricardo přitom dokonce vždy předpokládá, že zboží, jehož cena přináší větší než průměrný zisk, se prodává *nad* svou hodnotou, a zboží, jehož cena přináší menší zisk než průměrný, se prodává *pod* svou hodnotou. Když konkurence vyrovná jejich *tržní hodnotu* na úroveň jejich *hodnoty*, průměrná úroveň zisku je vytvořena.

Sama *úroveň* může podle Ricarda stoupat nebo klesat jen v tom případě, že klesá nebo stoupá (relativně trvale) mzda, tj. *míra relativní nadhodnoty*, k čemuž dochází beze změny cen (ačkoli sám Ricardo zde připouští velmi značné změny cen v různých odvětvích výroby podle toho, jaký je v nich vzájemný poměr oběžného a fixního kapitálu).

Avšak dokonce i když se vytvořila *všeobecná míra zisku*, a tudíž i *ceny nákladů*, může *míra zisku* v jednotlivých odvětvích výroby stoupat, protože *je v nich delší pracovní den*, tj. protože stoupá *míra absolutní nadhodnoty*. Že konkurence dělníků nemůže tyto rozdíly vyrovnat, dokazuje *zasahování státu*. V takovýchto zvláštních výrobních odvětvích se míra zisku zvyšuje, aniž tržní cena stoupá nad „přirozenou cenu". Konkurence kapitálů ovšem může a konec konců také způsobí, že tento mimořádný zisk nepřipadne kapitalistům těchto zvláštních odvětví výroby celý. Budou muset snížit ceny svého zboží pod jeho „přirozenou cenu", nebo jiná odvětví poněkud zvýší *své ceny* (v každém případě, jestliže je fakticky nezvýší — takové zvýšení může být paralyzováno snížením *hodnoty* tohoto zboží — přesto || 672 | je nesníží tak hluboko, jak by to vyžadoval rozvoj produktivní síly práce v jejich vlastních odvětvích). Všeobecná úroveň zisku se zvýší a ceny nákladů se změní.

Dále, vznikne-li nové výrobní odvětví, v němž se používá nepoměrně mnoho živé práce ve srovnání s akumulovanou prací, v němž je tedy složení kapitálu hluboko pod průměrným složením, které určuje průměrný zisk, pak poměr mezi nabídkou a poptávkou může v takovém novém odvětví dovolit, aby prodávalo svůj produkt nad jeho *cenou nákladů*, za cenu bližší jeho *skutečné hodnotě*. Když konkurence tyto rozdíly vyrovná, lze toho dosáhnout jedině zvýšením *všeobecné úrovně* zisku, což je podmíněno tím, že kapitál vůbec realizuje, uvádí do pohybu větší množství *nezaplacené nadpráce*. Poměr mezi nabídkou a poptávkou ve výše uvedeném případě nevede k tomu, že se zboží prodává *nad svou hodnotou*, jak se domnívá Ricardo, nýbrž jen k tomu, že se prodává přibližně *za svou hodnotu* a nad svou cenou nákladů. Vyrovnání nemůže tedy způsobit vyrovnání zisků na staré úrovni, nýbrž vytvoření *nové úrovně*.

### [b) RICARDOVY CHYBY V OTÁZCE, JAKÝ VLIV MÁ OBCHOD S KOLONIEMI A ZAHRANIČNÍ OBCHOD VŮBEC NA MÍRU ZISKU]

Stejně jako ve výše uvedeném případě je tomu například v *obchodě s koloniemi*, kde je v důsledku otroctví a přirozené úrodnosti půdy (anebo i v důsledku toho, že tam fakticky nebo právně není rozvinuté pozemkové vlastnictví) hodnota práce nižší než v metropoli. Mohou-li se kapitály metropole libovolně přemisťovat do tohoto nového odvětví, sníží sice specifický mimořádný zisk v tomto odvětví, avšak všeobecnou úroveň zisku zvýší (jak zcela správně poznamenává A[dam] Smith).

Ricardo si neustále pomáhá frází: vždyť v starých odvětvích výroby přece zůstalo množství vynakládané práce stejné, a mzda se také nezměnila. Avšak všeobecnou míru zisku určuje poměr nezaplacené práce k zaplacené práci a k zálohovanému kapitálu nikoli v tom či onom odvětví výroby, nýbrž ve všech odvětvích výroby, do nichž se kapitál může volně přenášet. Tento poměr může zůstat v devíti desetinách stejný; změní-li se však v jedné desetině, musí se všeobecná míra zisku změnit v deseti desetinách. Pokaždé,

když vzroste masa nezaplacené práce, kterou uvádí do pohybu kapitál dané velikosti, může konkurence dosáhnout všehovšudy toho, že kapitály stejné velikosti budou dávat stejné dividendy, stejné podíly na této zvětšené nadpráci; konkurence však nemůže dosáhnout toho, aby dividenda každého jednotlivého kapitálu zůstala i přes zvětšenou nadpráci v poměru k celkovému zálohovanému kapitálu stejná, aby se redukovala na dřívější podíl na nadpráci. Jestliže to Ricardo předpokládá, pak nemá naprosto žádný důvod, aby popíral názor A[dama] Smitha, že míru zisku snižuje pouze rostoucí konkurence kapitálů, která je důsledkem jejich akumulace. Sám zde přece předpokládá, že míra zisku se snižuje jen vlivem konkurence, i když míra nadhodnoty vzrůstá. To ovšem souvisí s jeho druhým nesprávným předpokladem, že míra zisku (nebereme-li v úvahu snížení nebo zvýšení mzdy) může stoupat nebo klesat jedině v důsledku dočasných odchylek tržní ceny od přirozené ceny. A co je přirozená cena? Cena, která se rovná zálohovanému kapitálu plus průměrnému zisku. To vyúsťuje opět v předpoklad, že průměrný zisk nemůže nikdy klesat nebo stoupat jinak, než klesá nebo stoupá relativní nadhodnota.

Je proto nesprávné, když Ricardo proti Smithovi namítá:

„Žádný přechod z jednoho odvětví zahraničního obchodu do jiného nebo z vnitřního obchodu do zahraničního nemůže podle mého názoru změnit míru zisku." (Cit. dílo, str. 413.) [Srov. čes. vyd., str. 248.]

Stejně nesprávné je, když se domnívá, že míra zisku nemá vliv na ceny nákladů, protože nemá vliv na hodnotu.

Ricardo se mýlí, jestliže si myslí, že jestliže je některé odvětví zahraničního obchodu ve zvlášť příznivém postavení, musí se všeobecná úroveň zisku vždy vytvořit tak, že se zisk sníží na svou starou úroveň, a ne tak, že se zvýší tato stará úroveň.

„Tvrdí, že k rovnosti zisku dochází všeobecným zvýšením zisků, a já jsem toho názoru, že zisky zvýhodněného odvětví klesnou rychle na všeobecnou úroveň." (Cit. dílo, str. 132—133.) [Srov. čes. vyd., str. 99.]

V důsledku svého zcela nesprávného pojetí míry zisku Ricardo vůbec nechápe vliv zahraničního obchodu v těch případech, kdy bezprostředně nesnižuje cenu potravin dělníků. Nevidí, jakou

nesmírnou důležitost má pro Anglii například získávání || 673 | levnějších surovin pro průmysl, a nechápe, že v tomto případě, jak jsem ukázal výše, *míra zisku* stoupá, *ačkoli ceny* [výrobků z dovážených surovin] *klesají*, kdežto v opačném případě může míra zisku klesat i při *vzrůstajících cenách* [výrobků ze zdražených surovin], dokonce i když mzda se v obou případech nemění.

„Míra zisku tedy *nestoupá* proto, že se rozšiřuje trh." (Cit. dílo, str. 136.) [Srov. čes. vyd., str. 100.]

Míra zisku nezávisí na ceně jednotlivého zboží, nýbrž na mase nadpráce, která může být realizována daným kapitálem. Ricardo i v jiných případech nedoceňuje význam *trhu*, protože nechápe podstatu peněz.

*

|| 673 | (K tomu, co bylo uvedeno výše, je třeba ještě poznamenat: Ricardo se dopouští všech těchto omylů proto, že se snaží násilnými abstrakcemi prosadit svou myšlenku, že míra nadhodnoty a míra zisku jsou totožné. Vulgární ekonomové z toho vyvodili závěr, že teoretické pravdy jsou abstrakce, které odporují skutečnému stavu věcí. Místo toho by naopak měli vidět, že Ricardo nejde dost daleko ve správné abstrakci, a proto ho to přivádí k nesprávné abstrakci. [91] ) | 673 ||

## [3.] ZÁKON POKLESU MÍRY ZISKU

### [a) NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY RICARDOVY KONCEPCE POKLESU MÍRY ZISKU]

Zákon poklesu míry zisku je jedním z nejdůležitějších bodů v Ricardově systému.

Míra zisku má tendenci klesat. Proč? A[dam] Smith říká: v důsledku rostoucí akumulace a rostoucí konkurence kapitálů, které akumulaci provází. Ricardo namítá: konkurence může zisky v různých odvětvích výroby vyrovnat (výše jsme viděli, že tu není

důsledný), nemůže však snížit všeobecnou míru zisku. Takové snížení by bylo podle Ricarda možné jen tehdy, kdyby se v důsledku akumulace kapitálu kapitály zvětšovaly o to rychleji než obyvatelstvo, že poptávka po práci by *neustále* převyšovala nabídku, a mzda by proto neustále vzrůstala nominálně, reálně i co do užitné hodnoty — tj. zvyšovala by se jak co do své hodnoty, tak co do své užitné hodnoty. K tomu však nedochází. Ricardo není optimista, který věří na takové báchorky.

Protože *míra zisku* a *míra nadhodnoty* — relativní nadhodnoty, protože Ricardo předpokládá, že pracovní den se nemění — jsou pro Ricarda totožné, může si neustálý pokles zisku nebo tendenci zisku k poklesu vysvětlit jedině *týmiž příčinami*, které podmiňují neustálý pokles nebo tendenci k poklesu *míry nadhodnoty*, tj. té části pracovního dne, ve které dělník nepracuje pro sebe, nýbrž pro kapitalistu. Jaké to však jsou příčiny? Předpokládáme-li, že pracovní den je daný, může se ta jeho část, ve které dělník pracuje zdarma pro kapitalistu, zmenšit, zkrátit, jedině tehdy, zvětší-li se část, ve které pracuje pro sebe. A to je možné (za předpokladu, že se platí *hodnota* práce), jedině tehdy, když se zvětší *hodnota* nutných předmětů, životních prostředků, za které dělník vydává svou mzdu. Avšak hodnota průmyslového zboží se v důsledku rozvoje produktivních sil práce neustále snižuje. Pokles míry zisku lze tedy podle Ricarda vysvětlit jedině tím, že hodnota hlavní složky životních prostředků — potravin — se neustále zvyšuje. K tomu dochází proto, že úrodnost zemědělství se neustále zmenšuje. Je to týž předpoklad, jehož pomocí Ricardo vysvětluje ve svém rozboru pozemkové renty její existenci a vzrůst. Neustálý pokles míry zisku je tedy u Ricarda spojen s neustálým vzestupem míry pozemkové renty. Už jsem ukázal, že Ricardovo pojetí pozemkové renty je nesprávné. Tím tedy padá jeden ze základů jeho vysvětlování poklesu míry zisku. A za druhé, jeho názor na pokles míry zisku se zakládá na nesprávném předpokladu, že *míra nadhodnoty* a *míra zisku* jsou totožné, takže pokles míry zisku je totožný s poklesem míry nadhodnoty, což lze skutečně vysvětlit jedině Ricardovým způsobem. Tím je jeho teorie vyvrácena.

Míra zisku klesá — ačkoli míra nadhodnoty se přitom nemění

nebo stoupá —, protože s rozvojem produktivních sil práce se variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu zmenšuje. Neklesá tedy proto, že se práce stává méně produktivní, nýbrž proto, že se stává produktivnější. Neklesá proto, že dělník je méně vykořisťován, nýbrž proto, že je víc vykořisťován, ať už v důsledku toho, že vzrůstá absolutní nadbytečná práce, nebo — když tomu stát zabraňuje — v důsledku toho, že ze samé podstaty kapitalistické výroby vyplývá, že relativní hodnota práce klesá, a proto relativní nadbytečná práce vzrůstá.

Ricardova teorie se tedy zakládá na dvou nesprávných předpokladech:

1. na nesprávném předpokladu, že existence a vzrůst pozemkové renty jsou podmíněny klesající úrodností zemědělství;

2. na nesprávném předpokladu, že míra zisku se rovná míře relativní nadhodnoty a může stoupat nebo klesat jedině v obráceném poměru k vzestupu nebo poklesu mzdy.

|| 674 | Nyní především shromáždím místa, kde Ricardo rozebírá právě vyložený názor.

### [b) ROZBOR RICARDOVY TEZE, ŽE ROSTOUCÍ RENTA POSTUPNĚ POHLCUJE MÍRU ZISKU]

Předtím ještě několik poznámek o tom, jak si Ricardo, vycházeje ze svého názoru na pozemkovou rentu, představuje, že renta postupně pohlcuje míru zisku.

Použijme k tomuto účelu tabulky na str. 574*, avšak s nutnými úpravami.

V těchto tabulkách se předpokládá, že použitý kapitál se rovná $60c + 40v$, míra nadhodnoty se rovná 50 %, a tudíž *hodnota* produktu, ať je produktivita práce jakákoli, se rovná 120 librám št. Z toho 10 liber št. byl zisk, 10 liber št. absolutní renta. Předpokládejme, že 40 liber št. variabilního kapitálu připadne na 20 dělníků (za jejich práci, řekněme, za týden, anebo raději, protože se mluví o míře zisku, za rok; je to však na tomto místě zcela lhostejné).

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

Podle tabulky *A*, kde tržní hodnotu určuje půda I, rovná se počet tun [uhlí anebo počet kvarterů obilí] 60; 60 tun stojí tedy 120 liber št. a 1 tuna [anebo 1 kvarter] stojí $^{120}/_{60}$, tj. 2 libry št. Mzda činí 40 liber št., tj. rovná se 20 tunám [uhlí] nebo 20 kvarterům obilí. To je tedy nutná mzda pro ten počet dělníků, které zaměstnává kapitál 100 liber št. Kdyby nyní bylo nutné přejít k horšímu druhu půdy, kde by bylo třeba použít kapitálu 110 liber št. (60 liber št. konstantního kapitálu a variabilní kapitál na 20 dělníků, které tento kapitál uvádí do pohybu, tj. 60 liber št. konstantního kapitálu a 50 liber št. variabilního kapitálu), aby se vyrobilo 48 tun, nadhodnota by se rovnala 10 librám št. a cena 1 tuny by se rovnala $2^1/_2$ libry št. Kdybychom přešli ještě k horšímu druhu půdy, kde 120 liber št. dá 40 tun, cena 1 tuny by se rovnala $^{120}/_{40}$, tj. 3 librám št. Zde, na nejhorší půdě, by zmizela jakákoli renta. Ve všech těchto případech by se hodnota vytvořená prací 20 dělníků rovnala vždy 60 librám št. (3 libry št. by se rovnaly 1 pracovnímu dnu jakékoli velikosti). Kdyby se tedy mzda zvýšila ze 40 liber št. na 60 liber št., zmizela by jakákoli nadhodnota. Přitom se neustále předpokládá, že 1 kvarter pšenice tvoří nutnou mzdu 1 dělníka.

Předpokládejme, že v obou uvedených případech [přechodu k horší půdě] se má vynaložit jen kapitál 100 liber št. Anebo, což je totéž, ať se vynaloží jakýkoli kapitál: jaký bude poměr součástí u kapitálu 100 liber št.? Totiž místo abychom předpokládali, že se vynakládá kapitál 110 liber št. nebo 120 liber št. při stejném počtu dělníků a při stejné velikosti konstantního kapitálu, vypočítáme si, jaké množství konstantního kapitálu a jaký počet dělníků připadne za předpokladu, že organické složení se nezměnilo (nikoli pokud jde o hodnotu, nýbrž pokud jde o množství použité práce a množství konstantního kapitálu) na kapitál 100 (abychom mohli porovnat těchto 100 jednotek s jinými [hodnotovými] složeními kapitálu).

110 se má k 60 jako 100 : $54^6/_{11}$ a 110 se má k 50 jako 100 : : $45^5/_{11}$. 20 dělníků uvede do pohybu 60 jednotek konstantního kapitálu; kolik dělníků uvede tedy do pohybu $54^6/_{11}$ jednotek?

Věc se má takto. 60 liber št. představuje hodnotu vytvořenou daným počtem zaměstnaných dělníků (řekneme 20 dělníků). Při-

tom připadne na daný počet zaměstnaných dělníků 20 kvarterů nebo tun, které se rovnají 40 librám št., rovná-li se tuna nebo kvarter 2 librám št. Zvýší-li se hodnota tuny na 3 libry št., nadhodnota zmizí. Zvýší-li se na $2^1/_2$ libry št., zmizí polovina nadhodnoty, která tvořila absolutní rentu.

V prvním případě se produkt při vynaložení kapitálu 120 liber št. $(60c + 60v)$ rovná 120 librám št., tj. 40 tunám $(40 \times 3)$. V druhém případě, při vynaložení kapitálu 110 liber št. $(60c + 50v)$, produkt se rovná 120 librám št., tj. 48 tunám $(48 \times 2^1/_2)$.

V prvním případě se produkt při vynaložení kapitálu 100 liber št. $(50c + 50v)$ rovná 100 librám št., tj. $33^1/_3$ tuny $(3 \times 33^1/_3 = 100)$. Přitom, protože se zde zhoršila jen půda a nedochází k žádné změně v kapitálu, uvádí se konstantní kapitál 50 liber št. do pohybu proporcionálně stejným množstvím práce jako dříve kapitál 60 liber št. Jestliže tento poslední kapitál uvádělo do pohybu 20 dělníků (kteří dostávali 40 liber št., dokud se hodnota 1 tuny rovnala 2 librám št.), pak tento kapitál nyní uvádí do pohybu $16^2/_3$ dělníků, kteří dostanou 50 liber št., jakmile hodnota tuny stoupla na 3 libry št. Na jednoho dělníka připadne stejně jako dříve 1 tuna nebo 1 kvarter, rovnající se 3 librám št., protože $16^2/_3 \times 3 = 50$. Rovná-li se hodnota vytvořená $16^2/_3$ dělníků 50 librám št., rovná se hodnota vytvořená 20 dělníky 60 librám št. Platí tedy nadále předpoklad, že práce 20 dělníků vytvoří za jeden den hodnotu 60 liber št.

Vezměme nyní druhý případ. Při vynaložení kapitálu 100 liber št. rovná se produkt $109^1/_{11}$ libry št., tj. $43^7/_{11}$ tuny $(2^1/_2 \times 43^7/_{11} = 109^1/_{11})$. Konstantní kapitál se rovná $54^6/_{11}$ libry št. a variabilní kapitál se rovná $45^5/_{11}$ libry št. Kolik dělníků reprezentuje těchto $45^5/_{11}$ libry št.? *$18^2/_{11}$ dělníků.* || 675 | Přitom, rovná-li se hodnota práce 20 dělníků za jeden den 60 librám št., pak se hodnota vytvořená prací $18^2/_{11}$ dělníků za jeden den rovná $54^6/_{11}$ libry št., a hodnota produktu se tedy rovná $109^1/_{11}$ libry št.

Vidíme, že týž kapitál [100 liber št.] uvádí do pohybu v obou případech menší počet dělníků, kteří však stojí víc. Pracují stejnou dobu, avšak menší nebo vůbec žádnou nadbytečnou pracovní dobu, protože ve stejné době vyrobí menší produkt (a tento produkt

se skládá z jejich *nutných životních prostředků*); tudíž ačkoli pracují *stejnou* dobu jako dříve, pracovní doba, kterou vynaložili na výrobu 1 tuny nebo 1 kvarteru, vzrostla.

Ricardo ve svých výpočtech vždy předpokládá, že kapitál uvádí do pohybu *více práce* a že se proto musí vynaložit *větší* kapitál, tj. 120 nebo 110 liber št. místo dřívějších 100 liber št. To je správné jen potud, pokud se předpokládá, že se má vyrobit *stejné množství* produktu, tj. ve výše uvedených případech 60 tun místo 40 tun v případě I (při vynaložení 120 liber št.) a 48 tun v případě II (při vynaložení 110 liber št.). Při vynaložení 100 liber št. se tedy v prvním případě vyrobí $33^1/_3$ tuny a v druhém případě $43^7/_{11}$ tuny. Ricardo tím zavrhuje správné hledisko, které nezáleží v tom, že [při snížení produktivity práce] je třeba použít více dělníků, aby se vyrobilo totéž množství produktu, nýbrž v tom, že daný počet dělníků vyrobí menší produkt, z něhož pak větší část než dříve tvoří mzdu.

Postavme nyní obě tabulky vedle sebe: nejdříve uveďme tabulku *A* ze str. 574* a potom novou tabulku vyplývající z údajů, k nimž jsme dosud dospěli.

Kdybychom nyní tuto tabulku sestavili obráceně, podle Ricardovy sestupné linie, tj. kdybychom začali kategorií III a současně

| Kategorie | Kapitál £ | Počet tun | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny | Cena nákladů 1 tuny | Absolutní renta | Diferenciální renta | Absolutní renta |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | £ | | | | | | | t |
| I | 100 | 60 | 120 | 2 | 2 | 0 | $1^5/_6$ | 10 | 0 | 5 |
| II | 100 | 65 | 130 | 2 | $1^{11}/_{13}$ | $^2/_{13}$ | $1^9/_{13}$ | 10 | 10 | 5 |
| III | 100 | 75 | 150 | 2 | $1^3/_5$ | $^2/_6$ | $1^7/_{15}$ | 10 | 30 | 5 |
| Celkem | 300 | 200 | 400 | | | | | 30 | 40 | 15 |

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

| Kategorie | Diferenciální renta | Celková suma renty | | Složení kapitálu | Míra nadhodnoty | Počet dělníků | Mzda | | Míra zisku |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | tuny | £ | tuny | | % | | £ | t | % |
| I | 0 | 10 | 5 | 60 *c* + 40 *v* | 50 | 20 | 40 | 20 | 10 |
| II | 5 | 20 | 10 | 60 *c* + 40 *v* | 50 | 20 | 40 | 20 | 10 |
| III | 15 | 40 | 20 | 60 *c* + 40 *v* | 50 | 20 | 40 | 20 | 10 |
| Celkem | 20 | 70 | 35 | | | | | | |

předpokládali, že nejdříve obdělávaná nejúrodnější půda nenese žádnou rentu, měli bychom v kategorii III zpočátku kapitál 100 liber št., který vytváří hodnotu 120 liber št., z nichž připadá 60 liber št. na konstantní kapitál a 60 liber št. na nově přidanou práci. Dále bychom měli podle Ricarda předpokládat, že míra zisku by byla vyšší, než je uvedeno v tabulce *A*, protože při poklesu ceny tuny uhlí (nebo kvarteru pšenice) by se věc měla takto: oněch 20 dělníků, kteří dostávají 20 tun (= 40 liber št.), stojí-li tuna 2 libry št., dostane nyní, kdy tuna stojí jen $1^3/_5$ libry št. čili 1 libru št. 12 šil., už jen 32 liber št. (= 20 tun). Kapitál vynaložený při témž počtu dělníků by byl 60 *c* + 32 *v* = 92 liber št., hodnota celého produktu by se rovnala 120 librám št., protože hodnota vytvořená prací 20 dělníků by se rovnala jako dříve 60 librám št. Při takovém poměru [mezi *c* a *v*] musel by kapitál 100 liber št. vytvořit hodnotu $130^{10}/_{23}$ libry št., protože 92 : 120 = 100 : $130^{10}/_{23}$ (čili 23 : 30 = 100 : : $130^{10}/_{23}$), přičemž tento kapitál 100 liber št. by měl složení $65^5/_{23}$ *c* + $34^{18}/_{23}$ *v*. Kapitál by se tedy rovnal $65^5/_{23}$ *c* + $34^{18}/_{23}$ *v*; hodnota produktu by se rovnala $130^{10}/_{23}$ libry št.; *počet dělníků* by se rovnal $21^{17}/_{23}$; míra nadhodnoty by byla $87^1/_2$ %.

1. Měli bychom tedy: (Viz tabulku na str. 468.)

Vyjádřeno v tunách rovná se mzda $21^{17}/_{23}$ tuny a zisk se rovná $19^1/_{46}$ tuny.

|| 676 | Předpokládejme nyní — setrvávajíce stále u Ricardových

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | |
| III | 100 | $81^{12}/_{23}$ | $130^{10}/_{23}$ | $1^{3}/_{5}$ | $1^{3}/_{5}$ | 0 |

| Renta | Zisk | Míra zisku | Složení kapitálu | Míra nadhodnoty | Počet dělníků |
|---|---|---|---|---|---|
| £ | | % | | % | |
| 0 | $30^{10}/_{23}$ | $30^{10}/_{23}$ | $65^{5}/_{23}\ c + 34^{18}/_{23}\ v$ | $87^{1}/_{2}$ | $21^{17}/_{23}$ |

předpokladů —, že v důsledku vzrůstu počtu obyvatelstva vystoupí tržní cena tak vysoko, že se musí přejít k obdělávání půdy kategorie II, kde se hodnota tuny rovná $1^{11}/_{13}$ libry št.

Zde je naprosto nemožné, aby $21^{17}/_{23}$ dělníků vyrábělo stále tutéž hodnotu, jak si to představuje Ricardo, tj. $65^{5}/_{23}$ libry št. (sečteme-li mzdu a nadhodnotu). Vždyť [v důsledku zdražení produktu] se podle jeho vlastního předpokladu zmenšuje *počet dělníků*, které mohou kapitalisté v kategorii III zaměstnat, a tedy vykořisťovat, a tudíž se zmenšuje i celková suma nadhodnoty.

Přitom se složení zemědělského kapitálu po celou dobu nemění. K tomu, aby se uvedlo do pohybu 60 *c*, bude vždy zapotřebí 20 dělníků (při daném pracovním dni), ať je jejich mzda jakákoli.

Protože těchto 20 dělníků dostane 20 tun a tuna se rovná $1^{11}/_{13}$ libry št., stojí těchto 20 dělníků $20 \times 1^{11}/_{13}$ libry št. = 20 liber št. + + $16^{12}/_{13}$ libry št., tj. $36^{12}/_{13}$ libry št.

Hodnota, kterou těchto 20 dělníků vyrobí, rovná se tedy 60 librám št., ať je produktivita jejich práce jakákoli. Zálohovaný kapitál se tudíž rovná $96^{12}/_{13}$ libry št., hodnota produktu se rovná 120 librám št. a zisk se pak rovná $23^{1}/_{13}$ libry št. Zisk z kapitálu 100 liber

št. bude proto činit $23^{17}/_{21}$ a kapitál bude mít složení $61^{19}/_{21}c + 38^{2}/_{21}v$. Zaměstnáno je $20^{40}/_{63}$ dělníků.

Rovná-li se celková hodnota produktu [při vynaložení kapitálu 100 liber št.] $123^{17}/_{21}$ a individuální hodnota tuny v kategorii III se rovná $1^{3}/_{5}$ libry št., kolik tun tvoří potom produkt v této kategorii? $77^{8}/_{21}$ tuny. *Míra nadhodnoty* je $62^{1}/_{2}$ %.

Kategorie III prodává však tunu po $1^{11}/_{13}$ libry št. To dává diferenciální hodnotu na tunu $4^{12}/_{13}$ šilinku čili $^{16}/_{65}$ libry št. a při $77^{8}/_{21}$ tuny je to $77^{8}/_{21} \times {}^{16}/_{65} = 19^{1}/_{21}$ libry št.

Místo za $123^{17}/_{21}$libry št. prodává kategorie III produkt za $123^{17}/_{21}$libry št. + $19^{1}/_{21}$libry št. = $142^{6}/_{7}$libry št. Těchto $19^{1}/_{21}$ libry št. tvoří rentu.

V kategorii III bychom tedy měli:

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | | |
| III | 100 | $77^{8}/_{21}$ | $123^{17}/_{21}$ | $142^{6}/_{7}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{3}/_{5}$ | $+ {}^{16}/_{65}$ |

| Renta | | Míra zisku | Složení kapitálu | Míra nadhodnoty | Počet dělníků |
|---|---|---|---|---|---|
| £ | tuny | % | | % | |
| $19^{1}/_{21}$ | $10^{20}/_{63}$ | $23^{17}/_{21}$ | $61^{19}/_{21}\,c + 38^{2}/_{21}\,v$ | $62^{1}/_{2}$ | $20^{40}/_{63}$ |

Mzda v tunách se rovná $20^{40}/_{63}$ tuny a zisk se rovná $12^{113}/_{126}$ tuny.

Přejdeme nyní ke kategorii II. Zde [podle Ricardova předpokladu] neexistuje žádná renta. Tržní hodnota a individuální hodnota se vzájemně rovnají. Počet tun, které vyrábí kategorie II, se rovná $67^{4}/_{63}$ tuny.

V kategorii II máme tedy:

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | |
| II | 100 | $67^{4}/_{63}$ | $123^{17}/_{21}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ | 0 |

| Renta | Míra zisku | Složení kapitálu | Míra nadhodnoty | Počet dělníků |
|---|---|---|---|---|
| £ | % | | % | |
| 0 | $23^{17}/_{21}$ | $61^{19}/_{21}\ c + 38^{2}/_{21}\ v$ | $62^{1}/_{2}$ | $20^{40}/_{63}$ |

Mzda v tunách se rovná $20^{40}/_{63}$ tuny a zisk $12^{113}/_{126}$ tuny.

|| 677 | 2. Ve druhém případě, kdy se začíná obdělávat kategorie II a vzniká renta, máme tedy: (Viz tabulky na str. 470—471.)

Přejdeme nyní k třetímu případu a předpokládejme s Ricardem, že se musí a může začít s těžbou v horším uhelném dolu (kategorie I), protože se *tržní hodnota* produktu zvýšila na 2 libry št. Protože při konstantním kapitálu 60 liber št. je třeba 20 dělníků, kteří nyní

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | | |
| III | 100 | $77^{8}/_{21}$ | $123^{17}/_{21}$ | $142^{6}/_{7}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{3}/_{5}$ | $+^{16}/_{65}$ |
| II | 100 | $67^{4}/_{63}$ | $123^{17}/_{21}$ | $123^{17}/_{21}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ | 0 |

| Složení kapitálu | Počet dělníků | Míra nadhodnoty | Míra Zisku | Mzda | Zisk | Renta | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | % | | tuny | | £ | tuny |
| $61^{19}/_{21}\,c + 38^{2}/_{21}\,v$ | $20^{40}/_{63}$ | $62^{1}/_{2}$ | $23^{17}/_{21}$ | $20^{40}/_{63}$ | $12^{113}/_{126}$ | $19^{1}/_{21}$ | $10^{20}/_{63}$ |
| $61^{11}/_{11}\,c + 38^{2}/_{21}\,v$ | $20^{40}/_{63}$ | $62^{1}/_{2}$ | $23^{17}/_{21}$ | $20^{40}/_{63}$ | $12^{113}/_{126}$ | 0 | 0 |

stojí 40 liber št., máme takové složení kapitálu jako v tabulce *A* na str. 574*, totiž $60\,c + 40\,v$. Hodnota, kterou těchto 20 dělníků vyrobí, rovná se vždy 60 librám št., tj. celková hodnota produktu vyrobeného kapitálem 100 liber št. se rovná 120 librám št., ať by byla jeho produktivita jakákoli. Míra zisku se zde rovná 20 %, nadhodnota se rovná 50 %. V tunách se zisk rovná 10 tunám. Nyní se musíme podívat, jaké změny nastanou v kategoriích III a II v důsledku této změny tržní hodnoty a v důsledku toho, že přistoupila kategorie I, která určuje míru zisku.

Ačkoli kategorie III obdělává nejúrodnější půdu, s kapitálem 100 liber št. může zaměstnat pouze 20 dělníků, kteří ji stojí 40 liber št., protože při konstantním kapitálu 60 liber št. je zapotřebí 20 dělníků. Počet dělníků zaměstnávaných kapitálem 100 liber št. klesne proto na 20. A skutečná celková hodnota jeho produktu se nyní rovná 120. Protože se však individuální hodnota 1 tuny vyrobené kategorií III rovná $1^{9}/_{15}$ libry št., kolik tun vyrobí tato kategorie? 75 tun, protože 120 děleno $^{24}/_{15}$ ($1^{9}/_{15}$ libry št.) dává 75. Počet tun vyrobených touto kategorií se snižuje, protože se stejným kapitálem může zaměstnat *méně* práce, a ne *více* (jak to vždy nesprávně líčí Ricardo, protože má na mysli neustále jen to, kolik dělníků je zapotřebí, aby se vyrobilo *stejné* množství produktu, a ne, což je jedině důležité, *kolik živé práce* se může při novém složení kapitálu zaměstnat). Těchto 75 tun prodá však kategorie III za 150 liber št.

* Viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273. *(Pozn. red.)*

(a ne za 120 liber št., což je jejich hodnota), a tak se renta v kategorii III zvýší na 30 liber št.

Pokud jde o kategorii II, hodnota produktu se tu rovná rovněž 120 librám št. atd. Protože se však individuální hodnota tuny rovná $1^{11}/_{13}$ libry št., vyrobí tato kategorie 65 tun (protože 120 děleno $^{24}/_{13}$ ($1^{11}/_{13}$) dává 65). Zkrátka, dostaneme zde tabulku *A* ze str. 574. Protože tu však pro náš účel potřebujeme nové rubriky, sestavíme tu pro tento případ, kdy přistupuje kategorie I a tržní hodnota se zvyšuje na 2 libry št., novou tabulku.

3. [Třetí případ:]

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | | |
| III | 100 | 75 | 120 | 150 | 2 | $1^{3}/_{5}$ | $^{2}/_{5}$ |
| II | 100 | 65 | 120 | 130 | 2 | $1^{11}/_{13}$ | $^{2}/_{13}$ |
| I | 100 | 60 | 120 | 120 | 2 | 2 | 0 |

| Složení kapitálu | Počet dělníků | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Mzda | Zisk | Renta | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | % | | tuny | | £ | tuny |
| 60 *c* + 40 *v* | 20 | 50 | 20 | 20 | 10 | 30 | 15 |
| 60 *c* + 40 *v* | 20 | 50 | 20 | 20 | 10 | 10 | 5 |
| 60 *c* + 40 *v* | 20 | 50 | 20 | 20 | 10 | 0 | 0 |
| | | | | | | 40 | 20 |

|| 678 | Zkrátka, tento třetí případ souhlasí s tabulkou *A* na straně 574 (necháme-li stranou absolutní rentu, která zde vystupuje jako část zisku), jenomže je tu všechno v obráceném pořadí.

Přejděme nyní k našim novým předpokládaným případům.*

Vezměme si především takovou kategorii, která ještě nese zisk; nazveme ji Ib. Při kapitálu 100 liber št. dává pouze $43^{7}/_{11}$ tuny. Hodnota tuny se zvýšila na $2^{1}/_{2}$ libry št. Složení kapitálu se rovná $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$. Hodnota produktu se rovná $109^{1}/_{11}$ libry št. Variabilní kapitál $45^{5}/_{11}$ libry št. jde na mzdu $18^{2}/_{11}$ dělníků. A protože hodnota vytvořená prací 20 dělníků za jeden den se rovná 60 librám št., rovná se hodnota vytvořená prací $18^{2}/_{11}$ dělníků za den $54^{6}/_{11}$ libry št. Hodnota produktu se tudíž rovná $109^{1}/_{11}$ libry št. *Míra zisku* je $9^{1}/_{11}$ %. Zisk se rovná $3^{7}/_{11}$ tuny. *Míra nadhodnoty* je 20 %.

Protože organické složení kapitálu v kategoriích III, II a I je stejné jako v kategorii Ib a tyto kategorie musí platit stejnou mzdu jako kategorie Ib, mohou zaměstnat s kapitálem 100 liber št. rovněž jen $18^{2}/_{11}$ dělníků, a tento počet dělníků vyrobí celkovou hodnotu $54^{6}/_{11}$ libry št., a tudíž — stejně jako ve třídě Ib — nadhodnotu 20 % a míru zisku $9^{1}/_{11}$ %. Celková hodnota produktu se zde, stejně jako i v kategorii Ib, rovná $109^{1}/_{11}$ libry št.

Protože však individuální hodnota tuny v kategorii III se rovná $1^{3}/_{5}$ libry št. (čili $^{8}/_{5}$ libry št.), vyrábí tato kategorie $109^{1}/_{11} : {}^{8}/_{5} = 68^{2}/_{11}$ tuny (jinými slovy, $109^{1}/_{11}$ libry št. se tu rovná $68^{2}/_{11}$ tuny). Dále, rozdíl mezi tržní hodnotou tuny a její individuální hodnotou je nyní $2^{1}/_{2}$ libry št. — $1^{3}/_{5}$ libry št., čili 2 libry št. 10 šil. — 1 libra št. 12 šil. = 18 šil. A to dává na $68^{2}/_{11}$ tuny 18 šil. $\times\ 68^{2}/_{11} = 1227^{3}/_{11}$ šil., tj. $61^{1}/_{11}$ libry št. Místo aby kategorie III prodávala svůj produkt za $109^{3}/_{11}$ libry št., prodává ho za $170^{5}/_{11}$ libry št. A tento přebytek tvoří rentu kategorie III. Vyjádřena v tunách rovná se tato renta $24^{6}/_{11}$ tuny.

Protože se individuální hodnota tuny v kategorii II rovná $1^{11}/_{13}$ libry št. (čili $^{24}/_{13}$ libry št.), vyrábí tato kategorie $109^{1}/_{11} : 1^{11}/_{13} = 59^{1}/_{11}$ tuny. Rozdíl mezi tržní hodnotou tuny a její [individuální] hodnotou v kategorii II se nyní rovná $2^{1}/_{2}$ libry št. — $1^{11}/_{13}$ libry št. $= {}^{17}/_{26}$ libry št. Na $59^{1}/_{11}$ tuny to činí $38^{7}/_{11}$ libry št. A to je renta. Celková tržní hodnota se rovná $147^{8}/_{11}$ libry št. Vyjádřena v tunách rovná se renta $15^{5}/_{11}$ tuny.

* Viz tento svazek, str. 463—465. *(Pozn. red.)*

Konečně, protože se individuální hodnota tuny v kategorii I rovná 2 librám št., pak se $109^{1}/_{11}$ libry št. rovná $54^{6}/_{11}$ tuny. Rozdíl mezi individuální hodnotou a tržní hodnotou se rovná $2^{1}/_{2}$ libry št. — — 2 libry št. = 10 šilinků. A to na $54^{6}/_{11}$ tuny dává $27^{3}/_{11}$ libry št. Celková tržní hodnota se tudíž rovná $136^{4}/_{11}$ libry št. A hodnota renty vyjádřená v tunách se rovná $10^{10}/_{11}$ tuny.

Když si to nyní všechno sestavíme do tabulky pro *čtvrtý případ*, dostaneme:

||679| 4. [Čtvrtý případ:]

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | | |
| III | 100 | $68^{2}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $170^{5}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $1^{3}/_{5}$ | $^{9}/_{10}$ |
| II | 100 | $59^{1}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $147^{8}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $1^{11}/_{13}$ | $^{17}/_{26}$ |
| I | 100 | $54^{6}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $136^{4}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | 2 | $^{1}/_{2}$ |
| Ib | 100 | $43^{7}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $2^{1}/_{2}$ | 0 |

| Složení kapitálu | Počet dělníků | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Mzda | Zisk | Renta | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | % | | tuny | | £ | tuny |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $61^{4}/_{11}$ | $24^{6}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $38^{7}/_{11}$ | $15^{5}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $27^{3}/_{11}$ | $10^{10}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | 0 | 0 |

Uveďme nakonec poslední případ, v němž podle Ricarda odpadá *celý zisk*, nezůstává žádná nadhodnota.

Zde se hodnota produktu zvyšuje na 3 libry št. za tunu, takže při

zaměstnání 20 dělníků činí jejich mzda 60 liber št. a rovná se hodnotě, kterou vyrobili. Složení kapitálu je $50c + 50v$. V tomto případě je zaměstnáno $16^2/_3$ *dělníků*. Jestliže se hodnota, kterou vyrobí 20 dělníků, rovná 60 librám št., rovná se hodnota, kterou vyrobí $16^2/_3$ dělníků 50 librám št. Mzda tudíž pohlcuje celou hodnotu. Dělník dostane stejně jako dříve 1 tunu. Hodnota produktu se rovná 100 librám št. a takto vyrobený počet tun se rovná $33^1/_3$ tuny. Z toho jedna polovina nahrazuje jen hodnotu konstantního kapitálu a druhá polovina jen hodnotu variabilního kapitálu.

Jestliže se v kategorii III individuální hodnota tuny rovná $1^3/_5$ libry št. (čili $^8/_5$ libry št.), kolik tun vyrobí tato kategorie? 100 : : $^8/_5 = 62^1/_2$ tuny, jejichž hodnota se rovná 100 librám št. Rozdíl mezi tržní hodnotou tuny a její individuální hodnotou se však rovná 3 libry št. — $1^3/_5$ libry št. = $1^2/_5$ libry št. Na $62^1/_2$ tuny to činí $87^1/_2$ libry št. Celková tržní hodnota produktu se rovná $187^1/_2$ libry št. A renta vyjádřená v tunách se rovná $29^1/_6$ tuny.

V kategorii II rovná se individuální hodnota tuny $1^{11}/_{13}$ libry št. Diferenciální hodnota se tedy rovná 3 libry št. — $1^{11}/_{13}$ libry št. = $= 1^2/_{13}$ libry št. Protože individuální hodnota tuny se zde rovná $1^{11}/_{13}$ libry št., čili $^{24}/_{13}$ libry št., vyrobí kapitál 100 liber št. 100 : $^{24}/_{13} =$ $= 54^1/_6$ tuny. Při tomto počtu tun je zmíněný rozdíl 62 liber št. 10 šilinků. A tržní hodnota produktu se rovná 162 librám št. 10 šilinkům. Renta vyjádřená v tunách se rovná $20^5/_6$ tuny.

V kategorii I se individuální hodnota tuny rovná 2 librám št. Diferenciální hodnota se tedy rovná 3 libry št. — 2 libry št. = = 1 libra št. Protože individuální hodnota tuny se zde rovná 2 librám št., kapitál 100 liber št. vyrobí 50 tun. To dává rozdíl [mezi tržní a individuální hodnotou produktu] 50 liber št. Tržní hodnota produktu se rovná 150 librám št. a renta v tunách se rovná $16^2/_3$ tuny.

Přejdeme nyní ke kategorii Ib, která dosud nenesla rentu. Zde se individuální hodnota rovná $2^1/_2$ libry št. Diferenciální hodnota se tedy rovná 3 libry št. — $2^1/_2$ libry št. = $^1/_2$ libry št., čili 10 šilinkům. A protože individuální hodnota tuny se zde rovná $2^1/_2$ libry št. (čili $^5/_2$ libry št.), kapitál 100 liber št. vyrobí 40 tun. Při tomto počtu tun činí diferenciální hodnota 20 liber št., takže celková

tržní hodnota se rovná 120 librám št. A v tunách se renta rovná $6^2/_3$ tuny.

Nyní tedy sestavme tabulku pro *pátý případ*, kde podle Ricarda zisk mizí.

||680| 5. [Pátý případ:]

| Kategorie | Kapitál | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu | Tržní hodnota celkového produktu | Tržní hodnota 1 tuny | Individuální hodnota 1 tuny | Diferenciální hodnota 1 tuny |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | £ | | £ | | | | |
| III | 100 | $62^1/_2$ | 100 | $187^1/_2$ | 3 | $1^3/_5$ | $1^2/_5$ |
| II | 100 | $54^1/_6$ | 100 | $162^1/_2$ | 3 | $1^{11}/_{13}$ | $1^2/_{13}$ |
| I | 100 | 50 | 100 | 150 | 3 | 2 | 1 |
| Ib | 100 | 40 | 100 | 120 | 3 | $2^1/_2$ | $^1/_2$ |
| Ia | 100 | $33^1/_3$ | 100 | 100 | 3 | 3 | 0 |

| Složení kapitálu | Počet dělníků | Míra nadhodnoty | Míra zisku | Mzda | Renta | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | % | | tuny | £ | tuny |
| 50 *c* + 50 *v* | $16^2/_3$ | 0 | 0 | $16^2/_3$ | $87^1/_2$ | $29^1/_6$ |
| 50 *c* + 50 *v* | $16^2/_3$ | 0 | 0 | $16^2/_3$ | $62^1/_2$ | $20^5/_6$ |
| 50 *c* + 50 *v* | $16^2/_3$ | 0 | 0 | $16^2/_3$ | 50 | $16^2/_3$ |
| 50 *c* + 50 *v* | $16^2/_3$ | 0 | 0 | $16^2/_3$ | 20 | $6^2/_3$ |
| 50 *c* + 50 *v* | $16^2/_3$ | 0 | 0 | $16^2/_3$ | 0 | 0 |

Na další straně sestavím uvedených pět případů do souhrnné tabulky. (Viz tabulku na str. 478—479.)

## [c) PŘEMĚNA ČÁSTI ZISKU A ČÁSTI KAPITÁLU V RENTU. VELIKOST RENTY SE MĚNÍ V ZÁVISLOSTI NA MNOŽSTVÍ PRÁCE POUŽITÉ V ZEMĚDĚLSTVÍ]

|| 683 | Všimneme-li si z tabulek na předcházející straně [viz str. 478—479] nejdříve *tabulky E*, vidíme, že v poslední kategorii Ia je láce věc velmi jasná. Mzda zde pohlcuje celý produkt [nově přidané práce] a celou hodnotu, kterou [tato] práce vytvořila. Neexistuje tu žádná nadhodnota, a proto ani zisk, ani renta. Hodnota produktu se rovná hodnotě zálohovaného kapitálu, takže dělníci, kteří zde mají svůj vlastní kapitál, mohou neustále reprodukovat svou mzdu a podmínky své práce, ale nic víc. O této poslední kategorii nelze říci, že renta v ní pohlcuje zisk. Renta ani zisk neexistují, protože neexistuje nadhodnota. Mzda pohlcuje nadhodnotu, a proto i zisk.

V ostatních čtyřech kategoriích není věc prima facie nijak jasná. Neexistuje-li nadhodnota, jak má existovat renta? Přitom se produktivita práce na půdách Ib, I, II a III nijak nezměnila. Musí se tedy jen zdát, že renta *neexistuje*.

Dále se ukazuje jiný, prima facie stejně nevysvětlitelný jev. Renta vyjádřená v tunách [uhlí] nebo v kvarterech obilí činí u kategorie III $29^{1}/_{6}$ tuny nebo kvarteru, kdežto v tabulce *A*, kde se obdělává jen půda III, neexistuje žádná renta. Kromě toho tam bylo zaměstnáno $21^{17}/_{23}$ dělníků, kdežto nyní [v tabulce *E*] je to jen $16^{2}/_{3}$ dělníků; zisk (který pohlcoval celou nadhodnotu) tvořil v tabulce *A* jen $19^{1}/_{46}$ tuny.

Týž rozpor se ukazuje i v kategorii II, kde v *tabulce E* se renta rovná $20^{5}/_{6}$ tuny nebo kvarteru, kdežto v tabulce *B* činil zisk, který pohlcoval celou nadhodnotu (přičemž tehdy bylo zaměstnáno $20^{40}/_{63}$ dělníků, kdežto nyní jen $16^{2}/_{3}$ dělníků), pouze $12^{113}/_{126}$ tuny nebo kvarteru.

Právě takový rozpor se ukazuje i v kategorii I, kde v *tabulce E* se renta rovná $16^{2}/_{3}$ tuny nebo kvarteru, kdežto v tabulce *C* činil zisk v kategorii I, který pohlcoval celou nadhodnotu, pouze 10 tun (přičemž tam bylo zaměstnáno 20 dělníků místo nynějších $16^{2}/_{3}$).

Konečně totéž se ukazuje i v kategorii Ib, kde v *tabulce E* se

| Kategorie | Kapitál (v £) | Počet tun | Skutečná hodnota celkového produktu (v £) | Tržní hodnota celkového produktu (v £) | Tržní hodnota 1 tuny (v £) | Individuální hodnota 1 tuny (v £) | Diferenciální hodnota 1 tuny (v £) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| *A.* (Obdělává se pouze nejlepší kategorie III.) Renta neexistuje. Obdělá- | | | | | | | |
| III | 100 | $81^{12}/_{23}$ | $130^{10}/_{23}$ | $130^{10}/_{23}$ | $1^{3}/_{5}$ | $1^{3}/_{5}$ | 0 |
| *B.* Přistupuje druhá kategorie (kategorie II.) Vznik renty na půdě (u dolu) III | | | | | | | |
| III | 100 | $77^{8}/_{21}$ | $123^{17}/_{21}$ | $142^{6}/_{7}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{3}/_{5}$ | $^{16}/_{65}$ |
| II | 100 | $67^{4}/_{63}$ | $123^{17}/_{21}$ | $123^{17}/_{21}$ | $1^{11}/_{13}$ | $1^{11}/_{13}$ | 0 |
| | 200 | $144^{4}/_{9}$ | $247^{13}/_{21}$ | $266^{2}/_{3}$ | | | |
| *C.* Přistupuje třetí kategorie (kategorie I). Vznik renty na půdě (u dolu) II | | | | | | | |
| III | 100 | 75 | 120 | 150 | 2 | $1^{3}/_{5}$ | $^{2}/_{5}$ |
| II | 100 | 65 | 120 | 130 | 2 | $1^{11}/_{13}$ | $^{2}/_{13}$ |
| I | 100 | 60 | 120 | 120 | 2 | 2 | 0 |
| | 300 | 200 | 360 | 400 | | | |
| *D.* Přistupuje čtvrtá kategorie (kategorie Ib). Vznik renty na půdě (u dolu) I | | | | | | | |
| III | 100 | $68^{2}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $170^{6}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $1^{3}/_{5}$ | $^{9}/_{10}$ |
| II | 100 | $59^{1}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $147^{8}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $1^{11}/_{13}$ | $^{17}/_{26}$ |
| I | 100 | $54^{6}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $136^{4}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | 2 | $^{1}/_{2}$ |
| Ib | 100 | $43^{7}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $109^{1}/_{11}$ | $2^{1}/_{2}$ | $2^{1}/_{2}$ | 0 |
| | 400 | $225^{5}/_{11}$ | $436^{4}/_{11}$ | $563^{7}/_{11}$ | | | |
| *E.* Přistupuje pátá kategorie (kategorie Ia). Nadhodnota a renta ve všech | | | | | | | |
| III | 100 | $62^{1}/_{2}$ | 100 | $187^{1}/_{2}$ | 3 | $1^{3}/_{5}$ | $1^{2}/_{5}$ |
| II | 100 | $54^{1}/_{6}$ | 100 | $162^{1}/_{2}$ | 3 | $1^{11}/_{13}$ | $1^{2}/_{13}$ |
| I | 100 | 50 | 100 | 150 | 3 | 2 | 1 |
| Ib | 100 | 40 | 100 | 120 | 3 | $2^{1}/_{2}$ | $^{1}/_{2}$ |
| Ia | 100 | $33^{1}/_{3}$ | 100 | 100 | 3 | 3 | 0 |
| | 500 | 240 | 500 | 720 | | | |

*Ricarda (s nutnými úpravami)*

| Složení kapitálu | Počet dělníků | Míra nadhodnoty v % | Zisk (v £) | Zisk (v tunách) | Mzda (v tunách) | Renta (v £) | Renta (v tunách) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| vá se pouze nejúrodnější půda nebo nejvydatnější důl | | | | | | | |
| $65^{5}/_{23}\ c + 34^{18}/_{23}\ v$ | $21^{17}/_{23}$ | $87^{1}/_{2}$ | $30^{10}/_{23}$ | $19^{1}/_{46}$ | $21^{17}/_{23}$ | 0 | 0 |
| $61^{19}/_{21}\ c + 38^{2}/_{21}\ v$ | $20^{40}/_{63}$ | $62^{1}/_{2}$ | $23^{17}/_{21}$ | $12^{113}/_{126}$ | $20^{40}/_{63}$ | $19^{1}/_{21}$ | $10^{20}/_{63}$ |
| $61^{19}/_{21}\ c + 38^{2}/_{21}\ v$ | $20^{40}/_{63}$ | $62^{1}/_{2}$ | $23^{17}/_{21}$ | $12^{113}/_{126}$ | $20^{40}/_{63}$ | 0 | 0 |
| | $41^{17}/_{62}$ | | $47^{13}/_{21}$ | $25^{11}/_{11}$ | $41^{17}/_{63}$ | $19^{1}/_{21}$ | $10^{11}/_{11}$ |
| $60\ c + 40\ v$ | 20 | 50 | 20 | 10 | 20 | 30 | 15 |
| $60\ c + 40\ v$ | 20 | 50 | 20 | 10 | 20 | 10 | 5 |
| $60\ c + 40\ v$ | 20 | 50 | 20 | 10 | 20 | 0 | 0 |
| | 60 | | 60 | 30 | 60 | 40 | 20 |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $61^{4}/_{11}$ | $24^{6}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $38^{7}/_{11}$ | $15^{5}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | $27^{3}/_{11}$ | $10^{10}/_{11}$ |
| $54^{6}/_{11}\ c + 45^{5}/_{11}\ v$ | $18^{2}/_{11}$ | 20 | $9^{1}/_{11}$ | $3^{7}/_{11}$ | $18^{2}/_{11}$ | 0 | 0 |
| | $72^{8}/_{11}$ | | $36^{4}/_{11}$ | $14^{6}/_{11}$ | $72^{8}/_{11}$ | $127^{3}/_{11}$ | $50^{10}/_{11}$ |
| kategoriích odpadá | | | | | | | |
| $50\ c + 50\ v$ | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 | 0 | $16^{2}/_{3}$ | $87^{1}/_{2}$ | $29^{1}/_{6}$ |
| $50\ c + 50\ v$ | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 | 0 | $16^{2}/_{3}$ | $62^{1}/_{2}$ | $20^{5}/_{6}$ |
| $50\ c + 50\ v$ | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 | 0 | $16^{2}/_{3}$ | 50 | $16^{2}/_{3}$ |
| $50\ c + 50\ v$ | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 | 0 | $16^{2}/_{3}$ | 20 | $6^{2}/_{3}$ |
| $50\ c + 50\ v$ | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 | 0 | $16^{2}/_{3}$ | 0 | 0 |
| | $83^{1}/_{3}$ | | 0 | 0 | $83^{1}/_{3}$ | 220 | $73^{1}/_{3}$ |

renta rovná $6^2/_3$ tuny nebo kvarteru, kdežto v tabulce *D* činil zisk z třídy Ib, kde pohltil celou nadhodnotu, pouze $3^7/_{11}$ tuny nebo kvarteru (zatímco tam bylo zaměstnáno $18^2/_{11}$ dělníků místo nynějších $16^2/_3$).

Je však jasné, že vzestup tržní hodnoty produktů kategorií III, II, I, Ib nad jejich individuální hodnotu může sice změnit rozdělení produktu a převést ho z jedné skupiny účastníků rozdělování k druhé skupině, avšak v žádném případě nemůže zvětšit sám produkt, v němž se zrací nadhodnota zbývající po nahrazení mzdy. Protože produktivita uvedených druhů půdy se nezměnila, a nezměnila se ani produktivita kapitálu — jak se mohou kategorie III až I stát úrodnějšími, tj. dodávat větší množství tun nebo kvarterů, jedině tím, že se na trhu objeví méně úrodná půda nebo méně vydatný důl Ia?

Záhada se vyřeší takto:

Rovná-li se práce 20 dělníků za den 60 librám št., $16^2/_3$ dělníků vyrobí 50 liber št. A protože v kategorii III je v $1^3/_5$ libry št. (čili v $^8/_5$ libry št.) obsažena pracovní doba, která představuje 1 tunu nebo 1 kvarter, představuje 50 liber št. $31^1/_4$ tuny nebo kvarteru. Z toho připadá $16^2/_3$ tuny nebo kvarteru na mzdu; zbývá tedy jako *nadhodnota* $14^7/_{12}$ tuny.

Dále, protože tržní hodnota tuny stoupla z $1^3/_5$ libry št. (čili $^8/_5$ libry št.) na 3 libry št., pak z produktu $62^1/_2$ tuny nebo kvarteru stačí $16^2/_3$ tuny nebo kvarteru, aby nahradily hodnotu konstantního kapitálu [50 liber št.]. Naproti tomu pokud tuna (nebo kvarter) vyrobená v kategorii III sama určovala tržní hodnotu, a tato tržní hodnota se tedy rovnala její individuální hodnotě, bylo na nahrazení konstantního kapitálu 50 liber št. zapotřebí $31^1/_4$ tuny nebo kvarteru. Z těchto $31^1/_4$ tuny nebo kvarteru představujících tu část produktu, která byla při hodnotě tuny $1^3/_5$ libry št. nutná k nahrazení [konstantního] kapitálu, je nyní k témuž účelu zapotřebí už jen $16^2/_3$ tuny nebo kvarteru. Tím se tedy uvolňuje a připadá na rentu || 684 | $31^1/_4$ tuny nebo kvarteru — $16^2/_3$ tuny nebo kvarteru, tj. $14^7/_{12}$ tuny nebo kvarteru.

Sečteme-li nadhodnotu $14^7/_{12}$ tuny nebo kvarteru, kterou v kategorii III vyrobilo s konstantním kapitálem 50 liber št. $16^2/_3$ děl-

níků, s tou částí produktu tvořící $14^{7}/_{12}$ tuny nebo kvarteru, která už nyní nenahrazuje konstantní kapitál, nýbrž vystupuje ve formě nadvýrobku, rovná se celkový nadvýrobek $28^{14}/_{12}$ tuny nebo kvarteru čili $29^{2}/_{12} = 29^{1}/_{6}$ tuny nebo kvarteru. A to je přesně renta v tunách [uhlí] nebo v kvarterech obilí z kategorie III v *tabulce E*. Zcela stejně se vyřeší i zdánlivý rozpor ve velikosti renty vyjádřené v tunách [uhlí] nebo kvarterech obilí v kategoriích II, I, Ib z *tabulky E*.

Vidíme tedy, že *diferenciální renta*, která vzniká na lepších druzích půdy v důsledku rozdílu mezi tržní a individuální hodnotou produktů, které byly na nich vyrobeny, se ve své *reálné formě* jako *renta v produktech*, jako *nadvýrobek*, nebo — v uvedeném příkladě — jako *renta v tunách* [*uhlí*] nebo *kvarterech obilí*, skládá ze *dvou složek* a je podmíněna dvěma *přeměnami*. [Předně:] nadvýrobek, který představuje nadpráci dělníků, nadhodnotu, se přeměňuje z formy zisku ve formu renty a připadá proto pozemkovému vlastníkovi, a ne kapitalistovi. Za druhé, ta část produktu, která byla dříve, když se produkt lepšího druhu půdy nebo lepšího dolu prodával za svou vlastní hodnotu, nutná k tomu, aby *nahradila hodnotu konstantního kapitálu*, se nyní, kdy každá alikvotní část produktu má vyšší tržní hodnotu, uvolňuje a vystupuje rovněž ve formě nadvýrobku, a připadá proto pozemkovému vlastníkovi, a ne kapitalistovi.

Přeměna nadvýrobku v rentu místo v zisk a přeměna *alikvotní* části produktu, určené předtím k nahrazení hodnoty konstantního kapitálu, v nadvýrobek a tudíž v rentu — oba tyto procesy konstituují *rentu v produktech*, pokud je diferenciální rentou. Tuto okolnost, že část produktu se nemění v kapitál, nýbrž v rentu, Ricardo a všichni ekonomové po něm přehlédli. Vidí, že se nadvýrobek přeměňuje v rentu, ale nevidí, že se část produktu, která dříve připadala kapitálu (ne zisku), přeměňuje v nadvýrobek.

*Nominální hodnotu* takto vytvořeného *nadvýrobku* neboli *diferenciální renty* určuje (podle předpokladu) hodnota produktu vyrobeného na nejhorší půdě nebo vytěženého z nejhoršího dolu. Avšak tato tržní hodnota vede jen k jinému rozdělení tohoto produktu, nevytváří ho.

Tytéž dvě složky existují u každého mimořádného zisku, například prodává-li se produkt, vyrobený v důsledku zavedení nových strojů atd. levněji, za vyšší tržní hodnotu, než je jeho vlastní hodnota. Část nadpráce dělníků nevystupuje jako zisk, ale jako nadvýrobek, který představuje mimořádný zisk. A část té masy produktů, která by byla nutná, kdyby se výrobek prodával za svou nižší hodnotu, aby kapitalistovi nahradila hodnotu jeho konstantního kapitálu, se nyní uvolňuje, nemusí nic nahrazovat, stává se nadvýrobkem, a proto zvyšuje zisk. | 684 ||

*

|| 688 | {Ostatně mluvíme-li o zákonu *poklesu míry zisku*, který se projevuje s postupujícím rozvojem kapitalistické výroby, rozumíme zde ziskem celkovou sumu nadhodnoty, jíž se především zmocňuje průmyslový kapitál, jakkoli se pak o ni musí dělit s kapitalistou, který půjčuje peníze (úrok), a pozemkovým vlastníkem (renta). Míra zisku se tu tedy rovná $\frac{\text{nadhodnota}}{\text{zálohovaný kapitál}}$. Míra zisku v tomto smyslu může klesat, ačkoli například průmyslový zisk v poměru k úroku stoupá, nebo naopak; stejně tak míra zisku může klesat, ačkoli renta v poměru k průmyslovému zisku stoupá, nebo naopak. Jestliže zisk $= Z$, průmyslový zisk $= Z'$, úrok $= Ú$, a renta $= R$, pak $Z = Z' + Ú + R$. A je jasné, že ať je absolutní velikost $Z$ jakákoli, $Z'$, $Ú$ a $R$ mohou vůči sobě stoupat nebo klesat nezávisle na velikosti $Z$ nebo na jeho vzestupu nebo poklesu. Vzestup $Z'$, $Ú$ a $R$ v poměru jednoho ke druhému je jen různým rozdělením $Z$ mezi různé osoby. Další zkoumání okolností, které vedou k tomuto rozdělení $Z$ mezi různé osoby, jež však není totožné se vzestupem nebo poklesem samého $Z$, nepatří sem, nýbrž do zkoumání konkurence kapitálů. Že však $R$ může vystoupit na takovou výši, které by samo $Z$ nedosáhlo ani tehdy, kdyby se rozdělovalo jen na $Z'$ a $Ú$, to je, jak už bylo vyloženo, jen *zdání* a vyplývá to z toho, že část produktu, jestliže jeho [tržní] hodnota stoupá, se opět nemění v konstantní kapitál, ale místo toho se uvolňuje a mění v rentu.} | 688 ||

*

|| 684 | Při celém tomto výkladu se předpokládá, že zdražený produkt (pokud jde o jeho tržní hodnotu) nevchází in natura do složení konstantního kapitálu, ale jen do mzdy, jen do variabilního kapitálu. Kdyby zdražený produkt vcházel do konstantního kapitálu, pak by v důsledku toho, jak říká Ricardo, míra zisku ještě více poklesla a renta by se ještě více zvýšila. To je třeba prozkoumat.

Dosud jsme předpokládali, že *hodnota* produktu musí nahradit hodnotu konstantního kapitálu, tj. ve výše uvedeném případě 50 liber št. Stojí-li tedy 1 tuna nebo kvarter 3 libry št., není ovšem k nahrazení této hodnoty zapotřebí tolik tun nebo kvarterů jako tehdy, když tuna nebo kvarter stojí jen $1^{9}/_{15}$ libry št. atd. Nyní však předpokládejme, že uhlí nebo obilí nebo kterýkoli jiný produkt země — produkt vytvořený zemědělským kapitálem — vchází sám *naturaliter* do tvorby konstantního kapitálu, například z poloviny. V tomto případě je jasné, že ať je cena uhlí nebo obilí jakákoli, || 685 | konstantní kapitál určité velikosti, tj. konstantní kapitál uvedený do pohybu určitým počtem dělníků, potřebuje vždy ke svému nahrazení určitou *naturální* část celkového produktu, protože složení zemědělského kapitálu vyjádřené vzájemným poměrem mas akumulované a živé práce se podle předpokladu *nezměnilo*.

Skládá-li se například konstantní kapitál z poloviny z jiného zboží a z druhé poloviny z uhlí nebo obilí, pak konstantní kapitál 50 liber št. se skládá z 25 liber št. jiného zboží a z 25 liber št. [uhlí nebo obilí], tj. z $15^{5}/_{8}$ tuny [uhlí] nebo kvarteru [obilí], pokud se hodnota tuny uhlí nebo kvarteru obilí rovná $^{8}/_{5}$ libry št. čili $1^{3}/_{5}$ libry št. A ať se tržní hodnota tuny [uhlí] nebo kvarteru [obilí] jakkoli mění, $16^{2}/_{3}$ dělníků potřebuje konstantní kapitál 25 liber št. [v jiném zboží] plus $15^{5}/_{8}$ tuny [uhlí] nebo kvarteru [obilí], protože věcné složení konstantního kapitálu se nemění a nemění se ani poměr počtu dělníků potřebných k tomu, aby se tento kapitál uvedl do pohybu.

Kdyby se nyní [tržní] hodnota tuny [uhlí] nebo kvarteru [obilí] zvýšila na 3 libry št., jako to je v *tabulce E*, rovnal by se konstantní kapitál potřebný pro $16^{2}/_{3}$ dělníků 25 librám št. + $15^{5}/_{8} \times 3$ libry št. = 25 liber št. + 45 liber št. + $^{15}/_{8}$ libry št. = $71^{7}/_{8}$ libry št. A protože $16^{2}/_{3}$ dělníků stojí nyní 50 liber št., celkový kapitál,

který by bylo v tomto případě třeba vydat, rovnal by se $71^{7}/_{8}$ libry št. + 50 liber št. = $121^{7}/_{8}$ libry št.

Při stejném organickém složení by se zemědělský kapitál ve svých *hodnotových vztazích* změnil.

Dostali bychom $71^{7}/_{8}\,c + 50\,v$ (pro $16^{2}/_{3}$ dělníků). Kapitál 100 liber št. by měl složení $58^{38}/_{39}\,c + 41^{1}/_{39}\,v$. Počet dělníků by byl $13^{79}/_{117}$ (o $^{1}/_{117}$ víc než $13^{2}/_{3}$). Protože $16^{2}/_{3}$ dělníků uvede do pohybu $15^{5}/_{8}$ kvarteru nebo tuny konstantního kapitálu, $13^{79}/_{117}$ dělníků uvede do pohybu $12^{32}/_{39}$ tuny nebo kvarteru v hodnotě $38^{6}/_{13}$ libry št. A zbytek konstantního kapitálu rovnající se $20^{20}/_{39}$ libry št. by se skládal z jiného zboží. Za všech okolností by bylo třeba z produktu vždy odpočítat $12^{32}/_{39}$ tuny nebo kvarteru, aby se nahradila ta část konstantního kapitálu, do které vcházejí in natura. Protože hodnota, kterou vyrobí 20 dělníků, se rovná 60 librám št., hodnota, kterou vyrobí $13^{79}/_{117}$ dělníků, se rovná $41^{1}/_{39}$ libry št. Avšak mzda v *tabulce E* se rovná rovněž $41^{1}/_{39}$ libry št. Neexistuje tu tedy žádná nadhodnota.

Celkový počet tun by byl [v tomto případě v kategorii III z tabulky *E* $51^{11}/_{39}$ tuny[92], z nichž] $12^{32}/_{39}$ tuny se znovu reprodukuje [aby se nahradila ta část konstantního kapitálu, do níž vcházejí v naturální formě]; $13^{79}/_{117}$ tuny jde na mzdu dělníků a $6^{98}/_{117}$ tuny připadá na druhou část konstantního kapitálu (po 3 librách št. za tunu). To činí dohromady $33^{1}/_{3}$ tuny. Na rentu tedy zbývá $17^{37}/_{39}$ tuny.

Abychom výpočet zkrátili, vezměme pro Ricarda nejpříznivější, nejkrajnější případ, tj. předpokládejme, že konstantní kapitál se stejně jako variabilní kapitál skládá jen ze zemědělského produktu, jehož hodnota se zvyšuje na 3 libry št. za kvarter nebo tunu v důsledku toho, že kategorie Ia ovládá trh.

Technologické složení kapitálu se nemění, to znamená, že se nemění *poměr* mezi živou prací čili počtem dělníků (protože se předpokládá, že normální pracovní den se nemění), které reprezentuje variabilní kapitál, a *masou pracovních prostředků*, které jsou nutné při daném počtu dělníků a které se nyní podle našeho předpokladu skládají z tun uhlí nebo kvarterů obilí.

Protože při původním složení kapitálu $60\,c + 40\,v$, kdy se cena

tuny rovnala 2 librám št., 40 *v* představovalo 20 dělníků nebo 20 kvarterů nebo tun, 60 *c* reprezentovalo 30 tun; a protože těchto 20 dělníků v kategorii III vyrobilo 75 tun, $13^1/_3$ dělníků (a 40 *v* se při ceně 3 libry št. za tunu rovná $13^1/_3$ tuny nebo dělníků) vyrobí *50 tun* a uvede do pohybu konstantní kapitál || 686 | $^{60}/_3$, tj. 20 tun nebo kvarterů.

Dále, jestliže 20 dělníků vyrobí hodnotu 60 liber št., pak $13^1/_3$ dělníků vyrobí 40 liber št.

Protože kapitalista musí zaplatit za 20 tun [konstantního kapitálu] 60 liber št. a za $13^1/_3$ dělníků 40 liber št., přičemž tito dělníci vyrobí jen hodnotu 40 liber št., rovná se hodnota produktu 100 librám št.; výdaje se rovněž rovnají 100 librám št. Nadhodnota a zisk se rovnají nule.

Protože však produktivita kategorie III zůstala stejná, $13^1/_3$ dělníků vyrobí, jak řečeno, 50 tun nebo kvarterů. Naturální výdaje v tunách nebo kvarterech činí však jen $33^1/_3$ tuny: 20 tun na konstantní kapitál a $13^1/_3$ tuny na mzdu. V 50 tunách vyrobených v kategorii III je tedy obsažen nadvýrobek $16^2/_3$ tuny, který tvoří rentu.

Co však představují tyto $16^2/_3$ tuny?

Protože se *hodnota* produktu rovná 100 librám št. a produkt sám se rovná 50 tunám, rovnala by se hodnota tuny zde vyrobené fakticky $^{100}/_{50}$, tj. 2 librám št. A pokud je produkt in natura větší, než je nutné k nahrazení kapitálu v naturální formě, musí být individuální hodnota tuny dokonce i při tomto [klesajícím] měřítku výroby menší, než její tržní hodnota.

Pachtýř musí zaplatit 60 liber št., aby nahradil 20 tun [konstantního kapitálu], a počítá si těchto 20 tun po 3 librách št., protože taková je tržní hodnota tuny a tuna se za tuto cenu prodává. Právě tak musí zaplatit 40 liber št. za $13^1/_3$ dělníků nebo tuny nebo kvarteru, které platí dělníkům. Takto však dělníci dostávají jen $13^1/_3$ tuny.

Avšak ve skutečnosti, jde-li o kategorii III, 20 tun stojí jen 40 liber št. a $13^1/_3$ tuny jen $26^2/_3$ libry št. Avšak $13^1/_3$ dělníků vyrobí hodnotu 40 liber št., tudíž nadhodnotu $13^1/_3$ libry št. To činí, počítáme-li tunu po 2 librách št., $6^4/_6$ (čili $6^2/_3$) tuny.

A protože v kategorii III stojí 20 tun [konstantního kapitálu]

jen 40 liber št., zbývá přebytek 20 liber št., který se rovná 10 tunám.

$16^2/_3$ tuny, tvořící rentu, se tedy rovnají $6^2/_3$ tuny nadhodnoty, která se přeměnila v rentu, a 10 tunám kapitálu, který se přeměnil v rentu. Protože však tržní hodnota tuny stoupla na 3 libry št., 20 tun [konstantního kapitálu] stojí pachtýře 60 liber št. a 13 tun [mzdy] stojí 40 liber št., kdežto $16^2/_3$ tuny, které představují přebytek tržní hodnoty nad [individuální] hodnotou pachtýřova produktu, vystupují jako renta a stojí 50 liber št.

Kolik tun dodává $13^1/_3$ dělníků v kategorii II? 20 dělníků tu dodává 65 tun, tudíž $13^1/_3$ dělníků dodává $43^1/_3$ tuny. Hodnota produktu se rovná tak jako výše 100 librám št. Ze $43^1/_3$ tuny je však k nahrazení kapitálu zapotřebí $33^1/_3$ tuny. Jako nadvýrobek nebo renta zbývá $43^1/_3 - 33^1/_3 = 10$ tun.

Tato renta 10 tun se však vysvětluje takto: Hodnota produktu kategorie II je 100 liber št., produkt je $43^1/_3$ tuny, hodnota tuny se tedy rovná $100 : 43^1/_3 = 2^4/_{13}$ libry št. Tudíž $13^1/_3$ dělníků stojí $30^{10}/_{13}$ libry št. a [ze 40 liber št. představujících tržní hodnotu $13^1/_3$ tuny] zbývá na nadhodnotu $9^3/_{13}$ libry št. Dále, 20 tun konstantního kapitálu stojí $46^2/_{13}$ libry št. a ze 60 liber št., které se za ně zaplatí [v tržní hodnotě], zbývá $13^{11}/_{13}$ libry št. To činí spolu s nadhodnotou $23^1/_3$ libry št., což přesně odpovídá hodnotě 10 tun [stojí-li tuna $2^4/_{13}$ libry št.].

Teprve v kategorii Ia, kde je skutečně třeba $33^1/_3$ tuny nebo kvarteru in natura, tj. celkový produkt, aby se nahradil konstantní kapitál a mzda, neexistuje fakticky žádná nadhodnota, ani nadvýrobek ani zisk, ani renta. Pokud to tak není, pokud je produkt větší, než je třeba, aby nahradil kapitál in natura, potud se zisk (nadhodnota) a kapitál přeměňují v rentu. Kapitál se přeměňuje v rentu potud, pokud se uvolňuje část produktu, která předtím, při nižší hodnotě, musela nahrazovat kapitál, nebo pokud část produktu, která by se měla přeměnit v kapitál a nadhodnotu, připadne na rentu.

Současně však vidíme, že zdražení konstantního kapitálu, je-li důsledkem zdražení zemědělského produktu, rentu neobyčejně snižuje. Například renta v kategoriích III a II [ v tabulce E] klesá z 50 tun — což při tržní hodnotě 3 libry št. za tunu činí 150 liber št. — na $26^2/_3$ tuny, tj. téměř na polovinu. Tento pokles je nutný,

|| 687 | protože zde se počet dělníků, které zaměstnává týž kapitál 100 liber št., zmenšuje ze dvou příčin: za prvé proto, že se zvyšuje mzda, tudíž hodnota variabilního kapitálu; za druhé proto, že se zvyšuje hodnota výrobních prostředků, konstantního kapitálu. Samo o sobě má zvýšení mzdy za následek to, že ze 100 liber št. připadne méně na práci, a tudíž (při nezměněné hodnotě zboží, která vcházejí do konstantního kapitálu) poměrně méně i na konstantní kapitál, takže těchto 100 liber št. vcelku představuje méně akumulované i méně živé práce. Zvýšení hodnoty zboží, která vcházejí do konstantního kapitálu, vede však kromě toho k tomu, že — zůstane-li technologický poměr mezi akumulovanou a živou prací stejný — se stejným množstvím peněz lze zaměstnat méně akumulované práce a v důsledku toho i méně živé práce. A protože při stejné produktivitě půdy a při daném technologickém složení kapitálu závisí celkový produkt na množství použité práce, musí se, zmenšuje-li se množství této práce, zmenšovat i renta.

To se ukazuje teprve tehdy, když odpadne *zisk*. Pokud zisk ještě existuje, může se renta zvětšovat, i když se produkt ve *všech* kategoriích absolutně zmenšuje, jak ukazuje tabulka na str. 681*. Vůbec je jasné, že existuje-li jen renta, musí se spolu se zmenšením produktu, a tudíž i nadhodnoty, zmenšovat sama renta. Probíhalo by to od samého začátku rychleji, kdyby se současně s hodnotou variabilního kapitálu zvyšovala i hodnota konstantního kapitálu.

Ale bez ohledu na to, tabulka na str. 681 ukazuje, že růst diferenciální renty je při klesající produktivitě zemědělství *i na lepších druzích půdy* vždy doprovázen zmenšováním masy celkového produktu, připadající na zálohovaný kapitál určité velikosti, například 100 liber št. O tom nemá Ricardo ani tušení. Míra zisku se snižuje proto, že týž kapitál, například 100 liber št., uvádí do pohybu *menší množství* práce a platí za tuto práci víc, tudíž akumuluje čím dál tím menší přebytek. Při dané produktivitě závisí však množství skutečně vyrobeného produktu, stejně jako nadhodnota, na počtu dělníků, které kapitál zaměstnává. To Ricardo nevidí, tak jako nevidí způsob, jak se vytváří renta, tj. nikoli jen přeměnou nadhod-

* Viz tento svazek, str. 478—479. *(Pozn. red.)*

noty v rentu, nýbrž i přeměnou kapitálu v nadhodnotu. Rozumí se, že tato přeměna kapitálu v nadhodnotu je jen zdánlivá. Kdyby nadhodnotu určovala hodnota produktu v kategorii III atd., zračila by se v každé části nadvýrobku nadhodnota čili nadpráce. Ricardo má dále na zřeteli vždy jen to, že k výrobě téhož množství produktu je třeba vynaložit více práce, nebere však v úvahu to, co je pro určení jak míry zisku, tak masy vyrobeného produktu rozhodující: totiž že při témž kapitálu se používá neustále klesajícího množství práce, z něhož připadá neustále větší část na nutnou práci a neustále menší část na nadpráci.

Když toto všechno uvážíme, musíme říci, že dokonce ani při pojetí renty jako pouhé diferenciální renty neučinil Ricardo v této otázce ani nejmenší krok vpřed proti svým předchůdcům. Jeho významná zásluha v této věci je v tom, nač poukázal Quincey, tj. ve *vědecké* formulaci otázky. Při jejím řešení přejímá Ricardo názory svých předchůdců.

Quincey říká:

„Do učení o pozemkové rentě vnesl Ricardo to nové, že je redukuje na otázku, zda renta skutečně ruší zákon hodnoty." *(Th[omas] de Quincey* „The Logic of Political Economy", Edinburgh a Londýn 1844, str. 158.)

Quincey říká dále v témž spise na str. *163*:

„Renta... je ta část produktu půdy (nebo *nějakého jiného činitele výroby*), která se platí pozemkovému vlastníkovi za *používání jejích různých sil*, které se měří srovnáním se silami podobných činitelů vystupujících na témž trhu."

Dále, na str. *176*:

„Proti Ricardovi se namítá, že vlastníci půdy čís. I ji nedají zdarma. Avšak v *období*" ⟨v tomto mytologickém období⟩, „kdy se obdělává jen půda čís. I, nemohla se ještě utvořit *zvláštní třída nájemců a pachtýřů*, ||668| odlišná od *třídy pozemkových vlastníků*."

Tudíž podle Quinceyho platí tento zákon „pozemkového vlastnictví" jen dotud, dokud *neexistuje* pozemkové vlastnictví v moderním slova smyslu.

Nyní přejděme k dokladům z Ricarda.

## [d] HISTORICKÁ ILUSTRACE VZESTUPU MÍRY ZISKU PŘI SOUČASNÉM VZESTUPU CEN ZEMĚDĚLSKÝCH PRODUKTŮ. MOŽNOST RŮSTU PRODUKTIVITY PRÁCE V ZEMĚDĚLSTVÍ]

(Předtím ještě tato poznámka o *diferenciální rentě*: ve skutečnosti se vzestupná a sestupná linie vzájemně střídají, kříží a proplétají.

Tím se však vůbec neříká, že když v jednotlivých krátkých obdobích (jako například v letech 1797—1813) sestupná linie silně převládá, že *proto* musí míra zisku klesat (totiž v té míře, v jaké ji určuje míra nadhodnoty). Naopak myslím, že v onom období míra zisku v Anglii neobyčejně vzrostla, a to přes silný vzestup cen pšenice a zemědělských produktů vůbec. Neznám anglického statistika, který by nesdílel mínění, že v uvedeném období míra zisku stoupala. Jednotliví ekonomové, např. Chalmers, Blake atd., založili na této skutečnosti vlastní teorie. Především musím ještě poznamenat, že pokus vysvětlit vzestup cen pšenice v tomto období znehodnocením peněz je bláhový. Nikdo, kdo studoval dějiny cen zboží v této době, nemůže mít tento názor. Kromě toho vzestup cen začíná a dosahuje značné výše už dávno předtím, než dochází k nějakému znehodnocení peněz. Od okamžiku, kdy k tomuto znehodnocení dochází, je prostě třeba je od cen odpočítávat. Zeptá-li se někdo, proč míra zisku přes vzestup cen obilí stoupla, je to třeba vysvětlit těmito okolnostmi: prodlužováním pracovního dne, což bylo přímým následkem nově zaváděných strojů; zlevněním průmyslového a koloniálního zboží, které vchází do spotřeby dělníků; snižováním mzdy (ačkoli nominální mzda se zvýšila) *pod* její tradiční průměrnou výši ⟨tento fakt se pro uvedené období všeobecně přiznává; *J. P. Stirling* [v práci „The Philosophy of Trade etc.", Edinburgh 1846], který vcelku přijímá Ricardovu teorii pozemkové renty, se však snaží dokázat, že *bezprostředním* následkem neustálého (tj. takového, které není vyvoláno náhodnými neúrodami) zdražování obilí je vždy snížení průměrné mzdy⟩; konečně se vzestup míry zisku vysvětluje i tím, že v důsledku půjček a státních výdajů vzrůstala poptávka po kapitálech ještě rychleji než jejich nabídka, což vyvolalo vzestup *nominálních* cen zboží, takže prů-

myslníci opět odebírali příjemcům pozemkové renty a jiným osobám s pevnými příjmy část té části produktu, která byla zaplacena ve formě renty atd. Takovéto operace tu pro nás nepřicházejí v úvahu, protože zde zkoumáme základní vztahy, a máme tudíž před sebou jen tři třídy — pozemkové vlastníky, kapitalisty a dělníky. Naproti tomu hrají za příslušných okolností velkou úlohu v praxi, jak to dokázal Blake.) | 688 ||

*

||689| {Pan *Hallett* z Brightonu vystavoval na výstavě z roku 1862[93] „šlechtěné osivo pšenice". „Pan Hallett tvrdí, že obilné klasy se musí pěstovat stejně pečlivě jako čistokrevní koně, a ne, jak se to obvykle děje, sít je jako kapustu nebo řepu bez ohledu na teorii přírodního výběru. K ilustraci, co dokáže správné pěstování dokonce u pšenice, uvádí několik pozoruhodných příkladů. Roku 1857 zasel pan Hallett zrna z klasu červené pšenice první jakosti, který byl přesně $4^3/_8$ palce dlouhý a obsahoval 47 zrn. Z této malé úrody vybral roku 1858 opět nejlepší klas, $6^1/_2$ palce dlouhý se 79 zrny. Roku 1859 to potom opakoval s nejlepším klasem, který byl tentokrát $7^3/_4$ palce dlouhý a obsahoval 91 zrn. Příští rok, 1860, byl pro zemědělství nepříznivý a pšeničné klasy nechtěly být větší a lepší; rok poté byl však nejlepší klas $8^3/_4$ palce dlouhý a měl dokonce 123 zrn na jednom stéblu. Tak se délka pšeničného klasu za pět let téměř zdvojnásobila a počet zrn se téměř ztrojnásobil. Těchto výsledků bylo dosaženo systémem, který pan Hallett nazývá ‚*přírodním* systémem' pěstování pšenice, tj. takovým způsobem, že jednotlivá zrna byla zaseta v patřičné vzdálenosti — asi 9 palců od sebe v každém směru — takže každé z nich mělo dost místa, aby se plně rozvinulo... Pan Hallett tvrdí, že výnos obilí v Angli by se mohl pěstováním ‚šlechtěné pšenice' s pomocí ‚přírodního systému' zdvojnásobit. Konstatuje, že z jednotlivých zrn která zasil ve vhodné době, po jednom zrnu na každou čtvereční stopu půdy, dostal rostliny, které měly průměrně 23 klasů a asi 36 zrn na každém klasu. Produkt jednoho akru činil podle toho přesně 1 001 880 pšeničných klasů, kdežto obvyklým způsobem, při vynaložení dvacetkrát většího množství osiva, byla sklizeň z jednoho akru jen 934 120 klasů, tj. o 67 700 klasů méně..."}

## [e) RICARDŮV VÝKLAD POKLESU MÍRY ZISKU A SOUVISLOST TOHOTO VÝKLADU S JEHO TEORIÍ RENTY]

### [Pokles míry zisku dokazuje Ricardo takto:]

„S pokrokem společnosti má *přirozená práce* vždy *vzestupnou tendenci, protože jedno z hlavních zboží, jímž je určována její přirozená cena, má tendenci stávat se dražším, neboť jeho výroba je stále obtížnější.* Protože však zdokonalování v zemědělství a objev nových trhů, odkud lze dovážet potraviny, mohou tendenci ke zvyšování cen nutných životních prostředků dočasně oslabit, a dokonce způsobit i pokles jejich přirozené ceny, budou tytéž příčiny vyvolávat i tomu odpovídající účinky na přirozenou cenu práce.

S růstem bohatství a obyvatelstva má přirozená cena všech zboží kromě surových produktů a práce sestupnou tendenci. Neboť ačkoli se na jedné straně jejich skutečná hodnota zvyšuje, což je způsobováno zvyšováním přirozené ceny surovin, z nichž se zboží vyrábějí, je to na druhé straně více než vyváženo zdokonalením strojů, lepší dělbou a rozdělením práce a *dovedností výrobců, rostoucí zároveň s pokrokem vědy* a *techniky.*“ ([*David Ricardo*, „On the principles...“, Londýn 1821,] str. 86—87.) [*David Ricardo*, „Zásady...“, srov. čes. vyd., str. 73.]

„S růstem obyvatelstva neustále porostou ceny nutných životních prostředků, protože jejich výroba bude vyžadovat více práce... Peněžní mzda nebude klesat, nýbrž stoupat, avšak ne tak, aby dělník mohl nakupovat tolik věcí, které mu přinášejí pohodlí, a ani tolik nutných životních prostředků, kolik jich kupoval před zvýšením cen těchto zboží... Tedy přesto, že by byl dělník ve skutečnosti placen hůře, přece by *tento růst jeho mzdy nutně zmenšil průmyslníkův zisk*, protože jeho zboží by se neprodávala za vyšší cenu, a přece by se náklady na jejich výrobu zvýšily...

Ukazuje se tedy, že *táž příčina, která zvyšuje rentu, totiž rostoucí obtížnost získávat další množství potravin stejným poměrným množstvím práce, bude zvyšovat i mzdu.* A proto, zůstane-li hodnota peněz beze změny, renta i mzda bude mít tendenci vzrůstat současně s růstem bohatství a obyvatelstva.

Avšak mezi růstem renty a růstem mzdy je podstatný rozdíl. Zvýšení peněžní hodnoty renty je provázeno ||690| růstem jejího podílu na produktu; nejenže roste peněžní renta majitele půdy, nýbrž zvětšuje se i jeho obilní renta... Dělníkův osud bude méně šťastný; pravda, bude dostávat větší peněžní mzdu, ale jeho obilní mzda se zmenší. A nebude jen disponovat menším množstvím obilí. Zhorší se jeho celkové postavení, protože pro něho bude obtížnější udržovat tržní míru mzdy nad její přirozenou míru.“ (Cit. dílo, str. 96—98.) [Srov. čes. vyd., str. 79.]

„Předpokládáme-li, že se obilí a průmyslové výrobky vždy prodávají za touž cenu, pak bude zisk vysoký nebo nízký podle toho, zda je mzda nízká nebo vysoká.

Ale dejme tomu, že cena obilí stoupla proto, že jeho výroba vyžaduje víc práce; tato příčina nezvýší ceny průmyslových zboží, na jejichž výrobu není třeba dalšího množství práce... ale zvýší-li se zároveň se zvýšením ceny obilí i mzda, a k tomu určitě dojde, zisk [průmyslníkův] se nutně sníží." (Cit. dílo, str. 108.) [Srov. čes. vyd., str. 85.]

Někdo by se však mohl zeptat, „zda *aspoň pachtýř* nebude mít stejný zisk jako dříve, i když musí platit větší částku na mzdách. Určitě ne: vždyť bude muset platit právě tak jako průmyslník nejen zvýšenou mzdu každému dělníkovi, jehož zaměstnává, ale bude muset *buď platit rentu, nebo zaměstnávat další dělníky, aby dosáhl téhož produktu.* A zvýšení ceny surového produktu bude úměrné pouze této rentě nebo zvýšenému počtu dělníků a nevynahradí mu zvýšení mezd." (Cit. dílo, str. 108.) [Srov. čes. vyd., str. 86.]

„Ukázali jsme, že na *počátečních stupních společnosti* byl jak podíl majitele půdy, tak podíl dělníka na *hodnotě* produktu půdy jen velmi malý a že tento podíl roste úměrně růstu bohatství a obtížím při získávání potravin." (Cit. dílo, str. 109.) [Srov. čes. vyd., str. 86.]

To s těmi „počátečními stupni společnosti" je zvláštní buržoazní fantazie. Na těchto počátečních stupních je dělník buď otrokem, nebo rolníkem, který se živí svou vlastní prací atd. V prvním případě patří i s půdou pozemkovému vlastníkovi, ve druhém je svým vlastním pozemkovým vlastníkem. Ani v jednom z obou případů nestojí mezi pozemkovým vlastníkem a dělníkem *kapitalista.* To, co je jen posledním výsledkem kapitalistické výroby — podřízení zemědělství kapitalistické výrobě a *z toho* vyplývající přeměna otroků nebo rolníků v námezdní dělníky a vstup kapitalisty mezi pozemkového vlastníka a dělníka — to se Ricardovi jeví jako jev, který patří do „počátečních stupňů společnosti".

„Zisk tedy vykazuje přirozenou tendenci k poklesu, protože s vývojem společnosti a bohatství je nutno obětovat stále víc a víc práce, aby se získalo další množství potřebných potravin. Naštěstí je tato tendence, toto tíhnutí zisku, brzděno v opakujících se intervalech zdokonalováním strojů, jichž se používá při výrobě nutných životních prostředků, jakož i objevy v agronomii, jež nám umožňují ušetřit část, které bylo dříve zapotřebí, a snížit tak cenu předmětů, které dělník k svému životu nezbytně potřebuje." (Cit. dílo, str. 120—121.) [Srov. čes. vyd., str. 92.]

V následující větě Ricardo přímo říká, že pod *mírou zisku* rozumí *míru nadhodnoty*:

„Ačkoli se vyrábí větší *hodnota*, výrobci spotřebují *větší část toho, co z této hodnoty zbude* po zaplacení renty, a *právě to, a jedině to určuje zisk.*" (Cit. dílo, str. 127.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

To znamená, že nepřihlížíme-li k rentě, míra zisku se rovná přebytku hodnoty zboží nad hodnotou práce zaplacené během výroby tohoto zboží, čili nad tou částí jeho hodnoty, kterou spotřebují *výrobci*. Zde Ricardo nazývá výrobci jedině dělníky. Předpokládá, že *vyrobenou hodnotu* vyrobili oni. Prohlašuje zde tedy nadhodnotu za tu část jimi vyrobené hodnoty, kterou vyrábějí pro kapitalistu.*

Ztotožňuje-li však Ricardo míru nadhodnoty s mírou zisku a předpokládá-li současně — což on dělá — že délka pracovního dne je dána, pak tendenci k poklesu míry zisku lze vysvětlit jedině příčinami, které působí pokles míry nadhodnoty. Avšak pokles míry nadhodnoty — při dané délce pracovního dne — je možný jedině tehdy, když neustále stoupá míra mzdy. To je možné jen v případě, že neustále vzrůstá hodnota nutných životních prostředků. A to je zase možné jedině tehdy, když se neustále zhoršují podmínky výroby v zemědělství, tj. když se přijme Ricardova teorie pozemkové renty. Protože Ricardo ztotožňuje míru nadhodnoty s mírou zisku || 691 | a protože míra nadhodnoty se musí počítat jen vzhledem k variabilnímu kapitálu vydanému na mzdu, Ricardo stejně jako A[dam] Smith předpokládá, že *hodnota celého produktu* se dělí — po odečtení renty — mezi dělníka a kapitalistu, tj. že se dělí na mzdu a zisk. Jinými slovy, Ricardo vychází z nesprávného předpokladu, že celý zálohovaný kapitál se skládá jen z variabilního kapitálu. Tak například po výše citovaném místě pokračuje:

* ||691| O *vzniku nadhodnoty* Ricardo říká:

„Ve formě peněz... kapitál nevytváří žádný zisk, kdežto ve formě materiálu, strojů a potravin, za něž by jej bylo možno směnit, *by přinášel důchod.*" (Cit. dílo, str. 267.) [Srov. čes. vyd., str. 170—171.] „Kapitál majitele cenných papírů ||692| se nikdy nemůže stát produktivním — *ve skutečnosti to vůbec není kapitál.* Kdyby chtěl své cenné papíry prodat a kapitálu, který za ně dostal, produktivně použít, mohl by to učinit jen tak, že by odvedl od produktivního použití kapitál kupce svých papírů." (Cit. dílo, str. 289, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 182, pozn.] |692||

„Začne-li se však obdělávat špatná půda, nebo se na staré půdě vynaloží víc kapitálu a práce, a množství produktu se zmenšuje, musí být tento účinek trvalý. Větší podíl z té části produktu, která zbude po zaplacení renty a která se má rozdělit mezi vlastníky kapitálu a mezi dělníky, bude připadat dělníkům." (Cit. dílo, str. 127—128.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

Uvedené místo pokračuje:

„Každý dělník může a pravděpodobně bude dostávat absolutně méně; avšak protože v poměru k velikosti celého produktu, který si ponechává pachtýř, bude zaměstnáno více dělníků, pohltí hodnotu větší části celého produktu mzda, a na zisk tak připadne hodnota menší části." (Cit. dílo, str. 128.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

A krátce předtím:

„Množství produktů, které zůstanou po zaplacení majiteli půdy a dělníkovi, nutně náleží pachtýři a *tvoří zisk z jeho kapitálu.*" (Cit. dílo, str. 110.) [Srov. čes. vyd., str. 86.]

Na konci oddílu „*O zisku*" (kapitola VI) Ricardo říká, že jeho výklad o poklesu míry zisku zůstává správný dokonce i v případě, kdyby se — nesprávně — předpokládalo, že *ceny zboží* stoupají současně se vzrůstem peněžní mzdy dělníků:

„V kapitole o mzdě jsme se pokusili ukázat, že *peněžní cena zboží následkem zvýšení mezd nestoupne*... Kdyby tomu však bylo jinak, kdyby vysoká mzda s sebou přinášela trvalé zvýšení cen zboží, bylo by správné tvrdit, že vysoká mzda se nutně dotýká podnikatelů tím, že je zbavuje části jejich skutečného zisku. Předpokládejme, že kloboučník, punčochář a obuvník platí každý o 10 liber št. větší mzdu při výrobě určitého množství svého zboží, a že cena klobouků, punčoch a bot stoupla o sumu, která stačí k tomu, aby výrobce dostal nazpět oněch 10 liber št. *Jejich postavení by nebylo lepší, než kdyby k tomuto zvýšení nedošlo.* Kdyby punčochář prodal své punčochy za 110 liber št. místo na 100 liber št., jeho zisk by se přesně rovnal téže sumě peněz jako dříve; ale protože by při směně za tutéž sumu dostal o jednu desetinu méně klobouků, bot a každého jiného zboží, a protože *by mohl s předchozí sumou svých úspor*" (tj. s týmž kapitálem) „*při zvýšených mzdách zaměstnávat méně dělníků* a při zvýšených cenách nakupovat méně surovin, nebylo by jeho postavení lepší, než kdyby se jeho peněžní zisk skutečně zmenšil, ale ceny všech předmětů zůstaly stejné." (Cit. dílo, str. 129.) [Srov. čes. vyd., str. 96—97.]

Ricardo, který na jiných místech při své argumentaci zdůrazňoval vždy jen to, že na horší půdě je třeba platit *větší počet dělníků*, aby se vyrobilo *stejné množství produktu*, vyzdvihuje zde konečně mo-

ment, který má pro míru zisku rozhodující význam, totiž že s touž sumou kapitálu se *zaměstnává méně dělníků za vyšší mzdu.* Jinak nemá ve všem pravdu. Stoupne-li cena klobouků atd. o 10 %, situace kapitalisty se tím nezmění, ale pozemkový vlastník bude muset při nákupu všech těchto zboží zase víc odevzdat ze své renty. Jeho renta stoupla například z 10 liber št. na 20 liber št. Avšak za těchto 20 liber št. dostane proporcionálně menší množství klobouků atd. než předtím za 10 liber št.

Ricardo říká naprosto správně:

„S rozvojem společnosti se čistý produkt půdy vždy zmenšuje v poměru k jejímu hrubému produktu." (Cit. dílo, str. 198.) [Srov. čes. vyd., str. 133.]

Ricardo to myslí tak, že s rozvojem společnosti se renta zvyšuje. Skutečný důvod [že čistý produkt se v poměru k hrubému produktu zmenšuje] je v tom, že s rozvojem společnosti se zmenšuje variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu. | 691 ||

|| 692 | To, že s pokrokem výroby roste konstantní kapitál v poměru k variabilnímu kapitálu, Ricardo sám přiznává, avšak jen ve formě růstu fixního kapitálu v poměru k oběžnému kapitálu.

„V bohatých a mocných zemích, kde jsou investovány obrovské kapitály ve strojích, vyvolá náhlá změna v obchodě více obtíží než v chudších zemích, *kde je poměrně mnohem méně fixního kapitálu a mnohem více oběžného kapitálu* a *kde tedy podíl lidské práce na výrobcích je větší.* Oběžný kapitál lze mnohem snadněji stáhnout z nějakého odvětví než fixní kapitál. Často není možné přizpůsobit stroje vyrobené pro určité průmyslové odvětví pro jiné účely. Naproti tomu oděv, potrava a obydlí dělníka z jednoho odvětví mohou sloužit dělníkům v jiném odvětví"

(zde se tedy oběžným kapitálem rozumí jen variabilní kapitál, vynakládaný na mzdu),

„nebo týž dělník může dostat tutéž potravu, oděv a obydlí, ačkoli změnil své zaměstnání. To však je zlo, s nímž se bohatý národ musí smířit. Stěžovat si na ně by bylo stejně nerozumné, jako kdyby bohatý kupec hořekoval nad tím, že jeho loď je vystavena nebezpečí moře, kdežto chýše jeho chudého souseda je před všemi takovými nebezpečenstvími chráněna." (Cit. dílo, str. 311.) [Srov. čes. vyd., str. 194.]

Ricardo sám uvádí příčinu vzestupu renty, která naprosto nezávisí na zvyšování ceny zemědělských produktů:

„Jakýkoli kapitál vložený do půdy se nutně po uplynutí nájmu stane kapitálem *majitele půdy*, a ne pachtýře. Ať majitel půdy dostane při novém pronájmu půdy za tento kapitál jakoukoli náhradu, *nabude formy renty;* ale nikdo nebude platit rentu, může-li daným kapitálem získat více obilí z ciziny, než se urodí na této půdě doma." (Cit. dílo, str. 315, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 196, pozn.]

O téže věci Ricardo říká:

„V předcházející části tohoto díla jsem se zmínil o rozdílu mezi vlastní rentou a mezi odměnou, která se platí pod názvem renty majiteli půdy za výhody, které vynaložením kapitálu poskytl nájemci. Ale možná, že jsem dostatečně jasně neukázal rozdíl, který by vznikl z různého způsobu použití tohoto kapitálu. Protože část tohoto kapitálu, která se už jednou vynaložila na zlepšení hospodářství, nerozlučně srůstá s půdou a vede k růstu její produktivní síly, *odměna placená majiteli půdy za její užívání má zcela povahu renty* a podléhá všem zákonům renty. Ať se toto zlepšení uskutečnilo na účet majitele půdy nebo pachtýře, nebylo by se vůbec provedlo, kdyby nebylo velmi pravděpodobné, že výnos se bude rovnat alespoň *zisku*, jehož lze dosáhnout, použije-li se jiného kapitálu téže velikosti. Ale jakmile se toto zlepšení už provedlo, dosažený výnos bude mít *provždy zcela povahu renty* a bude podléhat všem změnám renty. Avšak některé z těchto výdajů zlepšují půdu jen na určitou dobu a nezvětšují její produktivní sílu natrvalo. Vynaloží-li se na budovy a jiná zlepšení přechodného rázu, musí se stále obnovovat, a proto majiteli půdy nepřinášejí trvalé zvýšení jeho skutečné renty." (Cit. dílo, str. 306, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 191, pozn.]

Ricardo říká:

„Ve všech zemích a ve všech dobách *závisí zisk* na množství práce potřebné k tomu, aby si dělníci mohli opatřit nutné životní prostředky na té půdě nebo s tím kapitálem, které nevynášejí rentu." (Cit. dílo, str. 128.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

Podle tohoto názoru reguloval by zisk pachtýře na nejhorší půdě, která podle Ricarda neplatí rentu, všeobecnou míru zisku. Ricardo uvažuje takto: produkt nejhorší půdy se prodává za svou *hodnotu* a neplatí rentu; vidíme tu tedy přesně, kolik nadhodnoty zbývá kapitalistovi po odečtení té části hodnoty produktu, který je pouze ekvivalentem pro dělníka. A tato nadhodnota je zisk. Tato úvaha se zakládá na předpokladu, že *cena nákladů* a *hodnota* jsou totožné, že daný produkt se prodává za hodnotu, protože se prodává za cenu nákladů.

To je historicky a teoreticky nesprávné. Ukázal jsem, že tam, kde existuje kapitalistická výroba a pozemkové vlastnictví, ne-

může půda nebo důl nejhorší kategorie platit rentu, protože prodává svůj produkt *pod jeho* [individuální] *hodnotou*, prodává-li ho za tržní hodnotu (kterou tento produkt nereguluje), a to proto, že tržní hodnota tohoto produktu tu právě jen kryje jeho *cenu nákladů*. Ale co reguluje tuto cenu nákladů? Míra zisku *nezemědělského kapitálu*, na jejímž určení se ovšem podílí i cena obilí, ačkoli ji zdaleka neurčuje sama. Ricardovo tvrzení by bylo správné jen v tom případě, kdyby hodnoty a ceny nákladů byly || 693 | totožné. Avšak i historicky — v souvislosti s tím, že kapitalistická výroba se objevuje v zemědělství později než v průmyslu — je zemědělský zisk určován průmyslovým ziskem, a ne naopak. Správné je jen to, že na této nejhorší půdě, která vynáší zisk, nikoli však rentu, a která prodává svůj produkt za cenu nákladů, se průměrná míra zisku *projevuje*, očividně vystupuje; rozhodně však není správné, že se tím průměrný zisk *reguluje*, což by bylo něco úplně jiného.

*Míra zisku* může klesat, aniž stoupá *úroková míra* a *míra renty*.

„Při rozboru zisku z kapitálu jsme již ukázali, že *akumulace kapitálu nemůže natrvalo snížit zisk**, *nebude-li působit nějaká trvalá příčina vzestupu mezd*... Kdyby mohlo množství dělníkových nutných životních prostředků stále vzrůstat stejně snadno, nemohla by nastat *trvalá změna míry zisku nebo mzdy*" (bylo by třeba říci: míry nadhodnoty a hodnoty práce), „ať by akumulace kapitálu dosahovala jakékoli výše. *Adam Smith* si však nevšímá rostoucích obtíží se získáváním potravy pro zvýšený počet dělníků, který bude zaměstnávat zvýšený kapitál, ale bez rozlišování *připisuje pokles zisku akumulaci kapitálu a konkurenci, která z ní vyplývá.*" (Cit. dílo, str. 338—339.) [Srov. čes. vyd., str. 210.]

To celé by bylo správné jen v tom případě, kdyby byl zisk totožný s nadhodnotou.

A[dam] Smith tedy říká, že s akumulací kapitálu míra zisku klesá v důsledku rostoucí konkurence mezi kapitalisty; Ricardo říká, že míra zisku klesá proto, že se stále zhoršují výrobní podmínky v zemědělství (zdražují nutné životní prostředky). Vyvrátili jsme jeho názor, který by byl správný jen v tom případě, kdyby míra

* *Ziskem* zde Ricardo rozumí tu část nadhodnoty, kterou si přivlastňuje kapitalista, rozhodně však ne celou nadhodnotu. Jak je nesprávné, že nadhodnota v důsledku akumulace kapitálu může klesnout, tak je správné, že se v důsledku akumulace může snížit zisk.

nadhodnoty a míra zisku byly totožné, tj. kdyby míra zisku mohla klesat pouze v důsledku zvýšení míry mzdy (za předpokladu, že pracovní den se nemění). Smithův názor se zakládá na tom, že (při svém nesprávném pojetí, které sám vyvrátil) chápe hodnotu jako součást mzdy, zisku a renty. Podle něho akumulace kapitálu způsobuje, že *libovolně stanovené* zisky, pro něž neexistuje žádná imanentní míra, musejí klesat, a to v důsledku snížení cen zboží, v kterých jsou zisky — podle tohoto pojetí — jen nominální přirážkou.

Ricardo má ovšem teoreticky pravdu, když proti Smithovi tvrdí, že akumulace kapitálů nic nemění na určování hodnoty zboží; ale, Ricardo se hluboce mýlí, když se snaží vyvrátit A[dama] Smitha tím, že v zemi nemůže nastat *nadvýroba*. Ricardo popírá možnost přebytku kapitálu, což se po něm stalo v anglické politické ekonomii všeobecně uznávaným axiómem.

Ricardo předně nevidí, že ve skutečnosti, kdy proti sobě nestojí jen kapitalista a dělník, ale [průmyslový] kapitalista, dělník, pozemkový vlastník, peněžní kapitalista, příjemce pevných důchodů od státu atd., že za těchto okolností pokles cen, který postihuje oba, průmyslového kapitalistu i dělníka, přináší ostatním třídám výhodu.

Za druhé Ricardo nevidí, že kapitalistická výroba vůbec nevyrábí v libovolném rozsahu, nýbrž že čím víc se rozvíjí, tím víc je nucena vyrábět v takovém měřítku, které nemá nic společného s bezprostřední poptávkou, nýbrž závisí na neustálém rozšiřování světového trhu.

Uchyluje se k nesmyslnému Sayovu předpokladu, že kapitalista prý nevyrábí pro zisk, pro nadhodnotu, nýbrž bezprostředně pro spotřebu, pro užitnou hodnotu — pro vlastní spotřebu. Nevidí, že zboží se musí přeměnit v peníze. Poptávka ze strany dělníků nestačí, protože zisk pochází právě z toho, že poptávka dělníků je menší než hodnota jejich produktu, a zisk je tím větší, čím je tato poptávka relativně menší. Právě tak nestačí ani vzájemná poptávka mezi kapitalisty. Nadvýroba nevyvolává *trvalý* pokles zisku, neustále se však *periodicky* opakuje. Po nadvýrobě následuje podvýroba atd. Nadvýroba vzniká právě z toho, že masa lidí nikdy nemůže spotřebovat víc než průměrné množství prostředků nutných k životu, a že tedy její spotřeba nevzrůstá úměrně vzrůstu produktivity práce. Avšak celý tento oddíl patří do *konkurence kapitálů*. Všechno,

co o tom Ricardo říká, nestojí ani za zlámaný groš. (Je to kapitola XXI, „*Vliv akumulace na zisk a úrok*".)

„Existuje jen jeden případ, a i ten je *dočasný*, kdy může akumulace při nízké ceně potravin způsobit pokles zisku. Bývá to tehdy, když fondy určené k vydržování práce rostou mnohem rychleji než obyvatelstvo: pak bude mzda vysoká a zisk nízký." (Cit. dílo, str. 343.) [Srov. čes. vyd., str. 212—213.]

Proti *Sayovi* Ricardo [v téže kapitole] ironicky poznamenává ke vztahu mezi ziskem a úrokem:

„Pan Say připouští, že úroková míra závisí na míře zisku, ale z toho ještě neplyne, že míra zisku závisí na úrokové míře. Jedno je příčinou, druhé je následkem, a žádné okolnosti nemohou vést k tomu, aby si vyměnily místa." (Cit. dílo, str. 353, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 217, pozn.]

Avšak tytéž příčiny, které vedou k poklesu zisku, mohou vést k vzestupu úroku a naopak.[94]

[V kapitole „*O obchodu s koloniemi*" Ricardo píše:]

„Pan Say přiznává, že *výrobní náklady* jsou základem ceny, a přece na různých místech své knihy tvrdí, že cenu určuje poměr mezi poptávkou a nabídkou." (Cit. dílo, str. 411.) [Srov. čes. vyd., str. 247.]

Ricardo [odmítaje určující úlohu poptávky a nabídky] by právě měl z tohoto [spojování Sayovy koncepce výrobních nákladů s koncepcí poptávky a nabídky] vidět, že || 694 | *výrobní náklady* se velmi liší od množství práce použité k výrobě zboží. Místo toho pokračuje:

„Skutečným a konečným regulátorem relativní hodnoty dvou zboží jsou jejich výrobní náklady." (Cit. dílo, str. 411.) [Srov. čes. vyd., str. 247.]

[V téže kapitole Ricardo píše:]

„A což Adam Smith nesdílí týž názor," ⟨že ceny nejsou regulovány ani mzdami, ani zisky⟩, „když říká, že ‚*ceny* zboží čili *hodnota* zlata a stříbra ve srovnání s ostatním zbožím závisí na poměru mezi *množstvím práce*, kterého je třeba, aby se na trh dodalo určité množství zlata a stříbra, a množstvím práce, které je třeba, aby se na trh dostalo určité množství kteréhokoli jiného zboží?' Toto množství se nezmění, ať jsou zisk nebo mzda vysoké nebo nízké. *Jak tedy mohou vysoké zisky zvýšit ceny?*" (Cit. dílo, str. 413—414.) [Srov. čes. vyd., str. 248.]

Na uvedeném místě nerozumí A[dam] Smith *cenami* nic jiného než peněžní vyjádření *hodnoty* zboží. Skutečnost, že hodnota zboží, jakož i hodnota zlata a stříbra, za které se zboží směňuje, se určuje

poměrným množstvím práce, potřebným k výrobě obou těchto druhů zboží ⟨zboží z jedné strany, zlata a stříbra z druhé strany⟩, nijak neodporuje tomu, že „vysoké zisky mohou zvýšit" ***skutečné*** ceny zboží, tj. jejich ceny nákladů. Rozhodně ovšem ne všechny najednou, jak se domnívá Smith. Avšak vysoké zisky skutečně zvýší ceny části masy zboží nad jejich hodnotu víc, než by se zvýšily při nízké úrovni průměrného zisku, kdežto ceny druhé části zboží poklesnou pod svou hodnotu méně, než by poklesly při nízkých ziscích.[95]

[KAPITOLA SEDMNÁCTÁ]

# RICARDOVA TEORIE AKUMULACE. JEJÍ KRITIKA (VÝKLAD KRIZÍ ZE ZÁKLADNÍ FORMY KAPITÁLU)

## [1. SMITHOVA A RICARDOVA CHYBA JE V TOM, ŽE NEBEROU ZŘETEL NA KONSTANTNÍ KAPITÁL. REPRODUKCE RŮZNÝCH ČÁSTÍ KONSTANTNÍHO KAPITÁLU]

Především si dáme dohromady Ricardovy teze, značně rozptýlené po celém jeho díle.

„...všechny produkty země se spotřebovávají, ale je nepředstavitelně velký rozdíl, zda je spotřebovávají *ti, kdo reprodukují jinou hodnotu, nebo ti, kdo ji nereprodukují.* Řekneme-li, že se *důchod ušetří* a že se *přidává ke kapitálu*, myslíme tím to, že tu *část důchodu*, o které *se říká, že se přidává ke kapitálu, spotřebovávají produktivní dělníci, a ne neproduktivní.*" (Zde dělá Ricardo týž rozdíl jako A[dam] Smith.) „Nemůže být většího omylu než předpokládat, že *kapitál roste tím, že se nespotřebovává.* Kdyby cena práce stoupla tak vysoko, že by se přes veškerý vzrůst kapitálu nemohlo zaměstnat víc práce, řekl bych, že se takový *přírůstek kapitálu spotřebovává neproduktivně.*" (Cit. dílo, str. 163, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 113, pozn.]

Zde jde tedy jen o to, zda produkt spotřebovávají dělníci nebo někdo jiný. Jako u A[dama] Smitha a jiných. Ve skutečnosti by však mělo jít zároveň o *průmyslovou spotřebu* zboží, jež tvoří konstantní kapitál a spotřebovává se ve formě pracovních nástrojů nebo pracovního materiálu anebo se spotřebovává i tak, že se touto spotřebou mění v pracovní nástroje a pracovní materiál. Od samého začátku je nesprávný, tj. jednostranný, názor, že akumulace kapitálu je přeměnou důchodu ve mzdu, že je to akumulace variabilního kapitálu. Celá otázka akumulace se tak vysvětluje nesprávně.

Především je nutné zjednat si jasno o *reprodukci konstantního kapitálu.* Zde zkoumáme *roční* reprodukci, tj. bereme rok za časovou míru reprodukčního procesu.

Velká část konstantního kapitálu — *fixní kapitál* — vchází do ročního pracovního procesu, aniž vchází [úplně] do ročního zhodnocovacího procesu. Fixní kapitál [pokud nevchází do zhodnocovacího procesu] se nespotřebovává. Tato jeho část se tedy nemusí reprodukovat. *Uchovává se* — a s její užitnou hodnotou se uchovává i její směnná hodnota — tím, že vůbec vchází do výrobního procesu a zůstává v kontaktu se živou prací. Čím větší je v daném roce v zemi tato část kapitálu, tím je poměrně větší její čistě formální reprodukce (uchování) v příštím roce; to platí za předpokladu, že výrobní proces se obnovuje, pokračuje, udržuje v chodu třeba jen ve stejném měřítku. Opravy apod., které jsou nutné k tomu, aby se fixní kapitál uchoval, připočítáváme k jeho původním pracovním nákladům. S uchováním ve výše uvedeném smyslu to nemá nic společného.

Druhá část konstantního kapitálu se při výrobě zboží každoročně spotřebuje a musí se tudíž reprodukovat. Sem patří celá část fixního kapitálu, která každoročně vchází do zhodnocovacího procesu, a celá část konstantního kapitálu, která se skládá z oběžného kapitálu — ze surovin a pomocných látek.

Pokud jde o tuto druhou část konstantního kapitálu, je třeba rozlišovat:

|| 695 | Velká část toho, co v jedné sféře výroby *vystupuje* jako konstantní kapitál — jako pracovní prostředky a pracovní materiál — je *současně* produktem v jiné, paralelní sféře výroby. Například příze tvoří část konstantního kapitálu tkalce; je produktem předláka a tento produkt se možná ještě den předtím teprve vytvářel. Říkáme-li zde *současně*, myslíme tím výrobu během *téhož* roku. Táž zboží probíhají ve svých různých fázích během téhož roku různými sférami výroby. Z jedné vycházejí jako produkt, do druhé vcházejí jako zboží, která tvoří konstantní kapitál. A jako konstantní kapitál se všechna během roku spotřebují, ať už tak, že do zboží vejde jen jejich hodnota, jak je tomu u fixního kapitálu, anebo tak, že do zboží vejde i jejich užitná hodnota, jako je tomu u oběžného ka-

pitálu. V téže době, kdy zboží vyrobené v jedné sféře výroby vchází do jiné sféry výroby, aby se zde spotřebovalo jako konstantní kapitál — přes tuto *následnost* výrobních sfér, do nichž totéž zboží vstupuje, vyrábějí se *současně* vedle sebe různé prvky tohoto zboží anebo jeho různé fáze. Během téhož roku se v jedné sféře výroby neustále spotřebovává jako konstantní kapitál a v jiné, paralelní, se neustále vyrábí jako zboží. Totéž zboží, které se během roku takto spotřebovává jako konstantní kapitál, se během téhož roku právě tak i neustále vyrábí. Stroj se ve sféře *A* opotřebovává. Současně s tím se ve sféře *B* vyrábí. Konstantní kapitál, který se během roku spotřebuje v těch sférách výroby, jež vyrábějí životní prostředky, se *současně* v jiných sférách výroby vyrábí, takže se *během* roku anebo *koncem roku* znovu nahradí in natura. Obojí, jak životní prostředky, tak i tato část konstantního kapitálu, je produktem nové práce, která působila během roku.

Dříve jsem ukázal,[96] jak *část hodnoty* produktu těch sfér výroby, v nichž se vyrábějí životní prostředky, a to ta část hodnoty, která nahrazuje konstantní kapitál těchto sfér výroby, tvoří důchod *výrobců* tohoto konstantního kapitálu.

Dále však existuje část konstantního kapitálu, která se *každoročně spotřebuje*, aniž vstoupí jako součást do sfér výroby, které vyrábějí životní prostředky (spotřební zboží). Nemůže být tedy ani z těchto sfér nahrazena. Máme na mysli tu část konstantního kapitálu — pracovních nástrojů, surovin a pomocných látek —, která se průmyslově spotřebovává v procesu vytváření, výroby samého konstantního kapitálu — strojů, surovin a pomocných látek. Tato část se nahrazuje, jak jsme viděli,[97] *in natura* buď přímo z produktu těchto výrobních sfér samých (jako například u semen, dobytka, částečně u uhlí), anebo směnou části produktů různých sfér výroby, které vytvářejí konstantní kapitál. Zde se směňuje kapitál za kapitál.

Díky existenci a spotřebě této části konstantního kapitálu se nezvětšuje jen masa produktů, ale i *hodnota* ročního produktu. *Část hodnoty ročního* produktu, která se rovná hodnotě této části spotřebovaného konstantního kapitálu, kupuje zpět in natura anebo bere si zpět z ročního produktu tu jeho část, která musí nahradit in natura spotřebovaný konstantní kapitál. Například ta část hodnoty

osiva, kterou tvoří semena, určuje tu část hodnoty sklizně (a tím i množství obilí), která musí být jako konstantní kapitál vrácena půdě, výrobě. Bez práce nově přidané během roku by se tato část nereprodukovala; ve skutečnosti však byla *vyrobena* prací minulého roku, čili [vůbec] minulou prací, a pokud se produktivita práce nemění, je *hodnota*, kterou tato část přidává ročnímu produktu, výsledkem práce nikoli letošního roku, nýbrž roku minulého. Čím větší je *proporcionálně* konstantní kapitál vynakládaný v zemi, tím větší je i tato část konstantního kapitálu, která se spotřebuje při výrobě konstantního kapitálu a která se nejen zračí ve větší mase produktů, ale která i zvyšuje hodnotu této masy produktů. Tato *hodnota* není tedy jen výsledkem práce letošního roku, ale stejně tak je i výsledkem práce minulého roku, minulé práce, ačkoli *bez* bezprostřední práce daného roku by se nemohla znovu objevit právě tak, jako by se nemohl objevit produkt, do něhož vchází. Vzrůstá-li tato část konstantního kapitálu, vzrůstá nejen masa ročního produktu, ale i její *hodnota*, a to i když se množství roční práce nemění. Tento vzrůst je formou *akumulace kapitálu*, jejíž pochopení je velmi důležité. A nic nemůže mít k tomuto pochopení dále než toto Ricardovo tvrzení:

„Práce jednoho miliónu lidí v průmyslu vždy vyrobí stejnou hodnotu, ale nevyrobí vždy stejné bohatství." (Cit. dílo, str. 320.) [Srov. čes. vyd., str. 199.]

Tento milión lidí vyrobí — předpokládáme-li, že pracovní den je daný — v závislosti na produktivitě práce nejen velmi rozdílné masy zboží, nýbrž i hodnota této masy bude velmi rozdílná podle toho, zda byla vyrobena s větším nebo menším konstantním kapitálem, zda tedy k ní byla přidána větší nebo menší hodnota vytvořená *loňskou*, *minulou* prací.

## [2. HODNOTA KONSTANTNÍHO KAPITÁLU A HODNOTA PRODUKTU]

Všude, kde tu mluvíme o reprodukci konstantního kapitálu, především pro zjednodušení předpokládáme, že produktivita práce a tudíž i způsob výroby se nemění. Jako konstantní kapitál se při

daném měřítku výroby musí nahradit určité množství produktu in natura. Nemění-li se produktivita, zůstává beze změny i || 696 | hodnota tohoto množství. Nastanou-li v produktivitě práce změny, v jejichž důsledku může být totéž množství produktu nově reprodukováno dráže nebo levněji, s vynaložením větší nebo menší práce, potom nastanou změny i v hodnotě konstantního kapitálu, které mají vliv na velikost přebytku produktu nad konstantním kapitálem.

Dejme tomu, že na osev je zapotřebí 20 kvarterů [pšenice] po 3 librách št. = 60 liber št. Vynaloží-li se na reprodukci jednoho kvarteru o třetinu méně práce, pak bude kvarter stát jen 2 libry št. Z produktu je třeba stejně jako dříve odečíst na osivo 20 kvarterů, avšak ta část, kterou nyní tvoří v hodnotě celého produktu, se rovná už jen 40 librám št. K nahrazení téhož konstantního kapitálu je pak zapotřebí menší části hodnoty celkového produktu i jeho menší části in natura, ačkoli ve formě semen se musí půdě vrátit stejně jako dříve 20 kvarterů.[98]

Kdyby jeden národ ročně spotřeboval konstantní kapitál 10 miliónů liber št. a druhý národ jen 1 milión liber št., a roční práce 1 miliónu lidí by se zračila ve 100 miliónech liber št., byla by hodnota produktu u prvního národa 110 miliónů liber št. a u druhého jen 101 milión liber št. Přitom by nebylo jen možné, nýbrž jisté, že jednotlivé zboží by bylo u národa I levnější než u národa II, protože národ II by vyrobil se stejným množstvím [bezprostřední] práce mnohem menší masu zboží — mnohem menší, než by odpovídalo rozdílu mezi 10 a 1. U národa I jde ve srovnání s národem II větší část hodnoty produktu, a tudíž i větší část celkového produktu na nahrazení kapitálu. Zato však je i celkový produkt u národa I mnohem větší.

Pokud jde o průmyslové zboží, je známo, že jeden milión lidí vyrobí v Anglii nejen mnohem větší produkt, ale i produkt o mnohem větší hodnotě než například v Rusku, ačkoli jednotlivé zboží je v Anglii mnohem levnější. Ale pokud jde o zemědělství, zdá se, že mezi kapitalisticky vyspělými a relativně nevyspělými národy takovýto poměr neexistuje. Produkt zaostalého národa je levnější než produkt národa kapitalisticky vyspělého — pokud jde o *peněžní*

*cenu.* A přesto se zdá, že produkt vyspělého národa je produktem mnohem menšího množství práce (vynaložené během roku) než produkt zaostalého národa. Například v Anglii je v zemědělství zaměstnána méně než třetina obyvatelstva, v Rusku čtyři pětiny; tam $^{5}/_{15}$, zde $^{12}/_{15}$. Tato čísla nesmíme brát à lettre*. Například v Anglii se velké množství lidí v *nezemědělských odvětvích* — ve strojírenství, obchodě, dopravě atd. — zabývá výrobou a opatřováním prvků zemědělské výroby, což v Rusku neexistuje. Relativní počet lidí zaměstnaných v zemědělství nelze tudíž určit přímo podle počtu jednotlivců zaměstnaných bezprostředně v zemědělství. V zemích s kapitalistickou výrobou se *nepřímo* účastní zemědělské výroby mnoho lidí, kteří se v méně rozvinutých zemích do ní započítávají přímo. Proto se rozdíl zdá větší, než je ve skutečnosti. Pro celkovou úroveň civilizace země je však tento rozdíl velmi důležitý, dokonce i když záleží jen v tom, že velká část výrobců podílejících se na zemědělství se neúčastní zemědělské výroby přímo a vytržena z idiotismu venkovského života, patří mezi průmyslové obyvatelstvo.

To tedy především necháme stranou. Dále nebudeme přihlížet k tomu, že většina zemědělských národů je nucena prodávat svůj produkt *pod* jeho hodnotou, zatímco v zemích s vyspělou kapitalistickou výrobou cena zemědělského produktu stoupá na jeho hodnotu. V každém případě vchází do hodnoty produktu anglického zemědělce část hodnoty konstantního kapitálu, která do hodnoty produktu ruského zemědělce nevchází. Dejme tomu, že tato část hodnoty se rovná denní práci 10 lidí. A dejme tomu, že tento konstantní kapitál uvádí do pohybu 1 anglický dělník. Mluvím o té části konstantního kapitálu zemědělského produktu, která se nenahrazuje novou prací [zemědělců], jak je tomu například u zemědělského nářadí. Je-li zapotřebí 5 ruských dělníků, aby vyrobili týž produkt, který vyrobí pomocí konstantního kapitálu [rovnajícího se 10 pracovním dnům] 1 anglický dělník, a rovná-li se konstantní kapitál, jehož používá Rus, 1 pracovnímu dni, bude se anglický produkt rovnat $10 + 1 = 11$ pracovním dnům a produkt Rusa

* — do písmene, doslovně. *(Pozn. red.)*

5 + 1 = 6 pracovním dnům. Je-li ruská půda o tolik úrodnější než anglická, že vyrobí bez použití konstantního kapitálu anebo s použitím desetkrát menšího konstantního kapitálu tolik obilí, jako Angličan s desetkrát větším kapitálem, pak se *hodnoty* téhož množství anglického a ruského obilí budou k sobě mít jako 11 : 6. Kdyby se kvarter ruského obilí prodával po 2 librách št., anglický by se prodával po $3^2/_3$ libry št., protože $2 : 3^2/_3 = 6 : 11$. Peněžní cena i hodnota anglického obilí by tedy byla mnohem vyšší než ruského, ale přesto by se anglické obilí vyrábělo s vynaložením mnohem menšího množství [bezprostřední] práce, protože *minulá* práce, která se znovu objevuje jak v mase, tak v hodnotě produktu, nevyžaduje, aby se dodatečně přidávala nová práce. Anglické obilí by mělo vždy vyšší cenu i hodnotu, kdyby Angličané vynakládali méně bezprostřední práce než Rusové, ale kdyby větší konstantní kapitál, kterého Angličané používají — a který je [ve smyslu vynakládání nové práce] *nic* nestojí, ačkoli je svého času něco stál a musel být zaplacen — nezvyšoval produktivitu práce v takové míře, že by se tím vykompenzovala přirozená úrodnost ruské půdy. Peněžní ceny zemědělského produktu mohou tedy být vyšší v zemích s kapitalistickou výrobou než || 697 | v zemích, které nejsou tak rozvinuté, ačkoli ve skutečnosti stojí tento produkt méně práce. Obsahuje víc bezprostřední a minulé práce [dohromady], avšak tato minulá práce [nyní už] nic nestojí. Produkt by byl levnější, kdyby tomu nebránil rozdíl v přirozené úrodnosti. Tím by se daly vysvětlit i vyšší peněžní ceny mzdy [v rozvinutých kapitalistických zemích].

Dosud jsme mluvili jen o reprodukci existujícího kapitálu. Dělník nahrazuje svou mzdu spolu s nadvýrobkem čili nadhodnotou, která tvoří kapitalistův zisk (včetně renty). Nahrazuje tu část ročního produktu, která mu znovu slouží za mzdu. Kapitalista svůj zisk během roku spotřeboval, ale dělník vytvořil takovou část produktu, která se znovu může spotřebovat jako zisk. Část konstantního kapitálu, která se spotřebuje při výrobě životních prostředků, se nahrazuje konstantním kapitálem, který během roku vytvořila nová práce. Výrobci této nové části konstantního kapitálu realizují svůj důchod (zisk a mzdu) v té části životních prostředků,

jejíž hodnota se rovná hodnotě konstantního kapitálu spotřebovaného při výrobě těchto životních prostředků. Konečně konstantní kapitál, který se spotřebuje při výrobě konstantního kapitálu, při výrobě strojů, surovin a pomocných látek, se nahrazuje — in natura anebo směnou kapitálu za kapitál — z celkového produktu různých sfér výroby, které vyrábějí konstantní kapitál.

## [3. NEZBYTNÉ PODMÍNKY AKUMULACE KAPITÁLU. AMORTIZACE FIXNÍHO KAPITÁLU A JEJÍ ÚLOHA V PROCESU AKUMULACE]

Ale jak je tomu se *zvětšováním* kapitálu, s jeho *akumulací* na rozdíl od reprodukce, s *přeměnou důchodu* v kapitál?

Abychom otázku zjednodušili, předpokládejme, že produktivita práce se nemění, že ve způsobu výroby nedochází k žádné změně, že tedy k výrobě téhož množství zboží je třeba téhož množství práce, a že tudíž *zvětšení* kapitálu stojí stejné množství práce jako výroba kapitálu téže velikosti minulého roku.

Část nadhodnoty se musí přeměnit v kapitál, místo aby se spotřebovala jako důchod. Musí se přeměnit zčásti v konstantní kapitál a zčásti ve variabilní kapitál. A poměr, v němž se dělí na tyto dvě rozdílné části kapitálu, závisí na daném organickém složení kapitálu, protože způsob výroby, stejně jako hodnotový poměr obou částí, zůstává beze změny. Čím více je výroba rozvinuta, tím větší bude ta část nadhodnoty, která se mění v konstantní kapitál ve srovnání s tou částí nadhodnoty, která se mění ve variabilní kapitál.

Především se tedy musí přeměnit část nadhodnoty (a jí odpovídající část nadvýrobku, která se skládá ze životních prostředků) ve variabilní kapitál, tj. musí se za ni koupit nová práce. To je možné jedině v tom případě, když vzrůstá počet dělníků anebo když se prodlužuje pracovní doba, po kterou pracují. K tomuto druhému případu dochází například tehdy, když část dělnického obyvatelstva byla zaměstnána jen polovinu nebo dvě třetiny [pracovního dne], anebo na kratší či delší období, i absolutním prodloužením pracovního dne, přičemž se toto prodloužení musí zaplatit. Ale to nelze pokládat za trvalý prostředek akumulace. Dělnické obyvatelstvo

může početně vzrůstat, když se dříve neproduktivní dělníci mění v dělníky produktivní, anebo když se do výrobního procesu vtáhnou ty části obyvatelstva, které dříve nepracovaly, jako například ženy, děti, paupeři. Poslední bod tu však necháme stranou. Konečně [počet dělníků se může zvětšit], když dělnické obyvatelstvo absolutně roste se vzrůstem všeho obyvatelstva. Má-li být akumulace trvalá, nepřetržitá, je tento absolutní vzrůst obyvatelstva (i když se v poměru k používanému kapitálu počet obyvatelstva relativně zmenšuje) podmínkou. *Zvětšení počtu obyvatelstva* je tedy základnou akumulace jako trvalého procesu. To však předpokládá takovou průměrnou mzdu, která umožňuje nepřetržitý vzrůst počtu dělnického obyvatelstva, nejen jeho reprodukci. Pro nenadálé případy se zajišťuje kapitalistická výroba už tím, že část dělnického obyvatelstva nutí k nadměrné práci a druhou si udržuje in petto* napůl nebo úplně zbídačelou jako rezervní armádu.

Ale jak je tomu s druhou částí nadhodnoty, která se má přeměnit v konstantní kapitál? Abychom si otázku zjednodušili, abstrahujme od zahraničního obchodu a zkoumejme izolovaný národ. Vezměme si příklad. Dejme tomu, že nadhodnota, kterou vyrobil majitel tkalcovny, se rovná 10 000 librám št., z nichž polovinu, tj. 5000 liber št., chce přeměnit v kapitál. Z této sumy musí podle organického složení kapitálu v mechanické tkalcovně vydat jednu pětinu na mzdy. Abstrahujeme tu od obratu kapitálu, při němž snad tomuto továrníkovi stačí suma na pět týdnů, po jejichž uplynutí prodá svůj produkt a dostane tak ze sféry oběhu zpět svůj kapitál na mzdy. Předpokládejme, že musí mít u bankéře v rezervě 1000 liber št. na mzdy (pro 20 dělníků), které pak postupně během roku na mzdy vydává. K přeměně v konstantní kapitál zbývá pak 4000 liber št. Továrník musí předně nakoupit tolik příze, kolik může 20 dělníků během roku utkat. (Stále abstrahujeme od obratu oběžné části kapitálu.) Dále musí zvětšit počet tkalcovských stavů ve své továrně, dále možná přidat nový parní stroj nebo zvýšit výkon starého atd. Ale aby to všechno koupil, musí najít na trhu přízi, tkalcovské stavy atd. Musí svých 4000 liber št. přeměnit v přízi, tkalcovské stavy, uhlí atd., || 698 | tj. všechny tyto věci koupit. Aby je

* — tajně, v zásobě. *(Pozn. red.)*

však mohl koupit, musejí zde být. Protože jsme předpokládali, že reprodukce starého kapitálu probíhala za starých podmínek, musel přadlák vydat celý svůj kapitál, aby dodal to množství příze, které potřebovali tkalci minulého roku. Jak tedy může uspokojit dodatečnou poptávku dodatečnou nabídkou příze?

Právě tak je tomu i u výrobce strojů, který dodává tkalcovské stavy atd. Vyrobil jen tolik nových tkalcovských stavů, aby uspokojil průměrné opotřebování stavů v tkalcovském průmyslu. Avšak majitel tkalcovny, který usiluje o akumulaci, objedná za 3000 liber št. příze a za 1000 liber št. tkalcovských stavů, uhlí (protože u těžaře uhlí je tomu právě tak) atd. Čili dá majiteli přádelny 3000 liber št., výrobci strojů a těžaři uhlí atd. 1000 liber št., aby mu tyto peníze přeměnili v přízi, tkalcovské stavy a uhlí. Musel by tedy čekat na ukončení tohoto procesu, než by mohl začít akumulovat, vyrábět nové plátno. To je první přerušení.

Avšak teď je zase majitel přádelny se 3000 librami št. v téže situaci jako majitel tkalcovny se 4000 librami št., až na to, že si z těchto 3000 liber št. ihned srazí svůj zisk. Může najít dodatečné množství přadláků, avšak potřebuje len, vřetena, uhlí atd. Přesně tak i těžař uhlí potřebuje kromě nových dělníků nové stroje nebo nástroje. A výrobce strojů, který má dodat nové tkalcovské stavy, vřetena atd., potřebuje kromě dalších dělníků železo atd. Nejhůř je však na tom pěstitel lnu, který může dodat dodatečné množství lnu teprve příští rok atd.

Aby tedy mohl majitel tkalcovny bez zdržování a přerušování každoročně přeměnit část svého zisku v konstantní kapitál — a aby akumulace byla nepřetržitým procesem —, je nutné, aby našel na trhu dodatečné množství příze, tkalcovských stavů atd. Najdou-li pak majitel tkalcovny, majitel přádelny, těžař uhlí atd. na trhu len, vřetena a stroje, stačí jim už jen zaměstnat víc dělníků.

Té části konstantního kapitálu, která se každoročně odečítává jako opotřebovaná a vstupuje do hodnoty produktu jako opotřebování, se ve skutečnosti *používá i nadále.* Vezměme například stroj, který vydrží 12 let a stojí 12 000 liber št., takže průměrné opotřebování, které se každého roku odečítá, se rovná 1000 librám št. Na konci dvanácti let, protože každoročně vchází do produktu

1000 liber št., je pak hodnota 12 000 liber št. reprodukována a za tuto cenu lze koupit nový stroj téhož druhu. Opravy a běžnou údržbu, které jsou během těchto 12 let nutné, připočítáváme k výrobním nákladům stroje, takže nemají s naší otázkou nic společného. Avšak skutečnost se od takového průměrného výpočtu liší. Je možné, že ve druhém roce stroj pracuje lépe než v prvním. A přesto je po dvanácti letech už nepoužitelný. Je to s ním jako s domácím zvířetem, jehož průměrná délka života je 10 let, avšak přesto z něho každým rokem desetina neodumírá, i když po uplynutí deseti let musí být nahrazeno novým jedincem. Během *téhož* roku dostává se ovšem vždy jistý počet strojů atd. do takového stadia, kdy musí být skutečně nahrazen novými stroji. V každém roce je tedy nutné skutečně, in natura, nahradit určité množství strojů stroji novými. A tomu odpovídá průměrná roční výroba strojů atd. Hodnota, která je nutná k jejich zaplacení, bere se [z výtěžku prodeje] zboží podle doby jejich reprodukce. Zůstává však faktem, že velká část hodnoty ročního produktu, tj. hodnoty, která se každoročně platí za tento produkt, je sice nutná, aby se například za dvanáct let vyměnily staré stroje za nové, avšak nikdy se skutečně nevyžaduje, aby se každoročně vyměnila dvanáctina těchto strojů in natura, což by se ve skutečnosti ani nedalo udělat. Tohoto fondu lze zčásti použít k zaplacení mezd nebo na nákup surovin, dokud se neprodá nebo nezaplatí zboží, jež se neustále vrhá do oběhu, ale z oběhu se hned nevrací. To se však nemůže provádět po celý rok, neboť zboží, jehož obrat se uskuteční během roku, musí plně realizovat svou hodnotu, tj. musí zaplatit, realizovat mzdu, která je v něm obsažena, suroviny, opotřebování strojů a nadhodnotu.

Kde se tedy používá mnoho konstantního kapitálu, a tudíž i mnoho fixního kapitálu, představuje ta část hodnoty produktu, která nahrazuje opotřebování fixního kapitálu, *fond akumulace*, který může ten, kdo ho má k dispozici, vložit do nového fixního kapitálu (anebo i oběžného kapitálu), přičemž se za tuto část akumulace vůbec nic neodpočítává z nadhodnoty. (Viz McCullocha.)[99] Takovýto fond akumulace neexistuje na těch stupních výroby a u těch národů, kde neexistuje velký fixní kapitál. To je důležité. Máme tu fond na neustálé výdaje na zlepšení, rozšiřování atd.

## [4. VZTAH MEZI VÝROBNÍMI ODVĚTVÍMI V PROCESU AKUMULACE. BEZPROSTŘEDNÍ PŘEMĚNA ČÁSTI NADHODNOTY V KONSTANTNÍ KAPITÁL JAKO ZVLÁŠTNOST AKUMULACE V ZEMĚDĚLSTVÍ A VE STROJÍRENSTVÍ]

Otázka, kterou tu chceme objasnit, však spočívá v tomto. I kdyby byl celkový kapitál používaný ve strojírenství jen tak velký, aby nahradil roční opotřebování strojů, vyráběl by mnohem více strojů, než je každoročně zapotřebí, protože opotřebování existuje zčásti jen ideálně, a reálně musí být nahrazeno in natura teprve po určité řadě let. Takto použitý kapitál dodává tedy každoročně množství strojů, které jsou k dispozici pro nové kapitálové vklady a tyto nové kapitálové vklady anticipují. Například výrobce strojů začíná v daném roce s výrobou ve své továrně. Dejme tomu, že za rok dodá strojů za 12 000 liber št. V tomto případě, při prosté reprodukci strojů, které vyrobí, by měl v každém z následujících jedenácti let vyrobit jen za 1000 liber št. strojů, a dokonce ani tato roční výroba by se každoročně nespotřebovala. Ještě menší část jeho výroby by se spotřebovala, kdyby používal celého svého kapitálu. Aby jeho kapitál zůstal v provozu a aby se pouze nepřetržitě || 699 | každoročně reprodukoval, je nutné neustále nově rozšiřovat výrobu v odvětvích, která potřebují tyto stroje. (Tím více, jestliže sám akumuluje.)

Tudíž, *dokonce i v tom případě, kdyby se kapitál investovaný do této sféry pouze reprodukoval*, je nutná neustálá akumulace v ostatních sférách výroby. Na druhé straně, už jen díky prosté reprodukci ve strojírenství, nachází tato neustálá akumulace v ostatních sférách výroby právě tak neustále na trhu jeden ze svých prvků. V tomto případě je v jedné ze sfér výroby neustálá zásoba zboží pro akumulaci, pro novou dodatečnou průmyslovou spotřebu jiných sfér, dokonce i když se v této sféře samé jen reprodukuje existující kapitál.

Pokud jde o 5000 liber št. zisku čili nadhodnoty, které kapitalista, například majitel tkalcovny, přeměňuje v kapitál, jsou možné dva případy, předpokládáme-li neustále, že na trhu *najde práci*, kterou musí koupit za 1000 liber št. z těchto 5000 liber št., aby podle

podmínek své sféry výroby přeměnil těchto 5000 liber št. v kapitál. Tato část [kapitalizované nadhodnoty] se mění ve variabilní kapitál a vydává se na mzdu. Má-li však průmyslník této práce použít, potřebuje přízi, další stroje a další pomocné látky. ⟨Další stroje nepotřebuje jedině v tom případě, když prodlouží pracovní den; v tomto případě se stroje jen rychleji opotřebovávají a zkracuje se jejich reprodukční doba, přitom se však vyrábí větší nadhodnota. A třebaže se hodnota strojů musí rozdělit v kratší době mezi vyrobená zboží, vyrobí se nesrovnatelně více zboží, takže přes toto rychlejší opotřebování vchází do hodnoty či ceny zboží menší část hodnoty strojů. V tomto případě není nutné bezprostředně vydávat nový kapitál na samy stroje. Je třeba jedině poněkud rychleji nahradit hodnotu strojů. *Avšak* na pomocné látky je třeba v tomto případě zálohovat dodatečný kapitál.⟩ Majitel tkalcovny buď najde tyto podmínky své výroby na trhu; pak se nákup tohoto zboží liší od nákupu jiného zboží jen tím, že kupuje zboží pro *průmyslovou spotřebu*, a ne pro *individuální* spotřebu. Anebo je na trhu nenajde; pak si je musí objednat (jak je tomu například u strojů nové konstrukce), stejně jako si musí objednat ty předměty osobní spotřeby, které nenajde hotové na trhu. Kdyby se surovina (len) musela vyrábět teprve na objednávku ⟨jako například indičtí raijati* vyrábějí indigo, jutu atd. na objednávku a na závdavek anglických kupců⟩, byla by akumulace majitele tkalcovny v tomto roce v jeho vlastním podniku nemožná. Jestliže na druhé straně předpokládáme, že majitel přádelny přemění svých 5000 liber št. v kapitál a majitel tkalcovny neakumuluje, potom nebude možno přízi prodat, i když na trhu byly všechny podmínky její výroby, a těchto 5000 liber št. se ve skutečnosti přeměnilo v přízi, ale ne v kapitál.

(*Úvěr*, o němž se tu nemusíme šířit, umožňuje, aby se akumulovaného kapitálu nepoužívalo právě v té sféře, kde byl vyroben, nýbrž tam, kde má největší vyhlídky na zhodnocení. Přesto však dává každý kapitalista přednost tomu, aby vložil svůj akumulovaný kapitál pokud možno do svého vlastního odvětví. Vkládá-li svůj kapitál do jiných odvětví, stává se peněžním kapitalistou a dostává

* — indičtí rolníci, kteří odvádějí statkáři naturální dávky. *(Pozn. red.)*

místo zisku jen úrok, anebo by se musel vrhnout na spekulaci. Zde však mluvíme o průměrné akumulaci a vkládání kapitálu do zvláštního odvětví uvádíme jen jako příklad.)

Kdyby na druhé straně pěstitel lnu rozšířil svou výrobu, tj. kdyby akumuloval, a majitelé přádelny a tkalcovny a výrobce strojů atd. by neakumulovali, zůstal by mu přebytečný len na skladě a příštího roku by pravděpodobně vyráběl méně.

〈Necháváme tu prozatím zcela stranou individuální spotřebu a zkoumáme jedině vzájemný vztah výrobců. Jestliže tento vztah existuje, vytvářejí si výrobci předně navzájem trh pro takové kapitály, které si mají vzájemně nahrazovat; pro část životních prostředků vytvářejí trh nově zaměstnaní anebo lépe zaměstnaní dělníci; a protože nadhodnota v následujícím roce vzrůstá, kapitalisté mohou spotřebovat rostoucí část svého důchodu, a tak do určité míry vytvářejí rovněž trh jeden pro druhého. Přitom však stále ještě může zůstat velká část produktu daného roku neprodejná.〉

Teď je třeba otázku formulovat takto: *předpokládáme-li všeobecnou akumulaci*, tj. předpokládáme-li, že ve všech odvětvích dochází k větší nebo menší akumulaci kapitálu, a to je vlastně podmínkou kapitalistické výroby a kapitalistu jako takového to k tomu pudí právě tak, jako to pudí shromažďovatele pokladů hromadit peníze (je to však i nutné, aby kapitalistická výroba šla kupředu) — jaké jsou *podmínky* této všeobecné akumulace, na co se redukuje? Čili, protože majitel tkalcovny nám může reprezentovat kapitalistu vůbec, jaké jsou *podmínky*, aby mohl bez překážky přeměnit 5000 liber št. nadhodnoty opět v kapitál a rok od roku neustále pokračovat v procesu akumulace? Akumulovat 5000 liber št. neznamená nic jiného než přeměnit tyto peníze, tuto sumu hodnoty v kapitál. *Podmínky akumulace kapitálu jsou tedy úplně stejné jako podmínky jeho původní výroby čili reprodukce vůbec.*

Tyto podmínky však záležely v tom, že se za jednu část peněz kupovala práce a za druhou zboží (suroviny, stroje atd.), které tato práce mohla *průmyslově spotřebovat.* 〈Některá zboží, například stroje, suroviny, polotovary atd. lze spotřebovat jedině průmyslově. Jiné, například domy, koně, pšenici, žito (z něhož se vyrábí kořalka nebo škrob) atd. lze spotřebovat průmyslově i individuálně.〉 Aby

tato zboží bylo možno koupit, musejí být na || 700 | *trhu* jako zboží — v přechodném stadiu mezi ukončenou výrobou a ještě nezačatou spotřebou, v rukou prodavačů, ve stadiu oběhu — nebo se musí dát opatřit na objednávku (musí se dát zhotovit na objednávku, jako například při stavbě nových továren atd.). Tak tomu také bylo — to se předpokládalo při výrobě a reprodukci kapitálu, protože v kapitalistické výrobě se uskutečnila dělba práce ve společenském měřítku (rozdělení práce a kapitálu mezi různá odvětví), protože na celém světě *současně* probíhá *paralelní* výroba, reprodukce. Bylo to podmínkou *trhu*, výroby a reprodukce kapitálu. Čím větší je kapitál, čím více je rozvinuta produktivita práce, vůbec čím větší je měřítko kapitalistické výroby, *tím větší je i masa zboží, která je ve stadiu přechodu z výroby do spotřeby* (individuální i průmyslové), *v oběhu, na trhu*, a tím větší je i jistota, kterou má každý jednotlivý kapitál, že najde podmínky své reprodukce hotové na trhu. Je tomu tak tím spíše, že v souladu se samou podstatou kapitalistické výroby každý jednotlivý kapitál za prvé pracuje v takovém měřítku, které není podmíněno individuální poptávkou (objednávky atd., soukromá spotřeba), nýbrž úsilím realizovat co nejvíc práce, a tudíž nadpráce, a dodat při daném kapitálu co největší množství zboží; za druhé, že každý jednotlivý kapitál se snaží zabrat co největší místo na trhu a vytlačit, vyloučit své konkurenty. *Konkurence kapitálů.*

〈Čím víc se rozvíjejí dopravní prostředky, tím víc se může zásoba na trhu zmenšovat.

„Kde je výroba a spotřeba poměrně velká, tam bude ovšem vždy *poměrně velký přebytek* na trhu v přechodném stadiu na cestě od výrobce ke spotřebiteli, ledaže by rychlost, s níž se věci prodávají, vzrostla tak, že by vyvážila důsledky, které by jinak přinesla zvětšená výroba." (*„An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus" etc., Londýn 1821*, str. 6—7.)〉

Akumulace nového kapitálu může tudíž probíhat jedině za týchž podmínek, za nichž probíhá reprodukce kapitálu již existujícího.

〈Zde se vůbec nezabýváme případem, kdy se akumuluje víc kapitálu, než lze umístit ve výrobě, kdy například kapitál ve formě peněz leží ladem u bankéřů. Proto půjčky do zahraničí atd., zkrátka

spekulace s kapitálovými investicemi. Právě tak nezkoumáme ani případ, kdy nelze prodat celou masu vyrobeného zboží, krize atd. To patří do oddílu o konkurenci. Zde chceme sledovat jedině formy kapitálu v různých fázích jeho pohybu, přičemž stále předpokládáme, že se zboží prodává za svou hodnotu.〉

Majitel tkalcovny může 5000 liber št. nadhodnoty přeměnit znovu v kapitál v tom případě, že kromě práce za 1000 liber št. najde na trhu i hotovou přízi atd., nebo ji může dostat na objednávku; k tomu je však třeba, aby byl vyroben *přebytek výrobků*, skládající se z takových zboží, která vcházejí do jeho konstantního kapitálu, zejména takových, jejichž výroba vyžaduje delší čas a jejichž množství nelze rychle zvětšit anebo je vůbec nelze zvětšit během roku; to platí o surovinách, například o lnu.

〈Zde se objevuje na scéně obchodní kapitál, který udržuje ve skladech hotové zásoby zboží pro rostoucí spotřebu, individuální nebo průmyslovou; to je však *jen forma zprostředkování*, a proto nepatří sem, nýbrž do zkoumání konkurence kapitálů.〉

Stejně jako výroba a reprodukce existujícího kapitálu v jedné *sféře* předpokládá *paralelní* výrobu a reprodukci v jiných sférách, tak i akumulace čili tvorba dodatečného kapitálu v jednom odvětví předpokládá *současnou čili paralelní* tvorbu dodatečné výroby v jiných odvětvích. Musí se tedy současně zvětšovat měřítko výroby ve všech výrobních sférách, které dodávají konstantní kapitál (a to přiměřeně průměrnému podílu — určenému poptávkou — kterým se každá zvláštní sféra zúčastňuje na celkovém vzrůstu výroby); konstantní kapitál dodávají pak všechny sféry, které nedodávají hotové výrobky pro individuální spotřebu. Přitom ze všeho nejdůležitější je i nadále zvětšování množství strojů (nástrojů), *surovin*, pomocných látek, protože jsou-li tyto podmínky splněny, stačí ve všech ostatních odvětvích výroby, do nichž vcházejí — ať už dodávají polotovary nebo hotové výrobky —, jen to, aby se uvedlo do pohybu víc práce.

Podle toho by tedy měla být ve všech sférách neustálá *nadvýroba*, aby byla možná akumulace.

To je třeba ještě trochu přesněji objasnit.

Potom druhá podstatná otázka:

Ta část *nadhodnoty*, anebo, protože se zde mluví o zisku, ta část *zisku* (včetně renty; chce-li pozemkový vlastník akumulovat, přeměnit rentu v kapitál, nadhodnota se dostane vždy do rukou *průmyslového kapitalisty*; k tomu dochází i tehdy, přeměňuje-li část svého důchodu v kapitál dělník), která se opět mění v kapitál, se skládá jen z *práce nově přidané* během ‖ 701 | posledního roku. Vzniká otázka, zda se tento nový kapitál vydává úplně na mzdu, zda se směňuje jen za novou práci?

Pro to mluví toto: veškerá hodnota vzniká původně z práce. Veškerý konstantní kapitál je původně právě tak produktem práce jako variabilní kapitál. A tu jsme, jak se zdá, znovu svědky bezprostředního vzniku kapitálu z práce.

Proti tomu mluví toto: má snad tvorba dodatečného kapitálu probíhat za horších výrobních podmínek než reprodukce starého kapitálu? Má se vrátit k nižšímu stupni výrobního způsobu? K tomu by však došlo jedině v tom případě, kdyby se nová hodnota vydávala jen na bezprostřední práci, která by si tudíž musela i *bez fixního kapitálu* nejdříve tento kapitál sama vyrobit — právě tak, jako si původně práce musela sama vyrábět svůj konstantní kapitál. Ale to je hotový nesmysl. *Ricardo a jiní* to však *předpokládají*. S tím se musíme zabývat podrobněji.

První otázka zní:

Může se část nadhodnoty přeměnit v kapitál tím, že kapitalista tuto část nadhodnoty, nebo přesněji tento nadvýrobek, v němž se tato část zračí, *neprodá*, ale místo toho jí *přímo* použije jako kapitálu? Kladná odpověď na tuto otázku by už v sobě zahrnovala závěr, že celá suma nadhodnoty, která se má přeměnit v kapitál, se *nepřeměňuje* ve variabilní kapitál, čili nevydává se na mzdu.

To je od samého začátku jasné u té části zemědělského produktu, která se skládá z obilí nebo z dobytka. Část obilí patřící k té části sklizně, která představuje pro pachtýře nadvýrobek čili nadhodnotu (a právě tak i část dobytka), místo toho, aby se prodala, může být okamžitě znovu podmínkou výroby jako osivo nebo tažný dobytek. Stejně je tomu i s částí hnojiv vyrobených přímo na venkově, které současně mohou obíhat v obchodě jako zboží, tj. mohou se prodávat. Tuto část nadvýrobku, [která nevstupuje do oběhu a] která připadá

farmáři jako nadhodnota, jako zisk, může farmář ihned znovu přeměnit v rámci své vlastní sféry výroby ve výrobní podmínku, tj. může ji přeměnit *bezprostředně* v kapitál. Tato část se nevydává na mzdu, nemění se ve variabilní kapitál. Odnímá se individuální spotřebě, a přitom se nespotřebovává *produktivně* ve Smithově a Ricardově smyslu. Spotřebovává se *průmyslově*, avšak jako surovina, a ne jako životní prostředky produktivních nebo neproduktivních dělníků. Obilí však neslouží jen jako životní prostředek produktivních dělníků atd., nýbrž i jako krmivo pro dobytek, jako surovina pro výrobu kořalky, škrobu atd. Dobytek (na žír nebo tažný) pak neslouží jen jako životní prostředek, ale dodává suroviny pro mnohá odvětví průmyslu: kožešinu, kůži, tuk, kosti, rohovinu atd. a tažnou sílu zčásti pro samo zemědělství, zčásti pro dopravní průmysl.

Ve všech výrobních odvětvích, kde je *doba reprodukce* delší než rok — jako například ve velké části dobytkářství, lesního průmyslu atd. — a jejichž produkty je přitom třeba neustále reprodukovat, tj. vynakládat na ně určité množství práce, se akumulace a reprodukce kryjí natolik, nakolik se *nově přidaná* práce, která nepředstavuje jen zaplacenou, ale i nezaplacenou práci, musí shromažďovat do té doby, dokud není produkt natolik hotov, že se může prodávat.

(Zde se nemluví o shromažďování zisku, který se každoročně přidává [ke kapitálu] podle všeobecné míry zisku — to není *skutečná* akumulace, ale jen způsob výpočtu — nýbrž o shromažďování celkové práce, která se po několik let opakuje, o takovém shromažďování, při němž se shromažďuje nejen zaplacená, ale i nezaplacená práce in natura, a ihned se znovu přeměňuje v kapitál. Shromažďování zisku v takových případech naopak nezávisí na množství nově přidané práce.)

Přesně tak je tomu i s *technickými rostlinami* (ať už poskytují suroviny nebo pomocné látky). Jejich semena, a rovněž ta část těchto rostlin, které lze znovu použít jako hnojiva atd., představují část celkového produktu. Kdyby se tato část *nedala prodat*, nic by to neměnilo na tom, že jakmile znovu vejde do výroby jako její podmínka, tvoří část celkové hodnoty, a jako || 702 | taková tvoří konstantní kapitál pro novou výrobu.

Tím už je vyřízena jedna z hlavních otázek — otázka suroviny a životních prostředků (potravin), pokud jsou vlastním zemědělským produktem. Zde se tedy akumulace *přímo* shoduje s reprodukcí ve větším měřítku, takže část nadvýrobku znovu slouží jako výrobní prostředek přímo ve své vlastní sféře výroby, *aniž se směňuje za mzdu nebo za jiné zboží.*

Druhou hlavní otázkou jsou *stroje.* Nejde o stroje, které vyrábějí zboží, nýbrž o stroje, které vyrábějí stroje, *o konstantní kapitál* strojírenského průmyslu. Jsou-li tyto stroje dány, je už zapotřebí jen práce vynakládané v těžebním průmyslu, aby dodala suroviny (železo atd.) na různé nádoby a stroje. Spolu se stroji, které vyrábějí stroje, jsou dány i stroje na zpracování samé suroviny. Nesnáz, s níž se zde setkáváme, záleží v tom, abychom se nedostali do bludného kruhu předpokladů. Aby se totiž vyrobilo víc strojů, je třeba víc materiálu (železa atd., uhlí atd.), a aby se vyrobilo víc tohoto materiálu, je třeba víc strojů. Ať předpokládáme, že průmyslníci vyrábějící stroje na výrobu strojů a průmyslníci vyrábějící stroje (pomocí strojů na výrobu strojů) patří do téže skupiny kapitalistů nebo ne, tím se na věci nic nemění. Jedno je jasné. Část nadvýrobku vystupuje ve formě strojů na výrobu strojů (přinejmenším to závisí na průmyslníkovi, zda bude nadvýrobek vystupovat v této formě). Tyto stroje na výrobu strojů není nutné prodat, nýbrž mohou in natura znovu vejít do nové výroby jako konstantní kapitál. Zde tedy máme před sebou druhou kategorii nadvýrobku, který vchází přímo (anebo prostřednictvím směny v téže sféře výroby) do nové výroby (akumulace) jako konstantní kapitál, aniž předtím prošel procesem přeměny ve variabilní kapitál.

Otázka, zda se část *nadhodnoty* může přeměnit přímo v konstantní kapitál, se především redukuje na otázku, zda část *nadvýrobku,* v němž se zračí nadhodnota, může přímo znovu vejít do své vlastní sféry výroby jako podmínka výroby, aniž byla předtím prodána.

Všeobecný zákon zní:

Tam, kde část produktu, a tudíž i *nadvýrobku* (tj. užitné hodnoty, v níž se zračí nadhodnota) může vejít přímo, bez zprostředkování, jako výrobní podmínka — jako pracovní nástroj nebo pracovní materiál — opět do téže sféry výroby, z níž tento produkt vyšel, tam

akumulace uvnitř této sféry výroby může a musí nabýt takové formy, že se část nadvýrobku neprodává, a místo toho se přímo (anebo směnou s kapitalisty jiných oborů v téže výrobní sféře, kteří akumulují podobně) včlení do výrobního procesu jako podmínka reprodukce, takže akumulace a reprodukce ve větším měřítku se zde *přímo* kryjí. Akumulace a reprodukce se musí všude krýt, ale ne takovýmto přímým způsobem.

To platí i o části pomocných látek; například o uhlí vyrobeném za rok. Části nadvýrobku lze použít na to, aby se znovu vyrábělo uhlí; její výrobci jí tedy mohou použít přímo, bez jakéhokoli zprostředkování, jako konstantního kapitálu k výrobě ve větším měřítku.

V průmyslových oblastech existují výrobci strojů, kteří stavějí pro průmyslníky celé továrny. Dejme tomu, že $^1/_{10}$ [jejich výroby] je nadvýrobek čili nezaplacená práce. Zda tato $^1/_{10}$, tj. nadvýrobek, vystupuje v podobě továrních budov, které se postavily pro třetí osoby nebo se jim prodaly, nebo v tovární budově, kterou dal postavit výrobce strojů sám pro sebe a kterou prodal sám sobě, to na věci zřejmě nic nemění. Jde tu jen o *charakter užitné hodnoty*, v níž se nadpráce zračí, jen o to, zda tato užitná hodnota může znovu vejít jako podmínka výroby do výrobní sféry || 703| toho kapitalisty, kterému nadvýrobek patří. Máme tu opět příklad, jak důležitá je kategorie *užitné hodnoty pro určování ekonomických forem.*

Máme tu tedy už značnou část nadvýrobku, tj. nadhodnoty, která se může a musí přímo přeměnit v konstantní kapitál, aby se *akumulovala* jako *kapitál*, a bez které by vůbec nemohlo dojít k akumulaci kapitálu.

*Za druhé* jsme viděli, že tam, kde je rozvinutá kapitalistická výroba, tudíž i produktivita práce, a kde je velký konstantní kapitál, a zejména pak ta jeho část, která se skládá z fixního kapitálu — že tam už *prostá reprodukce fixního kapitálu ve všech sférách* a také i paralelně probíhající reprodukce existujícího kapitálu, který vyrábí fixní kapitál, tvoří fond akumulace, tj. dodává stroje, konstantní kapitál pro výrobu v rozšířeném měřítku.

*Za třetí* zbývá tato otázka: může se část *nadvýrobku* znovu přeměnit v kapitál (v konstantní kapitál) (zprostředkovanou) směnou

mezi výrobci, například strojů, pracovních nástrojů atd. a výrobci surovin, například železa, uhlí, kovů, dřeva atd. — tj. směnou různých součástí konstantního kapitálu ? Kupuje-li například výrobce železa, uhlí, dřeva atd. stroje nebo nástroje od výrobce strojů, a výrobce strojů kupuje kovy, dřevo, uhlí atd. od prvovýrobce, nahrazují si jeden druhému směnou vzájemně potřebné součásti svého konstantního kapitálu čili vytvářejí nový konstantní kapitál. Otázkou zde je, v jaké míře se to vztahuje na *nadvýrobek.*

## [5. PŘEMĚNA KAPITALIZOVANÉ NADHODNOTY V KONSTANTNÍ A VARIABILNÍ KAPITÁL]

Výše jsme viděli,[100] že při prosté reprodukci *daného* kapitálu se část konstantního kapitálu opotřebovaná při reprodukci *konstantního kapitálu* nahrazuje buď přímo in natura, anebo prostřednictvím směny mezi výrobci konstantního kapitálu; je to směna kapitálu za kapitál, a ne směna důchodu za důchod nebo důchodu za kapitál. Dále, konstantní kapitál, který se opotřebuje čili průmyslově spotřebuje při výrobě spotřebních předmětů — předmětů, které vcházejí do individuální spotřeby —, se nahrazuje novými produkty téhož druhu, které jsou výsledkem *nově přidané* práce a redukují se tudíž na důchod (mzdu a zisk). Podle toho ve sférách vyrábějících spotřební předměty představuje ta část masy produktů, jejíž hodnota nahrazuje konstantní kapitál těchto sfér, důchod výrobců konstantního kapitálu, kdežto ve sférách vyrábějících konstantní kapitál naopak ta část masy produktů, která představuje nově přidanou práci a tvoří tudíž důchod výrobců tohoto konstantního kapitálu, představuje pro výrobce životních prostředků konstantní kapitál (nahrazující [konstantní] kapitál [spotřebovaný při výrobě životních prostředků]). To tedy předpokládá, že výrobci konstantního kapitálu směňují svůj nadvýrobek (to jest v daném případě: přebytek svého produktu nad tou jeho částí, která se rovná *jejich* konstantnímu kapitálu) za životní prostředky, tj. že individuálně spotřebovávají jeho hodnotu. Ale tento nadvýrobek obsahuje

1. mzdu (čili reprodukovaný fond na mzdu), a tato část musí zůstat vyhrazena (z kapitalistovy strany) na výdaje na mzdu, tj. na

individuální spotřebu (a předpokládáme-li minimum mzdy, pak i dělník může realizovat mzdu, kterou takto dostal, jedině v životních prostředcích);

2. kapitalistův zisk (včetně renty). Tato část může být spotřebována, je-li dostatečně velká, zčásti individuálně a zčásti průmyslově. V tomto posledním případě dojde ke směně produktů mezi výrobci konstantního kapitálu; ale tato směna už není směnou části produktů představující jejich konstantní kapitál, který si musejí vzájemně nahrazovat, nýbrž je to část nadvýrobku, důchod (*nově přidaná* práce), který se přímo přeměňuje v konstantní kapitál, čímž se pak zvětšuje masa konstantního kapitálu a rozšiřuje se měřítko, v němž se provádí reprodukce.

Tedy i v tomto případě se část existujícího nadvýrobku, tj. část práce nově přidané během roku, přeměňuje v konstantní kapitál přímo, aniž se předtím přeměnila ve variabilní kapitál. Tudíž i zde se opět ukazuje, že průmyslová spotřeba nadvýrobku — čili akumulace — není v žádném případě totožná s vydáváním celého nadvýrobku na mzdu produktivních dělníků.

Lze si představit takovýto případ:

Výrobce strojů prodá své zboží (jeho část) například výrobci tkanin, který mu zaplatí penězi. Za tyto peníze koupí výrobce strojů železo, uhlí atd., a ne životní prostředky. Avšak máme-li na zřeteli celkový proces, je jasné, že výrobci životních prostředků nemohou koupit stroje nebo suroviny k nahrazení [svého konstantního kapitálu], jestliže výrobci prvků sloužících k nahrazení konstantního kapitálu od nich nekoupí životní prostředky, které vyrobili, jestliže tedy tento proces oběhu není v podstatě směnou mezi životními prostředky a konstantním kapitálem. V důsledku toho, že akty koupě a prodeje jsou takto rozděleny, mohou ovšem nastat velmi vážné poruchy a komplikace v těchto procesech vyrovnávání.

‖ 704 | Nemůže-li si některá země sama vyrobit to množství strojů, které jí dovoluje akumulace kapitálu, koupí si je ze zahraničí. Stejně tomu je, jestliže si sama nemůže vyrobit nutné množství životních prostředků (pro mzdy) a surovin. Tu je nad slunce jasnější, že jakmile vystoupí na scénu mezinárodní obchod, část nadvýrobku země — pokud je určen k akumulaci — se nepřeměňuje ve

mzdu, nýbrž přímo v konstantní kapitál. Potom však vzniká představa, že takto vydané peníze se venku v zahraničí zcela vydávají na mzdu. Viděli jsme, že tomu tak není a nemůže být, dokonce i když abstrahujeme od zahraničního obchodu.

V jakém poměru se nadvýrobek dělí mezi variabilní a konstantní kapitál, to závisí na průměrném složení kapitálu, a čím rozvinutější je kapitalistická výroba, tím *relativně* menší bude část vydávaná přímo na mzdu. Představa, že nadvýrobek, protože je jen produktem práce nově přidané během roku, se také přeměňuje jen ve variabilní kapitál, že se vydává jen na mzdu, odpovídá vůbec nesprávné představě, že — protože produkt je jen výsledkem či materializací práce — se hodnota produktu redukuje jen na důchod — na mzdu zisk a rentu —, jak si to nesprávně představovali Smith a Ricardo.

Velká část konstantního kapitálu, totiž fixní kapitál, může se skládat i z toho, co přímo vchází do procesu výroby životních prostředků, surovin atd., anebo z toho, co slouží zkrácení procesu oběhu jako například železnice, silnice, usplavňování řek, telegrafní linky atd., anebo k uchovávání zboží nebo vytváření zásob zboží, jako například doky, skladiště atd., anebo konečně z toho, co teprve po dlouhé době reprodukce zvětšuje úrodnost země, jako práce na nivelizaci pozemků, odvodňovací kanály atd. Podle toho, zda se vydává na některý z těchto druhů fixního kapitálu větší nebo menší část nadvýrobku, jsou i bezprostřední, okamžité důsledky pro reprodukci životních prostředků atd. velmi různé.

## [6. PROBLÉM KRIZÍ (ÚVODNÍ POZNÁMKY)]

Předpokládáme-li *dodatečnou výrobu* konstantního kapitálu — tj. větší výrobu, než je nutné k nahrazení starého kapitálu, a tudíž i k výrobě dřívějšího množství životních prostředků — potom v těch sférách, kde se používá strojů, surovin atd. [na výrobu předmětů individuální spotřeby] dodatečná výroba čili akumulace nenaráží na další potíže. Je-li tu potřebná dodatečná práce, kapitalisté uvedených sfér najdou na trhu i všechny prostředky k nové tvorbě kapitálu, k přeměně svých přebytečných peněz v nový kapitál.

Avšak celý proces akumulace se redukuje především na takovou

*dodatečnou výrobu*, která na jedné straně odpovídá přirozenému růstu počtu obyvatelstva, a na druhé straně tvoří imanentní základnu jevů, které se projevují v *krizích*. Mírou této dodatečné výroby je sám *kapitál*, existující měřítko podmínek výroby a bezmezná snaha kapitalistů obohatit se, zvětšit si kapitál, a vůbec ne *spotřeba*, která je už od samého počátku podvázána, protože většina obyvatelstva, dělnické obyvatelstvo, může rozšiřovat svou spotřebu jen uvnitř velmi úzkých hranic, a na druhé straně v téže míře, jak se rozvíjí kapitalismus, poptávka po práci se *relativně* zmenšuje, zatímco *absolutně* vzrůstá. K tomu přistupuje ještě to, že veškeré vyrovnávání disproporcí je jen *nahodilé* a že proporce, v nichž se v jednotlivých sférách používá kapitálu, se sice určitým neustálým procesem vyrovnávají, avšak sama nepřetržitost tohoto procesu právě tak předpokládá neustálé disproporce, které tento proces musí neustále, často násilně, vyrovnávat.

Máme zde zkoumat jen formy, kterými kapitál prochází v různých stadiích svého dalšího rozvoje. Nepodáváme zde tudíž rozbor těch reálných vztahů, v jejichž rámci probíhá skutečný proces výroby. Stále předpokládáme, že zboží se prodává za svou hodnotu. Konkurenci kapitálů necháváme stranou, stejně jako úvěr. Stejně tak tu nebudeme zkoumat ani skutečnou strukturu společnosti, která se rozhodně neskládá jen z dělnické třídy a z třídy průmyslových kapitalistů a ve které tedy spotřebitelé a výrobci nejsou totožní: první kategorie, kategorie spotřebitelů (jejichž důchody zčásti nejsou prvotní, ale druhotné, odvozené ze zisku a mzdy) je značně větší než druhá [tj. kategorie výrobců], a proto způsob, jak vydává svůj důchod, i jeho velikost, vyvolává velmi značné modifikace ve vývoji hospodářství a zvláště v procesu oběhu a reprodukce kapitálu. Jestliže jsme však už při zkoumání peněz[101] zjistili, že v sobě skrývají možnost krizí, jak pokud vůbec představují formu odlišnou od naturální formy zboží, tak i ve své formě platidla, pak se to ještě v daleko větší míře projevuje při zkoumání všeobecné povahy kapitálu, ještě před objasněním dalších reálných vztahů, které tvoří všechny předpoklady skutečného výrobního procesu.

|| 705 | Názor vulgárního Saye (k němuž se ještě vrátíme, až budeme mluvit o tomto ubožákovi), názor, který převzal Ricardo

(a který vlastně patří [Jamesu] Millovi), že není možná *nadvýroba* anebo přinejmenším *všeobecné přeplnění trhu*, se zakládá na poučce, že *produkty* se směňují *za produkty*, čili, jak [to řekl] Mill, na „metafyzické rovnováze prodavačů a kupců"[102], z čehož bylo dále vyvozeno, že poptávku určuje jedině sama výroba, čili že poptávka a nabídka jsou totožné. Táž poučka se vyskytuje i ve formě, kterou si zvlášť oblíbil Ricardo, že jakákoli suma kapitálu může být v kterékoli zemi produktivně využita.

„Pan Say," říká Ricardo v kapitole XXI („*Vliv* akumulace na zisk a úrok") „nanejvýš uspokojivě ukázal, že neexistuje taková suma kapitálu, které by nebylo možno v zemi použít, protože *poptávka je omezena jen výrobou.* Každý člověk *vyrábí jen s úmyslem spotřebovat* nebo *prodat a prodává jen s úmyslem koupit si nějaké jiné zboží*, které by pro něho mohlo být bezprostředně užitečné nebo které by mohlo přispět budoucí výrobě. Každý výrobce se tedy nutně stává buď spotřebitelem svých vlastních výrobků, nebo kupcem a spotřebitelem některého jiného výrobce. Nelze předpokládat, že bude po dlouhou dobu špatně informován o tom, jaké zboží může nejvýhodněji vyrábět, aby dosáhl svého cíle, totiž aby *získal jiné zboží*, a proto je též nepravděpodobné, že bude *neustále*" (zde vůbec nejde o věčný život) „vyrábět zboží, po kterém není poptávka." ([*David Ricardo*, „On the principles...", Londýn 1821], str. 339—340.) [Srov. D. Ricardo, „Zásady...", čes. vyd., str. 210—211.]

Ricardo, který se snaží všude být důsledný, zjišťuje, že jeho autorita Say si tu z něho udělal dobrý den. V poznámce k výše citovanému místu říká:

„Není tato teze v rozporu se zásadou, kterou pan Say sám stanovil? ‚Čím jsou volné kapitály v poměru k možnosti jejich použití hojnější, tím víc klesne úroková míra ze zapůjčeného kapitálu.' ([Jean-Baptiste] Say, [„Traité d'économie politique...", Paříž 1814], sv. II, str. 108.) Jestliže lze v zemi najít použití pro kapitál jakékoli velikosti, jak je o něm možno říci, že je ho ve srovnání s možností jeho použití příliš mnoho?" (Cit. dílo, str. 340, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 211, pozn.]

Protože se Ricardo odvolává na Saye, podrobíme Sayovy poučky kritice, ale až později, až se budeme zabývat tímto šarlatánem samým. Zde předběžně jen tolik:

Při reprodukci, stejně jako při akumulaci kapitálu, nejde jen o to, aby se nahradila *táž* masa užitných hodnot, z nichž se skládá kapitál, v jejím dřívějším nebo rozšířeném (při akumulaci) měřítku,

nýbrž i o to, aby se nahradila *hodnota* zálohovaného kapitálu s obvyklou mírou zisku (s obvyklou nadhodnotou). Poklesnou-li tedy v důsledku nějaké okolnosti anebo shluku okolností tržní ceny zboží (všech nebo většiny, což je zcela lhostejné) hluboko pod jejich ceny nákladů, pak se na jedné straně reprodukce kapitálu co možná zmenší. Ještě víc však uvázne akumulace. Nadhodnota nahromaděná ve formě peněz (zlata nebo bankovek) by se přeměnila v kapitál jen se ztrátou. Bude proto ležet ladem v bankách buď v podobě pokladu, nebo také ve formě úvěrových peněz, což na věci vůbec nic nemění. Táž nesnáz by mohla nastat i z opačných příčin, kdyby neexistovaly *reálné předpoklady* reprodukce (jako například při zdražení obilí, anebo proto, že se nenahromadilo dost konstantního kapitálu in natura). Začne váznout reprodukce, a tudíž i plynulost oběhu. Koupě a prodej stojí [antagonisticky] proti sobě, a nezaměstnaný kapitál vystupuje v podobě ladem ležících peněz. Týž jev může nastat (a to velmi často předchází krizím) i tehdy, když výroba nadbytečného kapitálu probíhá velmi rychle a jeho zpětná přeměna v produktivní kapitál natolik zvyšuje poptávku po všech jeho prvcích, že skutečná výroba s ní nemůže držet krok, a tak ceny všech zboží, která vcházejí do tvorby kapitálu, stoupají. V tomto případě silně poklesne úroková sazba, i kdyby zisk velmi vzrostl, a tento pokles úrokové sazby vede pak k velmi odvážným spekulačním podnikům. Váznutí reprodukce vede k tomu, že se zmenšuje variabilní kapitál, klesá mzda a zmenšuje se masa použité práce. To všechno pak zase působí na ceny a vede k jejich novému poklesu.

Nikdy se nesmí zapomínat, že u kapitalistické výroby nejde přímo o užitnou hodnotu, nýbrž o směnnou hodnotu a zvláště o zvětšení nadhodnoty. To je hybný motiv kapitalistické výroby a je moc krásné, když někdo abstrahuje od základny kapitalistické výroby, aby sprovodil ze světa její rozpory a udělal z ní výrobu, která je zaměřena na bezprostřední spotřebu výrobců.

Dále: protože proces oběhu kapitálu netrvá jeden den, nýbrž naopak trvá delší období, než se kapitál vrátí k sobě [do sféry výroby]; protože toto období se shoduje s obdobím, během něhož se tržní ceny || 706 | vyrovnávají na ceny nákladů; protože během tohoto období dochází k velkým převratům a změnám na *trhu*, velkým

změnám v produktivitě práce, a proto i v *reálné hodnotě* zboží, je úplně jasné, že od výchozího bodu — od původně daného kapitálu — až do jeho návratu po ukončení jednoho z těchto období musí dojít k velkým katastrofám a že se musejí nahromadit a rozvinout prvky krize, které se v žádném případě neodstraní ubohou frází, že produkty se směňují za produkty. *Srovnávání* hodnoty zboží v jednom období s hodnotou téhož zboží v pozdějším období, jež pan Bailey považuje za scholastický výmysl, je naopak základním principem [zkoumání] procesu oběhu kapitálu.

Mluví-li se o *ničení kapitálu* krizemi, je třeba rozlišovat dvojí:

Pokud uvázne proces reprodukce a omezí se — nebo se místy úplně zastaví — pracovní proces, ničí se *skutečný* kapitál. Stroje, kterých se nepoužívá, nejsou kapitálem. Práce, která se nevykořisťuje, je jakoby ztracená výroba. Suroviny, které leží nevyužité, nejsou kapitálem. Stavby (právě tak jako nově postavené stroje), které zůstávají nevyužité nebo nedokončené, zboží, které hnije ve skladech — to všechno je ničení kapitálu. To všechno je jen výrazem toho, že uvázl proces reprodukce, že *dané* podmínky výroby nepůsobí fakticky jako podmínky výroby, že se neuvádějí do činnosti. Jejich užitná hodnota i jejich směnná hodnota jdou přitom k čertu.

Za druhé znamená *ničení kapitálu* krizemi znehodnocení *mas hodnot*, které jim brání, aby později obnovily proces své reprodukce jako kapitálu ve stejném měřítku. Je to katastrofální pokles cen zboží. Tím se však neničí užitné hodnoty. Co jeden ztrácí, druhý získává. Masy hodnot, které působí jako kapitály, nemohou se v týchž rukou reprodukovat jako *kapitál*. Staří kapitalisté bankrotují. Jestliže se hodnota kapitalistova zboží, jehož prodejem reprodukuje svůj kapitál, rovnala 12 000 librám št., z čehož připadlo, řekněme, 2000 liber št. na zisk, a jestliže cena tohoto zboží klesne na 6000 liber št., potom tento kapitalista nemůže zaplatit ani svoje smluvní závazky, a i kdyby je neměl, nemůže se se 6000 librami št. ani znova pustit do podnikání v dřívějším měřítku, protože ceny zboží opět stoupají na úroveň jejich cen nákladů. Tím je zničen kapitál 6000 liber št., ačkoli kupec tohoto zboží — protože je koupil za polovinu jeho ceny nákladů — může při opětovném oživení

obchodu dobře pochodit, ba může na něm dokonce vydělat. Velká část nominálního kapitálu společnosti, tj. *směnné hodnoty* existujícího kapitálu, je jednou provždy zničena, ačkoli právě toto zničení, protože nepostihuje užitnou hodnotu, může velmi pomoci nové reprodukci. Je to současně období, kdy se peněžníci obohacují na úkor průmyslníků. Co se týká poklesu čistě fiktivního kapitálu (státních papírů, akcií atd.), pak — pokud nevede k bankrotu státu a akciových společností a pokud v důsledku toho, protože otřese úvěrem průmyslových kapitalistů, kteří vlastní takové papíry, nezastaví vůbec reprodukci — je to jen přenesení bohatství z jedněch rukou do druhých, které má na reprodukci vcelku příznivý vliv, neboť zbohatlíci, do jejichž rukou se tyto akcie nebo papíry levně dostanou, jsou většinou podnikavější než staří majitelé.

## [7. NEJAPNÉ POPÍRÁNÍ NADVÝROBY ZBOŽÍ PŘI SOUČASNÉM UZNÁVÁNÍ NADBYTKU KAPITÁLU]

Ricardo je vždy, pokud samostatně rozvíjí své učení, důsledný. Proto je u něho teze, že *nadvýroba* (zboží) není možná, totožná s tezí, že není možný nadbytek nebo přebytek kapitálu.*

„V zemi se kapitál nemůže akumulovat v takovém rozsahu, aby ho nebylo možno produktivně použít, dokud mzdy v důsledku růstu cen nutných životních prostředků nestoupnou tak vysoko a dokud na zisk z kapitálu nezbude tak málo, že zmizí podnět pro akumulaci." (Cit. dílo, str. 340.) [Srov. čes. vyd., str. 211.]

„Z toho... plyne, že hranice poptávky po kapitálu, hranice jeho použití neexistují potud, pokud přináší nějaký zisk, a že, *ať je kapitál jakkoli hojný*, jedinou skutečnou příčinou *poklesu zisku* je zvýšení mezd. Dále lze ještě dodat, že jedinou dostatečnou a trvalou příčinou vzestupu mezd je to, že se stále obtížněji obstarávají potraviny a nutné životní prostředky ||707| pro vzrůstající počet dělníků." (Cit. dílo, str. 347—348.) [Srov. čes. vyd., str. 215.]

Co by pak Ricardo řekl stupidnosti svých následovníků, kteří popírají nadvýrobu v jedné formě (ve formě všeobecného přeplnění trhu zbožím) a současně ji připouštějí v jiné formě, jako nadvýrobu

* Zde je třeba rozlišovat: když Smith vysvětluje pokles míry zisku přebytkem kapitálu, akumulací kapitálu, jde o *trvalý* účinek, a to je nesprávné; naproti tomu přechodný přebytek kapitálu, nadvýroba, krize — to je něco jiného. Permanentní krize neexistují.

kapitálu, nadbytek kapitálu, přebytek kapitálu, ba dělají z toho dokonce podstatný bod svých učení.

Ani jeden rozumně uvažující ekonom poricardovského období nepopírá nadbytek kapitálu. Naopak, všichni vysvětlují krize z nadbytku kapitálu (pokud je nevyvozují z úvěrových jevů). Všichni tedy přiznávají nadvýrobu v jedné formě, ale popírají ji v druhé. Zbývá tedy jen otázka, v jakém vzájemném vztahu jsou tyto dvě formy nadvýroby, forma, v níž se nadvýroba popírá, k formě, v níž se přiznává.

Sám Ricardo vlastně nic nevěděl o krizích, o všeobecných krizích světového trhu vyplývajících ze samého procesu výroby. Krize v letech 1800—1815 mohl vysvětlovat zdražením obilí v důsledku neúrod, znehodnocením papírových peněz, poklesem cen koloniálního zboží atd., protože v důsledku kontinentální blokády byl trh násilně, z politických, a ne ekonomických důvodů zúžen. Krize po roce 1815 si mohl rovněž vysvětlit jednak neúrodným rokem, nedostatkem obilí, jednak poklesem cen obilí, protože přestaly působit příčiny, které podle jeho vlastní teorie během války a v době odříznutí Anglie od kontinentu nutně vyháněly ceny obilí do výše, jednak přechodem od války k míru a z toho vyplývajícími „náhlými změnami v průběhu obchodu". (Viz jeho „Principles" [„Zásady..."], kapitola XIX „O náhlých změnách v průběhu obchodu".)

Pozdější historické jevy, zvláště takřka pravidelná periodičnost krizí světového trhu, už nedovolily poricardovským ekonomům, aby tyto skutečnosti popírali nebo je vysvětlovali jako nahodilé jevy. Místo toho vymysleli — ponecháváme stranou takové ekonomy, kteří všechno vysvětlují úvěrem, aby pak prohlásili, že sami musejí předpokládat přebytek kapitálu — krásný rozdíl mezi *nadbytkem kapitálu* a *nadvýrobou*. Při popírání nadvýroby se drželi frází a námitek Ricardových a Smithových, kdežto z nadbytku kapitálu se snažili vyvodit jevy, které si jinak nedovedli vysvětlit. Například Wilson vysvětluje jedny krize nadbytkem fixního kapitálu a druhé nadbytkem oběžného kapitálu. Sám nadbytek kapitálu připouštějí i nejlepší ekonomové (jako například Fullarton) a stal se už tak všeobecným předsudkem, že tato fráze figuruje jako něco samozřejmého dokonce v kompendiu učeného pana Roschera.

A tak je tu otázka: co je nadbytek kapitálu a čím se odlišuje od nadvýroby?

(Spravedlnost ovšem vyžaduje, abychom poznamenali, že jiní ekonomové, jako například Ure, Corbet atd., prohlašují nadvýrobu za *normální stav velkého průmyslu*, pokud jde o vnitřní trh, takže podle nich nadvýroba vede ke krizím jen za určitých okolností, když se zúžuje i zahraniční obchod.)

Podle týchž ekonomů je kapitál totéž co peníze nebo zboží. Nadvýroba kapitálu je tedy nadvýrobou peněz nebo zboží. A přesto prý tyto dva jevy nemají mezi sebou nic společného. Podle těchto ekonomů nelze mluvit dokonce ani o nadvýrobě peněz, protože peníze jsou podle nich zbožím, takže se celý tento jev redukuje na nadvýrobu zboží, kterou pod jedním pojmenováním připouštějí a pod druhým popírají. Říká-li se pak, že dochází k nadvýrobě fixního nebo oběžného kapitálu, je základem tohoto tvrzení to, že se tu na zboží už nepohlíží v tomto prostém určení, nýbrž v takovém určení, v němž zboží vystupuje jako kapitál. Tím se však na druhé straně opět přiznává, že u kapitalistické || 708 | výroby a jejích jevů — například při nadvýrobě -– nejde jen o prostý vztah, v němž produkt vystupuje jako *zboží*, dostává určení zboží, nýbrž že zde jde o taková společenská určení zboží, v důsledku nichž je produkt něco *víc* než zboží a něco jiného než zboží.

Vůbec: pokud termín „*nadbytek kapitálu*" na rozdíl od termínu „*nadvýroba zboží*" není jen pouhou slovní vytáčkou nebo výrazem nesvědomité bezmyšlenkovitosti těch ekonomů, kteří uznávají týž jev za existující a nutný, pokud se nazývá *a*, ale popírají ho, jakmile se nazývá *b*, takže jejich skrupule a pochybnosti se tu týkají jen *pojmenování* jevu, a ne jevu samého — anebo se snaží vyhnout se nesnázím spojeným s vysvětlením tohoto jevu tím, že ho v jedné formě (pod jedním názvem) popírají, a to v té formě, v níž odporuje jejich předsudkům, a připouštějí ho jen v takové formě, která neobsahuje žádnou myšlenku — když toto necháme stranou, je v přechodu od termínu „*nadvýroba zboží*" k termínu „*nadbytek kapitálu*" skutečně jistý *krok vpřed*. V čem záleží? V uznání, že výrobci zboží nestojí proti sobě jako prostí majitelé zboží, nýbrž jako kapitalisté.

## [8. POPÍRÁNÍ VŠEOBECNÉ NADVÝROBY U RICARDA. MOŽNOST KRIZE SPOČÍVAJÍCÍ VE VNITŘNÍCH ROZPORECH ZBOŽÍ A PENĚZ]

Ještě několik Ricardových vět:

„Mohli bychom si myslet,... že Adam Smith tvrdí, že jsme *do určité míry nuceni*" (ve skutečnosti tomu tak je) „*vyrábět přebytek* obilí, vlněného a kovového zboží, a že by kapitálu, který toto zboží vyrobil, nebylo možno použít jinak. Ve skutečnosti závisí volba způsobu použití kapitálu jen na nás, a proto nemůže být žádného zboží *po delší dobu* přebytek, neboť kdyby tomu tak bylo, cena zboží by poklesla pod jeho přirozenou cenu a kapitál by přešel do nějakého výnosnějšího zaměstnání." (Cit. dílo, str. 341—342, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 212, pozn.]

„*Produkty se vždy kupují za produkty nebo za služby; peníze jsou jen prostředkem, pomocí něhož se směna uskutečňuje.*"

(To znamená, že peníze jsou jen prostředkem oběhu a sama směnná hodnota je jen pomíjivou formou směny produktu za produkt — což je nesprávné.)

„Některého zboží se může vyrobit příliš mnoho a trh jím může být přeplněn natolik, že se neuhradí ani kapitál vynaložený na toto zboží. *Avšak to se nemůže stát se vším zbožím.*" (Cit. dílo, str. 341—342.) [Srov. čes. vyd., str. 211—212.]

„*Zda tato zvýšená výroba a z ní vyplývající zvýšená poptávka* sníží nebo nesníží zisk, to závisí výhradně na vzestupu mezd, a vzestup mezd, s výjimkou vzestupu na krátké období, závisí na tom, jak snadno lze pro dělníky vyrobit potraviny a nutné životní prostředky." (Cit. dílo, str. 343.) [Srov. čes. vyd., str. 212.]

„Když obchodníci vkládají své kapitály do zahraničního obchodu nebo zámořské dopravy, činí tak vždy ze svobodné volby, a ne z nutnosti; činí tak proto, že zisky v těchto odvětvích jsou o něco vyšší než ve vnitřním obchodě." (Cit. dílo, str. 344.) [Srov. čes. vyd., str. 213.]

Pokud jde o krize, všichni autoři, kteří popisují skutečný pohyb cen, nebo všichni praktikové, kteří píší v jednotlivých momentech krize, právem ignorovali zdánlivě teoretické mastičkářství a spokojili se konstatováním, že učení o nemožnosti přeplnění trhu atd. je správné v abstraktní teorii, ale v praxi je nesprávné. Pravidelné opakování krizí pak skutečně způsobilo, že žvásty Saye a jiných se staly frazeologií, které se používá jen v dobách prosperity a která se v dobách krize hází přes palubu.

|| 709 | V krizích světového trhu se vybíjejí rozpory a protiklady

buržoazní výroby. Avšak místo zkoumání, v čem záleží antagonistické prvky, které při katastrofě vyrážejí na povrch, spokojují se apologeti tím, že popírají samu katastrofu a přes její zákonitou periodičnost trvají na tom, že kdyby se výroba řídila podle učebnic, nikdy by nedošlo ke krizi. Apologetika tu dále záleží v tom, že se falšují nejprostší ekonomické vztahy, a zvláště v tom, že se navzdory rozporům zdůrazňuje jednota.

Představuje-li například koupě a prodej — čili pohyb metamorfózy zboží — jednotu dvou procesů, anebo spíše probíhání jednoho procesu dvěma protikladnými fázemi, je-li tudíž tento pohyb v podstatě jednotou obou fází, pak je v podstatě právě tak i rozdělením těchto dvou fází a osamostatněním jedné vůči druhé. Protože jsou však přece jen vnitřně svázané, může se osamostatnění vnitřně svázaných momentů *projevit* jen násilně, jako ničivý proces. Právě v *krizi* se projevuje jejich jednota, jednota rozdílných momentů. Samostatnost, jíž vůči sobě nabývají vzájemně svázané a vzájemně se doplňující momenty, se násilně ničí. Krize tedy odhaluje jednotu navzájem osamostatněných momentů. Bez této vnitřní jednoty zdánlivě vůči sobě lhostejných momentů by nedošlo ke krizi. To tedy ne, říká apologetický ekonom. Protože tu je jednota, *nemůže* dojít ke krizi. A to zase neznamená nic jiného, než že jednota protikladných momentů vylučuje jejich protikladnost.

Aby se dokázalo, že kapitalistická výroba nemůže vést k všeobecným krizím, popírají se všechny podmínky a všechna určení její formy, všechny její principy a differentiae specificae, zkrátka popírá se sama *kapitalistická výroba*; a ve skutečnosti se dokazuje, že kdyby kapitalistický způsob výroby nebyl specificky rozvinutou, svéráznou formou společenské výroby, nýbrž takovým způsobem výroby, který předchází nejranějším začátkům kapitalismu, neexistovaly by jemu vlastní protiklady, rozpory, a tudíž by neexistoval ani jejich bouřlivý projev v krizích.

„Produkty," opakuje Ricardo po Sayovi, „se vždy kupují za produkty nebo za služby; peníze jsou jen prostředkem, pomocí něhož se směna uskutečňuje." (Cit. dílo, str. 341.) [Srov. čes. vyd., str. 211.]

Zde se tedy za prvé *zboží*, v němž existuje rozpor mezi směnnou a užitnou hodnotou, přeměňuje v pouhý produkt (užitnou hodnotu), a směna zboží se tudíž přeměňuje v pouhý výměnný obchod s produkty, pouhými užitnými hodnotami. Jde se tu zpět, a to nejen před kapitalistickou výrobu, nýbrž dokonce i před prostou výrobu zboží, a nejsložitější jev kapitalistické výroby — krize světového trhu — se popírá tím, že se prostě popírá první podmínka kapitalistické výroby, tj. že produkt musí být zbožím a že proto musí vystupovat jako peníze a projít procesem metamorfózy. Místo aby se mluvilo o námezdní práci, mluví se o „službách"; v tomto slově se opět vynechává specifická určenost námezdní práce a její spotřeby, totiž vlastnost zvětšovat hodnotu zboží, za které se směňuje, vyrábět nadhodnotu — a spolu s tím se přehlíží i specifický vztah, jímž se peníze a zboží přeměňují v kapitál. Pod slovem „*služba*" se chápe práce jen jako *užitná hodnota* (což je v kapitalistické výrobě vedlejší), stejně jako ve slově „produkt" se zakrývá podstata *zboží* a v něm skrytý rozpor. Naprosto důsledně se pak na *peníze* pohlíží jen jako na pouhého zprostředkovatele směny produktů, a ne jako na podstatnou a nezbytnou formu existence zboží, která se musí projevit jako směnná hodnota, jako všeobecná společenská práce. Protože takovouto přeměnou zboží v pouhou užitnou hodnotu (produkt) se stírá podstata || 710 | směnné hodnoty, je stejně snadno možné — nebo spíše nutné — popřít, že *peníze* jsou podstatnou formou zboží, která je v procesu metamorfózy zboží vůči původní formě zboží *samostatná*.

Zde se tedy krize odbývají tím, že se přecházejí nebo popírají první předpoklady kapitalistické výroby — existence produktu jako zboží, rozdvojení zboží na zboží a peníze, z toho vyplývající momenty oddělení při směně zboží, konečně vztah peněz nebo zboží k námezdní práci.

O nic lepší nejsou ostatně ani ekonomové (jako například J[ohn] St[uart] Mill), kteří chtějí vysvětlit krize z těchto prostých *možností* krize obsažených v metamorfóze zboží — například z oddělení koupě a prodeje. Tato určení, která vysvětlují možnost krize, ještě zdaleka nevysvětlují její skutečnost, nevysvětlují, *proč* se fáze procesu [reprodukce] dostávají do takového konfliktu, že se

jejich vnitřní jednota může projevit jedině prostřednictvím krize, jedině násilným procesem. Toto *oddělení* se projevuje v krizi; je její elementární formou. *Vysvětlovat* krizi touto její elementární formou znamená vysvětlovat existenci krize tím, že se její existence vyjádří v její nejabstraktnější formě; tj. že se krize vysvětlí krizí.

„Každý člověk," říká Ricardo, „vyrábí jen s úmyslem spotřebovat *nebo prodat* a prodává jen s úmyslem *koupit* si nějaké jiné zboží, které by pro něho mohlo být bezprostředně užitečné nebo které by mohlo přispět *budoucí výrobě*. Každý výrobce se tedy nutně stává buď spotřebitelem svých vlastních výrobků" (goods) „nebo kupcem a spotřebitelem zboží některého jiného výrobce. Nelze předpokládat, že bude po *dlouhou dobu* špatně informován o tom, jaké zboží může nejvýhodněji vyrábět, aby dosáhl svého cíle, totiž aby *získal jiné zboží*, a *proto* je též nepravděpodobné, že bude *neustále*" (continually) „vyrábět zboží, po kterém není poptávka." (Cit. dílo, str. 339—340.) [Srov. čes. vyd., str. 210—211.]

Toto dětinské žvanění je hodné takového Saye, avšak nedůstojné Ricarda. Především žádný kapitalista nevyrábí proto, aby svůj produkt spotřeboval. A mluvíme-li o kapitalistické výrobě, můžeme plným právem říci: „Žádný člověk nevyrábí s úmyslem spotřebovat svůj produkt" — dokonce i když některých částí svého produktu znovu použije k průmyslové spotřebě. Ale u Ricarda se mluví o soukromé spotřebě. Předtím zapomněl, že produkt je zbožím. Nyní zapomíná dokonce na společenskou dělbu práce. Ve společenských podmínkách, kdy lidé vyrábějí sami pro sebe, skutečně neexistují krize — ale neexistuje ani kapitalistická výroba. Nikdy jsme také neslyšeli, že by antika se svou otrokářskou výrobou někdy znala krize, ačkoli i v antice jednotliví výrobci zbankrotovali. První část alternativy [„vyrábí jen s úmyslem spotřebovat *nebo* prodat"] je nesmysl. A právě tak i druhá. Člověk, který vyrobil výrobek, nemá [v podmínkách kapitalistické výroby] volbu, zda chce prodávat nebo ne. Musí *prodávat*. Ale v krizích vzniká právě taková situace, že nemůže prodávat, nebo že musí prodávat jen pod cenou nákladů, nebo přímo se ztrátou. Co tedy z toho má, a co z toho máme my, že vyráběl, aby prodával? Jde právě o to, abychom se dověděli, co mu brání uskutečnit tento jeho dobrý úmysl.

Dále:

„*Prodává* jen s úmyslem *koupit* si nějaké jiné zboží, které by pro něho mohlo být bezprostředně užitečné nebo které by mohlo přispět budoucí výrobě." (Cit. dílo, str. 339—340) [Srov. čes. vyd., str. 210—211.]

Jaké idylické vylíčení buržoazních poměrů! Ricardo dokonce zapomíná, že někdo může *prodávat*, aby mohl *platit*, a že tyto prodeje z nutnosti hrají velmi významnou úlohu v krizích. Nejbližším cílem kapitalisty při prodeji je, aby své zboží, anebo, správněji, svůj zbožní kapitál opět přeměnil v *peněžní kapitál*, a tak *realizoval* svůj zisk. Přitom spotřeba — důchod — není vůbec vůdčím momentem tohoto procesu, jako jím je pro toho, kdo prodává *zboží* jen proto, aby je přeměnil v životní prostředky. To však není kapitalistická výroba, při níž důchod vystupuje jako výsledek, a ne jako určující cíl. Každý *prodává* především proto, aby prodal, tj. aby přeměnil zboží v peníze.

|| 711 | Během krize může být člověk velice spokojen, když *prodal* a na koupi zatím ani nepomyslí. Má-li ovšem realizovaná hodnota působit znovu jako kapitál, musí projít procesem reprodukce, tj. musí se znovu směnit za práci a zboží. Avšak krize je právě momentem narušení a přerušení procesu reprodukce. A toto narušení nelze vysvětlit tím, že neexistuje v dobách, kdy není krize. Není nejmenší pochybnosti, že nikdo „nebude neustále vyrábět zboží, po kterém není poptávka". (Cit. dílo, str. 340.) [Srov. čes. vyd., str. 211.] Avšak o takovéto nejapné hypotéze také nikdo nemluví. Ostatně nemá ani s věcí nic společného. Cílem kapitalistické výroby není především „získat jiné zboží", nýbrž přivlastňování hodnoty, peněz, abstraktního bohatství.

Základem Ricardových úvah je zde i poučka Jamese Milla, kterou jsem objasnil výše, o „metafyzické rovnováze mezi koupěmi a prodeji", o rovnováze, která vidí v procesech koupě a prodeje *jedině* jednotu, ale nevidí jejich oddělení. Z toho vyplývá i Ricardovo tvrzení (opakované po Jamesovi Millovi):

„Některého zboží se může vyrobit příliš mnoho a trh jím může být přeplněn natolik, že se neuhradí ani kapitál vynaložený na toto zboží. Avšak to se nemůže stát se vším zbožím..." (Cit. dílo, str. 341—342.) [Srov. čes. vyd., str. 211—212.]

Peníze nejsou jen „prostředkem, pomocí něhož se směna uskutečňuje" (cit. dílo, str. 341) [srov. čes. vyd., str. 211], ale zároveň

jsou i prostředkem, pomocí něhož se směna produktu za produkt rozpadá na dva navzájem nezávislé, časově a místně oddělené akty. Uvedené nesprávné pojetí peněz se však u Ricarda zakládá na tom, že vůbec má na zřeteli jen *kvantitativní určení* směnné hodnoty, totiž to, že směnná hodnota se rovná určitému množství pracovní doby, a naproti tomu zapomíná na její *kvalitativní* určení, totiž že individuální práce se musí vyjádřit jedině v důsledku svého zcizení (alienation) jako *abstraktně všeobecná společenská* práce.*

Tvrzení, že „přeplnění trhu" mohou způsobit jen *některé*, a ne *všechny* druhy zboží, že tedy nadvýroba musí být vždy jen částečná, je jen ubohá vytáčka. Především, máme-li na zřeteli jen podstatu zboží, nic nebrání tomu, aby byl na trhu přebytek *všeho zboží* a aby tudíž všechno zboží nekleslo pod svou cenu [nákladů]. Jde tu přece jen o moment krize. Kromě *peněz* může být totiž všeho zboží [nadbytek]. To, že *dané* zboží se musí nutně vyjádřit v penězích, znamená jen tolik, že tato nutnost existuje pro *všechno* zboží. A tak jako existují potíže s překonáním této metamorfózy pro jednotlivé zboží, mohou existovat pro všechna zboží. Všeobecná povaha metamorfózy zboží, která zahrnuje rozpadnutí koupě a prodeje stejně jako jejich jednotu, nejenže nevylučuje *možnost* všeobecného přeplnění trhu, ale, naopak, sama je touto možností všeobecného přeplnění.

Dále, v pozadí ricardovských a podobných úvah není jen vztah mezi *koupí a prodejem*, ale i vztah mezi *poptávkou a nabídkou*, což musíme rozebrat až při rozboru konkurence kapitálů. Jestliže Mill říká, že koupě je prodejem atd., pak poptávka je nabídkou a nabídka poptávkou; ale poptávka a nabídka se právě tak od sebe oddělují a mohou se jedna od druhé osamostatnit. Nabídka všeho zboží může být v daném momentu větší než poptávka po všech zbožích, protože poptávka po *všeobecném zboží*, po penězích, po směnné hodnotě, je větší než poptávka po všech zvláštních zbožích, jinými slovy,

* ||718| (Že Ricardo považuje peníze jen za *oběživo*, je totožné s tím, že i na *směnnou hodnotu* pohlíží jen jako na pomíjivou formu, vůbec jako na něco, co pro buržoazní čili kapitalistickou výrobu je jen formální; proto také tato výroba pro něho není specificky určeným výrobním způsobem, nýbrž *jedinou* výrobou vůbec.) |718||

protože moment vyjádření zboží v penězích, realizace jeho směnné hodnoty, převládá nad momentem opětovné přeměny zboží v užitnou hodnotu.

Chápeme-li vztah mezi poptávkou a nabídkou v širším a konkrétnějším smyslu, vejde tam i vztah mezi *výrobou* a *spotřebou*. Zde by se zase musela vzít v úvahu *jednota* těchto dvou momentů — existující sama o sobě a násilně se prosazující právě v krizi oproti právě tak existujícímu a pro buržoazní výrobu dokonce charakteristickému *oddělení* a *protikladu* těchto momentů.

Pokud jde o protiklad mezi částečnou a všeobecnou nadvýrobou, pokud totiž jde jen o to, uznat částečnou nadvýrobu a vyhnout se tak uznání všeobecné nadvýroby, je k tomu třeba poznamenat toto:

*Za prvé*: Krizím většinou předchází všeobecný vzestup cen všech předmětů, které jsou produkty kapitalistické výroby. Proto jsou všechny postiženy krachem, který se pak dostavuje, a při cenách, které měly před krachem, vytvářejí všechny přetížení trhu. Při klesajících cenách, při cenách, které klesly pod ceny nákladů, může trh pohltit takovou masu zboží, jakou by nemohl pohltit při dřívějších tržních cenách. Přebytek zboží je vždy relativní, tj. je to přebytek zboží při určitých cenách. Ceny, při nichž se pak v tomto případě zboží absorbuje, jsou pro výrobce nebo obchodníka ničivé.

|| 712 | *Za druhé*: Aby krize (a tudíž i nadvýroba) byla všeobecná, stačí, aby zachvátila hlavní předměty obchodu.

## [9. RICARDŮV NESPRÁVNÝ NÁZOR NA VZTAH MEZI VÝROBOU A SPOTŘEBOU ZA KAPITALISMU]

Podívejme se blíže, jak se Ricardo snaží ve svých úvahách odbýt všeobecné přeplnění trhu:

„Některého zboží se může vyrobit příliš mnoho a trh jím může být přeplněn natolik, že se neuhradí ani kapitál vynaložený na toto zboží. Avšak to se nemůže stát se vším zbožím. Poptávka po obilí je omezena počtem úst, která je mají jíst, poptávka po obuvi a kabátech počtem osob, které je mají nosit. Ale ačkoli společ-

nost nebo část společnosti může mít tolik obilí a tolik klobouků a bot, kolik může nebo kolik chce spotřebovat, *nelze to říci o každém zboží, které vyrábí příroda nebo lidská dovednost.* Někteří lidé by spotřebovávali víc vína, kdyby měli prostředky, aby si je mohli opatřit. Jiní, kteří mají dost vína, by chtěli zvětšit množství nebo zlepšit jakost svého nábytku. Konečně další by chtěli zkrášlit své pozemky nebo zvětšit své domy. Každý člověk touží učinit to všechno anebo alespoň část toho; *potřebuje k tomu pouze prostředky, a tyto prostředky lze opatřit jen zvýšenou výrobou.*" (Cit. dílo, str. 341—342.) [Srov. čes. vyd., str. 211—212.]

Lze uvažovat dětinštěji? Znamená to: určitého zboží lze vyrobit větší množství, než jaké lze spotřebovat. To však nemůže platit současně o *veškerém* zboží, protože potřeby, které zboží uspokojuje, jsou neomezené, a všechny tyto potřeby se neuspokojují současně. Naopak. Uspokojování jedné potřeby působí, že druhá se stává tak říkajíc latentní. K tomu, aby se tyto potřeby uspokojily, není tedy zapotřebí ničeho jiného než prostředků k uspokojení těchto potřeb, a tyto prostředky lze opatřit jedině zvětšením výroby. To znamená, že všeobecná nadvýroba je nemožná.

K čemu to všechno? V momentech nadvýroby je velká část národa (zvláště dělnická třída) zabezpečena obilím, obuví atd. méně, než kdykoli jindy, o víně a nábytku ani nemluvě. Kdyby mohla nadvýroba nastat teprve tehdy, když všichni příslušníci národa uspokojili aspoň nejnutnější potřeby, pak by v dosavadních dějinách buržoazní společnosti nikdy nebyla mohla nastat nejen všeobecná, ale dokonce ani částečná nadvýroba. Je-li například trh přeplněn obuví nebo kalikem nebo vínem nebo koloniálními produkty, znamená to, že potřeba bot, kalika atd. je snad u dvou třetin národa už přesycena? Co vůbec má nadvýroba společného s absolutními potřebami? Je spjata jedině s koupěschopnými potřebami. Nejde o absolutní nadvýrobu — o nadvýrobu samu o sobě, o nadvýrobu ve vztahu k absolutní potřebě nebo k přání vlastnit zboží. V tomto smyslu neexistuje ani částečná, ani všeobecná nadvýroba. A proto vůbec nestojí proti sobě ve vzájemném protikladu.

Avšak, řekne Ricardo, je-li tu spousta lidí, kteří potřebují boty a kaliko, proč si neopatří prostředky, aby je získali tím, že vyrobí něco, za co by si mohli koupit boty a kaliko? Nedalo by se říci ještě jednodušeji: proč si nevyrobí boty a kaliko? A co je ještě zvláštnější při této nadvýrobě: skuteční výrobci téhož zboží, jímž je

přeplněn trh — dělníci — mají o ně nouzi. Zde nelze říci, že by měli tyto věci vyrobit, aby je mohli získat, neboť už je vyrobili a přesto je nemají. A nelze říci ani to, že toto určité zboží přeplňuje trh proto, že ho není zapotřebí. Jestliže tedy už nelze ani *částečnou* nadvýrobu vysvětlit tím, že zboží, jež přeplňuje trh, přesáhlo potřebu, pak *všeobecnou* nadvýrobu teprve nelze vyřídit argumentem, že existuje potřeba, neuspokojená potřeba po mnohém zboží, jež je na trhu.

Zůstaňme u příkladu s výrobcem kalika. Pokud reprodukce probíhala bez přerušení — to znamená, že takto probíhala i ta fáze této reprodukce, v níž se kaliko, produkt existující jako zboží, jako zboží určené k prodeji, znovu proměňovalo v peníze podle své hodnoty — potud spotřebovávali, řekněme, i dělníci, kteří kaliko vyrábějí, jeho část, a při rozšíření reprodukce, tj. při akumulaci, ho spotřebovali úměrně víc, anebo při výrobě kalika bylo zaměstnáno víc dělníků, kteří byli zčásti zároveň jeho spotřebiteli.

## [10. PŘEMĚNA MOŽNOSTI KRIZE VE SKUTEČNOST. KRIZE JAKO PROJEV VŠECH ROZPORŮ BURŽOAZNÍ EKONOMIKY]

Než postoupíme o krok dále, ještě toto:

Rozdělením výrobního procesu (bezprostředního) a procesu oběhu se znovu dále rozšířila *možnost* krize, která se objevila u *prosté metamorfózy* zboží. Jakmile tyto procesy nepřejdou plynule jeden do druhého, || 713 | ale osamostatní se vůči sobě, je tu krize.

Při metamorfóze zboží projevuje se možnost krize takto:

Za prvé, zboží, které existuje reálně jako užitná hodnota a ideálně, v ceně, jako směnná hodnota, se musí přeměnit v peníze: *Z—P*. Je-li tato nesnáz, prodej, vyřešena, pak koupě, *P—Z*, už není spojena s nesnázemi, protože peníze jsou bezprostředně směnitelné za všechno. Užitná hodnota zboží, užitečnost práce v něm obsažené, je přitom nutným předpokladem; jinak by to nebylo vůbec zboží. Dále se předpokládá, že individuální hodnota zboží se rovná jeho společenské hodnotě, tj. že pracovní doba v něm materializovaná se

rovná pracovní době společensky *nutné* k výrobě tohoto zboží. Proto možnost krize v tom smyslu, v jakém se jeví v prosté formě metamorfózy, vyplývá jen z toho, že rozdíly formy — fáze, kterými metamorfóza zboží při svém pohybu prochází — jsou za prvé formy a fáze, které se nezbytně doplňují, a za druhé jsou to — bez ohledu na tuto vnitřní nezbytnou sounáležitost — části a formy procesu, které jsou vůči sobě lhostejné, časově a místně rozdělené, od sebe oddělitelné a oddělené a na sobě nezávislé. Možnost krize tu tedy tkví výhradně ve vzájemném oddělení prodeje a koupě. Zboží tu musí překonat nesnáz jedině ve formě zboží. Jakmile nabude formy peněz, má ji za sebou. Dále se však i toto redukuje na roztržení prodeje a koupě. Kdyby zboží nemělo možnost stáhnout se ve formě peněz z oběhu, čili nemohlo odložit svou zpětnou přeměnu ve zboží, kdyby se — jak je tomu u přímého směnného obchodu — koupě a prodej kryly, *možnost* krize by za daných předpokladů odpadla. Předpokládá se totiž, že zboží je *užitnou hodnotou* pro jiné majitele zboží. Ve formě přímého směnného obchodu nelze zboží směnit jen tehdy, nemá-li užitnou hodnotu, anebo nejsou-li na druhé straně jiné užitné hodnoty, za které by se směnilo. Tudíž jen za dvou podmínek: buď když jedna strana vyrobila něco *neužitečného*, anebo když druhá strana nemá nic *užitečného*, co by se mohlo směnit jako ekvivalent za užitnou hodnotu, kterou má první strana. V obou případech by však vůbec nedošlo ke směně. *Pokud by však ke směně došlo*, její momenty by se od sebe neoddělily. Kupec by byl prodavačem a prodavač kupcem. *Kritický* moment, který vyplývá z formy směny — pokud je směna oběhem — by tedy odpadl; a jestliže říkáme, že prostá forma metamorfózy v sobě skrývá možnost krize, říkáme jen to, že v samotné této formě je možnost vzájemného roztržení a oddělení dvou momentů, které se podstatně doplňují.

To všechno se však týká i obsahu. Při přímém směnném obchodě je převážná většina výroby u výrobce jednotlivých produktů zaměřena na uspokojování jeho vlastní potřeby, nebo, při poněkud rozvinutější dělbě práce, na uspokojování potřeby jeho spoluvýrobců, která je mu známa. To, co se má směnit jako zboží, je přebytek, a zda se tento přebytek smění nebo ne, je nepodstatné. Při *zbožní*

*výrobě* je přeměna produktu v peníze, prodej conditio sine qua non. Bezprostřední výroba pro uspokojování vlastních potřeb odpadá. Neprodá-li se zboží, nastává krize. Nesnáz spojená s přeměnou *zboží* — zvláštního produktu individuální práce — v peníze, v jeho protiklad, v abstraktně všeobecnou, společenskou práci, záleží v tom, že *peníze* nevystupují jako zvláštní produkt individuální práce, že ten, kdo prodal, tj. kdo má nyní zboží ve formě peněz, není nucen hned znovu kupovat, znovu přeměnit peníze ve zvláštní produkt individuální práce. Ve směnném obchodě tento rozpor neexistuje. Zde nemůže být nikdo prodavačem, aniž je kupcem, a nikdo nemůže být kupcem, aniž je prodavačem. Prodavačova nesnáz — za předpokladu, že jeho zboží má užitnou hodnotu — vyplývá jen z toho, že kupec může snadno odložit zpětnou přeměnu peněz ve zboží. Nesnáz spojená s přeměnou zboží v peníze, s jeho prodejem, vyplývá jen z toho, že zboží se musí přeměnit v peníze, ale peníze se nemusí bezprostředně přeměnit ve zboží, takže *prodej* a *koupě* mohou být od sebe odděleny. Řekli jsme, že tato *forma* v sobě skrývá *možnost krize*, tj. možnost, že momenty, které patří k sobě, které jsou nerozlučně spojeny, se od sebe oddělí, v důsledku čehož se pak jejich spojení prosadí násilně, tj. tak, že se jejich sounáležitost prosadí násilím vůči samostatnosti, || 714 | které navzájem dosáhly. A *krize* pak není ničím jiným než násilným prosazením jednoty fází výrobního procesu, které se vzájemně osamostatnily.

Všeobecná, abstraktní možnost krize neznamená nic jiného, než *nejabstraktnější formu* krize, bez obsahu, bez obsahové náplně motivu krize. Prodej a koupě se mohou od sebe oddělit. Jsou tudíž potenciálně *krizí* a jejich spojení zůstává vždy pro zboží kritickým momentem. Mohou však také do sebe přecházet plynule. Platí tudíž, že *nejabstraktnější formou krize* (a proto formální možností krize) je sama *metamorfóza zboží*, v níž se, jako rozvinutý pohyb, skrývá rozpor mezi směnnou hodnotou a užitnou hodnotou zahrnutý v jednotě zboží, a dále rozpor mezi penězi a zbožím. Avšak to, čím se tato možnost krize mění v krizi, není obsaženo v této formě samé; v ní je obsaženo jen to, že je tu *forma* pro krizi.

A to je při zkoumání buržoazní ekonomiky důležité. Krizi světového trhu je nutno chápat jako reálné shrnutí a násilné vyrovnání

všech rozporů buržoazní ekonomiky. Proto jednotlivé momenty, které se v těchto krizích shrnují, musí vystupovat a rozvíjet se v každé sféře buržoazní ekonomiky, a čím dále do této ekonomiky pronikáme, tím více musíme na jedné straně odhalovat všechna nová určení tohoto rozporu a na druhé straně dokazovat, jak se v konkrétnějších formách opakují a jsou obsaženy jeho abstraktnější formy.

Lze tedy říci: krize ve své první formě je sama metamorfóza zboží, vzájemné oddělení koupě a prodeje.

Krize ve své druhé formě je spojena s funkcí peněz jako platidla, kdy peníze figurují ve dvou rozdílných, časově oddělených momentech, ve dvou rozdílných funkcích. Obě tyto formy jsou ještě úplně abstraktní, ačkoli druhá je konkrétnější než první.

Při zkoumání *procesu reprodukce* kapitálu (který se shoduje s jeho oběhem) je tudíž zapotřebí dokázat především to, že výše uvedené formy se zde prostě opakují, anebo, správněji, že teprve zde dostávají obsah, základnu, na níž se mohou projevit.

Pozorujme pohyb, který dělá kapitál, od okamžiku, kdy opouští výrobní proces jako zboží, aby z něho jako zboží opět vzešel. Abstrahujeme-li ode všech dalších obsahových určení, pak každý celkový zbožní kapitál, stejně jako každé jednotlivé zboží, které je součástí tohoto kapitálu, musí projít procesem *Z—P—Z*, metamorfózou zboží. Všeobecná možnost krize, která je v této formě obsažena — oddělení koupě a prodeje — je tedy obsažena v pohybu kapitálu, pokud je kapitál *také* zbožím a není ničím jiným než zbožím. Kromě toho ze vzájemné souvislosti metamorfóz různých zboží vyplývá, že jedno zboží se mění v peníze proto, že jiné zboží se přeměňuje zpět z formy peněz ve zboží. Tudíž vzájemné oddělení koupě a prodeje se tu dále jeví tak, že přeměně jednoho kapitálu ze zbožní formy v peněžní formu musí odpovídat zpětná přeměna jiného kapitálu z peněžní formy ve zbožní formu, že první metamorfóza jednoho kapitálu musí odpovídat druhé metamorfóze jiného kapitálu, že opuštění výrobního procesu jedním kapitálem musí odpovídat návrat jiného kapitálu do výrobního procesu. Toto vzájemné srůstání a prolínání procesů reprodukce či oběhu různých kapitálů je na jedné straně nutné v důsledku dělby práce,

a na druhé straně je nahodilé, takže už tím se rozšiřuje určení obsahu krize.

Za druhé, pokud však jde o možnost krize vyplývající z formy peněz jako *platidla*, ukazuje se při zkoumání kapitálu už mnohem reálnější základna přeměny této možnosti ve skutečnost. Například majitel tkalcovny má zaplatit celý konstantní kapitál, jehož prvky dodal majitel přádelny, pěstitel lnu, výrobce strojů, výrobce železa a dřeva, těžař uhlí atd. Pokud uvedení výrobci vyrábějí takový konstantní kapitál, který vchází jedině do výroby konstantního kapitálu a nevchází do konečného zboží, do tkanin, potud si směnou kapitálu nahrazují své výrobní podmínky. Předpokládejme nyní, že || 715 | majitel tkalcovny prodá tkaninu za 1000 liber št. *obchodníkovi*, ale na směnku, takže peníze tu figurují jako *platidlo*. Majitel tkalcovny prodá pak směnku *bankéři*, a tím mu třeba zaplatí dluh, anebo u něho směnku diskontuje. Pěstitel lnu prodal majiteli přádelny na směnku, rovněž tak majitel přádelny majiteli tkalcovny a stejně tak výrobce strojů tkalci, výrobcové železa a dřeva výrobci strojů, těžař uhlí majitelům tkalcovny a přádelny, výrobcům strojů, železa a dřeva. Kromě toho výrobce železa, uhlí a dřeva a pěstitel lnu si rovněž vzájemně zaplatili směnkami. Jestliže nyní kupec nezaplatí, nebude majitel tkalcovny moci zaplatit svou směnku bankéři.

Pěstitel lnu vydal směnku na majitele přádelny, výrobce strojů na majitele tkalcovny a majitele přádelny. Majitel přádelny nemůže zaplatit, protože nemůže platit majitel tkalcovny; oba nezaplatí výrobci strojů a výrobce strojů nezaplatí výrobcům železa, dřeva a uhlí. A ti všichni, protože nerealizují hodnotu svého zboží, nemohou nahradit tu část hodnoty, která nahrazuje konstantní kapitál. Tak vzniká všeobecná krize. Není to vůbec nic jiného, než *možnost krize*, vyložená při rozboru peněz jako platidla, avšak zde, v kapitalistické výrobě, vidíme už takovou spojitost vzájemných pohledávek a závazků, koupí a prodejů, při níž se možnost krize může vyvinout ve skutečnost.

*Za všech okolností* platí: jestliže koupě a prodej vůči sobě neustrnou, a tudíž se nemusí násilně vyrovnávat; jestliže na druhé straně peníze jako platidlo fungují tak, že se požadavky vzájemně ruší,

tj. že se tedy neprojeví rozpor, který je potenciálně obsažen v penězích jako platidle; jestliže se tedy obě tyto abstraktní formy krize neprojeví reálně jako takové, ke krizi nedojde. Nemůže být krize, jestliže se koupě a prodej od sebe vzájemně neoddělí a nedostanou se do rozporu, čili jestliže se neprojeví rozpory skryté v penězích jako platidle, jestliže se tudíž krize neprojeví zároveň ve své prosté formě — ve formě rozporu mezi koupí a prodejem, ve formě rozporu peněz jako platidla. Avšak to všechno jsou jen *formy*, všeobecné možnosti krizí, a tudíž i formy, abstraktní formy skutečné krize. Existence krize v nich vystupuje ve svých nejprostších formách a zároveň ve svém nejprostším obsahu, protože sama tato forma je jejím nejprostším obsahem. Avšak to ještě není *zdůvodněný* obsah. Prostý oběh peněz, ba dokonce oběh peněz jako platidla — a oba tyto oběhy se vyskytují dávno *před* kapitalistickou výrobou, aniž dochází ke krizím — jsou možné a skutečné bez krizí. A proto nelze vysvětlit jedině z těchto forem, proč tyto formy obracejí navenek svou kritickou stránku, proč se rozpor, který je v nich obsažen potenciálně, projevuje reálně jako takový.

Z toho je zřejmé, jak bezmezně triviální jsou ekonomové, kteří, když už nemohli žádnými argumenty sprovodit ze světa jev nadvýroby a krizí, uspokojují se tím, že v těchto formách je dána možnost vzniku *krizí*, takže je věcí *náhody*, když krize nenastávají, a tím i sám jejich vznik je pouhou *náhodou*.

Rozpory rozvinuté v peněžním oběhu a dále ve zbožním oběhu — a tím i možnosti krize — se reprodukují samy sebou v kapitálu, protože k rozvinutému zbožnímu a peněžnímu oběhu dochází ve skutečnosti jedině na základně kapitálu.

Nyní však jde o to, sledovat další rozvoj potenciální krize — reálnou krizi lze vysvětlit jen z reálného pohybu kapitalistické výroby konkurence a úvěru — pokud vyplývá z těch určení formy kapitálu, které jsou mu *vlastní* jako kapitálu a nejsou zahrnuty v jeho prosté existenci jako zboží a peněz.

|| 716 | Pouhý (bezprostřední) *výrobní proces* kapitálu nemůže zde sám o sobě přidat nic nového. Aby proces výroby kapitálu vůbec existoval, předpokládají se jeho podmínky jako dané. Proto v prvním oddílu o kapitálu — v oddílu o *bezprostředním* výrobním

procesu — nepřistupuje žádný nový prvek krize. *Potenciálně* je v něm prvek krize obsažen, protože výrobní proces je přivlastňováním, a tudíž i výrobou nadhodnoty. Ale v samém výrobním procesu se to nemůže projevit, protože v něm ještě nejde o *realizaci* reprodukované hodnoty, ale ani nadhodnoty.

Může se to projevit až teprve v *procesu oběhu*, který je sám o sobě zároveň *procesem reprodukce*.

Dále je zde třeba poznamenat, že proces oběhu či proces reprodukce musíme rozebrat *před tím*, než rozebereme hotový kapitál — *kapitál a zisk*, protože musíme rozebrat nejen to, jak kapitál vyrábí, ale i to, jak se kapitál vyrábí. Skutečný pohyb však vychází z kapitálu, který už existuje — jde o skutečný pohyb na základně rozvinuté kapitalistické výroby, která začíná sama od sebe a sama sebe předpokládá. Proces reprodukce a zárodky krize, které jsou v něm dále rozvinuty, lze proto v samém tomto oddílu zabývajícím se reprodukcí vysvětlit jen neúplně a je nutno doplnit je v kapitole „*Kapitál a zisk*".[103]

Celkový proces oběhu čili celkový proces reprodukce kapitálu je jednotou jeho fáze výroby a jeho fáze oběhu, je to takový proces, který prochází oběma uvedenými procesy jako svými fázemi. V tom je obsažena dále rozvinutá možnost čili abstraktní forma krize. Ekonomové, kteří popírají krizi, obhajují proto jen jednotu obou těchto fází. Kdyby tyto fáze byly jen oddělené a netvořily by jednotu, nebylo by možné násilné obnovení jejich jednoty, nebyla by možná krize. Kdyby tvořily jen jednotu a nebyly od sebe oddělené, nebylo by možné jejich násilné oddělení, což je zase jen krize. Krize je násilné obnovení jednoty osamostatněných momentů a násilné osamostatnění momentů, které jsou svou podstatou jednotné. | 716 ||

## [11. O FORMÁCH KRIZE]

|| 770a | Ke str. 716.

Tudíž:

1. Všeobecná *možnost* krizí je dána v samém procesu *metamorfózy kapitálu*, a to dvojím způsobem. Pokud peníze fungují jako

*oběživo*, spočívá možnost krize v tom, že se *koupě a prodej* od sebe oddělí. Pokud peníze fungují jako *platidlo*, kdy působí ve dvou různých časových momentech jako *míra hodnot* a jako *realizace hodnoty*, [spočívá možnost krize] v tom, že se tyto dva momenty od sebe oddělí. Jestliže se změnila hodnota *v intervalu* mezi těmito dvěma momenty a zboží nemá v momentu svého prodeje takovou *hodnotu*, jakou mělo v momentě, kdy peníze fungovaly jako míra hodnot, a tudíž i vzájemných závazků, nemůže se z *výtěžku prodeje zboží* závazek splnit, a proto nelze vyrovnat ani celou řadu transakcí, které zpětně závisí na tomto závazku. Nemůže-li být zboží prodáno třeba jen v *určitém časovém rozmezí* — dokonce i když se jeho hodnota nezměnila — nemohou *peníze* fungovat jako *platidlo*, neboť jako platidlo musejí fungovat v *určité, předem stanovené lhůtě*. Ale protože tu táž suma peněz funguje pro řadu vzájemných transakcí a závazků, nastává tu *platební neschopnost* nejen v jednom, nýbrž v mnoha bodech, a z toho vyplývá *krize*.

To jsou *formální možnosti* krize. První je možná bez druhé — tj. krize jsou možné bez úvěru, aniž by peníze fungovaly jako platidlo. Avšak druhá není možná *bez první*, tj. bez oddělení koupě a prodeje. Přesto v posledním případě krize nevzniká jen proto, že zboží nelze prodat, nýbrž proto, že je nelze prodat v *určitém časovém rozmezí*, a krize tu vzniká a odvozuje svůj charakter nejen z toho, že zboží *nelze prodat*, nýbrž z toho, že se *nerealizuje celá řada plateb*, které se zakládají na prodeji tohoto určitého zboží v této určité lhůtě. To je *forma peněžních krizí ve vlastním slova smyslu*.

Nastává-li tudíž *krize*, protože se od sebe oddělí koupě a prodej, vyvíjí se jako *peněžní krize*, jakmile peníze už fungují jako *platidlo*; a tato *druhá forma* krizí vzniká pak jako něco, co se rozumí samo sebou, jakmile *nastane první*. Při zkoumání, proč se všeobecná *možnost krize* změní ve *skutečnost*, při zkoumání *podmínek* krize, je tedy zcela zbytečné zabývat se tou *formou* krizí, které vyplývají z rozvoje peněz jako *platidla*. Právě proto ekonomové rádi vydávají tuto *samozřejmou* formu za *příčinu* krizí. (Pokud rozvoj peněz jako platidla souvisí s rozvojem úvěru a s *rozbujením* úvěru, je ovšem nutné vysvětlit příčiny těchto jevů, avšak zde to ještě není namístě.)

2. Pokud krize vznikají z *cenových změn* a *cenových revolucí*,

které se neshodují se *změnami hodnoty* zboží, nelze je ovšem rozebírat při zkoumání kapitálu všeobecně, kdy se předpokládají ceny *totožné* s *hodnotami* zboží.

3. *Všeobecná možnost* krizí je sama formální *metamorfóza* kapitálu, časové a prostorové oddělení koupě a prodeje. Není však nikdy *příčinou* krize, neboť to není nic jiného než *nejvšednější forma krize*, tj. sama krize ve *svém nejvšeobecnějším vyjádření*. Nelze však říci, že *abstraktní forma krize* je *příčinou krize*. Ptáme-li se na její příčinu, chceme právě vědět, proč se *její abstraktní forma, forma její možnosti*, stává z možnosti *skutečností*.

4. *Všeobecné podmínky* krizí, pokud nezávisí na *výkyvech cen* (ať už tyto výkyvy souvisí s úvěrem nebo nesouvisí) — na rozdíl od výkyvů hodnoty — je třeba vyvodit ze všeobecných podmínek kapitalistické výroby. | 770a ||

|| 716 | (*Krize* může vzniknout: 1. při *zpětné přeměně* [peněz] *v produktivní kapitál*; 2. v důsledku *změn v hodnotě* prvků produktivního kapitálu, zejména *suroviny*; například, když se zmenší objem sklizně bavlny, zvětší se v důsledku toho její *hodnota*. Zde ještě nemáme co činit s cenami, nýbrž s *hodnotami*.) | 716 ||

|| 770a | *První moment. Zpětná přeměna peněz v kapitál.* Předpokládá se určitý stupeň *výroby či reprodukce*. Fixní kapitál se tu může považovat za něco daného, neměnného, za něco, co nevchází do *zhodnocovacího procesu*. Protože reprodukce suroviny nezávisí jen na práci, která na ni byla vynaložena, nýbrž i na produktivitě práce svázané s *přírodními podmínkami*, může se masa produktu — dokonce || XIV-771a | i *masa* produktu vyrobená *stejným* množstvím práce — zmenšit (při *neúrodách*). *Hodnota suroviny se tedy zvýší* a její *masa* se zmenší. Tím se narušuje *poměr*, v němž by se měly peníze opět přeměnit v *různé součásti* kapitálu, aby výroba pokračovala v dřívějším měřítku. Musí se víc vynaložit na *suroviny*, méně zbývá na *práci* a nemůže se absorbovat stejné množství práce jako předtím. Za prvé je to *nemožné fyzicky*, protože se zmenšilo množství suroviny. Za druhé proto, že se musí přeměnit v surovinu větší *část hodnoty produktu* než předtím, a tudíž menší část se může přeměnit ve *variabilní kapitál*. Reprodukce se nemůže *opakovat* ve stejném měřítku. Část *fixního kapitálu* zůstane nevyužita, část dělníků se

vyhodí na dlažbu. *Míra zisku* klesá, protože hodnota konstantního kapitálu se ve srovnání s variabilním kapitálem zvýšila a používá se méně variabilního kapitálu. Fixní srážky — úrok, renta, které byly předem stanoveny na základě *neměnící se* míry zisku a vykořisťování práce, zůstávají beze změny a zčásti *nemohou být zaplaceny*. Odtud *krize*. Krize práce i krize kapitálu. To je tedy *narušení procesu reprodukce*, vyvolané zvýšením hodnoty jedné části konstantního kapitálu, která má být nahrazena z hodnoty produktu. Dále, přestože se *míra zisku* snižuje, nastává *zdražení produktu*. Vejde-li tento produkt jako výrobní prostředek do jiných sfér výroby, jeho zdražení v nich způsobí stejné narušení *reprodukce*. Vejde-li jako životní prostředek do všeobecné spotřeby, vejde buď zároveň také do *spotřeby dělníků*, nebo *ne*. V prvním případě budou účinky stejné jako při narušení, k němuž dochází ve *variabilním kapitálu*, o čemž bude řeč později. Pokud však produkt vůbec vchází do *všeobecné spotřeby*, může se v důsledku jeho zdražení (nezmenší-li se jeho spotřeba) zmenšit *poptávka* po jiných produktech, takže se může *znemožnit jejich zpětná přeměna* v peněžní sumu, která odpovídá jejich hodnotě; tak se narušuje *druhá stránka* jejich reprodukce: nikoli *zpětná přeměna peněz* v produktivní kapitál, nýbrž *zpětná přeměna* zboží v peníze. V každém případě se v tomto odvětví zmenší *masa zisku* a *masa mzdy*, a tím se zmenší i *část nutných příjmů* z prodeje zboží jiných výrobních odvětví.

Tento *nedostatek surovin* však může nastat i *nezávisle na úrodě*, čili na *produktivitě* práce dodávající suroviny, která je *podmíněna přírodními faktory*. Je-li totiž v některém odvětví výroby vynaložena na stroje atd. *neúměrně velká část nadhodnoty*, *dodatečného kapitálu*, pak *při novém měřítku* výroby bude nedostatek surovin, kdežto při výrobě *ve starém měřítku* jich byl dostatek. To tedy vyplývá z *disproporcionální* přeměny dodatečného kapitálu v jeho různé prvky. V tomto případě máme před sebou *nadvýrobu fixního kapitálu*, která vyvolává úplně stejné jevy, jako v prvním případě [tj. při zdražení suroviny]. (Viz poslední stranu.) | XIV—771a ||

||XIV—861a| [...]*

* V rukopisu je levý horní roh této strany utržen. Tím se z prvních devíti řádků textu zachovaly jen konce šesti řádků na pravé straně, které neumožňují

Anebo se [krize] zakládají na *nadvýrobě fixního kapitálu*, a tudíž na relativní podvýrobě oběžného kapitálu.

Protože *fixní kapitál*, stejně jako oběžný kapitál, se skládá ze zboží, není nic směšnějšího, než když titíž ekonomové, kteří popírají *nadvýrobu zboží*, připouštějí *nadvýrobu fixního kapitálu*.

5. *Krize, které vznikají z poruch v první fázi reprodukce*, tj. z narušení přeměny zboží v peníze, čili *potížemi v prodeji*. U krizí prvního druhu [které vznikají v důsledku zdražení surovin] vzniká krize z poruch ve *zpětné koupi* prvků produktivního kapitálu. | XIV—861a ||

## [12. ROZPORY MEZI VÝROBOU A SPOTŘEBOU V PODMÍNKÁCH KAPITALISMU. PŘEMĚNA NADVÝROBY HLAVNÍCH PŘEDMĚTŮ SPOTŘEBY VE VŠEOBECNOU NADVÝROBU]

|| XIII-716 | Než přejdeme k novým formám krize, vraťme se opět k Ricardovi a k výše uvedenému příkladu. | 716 ||

|| 716 | Dokud majitel tkalcovny reprodukuje a akumuluje, kupují i jeho dělníci část jeho produktu, vydávají část své mzdy na kaliko. Protože majitel tkalcovny vyrábí, mají prostředky, aby koupili část jeho produktu, zčásti mu tudíž umožňují, aby produkt prodal. Dělník může kupovat — vystupovat jako představitel poptávky — jedině jde-li o takové zboží, které vchází do individuální spotřeby,

rekonstruovat celý text, avšak opravňují k domněnce, že tu Marx mluví o krizích, které vznikají „z *revoluce v hodnotě* variabilního kapitálu". „Zdražení *nutných životních prostředků*" vyvolané například neúrodou vede k zvýšení nákladů na dělníky, které „variabilní kapitál uvádí do pohybu". „Tento vzestup" vede „zároveň" k tomu, že klesá poptávka po „*veškerém ostatním zboží*, po veškerém zboží, které nevchází do spotřeby" dělníků. Proto je nemožné „prodávat tato zboží za jejich hodnotu; první *fáze* jejich reprodukce", přeměna zboží v peníze se tím narušuje. Zdražení životních prostředků vede tudíž ke „krizi v jiných odvětvích" výroby.

Dva poslední řádky poškozeného textu na této straně obsahují myšlenku, která shrnuje celou tuto úvahu, tj. že krize vyvolané zdražením surovin mohou vzniknout, „ať tyto suroviny vcházejí jako materiál do konstantního kapitálu nebo jako životní prostředky" do spotřeby dělníků. *(Pozn. red.)*

protože on sám nezhodnocuje svou práci, a tudíž ani sám nevlastní podmínky její realizace — pracovní prostředky a pracovní materiál. Už to tedy vylučuje největší část výrobců (tj. samy dělníky tam, kde je rozvinuta kapitalistická výroba) z řad spotřebitelů, kupců. Nekupují suroviny a pracovní prostředky, kupují jedině životní prostředky (zboží, které vchází bezprostředně do individuální spotřeby). Proto není nic směšnějšího než řeči o totožnosti výrobců a spotřebitelů, protože v neobyčejně velkém počtu výrobních odvětví — ve všech odvětvích, která nedodávají předměty bezprostřední spotřeby — je masa účastníků výroby absolutně vyloučena z toho, aby si *koupila* své vlastní produkty. Tito [účastníci výroby] nejsou nikdy *bezprostředními* spotřebiteli či kupci této velké části svých vlastních produktů, ačkoli platí část jejich hodnoty, která je obsažena v spotřebních předmětech, které kupují. Také zde se ukazuje, jak dvojznačné je slovo „spotřebitel" a jak je nesprávné ztotožňovat je se slovem „kupec". Ve smyslu výrobní spotřeby právě dělníci spotřebovávají stroje a suroviny, spotřebovávají je v pracovním procesu. Avšak nespotřebovávají je pro sebe. Nejsou tedy ani jejich *kupci*. Pro dělníky nejsou stroje a suroviny užitnými hodnotami, zbožím, nýbrž objektivními podmínkami procesu, jehož jsou sami subjektivními podmínkami.

|| 717 | Někdo však může říci, že jejich zaměstnavatel je reprezentuje při koupi pracovních prostředků a pracovního materiálu. Ale reprezentuje je za jiných podmínek, než by se reprezentovali sami. Jde totiž o reprezentaci na trhu. Kapitalista musí prodat masu zboží, která obsahuje nadhodnotu, nezaplacenou práci. Dělníci by však museli prodat jen takovou masu zboží, v níž by se reprodukovala hodnota zálohovaná ve výrobě — ve formě hodnoty pracovních prostředků, pracovního materiálu a mzdy. Kapitalista potřebuje tedy širší trh, než by potřebovali dělníci. Pak ale závisí na něm, a ne na nich, zda považuje podmínky na trhu za dost výhodné, aby začal reprodukci.

Dělníci jsou tedy výrobci, aniž jsou spotřebiteli — dokonce i tehdy, jestliže v procesu reprodukce nedochází k poruše — všech předmětů, které se musí spotřebovávat nikoli individuálně, nýbrž průmyslově.

Není tedy nic nejapnějšího než popírat krize tvrzením, že spotřebitelé (kupci) a výrobci (prodavači) jsou v kapitalistické výrobě totožni. Jsou úplně rozdílní. Jedině když proces reprodukce probíhá hladce, lze tvrdit o jednom z 3000 výrobců, tj. o kapitalistovi, že tu je tato totožnost. A právě tak nesprávné je i opačné tvrzení, že spotřebitelé jsou výrobci. Pozemkový vlastník (příjemce pozemkové renty) nevyrábí, a přesto spotřebovává. Stejně je tomu i u všech peněžních kapitalistů.

Apologetické fráze, které mají popírat krize, jsou důležité potud, pokud dokazují vždy opak toho, co chtějí dokázat. Aby popřeli krizi, hlásají jednotu tam, kde existuje protiklad a rozpor. Jsou tedy důležité potud, pokud lze říci: dokazují, že kdyby ve skutečnosti neexistovaly rozpory, které autoři těchto frází ve své fantazii odstranili, neexistovaly by ani krize. Ve skutečnosti však krize existují, protože existují tyto rozpory. Každý důvod, který uvádějí proti krizi, je rozpor odstraněný jen v jejich fantazii, tudíž reálný rozpor, tudíž důvod krize. Snaha odstranit rozpory ve fantazii je zároveň vyjádřením skutečně existujících rozporů, které by podle zbožných přání *neměly* existovat.

To, co dělníci ve skutečnosti vyrábějí, je nadhodnota. Pokud ji vyrábějí, mohou ji spotřebovávat. Jakmile ji přestanou vyrábět, přestává jejich spotřeba, protože přestává jejich výroba. V žádném případě to však není tak, že mají co spotřebovávat proto, že vyrábějí ekvivalent své spotřeby. Naopak, pokud vyrábějí pouze takový ekvivalent, jejich spotřeba přestává, nemají ekvivalent, který by mohli spotřebovávat. Buď jim práci zastaví nebo zkrátí, anebo, za všech okolností, jim sníží jejich mzdu. V tomto posledním případě — zůstane-li úroveň výroby nezměněna — nespotřebovávají ekvivalent své výroby. Ale pak jim tyto prostředky nechybějí proto, že dost nevyrobili, nýbrž proto, že dostávají příliš malou část produktu, který vyrobili.

Redukuje-li se tedy tento vztah pouze na vztah mezi spotřebiteli a výrobci, zapomíná se, že námezdní dělníci, kteří vyrábějí, a kapitalista, který vyrábí, jsou dva výrobci zcela rozdílného druhu, nemluvě ani o takových spotřebitelích, kteří vůbec nevyrábějí. Zde se opět popírá *protiklad* tím, že se abstrahuje od protikladu,

který skutečně ve výrobě existuje. Už sám vzájemný vztah mezi námezdním dělníkem a kapitalistou zahrnuje okolnost,

1. že největší část výrobců (dělníci) nejsou spotřebiteli (kupci) velmi značné části svého produktu, totiž pracovních prostředků a pracovního materiálu;

2. že největší část výrobců, dělníci, mohou spotřebovávat ekvivalent svého produktu jedině do té doby, dokud vyrábějí víc než tento ekvivalent, tj. nadhodnotu neboli nadvýrobek. Musejí být stále *nadvýrobci*, musejí vyrábět víc, než činí jejich [koupěschopná] potřeba, aby mohli být spotřebiteli nebo kupci v rámci || 718 | svých potřeb.[104]

U této třídy výrobců se tedy ukazuje, že tvrzení o jednotě mezi výrobou a spotřebou je v každém případě prima facie nesprávné.

Říká-li Ricardo, že jedinou hranicí *poptávky* je sama výroba a výroba že je omezena kapitálem, pak to — necháme-li stranou nesprávné předpoklady — neznamená ve skutečnosti nic jiného, než že kapitalistická výroba nachází svou míru jedině v kapitálu, přičemž se však kapitálem rozumí i pracovní síla, kterou si kapitál přivtělil (koupil) jako jednu z podmínek své výroby. Ale otázka právě zní, zda kapitál jako takový je i hranicí pro spotřebu. V každém případě je takovou hranicí v negativním smyslu, tj. nelze spotřebovat víc, než se vyrobí. Je však otázka, je-li takovou hranicí v pozitivním smyslu, tj. zda se může a musí spotřebovat — na základně kapitalistické výroby — tolik, kolik se vyrobí. Rozebereme-li správně Ricardovu poučku, říká pravý opak toho, co chtěl říci —, totiž že výroba probíhá bez ohledu na existující hranice spotřeby a že je ohraničena jedině samým kapitálem. A to je vskutku pro tento způsob výroby charakteristické.

Podle předpokladu je tedy trh například přeplněn bavlněnými tkaninami tak, že jsou zčásti neprodejné, nebo vůbec neprodejné, anebo je lze prodat jen hluboko pod jejich cenou [nákladů]. (Řekněme prozatím: *hodnotou*, protože při zkoumání procesu oběhu čili reprodukce máme co dělat ještě s hodnotou, a ne s cenou nákladů, a tím méně s tržní cenou.)

Při celém zkoumání se ostatně samo sebou rozumí toto: nelze popírat, že se v jednotlivých sférách může vyrobit příliš mnoho,

a *proto* v jiných sférách příliš málo; že tedy částečně krize mohou vzniknout z *disproporcionální výroby* (proporcionální výroba je však vždy výsledkem disproporcionální výroby na konkurenční základně) a že jednou ze všeobecných forem této disproporciální výroby může být nadvýroba fixního kapitálu, nebo, na druhé straně, nadvýroba oběžného kapitálu.* Stejně jako je podmínkou prodeje zboží za jeho hodnotu to, aby obsahovalo jen společensky nutnou pracovní dobu, tak je pro celou sféru výroby kapitálu podmínkou to, aby se na tuto zvláštní sféru vynaložila jen nutná část celkové pracovní doby společnosti, jen ta pracovní doba, která je nutná k uspokojení společenské potřeby (poptávky). Jestliže se jí na tuto sféru vynaloží víc, pak, ačkoli třeba každé jednotlivé zboží obsahuje jen nutnou pracovní dobu, úhrn zboží obsahuje víc než společensky nutnou pracovní dobu, a stejně tak platí, že ačkoli jednotlivé zboží má užitnou hodnotu, souhrn zboží za daných předpokladů část své užitné hodnoty ztrácí.

Ale my tu nemluvíme o krizi, která se zakládá na disproporcionální výrobě, tj. na disproporci v rozdělení společenské práce mezi jednotlivé sféry výroby. O tom lze mluvit jedině potud, pokud se mluví o konkurenci kapitálů. Tam už bylo řečeno,** že vzestup nebo pokles tržní hodnoty způsobený touto disproporcí má ten následek, že se kapitál stáhne z jednoho odvětví výroby a přenese do druhého, že se kapitál stěhuje z jednoho odvětví výroby do druhého. Avšak už v samém tomto vyrovnávání je obsaženo to, že předpokládá opak vyrovnávání, a že tudíž v sobě může obsahovat *krizi*; sama krize může být formou vyrovnávání. Tento druh krize však Ricardo a jiní připouštějí.

Při zkoumání procesu výroby jsme viděli, že veškeré úsilí kapitalistické výroby směřuje jedině k tomu, aby uchvátila co možná nejvíc nadpráce, tj. aby s daným kapitálem materializovala co možná nejvíc bezprostřední pracovní doby, ať už prodlužováním pracovní doby, zkracováním nutné pracovní doby, rozvojem produktivních

* ||720| (Když byly vynalezeny spřádací stroje, došlo k nadvýrobě příze ve srovnání s kapacitou tkalcoven. Tento nepoměr byl odstraněn, jakmile byly zavedeny v tkalcovnách mechanické stavy.) |720||

** Viz tento svazek, str. 214—218. *(Pozn. red.)*

sil práce, uplatňováním kooperace, dělby práce, používáním strojů atd., zkrátka výrobou ve velkém měřítku, tj. masovou výrobou. Výroba bez ohledu na hranice trhu tudíž vyplývá ze samé podstaty kapitalistické výroby.

Při [zkoumání] reprodukce se nejdříve předpokládá, že způsob výroby zůstává nezměněn, a při rozšíření výroby také skutečně zůstává po určitou dobu nezměněn. Masa vyrobeného zboží se zde zvětšuje proto, že se používá více kapitálu, a ne proto, že se kapitálu používá produktivněji. Avšak již pouhé kvantitativní zvětšení || 719 | kapitálu zahrnuje zároveň zvýšení jeho produktivní síly. Je-li kvantitativní zvětšení kapitálu důsledkem rozvoje produktivní síly, pak i naopak — rozvoj této produktivní síly zase předpokládá širší, rozšířenou kapitalistickou základnu. Je tu vzájemné působení. Reprodukce na širší základně, akumulace — i když původně vystupuje jen jako kvantitativní rozšíření výroby dosažené tím, že bylo za nezměněných podmínek výroby použito více kapitálu — vystupuje tudíž v určitém bodě vždy také kvalitativně, jako vyšší produktivita podmínek, za nichž probíhá reprodukce. Proto se masa produktů nezvětšuje jen prostě úměrně tomu, jak vzrůstá kapitál při rozšířené reprodukci, tj. při akumulaci.

Vraťme se tedy opět k našemu příkladu s kalikem.

Stagnace na trhu, který je přeplněn kalikem, narušuje reprodukci u majitele tkalcovny. Toto narušení postihne nejdříve jeho dělníky. Dělníci budou v menší míře spotřebovávat, anebo vůbec přestanou spotřebovávat jeho zboží, kaliko, i jiná zboží, která vcházejí do jejich spotřeby. Kaliko ovšem potřebují, nemohou si je však koupit, protože nemají prostředky, a prostředky nemají proto, že nemohou pokračovat ve výrobě, a pokračovat ve výrobě nemohou, protože se vyrobilo příliš mnoho, protože trh je přeplněn kalikem. Nemůže jim pomoci ani Ricardova rada, aby „zvětšili svou výrobu", ani rada, „aby vyráběli něco jiného". Nyní představují část momentálního přebytku obyvatelstva, nadvýroby dělníků, v tomto případě dělníků vyrábějících kaliko, protože na trhu je nadvýroba kalika.

Avšak kromě dělníků, kteří jsou přímo zaměstnáni kapitálem vloženým do výroby kalika, postihne tato stagnace v reprodukci

kalika i masu jiných výrobců — předláků, obchodníků s bavlnou (nebo pěstitelů bavlny), výrobců strojů (výrobců vřeten a tkalcovských stavů atd.), výrobců železa, uhlí atd. U všech těchto výrobců dochází k poruše v jejich reprodukci, protože reprodukce kalika je podmínkou jejich vlastní reprodukce. K tomu by došlo dokonce i tehdy, kdyby v jejich vlastních sférách nevznikla *nadvýroba*, tj. kdyby nebyli vyráběli nad míru, která byla podmíněna a oprávněna plynulou výrobou bavlnářského průmyslu. Všechna tato odvětví průmyslu mají to společné, že jejich důchody (mzda a zisk, zisk potud, pokud se neakumuluje, ale spotřebovává jako důchod) se nespotřebovávají v jejich vlastním produktu, nýbrž v produktu těch sfér, které vyrábějí spotřební předměty, mezi jiným i kaliko. Spotřeba kalika a poptávka po něm tedy poklesne právě proto, že je ho na trhu příliš mnoho. Klesne však spotřeba i poptávka u všeho ostatního zboží, na které se jako na spotřební předměty vydává důchod těchto *nepřímých* výrobců kalika. Jejich prostředky na koupi kalika a jiných spotřebních předmětů se omezují, zmenšují, protože na trhu je příliš mnoho kalika. K tomu dochází i u ostatního zboží (spotřebních předmětů). Najednou se objevuje jejich *relativní* nadvýroba, neboť se zmenšily prostředky na jejich koupi, a tím se zmenšila i poptávka po nich. Dokonce i kdyby se v těchto sférách nebylo vyrobilo příliš mnoho, nyní v nich je nadvýroba.

Nastane-li nadvýroba nejen u kalika, ale i u plátna, hedvábí a vlněného zboží, snadno pochopíme, jak nadvýroba těchto nemnoha, avšak hlavních předmětů vyvolá více nebo méně všeobecnou (*relativní*) nadvýrobu na celém trhu. Na jedné straně — nadbytek všech podmínek reprodukce a nadbytek všech druhů neprodejného zboží na trhu. Na druhé straně — zbankrotovaní kapitalisté a strádající dělnické masy zbavené všech prostředků.

Tento argument je však přesto dvojsečný. Lze-li snadno pochopit, že nadvýroba u některých základních spotřebních předmětů musí vyvolat více nebo méně všeobecnou nadvýrobu, že musí vyvolat tento zjev, pak z toho ještě vůbec nelze pochopit, jak může vzniknout nadvýroba u těchto [základních] předmětů. Tento zjev, všeobecná nadvýroba, se totiž odvozuje ze vzájemné závislosti nejen dělníků zaměstnaných bezprostředně v těchto průmyslo-

vých odvětvích, nýbrž dělníků všech průmyslových odvětví, která vyrábějí předcházející stupně jejich produktu, různé fáze jejich konstantního kapitálu. V těchto odvětvích je nadvýroba důsledkem. Odkud se však bere v prvních? Vždyť poslední odvětví pokračují ve výrobě, dokud pokračují ve výrobě první odvětví, a tímto pokračováním se, jak se zdá, zabezpečuje všeobecný růst důchodu, a tudíž i jejich vlastní spotřeby.[105] | 719 ||

## [13. NESOULAD MEZI ROZŠIŘOVÁNÍM VÝROBY A ROZŠIŘOVÁNÍM TRHU. RICARDOVA KONCEPCE NEOMEZENÝCH MOŽNOSTÍ RŮSTU SPOTŘEBY A ROZŠIŘOVÁNÍ VNITŘNÍHO TRHU]

|| 720 | Kdyby někdo odpověděl, že neustále se rozšiřující výroba ⟨která se každoročně rozšiřuje ze dvou důvodů: za prvé proto, že neustále vzrůstá kapitál vložený do výroby, a za druhé proto, že tohoto kapitálu se používá neustále produktivněji; během reprodukce a akumulace se neustále hromadí malá zlepšení, která nakonec změní celé měřítko výroby. Hromadí se zlepšení, dochází k hromadnému rozvoji výrobních sil⟩ potřebuje neustále se rozšiřující trh a že výroba se rozšiřuje rychleji než trh, pak by jen jinými slovy vyjádřil jev, který je třeba vysvětlit: nevyjádřil by ho v jeho abstraktní, nýbrž v jeho reálné formě. Trh se rozšiřuje pomaleji než výroba; jinak řečeno, v cyklu, kterým probíhá kapitál během své reprodukce — a v tomto cyklu se nereprodukuje prostě v dřívějším rozsahu, nýbrž v rozšířeném měřítku, neopisuje kruh, nýbrž spirálu — nastane moment, kdy se ukáže, že trh je pro výrobu příliš úzký. Tento moment nastane na konci cyklu. To však znamená jen tolik, že trh je přeplněný. Nadvýroba je teď očividná. Kdyby bylo rozšiřování trhu drželo krok s rozšiřováním výroby, nebylo by došlo k přeplnění trhu, nevznikla by nadvýroba.

Avšak už pouhé přiznání, že trh se musí rozšiřovat s výrobou, by na druhé straně opět znamenalo připuštění možnosti nadvýroby, protože trh má vnější geografické hranice, vnitřní trh je ve srovnání s takovým trhem, který je současně vnitřní i zahraniční, omezený

a tento trh je opět omezený ve srovnání se světovým trhem, který je však v každém okamžiku opět omezený, avšak potenciálně je schopný rozšíření. Připouští-li se tedy, že trh se musí rozšiřovat, nemá-li dojít k nadvýrobě, připouští se zároveň i to, že k nadvýrobě může dojít, protože pak je možné — protože trh a výroba jsou dva vůči sobě lhostejné momenty — že rozšíření jednoho *neodpovídá* rozšíření druhého, že hranice trhu se nerozšíří pro výrobu dost rychle, anebo že nové trhy — nové rozšíření trhu — mohou být výrobou rychle překonány, takže rozšířený trh se stane právě tak hranicí jako předtím trh užší.

Ricardo je proto důsledný, když popírá tezi, že s rozšiřováním výroby a s růstem kapitálu se musí *rozšiřovat trh*. Celého kapitálu, který je v některé zemi, může být podle něho i výhodně použito v této zemi. Polemizuje proto s A[damem] Smithem, který na jedné straně vystoupil s týmž názorem, s nímž vystoupil *on* (Ricardo), a na druhé straně se pak se svým obvyklým rozumným instinktem vyslovil také proti němu. Smith ještě nezná jev nadvýroby, krizí z nadvýroby. Znal jen úvěrové a peněžní krize, které se samy sebou dostavují s úvěrovým a bankovním systémem. V akumulaci kapitálu vidí fakticky bezpodmínečné zvětšení všeobecného národního bohatství a blahobytu. Na druhé straně chápe už pouhé rozvinutí vnitřního trhu v zahraniční, koloniální a světový trh jako důkaz tak říkajíc relativní (potenciální) nadvýroby na vnitřním trhu.

Stojí za to uvést zde Ricardovu polemiku proti Smithovi:

„Když obchodníci vkládají své kapitály do zahraničního obchodu nebo zámořské dopravy, činí tak vždy ze svobodné volby, a ne z nutnosti; činí tak proto, že zisky v těchto odvětvích jsou o něco vyšší než ve vnitřním obchodě.

A[dam] Smith správně poznamenal: ‚Touha po potravě je u každého člověka omezena malým obsahem lidského žaludku.'"

⟨A[dam] Smith se zde velice mýlí, protože vylučuje luxusní předměty vyráběné v zemědělství⟩,

„‚ale touha po příjemnostech a krásách obydlí, po oděvu, kočárech a bytovém zařízení zdá se být bez hranic či určitého omezení.'

Proto *příroda*" (pokračuje Ricardo) „nutně *omezila velikost kapitálu, jehož lze v dané době výnosně použít v zemědělství*,"

〈Proto asi existují národy, které zemědělské produkty vyvážejí? Jako by nebylo možné navzdory přírodě vložit do zemědělství veškerý možný kapitál, aby se například v Anglii vyráběly melouny, fíky, víno atd., pěstovaly květiny atd. a chovala drůbež a divoká zvěř atd. (Viz například kapitál, který vkládali Římané třeba jen do umělého chovu ryb.) A jako by se suroviny pro průmysl nevyráběly pomocí zemědělského kapitálu?〉,

„*ale nevymezila žádné hranice*" (jako kdyby s tím příroda měla vůbec něco společného) „*velikosti kapitálu*, jehož lze použít k výrobě ‚předmětů, jež činí' život ‚příjemným a krásným'. *Cílem, který máme na zřeteli*, je opatřit si *co nejvíce* těchto příjemností. A jen proto, že zahraniční obchod nebo doprava vedou k tomuto cíli rychleji, zabývají se lidé raději jimi než výrobou žádaného zboží nebo jeho náhražek v tuzemsku. Kdyby nám však nějaké zvláštní okolnosti bránily vkládat kapitál do zahraničního obchodu nebo dopravy, museli bychom ho použít doma, i když méně výhodně. A protože touha po ‚příjemnostech a krásách obydlí, po oděvu, kočárech a ||721| bytovém zařízení' *nemá hranic, nemůže mít hranice ani kapitál, který se vynakládá na jejich výrobu*, kromě hranic omezujících naše možnosti *vydržovat dělníky, kteří tyto předměty vyrábějí*.

A[dam] Smith nemluví ovšem o zámořské dopravě jako o věci svobodné volby, ale jako o nutnosti; jako by kapitál, který by do ní nebyl vložen, jinak zůstal nepoužitý, jako *by kapitálu vloženého do vnitřního obchodu mohlo být příliš mnoho*, kdyby se neomezoval na určitou velikost. Říká: ‚Když kapitál nějaké země vzrostl do takové míry, že *ho nelze celého použít k uspokojování spotřeby a vydržování produktivní práce té které země*'" 〈toto místo citátu uvádí proloženě sám Ricardo〉 „‚vlévá se jeho *přebývající část* sama nutně do zámořské dopravy a používá se ho k tomu, aby poskytoval tytéž služby cizím zemím.'... Ale nemohlo by se této části produktivní práce Velké Británie použít na výrobu nějakého jiného zboží, za které by se mohlo koupit něco, po čem je v zemi větší poptávka? A kdyby to nebylo možné, nemohli bychom použít této produktivní práce, i když méně výhodně, k tomu, abychom i doma vyráběli zboží, po němž je v zemi poptávka, nebo alespoň zboží, které by je nahradilo? Kdybychom potřebovali samet, nemohli bychom se pokusit vyrábět jej sami? A kdyby se nám to nedařilo, nemohli bychom vyrábět víc sukna nebo něčeho jiného, co je pro nás žádoucí?

Vyrábíme zboží a pak za ně kupujeme zboží v cizině, protože ho můžeme dostat *větší množství*" 〈kvalitativní rozdíl neexistuje!〉 „než kdybychom je vyráběli doma. Vemte nám tento obchod, a nepochybně je zase hned začneme vyrábět pro sebe. Ale tento názor A[dama] Smitha je v rozporu se všemi jeho všeobecnými zásadami v této otázce. ‚Může-li nám cizí země'" 〈cituje teď Ricardo ze Smitha〉 „‚dodat zboží laciněji, než je dovedeme vyrobit sami, je lépe koupit je od ní za nějakou část produktu našeho vlastního průmyslu, který je zaměstnán způsobem, z něhož máme určitou výhodu. *Celková hospodářská činnost země, ježto je vždy*

*úměrná kapitálu, který ji zaměstnává*'" ⟨ve velmi rozdílné proporci⟩ (posledně uvedenou větu Ricardo opět podtrhává), „ ‚se tím nesníží; jen se jí ponechá, aby si našla způsob, jak by mohla být zaměstnána s největší výhodou.'

A dále. ‚Ti, kteří mají k dispozici víc potravin, než sami mohou spotřebovat, jsou proto vždy ochotni *směnit přebytek*, nebo, což je totéž, jeho cenu za příjemnosti jiného druhu. To, co zbude po uspokojení omezené potřeby, *použije se* k uspokojení *těch tužeb, které nemohou být uspokojeny, a zřejmě nemají žádné hranice*. Chudí, aby získali potraviny, se snaží uspokojit tyto rozmary bohatých; a aby je získali co nejjistěji, závodí jeden s druhým v láci a dokonalosti své práce. Počet dělníků vzrůstá se vzrůstajícím množstvím potravin čili s pokračujícím zlepšováním a obděláváním půdy; a ježto povaha jejich činnosti dovoluje nejzazší dělbu práce, vzrůstá množství materiálů, které mohou zpracovat, v mnohem větší míře než jejich počet. Odtud plyne poptávka po všech druzích materiálů, kterých může lidská vynalézavost použít buď k užitku, nebo k ozdobě budov, oděvu, kočárů nebo bytového zařízení, po nerostech a jiných látkách, které se skrývají v nitru země, po drahých kovech a drahých kamenech.'

Z toho, co se tu přiznává, tedy plyne, že *hranice poptávky po kapitálu, hranice jeho použití neexistují potud, pokud přináší nějaký zisk*, a že *ať je kapitál jakkoli hojný*, jedinou skutečnou příčinou poklesu zisku je zvýšení mezd. Dále lze ještě dodat, že jedinou dostatečnou a trvalou příčinou vzestupu mezd je to, že se stále obtížněji obstarávají potraviny a nutné životní prostředky pro vzrůstající počet dělníků." (Cit. dílo, str. 344—348.) [Srov. čes. vyd., str. 213—215.]

## [14. ROZPOR MEZI NEZADRŽITELNÝM ROZVOJEM VÝROBNÍCH SIL A OMEZENOSTÍ SPOTŘEBY MAS — ZÁKLADNA NADVÝROBY. APOLOGETICKÁ PODSTATA TEORIE O NEMOŽNOSTI VŠEOBECNÉ NADVÝROBY]

Slovo *nadvýroba* vede samo o sobě k omylu. Pokud nejsou uspokojeny nejnaléhavější potřeby velké části společnosti, anebo pokud jsou uspokojeny *jen* její bezprostřední potřeby, nelze ovšem vůbec mluvit o *nadvýrobě produktů* v tom smyslu, že by masa produktů byla v poměru k potřebám přebytečná. Naopak, je nutné říci, že na základně kapitalistické výroby v tomto smyslu neustále existuje *podvýroba*. Hranicí výroby je zisk kapitalistů, v žádném případě potřeba výrobců. Avšak nadvýroba produktů a nadvýroba *zboží* jsou dvě naprosto různé věci. Domnívá-li se Ricardo, že forma *zboží* je pro produkt lhostejná, a dále, že *oběh zboží* se liší od směn-

ného obchodu jen formálně, že směnná hodnota je zde jen přechodnou formou věcné směny a že peníze jsou proto jen formálním prostředkem oběhu — pak to všechno v podstatě vyvěrá z jeho předpokladu, že buržoazní výrobní způsob je absolutní způsob výroby, tj. výrobní způsob bez bližšího specifického určení, a že proto všechna jeho určení jsou jen něco formálního. Proto Ricardo ani nemůže připustit, že buržoazní způsob výroby v sobě zahrnuje hranici svobodného rozvoje výrobních sil, hranici, která se objevuje v krizích a mezi jiným v *nadvýrobě*, v tomto základním jevu krize.

|| 722 | Ricardo viděl ze Smithových tvrzení, která sám citoval, schvaloval, a proto opakoval po něm, že bezmezné „tužby" po různých užitných hodnotách jsou vždy uspokojovány na základně takového stavu společnosti, za něhož se masa výrobců musí více méně omezovat na „potraviny" a „nutné životní prostředky", na to, bez čeho se nelze obejít. Viděl tedy, že tato největší masa výrobců zůstává více nebo méně vyloučena z účasti na spotřebě bohatství, pokud toto bohatství překračuje okruh nutných životních prostředků.

S tím, co bylo právě uvedeno, se ovšem, a to ještě ve větší míře, setkáváme u antické výroby založené na otrokářství. Ale ve starověku ani nepomýšleli na to, aby nadvýrobek přeměňovali v kapitál. A jestliže ano, tak jen v nepatrné míře. (Shromažďování pokladů ve vlastním slova smyslu, jež bylo u nich rozšířeno, ukazuje, kolik nadvýrobku leželo u nich ladem.) Velkou část nadvýrobku přeměňovali v neproduktivní výdaje za umělecká díla, náboženské stavby a veřejné práce. Ještě v menší míře se jejich výroba zaměřovala na uvolňování a rozvíjení materiálních výrobních sil — na dělbu práce, stroje, používání přírodních sil a vědy v soukromé výrobě. Celkem vzato nikdy nepřekročili rámec řemeslnické práce. Bohatství, které vytvořili pro soukromou spotřebu, bylo proto poměrně malé a zdá se velké jen proto, že bylo nahromaděno v rukou malého počtu lidí, kteří ostatně nevěděli, co s ním dělat. A tak jestliže u starověkých lidí neexistovala *nadvýroba*, zato tu byla *nadměrná spotřeba* u boháčů, která v posledním období Říma a Řecka přerostla v bláznivé mrhání. Několik málo obchodních národů mezi nimi žilo zčásti na účet všech těchto v podstatě chudých národů.

Základnou moderní nadvýroby je však právě nezadržitelný rozvoj výrobních sil a z toho vyplývající masová výroba probíhající za takových podmínek, kdy na jedné straně je masa výrobců omezena ve své spotřebě na okruh nutných životních prostředků, a na druhé straně je hranicí výroby zisk kapitalistů.

Všechny námitky, které Ricardo a jiní uvádějí proti nadvýrobě, se zakládají na tom, že považují buržoazní výrobu za takový způsob výroby, v němž není buď žádný rozdíl mezi koupí a prodejem — provádí se bezprostřední směnný obchod — anebo ji považují za *společenskou* výrobu, při níž společnost rozděluje jakoby podle plánu své výrobní prostředky a výrobní síly v takovém stupni a takové míře, jak je to nutné k uspokojení jejích různých potřeb, takže na každou sféru výroby připadne takový *podíl* společenského kapitálu, jakého je třeba na uspokojení příslušné potřeby. Tato fikce vyvěrá všeobecně z neschopnosti pochopit specifickou formu buržoazní výroby, a tato neschopnost zase vyplývá z toho, že tito ekonomové propadli představě, že buržoazní výroba je výroba vůbec. Úplně stejně jako člověk, který vyznává určité náboženství, vidí v něm náboženství vůbec a kromě něho vidí jen *nepravá* náboženství.

Zatím by bylo třeba se naopak zeptat: jak se na základně kapitalistické výroby, kde každý pracuje pro sebe a kde se zvláštní práce musí zároveň vyjádřit jako svůj protiklad, jako abstraktně všeobecná práce a v této formě společenská práce — jak se na této základně může nevyhnutelné vyrovnávání a vzájemná souvislost mezi různými sférami výroby, stanovení míry a proporce mezi nimi vytvářet nějak jinak, než neustálým odstraňováním neustálé disharmonie? To se ještě připouští, když se mluví o vyrovnávání cestou konkurence, neboť takové vyrovnávání vždy předpokládá, že je třeba něco vyrovnávat, že tedy harmonie je vždy jen výsledkem pohybu, který odstraňuje existující disharmonii.

Proto též Ricardo připouští, že jednotlivá zboží mohou přeplnit trh. *Nemožné* je podle jeho názoru pouze současné všeobecné přeplnění trhu. Možnost nadvýroby v určité zvláštní sféře výroby tudíž nepopírá. Nemožnost [všeobecné] nadvýroby a tudíž všeobecného přeplnění trhu (tento výraz je třeba brát vždy cum grano

salis*, protože v momentech všeobecné nadvýroby je nadvýroba v některých sférách vždy jen *výsledkem*, *následkem* nadvýroby základních předmětů obchodu; je vždy jen *relativní* a je nadvýrobou jen proto, že existuje nadvýroba v jiných sférách) prý spočívá v tom, že k tomuto jevu nemůže dojít *současně* ve *všech* sférách výroby.

Apologetika to převrací vzhůru nohama. Nadvýroba základních předmětů obchodu, v nichž se jedině projevuje aktivní nadvýroba — jsou to všeobecně takové předměty, které se mohou vyrábět jedině v masovém měřítku a po továrensku (i v zemědělství) — je podle tvrzení těchto apologetů nadvýrobou jen proto, že existuje nadvýroba takových předmětů, u nichž se projevuje relativní či pasívní nadvýroba. Podle toho existuje nadvýroba jedině proto, že nadvýroba není univerzální. *Relativnost* nadvýroby — fakt, že skutečná nadvýroba v jedněch sférách vyvolává nadvýrobu v jiných sférách — se vyjadřuje takto: neexistuje *univerzální* nadvýroba, neboť kdyby nadvýroba byla univerzální, všechny sféry výroby by si mezi sebou zachovaly týž vzájemný poměr; *univerzální* nadvýroba se tedy rovná proporcionální výrobě, což vylučuje nadvýrobu. A to má být argumentem proti univerzální nadvýrobě. || 723 | Protože totiž *univerzální nadvýroba* v absolutním smyslu by nebyla nadvýrobou, nýbrž jen větším rozvinutím — větším než obvyklým — výrobních sil ve všech sférách výroby, *neexistuje* prý *skutečná nadvýroba*, která právě není touto neexistující, sebe samu rušící nadvýrobou. Přitom ve skutečnosti existuje jen proto, že není taková.

Podíváme-li se na tuto ubohou sofistiku blíže, zbude z ní toto: Existuje-li, dejme tomu, nadvýroba železa, bavlněných látek, plátna, hedvábí, sukna atd., nelze například říci, že se vyrobilo příliš málo uhlí a to že je příčinou uvedené nadvýroby; vždyť tato nadvýroba železa atd. zahrnuje v sobě právě tak nadvýrobu uhlí, jako třeba nadvýroba tkanin nadvýrobu příze. ⟨Byla by možná nadvýroba příze ve srovnání s tkaninami, železa ve srovnání se stroji atd. To by vždy byla relativní nadvýroba konstantního kapitálu.⟩ Nelze tudíž mluvit o podvýrobě těch předmětů, jejichž nadvýroba

* — s výhradou, ne doslova. *(Pozn. red.)*

je už zahrnuta, protože vcházejí jako součásti — jako surovina, pomocná látka nebo výrobní prostředky — do těch předmětů, jejichž pozitivní nadvýroba je právě faktem, který je třeba vysvětlit (vcházejí tu do „některého zboží, kterého se vyrobilo příliš mnoho, takže může natolik přeplnit trh, že se neuhradí ani kapitál vynaložený na toto zboží"*). Jde tedy o jiné předměty, které patří přímo do takových sfér výroby, jež nemohou být zahrnuty mezi hlavní předměty obchodu, kde dochází podle předpokladu k nadvýrobě, a ani do takových sfér, kde (protože jsou *zprostředkující výrobou* pro výrobu hlavních předmětů obchodu) musí výroba dosáhnout přinejmenším takového rozsahu, jako v konečných fázích produktu, ačkoli nic nestojí v cestě tomu, aby tu výroba nepokračovala ještě dále, a tak došlo k nadvýrobě uvnitř nadvýroby. Například: ačkoli musí být vyrobeno tolik uhlí, aby mohla pracovat všechna odvětví výroby, do nichž vchází uhlí jako nutná podmínka výroby, a tudíž *nadvýroba* uhlí je už zahrnuta v *nadvýrobě* železa, příze atd. (a to i tehdy, jestliže se uhlí vyrobilo jen takové množství, které je úměrné výrobě železa a příze), přesto se může stát *i* to, že se vyrobilo víc uhlí, než bylo zapotřebí pro nadvýrobu železa, příze atd. To je nejen možné, ale i velmi pravděpodobné. Neboť *výroba uhlí a příze* i výroba v každé jiné sféře, která je jen podmínkou či první fází výroby produktu, který se má dokončit v nějaké jiné sféře, neřídí se bezprostřední poptávkou, bezprostřední výrobou nebo reprodukcí, nýbrž *stupněm*, *mírou*, *poměrem* (proporcí), v němž dochází k jejich rozšíření. A že při tomto výpočtu lze cíl přestřelit, je samozřejmé. Z toho se dělá závěr, že se nevyrobilo dost jiných předmětů, například pian, drahokamů atd., že v jejich oblasti je *podvýroba*. ⟨Může dojít ovšem i k takovému případu nadvýroby, že nadvýroba předmětů, které nepatří do kategorie hlavních předmětů, není následkem, a kde příčinou nadvýroby je naopak *podvýroba*, jako například při neúrodě obilí nebo při neúrodě bavlny atd.⟩

Jak nesmyslná je tato fráze [pokud jde o podvýrobu], se ukazuje zvlášť jasně, uplatňuje-li se v mezinárodním měřítku, jak to dělá například Say a po něm jiní. Tak se například tvrdí, že v Anglii

* Úplný citát viz tento svazek, str. 496, 500 a 502. (*Pozn. red.*)

nedošlo k *nadvýrobě*, nýbrž že v Itálii došlo k *podvýrobě*. Kdyby Itálie 1) měla dost kapitálu, aby nahradila anglický kapitál vyvezený do Itálie ve formě zboží, a 2) tohoto svého kapitálu použila tak, že by vyráběl ty zvláštní předměty, které potřebuje anglický kapitál jednak k tomu, aby nahradil sám sebe, a jednak k tomu, aby nahradil důchod, který z něho plyne, nebylo by došlo k nadvýrobě. Neexistoval by tedy fakt skutečně — ve vztahu ke *skutečné* výrobě v Itálii — existující *nadvýroby v Anglii*, nýbrž pouze fakt *imaginární podvýroby v Itálii*; imaginární proto, že předpokládá || 724 | v Itálii takový kapitál a takový rozvoj výrobní síly, jaký tam neexistuje, a že za druhé vychází ze stejně utopického předpokladu, že by se tohoto v Itálii *neexistujícího* kapitálu použilo přesně tak, jak by to bylo nutné, aby se anglická nabídka a italská poptávka vzájemně doplňovaly. Jinými slovy, neznamená to nic jiného, než toto: nedošlo by k nadvýrobě, kdyby si poptávka a nabídka vzájemně odpovídaly, kdyby byl kapitál rozdělen mezi všechny výrobní sféry v takové proporci, že by výroba jednoho předmětu zahrnovala spotřebu druhého, tudíž svou vlastní spotřebu. Nebyla by nadvýroba, kdyby nebyla nadvýroba. Protože si však kapitalistická výroba za daných podmínek může volně popustit uzdu jen v určitých sférách, nebyla by kapitalistická výroba vůbec možná, kdyby se musela rozvíjet ve všech sférách *současně* a *rovnoměrně*. Protože v těchto jednotlivých sférách existuje nadvýroba absolutně, existuje relativně i v těch sférách, v nichž [absolutní] nadvýroba není.

Vysvětlovat takto nadvýrobu na jedné straně podvýrobou na druhé straně neznamená tedy nic jiného než říkat: kdyby byla výroba proporcionální, nebyla by nadvýroba. Stejně by tomu bylo, kdyby si poptávka a nabídka vzájemně odpovídaly. Stejně by tomu bylo, kdyby všechny sféry měly tytéž možnosti kapitalistické výroby a jejího rozšiřování — dělbu práce, stroje, vývoz na vzdálené trhy atd., masovou výrobu —, kdyby všechny země, které vzájemně obchodují, měly stejnou způsobilost k výrobě, přičemž výroba těchto zemí by byla různá a vzájemně se doplňovala. Nadvýroba tudíž nastává proto, že se všechna tato zbožná přání nesplňují. Anebo ještě abstraktněji: nedošlo by k nadvýrobě na jednom místě, kdyby byla rovnoměrná nadvýroba na všech stranách; jenže kapitál není

dost velký, aby nadvýroba měla tak univerzální charakter, a proto dochází k částečné nadvýrobě.

Při bližším zkoumání vypadá tato fantazie takto:

Připouští se, že v každém *zvláštním odvětví výroby* může nastat nadvýroba. Jediná okolnost, která by mohla zabránit současné nadvýrobě ve *všech* odvětvích, záleží podle uvedeného výkladu v tom, že zboží se směňuje za zboží — tj. zastánci tohoto názoru se utíkají k tomu, že předpokládají podmínky směnného obchodu. Avšak cestu k tomuto východisku mají odříznutou právě tím, že obchod není přímou směnou, a proto prodavač jednoho zboží není nutně současně kupcem jiného zboží. Celé toto východisko spočívá tedy v tom, že abstrahují od *peněz* a že abstrahují od toho, že tu nejde o směnu produktů, nýbrž o oběh zboží, pro který je vzájemné oddělení koupě a prodeje podstatné.

⟨Oběh kapitálu v sobě zahrnuje *možnosti* poruch. Například při zpětné přeměně peněz v podmínky výroby kapitálu nejde jen o to, aby se peníze opět přeměnily v tytéž užitné hodnoty (co do druhu), nýbrž pro opakování procesu reprodukce je podstatné, aby tyto užitné hodnoty bylo možno získat opět za jejich starou hodnotu (anebo za nižší hodnotu, což by samozřejmě bylo ještě lepší). Avšak u velmi značné části těchto prvků reprodukce, která se skládá ze surovin, se může zvýšit hodnota ze dvou důvodů: *za prvé*, jestliže se množství výrobních nástrojů zvětší rychleji než množství surovin, které lze v dané době vyrobit; *za druhé* v důsledku proměnlivého charakteru úrody. Proto hraje počasí, jak správně poznamenává Tooke, tak velkou úlohu v moderním průmyslu. (Totéž platí i o životních prostředcích vzhledem ke mzdě.) Zpětná přeměna peněz ve zboží může tedy narazit na těžkosti a vytvořit možnosti krize stejně, jako přeměna zboží v peníze. Pokud jde o prostý oběh, a ne o oběh kapitálu, tyto těžkosti neexistují.⟩ (Existuje ještě mnoho momentů, podmínek, možností krize, které lze prozkoumat teprve při rozboru konkrétních poměrů, zejména konkurence kapitálů a úvěru.)

‖ 725 | *Nadvýroba zboží* se popírá a naproti tomu se přiznává *nadvýroba kapitálu*. Ale kapitál se skládá ze zboží, čili pokud se skládá z peněz, musí se tím či oním způsobem opět přeměnit ve

zboží, aby mohl fungovat jako kapitál. Co je tedy *nadvýroba kapitálu*? Nadvýroba takových mas hodnot, které jsou určeny k tomu, aby vyráběly nadhodnotu (anebo, pohlížíme-li na kapitál z hlediska jeho věcného obsahu, nadvýroba zboží, které je určeno pro reprodukci) — tudíž *reprodukce v příliš velkém měřítku*, což je totéž jako nadvýroba vůbec.

Řekneme-li to určitěji, nadvýroba kapitálu neznamená nic jiného, než to, že se vyrábí příliš mnoho za účelem *obohacení*, čili že příliš velká část produktu je určena ne k tomu, aby byla spotřebována jako důchod, nýbrž k tomu, aby se *nadělalo* (akumulovalo) *víc peněz*; ne k tomu, aby uspokojila soukromé potřeby svého majitele, nýbrž aby mu vytvořila abstraktní společenské bohatství, peníze a víc moci nad cizí prací — kapitál — čili aby tuto moc zvětšila. To říkají představitelé jedné strany. (Ricardo to popírá.) A jak vysvětlují nadvýrobu zboží představitelé druhé strany? Tím, že výroba není dost rozmanitá, že se určité předměty spotřeby nevyrábějí dost masově. Je jasné, že zde nemůže jít o průmyslovou spotřebu, neboť továrník, který vyrábí příliš mnoho plátna, zvyšuje tím nutně svou poptávku po přízi, strojích, práci atd. Jde tedy o soukromou spotřebu. Vyrobilo se příliš mnoho plátna, ale snad příliš málo pomerančů. Nejprve popírali peníze, aby ukázali, že [neexistuje] oddělení mezi koupí a prodejem. Nyní popírají kapitál, aby z kapitalistů udělali lidi, kteří uskutečňují prostou operaci *Z—P—Z* a vyrábějí pro individuální spotřebu, a ne *jako* kapitalisté s cílem obohatit se, přeměnit část nadhodnoty zpět v kapitál. Avšak fráze, že je tu *příliš mnoho kapitálu*, neznamená nic jiného než to, že se příliš málo produktů spotřebovává — a za daných podmínek může spotřebovat — jako *důchod*. (*Sismondi.*)[106] Proč klade výrobce plátna požadavek na výrobce obilí, aby spotřebovával víc plátna, anebo výrobce obilí na výrobce plátna, aby spotřebovával více obilí? Proč nerealizuje sám výrobce plátna větší část svého důchodu (nadhodnoty) v plátně a farmář v obilí? U každého jednotlivě se uznává, že (nemluvě o tom, že každá potřeba má své hranice) tomu stojí v cestě jejich potřeba kapitalizovat. U všech dohromady se to však neuznává.

(Zde úplně abstrahujeme od toho prvku krizí, který vyplývá

z toho, že se zboží reprodukuje laciněji, než bylo vyrobeno. Odtud znehodnocování zboží, které je na trhu.)

Ve všeobecných krizích světového trhu se vybíjejí všechny rozpory buržoazní výroby hromadně, v částečných krizích (*částečných* svým obsahem a rozšířením) jen rozptýleně, izolovaně, jednostranně.

Podmínkou *nadvýroby* speciálně je všeobecný zákon výroby kapitálu — vyrábět úměrně produktivním silám (tj. úměrně možnosti vykořisťovat s danou masou kapitálu co největší masu práce) bez ohledu na existující hranice trhu čili placení schopných potřeb. To se děje neustálým rozšiřováním reprodukce a akumulace, tudíž i neustálou zpětnou přeměnou důchodu v kapitál, zatímco || 726 | na druhé straně u masy výrobců zůstává poptávka omezena a, v souladu s podstatou kapitalistické výroby, musí zůstat omezena na průměrnou úroveň potřeb.

## [15. RICARDOVY NÁZORY NA RŮZNÉ DRUHY AKUMULACE KAPITÁLU A NA EKONOMICKÉ DŮSLEDKY AKUMULACE]

V kapitole VIII („*O daních*") Ricardo říká:

„Když je roční výroba země značně vyšší než její roční spotřeba, říká se, že její kapitál vzrůstá; když její roční výroba nekryje ani její roční spotřebu, říká se, že se její kapitál zmenšuje. Kapitál se tedy může zvětšit buď zvýšením výroby, anebo snížením neproduktivní spotřeby." (Cit. dílo, str. 162—163.) [Srov. čes. vyd., str. 113.]

„Neproduktivní spotřebou" zde Ricardo rozumí, jak říká v poznámce k citovanému místu (str. 163) [srov. čes. vyd., str. 113], spotřebu neproduktivních dělníků, takových, „kteří nereprodukují hodnotu spotřebovaných produktů". Zvýšením roční výroby se tedy rozumí zvýšení roční průmyslové spotřeby. Tato spotřeba se může zvětšit buď tím, že se přímo zvýší při nezměněné anebo dokonce rostoucí neprůmyslové spotřebě, nebo tím, že se zmenší neprůmyslová spotřeba.

„Řekneme-li," uvádí se v téže poznámce, „že se důchod ušetří a že se přidává ke kapitálu, myslíme tím to, že tu část důchodu, o které se říká, že se přidává ke kapitálu, spotřebovávají produktivní dělníci, a ne neproduktivní."

Ukázal jsem*, že přeměna důchodu v kapitál není v žádném případě totéž, jako přeměna důchodu ve variabilní kapitál čili jeho vynaložení na mzdu. Ricardo se to však domnívá. V téže poznámce říká:

„Kdyby cena práce stoupla tak vysoko, že by se přes veškerý vzrůst kapitálu nemohlo zaměstnat víc práce, řekl bych, že se takový přírůstek kapitálu spotřebovává neproduktivně."

„Produktivní" se tedy tato spotřeba důchodu nestává tím, že ho spotřebovávají produktivní dělníci, nýbrž tím, že ho spotřebovávají dělníci, kteří vyrábějí nadhodnotu. Podle tohoto názoru se kapitál zvětšuje jen tehdy, když ovládá *víc práce*.

V *kapitole VII* („*O zahraničním obchodě*") Ricardo říká:

„*Kapitál může být akumulován dvojím způsobem:* může se ušetřit *buď tím, že se zvýší důchod, nebo tím, že se sníží spotřeba. Zvýší-li se* mé *zisky* z 1000 liber št. na 1200 liber št., *zatímco mé výdaje zůstanou stejné jako dříve*, budu ročně akumulovat o 200 liber št. víc než dříve. *Ušetřím-li 200 liber št. ze svých vydání, zatímco mé zisky zůstanou stejné*, dosáhnu téhož výsledku: k mému kapitálu přibude ročně 200 liber št." (Cit. dílo, str. 135.) [Srov. čes. vyd., str. 100.]

„Kdyby zavedením strojů hodnota *všeho zboží, za které se důchod vynakládá*, klesla o 20 %, mohl bych šetřit právě tak úspěšně, jako kdyby se můj důchod zvýšil o 20 %, ale v jednom případě se *míra zisku* nezmění, v druhém se zvýší o 20 %. — Mohu-li dovozem levného zahraničního zboží ušetřit 20 % svých výdajů, bude výsledek úplně stejný, jako kdyby stroje snížily výrobní náklady tohoto zboží, ale zisk by se nezvýšil." (Cit. dílo, str. 136.) [Srov. čes. vyd., str. 100.]

(To znamená, že by se nezvýšil, kdyby levnější zboží nevešlo ani do variabilního, ani do konstantního kapitálu.)

Tudíž při *nezměněném vydávání důchodu* je akumulace důsledkem vzestupu míry zisku ⟨avšak akumulace nezávisí jen na výši, nýbrž i na mase zisku⟩; při *nezměněné míře zisku* je akumulace důsledkem zmenšení výdajů, které pak, jak tu Ricardo předpokládá, nastává v důsledku zlevnění „zboží, za které se důchod vynakládá"

* Viz tento svazek, str. 467—488. *(Pozn. red.)*

(ať už k zlevnění došlo zavedením strojů nebo díky zahraničnímu obchodu).

V *kapitole XX* („*Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky*") Ricardo říká:

„Bohatství" (bohatstvím rozumí Ricardo *užitné hodnoty*) „země může vzrůstat dvojím způsobem: lze je zvětšit *používáním větší části důchodu k vydržování produktivní práce*, čímž se zvětšuje nejen *množství*, ale i *hodnota* veškeré masy zboží, nebo je lze zvětšit *bez vynaložení dalšího množství práce, stane-li se totéž množství práce produktivnějším;* tím se však zvýší jen množství zboží, ale ne jejich hodnota.

V prvním případě by vzrostlo nejen bohatství země, ale zvýšila by se i hodnota jejího bohatství. Země *by zbohatla spořivostí*, omezováním výdajů na luxusní předměty a požitky a *tím, že by těchto úspor použila k reprodukci.*

||727| V druhém případě by se ani nutně *nesnížily výdaje na luxusní předměty a požitky*, ani *by se nezvýšilo množství používané produktivní práce. Totéž množství práce by* však *vyrábělo víc produktů;* bohatství by vzrostlo, ale hodnota ne. Z těchto dvou způsobů zvyšování bohatství je nutno dát přednost druhému, neboť odsahuje téhož výsledku i bez strádání a omezování požitků, což je nutně spojeno s prvním způsobem. *Kapitál je část bohatství země, která se vynakládá za účelem budoucí výroby, a kterou lze zvětšovat týmž způsobem jako bohatství. Dodatečný kapitál* bude při výrobě budoucího bohatství stejně účinný, ať už je *získán tím, že se zdokonalují pracovní metody a stroje*, nebo tím, že *se používá větší části důchodu na reprodukci.* Vždyť bohatství vždy závisí na množství vyrobeného zboží bez ohledu na to, jak snadno lze vyrobit nástroje používané při výrobě. Určité množství šatstva a potravin bude vydržovat a zaměstnávat týž počet lidí, kteří vykonají totéž množství práce, ať už tyto předměty byly vyrobeny prací 100 nebo 200 osob; kdyby však při jejich výrobě bylo zaměstnáno 200 osob, budou mít dvojnásobnou hodnotu." (Cit. dílo, str. 327—328.) [Srov. čes. vyd., str. 203.]

Ricardova první teze zněla:

Akumulace vzrůstá při nezměněných výdajích, jestliže vzrůstá míra zisku, anebo, při nezměněné míře zisku, jestliže výdaje (co do hodnoty) klesají, protože se zlevňuje zboží, za něž se důchod vydává.

Nyní vyzdvihuje jiný protiklad:

Akumulace vzrůstá, kapitál se akumuluje co do masy i hodnoty, jestliže se větší část důchodu odnímá individuální spotřebě a věnuje se na průmyslovou spotřebu, jestliže se pomocí takto ušetřené části důchodu uvádí do pohybu víc produktivní práce. V tomto případě vzniká akumulace ze *spořivosti.*

Anebo výdaje [na individuální spotřebu] zůstávají beze změny a nepoužívá se ani většího množství produktivní práce, ale táž

práce vyrábí víc produktů než předtím, její produktivní síla se zvyšuje. Prvky, z nichž se skládá produktivní kapitál — suroviny, stroje atd. ⟨předtím Ricardo mluvil o zbožích, za něž se vydává důchod; nyní jde o zboží, jichž se používá jako výrobních nástrojů⟩ — vyrábějí se nyní při vynaložení stejné práce ve větším množství, lépe, a tudíž levněji. Akumulace v tomto případě nezávisí ani na tom, zda stoupá míra zisku, ani na tom, že velká část důchodu se v důsledku spořivosti přeměňuje v kapitál, ani na tom, že v důsledku zlevnění zboží, za něž se vydává důchod, se menší část důchodu vydává neproduktivně. Akumulace zde závisí na tom, že v těch sférách výroby, které vyrábějí prvky samého kapitálu, se práce stala produktivnější, tudíž na tom, že se zlevnila zboží, která vcházejí do výrobního procesu jako suroviny, nástroje atd.

Zvýší-li se produktivní síla práce v důsledku vzrůstu výroby fixního kapitálu ve srovnání s variabilním kapitálem, zvýší se nejen masa, ale i *hodnota* reprodukce, protože část hodnoty fixního kapitálu vchází do roční reprodukce. K tomu může dojít současně se vzrůstem obyvatelstva a zvětšením počtu zaměstnaných dělníků, ačkoli *relativně*, v poměru ke konstantnímu kapitálu, který uvádí tyto dělníky do pohybu, se jejich počet neustále zmenšuje. Tak vzrůstá nejen bohatství, nýbrž i hodnota, a do pohybu se uvádí větší masa živé práce, ačkoli se práce stala produktivnější a masa práce se v poměru k mase vyrobeného zboží zmenšila. A konečně, variabilní i konstantní kapitál může vzrůstat stejnoměrně s přirozeným ročním vzrůstem obyvatelstva, i když produktivita práce zůstává beze změny. I v tomto případě se kapitál akumuluje jak co do masy, tak co do hodnoty. Všechny tyto poslední body nechává Ricardo bez povšimnutí.

V téže kapitole Ricardo říká:

„Práce jednoho miliónu lidí v průmyslu vyrobí vždy stejnou hodnotu, ale nevyrobí vždy stejné bohatství."

(To je úplně nesprávné. Hodnota produktu miliónu lidí nezávisí jen na jejich práci, nýbrž i na hodnotě kapitálu, s nímž pracují; bude tedy velmi rozdílná podle toho, s jakou masou vyrobených výrobních sil pracují.)

„Díky vynálezům nových strojů, zdokonalování pracovních metod, lepší dělbě práce a objevování nových trhů, kde lze výhodněji směňovat zboží, může jeden milión lidí za určitého stavu společnosti vyrobit dvojnásobné nebo trojnásobné množství bohatství, ‚věcí nezbytných pro život, pohodlí a zábavu', než by tito lidé mohli vyrobit za jiného stavu společnosti. Avšak proto by ještě nic nepřidali k hodnotě,"

(určitě by přidali, protože jejich minulá || 728 | práce vchází do nové reprodukce v mnohem větší míře),

„neboť hodnota každého předmětu klesá nebo stoupá úměrně snadnosti nebo obtížnosti, s níž jej lze vyrobit, neboli, jinak řečeno, úměrně množství práce vynaložené na jeho výrobu."

(Každé jednotlivé zboží se může zlevnit, avšak hodnota celkové zvětšené masy zboží stoupne.)

„Dejme tomu, že práce určitého počtu lidí vyrobila s daným kapitálem 1000 párů punčoch a že díky vynálezu nových strojů může týž počet lidí vyrobit 2000 párů nebo že může dále vyrábět 1000 párů a kromě toho 500 klobouků. Pak nebude hodnota 2000 párů punčoch nebo 1000 párů punčoch a 500 klobouků ani větší, ani menší než hodnota 1000 párů punčoch před zavedením strojů, protože jsou produktem téhož množství práce."

(Notabene: jestliže nově zavedené stroje *nic* nestojí.)

„Avšak *hodnota celkové masy produktů by přesto poklesla*, neboť ačkoli hodnota zvětšeného množství výrobků vyrobeného v důsledku zdokonalení strojů by byla přesně táž jako hodnota menšího množství, které by se vyrobilo, kdyby nedošlo k žádnému zlepšení, *přece jen by tato změna zapůsobila i na tu část dosud nespotřebovaného zboží, které bylo vyrobeno před zdokonalením strojů*. Hodnota tohoto zboží se sníží, neboť musí klesnout na úroveň hodnoty zboží vyrobeného při všech výhodách vyplývajících ze zdokonalení a společnost *bude disponovat menší sumou hodnoty*, přestože vzrostlo množství zboží, přestože se zvětšilo její bohatství a přestože vzrostlo množství jejích požitků. Tím, že *neustále usnadňujeme výrobu, snižujeme současně hodnotu některých druhů zboží, které byly vyrobeny dříve*, i když tím zvětšujeme nejen národní bohatství, nýbrž i možnosti budoucí výroby." (Cit. dílo, str. 320—322.) [Srov. čes. vyd., str. 199—200.]

Ricardo zde mluví o znehodnocení, které vyvolává progresívní rozvoj výrobních sil u zboží, jež bylo vyrobeno za méně příznivých podmínek, bez ohledu na to, zda toto zboží je ještě na trhu nebo působí jako kapitál ve výrobním procesu. Z toho však vůbec nevyplývá, že „hodnota celkové masy zboží poklesne", i když poklesne hodnota některé části této masy. K tomu by došlo jedině

tehdy, kdyby 1) hodnota nově zavedených strojů a zboží byla v důsledku technického pokroku menší než znehodnocení, k němuž došlo u dříve existujícího zboží téhož druhu; 2) kdybychom nebrali v úvahu, že s rozvojem výrobních sil se neustále zvětšuje i počet sfér výroby, to znamená, že se pro vynakládání kapitálu otevírají nové sféry, které předtím vůbec neexistovaly. Výroba se s rozvojem nejen zlevňuje, ale stává se i *mnohem rozmanitější.*

V *kapitole IX* (*„Daně ze surového produktu"*) Ricardo píše:

„Pokud jde o třetí námitku proti daním ze surového produktu, že totiž zvýšení mezd a pokles zisku odrazuje od akumulace a působí stejně jako přirozená neúrodnost půdy, snažil jsem se v jiné části tohoto díla ukázat, že *lze právě tak účinně dosáhnout úspory z výdajů jako z výroby, snížením hodnoty zboží jako zvýšením míry zisku.* Jestliže se můj zisk zvýší z 1000 liber št. na 1200 liber št. a *ceny* zůstanou stejné, zvětší se i má schopnost zvětšovat kapitál úsporami, ale ne o tolik, o kolik by vzrostla, *kdyby můj zisk zůstal stejný jako dříve,* zatímco by ceny zboží klesly tak značně, že bych si mohl koupit za 800 liber št. totéž, co dříve za 1000 liber št." (Cit. dílo, str. 183—184.) [Srov. čes. vyd., str. 124.]

Celá hodnota produktu (anebo, přesněji, té části produktu, která se rozděluje mezi kapitalistu a dělníka) se může zmenšit, aniž se zmenší čistý důchod co do své hodnoty. (Jeho proporcionální podíl se může dokonce zvětšit.) O tom se mluví v *kapitole XXXII* (*„Názory pana Malthuse na rentu"*.)

„Celá argumentace pana Malthuse je vybudována na nepevném základě: je založena na předpokladu, že když se *hrubý důchod* země sníží, musí se následkem toho snížit i čistý důchod v témž poměru. V tomto díle bylo jedním z mých úkolů ukázat, že při každém snížení skutečné hodnoty nutných životních prostředků klesne mzda a stoupne zisk z kapitálu. Jinak řečeno, že z každé dané roční hodnoty připadne dělnické třídě méně, a těm, jejichž fondy tuto třídu zaměstnávají, připadne více. Předpokládejme, že zboží, které se vyrábí v určité továrně, má hodnotu 1000 liber št. a že se dělí mezi zaměstnavatele a jeho dělníky tak, že dělníci dostanou 800 liber št. a zaměstnavatel 200 liber št. ||729| Kdyby hodnota tohoto zboží klesla na 900 liber št. a 100 liber št. se ušetřilo na mzdách následkem poklesu cen nutných životních prostředků, čistý důchod zaměstnavatele by se nijak nezmenšil, a mohl by proto platit tutéž sumu daní právě tak snadno jako před poklesem ceny." (Cit. dílo, str. 511—512.) [Srov. čes. vyd., str. 302.]

V *kapitole V* (*„O mzdě"*) Ricardo říká:

„Přestože mzdy mají tendenci přizpůsobovat se své přirozené míře, jejich tržní míra může být ve společnosti, která se rozvíjí, po neurčitou dobu neustále

vyšší než jejich přirozená míra, neboť sotvaže se projeví účinek podnětu, který zvětšený kapitál dává nové poptávce po práci, a už další růst kapitálu může vyvolat týž účinek. Jestliže tedy kapitál postupně a neustále roste, může poptávka po práci poskytovat neustálý podnět k růstu obyvatelstva." (Cit. dílo, str. 88.) [Srov. čes. vyd., str. 74.]

Z kapitalistického hlediska se všechno jeví obráceně. Masa dělnického obyvatelstva a stupeň produktivity práce určují jak reprodukci kapitálu, tak i reprodukci obyvatelstva. Zde se to jeví naopak — že *kapitál* určuje velikost obyvatelstva.

V *kapitole IX* („*Daně ze surového produktu*") Ricardo píše:

„Akumulace kapitálu přirozeně vyvolává zesílenou konkurenci mezi těmi, kdo používají námezdní práce, a z toho vyplývá i zvýšení její ceny." (Cit. dílo, str. 178.) [Srov. čes. vyd., str. 121.]

To závisí na tom, v jakém poměru rostou při akumulaci kapitálu jeho různé součásti. Kapitál se může akumulovat, a poptávka po práci se může absolutně nebo relativně zmenšovat.

Protože podle Ricardovy teorie renty má míra zisku s akumulací kapitálu a vzrůstem počtu obyvatelstva tendenci klesat — jelikož vzrůstá hodnota nutných životních prostředků čili zemědělství se stává méně produktivním — vyplývá z toho, že akumulace má tendenci brzdit akumulaci a že se nad buržoazní výrobou vznáší — protože úměrně tomu, jak se rozvíjí průmysl, zmenšuje se produktivita zemědělství — jako neblahý osud *zákon klesající míry zisku.* A[dam] Smith naproti tomu pohlíží na pokles míry zisku s uspokojením. Jeho vzorem je Holandsko. Podle něho pokles míry zisku nutí většinu kapitalistů — s výjimkou největších — k tomu, aby nežili z úroku, nýbrž aby svého kapitálu používali ve výrobě; je tedy pobídkou výroby. U Ricardových žáků nabývá hrůza z této neblahé tendence tragikomické formy.

Uveďme tu všechna místa z Ricarda, která se vztahují k tomuto předmětu.

*Kapitola V* („*O mzdě*"):

„Na různých stupních společenského vývoje probíhá akumulace kapitálu neboli prostředků k zaměstnávání práce více či méně rychle a ve *všech případech musí záviset na produktivních silách práce.* Produktivní síly práce jsou zpravidla největší tehdy, existuje-li nadbytek úrodné půdy; v takových obdobích akumulace často postupuje tak rychle, že dělníky nelze opatřit tak rychle jako kapitál.

Bylo vypočteno, že za příznivých podmínek se může obyvatelstvo zdvojnásobit za 25 let, ale za týchž příznivých podmínek se může celý kapitál země zdvojnásobit v kratší době. V takovém případě budou mzdy během celého tohoto období mít vzestupnou tendenci, protože poptávka po práci poroste ještě rychleji než nabídka.

V nových osadách, do nichž se zavádějí výrobní zkušenosti a znalosti ze zemí s daleko pokročilejší civilizací, má kapitál pravděpodobně tendenci vzrůstat rychleji než počet lidí; a kdyby nebyl nedostatek dělníků kryt jejich přílivem z lidnatějších zemí, zvýšila by tato tendence velmi rychle cenu práce. Tou měrou, jak se tyto země zalidňují a jak se začíná obdělávat půda horší jakosti, tendence k růstu kapitálu se zmenšuje; je tomu tak proto, že *přebytek produktů, který zůstane po uspokojení potřeb existujícího obyvatelstva, musí být nutně úměrný snadnosti výroby, tj. menšímu počtu osob zaměstnaných ve výrobě.* Tedy ačkoli je pravděpodobné, že za nejpříznivějších okolností může být růst výrobních sil větší, než je schopnost obyvatelstva rozmnožovat se, nemůže takový stav trvat dlouho, nebo při omezeném množství a při nestejné jakosti půdy bude se míra její produktivity snižovat s každým novým zvětšením kapitálu, kterého se na ni používá, zatímco *populační síla obyvatelstva zůstane stále stejná.*" (Cit. dílo, str. 92—93.) [Srov. čes. vyd., str. 76—77.]

(Poslední tvrzení je kněžourský výmysl. Populační síla se s poklesem produktivní síly práce zmenšuje.)

Zde je třeba především poznamenat, že Ricardo přiznává, že „akumulace kapitálu... ve všech případech musí záviset na produktivních silách práce", takže primát má práce, a ne kapitál.

Dále, podle Ricarda by to vypadalo tak, že v dávno osídlených průmyslově rozvinutých zemích se zabývá zemědělstvím víc lidí než v koloniích, kdežto ve skutečnosti je tomu právě naopak. K výrobě téhož množství produktu používá || 730 | například Anglie méně zemědělských dělníků než kterákoli jiná země, nová nebo stará. Nepřímo se tu ovšem zemědělské výroby účastní větší část nezemědělského obyvatelstva. Avšak ani to není zdaleka v takovém poměru, v jakém převyšuje obyvatelstvo, které se přímo účastní zemědělské výroby v méně vyspělých zemích, zemědělské obyvatelstvo ve vyspělejších zemích. Předpokládejme dokonce, že v Anglii je obilí dražší, že výrobní náklady jsou vyšší. Používá se více kapitálu. Do zemědělské výroby vchází více minulé, i když méně živé práce. Avšak reprodukce tohoto kapitálu stojí v důsledku už existující výrobní základny méně práce, ačkoli se hodnota tohoto kapitálu nahrazuje v produktu.

*Kapitola VI* („*O zisku*".)

Především ještě několik poznámek. Nadhodnota nezávisí, jak jsme viděli, jen na míře nadhodnoty, nýbrž i na počtu současně zaměstnaných dělníků, tudíž na velikosti variabilního kapitálu.

Akumulace se zase neurčuje — bezprostředně — *mírou nadhodnoty*, nýbrž poměrem nadhodnoty k celkové mase zálohovaného kapitálu, tj. mírou zisku, a ani ne tak mírou zisku jako *celkovou masou zisku*, která je u celkového kapitálu společnosti, jak jsme viděli, totožná s celkovou masou nadhodnoty; u jednotlivých kapitálů v různých odvětvích se však může velmi značně odlišovat od masy nadhodnoty, kterou vyrobily. Díváme-li se na akumulaci kapitálu en bloc, rovná se zisk nadhodnotě a míra zisku se rovná nadhodnotě dělené kapitálem, čili, přesněji, nadhodnotě vyčíslené na každých 100 jednotek kapitálu.

Je-li míra zisku (v procentech) dána, závisí celková masa zisku na velikosti zálohovaného kapitálu; na tom závisí i akumulace, pokud ji určuje zisk.

Je-li dána suma kapitálu, závisí celková masa zisku na výši míry zisku.

Malý kapitál může tudíž při vysoké míře zisku poskytovat větší masu zisku než větší kapitál při nižší míře zisku.

Například:

*1*

| Kapitál | | Míra zisku v % | Masa zisku |
|---|---|---|---|
| 100 | | 10 | 10 |
| 100 × 2 | = 200 | $^{10}/_{2}$ čili 5 | 10 |
| 100 × 3 | = 300 | $^{10}/_{2}$ čili 5 | 15 |
| 100 × 1 $^{1}/_{2}$ | = 150 | 5 | $7^{1}/_{2}$ |

*2*

| Kapitál | | Míra zisku v % | Masa zisku |
|---|---|---|---|
| 100 | | 10 | 10 |
| 2 × 100 | = 200 | $\frac{10}{2\ ^{1}/_{2}}$ = 4 | 8 |
| $2^{1}/_{2}$ × 100 | = 250 | 4 | 10 |
| 3 × 100 | = 300 | 4 | 12 |

*3*

| Kapitál | Míra zisku v % | Masa zisku |
|---|---|---|
| 500 | 10 | 50 |
| 5000 | 1 | 50 |
| 3000 | 1 | 30 |
| 10 000 | 1 | 100 |

Jsou-li si násobitel kapitálu a dělitel míry zisku rovni, tj. zvětšuje-li se velikost kapitálu v témž poměru, v jakém klesá míra zisku, suma masy zisku se nemění. 100 při 10 % dává 10 a 2 × 100 při $^{10}/_{2}$ % (tj. při 5 %) dává rovněž 10. Jinými slovy to tedy znamená: klesá-li míra zisku v témž poměru, v jakém se kapitál akumuluje (vzrůstá), masa zisku se nemění.

Klesá-li míra zisku rychleji, než vzrůstá kapitál, suma masy zisku se zmenšuje. 500 při 10 % dává masu zisku 50. Avšak šestinásobná suma, 6 × 500 (čili 3000) při $^{10}/_{10}$ % (čili 1 %) dává jen 30.

Konečně vzrůstá-li kapitál rychleji, než klesá míra zisku, vzrůstá masa zisku, ačkoli míra zisku klesá. Tak 100 při 10 % zisku dává masu zisku 10. Avšak 300 (3 × 100) při 4 % (klesne-li tedy míra zisku $2^{1}/_{2}$krát) dává masu zisku 12.

A nyní se vraťme k Ricardovým tezím.

V *kapitole VI* („*O zisku*“) Ricardo říká:

„*Zisk tedy vykazuje přirozenou tendenci k poklesu*, protože s vývojem společnosti a bohatství je nutno obětovat stále víc a víc práce, aby se získalo další množství potřebných potravin. *Naštěstí* je *tato tendence, toto tíhnutí zisku brzděno* v opakujících se intervalech zdokonalováním strojů, jichž se používá při výrobě nutných životních prostředků, jakož i objevy v agronomii, jež nám umožňují ušetřit část práce, které bylo dříve zapotřebí, a ||731| snížit tak cenu předmětů, které dělník k svému životu nezbytně potřebuje. Vzestup cen nutných životních prostředků a mzdy je však omezen: jakmile by se mzda rovnala... 720 librám št., tj. celému pachtýřovu příjmu, *musela by pak ustat akumulace; kapitál by pak totiž nemohl vynášet žádný zisk, nemohla by být poptávka po další práci*, a tedy *počet obyvatelstva by dosáhl svého nejvyššího bodu*. Ve skutečnosti již dávno před tímto obdobím zastaví *velmi nízká míra zisku veškerou akumulaci* a po zaplacení mzdy dělníkům se téměř celý produkt země stane vlastnictvím majitelů půdy a příjemců desátků a daní.“ (Cit. dílo, str. 120—121.) [Srov. čes. vyd., str. 92.]

To je buržoazní „soumrak bohů“ v Ricardově představě, den posledního soudu.

„... Dávno předtím, než se takový stav cen stane trvalým, *odpadne jakýkoli podnět k akumulaci, protože nikdo neakumuluje jinak, než s úmyslem produktivně používat akumulovaného kapitálu;* a ... proto se takový stav cen nikdy nemůže vytvořit. *Pachtýř a průmyslník nemohou žít bez zisku právě tak jako dělník bez mzdy. Jejich podnět* k akumulaci *se bude při každém poklesu zisku zmenšovat.* A *ustane úplně, bude-li jejich zisk tak nízký*, že jim *přiměřeně nenahradí* jejich námahu a *riziko, jemuž se nutně při produktivním používání svého kapitálu vystavují.*" (Cit. dílo, str. 123.) [Srov. čes. vyd., str. 93.]

„Opět musím poznamenat, že míra zisku bude klesat mnohem rychleji..., neboť při hodnotě produktu, kterou jsem za uvedených okolností předpokládal, by se hodnota pachtýřova kapitálu značně zvýšila, protože se nutně skládá z mnoha zboží, jejichž hodnota stoupla. Dříve než by se mohla cena obilí zvýšit ze 4 liber št. na 12 liber št., *směnná hodnota pochtýřova kapitálu by se pravděpodobně zdvojnásobila* a byla by 6000 liber št. místo 3000 liber št. A kdyby tedy zisk z jeho původního kapitálu byl 180 liber št., tj. 6 %, nebyla by nyní *míra* zisku ve skutečnosti vyšší než 3 %, protože 3 % ze 6000 liber št. dává 180 liber št., a jen za *těchto podmínek* by se mohl *nový pachtýř se 6000 librami št.* v kapse *začít zabývat zemědělstvím.*" (Cit. dílo, str. 124.) [Srov. čes. vyd., str. 94.]

„Očekávali bychom také, že jakkoli by se *míra zisku z kapitálu v důsledku akumulace kapitálu v zemědělství* a zvýšení mezd zmenšila, přece *celková suma zisku vzroste.* Tedy za předpokladu, že při akumulaci, pokaždé po 100 000 librách št., míra zisku klesne z 20 % na 19 %, 18 %, 17 %, tj. že se neustále snižuje, lze očekávat, že celková suma zisku, kterou tito po sobě následující majitelé kapitálu dostanou, bude stále vyšší; že bude větší, bude-li kapitál 200 000 liber št., než když byl 100 000 liber št., ještě větší, vzroste-li kapitál na 300 000 liber št. atd., *že tedy poroste s každým zvýšením kapitálu, i když míra zisku bude klesat. Tato progrese je však správná jen po určitou dobu*; tak 19 % z 200 000 liber št. je víc než 20 % ze 100 000 liber št., 18 % z 300 000 liber št. je víc než 19 % z 200 000 liber št., ale když akumulovaný kapitál dosáhne velmi značné sumy a zisky klesnou, každá *další akumulace zmenší celkovou sumu zisku.* Předpokládejme tedy, že akumulace by byla 1 000 000 liber št. a zisk 7 %; celková suma zisku bude 70 000 liber št.; jestliže nyní k miliónu přibude ještě 100 000 liber št. kapitálu a zisk klesne na 6 %, majitelé kapitálu dostanou 66 000 liber št. čili o 4000 liber št. méně, ačkoli celková suma kapitálu vzrostla z 1 000 000 liber št. na 1 100 000 liber št.

*Avšak dokud kapitál ještě vůbec vynáší nějaký zisk, nemůže se kapitál akumulovat, aniž tím dojde nejen ke zvětšení produktu, nýbrž i k zvýšení jeho hodnoty.* Při použití dalšího kapitálu 100 000 liber št. se žádná část dřívějšího kapitálu nestane méně produktivní. Produkt půdy a práce země se musí zvětšit, a jeho hodnota se zvýší nejen o hodnotu produktů přidanou k dřívějšímu množství produktů, nýbrž i o novou hodnotu, která k celému produktu půdy přibude proto, že vzrostla obtížnost výroby jeho poslední části. Bude-li však akumulace kapitálu příliš velká, rozdělí se produkt bez ohledu na toto zvýšení hodnoty tak, že na zisk připadne menší

hodnota než dříve a na rentu a mzdy větší.“ (Cit. dílo, str. 124—126.) [Srov. čes. vyd., str. 94—95.]

„Ačkoli se vyrábí větší hodnota, výrobci spotřebují větší část toho, co z této hodnoty zbude po zaplacení renty, a právě to, a jedině to určuje zisk. Pokud půda dává hojnou úrodu, může mzda dočasně stoupat a výrobci mohou spotřebovávat víc než svůj obvyklý podíl, ale podnět, který se tím dá růstu obyvatelstva, *brzy zase omezí dělníky na jejich obvyklou spotřebu.* Začne-li se však obdělávat špatná půda nebo se na staré půdě vynaloží víc kapitálu a práce, a množství produktů se zmenšuje, musí být tento účinek trvalý.“ (Cit. dílo, str. 127.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

‖732| „Účinky akumulace budou tedy v různých místech různé a budou záviset hlavně na úrodnosti půdy. Ať je země, kde má půda špatnou jakost a kde je zakázán dovoz potravin, jakkoli velká, bude tu i sebemenší akumulace kapitálu provázena značným poklesem míry zisku a rychlým růstem renty. A naopak malá, ale úrodná země, zvlášť povoluje-li volný dovoz potravin, může akumulovat značný kapitál bez velkého snížení míry zisku nebo bez značnějšího zvýšení pozemkové renty.“ (Cit. dílo, str. 128—129.) [Srov. čes. vyd., str. 96.]

Také *daně* (říká se v kapitole XII, „*Pozemková daň*“) mohou vést k tomu, „že *nezbude dostatečný nadprodukt*, který by podněcoval úsilí těch, kteří obvykle svými úsporami zvětšují kapitál ve státě“. (Cit. dílo, str. 206.) [Srov. čes. vyd., str. 138.]

„Existuje jen jeden případ“ ⟨kapitola XXI, „*Vliv akumulace na zisk a na úrok*“⟩ „a i ten je dočasný, kdy může být akumulace při nízké ceně potravin provázena poklesem zisku. Bývá to tehdy, když *fondy určené k vydržování práce rostou mnohem rychleji než obyvatelstvo:* pak bude mzda vysoká a zisk nízký. Kdyby se všichni lidé zřekli spotřeby luxusních předmětů a mysleli jen na akumulaci, mohlo by se vyrobit tolik nutných životních prostředků, že by je nebylo možno ihned spotřebovat. *U těchto několika málo druhů zboží by nepochybně mohlo nastat všeobecné přeplnění trhu*, a v důsledku toho by nevznikla poptávka po dalším množství tohoto zboží a pak by ani použití dalšího kapitálu nepřinášelo zisk. Kdyby lidé přestali spotřebovávat, přestali by vyrábět.“ (Cit. dílo, str. 343.) [Srov. čes. vyd., str. 212—213.]

Tolik Ricardo o akumulaci a o zákonu sestupné míry zisku.

[KAPITOLA OSMNÁCTÁ]

# RŮZNÉ K RICARDOVI. DOKONČENÍ RICARDA (JOHN BARTON)

## [*A*] *HRUBÝ A ČISTÝ DŮCHOD*

*Čistý důchod*, na rozdíl od hrubého důchodu (který se rovná úhrnnému produktu či hodnotě úhrnného produktu) je tou formou, v níž fyziokraté původně chápali nadhodnotu. Za jedinou formu nadhodnoty považovali pozemkovou rentu, protože průmyslový zisk chápali jen jako určitý druh mzdy; s jejich názorem se shodují pozdější ekonomové, kteří zastírají zisk tím, že ho směšují se mzdou za dozor nad prací.

Čistý důchod je tedy ve skutečnosti přebytek produktu (nebo jeho hodnoty) nad tou jeho částí, která nahrazuje zálohovaný kapitál, a to jak konstantní, tak variabilní. Skládá se tedy prostě ze zisku a renty, která je sama opět jen vyčleněnou částí zisku, připadající jiné, od kapitalistů odlišné třídě.

Bezprostředním cílem kapitalistické výroby není výroba zboží, nýbrž výroba nadhodnoty či zisku (v jeho rozvinuté formě), nikoli produkt, nýbrž nadvýrobek. Práce sama je z tohoto hlediska produktivní jedině potud, pokud vytváří pro kapitál zisk či nadvýrobek. Pokud ho dělník nevytváří, je jeho práce neproduktivní. Masa použité produktivní práce zajímá tedy kapitál jen potud, pokud touto prací — anebo úměrně s ní — roste masa nadpráce. Jen potud je nutné to, co jsme nazvali nutnou pracovní dobou. Nemá-li práce tento výsledek, je zbytečná a musí se zastavit.

Neustálým cílem kapitalistické výroby je vyrábět s minimem zálohovaného kapitálu maximum nadhodnoty čili nadvýrobku; a pokud se tohoto výsledku nedosahuje nadměrnou prací dělníků, má kapitál tendenci vyrábět daný produkt s co nejmenšími náklady, s co největší úsporou na síle a výdajích, tj. kapitál má takovou ekonomickou tendenci, která učí lidstvo hospodárně vynakládat svoje

síly a dosahovat cílů výroby s co nejmenším vynaložením prostředků.

Dělníci sami se při tomto pojetí jeví tím, čím v kapitalistické výrobě jsou — pouhými výrobními prostředky, a ne cílem samým, ani cílem výroby.

Čistý důchod není určen hodnotou úhrnného produktu, nýbrž přebytkem hodnoty úhrnného produktu nad hodnotou zálohovaného kapitálu čili velikostí nadvýrobku ve srovnání s úhrnným produktem. Jestliže tento přebytek vzrůstá, i když hodnota ‖ 733 | — anebo s hodnotou i celkové množství produktu — klesá, cíle kapitalistické výroby je dosaženo.

Ricardo vyslovil tyto tendence důsledně a bez jakýchkoli ohledů. Proto tolik povyku proti němu ze strany filantropických maloměšťáků.

Při zkoumání čistého důchodu se Ricardo opět dopouští té chyby, že úhrnný produkt rozkládá na důchod — na mzdy, zisky a rentu — a že abstrahuje od konstantního kapitálu, který je třeba nahradit. Ale to tu nechme stranou.

V *kapitole XXXII* („*Názory pana Malthuse na rentu*") Ricardo říká:

„Je důležité jasně rozlišovat hrubý a čistý důchod, protože všechny daně je nutno platit z čistého důchodu společnosti. Předpokládejme, že všechno zboží v zemi, všechno obilí, surové produkty, průmyslové zboží atd., které je možno během roku dodat na trh, má hodnotu 20 miliónů, že na výrobu této hodnoty je nutná práce určitého počtu lidí a že nezbytné životní prostředky pro tyto dělníky vyžadují náklad 10 miliónů. Řekl bych pak, že hrubý důchod takové společnosti je 20 miliónů a čistý důchod 10 miliónů. Z tohoto předpokladu nevyplývá, že by dělníci za svou práci měli dostat jen 10 miliónů; mohli by dostat 12, 14 nebo 15 miliónů, a v tom případě by dostali z čistého důchodu 2, 4 nebo 5 miliónů. Zbytek by byl rozdělen mezi pozemkové vlastníky a kapitalisty, ale celý čistý důchod by nebyl vyšší než 10 miliónů. Za předpokladu, že taková společnost platí 2 milióny v podobě daní, sníží se její čistý důchod na 8 miliónů." (Cit. dílo, str. 512—513.) [Srov. čes. vyd., str. 303.]

[A v kapitole XXVI Ricardo říká:]

„V čem by byla výhoda, která by pro zemi vyplývala z použití velkého množství produktivní práce, kdyby její čistá renta a její zisky dohromady zůstaly beze změny, bez ohledu na to, zda by množství použité produktivní práce bylo stejné

nebo menší? *Celkový produkt půdy a práce každé země se dělí na tři části: jedna z nich je určena na mzdy, druhá na zisky, třetí na rentu.*"

〈To je nesprávné, protože se zde zapomíná na tu část, která je určena na nahrazení kapitálu použitého ve výrobě (vyjímaje mzdy).〉

„Pouze z dvou posledních částí lze něco odečíst na daně nebo na úspory; *první část, je-li přiměřeně velká, tvoří vždy nutné výrobní náklady.*"

〈Ricardo sám k této větě poznamenává na str. 416 [srov. čes. vyd., str. 249—250] pod čarou:

„Je to snad vyjádřeno příliš silně, protože pod názvem mzdy dělník obvykle dostává víc než naprosto nutné výrobní náklady. V tom případě dělník dostává část čistého produktu země a může ji ušetřit nebo utratit. Může mu také umožnit, aby přispěl k obraně země."〉

„Pro člověka, který má kapitál 20 000 liber št., jenž poskytuje zisk 2000 liber št. ročně, je zcela lhostejné, zda jeho kapitál zaměstnává 100 nebo 1000 lidí, zda se vyrobené zboží prodává za 10 000 nebo za 20 000 liber št., nepoklesne-li zisk v žádném případě pod 2000 liber št. *Není skutečný zájem národa podobný? Jestliže se jeho čistý reálný důchod, jeho renta a zisk nemění, nemá žádný význam, zda má národ 10 nebo 12 miliónů obyvatel.* Jeho schopnost vydržovat loďstvo a armádu a neproduktivní práci všeho druhu musí být vždy úměrná jeho čistému důchodu, a nikoli důchodu hrubému. Kdyby mohlo 5 miliónů osob vyrobit tolik potravin a oděvů, kolik je nutné pro 10 miliónů, potraviny a oděv pro 5 miliónů by tvořily čistý důchod. Měla by země nějaký prospěch z toho, že k vyrobení téhož čistého důchodu bude zapotřebí 7 miliónů osob, tj. že se výrobou oděvu a potravin, které stačí pro 12 miliónů osob, bude zabývat 7 miliónů osob? Potraviny a oděv pro 5 miliónů zůstanou i nadále čistým důchodem. Zaměstnání většího počtu osob by nám neumožnilo zvýšit naši armádu a loďstvo ani o jediného muže, ani zaplatit na daních o jedinou guineu víc." (Cit. dílo, str. 416—417.) [Srov. čes. vyd., str. 249—250.]

K lepšímu objasnění Ricardova názoru je třeba uvést ještě tato místa:

„Relativně nízká cena obilí přináší vždy tu výhodu, že rozdělení skutečného produktu s větší pravděpodobností povede ke zvýšení *fondu určeného k vydržování práce*, neboť větší část připadne pod názvem zisku produktivní třídě a menší část pod názvem renty *neproduktivní třídě.*" (Cit. dílo, str. 317.) [Srov. čes. vyd., str. 197.]

Produktivní třídou se tu rozumějí jen průmysloví kapitalisté:

„Renta je tvorbou hodnoty... nikoli však bohatství. Kdyby cena obilí stoupla ze 4 liber št. na 5 liber št. za kvarter, protože jeho určitou část lze nesnadno vyro-

bit, bude mít 1 milión kvarterů hodnotu 5 miliónů liber št. místo 4 miliónů liber št... Společnost jako celek bude mít ve svých rukou větší hodnotu; v tomto smyslu je renta tvorbou hodnoty. Ale tato hodnota je nominální potud, pokud nic nepřidává k bohatství, tj. k sumě nutných životních prostředků, pohodlí a požitků, které společnost má. Měli bychom přesně totéž, a ne větší množství zboží a tentýž jeden milión kvarterů obilí jako dříve; ale výsledkem vyšší ceny za kvarter — 5 liber št. místo 4 liber št. — *by bylo to, že část hodnoty obilí a zboží by přešla z rukou jejich* dřívějších vlastníků do rukou pozemkových vlastníků. Proto je renta tvorbou hodnoty, a ne tvorbou bohatství; *zdrojům země nepřidává nic.*" (Cit. dílo, str. 485—486.) [Srov. čes. vyd., str. 288.]

|| 734 | Předpokládejme, že v důsledku dovozu zahraničního obilí by cena obilí klesla tak, že by se renta zmenšila o 1 milión. Ricardo říká, že peněžní důchody kapitalistů by tím vzrostly, a poté pokračuje:

„Lze však říci, že kapitalistův důchod se nezvýší, že 1 milión, který se odečetl od renty pozemkového vlastníka, se zaplatí na zvýšených mzdách dělníkům! Kdyby tomu tak bylo... postavení společnosti by se zlepšilo, takže by mohla totéž peněžní břemeno snášet snadněji než dříve. To by dokazovalo jen to, že následkem nového rozdělení by se zlepšilo hlavně postavení jiné třídy, *a to daleko nejdůležitější třídy společnosti*, což by bylo ještě žádoucnější. Vše, co tato třída dostane nad 9 miliónů, *je části čistého důchodu země*, a nemůže to být vydáno, aniž se příslušně zvýší její důchod, blahobyt nebo její síla. Proto lze čistý důchod rozdělit podle libosti. Jedné třídě je možno dát o něco více, druhé o něco méně, a přece se tím nezmenší suma čistého důchodu. Touž prací se vyrobí větší množství zboží, ačkoli by se velikost celkové peněžní hodnoty takového zboží snížila. Avšak čistý peněžní důchod země, fond, z něhož se platí daně a obstarávají požitky, bude nyní mnohem způsobilejší než dříve k tomu, aby udržoval existující počet obyvatelstva, poskytoval mu požitky a přepychové předměty a aby snášel jakkoli vysoké zdanění." (Cit. dílo, str. 515—516.) [Srov. čes. vyd., str. 304—305.]

# [B] STROJE [RICARDO A BARTON O VLIVU STROJŮ NA POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY]

## [*1. RICARDOVY NÁZORY*]

### [a] *RICARDOVA PŮVODNÍ DOMNĚNKA O VYTLAČOVÁNÍ ČÁSTI DĚLNÍKŮ Z PRÁCE STROJI]*

V *5. oddílu kapitoly I* („*O hodnotě*“) Ricardo říká:

„Předpokládejme... stroj, jehož lze použít v některém zvláštním odvětví, aby vykonával práci 100 osob po dobu jednoho roku, a který by vydržel pouze jeden rok. Předpokládejme dále, že tento stroj stojí 5000 liber št. a že mzdy vyplácené ročně 100 osobám činí 5000 liber št. Je zřejmé, že průmyslníkovi by bylo naprosto lhostejné, zda koupí stroj nebo zda najme dělníky. Předpokládejme dále, že hodnota práce se zvýší a v důsledku toho budou roční mzdy 100 osob činit 5500 liber št. Je jasné, že průmyslník nyní již nebude váhat: bude v jeho zájmu, aby koupil stroj, který mu tutéž práci vykoná za 5000 liber št. Nezvýší se však cena stroje, nebude stát 5500 liber št. proto, že stoupla hodnota práce? Jeho cena by se zvýšila, kdyby se *při jeho výrobě nepoužívalo žádného kapitálu* a kdyby se *jeho výrobci neplatil žádný zisk*. Kdyby stroj byl například produktem práce 100 osob, které na něm pracovaly po jeden rok za mzdu 50 liber št. na osobu, a kdyby tedy jeho cena byla 5000 liber št., pak by při zvýšení mezd na 55 liber št. stál 5500 liber št. To však není možné; buď je zaměstnáno méně než 100 dělníků, nebo se stroj nemůže prodat za 5000 liber št., neboť z těchto 5000 liber št. je nutno zaplatit zisk z kapitálu vynaloženého na dělníky. Předpokládejme však, že bylo zaměstnáno jen 85 osob, každá za mzdu 50 liber št., neboli za 4250 liber št. ročně, a že by 750 liber št., které by prodej stroje vynesl po vyplacení mezd dělníkům, tvořilo zisk z podnikatelova kapitálu. Při zvýšení mezd o 10 % by musel použít *dodatečného kapitálu* 425 liber št., a proto by musel vložit 4675 liber št. místo 4250 liber št. Z tohoto kapitálu by dosáhl zisku pouze 325 liber št., kdyby svůj stroj prodával dále za 5000 liber št.; ale právě tak je tomu se všemi průmyslníky a kapitalisty; zvýšení mezd se dotýká všech stejně. Kdyby proto výrobce stroje zvýšil jeho cenu v důsledku zvýšení mezd, začalo by se do výroby takových strojů hrnout neobyčejné množství kapitálu, a to až do té doby, dokud by cena strojů nepřinášela jen obvyklou míru zisku. Vidíme tedy, že zvýšením mezd by ceny strojů nestouply.

Avšak průmyslník, který by se při všeobecném zvýšení mezd mohl uchýlit ke stroji, který nezvyšuje výrobní náklady jeho zboží, by měl zvlášť výhodné postavení, kdyby mohl za své zboží požadovat tutéž cenu jako dříve; jak jsme však již

viděli, bude muset cenu svého zboží snížit, protože jinak poplyne kapitál do jeho odvětví tak dlouho, dokud jeho zisk neklesne na všeobecnou úroveň. *Prospěch ze zavedení strojů má* tedy *veřejnost: tito němí činitelé jsou vždy produktem mnohem menšího množství práce, než jaké nahrazují, i když mají tutéž peněžní hodnotu.*" (Cit. dílo, str. 38—40.) [Srov. čes. vyd., str. 46—47.]

Tento bod je pochopen zcela správně. Je to zároveň odpověď těm, kteří si myslí, že dělníci vyřazení stroji najdou zaměstnání v samém strojírenství — názor, který je ostatně vlastní epoše, kdy se dílna na výrobu strojů ještě úplně zakládala na dělbě práce a kdy se ještě k výrobě strojů nepoužívalo strojů.

Předpokládejme, že roční mzda jednoho dělníka se rovná 50 librám št., takže mzda 100 dělníků se rovná 5000 librám št. Nahradí-li se těchto 100 dělníků strojem, který stojí rovněž 5000 liber št., musí být tento stroj produktem práce méně než 100 dělníků, protože obsahuje kromě zaplacené práce i nezaplacenou práci, která právě tvoří zisk majitele továrny na stroje. Kdyby byl stroj produktem práce 100 dělníků, obsahoval by jen zaplacenou práci. Z těchto 5000 liber št. by tvořilo — při míře zisku 10 % — přibližně 4545 liber št. zálohovaný kapitál a přibližně 455 liber št. zisk. 4545 liber št. by představovalo — při 50 librách št. mzdy na jednoho dělníka — pouze $90^{9}/_{10}$ dělníků.

|| 735 | Avšak kapitál 4545 liber št. v žádném případě nepředstavuje jen variabilní kapitál (kapitál vydaný bezprostředně za mzdu). Představuje i opotřebování fixního kapitálu používaného výrobcem strojů a suroviny. Stroj, který stojí 5000 liber št. a který nahrazuje 100 dělníků, jejichž mzda se rovná 5000 librám št., představuje tedy produkt mnohem menšího počtu dělníků než 90. A stroje lze s prospěchem použít jen tehdy, je-li ⟨přinejmenším ta jeho část, která každoročně vchází do produktu, tj. do jeho hodnoty, s úroky⟩ produktem mnohem menšího počtu dělníků zaměstnaných během roku, než kolik jich nahrazuje.

Každé zvýšení mzdy zvětšuje variabilní kapitál, který musí být zálohován, ačkoli *hodnota produktu* — pokud se tato hodnota rovná variabilnímu kapitálu plus nadpráci — zůstává stejná (protože zůstává *stejný* ten počet dělníků, které variabilní kapitál uvádí do pohybu).

[b) *RICARDO O VLIVU ZDOKONALENÍ VE VÝROBĚ NA HODNOTU ZBOŽÍ. NESPRÁVNÁ TEZE, ŽE PRO PROPUŠTĚNÉ DĚLNÍKY SE UVOLŇUJE MZDOVÝ FOND*]

V *kapitole XX* („*Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky*") Ricardo poznamenává, že *přírodní síly* nic nepřidávají k hodnotě *zboží*, naopak [zmenšují ji]. Tím právě zvětšují *nadhodnotu*, která jedině zajímá kapitalistu.

„V protikladu k názoru Adama Smitha mluví pan Say ve čtvrté kapitole o hodnotě, kterou zboží propůjčují *přírodní síly* jako slunce, vzduch, atmosférický tlak atd., jež někdy nahrazují lidskou práci a jindy působí při výrobě spolu s ní. Tyto přírodní síly však zvyšují jen *užitnou hodnotu zboží*, a ne směnnou hodnotu, o níž mluví pan Say. Jakmile *pomocí strojů nebo znalostí přírodních věd* nutíme přírodní síly, aby konaly práci, kterou dříve vykonával člověk, směnná hodnota této práce příslušně klesne." (Cit. dílo, str. 335—336.) [Srov. čes. vyd., str. 207—208.]

Stroj stojí práci. Přírodní síly jako takové nestojí nic. Nemohou tedy přidat produktu žádnou hodnotu, ba naopak, zmenšují jeho hodnotu v té míře, v jaké nahrazují kapitál nebo práci, bezprostřední nebo akumulovanou. Pokud přírodní vědy učí, jak nahrazovat lidskou práci přírodními silami bez pomoci strojů anebo jen s pomocí týchž strojů jako dříve (anebo snad ještě levněji než dříve, jako tomu je například při používání parního kotle, mnohých chemických procesů atd.), nestojí to kapitalistu (a ani společnost) nic a absolutně to zlevňuje zboží.

Po větě, kterou jsme citovali, Ricardo pokračuje:

„Jestliže mlýn dosud uvádělo do pohybu 10 lidí a později se přišlo na to, že se pomocí vzduchu nebo vody může práce těchto 10 lidí ušetřit, hodnota mouky, která je zčásti produktem činnosti mlýna, ihned poklesne úměrně množství ušetřené práce. *Společnost by se pak stala bohatší o zboží, které by mohla vyrobit práce 10 lidí, protože fond určený na jejich vydržování by se nijak nezmenšil.*" (Cit. dílo, str. 336.) [Srov. čes. vyd., str. 208.]

Společnost by byla především bohatší o sumu, o kterou se snížila cena mouky. Spotřebovala by buď víc mouky, anebo by vydala peníze, které byly dříve *určeny na mouku*, za nějaké jiné zboží, které buď už existuje, anebo se vyrobí, protože se uvolnil nový fond spotřeby.

O této části důchodu, která se dříve vydávala za mouku a která se nyní v důsledku poklesu ceny mouky uvolňuje k jinému použití, lze říci, že byla celou ekonomikou společnosti „*určena*" na určitou věc a že je nyní od tohoto „určení" uvolněna. Je to totéž, jako kdyby se akumuloval nový kapitál. Takto uvolňuje používání strojů a přírodních sil kapitál a umožňuje uspokojit potřeby, které byly dříve „latentní".

Naproti tomu je nesprávné mluvit o „fondu *určeném* na vydržování" těch deseti lidí, kteří byli propuštěni ze zaměstnání v důsledku nového objevu. Věc se má tak, že první fond, který byl novým objevem uspořen nebo vytvořen, je tou částí důchodu, kterou dříve platila společnost za mouku a kterou nyní uspoří v důsledku poklesu ceny mouky. Avšak druhý fond, který se uspoří, je to, co mlynář dříve platil deseti dělníkům, kteří jsou nyní propuštěni. Tento „fond" se ve skutečnosti, jak poznamenává Ricardo, v důsledků objevů a propuštění deseti dělníků nijak nezmenšil. Avšak tento fond není vůbec nijak přirozeně spojen s uvedenými deseti dělníky. Mohou se stát paupery, mohou zahynout hladem atd. Jisté je jen to, že deset lidí z nové generace, kteří měli nastoupit na místo těchto deseti dělníků, aby poháněli mlýn, si teď musí najít nové zaměstnání a že obyvatelstvo se tak relativně [v poměru k poptávce po práci] rozmnožilo (nezávisle na průměrném přírůstku obyvatelstva), protože mlýn je nyní poháněn [bez pomoci lidí] a deset lidí, kteří ho jinak museli pohánět, je zaměstnáno ve výrobě nějakého jiného zboží. Vynálezy strojů a používání přírodních sil uvolňují tak kapitál a lidi (dělníky) a spolu s uvolněným kapitálem vytvářejí uvolněné ruce („volné ruce", jak říká Steuart), ať už se tím || 736 | vytvářejí nové sféry výroby nebo se tím rozšiřují sféry staré a vyrábí se ve větším měřítku.

Mlynář se svým uvolněným kapitálem postaví nové mlýny anebo jej půjčí, nebude-li ho moci použít sám jako kapitalista.

V žádném případě tu však není žádný fond „*určený*" pro deset propuštěných dělníků. Máme tu zase ten nesmyslný předpoklad: že když zavedení strojů (nebo využití přírodních sil) nezmenšuje masu životních prostředků, které je možno vynaložit na mzdu (jak je tomu zčásti v zemědělství, kde na místo lidí nastupují koně nebo

na místo pěstování obilí chov dobytka), pak fond, který se takto uvolní, se nutně musí vydat ve formě variabilního kapitálu (jakoby nebyl možný vývoz životních prostředků nebo jako by se životní prostředky nemohly vydat na neproduktivní dělníky, nebo jako by se nemohla v určitých sférách výroby zvýšit mzda atd.), anebo se dokonce musí vydat na propuštěné dělníky. Stroje vytvářejí stále relativní nadbytek obyvatelstva, rezervní armádu dělníků, což značně zvětšuje moc kapitálu.

V poznámce na str. 335 [srov. čes. vyd. str. 208] poznamenává ještě Ricardo proti Sayovi:

„...Adam Smith, podle jehož názoru bohatství záleží v hojnosti nutných životních prostředků, předmětů, jež činí život příjemným, a požitků, by jistě souhlasil s tím, že *stroje* **a** *přírodní síly* značnou měrou zvětšují bohatství země; nemohl by však souhlasit s tím, že *něco k hodnotě tohoto bohatství přidávají.*" (Cit. dílo, str. 335, pozn.) [Srov. čes. vyd., str. 208.]

Přírodní síly skutečně nic nepřidávají k *hodnotě*, neexistují-li okolnosti, za nichž dávají možnost k vytvoření *renty*. Stroje však vždy přidávají k existující hodnotě *svou vlastní hodnotu*; a pokud jejich existence 1) usnadňuje další přeměnu [části] oběžného kapitálu ve fixní kapitál a dovoluje ji provádět ve stále větším měřítku, potud zvětšují nejen bohatství, ale i tu *hodnotu*, která se přidává k produktu roční práce minulou prací; 2) tím, že umožňují absolutní vzrůst obyvatelstva a s ním i masy roční práce, zvětšují i tímto druhým způsobem hodnotu ročního produktu. | 736 ||

### [c) *VĚDECKÁ NEZAUJATOST A PRAVDYMILOVNOST RICARDA, KTERÝ REVIDOVAL SVÉ NÁZORY O OTÁZCE STROJŮ. DŘÍVĚJŠÍ NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY, KTERÉ SE UDRŽELY V RICARDOVĚ NOVÉ FORMULACI OTÁZKY*]

|| 736 | *Kapitola XXXI* („*O strojích*"):

Tento oddíl, který Ricardo připojil k třetímu vydání svého spisu, svědčí o jeho *poctivosti*, kterou se tak podstatně liší od vulgárních ekonomů.

„Tím víc považuji za svou povinnost vyložit své názory na tuto otázku" ⟨tj. „o vlivu strojů na zájmy různých tříd společnosti"⟩, „protože se po dlouhých

úvahách značně změnily. A ačkoli jsem, pokud je mi známo, nikdy nenapsal o strojích nic takového, co bych musel odvolat, přece jsem jiným způsobem" ⟨jako člen parlamentu⟩[107] „podporoval učení, které nyní pokládám za chybné. Proto považuji za svou povinnost předložit své nynější názory k prozkoumání spolu s důvody, pro které se jich přidržuji." (Cit. dílo, str. 466.) [Srov. čes. vyd., str. 278.]

„Když jsem poprvé obrátil svou pozornost k otázkám politické ekonomie, zastával jsem názor, že pokud použití strojů v kterémkoli odvětví výroby vede k úspoře práce, přináší blaho pro všechny a je provázeno jen těmi nesnázemi, které ve většině případů vyvolává pohyb kapitálu a práce z jednoho zaměstnání do druhého."

⟨Tyto „nesnáze" jsou dost velké pro dělníka, jestliže jsou, jak tomu v moderní výrobě bývá, trvalé.⟩

„Zdálo se mi, že dostávají-li pozemkoví vlastníci stejnou peněžní rentu, mají prospěch ze snížení cen některého druhu zboží, za něž svou rentu vydávají, a že toto snížení cen muselo být nevyhnutelně důsledkem použití strojů. Domníval jsem se, že kapitalista by týmž způsobem také nakonec získal. Je sice pravda, že ten, kdo stroj vynalezl nebo kdo ho poprvé užitečně použil, by měl další výhodu, protože by po nějaký čas dosahoval velkých zisků. Avšak tou měrou, jak by se začalo stroje všeobecně používat, cena vyráběného zboží by vlivem konkurence klesala až na jeho výrobní náklady. Pak by měl kapitalista týž peněžní zisk jako předtím a podílel by se na všeobecné výhodě ||737| jen jako spotřebitel, neboť by si mohl za týž peněžní důchod opatřit zvýšené množství předmětů, které mu poskytují pohodlí a požitky. Myslel jsem, že by *také dělnická třída měla z užívání strojů stejný prospěch*, protože dělníci by mohli nyní za tutéž peněžní mzdu kupovat více zboží. Předpokládal jsem přitom, že *mzda by neklesla, protože kapitalista by mohl požadovat a zaměstnávat totéž množství práce jako předtím*, i když by asi byl nucen zaměstnávat ji ve výrobě nového, anebo v každém případě jiného zboží. Kdyby se mohlo zdokonalenými stroji s vynaložením téhož množství práce zvýšit množství punčoch čtyřnásobně a poptávka po punčochách by se jen zdvojnásobila, část dělníků by musela nutně odejít z výroby punčoch. Ale *protože by kapitál, který je zaměstnával, existoval dále, a protože by bylo pro jeho majitele výhodné, aby ho produktivně používali*, zdálo se mi, že by ho pak vynaložili na výrobu nějakého jiného zboží, užitečného pro společnost, po němž by jistě byla poptávka... A protože se mi zdálo, že *poptávka po práci zůstane stejná jako dříve*, a že mzda se nesníží, myslel jsem, že pracující třída se bude podílet stejně jako ostatní třídy na výhodách všeobecného zlevnění zboží vyplývajícího z užívání strojů.

Takové byly mé názory, a pokud jde o pozemkové vlastníky a kapitalisty, zastávám je i nadále; přesvědčil jsem se však, že *nahrazení lidské práce stroji často velmi škodí dělnické třídě*." (Cit. dílo, str. 466—468.) [Srov. čes. vyd., str. 278 až 279.]

Ricardo především vychází z nesprávného předpokladu, že stroje se zavádějí vždy do takových sfér výroby, v nichž už existuje kapitalistický výrobní způsob. Avšak mechanický tkalcovský stav původně nahrazuje ručního tkalce, jenny ručního přadláka, sekací stroj, mlátička, secí stroj snad samostatně pracujícího rolníka atd. Zde není jen vytlačován dělník, ale i jeho výrobní nástroj přestává být kapitálem (v ricardovském smyslu). Toto úplné či definitivní znehodnocení starého kapitálu nastává i tehdy, když stroje revolucionují manufakturu založenou na pouhé dělbě práce. Zde je nesmyslné říkat, že „starý kapitál" poskytuje i nadále tutéž poptávku po práci jako dříve.

„Kapitál", jehož používal ruční tkadlec, ruční přadlák atd., přestal „existovat".

Předpokládejme však, abychom zkoumání zjednodušili, že stroje ⟨nemluvíme zde ovšem o používání strojů v *nových* odvětvích výroby⟩ se zavádějí jen v těch sférách, kde už vládne kapitalistická výroba (manufaktura) anebo dokonce i v dílnách, které se už zakládají na strojové výrobě, takže se zvýší jejich automatický charakter anebo se zavedou zlepšené stroje, které dovolí buď propustit část dosud zaměstnaných dělníků, anebo zaměstnávat *týž* počet dělníků jako dříve, avšak tak, že vyrobí větší produkt. Tento poslední případ je ovšem nejpříznivější.

Aby v tom nebyl takový zmatek, je třeba rozlišovat dvojí: 1) fond kapitalisty, který používá strojů a propouští dělníky; 2) fond společnosti, spotřebitelů zboží tohoto kapitalisty.

*Ad 1.* Pokud jde o kapitalistu, který zavádí stroje, je nesprávné a nesmyslné říkat, že může vydat na mzdu tutéž sumu kapitálu jako dříve. (Dokonce i když si vypůjčí, je to stejně nesprávné, jestliže ne vzhledem k němu samému, tak vzhledem ke společnosti.) Část svého kapitálu přemění ve stroje a jiný fixní kapitál, jinou část v pomocné látky, které dříve nepotřeboval, a větší část v suroviny, jestliže předpokládáme, že se zmenšeným počtem dělníků vyrobí víc zboží, takže potřebuje i víc surovin. Poměr variabilního kapitálu, tj. kapitálu vydaného na mzdy, ke konstantnímu kapitálu se v jeho výrobním odvětví zmenšil. A tento zmenšený *poměr se udrží* (ba variabilní kapitál se v poměru ke konstantnímu ještě víc

*zmenší*, protože současně s akumulací se rozvíjí produktivní síla práce) dokonce i v tom případě, když se kapitalistovo podnikání v novém měřítku natolik rozšíří, že bude moci znovu zaměstnat všechny propuštěné dělníky, ba že jich bude moci zaměstnat ještě víc. ⟨Poptávka po práci bude v jeho podnikání růst s akumulací jeho kapitálu, ale v mnohem menší míře, než se akumuluje jeho kapitál, a jeho kapitál nebude už nikdy tvořit absolutně týž zdroj poptávky po práci jako dříve. Nejbližším výsledkem toho však bude, že část dělníků bude vyhozena na dlažbu.⟩

Avšak, namítne někdo, nepřímo zůstane poptávka po dělnících stejná, protože vzroste poptávka po dělnících pro strojírenství. Jenže Ricardo už sám ukázal, že stroje nikdy nestojí tolik práce, kolik jí nahrazují. Je možné, že ve strojírenských závodech bude pracovní den na nějaký čas prodloužen || 738 | a že v nich zpočátku nebude moci dostat zaměstnání ani jeden další dělník. Surovina — například bavlna — může přijít z Ameriky a z Číny, a pro Angličany vyhozené z práce je úplně lhostejné, zda vzrůstá poptávka po [amerických] negrech nebo [čínských] kuli. Avšak i když předpokládáme, že suroviny se budou vyrábět v tuzemsku, zaměstná se v zemědělství víc žen a dětí, víc koní atd. a vyrobí se snad víc tohoto produktu a méně nějakého jiného produktu. Nevznikne však žádná poptávka po propuštěných dělnících, protože i zde, v zemědělství, probíhá týž proces, který vytváří neustálý relativní přebytek obyvatelstva.

Je prima facie nepravděpodobné, že zavedení strojů uvolní továrníkovi kapitál už při jeho prvním vkladu do podniku. Zavedení strojů dává jeho kapitálu jen jiné použití, jehož nejbližším výsledkem je — přímo podle předpokladu — propuštění dělníků a přeměna části variabilního kapitálu v konstantní kapitál.

*Ad 2.* Pokud jde o veřejnost, uvolní se, v důsledku zlevnění zboží vyrobeného strojem především ***důchod; kapitál*** se — bezprostředně — uvolní jen potud, pokud vyrobený předmět vchází jako výrobní prvek do konstantního kapitálu. ⟨Vejde-li do průměrné spotřeby dělníků, vyvolá to podle samého Ricarda snížení ***reálných mezd***[108] i v ostatních výrobních odvětvích.⟩ Část uvolněného důchodu se spotřebuje v témž předmětu, ať už proto, že

jeho zlevnění ho zpřístupní novým vrstvám spotřebitelů (v tomto případě se ostatně za tento předmět nevydává uvolněný důchod), anebo proto, že dosavadní spotřebitelé spotřebují větší množství zlevněného předmětu, například čtyři páry bavlněných punčoch místo jednoho. Jiná část takto uvolněného důchodu může sloužit na rozšíření toho výrobního odvětví, do něhož se zavádějí stroje, nebo též na vytvoření nového výrobního odvětví, v němž se bude vyrábět jiné zboží, anebo může sloužit i na rozšíření takového odvětví výroby, které existovalo už dříve. Ať už je tomu jakkoli, takto uvolněný a opět v kapitál přeměněný důchod bude zpočátku sotva stačit absorbovat tu část přírůstku obyvatelstva, která se každoročně nově vlévá do každého výrobního odvětví a pro kterou je nyní staré výrobní odvětví pro první dobu uzavřeno. Je však také možné, že se část uvolněného důchodu smění za zahraniční výrobky nebo že ji spotřebují neproduktivní pracovníci. *Rozhodně* však *neexistuje žádná nutná spojitost mezi uvolněným důchodem a dělníky, kteří byli od důchodu uvolněni.*

Základem Ricardovy argumentace je tato nejapná představa: Kapitál továrníka, který zavádí stroje, se neuvolňuje. Dostává jen *jiné* určení, a to takové určení, v němž se na rozdíl od dřívějška nemění ve mzdu pro propuštěné dělníky. Mění se zčásti z variabilního kapitálu v konstantní kapitál. I kdyby se část z něho uvolnila, absorbovaly by ji ty sféry, v nichž propuštění dělníci nemohou *pracovat* a které by v nejlepším případě poskytly asyl lidem, kteří by je měli nahradit.

Avšak uvolněný důchod — pokud jeho uvolnění neparalyzuje zvýšená spotřeba zlevněných předmětů nebo pokud se nesměňuje za zahraniční životní prostředky — vytváří rozšířením starých anebo otevíráním nových odvětví výroby pouze nutný ventil (vytváří-li ho vůbec!) pro tu část každoročně připlývajícího přírůstku obyvatelstva, pro kterou je staré odvětví výroby, do něhož se zavádějí stroje, zpočátku uzavřené.

Ale nesmysl, který je skrytým základem Ricardovy argumentace, záleží v tomto:

Životní prostředky, které dříve spotřebovávali propuštění dělníci, existují přece i nadále a jsou stejně jako dříve na trhu. Na druhé

straně jsou na trhu i ruce těchto dělníků. Na jedné straně jsou tedy životní prostředky (a tudíž i prostředky k jejich zaplacení) dělníků, *δυνάμει* variabilní kapitál, na druhé straně nezaměstnaní dělníci. Je tu tedy fond, aby je uvedl do pohybu. Tudíž najdou zaměstnání.

Je možné, aby i takový ekonom jako Ricardo tlachal takové nesmysly, že nad tím vlasy vstávají?

Podle toho by v buržoazní společnosti práceschopný člověk, ochotný pracovat, nemohl nikdy hladovět, když na trhu, ve společnosti, existují životní prostředky, jimiž mu lze zaplatit za tu či onu práci.

Především je třeba říci, že tyto životní prostředky vůbec nestojí proti oněm propuštěným dělníkům jako kapitál.

Předpokládejme, že zavedením strojů se najednou octlo na dlažbě 100 000 dělníků. Především není naprosto žádných pochyb o tom, || 739 | že zemědělské produkty, jež jsou na trhu, které v průměru vystačí na celý rok a které byly dříve spotřebovány těmito dělníky, zůstanou na trhu stejně jako dříve. Co by se stalo, kdyby se pro ně nenašla poptávka a kdyby se přitom nedaly vyvézt? Protože by se nabídka relativně, v poměru k poptávce zvýšila, jejich cena by poklesla a v důsledku tohoto poklesu by se jejich spotřeba zvýšila, i kdyby oněch 100 000 dělníků umřelo hlady. Ba cena ani nemusí klesnout. Možná, že se těchto životních prostředků méně doveze nebo více vyveze.

Ricardo vychází z fantastické představy, jako by celý mechanismus buržoazní společnosti byl tak krásně zařízen, že když se například deset dělníků propustí z práce, jejich životní prostředky, nyní uvolněné, musí nezbytně tím či oním způsobem spotřebovat týchž deset dělníků, anebo jinak nenajdou nikde odbyt — jako by se na dně této společnosti neustále neplazily masy polozaměstnaných nebo zcela nezaměstnaných. A jako by kapitál existující v životních prostředcích byl nějakou fixní veličinou.

Kdyby v důsledku zmenšené poptávky tržní cena obilí klesla, kapitál existující ve formě obilí by se (v peněžním vyjádření) *zmenšil*, a pokud by se nedal vyvézt za hranice, směnil by se za menší část peněžního důchodu obyvatelstva. A to platí tím víc o kapitálu existujícím ve formě průmyslových produktů! Během

mnoha let, kdy ruční tkalci postupně hynuli hladem, se nesmírně zvýšily výroba i vývoz anglických bavlněných tkanin. Současně (1838—1841) se zvyšovaly ceny potravin. A tkalci neměli kus hadru, aby se oblékli, ani dost potravin, aby se udrželi naživu. Neustálá umělá výroba přebytečného obyvatelstva, které se absorbuje jedině v dobách horečné prosperity, je jednou z nutných výrobních podmínek moderního průmyslu. A nic nebrání tomu, aby současně část peněžního kapitálu neležela ladem a bez zaměstnání, aby ceny životních prostředků v důsledku relativní nadvýroby neklesaly a aby přitom dělníci vytlačení stroji neumírali hladem.

Konec konců si ovšem uvolněná práce spolu s uvolněnou částí důchodu nebo kapitálu musí najít východisko v nových výrobních odvětvích nebo v rozšíření starých odvětví, ale z toho mají větší prospěch spíš ti, *kteří nahrazují propuštěné dělníky*, než oni sami. Neustále se vytvářejí nové obory více nebo méně neproduktivních odvětví práce, v kterých se bezprostředně vydává důchod. K tomu přistupuje tvorba fixního kapitálu (železnice atd.), a tím umožněná dozorčí práce, výroba luxusních předmětů atd., a zahraniční obchod, kterým se neustále zvětšuje rozmanitost předmětů, na které se vydává důchod.

Vycházeje ze svého nesmyslného stanoviska, Ricardo tudíž předpokládá, že zavedení strojů je pro dělníky škodlivé jedině tehdy, když zmenšuje hrubý produkt (a tudíž i hrubý důchod). Tento případ je ovšem možný v zemědělské velkovýrobě, když se tam začíná používat koní, kteří spotřebovávají obilí spotřebovávané dříve dělníky, když se místo pěstování obilí zavádí chov ovcí atd.; naprosto absurdní je však rozšiřovat tento případ na vlastní průmysl, u něhož se trh pro jeho hrubý produkt nijak neomezuje na vnitřní trh. (Ostatně jestliže část dělníků zemře hladem, může se jiná část dělníků lépe živit, lépe oblékat; stejně tak se mohou lépe živit a oblékat neproduktivní dělníci i vrstvy stojící mezi dělníky a kapitalisty.)

Sám o sobě je nesprávný názor, že zvětšené množství (nebo vůbec množství) předmětů vcházejících do důchodu je samo o sobě fondem pro dělníky nebo že pro ně tvoří kapitál. Část těchto předmětů spotřebovávají neproduktivní dělníci nebo lidé, kteří vůbec

nejsou dělníky, druhá část může být prostřednictvím zahraničního obchodu přeměněna z té formy, v níž slouží jako mzda — ze své hrubé formy — na takovou formu, v níž vchází do důchodů boháčů, anebo slouží jako výrobní prvek konstantního kapitálu. A konečně část spotřebují sami propuštění dělníci v robotárnách, ve věznicích, ve formě almužny nebo ukradeného majetku nebo ve formě odměny za prostituci svých dcer.

V dalším chci krátce shrnout teze, v nichž Ricardo tento nesmysl rozvíjí. Podnětem k tomu mu byl, jak sám říká, spis *Bartonův*, jímž se proto budeme muset zabývat po uvedení těchto citátů.

|| 740 | Samo sebou se rozumí, že k tomu, aby se každoročně zaměstnal určitý počet dělníků, musí se každoročně vyrobit určitá masa potravin a nutných životních prostředků. V zemědělské velkovýrobě, u chovu dobytka atd. je možné, že čistý důchod (zisk a renta) se zvětšuje, zatímco hrubý důchod, masa nutných životních prostředků určených k vydržování dělníků, se zmenšuje. O to tu však nejde. Masa předmětů vcházejících do spotřeby anebo — abychom použili Ricardova výrazu — masa předmětů vcházejících do hrubého důchodu se může zvětšit, aniž se v důsledku toho zvětší ta část této masy, která se přemění ve variabilní kapitál. Tato část se může dokonce zmenšit. Pak spotřebují ve formě důchodu víc kapitalisté, pozemkoví vlastníci, jejich služebníci, neproduktivní třídy, stát, mezitřídy (obchodníci) atd.

V pozadí těchto Ricardových (a Bartonových) úvah je to, že původně vycházel z předpokladu, že každá akumulace kapitálu je zvětšením variabilního kapitálu a že proto poptávka po práci přímo vzrůstá v témž poměru, v jakém se akumuluje kapitál. To však je nesprávné, neboť při akumulaci kapitálu dochází současně ke změně jeho organického složení a jeho konstantní část vzrůstá rychleji než jeho variabilní část. To však nebrání tomu, aby neustále nevzrůstal důchod jak co do hodnoty, tak co do množství. Ale proto se ještě nevydává na mzdu úměrně větší část celkového produktu. Třídy a podtřídy, které nežijí přímo ze své práce, se zvětšují, žijí lépe než dříve, a právě tak se zvětšuje i počet neproduktivních pracovníků.

Nechme tu stranou *důchod* kapitalisty, který přeměňuje část

svého variabilního kapitálu ve stroje (a který proto musí ve všech výrobních sférách, kde suroviny tvoří prvek zhodnocovacího procesu, vynaložit v poměru k použité práci větší část kapitálu na suroviny), protože nemá s věcí bezprostředně nic společného. Jeho kapitál, který skutečně vešel do výrobního procesu, stejně jako jeho důchod, existuje zpočátku ve formě *produktů* nebo, správněji, *zboží*, které sám vyrábí, například ve formě příze, je-li majitelem přádelny. Část tohoto zboží (anebo peněz, za které je prodá) přemění (po zavedení strojů) ve stroje, pomocné látky a suroviny, místo aby ji jako dříve vyplatil dělníkům ve formě mzdy, tj. nepřímo přeměnil v životní prostředky dělníků. Až na několik výjimek v zemědělství kapitalista vyrobí tohoto zboží víc než dříve, ačkoli jeho *propuštění* dělníci přestali být spotřebiteli, tj. kupci jeho vlastních výrobků, jako byli dříve. Tohoto zboží je nyní na trhu víc, ačkoli pro dělníky vyhozené na dlažbu přestalo existovat, anebo pro ně přestalo existovat v dřívějším množství. Pokud tedy jde především o vlastní produkt tohoto kapitalisty, jeho zvětšení není v žádném rozporu s tím, že část z něho přestala existovat jako kapitál pro dělníky, a to dokonce i v tom případě, když tento produkt vchází do spotřeby dělníků. Naproti tomu větší část tohoto produktu (celkového produktu) musí nyní nahrazovat tu část konstantního kapitálu, která se redukuje na stroje, pomocné hmoty a suroviny, čili musí se nyní směnit za větší množství těchto prvků výroby než dříve. Kdyby bylo rozmnožení zboží vyvolané zavedením strojů a zmenšení dřívější poptávky po zboží vyrobeném těmito stroji (tj. *poptávky propuštěných dělníků*) v rozporu, nemohly by být ve většině případů zavedeny vůbec žádné stroje. Masa vyrobeného zboží a část tohoto zboží, která se opět mění ve mzdu, nemají tedy zpočátku naprosto žádný určitý vztah nebo nutnou spojitost, jestliže bereme samotný kapitál, jehož část se nyní nemění zpět v námezdní práci, nýbrž ve stroje.

Pokud jde o společnost vůbec, dochází u ní k nahrazení jejího důchodu nebo, přesněji, k rozšíření hranic jejího důchodu především u těch předmětů, které se díky strojům zlevnily. Tento důchod se může stejně jako dříve vydat jako důchod, a jakmile se větší část z něho přemění v kapitál, je tu vždy kromě uměle

vytvořeného přebytku obyvatelstva i přírůstek obyvatelstva, aby absorboval tu část důchodu, která se přemění ve variabilní kapitál.

Prima facie zbývá tudíž jen toto: výroba všech ostatních předmětů, zejména také v těch sférách, které vyrábějí předměty vcházející do spotřeby dělníků, probíhá — přes propuštění uvedených 100 dělníků — ve stejném měřítku jako dříve; v každém případě tak tomu je v momentě jejich propuštění. Pokud tedy propuštění dělníci tvořili poptávku po těchto předmětech, poptávka se zmenšila, ačkoli nabídka zůstala nezměněna. Jestliže se tudíž toto zmenšení poptávky něčím nevyrovná, dojde k poklesu ceny tohoto zboží (anebo místo poklesu ceny může zůstat na trhu víc zboží jako zásoba pro příští rok). Není-li toto zboží současně předmětem vývozu a trvá-li pokles poptávky, jeho reprodukce se zmenší; z toho však vůbec nevyplývá, že se nutně || 741 | zmenší kapitál použitý v této sféře. Bude se třeba vyrábět víc masa nebo víc technických plodin anebo luxusních potravin a méně pšenice, anebo víc ovsa pro koně atd., anebo méně manšestrových kabátů a víc kabátů pro buržuje atd. Nebylo by však vůbec nutné, aby došlo k některému z těchto následků, kdyby například zaměstnaní dělníci mohli věnovat v důsledku zlevnění bavlněného zboží víc na potraviny. Může se vyrábět stejné, ba i větší množství zboží, a to i takového zboží, které vchází do spotřeby dělníků, ačkoli se mění ve variabilní kapitál, tj. vydává se ve formě mzdy méně kapitálu, menší část celkového produktu.

Není to ani tak, že by se pro výrobce těchto předmětů uvolnila část jejich kapitálu. V nejhorším případě poptávka po jejich zboží poklesla, a proto se jejich kapitál reprodukuje s potížemi, při snížených cenách jejich zboží. Jejich vlastní důchod by se proto ihned zmenšil, jako to je vždy při poklesu cen zboží. Nelze však říci, že nějaká část jejich zboží stála proti propuštěným dělníkům jako kapitál, a nyní se současně s nimi „uvolnila". Jako kapitál stála proti nim část zboží vyráběného nyní stroji; tato část k nim připlývala ve formě peněz a oni ji pak směňovali za jiná zboží (životní prostředky), která nestála proti dělníkům jako kapitál, ale stála proti jejich penězům jako zboží. To je tudíž naprosto odlišný vztah. Farmář atd., jehož zboží za svou mzdu kupovali, nestál

proti nim jako kapitalista a nenajímal je jako dělníky. Nyní *pouze přestali být pro něho kupci*, což — nevyrovná-li se to jinými okolnostmi — snad může vést k přechodnému znehodnocení jeho kapitálu, avšak neuvolňuje se tím žádný kapitál na zaměstnání propuštěných dělníků. Kapitál, který je zaměstnával, „ještě existuje", ale už ne v té formě, v níž se mění ve mzdu (anebo se mění ve mzdu jen nepřímo a v menší míře).

V opačném případě by musel každý, kdo přišel nějakým nešťastným způsobem o peníze, uvolnit kapitál, který by mu dal zaměstnání.

d) *RICARDO SPRÁVNĚ KONSTATUJE NĚKTERÉ DŮSLEDKY, KTERÉ MÁ PRO DĚLNICKOU TŘÍDU ZAVÁDĚNÍ STROJŮ. APOLOGETICKÉ PŘEDSTAVY V RICARDOVĚ VYSVĚTLENÍ PROBLÉMU*]

*Hrubým důchodem* rozumí Ricardo tu část produktu, která nahrazuje mzdu a nadhodnotu (zisk a rentu); čistým důchodem rozumí nadvýrobek, který se rovná nadhodnotě. Zapomíná tu, stejně jako v celé své ekonomické teorii, že část hrubého produktu musí nahrazovat hodnotu strojů a surovin, zkrátka konstantní kapitál.

*

Ricardův výklad, který uvádíme dále, je zajímavý jednak pro několik mimochodem pronesených poznámek, a jednak proto, že je, mutatis mutandis, prakticky důležitý pro zemědělskou velkovýrobu, zejména pro chov ovcí. Zde tedy opět vystupují meze kapitalistické výroby. Jejím určujícím cílem není výroba *pro* výrobce (dělníky), nýbrž jejím výlučným cílem je *čistý důchod* (zisk a renta), a to dokonce i tehdy, když se ho dosahuje na úkor rozsahu výroby, na úkor vyrobené masy zboží.

„Moje chyba vznikla z předpokladu, že při každém vzrůstu *čistého důchodu* společnosti musí růst i její *hrubý důchod*. Nyní však mám důvod, abych byl přesvědčen, že *fond, z něhož plyne důchod pozemkových vlastníků a kapitalistů, může růst*, kdežto druhý, *na nějž je odkázána hlavně dělnická třída, se může zmenšovat*. Mám-li pravdu, pak z toho vyplývá, že *táž příčina*, která může čistý

důchod země zvětšit, může zároveň *vytvořit přebytečné obyvatelstvo* a zhoršit postavení dělníka." (Cit. dílo, str. 469.) [Srov. čes. vyd., str. 279.]

Především je zde nutné poznamenat, že Ricardo tu připouští, že příčiny, které zvětšují bohatství kapitalistů a pozemkových vlastníků, „mohou... *vytvořit přebytečné obyvatelstvo*", takže přebytek obyvatelstva čili přelidnění se zde líčí jako výsledek samého procesu obohacování a rozvoje produktivní síly, který tento proces podmiňuje.

Pokud jde o fond, z něhož čerpají kapitalisté a pozemkoví vlastníci svůj důchod, a na druhé straně o fond, z něhož čerpají svůj důchod dělníci, je tímto společným fondem především celkový produkt. Velká část produktů, které vcházejí do spotřeby kapitalistů a pozemkových vlastníků, nevchází do spotřeby dělníků. Avšak na druhé straně vcházejí téměř všechny produkty, fakticky více nebo méně všechny produkty, které vcházejí do spotřeby dělníků, také do spotřeby pozemkových vlastníků a kapitalistů, jejich sluhů, příživníků, včetně psů a koček. Nelze si to však představovat tak, že tu snad existují dva zvláštní, svou povahou navzájem oddělené fixní fondy. Důležité je to, jakou alikvotní část dostává z tohoto společného fondu každá z těchto stran. Cílem kapitalistické výroby je dosáhnout s danou masou bohatství co největšího nadvýrobku čili nadhodnoty. Tohoto cíle se dosahuje tím, že konstantní kapitál roste poměrně rychleji než variabilní kapitál, tj. tím, že s co nejmenším variabilním kapitálem se uvádí do pohybu co největší || 742 | konstantní kapitál. Tudíž je pravda, ale v mnohem obecnějším smyslu, než to chápe Ricardo, že táž příčina vede ke zvětšení fondu, z něhož čerpají svůj důchod pozemkoví vlastníci a kapitalisté, a to zmenšováním fondu, z něhož čerpají svůj důchod dělníci.

Z toho vůbec nevyplývá, že fond, z něhož čerpají svůj důchod dělníci, se zmenšuje *absolutně*; zmenšuje se jen *relativně* v poměru k celkovému výsledku jejich výroby. A to je jediné, co je důležité pro určení alikvotní části, kterou si dělníci přivlastňují z bohatství, jež sami vytvořili.

„Předpokládejme, že kapitalista používá kapitálu v hodnotě 20 000 liber št. a že je současně pachtýřem i výrobcem nutných životních prostředků. Předpo-

kládejme dále, že 7000 liber št. z jeho kapitálu je vloženo do fixního kapitálu, tj. do budov, nářadí atd., a že zbývajících 13 000 liber št. se používá jako oběžného kapitálu na vydržování práce. Předpokládejme kromě toho, že zisk je 10 % a že tedy kapitalistův kapitál se každoročně znovu uvádí do stavu původní účinnosti a přináší zisk 2000 liber št.

Kapitalista začíná každý rok své operace a disponuje přitom potravinami a nutnými životními prostředky v hodnotě 13 000 liber št., které během roku všechny prodá svým vlastním dělníkům za tuto sumu peněz a během téhož období jim vyplatí stejnou peněžní sumu jako mzdu: *koncem roku* mu vrátí potraviny a nutné životní prostředky v hodnotě 15 000 liber št., z nichž 2000 liber št. vydá na vlastní spotřebu nebo jich použije podle svých zálib a přání."

⟨Zde je *povaha nadhodnoty* vyjádřena velmi názorně. Toto místo je na str. 469—470 [srov. čes. vyd., str. 279—280].⟩

„Pokud jde o uvedené výrobky, ***hrubý produkt*** tohoto roku je 15 000 liber št. a čistý produkt 2000 liber št. Předpokládejme nyní, že v následujícím roce kapitalista zaměstnává polovinu svých dělníků při výrobě stroje a druhou polovinu jako obvykle při výrobě potravin a nutných životních prostředků. Během tohoto roku by na mzdách jako obvykle zaplatil sumu 13 000 liber št. a za tutéž sumu by svým dělníkům prodal potraviny a nutné životní prostředky. Ale jak by tomu bylo v příštím roce?

Po dobu výroby stroje by se vyráběla pouze polovina obvyklého množství potravin a nutných životních prostředků a jejich hodnota by byla o polovinu nižší než hodnota toho množství, jež se vyrobilo dříve. Stroj by měl hodnotu 7500 liber št. a potraviny a nutné životní prostředky také 7500 liber št. Kapitalista by tedy měl právě tak velký kapitál jako dříve, neboť kromě těchto dvou hodnot by měl ještě fixní kapitál v hodnotě 7000 liber št., tj. celkem 20 000 liber št. kapitálu a 2000 liber št. zisku. Po odečtení této poslední částky, připadající na jeho vlastní výdaje, by neměl na další operace větší oběžný kapitál než 5500 liber št. Prostředky, které tedy může vynaložit na zaměstnávání práce, by klesly z 13 000 liber št. na 5500 liber št., a v důsledku toho *by se veškerá práce, kterou předtím zaměstnával pomocí 7500 liber št., stala přebytečnou.*" (Cit. dílo, str. 470.) [Srov. čes. vyd., str. 280.]

{Tak by tomu však bylo i v tom případě, kdyby se nyní pomocí stroje v hodnotě 7500 liber št. [při variabilním kapitálu 5500 liber št.] vyrobilo totéž množství produktů, které se dříve vyrobilo s variabilním kapitálem 13 000 liber št. Předpokládáme-li, že opotřebování stroje se rovná za rok jedné desetině, tj. 750 librám št., bude se hodnota produktu, která se dříve rovnala 15 000 librám št., rovnat nyní 8250 librám št. (Přitom nepřihlížíme k opotřebování původní-

ho fixního kapitálu 7000 liber št., o jehož nahrazení Ricardo vůbec nemluví.) Z těchto 8250 liber št. tvořilo by 2000 liber št. zisk, podobně jako dříve tvořilo 2000 liber št. zisk z 15 000 liber št. Farmář by na tom získal, kdyby sám spotřebovával potraviny a nutné životní prostředky jako důchod. Kdyby mohl v důsledku zlevnění nutných životních prostředků snížit mzdu dělníků, které zaměstnává, rovněž by na tom získal a část jeho variabilního kapitálu by se uvolnila. Právě tato část by mohla do jisté míry zaměstnat novou práci, ale jen proto, že *reálná mzda* nepropuštěných dělníků by klesla. Nepatrná část propuštěných dělníků by tak mohla být znovu zaměstnána — na účet těch, kteří zůstali v práci. Avšak ta okolnost, že produkt by byl právě tak velký jako dříve, by propuštěným dělníkům nijak nepomohla. Kdyby mzda zůstala stejná, neuvolnila by se žádná část variabilního kapitálu. Hodnota produktu — 8250 liber št. — by se nezvýšila v důsledku toho, že představuje tolik nutných životních prostředků a potravin jako dříve 15 000 liber št. Aby farmář nahradil jednak opotřebování strojů a jednak svůj variabilní kapitál, musel by prodat svůj produkt za 8250 liber št. Pokud by toto zlevnění potravin a nutných životních prostředků nevedlo k všeobecnému snížení mzdy nebo k snížení ceny prvků, vcházejících do reprodukce konstantního kapitálu, zvětšil by se důchod společnosti jen v té míře, v jaké se vydává za potraviny a nutné životní prostředky. Část neproduktivních a produktivních dělníků atd. by žila lépe. To je všechno. (Tato část obyvatelstva by mohla i dávat stranou úspory, ale to je vždy věc zaměřená do budoucnosti.) Propuštění dělníci by zůstali i nadále na dlažbě, ačkoli *fyzická* možnost vydržovat je by existovala právě tak jako dříve. Také v reprodukci by se používalo stejného kapitálu jako dříve. Avšak *část produktu* (jehož hodnota se snížila), která dříve existovala jako *kapitál*, existuje nyní jako *důchod*.}

„Zmenšené množství práce, které kapitalista může zaměstnávat, musí ovšem pomocí stroje vyrobit hodnotu, která se po odečtení nákladů na jeho opravy rovná 7500 librám št.; musí nahradit oběžný kapitál a zároveň přinést zisk 2000 liber št. z celkového kapitálu. Jestliže však k tomu dojde, ||743| a jestliže se čistý důchod nezmenší, jaký význam má pro kapitalistu, je-li hodnota jeho hrubého důchodu 3000 liber št., 10 000 liber št. nebo 15 000 liber št.?“

〈To je absolutně správné. Hrubý důchod je pro kapitál absolutně lhostejný. Jediné, co ho zajímá, je čistý důchod.〉

„V tomto případě tedy, ačkoli by se hodnota čistého produktu nezmenšila a ačkoli by jeho kupní síla vzhledem ke zboží mohla značně stoupnout, hodnota hrubého produktu by klesla z 15 000 liber št. na 7500 liber št.; a protože *schopnost vydržovat obyvatelstvo a zaměstnávat dělníky vždy závisí na hrubém produktu národa, a ne na jeho čistém produktu,*"

〈Odtud Smithova záliba pro hrubý produkt, proti čemuž Ricardo vystupuje. Viz *kapitolu XXVI* („*O hrubém a čistém důchodu*"), kterou Ricardo začíná slovy:

„Adam Smith neustále zveličuje výhody, které země má z velkého hrubého důchodu v porovnání s výhodami, které má z velkého čistého důchodu." (Cit. dílo, str. 415.) [Srov. čes. vyd., str. 249.]〉

„*dojde nevyhnutelně k poklesu poptávky po práci a k přelidnění.* Postavení pracujících tříd bude bídné a ubohé." (Cit. dílo, str. 471.) [Srov. čes. vyd., str. 280—281.]

〈Práce *bude* tudíž *přebytek*, protože poptávka po práci se zmenšuje, a zmenšuje se proto, že produktivní síla práce se rozvíjí. Tato věta je v Ricardově knize na *str. 471* [srov. čes. vyd., str. 281].〉

„Avšak *možnost ušetřit část důchodu, aby se tím zvětšil kapitál, musí záviset na tom, zda je čistý důchod schopen* uspokojovat kapitalistovy potřeby. *Z poklesu cen zboží způsobeného zavedením strojů nutně vyplývá,* že kapitalista, pokud *zůstanou* jeho potřeby *stejné,*" 〈jeho potřeby však vzrostou〉 „*zvětší svoje úspory*, a takto *se značně usnadní přeměna důchodu v kapitál.*" (Cit. dílo, str. 471—472.) [Srov. čes. vyd., str. 281.]

〈Podle toho se část kapitálu — ne pokud jde o její hodnotu, nýbrž pokud jde o její užitnou hodnotu, o věcné prvky, z nichž se skládá — přemění nejdřív v důchod, aby se později část důchodu opět přeměnila v kapitál. Například část produktu ve výši 7500 liber št. vcházela, pokud se jako variabilní kapitál vydávalo 13 000 liber št., do spotřeby dělníků, které farmář zaměstnával, a tato část produktu tvořila část jeho kapitálu. V důsledku zavedení strojů se například podle našeho předpokladu vyrobí právě tolik produktu jako dříve, ale jeho hodnota je už jen 8250 liber št. místo 15 000 liber št. jako dříve. A tento zlevněný produkt vchází z větší části jak do důchodu farmáře, tak do důchodu kupců potravin

a nutných životních prostředků. Spotřebovávají nyní jako důchod část produktu, kterou sice dříve také spotřebovávali jako důchod farmářovi dělníci (nyní propuštění), ale kterou jejich zaměstnavatel spotřeboval průmyslově jako kapitál. V důsledku tohoto vzrůstu důchodu — podmíněného tím, že část produktu, která se dříve spotřebovala jako kapitál, se nyní spotřebovává jako důchod — se tvoří nový kapitál a důchod se přeměňuje opět v kapitál.〉

„Avšak s každým zvětšením kapitálu bude kapitalista zaměstnávat víc dělníků,"

〈ale v *žádném případě* v takové míře, jak poroste jeho kapitál vcelku. Možná, že si koupí víc koní nebo guana nebo nových nástrojů〉

„a proto *část osob, které předtím pozbyly práci, najde později opět zaměstnání. A jestliže bude výroba, která se zavedením strojů zvýšila, tak veliká, že v podobě čistého produktu poskytne stejně velké množství potravin a nutných životních prostředků jako dříve v podobě hrubého produktu, byla by zde táž možnost poskytovat zaměstnání veškerému obyvatelstvu,* a proto *nebude přelidnění nevyhnutelné*" 〈ale možné a pravděpodobné!〉. (Cit. dílo, str. 472.) [Srov. čes. vyd., str. 281.]

V posledních řádcích říká tedy Ricardo totéž, co jsem poznamenal výše. Aby se důchod touto cestou přeměnil v kapitál, přemění se předtím kapitál v důchod. Anebo, jak to vyjadřuje Ricardo: nejdříve se čistý produkt zvětší na úkor hrubého produktu, aby se pak část čistého produktu opět přeměnila v hrubý produkt. Produkt je produkt. Název „čistý" nebo „hrubý" na tom nic nemění (ačkoli tento protiklad může znamenat, že *přebytek nad výdaji*, tj. čistý produkt, vzrůstá, i když celková masa produktu, tj. hrubý produkt, se zmenšuje). Produkt je čistý nebo hrubý podle toho, jakou formu přijímá ve výrobním procesu.

„Vše, co bych chtěl dokázat, je, že vynalezení a užívání strojů může být provázeno snížením hrubého produktu. A kdykoli k tomuto snížení dojde, bude to ke škodě dělnické třídy, protože část dělníků pozbude zaměstnání a vznikne *přebytečné obyvatelstvo ve srovnání s fondy určenými k jeho zaměstnávání.*" (Cit. dílo, str. 472.) [Srov. čes. vyd., str. 281.]

Avšak totéž se může stát a ve většině případů ‖ 744 | se také stane, i když se hrubý produkt nezmění nebo se zvětší; rozdíl je jen

v tom, že část, která předtím fungovala jako variabilní kapitál, se nyní spotřebovává jako důchod.

Ricardo dále uvádí (na str. 472 — 474) [srov. čes. vyd., str. 281—282] nejapný příklad o výrobci sukna, který v důsledku zavedení strojů svou výrobu zmenšuje; tímto příkladem je zbytečné se zde zabývat.

„Jsou-li tyto názory správné, vyplývají z toho tyto závěry:

1. Vynalezení a užitečné použití strojů *vede vždy k zvýšení čistého produktu země*, ačkoli nezvýší a ani nemůže po zcela krátké době zvýšit *hodnotu tohoto čistého produktu.*"

Vždy zvýší hodnotu čistého produktu, jestliže sníží hodnotu práce.

„2. Zvýšení čistého produktu země je slučitelné se snížením hrubého produktu. Podnět k zavádění strojů je vždy dostatečně velký, aby zajistil jejich užívání, zvýší-li se tím čistý produkt, ačkoli jejich zavedení může a často i musí snížit jak množství hrubého produktu, tak jeho hodnotu.

3. Názor, který zastává dělnická třída, že užívání strojů často značně poškozuje její zájmy, není založen na předsudku nebo na omylu, nýbrž shoduje se se správnými zásadami politické ekonomie.

4. Jestliže výrobní prostředky zdokonalené použitím strojů zvětší čistý produkt země tak značně, že nedojde k snížení hrubého produktu (mám přitom vždy na mysli množství zboží, a ne jeho hodnotu), pak se postavení všech tříd zlepší. Pozemkový vlastník a kapitalista získají nejen tím, že se zvýší renta a zisk, ale i výhodami, jež plynou z toho, že tutéž rentu a zisk budou vydávat za zboží, jehož hodnota značně poklesla."

⟨Tato věta odporuje celému Ricardovu učení, podle něhož zlevnění nutných životních prostředků, a tudíž i mzdy, zvyšuje zisky, kdežto stroje, které umožňují dosáhnout na téže půdě s menší prací většího množství produktu, nutně snižují rentu.⟩

„Postavení pracujících tříd se také značně zlepší; za prvé *proto, že se zvýší poptávka po domácím služebnictvu,*"

⟨to je pěkný výsledek zavedení strojů, když se velká část dělnické třídy, mužů i žen, změní ve služebnictvo⟩

„za druhé proto, že zvětšený čistý produkt dává podnět ke spoření z důchodu; a za třetí proto, že klesnou ceny všech spotřebních předmětů, za které vydávají svou mzdu" ⟨a v důsledku čehož se jejich mzdy sníží⟩. (Cit. dílo, str. 474 — 475.) [Srov. čes. vyd., str. 282.]

Celý buržoazně apologetický výklad otázky strojů nepopírá:

1. že stroje neustále činí, hned tu, hned tam, část obyvatelstva přebytečnou, vyhazují část dělníků na dlažbu. Vytvářejí přelidnění (z něhož vyplývá, hned tu, hned tam, pokles mezd v jednotlivých výrobních sférách), ale ne proto, že obyvatelstvo roste rychleji než životní prostředky, nýbrž proto, že rychlý vzrůst životních prostředků, vyvolaný zavedením strojů, dovoluje, aby se zavádělo více strojů, a *tím* se snižovala *bezprostřední poptávka po práci*. Přelidnění tedy nevzniká proto, že se zmenšuje společenský fond, nýbrž proto, že se v důsledku vzrůstu tohoto fondu relativně zmenšuje ta jeho část, která se vydává na mzdu.

2. Tím méně tato apologetika popírá zotročení samých dělníků pracujících se stroji a bídu ručně pracujících nebo řemeslnických dělníků, kteří jsou vytlačováni a ničeni stroji.

Tato apologetika potvrzuje — a zčásti správně — [*za prvé*], že díky strojům (a vůbec díky rozvoji produktivní síly práce) čistý důchod (zisk a renta) natolik vzrůstá, že buržoa potřebuje víc *domácího služebnictva* než dříve; jestliže dříve musel vydat ze svého produktu víc na produktivní práci, nyní z něho může vydat víc na neproduktivní práci, takže služebnictvo a jiní pracovníci žijící z prostředků neproduktivní třídy početně vzrůstají. Tato progresívní přeměna části dělníků ve služebnictvo je věru pěkná perspektiva. Stejně je pro ně útěchou i to, že v důsledku vzrůstu čistého produktu se otevírá více sfér činnosti pro neproduktivní práci, jejíž představitelé spotřebovávají produkt produktivních dělníků a jsou více nebo méně spolu s bezprostředně vykořisťujícími třídami zainteresováni na vykořisťování produktivních dělníků.

*Za druhé*, buržoazní apologetika tvrdí, že díky podnětu k akumulaci, který vyplývá z nových podmínek výroby vyžadujících méně živé práce v poměru k minulé práci, jsou do výroby vtahováni i vytlačení, pauperizovaní dělníci, nebo přinejmenším ta část přírůstku obyvatelstva, || 745 | která je nahrazuje, a to buď rozšiřováním výroby přímo v strojírenských závodech, nebo v těch odvětvích výroby, které se strojírenstvím souvisí a které se staly nutnými a vznikly díky strojírenství, anebo v nových oblastech zaměstnání, které otevřel nový kapitál a které uspokojují nové

potřeby. To je druhá krásná perspektiva: dělnická třída musí nést všechny „dočasné nevýhody" — nezaměstnanost, přesun práce a kapitálu z jedné sféry výroby do druhé —, avšak to všechno neznamená konec námezdní práci; *naopak, námezdní práce se reprodukuje v neustále větším měřítku, absolutně vzrůstá, i když v poměru k rostoucímu celkovému kapitálu, který ji používá, relativně klesá.*

*Za třetí*, buržoazní apologetika tvrdí, že spotřeba se díky strojům *zjemňuje*. Zlevnění předmětů sloužících k uspokojování bezprostředních životních potřeb dovoluje rozšířit okruh výroby luxusních předmětů. A tak mají dělníci třetí krásnou perspektivu: aby dostali své nutné životní prostředky, totéž množství těchto životních prostředků jako dříve, musí týž počet dělníků umožnit vyšším třídám, aby rozšířily okruh svých požitků, musí tyto požitky zjemnit a zmnohotvárnit, a tak prohloubit ekonomickou, sociální a politickou propast, která odděluje dělníky od těch, kteří stojí nad nimi. Opravdu pěkné perspektivy a záviděníhodné výsledky, které dělníkovi přináší rozvoj produktivní síly jeho práce!

Ricardo pak ještě ukazuje, že je v zájmu pracujících tříd,

„aby se co největší část důchodu vynakládala na vydržování služebnictva místo na luxusní zboží". (Cit. dílo, str. 476.) [Srov. čes. vyd., str. 283.] Koupím-li si totiž nábytek nebo držím-li si služebnictvo, vytvářím tím poptávku po zboží za určitou sumu a uvádím v prvním případě do pohybu přibližně tolik produktivní práce, jako ve druhém; ale v druhém případě přidávám novou poptávku „k už existující poptávce po dělnících a k tomuto zvýšení poptávky dochází jen proto, že jsem si zvolil tento způsob vydávání svého důchodu". (Cit. dílo, str. 476.) [Srov. čes. vyd., str. 283.]

Totéž platí i v případě, když země vydržuje velké loďstvo a armádu:

„Ať by byl můj důchod vynaložen tak či onak, *při výrobě by se používalo téhož množství práce*, protože výroba potravin a oděvu pro vojáky a námořníky by vyžadovala stejné množství práce jako výroba luxusnějšího zboží. Avšak v případě války by se zvýšila poptávka po lidech pro armádu a námořnictvo. Proto válka, financovaná z důchodu, a ne z kapitálu země, působí příznivě na růst obyvatelstva." (Cit. dílo, str. 477.) [Srov. čes. vyd., str. 283.]

„Je nutno povšimnout si ještě jednoho případu, kdy *zvýšení čistého důchodu země*, a *dokonce i jejího hrubého důchodu*, může být provázeno poklesem poptávky

po práci, totiž případu, kdy práce koní nahrazuje práci lidí. Kdybych na svém statku zaměstnával 100 lidí a shledal, že potravin určených pro 50 těchto osob by se dalo použít ke krmení koní, a tak získat po zaplacení úroků z kapitálu vynaloženého na nákup koní mnohem větší množství surových produktů, bylo by pro mne výhodné, abych lidi nahradil koňmi, což bych také udělal. Pro dělníky by to však prospěšné nebylo, a pokud by můj důchod nestoupl o tolik, aby mi umožnil využít jak lidí, tak koní, *je zřejmé, že by vznikl přebytek obyvatelstva* a postavení dělníků by se všeobecně zhoršilo. Je zřejmé, že by za žádných okolností nemohli najít zaměstnání v zemědělství" (proč ne? když se rozšíří plocha obdělávané půdy?). „Jestliže se však produkt půdy zvětšil, když lidé byli nahrazeni koňmi, mohli by dělníci nalézt zaměstnání v průmyslu nebo jako sluhové." (Cit. dílo, str. 477—478.) [Srov. čes. vyd., str. 284.]

Existují dvě tendence, které se neustále kříží: [za prvé] používat co nejméně práce na výrobu téhož nebo většího množství zboží, téhož nebo většího čistého produktu, nadhodnoty, čistého důchodu; za druhé používat co největšího počtu dělníků (i když co možná malého v poměru k množství zboží, které vyrábějí), protože na daném stupni rozvoje výrobních sil s masou používané práce roste i masa nadhodnoty a nadvýrobku. Jedna tendence vyhazuje dělníky na dlažbu a vytváří přebytečné obyvatelstvo, druhá je opět absorbuje a absolutně rozšiřuje námezdní otroctví, takže osud zmítá dělníkem neustále sem a tam, ale dělník mu nikdy neunikne. Proto dělník pohlíží, a to právem, na rozvoj produktivních sil své vlastní práce jako na něco, co je mu nepřátelské; na druhé straně s ním kapitalista jedná jako s prvkem, který je třeba neustále odstraňovat z výroby.

To jsou rozpory, s nimiž se Ricardo potýká v této kapitole. Přitom zapomíná zdůraznit, || 746 | že se neustále zvětšují střední třídy, které stojí uprostřed mezi dělníky na jedné straně a kapitalisty a pozemkovými vlastníky na druhé straně — střední třídy, které se ve stále větším rozsahu živí většinou přímo na účet důchodu, leží jako těžké břemeno na dělnících, tvořících základnu společnosti, a zvětšují sociální jistotu a sílu horních deseti tisíc.

Zvěčnění námezdního otroctví pomocí používání strojů předkládají buržoové jako „apologii" strojů.

„Poznamenal jsem již dříve, že *růst čistého důchodu, měřený ve zboží, je vždy důsledkem zdokonalení strojů* a vede vždy k novým úsporám a akumulaci. Je nutno

si zapamatovat, že *k těmto úsporám* dochází *každoročně* a že musí rychle vytvořit *fond, který je mnohem větší než ztráta, kterou hrubý důchod utrpěl vynalezením strojů*, takže poptávka po práci bude stejně velká jako dříve a postavení obyvatelstva se bude dále zlepšovat díky růstu úspor, umožněnému zvětšením čistého důchodu." (Cit. dílo, str. 480.) [Srov. čes. vyd., str. 285.]

Nejdřív se ztrácí na hrubém důchodu a získává na čistém důchodu. Pak se část zvětšeného čistého důchodu znovu mění v kapitál, a tudíž v hrubý důchod. Dělník tak musí neustále zvětšovat moc kapitálu, aby po velmi vážných poruchách dostal povolení opakovat týž proces ve větším měřítku.

„Při každém růstu kapitálu a obyvatelstva cena potravin zpravidla roste, neboť je neustále obtížnější je vyrábět." (Cit. dílo, str. 478—479.) [Srov. čes. vyd., str. 284.]

Ricardo pak bezprostředně za tím pokračuje:

„Zvýšení cen potravin vyvolá růst mezd a každý vzestup mezd bude mít tendenci nutit *uspořený kapitál, aby používal strojů ještě větší měrou než dříve. Stroje a práce mezi sebou neustále konkurují, a strojů lze často použít až tehdy, když stoupne cena práce.*" (Cit. dílo, str. 479.) [Srov. čes. vyd., str. 284.]

Stroje jsou tudíž prostředkem proti vzestupu ceny práce.

„Abych vysvětlil zásadu, předpokládal jsem, že zdokonalené stroje byly vynalezeny *najednou* a že se jich užívá v širokém rozsahu. Ale ve skutečnosti se takové vynálezy uskutečňují postupně a jejich účinky se projevují spíš v tom směru, že *určují použití uspořeného a akumulovaného kapitálu, než v tom, že by odnímaly kapitál z jeho nynějšího používání.*" (Cit. dílo, str. 478.) [Srov. čes. vyd., str. 284.]

Ve skutečnosti se má věc tak, že novou akumulací se otvírají nové sféry zaměstnání ani ne tak pro propuštěnou práci, jako pro novou nabídku práce — pro tu část přírůstku obyvatelstva, která má zaujmout místo propuštěných dělníků.

„V Americe a v mnoha jiných zemích, kde lze pro lidi snadno opatřit potraviny, není pokušení používat strojů tak velké" ⟨nikde se jich nepoužívá tak masově a takříkajíc pro domácí potřebu jako v Americe⟩ „jako v Anglii, kde potraviny jsou drahé a kde jejich výroba vyžaduje mnoho práce." (Cit. dílo, str. 478.) [Srov. čes. vyd., str. 284.]

{Právě Amerika, kde se používá relativně mnoho strojů ve srovnání s Anglií, kde je vždy relativní přebytek obyvatelstva, ukazuje, jak málo závisí používání strojů na ceně potravin, ačkoli *může*

záviset na relativním nedostatku dělníků, jako je tomu v Americe, kde poměrně málo početné obyvatelstvo je rozptýleno na obrovském území. Tak v časopise „*Standard*" z 19. září 1862 čteme v článku o výstavě[109]:

„Člověk je živočich vyrábějící stroje... Považujeme-li Američana za představitele člověka, je tato definice... dokonalá. Jedním z hlavních bodů v Američanově systému je nedělat nic rukama, co může udělat strojem. Od houpání kolébky po výrobu rakve, od dojení krávy po mýcení lesa, od přišití knoflíku po volbu presidenta — takřka na všechno má stroj. Vynalezl stroj, aby si ušetřil námahu spojenou se žvýkáním potravy... *Neobyčejný nedostatek pracovních sil* a z toho vyplývající vysoká hodnota práce" ⟨přes nízkou hodnotu potravin⟩ „stejně jako vrozená vynalézavost podnítily jeho vynalézavého ducha... Stroje vyrobené v Americe jsou, všeobecně řečeno, méně hodnotné než stroje vyrobené v Anglii... Jsou vcelku spíš *pomůckou k úspoře práce* než vynálezem, který má umožnit vykonat to, co předtím nebylo možné." ⟨A parníky?⟩ „Na výstavě je v oddělení Spojených států vystavena *Emeryho vyzrňovačka na bavlnu*. Dlouhá léta po zavedení bavlny do Ameriky se jí pěstovalo velmi málo, a to nejen proto, že poptávka byla poměrně omezená, ale i proto, že pro obtížné ruční čistění bavlny nebylo její pěstování výnosné. Když však Eli Whitney ||747| vynalezl vyzrňovačku na bavlnu, *okamžitě se zvětšila plocha, na níž se pěstovala bavlna*, a zvětšuje se dodnes téměř aritmetickou řadou. Není skutečně přehnané, řekneme-li, že Whitney je tvůrcem bavlnářství. Jeho vyzrňovačky se s víceméně významnými a užitečnými úpravami používá dodnes a až do vynalezení nynějšího zlepšení a doplnění byla Whitneyho původní vyzrňovačka přinejmenším stejně dobrá jako většina jejích zdánlivých konkurentů. Nynější stroj, jenž nese jméno pana Emeryho z Albany, ve státě New York nepochybně úplně vytlačí Whitneyho vyzrňovačku, na níž se zakládá. Je právě tak jednoduchý, ale výkonnější; nejenže bavlnu lépe čistí, ale bavlna z něho vychází v širokých vrstvách jako vata, takže jakmile vyjde ze stroje, může ji lis na bavlnu ihned lisovat do žoků... V americkém oddělení výstavy nenajdeme kromě strojů téměř nic jiného: *stroj na dojení...*, *seřazovač hnacích řemenů...*, *stroj na česání a předení konopí*, který jedinou operací skrucuje přízi přímo ze žoků... Stroj *na výrobu papírových sáčků*, který stříhá papír z listů, lepí ho, skládá a za minutu vyrobí 300 sáčků... Hawesova *ždímačka na prádlo*, která pomocí dvou kaučukových válců vyždímá z prádla vodu, a tím je téměř vysuší; šetří čas a tkaninu nepoškozuje... *stroj na vázání knih... stroje na výrobu obuvi*. Je dobře známo, že v této zemi se pomocí takovýchto strojů už dávno zpracovávají svršky, avšak zde jsou stroje na připevňování podrážek, jiné stroje na vykrajování podrážek podle vzorů a jiné zas na výrobu podpatků... *Drtička kamene*, velmi silný a důmyslně vymyšlený stroj, jehož se nepochybně bude velmi široce používat k výrobě štěrku a drcení rudy... *Námořní signalizační systém* pana W. H. Warda z Auburnu ve státě New York... *Žací a mláticí stroje* jsou americkým vynálezem, který se těší v Anglii

stále rostoucí oblibě. *MacCormickův* stroj je nejlepší... Hansbrowovo *čerpadlo*, vyznamenané kalifornskou medailí, je pro svou jednoduchost a výkonnost nejlepší na výstavě. Čerpá při vynaložení stejné síly víc vody než kterákoli jiná pumpa na světě... *Šicí stroje*...“}

„Příčina, která zvyšuje cenu práce, nezvyšuje hodnotu strojů, a proto *při každém zvýšení kapitálu se vynaloží větší část z něho na stroje. Poptávka po práci poroste zároveň s kapitálem, ale ne v témž poměru. Poměr, v němž poroste poptávka po práci, bude nutně klesat.*“ ([*Ricardo*, „Principles“, 3. vyd. 1821] str. 479.) [*Ricardo*, „Zásady...“, srov. čes. vyd., str. 284—285.]

V poslední větě Ricardo formuluje správný zákon růstu kapitálu, i když jeho úvahy jsou velmi jednostranné. Připojuje k tomu poznámku, z níž vyplývá, že tu sleduje *Bartona*, proto se ještě krátce budeme zabývat Bartonovým spisem.

Předtím však ještě jednu poznámku. Dříve, při rozboru otázky, zda se důchod vydává na domácí služebnictvo nebo na přepychové předměty, Ricardo říká:

„V obou případech by byl čistý důchod týž a také hrubý důchod by byl stejný, ale *čistý důchod by se realizoval v různém zboží.*“ (Cit. dílo, str. 476.) [Srov. čes. vyd., str. 283.]

A tak může být i hrubý produkt svou hodnotou stejný, ale může se „realizovat“ — což dělníci velice pociťují — „*v různém zboží*“, podle toho, zda má nahradit více variabilního nebo konstantního kapitálu.

## [2. BARTONOVY NÁZORY]

### [a) BARTONOVA TEZE O RELATIVNÍM POKLESU POPTÁVKY PO PRÁCI V PROCESU AKUMULACE KAPITÁLU. ANI BARTON, ANI RICARDO NECHÁPOU VNITŘNÍ SOUVISLOST TOHOTO JEVU S NADVLÁDOU KAPITÁLU NAD PRACÍ]

Bartonův spis se nazývá:

*John Barton*, „*Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society*“, Londýn 1817.

Shrňme především několik teoretických vět, které se najdou v Bartonovi.

„Poptávka po práci závisí *na růstu oběžného, a ne fixního kapitálu.* Kdyby bylo pravda, *že poměr mezi těmito dvěma formami kapitálu je ve všech dobách a ve všech zemích stejný*, pak by z toho skutečně vyplývalo, že *počet zaměstnaných dělníků se zvětšuje s růstem bohatství státu.* Avšak takové tvrzení se ani trochu nepodobá pravdě. S rozvojem techniky a s rozšiřováním civilizace *fixní kapitál v poměru k oběžnému kapitálu neustále roste.* Fixní kapitál užívaný při výrobě jednoho kusu britského mušelínu je nejméně stokrát, a pravděpodobně i tisíckrát větší než při výrobě podobného kusu indického mušelínu. — A podíl ||748| oběžného kapitálu je stokrát nebo tisíckrát menší. Snadno lze pochopit, že za určitých okolností lze celou sumu ročních úspor nějakého přičinlivého národa připojit k fixnímu kapitálu. V tomto případě by to nemělo žádný vliv na růst poptávky po práci." (Cit. dílo, str. 16—17.)

⟨Ricardo uvádí k tomuto místu v poznámce na str. 480 své knihy [srov. čes. vyd., str. 285]:

„Myslím, že si lze těžko představit, že by růst kapitálu za některých okolností nebyl provázen růstem poptávky po práci. Lze nanejvýš říci, že *poptávka po práci bude růst v klesající proporci.* Zdá se mi, že pan Barton zastává v uvedeném spise *správný názor* na některé důsledky růstu velikosti fixního kapitálu pro postavení dělnické třídy. Jeho práce obsahuje mnoho cenných poučení."⟩

K uvedenému Bartonovu tvrzení je nutno připojit ještě toto místo:

„Fixní kapitál, je-li jednou vytvořen, přestává ovlivňovat poptávku po práci" (to není správné, protože je nezbytná reprodukce fixního kapitálu, i když se provádí jen v určitých mezidobích a jen postupně); „avšak během svého vytváření dává zaměstnání přesně témuž počtu rukou, jaký by zaměstnala stejná suma oběžného kapitálu nebo důchodu." (Cit. dílo, str. 56.)

A ještě toto:

„Poptávka po práci závisí zcela na celkové sumě důchodu a oběžného kapitálu." (Cit. dílo, str. 34—35.)

Barton má nesporně velmi značnou zásluhu.

A[dam] Smith se domnívá, že poptávka po práci roste přímo úměrně akumulaci kapitálu. Malthus vyvozuje přelidnění z toho, že kapitál se neakumuluje (nereprodukuje v rostoucím měřítku) tak rychle jako obyvatelstvo. Barton první zdůraznil, že různé organické součásti kapitálu nerostou rovnoměrně s akumulací a s rozvojem výrobních sil, že naopak, v procesu vzrůstu výrobních sil se ta část kapitálu, která se mění ve mzdu, proporcionálně zmenšuje

ve srovnání s tou částí (Barton ji nazývá fixním kapitálem), která v poměru ke své velikosti jen bezvýznamně ovlivňuje poptávku po práci. Proto Barton první formuluje důležitou tezi: že „počet zaměstnaných dělníků" *není* „úměrný bohatství státu", že to platí ve větší míře o průmyslově nerozvinuté než o průmyslově rozvinuté zemi.

Ve třetím vydání svých „*Principles*", v kapitole XXXI („*O strojích*") Ricardo, který v dřívějších vydáních svého spisu šel v této věci úplně v Smithových šlépějích — přijímá Bartonovu opravu, a to v té *jednostranné* formulaci, v níž ji Barton podává. Jediným bodem, v němž jde dále — a tento bod je důležitý — je to, že na rozdíl od Bartona nevytyčuje jen tezi, že poptávka po práci *nevzrůstá proporcionálně* s rozvojem strojů, nýbrž navíc říká, že sám stroj „*činí lidi přebytečnými*", tj. vytváří přelidnění. Nesprávně však tento účinek omezuje jen na případ, který se vyskytuje jen v zemědělství a který přenáší i na průmysl, tj. na případ, kdy se čistý produkt zvětšuje na úkor hrubého produktu. Tím však byla in nuce* vyvrácena celá nesmyslná populační teorie, zvláště i fráze vulgárních ekonomů, že dělníci se musí snažit, aby udržovali své rozmnožování pod úrovní akumulace kapitálu. Naopak, z Bartonova a Ricardova výkladu vyplývá, že takové omezování růstu pracujícího obyvatelstva by zmenšovalo nabídku práce, a tudíž zvyšovalo její cenu, takže by jen *urychlilo* používání strojů, přeměnu oběžného kapitálu [vynakládaného na mzdu] ve fixní kapitál, a tím by uměle vytvářelo „přebytečné" obyvatelstvo; neboť přebytek obyvatelstva není zpravidla vyvoláván nedostatkem potravin, nýbrž nedostatkem prostředků pro zaměstnání, nedostatkem skutečné poptávky po práci.

|| 749 | Bartonova chyba nebo nedostatek záleží v tom, že organickou diferenciaci kapitálu čili organické složení kapitálu chápe jen v té formě, v níž se jeví v *procesu oběhu* — ve formě fixního a oběžného kapitálu; tento rozdíl už objevili fyziokrati, dále ho rozvedl A[dam] Smith a po něm se stal předsudkem ekonomů: předsudkem potud, že vidí *jen* tento — tradicí převzatý — rozdíl v organickém

* — v jádru, v podstatě. (*Pozn. red.*)

složení kapitálu. Tento rozdíl, vyplývající z procesu oběhu, má důležitý vliv na reprodukci bohatství vůbec, a tudíž i na tu jeho část, která tvoří „fond práce". Ale to tu není rozhodující. Jako fixní kapitál odlišují se stroje, stavby, plemenný dobytek atd. od oběžného kapitálu *přímo* jedině způsobem svého oběhu a své reprodukce, a ne nějakým vztahem ke mzdě.

*Přímý vztah* různých součástí kapitálu k živé práci nesouvisí s jevy procesu oběhu, nevyplývá z něho, nýbrž z *bezprostředního procesu výroby* je to vztah mezi *konstantním* a *variabilním kapitálem*, jejichž rozdílnost se zakládá *jedině* na jejich vztahu k živé práci.

Tak například Barton říká: poptávka po práci nezávisí na *fixním kapitálu*, nýbrž jedině na *oběžném* kapitálu. Ale část oběžného kapitálu, *suroviny* a *pomocné materiály*, se právě tak nesměňují za živou práci jako stroje atp. Ve všech průmyslových odvětvích, do nichž vchází surovina jako prvek zhodnocovacího procesu, tvoří — pokud bereme v úvahu pouze tu část fixního kapitálu, která vchází do zboží — *nejvýznamnější* část toho dílu kapitálu, která se nevydává na mzdu. Druhá část oběžného kapitálu [v Bartonově pojetí], tj. zbožního kapitálu, se skládá z takových spotřebních předmětů, které vcházejí do důchodu neproduktivní třídy (tj. nevcházejí do důchodu dělnické třídy). Vzrůst obou těchto částí *oběžného* kapitálu nemá tudíž na poptávku po práci větší vliv než vzrůst fixního kapitálu. Kromě toho ta část oběžného kapitálu, která se skládá ze surovin a pomocných materiálů, se zvětšuje ve stejném nebo v ještě větším poměru než ta část kapitálu, která se vkládá jako fixní kapitál do strojů atd.

*Ramsay* Bartonovo rozlišování dále rozvinul. Vylepšuje Bartona, zůstává však v zajetí jeho způsobu představ. Ve skutečnosti redukuje Bartonovo rozlišování na rozdíl mezi konstantním a variabilním kapitálem, nazývá však konstantní kapitál stejně jako dříve *fixním* kapitálem, ačkoli do něho započítává i suroviny atd., a variabilní kapitál nazývá oběžným kapitálem, ačkoli z něho vylučuje veškerý oběžný kapitál, který se nevydává bezprostředně na mzdu. O tom později, až přejdeme k Ramsayovi. Dokazuje to však nutnost dalšího vnitřního rozvíjení tohoto rozdílu.

Pochopí-li se jednou rozdíl mezi konstantním a variabilním

kapitálem, který vyplývá výhradně z bezprostředního procesu výroby, ze vztahu různých součástí kapitálu k živé práci, ukáže se také, že tento rozdíl nemá sám o sobě nic společného s absolutní masou vyrobených spotřebních předmětů, i když má velký význam pro způsob, jakým se tato masa [v tom nebo onom zboží] realizuje. Avšak tento způsob realizace hrubého důchodu v různém zboží není jak to Ricardo předpokládá a Barton naznačuje — *příčinou*, nýbrž *výsledkem* imanentních zákonů kapitalistické výroby, které vedou k tomu, že ve srovnání s celkovou sumou produktu se neustále zmenšuje ta jeho část, která tvoří fond pro reprodukci dělnické třídy. Skládá-li se velká část kapitálu ze strojů, surovin, pomocných materiálů atd., bude z celkové masy dělnické třídy jen malá část zaměstnána reprodukcí životních prostředků, || 750 | které vcházejí do spotřeby dělníků. Avšak toto relativní zmenšení reprodukce variabilního kapitálu není příčinou relativního poklesu poptávky po práci, nýbrž naopak, je jeho následkem. Přesně tak i větší část dělníků zaměstnaných výrobou spotřebních předmětů vcházejících do důchodu vůbec bude vyrábět spotřební předměty, které vcházejí do spotřeby — do vydávání důchodu — kapitalistů, pozemkových vlastníků a jejich služebníků (státu, církve atd.), a menší část dělníků bude vyrábět předměty určené pro důchod dělníků. Avšak to je opět následek, a ne příčina. Se změnou sociálního vztahu dělníků a kapitalistů, s revolucionováním vztahů ovládajících kapitalistickou výrobu, by se to okamžitě změnilo. Důchod by se „realizoval v různém zboží", abychom použili Ricardova výrazu.

Takzvané fyzické podmínky výroby neobsahují nic takového, co by nutilo k tomu nebo onomu způsobu realizace důchodu. Kdyby vládli dělníci, kdyby směli vyrábět pro sebe, přivedli by velmi brzy a bez velké námahy kapitál (abychom použili fráze vulgárních ekonomů) na úroveň svých potřeb. Je ohromný rozdíl, zda existující výrobní prostředky stojí proti dělníkům jako kapitál, a proto jich dělníci mohou používat *jen* potud, pokud je to nutné, aby zvětšovali nadhodnotu a nadvýrobek pro své zaměstnavatele, zda tyto výrobní prostředky zaměstnávají *je*, dělníky, anebo zda oni, dělníci, jako subjekty, používají těchto výrobních prostředků — jako objektu —, aby vytvářeli bohatství sami pro sebe. Přitom se ovšem předpokládá,

že kapitalistická výroba již rozvinula produktivní síly práce vůbec na tu nutnou výši, na níž může nastoupit tato revoluce.

〈Vezměme například rok 1862 (letošní podzim). Bída lancashirských nezaměstnaných dělníků. Na druhé straně na londýnském peněžním trhu „potíž nalézt použití pro peníze", v důsledku čehož se takřka nevyhnutelně zakládají spekulační společnosti, neboť těžko lze dostat za půjčené peníze víc než 2 %. Podle Ricardovy teorie — když je na jedné straně v Londýně kapitál a na druhé straně jsou v Manchesteru nezaměstnané pracovní síly — „muselo by se pro ně objevit nějaké jiné zaměstnání". 〉

### [b) *BARTONOVY NÁZORY NA POHYB MZDY A RŮST DĚLNICKÉHO OBYVATELSTVA*]

Barton dále vykládá, že akumulace kapitálu zvyšuje poptávku po práci jen pomalu, jestliže obyvatelstvo už předtím nevzrostlo natolik, že míra mzdy je nízká.

„*Poměr, v němž je mzda v nějaké dané době k celkovému produktu práce*, určuje, zda se kapitálu použije v jedné" (fixní) „nebo v druhé" (oběžné) „formě". (Cit. dílo, str. 17.)

„Jestliže mzda klesá, zatímco cena zboží zůstává nezměněna, anebo jestliže stoupá cena zboží, zatímco se nemění mzda, zisk podnikatele vzrůstá a to ho podněcuje k tomu, aby zaměstnával více rukou. Jestliže naproti tomu mzdy ve srovnání se zbožím stoupají, zaměstnává průmyslník co nejméně rukou a snaží se všechno dělat pomocí strojů." (Cit. dílo, str. 17—18.)

„Máme dostatečné důkazy, že počet obyvatelstva se při postupném stoupání mezd v první polovině minulého století zvyšoval mnohem pomaleji než v jeho druhé polovině, kdy reálná cena práce rychle klesala." (Cit. dílo, str. 25.)

„Vzestup mzdy sám o sobě nikdy nezvyšuje počet dělnického obyvatelstva; pokles mzdy může vést k tomu, že vzroste velmi rychle. Dejme tomu, že potřeby Angličana klesnou na úroveň potřeb Ira; továrník pak bude zaměstnávat víc dělníků, úměrně sníženým nákladům na jejich vydržování." (Cit. dílo, str. 26.)

„Uzavírání manželství daleko více brání *obtížnost najít zaměstnání než nedostatečná výše mzdy*." (Cit. dílo, str. 27.)

„Můžeme připustit, že každé zvětšení bohatství má tendenci vytvářet novou poptávku po práci, avšak protože práce si ve srovnání s každým jiným zbožím vyžaduje nejdelší dobu ke své výrobě,"

〈z téhož důvodu se výše mzdy může dlouho udržovat pod prů-

měrnou úrovní, protože práci lze nejnesnadněji ze všeho zboží stáhnout z trhu a přivést ji tak na úroveň skutečné poptávky〉

„vede u ní vzestup poptávky ||751| k největšímu cenovému vzestupu ze všeho zboží, a protože každý vzestup mzdy vyvolává desaterónásobné zmenšení zisku, je jasné, že *zvětšení kapitálu* může *jen pomalu* působit *na zvětšení efektivní poptávky* po práci, *nepředchází-li ho takové zvětšení počtu obyvatelstva, které udrží* míru *mzdy na nízké úrovni.*" (Cit. dílo, str. 28.)

Barton tu vytyčuje různé teze:

*Za prvé*: zvýšení mzdy samo o sobě nezvětšuje počet dělnického obyvatelstva, zato však pokles mzdy může velmi snadno a rychle vyvolat jeho vzrůst. Důkaz: v první polovině 18. století postupný vzestup mzdy, pomalý přírůstek obyvatelstva; naproti tomu v druhé polovině 18. století velký pokles reálné mzdy, rychlý přírůstek dělnického obyvatelstva. Příčina: uzavírání manželství nebrání nedostatečná výše mzdy, nýbrž obtížnost najít zaměstnání.

*Za druhé*: práce se však najde tím lehčeji, čím nižší je úroveň mzdy. Neboť kapitál se přeměňuje v oběžný nebo ve fixní, tj. v takový kapitál, který zaměstnává práci, nebo takový, který ji nezaměstnává, v obráceném poměru k vysoké nebo nízké úrovni mzdy. Je-li mzda nízká, je poptávka po práci velká, protože pro zaměstnavatele je pak výnosnější zaměstnávat mnoho práce a se stejným oběžným kapitálem může zaměstnávat *víc* dělníků. Je-li mzda vysoká, zaměstnává průmyslník co nejméně dělníků a snaží se všechno dělat pomocí strojů.

*Za třetí*: akumulace kapitálu sama o sobě zvyšuje poptávku po práci jen pomalu, protože je-li nabídka práce menší než poptávka po ní, každé zvýšení této poptávky vyvolává rychlejší vzestup ceny práce a desaterónásobně snižuje zisk. Rychle se může odrazit akumulace na poptávce jedině tehdy, když *akumulaci předcházelo velké zvětšení počtu dělnického obyvatelstva*, v důsledku čehož je mzda na velmi nízké úrovni, a dokonce i při zvýšení zůstává nízká, protože [nová] poptávka více absorbuje nezaměstnané ruce, než se uchází o plně zaměstnané.

To všechno je cum grano salis správné pro plně rozvinutou kapitalistickou výrobu. Sám proces jejího rozvoje to však nevysvětluje.

A proto je i Bartonův historický důkaz v rozporu s tím, co měl dokázat.

V první polovině 18. století mzda postupně stoupala, počet obyvatelstva pomalu vzrůstal, neexistovaly stroje; ve srovnání s druhou polovinou téhož století se také používalo málo ostatního fixního kapitálu.

Ve druhé polovině 18. století mzda naproti tomu neustále klesala, počet obyvatelstva překvapivě vzrůstal — a objevily se stroje. Avšak právě stroje na jedné straně způsobily to, že vznikl přebytek obyvatelstva a v důsledku toho klesly mzdy, a na druhé straně, v důsledku rychlého rozvoje světového trhu, znovu tento přebytek pohltily; současně s tím neobyčejně urychlily akumulaci kapitálu a zvětšily *masu* variabilního kapitálu, ačkoli se tento variabilní kapitál relativně zmenšil jak ve srovnání s celkovou hodnotou produktu, tak i vzhledem k mase dělníků, které zaměstnával.

Naproti tomu v první polovině 18. století neexistoval ještě velký průmysl, nýbrž jen *manufaktura založená na dělbě práce.* Hlavní součástí kapitálu zůstával variabilní kapitál vydávaný na mzdu. Produktivní síla práce se však rozvíjela ve srovnání s druhou polovinou století pomalu. S akumulací kapitálu vzrůstala téměř proporcionálně poptávka po práci, a tudíž i mzda. Anglie byla ještě v podstatě zemědělskou zemí a nadále se v ní udržoval (ba dokonce se ještě rozvíjel) velmi rozsáhlý domácký průmysl (přadláctví a tkalcovství), jímž se zabývalo zemědělské obyvatelstvo. Proletariát v přísném slova smyslu nemohl ještě vzniknout, stejně jako ještě nemohli existovat průmysloví milionáři.

V první polovině 18. století relativně převládal variabilní kapitál, ve druhé polovině fixní kapitál; fixní kapitál však vyžaduje velkou masu lidského materiálu. Jeho zavedení ve velkém rozsahu musí předcházet vzrůst obyvatelstva. Celý skutečný průběh věcí však odporuje Bartonovu výkladu, nakolik se ukazuje, že zde vůbec došlo ke změně ve způsobu výroby; zákony, které odpovídají velkoprůmyslu, nejsou totožné se zákony, které odpovídají manufaktuře. || 752 | Manufaktura je jen vývojovou fází na cestě k velkoprůmyslu.

Zajímavé jsou zde však některé Bartonovy historické údaje, jed-

nak o pohybu mezd, jednak o cenách obilí v Anglii, porovnávající první polovinu 18. století s druhou.

„Tato tabulka ukazuje" („mzdy stoupaly od poloviny 17. století do poloviny 18. století, protože cena obilí klesla za tuto dobu alespoň o 35 %") „poměr *mezd zemědělských dělníků* k cenám obilí za posledních 70 let.

| Období | Týdenní mzda | Cena kvarteru pšenice | Mzda v pintách pšenice |
|---|---|---|---|
| 1742—1752 | 6 šil. 0 p. | 30 šil. 0 p. | 102 |
| 1761—1770 | 7 šil. 6 p. | 42 šil. 6 p. | 90 |
| 1780—1790 | 8 šil. 0 p. | 51 šil. 2 p. | 80 |
| 1795—1799 | 9 šil. 0 p. | 70 šil. 8 p. | 65 |
| 1800—1808 | 11 šil. 0 p. | 86 šil. 8 p. | 60" |

(Cit. dílo, str. 25—26.)

„Z tabulky o počtu zákonů o ohrazování půdy vydávaných při každém zasedání parlamentu od revoluce [z 1688], jak ji uvádí zpráva [komise] Horní sněmovny o chudinských zákonech" (1816?), „vidíme, že za 66 let od roku 1688 do roku 1754 bylo vydáno 123 takových zákonů, kdežto za 69 let* od roku 1754 do roku 1813 jich bylo 3315. Pokrok v obdělávání půdy postupoval v posledně uvedeném období přibližně pětadvacetkrát rychleji než v předchozím. Avšak v prvních 66 letech se neustále víc a víc obilí pěstovalo pro vývoz, kdežto ve větší části posledních 69 let se spotřebovalo všechno, co se dříve vyváželo, a přitom se dováželo stále rostoucí, a nakonec velké množství obilí pro naši vlastní spotřebu... Vzrůst počtu obyvatelstva v prvním období je tedy ve srovnání s druhým obdobím ještě pomalejší, než by se zdálo podle toho, co ukazuje pokrok v obdělávání půdy." (Cit. dílo, str. 11—12.)

„Roku 1688 měla Anglie a Wales — podle odhadu Gregory Kinga na základě počtu domů — 5 500 000 obyvatel. Roku 1780 měla podle Malthuse 7 700 000 obyvatel. Počet obyvatel vzrostl tedy za 92 let o 2 200 000; v dalších 30 letech vzrostl více než o 2 700 000 obyvatel. Avšak pokud jde o první vzrůst, je pravděpodobné, že k němu z největší části došlo v letech 1750—1780." (Cit. dílo, str. 13.)

Barton vypočítává na základě spolehlivých pramenů, že

„roku 1750 činil počet obyvatel 5 946 000, což znamená přírůstek 466 000 obyvatel od revoluce [1688], čili 7200 obyvatel ročně." (Cit. dílo, str. 14.)

* Tak to je u Bartona; ve skutečnosti uplynulo od roku 1754 do roku 1813 jen 59 let. (*Pozn. red.*)

„Podle nejnižšího odhadu vzrůstal tedy přírůstek obyvatelstva v posledních deseti letech desetkrát rychleji než před sto lety. Je však nemyslitelné, že akumulace kapitálu byla desetkrát větší." (Cit. dílo, str. 14.)

Otázkou není to, jaké množství potravin se ročně vyrobí, nýbrž to, jak velká část živé práce vchází ročně do výroby fixního a oběžného kapitálu. Podle toho se určuje velikost variabilního kapitálu v poměru ke konstantnímu kapitálu.

Barton si vysvětluje pozoruhodný vzrůst počtu obyvatelstva za posledních 50 až 60 let, k němuž došlo téměř v celé Evropě, rostoucí produktivitou amerických dolů, protože přebytek drahých kovů, který z toho vyplýval, zvýšil ceny zboží ve vyšší míře než mzdu; tj. mzdu fakticky snížil, takže se zvýšila míra zisku. (Cit. dílo, str. 29—35.) | XIII - 752 ||

# PŘÍLOHY[110]

## [1. DŘÍVĚJŠÍ FORMULACE TEZE O STÁLÉM SOULADU MEZI POPTÁVKOU A NABÍDKOU V ZEMĚDĚLSTVÍ. RODBERTUS A EKONOMOVÉ—PRAKTICI V 18. STOLETÍ]

|| XII - 580b | Smithova... „mimochodem formulovaná" teorie, že obilí vytváří samo svou poptávku atd.*, kterou později s vážnou tváří opakoval *Malthus* ve své teorii renty a která se zčásti stala základem jeho populační teorie, je [před Smithem] velmi *výrazně* vyjádřena na tomto místě:

„Obilí je málo nebo mnoho podle toho, jaká je jeho spotřeba. Je-li tu *víc úst*, bude tu *i víc obilí*, protože tu bude *víc rukou* k obdělávání půdy: a je-li tu *víc obilí*, bude tu i víc úst, protože *přebytek* zvýší *počet obyvatelstva*." ([John Arbuthnot] „An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions, and the Size of Farms, etc. By a Farmer", Londýn 1773, str. 125.)

Proto

„v zemědělství nikdy nemůže být nadvýroba". (Cit. dílo, str. 62.)

Rodbertusova fantazie, že *osivo* atd. nevchází [do farmářových výdajů] jako položka kapitálu,** je vyvrácena stovkami spisů, které vydali zčásti sami farmáři v 18. století (zejména počínaje 60. lety). Zatím by bylo naopak správné říkat, že u farmáře vchází do výdajů jako položka *renta*. Farmář ji počítá mezi *výrobní náklady* (a také skutečně patří mezi jeho výrobní náklady).

„Je-li... *cena obilí* téměř tak vysoká, jak by měla být, může se to určit jedině poměrem *hodnoty půdy* k *hodnotě peněz*." (Cit. dílo, str. 132.)

* Viz tento svazek, str. 371 a násl. (*Pozn. red.*)

** Viz tento svazek, str. 41. (*Pozn. red.*)

Níže uvedené místo ukazuje, že od momentu, kdy se kapitál zmocňuje zemědělství, stává se v představě kapitalistického pachtýře dokonce i renta pouze srážkou ze zisku a celá nadhodnota se chápe v podstatě jako zisk:

„*Stará* metoda záležela v tom, že pachtýřův *zisk*" [jeho podíl na hrubém produktu] „se počítal podle *tří rent*" (podílnický systém). „*V raném období zemědělství* to bylo svědomité a spravedlivé rozdělování majetku, jak se to dodnes ještě praktikuje v méně osvícených částech světa... Jeden dá k dispozici půdu a kapitál, druhý odborné znalosti a práci. Avšak na dobře obdělané a úrodné půdě má nyní renta nejmenší význam. Úroky ze svých peněz čili svůj důchod musí člověk počítat z té *sumy, kterou může vložit ve formě kapitálu a ročního vynaložení své práce.*" (Cit. dílo, str. 34.) |XII-580b||

## [2. NATHANIEL FORSTER O NEPŘÁTELSTVÍ MEZI POZEMKOVÝMI VLASTNÍKY A PRŮMYSLNÍKY]

|| XIII - 670a | „*Pozemkoví vlastníci* a *průmyslníci* věčně na sebe nevraží a vzájemně si závidí své zisky.“ ([*Nathaniel Forster*] „*An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions etc.*“, *Londýn 1767*, str. 22, pozn.) | XIII - 670a ||

## [3. HOPKINSŮV NÁZOR NA POMĚR MEZI RENTOU A ZISKEM]

|| XIII - 669b | U *Hopkinse* (vyhledat místo, kde se o tom mluví*) se *pozemková renta* naivně prohlašuje za původní formu nadhodnoty a zisk za něco, co je z ní odvozeno.

Hopkins píše:

„Když... byli výrobci současně zemědělci a manufakturisty, dostával pozemkový vlastník jako *pozemkovou rentu* hodnotu ve výši 10 liber št. Předpokládejme, že polovina této renty se platila v surových produktech a druhá polovina v průmyslových výrobcích; po *rozdělení* výrobců na dvě třídy (zemědělce a manufakturisty)" mohlo se v tom pokračovat. „V praxi se však ukázalo účelnějším, aby ti, co obdělávají půdu, *platili rentu* a zatížili jí svůj produkt, když ho směňují za produkt práce manufakturistů, takže její placení se spravedlivě rozdělí mezi obě tyto třídy a mzda a zisk zůstávají tak v obou sférách stejné." (*Th*[*omas*] *Hopkins*, „[*Economical*] *Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit* etc.", *Londýn 1822*, str. 26.) |XIII-669b||

* Viz tento svazek, str. 52 a pozn. 19. (*Pozn. red.*)

## [4. CAREY, MALTHUS A JAMES DEACON HUME O ZLEPŠENÍCH V ZEMĚDĚLSTVÍ]

|XI-490a| „Je třeba poznamenat, že pozemkového vlastníka a farmáře považujeme vždy za *jednu a tutéž osobu*... Tak je to ve Spojených státech." (*H. C. Carey*, „*The Past, the Present, and the Future*," *Philadelphia 1848*, str. 97.)

„Člověk přechází vždy od špatné půdy k lepší, a potom, vraceje se k původně špatné půdě, vyorává slín nebo vápno, a to se neustále opakuje... a na každém kroku tímto směrem si vyrábí vždy lepší stroj*." (Cit. dílo, str. 128—129.) „Kapitál lze *výhodněji* investovat do zemědělství než do *strojů*, protože stroje mají vždy *jen stejnou* sílu, kdežto úrodnost půdy se vždy *zvyšuje*." (Tamtéž.) „Zisk z parního stroje" (který přetváří vlnu v sukno atd.) „je mzda *minus* ztráta za opotřebování stroje. Práce vynaložená na obdělávání země produkuje mzdu *plus* zisk v důsledku zlepšení stroje" [tj. země]. (Tamtéž.) Proto se „pozemek, který vynáší ročně 100 liber št.", prodává dráž než parní stroj, který vynáší ročně stejný důchod. (Cit. dílo, str. 130.) „Kupec pozemku ví, že mu půda zaplatí mzdy a úroky a nadto se používáním zvýší jeho hodnota. Kupec parního stroje ví, že mu stroj uhradí mzdy a úroky, ale používáním se sníží jeho hodnota. První kupuje stroj, který se používáním zlepšuje..., druhý stroj, který se používáním opotřebovává... Půda představuje stroj, na který lze vydávat nový kapitál a práci s neustále stoupajícím výnosem, kdežto u parního stroje to není možné." (Cit. dílo, str. 131.)

*

Dokonce ani taková zlepšení v zemědělství, která vedou k snížení výrobních nákladů a nakonec k poklesu cen, a v prvních obdobích — pokud ceny ještě neklesly — k dočasnému vzrůstu zemědělského *zisku*, nemohou téměř nikdy

* Míní se půda, která se obdělává a melioruje. *(Pozn. red.)*

„*konec konců nezvýšit rentu. Zvětšený kapitál*, který byl vložen do zemědělství, protože tu byla příležitost dosáhnout velkých dočasných zisků, *lze po uplynutí platnosti pachtovní smlouvy jen zřídka úplně odejmout, ba přesněji, nelze ho nikdy úplně odejmout půdě*, a *při obnovení těchto smluv* pocítí z toho pozemkový vlastník výhodu v tom, že se *zvětší jeho renta.*" ([T. R.] *Malthus*, „*Inquiry into the Nature and Progress of Rent* etc.", *Londýn 1851* [str. 26].)

*

„Jestliže do té doby, než začaly v poslední době převládat vysoké ceny obilí, nesla orná půda všeobecně jen *malou rentu*, hlavně proto, že se *uznávala nutnost* nechávat půdu často *ležet ladem*, nyní se musely renty znovu snížit, aby se umožnil návrat k témuž systému." (*J. D. Hume*, „*Thoughts on the Corn-Laws etc.*", *Londýn 1815*, str. 72.) |XI-490a||

## [5. HODGSKIN A ANDERSON O VZRŮSTU PRODUKTIVITY ZEMĚDĚLSKÉ PRÁCE]

||XIII-670a| „V té míře, jak se zvětšuje počet obyvatelstva, stačí na zásobení člověka potravinami stále menší plocha půdy." ([Thomas] *Hodgskin*, „*The Natural and Artificial Right of Property contrasted* etc.", *Londýn 1832* (spis vyšel anonymně), str. 69.

Totéž řekl už před Hodgskinem *Anderson.** | XIII - 670a ||

* Viz tento svazek, str. 149. *(Pozn.red.)*

## [6. POKLES MÍRY ZISKU]

|| XIII - 670a | Zisk většího kapitálu pracujícího s větším konstantním kapitálem (stroje, suroviny) je — protože se rozděluje na takový celkový kapitál, v němž tvoří použitá živá práce proporcionálně menší část celkového kapitálu — [svou mírou] menší, než menší zisk [menší svou masou] vytvořený živou prací, která tvoří proporcionálně větší část menšího celkového kapitálu. [Relativní] zmenšení variabilního kapitálu a relativní zvětšení konstantního kapitálu je, přestože obě tyto části kapitálu vzrůstají, jen jiným *výrazem pro zvětšenou produktivitu práce.* | XIII - 670a ||

# POZNÁMKY

[1] Po ukončení rozsáhlé kapitoly „Teorie o produktivní a neproduktviní práci" a po napsání dalších tří kapitol, které mají charakter doplňků k oddílu o fyziokratech (o Neckerovi, o Quesnayově „Ekonomické tabulce" a o Linguetovi) měl Marx podle svého plánu začít oddíl o Ricardovi. Přesto však nepřešel k této práci ihned. Po kapitole o Linguetovi začal psát kapitolu o Brayovi. Zřejmě se tak stalo v souvislosti s tím, že v kapitole o Linquetovi poukázal na „těch několik socialistických spisovatelů", o nichž, jak uvedl, „budu mluvit v tomto přehledu". (Viz „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd, 1958, str. 353.) Proto škrtl v plánu obsahu rukopisu na obálce sešitu X v nadpisu kapitoly „f)" (tento nadpis následuje bezprostředně za nadpisem kapitoly „e) Linguet") původně napsané jméno „Ricardo" a napsal místo něho „Bray". (Cit. dílo, str. 33.) Přesto však zůstala kapitola o Brayovi nedokončena. Nakonec se Marx rozhodl přesunout analýzu Brayových názvů do kapitoly „Odpůrci ekonomů". (Cit. dílo, str. 35.)

Když Marx začal psát kapitolu o Brayovi, zamýšlel začít oddíl o „Ricardovi" další kapitolou, a to kapitolou „g)". Avšak i tentokrát jméno „Ricardo" v nadpisu škrtl. Jako kapitola „g)" vznikl pak „Exkurs" nazvaný „Pan Rodbertus. Nová teorie pozemkové renty."

Na kapitole o Rodbertusovi začal Marx pracovat v červnu 1862. Ferdinand Lassalle upomínal Marxe v dopisu z 2. června 1862: „Také knihy, které jsem Ti dal s sebou (Rodbertus, Roscher etc.) mi musíš ... zaslat *počátkem* října..." (viz: „Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Herausgegeben von Franz Mehring" [„Z literární pozůstalosti Karla Marxe, Bedřicha Engelse a Ferdinanda Lassalla. Vydal Franz Mehring"], sv. IV, Stuttgart 1902, str. 355). To byl pro Marxe zřejmě vnější podnět, aby se ihned pustil do kapitoly o Rodbertusovi. Byly zde však i vážné vnitřní důvody, pro něž bylo nutné kriticky prozkoumat především Rodbertusovu teorii pozemkové renty.

Jak je vidět z Marxových dopisů (viz *Marx-Engels*, Dopisy o „Kapitálu", čes. vyd., 1958), bylo mu už v této době naprosto jasné, v čem právě záleží nesprávnost Ricardovy teorie renty. Marx spatřoval jeden ze základních nedostatků Ricardovy teorie renty v tom, že v ní chybí pojem absolutní renty. Pokus o výklad tohoto pojmu učinil Rodbertus ve svém třetím „Sociálním dopise von Kirchmannovi". Marx přistoupil k speciálnímu rozboru Ricardovy teorie renty, až když v „Exkursu" podrobil tento Rodbertusův pokus podrobné kritické analýze. — *9.*

[2] Marx má na mysli svůj spis proti Proudhonovi „Misère de la Philosophie..." (§ 4 druhé kapitoly „Vlastnictví čili renta"). (Viz *Karel Marx*, „Bída filosofie...", Marx—Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 180—189.) — *12.*

[3] Míní se kniha *Johna Wadea*, „History of the Middle and Working Classes...", Londýn 1833. — *13.*

[4] Pod „*surovinou*" rozumí Marx na tomto místě takový pracovní předmět, který není produktem práce, nýbrž je daný přírodou. Ve všech ostatních případech používá Marx ve svém rukopisu z let 1861—1863 termínu „surovina" ve významu, který formuloval v páté kapitole I. dílu „Kapitálu", totiž že je to takový pracovní předmět, který „je sám již produktem práce" (viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 200). „Surovinou je pracovní předmět jen tehdy, jestliže již prošel jistou změnou zprostředkovanou prací" (cit. dílo, str. 198).

Odchylka od přesného významu termínu „surovina" vysvětluje se v daném případě tím, že Marx při své kritice Rodbertuse používá z polemických důvodů občas Rodbertusova způsobu vyjadřování. — *15.*

[5] Ve IV. sešitu svého rukopisu z let 1861—1863 (viz str. 149 a násl.) označuje Marx za „*první dělbu práce*" dělbu práce uvnitř společnosti mezi vzájemně nezávislými výrobci zboží a za „*druhou dělbu práce*" dělbu práce uvnitř kapitalistického podniku, zvláště uvnitř manufakturní dílny. (Viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 377—386.) — *17.*

[6] Tyto citáty jsou z knihy *Thomase Charlese Banfielda*, „The Organisation of Industry...", 2. vyd., Londýn 1848, str. 40 a 42. — *18.*

[7] K termínu „*cena nákladů*" viz poznámku 35 v „Teoriích o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 431—432. — *19.*

[8] K termínu „*průměrná cena*" viz poznámku 35 v „Teoriích o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 431—432. — *22.*

[9] Pojmy „výrobní období" (ve smyslu období, které zahrnuje kromě pracovní doby i tu dobu, během níž je pracovní předmět vystaven pouze působení přírodních procesů) a „pracovní období" resp. „výrobní doba" a „pracovní doba" vyložil Marx podrobně v „Kapitálu", díl II, kniha II, kap. 13: „Výrobní *doba*" (viz „Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 252—261). K rozdílu mezi pracovní dobou a výrobní dobou v zemědělství viz též „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie", Berlín 1953, str. 560—562. — *23.*

[10] Tuto charakteristiku kapitalistů jako znepřátelených konkurentů a zároveň „spolubratří" zdůvodnil Marx ve třetím dílu „Kapitálu". Když zkoumal

vyrovnávání různých měr zisku, při němž „každý jednotlivý kapitalista i všichni kapitalisté každé jednotlivé výrobní sféry jako celek se podílejí na vykořisťování celé dělnické třídy celkovým kapitálem a na stupni tohoto vykořisťování...", napsal: „Máme tu tedy matematicky přesné vysvětlení toho, proč kapitalisté, kteří při vzájemné konkurenci projevují k sobě tak málo bratrských citů, tvoří přitom pravé zednářské bratrstvo v boji proti dělnické třídě jako celku". (Viz „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1956, str. 213 a 214.) — 24.

[11] O vulgární koncepci Careyho, který prohlásil, že pozemková renta „je pouze úrokem kapitálu, který byl vložen do půdy", mluví Marx, aniž Careyho výslovně jmenuje, na straně 523 svého rukopisu (viz tento svazek, str. 169) a v „Kapitálu", díl III, část 2, čes. vyd. 1956, str. 142 a 169. — *29.*

[12] O Buchananově koncepci monopolní ceny zemědělských produktů hovoří Marx ve svém rukopisu na stranách 523 a 644 (viz tento svazek str. 169 a 407 až 408). Rozbor Hopkinsových názorů na pozemkovou rentu podává Marx na stranách 508—510 svého rukopisu (viz tento svazek, str. 140—145). — *29.*

[13] Viz *George Opdyke*, „A Treatise on Political Economy", New York 1851, str. 60. — *29.*

[14] Míní se tu kniha *Francise Williama Newmana* „Lectures on Political Economy", Londýn 1851. Newman píše na str. 155 své knihy: „...usuzujeme-li podle většiny oněch pachtýřů, kteří nejsou chudí a které musíme nutně označit za kapitalisty, musíme dojít k tomu závěru, že se z lásky k venkovskému životu (v trvalém průměru) spokojují s *nižším* ziskem, než by mohli očekávat ze stejného kapitálu v jiných odvětvích". — *33.*

[15] V rukopise následuje pak koncept, v němž Marx uvádí příklad s pěstitelem bavlny, předlákem a tkalcem. Od zisku, který každý z nich jednotlivě dostane, přechází Marx ke zkoumání výše zisku za předpokladu, že tkadlec je zároveň předlákem a pěstitelem bavlny. Marx však nebyl s tím, co napsal, spokojen. Přerušil začatý koncept, škrtl jej a upřesnil pak formulaci své myšlenky tak, jak je uvedena v textu. — *45.*

[16] Marx má na mysli svůj rozsáhlý exkurs o Johnu Stuartu Millovi v sešitě VII a VIII (str. 319—345 rukopisu z let 1861—1863). V souladu s obsahem, který sestavil Marx, a podle pokynu, který uvedl v VII. sešitě rukopisu (str. 319), zařazuje se oddíl o Johnu Stuartu Millovi do 3. části „Teorií o nadhodnotě", do kapitoly o rozkladu ricardovské školy. — *45.*

[17] Viz *Karel Marx* „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 139—140 a 222 a oddíl „[10.] Směna důchodu a kapitálu", str. 233—256. — *45.*

[18] Marx zde má na mysli třetí část svého zkoumání o „Kapitálu všeobecně", z níž se nakonec vyvinul třetí díl „Kapitálu". Viz poznámka 12 k „Teoriím o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 428—429. — *45.*

[19] Marx se tu odvolává na svůj XII. sešit výpisků k politické ekonomii. Na obálce sešitu je Marxovou rukou napsáno: „Londýn. 1851, červenec". Místo z knihy Thomase Hopkinse, „Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages and the Value of Money", Londýn 1822, které tu má Marx na zřeteli a které později uvedl na obálce XIII. sešitu svého rukopisu z let 1861—1863 (str. 669 b), je na čtrnácté straně XII. sešitu. V tomto vydání je toto místo uvedeno v „Přílohách" na str. 623. — *52.*

[20] Marx má na mysli příklad, který uvedl v rozsáhlém exkursu o Johnu Stuartu Millovi v VIII. sešitě svého rukopisu (str. 335—336). K tomuto exkursu viz poznámku 16.— *52.*

[21] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 233—256. — *80.*

[22] Do tohoto citátu z Rodbertuse vnesl Marx „nutné změny", které vyplývají z okolnosti, kterou nevzal Rodbertus v úvahu, totiž že hodnota strojů a jiných výrobních prostředků vchází do produktu zemědělství s touž nutností, s jakou vchází hodnota zemědělských surovin do produktu průmyslu. V té podobě, jak toto místo uvádí Rodbertus, cituje ho Marx výše (na str. 55 — 56). Termín „strojová hodnota" („Maschinenwert", „hodnota stroje") uvádí Marx, aby do určité míry karikoval Rodbertusův termín „materiální hodnota" („Materialwert", „hodnota materiálu"). Všechna slova pocházející od Marxe jsou v textu vysázena proloženě. — *80.*

[23] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 233—256. — *83.*

[24] V rukopise pak následuje malá vsuvka o kapitálu jako „o legalizovaném reflexu práce jiných lidí", kterou dal Marx do hranatých závorek a opatřil poznámkou, že se má uvést na jiném místě, protože zde ruší bezprostřední souvislost výkladu. V tomto vydání uvádíme tuto vsuvku na str. 29 jako poznámku pod čarou. — 96.

[25] V tomto odstavci, v němž Marx začíná zkoumat závislost sumy renty (absolutní renty a diferenciální renty) na relativní úrodnosti půdy, vychází z předběžného předpokladu, že suma renty je přímo úměrná úrodnosti půdy (v tom smyslu, že je-li některá kategorie půdy o pětinu úrodnější než jiná, je i suma renty z této kategorie o pětinu vyšší než renta, kterou dává méně úrodná půda). Při dalším

zkoumání už se Marx tohoto předpokladu nedrží a podává přesnější formulaci závislosti sumy renty na relativní úrodnosti půdy.

Sčítáme-li podle těchto dalších Marxových vysvětlivek sumu renty z kategorií II, III a IV a vycházíme-li přitom z počtu kvarterů, které byly v těchto kategoriích vyrobeny a které se prodávají u každé kategorie za stejnou cenu, za $^1/_3$ libry št. za kvarter, dostaneme pro kategorii II 34 liber št., pro kategorii III $62^4/_5$ libry št. a pro kategorii IV $97^9/_{25}$ libry št. Výpočet se provádí takto: protože kategorie II je o $^1/_5$ úrodnější než kategorie I, vynese 360 + 72, tj. 432 kvarterů, které se prodají za $^{432}/_3$ libry št., tj. za 144 liber št. Z těchto 144 liber št. připadá 110 liber št. na výrobní náklady plus průměrný zisk; na pozemkovou rentu (absolutní a diferenciální) zbývá 34 liber št. Stejně se provádí výpočet pro kategorie III a IV.

Zpřesněné metody výpočtu používá Marx ve velkém měřítku v kapitole XII („Tabulky diferenciální renty s vysvětlením"), avšak tato metoda se objevuje už i v této kapitole, v kapitole VIII. Tak na straně 106, kde Marx opakuje sumu $17^7/_{25}$ libry št., tj. sumu renty s kategorie IV uvedenou na straně 99, uvádí $7^7/_{25}$ libry št. jako diferenciální rentu této kategorie, čímž ukazuje správnou cestu k určení diferenciální renty kategorie IV, a to: $207\ ^9/_{25}$ libry št. minus 120 liber št. = $87^9/_{25}$ libry št. Připočítáme-li k této sumě 10 liber št. absolutní renty, dostaneme celkovou rentu kategorie IV $97^9/_{25}$ libry št., což plně souhlasí s dalšími Marxovými vývody. — *99.*

[26] Tuto tezi formuluje Storch na str. 78—79 druhého svazku svého díla „Cours d'économie politique...", Petrohrad 1815. Tento Storchův názor připomíná Marx rovněž ve III. dílu „Kapitálu" (viz čes. vyd. 1956, část 1, str. 199 a část 2, str. 395). — *100.*

[27] Marx píše v poznámce 30 k druhému oddílu III. dílu „Kapitálu" (viz čes. vyd. 1956, část 1, str. 199), že v otázce tržní hodnoty zemědělských produktů „oba [Ricardo i Storch] mají i nemají pravdu a oba si vůbec nevšímají středního případu". — *104.*

[28] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 63—73 a str. 91—93. — *108.*

[29] Marx zde nepodává přesný výpočet. Pro všeobecnou ilustraci teze, že výroba produktu, který je čtyřikrát tak velký jako produkt kategorie I, vyžaduje při současné výrobě ve všech čtyřech kategoriích menší náklady než při výrobě jen v kategorii I, dostačuje, když čísla, která vyjadřují náklady v každé ze čtyř kategorií jednotlivě, mají sestupnou linii. Marx bere pro zjednodušení zaokrouhlená čísla 100, 90, 80 a 70.

Při přesném výpočtu bychom dostali jiná čísla. Například předpokládáme-li,

že se množství produktu v kategorii I rovná 330 bušlům, bude se produkt v kategorii II, která je o $^1/_5$ úrodnější, při výdaji kapitálu 100 liber št. rovnat 396 bušlům; výroba 330 bušlů na půdě II bude pak stát $\frac{100 \times 330}{396} = 83^1/_3$ libry št. — *110.*

[30] V rukopise je tento odstavec, jejž dal Marx do závorek, o dva odstavce níže (na téže str. 494), kde je vsunut do malého historického exkursu, v němž Marx uvádí Pettyho a D'Avenantovy názory o proměnlivé velikosti pozemkové renty. Svým obsahem však tento odstavec uvedený v závorkách patří k předchozí Marxově úvaze o poměru mezi protuktivitou v zemědělství a produktivitou v průmyslu. — *114.*

[31] Marx má na mysli Andersonovu práci „An Enquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the new Corn Bill proposed for Scotland", Edinburgh 1777. — *116.*

[32] Jde o práci Adama Smitha „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", která vyšla v Londýně roku 1776 (ve dvou svazcích). [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů", I — II, čes. vyd. 1958.] — *116.*

[33] *Britské museum* v Londýně bylo založeno roku 1753. Jeho nejdůležitější složkou je knihovna, jedna z největších na světě. V této knihovně pracovali Marx i Engels. V květnu a červnu 1908 v ní pracoval i Lenin. — *116.*

[34] Jde o Ricardovu předmluvu k prvnímu vydání jeho díla „On Principles of Political Economy, and Taxation", které vyšlo v Londýně roku 1817. [„Zásady politické ekonomie a zdanění", čes. vyd. 1956.] — *117.*

[35] Míní se tím Malthusova kniha „An Essay on the Principle of Population...", která vyšla anonymně v Londýně roku 1798. — *117.*

[36] Marx má na mysli knihu Josepha Townsenda „A Dissertation on the Poor Laws", která vyšla anonymně v Londýně roku 1786; Marx ji cituje ve III. sešitě svého rukopisu (str. 112—113) v oddílu „Absolutní nadhodnota". Všechny tři citáty, které tam jsou uvedeny, uvádí Marx i v „Kapitálu", díl I, kapitola 23, str. 681—682, čes. vyd. 1954. — *117.*

[37] Jde o dvě Malthusovy brožury „The Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the Importation of Foreign Corn..." a „An Inquiry into the Nature and Progress of Rent...", které vyšly v Londýně roku 1815. — *121.*

[38] Marx zde naráží na vulgárního ekonoma Roschera, který byl profesorem na universitě v Lipsku. — *123.*

[39] Pod tímto jménem psal rakouský kazatel a literát Ulrich Megerle (1644 až 1709) svoje práce, v nichž se snažil populárním způsobem propagovat katolicismus. — *123.*

[40] V rukopise pak následuje malá vsuvka, v níž staví Marx proti sobě Ricardův a Malthusův názor o úrovni mzdy. Tato vsuvka je uvedena na straně 122 jako poznámka pod čarou. — *124.*

[41] Marx má na mysli práci Johna Ramsaye McCullocha „The Literature of Political Economy...", která vyšla v Londýně roku 1845. — *124.*

[42] Marx označuje Roschera jménem starořeckého historika Thukydida, protože „pan profesor Roscher", jak píše Marx v XV. sešitě svého rukopisu (str. 922) „se skromně představil jako Thukydides politické ekonomie". Roscherův neskromný odkaz na Thukydida je v úvodu k jeho „Grundlagen der Nationalökonomie".

Označení „Thukydides Roscher" je zjevně míněno ironicky: Roscher hrubě překroutil, jak ukazuje Marx v této kapitole a na četných jiných místech jak dějiny ekonomických vztahů, tak i dějiny ekonomických teorií. — *124.*

[43] Marx má na mysli spis Edwarda Westa „Essay on the Application of Capital to Land...", který vyšel anonymně roku 1815 v Londýně, a dále práci Davida Ricarda, „An Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock", která vyšla téhož roku rovněž v Londýně. — *126.*

[44] Marx má na mysli knihu Thomase Hopkinse „Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money", která vyšla v Londýně roku 1822. Příslušné místo z této knihy uvádí Marx dále (viz tento svazek str. 144—145). — *129.*

[45] V dalším textu „Teorií o nadhodnotě" se už Marx k analýze těchto Roscherových názorů nevrací. Přesto podrobně kritizuje ve 3. části „Teorií", v kapitole „Rozklad Ricardovy školy", podobné vulgární názory McCullochovy, které byly stejně jako Roscherovy názory pod silným vlivem apologetické koncepce „produktivních služeb", s níž vystoupil Jean-Baptiste Say a o níž Marx mluví v dalším odstavci. V I. dílu „Kapitálu" se Marx dotýká Roscherových názorů o přírodě jako o jednom ze zdrojů hodnoty v poznámce 22 k 6. kapitole (viz čes. vyd. 1954, str. 224—225). Viz též III. díl „Kapitálu" (viz čes. vyd. 1956, 2. část, str. 374.) — *136.*

[46] Jde o Malthusovu populační teorii. — *149.*

[47] James Anderson tu cituje z francouzského překladu knihy „Ricordo d'Agricultora" [„Nástin zemědělství"], kterou vydal roku 1567 v Benátkách Ital Camillo Tarello da Lonato, k jehož názoru se Anderson v této otázce plně přiklání. — *149.*

[48] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 93—99. — *155.*

[49] V I. dílu „Kapitálu", v kapitole 24, píše Marx, že v letech 1801 — 1831 bylo anglické zemědělské obyvatelstvo oloupeno o 3 511 770 akrů obecní půdy, která pak byla „darována landlordům parlamentem skládajícím se z landlordů". (Viz čes. vyd. 1954, str. 768.) — *162.*

[50] „*Zemědělskými stroji*" zde Rodbertus rozumí různé kategorie půdy lišící se svou úrodností. Obrazné přirovnání kategorií půdy ke strojům různé efektivnosti převzal Rodbertus od Malthuse. — *165.*

[51] Viz *Jean-Baptiste Say*, „Traité d'économie politique...", Cinquième édition, sv. I, Paříž 1826, str. LXXXIII až LXXXIV (nebo též 6. vyd., Paříž 1841, str. 41). — *172.*

[52] Marx počítal k dvanácti kapitolám *(VIII — XVIII* a *XXIX)* Ricardovy knihy, které se zabývají daněmi ve vlastním slova smyslu, i kapitoly XXII a XXIII („Vývozní prémie a dovozní zákazy" a „Výrobní prémie"), jež se rovněž dotýkají otázek zdanění. Podle Ricardovy teorie se prémie platí z fondu, který se vytváří z těch či oněch daní placených obyvatelstvem. — *173.*

[53] Viz poznámku 12 v 1. části „Teorií o nadhodnotě", čes. vyd. 1958, str. 428. — *175.*

[54] „Životními prostředky, které vcházejí do *spotřeby vůbec*" zde Marx rozumí jednak individuální spotřební prostředky dělníků, jednak pomocné látky, které jsou průmyslovými spotřebními prostředky pro stroje (např. uhlí, olej na mazání atd.). — *180.*

[55] K pojmům „*výrobní doba*" a „*pracovní doba*" viz poznámku 9. — *184.*

[56] Průměrný zisk je $20^{5}/_{26}$ % jen v případě, jsou-li kapitály vydané průmyslníkem a kapitalistou stejné. Vezme-li se však v úvahu rozdíl ve velikosti vydaných kapitálů: 800 liber št. u pachtýře a 1300 liber št. u průmyslníka

(celkem 2100 liber št.), je při celkovém zisku obou (který se rovná 400) průměrný zisk $\frac{400 \times 100}{2100} = 19^{1}/_{21}$ %. — *193.*

[57] O názorech Torrense, Jamese Milla a McCullocha viz příslušné oddíly ve 3. části „Teorií o nadhodnotě". — *198.*

[58] „Číselným poměrem či proporcionálním poměrem velikostí" různých skupin podnikatelů zde Marx rozumí množství produktů, které každá z těchto skupin přináší na trh. — *212.*

[59] Marx poukazuje na knihu Thomase Corbeta „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Inviduals...", vydanou v Londýně roku 1841, v níž autor tvrdí, že v průmyslu jsou ceny regulovány tím zbožím, které se vyrábí za nejlepších podmínek a které podle jeho názoru právě představuje převládající množství všeho zboží daného druhu (cit. dílo, str. 42—44). — *212.*

[60] Viz výše v kapitole deváté, str. 125—127. — *217.*

[61] Předpokládá se průměrná míra zisku 10 %. — *226.*

[62] Marx má na mysli knihu Jamese Steuarta „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy...", sv. I, vydanou v Dublinu roku 1770, v níž se líčí proces oddělení města od venkova, který byl provázen přeměnou zemědělství v podnikatelské odvětví, zintenzivňováním práce v zemědělství a vyvlastňováním venkovského obyvatelstva. — *239.*

[63] Míní se kniha Karla Dietricha Hüllmanna „Staedtewesen des Mittelalters", 4 díly, Bonn 1826—1829. — *242.*

[64] Tezi, že celá masa renty (absolutní renta a diferenciální renta dohromady) se rovná rozdílu mezi tržní hodnotou a cenou nákladů, rozebírá Marx podrobně dále (viz tento svazek, str. 305). — *265.*

[65] Předchozí příklady se nevztahovaly na zemědělství, nýbrž na těžbu v uhelných dolech s různou produktivitou. Avšak všechno, co se říká o dolech, lze aplikovat i v zemědělství na půdy s různou úrodností. — *267.*

[66] *Diferenciální hodnotou* nazývá Marx, jak vysvětluje dále (viz tento svazek, str. 276—277), rozdíl mezi tržní hodnotou a individuální hodnotou. Diferenciální hodnotu určuje vzhledem k měrné jednotce produkt, kdežto diferen-

ciální rentu k celému produktu vyrobenému v dané třídě. Je-li tržní hodnota měrné jednotky produktu větší než jeho individuální hodnota, je rozdíl kladnou veličinou, je-li naproti tomu tržní hodnota menší než individuální hodnota, je tento rozdíl zápornou veličinou. To je důvodem pro znaménka + a — v Marxově souhrnné tabulce na str. 574 jeho rukopisu (viz tento svazek, vložka mezi str. 272 a 273).

V tabulkách *C*, *D* a *E* na straně 572 rukopisu (viz tento svazek, str. 270 až 271) klade Marx znaménka + a — před čísla, která vyjadřují výši diferenciální renty v librách šterlinků. Například v tabulce *C* je v sloupci „Diferenciální renta" záporná veličina „—$9^3/_{13}$ libry št.". To znamená, že v tomto případě je produktivita kategorie I tak malá, že pozemek této kategorie nejenže neposkytuje při dané tržní hodnotě žádnou diferenciální rentu, ale že zde dokonce i absolutní renta značně klesá pod svou normální výši. V případě I *C* činí absolutní renta celkem jen $^{10}/_{13}$ libry št., tzn. že je o $9^3/_{13}$ libry št. pod její normální výší, která je v daném příkladě 10 liber št.

V souhrnné tabulce na straně 574 rukopisu vyjadřuje Marx týž případ záporné diferenciální renty pomocí záporné diferenciální hodnoty a uvádí v těchto případech ve sloupci „Diferenciální renta" prostě „0", která zde udává, že tu *pozitivní* diferenciální hodnota neexistuje (*záporná* diferenciální renta se projevuje přiměřeným zmenšením absolutní renty, které se obráží ve sloupci „Absolutní renta".) Přenesení záporných veličin do sloupce „Diferenciální hodnota" odstraňuje nesnáz, která vznikla v tabulce *C* na straně 572, když bylo nutné sčítat diferenciální renty různých kategorií: do součtu byly zahrnuty jen kladné diferenciální renty opatřené znaménkem +, kdežto záporná veličina „— $9^3/_{13}$ libry št." byla při sečítání diferenciálních rent považována prostě za nulu, aby se zabránilo dvojímu započítání. Proto pro vyčíslení záporných diferenciálních rent zavedl Marx ve své souhrnné tabulce zvláštní rubriku „Diferenciální hodnota tuny", do níž zahrnul i záporné diferenciální hodnoty. — *271.*

[67] Hned za těmito slovy podává Marx na straně 573 svého rukopisu souhrnně tabulky *A*, *B*, *C* a *D*, které obsahují všechny zde vyjmenované rubriky. Na další straně rukopisu (str. 574) uvádí Marx ještě jednou, přehledněji, všechny údaje tabulek *A*, *B*, *C* a *D* a připojuje k nim příslušné údaje tabulky *E*. Tak vznikla jednotná souhrnná tabulka, která je v této knize mezi stranami 272 a 273. Tabulky *A*, *B*, *C* a *D*, uvedené na straně 573 rukopisu a obsahující stejné údaje, Marx plně převzal do souhrnné tabulky, a proto se v textu zvlášť neuvádějí. — *271.*

[68] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx—Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 98. — *273.*

[69] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 216—220. — *275.*

[70] V případě, který uvádí Marx, vchází produkt, jehož výroba závisí na pozemkovém vlastnictví, proporcionálně ve stejné míře do obou součástí zálohovaného kapitálu. Marx předpokládá, že bez ohledu na zvětšení konstantního kapitálu (88 *c* místo 80 *c* v důsledku zdražení suroviny) a variabilního kapitálu (22 *v* místo 20 *v* v důsledku zdražení spotřebních předmětů dělníků) hodnota produktu zůstane stejná jako dříve, tj. 120. K tomu mohlo dojít jen proto, že nadhodnota, kterou si přivlastňuje kapitalista, se zmenšila z 20 na 10. Takové zmenšení nadhodnoty je podmíněno tím, že se o 10 jednotek zvýšila diferenciální renta, která vzrostla na úrodnějších pozemcích ve spojitosti s přechodem k obdělávání méně úrodných pozemků. Nově vytvořená hodnota, která je stejná jako dříve, tj. 40 (protože způsob výroby se nezměnil) podléhá tudíž tomuto znovurozdělení: 10 jednotek tvoří nyní nadhodnotu, která připadá kapitalistovi, 20 jednotek připadá na variabilní kapitál a 10 jednotek připadá na zvětšení diferenciální renty, k němuž dojde tím, že se hodnota konstantního kapitálu zvýší o 8 jednotek a hodnota variabilního kapitálu o 2 jednotky.

V dalším textu, na stranách 684—686 rukopisu (viz tento svazek, str. 483—487), rozebírá Marx podobný případ. — *287.*

[71] Marx zde používá — a místy i později — termínu „*výrobní náklady*" („Produktionskosten") ve smyslu nákladů výroby plus průměrný zisk, tj. ve smyslu ceny nákladů („Kostenpreis"). Podobné používání termínu „výrobní náklady" lze nalézt i na jednotlivých místech ve třetím dílu „Kapitálu". Viz *Karel Marx*, „Kapitál", díl III, část 2, čes. vyd. 1956, str. 199, 220, 286. — *304.*

[72] O Wakefieldově teorii kolonizace viz *Karel Marx*, „Kapitál", díl I, kap. 25, čes. vyd. 1954, str. 805—814. — *314.*

[73] „Tržní cenou nákladů" rozumí Marx všeobecnou cenu nákladů, která reguluje tržní ceny zboží v určité sféře výroby. Srov. tento svazek, str. *129.* — *334.*

[74] V posledním sloupci tabulky vložené mezi stránky 352 a 353 a v textu na str. 343 rozumí Marx „*absolutní rentou*" *míru* absolutní renty. — *342.*

[75] Ricardo označuje rentu za „tvorbu hodnoty" v tom smyslu, že dává pozemkovým vlastníkům možnost disponovat přírůstkem hodnoty celého společenského produktu, který vzniká podle Ricarda v důsledku rostoucích potíží spojených s výrobou té či oné části obilí. V kapitole XXXII své knihy kritizuje Ricardo Malthusův názor na rentu, podle něhož „renta je čistý zisk a nově vytváří bohatství", a formuluje tezi, že renta nic nepřidává k celkovému bohatství společnosti, nýbrž jen „přenáší část hodnoty obilí a zboží z rukou

jejich dřívějších vlastníků do rukou majitelů půdy". [Viz *David Ricardo*, „Zásady...", čes. vyd. 1956, str. 287—288.] — *358.*

[76] Marx má na mysli Rodbertusovu tezi, že do výrobních nákladů zemědělských produktů nevchází hodnota suroviny. Viz tento svazek kap. 8, odd. 4, str. 41—52. — *359.*

[77] Slova uvedená v závorce vsunul Marx dodatečně, až když napsal pasáž o Smithových a Ricardových názorech na rentu z domů (na str. 641 svého rukopisu). — *383.*

[78] Oba citáty ze Smitha, uvedené v této pasáži, nepřevzal Marx z Garnierova francouzského překladu, nýbrž ze 3. vydání Ricardovy knihy „On the principles..." (Londýn 1821, str. 227 a 229—230). [Srov. čes. vyd., str. 149—151.] — *384.*

[79] Marx zde má na mysli Ricardovy názory uvedené v 3. vydání jeho knihy „On the principles..." (Londýn 1821, str. 230). [Srov. čes. vyd., str. 151.] — *384.*

[80] V rukopisu pak následuje pasáž, v níž Marx rozebírá Ricardovy poznámky o jeho vlastních názorech na rentu. Tato část, která je od předcházejícího textu oddělena čarou, je doplňkem ke kapitolám, v nichž Marx zkoumá Ricardovu teorii renty. Obsahově patří do 13. kapitoly, kde byla také uvedena (viz tento svazek, str. 331—332).

Po této pasáži následuje v rukopisu doplněk (v kulatých závorkách) k rozboru Ricardovy teorie cen nákladů, který podává Marx v 10. kapitole. Tento doplněk byl proto zařazen do 10. kapitoly (viz tento svazek, str. 223—224). — *391.*

[81] V rukopisu (str. 641) pak následuje pasáž, v níž se Marx zabývá Smithovými názory na rentu z domů. Tato pasáž byla zařazena do 14. kapitoly (viz tento svazek, str. 384). — *404.*

[82] V rukopise (str. 642—643) je tu připojena pasáž, v níž Marx pojednává o protikladných změnách v hodnotě konstatního a variabilního kapitálu. Tato pasáž, která je doplňkem k stranám 640—641 rukopisu, je zde uvedena na str. 401—404. — *405.*

[83] Tuto definici monopolní ceny podává Ricardo v XVII. kapitole své knihy „On the principles..." (3. vydání, Londýn 1821, str. 289—290) [srov. čes. vyd., str. 182]. Podobnou definici monopolní ceny, kterou podal Adam Smith, uvádí Marx výše (viz tento svazek, str. 366). — *407.*

[84] Jako příklad tu Marx uvádí jeden ze směrů, jímž může probíhat proces přibližování organického složení zemědělského kapitálu k organickému složení průmyslového kapitálu. Za východisko Marx bere

60 $c$ + 40 $v$ pro zemědělský kapitál a

80 c + 20 $v$ pro nezemědělský kapitál.

Marx předpokládá, že v důsledku zvýšení produktivity zemědělské práce se počet dělníků v zemědělství snižuje o čtvrtinu. Mění se tedy organické složení zemědělského kapitálu: na produkt, na který bylo dříve nutné vydat kapitál 100 jednotek (60 $c$ + 40 $v$), stačí nyní vydat už jen 90 jednotek (60 $c$ + 30 $v$), což dává při přepočtu na 100 jednotek $66^2/_3\ c + 33\ ^1/_3\ v$. Takto se přiblížilo organické složení zemědělského kapitálu organickému složení průmyslového kapitálu.

Marx dále předpokládá, že zároveň s tím, jak se zmenšuje počet zemědělských dělníků, dochází v důsledku zlevňování obilí i k snížení mzdy o jednu čtvrtinu. V tomto případě se nutně musí připustit, že mzda se stejnou měrou sníží i v průmyslu. Přesto se však snížení mezd musí projevit více u zemědělského kapitálu, který má nižší organické složení, než u kapitálu nezemědělského. To by pak vedlo k dalšímu zmenšení rozdílu mezi organickým složením zemědělského kapitálu a organickým složením průmyslového kapitálu.

Zemědělský kapitál $66^2/_3\ c + 33^1/_3\ v$ se při snížení mzdy o čtvrtinu změní v kapitál $66^2/_3\ c + 25\ v$, což dává při přepočtu na 100 jednotek $72^8/_{11}\ c + 27^3/_{11}\ v$.

Nezemědělský kapitál 80 $c$ + 20 $v$ se změní při snížení mzdy o čtvrtinu v kapitál 80 $c$ + 15 $v$, což při přepočtu na 100 jednotek dává $84^4/_{19}\ c + 15^{15}/_{19}\ v$.

Při dalším snížení počtu zemědělských dělníků a dalším poklesu mzdy se organické složení zemědělského kapitálu ještě víc přiblíží organickému složení nezemědělského kapitálu.

Při zkoumání tohoto hypotetického příkladu, uváděného k vysvětlení vlivu, který má vzrůst produktivity práce v zemědělství na organické složení kapitálu, abstrahuje Marx od vlivu současného a ve většině případů ještě rychlejšího vzrůstu produktivity práce v průmyslu, který se projevuje dalším zvýšením organického složení průmyslového kapitálu oproti kapitálu zemědělskému. O poměru mezi organickým složením kapitálu v průmyslu a v zemědělství viz tento svazek str. 12—15, 93, 111—112 a 252—253. — *412*.

[85] Při číslování stran rukopisu vynechal Marx číslo 649. — *416*.

[86] Marx má na mysli poznámky, jimiž opatřil Jean-Baptiste Say Constanciův překlad knihy Davida Ricarda „On the principles...“ do francouzštiny. — *421*.

[87] Marx se odvolává na brožuru Jamesa Deacona Huma „Thoughts on the Corn Laws...“ (Londýn 1815). Hume, který se zabývá tezí Adama Smitha, podle

níž „cenu práce určuje cena obilí" (str. 59), tu prohlašuje, že „když Adam Smith mluví o obilí, musí se to chápat tak, že mluví o potravinách, protože hodnota všech zemědělských produktů má přirozenou tendenci k vzájemnému vyrovnání". — *423.*

[88] Marx zde odkazuje na oddíl, který začíná v sešitě III jeho rukopisu z let 1861—1863 na straně 95b a je nadepsán „2. Absolutní nadhodnota". Místo, na které se Marx odvolává, je v pododdílu „Současné pracovní dny" na stranách 102—104 tohoto rukopisu. — *431.*

[89] Marx tu má na mysli hodnotu, kterou nově vytvořilo dvacet dělníků: za jednu pracovní hodinu vytvoří těchto dvacet dělníků hodnotu 2 libry št. a za čtrnáctihodinový pracovní den hodnotu 28 liber št. Produkt 28 liber št., který vytvořilo dvacet dělníků, se skládá z 10 hodin nutné práce, rovnající se 20 librám št., a 4 hodin nadbytečné práce, rovnající se 8 librám št. — *433.*

[90] Hodnota celkového produktu obsahuje hodnotu přenesenou na produkt ($c$) a nově vytvořenou hodnotu ($v + m$). Protože Marx v daném případě abstrahuje od fixního kapitálu, skládá se zde přenesená hodnota z hodnoty suroviny. V rozebíraném příkladě rovná se hodnota suroviny $93^1/_3$ libry št. (za jednu hodinu se zpracuje na přízi $133^1/_3$ libry bavlny, za čtrnáct hodin $1866^2/_3$ libry bavlny; 1 libra bavlny stojí 1 šilink). S nově vytvořenou hodnotou (28 liber št.) to tvoří celkem $121\ ^1/_3$ libry št. — *433.*

[91] Marx tu má na mysli takové Ricardovy kritiky, jako např. Jeana-Baptista Saye, který v úvodu k pátému vydání své knihy „Traité d'économie politique..." (Paříž 1826) Ricardovi vytýká, že „někdy uvažuje na základě abstraktních principů, které přespříliš zevšeobecňuje" a dochází tak k závěrům, které neodpovídají reálné skutečnosti. (Viz uvedené vydání, str. LXXXI, nebo 6. vydání, Paříž 1841, str. 40—41.) — *461.*

[92] Celkový počet tun ($51^{11}/_{39}$) dostaneme tímto výpočtem: vyrobí-li $16^2/_3$ dělníků v kategorii III (tabulka *E* str. 478—479) $62^1/_2$ tuny, pak $13^{79}/_{117}$ dělníků vyrobí při stejné produktivitě $\frac{13^{79}/_{117} \times 62^1/_2}{16^2/_3} = 51^{11}/_{39}$ tuny. — *484.*

[93] Jde tu o světovou výstavu v Londýně, která byla otevřena 1. května 1862 a na níž byly vystaveny vzorky zemědělských a průmyslových výrobků, umělecká díla a nejnovější vymoženosti vědy. — *490.*

[94] Citovanou Ricardovu poznámku k Sayovým názorům o poměru mezi ziskem

a úrokem opakoval Marx na straně 736 svého rukopisu; dal ji však do hranatých závorek, protože bezprostředně nesouvisela s tím, co se na této straně říká, a k Ricardovým závěrečným slovům „...*žádné okolnosti* nemohou vést k tomu, aby si vyměnily místa" připojil námitku: „To, co bylo uvedeno naposled, je za určitých okolností naprosto nesprávné."

Ve III. dílu „Kapitálu", v kapitole 22, ukazuje Marx, že v různých fázích kapitalistických cyklů mohou být pohyby míry zisku a úrokové míry vzájemně protichůdné. Marx píše: Prozkoumáme-li cykly zvratů, v nichž se pohybuje moderní průmysl..., zjistíme, že nízký stav úroku odpovídá zpravidla obdobím prosperity čili mimořádného zisku, vzestup úroku přechodu od prosperity k jejímu zvratu a maximum úroku až k nejzazší lichvářské výši pak krizi." („Kapitál", díl III-1, čes. vyd. 1956, str. 380.) — *499.*

[95] Zde se Marx vrací k otázce, kterou zkoumal na straně 672 rukopisu (viz tento svazek, str. 459—461), jaký vliv mají zisky z obchodu s koloniemi a ze zahraničního obchodu vůbec na průměrnou míru zisku a v důsledku toho i na ceny nákladů, které jsou v koloniích vyšší než v metropoli. Jak Marx ukazuje, Smith zastával v této otázce správnější názory než Ricardo. Viz též *Karel Marx*, „Kapitál", díl III-1, kapitola 14, bod V: „Zahraniční obchod" (čes. vyd. 1956, str. 254—257). — *500.*

[96] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 122—137 a 238—247. — *503.*

[97] Tamtéž, str. 137—150, 187—199 a 246—256. — *503.*

[98] Tento příklad se zakládá na předpokladu, že při rostoucí produktivitě práce dostaneme z 20 kvarterů pšenice použitých na osivo o polovinu vyšší sklizeň než dříve. Sklidilo-li se předtím například 100 kvarterů, sklidí se nyní při vynaložení stejného množství práce jako dříve 150 kvarterů. Avšak těchto 150 kvarterů stojí přesně tolik jako dříve 100 kvarterů, tj. 300 liber št. Dříve tvořilo osivo (jak co do počtu kvarterů, tak i co do své hodnoty) 20 %, nyní už jen $13^1/_3$ %. — *505.*

[99] Slova „Viz McCullocha" uvedená v závorce připsal Marx dodatečně tužkou. V dopise Engelsovi z 24. srpna 1867 uvedl (přičemž se odvolával na svůj dopis Engelsovi z 20. srpna 1862, v němž poprvé vyslovil myšlenku o využití amortizačního fondu k účelům akumulace), že *později* našel některé náznaky o této věci u McCullocha. Marx tu má na mysli McCullochovu knihu „The Principles of Political Economy..." (Edinburgh 1825, str. 181—182). K této otázce se Marx vrací ve 3. části „Teorií o nadhodnotě", na stranách 777 a 781 svého rukopisu. — *511.*

[100] Viz *Karel Marx*, „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 137—150, 187—199 a 247—256. — *521.*

[101] Marx zde má na mysli svůj spis „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 107—108, 147—148, 151—153. — *524.*

[102] Marx má na mysli úvahy Jamese Milla o stálé a nutné rovnováze mezi výrobou a spotřebou, mezi nabídkou a poptávkou, mezi úhrnem prodejů a úhrnem koupí, obsažené ve 3. oddílu 4. kapitoly jeho knihy „Elements of Political Economy" (Londýn 1821, str. 186—195.) Podrobněji zkoumá Marx tento názor Jamese Milla (jenž ho poprvé vyslovil ve své brožuře „Commerce Defended...", vydané v Londýně roku 1808) ve svém spise „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první" (který vyšel v Berlíně v červnu 1859), a to v oddílu „Metamorfózy zboží". (Viz čes. vyd. 1953, str. 65.) — *525.*

[103] Marx má na mysli tu část svých výzkumů, která se postupně rozrostla v třetí díl „Kapitálu". Viz pozn. 12 v „Teoriích o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 428. — *545.*

[104] V rukopise tu následuje malá vsuvka o Ricardových názorech na peníze a směnnou hodnotu. Tato vsuvka je v závorkách a je u ní poznámka, že má být uvedena na jiném místě, protože zde ruší bezprostřední souvislost výkladu. V tomto vydání byla proto zařazena jako poznámka pod čarou na stranu 536. — *552.*

[105] V rukopise tu následuje v závorkách malá vsuvka, v níž je uveden příklad částečné krize — nadvýroba příze vyvolaná zavedením spřádacího stroje. V tomto vydání je zařazena jako poznámka pod čarou na straně 553. — *556.*

[106] Sismondi vysvětloval krizi jako „rostoucí disproporci mezi výrobou a spotřebou" („Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population", sv. 1, 2. vyd., Paříž 1827, str. 371; 3. vyd., Paříž 1951, str. 279.) Ve své knize „Bída filosofie..." Marx říká, že podle Sismondiho učení „příjem se zmenšuje tou měrou, kterou se výroba zvyšuje" (viz čes. vyd. 1948, str. 30). Ke zkoumání Sismondiho názorů na krize vrací se Marx ve 3. části „Teorií o nadhodnotě", kde zdůrazňuje jak hodnotné prvky v Sismondiho koncepci, tak i její základní nedostatky (viz zejména stranu 775 rukopisu). — *566.*

[107] Ricardo zde má podle vší pravděpodobnosti na mysli svůj projev v britské Dolní sněmovně, který pronesl 16. prosince 1819 k návrhu Williama De Crespignyho, aby byla zřízena zvláštní komise k prozkoumání plánu Roberta

Owena na likvidaci nezaměstnanosti a na zlepšení postavení pracujících. V tomto projevu Ricardo řekl, že všeobecně nelze popírat, že „stroje nezmenšují poptávku po práci". (Viz: „The Works and Correspondence of David Ricardo. Edited by Piero Sraffa", sv. V, Cambridge 1952, str. 30.). — *588.*

[108] O pojmu „*reálné mzdy*" („real wages") u Ricarda viz tento svazek, str. 422, 425, 439, 446 a 462. — *590.*

[109] Jde o článek „America in the Exhibition" („Amerika na výstavě"), uveřejněný (anonymně) v časopise „Standard" z 19. září 1862, str. 5—6. O světové výstavě viz poznámku 93. — *608.*

[110] Stručné poznámky, uvedené jako přílohy k druhé části „Teorií o nadhodnotě", napsal Marx na obálky sešitů XI, XII a XIII. Obsahují další materiál k některým otázkám rozebíraným v hlavním textu druhé části „Teorií o nadhodnotě". — *619.*

# SEZNAM LITERATURY A PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ


ANDERSON, James, „*A calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain: Suggesting the Means of alleviating that Evil, and of preventing the Recurrence of such a Calamity in future*" [„Střízlivý rozbor okolností, které vedly v Anglii k dnešnímu nedostatku obilí, s návrhem prostředků, jak toto zlo zmírnit a zabránit opakování takovéto pohromy v budoucnosti"], druhé vydání, Londýn 1801. — 124, 149, 150

[ANDERSON, James] „*An Enquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the new Corn Bill proposed for Scotland*" [„Zkoumání povahy obilních zákonů se zřetelem k novému obilnímu zákonu připravovanému pro Skotsko"], Edinburgh 1777. — 117, 124, 127, 150, 167

ANDERSON, James, „*Essays. Relating to Agriculture and rural Affairs*" [„Pojednání o zemědělství a o záležitostech venkova"], svazek I-III, Edinburgh 1775—1796. — 116, 152

ANDERSON, James, „*An Inquiry into the Causes that have hitherto retarded the Advancement of Agriculture in Europe; with hints for Removing the Circumstances that have chiefly obstructed its Progress*" [„Zkoumání příčin, které dosud brzdily rozvoj zemědělství v Evropě; s podněty k odstranění okolností, které hlavně bránily jeho pokroku"], Edinburgh 1779. — 151

ANDERSON, James, „*Recreations in Agriculture, Natural-History, Arts, and miscellaneous Literature*" [„Zábavné čtení o zemědělství, přírodopisu, umění a různých jiných otázkách"], svazek I-VI, Londýn 1799—1802. — 116, 150

[ARBUTHNOT, John] „*An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions, and the Size of Farms. With Remarks on Population as affected thereby. To which are added, Proposals for Preventing Future Scarcity. By a Farmer*" [„Zkoumání souvislosti mezi nynějšími cenami potravin a velikostí farem. S poznámkami o vlivu, jaký to má na obyvatelstvo. S připojenými návrhy, jak zabránit v budoucnosti nedostatku. Napsal farmář"], Londýn 1773. — 621, 622

[BAILEY, Samuel] „*A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinion, etc. etc.*" [„Kritické pojednání o podstatě, míře a příčinách hodnoty; hlavně vzhledem ke spisům pana Ricarda a jeho stoupenců. Od autora studií o vytváření a zveřejňování názorů atd. atd."], Londýn 1825. — 178, 422

[BAILEY, Samuel] „*A Letter to a Political Economist; occasioned by An article in*

*the Westminster Review on the Subject of Value. By the Author of the Critical Dissertation on Value therein reviewed*" [„Dopis politickému ekonomovi; u příležitosti článku ve Westminster Review o podstatě hodnoty. Od autora kritického pojednání o hodnotě, která se tam zkoumá"], Londýn 1826. — 178

BANFIELD, T[homas] C[harles], „*The Organization of Industry, explained in a Course of Lectures, delivered in the University of Cambridge in Easter Term 1844*" [„Organizace průmyslu, vysvětlená v přednáškách, přednesených na cambridžské universitě v letním semestru 1844"], druhé vydání, Londýn 1848. (První vydání vyšlo v Londýně 1845.) — 18

BARTON, John, „*Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society*" [„Úvahy o okolnostech, které ovlivňují postavení pracujících tříd společnosti"], Londýn 1817. — 594, 609, 610, 614, 615, 617, 618

BASTIAN, Adolf, „*Der Mensch in der Geschichte. Zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung*" [„Člověk v dějinách. K odůvodnění psychologického světového názoru"], (tři svazky), svazek I, Lipsko 1860. — 126

CAREY, H[enry] C[harles], „*The Past, the Present, and the Future*" [„Minulost, přítomnost a budoucnost"], Philadelphia 1848. (Druhé vydání vyšlo v Londýně 1856.) — 172, 625

CORBET, THOMAS, „*An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained*" [„Zkoumání příčin a forem bohatství jednotlivců; aneb o zásadách obchodu a spekulace"], ve dvou dílech, Londýn 1841. — 212

DARWIN, Charles, „*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of favoured Races in the Struggle for Life*" [„O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život"], pátý tisíc, Londýn 1860. (První čtyři tisíce výtisků vyšly v Londýně roku 1859.) (Česky vyšlo péčí ČSAV roku 1954 a 1961.) — 123

[D'AVENANT, Charles] „*Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England. Which more immediately Treat of the Foreign Traffick of this Kingdom. Viz. I. That Foreign Trade is beneficial to England. II. On the Protection and Care of Trade. III. On the Plantation Trade. IV. On the East-India Trade. By the Author of The Essay on Ways and Means, Part II. To which is added, The late Essay on the East-India Trade. By the same Hand*" [„Pojednání o státních příjmech a o anglickém obchodě. Kterážto se podrobněji zabývají zahraničním obchodem tohoto království. Totiž: I. Že zahraniční obchod je pro Anglii výhodný. II. O ochraně obchodu a péči o něj. III. O obchodu plantážemi. IV. O východoindickém obchodu. Od autora Eseje o cestách a prostředcích, část II. K tomu je připojena poslední Studie o východoindickém obchodu. Od téhož autora"], Londýn 1698. — 115

DOMBASLE, C[hristophe] J[oseph] A[lexandre] Mathieu de, „*Annales agricoles de Roville, ou Mélanges d'agriculture, d'économie rurale et de législation agricole*" [„Zemědělské anály z Rovillu neboli rozmanitý materiál o zemědělství,

o venkovském hospodářství a zemědělském zákonodárství"], čtvrté vydání Paříž 1828. — 19

„*An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions...*" viz [FORSTER, Nathaniel]

[FORSTER, Nathaniel] „*An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions. In two parts: I. Of the General Causes of this Evil. II. Of the Cause of it in some particular Instances*" [„Zkoumání příčin nynějších vysokých cen potravin. Ve dvou dílech: I. O všeobecných příčinách tohoto zla. II. O jeho příčinách v jednotlivých případech"], Londýn 1767. — 623

[HODGSKIN, Thomas] „*The natural and artificial Right of Property contrasted. A series of Letters, addressed without Permission, to H. Brougham... by the Author of ‚Labour defended against the Claims of Capital'*" [„Přirozená vlastnická práva v protikladu k umělým. Řada dopisů adresovaných bez dovolení H. Broughamovi autorem ‚Obrany práce proti nárokům kapitálu'"], Londýn 1832. — 627

HOPKINS, Thomas, „*Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money*" [„Ekonomická zkoumání o zákonech, které regulují rentu, zisk, mzdy a hodnotu peněz"], Londýn 1822. — 52, 129, 143—145, 624

HOPKINS, Thomas, „*On Rent of Land, and its Influence on Subsistence and Population: with Observations on the operating Causes of the Condition of Labouring Classes in various Countries*" [„O pozemkové rentě a jejím vlivu na obživu a populaci; s poznámkami o příčinách působících na postavení pracujících tříd v různých zemích"], Londýn 1828. — 140—142

HÜLLMANN, Karl Dietrich, „*Staedtewesen des Mittelalters*" [„Města ve středověku"], 4 díly, Bonn 1826—1829. — 242

HUME, J[ames] D[eacon], „*Thoughts on the Corn-Laws, as connected with Agriculture, Commerce, and Finance*" [„Úvahy o obilních zákonech v souvislosti se zemědělstvím, obchodem a peněžnictvím"], Londýn 1815. — 423, 626

„*An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions...*" — viz [ARBUTHNOT, John]

„*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth*" [„Zkoumání zásad týkajících se podstaty poptávky a nutnosti spotřeby, jak je nedávno hájil pan Malthus, z nichž se vyvozuje, že zdanění a udržování neproduktivních spotřebitelů může podporovat vzrůst bohatství"], Londýn 1821. — 515

„*The London Magazine*", viz [QUINCEY, Thomas de] „*Dialogues of Three Templars...*"

[MALTHUS, Thomas Robert] „*An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other Writers*" [„Pojednání o populačním

principu, jak působí na příští zdokonalení společnosti, s poznámkami o myšlenkách pana Godwina, pana Condorceta a jiných spisovatelů"], Londýn 1798. — 117, 121, 123

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*The Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the Importation of Foreign Corn; intended as An Appendix to ‚Observations on the Corn Laws'*"] [„Zdůvodnění názoru na politiku omezování dovozu zahraničního obilí; myšleno jako doplněk k ‚Poznámkám o obilních zákonech'"], Londýn 1815. — 121

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated*" [„Zkoumání povahy a vzestupu renty a zásad, jimiž se řídí"], Londýn 1815. — 117, 121, 626

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*Principles of Political Economy considered with a View to their practical Application*" [„Zásady politické ekonomie z hlediska jejich praktického použití"], Londýn 1820. — 121

MARX, Karl, „*Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon*" [„Bída filosofie. Odpověď na Filosofii bídy pana Proudhona"], Paříž a Brusel 1847. (České vydání viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, 1958, str. 83—196.) — 164

MARX, Karl, „*Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft*" [„Ke kritice politické ekonomie. Sešit první"], Berlín 1859. (České vydání viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, 1963, str. 31—189.) — 273, 524

McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], „*The Literature of Political Economy; a classified Catalogue of select Publications in the different Departements of that Science, with historical, critical, and biographical Notices*" [„Politicko-ekonomická literatura; utříděný katalog vybraných publikací z různých úseků této vědy, s historickými, kritickými a biografickými poznámkami"], Londýn 1845. — 124, 150

McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], „*The Principles of Political Economy; with a Scetch of the Rise and Progress of the Science*" [„Zásady politické ekonomie; s nástinem vzniku a pokroku této vědy"], Edinburgh 1825. — 199, 200, 511

MILL, James, „*Commerce Defended; an Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and others have attempted to prove that Commerce is not a source of National Wealth*" [„Obrana obchodu. Odpověď na argumenty, jimiž se pánové Spence, Cobbett a jiní snažili dokázat, že obchod není zdrojem národního bohatství"], Londýn 1808. — 525

MILL, James, „*Elements of Political Economy*" [„Základy politické ekonomie"], Londýn 1821. — 525

MILL, John Stuart, „*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*" [„Pojednání o některých nevyřešených otázkách politické ekonomie"], Londýn 1844. — 125

„*The Morning Star*" [„Jitřenka"] z 15. července 1862, anglický deník, vycházel v Londýně v letech 1856—1869, orgán manchesterských freetraderů Cobdena a Brighta. — 343

„*The Natural and Artificial Right of Property contrasted...*", viz [HODGSKIN, Thomas]

NEWMAN, Francis William, „*Lectures on Political Economy*" [„Přednášky o politické ekonomii"], Londýn 1851. — 18, 33, 337

OPDYKE, George, „*A Treatise on Political Economy*" [„Pojednání o politické ekonomii"], New York 1851. — 29

PETTY, William, „*Political Arithmetick*" [„Politická aritmetika"] (1676). Viz William Petty, „*Several Essays in Political Arithmetick: The Titles of which follow in the Ensuing Pages. Political Arithmetick, or a Discourse concerning the Extent and Value of Lands, People, Buildings; Husbandry, Manufactures, Commerce, Fishery, Artizans, Seamen, Soldiers, Publick Revenues, Interest, Taxes, Superlucration, Registries, Banks; Valuation of Men, Increasing of Seamen, of Militia's, Harbours, Situation, Shipping, Power at Sea, etc. As the same relates to every Countrey in general, but more particularly to the Territories of His Majesty of Great Britain, and his Neighbours of Holland, Zealand and France*" [„Několik studií z politické aritmetiky. Jejich tituly jsou uvedeny na dalších stranách. Politická aritmetika čili pojednání o velikosti a hodnotě pozemků, obyvatelstva, staveb; zemědělství, manufaktury, obchod, rybářství, řemeslníci, námořníci, vojáci, veřejné příjmy, úrok, daně, nadměrné zisky, rejstříky, banky; oceňování lidí, zvětšování počtu námořníků, vojáků, přístavy, poloha, mořeplavba, moc na moři atd. Výše uvedené se vztahuje na každou zemi všeobecně, ale zvlášť na území Jeho Veličenstva Velké Británie a jeho sousedů v Holandsku, Nizozemí a Francii"], Londýn 1699. — 114, 115

QUESNAY, François, „*Analyse du Tableau économique*" [„Rozbor ekonomické tabulky"] (1766). Ve: „*Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'abbé Baudeau, Le Trosne. Avec une introduction sur la doctrine des Physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par M. Eugène Daire. Première et deuxième partie*" [„Fyziokraté. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, abbé Baudeau, Le Trosne. S úvodem do fyziokratického učení, s komentáři a historickými poznámkami pana Eugèna Daira. První a druhá část"]. Část první Paříž 1846. (České vydání v knize François Quesnay, „Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy", Praha 1958.) — 41

QUINCEY, Thomas de, „*Dialogues of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the Principles of Mr. Ricardo*" [„Rozhovory tří studentů práv o politické ekonomii, hlavně v souvislosti se zásadami pana Ricarda."] V časopise „*The London Magazine*" [„Londýnský magazín"], duben—květen, svazek IX, 1824. — 447

QUINCEY, Thomas de, „*The Logic of Political Economy*" [„Logika politické ekonomie"], Edinburgh a Londýn 1844. — 448, 488

RICARDO, David, „*An Essay on The Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock; shewing the Inexpediency of Restrictions on Importation: With Remarks on Mr. Malthus' two last Publications: 'An Inquiry into the Nature and Progress of Rent'; and 'The Grounds of an Opinion on the Policy of restricting the*

*Importation of Foreign Corn*'" [„Pojednání o vlivu nízkých cen obilí na zisk z kapitálu, ukazující neúčelnost omezování dovozu: S poznámkami o dvou posledních spisech pana Malthuse: ‚Zkoumání povahy a vzestupu renty' a ‚Zdůvodnění názoru na politiku omezování dovozu zahraničního obilí'"], druhé vydání Londýn 1815. (První vydání vyšlo v Londýně v témž roce.) — 128

RICARDO, David, „*On Protection to Agriculture*" [„O ochraně zemědělství"] (čtvrté vydání), Londýn 1822. (První vydání vyšlo v Londýně v témž roce.) — 128

RICARDO, David, „*On the Principles of Political Economy, and Taxation*" [„Zásady politické ekonomie a zdanění"], třetí vydání, Londýn 1821. (České vydání NPL 1956). — 117, 128, 159, 168, 170, 172—176, 179, 182—185, 187—192, 195—197, 199—211, 214—224, 253—257, 312, 322—329, 331, 332, 336— 339, 342—347, 351—358, 384, 392—398, 404—407, 413—417, 420—422, 424, 436, 439, 441—447, 450—457, 460, 461, 491—497, 499, 501, 504, 525, 528, 529, 531, 532, 534, 535, 537, 545, 557—559, 567—578, 580—585, 587, 588, 597 až 603, 605—607, 609—611

RICARDO, David, „*Des Principles de l'économie politique, et de l'impôt. Traduit de l'anglais par F. S. Constancio, D. M. etc.; avec des notes explicatives et critiques, par M. Jean-Baptiste Say*" [„Zásady politické ekonomie a zdanění. Z angličtiny přeložil F. S. Constancio, dr. med. etc.; s vysvětlivkami a kritickými poznámkami p. Jeana Baptista Saye"], díl první a druhý, Paříž 1819. — 421

RODBERTUS [Jagetzow, Karl], „*Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie*" [„Sociální dopisy von Kirchmannovi. Třetí dopis: Vyvrácení Ricardova učení o pozemkové rentě a zdůvodnění nové teorie renty"], Berlín 1851. — 9, 52—57, 63, 67, 69—74, 78, 80, 84—89, 91, 108, 154, 155, 158—166, 248

ROSCHER, Wilhelm, „*Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschaftsmänner und Studierende*" [„Základy nacionální ekonomie. Příručka a čítanka pro obchodníky a studující"], třetí vydání, Stuttgart a Augsburg 1858. — 124—126

SAY, Jean Baptiste, „*Traité d'économie politique, ou simple Exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses.*" *Seconde édition. Tome premier et second* [„Pojednání o politické ekonomii, aneb prostě výklad o tom, jak se tvoří, rozděluje a spotřebovává bohatství." Druhé vydání, svazek I a II], svazek II, Paříž 1814. (První vydání vyšlo v Paříži roku 1803.) — 525

Idem. *Cinquième édition. Tome I—III* [Totéž dílo, páté vydání, svazek I—III], svazek I, Paříž 1826. — 172

Idem. *Sixième édition. Tome I—III* [Totéž dílo, šesté vydání, svazek I—III], svazek I, Paříž 1841. — 172

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*" *In two volumes* [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů." Ve dvou svazcích], Londýn 1776. — 116, 127, 220

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. With Notes, and an additional Volume, by David Buchanan.*" *In three volumes* [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. S poznámkami a dodatečným svazkem Davida Buchanana." Ve třech svazcích], Edinburgh 1814. (České vydání NPL 1958.) — 167

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. With a Commentary, by the Author of ‚England and America'*" *(Edward Gibbon Wakefield). In six volumes* [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. S komentářem autora díla ‚Anglie a Amerika'" (Edward Gibbon Wakefield). V šesti svazcích], svazek I, Londýn 1835. — 420

SMITH, Adam, „*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier*" *Tomes I—VI* [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Nový překlad s poznámkami a vysvětlivkami Germaina Garniera." Svazek I—VI], svazek I—II, Paříž 1802. — 224—243, 359—391

„*The Standard*" [„Prapor"] z 19. září 1862 (anglický deník konzervativního zaměření založený v Londýně roku 1827; od roku 1857 orgán toryů). — 608, 609

STEUART, sir James, „*An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations. In which are particularly considered, Population, Agriculture, Trade, Industry, Money, Coin, Interest, Circulation, Banks, Exchange, Public Credit, and Taxes.*" *In three volumes* [„Zkoumání zásad politické ekonomie; pojednání o vědě vnitřní politiky svobodných národů. Zvláště se v něm pojednává o obyvatelstvu, zemědělství, obchodu, průmyslu, penězích, mincích, úroku, oběhu, bankách, směnkách, veřejném úvěru a daních." Ve třech svazcích], svazek první, Dublin 1770. (První vydání vyšlo v Londýně 1767 ve dvou svazcích.) — 239

STIRLING, Patrick James, „*The Philosophy of Trade; or, Outlines of a Theory of Profits and Prices, including an Examination of the Principles which determine the relative Value of Corn, Labour, and Currency*" [„Filosofie obchodu, aneb nástin teorie zisku a cen, včetně zkoumání zásad, jež určují relativní hodnotu obilí, práce a oběživa"], Edinburgh 1846. — 489

STORCH, Henri, „*Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations.*" *Tome I—VI* [„Kurs politické ekonomie aneb výklad zásad, které určují blahobyt národů." Svazek I—VI], svazek II, Petrohrad 1815. — 100

[TOWNSEND, Joseph] „*A Dissertation on the Poor Laws. By a Well-Wisher to Mankind*" [„Pojednání o chudinských zákonech. Od lidumila"], Londýn 1786. — 117

WADE, John, „*History of the Middle and Working Classes; with a popular Exposition of the Economical and Political Principles which have influenced the Past and Present Condition of the Industrious Orders. Also an Appendix of Prices, Rates of Wages, Population, Poor-Rates, Mortality, Marriages, Crimes, Educations, Occupations, and other statistical Information, illustrative of the former*

*and present State of the agricultural, commercial, and manufacturing Classes*" [„Dějiny středních a pracujících tříd; s populárním výkladem ekonomických a politických zásad, které ovlivnily dřívější a nynější postavení pracujících tříd. K tomu dodatek o cenách, mzdových sazbách, populaci, chudinských dávkách, úmrtnosti, sňatcích, zločinnosti, výchově, zaměstnáních a jiné statistické informace, které ilustrují dřívější a nynější postavení zemědělských, obchodních a průmyslových tříd"], Londýn 1833. — 13

[WEST, sir Edward] „*Essay on the Application of Capital to Land, with Observations shewing the Impolicy of any great Restriction of the Importation of Corn, and that the Bounty of 1688 did not lower the Price of it. By a Fellow of University College, Oxford*" [„Pojednání o použití kapitálu v zemědělství, s poznámkami, upozorňujícími na nerozumnost jakéhokoli většího omezování dovozu obilí, a to, že prémie z roku 1688 jeho cenu nesnížila. Od člena kolegia Oxordské university"], Londýn 1815. — 117

WEST, sir Edward, „*Price of Corn and Wages of Labour, with Observations upon Dr. Smith's, Mr. Ricardo's, and Mr. Malthus's Doctrines upon those Subjects; and an Attempt at an Exposition of the Causes of the Fluctuation of the Price of Corn during the last thirty Years*" [„Ceny obilí a mzdy; s poznámkami o učení p. Smitha, p. Ricarda a p. Malthuse o tomto předmětu; a útok na výklad příčin kolísání cen obilí v posledních třiceti letech"], Londýn 1826. — 140

# JMENNÝ REJSTŘÍK


*Abraham a Santa Clara* (pseudonym Hanse Ulricha Megerla) (1644 až 1709), rakouský katolický kazatel a spisovatel. — 123

*Anderson, James* (1739—1808), anglický ekonom, vypracoval v hlavních rysech teorii diferenciální renty. — 29, 89, 116—119, 124—127, 132, 134, 149—153, 164, 165, 167, 168, 244—246, 249, 250, 252, 284, 336, 627

*Arbuthnot, John* (18. století), anglický farmář, ekonom-praktik 18. století, autor anonymního spisu o souvislosti mezi cenami potravin a velikostí farem. — 621, 622

*Bailey, Samuel* (1791—1870), anglický ekonom a filosof; vystupoval proti Ricardově pracovní teorii hodnoty z pozic vulgární politické ekonomie; zároveň správně vystihl některé protiklady v Ricardových ekonomických názorech. — 127, 170, 176, 178, 420, 422, 527

*Banfield, Thomas Charles* (1795—1880), anglický ekonom. — 18

*Barton, John* (konec 18. až asi polovina 19. stol.), anglický ekonom, představitel klasické buržoazní politické ekonomie. — 579, 583, 594, 609—818

*Bastian, Adolf* (1826—1905), německý cestovatel, etnolog, profesor na berlínské universitě. — 126

*Blake, William* (konec 18. až asi polovina 19. století), anglický ekonom, autor několika spisů o peněžním oběhu. — 489

*Buchanan, David* (1779—1848), anglický publicista a ekonom, stoupenec a komentátor Adama Smitha. — 29, 167, 407, 412

*Carey, Henry Charles* (1793—1879), americký vulgární ekonom, odpůrce Ricardovy teorie pozemkové renty, zprvu freetrader, později protekcionista. — 28, 162, 172, 327, 625

*Cobbett, William* (1762—1835), anglický politik a publicista, význačný představitel maloburžoazního radikalismu, stoupenec demokratizace anglického politického zřízení. — 122, 126

*Constancio, Francisco Solano* (1772 až 1846), portugalský lékař, diplomat a spisovatel; překladatel děl anglických ekonomů do francouzštiny. — 421

*Corbet, Thomas* (19. století), anglický ekonom. — 212, 248, 530

*Darwin, Charles Robert* (1809—1882), významný anglický přírodovědec, zakladatel vědecké evoluční biologie. — 120, 123

*D'Avenant (Davenant), Charles* (1656 až 1714), anglický ekonom a statistik, merkantilista. — 115, 132

*Dombasle, Christophe Joseph Alexandre Mathieu de* (1777—1843), francouz-

ský agronom a chemik, autor několika knih o otázkách zemědělství. — 19

*Emery, Charles Edward* (nar. roku 1838), americký vynálezce a podnikatel; zdokonalil Whitneyovu vyzrňovačku na bavlnu (cotton gin). — 608

*Forster, Nathaniel* (asi 1726—1790), anglický kazatel, autor řady ekonomických prací, hájil zájmy dělníků. — 623

*Fourier, François Marie Charles* (1772 až 1837), francouzský utopický socialista. — 237

*Fullarton, John* (1780—1849), anglický ekonom, psal o otázkách oběhu peněz a úvěru, odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 529

*Hallett, Frederic Francis* (19. století), anglický agronom; vystavoval na světové výstavě v Londýně roku 1862 šlechtěnou odrůdu pšenice. — 490

*Hansbrow* (19. století), americký vynálezce; zkonstruoval roku 1862 tzv. kalifornské čerpadlo. — 609

*Hawes* (19. století), americký vynálezce; vystavoval na světové výstavě v Londýně roku 1862 ždímačku na prádlo. — 608

*Herbert, Claude Jacques* (1700—1758), francouzský ekonom, fyziokrat, jeden z Malthusových předchůdců v oboru jeho populační teorie. — 123

*Hodgskin, Thomas* (1787—1869), anglický ekonom a publicista; hájil zájmy proletariátu a kritizoval kapitalismus z pozic utopického socialismu, vyvodil z Ricardovy teorie socialistické závěry. — 627

*Hopkins, Thomas* (konec 18. až asi polovina 19. století, jeho spisy vyšly v letech 1810—1860), anglický ekonom; pokládal pozemkovou rentu za důsledek monopolního vlastnictví půdy. — 29, 52, 129, 140—145, 624

*Hüllman, Karl Dietrich* (1765—1846), německý historik, autor několika prací o dějinách středověku. — 242

*Hume, David* (1711—1776), anglický filosof (subjektivní idealista, agnostik), historik a ekonom, odpůrce merkantilismu, jeden z prvních představitelů kvantitativní teorie peněz. — 127

*Hume, James Deacon* (1774—1842), anglický ekonom, freetrader. — 423, 625, 626

*Chalmers, Thomas* (1780—1847), anglický protestantský teolog a ekonom, stoupenec Malthusův. — 248, 489

*Jindřich VII.* (1457—1509), anglický král (1485—1509). — 245

*King, Gregory* (1648—1712), anglický statistik, rytec a genealog. — 617

*Kirchmann, Julius Hermann von* (1802 až 1884), německý právník a filosof. — 9, 52, 154, 155, 165, 248

*Ludvík XIV.* (1638—1715), francouzský král (1643—1715). — 142

*Ludvík XV.* (1710—1774), francouzský král (1715—1774). — 142

*Ludvík XVI.* (1754—1793), francouzský král (1774—1792), popraven za francouzské buržoazní revoluce z konce 18. století. — 142

*Malthus, Thomas Robert* (1766—1834), anglický duchovní, ekonom, ideolog

zbohatlé statkářské aristokracie, obhájce kapitalismu, hlasatel reakční populační teorie. — 26, 29, 67, 116—125, 142, 149, 168, 173, 198, 206, 231, 357, 358, 414, 418, 439, 446, 515, 572, 580, 610, 617, 621, 625, 626

*McCormick (MacCormick), Cyrus Hall* (1809—1884), americký vynálezce zdokonaleného žacího stroje. — 609

*McCulloch (MacCulloch), John Ramsay* (1789—1864), anglický ekonom, vulgarizátor ekonomického učení Ricardova, obhájce kapitalismu. — 117, 124, 127, 150, 198—200, 511

*Mill, James* (1773—1836), anglický ekonom a filosof, vulgarizátor Ricardova učení; zároveň z něho vyvodil některé radikální závěry. — 157, 198, 525, 535, 536

*Mill, John Stuart* (1806—1873), anglický ekonom a filosof pozitivista, epigon klasické školy politické ekonomie; syn Jamese Milla. — 45, 125, 126, 533

*Newman, Francis William* (1805 až 1897), anglický filosof a publicista, buržoazní radikál, autor řady prací o náboženských, politických a ekonomických otázkách. — 18, 33, 337

*Opdyke, George* (1805—1880), americký ekonom a podnikatel. — 29

*Ovidius (Publius Ovidius Naso)* (43 před n.l. — asi 17 n.l.), významný římský básník. — 126

*Petty, sir William* (1623—1687), významný anglický ekonom a statistik, zakladatel klasické buržoazní politické ekonomie v Anglii. — 114, 115, 132

*Proudhon, Pierre Joseph* (1809—1865), francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden z duchovních otců anarchismu. — 12, 164

*Quesnay, François* (1694—1774), významný francouzský ekonom, zakladatel fyziokratické školy; povoláním lékař. — 41

*Quincey, Thomas* (1785—1859), anglický spisovatel a ekonom, komentátor Ricarda; v jeho dílech se odráží úpadek a rozklad ricardovské školy. — 447, 448, 488

*Ramsay, sir George* (1800—1871), anglický ekonom, jeden z posledních představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 612

*Ricardo, David* (1772—1823), anglický ekonom, významný představitel klasické buržoazní politické ekonomie, od roku 1819 člen Dolní sněmovny. — 9, 12, 13, 22, 26—29, 39, 53, 63, 71, 73, 86, 89, 94—96, 104, 105, 107—109, 111, 116, 117, 119—122, 124, 125, 127, 128, 132, 135, 136, 144, 149, 154, 155, 157—164, 167 až 211, 213—221, 223—225, 229, 235, 236, 244—248, 250—258, 261, 280—284, 312, 313, 321—339, 342, 344—347, 349, 351—358, 369, 370, 381, 384, 390, 392—399, 404—407, 411—427, 432, 435—463, 466—471, 474, 476, 483, 487—489, 491—499, 501, 504, 518, 523—525, 528, 529, 531, 532, 534—538, 549, 552—554, 556—561, 566—592, 594, 597—603, 605—607, 609—611, 613, 614

*Rodbertus, Johann Karl (Jagetzow)* (1805—1875), pruský statkář a ekonom; teoretik pruského junkerského

„státního socialismu". — 9, 15, 19, 20, 22, 41, 43, 47, 52—64, 66, 67, 69—74, 76—80, 82, 84—94, 97, 101, 102, 107—109, 115, 127, 130—132, 154—166, 184, 244, 246—248, 253, 359, 621

*Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (1817 až 1894), německý vulgární ekonom, profesor na lipské universitě, zakladatel tzv. historické školy v politické ekonomii. — 124—127, 135, 136, 217, 529

*Say, Jean Baptiste* (1767—1832), francouzský vulgární ekonom. — 171, 172, 223, 396, 420, 421, 498, 499, 524, 525, 531, 532, 534, 563, 585, 587

*Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de* (1773—1842), švýcarský ekonom, maloburžoazní kritik kapitalismu, významný představitel ekonomického romantismu. — 120, 397, 566

*Smith, Adam* (1723—1790), anglický ekonom, jeden z významných představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 22, 108, 154, 155, 159, 167, 170, 171, 173, 175, 176, 198, 207, 217, 220, 223—243, 247, 250, 253, 254, 257, 322, 323, 327, 332 až 335, 347, 350—358, 359—391, 392, 394, 407, 416—418, 420, 421, 423 až 427, 435, 436, 440, 446, 449, 457—461, 493, 497—501, 518, 523, 528, 529, 531, 557, 558, 560, 573, 585, 587, 603, 610, 611, 621

*Steuart (Stewart), sir James* (také pod jménem *Denham*) (1712—1780), anglický ekonom, jeden z posledních představitelů merkantilismu. — 116, 117, 123, 127, 239, 586

*Stirling, Patrick James* (1809—1891), anglický vulgární ekonom. — 28, 489

*Storch, Heinrich Friedrich von* (1766 až 1835), ruský ekonom, statistik a historik, člen petrohradské Akademie věd, epigon klasické buržoazní politické ekonomie. — 100, 304

*Tarello de Lonato, Camillo* (16. století), italský agrobiolog, strávil celý život v Lonato (provincie Brescia). — 149

*Thukydides* (asi 460—400 př. n.l.) starořecký dějepisec. Viz *Roscher*

*Tooke, Thomas* (1774—1858), anglický buržoazní ekonom, patřil ke klasické škole, kritizoval Ricardovu teorii peněz. — 117, 565

*Torrens, Robert* (1780—1864), anglický ekonom freetrader; vulgarizátor ekonomického učení Ricardova; popíral použitelnost pracovní teorie hodnoty v podmínkách kapitalistického způsobu výroby. — 198

*Townsend, Joseph* (1739—1816), anglický duchovní, geolog a sociolog, hlásal reakční populační teorii, později přejatou Malthusem. — 117, 123

*Ure, Andrew* (1778—1857), anglický chemik, vulgární ekonom, autor řady prací o ekonomice průmyslu. — 530

*Wade, John* (1788—1875), anglický ekonom, publicista a historik. — 13

*Wakefield*, Edward Gibbon (1796 až 1862), anglický státník, ekonom, rozvíjel buržoazní teorii kolonialismu. — 248, 314, 420

*Wallace, Robert* (1697—1771), anglický duchovní a statistik, hlásal reakční populační teorii, později přejatou Malthusem. — 123

*Whitney, Eli* (1765—1825), americký inženýr, vynalezl roku 1793 vy-

zrňovačku na bavlnu (cotton gin). — 608

*Ward, W. H.* (19. století), americký vynálezce námořního signalizačního systému (1862). — 608

*West, sir Edward* (1782—1828), anglický ekonom, jeden z prvních teoretiků pozemkové renty. — 29, 117, 125, 140, 149

*Wilson, James* (1805—1860), anglický ekonom a politik, zakladatel a redaktor časopisu „Economist"; freetrader; odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 529

*Young, Arthur* (1741—1820), anglický spisovatel, ekonom a statistik. — 142

# VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

## A

*absorbovat* — pohlcovat, vstřebávat, přijímat
*adekvátní* — přiměřený, plně odpovídající, rovnocenný
*à lettre* — do písmene, doslovně
*alias* — jinak, aneb, jiným jménem
*alikvotní část* — část, která je k celku v určitém poměru a v tomto poměru je v něm beze zbytku obsažena; podíl
*analogický* — obdobný
*antagonismus* — nesmiřitelný protiklad, protichůdnost
*antagonistický* — ostře, nesmiřitelně jdoucí proti sobě
*anticipovat* — předjímat
*apologetika* — obranná tendence; obhajoba
*apologie* — obrana, obhajoba
*axióm* — základní věta platná bez dokazování, zásadní poučka; samozřejmá, nesporná pravda

## C

*conditio sine qua non* — nutná, nezbytná podmínka
*contradictio in adjecto* — rozpor v určení, vnitřní rozpor
*corps de nation* — hlavní část národa; doslova: tělo národa
*cum grano salis* — s výhradou, ne doslova

## D

*differentia specifica* — specifický rozdíl
*diskont* — bankovní operace, při níž banka přijme směnku od věřitele a po odečtení určitého úroku (diskont) mu ihned vyplatí částku vyznačenou na směnce
*disproporce* — nepoměr, odchylka od správného poměru veličin, neúměrnost
*dynamei* (δυνάμει) — potenciálně

## E

*ekvivalent* — rovnocenná věc nebo hodnota
*en bloc* — vcelku
*epigon* — následovník
*ergo* — tudíž
*esoterický* — přístupný jen zasvěcencům; tajný, skrytý
*exkurs* — odbočení od hlavního předmětu ve výkladu
*exoterický* — určený pro širší okruh, pro veřejnost
*exploatovat* — hospodářsky zužitkovávat, těžit z něčeho
*ex professo* — výslovně, speciálně
*extenzívní* — jdoucí jen do šíře; zemědělství hospodařící s malým vynaložením výrobních prostředků, jehož produkce se zvyšuje rozšiřováním osevních ploch

F

*faktor* — činitel
*filantropický* — dobročinný
*fixovat* — zachycovat, upevňovat, ustalovat
*frapantní* — bijící do očí; překvapivý, nápadný
*fyziokraté* — stoupenci ekonomické nauky (vzniklé ve Francii v 18. stol.) pokládající půdu a zemědělství za jediný zdroj blahobytu

G

*gin* — stroj na čištění bavlny
*gravitovat* — tíhnout, přiklánět se

H

*haute finance* — finanční aristokracie, bankéři

I

*identický* — totožný, úplně stejný
*imaginární* — zdánlivý, domnělý, neskutečný
*imanentní* — neodlučně vlastní, tkvící v podstatě něčeho
*in natura, in naturali* — v přirozené podobě, v hmotné podobě
*in nuce* — v jádru, v podstatě
*in petto* — tajně, v zásobě
*in una persona* — v jedné osobě
*ipso facto* — už tím

J

*jenny* — ruční tkací stroj vynalezený Jamesem Hargreavesem (1764)

K

*kategorie* — hlavní skupiny věcí; základní pojmy
*kolegium* — shromáždění, sbor (zvláště příslušníků určitého povolání)
*komerční* — obchodní
*kompendium* — souborné zpracování látky, povšechná příručka
*kompenzace* — vzájemná náhrada, vzájemné vyrovnání
*kongruence* — shoda, shodnost
*konsolidovat* — upevňovat, ustálit
*konstituující prvek* — utvářející, ustavující
*konzistentní* — tuhý, soudržný
*korektiv* — činitel opravující, vyrovnávající nějakou jednostrannost
*kultivace* — obdělávání půdy, šlechtění

L

*„legalizovaný reflex“* — doslova: „uzákoněný odraz“

M

*manufaktura* — velká řemeslnická dílna; kapitalistická výrobní kooperace založená na dělbě práce a řemeslné technice
*marka* — vesnická občina v Německu
*metamorfóza* — proměna, přeměna
*modifikovat* — pozměňovat, upravovat
*monopol* — výsada výhradní výroby; výhradní vlastnictví
*mutatis mutandis* — s příslušnými změnami

N

*naturální* — přírodní, v přirozené podobě
*nivelizace* — vyrovnání rozdílů

P

*panegyrický* — oslavný, velebící
*lauper* — chudý, zbídačený člověk
*plagiátor* — napodobitel vědeckého nebo uměleckého díla
*post festum* — dodatečně, když už je po všem
*potenciální* — možný, eventuální
*premisa* — předpoklad; první věta úsudku, z níž se vychází
*primární* — prvotní, na prvním místě
*prima facie* — na první pohled
*primát* — vedoucí postavení, prvenství
*prius* — první věc; to, co předcházelo
*proporcionální* — poměrný, úměrný, v určitém poměru
*pro tanto* — pro tolik; v odvozeném smyslu: na určité množství
*pseudohistorický* — lžihistorický; zdánlivě, naoko historický

R

*raijati* — indičtí rolníci, kteří odvádějí statkáři naturální dávky
*realizovat* — uskutečnit, zpředmětnit; směnit
*redukce* — omezení, snížení, převedení
*reglement, reglementace* — předpis, řád
*rentiér* — kdo pobírá bezpracný důchod z majetku (rentu)
*reprodukce* — nepřetržité opakování výrobního procesu a oběhu, jímž se neustále obnovují dané výrobní vztahy
*rotace* — kroužení, obíhání, oběh

S

*sekundární* — druhotný, na druhém místě
*scholastický* — strnulý, vyznačující se neplodným mudrováním
*sinekura* — postavení nebo důchod bez velké námahy
*skrupule* — vrtochy, úzkostlivost
*sofistika* — vědomé vyvozování nesprávných důkazů
*sporadicky* — ojediněle, řídce
*sterilní* — neplodný
*stoický* — klidný, duševně pevný, vztahující se k filosofické škole stoiků
*substance* — podstata, základ, jádro
*subsumovat* — podřídit, vřadit
*summa summarum* — úhrnně, celkově
*sykofant* — udavač, náhončí

T

*tautologie* — opakování toho, co už bylo řečeno, týmiž nebo obdobnými slovy
*teritorializovat se* — opatřit si půdu
*triviální* — všední, nízký, obecně známý

V

*vice versa* — naopak
*vulgarizátor* — kdo něco zplošťuje, znehodnocuje

# SEZNAM VAH, MĚR A MINCÍ

## VÁHY

| | | |
|---|---|---|
| tuna | | 1016,05 kg |
| libra (anglická váhová jednotka) | | 453,592 g |
| unce (anglická váhová jednotka) | | 82,350 g |

## MÍRY

| | | |
|---|---|---|
| *Míry plošné* | | |
| akr | | 4046,78 $m^2$ |
| jitro | = 1600 čtverečních sáhů = | 57,55 arů |
| *Míry délkové* | | |
| loket | | $^2/_3$ m |
| yard | | 91,439 cm |
| *Míry duté* | | |
| kvarter | | 290,79 l |
| bušl | = $^1/_8$ kvarteru = | 36,35 l |
| pinta | | 0,567 l |

## MINCE

| | |
|---|---|
| libra šterlinků (£) | = 20 šilinků |
| guinea | = 21 šilinků |
| šilink (sh) | = 12 pencí |
| penny (d), množ. číslo pence | = $^1/_{12}$ šilinku |
| farthing (nejmenší anglická mince) | = $^1/_4$ penny |

# OBSAH

[KAPITOLA OSMÁ]

PAN RODBERTUS.

NOVÁ TEORIE POZEMKOVÉ RENTY (EXKURS) 9

[1. MIMOŘÁDNÁ NADHODNOTA V ZEMĚDĚLSTVÍ. ZEMĚDĚLSTVÍ SE ZA KAPITALISMU ROZVÍJÍ POMALEJI NEŽ PRŮMYSL] 9

[2. MÍRA ZISKU A JEJÍ POMĚR K MÍŘE NADHODNOTY. HODNOTA ZEMĚDĚLSKÝCH SUROVIN JAKO PRVEK KONSTANTNÍHO KAPITÁLU V ZEMĚDĚLSTVÍ] 15

[3. HODNOTA A CENA NÁKLADŮ V ZEMĚDĚLSTVÍ. ABSOLUTNÍ RENTA] 19

[*a*) *Vyrovnávání míry zisku v průmyslu*] 19

[*b*) *Formulování problému pozemkové renty*] 25

[*c*) *Soukromé vlastnictví půdy jako nutná podmínka existence absolutní renty. V zemědělství se nadhodnota rozpadá na zisk a rentu*] 32

[4. NEUDRŽITELNOST RODBERTUSOVY TEZE, ŽE V ZEMĚDĚLSTVÍ NEEXISTUJE HODNOTA SUROVINY] 41

[5. NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY RODBERTUSOVY TEORIE RENTY] 52

[6. RODBERTUS NECHÁPE POMĚR MEZI PRŮMĚRNOU CENOU A HODNOTOU V PRŮMYSLU A ZEMĚDĚLSTVÍ] 61

[7. RODBERTUSOVY OMYLY V OTÁZCE FAKTORŮ, KTERÉ URČUJÍ MÍRU ZISKU A MÍRU POZEMKOVÉ RENTY] 69

[*a*) *Rodbertusova první teze*] 70

[*b*) *Rodbertusova druhá teze*] 73

[*c*) *Rodbertusova třetí teze*] 85

[8. SKUTEČNÝ SMYSL ZÁKONA, JEJŽ RODBERTUS PŘEKROUTIL] 92

[9. DIFERENCIÁLNÍ RENTA A ABSOLUTNÍ RENTA – JEJICH VZÁJEMNÝ VZTAH] 95

[10. MÍRA RENTY A MÍRA ZISKU. VZTAH MEZI PRODUKTIVITOU V ZEMĚDĚLSTVÍ A PRODUKTIVITOU V PRŮMYSLU NA RŮZNÝCH STUPNÍCH HISTORICKÉHO VÝVOJE] 108

[KAPITOLA DEVÁTÁ]

POZNÁMKY O HISTORII OBJEVU TAKZVANÉHO RICARDOVSKÉHO ZÁKONA POZEMKOVÉ RENTY. [DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY O RODBERTUSOVI] (EXKURS) 116

[1. DIFERENCIÁLNÍ RENTU OBJEVIL ANDERSON. ANDERSONOVY NÁZORY PŘEKROUTIL V ZÁJMU POZEMKOVÝCH VLASTNÍKŮ JEHO PLAGIÁTOR MALTHUS] 116

[2. POŽADAVEK ROZVOJE VÝROBNÍCH SIL – RICARDŮV ZÁKLADNÍ PRINCIP PŘI HODNOCENÍ EKONOMICKÝCH JEVŮ. MALTHUS HÁJIL NEJREAKČNĚJŠÍ ELEMENTY VLÁDNOUCÍCH TŘÍD. MALTHUSOVU POPULAČNÍ TEORII FAKTICKY VYVRÁTIL DARWIN] 120

[3. ZFALŠOVÁNÍ DĚJIN NÁZORŮ NA POZEMKOVOU RENTU U ROSCHERA. PŘÍKLADY RICARDOVY VĚDECKÉ NEZAUJATOSTI. RENTA PŘI KAPITÁLOVÉM VKLADU DO PŮDY A RENTA PŘI VYUŽÍVÁNÍ JINÝCH PRVKŮ PŘÍRODY. DVOJÍ VLIV KONKURENCE] 124

[4. RODBERTUSOVY CHYBY A ZMATEK V OTÁZCE VZÁJEMNÉHO VZTAHU MEZI HODNOTOU A NADHODNOTOU] 130

[5. RICARDO POPÍRÁ ABSOLUTNÍ RENTU – JE TO DŮSLEDEK JEHO CHYB V TEORII RENTY] 132

[6. RICARDOVA TEZE O NEUSTÁLÉM VZESTUPU CEN OBILÍ. TABULKA PRŮMĚRNÝCH CEN OBILÍ V LETECH 1641–1859] 136

[7. HOPKINSOVA DOMNĚNKA O ROZDÍLU MEZI ABSOLUTNÍ RENTOU A DIFERENCIÁLNÍ RENTOU; VYSVĚTLENÍ POZEMKOVÉ RENTY SOUKROMÝM VLASTNICTVÍM PŮDY] 140

[8. NÁKLADY NA KULTIVACI PŮDY. OBDOBÍ VZESTUPU A POKLESU CEN OBILÍ (1641–1859)] 145

[9. ANDERSON CONTRA MALTHUS. ANDERSONOVA TEZE O STOUPAJÍCÍ PRODUKTIVITĚ ZEMĚDĚLSTVÍ A JEJÍM VLIVU NA DIFERENCIÁLNÍ RENTU] 149

[10. NEUDRŽITELNOST RODBERTUSOVY KRITIKY RICARDOVY TEORIE RENTY. RODBERTUS NEPOCHOPIL ZVLÁŠTNOSTI KAPITALISTICKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ] 154

[KAPITOLA DESÁTÁ]

RICARDOVA A SMITHOVA TEORIE CENY NÁKLADŮ (VYVRÁCENÍ) 167

[A. Ricardova teorie ceny nákladů] 167

[1. ZHROUCENÍ TEORIE FYZIOKRATŮ A DALŠÍ ROZVÍJENÍ NÁZORŮ NA POZEMKOVOU RENTU] 167

[2. URČENÍ HODNOTY PRACOVNÍ DOBOU – ZÁKLAD RICARDOVY TEORIE. RICARDŮV ZPŮSOB ZKOUMÁNÍ – JEHO OPRÁVNĚNOST A NEZBYTNOST VE VÝVOJI EKONOMICKÉ VĚDY A JEHO NEDOSTATKY] 170

[3. RICARDŮV ZMATEK V OTÁZCE „ABSOLUTNÍ" A „RELATIVNÍ" HODNOTY. RICARDO NEPOCHOPIL FORMY HODNOTY] 176

[4.] RICARDŮV VÝKLAD ZISKU, MÍRY ZISKU, PRŮMĚRNÝCH CEN ATD. 179

*[a) Ricardo směšuje konstantní kapitál s fixním kapitálem a variabilní kapitál s oběžným kapitálem. Nesprávné postavení otázky změn „relativních hodnot" a jejich faktorů]* 179

*[b) Směšování ceny nákladů s hodnotou u Ricarda a z toho vyplývající rozpory v jeho teorii hodnoty. Ricardo nechápe proces vyrovnávání míry zisku a přeměny hodnot v ceny nákladů]* 196

[5.] PRŮMĚRNÉ CENY ČILI CENY NÁKLADŮ A TRŽNÍ CENY 210

*[a) Úvodní poznámky: individuální hodnota a tržní hodnota; tržní hodnota a tržní cena]* 210

*[b) Ricardo směšuje proces tvorby tržní hodnoty s procesem tvorby ceny nákladů]* 214

*[c) Dvě různá určení „přirozené ceny" u Ricarda. Ceny nákladů se mění v závislosti na změnách v produktivitě práce]* 218

[B. Smithova teorie ceny nákladů] 224

[1. NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY TEORIE CENY NÁKLADŮ U SMITHA. RICARDO SE DOPOUŠTÍ NEDŮSLEDNOSTI, KDYŽ PODLE SMITHA ZTOTOŽŇUJE HODNOTU A CENU NÁKLADŮ] 224

[2. SMITHOVA TEORIE „PŘIROZENÉ MÍRY" MZDY, ZISKU A RENTY] 229

[KAPITOLA JEDENÁCTÁ]

RICARDOVA TEORIE RENTY 244

[1. HISTORICKÉ PODMÍNKY PRO VÝVOJ TEORIE RENTY U ANDERSONA A RICARDA] 244

[2. SOUVISLOST RICARDOVY TEORIE RENTY S JEHO VYSVĚTLENÍM CENY NÁKLADŮ] 248

[3. NEDOSTATKY RICARDOVY DEFINICE RENTY] 253

[KAPITOLA DVANÁCTÁ]

TABULKY DIFERENCIÁLNÍ RENTY S VYSVĚTLENÍM 259

[1. ZMĚNY V MASE A MÍŘE RENTY] 259

[2. RŮZNÉ KOMBINACE DIFERENCIÁLNÍ A ABSOLUTNÍ RENTY. TABULKY A, B, C, D, E] 261

[3. ANALÝZA TABULEK] 280

*[a)] K tabulce A [Poměr mezi individuální hodnotou v různých kategoriích a tržní hodnotou]* 280

*[b) Souvislost Ricardovy teorie renty s koncepcí klesající produktivnosti zemědělství. Vztah změn v míře absolutní renty a změn míry zisku]* 282

*[c)] Rozbor vlivu změny v hodnotě životních prostředků a surovin (a tudíž i v hodnotě strojů) na organické složení kapitálu* 286

*[d) Změny celkové renty v závislosti na změně tržní hodnoty]* 301

[KAPITOLA TŘINÁCTÁ]

RICARDOVA TEORIE RENTY (DOKONČENÍ) 322

[1. RICARDŮV PŘEDPOKLAD NEEXISTENCE POZEMKOVÉHO VLASTNICTVÍ. PŘECHOD K NOVÝM PŮDÁM V ZÁVISLOSTI NA JEJICH POLOZE A ÚRODNOSTI] 322

[2. RICARDOVO TVRZENÍ, ŽE RENTA NEMŮŽE OVLIVŇOVAT CENY OBILÍ. ABSOLUTNÍ RENTA JAKO PŘÍČINA ZVÝŠENÍ CENY ZEMĚDĚLSKÝCH PRODUKTŮ] 327

[3. SMITHOVA A RICARDOVA KONCEPCE „PŘIROZENÉ CENY" ZEMĚDĚLSKÉHO PRODUKTU] 332

[4. RICARDOVY NÁZORY O ZDOKONALENÍCH V ZEMĚDĚLSTVÍ. RICARDO NECHÁPE EKONOMICKÉ NÁSLEDKY ZMĚN V ORGANICKÉM SLOŽENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO KAPITÁLU] 336

[5. RICARDOVA KRITIKA SMITHOVÝCH NÁZORŮ NA RENTU] 346

[KAPITOLA ČTRNÁCTÁ]

TEORIE RENTY A[DAMA] SMITHA 359

[1. SMITHOVY ROZPORY VE VÝKLADU PROBLÉMU RENTY] 359

[2. SMITHOVA TEZE O ZVLÁŠTNÍM CHARAKTERU POPTÁVKY PO ZEMĚDĚLSKÉM PRODUKTU. FYZIOKRATICKÝ PRVEK VE SMITHOVĚ TEORII RENTY] 371

[3. SMITHŮV VÝKLAD VZTAHU MEZI NABÍDKOU A POPTÁVKOU U RŮZNÝCH DRUHŮ PRODUKTŮ PŮDY. SMITHOVY ZÁVĚRY PRO TEORII RENTY] 376

[4. SMITHŮV ROZBOR ZMĚN V CENÁCH PRODUKTŮ PŮDY] 384

[5. SMITHOVY NÁZORY O POHYBU RENTY A JEHO HODNOCENÍ ZÁJMŮ RŮZNÝCH SPOLEČENSKÝCH TŘÍD] 390

[KAPITOLA PATNÁCTÁ]

RICARDOVA TEORIE NADHODNOTY 392

[A. Souvislost mezi Ricardovými představami o nadhodnotě a jeho názory o zisku a rentě] 392

[1. SMĚŠOVÁNÍ ZÁKONŮ NADHODNOTY SE ZÁKONY ZISKU U RICARDA] 392

[2. RŮZNÉ PŘÍPADY ZMĚNY MÍRY ZISKU] 398

[3. PROTIKLADNÉ ZMĚNY V HODNOTĚ KONSTANTNÍHO A VARIABILNÍHO KAPITÁLU A JEJICH VLIV NA MÍRU ZISKU] 401

[4. SMĚŠOVÁNÍ CEN NÁKLADŮ S HODNOTOU V RICARDOVĚ TEORII ZISKU] 404

[5. VZÁJEMNÝ POMĚR MEZI VŠEOBECNOU MÍROU ZISKU A MÍROU ABSOLUTNÍ RENTY. VLIV POKLESU MEZD NA CENY NÁKLADŮ] 407

[B. Problém nadhodnoty u Ricarda] 416

1. MNOŽSTVÍ PRÁCE A HODNOTA PRÁCE. [NEŘEŠITELNOST PROBLÉMU SMĚNY PRÁCE ZA KAPITÁL V RICARDOVSKÉM POJETÍ] 416

2. HODNOTA PRACOVNÍ SÍLY. HODNOTA PRÁCE. [SMĚŠOVÁNÍ PRÁCE A PRACOVNÍ SÍLY U RICARDA. KONCEPCE „PŘIROZENÉ CENY PRÁCE"] 421

3. NADHODNOTA [RICARDO NEPROVEDL ROZBOR PŮVODU NADHODNOTY. RICARDO POKLÁDÁ PRACOVNÍ DEN ZA FIXNÍ VELIČINU] 425

4. RELATIVNÍ NADHODNOTA. [ROZBOR RELATIVNÍ NADHODNOTY — RICARDOVA VĚDECKÁ ZÁSLUHA] 440

[KAPITOLA ŠESTNÁCTÁ]

RICARDOVA TEORIE ZISKU 449

[1. JEDNOTLIVÉ PŘÍPADY, KDY RICARDO ROZLIŠUJE NADHODNOTU A ZISK] 449

[2.] TVORBA VŠEOBECNÉ MÍRY ZISKU („PRŮMĚRNÉHO ZISKU" ČILI „OBVYKLÉHO ZISKU") 455

[*a) Ricardo vychází ve své teorii zisku z předem dané průměrné míry zisku*] 455

[*b) Ricardovy chyby v otázce, jaký vliv má obchod s koloniemi a zahraniční obchod vůbec na míru zisku*] 459

[3.] ZÁKON POKLESU MÍRY ZISKU 461

[*a) Nesprávné předpoklady Ricardovy koncepce poklesu míry zisku*] 461

[*b) Rozbor Ricardovy teze, že rostoucí renta postupně pohlcuje míru zisku*] 463

[*c) Přeměna části zisku a části kapitálu v rentu. Velikost renty se mění v závislosti na množství práce použité v zemědělství*] 477

[*d) Historická ilustrace vzestupu míry zisku při současném vzestupu cen zemědělských produktů. Možnost růstu produktivity práce v zemědělství*] 489

[*e) Ricardův výklad poklesu míry zisku a souvislost tohoto výkladu s jeho teorií renty*] 491

[KAPITOLA SEDMNÁCTÁ]

RICARDOVA TEORIE AKUMULACE. JEJÍ KRITIKA (VÝKLAD KRIZÍ ZE ZÁKLADNÍ FORMY KAPITÁLU) 501

[1. SMITHOVA A RICARDOVA CHYBA JE V TOM, ŽE NEBEROU ZŘETEL NA KONSTANTNÍ KAPITÁL. REPRODUKCE RŮZNÝCH ČÁSTÍ KONSTANTNÍHO KAPITÁLU] 501

[2. HODNOTA KONSTANTNÍHO KAPITÁLU A HODNOTA PRODUKTU] 504

[3. NEZBYTNÉ PODMÍNKY AKUMULACE KAPITÁLU. AMORTIZACE FIXNÍHO KAPITÁLU A JEJÍ ÚLOHA V PROCESU AKUMULACE] 508

[4. VZTAH MEZI VÝROBNÍMI ODVĚTVÍMI V PROCESU AKUMULACE. BEZPROSTŘEDNÍ PŘEMĚNA ČÁSTI NADHODNOTY V KONSTANTNÍ KAPITÁL JAKO ZVLÁŠTNOST AKUMULACE V ZEMĚDĚLSTVÍ A VE STROJÍRENSTVÍ] 512

[5. PŘEMĚNA KAPITALIZOVANÉ NADHODNOTY V KONSTANTNÍ A VARIABILNÍ KAPITÁL] 521

[6. PROBLÉM KRIZÍ (ÚVODNÍ POZNÁMKY)] 523

[7. NEJAPNÉ POPÍRÁNÍ NADVÝROBY ZBOŽÍ PŘI SOUČASNÉM UZNÁVÁNÍ NADBYTKU KAPITÁLU] 528

[8. POPÍRÁNÍ VŠEOBECNÉ NADVÝROBY U RICARDA. MOŽNOST KRIZE SPOČÍVAJÍCÍ VE VNITŘNÍCH ROZPORECH ZBOŽÍ A PENĚZ] 531

[9. RICARDŮV NESPRÁVNÝ NÁZOR NA VZTAH MEZI VÝROBOU A SPOTŘEBOU ZA KAPITALISMU] 537

[10. PŘEMĚNA MOŽNOSTI KRIZE VE SKUTEČNOST. KRIZE JAKO PROJEV VŠECH ROZPORŮ BURŽOAZNÍ EKONOMIKY] 539

[11. O FORMÁCH KRIZE] 545

[12. ROZPORY MEZI VÝROBOU A SPOTŘEBOU V PODMÍNKÁCH KAPITALISMU. PŘEMĚNA NADVÝROBY HLAVNÍCH PŘEDMĚTŮ SPOTŘEBY VE VŠEOBECNOU NADVÝROBU] 549

[13. NESOULAD MEZI ROZŠIŘOVÁNÍM VÝROBY A ROZŠIŘOVÁNÍM TRHU. RICARDOVA KONCEPCE NEOMEZENÝCH MOŽNOSTÍ RŮSTU SPOTŘEBY A ROZŠIŘOVÁNÍ VNITŘNÍHO TRHU] 556

14. ROZPOR MEZI NEZADRŽITELNÝM ROZVOJEM VÝROBNÍCH SIL A OMEZENOSTÍ SPOTŘEBY MAS – ZÁKLADNA NADVÝROBY. APOLOGETICKÁ PODSTATA TEORIE O NEMOŽNOSTI VŠEOBECNÉ NADVÝROBY] 559

[15. RICARDOVY NÁZORY NA RŮZNÉ DRUHY AKUMULACE KAPITÁLU A NA EKONOMICKÉ DŮSLEDKY AKUMULACE] 567

[KAPITOLA OSMNÁCTÁ]

RŮZNÉ K RICARDOVI. DOKONČENÍ RICARDA (JOHN BARTON) 579

[A] Hrubý a čistý důchod 579

[B] Stroje [Ricardo a Barton o vlivu strojů na postavení dělnické třídy] 583

[1. RICARDOVY NÁZORY] 583

[*a*) *Ricardova původní domněnka o vytlačování části dělníků z práce strojí*] 583

[*b*) *Ricardo o vlivu zdokonalení ve výrobě na hodnotu zboží. Nesprávná teze, že pro propuštěné dělníky se uvolňuje mzdový fond*] 585

[*c*) *Vědecká nezaujatost a pravdymilovnost Ricarda, který revidoval své názory o otázce strojů. Dřívější nesprávné předpoklady, které se udržely v Ricardově nové formulaci otázky*] 587

[*d*) *Ricardo správně konstatuje některé důsledky, které má pro dělnickou třídu zavádění strojů. Apologetické představy v Ricardově vysvětlení problému*] 597

[2. BARTONOVY NÁZORY] 609

*[a) Bartonova teze o relativním poklesu poptávky po práci v procesu akumulace kapitálu. Ani Barton, ani Ricardo nechápou vnitřní souvislost tohoto jevu s nadvládou kapitálu nad prací]* 609

*[b) Bartonovy názory na pohyb mzdy a růst dělnického obyvatelstva]* 614

PŘÍLOHY 619

[1. DŘÍVĚJŠÍ FORMULACE TEZE O STÁLÉM SOULADU MEZI POPTÁVKOU A NABÍDKOU V ZEMĚDĚLSTVÍ. RODBERTUS A EKONOMOVÉ—PRAKTICI V 18. STOLETÍ] 620

[2. NATHANIEL FORSTER O NEPŘÁTELSTVÍ MEZI POZEMKOVÝMI VLASTNÍKY A PRŮMYSLNÍKY] 622

[3. HOPKINSŮV NÁZOR NA POMĚR MEZI RENTOU A ZISKEM] 623

[4. CAREY, MALTHUS A JAMES DEACON HUME O ZLEPŠENÍ V ZEMĚDĚLSTVÍ] 624

[5. HODGSKIN A ANDERSON O VZRŮSTU PRODUKTIVITY ZEMĚDĚLSKÉ PRÁCE] 626

[6. POKLES MÍRY ZISKU] 627

REJSTŘÍKY

SEZNAM LITERATURY A PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ 646

JMENNÝ REJSTŘÍK 654

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ 659

SEZNAM VAH, MĚR A MINCÍ 662

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

II

(Odpovědní redaktoři
Čestmír Komárek a Eva Sajdlová)

Graficky upravil zasloužilý umělec prof. František Muzika. Vydání I. Praha 1964. Vydalo Nakladatelství politické literatury v Praze jako svou 2043. publikaci. Technická redaktorka Helena Tomková. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. AA 43,81, VA 45,66. Náklad 5 000. Tematická skupina 00/1. Cena brož. výt. 14,10 Kčs, váz. výt. 18,50 Kčs. 63/I-3

25 - 076 - 64 Kčs 18,50